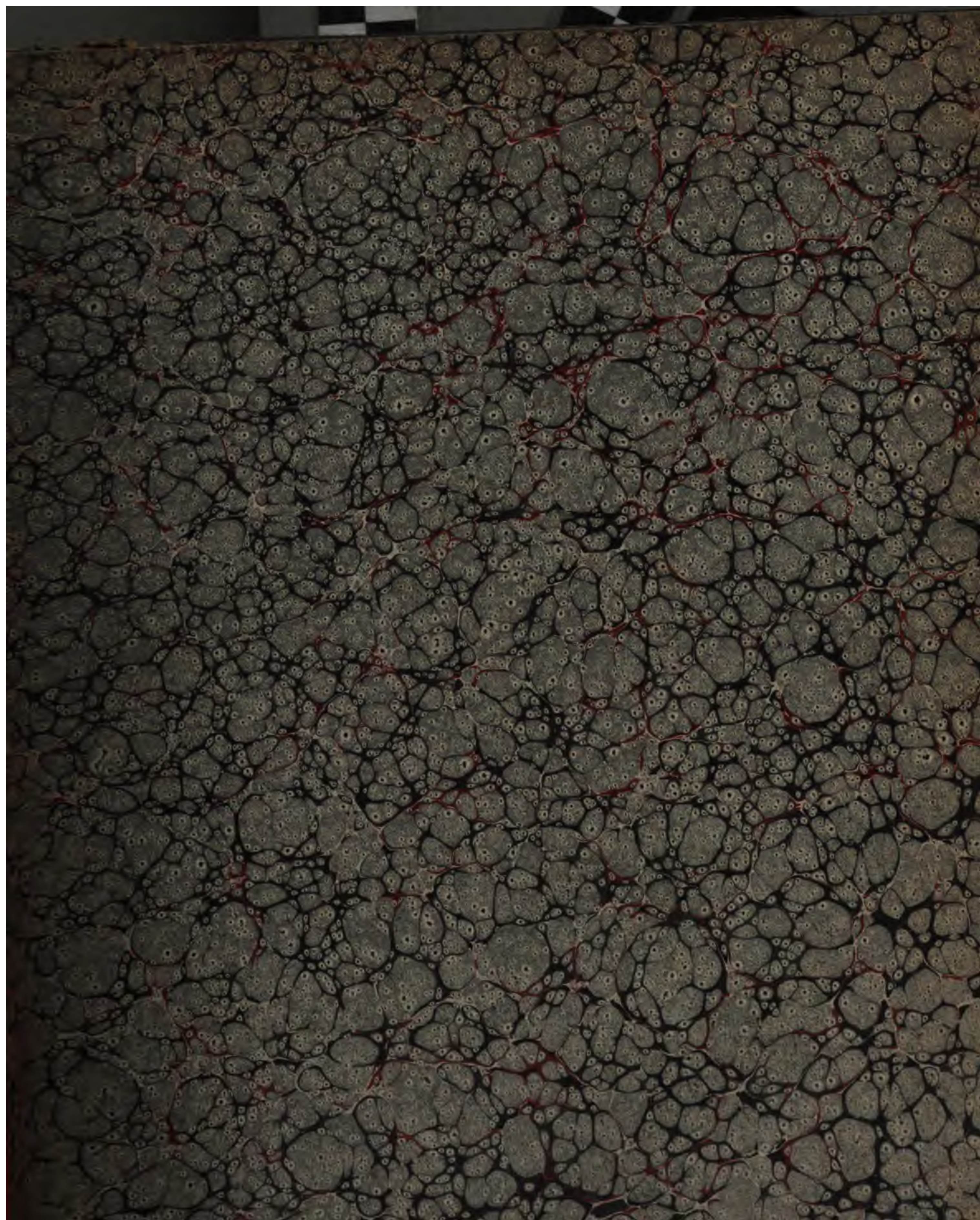

DOMI NUS ILLU
MINA TIO MEA
Taylor Institution.

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

AD FIDEM

EDITIONUM PRINCIPUM ET AUTHENTICARUM

EX PARTE ETIAM

CODICUM MANU SCRIPTORUM

ADDITIS PROLEGOMENIS LITERARIIS,

ANNOTATIONIBUS CRITICIS, ANNALIBUS CALVINIANIS

INDICIBUSQUE NOVIS ET COPIOSISSIMIS

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN IX.

BRUNSVIGAE

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM.

(M. BRUHN.)

1870.

IOANNIS CALVINI

TRACTATUS THEOLOGICI MINORES.

TOMUS QUINTUS.

CONTINENTUR HOC VOLUMINE

(Asterisco notamus quae apud Bezam desiderantur)

CONFESSIONES.

PRAEFATIONES.

ORATIONES.

PROLEGOMENA.

CAPUT XXXV.

DEFENSIO DOCTRINAE DE SACRAMENTIS 1555.
SECUNDA DEFENSIO FIDEI DE SACRAMENTIS CONTRA WESTPHALUM 1556.
ULTIMA ADMONITIO AD WESTPHALUM 1557.

Beza in vita Calvini latine conscripta obiter tantum attingit quae ad famosam eius cum Ioachimo Westphalo pastore Hamburgensi controversiam pertinent, et quae ibi leguntur ad rerum et librorum historiam intelligendam fere nihil afferunt. Editio vero gallica eiusdem Vitae, quae ipso Beza teste Colladono sive scriptori sive translatori debetur (quod alio loco diligentius excutiemus), talia praebet in quibus falsa veris intermixta reperies. Et primum quidem dicit (pag. 95 ed. Franklin): *Davantage pource qu'un certain brouillon avoit calomnié par escrit l'Accord de l'Eglise de Zurich avec celle de Geneve touchant les Sacremens, qui avoit esté imprimé l'an 1549 comme il a esté dit* [imo vide Tom. VII. pag. XLV. ed. nostrae]: *pour respondre à cest escervellé il composa tant en latin qu'en françoys une declaration des articles contenus audit Accord, laquelle il dedia le 28 novembre aux pasteurs des Eglises de la ville et territoire de Zurich, Berne, Basle, Schaffouse, Court et de tous les pays des Grisons, de Saingalle, Bienne, Milhout et Neufchastel.* Tum paucis paginis interiectis iterum ad idem argumentum delapsus haec scribit (pag. 113): *La mesme année (1557) il composa en latin trois responses ou advertissemens à un certain Ioachim Westphale, qui taschoit de renverser la saine doctrine touchant la matiere de la cene, et luy denonça en la troisiesme que s'il n'acquiesçoit à la verité il le laisseroit puis apres comme un homme obstiné.* Quae omnia si pressius sequaris, quatuor fuisse Calvini contra Westphalum editos libellos efficies, quum tamen re vera non nisi tres sint. Etiam in annis notatis error intercurrit, quum neutiquam tres uno eodemque anno, sed singuli suo quisque editi sint, scilicet 1555, 1556 et 1557. Denique et in eo hic autor errasse videtur quod de editione gallica a Calvino simul procurata dicit, quam nemo hominum praeter ipsum memorat, nisi Paulum Henry, qui hic Colladoni vestigia legit, idoneum testem dicere velis (vide eius Vitam Calvini III. 308). Certe nusquam talem editionem hodie exstare audacter affirmare possumus. Recentissimus autem libri Colladoniani editor imprudentem autorem incaute sequutus, ut quatuor opusculorum numerum efficeret, primo loco posuit illud quod inscribitur: *Brevis responsio ad diluendas nebulonis cuiusdam calumnias quibus doctrinam de aeterna Dei praedestinatione foedare conatus est*, mirum quantum a vero aberrans, quippe qui diatriben contra Castellionem de praedestinatione a. 1557 demum editam, cum defensione adversus Westphalum de praesentia corporis Christi in coena scripta confuderit.

Hodie multo certiora et accuratiora invenies apud eos autores qui historiam saeculi XVI ecclesiasticam tractarunt, inter quos sufficiat hoc loco duos nominasse, Theoph. Iac. Planckium (*Gesch. des prot. Lehrbegriffs T. V. part. 2*), et C. Moenckeberg, (*I. Westphal und I. Calvin 1865*), quorum quidem iudicia de controversiae ipsius dignitate et adversariorum meritis multifariam in diversa abeunt, fides vero et diligentia in materiis congerendis conspicua facile ab omnibus laudatur. Nos quoque, his ducibus usi, curam et studium nostrum in eo posuimus ut satis magnam illorum scriptorum copiam, quae a Lutheranis in aciem deducta sunt, et quibus demum instructus aliquis ipsius Calvini responsa intelligere et diiudicare potest, comparatam haberemus. Ex quibus tamen, ne longiores simus, ea tantum recensebimus quae proxime ad praesentem causam illustrandam pertinent.

Agmen ducet nobis: *Farrago confusanearum et inter se dissidentium opinionum de Coena Domini ex Sacramentariorum libris congesta per M. Ioachimum Westphalum pastorem Hamburgensem.* Additur in titulo epigraphe ex 1 Cor. XI. (29) paulo liberius sic composita: *Qui edit et bibit indigne, iudicium sibi ipsi edit et bibit, non diiudicans corpus Domini. Omnis porro dubitans sumit indigne. Nam quidquid non est ex fide peccatum est.* In fine legitur: *Magdeburgi excud. Christ. Rhodius Anno 52.* Quaterniones sunt quinque. Praemittitur praefatio quae fere quartam totius libelli partem occupat, et in qua autor exponit quo consilio et in quem usum hanc suam farraginem collegerit et nunc edat. Sequuntur excerpta ex variis eorum libris quos sacramentariorum nomine Lutherani ornabant, nullo tamen temporum ordine habito disposita, scilicet Carolstadii, Zwinglii, Martyris, Oecolampadii, Buceri, ministrorum Turicensium in confessione a. 1545 adversus Lutherum edita, Bullingeri, Calvini et Ioannis a Lasco. Calvino inter omnes amplissimum spatium concessum est, cuius hic exhibentur fragmenta ex libello de Coena Domini, ex commentario in 1 Cor. XI, ex Consensu Tigurino et Catechismo petita. Subiicitur *Tabula*, breviter et summatim proponens chaos diversarum opinionum de verbis Christi *Hoc est corpus meum*, in qua octo et viginti expositiones verborum institutionis ex adversariorum libris s. D. p. corrasae exhibentur, quarum tamen plurimae inter se quoad sensum ita conveniunt ut qui alteram ab altera distinguere velit bene oculatus esse debeat, de pluribus etiam, an revera his formulis unquam expressae fuerint, haud immerito dubitari queat. Finem facit Westphali *Admonitio de spirituali esu corporis et potu sanguinis Christi* quae est brevis repetitio formulae lutheranae, eademque simul apologetica et polemica.

Huic primo suo opusculo contra Calvinum edito mox comitem addidit alterum, cuius titulus est: *Recta fides de Coena Domini ex verbis apostoli Pauli et evangelistarum demonstrata ac communita per M. Ioachimum Westphalum ecclesiae Hamburgensis pastorem* 1553. Epigraphe desumpta est ex Col. 2. (6—8). In fine legitur: *Impressum Magdeburgae apud Mich. Lottherum.* Quaterniones sunt octo. Eiusdem aliam editionem contulimus, Argentorati incerto anno excusam per Blasium Fabricium, cui addita sunt, si typographum audieris, alia eiusdem generis saluberrima opuscula. Verum unica adest Erhardi Schnepfii confessio anno 1555 ducibus Saxoniae oblata. Totum hoc volumen complectitur quaterniones duodeviginti. Libri argumentum, si formam disputationis respicis, maximam partem exegetica methodo deducitur ex loco classico 1 Cor. XI. cum locis parallelis evangeliorum collato, ita tamen ut subinde adversariorum placita obiter declarata confutentur.

Simul ac haec duo Westphali opuscula Helvetiis innotuerunt, hi de responsione edenda cogitarunt, sed per aliquod tempus alius alium ut has partes susciperet per literas incitabant, Bullingerus, Bibliander, Viretus, Calvinus, alii; et diu antequam aliquid tentatum aut inceptum fuerit iam apud exteros fama futuri responsi volitabat, partim cum spe, partim cum metu excepta, non paucis sopitum ignem magis quam sufflatum cupientibus. Nos hic ea tantum respiciemus quae ad originem Defensionis calvinianae illustrandam faciunt.

Iam d. 17. Martii 1554 Bullingerus Lasco scribens eum laudat quod Westphali *Farragini* respondere instituerit, additque Calvinum etiam de responsione facienda cogitasse; cui tamen has partes Lasco deferendas esse suasurum se promittit, ita nimirum ut ipse suum stilum in novo eiusdem libello exerceat confutando, quem de *Recta fide* inscriptum et nuperrime ex Germania allatum nemo fere adhuc in Helvetia viderit (Collect. Simler. Vol. 81. Autographon non exstat). Nos vero de tali Calvini proposito antea Turicensibus significato nusquam vestigium aliquod deprehendisse meminimus. Paucis diebus post, nempe 5 Cal. Apr. Calvinus ad Bullingerum: *Quia Bezae,* inquit, *scripseras de quodam magistro Westphalo, tandem librum nactus sum. Porro scire ex te velim an respondere expediat. Nam si ita censueris, tridui operam libenter in ea scriptione locabo* (Cod. Goth. 404, fol. 23 autogr.). Haec Calvini verba vix, ac ne vix quidem congruere videntur cum iis quae modo ex Bullingeri epistola excerpsimus. Quidquid sit, hic ipse ad Nostrum scribens d. 22. Aprilis, mutato consilio, Westphalo non esse respondendum arbitratur. Addit tamen, si illi aliisque piis viris videatur, se non obstare velle quominus fiat quod aedificationi maxime serviat (Cod. Genev. 114, fol. 74 autogr.). Calvinus autem iam 3 Cal. Maii Bullingero gratias agens de libro eius quodam recens edito ipsique dono misso, haec habet: *Praefatio tua admonuit ut nobis id agendum esse cogitarem de quo prius ad te scripsi. Nam etsi libello levis illius Westphali nihil insulsius fingi potest, quia tamen videmus principum animos talibus calumniis corrumpi, et nuper triste eius rei exemplum in rege Daniae apparuit, officii nostri esse videtur quibuscunque licebit modis occurrere. Porro minus forte haberet dignitatis refutatio ab uno quopiam privatim profecta. Rursum quam difficile sit ecclesiarum consensum impetrare video. Tu igitur pro tua prudentia dispice si qua se offeret non poenitenda ratio* (Archiv. Turic. Plut. VI, t. 105, fol. 597 autogr.). Vides eum hunc novum laborem non deprecari quidem, sed id agere ut periculum, si quod fuerit, et instauratae controversiae crimen non sibi soli sustinendum sit. Idem paulo post, et quidem sub finem Maii ut videtur, literis ad ipsum Lascum datis consilium suum iam maturatum significat, maxime propter inhumanitatem qua exsules Angli a Lutheranis excepti vel potius repulsi fuerant: *Totam fere illam maritimam regionem diabolicus furor corripuit, Saxoniam quoque afflavit et vicinas regiones, ut sine ullo vel modo, vel pudore contra nos insaniant, laetum scilicet ac suave papistis spectaculum. Quo etiam plus nobis dandum est operae ut taciti devoremus quae proferre, nisi cum evangelii probro, non licet. Quoniam tamen mihi dubium non erat quin doctis et moderatis hominibus odiosa esset ista intemperies, non duxi prorsus silendum esse. Et certe per me non stetit, quominus illius reprimendae primo quoque die inita fuerit a nobis ratio; optimo patri nostro Bullingero aliud visum est, qui victoriam in silentio et tolerantiâ locabat. Ego, ne molesta esset vel suspecta mea sedulitas, satagere destiti. Nuper vero mutata sententia, tantae, opinor, importunitatis pertaesus, ultro me hortatus est ut putidas illorum calumnias brevi libello refellerem, quod me facturum recepi. Sed quia me ad nundinarum usque tempus constrictum tenuit Genesis, et communi eorum subscriptione opus erat, quorum patrocinium suscipiam, nihil adhuc tentavi. Simul autem ac fuero aggressus, exigui, ut spero, temporis erit lucubratio* (Cod. Genev. 107 a. fol. 204). Et sic de die in diem dilato negotio integrum trimestre temporis spatium intercessit antequam manum operi admoverit. Ecce quae Bullingero scribit d. 7 Augusti: *Ego, quia magis idoneum communis causae patronum deligi optassem, suspensus dubiusque animi hactenus distuli responsionem. Caeterum quum videam in hoc quem mihi iniungis labore non singulare ingenii acumen, non magnam doctrinam, non accuratum studium requiri, sed fide tantum ac mediocri dexteritate esse opus, tandem aliquid tentare in animum induxi. Ergo simul ac otii plusculum nactus fuero, opus aggrediar quod brevi absolutum erit. Compendio enim studebo ut re citra artificium ante oculos posita iudicent sani lectores furere istos zelotas, dum se et alios de nihilo fatigant. Quia tamen ab eo tempore mire fui districtus, et nunc adhuc quaedam scriptiones aliae me occupant, non ante mensem incipere vacabit. Libellum, qualisqualis erit, mature curabo vobis redden-*

dum, ut si placuerit exeat in publicum, sin minus, intereat (Cod. Genev. eod. fol. 73). Similia leguntur in epistola Calvini ad Sulcerum eodem die scripta quae exstat in impressis.

Interea ab ipso Westphalo tertio loco edita accesserunt: *Collectanea sententiarum D. Aurelii Augustini ep. Hipponensis de Coena Domini. Addita est confutatio vindicans a corruptelis plerosque locos quos pro se ex Augustino falso citant adversarii. Per M. Ioachimum Westphalum ev. Christi praedicatorem in ecclesia Hamburgensi*, cum epigraphe ex Luc. 1 (37) et August. serm. de tempore CXI: *Si non nosti nisi quod vides, ubi est fides? Ratisp. ex officina Io. Carbonis anno LV.* quatern. octo. Praefatio inscripta est Iac. Bordingo medicinae professori Rostochiensi mense Septembri 1554, in qua strenue vindicat et asserit sententiam quam in praecedenti libello professus erat, dignas scilicet esse sacramentariorum blasphemias quae sceptro potius magistratus quam stilo refutentur. Constat hoc scriptum tribus partibus. Primo loco exhibentur sententiae Augustini quae formulam lutheranam aperte confirmare dicuntur; sequuntur illae quas pro se perfide et depravate allegant sacramentarii, denique speciatim refellitur eorundem argumentum illud quod e natura corporum s. materiae desumptum ubiquitati opponitur. Hoc scriptum Calvinus nondum vidisse videtur eo tempore quo iam secundam suam Defensionem scribebat. Postea vero eius mentionem fecit in ultima sua Admonitione. Duobus igitur tantum prioribus Westphali libris responsurus primam suae doctrinae in Consensu tigurino expositae apologiam literis consignavit.

Quam tandem eodem mense Septembre vergente absolvisse putandus est. Opusculum erat bipartitum, scilicet praemissa erat Epistola ad ministros ecclesiarum helveticarum, sequebatur doctrinae confirmatio satis succincta. Hunc ita dispositum libellum pridie nonas Octobris Bullingero transmisit, cum epistola ex qua nonnulla decerpere non abs re erit (Cod. Genev. 107 a, fol. 75 autogr.): *In defensione Consensus nostri, quam mitto, si brevitatem mireris, rationem quam afferam non habeo, nisi quod causa toties et tam prolixe antehac tractata plus verborum exigere visa non est. Erat forte media aliqua ratio. Sed apud vos verba facturus nescio quo pudore fui restrictior. Quanquam presse loquendo totam rei summam complexus mihi videor. Certe nihil quod utile dictu foret sciens omisi. Operam vero dare studui ut stylum in paucos homines indoctos stringendo neminem offenderem, ex eorum numero quos retineri amicos utile est. Certe nisi aequos et humanos lectores nobis conciliem, nemo ut spero alienabitur. Rursus in illos acriter invectus sum, ut in eorum persona oblique multos territarem. Unum metuo, ne me interdum plus aequo illis largitum esse iudices. Hoc tamen etiam consulto feci ut, si qui adhuc refragentur, magis odiosa sit eorum morositas, docti vero qui nobis assentiuntur, quos video minus cordatos esse quam deceat, magis favorabilem habeant praetextum. Quanquam haec vestro arbitrio committo. Quod si vobis probabitur meus labor, cum reliquis transagite, nisi forte aliquas mihi partes mandare visum fuerit. Ego tamen, donec mihi scripseris quid mihi agendum putes, quietus exspectabo.* Ad quae Bullingerus deinde d. 25. Octobris inter alia haec respondit: *Magnam iniisti gratiam apud omnes nostros scripta responsione. Agnoscimus omnes nos tibi multum debere. Et quidem pro illa nostra in te fiducia bona mittimus ad te cogitationes nostras, orantes ut boni consulas. Sincero enim animo scribimus haec quae vides. Maiorem partem ego ex sententia quum mea tum aliorum exaravi. Eadem est enim omnium nostrum sententia. Iuvit me D. Theodorus ex communi quoque sententia scribens quae vides eius manu exarata. Ita vero festinavimus ut non licuerit describere. Valde ergo te oro ut postquam eo scripto usus fueris remittas. Placeret hanc Tabulam manu Theodori exaratam et alias, si ita tibi videatur, praefigere declarationi nostrae Consensionis, mox post epistolam ad ministros ecclesiarum helveticarum, nisi alius tibi videatur locus opportunior. Forte sub finem, post expositionem verborum Domini. Vides, nos ex animo operam nostram tibi coniungere. Tu vide ne diu differas sed omnia parata mature remittas. Conabimur apud Bernenses primum, deinde apud alias ecclesias fideliter agere. Fortassis, quum pro sententia nostra responderint, tibi partes dabuntur agendi cum tuis et vicinis. Metuimus Basilienses. Si qui*

tamen se separaverint, consultabimus in commune, ne illorum separatio fraudi sit futura bonae causae communi (Archiv. Turic. Plut. VI, tom. 129, olim B. 30, fol. 300).

Huic epistolae addita fuerunt duo alia scripta hoc loco minime praetereunda. Alterum continebat Theodori Bibliandri annotatiunculas, quas vocabat, Westphali Farragini oppositas, et maxime ad Tabulam illam variarum opinionum spectantes de qua supra diximus. Quas quum Calvinus in sua Defensione nusquam respexerit, hic tantum ἐν παρόδῳ attingimus, olim in Thesauro epistolico edendas. Alterum multo maioris momenti exhibebat de libello Calvini Turicensium iudicia, qui in universum quidem fidem et diligentiam eius laudant probantque, quia tamen non suam unius sententiam verum et ipsorum exprimere praesumpserat, nonnulla, imo non pauca indicant, quae vel addita, vel detracta, vel denique mutata cuperent. Maxime omnium id vituperant quod Calvinus nimis acerbe antagonistas impetierit, passim nebulonum, bestiarum et aliis huiuscemodi nominibus eos ornans. Talia arma adversariis forte concedenda esse monent, quibus et Lutherus ipse pugnare olim solitus sit, se magis modestiam decere, qua sola etiam apud pios et prudentes viros in Germania bonae causae conciliandos aliquid consequuturi essent. Huius documenti exemplar Bullingeri autographon descripsimus Turici (Archiv. Plut. VI, tom. 105, fol. 612) et singulas observationes ministrorum Turicensium ipsius Defensionis textui suo quamque loco addidimus comitem, quo facilius videres quam raro Noster collegarum verba sua fecerit, et quam parum libenter aures aliorum consiliis praebuerit. Hoc inter alia valet de Tabula illa de qua Bullingerum in sua epistola loquentem supra audivimus. Erat illa duplex: exhibebat enim primum verba Matthaei Marci Lucae et Pauli, tum etiam nonnulla ex Ioannis Cap. 6, decerpta, omnia vero inter se collata; deinde effata selecta patrum de coena scribentium. Hanc tabulam pro tempore seponimus alia occasione eandem in medium prolaturi. Exstat praeterea in eodem codice fol. 601 sqq. exemplar authenticum Epistolae Calvini Defensioni eius praemissae, pluribus locis aliter sonantis quam postea typis exscripta est. Quam ibidem sequuntur variae lectiones ipsius opusculi a Bullingero notatae. Quae omnia, quatenus expedire videbatur, in marginem editionis nostrae translata reperies. Ipsae Turicensium observationes septimo demum die Novembris Genevam pervenerunt.

Quo tempore haec inter Calvinum et Turicenses agebantur, eodem ille mira sibi pollicebatur de prompta et parata approbatione et subscriptione ecclesiarum. Sic enim scribit Farello Calendis Novembribus (Cod. Genev. 107 a, fol. 78 autogr.): *Consensus nostri defensionem sic tibi probari vehementer gaudeo. Utinam Tigurinis idem sit iudicium. Caeterum ut mansuefactos video mihi spes propemodum certa est ad subscriptionem non fore tardos nec difficiles. De Bernensibus diffido, ne suo more excusent, per senatum non licere. Neque vero sola eos mollities impediet, sed quod obscurum dissidium taciti fovere malunt quam ingenue inter se communicare quid sentiant. Si tamen Tiguri adepti erimus quod spero, vel importune urgendi erunt ut accedant. Tuarum etiam partium tunc erit apud Bullingerum instare ut aliquid extorqueat. Optimum Blaurerum fore nostrum non dubito. Neque solum pro sua pietate et doctrina nobis subscribet, sed etiam pro singulari humanitate et immodico erga me amore, sicut tu, liberaliter exile scriptum laudibus extollet. Basilienses nihil aliud morabitur quam blandum Sulceri ingenium, cui omnes mulcere ac delinire placet. Verum haec omnia Deus gubernabit* caett. Quo pacto haec Calvini spes in fumum abierit postea videbimus. Interim Turicensibus, acceptis eorum literis, longam scripsit epistolam d. 13. Novembris, et breviorem Bullingero ipsi d. 23. eiusdem mensis (Archiv. Turic. Plut. VI, vol. 105, fol. 624 et 626) ex quibus pauciora tantum in praesentem usum excerpere libet. Laborem suum illis probari laetatur; eorum consiliis se obtemperasse affirmat, quoad licuerit. Si tamen votis eorum nondum satisfactum sit, facile se passurum scriptum suum sepultum iacere. In actione communi suis partibus deesse noluisse, verum ita sibi videri se defunctum ut nihil ultra privatim tentandum sit. His et similibus satis aperte signi-

ficat se iam nihil ultra mutaturum. De Westphalo haec dicit: *Quae asperius in Ioachimum videbar dixisse correxi, nec quidquam restare puto quod vos offendat. Quanquam nebulonem alio sensu vocaveram quam putastis. Neque enim sceleratum vel furciferum intellexi, sed, ut loqui solebant veteres, nihili hominem vel tenebrionem. Expunxi quoque bestiae nomen et quod odiose in eius patriam totumque maris illius tractum videri poterat in duobus locis a me dictum esse.* Causam porro exponit cur Westphali nomen non adscripserit; praestare enim putat, quosdam tacite perstringi qui sint in simili opinione, quam unum aliquem adversarium deligi, eumque tanto honore minime dignum; ideoque etiam tabulas Bibliandri non inseri potuisse declarat. *De Luthero*, inquit, *satis fuisset me uno verbo moneri. Neque enim me latet quantopere in nos insanierit, neque memoria exciderant quae in Apologia vestra legi, neque mihi de venerabili et adorabili altaris sacramento ignotum erat portentum. Sed quum videam hominem nativa alioqui intemperie elatum tales spumas evomere, prout aliunde erat impulsus, sepultis illis contentionibus sumpsi quod ad pacem aptius erat. Prudenter vos quidem cavendum esse prospicitis ne adversarii insolentius in nos irruant. Itaque locum sic correctum invenietis ut plane vobis arrideat.* Porro alia plura attingit, in quibus cur non penitus illis assentiatur explanat, quae singula nunc persequi non attinet.

Iam novum exemplar libelli a Calvino secundis curis retractati Turicensibus demum versus medium mensem Decembrem redditum fuit, et sine mora Bullingerus ad amicum autorem haec rescripsit (duplex autographon exstat in Archivis Turic. Plut. VI, vol. 105, f. 627 et vol. 129, fol. 318): . . . . . *Agimus gratias tuae humanitati quod hactenus voto nostro obtemperaveris, ac ut liber edatur per te concorditer omnes consentimus: sed et mutuam nostram operam in defendenda Consensione tibi pollicemur, multumque nos tibi debere fatemur, qui in communi causa primus in aciem prodieris. Consultavimus quidem diligenter de mittendis libri tui exemplis ad ecclesiarum illarum omnium ministros, quibus tu librum tuum inscripsisti, ut ab his assensum vel subscriptionem ipsorum impetraremus. Caeterum quum expendimus quales ex illis non pauci sint, et quanta possit iniici rei salutari remora, aut etiam oriri suspicio dissensionis apud adversarios nostros, visum est omnium tutissimum fore, si tu quam primum prelo subiicias, excusaque exempla ad fratres alios et ad nos mittas. Quod vero nos nullam tuo libro subiecimus epistolam, sicut factum est in Consensione, nulla id alia causa factum scias, quam ne alii se praeteritos, ac te nobiscum duntaxat egisse suspicarentur, indeque et tibi et nobis oboriretur invidia. Alioqui si tibi ita placeat, et nostram adiungi velis, non deerimus nostro officio . . . . Si felicissime res cessisset et fratres plerique placidos se nobis praestitissent, vix tamen intra duos aut tres menses absolvissemus. At cunctandum in re tanta nobis non videtur. Speramus autem nullos prorsus edito libro se opposituros. Iam ut apud vos typis excudatur ea maxime de causa nobis utile videtur ut ita praescindatur occasio Lutheranis dicendi quod in edita Consensione factum scimus, Tigurinos quaedam infarsisse contra Calvini sententiam. Porro si Froschoverus intellexerit nihil se offensurum typographum qui apud vos primum excuderit librum tuum, imprimet forte et ipse eundem. Utile autem atque adeo necessarium videtur ut coniungatur nostra consensio libro tuo.* Cui consilio adstipulatus Calvinus Consensionis capita integra inter Epistolam et solidam doctrinae declarationem media inseruit.

Verum his ita constitutis res nondum confecta erat, ut discimus ex literis Calvini ad Farellum datis d. 26. Decembris (Cod. Genev. 107 a, fol. 86 autogr.) in quibus inter alia haec leguntur: *Mitto ad te Tigurinorum literas ex quibus intelliges quod tibi iucundum fore scio, placuisse illis sine exceptione posterius meum scriptum, deinde mutati consilii rationem. Nam promiserant se operam daturos ut liber sua et aliorum subscriptione ornatus in publicum exiret. Nunc postulant ut quam primum edatur. Quanquam autem prospicio non omnibus gratam fore meam confidentiam, videor tamen non absque validis rationibus ex eorum voto properare, quas tibi suo tempore exponam. Parum tamen abfuit quin Vulcano dicaverim. Nam quum Senatui obtulissem, decretum fuit ut censoribus daretur. Adeo excandui accepto responso, ut quatuor*

syndicis testatus sim, si mille annorum mihi esset vita, nihil posthac me editurum in hac urbe. Ad eorum contumelias pridem occallui, sed hoc nimis indignum fuit, quum literas exhibuissem quibus sancte Tigurini se obstringunt, et omnes collegae mei idem asseruissent, alios adhuc censores quaeri caett.

Atque sic tandem sub finem anni libellum Stephano excudendum tradidit autor, eundemque versus medium mensem Ianuarium 1555 Bernensibus et Turicensibus et per hos caeteris ecclesiis impressum transmisit. Confer epistolam Bullingeri pridem editam d. d. 18. Ianuar. 1555. Titulus editionis huius principis, ad cuius fidem nostrum textum conformavimus, talis est:

Defensio sanae et | orthodoxae doctrinae de Sacramentis, eo- | rumque natura, vi, fine, vsu, et fructu: quam | pastores et ministri Tigurinae Ecclesiae | et Geneuensis antehac brevi Consensionis | mutuae formula complexi sunt: vna cum | refutatione probrorum quibus eam in- | docti et clamosi homines infamant. | Iohanne Caluino authore. | (*Emblema*) | Oliua Roberti Stephani. | M. D. LV.

Forma octonaria paulo maior sive potius quaternaria minima, quam nosmet hodie diceremus. Quaterniones sunt duo, quinternio unus (A—C), paginae numeratae 52. Dicata est praemissa epistola ministris ecclesiarum helveticarum, et signata IV. Calend. Decembr. 1554. Quam sequuntur Consensionis capita pag. 11—22, quae utpote ad a. 1549 pertinentia et in editione nostra iam Tomo VII. suo loco inserta in recudenda hac Defensione omittemus. Postea demum pag. 23 incipit ipsa Defensio hac inscriptione ornata: Superioris doctrinae confirmatio. Praefationis modo memoratae apographon authenticum manu Calvini propria signatum vidimus in Archivis turicensibus (Plut. VI, vol. 105, olim B. I. fol. 601) et cum impresso contulimus. Totum opusculum manu scriptum exstat Neocomi in bibliotheca pastorum, Farelli opera partim exaratum partim saltem correctum et rubricis marginalibus illustratum. Huius primae editionis duo exemplaria ipsi possidemus.

Alia exstat eiusdem anni quam ex bibliotheca Turicensi habuimus, cuius notitiam hic subiungimus.

DEFENSIO | SANAE ET ORTHO- | DOXAE DOCTRINAE DE SA- | cramentis, eorumque natura, ui, fine, | usu, et fructu: quam pastores et mi- | nistri Tigurinae Ecclesiae et Gene- | uensis antehac breui Consensionis | mutuae formula complexi sunt: una | cum refutatione probrorum qui- | bus eam indocti et clamosi | homines infamant. | | IOHANNE CALVINO | authore. | | TIGVRI APVD CHRIST. | Froschouerum, M. D. LV.

Forma octonaria minor. Quaterniones quatuor (A—D) paginae numeratae 64. Typi grandes et pulchri. Textus per omnia cum Genevensi convenit. Praefatio incipit pag. 3; consensionis formula pag. 12, doctrinae uberior confirmatio pag. 27. In fine pag. 61 seqq. legitur Bullingeri subscriptio quam nos quoque libello calviniano addendam putavimus.

In eodem exemplari Turicensi sequitur alius libellus ad hanc controversiam pertinens quem hic obiter memorasse sufficiat: *Apologetica expositio qua ostenditur Tigurinae ecclesiae ministros nullum sequi dogma haereticum in coena Domini, libellis quorundam acerbis opposita et ad omnes sinceram veritatem et sanctam pacem amantes Christi fideles placide scripta, per Heinrychum Bullingerum Tigurinae ecclesiae ministrum. Tiguri apud Andream Gesnerum et Iacobum Gesnerum fratres.* In fine: *Mense Februario* 1556. 125. pag. 8.

Repetita est haec prima Calvini adversus Westphalum defensio in Corpore tractatuum edit. 1576 pag. 1040—1052; edit. 1597 pag. 875—886; edit. 1611 pag. 755—764; edit. Amst. pag. 651—659. Versio gallica separatim excusa non exstitisse videtur; verum legitur in edit. Bezae pag. 1469—1497; et apud Stoerium pag. 1691—1726.

Si edita sua Defensione Lutheranis satis factum et rem confectam esse Calvinus forte sibi persuaserat, mox hac spe deiectus fuit, imo ipsa sua severitate et despicientia, qua adversarium prosequutus

erat, maius quam antea unquam exarserit incendium se excitasse sensit, nec adeo facile restinguendum. Eodem enim anno 1555 vix ad dimidium elapso novus prodiit ex iisdem castris clamor bellicus: *Adversus cuiusdam sacramentarii falsam criminationem iusta defensio Ioachimi Westphali ministri ecclesiae Hamburgensis in qua et Eucharistiae causa agitur,* cum epigraphe ex Matth. 5 (v. 11). Francofurti excudebat Petrus Brubachius A. 1555, decem quaternionibus. In quo libello Westphalus a Calvino, quem tamen non producit nominatim, se indigne et superciliose tractatum queritur, minime tamen deterritum affirmat quo minus veritatis evangelicae causam strenue vindicare continuaret. Scriptum ipsum fere totum polemicum est: sacramentariorum, ut antea iam factum fuerat, inter se dissentientium varias formulas perstringit; eosdem in eo tantum consentire docet quod realem corporis Christi praesentiam non admittant, argumentis a ratione petitis, et ad leges naturales provocantes; simul autor negat se pacem turbasse quae nunquam exstiterit, denique multa affert a re aliena de Calvini disciplina ecclesiastica, eumque a sincero Dei cultu deflexisse contendit.

Neque iam solus in arenam descendit Westphalus, quum utrinque excitatis et incensis animis latius serpere controversiae ardor coeperit. Armigeri partes primus inter Lutheranos suscepit Io. Timannus Amsterodamus, pastor ad S. Martini Bremensis, edito libro satis amplo: *Farrago sententiarum consentientium in vera et catholica doctrina de Coena Domini quam firma assensione et uno spiritu iuxta divinam vocem ecclesiae Augustanae confessionis amplexae sunt, sonant et profitentur, ex apostolicis scriptis praeterea ex orthodoxorum tam veterum quam recentium perspicuis testimoniis contra sacramentariorum dissidentes inter se opiniones diligenter et bona fide collecta. Francofurti excudebat Petrus Brubacchius anno* M. D. LV. pagg. 601 cum indice. Ubi tamen multa inseruntur quae non proprie ad hanc causam spectant; neque omnino huius libri mentionem fecissemus nisi postea ipsum Timannum Noster in Ultima sua admonitione nominatim perstrinxerit.

Quum novus Westphali libellus mense Septembri ad Calvinum allatus esset, hic statim de responsione iterum conscribenda cogitavit. Pauciora quidem huius instituti vestigia in thesauro nostro epistolico deprehendimus, verumtamen talia ex quibus facile effeceris eum incunctanter opus aggressum esse et raptim absolvisse. Scribit quidem ad Farellum d. 10. Octobris: *Westphalus etiam librum in me truculentum edidit cui nescio an respondere expediat. Rogant amici quidam: ubi perlegero, Dominus consilium suggeret.* (Epp. Genev. p. 166; Laus. p. 358; Hanov. p. 400; Amst. p. 103.) Cui paucis diebus interiectis Farellus haec (Codex Genev. 115 fol. 124. autogr.): *Westphalus non solum confutandus est scripturis, verum tua moderatione palam omnibus est faciendum quam misere insanus aberret. Si me audis, nihil nisi quod ad rem facit eucharistiae tanges, personam sines intactam, et quum Dominus dederit successum defensioni, quum eam ecclesiae probarint quibus dicasti, si rursus confutationem eis inscribas, ut magis in eadem foveantur et uniantur doctrina, forte non erit parum utile.* Verum dedicationem plane aliam meditabatur Calvinus, qua infeliciorem non poterat; et quam difficile inter scribendum sibi temperaverit a personis adversariorum durius tractandis et alibi saepius ostenderat et in hac maxime controversia, nempe ab illis provocatus, monstravit. Etiam Bullingerus consilium amici de altera defensione edenda captum comprobavit. Cuius haec leguntur verba in epistola d. 2. Novembris data (Archiv. eccl. Turic. Plut. VI. Vol. 117b. olim C. II. fol. 312 autogr.): .... *Westphalus iam quartum contra nos librum vulgavit. Habetur monoculus inter caecos rex. Ultimus in te maxime expugnando laborat. Proinde non displicet mihi tuum consilium ut illi respondeas modeste, causam agas, personam eius et immodestiam hominis transeas. Statui et ego, si Dominus vitam concesserit, ad argumenta ipsorum querimoniasque praecipuas respondere..... Emersit et alius quidam farraginum fartor, pastor Bremensis Ioannes Timannus, cui cordate et prudenter respondit noster ille Io. a Lasco. Inepta quidem vidi scripta plurima, sed nullum adhuc illo*

ineptius. Unum te oro, mi frater, ut si respondere perrexeris Westphalo, ea qua fieri potest mansuetudine utaris. De ipsius Bullingeri *Apologetica expositione*, ad quam hic alludit, supra iam diximus.

Nostrum non est definire annon consultius egisset Calvinus si deinceps ignem indies latius palantem silentio exstinguere tentasset, quum minime timendum esset ne helveticae ecclesiae in Lutheranorum castra transirent, neque magis sperandum fore ut hi ipsius argumentis devicti pristina fide relicta novam et alienam amplecterentur. Certe nihil effecit denuo acie instructa et violentiore etiam impetu in hostem facto, qui longius distabat quam ut tali telo confici potuisset. Quidquid sit, vergente anno 1555 secundum et aliquanto ampliorem libellum conscripsit in cuius titulo iam nominatim Westphalum provocavit ut calumniatorem, et quem, vana sane opinione delusus, ipsis dedicavit *Omnibus Christi ministris qui puram evangelii doctrinam in saxonicis ecclesiis et Germania inferiore colunt et sequuntur.* Quorum scilicet numerum et παῤῥησίαν multo maiorem sibi finxit quam revera fuit. Melanchthonem quidem sibi faventem habebat, verum ipse saepius de eiusdem timiditate conquestus fuerat, neque erat quod speraret hunc talem virum, mediis in turbis versantem, et turbarum fautoribus maxime suspectum, palam et libere Helvetiorum formulam professurum esse. Eius vero discipulos et asseclas, tanto antesignano lacrymis potius quam quibuslibet armis decertante, maiore ardore fanaticorum zelum retundere conaturos esse, quo pacto hoc, quaeso, sibi persuadere poterat?

Operae pretium facturi nobis videmur si ipsius autoris iudicium de suo scripto hic memoremus ex epistola ad Bullingerum d. 26. Decembris data desumptum (Arch. Turic. Plut. VI. vol. 166 fol. 21 autogr.): *Refutatio Westphali nunc excuditur et brevi in lucem exibit .... Artem adhibui ut quam paucissimos offenderem. Ex lectione facile tibi patebit quantum operae in deflectenda eorum qui sunt adhuc sanabiles invidia, ac etiam emolliendа indignatione, positum sit. Hominem ipsum paulo asperius me, quam putabam, tractasse nunc deprehendo. Sed quia fratres quidam sibi immodicam vehementiam videri negarunt, me persuaderi non aegre passus sum. Si tempus tulisset, optassem libellum, antequam ederetur, abs te lectum. Sed tanta fuit festinatio ut dictaverim tantum, alius relegerit, inde prelo mox commiserim. Spero tamen nihil fore quod tibi valde displiceat.*

Prodiit opusculum mense Ianuario a. 1556 eiusque exemplar cum literis Bullingero mittens rursum de eodem ipse autor sic scribit (d. 23. Ian. Arch. Tigur. ibid. fol. 25 autogr.): *De Westphali refutatione quid sentias ipse, et quale sit aliorum istic iudicium, avide scire expeto. Paulo vehementiorem me fuisse video quam in animo fuerat. Sed nescio quomodo inter dictandum mihi elapsus sum. Si non placuerit liber, testari saltem licebit non fuisse a me scriptum (!). Sed absque ioco, ita fore tibi et reliquis fratribus gratum spero, ut excusatio quaerenda non sit.* Praefationis subscriptio refert Nonas Ianuarias a. 1556. Ipsius libri titulus hic fuit:

SECUNDA | DEFENSIO | PIAE ET ORTHODOXAE | DE SACRAMENTIS | FIDEI, | *Contra Ioachimi Westphali calumnias,* | IOANNE CALVINO AVTHORE. | (*Emblema*) | EX OFFICINA TYPOGRAPHICA | IOANNIS CRISPINI, | *M. D. LVI.*

Emblema est Crispini *SACRA ANCHORA*. Forma eadem ac primae Defensionis. Typi maiores cursivi; sola praefatio minoribus romanis qui dicuntur exscripta est. Quaterniones sunt undecim (a — l), paginae numeratae 172. Ultimum folium vacuum. Penultimo impressum est idem emblema typographi multo maioris moduli cum subscriptione: MENSE IANVARIO. M. D. LVI. Editionis huius principis exemplar ipsi possidemus. De editionibus recentioribus dicemus infra.

Addimus ex multis aliis selectum Halleri de hoc libro testimonium. Qui Idibus Martiis a. 1556 ad Bullingerum haec habet (Arch. Tigur. Plut. VI. tom. 115, fol. 2955 autogr.): *Calvini secundam defensionem legi qui suos semper habet loquendi modos. Interea tamen cordatis omnibus se ipsum explicando*

satisfacit. Quanta vero in illo vis pugnandi! quantus verborum fervor et impetus! quanta in dimicando agilitas! Metuo ne hic quoque sit nimius et impetu magis quam nos deceat feratur.

Hanc alteram Calvini Defensionem presse sequuti sunt eodem anno et proximo plures variorum libelli quos obiter tantum memorabimus, in iis solis substituri qui Nostro denuo exercendi stili occasionem praebuerunt, vel digni visi sunt quibus de industria responderet. Tales fuerunt: 1. *Defensio τοῦ ῥητοῦ verborum Coenae: Accipite, comedite, hoc est corpus meum, contra phanaticos sacramentariorum spiritus edita germanice a Luthero, nunc vero in gratiam eorum qui germanice non sciunt translata. Norib. ap. Io. Montanum et Ulricum Neuberum a. MDLVI.* quindecim quaternionum cum longa praefatione Matthaei Iudicis translatoris, qua argumenta adversariorum sigillatim recensentur et ex mente Lutheri breviter refutantur. — 2. *Confessio Erharti Schnepffii de Eucharistia, hanc ob causam hoc potissimum tempore edita quod certamina vetera de Coena Domini novis libellis classicum canentibus recrudescere incipiunt. Ienae excud. Chr. Rhodius a. MDLVI.* sex quaternionum. Cuius libelli aliam editionem supra iam attigimus. De hoc nuper sibi misso Calvinus a. d. III. non. Mart. 1556 Val. Polano gratias agens, si in tempore venisset, inquit, locum reperisset in mensa sodalis sui Westphali, sed iam elapsa erat opportunitas (Cod. Gen. 107 a. f. 125). — 3. *Defensio verae doctrinae de Coena Domini nostri Iesu Christi scripta a D. Paulo ab Eitzen ecclesiae Hamburgensis superintendente. Ursellis excud. Nic. Henricus a. 1557.* Qui statim ab initio Arium, Cerinthum, Müntzerum et Sacramentarios unum in catinum dissectos coniicit, unde facile perspexeris quibus armis et qua fide res agi solebat.

Verum his omissis ad ipsius Westphali novas elucubrationes transeamus, quibus Calvini alteram defensionem repellere conatus est. Duo sunt libelli qui hic in censum veniunt. Prior inscribitur: *Epistola Ioachimi Westphali qua breviter respondet ad convicia Iohannis Calvini, item Responsum ad scriptum Iohannis a Lasco in quo Augustanam Confessionem in Cinglianismum transformat. Psal. 58: Deus contere dentes hostium* etc. In fine legitur: *Ursellis excud. Nic. Henricus Anno* 1557. Sunt quaterniones tres formae minimae. Iam Responsionem illam Lasco oppositam, quum ad nostras res minus faciat, pro tempore in medio relinquemus, ut et alia nonnulla contra eundem Lascum et Valerandum Polanum scripta, simulque contra exsules illos Gallos et Britannos qui Francofurti ecclesiam peregrinorum, quae dicebatur, constituerant. Epistolam vero quae cum ipso Calvino rem habet, quum paucissimis absolvatur pagellis et omnium rarissima sit, adeo ut vel Planckii et Moenckebergii oculos fugerit, ex nostro exemplari integram hic inserere lubet, velut specimen stili Westphaliani, ne tam strenuo bellatori os obstruxisse videamur.

Eximiae pietatis et doctrinae viro Domino N. docenti fideliter evangelium Christi in ecclesia N. fratri suo in Domino dilectissimo S. D.

Legi librum Calvini, amice sincerissime, quem suis veris coloribus expressum recte vocas spinosum et virulentum. Quacunque enim parte attigeris infectis spinis pungit et lacerat, et totus perfusus est calumniarum et conviciorum veneno. Quidquid habuit atrae bilis et virulentiae in pectore, id omne semel in me evomuit, totus ad maledicendum et conviciandum dissolutus. Non ita aspere, inhumaniter et contumeliose invehitur in Papistas, in Libertinos, in Anabaptistas, non in alios deploratos errorum magistros, quam in me crudeliter, non bene sui animi potens, desaevivit. Digni sunt isti misericordia, servanda est erga eos aliqua moderatio, secundum caritatis praescripta: ego scilicet nulla miseratione, nulla venia dignus sum, nulla iura caritatis mihi exhibenda sunt: quia admisi inexpiabile scelus, qui ausus sum dogma Cinglianae officinae atro

carbone notare, et haeresim damnatam ab aliis clarissimis viris reprehendere et damnare, denique etiam disturbare impiae conspirationis impiam pacem.

Quod si character animi est oratio et ea repraesentat quidquid intus latet, si quis sit mentis habitus, quo quisque sit ingenio declarat, certe in uno scripto maledico Calvinus sese totum ad vivum, tanquam Apelles aliquis, expressit et contemplandum proposuit. Abstulit involucra, removit velamina, fucos et praetextus, quibus alias se occultat et personatus incedit, ne in sua propria imagine conspici et agnosci possit. Videas in ista pictura quam sit religiosus, quam observans praeceptorum Dei, quam humilis et modestus, quam fortis in animi affectibus fraenandis, quam mansuetus, quam patiens, quam denique ex propinquo premat vestigia Christi, et ad eius exemplum se componat. Denunciat ille poenam iudicii Dei ira aestuanti in fratrem: at iste noster iracundiae omnes habenas laxat. Fert ille sententiam de supplicio gehennae in eum qui dicit fratri suo fatue: ad hoc tonitru adeo expavescit et trepidat Calvinus, ut chartas multas maculet completas plus quam sexcentis conviciis. Praeceptum Christi est ut diligamus inimicos, benedicamus maledicentibus nobis, et oremus pro calumniantibus: ego vero neque ei inimicus sum, neque maledictis provocavi, neque calumniis laesi: non potest horum aliquid vere in me conferri, nisi culpare velit quod factus sum ei inimicus veritatem dicendo et moderate eius maledictis et calumniis respondendo, et tamen extreme odit amicum revocantem ab errore et retrahentem a maledicendo et calumniando.

Non aliter dicta et facta omnia in calumniam rapit, conviciis et maledictis impetit, ac in his rebus non bonis ita vires suas exserit, quasi illi cum aliquo sit susceptum certamen de quo superato his armis praeclare triumphet. Equidem pro veritate certamen suscepi, non decerto cum quoquam, nec unquam decertabo ut in eo genere evadam victor, in quo qui superior est victor succumbit, et qui victus vincit.

Sancte asseverat Christus, homines rationem reddituros in die iudicii de quocunque verbo otioso quod loquuti fuerunt, quanto magis reposcetur ratio de verbis maledicis et contumeliosis in Deum et homines? Quam sollicite cogitet Calvinus de reddenda ratione, quam extimescat severitatem iusti iudicii, ostendunt non solum probra, convicia, contumeliae, falsa crimina quae in me congerit, sed etiam voces impiae et exsecrabiles, quibus doctrinam ipsam de coena Domini conspurcat foedissime. Iubet Dominus offensos reconciliare, iubet errata et offensas condonare fratribus: at meus conviciator admonitus etiam illatas iniurias gravioribus cumulat, tantum abest a studio reconciliandi laesos et ignoscendi, si quis intulisset aliquid iniuriae.

Apostolus Petrus revocat pios ad exemplum Christi: in illius mirabili patientia erga maledicos et conviciatores monstrat quales nos gerere debeamus: iniuste de multis accusatus tacuit, convicium convicio non regessit, quum malediceret [sic!] *non maledixit, sed dedit vindictam Deo iusto iudici et vindici. Quam se magistro praebet similem discipulus, qui reprehensus de falsa doctrina non tacet sed reclamat, non abstinet a conviciis, sed his indulget, ac compensat maledictis bene recteque dicta: cupiditate vindictae accensus adeo conquirit quod traducat ac reprehendat, ut conditori naturae Deo suum opus, perinde ut Momus aliquis, exprobret.*

Sanctus Paulus vult a Christianis procul amoveri omnem amaritudinem et indignationem, at quid non amari absinthii et fellis Calvinus admiscuit suis invectivis? quid est ipse [ipso?] *in his amarulentius et acerbius? quis puteus fundat tam amaras aquas, quam ille diffundit hostiles sarcasmos, sannas et scommata e sui cordis puro fonte, et singulas paene syllabas inficit amaro et letifero succo? Paulus prohibet sermones inanes et nullius frugis, et nominatim εὐτραπελίαν ab ethnicis inter virtutes laudatam tanquam stultiloquii partem condemnat: quanto magis prohibet et damnat sermones satyricos, scurriles, mendaces, pertinentes ad contumeliam in* [?] *alicuius, quales Calvinus affectate infersit verius quam aspersit ubique. Hos falsae cuiusdam urbanitatis laude et severioris obiurgationis fuco excusat. Fatetur se aliquid salis aspersisse, et fingit se coactum mea nescio qua duritie ut severius me obiurgaret. Atqui non adhibuit illum candidum salem commendatum ab apostolo, quo sermo piorum in gratia conditus esse debet, sed nigrum illum insulsae scurri-*

litatis et sycophanticae mordacitatis, a gentilibus etiam ab honestorum virorum oratione urbana salsa et acri relegatum. Quid boni salis habent illa plena superbi contemptus convicia, quod alios prae se despicit, et indoctos, temulentos, garrulos, insanos proclamat? Quam insulsa sunt et insipida scommata, quae ex vocibus et syllabis aucupatur non uno loco? Severior quidem obiurgatio usurpanda est in homines duros gravius aliquid promeritos, convictos iam et praefractos, ubi leniori admonitioni non datur locus.

Proposui ex sacramentariorum libris diiudicanda commenta et glossas inter se pugnantes, quibus depravant ac distrahunt verba filii Dei, et pro mea parvitate defendi doctrinam de coena Domini in ecclesiis Christi sonantem et per multos annos defensam. Hoc si grande scelus est et meretur duriorem reprehensionem severi obiurgatoris, debebat prius convincere tantae culpae esse obnoxium, postea admonere: si admonendo nihil proficeret, obiurgare acrius. At nondum me convicit de errore, non monuit, non corripuit amice, sed statim primo impetu se convertit ad convicia, ad rixas et iurgia, quum quidem exstarent aliquot mei libelli in quibus reprehendebatur iam ante damnata haeresis, rationibus et argumentis desumptis ex sacra scriptura, quae quam rabiose sodales eius allatraverint suis sophismatis, cavillis et calumniis, suo tempore defensio patefaciet. Longe alius affectus fuit apostoli Pauli in tractandis et corrigendis peccatoribus quam istius mei reformatoris. Noluit enim etiam inobedientes existimari quasi inimicos, sed tanquam fratres corrigi voluit. Aliter item Gregorius Nazanzenus et D. Ambrosius fuerunt affecti. Quorum alter inquit: Si corrigendus est frater, facias hoc modeste et humaniter, et nequaquam ut inimicus, nec ut medicus incides. Alter inter praecepta de officiis hanc dictat regulam, ne admonitio sit aspera neque obiurgatio contumeliosa. Ab hac modestia et humanitate praestanda quoque erga sontes longissime abest Calvinus, dum nullum genus contumeliae undique conquisitae praetermittit, et insontem onerat conviciis et probris quae magna ex parte auribus et oculis eius ingesserunt obtrectatores et susurrones. Atrociter conviciatus est, in priori criminatoria Epistola sua, se prolaturum grandia dedecora: at ista ratione non mea, sed sua probra profert, non me sed se ipsum dedecorat, prodens sui animi morbos.

Non dubito sanioribus inter sacramentarios vehementer displicere effraenem Calvini maledicentiam et virulentam dicacitatem, ac videri plerisque non tam theologum quam scurram agere. Nullis vero aliis scio talem petulantiam placere, nisi eius sectae hominibus malevolis qui, ut turdi venenis, ita conviciis et maledictis pasci se delectentur. Non valde aegre mihi faciet, si pergat istis suis delitiis fruens, seque bene saginans, vel deteriora illis effundere. Ne inspicerem quidem chartas indigne deformatas et defoedatas spurcissima illuvie, nisi me cogeret legere eadem illa necessitas, quae facit ut aliorum haereticorum spinas oporteat nos contrectare. Ubi vero semel atque iterum responso dato refutata fuerit atque patefacta sycophantarum impudentia et vanitas in mentiendo et calumniando, tum postea occupent, exerceant et ostentent sese, quam sint diserti et foecundi conviciis, rixis, maledictis et calumniis, quam sint in his vehementes et praevalidi rhetores (neque enim obscure apparet quam in hanc laudem incumbant, et unus ex eis minatus est futurum ut Westphalus sentiret vehementiam et aculeos Calvini), convicientur et maledicant, quamdiu feret libido: non dignabor semel attingere, bonas horas in res utiliores collocaturus, neque tamen causam ipsam agere desistam.

Scio Satanam cum suis prophetis non cedere, nec pati sibi silentium imponi, nisi Deus potenti sua manu refutatis superbis spiritibus ora obstruat, sicut Cherinto, Arrio, et multis aliis obstruxit. Scio etiam adversariis nihil evenire durius et molestius quam animum me gerere omnibus contumeliis altiorem, et latratus rabidos fortiter contemnere. Scio plus esse committendum bonorum iudicio quam criminantis insolentiae. Non ignoro inimicorum astutiam et stratagemata, qui hoc agunt ut provocent ad contentiones, ut a causa ipsa abducant: maledicunt ut maledicamus, conviciantur ut excitent nos ad vicissitudinem contumeliae. Denique non ignotum est, spinas et tribulos pungendo laedere eos qui contrectant, et de spinis nec uvas nec de tribulis ficus colligi posse. Non sanat malam conscientiam praeconium laudantis, nec bonam vulnerat conviciantis oppro-

brium. Non qui audit, sed qui facit convicium miser est. Ad laudes suas ut nemo efferri debet si excedunt veritatem, ita nec ad probra non vere iactata in aliquem dolere.

Paulus exigit ut episcopus sit inculpatus, cui crimen intentari et de quo in iudicio, ubi reo datur innocentiam suam defendendi potestas, convinci vere non possit. Ad hanc apostoli legem, Deo gubernante, res et actiones meas hactenus dirigere conatus sum et ad eum scopum eas posthac referam. Si igitur adversarii non intermittent gravius accusare me, suisque mendaciis et confictis criminibus infamare, diabolico plane consilio eo spectante, ut odium et contemptum conflent, non tam in me quam in causam Dei quae agitur, et sacrosanctum eius ministerium: tum provoco et provocabo semper ad aequos et incorruptos iudices, tam politicos quam ecclesiasticos, constitutos Dei ordinatione tum in nostra tum in aliis saxonicis civitatibus et ecclesiis, coram his responsurus; offero me ad defensionem ac peto tantisper pro falsis haberi quaecunque in me conferunt adversarii, sive palam in scriptis suis, sive a tergo clam obtrectantes, donec veris et solidis probationibus fidem fecerint, vera esse de quibus sum accusatus: quod nunquam facturos dico, fretus conscientia recta, causae bonitate, testimonio bonorum et Dei defensoris iustitiae.

Feliciter in Domino Iesu vale. Hamburgi Calendis Septembris anno partae per Christum salutis 1556.

Tuus Ioachimus Westphalus.

Atque haec satis superque. Unum addere liceat urbanitatis theologorum illius saeculi documentum, quod J. B. Wisamerus Hamburgensis eodem fere tempore, nempe d. 20. Augusti ad Bullingerum scribens (Arch. Turic. Plut. VI. tom 117a. f. 425 autogr.) memoriae prodidit, a Westphalo suo vernaculo idiomate editum, tibique interpretandum permittimus:

De Bol von Zürch und dat Calf von Genf wie ok de Bolisch Bar Thoritten des Herren Weinberch gar.

Multo maioris momenti fuit et amplioris ambitus alius liber a Westphalo paulo post editus, de quo nunc ea accipias, benevole lector, quae ad proxime sequentem Calvini responsionem penitus intelligendam utilissima, imo omnino necessaria erunt. Titulus est: *Confessio fidei de eucharistiae sacramento in qua ministri ecclesiarum Saxoniae solidis argumentis sacrarum literarum astruunt corporis et sanguinis Domini nostri Iesu Christi praesentiam in coena sancta, et de libro Calvini ipsis dedicato respondent. Impressum Magdeburgae apud Ambros. Kirchner a. M. D. LVII.* undeviginti quaternionibus, cum epigraphe ex Phil. 1 (v. 27 s.). Continet hoc volumen:

1. Westphali praefationem mense Novembri 1556 datam, ex qua nonnulla decerpere non abs re erit: . . . . . *Praeter alias probabiles et bonas silentii mei rationes, praecipue mihi tamdiu tacendi causam praebuit occasio quam Calvinus, quanquam aliud agens, opportune mihi obtulit. Quum enim scriptum suum posterius, in quo virtutum suarum exhibuit singulare specimen, et se totum vivis coloribus expressum contemplandum dedit, dedicasset, quasi re praeclare gesta, ecclesiis Saxoniae, et verbis quidem videretur causae cognitionem ad eas deferre, prolixe etiam promitteret, se recusare nolle, quaecunque reconciliationis ratio ostenderetur, quumque non obscurum esset quid sibi vellet ista dedicatio, quove spectaret tota illa res, putavi ibi quoque mihi consistendum esse, nec aliud quidquam attentandum, nisi hoc unum, ut ad idem illud forum ecclesiasticum receptum haberem, et ab incorruptis et sinceris iudicibus pro defensione iustae causae iustam sententiam obtinerem. Hoc igitur consilio scripsi ad eos qui praesunt saxonicis ecclesiis et ab his . . . . . petivi ut de Calvino et meis scriptis, deque tota controversia diiudicarent et suam de coena Domini ederent confessionem. Facile impetravi petita . . . . . exhibuerunt suas scriptas confessiones, alii breviores, alii longiores, mire tamen ita inter se consentientes tum verbis tum sententiis, item probationibus et argumentis praecipuis, ut verius sit, et rectius appelletur Confessio, quam confessiones ecclesiarum Saxoniae. . . . . Habet ergo Calvinus sibi responsum ad dedicatum nostris ipso dignum librum, habet sibi ostensam viam reconciliationis,*

non cum uno atque altero, sed cum tota ecclesia quam offendit: intelligit ex opposita unanimi consensu confessione quid sit faciendum, nimirum abiecto errore veritatem complectendam et cum aliis propugnandam esse . . . . . caet.

2. Eiusdem Epistolam satis longam mense Augusto scriptam ad ministros ecclesiarum saxonicarum qua eos interpellat ut ipsi suam operam accommodent contra Io. Calvinum, primarium hoc tempore propugnatorem exsecrandi erroris Cingliani, quem dicit saxonicis ecclesiis librum quendam obtrusisse sub falso defensionis titulo, in quo scribere an insanire verius et furere dicendus sit, ipsis iudicandum permittit. Historiam deinde controversiae anteactae enarrat et modum indicat quo facillime plurimorum declarationes congeri possint et unanimis omnium in tam gravi fidei articulo consensus pateat (A. 4 v. seqq.).

3. Westphali epistolas tres alias breviores eiusdem argumenti ad diversos anonymos (B. 1 seqq.).

4. Responsum ministrorum Magdeburgensium quod, praemissa epistola die 26 Oct. 1556 data, exhibet primum *Methodum* quam dicunt coenae dominicae, i. e. dogmatis declarationem, ita definitam ut consensus vel dissensus formulae lutheranae et caeterarum liquide appareat: tum exponit viginti et octo *Fundamenta*, sive theses fundamentales ex mente orthodoxorum confessioni augustanae addictorum; porro quinquaginta novem *Argumenta quae ex verbis coenae mire contortis exstruere moliuntur sacramentarii*, cum refutatione singulis argumentis subiecta. Toti huic documento subscripserunt sedecim ministri, inter quos tres celebriores eminent, Io. Wigandus, quem huius responsi autorem fuisse non sine veri specie praesumpseris, Matthaeus Iudex et Matthias Flacius, qui, ut videtur, anno sequenti demum et separatim suam sententiam fusius declaratam addidit (B. 4—H. 4).

5. Breve *Testimonium Erasmi Sarcerii superintendentis ecclesiarum Mansfeldensium contra sacramentariorum corruptelas de coena Domini.* Datum Islebii a. 1557 (H. 4 v.).

6. Sequitur *Admonitio et contestatio concionatorum Bremensium ad suam plebem de constantia in agnita veritate evangelii cavendisque fermentis seductorum et phanaticorum*, cui subscripsit collegarum nomine Chr. Haveman (H. 5—K. 3).

7. *Epistola presbyterorum* eiusdem ecclesiae ad Westphalum d. 20. Aug. 1556. Caeterorum nomine subscripserunt idem Havemannus et Ioannes T. A. (Timannus Amsterodamus) qui cur hic nomen suum lectori denegaverit quum alibi aperta galea incedat, nos quidem non assequimur (K. 3 v.—L. 1).

8. Eiusdem Timanni *Epistola* ad Hamburgenses d. mense Septembri 1556 (L. 2 seqq.).

9. Pastorum et ministrorum Bremensium *Confessio de Coena Domini*, cui subscripserunt decem viri inter quos iterum Havemannus et Timannus (L. 4 v. seqq.).

10. *Confessio fidei de eucharistia* ministrorum ecclesiae Hildeshemensis, data d. 29. Oct. 1556. Subscripserunt sex pastores, quorum antesignanus est Tilemannus Cragius (M. 2—O. 6).

11. Ministrorum Hamburgensis ecclesiae de coena Domini *confessio*, sine die et consule. Nomina dederunt sedecim pastores quorum agmen ducit Paulus ab Eitzen superintendens, quem proxime sequitur Io. Boetker, qui citra dubium idem est ac Io. Bodeker, cuius subiicitur *epistola* ad Westphalum, et Io. Boedeker, qui addidit *brevem comprehensionem fundamentorum orthodoxae doctrinae et fidei de coena dominica* (O. 6 v.—Q. 1).

Hoc loco inseritur Io. Brentii sententia de praesentia Christi in eucharistia, excerpta ex eius Enarratione in Lucam.

Porro sequuntur novem *Confessiones* breviores theologorum Lubecensium, Luneburgensium, Brunsvicensium, Hannoveranorum, Wismariensium, Sverinensium, Husumensium, Dithmariensium, et Northusanorum, scriptae pleraeque mensibus autumnalibus a. 1556 (Q. 4—S. 3).

Agmen claudunt epistolae quaedam privatim et ex parte iam ante Westphali interpellationem ad

hunc missae a diversis, sc. Hartmanno Beyero Francofurtensi, Elardo Segebade Bremensi, Vito Ungaro Vitebergensi aliisque, in quibus postremum locum occupat Anonymus cuius epistola scripta est *ex la Babylone* (sic!) *de qua Apocalypsis XVIII.* et incipit his verbis: *Legimus his diebus blasphemum et scurrile scriptum Calvini in te tuamque iustam et modestam defensionem adversus eius falsam criminationem editum, quo virulentus homo sui animi morbum et sui spiritus impuritatem satis prodit, ut nemo communi sensu praeditus de hominis impietate dubitare iam possit.* Caetera his congruentia (S. 4—T. 5).

Ultima denique folia obtinent epistolae duae Lutheri, altera a. 1530 scripta de colloquio Marburgensi, altera paucis ante eius obitum diebus, et tertia Melanthonis aliqua, omnes totius huius bibliothecae dignissimum corollarium, in quibus tamen, quod probe notandum, unice Zwinglii sententia impetitur, de Calvino ne γρὺ quidem.

Ad haec duo Westphali scripta, et simul ad eiusdem Collectanea ex Augustino, antea vel sibi incognita vel neglecta, responsurus Calvinus tertia vice in arenam descendit, et qui iam olim a se impetrare non potuerat ut stilo aliquantum temperaret, nunc quoque ab adversario extra placidae et moderatae concertationis limites abripi se passus est. Scripsit autem responsionem suam, ut videtur, mensibus aestivis anni 1557. Rarius eius mentionem factam deprehendimus in epistolis illo tempore ad amicos datis. Ex quibus pauca quaedam hoc loco describere lubet quae vel libelli natalitia accuratius definiunt, vel ipsius autoris animum inter scribendum concitatiorem ad vivum depingunt. Sic inter alia Farello scribit Calendis Augustis (Cod. Genev. 107 a. fol. 157 autogr.): *In Westphalo et reliquis difficile erat mihi temperare, ut consilium tuum ferebat. Fratres esse dicis, qui fraternum nomen, si a nobis oblatum est, non respuunt modo, sed exsecrantur. Et quam essemus ridiculi, fraternum iactando nomen apud eos quibus deterrimi sumus haeretici. Atque ut tibi vel alii sequi quod praescribis fuerit non grave, alia fuit ingenii mei ratio: liber dimidia iam ex parte est excusus. Si quis ultra sex dies ad te proficiscetur, integrum, ut spero, tibi feret. Duobus enim prelis subiectus est.* Et a. d. VII. Idus eiusdem mensis Bullingero (Archiv. Turic. Plut. VI. tom. 166, fol. 33 autogr.): *Quam dextre me gesserim contra Saxones, vos iudicabitis. Librum enim malui nondum absolutum mittere, quam vos tenere exspectatione suspensos. Quum sciam me accersere omnium odia, erit mihi hoc non mediocris solatii loco, si vobis officium meum saltem placuerit. Certe quia Deo gratum esse confido, intrepide et alacriter belluarum istarum rabiem in me provocare non dubitavi.* Iam et residuam partem ante finem mensis Turicum missam fuisse ex alia epistola ad Bullingerum data patet, quae priorem illam in eodem codice proxime sequitur. Vide etiam quae scripsit eodem mense ad Iacobum Andreae et ad Melanchthonem in literis iam olim editis a Beza (N. 240, 242 ed. Laus.).

Titulum novi libelli, typis iisdem expressi quibus et in praecedenti opusculo excudendo Crispinus usus erat, ex nostro ipsorum exemplari describimus talem:

VLTIMA | ADMONITIO | IOANNIS CALVINI | *Ad Ioachimum Westphalum, cui nisi obtem- | peret, eo loco posthac habendus erit, quo | pertinaces haereticos haberi iubet Paulus.* | | REFVTANTVR ETIAM HOC | scripto superbae Magdeburgensium et aliorum | censurae, quibus caelum et terram obruere | conati sunt. | (*Emblema*) | APVD IOANNEM CRISPINVM. | M. D. LVII.

Forma est octonaria minor. Quaterniones sunt viginti cum dimidio (a—x), paginae numeratae 325. Emblema est Crispini anchora cum serpente, sed symboli nomen non adscribitur. Praefatio adest nulla. In fine legitur literis uncialibus minoribus: Excusum Genevae in typographia Ioannis Crispini vicesima Augusti, M. D. LVII.

Recusi sunt hi duo libri nominatim contra Westphalum scripti in Corpore tractatuum Bezano ed. 1576 pag. 1053—1154; ed. 1597 pag. 886—973; ed. 1611 pag. 764—839 et in ed. Amstel. pag. 659—723. Versio gallica separatim edita exstat nulla, neque erat cur autor populares suos contra Luthera

norum placita circa doctrinam de sacramentis praemuniret. Legitur tamen translatio ἀδέσποτος in Opusculis a Beza editis a. 1566 pag. 1498—1694, et in edit. Stoeriana pag. 1725—1952.

Iam ut hoc loco omnia absolvamus quae ad controversiam inter Calvinum et Westphalum obortam pertinent, ultima huius opuscula recensebimus anno 1558 edita, ad quae Noster nihil amplius respondit, Bezae suo hanc demandans provinciam. Sunt vero haec: 1. *Apologetica aliquot scripta M. Ioachimi Westphali quibus et sanam doctrinam de eucharistia defendit et foedissimas calumnias sacramentariorum diluit. Ursellis excudebat Nic. Henricus anno 1558.* Praeter praefationem scriptam mense Septembre 1557 nihil hic habes quam responsionem ad epistolam cuiusdam sacramentarii, cuius verba passim referuntur additis longioribus refutationibus. Quaterniones sunt octo. Proxime sequuta est 2. *Confutatio aliquot enormium mendaciorum Io. Calvini*, ibidem edita eodem anno, sed scripta mense Octobre, quaternionibus quatuor. Successit mense Februario: 3. *De Coena Domini confessio Ioachimi Westphali* caett. ibidem eodem anno, quaternionibus septem. Hanc confessionem autor miserat Wormatiam quo paucis ante mensibus ad colloquium indictum variarum partium theologi conventuri erant. Ibi quidem in medium prolata non fuit, quia de re sacramentaria omnino non actum est, et hac ipsa de causa nunc typis evulgandam curavit. Est octodecim articulis comprehensa et multis patrum testimoniis confirmata. Ultimo denique loco nobis veniet scriptum autoris omnium amplissimum 4. *Apologia confessionis de Coena Domini contra corruptelas et calumnias Io. Calvini scripta* caett. cum epigraphe ex Ierem. 23 (v. 16), ibidem eodem anno excusa viginti novem quaternionibus, paginis 462. Hoc maxime scriptum, ut ex praefatione patet, contra Ultimam Calvini admonitionem directum fuit.

His utique addenda erit coronidis loco *Epistola docti et pii cuiusdam viri qua maculam serveticae haeresis aspersam sibi a Calvino abstergit*, s. l. 1558 quae ad Westphalum scripta d. 8. Decembr. 1557 ab eodem appendicis vice *Confutationi* supra memoratae subiecta legitur. Autor subscribit: *Tuae praestantiae observantissimus N. in la Babylonia*, atque idem est ille cuius aliam epistolam anno praecedente Westphalus cum caeteris Saxonum declarationibus ediderat. Quem Calvinus dignum habuerat cui in Ultima sua admonitione paulo animosius corium concideret; hic vibicosus adhuc totus iam par pari referre conatur.

Redintegratam fuisse controversiam sacramentariam paucis post annis Calvinum inter et Heshusium infra suo loco videbimus. Caeterum libellos istos omnes, quotquot hoc capite recensuimus, atque ex parte rarioribus adnumerandos, ex variis bibliothecis, maxime Argentoratensibus duabus, seminarii et Wilhelmitana, tum et Turicensi, congerere nobis curae fuit, neque impensae poenituit ubi redimendorum copia fiebat, quum saepius Calvini verba, sive ipse πολεμικῶς progrediatur, sive aliorum argumenta in ipsos retorqueat, sive demum se defendat, non nisi collatis adversariorum textibus elucidari possint, et talis collationis sedulo institutae vestigia hinc inde in annotationibus nostris exstantia reperies.

CAPUT XXXVI.

REFORMATION CONTRE ANTOINE CATHELAN 1556.

De hoc libello inter calvinianos tractatus, si non minimo, saltem minimis accensendo, tam respectu ambitus habito, quam quoad argumenti dignitatem et momentum, non multa sunt quae tecum communicare possumus εἰσαγωγικά, eaque vix planius et rectius dixerimus quam his Colladoni verbis, qui solus rem attingit, Beza in Vita Calvini latine conscripta tacente, pag. 111 ed. Franklin: *Ceste annee là 1556 il composa le petit livret intitulé* Reformation pour imposer silence à un certain belistre nommé Antoine

Cathelan iadis cordelier d'Albigeois. *L'occasion fut que ce galand là avec une sienne putain estant icy venu fut incontinent cognu tel qu'il estoit, un affronteur, et pourtant contreinct de desloger. Et puis s'estant retiré à Lausanne et aux terres de Berne fit tant par ses beaux actes, qu'il en fut banni sur peine du fouet. Or cela le despita tellement que s'en estant retourné en France, il fit imprimer une certaine epistre intitulée* A Messeigneurs les Syndiques de Geneve, *en laquelle il detractoit de la doctrine de Calvin, aussi de l'Eglise et escole de Lausanne. Mais, Dieu merci, il ne s'en alla pas sans response, laquelle l'a tellement contenté, ou plustost mal contenté, qu'il s'est teu depuis. Car aussi il n'eust rien sceu dire qui vaille.* In thesauro epistolico a nobis collecto nullam huius viri mentionem factam legisse meminimus, neque scripti ab eo editi, neque demum responsionis Calvini. Verum in ipso huius libello eadem fere quae et apud Colladonum atque plura etiam quae ad rem faciunt lectores invenient.

Quod in nullo alio tractatu antea a nobis recuso accidit, si editionem principem Catechismi exceperis, scilicet ut archetypon nos defecerit, in hoc experti sumus. Neque Catalani Epistolam ad Senatum Genevensem, neque Calvini Apologiam usquam terrarum nancisci potuimus et textum simpliciter ex Corpore Opusculorum a Beza editorum describere coacti sumus, ubi legitur ed. 1566 pag. 1759—1767; edit. 1611 pag. 2027—2036. Exstat quoque in editione P. Lacroix parisiensi pag. 313—324. Versio latina nunquam separatim excusa exstitit, et post mortem demum autoris exaratam fuisse ut caeteris Tractatibus adderetur, facile nobis persuademus. Eam habes in edit. 1576 pag. 531—536; in edit. 1597 pag. 444—448; apud Stoerium pag. 382—386, denique in ed. Amstel. pag. 331—334. Recenset quidem E. H. Gaullieur in sua typographia Genevensi p. 140 editionem principem ad a. 1556 relatam. Verum pro more de fonte unde suam notitiam hauserit et in qua bibliotheca exemplar viderit omnino nihil dicit.

Caeterum si veteres audieris de anno libelli natali ambigi posset. Vita gallice edita, ut supra vidimus, annum quidem indicat 1556; verum Beza in Corpore Opusculorum gallicorum, ad seriem temporum conformato, hoc nostrum ad annum 1561 relegavit, et in Tractatibus latinis, nullo anno adscripto, postremum collocat inter eos qui contra pontificios editi fuerant.

Quidquid sit, in hac sua apologia autor raptim et succincte tractat quaestiones inter pontificios et reformatos maxime controversas, et simul vulgi mentibus prae aliis perspicuas, de eleemosynis et votis, de castitate, de confessione auriculari et absolutione, de baptismo et coena, ubi tamen nihil ad rem affertur quod non alibi diligentius et subtilius expositum legisti apud Nostrum. Est tamen quod in hac scriptiuncula non parum te oblectaverit, nempe stili gallici mordax et lepida iocositas, qua fit ut vel ii qui rerum theologicarum minus curiosi sunt, sed potius historiae sermonis patrii indagandae intenti, ex lectione harum pagellarum satis amplam messem facere possint vocabulorum et adagiorum hodie non amplius usu tritorum.

CAPUT XXXVII.

RESPONSIO AD DILUENDAS NEBULONIS CUIUSDAM CALUMNIAS 1557.

CALUMNIAE NEBULONIS CUIUSDAM ET AD EASDEM RESPONSIO 1558.

Duo exstant Calvini libelli, iique rarissimi, contra calumnias quas dicit nebulonis cuiusdam quibus ille doctrinam de aeterna Dei praedestinatione, sive, ut in altero habetur, de occulta Dei providentia foedare conatus erat. De quibus Viri docti hucusque parum certa, imo ex parte falsa in publicum sparsisse videntur. Vide praeter plures antiquiores J. Conr. Füsslin, *Lebensgeschichte Seb. Castellios* 1775 pag. 64; C. Rich. Brenner, *Essai sur la vie et les écrits de Séb. Chatillon*, 1853 pag. 37; Jac. Maehly, *Seb. Castellio, ein biographischer Versuch*, 1862 pag. 37. 50. 101. 130. Etiam qui nuperrime Vitam Castellionis conscripsit Iulius Bonnet, schediasmate alioquin lectu dignissimo eximiaque doctrina referto (*Bulletin de la Société de l'hist. du prot. français* 1867, 1868) rem minime ad liquidum perduxit. Cf. eiusdem l. *Nouveaux récits du 16e siècle* p. 53. Igitur operae pretium facturi nobis videmur re denuo explorata, si fortasse satis intricatae lucem aliquam offerre contigerit.

Iam illud in dubio positum esse nequit, nebulonem istum in quem Noster tam acriter invehitur ex ipsius quidem opinione neminem alium fuisse quam Sebastianum Castellionem Allobrogem, quocum iam antea plus semel Genevensium disceptationes exstiterant, indies utriusque animum magis exacerbantes. Fuit ille Castellio, sive ut ipse passim in scriptis suis se vocare adamabat Castalio, olim dum Argentorati degebat Calvini per breve tempus contubernalis, postea eodem promovente Genevensis scholae rector, aliquoties etiam extra ordinem et ubi necessitas flagitabat concionibus sacris defungens. Mox vero Calvini gratia excidit, de quibusdam materiis ad scripturae sacrae interpretationem, tum ad theologiam ipsam et disciplinam ecclesiasticam pertinentibus liberius sentiens et dicens, quam illi omnis contradictionis alioquin impatienti conveniebat, eoque autore primum a sacro suggestu remotus tum etiam eo adductus est ut academico munere se abdicaret et Genevam omnino relinqueret. Anno 1544 vergente Basileam se recepit ibique reliquum vitae spatium transegit, paucis ante Calvinum mensibus moriturus. Interim et scriptis editis, et propter familiaritatem quae inter eum et nonnullos Genevensibus suspectos homines intercedebat, his magis magisque in odio esse coepit, praesertim vero quod Bolseci et Serveti causam modo tectius modo apertius agere videbatur. Post tristia Serveti fata prodiit libellus *De haereticis an sint persequendi* cum Martini Bellii cuiusdam praefatione, sub cuius persona et tunc et hodie plurimi Castellionem latere suspicati sunt. Saepius etiam praedestinationis dogma impugnabat, non obscure ipsum Calvinum petens. Quae omnia hunc ita irritarunt ut tandem, nova quadam occasione oblata, invisum obtrectatorem invicto eloquentiae suae impetu, quasi gigantis clava percussum conficere properaverit. De hoc conamine iam nonnulla, quibus utiliter ad lectionem instructus accedes, congerere libet.

Beza in Vita Calvini paucis rem absolvit, ita quidem ut non satis clare appareat quaenam fuerit series libellorum utrinque editorum. Haec eius sunt verba de Calvini adversariis ad annum 1554 loquentis:

Privatim ac proprie Bolseci, Castellionis et aliorum quorundam, de veritate scilicet valde sollicitorum hominum, opera utebantur controversiae de praedestinatione renovandae, adeo ut famosum libellum conviciorum plenum eumque anonymon sparsisse non contenti, quo fidum illum Dei servum miris modis lacerabant, miserit Castellio latinum alterum Lutetiae clam excudendum, cui postea respondi, sicut et ipse Calvinus quasdam eiusdem argumenti ineptias certis capitibus comprehensas refutavit. Ubi evidenter duo scripta adversus Calvinum edita memorantur, quorum alterum anonymon dicitur, alterum latinum. Ex quo fortassis aliquis eliciet priorem libellum gallice fuisse exaratum, posteriorem vero Castellionis nomen prae se tulisse. Quod an Beza dicere voluerit, minime affirmare ausimus, neque id vero consentaneum fuisset omni ex parte. Quid quod eius verba, si accuratius consideraveris, tertium quoddam scriptum sistere videntur, si quidem illud quod clam Lutetiam missum dicit ab eo diversum feceris cuius ineptias certis capitibus comprehensas a Calvino refutatas esse declarat. Etiam annus 1554 non parum nobis suspectus est, pluribus de causis, maxime vero ideo quod ipse Beza paucis paginis interiectis ad idem argumentum delapsus haec habet ad a. 1557 relata: *Tunc quoque tum ab illo tum etiam a me refutatae sunt Castellionis adversus aeternam Dei praedestinationem calumniae quas ille suppresso nomine spargendas curarat.* Postea vero quum Corpus Tractatuum ederet, utrumque Calvini librum contra Castellionem editum ad a. 1554 denuo retulit. Quaenam tali scriptori in definiendis temporum rationibus tribui fides debeat tu ipse videas.

Fusius de iisdem rebus agit Vita eadem gallice edita, Bezae quidem nomine, sed Colladoni stilo exarata, ubi ad a. 1558 haec reperies: *Il composa au commencement de l'année une Response aux calomnies d'un certain brouillon, qui sans se nommer (cependant c'estoit Sebastien Chastillon) taschait de rendre odieuse la doctrine saincte de la providence secrete de Dieu, ausquelles calomnies aussi i'ay respondu encore plus au long. Or d'autant que ledit Chastillon s'est couvert de quelque apparence de douceur et a voulu diffamer Calvin comme homme plein d'aigreur et amertume il sera bon d'en toucher plus amplement* etc. Porro multa de Castellionis fatis scriptis et erroribus praefatus autor tandem quae huc pertinent paucis absolvit: *Il avoit faict aussi certaines annotations sur le neufviesme chapitre de l'Epistre aux Romains par lesquelles il establit manifestement le pelagianisme, et ne recognoist aucun decret de Dieu sinon és choses qui sont bonnes de leur nature, forgeant en Dieu une permission contraire à sa volonté et nous imposant faussement que nous faisons Dieu autheur de peché. Tout cela n'esmeut aucunement le fidele serviteur de Dieu, d'autant que desia on avoit mille fois respondu à toutes telles calomnies et erreurs, iusques à ce qu'iceluy mesme fit un recueil latin de certains articles et argumens qu'aucuns disoyent avoir extraits des livres de M. Iean Calvin y adioustant certaines repliques. Et fut ce livre envoyé sous main à Paris pour y estre imprimé. Mais Dieu y pourveut, faisant tomber l'original entre mes mains tellement que nous mesmes le fismes imprimer ici avec telles responses quil meritoit.* His consentanea praebet Bezae praefatio gallica in Commentarium Calvini posthumum in l. Iosue. Vides eum iam de priore illo libello nihil dicere, de posteriore vero paulo accuratius agere, ita ut quem nunc habemus facile hic innui pateat. Verum de altero quoque testis nobis certissimus est ipse Calvinus, cuius haec sunt verba in fronte prioris ipsius responsionis: *Oblatum est mihi insulsum nebulonis cuiusdam scriptum qui se tamen patronum ac vindicem gloriae Dei iactat* caett. In thesauro nostro epistolico saepius Castellionis mentio fit et quidem ubique fere ut protervi et haeretici hominis, scilicet ab adversariis talia audientis, rarissime vero controversia de qua nunc agimus attingitur.

Verum antequam haec vestigia relegamus paucis te monere volumus de duabus epistolis Calvini et Sulzeri mutuis, quas a nonnullis perperam huc trahi videmus. Exstant illae impressae in Epp. Calvini ed. Genev. pag. 135 seq., Laus. pag. 293 seq., Hanov. pag. 327, Chouet pag. 183, Amst. pag. 83. Prior Sulzerus ad Calvinum d. 14. Iul. 1554 inter alia haec scribit: *De Castalione miror vehementer si pergit nomen tuum ministeriumque arrodere, qui adeo se pacis caritatisque studiosum simulat. Monebitur*

autem gravius quando ex nihilo esse non possunt quae significas, nimirum a viris fide dignis nunciata tibi. Et indicium quidem est capitis egregie cerebrosi perditique et deplorati in eo, quisquis est, qui epistolam nomine supposititio contra te ad senatum vestrum est architectatus caett. Addit etiam nonnulla de Castellionis annotationibus in Cap. IX. ad Romanos quas igitur eo anno iam evulgatas fuisse noris. Calvini epistolam, ad quam hic ille respondet, deperditam desideramus; sequitur autem altera a. d. VII. idus Augusti scripta, ex qua haec excerpimus: *Castalio, mihi crede, non minus virulenta est bestia quam indomita et pervicax. Caritatem simulat, nempe ut modestiam, quum tamen nihil arrogantius fingi queat. Libellum illum atrocibus in me probris refertum ipse et alii consarcinarant eo consilio ut subitus in me impetus consurgeret. Longe decepti sunt. Nam decrevit senatus ut mihi legendus daretur. Mihi vero non modo promptum fuit calumniarum nebulas discutere, sed etiam convertere in meam laudem quidquid odiose obiectum fuerat.* Haec omnia neutiquam ad controversiam de praedestinatione et providentia exortam pertinent, sed omnino Serveticae causae corollarium fuerunt, et vix dubitamus quin libellus, quem Calvinus a Castellione *et aliis consarcinatum* dicit, ipsa Martini Bellii famosa fuerit Farrago. Interim ex hac confusione natus est quorundam error, qui alterius illius nec minus acerbae infelicisque litis initium ad annum 1554 referri debere arbitrati sunt.

Ne plura citra necessitatem congeramus, ipsum Castellionem ducem et monitorem nacti rerum gestarum seriem dubiis liberam proponemus. Quam tamen non ita nobis ille declaratam suppeditat ut simpliciter in eius verbis subsistere possimus, verum tamen talia offert quibus sedulo expensis nodi omnes solvi posse videntur. Scripsit Castellio mense Maio a. 1558 *Defensionem ad autorem libri cui titulus est: Calumniae nebulonis*, cui accessit mense Septembre *Appendix* qua se defendit contra Bezae scriptum nuper editum: *Responsio ad Seb. Castellionis calumnias.* Insertum legimus hunc Castellionis libellum eiusdem Opusculis, Goudae 1613 impressis pag. 341—382 et quidem eo perlecto non potuimus non adstipulari his qui in toto hoc negotio eius modestiam commendarunt, intemperatae Calvini vehementiae, ne quid durius dicamus, mirum quantum praeferendam. Verum his omissis testem nostrum de historia controversiae literariae dicentem in medium producimus eiusque dictis examini subiectis nostram sententiam sincere exprimendam superstruemus. Oratio eius sic decurrit l. l. pag. 342 seqq.: *Scripsisti contra me et alia sparsim tecteque in libris tuis et in primis libellos duos nominatim. Unum superiore anno gallico sermone, cuius titulus est: „Responses à certaines calomnies et blasphemes etc.“ Alterum hoc anno, hoc titulo: „Calumniae nebulonis cuiusdam etc.“ In priore me nominas his verbis: „Celuy qui a composé l'escrit soit Sebastien Castillon ou quelque semblable.“ In posteriore nusquam tu quidem me nominas, sed ita circumloqueris ut cuivis non minus perspicuum sit in quem inveharis, quam si me nominatim appellares. In utroque contra me disputas de praedestinatione et occulta Dei providentia quam a me scriptis oppugnari et odio invidiaque gravari dicis et obiter quum multis me maledictis conviciisque proscindis, tum in primis quorundam criminum insimulas quae civili gladio punienda sunt. Ad haec omnia tibi ordine respondebo. . . . . . Ac primum quod ad scripta attinet facis iniuriam mihi cui aliena tribuas. Nam scriptum illud gallicum contra quod tu scribis, tantum abest ut meum sit, ut id ne quidem unquam ad hunc diem viderim. Sicut nec alterum contra quod eodem superiore anno latinum libellum emisisti, hoc titulo: „Brevis responsio N. ad diluendas nebulonis cuiusdam calumnias quibus doctrinam de aeterna Dei praedestinatione foedare conatus est.“ Quod si te eo excusare voles, quod me non certo sed dubitanter feceris autorem, quaeram ex te cur igitur me vel dubitanter nominaveris, si nihil praeter coniecturam habebas? An ut odiosum me redderes? At istud est hominis parum candidi. An quod coniecturae credebas? At istud est plenum periculi. De Articulis vero, sciensne an insciens mihi falso eos tribuas, nondum perspicere potui. Quod si sciens facis, malitiosum est: sin insciens, temerarium. Alterutrum certo necesse est et utrumvis personae tuae indecentissimum. Nam*

istud totum falsum est. Nec ego sum autor articulorum, nec Lutetiam imprimendos misi. Tu ipse accusandus es qui eos impresseris et in eo tum tibi tum aliis molestias ita procuderis ut inimicum magis quaesivisse quam habuisse videaris. Hactenus de scriptis dictum. In conviciis copiosissimus es et loqueris ex abundantia cordis. Vocas me subinde in gallico libello blasphemum, calumniatorem, malignum, canem latrantem, plenum ignorantiae et bestialitatis, plenum impudentiae, impostorem, sacrarum literarum impurum corruptorem, Dei prorsus derisorem, omnis religionis contemptorem, impudentem, impurum canem, impium, obscoenum, torti perversique ingenii, vagum, balatronem. Nebulonem vero, sic enim interpretor Brouillon, appellas octies, et haec omnia longe copiosius quam a me recensentur facis in libello duorum foliorum, et quidem perparvorum. De latino vero, quid multis opus est? Titulus est: „Calumniae nebulonis.“ Finis est: „Compescat te Deus, Satan.“ Media sunt eiusdem coloris. Denique tales sunt isti libelli ut si quis disertus ex professo convicia dicere velit, is vix vel copiosius, vel significantius id facere posse videatur. En hominem gravitatis apostolicae! en christianae comitatis exemplum! . . . .

Haec pro tempore sufficiant. Iam si quid videmus Castellio de tribus diversis Calvini contra ipsum de hac quaestione libellis loquitur, et quidem ad totidem alios, quos a Castellione editos putabat, respondentibus. Sane initio duos tantum nominat, alterum gallicum ad superiorem quem dicit annum i. e. 1557 pertinentem, alterum anno sequente (1558) emissum latinum. Verum postea, satis obscure quidem nisi diligentius animum attenderis, apertissime autem si singula consideraveris, tres distinguit, quod iam retractatis eius indiciis ad oculos demonstrabimus, ita quidem ut a certioribus initio facto ad dubia et minus certa, imo inaudita et insperata progrediamur.

De ultimo (nobis tertio) Calvini scripto haec dicit: Titulum fuisse: *Calumniae nebulonis* etc., finem: *Compescat te Deus, Satan.* Ex eodem in sua Defensione plura verbo tenus rescripta affert, ipsa pagina citata, ita ut cum eo quod illo titulo insignitum ad nos pervenit facillime conferri possit, collatumque illud ipsum quod exstat haberi debeat. Constabit ergo hunc librum a. 1558 latine editum fuisse. Archetypi exemplar, infra accuratius inspiciendum, ad manus fuit. Gallica versio, post Calvini mortem Corpori opusculorum inserta, antea separatim excusa non exstitit.

Respondebat hic libellus ad certos quosdam *Articulos* quos ignotus aliquis ex Calvini scriptis decerpserat et addita singulorum refutatione Lutetiam imprimendos mittere voluerat. Scriptiuncula haec erat paucis pagellis absoluta, et casu quodam, de quo tamen nihil certi literis mandatum legimus, in Bezae manus incidit, fortasse ex Lutetia missa, vel si nondum eo pervenerat ab amico quodam Basileensi tradita, quae res suspicionem de Castellione autore movere poterat. Qui tamen eam a se amovet, se neque autorem esse neque Lutetiam misisse enixe affirmans. Ubi non negligendum videtur quod de duobus prioribus libellis contra Calvini doctrinam editis dicit, se eos ne vidisse quidem. An inde sequatur, tertium illum ei non plane ignotum fuisse antequam ad Genevenses pervenerit, id diiudicandum tibi relinquimus. Quidquid sit, Noster schedas istas nactus, easdem sine mora ipse typis mandavit addita sua responsione. Inde huius inscriptio, ipsas Nebulonis calumnias lectori legendas promittens.

Iam antea vero, et quidem Castellione teste *anno superiore* i. e. 1557, alium libellum emiserat itidem *latinum*, cuius titulum fecerat: *Brevis responsio Io. Calvini ad diluendas nebulonis cuiusdam calumnias* caett. Ubi tu cave dubius haereas in nomine autoris, ab ipso distincte expresso, a Castellione vero compendii causa sola litera N. repraesentato. Etiam haec Responsio hodieque exstat eamque ex archetypo descriptam tibi offerimus.

Opposita erat, si Castellionem audias, *alteri* cuidam libello, et a primo gallico, et ab illis Articulis diverso, de quo tamen accuratiora non tradit, ita ut quo sermone ille exaratus fuerit non nisi con-

iectura ex ipsa responsione facta colligere queamus. Nam ipse aetatem non tulit; certe nostros oculos fugit, neque usquam a viris doctis superiorum saeculorum lectum fuisse cognovimus.

Sed ecce praeter quatuor illa Calvini et Anonymi scripta latina, Castellio de duobus aliis loquitur *gallicis* quibus primum locum assignat, et quidem tam plane et perspicue a recentioribus distinctis ut magis non possit, quorum altero Calvinum lacessitum declarat, alterum vero ab eodem illi oppositum fuisse. Cuius quidem titulus cum titulo prioris latinae Responsionis satis convenit, ita ut facile aliquis suspicari posset, alterum alterius versionem fuisse et Castellionem specie deceptum duo fecisse ex unico. Verum res aliter habet. Quae enim ille de libello Calvini gallico passim decerpta tradit omnino in nostram latinam Responsionem non cadunt, in qua Castellionis nomen nusquam apparet, in gallico vero diserte compellatum dicitur; adversarius in hoc *octies* nebulonis (*brouillon*) titulo ornatus, quo elogio eundem non nisi quater in latino increpatum videmus. Etiam quoad caetera convicia, quorum splendidam copiam utrobique talium curiosus aliquis coacervatam inveniet, inter ea quae Castellio enumerat et quae latina Responsio praebet aliquam diversitatem, non hercle si elegantiam et humanitatem respexerit sed in delectu vocabulorum conspicuam deprehendet. Atque in his omnibus inter archetypum Responsionis latinum eiusdemque versionem gallicam quam Beza collectioni suae postea inseruit plenissima et absolutissima reperitur convenientia.

Itaque, dum meliora edoceamur, hanc tibi proponimus rerum gestarum delineationem: Tria subinde opuscula in notitiam Calvini venerunt ipsius doctrinam de praedestinatione impugnantia, duo typis descripta, alterum gallicum, alterum latinum; denique tertium itidem latinum sed manu scriptum. Autorem omnium suspicabatur Castellionem. Ad singula nulla intercedente mora respondit, et quidem a. 1557 primum gallice ad gallicum, tum latine ad latinum, paucis pagellis et satis ἀποτόμως et rem et autorem conficiens. Ad tertium paulo fusius ineunte anno 1558, ita quidem ut adversarii articulos, nondum editos, suae confutationi praemitteret. Prima Calvini disputatio, et duae priores Anonymi hodie deperditae sunt. Triplicem impetum unica sua defensione repulit Castellio mense Maio insequente; sed antequam ederet, allata nova Bezae diatribe appendicem addidit et tandem mense Septembre sic auctam emisit. In quibus ita constituendis nobiscum facit vir doctissimus Ferdinandus Buisson, professor Neocomensis, cuius Vitam Castellionis cupide dudum exspectamus, interim eius opinionem expetentibus haec ipsa fere professus, in quibus et ipsi probe considerato Castellionis testimonio subsistendum esse arbitramur.

De duobus, quae sola supersunt, Calvini opusculis primum editis haec accipe. Titulus prioris, quod in nostra ipsorum bibliotheca exstat, hic est:

BREVIS | RESPONSIO | IOANNIS CAL- | VINI, | AD DILVENDAS NEBV- | lonis cuiusdam calumnias, quibus | doctrinam de aeterna Dei Praede- | stinatione foedare conatus est. | ROM. IX. | *O homo tu quis es qui ex adverso respondes Deo? Num dicit | figmentum ei qui finxit, Cur me finxisti ad hunc modum?* | (Emblema) | EXCVDIT CRISPINVS, | M. D. LVII.

Forma octonaria minor. Quaterniones duo (a—b). Typi cursivi maiores. Paginae 27 numeratae. Folium ultimum vacuum. Penultimum emblema tituli maiori forma expressum exhibet, scilicet anchoram cum serpente additis literis I. C.

Habet hic liber hoc peculiare quod autor de Calvino quasi de tertia aliqua persona (quam grammatici vocant) ubique loquatur, quum tamen eius nomen in ipso titulo diserte ut scriptoris declaratum fuerit. Quod nonnullis fraudi fuisse videtur, inter alios Musculo qui d. 29. Ianuar. 1558 haec ad Blaurerum scribit: *Legi libellum nomine Calvini contra praedestinationis divinae impugnatores editum, in quo*

miror cur titulus responsiones Calvini promittat, quum non ipse sed alius quispiam respondeat. Deinde velim modestiora quam sunt illa: nebulo, canis, latrator. Sunt enim inter eos qui evangelium Christi hodie non sine magna existimatione docent non pauci qui prorsus idem sentiunt quod iste latrator, quibus parcendum esse puto caett. (Bibl. Sangall. Miscell. litt. T. VIII, fol. 181 autogr.).

Alterius libelli, quem ex Turicensi bibliotheca habuimus, volumen paulo amplius, nempe septem quaternionum cum dimidio (a—h), paginas centum et viginti numeratas efficientium. Forma etiam octonaria aliquanto maior. Emblema est Prelum Ascensianum a nobis alio loco descriptum, cum adagio: In sudore vultus tui vesceris pane. Titulus sic decurrit:

Calumniae nebu- | LONIS CVIVSDAM, QUI- | bus odio et inuidia grauare cona- | tus est doctrinam Ioh. Caluini de | occulta Dei prouidentia. | IOHANNIS CALVINI AD | easdem responsio. | (*Emblema*) | M. D. LVIII. | Ex officina Conradi Badii.

Ad huius libelli historiam pertinere videntur quae Calvinus ad Bezam mense Septembre a. 1557 scribit (Cod. Genev. 107 a. fol. 312 autogr.): *His diebus scriptum illud quod nuper attuleras inspexi. Nondum statui an respondere mihi sit commodum. Interea scire cupio quisnam sit autor, et si Castalionem resipit, deinde quomodo nactus sis exemplar.* Neque de alio Castellionis scripto Nic. Zerkintem Bernensem ad Calvinum Idibus Iuniis 1558 verba facere crediderimus, quum dicat (Cod. Genev. 114, fol. 121 autogr.): *Nuper in epistolam illam incidi quam stilo nimis acerbo Lutetiam ut intelligo miserat adversus te publicandam, sed Genevae cum tua confutatione excusam.* Ubi cave hoc te moretur quod Epistolam dicat, quam supra Articulos, et quidem iure vocari vidimus. Scias praefationem adesse Calvinum nominatim compellantem.

Utrumque Nostri opusculum recusum habes in Tractatibus ed. 1576 pag. 1005—1034; ed. 1597 pag. 846—871; ed. Stoer. pag. 730—751; ed. Amst. pag. 629—647. Gallice ed. 1566 pag. 1767—1822; ed. Stoer. pag. 2037—2102. Sed in his editionibus omnibus, quod quidem ad posteriorem librum attinet, Beza alia ratione textum disposuit quam quae ipsi autori placuerat. Calvinus enim Anonymi articulos primo loco descripsit, secundo eiusdem obiectiones, ultimo suas ipsius responsiones. Beza vero singulis articulis et obiectiones Anonymi et Calvini responsionem comites addidit. Nostra editio pristinum et authenticum operis tenorem restituit.

CAPUT XXXVIII.

RESPONSUM AD QUAESTIONES BLANDRATAE 1558.

De Georgio Blandrata medico Saluciensi Italo, religionis causa patria profugo, exstat ipsius Calvini narratio non sine ira et studio scripta, quam Beza olim edidit in Epistolis (ed. Genev. pag. 258, ed. Laus. pag. 535, ed. Hanov. 601, ed. Chouet pag. 354, ed. Amst. pag. 161) ex qua haec pauca excerpimus: *Vixit apud nos quiete et placide ad tempus et christianae docilitatis signa dedit. Coepit deinde per ambages in quaestionem trahere fidei nostrae articulum de Christi deitate et sua somnia sparsit clanculum apud imperitos. Sed quo impunitatem sibi acquireret suas quaestiones deposuit apud pastorem italicum Maximilianum Martinengum qui et frivolas speculationes et hominem ipsum importunum repudiabat. Eodem tempore suis quaestionibus fatigabat Calvinum, eoque magis quod quum subinde fingeret se placatum esse et acquiesceret responsis, postridie redibat quasi novus, nec desinebat ea ipsa de quibus saepe audierat sciscitari. Itaque coactus est ei Calvinus in faciem dicere: Vultus tuus detestabile monstrum mihi ostendit quod in corde*

occultum foves: ac saepius eum aspere obiurgavit ut, si fieri posset, corrigeret perfidiam et fallacias dolosque tortuosos quorum fastidio erat quodammodo defessus. Nec tamen destitit Blandratam comiter salutare et admittere ad sermonem. Imo hucusque obtemperavit improbi hominis votis ut brevi scripto dissolveret omnes scrupulos quibus fingebat ille nequam se impediri. Eadem brevius exposita exhibet Vita gallice conscripta a Colladono: *G. Blandrata estoit souvent allé en privé parler à Calvin touchant les doutes qu'il faisoit en la matiere de la Trinité, lequel à chacune fois luy respondoit amiablement l'enseignant en sorte que ledit Blandrata se disoit satisfait et bien resolu. Mais neantmoins quelque temps apres il recommençoit tousiours à faire ses repliques comme ceux qui ne savent acquiescer à la parole de Dieu sont ainsi transportez par leurs fantasies estans pleins d'orgueil et obstination. Ce que voyant Calvin luy dit à la derniere fois, ayent appellé quelques tesmoins, qu'il valoit mieux mettre par articles en escrit le sommaire de leur conference et ce dont ils demeuroyent d'accord, afin que ce ne fust point tousiours à refaire. Ainsi fut faict et ledit Blandrata signa les dits articles couchez par escrit.*

Ipsae Blandratae quaestiones ad quas Calvinus respondisse se fatetur ut eius scrupulos dissolveret, vel omnino chartis mandatae non fuerant, vel aetatem non tulerunt, vel denique plures Nostri responsiones prolatas fuisse statuas oportet. Nam quod exstat Blandratae manu scriptum schediasma in Cod. Genev. 113, fol. 81 in cuius tergo Calvinus inscriptionem apposuit: *Servetica deliria Georgii* (editum vero est a Trechselio, Antitrin. II. 467), minime tale est ut huius responsum, quale typis editum legitur, ad illud pertinuisse dicas. Altera ex parte quae Colladonus refert de articulis quibus a Calvino prolatis Blandrata subscripserit, haec quoque de Responso postea a Beza edito intelligi nequeunt. Non enim hoc confessionis formam affectat, illi saeculo alioqui frequentissime usurpatam, sed theologi est syngramma, dogma curiose et impie sollicitatum exegeticis et scholasticis argumentis vindicatum asserentis.

Separatim hoc Responsum nunquam excusum prodiit. Exstat apographon authenticum Caroli Ionvillaei manu descriptum in Cod. Genev. 145, fol. 73 ad cuius fidem nos textum recudendum curavimus. Quem a Beza pro libelli exiguitate haud raro mutatum deprehendes ex variantibus in margine notatis lectionibus. Impressum habes in Tractatibus ed. 1576 pag. 936—939; ed. 1597 pag. 787—790; ed. Stoer. pag. 679—681; ed. Amst. pag. 585—587. Gallice nunquam versus est.

Retulimus ad a. 1558, Colladonum autorem sequuti, et Bezam in Indice Tractatibus praemisso hunc annum indicantem. Quod P. Henry in Appendice III. 219 et post eum alii annum 1559 natalem scriptiunculae assignant, quo fundamento nitatur ignoramus, et facile coniecturae deberi crediderimus, sicut et talem eorundem rei declarationem, ex qua incautior aliquis peculiarem fuisse huius anni editionem effecerit, quae certissime nulla fuit. Luculentissime confirmatur nostra sententia literis a Calvino a. d. XIII. Calv. Dec. 1558 ad Lismaninum datis quae tum temporis Blandratam iam in Poloniam abiisse testantur, quo eum acerrimi Serveticae factionis quam vocitabat exagitatoris elogium pressius insequutum est, nec postea libere suis speculationibus indulgere vigilantissima eiusdem diligentia permisit. Haec sunt eius verba (Cod. Genev. 107 a. fol. 185): *Quale monstrum sit G. Blandrata, imo quot monstra alat, antequam experiantur pii fratres, admone ut sibi mature caveant. Quum mihi putide adularetur, patremque reverendum vocitaret, profiteretur etiam se ab autoritate mea pendere, libere respondi semper mihi vultum indicem esse pravi contortique ingenii et perversi animi ut nihil boni ab eo sperarem. Flexuosi enim serpentis instar circumvenire me tentabat, nisi Deus mihi dedisset eius astutiis occurrere. Postea virus suum evomuit. Quisquis ergo ultro decipi nolet fugiat hanc pestem* caett. Incidimus etiam in aliam epistolam Bullingeri ad principem Nic. Radzivilium Palatinum Vilnensem, d. 30. Sept. 1561 datam (Archiv. Turic. Plut. VI, tom. 129, fol. 416) ex qua discimus Blandratam a. 1558 iam circa finem Maii Geneva relicta Turicum venisse ibique aliquamdiu commoratum fuisse antequam discederet Poloniam petiturus. Idem efficit Lubieniecius

in sua Hist. reform. polon. pag. 126 ex epistola quadam P. Martyris. Non autem est quod te moneamus, quaestiones illas et responsiones eius et Calvini mutuas Genevae scriptas fuisse ante illius discessum, et quo tempore huic nostro aliqua spes erat fore ut homo fastuosus et blatero, quem dicit, solida institutione ad meliorem frugem revocari se pateretur. Caeterum Blandratae discessum ex urbe ita factum comperimus. Postquam non semel publice admonitus, semper autem absque ignominia dimissus fuit, accidit ut quodam die, puta illius mensis Maii de quo Bullingerus, quum in auditorium Calvini ingressus esset unus ex quatuor syndicis, scilicet ut legentem audiret, vel, ut Colladonus habet, syndici apparitor, Blandrata, qui lectioni intererat, mox sudario naribus opposito, ac si sanguis flueret, se in fugam proriperet, nec postea in urbem reversus sit. Haec certo est Calvini narratio. Tu vero illum sibi timuisse, Serveti fato exterritum, non tam mirum habebis et multo minus risu dignum.

Seriora Blandratae fata enarrare non huius loci est. Saepissime postea eius nomen recurrit in Thesauro nostro epistolico, apud Polonos de Calvino eiusque amicis querentis, se male et inique ab iis habitum fuisse, tum in plurimis patronorum eius literis qui eum Helveticis theologis in gratiam denuo recipiendum commendant, denique in Calvini epistolis id severe, imo non sine quadam intercedentium obiurgatione, abnuentibus. Verum quum haec ad praesentem causam illustrandam non pertineant, pro tempore ultra rem persequi non attinet, et satis habemus te ad eos ablegasse qui de Antitrinitariis saeculi illius scripserunt, inter quos praesertim V. D. Heberle commendandus cuius peculiare exstat schediasma de Blandrata in Diario Tubingensi (*Tüb. Zeitschrift*) 1840. IV.

CAPUT XXXIX.

RESPONSA AD POLONOS CONTRA STANCARUM 1560. 1561.

Duos titulos hic iunctim tibi proponimus duobus diversis Nostri scriptis communes, quae Beza, nescimus qua de causa, separavit ita ut alterum Corpori tractatuum insereret, alterum Tomo epistolarum reservaret. Verum utrumque Calvinum agnoscit auctorem, nomine collegarum ad ecclesiarum Polonicarum ministros de Stancaro scribentem, qui novo quodam dogmate de Christo secundum solam humanam naturam mediatore dicendo ecclesias illas turbaverat. Nobis igitur consultius visum est utrumque hoc loco simul exhibere unica etiam praefatione illustratum.

Ante omnia nonnulla accipe de ipso textu horum opusculorum, quem ex codicibus manuscriptis sumere potuimus, rarius in tractatibus calvinianis edendis tam bona fortuna usi. Prius responsum, cui subscripserunt ministri Genevenses a. d. V. Idus Iunii a. 1560, exstat in Archivis Turicensibus Plut. VI. tom. 166 (olim Epp. T. XXIV) fol. 265 seqq. et inde descriptum legitur in collectione Simleriana Vol. 97. In exemplari illo primario, quod tamen mere apographon est, duplex adest inscriptio, altera in calce posita ut in apographis saepius fit: *Fidelibus Christi ministris qui puram evangelii doctrinam profitentur, aliisque sinceris Dei cultoribus fratribus nobis observandis*, nempe Polonis, quod expresse quidem non dicitur sed ex toto libelli tenore et argumento satis superque apparet; altera vero in fronte legitur Francisci Lismanini manu scripta, quam etiam Simlerus hic agnoscebat: *Doctissimis ministris pastoribus et doctoribus ecclesiarum Tigurinae Bernensis Basiliensis et Argentinensis dominis et fratribus colendissimis*, ex qua colligimus celeberrimum illum Corcyrensem, tum temporis polonicae ecclesiae apud Helveticas legatum, antequam Genevensium responsum autographon in Poloniam asportaret vel mitteret, singulis

in vicinia ecclesiis singula apographa tradidisse, quanquam alibi eorum vestigia non reperierimus, vel fortassis illud ipsum unicum omnibus simul inscriptum.

Iam hoc prius responsum ipso anno 1560 typis mandatum fuisse et separatim editum, auctor est post alios P. Henry, qui quo iure id dixerit infra disquiremus. Constat impressum esse mense Ianuario anni proxime sequentis ad calcem libelli contra Heshusium scripti de alieno plane argumento, ubi legitur pag. 101—106. Postea recusum exstat in Tractatibus ed. 1576 pag. 939—941; ed. 1597 pag. 790—792; apud Stoorium pag. 682 seq. et in ed. Amst. pag. 587 seq.; gallice vero apud Bezam pag. 1755—1759; apud Stoorium pag. 2023—28.

Posterius vero Responsum ter descriptum in diversis codicibus deprehendimus, hac inscriptione praemissa: *Ministrorum ecclesiae Genevensis responsio ad nobiles Polonos et Franciscum Stancarum Mantuanum de controversia mediatoris 1561 Martio.* Scilicet bis in codice Archiv. Turic. Plut. VI. tom. 116 fol. 3440 seqq. manu Ionvillaei exaratum, qui tamen subscriptiones ministrorum suppressit, et fol. 3603 seqq. minus castigatum exemplar, tum in bibliotheca civica Bernensi MSS. theol. 122 fol. 8 seqq. Contulimus praeterea Simleri apographon Vol. 99 insertum. Impressum legitur in Epistolis Calvini a Beza editis ed. Genev. pag. 290, Laus. pag. 578, Hanov. pag. 649, Chouet. pag. 398, Amst. pag. 182. Multifariam inter se differunt exemplaria manuscripta et typis edita, verum varietatem lectionis, utpote saepius parum magni momenti, non nisi selectam margini adscripsimus.

Caeterum non abs re erit hoc loco obiter te monuisse, etiam a Turicensibus de Stancari negotio bis ad Polonos scriptas fuisse publicas epistolas, primum mense Maio 1560 ad Felicem Crucigerum superintendentem ecclesiarum minoris Poloniae omnesque per Poloniam et Russiam fideles ecclesiarum ministros, deinde mense Martio 1561 ad magnificos quosdam nobiles in Polonia viros. Utraque postea typis edita est hoc titulo: Epistolae duae ad ecclesias Polonicas I. C. evangelium amplexas scriptae a Tigurinae ecclesiae ministris de negotio Stancariano et mediatore Dei et hominum Iesu Christo caett. Tig. Froschover. 1561. 8.

De Francisco Stancaro Mantuano, hebraice docto et aliquamdiu Francofurti ad Viadrum et Regiomonti professore, maxime vero in variis Poloniae, Hungariae et Transylvaniae partibus, per integra duo decennia, multis motibus et controversiis conspicuo et famoso, quum alii nostris etiam temporibus fusius dixerint, nobis hoc loco sufficiat, quae ad Genevensium in hac tragoedia partes illustrandas facere possunt paucis exposuisse. Et Beza quidem non multus est in hoc argumento. Cuius verba in Vita Calvini ad a. 1560 haec sunt: *Eodem anno Stancarus quidam Mantuanus asserere coepit Christum non esse nisi secundum carnem mediatorem, arianismi insimulans quotcunque illum dicerent, quatenus etiam Deus est, mediatorem esse, quasi filium facerent patre minorem. Hanc calumniam et totum hoc dogma, quum alii ut Philippus et Martyr solide refutarunt, tum etiam Calvinus rogantibus Polonis perbreviter quidem sed nervose admodum coarguit, simulque prospiciens quod mox evenit, futurum videlicet ut Stancari refutandi studio nonnulli imperitiores, nisi sibi caverent, in errorem tritheitarum inciderent, diserte praemonuit ut a Blandrata et aliis eum sequutis sibi caventes sic assererent Christum esse secundum utramque naturam mediatorem, ut interea deitatem non multiplicarent. Sed frustra id factum, quod ad eos attinet quibus pereundum erat.* Paulo accuratius, neque tamen ita ut in eius testimonio acquiescere possis, Colladonus ad eundem annum: *Au mois de iuin il fut adverti par les freres de Pologne qu'un certain Stancarus troubloit leurs Eglises disant que Iesus Christ estoit nostre moyenneur seulement en sa nature humaine sans aucun regard de la divinité. Lesquels aussi luy envoyans sommairement les argumens dudit Stancarus le requirent d'y respondre: ce qu'il fit briefvement et bien peremptoirement par une epistre quil leur envoya. Mais depuis à leur requeste il leur fit derechef une seconde response sur ceste matiere, pource que ledit Stancarus ne desistoit de publier ses fau-*

tasies et resveries pernicieuses. Haec talia iam nonnullis ex thesauro nostro epistolico excerptis additamentis locupletare et illustrare liceat.

Primus, quantum videmus, Calvinum de Stancari rebus certiorem fecit Petrus Statorius Tonvillanus minister Pinczoviensis d. 20. Aug. 1559 (Biblioth. Paris. imper. Cod. Dupuy 102 fol. 93 autogr.) qui hominem seditiosissimum ante duos menses Pinczoviam ex Transylvania advectum denunciat, et renovata Nestorii haeresi in ecclesiis polonicis horrendum schisma excitasse queritur. Tum haereticis eius placitis prolixius expositis Calvinum rogat ut ipse peculiari libello sententiae orthodoxae eorum suffragari velit, qui in Polonia contra Stancarum eandem huc usque vindicare conati sint. Ad haec Calvinum respondisse patet ex iis quae ad eum Io. Lusenius, minister ecclesiae Iwanoviocensis, d. 14. Martii 1560 scribit, verum illa responsio intercidit neque in ullo codice servatam reperimus. Lusenius scilicet, postquam mortem Io. Lasci, magni nominis in ecclesiis polonicis viri, nuper fato suo functi nunciavit, sic pergit: *Quare hic vestra opera erit opus ut nos contra hunc virulentum hominem* (Stancarum) *iuvetis, sed amplioribus scriptis quam nunc per Sebastianum* (Pechium Lasci famulum) *fecistis, qui non credit a vobis illa scripta exivisse et mirabiliter calumniatur quasi nos vestro nomine illa edidissemus* (Cod. Gen. 113 fol. 25 aut.). Lusenio Calvinus respondit ipso illo die a. d. V. id. Iunii quo exiit prior Genevensium ad Polonos declaratio, et inter alia haec habet de Stancaro (Cod. Genev. 107 a. fol. 210): *Ne amplius tergiversetur Stancarus nomen nostrum falso a vobis obtendi forte excudetur ante nundinas Francfordienses nostra epistola, qua profitebimur nos prorsus a vesano eius dogmate abhorrere. Porro nostra responsio vos commonefaciet nobis non probari quod de aeterno Christi sacerdotio scribitis* caett. Epistola illa de qua hic loquitur citra dubium ea est quae hodieque inter Tractatus impressa exstat. Sed vides nondum excusam fuisse, neque autorem eam omnino typis mandatum iri affirmare. Futuro tempore, quod grammatici dicunt, usus de eadem loquitur, non quasi nondum scripta fuerit, sed quia Poloni eam postmodum demum lecturi erant. Porro etiam in dedicatione commentarii in Acta apostolorum mense Augusto scripta principem Radzivilium ut sibi a Stancaro et Blandrata caveat monet. Idem ad Bullingerum Cal. Febr. 1561 (Bibl. imperial. Cod. Dupuy 102 fol. 45): *Chartas polonicas tibi remitto. Nuncius retulit fuisse fratribus in animo aliquem data opera mittere qui responsum acciperet. Placuit eo usque differre. Quanquam ne tunc quidem scribendi forte erit voluntas. Nam ut eorum ineptiis magis indulgeam vix adducor. Proxima aestate breviter responderamus quod ad Stancarum spectat. Cur sententiam nostram non probant nescio, forte quia suppresserunt scriptum nostrum. Censui nuper edendum.* Hic Calvinum de altero responso edendo rogatum dubium adhuc haerere vides an omnino Polonorum desiderio obtemperare debeat; de priore vero suspicari, ab ipsis Polonis, scilicet non omnia probantibus quae scripta fuerant, suppressum esse, ideoque nuper tandem Genevae editum affirmare. Iam de libello pridem typis evulgato et sic in Poloniam misso, si quid videmus, hic cogitari nequit; omnia vero optime se habent si manu scripti responsi unicum exemplar eo perlatum dixeris ibique vulgi oculis subtractum. Alioqui non intelligeremus cur nonnullis fortasse exemplaribus in Polonia deperditis denuo prelum exercendum fuisset, quasi nulla praeter pauca illa exstiterint. Quam autem dicit nuperam editionem, nobis illa ipsa esse videtur quam typographus ad calcem libelli contra Heshusium scripti se pridie Cal. Februarias absolvisse testatur. Apprime concinunt cum his quae Bullingerus ad Blaurerum scribit d. 9. Februarii (Bibl. Sangall. Epp. T. VIII. pag. 378 autogr.), Polonos admodum morosos et molestos esse, et tot subinde quaestiones proponere, ut et ipse respondendo fessus sit, et Calvinus omnino delassatus porro nihil amplius iis respondere velit. Calvinum vero mutato consilio mox alterum scripsisse responsum iam supra dictum est.

Ex his omnibus lux aliqua affulget iis quae in fronte secundi Responsi leguntur: *Antehac rogati a fratribus Polonis quomodo sit Christus mediator, ... breviter et tamen dilucide sententiam nostram ex-*

posuimus, ... postea impulit nos iusta necessitas ad edendum illud responsum caett. Quaenam haec fuerit iusta causa et necessitas iam supra indicavimus, et aliis quoque locis Calvinus saepius innuit. Sic ad Sylvium quendam ministrum Palatini Posnaniensis (anno ut videtur 1563, Cod. paris. Dupuy 102 fol. 51): *Flagitabat quidem D. Trecius ut Stancari errorem copiosius refellerem; sed quia responsum quod Stancaro dederam gentis vestrae vel incuria vel fraude intercidit, taedio fractus ab hoc labore abstinui. Nec certe iustam lucubrationem mihi unquam extorqueri patiar donec scriptum illud recepero quod mihi ad refellendas impuri conviciatoris calumnias necessarium est.* Et ad ipsum Trecium eodem tempore (Collect. Simler. Vol. 107 ex fonte incerto): *Saepe etiam testatus sum, quum mea adversus Stancarum responsio maligne et fraudulenter sepulta fuerit, nihil minus consentaneum esse quam armis spoliatum in certamen trahi. Ignosce quia frustra a me postulas quod nunquam impetrabis . . . .*

Verum hic suboritur nova quaestio non ita facile solvenda. Quid enim sibi vult quod dicit, se armis spoliatum in novum certamen trahi nolle? Quidnam est illud scriptum quod sibi necessarium dicit ad refellendas Stancari calumnias, denegatum autem, vel certe nondum receptum esse queritur? Fortasse huc pertinent quae legimus in epistola Stancari encyclica ad theologos Helveticos data d. 4. Dec. 1560 (Arch. Turic. Plut. VI. tom. 116 fol. 3600). Gloriatus ibi se orthodoxiae vindicem veritatem dogmatis trinitarii contra Arianos strenue defendisse, sic pergit: *Et quum nos ostenderimus ex scriptis vestris editis vos non ita sentire sed recte cum catholica ecclesia, illi rursus ostendunt nescio quas literas tam impressas quam manu scriptas, a vobis, ut dicunt, profectas, quae diversum sentire videntur et palam dicunt vos hanc doctrinam de trinitate et mediatore, quam in libris vestris impressam habetis, recantasse et retractasse, quod nobis persuaderi nulla ratione potest.* Similia ad eosdem Stanislaus Stadnicius nobilis Polonus Stancari patronus (in eodem codice fol. 3598). Quid haec omnia sibi volunt? Num dices impressas illas literas, quas adversarii Stancari quasi ab Helvetiis acceptas producebant, easdem illas fuisse quas Calvinus suppressas esse queritur? Verum hoc minime vero simile est, imo plane contrarium haberi debet, nisi Stancarum eo usque processisse dixeris, ut sua ipsius deliria Calvino affingens, huius responsionem, quasi alia atque haeretica docentem, spuriam declararet. Patet aliud quoddam scriptum in Polonia volitasse quod Calvinus nunquam viderat, quodque sibi ad refellendas istius calumnias necessarium dicit. Quid si revera supposititium aliquod exstitisse dixeris, maxime quum praeter manu scriptas literas etiam impressas circumferri illi testentur, evidenter non easdem sed diversas? Constat certe in ipsa Polonia plurimos, alioquin cum Calvino familiaritate quadam coniunctos, agitatores illos ei suspectos et exosos, Stancarum, Blandratam, alios non parum fovisse, et quoad fidei suae professionem non omni ex parte strictissimae orthodoxiae adhaesisse.

Sed malumus ignorantiam nostram candide fateri quam ultra coniecturis incertis indulgentes pro dubiis falsa tibi offerre. Videas tu ipse, doctissime lector, si quid aliunde compertum habeas quo et nodum solvas intricatissimum, et simul nobis satis facias qui tibi non potuimus satisfacere.

CAPUT XL.

IMPIETAS VAL. GENTILIS DETECTA 1561.

De Valentino Gentili Cosentia in Calabria oriundo adeundi sunt qui de Antitrinitariis Italis saeculi decimi sexti scripserunt, maxime F. Trechselius V. Clar. in opere suo notissimo et a nobis saepius iam laudato T. II. pag. 316 seqq. Beza cum his fere verbis usus in medium producit: Infelix iste sagaci quidem sed vafro sophisticoque ingenio praeditus, aliquanto post sumptum de Serveto supplicium nactus illius librum itemque Calvini refutationem, facile animadvertit neque illius spectra et ideas, quibus Samosateni haeresim ille coloraverat, neque invectam a Sabellio personarum cum essentia confusionem, deitatem denique Christi qualem Arius fictitiam esse docuit, cum verbo Dei conciliari posse. Et quum rursus, quae in scripturis de una Dei essentia et tribus inter se distinctis hypostasibus traduntur, intelligentiae nostrae minime quadrare videret, fecit quod eiusmodi ingenia consueverunt, id est, non se Dei sapientiae submisit, sed id demum verum esse sibi persuasit quod cum humana ratione consentiret. Itaque monarchia ad unicam patris personam translata, quem solum αὐτόθεον esse voluit, essentiationem, id est essentiae propagationem, tresque numero ut personas sic etiam essentias, id est, tres numero deos, tres aeternos, omnipotentes, immensos aperte profiteri coepit, eoque non modo sacrum Dei verbum, sed ipsius etiam synodi Nicenae, repudiato tamen Athanasii symbolo, et vetustiorum scriptorum, videlicet Ignatii, Tertulliani, Irenaei et Lactantii autoritatem inaudita quadam impudentia detorquere. Alios enim omnes orthodoxos scriptores Nicenam synodum sequutos non tantum repudiabat, sed etiam ut impios sugillabat. Hanc autem blasphemiam aliae de hypostatica unione sequebantur. Haec clanculum initio inter paucos quasi disputationis causa agitata, quorum praecipui fuerunt Ioannes Paulus Alciatus Mediolanensis miles et Georgius Blandrata Saluciensis medicus, tandemque italico presbyterio nunciata, causam cogendo extra ordinem coetui praebuerunt, ubi coram delectis senatoribus, omnibusque ministris ac presbyteris patienter auditis, ac ex Dei verbo per Calvinum refutatis quaecunque illi proferre voluerunt, ita res est composita ut scriptae orthodoxae fidei omnes Itali statim subscriberent, sex duntaxat exceptis, qui tamen et ipsi postea seorsim vocati manu quidem, at corde non item ut postea apparuit, subscripserunt. Haec facta sunt die 18. Maii 1558 et proxime sequentibus. Gentilis vero mox ad ingenium rediens, eandemque blasphemiam rursus spargere deprehensus, capitur, captus nihil dissimulat, auditus quamdiu et quantum voluit. Tandem veluti victus resipiscentiam incredibilem simulat, cuius etiam exemplum propria ipsius manu scriptum exstat. Quid plura? Senatus habita poenitentiae ratione, de qua apud eum Gentilis protestatus erat, huic poenae eum adiudicavit ut exutus usque ad camisiam, nudis pedibus et capite discooperto, facem accensam manu tenens, genibus in terram flexis veniam deprecatus, scriptisque suis propria manu combustis, ad clangorem tubae per omnia urbis compita duceretur, interposito iureiurando sese portas eiusdem non excessurum. Haec sententia lata est d. 2. Septembris. Mox tamen violata fide aufugit, ad Gribaldum dominum pagi Fargiarum in praefectura Gaiensi, quo eum aliquanto post sequuti sunt Alciatus et Blandrata. Ibi libello adversus Athanasium et Calvinum conscripto Lugdunum transiit ubi excudendum illum curavit, et a pontificiis captus, quum sese in Calvinum scribere dixisset, tanquam bene de ecclesia catholica meritus dimissus est. Haec fere Beza. Reliqua paucis expediemus quum ad Calvini scriptum minus pertineant. Post varios casus Gentilis saluti suae prospiciens in Moraviam et Poloniam discessit, ubi iam antea Blandrata aliique Itali, scilicet liberiorem auram spirare gestientes, consederant vel potius

discursitabant et vagabantur. Quum vero inter eos non satis convenire posset, fortasse et inopia pulsus Gentilis in Helvetiam et Sabaudiam rediit, sed a praefecto Gaiensi in vincula coniectus et Bernam missus ad causam dicendam, ex decreto senatus d. 10. Septembris 1566 capite multatus est.

Calvini libellus adversus Gentilem scriptus duabus proprie partibus constat quae in diversis editionibus diverso ordine se invicem excipiunt. Altera pars exhibet narrationem eorum quae a. 1558 Genevae acta sunt in causa Gentilis, cuius summam supra duce Beza adumbravimus, additis plurimis documentis authenticis, nempe rei confessionibus et supplicationibus, ministrorum Genevensium responsis, denique processus criminalis forma et sententia iudicum. Altera in parte legitur Calvini recentior disputatio de erroribus Valentini paucis paginis absoluta, cui etiam subiectae sunt quadraginta eiusdem *Protheses* sive propositiones, vel ut Nostro audiunt sophismata, cum brevi uniuscuiusque refutatione. Hanc alteram partem conscripsit Calvinus, atque adeo totum suum opusculum edidit a. 1561 quum Gentilis *Confessionem evangelicam* quam vocat typis mandasset, ipsi praefecto Gaiensi (*du pays de Gex*) Simoni Wurstembergero dicatam, valde hanc ob audaciam irato eiusque postea ulciscendae studiosissimo. Confessioni additae erant *Annotationes piae et doctae in symbolum Athanasii*, quas alii fortassis humiles et nasutas dixerint, item protheses illae quadraginta de quarum tamen autore Calvinus dubius haerebat, ita ut potius Gribaldo quam Gentili tribuendas putaret. Exemplaria libelli, Lugduni non Antwerpiae ut titulus ferebat excusi, nulla hodie exstant, quod iam saeculo superiore VV. DD. Füsslinus et Sinnerus dolentes affirmarunt. Verum apographon manu scriptum superest in bibliotheca Bernensi civica Cod. 122 fol. 98 seqq. unde descriptum textum denuo edidit Trechselius l. c. pag. 471 seqq. qui etiam varietatem aliquam lectionis codicis cum Calvini editione collati diligenter notavit eiusque causas docte declaravit.

Iam haec posterior pars in Calvini opusculo primum edito priorem obtinet locum, quem illi etiam nos utpote ab ipso autore destinatum, in textu recudendo assignavimus. Beza vero temporum rationem sequutus eo ordine singula disposuit quo olim gesta fuerant et nos modo recensuimus, in his prolegomenis.

Accipe iam quae de tractatus calviniani editionibus ad nostram pervenit notitiam. Editionis principis duo tantum exemplaria aetatem tulisse videntur, quorum alterum possidet Vir clar. F. Chappuis, professor Lausannensis, alterum in bibliotheca civica Basileensi asservatum humanissime nobiscum communicavit illius bibliothecae doctissimus praefectus Guil. Vischerus, vir et aliis in nos collatis officiis optime nobis cognitus et hac occasione oblata publice merita laude prosequendus. Titulus libri est:

IMPIETAS | Valentini Gentilis de- | tecta, et palam traducta, | qui Christum non sine | sacrilega blasphemia | Deum essentiatum es- | se fingit. | | *Absoluite, absoluite, Iudices Lugdunenses, eius- | modi monstra, et in opprimendo Christi regno | pergite, vt pueri tandem vestri sint iudices.* | M. D. LXI.

Forma octonaria minor. Quaterniones sex sequente ternione uno (a—g). Paginae numeratae 106. Series rubricarum haec est: 1. *Praefatio* Calvini, sive Refutatio errorum Gentilis, typis maioribus expressa, pag. 3—24. 2. *Protheses* Gentilis XL. cum annotationibus Calvini, typis minoribus excusae, pag. 25—43. 3. *Brevis explicatio impietatum et triplicis perfidiae ac periurii Val. Gentilis de quibus cognovit Senatus Genevensis, ex actis publicis descripta*, iisdem typis, pag. 43—106. Cui insertae sunt: 4. *Confessio Val. Gentilis illustr. Dominis Genevensibus oblata*, typis cursivis, pag. 48—67. 5. *Responsio ministrorum*, pag. 67—89. 6. *Sententia V. Gentilis de Trinitate* eiusdemque Epistolae nonnullae ad Senatum cum abiuratione, typis cursivis, pag. 89—98. 7. *Processus criminalis et Sententia* iudicum, typis maioribus, pag. 99—103. 8. *Supplicatio Val. Gentilis* ad Senatum pag. 104. — In ultimo folio legitur:

Gregorius Nazianzenus in Sermone de Baptismate: *Non possum unum cogitare quin trium fulgore mox circumfundar, nec tria possum discernere quin subito ad unum referar.*

Alteram editionem, rerum copia multo locupletiorem sed ad Calviniana nihil prorsus addentem, subministravit nobis ditissima bibliotheca civica Turicensis, inexhaustus scientiae nostrae fons et generosissima laborum adiutrix. Titulus est:

Valentini Gentilis teter- | RIMI HAERETICI | *impietatum ac triplicis perfidiae et periurii breuis* | *explicatio, ex actis publicis Senatus Geneuensis* | *optima fide descripta.* | | Earundem refutationes a doctissimis aetatis nostrae | Theologis scriptae, quarum elenchum proxima | pagina continet. | | *Eiusdem Gentilis extremae perfidiae, et iusti supplicii de eo* | *sumpti, historia seorsim est excusa.* | (Emblema duarum portarum) | Introite per angustam portam, | quoniam lata est porta, et spatiosa via, | quae abducit in exitium. Mat. 7. 13. | GENEVAE. | *Ex officina Francisci Perrini.* | M. D. LXVII.

Forma quaternaria. Plagulae viginti cum dimidia (A—C. a—s) paginae numeratae 24 et 139. Initium facit *Praefatio* Bezae data Genevae Nonis Aug. 1567. Qua historia dogmatis christologici, vel potius haereseon antiquarum a Serveto renovatarum, et exitus eiusdem et Gribaldi, Gentilis, Ochini aliorumque enarratur, aut si mavis declamatur. Opus ipsum primo loco exhibet libellum Calvini supra laudatum, sed ita dispositum ut rubricae illae quas sub numeris 1. et 2. supra recensuimus post caeteras demum (N. 3—8) veniant, pag. 1—49. Sequuntur tria alia Calvini scripta polemica eiusdem fere argumenti contra Blandratam et Polonos edita, de quibus vide Prolegomena nostra supra Cap. XXXVIII et infra cap. XLV, pag. 50—65. Accedunt porro Iosiae Simleri Epistola ad Polonos, pag. 65—74; Andreae Hyperii theses de trinitate, pag. 74—76; Io. Wigandi diatribe contra novos Arianos nuper in Polonia exortos, pag. 76—101; Alex. Alesii Lipsiensis Assertio doctrinae de trinitate, pag. 101—128; denique Ministrorum Genevensium epistola ad Nicol. Radzivilium de unitate essentiae divinae et tribus personis data a. d. XIV. Cal. Apr. 1565, pag. 128—135. Coronidis loco addidit editor suas ipsius theses de trinitate, pag. 136—139. Quibus omnibus subiuncta est, verum peculiari titulo distincta, Benedicti Aretii Bernensis theologi Historia Valentini Gentilis, octo plagulis et dimidia (A—H), paginis 67 absoluta, ex eadem officina eodemque anno edita.

Ad huius posterioris recensionis formam recusum est Calvini opusculum in omnibus Tractatuum corporibus, scil. 1576 pag. 908—935; ed. 1597 pag. 764—787; ed. 1611 pag. 659—678; ed. Amst. pag. 568—584. Gallice ed. 1566 pag. 1921—1964; ed. 1611 pag. 2239—2288. Quam sibi Henry (III. App. 221) editionem a. 1561 finxit, ab illa diversam de qua supra pluribus egimus, nulla est, neque unquam fuit.

CAPUT XLI.

GRATULATIO AD GABRIELEM DE SACONAY 1561.

Calvin la mesme annee (1561) composa par maniere de passetemps le petit livret intitulé: Congratulation à venerable Prestre Messire Gabriel de Saconnay preccnteur de l'Eglise de Lion, touchant la belle preface et mignonne dont il a remparé le livre du Roy d'Angleterre. C'est le livre qui trente ans auparavant avoit esté fait sous le nom du Roy d'Angleterre Henri huictiesme contre Luther, lequel ce vaillant prestre fit reimprimer à Lion avec sa Preface. Ie croy qu'il s'en est mors la langue, car Calvin en sa Congratulation luy gratta bien sa rongne.

Haec licet brevior Colladoni notitia, cui tamen quod addamus vix habemus, libelli quidem occasionem satis aperte, argumentum vero paulo obscurius tibi declarat. De quo audi sis ipsum autorem: Quum inter exordia pugnarum Lutheri, inquit, viderent papae satellites in Anglia, se rationibus obrui, nova ab illis excogitata fuit ratio ut opposito clypeo autoritatis videri possent superiores. Liber ergo consarcinatus est a monachis et eiusmodi rabulis, cui rex a malis consiliariis persuasus nomen suum inscribi passus est. Quia vero inconsiderati fervoris postea eum poenituit, et ipsa insulsitas operis ad memoriam abolendam satis erat, triginta annis alto silentio sepultum fuit. Nunc quum liguritor quidam mensae Gabrielis de Saconay, presbyteri et praecentoris ecclesiae Lugdunensis, iactaret sibi esse in manu praeclaras rhapsodias quae causam nostram non parum laederent, quaesita est plausibilis edendi occasio. Placuit igitur regis Angliae librum, qui pridem obsoletus erat, rursus excudere. Laudem vero praefationis, quam conductitius ille rhetor resignabat, cupide arripuit Gabriel, ac sibi dimidius rex fore visus est si regio nomini suum misceret. Haec Calvinus. Qui, ut vides, non solum superbo Britanniae αὐτοκράτορι sed et misero Lugdunensi sacrificulo, et huic quidem fortasse maiore iure, quae ex stili exercitiis in eos redundare poterant laudes denegat.

Caeterum scriptum hoc magna ex parte apologeticum est, ita ut ea fere capita tractet de quibus pontificii reformatae ecclesiae asseclis invidiam conflare solebant, ubi scilicet minus scientiae theologicae adyta ea qua decet gravitate perlustrare, quam in angiportus egressis praetereuntes trivialibus conviciis conspurcare ipsis propositum erat. Verum hic pauperrimum praecentorem ratio fefellit et virtutem expertum adversarii classicum cecinisse sero poenituit, nisi forte strigilis aciem valgiter ipsum fricantem callosa beluae παχυδέρμου cutis hebetaverit. Adeo eum Noster exprobrata morum turpitudine detectisque omnis generis flagitiis probe depexum dimittit.

Unicum quod nobis innotuit archetypi exemplar asservatur in bibliotheca civica Turicensi. Forma est octonaria minor, quaternionum numerus trium cum dimidio (A—D), paginarum vero 56. In fine legitur: *Ecclesiasti. XXVIII. Vir scelerosus committit amicos pacemque habentibus calumniam iniicit.* Titulus est:

GRATULA- | tio ad venerabilem pres- | byterum, dominum Ga- | brielem de Saconay, | Praecentorem Eccle- | siae Lugdunensis, de | pulchra et eleganti Prae | fatione quam libro Re- | gis Angliae inscripsit. | M. D. LXI.

Vides in titulo nomen autoris taceri. Qui et in textu suae declamationis non proprio nomine loquitur sed Calvinum quasi tertium aliquem et a se diversum passim allegat et defendit.

Recusum habes hunc libellum apud Bezam ed. priore pag. 516—531, posteriore pag. 431—444, apud Stoerium pag. 371—382; Amstel. pag. 321—330. Gallice in Bezana pag. 1822—1850, in Stoeriana pag. 2103—2136.

Caeterum quod Henry (III. 564 et app. 220) annum libelli natalem 1560 facit et simul gallice editum fuisse insinuare videtur, in utroque fallitur Vir doctissimus, qui archetypum non vidit et illum annum simpliciter ex Bezae tabula desumpsit, in talibus saepius dubiae fidei teste, et hic ab ipso Beza, in Vita gallice per Colladonum edita, ut supra diximus emendata.

CAPUT XLII.

DILUCIDA EXPLICATIO DOCTRINAE DE VERA PARTICIPATIONE CARNIS ET SANGUINIS CHRISTI CONTRA HESHUSIUM 1561.

Beza in utraque vita Calvini vix ἐν παρόδῳ Heshusii nomen attingit, sed hoc teste silente ex thesauro nostro epistolico et inspectis ipsis redintegratae controversiae sacramentariae documentis huius historiam literariam satis accurate enarrare possumus. Supra Cap. XXXV vidimus Westphalum ad Ultimam Nostri admonitionem pluribus respondisse, quocum denuo congredi hic deinde detrectavit. Audias modo Bullingero scribentem d. 19. Nov. 1558 (Archiv. Turic. Plut. VI. Vol. 117 b. fol. 393): *Novi Westphali impetus se ipsos discutient: quia hominem stolidum video non parvae gloriae loco ducere si cum eo confligam, contemnere decrevi. Etiam eius ineptias satis superque refutasse videor. Reperietur forte alius quispiam qui eum exagitet ut dignus est.* Quem hic in suum locum successurum innuit, ipse fuisse Beza videtur, cuius exstat *De coena Domini plana et perspicua tractatio in qua Ioachimi Wesphali calumniae postremum editae refelluntur*, quae prodiit mense Septembre 1559 quaternionibus undecim.

Interim tamen novus surrexit adversarius, Tilemannus Heshusius Vesalius cuius vitam variis casibus et multis rerum discriminibus memorabilem inter alios literis mandarunt I. G. Leuckfeld 1716, et nostra aetate C. ab Helmolt 1859 et C. A. Wilkens 1860, in iudicio de viro imperioso et φιλονεικοτάτῳ ferendo in diversa abeuntes. Is quum in academia Heidelbergensi doceret, inter eum et Klebitium diaconum reformatorum religioni addictum certamen de coena Domini exortum est tam ingens atque acerbum ut uterque de munere ab electore Friderico III. deiiceretur (Vide A. Kluckhohn, *Briefe Friedrichs des Frommen Kurfürsten v. d. Pfalz 1868. p. 97 ss.*). De hoc homine eiusque de Helvetiorum formula iniqua sententia primus Bullingerus ad Calvinum scripsisse videtur cuius exstant literae d. 28. Aprilis 1560 datae cum quibus simul eidem Confessionem quandam Heshusii transmittit e germanico per Io. Wolfium latine conversam (Archiv. Turic. ubi supra fol. 428). Ipse translator eadem die et occasione haec addidit (Bibl. Turic. civica. MSS. F. vol. 41 fol. 163): *Mittit ad te, Calvine V. C., quam ab autore germanice scriptam ego ipsius hortatu latinam feci Tilemanni de coena Domini confessionem. Qualis autem vel sit illa autoris ipsius germanica scriptio, vel videri tibi debeat haec mea translatio, te certe, in quem potissimum scribitur, admonendum duxi. Ac Tilemannus quidem novum, et quod non antea plus centies sit eversum, argumentum nullum affert. Sed libellum illum, qui alioquin est parvus, et quia praeter male constitutam propositionem habeat nihil, futurus fuerat multo minor, sic conviciis et calumniis replevit, ut si nominis inscriptione abstinere cum modo sivisset ambitio famosum posses appellare. Est enim, ut omittam alias, mera calumnia quod Anabaptistas et Suenkfeldium nobis annumerat, quorum illi nullum in ecclesiis nostris locum habent, hic ad illos propius quam ad nos accedit, utrique a nobis δὶς διὰ πασῶν dissentiunt* caett. Multa porro addit et de autoris argumentis et de sua ipsius translatione quae eo libentius hoc loco transscripsissemus si per spatium nobis concessum licuerit, quod de Heshusii illa confessione typis edita apud supra laudatos scriptores nihil memoriae proditum invenimus, qui eam ad unum omnes ignorasse videntur.

Heidelberga Magdeburgum concesserat Heshusius honorifice a magistratu vocatus et exceptus, et mense Iulio (Kluckhohnius Februarium dicit l. l. p. 132.) 1560 librum edidit *De praesentia corporis Christi in coena Domini contra sacramentarios*, qui primum Ienae, postea etiam, si bibliographos audieris, nam ipsi exemplaria non vidimus, Magdeburgi et Norimbergae 1561 impressus fuit. Opus ipsum iam mense Octobre 1559 paratum et absolutum erat sed neque in Palatinatu, neque Argentorati edendi copia facta. Illic Melanchthon Friderico Comiti auctor fuerat ut remotis contentiosis utrique parti silentium imponeret (Corpus Reform. IX. 960 ss.), hic Zanchius Marbachii consilium de excudendo opusculo irritum fecit. Simul ac Ienae prodiit, Matth. Schenkius Augustanus (Cod. Genev. 113 fol. 42) et Bullingerus exemplaria Calvino miserunt; hic simul testatus, se mallo bonas horas melius collocare quam in confutandis talibus nugis, quod ipsum et Calvinum facturum esse arbitratur (Archiv. Turic. Plut. VI. vol. 129 fol. 351). Cui mox ipsis Calendis Novembribus hic rescribit, de Tilemanno se nihildum statuisse, nec rem celeritatem desiderare: se tamen prima occasione quid factu sit optimum amico declaraturum (Ibid. vol. 166 fol. 48). Tum Nonis proxime sequentibus Oleviano, putidiorem esse istius rabulae loquacitatem quam ut sibi bilem moveat, neque an responsurus sit apud se statuisse. (Epp. ed. Genev. p. 228; ed. Laus. pag. 490; ed. Hanov. p. 549; ed. Chouet. pag. 310; ed. Amst. pag. 142). Verum iam quarta Decembris eidem nunciat se mutato consilio strenue et alacriter manus cum adversario conserere velle. *Quando tuae literae*, inquit, *mihi sunt redditae, iam dimidia pars responsionis confecta erat qua Heshusium refutare visum est, non tam consilio quam impetu nescio quo. Tanta est indignitas quae lapides etiam provocaret.*

Ipsum opusculum mense Februario 1561 ineunte prodiisse testantur tum Bullingeri et Blaureri epistolae mutuae (Bibl. Sangall. Epp. T. VIII. fol. 378, Archiv. Turic. Plut. VI. vol. 163 fol. 497) tum ipsa typographi subscriptio. Titulus libri, qui in bibliotheca Seminarii nostri Argentoratensis exstat, sic habet:

Dilucida explica | TIO SANAE DOCTRINAE | de vera participatione carnis et sanguinis Christi | in sacra Coena, ad discutiendas Heshusii nebulas. | IOANNE CALVINO AUTORE | CUI ADIECTA EST RATIO INE- | undae concordiae, si veritas extra contentionem quaeritur. | *ITEM RESPONSUM AD FRATRES* | *Polonos, quomodo Christus sit Mediator, ad refutandum* | *Stancari errorem.* | (Emblema) | GENEVAE | Excudebat Conradus Badius, | M. D. LXI.

Forma octonaria. Quaterniones sex et quod excedit (a—h). Paginae numeratae 106. Folio ultimo exhibentur errata nonnulla et subscriptio typographi qui se pridie Calendas Februarias a. 1561 opus absolvisse testatur. Emblema est preli Ascensiani cum suo adagio IN SVDORE | VVLTVS TVI | VESCERIS PANE. Libelli calviniani appendix, quam dixit *Optimam ineundae concordiae rationem*, incipit pag. 93. De *Responso ad Polonos* diximus supra Cap. XXXIX. Recusa est Dilucida explicatio cum Appendice in Tractatibus ed. 1576 pag. 1155—1188; ed. 1597 pag. 974—1004; ed. Stoer. pag. 839—864; ed. Amst. pag. 723—744. Gallice versa exstat in Opusculis 1566 pag. 1694—1755; et 1611 pag. 1951—2022.

Contra Heshusium eodem anno scripserunt etiam Clebitius librum cui titulum fecit: *Victoria veritatis s. ruina papatus saxonici*; Boquinus, *Examen libri Heshusii de praesentia corporis Christi in coena Domini*, maxime vero Beza volumen satis grande et sale boeotico potius quam attico refertum: *Κρεωφαγία s. Cyclops. Ὄνος συλλογιζόμενος s. Sophista. Dialogi duo de vera communicatione corporis et sanguinis Domini adversus Til. Heshusii somnia. His accessit: Abstersio aliarum calumniarum quibus aspersus est Io. Calvinus ab eodem Heshusio. Perspicua explicatio controversiae de coena Domini. Genev. ap. Badium.* De hoc Bezae libro Calvinum scripsisse intelligas quae in fine suae ipsius diatribae leguntur non magis a moderatione et urbanitate laudandae: *Si qua esset in bestia ingenuitas vel docilitas, ab eius calumniis me pur-*

garem; sed quia taurus est indomitus, lasciviam in qua nimis exsultat, Bezae subigendam trado. Hac occasione alium quoque locum attingere liceat editionis nostrae pag. 506, ubi Calvinus Heshusium eo nomine deridet quod Velsium quendam Francofordiae ab ipso debellatum cum Felsio alio Heidelbergensi confuderit. Cum priore illo, medico Hagano, Calvinus rem habuit de libero arbitrio a. 1556, quo tempore Francofordiam adierat interna suorum dissidia placaturus, deque eo ad Melanchthonem scripsit d. 17. Sept. (Cod. Genev. 107 a. fol. 144). Cf. quoque Historiam Reformatorum Francof. a Fresenio editam 1751 p. 133 ss. et Saligii Hist. C. A. II. 1140 ss. De altero vero, eoque pastore Heidelbergensi, eiusque controversia cum Heshusio m. Sept. 1559 exorta adeas Hospiniani Hist. sacr. II. 164. Struve, pfälzische K. H. p. 82. Altingii hist. eccl. palat. p. 68. Kluckhohn, l. l. p. 138.

Heshusium ad tot tamque violentos hostium impetus undique in ipsum consurgentium non obmutuisse, non est quod mireris. Edidit anno sequente *Defensionem verae et sacrae confessionis de vera praesentia corporis Christi in coena Domini adversus calumnias Calvini Boquini Bezae et Clebitii. Magdeb.* 1562. 4. De qua Bullingerus d. 13. Martii ad Calvinum: *Vidisti quae scripserit contra nos Heshusius. Oro, si statuisti respondere, respondeas ad argumenta, diligenter praeterita persona illa Thersitis homerici. Idem suggerito et Bezae nostro* (Arch. Turic. Plut. VI. vol. 129 fol. 422). Quod consilium vir bonus iam pridem et saepius simili oblata occasione collegae nimis facile πικρῷ ζήλῳ exardescenti et flecti nescio frustra obtulerat, et nunc quoque obtulisset, si gravioribus curis distento rursus in hanc arenam descendendi otium fuisset factum.

CAPUT XLIII.

RESPONSIO AD VERSIPELLEM MEDIATOREM 1561.

RESPONSIO AD BALDUINI CONVICIA 1562.

Duos hosce libellos simul recensemus quamvis versipellis ille mediator, quem increpat Noster, diversus fuerit a Balduino quocum eum confundit. Quae ad hanc controversiam intelligendam et diiudicandam faciunt, quum iam Baylius (art. Baudouin) et post eum plures satis lucide exposuerint, paucis hoc loco rem absolvere possumus.

Franciscus Balduinus Atrebas, qui anno 1573 vita defunctus est aetatis quinquagesimo quarto inter iure consultos illius saeculi magnum habuit nomen, verum propter inconstantiam, quam in rebus ad religionem spectantibus ostenderat, bonae famae apud protestantes maxime fecerat iacturam. Septies enim intra viginti annos ab altera parte ad alteram transiisse dicitur, ita ut pro diversis vitae conditionibus, in Gallia, Germania, Helvetia, semper et ubique inquietus et varius, cum sede fidem subinde mutaret. Vir fuit ingenii acumine et doctrina conspicuus, qui postquam admodum puer Lovanii graecis latinisque literis informatus fuit, ad iuris civilis studia conversus arcana scientiae tanta celeritate complexus est ut doctoribus suis admirationi esset. Lutetiam postea se contulit, celebriores sui ordinis viros ἱστορήσων: hinc Argentoratum ad Bucerum, tandem Genevam ad Calvinum est profectus, ut ab illis intelligeret quam ob causam a romana ecclesia discessissent. Genevae commoratus est anno 1548, intima Calvini familiaritate usus, qui tantam ei facilitatem se concessisse dicit, ut quidquid erat in bibliotheca sua chartarum libere vel ipso absente excutere licuerit. Qua facultate abusum, quae in rem suam fore

putaret, subripuisse idem sero nimium questus est. Inde Lutetiam reversus, mox a Biturigibus vocatus, apud eos per septem annos ius publice docuit. Continuavit interim cum Calvino suetum commercium, eique frequentissimis et adulatoriis literis sub Petri Rochii ficto nomine observantium testatus, tanquam filius patri omnem suspicionem mutati animi a se depellere conabatur, dum palam ad pontificiorum castra se denuo receperit. Tales literas cum Rochii nomine exstare negat P. Henry (III. 555), in quo egregie fallitur Vir doctissimus. Exstant enim plurimae tam impressae quam manu scriptae. Tandem anno 1556 relicta cathedra Biturigensi iterum Genevam adiit et a Calvino primum minus clementer exceptus mox tamen incautum placavit. Inde Argentoratum delatus cum Bucero veterem consuetudinem instauravit. Postremo Heidelbergae per aliquot annos in academia palatina professoris iuris munere non sine laude defunctus est.

Inde tandem anno 1561 ab Antonio rege Navarrae in Galliam revocatus est qui regno ab Hispanis spoliatus, res suas pace cum pontifice facta restaurare cupiens, hominem doctum et versutum in consilium adhibere voluit, cuius ope catholicos et protestantes media quadam formula proposita consociaret. Factum hoc est eo tempore quo regina Galliae Catharina Medicaea similia molita viros doctos utriusque partis ad colloquium Possiacense congregavit, et quo vel ipsi factionis romanae coryphaei ad conciliandos animos se paratos esse simulabant. Balduinus, ut hoc mandatum quam commodissime et prudentissime exsequeretur, Georgium Cassandrum Batavum de conscribenda tali formula sollicitavit, virum honestum et concordiae restituendae studiosissimum. Qui nulla mora intericeta libellum conscripsit sine nomine autoris et typographi edendum, cui titulum fecit hunc: *De officio pii ac publicae tranquillitatis vere amantis viri in hoc religionis dissidio.* Hunc libellum Basileae a. 1561 impressum mense septembri Balduinus Lutetiam attulit, nihil iam profuturum ad conciliandam pacem, sed cuius refutationem Calvinus illico aggressus est eo scripto quod primo loco exhibet capitis huius rubrica. De quo accipe Colladoni relationem sic narrantis: *L'occasion qu'il eut de composer ledit livret fut que lors un certain Pedante se mit en avant, c'est François Balduin: lequel ne pouvant non plus demeurer en une religion qu'en une place, a changé de demeure et condition plus souvent que tous les iours, et de religion pour le moins trois fois. A la parfin, n'ayant plus de conscience à perdre, s'est rangé d'une certaine religion pareille à celle des chanoines reguliers, lesquels estans en general semblables à tous les autres de leur rang, toutesfois quand il est question de leur particulier se font moines en ce qui est avantageux pour les moines, et tout au contraire se font seculiers quand la moinerie leur est peu favorable. Ainsi ce bon personnage baise la pantoufle comme les autres, et afin qu'on ne fist doubte que ce ne fust à bon escient, en a prins une bonne et belle remission de son roy, pour rentrer en grace de sa Sainncteté et des Cardinaux, desquels pour son dernier malheur il est devenu esclave. S'il est donc question d'escrire contre nous, voilà le meilleur catholique du monde. Mais si d'autre costé il faut s'accommoder à ceux qui sont comme entre deux fers, et se vantent de tenir le milieu, adonc le bon homme crache les reformations de l'Eglise Romaine et parle vaillamment de certains abus. Mais c'est sans toucher au principal, et tellement toutesfois que tout homme qui ne le cognoistroit penseroit qu'il parlast à bon escient, et non point pour se faire valoir. Ce galant pour son entrée ne faillit pas l'an 1561 de mettre en avant un livre de telle matiere sans aucun nom, à l'heure mesme au colloque de Poissy. Calvin cognoissant l'intention de ce malheureux, respondit brievement comme il avoit accoustumé, mais fort peremptoirement et donnant quelques atteintes à celuy qui estoit principalement coulpable de ce mal.* Vides cum de libello a Balduino Possiacum perlato ita loqui quasi hic ipse autor fuisset, quemadmodum et Calvinus in responsione sua eum hoc nomine nihil dubitans impetivit. Verum in Vita Calvini latine scripta Beza verius et cautius Balduinum a Cardinale subornatum et Navarreno malis artibus conciliatum dicit libellum quendam sive a se sive potius a Cassandro quodam editum in aula venditasse, inter-

imistico illo Caesaris edicto eo deteriorem quod moderatae cuiusdam instaurationis specie omnes papatus corruptelas tueretur.

Beza quidem eodem loco dicit Calvinum ab ipso commonefactum responsionem suam parasse; sed hic nimiam sibi sumit in hac tragoedia partem. Ipse enim Calvinus iam d. 10. Septembris ad Bezam Possiaci morantem haec scribit: *Insidiae vobis tenduntur ut discussa praesenti actione omnia conturbent. In eum finem editus fuit libellus Basileae, cuius autorem suspicor Balduinum et paene pro certo habeo. Nebulonem excipere cuperem pro merito, sed privatis literis obruor, et si quid alacritatis restabat elanguit. Pergam tamen quoad licebit* (Epp. ed. Genev. pag. 250; ed. Laus. pag. 523; ed. Hanov. pag. 587; ed. Chouet. pag. 342; ed. Amst. pag. 156).

Quam parum autem morae intercedere passus sit Calvinus antequam totis viribus occurreret periculo e male sana pace orituro, et imbellem istum innoxiumque adversarium impetu facto conficeret, inde patet quod iam Calendis Octobris ad Bezam scribit (Cod. Genev. 107 a. fol. 245): *Excuditur brevis ad Balduinum responsio, quam proxima hebdomade accipies. Solatium luctus mei parum suave hoc fuit: scelestam tamen nebulonis audaciam refelli necesse fuit et volui testudinis socordiam oblique ulcisci. Habeat sibi tales delitias, modo nobis liberum sit cum eius dedecore quas alit pestes detegere, atque hac de causa forte in linguam gallicam vertetur, quanquam nihil dum constitui.* Testudinem istam regem Navarrenum repraesentare suspicamur. Eundem innuere videtur paucis post diebus, nempe Nonis eiusdem mensis ad amicum scribens: *Ut intelligas, dum vos in aestu et arena serio certatis, me hic in umbra velitari, mitto quod Balduini libello respondi. Cave ne improbes: quin dicam eiusdem te esse factionis si cum eo sentias cui maxime displicebit* (Epp. ed. Genev. pag. 255; ed. Laus. pag. 531; ed. Hanov. pag. 597; ed. Chouet. pag. 350; ed. Amst. pag. 159).

Rarissimi opusculi exemplar nobis ad manus fuit ex bibliotheca Armamentarii Parisiensis. Nomen Calvini autoris in titulo tacetur, qui sic decurrit:

RESPONSIO | AD VERSI- | PELLEM QVEN- | *dam mediatorem,* | Qui pacificandi specie re- | ctum Euangelii cursum | in Gallia abrumpere mo- | litus est. | APVD IO. CRISPINVM. | M. D. LXI.

Forma octonaria minima. Quaterniones novem (a—i). Paginae numeratae 144. Typis grandioribus cursivis nitide expressus libellus. Recusus legitur in Tractatibus Genev. 1576 pag. 489—506; ed. 1597 pag. 408—423; ed. 1611 pag. 351—364; ed. Amst. pag. 304—314. Gallica versio separatim excusa nulla prodiit; habetur in corpore Opusculorum 1566 pag. 1885—1918 et 1611 pag. 2175—2214.

Balduinus nihil moratus telum in hostem retorsit nec sine aliqua iuris specie, quippe qui se autorem illius prioris libri fuisse praefracte negare potuerit. Iam accidit ut ipse, caeteroquin librorum iuridicorum satis foecundus scriptor (quorum catalogum tibi praebebit Niceronis opus quod inscribitur: *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres.* Tom. 28. Paris. 1734 pag. 255), pridem praeparaverit necdum typis vulgaverit *Ad leges de famosis libellis et de calumniatoribus commentarium*, de quo iam anno 1557 privilegium regis sibi concedendum curaverat. Hunc commentarium vergente anno 1561 festinanter prelo submisit et optabilem occasionem nactus Calvino addita appendice pari par retulit, ad ipsum deferens quaecunque veteres iure consulti adeoque Iustinianus severiora de calumniatoribus decreverant.

Calvinus non is erat qui adversario classicum canente modeste sileret, et quamvis socraticum illud suum fecisset, asino calcitranti diem apud praetorem non dicendum esse, et Balduinum eo loco haberet ut in hoc laudabili proposito acquiescere debuisset, statim rursus in arenam descendit et alterum edidit opusculum, supra in rubrica capitis memoratum, cuius exemplar ipsi possidemus.

IOANNIS CALVINI RESPON- | *sio ad Balduini conuitia.* | | AD LEGES | DE TRANSFVGIS DESERTORIBVS | et emansoribus, Franscisci Balduini epistolae quaedam ad Ioan- | nem Caluinum pro commentariis. | | FRANCISCI DVARENI I. C. AD | alterum quemdam Iuris con. epistola, de Francisco Balduino. | | ANTONII CONTII I. C. ADMONI- | tio de falsis Constantini legibus, ad quendam qui se hoc tempore Iurisconsultum Christianum profitetur. | | DE OFFICIO TVM IN RELIGIO- | ne tum in scriptionibus retinendo, Epistola ad Franciscum | Balduinum Iurisconsultum. | | *AD LEGEM III,* | C. IMPP. DE APOSTATIS, IOAN- | NIS CRISPINI COMMENTARIVS | AD IVRISCONSVLTOS. | *1562.*

Forma quaternaria minor. Plagulae quindecim (A—P). Paginae numeratae 117. Ultimum folium vacuum. In calce libri exhibetur figura hominis in genua procumbentis e cuius ore procedit adagium vittae inscriptum: *Etiamsi occiderit me in ipso sperabo. Iob. 13.* Supra caput eius e nubibus gladius et ventus, ad pedes serpens viribus destituto interitum minantur. Quae quum ad librum non pertineant, typographi emblema esse oportet. Sed cuiusnam? Alibi idem non vidimus, et tamen Crispini prelo deberi librum vero simillimum est. Caeterum continet plures partes sigillatim paucis recensendas, quarum prima sola Calvini est, sola quoque in Corpus Tractatuum Bezanum transiit (ed. 1576 pag. 507—516; ed. 1597 pag. 424—431; ed. 1611 pag. 365—371; ed. Amst. pag. 316—321; gallice ed. 1566 pag. 1974—1991; ed. 1611 pag. 2213—2234), sola denique a nobis hoc volumine exhibebitur, caeteris vel omnino neglectis, vel thesauro epistolico reservatis.

Initium facit ipsa *Calvini Responsio ad Balduini convicia,* quae pertinet ad paginam quadragesimam typis maioribus cursivis expressa. Sequuntur *Balduini epistolae ad Calvinum* numero quatuordecim, tres ex Argentorato, quatuor ex Corintho nescio qua datae, caeteris de loco tacentibus, duae vero autoris nomine insignitae, undecim Petrum Rochium praetendentes, una ἀνώνυμος; diem natalem novem profitentur, annum nulla. Ad unam omnes diversae sunt ab octo illis quae leguntur in Codice Genevensi 110 fol. 48 seqq. et facile nobis persuademus delectu facto alias sepositas alias prelo subiectas fuisse, et sic illis servatis harum autographa interiisse. Quo consilio Calvinus eas e scriniis suis prolatas publici iuris fecerit, titulus libri nostri clare indicat, scilicet adversarii formulam in ipsum retorquens, commentarios esse voluit ad leges quas fingit de transfugis et desertoribus, ut ille leges de calumniatoribus commentario suo illustraverat. Nullas quidem addit annotationes, sed ipsas, ut sunt blanditiis et excusationibus refertae, simpliciter recentibus invectivis et conviciis opponit, lecturis iudicium permittens. Excipit illas pag. 55 *Francisci Duareni Iurisconsulti Biturigensis epistola de Balduino* ad Anonymum. Collegae nuper fuerant hic Duarenus et Balduinus quum haec epistola scriberetur anno 1555 fere medio, et satis ambiguo imo tristi elogio ille hunc in Germaniam proficiscentem prosequutus est, ut mirum non sit Nostrum, ea charta nescio quo modo potitum, sibi autorem, vel invitum, socium accersisse. *Antonii Contii de falsis Constantini legibus* admonitio (pag. 70 seqq.) nihil ad rem quae hic agebatur facit, sed criticas exhibet annotationes docti viri ad librum Balduini a. 1556 editum de legibus Constantini ecclesiasticis et civilibus, item ad alia eiusdem opuscula iuridica. Ex quibus forte non immerito conieceris Calvinum etiam inter plurimas quibus obrutus erat curas studia iuridica non plane neglexisse, vel potius aliquem amicorum in hac parte doctum, quae contra Balduinum passim scripta exstabant cupido ministrasse. Anonymi *Epistola ad Balduinum de officio tum in religione tum in scriptionibus retinendo* (pag. 81 seqq.) primum viri mobilitatem levitatemque in religione per itinera varie mutata conspicuam raptim perstringit, deinde multo fusius de eiusdem doctrina et scriptis disputat, ita ut se ipsum eruditum criticum, et in literis humanioribus aeque ac in iurisprudentia optime versatum praestet. Agmen claudit *Io. Crispini ad legem tertiam codice de Apostatis commentarius* (pag. 100 seqq.) qui Iurisconsultis universim inscriptus,

Balduini nomine nusquam in medium prolato, hunc certe oblique tangit, atque ut tangeret caeteris schedis additus est.

Quod maxime mireris, haec Calvini Responsio altera ad Balduinum iam ante finem anni 1561 excudi coepit. Incidimus enim in epistolam Nostri ad Bezam d. 24. Decembris Parisios missam, in qua inter alia haec leguntur: *Mea ad Balduinum Responsio excuditur cum quibusdam eius epistolis quae pro commentariis erunt ad leges de transfugis, desertoribus et emansoribus. Statuit et Crispinus commentarium addere ad L. tertiam C. de Apostatis, sed nosti hominis tarditatem Me certe ob taedium poenituit suscepti laboris et legendo cognosces me indignitate fuisse exacerbatum. Ubi ad te pervenerit liber, consilium capies quidnam tibi agendum sit. Nisi quod me occupationum tuarum miseret, cuperem tuo quoque penicillo bestiam depingi* (Bibl. imper. paris. Cod. Dupuy 102 fol. 27 v.). Quibus perlectis exorta nobis est suspicio, ipsum fortasse Bezam autorem esse Epistolae illius ἀνωνύμου de officio in religione et scriptionibus retinendo, maxime quum ibi Balduinus Ecebolii sophistae cognomine ornetur, quod Bezae familiare fuisse infra videbimus. Verum de hac nostra coniectura liberum penes te iudicium esto.

Iam contra hoc secundum Calvini opusculum Balduinus *Responsionem alteram* Parisiis 1562 edidit cui Beza singularem libellum opposuit de quo infra Cap. XLIX nonnulla dicemus, quum Calvinus praefationem addiderit: denique anno 1564 prodierunt Coloniae duo libelli apologetici, alter Balduini: *Pro Fr. Balduino Responsio ad Calvinum et Bezam cum refutatione Calvini de scriptura et traditione*, alter Cassandri: *Traditionum veteris ecclesiae et sanctorum patrum defensio adversus Io. Calvini importunas criminationes autore Verannio Modesto Pacimontano.* Confer. Haagium in *France protestante* II. 33.

Interim anno 1563 Balduinus post Navarreni mortem denuo iuris professionem publicam aditurus, et quidem Duaci in Flandria, quae provincia tum temporis nondum regni gallici pars erat, a rege Philippo literas declaratorias sollicitavit et impetravit, quibus sententia olim de ipso lata propter haeresin revocata et abrogata est, cardinali Lotharingio et archiepiscopo Cameracensi de eius fide catholica testimonium ferentibus. Ipsas has literas a. 1853 primus edidit R. Dareste in *Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français.* I. 148.

CAPUT XLIV.

RESPONSE A UN HOLANDOIS 1562.

Hunc libellum Beza in Vita Calvini latine scripta silentio praeterit, in gallica editione Colladoni stilo exarata solum titulum describit, praeterea nihil addit quo lectores usi de causis et occasione opusculi certiores fierent. Neque in thesauro epistolico ullam eius mentionem factam meminimus.

Unicum exemplar archetypi extare videtur in bibliotheca armamentarii Parisiensis, ex quo textum authenticum tibi offerendum repetiimus. Est formae octonariae mineris, quaternionum quinque (a. b. C. D. E.), paginarum 76, quas sequuntur quatuor aliae in albis. Typi minusculi. Titulus est:

RESPONSE | A VN CERTAIN HO- | landois, lequel sous ombre de | faire les Chrestiens tout spi- | rituels, leur permet de pol- | luer leur corps en toutes ido | latries. | | Escrite par M. IEAN CALVIN aux | fideles du pays bas. | (*Emblema anchorae cum serpente et literis I. C.*) | *A GENEVE,* | CHEZ IEAN CRESPIN. | M. D. LXII.

Recusum est in Corpore opusculorum gallico ed. 1566 pag. 1850—1884 et apud Stoerium pag. 2135—2176. — Latine in Tractatibus ed. 1576 pag. 778—800; ed. 1597 pag. 652—672; ed. Stoer. pag. 563—579; ed. Amst. pag. 485—499.

Inscriptum vides hunc tractatum polemicum fratribus in Belgio purioris evangelii sacra amplexis qui *Holandi* istius, cuius ubique nomen tacetur, scriptum aliquod e vernaculo eius regionis sermone gallice conversum Calvino miserant eius iudicium petentes. Qui in suo responso, vestigia hominis presse relegens, aliquatenus eadem tractat de quibus olim partim adversus Libertinos, partim adversus Pseudo-Nicodemitas disseruerat. Scilicet ille quem hic refellere conatur, hoc sibi et aliis principium posuerat, omnem christianam disciplinam eo redire ut Deum et proximum amemus, atque Iesum hoc uno et summo praecepto caeremonias omnes abolevisse. Unde sequi dicebat, non esse vitam a quoquam in periculum vocandam propter earum usum aut abusum, quum externus Dei cultus in adiaphoris haberi debeat. Caeterum Calvinus pro domo contra illum pugnabat, qui passim ipsum ut iudaizantem et pharisaeum lacessierat, quippe qui filios Dei ad legis servitutem revocare praesumpserit et difficilia portatu onera hominum humeris imponere, quae nolit ipse vel digito movere. Nihil ergo mirum si disputatio concitatiore stilo decurrit Nostro alioqui familiari. Qui in eo est ut demonstret adversarium hac via ingressum ad visibilis ecclesiae eversionem et sacramentorum contemptum delabi, et omnem fidei confessionem ludibrio habere.

CAPUT XLV.

BREVIS ADMONITIO AD POLONOS 1563.

EPISTOLA AD POLONOS 1563.

Un peu apres il fut adverti de Poloigne, que depuis que lerreur de Stancarus avoit esté cogneu et reietté là encore certains fantastiques, desquels estoit George Blandrata, troubloyent les fideles en renversant le point de nostre Foy touchant la Trinité des personnes en une seule essence divine et faisant trois essences: comme de faict ils avoyent esté impudens iusque-là, que de faire une Table pour monstrer que le Fils et le sainct Esprit ne sont pas le mesme Dieu que le Pere. Ce qui fut cause qu'il fit imprimer une Brieve remonstrance ausdits freres de Poloigne qu'ils se donnassent garde de se forger trois Dieux, en imaginant trois essences au lieu des trois Personnes. Là sur ce propos il taxe nommément Matthieu Gribald et Valentin Gentil. Depuis ayant sceu qu'icelle remonstrance avoit proffité envers plusieurs, pour leur faire cognoistre les ruses de tels galans, il escrivit ausdits freres de Poloigne une seconde Epistre datée du dernier d'Avril, pour les confermer davantage en ce principal article de nostre religion.

Quae a Colladono ad annum 1563 relata ex thesauro epistolico plus satis illustrari possunt. Per menses autumnales a. 1562 plures ex Polonia literis partim ad Turicenses partim ad ipsum Calvinum missis quorundam, maxime Italorum, conatus veterem tritheismum instaurandi denunciarunt, et quidem tam fuse et prolixe, ut vel deperditis haereticorum libellis, ipsaque illa tabula de qua et Colladonus et Calvinus loquuntur, facile istorum placita erui queant. Nos pro tempore pauciora ex magna literarum farragine selecta, quae maxime ad Calvini partes in hoc negotio susceptas pertinere videntur, tibi proponemus.

Primus Gregorius Paulus dioeceseos Cracoviensis superintendens Turicensibus Stancari novam formulam declarat et suam suorumque contrariam eidem opponit. Scribit etiam de libello quodam novatoris cui Turicenses ut respondeant enixe rogat, deque cantilenis quibusdam, quas in locum psalmorum substituerunt adversarii ut suam haeresin plebi facilius inculcatam propagarent (Archiv. Turic. Plut. VI. vol. 168 fol. 176). Haec omnia Bullingerus mense Octobre ad Calvinum mittit, Pauli literas, librum Stancari, confessionem Polonorum eiusdem erroribus oppositam. Addit, utile fore si saltem aliquid Stancaro responderet (Ibid. vol. 117 b. fol. 476). Verum eodem fere tempore ad ipsum Calvinum scripserunt Stanislaus Sarnicius Cracoviensis et Iacobus Sylvius Posnaniensis verbi divini ministri (Cod. Genev. 109 fol. 116 et 118), non solum Stancarum, Blandratam, Alciatum, alios Italos accusantes, sed et Lismaninum ab Helvetiis olim studiose commendatum, adeoque ipsum illum Gregorium Paulum, scilicet diversarum factionum asseclas et, ut semper Polonorum mos fuit, se invicem insectantes et ecclesiam turbatam misere discerpentes. Uterque Nostrum rogat ut ipsis meliora sentientibus eorumque parti adsit, neque aurem praebeat aliis si forte ipsum astutiis suis fallere conentur. Sarnicius etiam mense Novembre denuo totam tragoediam enarravit additis duodecim Blandratistarum articulis, de quibus in conventu publico disputatum fuerat (Archiv. Turic. Plut. VI. vol. 168 fol. 151). Haec quoque per Bullingerum Genevam pervenerunt.

Quibus tam variis sollicitationibus motus Calvinus sub finem anni *Brevem admonitionem*, quam dicit, ad Polonos contra novum tritheismum exaravit. De quo libello ipse ad Bullingerum d. 16. Ianuarii 1563 haec scribit (Cod. Genev. 107 a. fol. 260): *Quum mihi decretum esset morbos polonicos hoc tempore non attingere, precibus tuis vicisti ut impium errorem, quo fascinati sunt nostri, detegerem. Iudicium ergo meum tuo rogatu exposui, et quia Responsum de Mediatore intercidit, ne quid simile contingeret, edendum hoc curavi, quia etiam utile erit passim vulgari.* Sed si quid videmus illa admonitione Calvinus turbas in Polonia ortas minime compescuit, et postea quoque ut stilum suam in eadem controversia dirimenda denuo exerceret et a Polonis et a Bullingero rogatus est. Hic inter alia ipsis Calendis Maiis amico scribit (Archiv. Turic. Plut. VI. vol. 129 fol. 457): *Ex Polonia literas ad finem prope Martii datas pridie accepi, ac ex his intellexi nebulones illos Italos maxima excitasse dissidia et augere. Nam quidam ex ministris inscitia magis quam malitia ipsorum partes tueri incipiunt, ut operae pretium faceres si paulo diligentius de causa trinitatis scriberes.* Calvinus autem iam antequam haec Bullingeri exhortatio ad eum pervenisset, alterum, sed brevissimum libellum conscripserat, quo admonitionem illam nuper editam confirmaret. Est ea *Epistola* ad Proceres minoris Poloniae, quibuscum iam dudum literis mutuum datis et receptis familiari commercio coniunctus erat. De quo opusculo audias ipsum ad Sylvium sic scribentem (Bibl. imper. Paris. Cod. Dupuy 102 fol. 51) et quidem mense Aprili, non ut librarius voluit Augusto: *De vestris dissidiis adeoque tristi ecclesiarum vestrarum dissipatione ante quatuor menses certior factus brevem sed dilucidam admonitionem conscripsi ut sibi a Blandrata et similibus Satanae flabellis caverent fratres. Nunc tuo et fratris nostri D. Sarnicii hortatu communes literas scribo ad Proceres vestros et Cracoviae cives. Quod non apud singulos peculiariter idem praestiti, dabitis veniam. Neque enim tantum mihi superest otii ut abiecta officii mei cura, praeteritis meis popularibus, tot denique occupationibus neglectis, octo continuos dies vobis impendam.* Ipsa haec Epistola scripta est pridie Calendas Maias.

Exemplaria utriusque libelli rarissimi habuimus ex bibliotheca Turicensi civica. De quibus haec accipe. Tituli sunt:

BREVIS ADMONITIO | Ioannis Caluini ad fratres Polonos, ne | triplicem in Deo essentiam pro tribus | Personis imaginando, tres sibi Deos | fabricent. | (*Emblema*) | GENEVAE, | Ex officina Francisci Perrini. | M. D. LXIII.

Epistola Ioannis | CALVINI, QVA FI- | dem Admonitionis ab eo nuper | editae, apud Polonos confirmat. | (*Emblema*) | GENEVAE, | Ex officina Francisci Perrini. | M. D. LXIII.

Forma utriusque octonaria. Typi grandiores. Emblema duarum portarum cum adagio: Introite per arctam portam: quoniam | lata est porta et spatiosa via quae | abducit in exitium. Matth. 7. 13. | Uterque unius est quaternionis (A), prior habet paginas sedecim numeratas, posterior quatuordecim absque numeris et ultimum folium vacuum.

Recusi sunt in Tractatibus ed. 1576 pag. 941—947; ed. 1597 pag. 792—796; ed. 1611 pag. 683—687; ed. Amst. pag. 589—592. Gallice in Opusculis ed. 1566 pag. 1964—1974; ed. 1611 pag. 2289—2300. De alia editione a. 1567 a Beza procurata diximus supra Cap. XL.

Caeterum si plura quaesieris de placitis istorum Tritheitarum et maxime de ipsius Gregorii Pauli *Tabula* qua Christum et Spiritum sanctum alios a Patre deos faciebat, quamque Noster utroque libello praecipue refutandam sibi sumpsit, adeas autores praestantissimos qui de Antitrinitariis Polonis scripserunt, inter quos denuo tibi eundem Heberlium V. D. commendamus quem iam supra in fine cap. XXXVIII laudavimus.

CAPUT XLVI.

AD QUAESTIONES IUDAEI RESPONSIO.

Hunc tractatum Beza in suum Corpus non recepit sed volumini Epistolarum inseruit, fortasse quia separatim nunquam antea excusus fuerat. Legitur in editione principe pag. 306; Laus. pag. 605; Hanov. pag. 681; Chouet. pag. 420; Amst. pag. 192. Alium textum non habuimus ad manum, neque exstare comperimus. Annus natalis huius elucubrationis, quam satis exilem ac tenuem dixeris, definiri nequit.

Obiecta Iudaei levia plerumque sunt et ridicula. Quibus autor ubique duplici ratione respondet, primum ita ut adversario nodos plus minus intricatos proponat solvendos, quaestionesque eiusdem naturae scholasticas et aeque absurdas, quales scilicet iis qui nudae literae inhaerent facile turbatis molestiam exhibent; tum vero docta et apta rei explanatione potissimum e scriptura sacra petita et solidis theologicis argumentis firmata.

De textu semel hoc notandum: editiones antiquiores, Genevensem, Lausannensem, Hanoviensem, ubique tam Iudaei quaestiones quam Calvini retorsiones per formulam imperativam: *Quaere* introducere, solam Amstelodamensem indicativam: *Quaero* illi substituere. Sane haec posterior formula et commodior et ratiocinationi magis apta videtur, verum quia merae editorum coniecturae debetur, in textum ipsum recipere eam noluimus.

CAPUT XLVII.

BREVE DOCTRINAE DE COENA DOMINI COMPENDIUM.

Quam ultimo loco reponimus tractatiunculam vix an iure vel hunc talem obtineat affirmare ausimus. Reperimus manu scriptam, non Calvini quidem sed amanuensis cuiusdam, in Codice Genevensi 145 fol. 101 seqq. inter plures alias tam autographas, quam aliter certissime Nostro tribuendas, ita ut aliqua videatur esse probabilitas, hunc sibi autori eam vindicare posse. Quae nobis causa fuit, eademque unica, etiam has schedas caeteris eius dogmaticis libellis subiungendi, ne quid omnino desideres quod fortassis ab hoc volumine immerito exsulare aliquis censuerit. Si Calvini est opusculum, id libenter ante Consensum tigurinum chartae mandatum crediderimus, adeoque antiquioribus adnumerandum. Sin autem genuinum stili calviniani tenorem in eo desideraveris, acumini tuo modeste primas cedentes non equidem nimis pertinaciter obloqueremur.

Textus passim incuria librarii corruptus videtur vel potius mendis revera scatet, quibus ex parte coniecturae ope mederi potuimus.

CAPUT XLVIII.

CONFESSIONES.

Ad tractatus theologicos, si argumentum spectaveris, proxime accedunt *Confessiones*, sive formulae fuerint credendorum et docendorum normam exhibentes, sive fidei declarationes apologeticae. Plerumque communi plurium nomine scriptae sunt, saepius etiam publica autoritate sancitae. Praeter eas quae citra dubium Calvino autori tribuendae sunt, alias nonnullas tibi hoc loco caeteris additas offerimus, quarum origo vel minus certa est, vel etiam talis ut fortasse nemo nobis de omissis litem intendisset. Quum tamen illae quoque ad Calvini res illustrandas pertineant, imo arctiore quodam cum eius studiis nexu teneantur, eas a nostris castris removere noluimus.

In novo rerum ecclesiasticarum ordine constituendo haec ferme erat ubique in liberis civitatibus procedendi ratio. Quum semel papatus errores atque abusus aliqua in urbe a viris privatis impugnari coepissent, magistratu vel connivente vel saltem impediendo impari, civibus reclamantibus publicae habebantur disputationes de articulis controversis, vel coram primoribus utriusque partis, vel coram populo. Tum explosis plerumque et devictis romanae fidei defensoribus, altaria et sacra pontificia relinquebantur. Mox proponente senatu res tributim pensitata tandem a populo solenniter congregato per maiora decernebatur, et saepissime unanimi omnium consensu. Tunc demum publico edicto missa caeterique catholicae ecclesiae ritus abrogabantur, praedicatio evangelicae doctrinae instituebatur, et reformatio, quam dicebant, pars fiebat legum reipublicae. Sane haec non absque consilio eorum agebantur qui primi reformatae fidei fuerant praedicatores; sed civilis magistratus, suo usus iure episcopali, theologis modestiam et κατ' ἐξοχὴν quandam iniungere poterat in quaestionibus arduis rebusque spinosis et minus ad salutem facientibus, vel inter ipsos evangelicos controversis, quae laicos minus tangebant vel iis prorsus offendiculo

erant. Hinc factum est ut in civitatibus helveticis antiquissimae huius generis formulae simpliciores fuerint, imo passim confessionum vice Catechismi usui plebis et puerorum accommodati sufficere viderentur.

Alia erat ratio earum confessionum quas vel singuli doctores, vel ecclesiae, occasione oblata, ad vindicandam suam fidem, atque ad eiusdem cum sacra scriptura et antiquitate christiana consonantiam demonstrandam adversariis, calumniatoribus et persequutoribus proponebant. Utriusque generis monumenta in hoc volumine comprehensa iam sigillatim recensebimus.

I.

Confessio Genevensis 1536.

De hac prima Genevensi confessione a Guilelmo Farello, ut fama fert, exarata pauca quaedam diximus in Prolegomenis ad vol. V. pag. XLII seqq. eamque latine edidimus in eodem volumine pag. 355—362, ex appendice Catechismi calviniani antiquioris. Gallicum archetypum addere tum temporis supervacaneum duximus. Nunc tamen mutato consilio illud quoque thesauro nostro inserendum putamus, quum re denuo bene perpensa, si quis Calvino in collegae labore, sin minus perficiendo, at saltem deinceps tuendo et vindicando, aliquas tribuere partes voluerit, id minime verisimilitudine carere arbitremur. Ipse quidem Beza Calvinum Confessionis illius autorem simpliciter agnoscere videtur, quum dicit (ad a. 1536) tunc editam esse ab eo christianae doctrinae quandam veluti formulam, vixdum emergenti e papatus sordibus Genevensi ecclesiae accommodatam. Quod etiam Colladoni gallica Vitae Calvini recensio iisdem fere verbis declarat. Neque iam viro doctissimo et coniunctissimo Guil. Kampschulte, de Calvino nostro optime merito, non adstipulari possumus, qui diserte demonstrat (Tom. I. p. 285), Bezam non de aliqua formula hodie deperdita et antiquioribus quoque ignota loqui, verum de ea ipsa quae sola exstat, quamque pridem latine edidimus, nunc gallice edituri sumus. Attamen ingenue fatemur, in hisce primordiis historiae evangelicae Genevensis nos non tam anxie morari Bezam et Colladonum, haud spernendos alioquin autores. In iis enim quorum non ipsi fuerunt oculati testes, et maxime in temporum ordine definiendo, non ubique certos reperimus et falli nescios. Imo hac occasione facile errasse crediderimus in designando autore, nempe gloriae calviniani nominis nimis forte studiosos. Recentiores scriptores omnes uno ore Farello autori illam primariam Genevensium confessionem tribuunt, et duas exstitisse eiusdem generis formulas, eodem tempore editas, eadem autoritate instructas et commendatas, id aegre tibi persuaseris. Verum sic quoque Bezae testimonio sua qualiscunque manebit fides, si reputaveris vix fieri potuisse quin Calvinus Farello, amicus amico, in hoc scripto vel condendo vel excolendo adfuerit, neque ipsam confessionis indolem theologicam, quo minus in hac sententia subsistas, repugnare.

Iam quum denuo in hanc quaestionem inciderimus pauca liceat addere quibus Confessionis illius origo et fata illustrentur. Quae quo potissimum temporis momento a suo autore chartae mandata sit, id nusquam explicite perscriptum reperimus. Constat tantum ex ipsis Senatus commentariis die 10. Novembris 1536 a Farello et Calvino magistratui oblatam fuisse ab eoque acceptam et probatam, ita tamen ut eam accuratius examinandam seponeret et non statim promulgandam decerneret. Neque nimis festinanter in hoc negotio processisse dixeris viros magnificos, qui potius totam rem suis tradidere successoribus integram, ita ut demum mense Aprili anni sequentis 1537 recens electus Senatus populo formulam illam proposuerit iure iurando sanciendam, eamque mox typis mandari iusserit. Haec omnia ex ipsis summi

senatus protocollis colligi possunt et ipse Calvinus in praefatione Catechismi prioris pluribus confirmat (Opp. Tom. V. p. 320). Unicum exstare dicitur impressae Confessionis exemplar in bibliotheca civis clarissimi Genevensis Henrici Bordier, ex quo textum descripserunt VV. DD. Ruchat, Gaberel et Fick, locis a nobis olim laudatis (ibid. Prolegg. p. XLIV.). Notandum tamen illam Confessionem mox inter turbas civiles obsolevisse et post reditum Calvini, ut videtur, non amplius in usu fuisse publico. Sane nunquam ex senatus consulto abrogata est, sed ea tacite praeterita Catechismus Calvini secundus per duo ferme saecula verum et unicum fuit ecclesiae Genevensis symbolum.

Titulus libelli forma octonaria minori impressi quindecim paginis non numeratis, sine anno loco et nomine typographi, et characteribus gothicis qui dicuntur, sic decurrit:

Confession de la | foy, laquelle to9 Bourgeois et | habitans de Geneue et subiectz du | pays doyuent iurer de garder et te- | nir, extraicte de Linstruction | dont on vse en Leglise de | la dicte Ville. | | .I. Pier. 2. | Comme enfans naguaires nez desirez le | laict raysonnable, et qui est sans fraude. | | .3. | Soyez appareilles a respondre a cha- | scun, qui vous demande rayson de lespe- | rance, qui est en vous. | | | .4. | Si quelcun parle, que ce soit les parol- | les de Dieu.

De hoc libello quum Virum doctissimum Ed. Fick, a nobis saepius iam laudatum, adiissemus, is nobis sententiam suam, quoad officinam ex qua prodiise videtur, talem declaravit. In actis Senatus ad d. 27. Apr. 1537 legitur: *Touchant à la confession de nostre foy est conclu que lon prenne ce que Vuigan aura imprimé et luy en faire encore imprimer et les luy payer et livrer aux dizeniers pour les livrer à ceulx de leurs dizaines afin que quand lon visitera que le peuple soit mieulx informé et luy a on fait un mandement de six coupes froment en deduction et nous livre 1500.* Ex his nomen typographi Wigandum Köln fuisse coniicit quem etiam Gaulieur (Typogr. genevoise p. 62 ss.) inter insignes illius aetatis typographos nominat. Idem autor l. l. p. 91 editionem recenset cum nota anni 1535 expressam, quae si revera exstitisset, omnia quae aliunde comperta supra narravimus dubia et erronea essent.

II.

Articuli Lausannenses 1536.

Mense Octobre anni 1536 Senatus Bernensis colloquium sive disputationem inter catholicos et reformatos habendam magno cum apparatu Lausannae instituit, in eum finem ut provinciam Vadensem quae dicitur (*le pays de Vaud*) nuper suae ditioni annexam facilius ad sacra evangelica amplectenda adduceret. Exstant Acta huius disputationis in codice peculiari bibliothecae Bernensis civicae (MSS. hist. helvet. III. 42 form. max.) accuratissime enarrata. In fronte codicis duplex inscriptio legitur, altera gallica, altera latina: *Les disputations generales tenues à lausanne ou moys D'octobre lan mil cinq cens trente six ordonnees par les princes chrestiens messieurs de Berne en plaine liberté et saufconduict a tous allans et venans. — Decreto iussuque consulis Senatusque Bernensis revisa et collata cum exemplari quod Petrus Viretus habet per nos praefatum Petrum Viretum Girardum Grandem d. Lausa. Nicolaum a Wattenwil et Petrum Gironum a III. Iulii usque VI. MDXLVIII.* Ibi fol. 2 seq. leguntur decem Articuli a Farello utroque sermone propositi, qui materiam simul et ordinem disputationis definirent. Latinum eorum textum édidit Abr. Ruchat (*Histoire de la réform. de Suisse.* Tom. IV. pag. 505), qui et gallicam versionem copiosissimae suae rerum ibi gestarum relationi inseruit (pag. 174), sed suam, ad hodiernum loquendi modum temperatam. Nos authenticam eius formam ex eodem codice describemus, Calvino quidem autori haudquaquam vindicandam, verum quam lectoribus nostris gratam fore speramus, quum ille bis verba

fecerit ipse in hac disputatione, eiusque orationes in codice Bernensi satis fuse literis consignatae sint, ita ut nos quoque eas inter eius opuscula recipere non dubitemus.

III. IV.

Confessiones de Trinitate et Eucharistia 1537.

Confessionem de Trinitate satis prolixam Calvinus nomine ministrorum Genevensium primum protulit in synodo Lausannensi mense Maio 1537 habita. Ansam et occasionem praebuerunt Petri Caroli calumniae cuius historiam succincte enarravimus in Prolegomenis Tomi VII. pag. XXX. Conferes etiam utiliter ipsius Calvini narrationem in eodem volumine pag. 310 seqq. et in epistola ad Grynaeum data quae exstat in impressis (Genev. pag. 362; Laus. pag. 9; Hanov. pag. 10; Chouet. pag. 497; Amst. pag. 227), tum Ruchatium l. l. Tom. V. pag. 24 ss. et Kirchhoferi Vitam Farelli Tom. I. pag. 226 ss.

Saepius iam typis edita est haec confessio quippe quam Beza Epistolis calvinianis inseruerit (ed. Genev. pag. 287; ed. Laus. pag. 572; ed. Han. pag. 643; ed. Chouet. pag. 393; ed. Amst. pag. 180). Ipse Calvinus textum addidit narrationi suae supra memoratae in libello contra Carolum sub nomine Gallasii edito. Nos impressum contulimus cum exemplaribus manu scriptis duobus, quorum alterum Bernae asservatur (*Archiv. kirchl. Angelegenh.* 1534—1539) et inscriptionem prae se fert hanc: *Confessio Genevensium praedicatorum*; alterum exstat in Archivis Turicensibus (Plut. VI. vol. 105, fol. 262) absque inscriptione et subscriptione. Varietas lectionis satis magna praesertim in ordine vocabulorum constituendo conspicua: qua tamen integra margini adscripta nos operae pretium facturos esse non putavimus.

Cui confessioni adduntur tam in impressis quam in manu scriptis exemplaribus duae Appendices, altera de voce Trinitatis et Personae, altera de Christo Iehova. Quae tamen non ad ipsa Lausannensia acta pertinent sed ad Bernensia, mense Septembre eiusdem anni illis quodammodo complementi vice addita. De quibus adeas, si placet, autores supra laudatos (Ruchat pag. 45 et 500; Kirchhofer pag. 231 ipsumque Calvinum pag. nostr. 325). Praeter Bernense et Turicense exemplar habuimus tertium quoddam in bibliotheca pastorum Neocomensium, ex quibus etiam subscriptiones depromimus in editis omissas.

Mediam inter confessionem de Trinitate eiusque appendices Beza et quae eum sequutae sunt editiones posuerunt confessionem de Eucharistia quae inde nata est quod Argentoratenses, praeeunte Bucero, Lutheranis plus quam par erat concessisse dicebantur. Bernae igitur plurium helveticarum civitatum theologi suam denuo declarare fidem maluerunt quam in suspicionem eandem incurrere. Exstat etiam in tribus supra laudatis codicibus, item apud Simlerum Tom. 43; apud Ruchat pag. 502 et apud Henry Tom. I. app. pag. 35.

V.

Articuli de Praedestinatione.

De hac pagella nunc primum edita nihil habemus quod dicamus. Descripsimus ex Autographo Calvini Genevae Cod. 145 fol. 100 neque de occasione qua scripta fuerit, neque de tempore accuratius definiendo in thesauro epistolico vel alibi quidquam memoriae proditum invenimus.

VI.

Confessio ecclesiae Parisiensis.

Exstat manu scripta coaeva gallice in bibliotheca Genevensi Cod. 145 fol. 166 cum annotationibus quibusdam autographis Calvini, ex quo primus Vir. Clar. Iulius Bonnet depromtam typis evulgavit in *Lettres de Calvin* T. II. p. 151. Beza versionem latinam inseruit Epistolis ab ipso editis Genev. 1575 pag. 400 unde desumptam exhibent etiam ed. Chouet. pag. 549, et Amstel. pag. 250, non vero Lausannensis neque Hanoviensis, quod fortasse dubium aliquod editoris prodere videbitur. In tergo schedae Genevensis simpliciter scriptum legitur: *Au Roy*, et quidem eadem manu eodemque atramento quam reliqua. Recentiore manu, alioque atramento addita est nova inscriptio: *La Confession des Eglises de France.* Neutra manus Calvini. Anni nota neque in Codice exstat, neque in versione.

Exemplar Genevense emendationes et annotationes exhibere certissima Calvini manu additas, iam supra diximus. An vero totius sciagraphiae, aliena manu scriptae, autor fuerit ipse, de hoc fortasse vel post Bezam dubitare licebit.

Referenda nobis videtur haec confessio ad annum 1557 et quidem vergentem. Nullo enim alio tempore ecclesia Parisiensis tam peculiarem habuit tamque tristem occasionem confessionis quam celerrime regi aliisque principibus tradendae (cf. *Hist. des Eglises de France* I. p. 121). Condita erat et ordinata anno praecedente. Mirum fuerat eius incrementum et multi utriusque sexus ex nobilissimis familiis quotidie ad eam accedebant. Accidit d. 4. Septembris 1557 ut in certis quibusdam aedibus viae Iacobaeae noctu magno fidelium numero congregato, plebs armata subito coetum invaderet, et caeteris dispersis plurimos captivos secum abduceret, in quibus non paucae erant mulieres illustriorum gentium. Quaestione de isto conventu habita compertum est, scripturam sacram ibi vernacula lingua lectam fuisse, recitatas a ministro preces etiam pro principibus et populis omnibus, speciatim pro Rege et regni pace conceptas, denique explanato loco ex Ep. prioris ad Corinthios cap. XI., communionem panis et vini celebratam. Interea ad augenda plebeculae odia varii rumores spargebantur: Lutheranos noctu convenire ut exstinctis lucernis promiscue libidinem exercerent, infantes trucidari, alia nefanda perpetrari. Aliae calumniae ad ipsum regem delatae, cui ex quaestoribus unus affirmare ausus est, in conventus illius loco magnifici epuli apparatum inventum esse. Quibus et his similibus potentium animi ita inflammati sunt ut in fidelium perniciem quasi certatim conspirare viderentur. In tanta calamitate, dum Lutetiae per singulas domos supplicationes ad Dominum dirigebantur, et ministri, non sine numine persequutorum manibus elapsi, attonitos erigere, afflictos consolari, omnes ad constantiam hortari pergebant, missus est certus nuncius ad ecclesias Helveticas, Genevensem imprimis, ut magistratuum suorum intercessionem apud Galliae regem procurarent. Quid si coniecerimus hunc nuncium inter alias chartas etiam illud ipsum schediasma confessionis gallicae secum attulisse, quod Parisienses ministri Colongius, Gallasius, Chandaeus, Calvini iudicio submiserint? Certe in modum literarum complicatum fuisse etiam nunc apparet, et sic aliis scriptis iunctum fuisse videtur ut Genevam transportaretur.

Maxime vero adtendas oportet ad duas notas marginales, quae hic prae caeteris observari debebunt. Inter articulum XV. et XVI. (quos tamen numeros non ex MS. ubi nulli exstant, sed ex Bezae versione sumimus) Calvinus manu propria lineam transversam duxit et in margine adscripsit haec verba: *Il fauldra inserer au blanc ces deux articles.* Item e regione articuli XVIII: *Il fauldra adiouster en la fin cest article.* Denique in fine eiusdem articuli, inter hunc et conclusionem, item linea inducta locum

indicasse videtur ubi *iste* quem innuit articulus inserendus erat. Quid sibi haec volunt? Num articulos, quos ille inserendos *in album spatium* dicit, eos ipsos esse credes qui nunc in corpore confessionis, in codice leguntur, scil. XVI. XVII. XVIII, de coena et magistratu politico tractantes? Quae est Bonnetii sententia. An vero potius aestimabis eum certos articulos hodie deperditos schedulis quibusdam pro suo more inscripsisse ut in novo aliquo exemplari caeteris adderentur ab amanuense? Utram sententiam amplexus fueris, fatearis oportet his talibus annotationibus minus probabile fieri Calvinum ipsius confessionis autorem fuisse. Quo enim pacto is formulam conscribere potuerit, in qua coenae institutio et magistratuum autoritas primum silentio praeteritae postmodum demum quasi supererogatorium aliquod opus accesserint, tu videas, nos minime intelligimus. At vero idem dicendum, si scriptum alienum Noster simpliciter annotando complevisse videatur. Nam et Parisienses talia nullo modo omittere potuerunt. Ergo donec meliora edocebimur, in hac confessione quae Calvini erant hodie desiderari arbitramur. Caeterum ex stilo et argumento ipsi totius formulae conscriptae honorem vindicare temerarium esset, quum eius collegae et discipuli omnes in rebus ad fidem et christiana dogmata pertinentibus in magistri verba iurare dudum consuevissent.

Quidquid sit, confessionem illam Bezae traditam coniicimus, vix cum caeteris comitibus ex legatione pro Valdensibus suscepta reduci, et nunc iterum mense Octobre 1557 Francofurtum proficiscenti et nomine ecclesiarum Helveticarum apud principes evangelicos in illa urbe congregatos pro Parisiensibus intercessuro. Res optime cessit. Palatinus Rheni et Hassiae princeps, nec non dux Wirtembergicus caeterique, Beza benigne audito et lecta confessione Rascalonis legati extraordinarii gallici calumnias abominari et omnia promittere. Sed neque literae Electoris Palatini suo caeterorumque principum nomine ad regem scriptae neque quatuor legatorum Helveticorum in aula commorantium assiduae supplicationes, neque ipsae rationes politicae Henricum eiusque consiliarios, auxilium principum Germanorum ambientes, permovere potuerunt, neque impedire quominus interim de compluribus supplicia sumerentur.

VII.

Confessio studiosorum 1559.

Nonis Iuniis a. 1559 per solennem actum in summo Petri templo habitum, coram magistratu reipublicae et ecclesiae ministris et doctoribus, inaugurata est Academia Genevensis, scholam privatam sive collegium urbanum et lectiones publicas complectens, praesentibus sexcentis scholasticis et studiosis. Post Calvini exhortationem gallice praedicatam, leges academicae et ipsa confessio a Roseto archigrammate recitatae sunt, et Beza primus scholae rector designatus orationem habuit latinam inauguralem. De quibus omnibus adeoque de ipsarum legum forma et conditione suo loco fusius dicemus. Pro tempore in sola confessione illis inserta subsistemus, quam commodius separatim recudi debere duximus ut in hac nova opusculorum editione, quantum fieri posset, similia similibus iungerentur.

Confessionis subscriptio non ad scholasticos collegii, id est iuniores discipulos, pertinebat, sed ad professores, ludimagistros et auditores publicos quos hodie cives academicos sive studiosos vocamus. Nihil in hoc novi insuetique erat; notandum tamen, in aliis scholis aut academiis evangelicis istas declarationes, quibus et docentes et discentes adstringebantur, multo laxiores minusque praecisas fuisse. Sic Lausannae, Turici, Basileae, Argentorati tum temporis nihil doctorum approbationi proponebatur praeter edictum reformationis politico-ecclesiasticum. Neque praetereundum videtur quod nulla alia confessio, ne Farellana quidem quamvis olim a populo sub fide iuris iurandi accepta, Genevae tunc

viguerit. Sola iam norma credendorum docendorumque erat posterior Calvini catechismus a. 1541 editus, cuius quasi compendium dixeris hanc academicam confessionem. Sic enim legimus in praefatiuncula huius formulae: *Testor me amplecti et retinere velle doctrinam fidei ita ut est in huius ecclesiae Catechismo comprehensa* caett.

Caeterum ab omnibus ecclesiis Helvetici praesertim nominis diligenter expensa excussaque est, quippe quae saepius iuvenes Genevam mitterent in celeberrima illa schola erudiendos, quorum tamen conscientias alienis dogmatibus gravari nolebant. Sic accidit ut nonnulla Turicensibus stomachum moverent. Legimus Bullingeri ad Calvinum literas a. d. III. Cal. Nov. 1559 datas (Archiv. Turic. Plut. VI. tom. 129 fol. 371) in quibus sic scribit: *Edidistis hoc anno Genevae confessionem in legibus academicis vestris quibus videmini plus inclinare in substantialem Confessionis Augustanae coenam quam in consensionem nostram. Quam quum conscriberemus scis obstitisse nos modis omnibus, neque te refragatum esse, ne uteremur unquam vocabulo infausto substantiae, neque vocabulis modum incomprehensibilem et ineffabilem inculcantibus. At modo utimini illis* caett. Quae censura etsi non iniusta, tamen pacem inter ecclesias, vel potius ecclesiarum coryphaeos, non videtur turbasse.

De editionibus Legum infra dicturi hoc loco tantum monebimus Confessionem a Beza inter Tractatus receptam esse, ed. 1576 pag. 148—151; ed. 1597 pag. 121—123; ed. 1611 pag. 105—107; ed. Amst. p. 90—92. Gallicae editiones eam non exhibent.

VIII.

Confessio Gallicana 1559.

Ad confessionem ecclesiarum gallicarum publicam devenimus, et sub nomine Rupellanae longe notissimam, quam quo pacto inter Calvini opera referre possimus mox declarabimus. Antea nonnulla audias, quaesumus, de eius origine et historia, de qua certiora quam de caeteris nobis tradita sunt.

Antiquissimum de ea exstat testimonium in epistola Iacobi Calonii Portani ad Mordisium Saxoniae cancellarium scripta, Wittembergae a. d. III. Cal. Nov. 1559 (v. Huberti Langueti Epp. Lib. II. ep. 2 pag. 4 seqq.). Haec sunt inter alia Portani verba: *Henrici regis interitu impiorum putabamus repressos esse conatus, futurumque ut piis aliquantum daretur otii. Factum est tamen artibus Cardinalis Lotharingii ut non libertas acquisita sed mutatum libertatem opprimentis nomen esse videatur. Saevitur enim eo impulsore multo quam antea gravius in viros bonos, et ea excogitantur supplicia quae nisi pietatem funditus tollere conantibus in mentem venire possunt nemini. At piorum idcirco ne minimum quidem debilitatur constantia: quin etiam quibus possunt modis sese adversus crudelitatem muniunt hominis perditissimi, iustitia nimirum, pietate et tolerantia malorum, dantque operam ne aliter de se viri boni existiment quam de Christi decet martyribus existimare. Quamobrem conventum egerunt Lutetiae duarum et septuaginta ecclesiarum gallicarum, quo in conventu et quae ab illis certo tenetur in docendo ratio literis est mandata et capita quaedam de disciplina ecclesiae diligentissime conscripta. Rationem docendi quam Confessionem appellant ad te mitto, de gallico sermone a me, ut potui, versam. Capita disciplinae per otium et occupationes latina facere mihi nondum licuit.* Multo accuratiorem et pleniorem huius primae synodi et eorum quae ibidem acta sunt notitiam nobis suppeditat autor libri celeberrimi *Histoire des Eglises réformées de France*, quem vulgo Bezae tribuunt, qui Tom. I. pag. 172 seq. haec habet: *Or quelques difficultés qui se presentassent de toutes parts contre les povres fideles, tant s'en fallut qu'ils perdissent courage: au contraire ce fut en ce temps que Dieu par sa singuliere grace inspira toutes les Eglises Chrestiennes dressees en France de*

s'assembler pour s'accorder en unité de doctrine et discipline conformement à la parole de Dieu. Lors donques, à savoir le vingtsixiesme de May audict an M. D. LIX, s'assemblerent à Paris les deputés de toutes les Eglises establies iusques alors en France et là d'un commun accord fut escrite la confession de foy, ensemble fut dressée la discipline ecclesiastique au plus pres de l'institution des Apostres et selon que la circonstance des temps portoit alors: chose vraiment conduite par l'esprit de Dieu pour maintenir l'union qui a tousiours perseveré depuis. L'occasion de ceste assemblée fut que sur la fin de l'annee precedente estant Antoine de Chandieu envoyé par l'Eglise de Paris à l'Eglise de Poitiers pour quelque affaire, le temps portoit lors que la saincte Cene fust celebree en ceste Eglise là: ce qui se fist en tresgrande assemblee non seulement de peuple mais aussi de ministres circonvoisins, et apres la celebration de la Cene les ministres estant assemblés communiquerent par ensemble tant de la doctrine que de l'ordre et discipline entre eux observee, et par les choses qu'ils traittoient commencerent à apprehender quel bien ce seroit s'il plaisoit à Dieu que toutes les Eglises de France dressassent d'un commun accord une confession de foy et une discipline ecclesiastique: comme au contraire, cela ne se faisant, les grands maux qui pourroient survenir tant en la doctrine qu'en la discipline, les Eglises n'estans liees ensemble et rengees sous un mesme ioug d'ordre et de police ecclesiastique. Partant ceste petite assemblee qui estoit là donna alors charge audit de Chandieu d'en communiquer à l'Eglise de Paris pour voir s'il y auroit moien de procurer aux Eglises un tel bien. Ce rapport estant faict à l'Eglise de Paris, apres infinies incommodités surmontees, estans les Eglises adverties par lettres de ce qui estoit mis en avant touchant le Synode national pour avoir leur advis, fut conclud que ledit Synode seroit tenu à Paris, non pour attribuer quelque preeminence à ceste Eglise là, mais pour estre lors la ville la plus commode pour recevoir secrettement beaucoup de ministres et anciens. Ainsi le Synode se tint à Paris etc. Moderator huius primae synodi fuit Franciscus Morellanus (François de Morel Sr. de Collonges) tunc pastor ecclesiae Parisiensis, postea apud Renatam Ferrariensem in oppido Montis Argi concionatoris munere functus, Calvini discipulus et amicus. Acta exstant apud I. Aymon, *(Synodes nationaux T. I.)* verum Confessio ibi desideratur. De die ambigitur. Aymon vigesimum quintum Maii indicat, La Popelinière (T. I. fol. 139) vigesimum octavum. Verum omnia bene se habent si illo coeptam, hoc vel finitam fuisse synodum dixeris vel saltem disciplinae subscriptum.

Iam apud doctos usque ad hunc diem citra controversiam receptum erat, ecclesias gallicas hac synodo congregata, et constituta sua propria disciplina se quasi e Genevensium tutela emancipasse. Confessio praesertim tunc condita ex eius gremio solo enatum opus habebatur. Sunt tamen quae te movere possint, ut missa ista vulgari traditione aliam potius sententiam amplexeris. Lycurgus ille Genevensis Gallorum timebat agendi pruritum parum consideratum, imprudentemque in legibus conscribendis et consiliis capiundis temeritatem. Simul igitur rescivit Lutetiae synodum coactum iri (rescivit autem tardius quam voluisset) misit tres collegas cum schemate confessionis et epistola ad Collongium, d. 17. Maii scripta, cuius initium sic decurrit (Cod. Genev. 107 a. fol. 97): *Utinam de proximo vestro conventu maturius fuissemus admoniti, forte ne essemus asymboli, aliquid non poenitendi consilii in mentem nobis venisset. Verum quia instat dies, ut celerrimo etiam cursu tempestive posse reddi literas vix sperandum sit, Deum precabimur ut mentes vestras gubernando spiritum suum totius actionis praesidem fuisse ostendat. Si confessionis edendae tam pertinax quosdam zelus sollicitat, tamen angelos et homines testamur ardorem hunc nobis adhuc displicere.* Paululum offensionis his verbis inesse nemo non sentit. Collongii tamen responsum Nonis Iuniis scriptum (Cod. Genev. 112 fol. 35) Calvini suspiciones dissipare potuit et, ut ita dicamus, periclitantem metropolitanam autoritatem denuo firmare. Ecce eius verba: *Quemadmodum incolumes huc diversis e locis fratres pervenerant, sic conventu feliciter pacateque celebrato incolumes omnes Dei beneficio domum redierunt. Gallasius noster ac duo reliqui fratres, qui una missi a vobis fuerant, pars*

quaedam eius fuerunt. Nam quum triduum de disciplina ecclesiastica disseruissemus reliquis actionibus interfuerunt. Confessioni vestrae nonnulla visum est addere, perpauca vero commutare. *Haec omnium consensu tanquam in archivis cuiusque ecclesiae habebitur, nec nisi in extremis rebus alicuius ecclesiae magistratibus aut regi offeretur. Sedulo monui ne per imprudentiam in publicum emanaret, causis redditis quam ob rem non expediret. Etsi autem omnes assensi sunt, tamen quorundam levitati diffido. Quaecunque inter nos convenerunt brevi ad vos descripta mittemus.*

Quanquam haec Calvino promissa apographa actorum synodalium neque in bibliotheca neque in archivis Genevensium exstant, vel ex solis Morellani verbis nonnulla cognitu dignissima elicere possumus. Et primum quidem a Genevensibus tres fuisse quam celerrime missos legatos qui synodo interessent, eosdemque revera interfuisse: deinde eosdem Parisiensibus formulam confessionis proposuisse, Genevae conscriptam, non privatim a Calvino sed ecclesiae nomine: tum hanc confessionem locupletatam et ex parte mutatam fuisse, in summa autem a synodo receptam: denique illam talem non eum in finem ab omnibus probatam ut statim in publicum ederetur, quum non nisi summa necessitate magistratibus exhiberi debuerit. Quod ad hanc cautionem attinet veras eius causas nos non satis assequi ingenue fatemur; nisi dicere velis Calvinum ipsum autorem fuisse ut pro tempore non vulgaretur, quum omnino non conscribi maluisset. Quidquid sit, aut retinendi rationes mutatae, aut inhibitiones neglectae sunt. Habemus enim in manibus editionem Bibliorum gallicorum Genevae apud Thomam Courteau a. 1559 impressam cuius in calce exstat illa confessio. Reiicienda tamen erit ad finem anni si fides habenda fuerit Historiae ecclesiasticae supra laudatae in qua Tom. I. pag. 228 expressis verbis nondum typis edita dicitur mense Septembre, quo tempore Reginae matri tradita est per Dominam Royanam *(Madame de Roye)*.

Ab eo inde anno saepissime prodiit Confessio haec gallicana, tam separatim paucis pagellis comprehensa, quam appendicis loco Scripturae sacrae editionibus addita. Multa eius exemplaria huius posterioris generis ipsi possidemus, prioris nonnulla vidimus rariora in variis bibliothecis. Singulas enumerare non libet. Est tamen aliquid maioris momenti quod eo magis viris doctis proponendum esse ducimus, quo altiore silentio ad hunc usque diem oppressum est, vel certe neglectum.

Duae exstant Confessionis gallicanae recensiones, multis numeris inter se diversae, altera XXXV articulis absoluta, altera quadraginta complexa. Ipsa synodus Rupellana a. 1571 hanc varietatem significat his verbis: *D'autant que nostre confession de foy est imprimée de differentes manieres, le Synode declare que celle-là est la véritable confession de nos Eglises reformées de France qui commence par ces paroles: Nous croyons qu'il y a un seul Dieu etc., laquelle a esté dressée au premier Synode national tenu à Paris, le 25 mai de l'an 1559* (Aymon. I. 98). Atque haec est ea quae XL. articulis constat et in plurimis Bibliis exstat. Antiquissimum, quod nobis quidem innotuit, exemplar separatim excusum possidet bibliotheca ad S. Genovevae Parisiensis. Titulus est:

CONFESSION | DE FOY, FAI | CTE DVN COMMVN | ACCORD PAR LES FRANCOIS, | QUI DESIRENT VIVRE SELON | la pureté de l'Euangile de nostre Sei | gneur Iesuchrist. | 1 Pier. 3. | *Soyez tousiours appareillez à respon | dre à chacun, qui vous demande | raison de l'esperance qui | est en vous.*

Forma octonaria minor, folia viginti, sine anno et loco. Quadraginta articulis praemittit epistolam ad Regem. Utrum haec editio antiquior sit nec ne, illa quam in Bibliis genevensibus a. 1559 editis exstare supra diximus, affirmare non possumus.

Etiam brevior illa altera, de qua diximus, iam anno 1559 typis expressa fuerat, ut demonstrat exemplar Turicense libelli minusculi quod Simlerus collectioni suae inseruit Vol. 95. Titulus est:

CONFESSION | de foy, faicte d'vn com- | mun accord par les Eglises qui | sont dispersées en France, et | s'abstienent des idolatries | Papales. | | AVEC VNE PREFACE CONTENANT | response et defence contre les | calumnies dont on | les charge. | (*Arabesque*) | M. D. LIX.

Abest Epistola ad Regem, cuius loco praemittitur Praefatio de qua iam dicturi sumus. Eandem recensionem exhibent Psalteria plura a. 1563 et seqq. Lugduni apud Io. de Tournes impressa, quae in nostra collectione exstant.

Iam si quaesieris quaenam alterius recensionis ad alteram ratio sit, simpliciter tibi nostram sententiam diiudicandam proponemus, quum ex testibus antiquis nihil omnino elici posse videatur, quod rem plane et strictim decidere queat. Vulgaris opinio est diversitatem lectionis vel editorum libero arbitrio, vel typographorum incuriae, vel denique Synodorum correctionibus deberi. Cui sententiae ut calculum adiiciamus minime a nobis impetrare possumus. Si quid videmus, brevior illa formula, XXXV articulis concepta, ea ipsa est quam Gallasius Geneva Parisios attulit, atque hactenus genuinum Calvini opus aestimanda. Longior autem Synodo ipsi tribui debere videtur cuius praeses Calvino rescribit nonnulla addita fuisse ad ea quae Genevenses proposuerant. Itaque breviorem in corpus nostrum tractatuum calvinianorum recepimus, ita tamen ut varias alterius lectiones diligentissime in margine notaremus. In ipso vero textu typis cursivis, sive italicis quos dicunt, eas partes distinximus quae iam verbotenus in confessione anni 1557 legebantur, ita ut lucide appareat hanc priorem, quisquis eius autor fuerit, pro vero posterioris fonte habendam este.

Quod ad duas praefationes attinet de quibus supra diximus, neutram Calvino tribuendam censemus. Legimus quidem in Io. Quickii Synodico Galliae reformatae Lond. 1692, fol. T. I p. XV: *M. Chamier writ that apologetical preface which begins with these words*: Combien que nous sachions etc. *For that other which is prefixt to it in the Bible-Confession and begins with these words*: Au Roy et Sire, *was done by the Revd. M. Calvin who first drew up the confession itself.* Vides hunc quoque autorem primam Confessionis adumbrationem Calvino tribuere. Nihilo minus illum in eo falli arbitramur quod et dedicationem eius stilo deberi perhibet. Scias epistolam illam Regi inscriptam, non Henrico II. oblatam esse qui mense Maio 1559 adhuc in vivis erat, mox Iulio periturus, verum Francisco II. cuius in ea edictum memoratur d. 11. Martii 1560 promulgatum. Patet ex his non condendae Confessionis praeambulum fuisse, forte Genevae ipsis articulis praemissum, sed dudum conditae ab iis additum qui tandem aliquando a rege novo et iuvene meliora exspectabant.

IX.
Confessio Caesari offerenda 1562.

Quod ad hanc recentissimam formulam attinet ecclesiarum Galliae fidem declarantem, omnium testimonio et disertis verbis tribuitur Calvino. Scribendi occasio haec fuit. Tempore primi belli civilis, dilapsis et valde imminutis copiis principis Condaei, Andelotus, Colignii admiralis frater reficiendi exercitus causa missus est ad principes evangelicos Germaniae, rogatum ut permitterent adeoque ipsi agerent delectum auxiliariorum et pecunia sublevarent gallicos protestantium duces. Quod tandem etiam perfectum est, frustra machinantibus legatis partis adversae, Dominis de Rambouillet et d'Oisel qui nullum non moverunt lapidem, ut auxilia illa adversariis negarentur vel ut eadem, si fieri posset, in sua ipsorum castra pellicerent, simul evangelicos calumniis atrocissimis insequuti, quasi rebelles essent regiae

CAPUT XLIX.

PRAEFATIONES.

Exstant etiam nonnullae Calvini nostri praefationes vel aliorum autorum operibus praefixae, vel ipsius propriis laboribus destinatae, quae fere omnes a Beza Tractatuum et Epistolarum editore neglectae sunt, quasque hoc potissimum loco inserendas esse putavimus, partim ex archetypis, partim ex codicibus manuscriptis collectas. De his omnibus iam pauca accipe, benevole lector, et quidem ex parte nova aut certe minus trita.

I.

Praefationes duae in Biblia gallica Neocomensia 1535.

De celeberrimo opere Bibliorum a Petro Roberto Olivetano Noviodunensi, Calvini cognato, in gallicam linguam conversorum, quod anno 1535 in vico *Serrières* dicto prope Neocomum a Petro de Wingle excusum prodiit, adeas sis singulare schediasma Ed. Reussii, diario Argentoratensi *Revue de théologie* (Ser. III. Tom. III. et IV. a. 1865 seq.) insertum, ubi quaecunque ad originem dignitatem et subsidia libri praestantissimi declaranda pertinent sedulo disquisita et copiose exposita invenies.

In illis bibliis duae leguntur Calvini praefationes, altera in fronte operis latina, altera Novo Testamento praemissa gallica. De priore pauca dixisse satis habebimus, posteriori vero varias ob causas diligentius examinandae paulo diutius immorari non abs re erit. Caeterum utramque ante diem quartum mensis Iunii 1535 scriptam fuisse inde colligimus, quod hoc die typographus opus suum absolvisse in fine voluminis testatur. Verum quo tempore et ubi locorum Calvinus eas exaraverit, neque ipse dicit, neque aliunde compertum habemus. Fuerunt qui hoc opus per plures annos praeparatum fuisse rati, Nostrum quoque, iam antequam Gallia excederet, in eo elaborando partes aliquas egisse contenderent. Utcunque autem illud probabile sit, hoc nobis re probe expensa minime persuademus, neque ultra modo dictum annum regrediendum esse putamus in definiendis utriusque praefationis natalibus. Scriptas putamus, ex mera quidem coniectura iudicantes, sed cui nihil solidi obiecerit aliquis, eo ipso tempore quo Basileae primam suam Institutionem meditabatur, studiisque biblicis maxime incumbere coeperat. Est tamen de quo te moneamus oportet si in ista coniectura subsisti posse concesseris. Prior praefatio cum aliis nonnullis translatoris prooemiis in foliis liminaribus, quae a typographis vocantur, impressa est et sic tardius etiam totoque fere opere iam absoluto prelo subiici poterat. Posterior vero ipsi primo Novi Testamenti quaternioni inscripta est, ita ut iam ante inchoatas huius partis operas typothetae traditam fuisse necessario agnoveris. Fieri ergo potuit ut haec, quae etiam multo maioris momenti est ad illustrandam theologiae calvinianae historiam, iam aliquamdiu ante illam priorem exarata fuerit. Quod tamen neutiquam expresse affirmare praesumimus.

Archetypum prioris praefationis folium occupat versum ipsius tituli. Hoc folium a plerisque rarissimi libri exemplaribus, quae nobis inspicere contigit, abest iniuria temporum ablatum. Talis etiam est conditio eius exemplaris quod solum Argentorati exstat in bibliotheca Reussiana. Sed contulimus Marburgense integrum. Beza hanc praefationem, *Caesaribus Regibus Principibus Gentibusque omnibus*

principe contuleris, non semel hanc imperfectam deprehendes adeoque libellum ab autore saepius retractatum fuisse recte conieceris, et, si Bezam versionis latinae autorem agnoveris, is quidem satis arbitrarie archetypum mutilasse et circumcidisse dicendus erit.

Singulas N. T. gallici editiones Calvino superstite Genevae maxime et Lugduni impressas conquirere et examinare non attinebat, neque si voluissemus earum omnium copia nobis fuisset. Sedecim tamen ad manum fuerunt, satis spectabilis numerus, quarum vetustissima annum natalem 1546 referebat. In his sex sunt qui supra dictam praefationem continent, inde ab anno 1554 (Genev. ap. Conr. Badium 8) saepius repetitam. Antiquiorem non vidimus huius generis.

II.

Diverses Préfaces des Bibles françaises imprimées à Genève.

Post Olivetani labores Calvinum ipsum versioni gallicae codicis sacri emendandae et animum et manum admovisse tralatitium est. Verum quo tempore et in quanam editione studiorum eius prima vestigia apparuerint nemo unquam certo prodidit neque hodie facile aliquis vel curiosissime anquisiturus ad liquidum perducet. Exemplaria enim, ex quibus solis id erui posset, nos omnia deficiunt quanquam eorum quae intra annos 1540 et 1544 impressa fuerunt satis magnum catalogum exhibeat opus doctissimum sed dubiae fidei, Iacobi Le Long bibliotheca sacra. Attamen recentiores editiones genevenses citra dubium Calvino auspice prodierunt et deinceps semper curis et studiis collegii ministrorum ad nostram usque aetatem recognitae sunt.

Habent earum plurimae Calvini praefationem quae in quibusdam insignitur hoc titulo: *Epistre au lecteur touchant l'utilité de l'Escriture saincte* et modo autoris nomen prae se fert modo tacet. Describimus eam ex antiquissima quam ipsi possidemus editione Genevae ap. Io. Girardum excusa anno 1546 forma octonaria maxima. Variantes lectiones in caeteris quas ad manus habuimus nullas relegimus. Beza hanc praefationem latinam fecit, sed non integram, eamque inseruit Epistolis calvinianis (ed. Genev. pag. 389; ed. Laus. pag. 690; ed. Hanov. pag. 776; ed. Chouet. pag. 534; ed. Amst. pag. 243).

Eidem autori tribuendum videtur breve Monitum libris V. T. apocryphis, qui dicuntur, praefixum, quod in eadem editione Girardina exstat. Verum haec sola integrum exhibet vel, si mavis, ampliori forma descriptum. Recentiores editiones omnes, quotquot inspicere contigit, vel dimidiam partem, a medio fere ad finem, omnino abscindunt, vel saltem aliquot versus in quibus autor illos libros parum accurate translatos fuisse dicit, nimirum graeco textu non inspecto.

Neque negligendam duximus aliam quandam et recentiorem praefationem d. 10. Octobris 1559 nomine Collegii ministrorum Genevensium scriptam, quae tamen suum Calvinum autorem prodit et aliis indiciis dignoscendum, et virulento in miserum Castellionem impetu, cuius ingenium et labores, utpote Satanae instrumenti propter insignem ignorantiam non minus despiciendi quam ob effraenem audaciam detestandi, palam traducuntur.

Quae praeterea in bibliis Genevensibus etiam antiquioribus passim occurrunt prooemia, ad nostra castra non pertinent. Sic in aliis habes typographi orationem, in aliis Gallasii praemonenda ad suas annotationes marginales. Unam fortasse huius generis scriptiunculam a nobis praeteriri miraberis, *Summarium* quod dicitur Veteris et Novi Testamenti, saepissime recusum inde ab anno 1553. Quod compendium recte dixeris, idque brevius, eius libelli quod supra recensuimus ex Bibliis Neocomensibus, cuique postea Calvinus titulum fecit *de Christo fine legis*. Verum id ipsius autoris calamo deberi non vide-

tur, quippe quem alibi nusquam tali scribendi methodo usum esse observarimus, qua suis νοήμασι pressius insistens ipsas λέξεις καὶ φράσεις quasi de industria ubique ut hic fit variasset. Imo in retractandis suis libris et addendo et transponendo subinde nova molitus, orationis formam ipsam, statim a primo iactu elegantem tersamque, nunquam mutat, neque, quae solet esse sermonis eius sobrietas, decurtandi et contrahendi quae semel scripserat desiderio abripi se patitur.

III.

Praefatio in Chrysostomi homilias.

Homiliarum Chrysostomi versionem gallicam meditatus est Calvinus, nisi omnia nos fallunt, vel antequam Gallia excesserit, vel omnino antequam ipse Novo Testamento commentariis illustrando animum applicuerit. Certe in praefatione sua, quae sola exstat propositi testis, neque ea integra et absoluta, concionatorem illum celeberrimum eo maximo nomine commendat quod suos labores plebi inscripsit, cuius commodis vernacula translatione facta ipse quoque huius autor inservire voluit. Ex qua declaratione facile tu efficies illum nihil simile adhuc tentasse, quo vulgi necessitatibus e scriptura sacra privatim erudiendi prospiceret. Ubi tamen mireris eum praefationem suam, quasi excusatione apud doctiores opus fuisset, latine conscripsisse.

Typis illa nunquam descripta est. Exstat autoris autographon in bibliotheca Genevensi Cod. 145 fol. 154 seq. sine inscriptione propria. Legitur tamen in fronte titulus ab antiqua manu additus hic: *Praefatio in editionem Homiliarum Chrysostomi a. D. Calvino meditatam* [sic!] *quae tamen non exstat. Interponit hic suum tum de Chrysostomo tum de aliis quos illi comparat ecclesiae doctoribus iudicium appositiitie.* Varia apographa habentur in eodem codice fol. 173; in archivis Bernensibus Epp. Tom. VII. pag. 12 seqq.; et inde derivatum Simlerianum Turic. vol. 48.

IV.

Préface des Lettres de Farel à Caroli 1543.

De Petro Carolo iam supra egimus in Prolegomenis Tom. VII. pag. XXX. Is quum Helvetia profugus ad Metenses se recepisset mense Maio a. 1543 epistolam ad Farellum misit tum temporis Argentorati commorantem, eum thrasonica iactantia ad disputationem provocans coram Pontifice aut Imperatore, prout libuerit, instituendam, vel etiam coram doctoribus cuiuslibet facultatis theologicae, in Gallia, Hispania, Italia designandae. Cui Farellus duabus epistolis satis copiosis respondit mense Maio et Iunio exaratis. Tria haec documenta Calvinus et Viretus, veterum iniuriarum sibi a Carolo olim illatarum probe memores, de quibus etiam Capite proxime praecedente XLVIII. pag. LIV nonnulla diximus, paulo post prelo subiecerunt, duobus libellis edenda quorum exemplaria habuimus ex bibliotheca civica Turicensi.

Vne Epistre de Maistre Pierre | Caroly docteur de la Sorbone de | Paris, faicte en forme de deffian- | ce, et enuoiée à Maistre Guillau | me Farel seruiteur de Iesus | Christ et de son Egli- | se, auec la re- | sponse. | (*Emblema gladii sine flammis sed cum adagio*) | A GENEVE, | PAR IEHAN GIRARD. | 1543.

Forma minima. Quaternio unus et alterius dimidium, (A. B) duodecim folia non numerata. Folio primo verso inscripta est Calvini praefatio; fol. 2—4 sequitur Caroli provocatio, caetera obtinet Farelli prima responsio.

LA SECON- | de Epistre enuoyée au Docteur | Pierre Caroly par Guillaume | Farel, Prescheur de l'Euangile. | (*Emblema ut supra*) | A GENEVE, | PAR IEHAN GIRARD. | 1543.

Forma eadem. Quaterniones duo (A. B) folia 16 non numerata.

Epistolas ipsas thesaurus noster epistolicus olim suo loco exhibebit. Hoc loco Calvini praefationem tibi proponimus.

V.

Préface des disputations chrestiennes de P. Viret.

Inter ipsas operas, quum iam praefationes calvinianae omnes huic volumini insertae prelo subiectae essent, incidimus in locum aliquem Defensionis a Seb. Castellione contra Calvinum scriptae, et supra pag. XXVIII laudatae, de cuius sensu non parum perplexi haesimus. Legitur is pag. 358 ed. Goudensis, ubi Castellio in eo est ut adversarii criminationem, qui eum Cynicum appellarat pietati ex professo oblatrantem, a se avertat. In rebus sacris se nunquam iocatum esse affirmat, imo et alios in ea re saepius severe reprehendisse. Deinde sic pergit: *Cuius rei testes citare possum autores duos tibi familiarissimos, quorum unum quum amice monendum curassem de scurrili libello cui nomen est Zoographia, tantum abfuit ut se corrigeret, ut postea scripserit eiusdem generis alterum nomine Passavantium, et me deinceps capitali odio prosequens verbis scriptisque omni genere conviciorum prosciderit. Alterum vero, hominem bene de me meritum et, quantum eum in eius domo vivens cognovi, hominem pium, et qui me vere, non ut tu, domi suae aluit, per literas monui de facetis eius libris, ut deinceps cum facetiis sacra tractare desineret. Sed ille moderatiorem multo se ad admonitionem meam praebuit quam superior. Ut hic sane aequitatem tuam desiderare possit aliquis, quod qui in illos es tam facilis, ut alterum voces fratrem, alterius etiam unum illius generis libellum praefatione tua commendaveris, idem in me tam acerbum te praebeas.* Iam alterum illum satyrographum, primo loco notatum, Bezam fuisse, nemo est qui nesciat (vide Baumii Bezam I. 124, 194). Verum ingenue fatemur, de altero quem Castellio dicit a Calvino praefatione commendatum diutius quam par erat dubios fuisse, ita quidem ut iam re desperata tibi lacunam hanc in historia Nostri literaria significare, eandemque proinde in corpore Operum relinquere statuerimus, a tua forte eruditione explendam, quum tandem studiosissime inquirentibus desiderata lux affulgeret. Viretum designari dudum suspicati eramus. Cuius tamen adeo rara sunt opusculorum exemplaria ut illud ipsum ad quod Castellio alludebat oculos nostros fugisse nemo nobis vitio verterit. Possidet illud ditissima bibliotheca civica Turicensis, studiorum nostrorum nunquam satis laudata adiutrix, et sine mora petentibus inspiciendum transmisit. Ecce eius titulum:

DISPVTATI- | ONS CHRESTIEN- | NES EN MANIERE DE DE- | uiz, divisées par dialogues, dont l'ordre sen | suit en la page suyvante. | *Par Pierre Viret.* | *Auec une Epistre de Iehan Caluin.* | (Emblema gladii flammei cum adagio, sine loco anno et typographo.)

Sunt tres tomi formae octonariae minoris continentque praeter typographi, puta Girardi, monitum et Calvini Epistolam, longissimam autoris praefationem et sex dialogos quorum seriem in fronte ope-

ris sic declaratam invenies: *L'ordre des Dialogues. 1. L'Alchumie de Purgatoire. 2. L'office des Morts. 3. Anniversaires. 4. l'Adolescence de la Messe. 5. Les Enfers. 6. Le Requiescant in pace de Purgatoire.* Annum natalem libri 1544 exhibet titulus tomi secundi. De opere ipso plura dicere non huius loci est; a doctrina magis commendatur quam a sale, et rituum dogmatumque ecclesiae romanae originem e veterum ethnicorum religionibus repetendam abunde illustrat. Ubi illud maxime historiae literariae curiosis notatu dignum commendamus, quod plurima poetarum latinorum fragmenta, nunc breviora nunc longiora, versibus gallicis expressa passim inseruntur.

Ipsum textum Epistolae Calvini infra, non quo oportuerat loco pro temporum ratione definiendo, invenies descriptum, sed caeteris omnibus praefationibus subiectum, quae scilicet typis iam mandata fuerant quum tandem hac pagella potiri nobis contigerit.

VI.

Fragmentum praefationis novae alicui Institutionis editioni destinatae.

Reperimus hoc fragmentum inter schedas in bibliotheca pastorum Neocomensium asservatas, amanuensis cuiusdam manu scriptum, cui Calvinus manu propria haec praefixit: *Sequitur exemplar excusationis quae praefationi inseretur.* Textus ipse hinc inde eiusdem emendatricem manum sensit, verum in rebus tam parvi momenti, ut mendis tacite correctis accuratius *διορθώσεως* vestigia in margine relegere operae pretium non duxerimus.

Praemittitur in eadem scheda brevior quaedam elucubratio, consilium exhibens principibus Gallis, ut videtur, destinatum, et postulata referens diversis articulis concepta, quae regi proponere illi iubentur in gratiam eorum qui religionis causa in eius ditione iniurias et persequutiones passi erant. Praefixa est inscriptio utrique textui communis haec: *Pro afflictis in Gallia et praefationi addenda institutionis 1539.* Hoc alterum fragmentum alio loco commodiore tecum communicabimus. Quod ad illud prius attinet, annus eius natalis facillime definiri potest. Dicit enim autor sibi nuper nunciatum fuisse, quosdam ex proxima Institutionis editione nonnihil concepisse offensionis quod ipse in eucharistiae tractatione visus fuerit contentiones, quae de praesentia corporis et sanguinis Domini in coena hoc tempore exstiterint, iam magna ex parte sopitas rursum excitare. Itaque ex opere suo nuper recuso ea verbo tenus excerpta profert quae illi criminationi ansam praebuerunt, eaque sedulo explanata defendit et vindicat. Iam si rem accuratius inspexeris, protinus deprehendes textus ita transscriptos in editione anno 1543 vulgata primum exstitisse, quod in margine passim diligenter significavimus. Patet igitur fragmentum nostrum ad annum fere 1544 referendum esse.

VII.

Préface de la Somme de Mélanchthon.

Melanchthonis Loci theologici ex editione anni 1545, ut videtur, tum temporis novissima gallice conversi bis typis editi sunt a. 1546 et 1551 cum Calvini praefatione. Uterque liber rarissimis adnumerandus. Prioris editionis exemplar exstat in bibliotheca Caroli Schmidtii, collegae doctissimi coniunctissimique, qui illud nobis amice concessit cum alio posterioris editionis conferendum quod ipsi possidemus, ex libris Andreae Iungii collegae paucis abhinc annis defuncti satis magno pretio redemptum. Summae

libri raritatis documentum est Strobelii de eo silentium sive potius expressa dubitatio, cuius vide *Literärgeschichte von Melanchthon's Loci*, pag. 191. Duae illae editiones externa sua forma et ambitu, tum etiam quoad ipsum textum nonnihil inter se differunt; praefatio autem, quam nos unice hoc loco respicimus, eadem in utraque. Tituli librorum et caetera quae bibliographorum nosse interest sic habent:

LA SOMME | DE THEOLOGIE, OV | lieux communs, reueuz | et augmentez pour | la derniere | foys, | Par M. Philippe Melancthon. | (Emblema gladii flammei) | 1546.

Forma octonaria minor. Quaternio unus liminaris cum praefationibus Calvini et Melanchthonis, signatus asterisco absque numeris paginarum. Textus 54 quaternionum (a–z. A—Z. Aa—Hh). Paginae numeratae 866; quae deberent esse 858. Sed numeri passim imo frequentissime mendis corrupti, etiam in designatione quaternionum aliquoties peccatum. Finem faciunt duo folia cum indice locorum communium. In calce textus legitur: Louange à Dieu. Assez tost si assez bien.

LA SOMME DE THEOLOGIE, | OV LIEVX COMMVNS REVEVZ | et augmentés de nouveau. | Par Philippe Melanthon. | *Ce qui estoit en la precedente edition improprement traduict,* | *et mesmement obmis, a esté fidelement remis et conferé* | *à l'original.* | (Emblema anchorae cum serpente) | *De l'Imprimerie de Iean Crespin.* | M. D. LI.

Forma eadem. Quaternio liminaris unus ut supra, alii quinquaginta (A–Z. Aa—Zz. AA—DD). Paginae numeratae 805 quae deberent esse 775, sed transsiliit typographus a 669 ad 700. Locorum communium folium unum; undecim denique alia cum indice rerum. Inter duas praefationes media haec leguntur:

L'imprimeur au lecteur.

Pource qu'en la premiere edition de ce livre traduict en langue Françoise, se sont trouvées plusieurs choses assez obscurement traduictes, les autres improprement, aucunes aussi omises par mesgarde: desirant l'avancement et profit de l'Eglise de Dieu, ie l'ay faict revoir le plus diligemment que i'ay peu, tellement que vous y pourrez appercevoir amendement. Toutesfois si vous y trouvez encore quelques choses obscures et difficiles, sçachez que l'autheur que vous cognoissez estre homme de profond sçavoir, use souvent des termes de Physique ou autre science, qui ne se peuvent pas rendre naifvement en nostre langue Françoise sans emprunter du Latin: puis il ha un style assez serré, qui rend les sentences plus obscures. Quoy que ce soit, ami lecteur, vous trouverez que nous avons prins peine d'esclaircir les passages qui sembloyent en avoir besoin, et qu'avons remis plusieurs lieus en leur entier: vous priant prendre nostre affection envers vous en bonne part: et croire que nous voulons employer pour vostre soulagement et profit, si peu de graces que Dieu par sa misericorde nous a faictes. Auquel ie prie vous maintenir et garder. De Geneve ce dernier iour d'Aoust, 1551.

Fortasse operae pretium faceret qui hanc versionem gallicam cum textu latino archetypo accuratius conferret, quod paulo fastidiosius negotium, utpote a nostra provincia alienum, pro tempore suscipiendum a nobis non putavimus. Ipsam Calvini praefationem primus a. 1853 publici iuris fecit C. Schmidt in *Bulletin de la société de l'histoire du protestantisme français*. II. 124.

VIII.

Praefatio in Buceri Acta Ratisbonensia.

Huius praefationis causas ipsa satis fuse narrat. Interfuerat Bucerus secundo colloquio anno 1546 de religione Ratisbonae instituto, ubi maxime locus de iustificatione utrinque diligenter excussus est. Quae tamen disputatio ad finem non est perducta, neque, si fuisset, multum valuisset ad pacem in tam turbato rerum statu promovendam. Quid quod colloquutores, antequam discederent, sibi invicem hanc legem imposuerunt solis evangelicis gravem et incommodam, ut ne quid ad certum tempus de toto illo negotio in publicum ederetur. Bucerus interim in suum proprium usum de actis colloquii commentarios conscripserat amplissimos, et libenter edidisset nisi fidem quodammodo, quo minus id faceret, adversariis obstrinxisset. Adiit ergo Calvinum, et quidem intercedente Myconio, ut is praefatione scripta se editionis patronum declararet, quasi inscio autore procuratae. Praestitit Noster quod amici volebant, ut discimus ex literis ad Myconium datis d. 26 Octobris 1547 ubi inter alia haec legimus (Cod. Genev. 107 a. fol. 301): *Literas tuas duodecimo postquam datae fuerant die recepi paulo ante prandium. A meridie laboravi capitis dolore. Postridie concione mea defunctus, ut tibi et Bucero obsequerer, calamum arripui. Quantum coniicere licuit ex tuis verbis longiorem praefationem volebas. Sed ego data opera me cohibui, primum quia, si de temporis ratione disseruissem liberius, aliquid forte excidisset quod praestabit fuisse tacitum. Si in argumentum ingressus forem non inspecto libro, deprehensus fuisset fucus qui sub brevitate hac melius latebit. Labor fuit unius diei: nam Lunae absolvi duabus fere horis, quod pridie inchoaveram. Sed ab eo tempore nuncium non inveni qui isthuc concederet* caett. Ipsa scilicet praefatio iam Calendis Octobris scripta erat. Et ad Viretum d. 21. eiusdem mensis (Cod. Gen. 106. f. 200 autogr.): *Praefationem quam a me petiit Bucerus habeo paratam: nuncius qui perferat non invenitur.* Verum antequam illa tandem Argentoratum, imo Basileam pervenisset, Bucerus consilium mutaverat. Sic enim scribit ad Myconium d. 22 Octobris (Arch. Turic. Plut. VI. tom. 170. fol. 922. olim Epp. T. XLIV.): *Permagnas tibi gratias ago de praefatione. Verum consilium illud quum nunquam posset plene approbari conscientiae meae, statim ut scripseram tibi, mutavi. Amat Christus simplicitatem, et fucum fieri adversarii clamassent. Volente itaque Domino offeram ipse meo nomine Imperatori, Regi et ordinibus quae Dominus dedit. Hic videat quid de me et opere ipso fieri velit. Sed permagno tu me tibi officio devinxisti quod voluisti editionis istius in te invidiam recipere.* Ex quibus ultimis dictis fortasse non absque veri specie colliges, ex Myconii consilio opus Basileae excudi debuisse. Prodiit vero anno sequenti 1548, satis grandi volumine in quaternaria forma, absque nomine loci et typographi, hoc titulo: *Disputata Ratisbonae in altero colloquio anno XLVI et Collocutorum A. C. responsa quae ibi coeperant completa. De Iustificatione et locis doctrinae evangelicae omnibus quos doctrina de Iustificatione complectitur. Per Martinum Bucerum.* Exemplar libri ut videtur rarissimi possidet bibliotheca Seminarii Argentoratensis.

Iam si quae hic ex literis Calvini excerpsimus cum iis conferas quae ipse in sua Praefatione dicit, sane miraberis eum tanta cum παῤῥησίᾳ libri laudes cecinisse quem tamen ne viderat quidem. Memineris interea, talem tamque firmum de illo iustificationis articulo inter illos viros consensum exstitisse ut nihil cunctatus alter alterius expositionem vel clausis oculis, ut dicunt, commendare potuerit.

Praefationem ipsam nunquam adhuc typis expressam desumpsimus ex Codice Genevensi 106 fol. 198 manu coaeva scriptam. Exstant alia apographa, sed passim mendosa, in eadem bibliotheca Cod. 111 fol. 176, in archivis Bernensibus Epp. T. VII. pag. 843 et apud Simlerum tom. 65. In omnibus

inscriptio sic habet: *Ornatissimo viro Osvaldo Myconio. — Ioannes Calvinus pio lectori S.* Scilicet hoc ad praefationem pertinet, illud olim in autographo epistolae titulus fuerat Basileam mittendae. Simlerus, alioqui sagacissimus rerum indagator, ad calcem sui exemplaris haec annotavit: *Hocce Calvini consilio motus Bucerus ipse acta colloquii Ratisbonensis secundi a. 1548 edidit.* Quae nisi dormitans scribere non potuit, quum uterque aperte contraria declaraverit.

Caeterum iam ipso anno 1546 Bucerus brevem de eodem colloquio relationem ediderat duobus quaternionibus absolutam, de qua vide *Unsch. Nachr.* 1719. p. 209.

IX.

Praefatio in libellum de Fr. Spiera.

De Francisco Spiera iureconsulto italo si plura desideraveris, adeas quaesumus Herzogium, Virum clarissimum, qui in lexico suo (XIV. 668. sqq.) de eo verba fecit. Nos paucioribus hoc loco ea referemus quae ad intelligendas Calvini in hac historia partes facere possunt. Degebat ille Spiera in oppido Citadella in agro Patavino, et circa a. 1544 purioris evangelii doctrinam amplexus mox in sacerdotum suspicionem venit et apud legatum Ioannem a Casa Florentinum accusatus amicis quibusdam urgentibus Venetias concessit veniam petiturus. Iussus a legato publice conceptis verbis in municipio suo fidem eiurare, formulam praescriptam coram maxima civium et vicinorum corona recitavit, postea vero impietatis horrore percitus in gravissimam animi desperationem incidit, atramque melancholiam, atque peccato in spiritum sanctum commisso damnatum se dicebat. Quid multa? Patavium devectus medicis vexandus potius quam reficiendus traditur et tandem diuturnis mentis cruciatibus confectus a. 1548 diem suum obiit. Iam ante eius mortem plures memorabilem casum dignum habebant quem literis mandatum in vulgus spargerent, alii latino, alii tusco sermone usi. Inter quos ad manus nobis fuerunt hi:

Primo loco venit libellus forma minima nitide quatuor quaternionibus (A—D) expressus, inter *κειμήλια* bibliothecae Guelferbytanae asservatus, cuius hic est titulus:

EXEMPLUM MEMORA- | BILE DESPERATIO- | NIS IN FRANCISCO | SPIERA, PROPTER AB- | IURATAM FIDEI | CONFESSIONEM. | Cum praefatione D. Io- | annis Calvini. | (*Emblema palmae cum puero et adagio*) | GENEVAE | PER IOANNEM GERARDUM. | 1550.

Autor relationis ipsius quam Noster praemissa praefatione sua edendam Genevae curavit Henricus Scotus fuit professor philosophiae Patavinus.

Plura praebet aliud opusculum quod ex bibliotheca Freyo-Grynaeana Basiliensi nobiscum communicavit vir clarissimus et studiorum nostrorum pluribus iam officiis praestitis optime cognitus fautor C. Rud. Hagenbachius, olim cel. Seb. Castalionis proprium. Cuius titulus paulo longior sic decurrit:

FRANCISCI SPIE- | RAE, QUI QUOD SUSCE- | ptam semel Evangelice ueritatis pro | fessionem abnegasset, damnassetque, | in horrendam incidit despe- | rationem, | HISTORIA, | A quatuor summis uiris, summa fide con- | scripta: cum clariss. uirorum Praefationi- | bus, Caelii S. C. et Io. Calvini, et Petri Pau- | li Vergerii Apologia: in quibus multa | hoc tempore scitu digna grauissi- | mè tractantur. | *Accessit quoque Martini Borrhai, de usu, | quem Spierae tum exemplum, tum do- | ctrina afferat, iudi- | cium.* | | 2. Petri 2. | *Satius fuisset eis non cognouisse uiam iu- | stitiae, quam ea cognita, ab eo descivisse | quod illis traditum est, sancto | praecepto.*

Forma octonaria minor. Quaterniones tredecim (a. a—m). Paginae numeratae 191 quum deberent esse 181. Praemittitur Coelii Secundi Curionis ad omnes veritatis amatores praefatio, item alia

eiusdem ad lectores, utraque quaeternioni praeliminari inscripta. Sequuntur 1) Sex epistolae Anonymi Patavini (Vergerii) ad eundem Curionem ex italicis latinae factae de negotio Spierae, pag. 1—32. 2) Epistola Matth. Gribaldi, legum professoris in Patavino Gymnasio, pag. 33—56. 3) Calvini praefatio supra laudata pag. 57—61. 4) Henrici Scoti opusculum, iam ante Spierae obitum scriptum, pag. 62—95. 5) Sigismundi Geloi Transylvani historia de F. Spiera, pag. 96—124. 6) In Fr. Spierae casum Petri Pauli Vergerii episcopi Iustinopolitani apologia ex italico sermone in latinum conversa, pag. 125—144. 7) Martini Borrhai iudicium singulari titulo ornatum, annum 1550 referente, ex quo hunc Borrhaum totius collectionis editorem fuisse merito sane conieceris. Finem facit index rerum memorabilium.

Tertium denique opusculum habuimus item ex bibliotheca Guelferbytana, idque gallicum et singulare admodum, imo ridiculum et monstrosum, in quo inter alia etiam Calvini praefatio in Vitam Spierae legitur. Titulus est:

DE | Deux monstres pro- | DIGIEUX, | A SAVOIR | D'un Asne-Pape, qui fut trouué à Rome en la ri | viere du Tibre, l'an M. CCCC. XCVI. | ET | D'un Veau-moine nay à Friberg en Misne, l'an | M. D. XXVIII | *Qui sont vrais presages de l'ire de Dieu: attestes et declares, l'un par* P. ME- | LANCTHON, *et l'autre par* M. LUTHER. | AVEC | *Quelques exemples des iugemens de Dieu en la mort espou- | antable, et desespoir de plusieurs, pour avoir abandonné | la verité de l'Evangile.* | (Ancre et serpent sans légende) | CHEZ IEAN CRESPIN. | M. D. LVII.

Liber iste formae quaternariae undecim quaternionum (A—L), paginis numeratis 88 absolutus continet haec: 1. Praefationem Crispini. 2. *Declaration de la figure monstrueuse de Lasne-Pape* etc. *par Ph. Melancthon.* Figura ipsa bipes erecta, capite asinino, corpore toto praeter pectus et ventrem manumque sinistram squamis tecto, dextra in deformem elephantis pedem exeunte, mammis femineis ornata, altero pede in ungulam bovinam desinente, altero in aquilinum unguem, e tergo caudae vice collum et caput draconis monstrans, natis sinistrae loco, quam solam vides, faciem humanam. Quae singula elementa, si doctum interpretem audieris, papatus imaginem referunt. 3. *Interpretation de M. Luther du monstre en figure de Veau-moine.* Vitulus est cum capite humanam speciem aliquatenus referente, stans erectus, pellis plicis ita dispositis ut vestium sacerdotalium aliquam similitudinem, si placuerit, tibi repraesentare possis. 4. Iam his absolutis sequuntur exempla illa desperationis relapsorum quae promittebat titulus, cum nova Crispini praefatione. Quorum primum est Spierae, addita Calvini scriptiuncula. Caetera paucis pagellis comprehenduntur, scilicet Krausii cuiusdam Halensis, Cardinalis Crescentii, Iac. Latomi, et duorum theologorum Lovanensium. Quantum ad Lutheri et Melanchthonis libellos, eos iam antea separatim et germanice prodiisse constat, et quidem saepius etiam quam a viris doctis Operum Lutheri editoribus Erlangensibus (XXIX. pag. 1) relatum est.

Nostris temporibus plures de Spiera scripserunt, quorum opuscula laudat Herzogius l. c. Calvini praefationem descripsit Henry T. II. App. pag. 116.

X.

Praefatio ad Bezae libellum contra Balduinum.

Prodiit haec praefatio cum libello Bezae cuius titulus hic est, ex exemplari bibliothecae Ienensis, quod unicum nacti sumus, descriptus:

AD | FRANCISCI | BALDVINI APOSTA- | TAE ECEBOLII | CONVICIA. | THEODORI | BEZAE | VEZELII RESPONSIO, | *et* | *Ioannis Caluini brevis E- | pistola.* | (Flosculi figura) | *Psal. CIX.* | Maledicant illi, tu autem Domine | benedices | *M. D. LXIII.*

Forma minima. Quaterniones quatuordecim cum dimidio (*a—o) 16 paginae non numeratae et 216 numeratae. In folio tituli verso haec leguntur:

Socrat. histor. Eccles. lib. III. cap. XIII.

Ecebolius Constantinopolitanus sophista, quum Imperatorum se ingeniis accommodaret, vehementer Christianum esse se simulaverat: sub Iuliano vero truculentus gentilis apparuit, ac rursus post Iulianum Christianus esse voluit. Etenim ante portam oratorii se ipse pronum in terram proiiciens clamavit: Calcate me salem insipidum. Ad hunc modum levis et mobilis Ecebolius et ante et post Iulianum fuit.

De Balduino supra diximus cap. XLIII. Calvini praefatiunculam Beza corpori Tractatuum inseruit ed. 1576 pag. 506 seq.; ed. 1597 pag. 423 seq.; ed. Stoer. pag. 364 seq.; ed. Amst. pag. 315, ita quidem ut ubique maiorem et antiquiorum eiusdem diatriben praecedat. Inter Opuscula gallice edita alius illi locus assignatur. Ipse quidem Beza a. 1566 alterum scriptum ab altero omnino separavit, temporum ratione minus accurate observata, ita ut haec Praefatio pag. 1918 seq. legatur, Responsio vero, ut vidimus, demum pag. 1974; Stoerius vero, Praefationem Responsioni subiecit pag. 2235 seqq.

XI.
Praefatio in Chemini Antapologiam.

Caeteris praefationibus hucusque memoratis praemisimus pagellam aliquam Nostri viris doctis fere incognitam, imo saeculari oblivione sepultam, quam nuper e penetralibus nescio cuius bibliothecae erutam orbi literato tradidit et quasi e mortuis resuscitavit Vir clarissimus A. L. Herminjard in opere suo praestantissimo *Correspondance des Réformateurs* Tom. II. pag. 314. Iuvenis admodum eam scripsit Calvinus, quo tempore studiis humanioribus et iuridicis unice intentus nedum commentarium suum quidem in Senecae Clementiam meditari inceperat. Proprie non pertinet haec ad theologica eius scripta, sed modestum hunc locum nemo erit qui ei invideat.

Fuerunt eo tempore celeberrimi in Gallia Iureconsulti Andreas Alciatus Mediolanensis et Petrus Stella (*de l'Estoile*) Aurelianensis, ille apud Biturigenses, hic in urbe patria iuris docendi professor, viri et eruditione et fama aemuli, et ex aemulis adversarii, intercedente etiam, ut fieri solet, discipulorum male feriata industria. Quid multa? De cathedra simultas ad prelum transiit et, ut videtur, primus Stella, vel eius nomine alius quispiam, classicum cecinit: cui respondit Aurelius Albucius, et ipse iureconsultus et poeta Italus insignis, ψευδώνυμος, defensione pro Alciato scripta. Post hunc iterum Stellae partes suscepit Nicolaus Duchemin Aurelianensis, Calvino amicitia coniunctus, quem iam alibi in huius curriculo literario obvium habuimus (Opp. Tom. V. Prolegg. pag. XXXIX). Is anno 1529 libellum conscripsit apologeticum, qui postquam per integrum biennium in autoris scrinio latuerat, tandem Calvini cura, tum temporis Parisiis degentis, editus est hoc titulo: Nicolai Chemyni Aureliani Antapologia adversus Aurelii Albucii Defensionem pro Andrea Alciato contra D. Petrum Stellam nuper aeditam. Parisiis ex officina Gerardi Morrhii Campensis apud collegium Sorbonae M. D. XXXI. Opusculum ipsum non vidimus, proinde etiam neque ubinam gentium hodie exstet tacente Herminjardo dicere possumus, neque pro nostro more titulum ita describere, ut archetypi formam accurate referat.

Praemisit editor Calvinus epistolam dedicatoriam Francisco de Connan Parisiensi inscriptam, quo a subselliis academicis amico et familiari usus erat, et quem etiam laudat in praefatione Commentarii in Senecam (Opp. Tom. V. pag. 5). Nomen autoris ibi praeter morem Chemynus (per *y* scriptum) venit, quod quum in ipsis Calvini epistolis semper convenientius per *i* factum viderimus, hic quoque hoc scribendi modo usi sumus.

CAPUT L.

ORATIONES.

Innumerae exstant Calvini conciones sacrae et ecclesiasticae, coram populo e suggestu declamatae, tam typis editae quam manu scriptae. De his non agitur hoc loco. Reperies potius sub illo titulo Orationum paucissimas aliquas diversis occasionibus habitas, quas quum neque in Sermonum, neque in Tractatuum, neque in Epistolarum numerum referre potuerimus, separatim collocatas caeteris minoribus scriptis subiungere placuit. Plurimarum aliarum fragmenta vel compendia olim Annalibus nostris calvinianis insertas habebis. Sunt vero illae in hoc volumine quatuor sequentes.

I.

Concio academica nomine Rectoris universitatis Parisiensis Nicolai Copi scripta et recitata 1533.

Nicolaus ille Copus, Guilielmi medici regii filius, natione Basiliensis, nuper ad rectoratus honorem evectus, pro more ad munus capessendum Calendis Novembribus, quo die in ecclesia catholica Panagiorum festum celebratur, orationem inauguralem habere debebat. Cuius exarandae curam Calvino amico, haud ita diu antea ad purius evangelium et theologica studia converso, demandavit, atque hic occasione oblata publice fidem profitendi quae tum in ipsa Urbe iam plurimorum animis infixa erat, talem composuit in qua apertius quam antea quisquam in illo coetu ausus fuerat de vera religione disserebat. Hoc vero Sorbona ferre non potuit, nec probavit Parlamentum. A quo citatus rector sese quidem in viam cum suis apparitoribus dedit, sed ab amicis in itinere admonitus ut sibi ab adversariis caveret, domum reversus ex ipso mox regno excedens Basileam se contulit. Etiam Calvinus quem rumor publicus ut autorem orationis designabat, praecipiti fuga vinculis se subduxit et Lutetia relicta in Santonum fines concessit. Haec fere Beza in Vita Calvini latina (cf. *Hist. des égl. réf. de France* I. pag. 14). In gallica autem editione a Colladono procurata caeteris brevius absolutis de Calvino orationis autore omnino nihil audis, qui ob familiaritatem tantum inter eum et Copum intercedentem in illud discrimen venisse traditur. Itaque si quis de Oratione illa Nostro vindicanda dubium movere velit, non citra speciem Bezae, scilicet meliora edocti vel temere olim dicta retractantis, silentium praetenderit. Nihilo minus documentum illud diu desideratum, et quod ipse P. Henry (I. 56) deperditum credebat, a collectione nostra abesse noluimus, maxime quia ipsius Calvini manu descriptum exstat in Codice Genevensi (145 fol. 85), in quo permulta alia varii generis calviniana, eaque haud dubie authentica habentur. Caeterum ibi non integra legitur illa oratio, sed maiore ex parte, ut videtur, manca et mutila. Inscriptio addita fuit alia sed coaeva manu, (Colladoni, ut vult Herminjardus) hactenus errante quod annum 1534 ei natalem assignat. Textum nuper primus dedit Herminjardus in Corr. des Réf. III. 418.

II.

Deux discours prononcés au colloque de Lausanne 1536.

De colloquio Lausannensi anni 1536 supra pag. LIII satis diximus ad Confessionem sive Theses ad disputandum ibi propositas προλογίζοντες. Ubi etiam codicem Bernensem indicavimus ex quo et uberior totius actionis notitia hauriri potest, et ipsi duas Calvini orationes, qui bis tantum ea occasione verba fecisse videtur, nunc primum integre edendas excerpsimus.

III.
Deux discours d'adieux 1564.

Mense Aprili 1564 vergente Calvinus diem supremum sibi proxime instantem sentiens condito testamento misit qui quatuor syndicis cunctisque senatoribus significarent, cupere se, antequam e vivis excederet, adhuc semel eos omnes in curia compellare, quo postridie se deportandum speraret. Responderunt illi se potius ad eum venturos, rogaruntque ut suae valetudinis rationem haberet. Postridie, id est d. 27 mensis, quum ad eum omnes e curia venissent, mutuo data acceptaque salute, oratione tam gravi et solenni eos alloquutus est ut eam statim in Acta referri iusserint, unde eam descriptam depromimus (Vol. 59). Etiam Beza in Vita tam gallice quam latine edita eandem literis mandavit, atque ex collatione utriusque recensionis facile efficies satis fida memoria servatam fuisse. Postquam finem dicendi fecit, Deum O. M. precatus est ut eos suis donis cumulatos spiritu sancto ad reipublicae salutem gubernaret, et praebita singulis dextra moestos omnes, nec aliter ab eo quam a communi parente cum lacrymis discedentes dimisit. Die sequenti similiter collegis omnibus, Genevensis ditionis ministris ad se vocatis valedixit, atque hanc alteram orationem unus ex eorum numero, Io. Pinaut, scripto consignavit et sic memoriae prodidit. Cuius schedas authenticas possidebat olim Henricus Tronchin b. m. tribunus militaris reip. Genevensis, in vico Lavigny degens. Cuius ad archiva quum aditus nobis non patuisset, simpliciter textum damus, qualem Iulius Bonnet V. D. maiore commoditate usus edidit in *Lettres françaises* T. II. p. 573.

DEFENSIO

SANAE ET ORTHODOXAE DOCTRINAE DE SACRAMENTIS EORUMQUE NATURA VI FINE USU ET FRUCTU:

QUAM

PASTORES ET MINISTRI TIGURINAE ECCLESIAE ET GENEVENSIS ANTEHAC BREVI CONSENSIONIS MUTUAE FORMULA

COMPLEXI SUNT

UNA CUM REFUTATIONE PROBRORUM

QUIBUS EAM INDOCTI ET CLAMOSI HOMINES INFAMANT.

IOHANNE CALVINO AUTORE.

OLIVA ROBERTI STEPHANI.
M. D. LV.

Fidelibus Christi ministris, Tigurinae ecclesiae, Bernensis, Basiliensis, Scaffusianae, Curiensis et totius Rhaeticae, Sangallensis, Biellensis, Milhusinae, a) Neocomensis, pastoribus symmystis et fratribus integerrimis et vere colendis.

Iam elapsi sunt anni quatuor, venerandi fratres, quum in lucem prodiit de sacramentis confessionis nostrae summa, qua tandem infaustas contentiones, quae nimis diu pios et doctos viros exercuerant, prorsus exstinctum iri putavimus. Et certe in illa brevitate complexi eramus quod ad sedandas bonas mentes sufficeret: resque ipsa ostendit, gravibus et cordatis viris non modo placuisse nostrum consilium, sed rem quoque ipsam [1]) esse probatam. Quod si in quibusdam maior fuit pertinacia, vel etiam, ut in rebus turbatis fieri solet, altius infixa suspicio, quam ut in eundem statim consensum nobiscum descenderent, silentio tamen suo testati sunt, nihil sibi videri melius quam pacem et tranquillitatem [2]) colere. Interea indocti quidam homines et turbulenti, reliquis tacentibus, tantam clamandi licentiam sibi sumpserunt, ut ab eorum intemperie novum incendium, nisi obviam eatur, timendum sit. Quia vero et pauci sunt numero, et nulla subest virtus, quae fidem vel autoritatem ipsis conciliet, imo confusa et insipida garrulitas non minus ridiculos quam odiosos reddit, merito contemni poterant, nisi fingentes publicam se causam agere, licet nullius sint pretii, tamen falso praetextu deciperent [pag. 4] multos rudes et imperitos. [3]) Sed dum videmus plurimum nocere, et nostra patientia crescere in dies ipsorum audaciam, magna, ut arbitror, iustaque necessitas nos ad reclamandum cogit. Equidem, quamvis eorum scripta volitent, quibus cruciantur boni, turbantur infirmi, improbi ad rixandum [4]) armantur, aegre tamen et dolenter adductus sum, ut eorum stultitiam publice refellerem. Sed quia mihi crudelis fore videbar, nisi discussis illorum fallaciis bonos et simplices errore liberarem, non dubitavi eorum proterviae [5]) me libere opponere. Doctos etiam et graves viros, quorum nomen isti frivoli homines b) indigne obtendunt, sui officii monere volui, ne hanc petulantiam ultra grassari sinant. [6]) Praeterquam enim quod pios omnes dare operam convenit, ne longius serpat quod per has faces excitat Satan incendium, certe eorum, de quibus loquor, magis quam nostra interest, importunum c) fervorem compesci, qui in commune

---

a) Milhusinae *aberat a Calvini autographo.* In titulo Epistolae ad ministros eccl. helvet. non praetereundum aut omittendum videtur Mulhusium quod et Bielensi ecclesiae subiungendum arbitramur. *Bull.*

1) nostre doctrine ainsi qu'elle est là contenue.

2) amitié.

3) les infirmes qui ne sont pas assez rusez.

4) à mesdire.

5) à tels rustres qui ne demandent que à mettre tout en confusion.

b) nebulones *MS.*

6) que c'est une honte à eux de lascher la bride au mal par leur silence.

c) stolidum *MS.*

multarum ecclesiarum dedecus redundat. Indocti et temulenti*) homines, dum bellum sacramentarium instaurant, primis librorum paginis audacter iactant, pro tota Saxonia et vicinis regionibus 1) se pugnare. Id dum a multis creditur, alios involvit pia reverentia, quam saxonicis ecclesiis deferunt: alii 2) eas derident, quod tam putidis indoctisque patronis utantur: alii nimiam sanioris numeri tolerantiam mirantur: impii vero et aperti Christi hostes summam ex mutua nostra concertatione, quasi lanistae ex gladiatorio ludo, 3) voluptatem capiunt. Quum igitur turpis dissimulatio sit, quae tot malis vagum et effraenem cursum permittit, [pag. 5] viderint docti ac prudentes viri, 4) annon suarum partium sit moderari caecos istos impetus, unde tantum damnum inferri ecclesiae vident. Et quoniam omnes, qui non prorsus intractabiles sunt, vel nondum se adeo insolenter iactarunt, placide ad sanam mentem redire cupio: imo, ne quis praeclusam sibi poenitentiae ianuam queratur, unum duntaxat, et quidem tacito nomine, breviter attingam. Ille igitur 5) quisquis est, postquam thrasonice professus est, se plus quam animosum esse fidei orthodoxae 6) vindicem, magnos et insignes viros, quos ego amo et veneror, ipse pro suis praeceptoribus agnoscit, in operam subsidiariam advocat.**) En quibus auspiciis primarios ecclesiae doctores nobiscum in certamen committat: nempe ut mali discipuli temeritatem, quasi milites post aciem ad ferendum subsidium locati, 7) sequantur. Sed quod hostium genus illis oppugnandum assignat? Nomine quidem appellat sacramentarios: rem vero sic definit, eos se aggredi qui in eucharistico pane et sanguine Christi praeter vacua signa nihil relinquunt. Si ita est, quiescat ipse tumultuarius et a se ipso lectus bellator, 8) locumque potius legitimis et idoneis ducibus cedat. Praeclarae sunt apud Helvetios Rhaetosque ecclesiae, quibus et nostra accedit. Ab his cordati saltem aliquot duces et antesignani prodibunt, qui ingentes copias secum trahent, 9) ut iustis opibus non minus strenue quam fideliter belli huius molem sustineant. Quis enim nostrum suam sacris symbolis veritatem non asserit? At vero a) dum ita praefatus non modo singulos enumerat, 10) qui ab huius [pag. 6] criminis suspicione longissime absunt, sed etiam consensionis nostrae formulam in medium producit, ubi tam diserte repudiatur error ille: quid hac repugnantia impudentius vel magis praeposterum fingi potest? Nec vero causae nostrae defensionem aliunde accersere opus est, quandoquidem ipse 11) paulo post verba nostra recitat, ubi palam fatemur, vere in sacra coena fidelibus communicari Christi corpus. Quid? ubi vera asseritur communicatio, 12) an nihil praeter nudum et inane signum relinquitur? Restat illi miserum ieiuni cavilli suffugium: nos de spirituali manducatione loqui.

---

*) *Hoc epitheton magnos excitavit clamores quibus permotus Noster postea in Ultima sua admonitione pag.* 320 *ed. pr. sensum vocabuli explicando mitigare studuit.*

1) et en la basse Allemagne. *Alludit ad praefationem Westphali libello, qui inscribitur:* Recta fides *etc., praemissam.*

2) tous les docteurs de ce quartier-là.

3) comme on s'esbatroit à voir iouster des coqs.

4) *Add.* qui sont en ces pays-là.

5) ce follastre.

6) catholique.

**) *Lutherum scilicet, quem producit Westphalus in praefatione Farraginis suae.*

7) comme les archers un homme d'armes.

8) tumultuarius . . . . bellator: *abest a gallico.*

9) Pour le moins on trouvera entre nous beaucoup de meilleurs capitaines pour maintenir la dignité et vertu des sacremens que luy n'est bon gendarme.

a) Sed *MS.*

10) Mais quand ce venerable docteur, apres avoir mis un si beau proësme non seulement met en son role plusieurs bons personnages *etc.*

11) ce veau.

12) quand on afferme que ce qui est figuré se donne quant et quant et que l'effect s'accomplit.

quum opinionem suam proferens a multis quos vocat haereticos dissentiat, sequetur unum ex haereticis esse. Nisi forte publico omnium consensu sanctificatum esse tropum suum ostendet, et eum quidem anonymon, [1]) ut solus immunis sit a sinistra nota. Quanquam eum caute subticuit, ne de re incognita iudicium ferretur. Adde quod alibi quosdam nostrum idem verbis sonare fatetur, quod in recta fide sinceros, [2]) sed non idem sentire. Ubinam ergo nunc invenietur [3]) illa verborum dissonantia, quae sola facit haereticos, etiam qui ideo differunt a reliquis, ne erroribus subscribant? Pudendum a) sane est, fervorem qui in iuvene tolerabilis non foret, adeo non esse aetate mitigatum, ut homo senex vel pueris ridendum se propinet. Neque tamen dissimulo eum postea diversas sententias colligere, quae etsi non male conveniunt, maiorem repugnantiae speciem praebent. [pag. 9] Atqui primum si ab unoquoque obiter quid dictum est, calumniose id arripit, ac si plena esset definitio. Deinde quum singulis et sua sit dicendi ratio, et libertas esse debeat: inique, ne dicam tyrannice, b) omnibus praescribit, ut necesse sit non modo idem dicere, sed etiam eodem modo. Dixit aliquis mysticum corpus hic notari. Nonne idem Augustinus? Imo an non idem Paulus, quum tradit nos omnes unum esse panem? Dixit alius celebrem esse partae redemptionis memoriam. Nempe sicut ex eodem Paulo et communi omnium magistro filio Dei audimus, hunc sacrae coenae esse finem, ut solennis illic sit mortis eius praedicatio. Hinc tragoediam nemo, nisi tragicus aliquis Orestes movere debuerat. [4]) Tantum abest, ut sacrae inter Deum et homines reconciliationis minister, nuncius et interpres excusabilis sit, dum materiam turbandi hinc venatur. Porro, ut discordias aliquando [5]) fuisse demus, quia res non statim ab initio dilucide explicari poterat: an pium vel humanum erat, vulnus quod cicatricem obduxit, de integro scindere? Ne qua varietas distrahat pios lectores, ecce consensus noster interponitur. Videt hic bonus zelotes quoscunque vocat sacramentarios idem sentire et loqui. Nec vero si superstites hodie essent optimi et eximii Christi servi Zvinglius et Oecolampadius, verbulum in ea sententia mutarent. Nam et felicis memoriae vir Martinus Bucerus, quum eum legisset, scriptis ad me literis pro sua pietate gratulatus est toti ecclesiae, cui pro maligno suo livore quantopere invideat hic bonus arbiter vel censor, c) eius obtrectatio satis testatur. [pag. 10] Ego vero non ut retaliem [6]) eius calumniam, sed ut pro insulso eius probro verum dictum regeram, sic excipio. Proprium diaboli est calumniari: unde et nomen habet. Proprium eiusdem est luci tenebras obducere. Proprium denique eiusdem, quia discordiarum pater est, pacem turbare, et lacerare fidei unitatem. Haec omnia quum in isto nostro censore palam cernantur, quo loco habendus sit, mihi d) non est necesse dicere, quia nemini obscurum est. Caeterum quia non minore studio tum ad tuendam veritatis causam, tum ad fovendam pacem incumbere nos decet, quam utriusque eversionem molitur Satan: aliquid hac in re tentandum esse duxi, integerrimi et vere observandi fratres: si forte mitescant qui hactenus fuerunt duriores, vel saltem ut ad domanda eiusmodi cerebrosa capita, pii, graves et moderati doctores instructi sint. Atque haec mihi visa est optima ratio, quia et quorundam cavillis obnoxia est summa prioris scripti nostri brevitas, nec dubitationes altius multorum animis infixas penitus revellit, ne quis scrupulus maneret, plenius aliquanto mentem nostram exprimere, ut eadem sit confessio pluribus verbis luculentior. Exprobrat nobis ille, [7]) de quo iam nimis multa, tam confusum esse inter nos

---

1) qu'il cache. 2) bons catholiques. 3) Ubinam ergo reperietur *Beza. Amst. et ita quoque MS.*

a) Pudendum . . . . propinet. *Calvinus primum scripserat, sed reclamante Bullingero stilum vertit:* Bestia, quis non videt boves patriae tuae mugire maiore cum ratione quam tu loqueris?

b) barbare *MS.*

4) Il n'y avoit nulle occasion de faire si grand bruit ne d'esmouvoir aucun trouble. *Pro* movere debuerat *C. primum scripserat* movisset. *Sequentia:* Tantum abest . . . . venatur *absunt a MS.*

5) aliquamdiu *Beza Amst. cum MS.* c) hic nebulo *MS.*

6) non pas pour luy rendre bille pareille. d) mihi . . . quia *om. MS.* 7) ce brouillon.

opinionum chaos, ut nemo alterum intelligat. Atqui ego sic vestra omnium sensa mihi tenere videor: ut nihil aliud a me hic positum fuisse confidam, quam quod singuli vestrum scripturi essent. Non enim dictandi vel praeeundi partes mihi arrogo: sed hac lege meum obsequium defero, ut arbitrii vestri sit statuere quidnam expediat. [pag. 11] Quod eo meliore fiducia aggressus sum, quia et ego antehac sum expertus, et vos claro documento testatum fecistis, similem laborem libere pia sedulitate a me susceptum vobis probari. Valete optimi et semper colendi fratres. Dominus vobis adsit, vos gubernet suo spiritu, vestrosque labores [1]) benedicat. Salutant vos reverenter collegae mei. Genevae IV. Calend. Decemb. M. D. LIV.a)

1) vestrisque laboribus *MS.*

a) *Exemplar MS. signatum est manu autoris propria:* pridie nonas Octobris. Ioannes Calvinus vester.

CONSENSIONIS CAPITUM EXPOSITIO.*)

[pag. 23] Quum piis omnibus sanoque et recto iudicio praeditis tam odiosa pridem esset molestaque, quae hac nostra aetate mota fuerat, de sacramentis contentio, quam infeliciter ab ea prosperum evangelii cursum tardari videbant: non modo commoda aliqua ratione vel sepultam esse, vel compositam semper optarunt: sed in ea quoque sedanda a quibusdam non parum laboris positum est. Quod ex voto non protinus successit, in ea tarditate quam difficile sit ignem Satanae artificio semel accensum restingui, triste documentum apparuit. Huc quidem usque profectum est, ut sedato nonnihil fervore, ad docendum magis, quam ad pugnandum utraque pars intenta foret. Sed quia adhuc ex sopitis carbonibus subinde micabant scintillae, a quibus novum incendium rursus timendum erat: quod optimum putavimus remedium, nos Tigurinae et Genevensis ecclesiae pastores, adhibito etiam optimo fratre nostro Farello, afferre conati sumus, ne qua in posterum residua maneret discordiae materia. Breve compendium edidimus, quod nostram de sacramentis doctrinam ita testatur, ut communem aliorum pastorum consensum, qui purum evangelium apud Helvetios Rhaetosque sequuntur, contineat. Hoc testimonio in publicum edito, doctis et moderatis hominibus plane satisfactum esse, nobis [pag. 24] persuasimus: neminem certe putavimus ita morosum, quin placatus quiesceret. Nam ut postea videbimus, dilucida illic constat omnium rerum, de quibus antehac certatum est, definitio, quae nullum sinistrae suspicioni locum relinquat. Et singulari Dei beneficio factum est, ut magna in parte ex spe votoque nostro successerit. Ecce autem rebus tranquillis [1]) surgunt importuni quidam homines, et quasi discordiis pascantur, ad arma denuo conclamant. Nec vero est, quod sancti zeli praetextu excusent suam intemperiem. Satis inter nos convenit, veritatis iactura minime redimendam esse pacem. Ac proinde satius esse fateor, coelum terrae misceri, quam deseri sanae doctrinae patrocinium. [1]) Si quis sophisticis ambagibus, quae contrarias doctrinas fucando conciliant, [2]) strenue se cordateque opponat, non reprehendo. Quin potius hanc mihi laudem iure meo vendico, vix alium quemquam esse, cui magis placeat ingenua veritatis confessio. Quare facessant inanes isti praetextus, saepe, ne iaceat sanae doctrinae defensio, excitandas esse turbas. Nam primum nihil in hac causa obscure vel perplexe a nobis dictum, nihil astute celatum, nihil denique omissum de tota rei summa ostendam: deinde nihil minus nobis propositum fuit, quam liberum veritatis cursum abrumpere. Quin potius hoc summae curae fuit, quomodo placide et sine offensa, quod utile cognitu est in hac re et tradi et legi posset. Sed ne verbis ultro citroque ambigue [3]) certemus: hoc tantum a lectoribus postulo, ut quod solidis et claris rationibus probatum ante oculos ponam recipiant.

[pag. 25] Principio, ubi de sacramentis agitur, negari non potest, quin praecipue consideranda sit Domini institutio, eiusque finis. Hinc et vis sacramentorum et usus optime cognoscitur: ut errare nequeat, quisquis huc mentem dirigit, quo Dominus ipse nos vocat. Quorsum vero instituta sint sacramenta, recte a nobis traditum, vel iniquissimi quique fateri cogentur: nempe ut nos ad Christi communionem deducant. Confidentius etiam loquar, neminem eorum qui nobis obtrectant, unquam ali-

*) *In editt. princc. inseritur post praefationem Consensionis Tigurinae textus integer, et Defensionis inscriptio haec est:* Superioris doctrinae, quam lectorum oculis subiecimus, confirmatio. (Exposition de la doctrine contenue aux articles ci dessus couchez.)

1) Mais le diable estant fasché de nostre tranquilité, nous a puis n'agueres derechef suscité nouveaux troubles. Car il n'y a doute que c'est luy qui pousse et enflambe certains escervelez pour nous faire donner des alarmes sans propos *etc.*

1) que de souffrir que la vraye doctrine soit mise sous le pied par faute d'estre maintenue.

2) *Add.* ou qui tendent à faire ressembler le noir au blanc.

3) *Ex. Farelli:* ambiguis.

quid protulisse in medium, quod hanc partem magis diserte exprimeret. Si illis cordi est sacramentorum dignitas, quid obsecro ad eam ornandam aeque magnificum, quam dum adminicula et media vocantur, quibus vel inseramur in corpus Christi, vel insiti magis ac magis coalescamus, donec solide nos secum uniat in coelesti vita? Si salutem nostram sacramentis adiutam cupiunt: quid aptius cogitari potest, quam ut ad ipsum vitae fontem deducti, vitam hauriamus ex Dei filio? Ergo sive utilitas nostra spectatur, sive dignitas et reverentia, quam sacramentis deferri par est, finem et causam cur instituta sunt, luculente exposuimus. Certe quod Paulus ventosis doctoribus obiicit (Col. 2, 18), qui animas infructuosis speculationibus inflant, non aedificant, ipsos non tenere caput, longe a nobis alienum est: qui et ad Christum referimus omnia, et in ipso colligimus, et sub ipso ordinamus, et ab ipso totam vim sacramentorum asserimus defluere. Nunc meliorem docendi regulam praescribant morosi isti censores, quam quae a Paulo tradita est, si illis displicet ad symmetriam [pag. 26] illam inter caput et membra ecclesiae, quam tantopere laudat Paulus ipse, et a qua solidam doctrinae perfectionem aestimat, sacramenta aptari.

Bene igitur habet, quod de sacramentis verba facturi optimo et maxime apposito exordio usi sumus, et finem eorum descripsimus, quem aequi omnes et moderati lectores sine controversia probabunt. Iam in usu legitimo duo cavenda sunt vitia. Nam si plus aequo extollitur eorum dignitas, facile obrepit superstitio: sin vero de vi eorum fructuque frigide vel minus splendide disseritur, mox profanus contemptus erumpit. Si media a nobis servata est ratio, quis non obstinatos veritatis hostes esse dicat, qui maligne sanctum consensum arrodere malunt, quam vel comiter amplecti, vel saltem silentio probare? Neque enim ut in verba nostra iurent, postulamus: quiescant modo, et recte loquentibus [1]) non obstrepant. Obtendunt quidem, quia sacramentis vim suam non tribuimus, se nobiscum ideo contendere. Sed ubi ad rem ventum est, alii nihil praeter convicia proferunt et caecos tumultus, alii quasi fastidiose uno verbo damnant quod nunquam legerunt. Atqui inconsiderate eos rixari, ex re ipsa perspicuum est. Quanta vehementia a) causam hanc egerit Lutherus, cuius imitatores videri cupiunt isti, plus satis omnibus notum est. Scio quam multa hyperbolice ei in contentione [2]) excidant: sed quoties piis et integris iudicibus maxime plausibilem volebat causam suam reddere, qua de re professus est se habere certamen? Nempe, quod ferre non posset, sacramenta externas tantum confessionis [pag. 27] notas censeri, non etiam divinae erga nos gratiae tesseras ac symbola: deinde quod indignum statueret, vacuis et inanibus figuris conferri, quum in illis vere testetur Deus quod figurat, et simul arcana virtute praestet atque impleat quod testatur. [1]) Iurene an iniuria tantopere exarserit, in praesentia non disputo. Mihi enim sufficit, [2]) quum in hac causa exagitanda minime fuerit remissus, a) dum serio agendum est, ubi consistat non invenire: nisi quod obtendit hunc sibi totius disputationis esse statum. Et certe, ut omissa mentione hominis, cuius ut memoriam reverenter colo, ita honori cupio consultum esse, de re simpliciter pronunciem: hoc praetextu sublato, effugere nequeunt quicunque litem nobis intentant, quin probis omnibus et sanis odiosa sit eorum morositas. Itaque haec eadem subinde in eorum ore resonat cantilena. [3]) Quod si haec non deliniendis simplicium auribus, sed ingenue testantur: dum nos ex altera parte fateri audiunt, sacramenta neque inanes esse figuras, neque externa tantum pietatis insignia, sed promissionum Dei sigilla, testimonia spiritualis gratiae ad fidem fovendam et confirmandam, item organa esse quibus efficaciter agit Deus in suis electis, ideoque licet a rebus signatis distincta sint signa, non tamen disiungi nec separari, data esse ut quod verbo suo pollicitus est Deus, sanciant et confirment, ac praesertim arcanam [4]) quae nobis cum Christo est communicationem obsignent: certe nihil restat causae cur nos reiiciant in hostium numerum. Quid enim? Quum ubique, sicut nuper dixi, clament sibi non aliud esse propositum, nisi ut valeat haec doctrina, sacramentis Deum uti tanquam adminiculis ad fidem fovendam et augendam, [pag. 28] insculptas illis esse aeternae salutis promissiones, ut eas conscientiis nostris offerant, neque vacua rebus esse signa, quia

1) qui savent mieux parler qu'eux et plus droitement.

a) *Calvini autographon hic tantum haec habebat:* Quanta vehementia . . . . . plus satis omnes norunt. Qua de re professus est ille se habere certamen? *Comma interpositum:* Scio . . . . . reddere *abest a MS.*

2) *Add.* dont il a esté trop esmeu.

1) *Add.* Voyla de quoy a combatu le Docteur Lutheri si on le veut croire.

2) . . . . . que le principal autheur et maistre de ces gens-ci, et lequel ils font semblant d'ensuyvre, apres avoir desployé tous ses esprits, ne trouve point meilleur fondement pour faire valoir sa cause, que de faire telle protestation que nous avons dite.

a) remissus *etc. Quae hic sequuntur in MS. aliter sonabant scil.* . . . . hunc illi totius disceptationis fuisse statum. Atque hodie si viveret, quoscunque fateri audiret sacramenta neque inanes esse figuras . . . . certe eos minime reiiceret in hostium numerum. Quid enim? quum ubique . . . . clamet *caett. Nimirum Bullingerus in Ep. sua Nostrum monuerat Lutheri doctrinam aliam omnino fuisse quam quae hic ei adscribatur, idque plurimis eiusdem locis congestis comprobaverat.*

3) *Add.* qu'ils bataillent afin que la vertu des sacremens ne soit point aneantie.

4) haute et mystique.

Deus illis spiritus sui efficaciam coniungat: his omnibus concessis, a) quid iam obstat, quaeso, quominus manum libenter porrigant? Et ne privata singulorum scripta evolvere et excutere necesse sit, in Consensu nostro reperient lectores quidquid continet edita Ratisponae confessio, quam Augustanam vocant: [1]) modo ne crucis metu ad captandam papistarum gratiam flectatur. Verba sunt: in sacra coena cum pane et vino vere dari Christi corpus et sanguinem. Absit vero, ut nos vel coenae symbolo auferamus suam veritatem, vel pias animas tanto beneficio privemus. Dicimus ergo, ne sensus nostros frustrentur panis et vinum, externae eorum figurae verum effectum esse coniunctum, ut corpus et sanguinem Christi illic recipiant fideles. Imo quia consilium nostrum erat, dubitationem omnem eximere piis lectoribus, quae illic [2]) tantum breviter perstricta erant, conati sumus fusius et dilucidius explicare.

Quaeritur, quaenam sacramentorum efficacia sit, quis usus, quod officium. Respondet scriptum nostrum: quum tota fidelium salus a spirituali quam habent cum filio Dei communicatione pendeat, eius testificandae causa, tam evangelii quam sacramentorum usum esse mandatum. Observent lectores evangelio coniungi sacramenta, ut eandem in salutis nostrae capite utilitatem nobis afferant. Unde sequitur, quae de illo affirmat Paulus (Rom. 1, 16; 2 Cor. 5, 19), licere per nos ad haec transferri. Itaque non negamus, partem esse [pag. 29] illius virtutis, quam Deus in salutem nostram exserit, et ministerium nostrae cum Deo reconciliationis in illis quoque contineri. Quando enim illud Augustini libenter nos amplecti omnes semper professi sumus: sacramentum scilicet quasi visibile esse verbum, sine controversia agnoscimus, utroque similiter adminiculo salutem nostram promoveri. Iam si quaeritur, qualis ista sit communicatio, sic paulo ante a nobis erat descripta, ut fictitia et umbratilis dici nequeat: nempe (quod etiam est proprium fidei munus ac perpetuum) b) coalescere nos oportere in Christi corpus, ut gratiae suae effectus in n compleat: quia non aliter vitam in nos suam fundit, nisi dum caput nostrum est, ex quo to corpus compactum et connexum per omnem iı turam subministrationis secundum operationem mensura cuiusque membri augmentum corporis ciat (Ephes. 4, 16).

Sequitur deinde clarior illa, quam nuper at explicatio, quamvis sacramenta notae sint ac te rae christianae professionis sive societatis, item gratiarum actionem incitamenta, pietatis den exercitia et syngraphae ad Dei cultum nos oblig tes, esse tamen hunc finem praecipuum inter a ut per ea Dominus suam gratiam nobis teste repraesentet atque obsignet: secundo non esse r spectacula [1]) quae oculis nostris ingerantur, sed repraesentari [2]) spirituales gratias quarum effec fideles animae percipiunt. Verba enim sunt: q vera sint quae Deus nobis gratiae suae dedit t monia et sigilla, vere procul dubio ipsum i praestare suo spiritu quidquid figurant sacrame hoc est [pag. 30] ut potiamur Christo bonorum nium fonte, tum ut beneficio mortis eius reconc mur Deo, spiritu renovemur in vitae sanctita iustitiam denique et salutem consequamur. Qu subiicimus continuo post, nos inter signa et signatas distinguendo, non tamen disiungere a nis veritatem, quin fateamur, quicunque oblatas promissiones fide amplectuntur, Christum spiri liter cum omnibus suis donis recipere. Si ı cum papistis esset negotium, collectis scriptura veterum testimoniis accuratius ostenderem, ı vel a Deo proditum vel ab ecclesia unquam cı tum fuisse de sacramentis, quod non breviter c plexi simus. Homines autem, quibus solenne assidue clamitare verbum Domini, verbum Dor mirum est nisi de hac re litem amplius movere deat. Nam quum nihil absurdius sit quam sa menta efferri supra verbum, cuius appendices ac sigilla, nihil verbo congruere reperient, (non sacramentis quoque demus. Denique si cum agnoscunt salutis nostrae autorem Deum, sacramentis plus dari postulant, quam ut arcı illius gratiae media pro infirmitatis nostrae c sint organa? [3]) A contemptu porro ea satis su que hoc unum vendicat, non modo bonorum omn quae nobis semel in Christo exhibuit Deus et quotidie percipimus, esse tesseras, sed externae rum repraesentationi coniunctam esse spiritus caciam, ne inanes sint picturae.

---

a) *Hic quoque Bullingerus Calvino autor fuit mutandae orationis. Scripserat enim hic simpliciter:* His omnibus concessis, annon manum libenter porrigeret (*sc. Lutherus*)? Ne singulas Lutheri paginas evolvere necesse sit, quid aliud continet edita Augustae confessio qua falso inepti isti homines gloriantur? Imo quia *caett. Ad quae Bullingerus:* Mi Calvine, non porrigeret manum quam vivens viventibus Zuinglio et Oecolampadio, illa ipsa omnia concedentibus, noluit porrigere. *Similia observat de Augustana confessione quam a Calvino immerito laudatam fuisse, quasi pro ipso faciat, pluribus demonstrat.*

1) la confession des estats protestans telle qu'elle fut produite à Regespourg. *Augustanae nomen in ed. gallica omittitur.*

2) en la confession des Allemans.

b) *Quae hic parenthesi inclusa leguntur, non exstabant in autographo. Bullingerus observavit:* Inseri hic cuperemus unicam duntaxat voculam: *per fidem.* Etenim Dominus coniungitur per spiritum suum, nos fide illum recipimus quod et in Consensione expressum est.

1) miroirs ou images.

2) communiquées.

3) instrumens inferieurs.

partes ne frustra data sint, mature illic occurrimus, sic Deum [pag. 34] illorum uti ministerio, ut neque vim ipsis suam infundat, nec quidquam deroget spiritus sui efficaciae. Quid etiam hic requirent boni viri? Deum per sacramenta agere volunt? Hoc docemus. Volunt in ipsis fidem nostram exerceri, foveri, adiuvari, confirmari? Idem asserimus. Volunt spiritus sancti virtutem in illis exstare, ut electis Dei in salutem prosint? Idem nos quoque concedimus. In eo vertitur quaestionis status: soline Deo in solidum adscribere conveniat omnes salutis nostrae partes, an eius laudis partem ipse ad sacramenta derivet, dum illis utitur. Quis nisi omnis verecundiae expers de hoc capite contendere audeat? Ac nostrae quidem doctrinae Paulum citavimus [1]) testem, qui ministros nihil esse, et plantando ac rigando nihil agere pronunciat (1 Cor. 3, 7), si quis ipsos a Deo separet, qui solus dat incrementum. Unde perspicere cuivis promptum est, modo maneat Deo quod suum est, nos sacramentis nihil detrahere. Certe quam magnifice alibi verbi praedicationem extollat Paulus, satis notum est. Qui fit ergo ut nunc fere in nihilum eam redigat? nisi quia ubi ad Dei comparationem venitur, illum unicum bonorum omnium agnosci autorem aequum est, qui sic libere utatur creaturis, ut suo arbitrio per illas, quatenus visum est, agat. Nec vero terrenis elementis fit iniuria, si Dei spoliis non ornantur.

Quod autem subiicimus ex Augustino, unum esse Christum qui intus baptizat, item unum eundem esse, qui nos in coena facit sui participes, utriusque mysterii praestantiam summopere commendat. Nam hinc colligimus, non humanas esse actiones, quarum [pag. 35] autor est filius Dei, quibus praesidet, in quibus tanquam exserta e coelo manu virtutem suam profert. Deinde nihil utilius est, quam ab hominis mortalis terrenique elementi intuitu abstrahi sensus nostros, ut Christum velut praesentem fides nostra aspiciat. Quanquam et hoc rursum ad ius suum Christo vendicandum spectat: ne eum putemus externum ministerium hominibus ita mandare, ut spiritualis effectus laudem illis resignet. In quem sensum Augustinus [2]) pluribus disputat, baptismum efficaciae et potestatis non nisi in Christum unum competere. Et quid opus est humano testimonio, quum vox illa spiritus quae in ore Baptistae clare sonuit, aures nostras assidue percellere debeat: Hic est qui baptizat in spiritu (Ioann. 1, 33)? siquidem eum hoc elogio ab omnibus ministris discerni constat, ut sciamus solum ipsum intus praestare, quod homines visibili signo testantur. Quod

1) citamus *Beza et Amst.* (Nous alleguons).
2) Homil. 5 et 6 in Ioann.

probe alibi Augustinus exponit his verbis: [1]) Quomodo ergo et Moses sanctificat et Dominus? Non enim Moses pro Domino, sed Moses visibilibus sacramentis per ministerium suum, Dominus autem invisibili gratia per spiritum sanctum, ubi est totus fructus etiam visibilium sacramentorum. Nam sine ista sanctificatione invisibilis gratiae, visibilia sacramenta quid prosunt? [2]) Nec vero aliter conciliari poterunt scripturae loci, qui videntur in speciem [3]) discrepare. Cuius generis sunt, quos illic notavimus, spiritum sanctum esse sigillum quo nobis sancitur futurae haereditatis fides, et sacramenta etiam sigilla esse. Nihilo enim magis consentaneum est, pari gradu locari, quam ad signa transferri, [pag. 36] quod non nisi in spiritum competit. [4]) Una igitur solutio est in illo vulgari dicto, superioris et subalterni nullam esse repugnantiam. [5]) Nam si quis contendat non obsignari mortuis signis salutem nostram, quia hoc proprium est spiritus sancti munus, quaero quid responsuri sint isti censores, [6]) quibus non plane arridet consensus noster? nisi hoc ipsum quod asserimus: quod mediis inferioribus utitur Deus, minime id obstare quin spiritus sui virtute fidem nostram solus inchoet ac perficiat.

Quod dicimus, non omnibus promiscue, sed electis Dei tantum ad quos interior et efficax spiritus operatio pervenit, prodesse signa, clarius est quam ut longa refutatione indigeat. Nam a) si quis omnibus communem facere velit effectum, praeter-

1) Quaestionum veter. testam. lib. 3, cap. 84.
2) *Add.* Jusqu'ici i'ay recité les mots de S. Augustin.
3) in specie *Beza et Amst.* (de prime face).
4) Et toutesfois d'autre part ce mesme office est donné aux sacremens: il n'y auroit nul propos de les colloquer en pareil degré, pource que ce qui n'appartient qu'au S. Esprit leur seroit transporté comme butin ou pillage.
5) *Add.* comme l'instrument dont l'homme use en besongnant ne repugne point à la main à laquelle il est subiet.
6) mutins.
a) Hunc totum locum usque ad haec verba: Ac merito sorbonicum caett. sic placeret referre: Interim in effectu sacramentorum et ipsius Dei operantis in verbo et sacramentis observamus discrimen inter spiritualem perceptionem corporis et sanguinis Christi, et inter visibilem vel externam sacramenti perceptionem, itemque inter homines ipsos qui sacramenta percipiunt, ne ingrati et iniqui aestimatores gratiae Dei reperiamur, neque Deo sanctissimo imputemus quod est culpae humanae. Id quod veteres ecclesiae doctores ante nos fecerunt, veluti S. Augustinus, tum alibi, tum in 26 tractatu in Ioannem, explicans D. Iesu dictum: Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, habet vitam aeternam. Sic enim scribit caett. *Haec Bullingerus, qui plura ex Augustino in hunc sensum scripta congerit, deinde sic pergit:* Intelligis non admonitus cur ista verbotim inserenda et quasi in medio operis collocanda existimem. Mirifice enim nostram sententiam exprimunt, explicant, denique et confirmant, ut speremus his nobis cordatiores facilius conciliatum iri. *Calvinus tamen his neglectis tantum suo textui inseruit quae nunc habentur a verbis:* Nec vero, dum ita loquimur . . . . *usque ad illa:* se ipsum privat.

quam quod scripturae testimonio refellitur tale commentum, experientia etiam reclamat. Ergo sicuti per se externa vox hominis in corda minime penetrat,[1]) sed ex multis auditoribus soli ad Christum veniunt qui trahuntur intus a patre (Ioann. 6, 44): iuxta illud Iesaiae (53, 1), non alios praedicationi credere nisi quibus revelatum est Dei brachium: ita penes liberum et gratuitum eiusdem Dei arbitrium est, dare quibus voluerit, ut in signorum usu proficiant. Nec vero dum ita loquimur, quidquam mutari intelligimus in sacramentorum natura, quin sua illis maneat integritas. Neque enim Augustinus,[2]) dum ad corpus ecclesiae, quod in praedestinatis,[3]) qui iam ex parte iustificati sunt et adhuc iustificantur, et olim glorificandi sunt, restringit sacrae coenae effectum, eius vim, si ipsa per se aestimetur, erga reprobos evacuat vel minuit: sed tantum eius fructum [pag. 37] peraeque omnibus communem esse negat. Quando vero reprobis non nisi sua incredulitas obstaculo est, quominus Christo potiantur, in ipsis quoque tota culpa residet. Denique neminem frustratur signi repraesentatio, nisi qui ultro et maligne se ipsum privat. Verissimum enim est tantum quemque fructus ex signis referre, quantum fidei vase percipiet. Ac merito sorbonicum illud figmentum repudiamus, novae legis sacramenta omnibus prodesse, qui modo obicem non ponant peccati mortalis. Nam virtutem illis affingere, quam externus tantum usus instar canalis in animas infundat, plane insipida a) superstitio est.[4]) Quod si fidem mediam intercedere oportet, nemo sanus negabit, eundem Deum, qui his subsidiis infirmitatem nostram levat, fidem etiam dare, quae idoneis fulturis subnixa ad Christum conscendat, ut eius gratiis potiatur. Et certe extra controversiam esse hoc debet: sicuti lucere solem et suos e coelo radios emittere non sufficeret, nisi prius dati nobis essent oculi qui luce eius fruantur, ita Dominum frustra externis signis illucescere, nisi nos oculatos reddat. Imo, sicuti solis calor vivum et animatum corpus vegetans in cadavere foetorem excitat, ita sacramenta ubi non adest fidei spiritus, mortiferum potius quam vitalem odorem spirare certum est.

Caeterum ne quis ideo, vel quidquam decedere sacramentorum virtuti, vel hominum incredulitate et malitia infirmari Dei veritatem putaret, diligenter nos cavisse existimo, dum integra nihilominus dicimus manere signa, indignisque Dei gratiam offerre, nec vim promissionum labefactari, licet non recipiant [pag. 38] increduli quod offertur. De ministris hic non agitur, de quibus stulte olim dubitatum est, an eorum perfidia vel alia quaevis indignitas sacramenta vitiet. Nobis autem sanctior est Dei institutio, quam ut eius vis ab hominibus pendeat. Sit igitur aut Iudas aut Epicureus quispiam sacrorum omnium contemptor baptismi vel sacrae coenae minister: non secus et lavacrum regenerationis, et spirituale carnis et sanguinis Christi alimentum fidelibus per eius manum a Domino conferri statuimus, quam si angelus coelo e descenderet. Non a) quod communi ecclesiae incuria vel conniventia foveri deceat vitiosos ministros, et qui sacrum locum impura vita contaminant: quin potius tam publice quam privatim danda opera est, ut talibus inquinamentis Dei sanctuarium purgetur, si fieri potest. Verum si quos prorsus impios ad honorem obrepere contingat, vel ambitiosus quorundam favor impediat ne in ordinem cogantur dissoluti, vel protinus, ut optandum foret, abdicentur, quantumvis detestabilis sit eorum indignitas, sacramentis nihil derogat: quando non nisi a se ipso sumit Christus quod illic nobis largitur, a ministris autem non haurit vel derivat. Itaque quod intentionem consecrantis necessario requirunt papistae, perversum et exitiale b) figmentum esse non dubitamus. Sed quum Dominus vere semper quod figurat, tam per impios quam fideles ministros, praestare sit paratus, non nisi fide recipi fatemur,[1]) quod oblatum est: incredulos vero inanes dicimus vacuosque discedere. Neque tamen eorum vitio sacramenti virtuti quidquam deperit. Aditum claudit et obserat [pag. 39] incredulus, quominus in eius animam penetret Dei gratia. Negamus Dominum ideo manum suam retrahere: quin potius, ut sibi perpetuo constet, ac immensa bonitate sua certet cum hominis malitia, vere quod respuitur offerre asserimus.

Sed haec duo longe inter se differunt, fidem Domino constare ad praestandum quod signo demonstrat: et hominem, ut fruatur oblata gratia, locum promissoni dare: quia ut quis recipiat quod

---

1) *Add.* et ne s'y donne point d'entrée pour changer les hommes.

2) Tract. in Ioann. 26.

3) qu'il dit estre de ceux que Dieu a predestinez *etc.* (*in Latino aliquid deesse videtur; in gallico vero omittuntur quae de praedestinatis in archetypo addebantur*).

a) *Calvinus scripserat:* magica. *Bullingerus volebat:* ingens, vel simile quidpiam mitius.

4) *Add.* voyre une sorcellerie.

a) Non quod communi . . . . haurit vel derivat. *Haec aberant ab autographo. Bullingerus paulo aliter scribendum proposuerat:* Non quod curae nobis nihil sit, sancti an profani sint ministri, aut polluatur orneturve ministerium sanctum: sed quod significare volumus, nos virtutem sacramentorum nequaquam derivare ex dignitate vel indignitate ministrorum. Fatemur alioqui ministros indignos in ordinem redigendos, et, si res ita flagitarit, ministerio abdicandos.

b) *C. habuerat:* diabolicum figmentum. *Bullingerus volebat:* inane et exitiale, *non quod ista non vere dicerentur, sed ne multi inter papistas magnae spei viri acerbis huiusmodi loquutionibus offenderentur.*

1) ce n'est pas à dire que nous y recevions rien que par foy: *quod parum concinne versum videtur.*

datur, ante capacem esse oportet, sicuti scriptum est: Aperi os tuum et implebo illud (Psal. 81, 11). Quare inscite quidam clamitant inanem et irritam fieri sacrae coenae figuram, nisi tantundem in ea percipiant impii, quantum fideles. Si promiscue idem utrisque dari sentirent, facile subscriberem. Sed Christum absque fide recipi non minus portentum est, quam semen in igne germinare. Nam quo iure sibi permittunt, Christum a spiritu suo divellere? quod nefarium esse sacrilegium ducimus. Recipi ab impiis Christum volunt, quibus ne guttam quidem concedunt spiritus Christi. Quid hoc aliud est, quam veluti mortuum sepulcro includere? Atqui, dicet quispiam, reos non faceret Paulus corporis et sanguinis Domini qui indigne manducant, nisi a) fierent ipsi quoque Christi participes. Imo si pateret in eos Christo ingressus, omni ipsos reatu eximeret. Nunc [1]) vero quia sacrae communicationis pignus, quod reverenter suscipere decebat, foede conculcant, non mirum si corporis et sanguinis censeantur rei. Nimis autem absurde imperiti homines reatu non putant teneri, nisi qui et manibus palpant, et dentibus atterunt, et deglutiunt Christi [pag. 40] corpus. Iam vero secundum eos, qualis erit ista receptio? Nam modum quo Christus habitat in nobis, Paulus fidem esse pronunciat. Ergo sublata fide, tantum ad momentum recipi necesse erit, ut simul evanescat. [2]) Quanto rectius b) Augustinus, [3]) ut homine probe in scripturis exercitato dignum erat, non secus panem Domini Iudae datum esse docet, quo manciparetur diabolo, quam datum Paulo angelum Satanae, per quem perficeretur in Christo. Prius vero dixerat, [4]) reliquos discipulos manducasse panem Dominum: Iudam vero panem Domini contra Dominum. Alibi [5]) quoque celebre istud Christi dictum prudenter expendit, nunquam morituros qui manducaverint. Nempe, inquit, virtutem sacramenti, non tantum visibile sacramentum: et quidem intus non foris: qui corde manducant, non qui premunt dente. Unde c) tandem concludit, sacramentum huius rei in mensa dominica proponi, et id sumi quibusdam ad exitium, aliis ad vitam; rem ipsam, cuius signum est coena, omnibus ad vitam cedere, nulli ad exitium, quicunque fuerit eius particeps. Ac ne quis de eius scriptoris mente dubitet, quasdam sententias non pigebit altius repetere. Postquam dixerat panem hunc interioris hominis quaerere esuriem, subiicit: Manna et Moses et Aaron et Phinees et multi alii manducarunt, qui placuerunt Domino nec mortui sunt. Quare? quia visibilem cibum spiritualiter intelligebant, spiritualiter esuriebant, spiritualiter gustabant, ut spiritualiter satiarentur. Nam et nos hodie accepimus visibilem cibum: sed aliud est sacramentum, aliud virtus sacramenti. [pag. 41] Et paulo post: Ac per hoc, qui non manet in Christo, et in quo non manet Christus, procul dubio nec manducat spiritualiter carnem eius, nec bibit eius sanguinem: licet carnaliter et visibiliter premat dentibus signum corporis et sanguinis: sed magis tantae rei sacramentum sibi ad iudicium manducat et bibit, quia immundus praesumpsit ad Christi accedere sacramenta. Vides ut profanis et impuris nihil praeter visibilem signi sumptionem concedat. Dicit alicubi, [1]) fateor, corpus Christi fuisse illis panem coenae, quibus dicebat Paulus (1 Cor. 11, 29): Qui indigne sumit, iudicium sibi edit ac bibit, non discernens corpus Domini: nec ideo nihil accepisse, quia male acceperint. Sed quo sensu id velit accipi, plenius idem ipse alio loco explicat. [2]) Nam ex professo definiendum suscipiens, quomodo improbi et scelerati homines, qui fidem catholicam ore profitentur, Christi corpus manducent: et quidem adversus quorundam opinionem, qui non solo sacramento eos edere sed re ipsa fingebant: sed nec isti, inquit, dicendi sunt manducare corpus Christi, quoniam nec in membris computandi sunt Christi. Ut enim alia taceam: non possunt simul esse membra Christi et membra meretricis (1 Cor. 6, 16). Denique ipse, dicens (Ioann. 6, 54): Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in eo, ostendit quid sit, non sacramento tenus, sed re vera corpus Christi edere. Hoc enim est in Christo manere, ut in illo maneat et Christus. Sic enim hoc dixit tanquam diceret: Qui non manet in me et in quo ego non maneo, non se dicat aut existimet manducare corpus meum, vel sanguinem meum bibere. [3]) Desinant [pag. 42] ergo imperiti homines pro Iuda litigare, ne Christum sine Christo appetere videantur. [4])

---

a) *Bullingerus Calvini ratiocinationem minus bene perspiciens pro* nisi, *legendum esse censebat:* si. *Calvinus vero, ne aliis quoque sua φράσις fraudi esset, inseruit haec verba:* dicet quispiam.

1) *Add.* Quand doncques ils sont condamnez c'est signe qu'ils n'ont nulle part avec celuy qui est la iustice de Dieu.

2) *Add.* qui est une resverie trop badine.

b) Quanto rectius Augustinus *caett.* Etiam hoc loco inserenda arbitramur verbotim Augustini verba quod vehementer pugnent contra adversarios *etc. Bullingerus. Qui simul plura describit quae ad rem facere putat, Calvinus vero non recepit.*

3) Homil. in Ioann. 62.

4) Homil. 59.

5) Homil. 26.

c) *Hic omnia fere nova et ab archetypo aliena. Quod simpliciter sic decurrebat:* Unde tandem concludit rem ipsam, cuius signum est coena, omnibus ad vitam cedere, nulli ad exitium, quicunque fuerit eius particeps. Desinant ergo imperiti homines pro Iuda litigare, ne sub eius persona propriam agere causam et Christum sine Christo appetere videantur.

1) Lib. 5 de baptismo contra Donatistas.

2) Lib. de Civit. Dei 21. cap. 25.

3) *Add.* Voyla le propos de S. Augustin.

4) Pourtant que ces gens inconsideres qui debatent contre

Quod deinde prosequimur, fidelibus spiritualium bonorum effectum, quae figurant sacramenta, extra eorum usum constare, quando et quotidie verum esse experimur, et probatur scripturae testimoniis, mirum est si cui displiceat. Neque enim si martyribus carcere inclusis liberum non est externum signum sumere, ideo Christo carere dicentur, qui magnifice in illis triumphat. Nec ad coenam quisquam rite accedet Christo prorsus vacuus, nec Cornelio deerat baptismi veritas, qui ante aquae lotionem spiritu sancto iam perfusus erat: sicuti nec Moses divinae unctionis expers, cuius signum aliis [1]) contulit, ipse nunquam accepit. Quanquam eo minime spectat haec doctrina, ut signorum usu valere iusso, arcanis inspirationibus contenti simus. Neque enim si Dominus interdum, ut suam virtutem nullis adminiculis obstrictam probet, omisso signo idem peragit, quod per signum repraesentat: ideo quod in salutem nostram instituit, quasi supervacuum abiicere censebitur. Nobis vero multo minus id licebit, quorum fides verbo eiusque sigillis intenta esse debet. Vere enim ab Augustino scriptum est: [2]) Quamvis Deus absque signo visibili quos vult sanctificet, quisquis tamen signum contemnit, invisibili sanctificatione merito privari. Huic capiti affine est quod proxime addidimus, [3]) nempe quae ex sacramentis percipitur utilitas, eam ad externae sumptionis tempus non debere restringi, ac si Dei gratiam eodem secum momento adveherent. In quo si quis a nobis [pag. 43] dissentit, tum regenerationis gratiam in multis acceleret necesse est, tum in reliquum vitae cursum fabricet innumeros baptismos. Effectum baptismi, qui ad tempus nullus fuit, videmus tandem emergere. [4]) Aqua tinguntur multi ab utero matris, qui aetatis progressu adeo se intus fuisse baptizatos non ostendunt, ut potius exstincto, quantum in se est, Dei spiritu baptismum suum exinaniant. Eorum partem ad se Deus revocat. Qui ergo vitae novitatem signo tanquam capsula [5]) includet, non tam ornabit signum ipsum, quam Deo erit iniurius. Iam quum assidua usque ad mortem esse debeat poenitentiae meditatio, ut in ea proficiant filii Dei: quis baptismum impie mutilari non videt, si non ultra externam administrationem vis eius et fructus extenditur, qui ad totum vitae decursum patet? Imo nihil in sacra signa magis contumeliosum fingi potest, quam eorum veritatem in praesenti tantum actione vigere. Hoc ita accipio: [1]) quamvis statim praetereat visibilis figura, manere tamen quam testatur gratiam, neque momento cum oculari spectaculo evanescere. Neque enim eorum superstitioni favere animus est, qui elementa panis et aquae, quasi post usum praesentem cui destinata sunt in ipsis haereat consecratio, perperam in templis asservant. Atque id diserte testari oportuit, ne spem aeternae salutis, quae nullis temporum inclinationibus obnoxia est, temporalibus signis quis affigat, ut non plus concipiat fides, quam intuitu cernit oculos.

Venio nunc ad quaestionem, ex qua exorti sunt tam violenti et duri conflictus: qualis in sacra [pag. 44] coena sit corporis et sanguinis Domini communicatio. Porro eius definitio non ante a nobis posita est, quam refutatum localis praesentiae figmentum, et expositus verborum Christi sensus, de quibus antehac nimis contentiose certatum est. Sed quia nunc morosis et indoctis hominibus occurrere consilium est, qui praecipites ad caecum calumniandi impetum feruntur, vel probos et simplices sinistris illorum sermonibus imbutos placare, nunc ab illo tertio capite incipiam.

Primum quidem fatemur, Christum quod panis et vini symbolis figurat, vere praestare, ut animas nostras carnis suae esu et sanguinis potione alat. Facessat igitur putida illa calumnia, theatricam fore pompam, [2]) nisi re ipsa praestet Dominus quod signo ostendit. Neque enim dicimus quidquam ostendi quod non vere detur. Iubet nos Dominus panem et vinum accipere: interea spirituale carnis suae et sanguinis alimentum se dare pronunciat. Huius rei non fallacem oculis proponi figuram dicimus, sed pignus nobis porrigi, cui res ipsa et veritas coniuncta est: quod scilicet Christi carne et sanguine animae nostrae pascantur. Nec fidei nomen quidquam imaginarium notat, quasi tantum cogitatione, vel memoria percipiant fideles quod promittitur: sed ne quis putet eo usque prostitui Christum, ut ipso fruantur increduli. Neque enim dum Paulus Christum habitare docet in cordibus nostris per fidem (Ephes. 3, 17), loco verae habitationis imaginationem supponit: sed quomodo tanti boni possessionem cernamus, a) admonet. Carnem ergo Christi, sine ullis ambagibus, fatemur esse vivificam: non tantum quia [pag. 45] semel in ea nobis salus parta est, sed quia nunc dum sacra unitate cum Christo coalescimus, eadem illa caro vitam in nos spirat, vel ut brevius dicam, quia arcana spiri-

---

nous se deportent de plaider la cause de Iudas s'ils ne veulent qu'on souspeçonne que sous sa personne ils parlent pour eux voulans avoir Iesu Christ sans l'avoir.

1) à ses freres et à ses neveux.

2) Lib. quaestionum vet. test. 3.

3) ce que nous avons dit dans nostre Accord.

4) elle se demonstre par succession.

5) une bougette.

1) Hoc ita accipio . . . . asservant. *Haec aberant ab archetypo et inserta sunt a Calvino, monente Bullingero tale aliquid desiderari ne adversarii ex praecedentibus inferant, extra usum species panis et vini valere et iuste asservari.*

1) une farce qui se ioueroit sur un eschafaut.

a) *Bullingerus addere volebat*: percipiamusque.

tus virtute in Christi corpus insiti communem habemus cum ipso vitam. Nam ex abscondito deitatis fonte in Christi carnem mirabiliter infusa est vita, ut inde ad nos flueret. [1]

Verum ut de coelestibus Dei mysteriis semper crassum aliquid concipiunt humanae mentes, hic rursus obviam ire talibus deliriis necesse fuit. Quo pertinet ista definitio a nobis posita: non perinde intelligi debere, quod de carnis Christi participatione dicimus, quasi fieret aliqua substantiae vel commixtio, vel transfusio, [2] sed quia ex carne semel in sacrificium oblata vitam hauriamus. Si cui displicet haec exceptio, primum dico aliquid sibi ex proprio cerebro commentum esse, quod et scripturis nusquam proditum, et fidei analogiae minime consentaneum est. Deinde nimis superbum esse dico, qui ex sensu temere concepto legem aliis praescribat. Misceri si volunt carnis Christi substantiam cum hominis anima, quot se absurdis involvent? Negant fas esse, tam sublime mysterium ad saeculi rationem subduci vel immensam eius magnitudinem metiri ingenii nostri modulo. In quo illis plane assentior. Sed an eo usque trahenda est fidei modestia, ut totam religionem horrendis portentis deformet? Atqui hoc modo, ut quidque absurdissimum foret, ita maxime Christo congrueret, eiusque doctrinae. [3] Sacram unitatem, quae nobis est cum Christo, sensui carnis incomprehensibilem fatemur esse. Quod nos [pag. 46] sibi coniungens non modo vitam nobis suam instillat, sed unum quoque nobiscum efficitur, sicuti ipse unum est cum patre, sublimius captu nostro mysterium esse concedimus: nisi quatenus eius verbis retectum est. a) Sed an ideo protinus somniandum, in nos transfundi eius substantiam, ut sordibus nostris inquinetur? Quod se oculos claudere dicunt, ne curiosius inquirant quod Dominus occultat, vanissimum esse hinc convincitur, quod se ex Dei verbo doceri non sustinent. Haec certe fidei sobrietas est, non modo acquiescere in Dei nutu, neque plus sibi arripere, quam sacro eius ore patefactum sit, sed etiam ad spiritum prophetiae sedulo attendere, et sanam interpretationem mansueta docilitate amplecti. Quare temulenta in utroque pervicacia est, si quis vel se non contineat intra legitimas metas, vel sanae intelligentiae lucem fastidiose respuat. Communicari nobis Christi corpus et sanguinem, nullus nostrum negat. Qualis autem a) sit corporis et sanguinis Domini communicatio, quaeritur. Carnalem isti palam et simpliciter asserere quomodo audeant, miror. Spiritualem quum dicimus, fremunt, quasi hac voce realem, ut vulgo loquuntur, tollamus. Nos vero, si reale pro vero accipiant, et fallaci vel imaginario opponant, barbare loqui mallemus, quam pugnis materiam praebere. Scimus enim quam non deceant logomachiae Christi servos, sed quia hoc concedendo nihil apud eos proficitur, qui modis omnibus sunt implacabiles, [1] placidis et moderatis hoc testatum volo, ita secundum nos spiritualem esse communicationis modum, ut re ipsa [pag. 47] Christo fruamur. Hac modo ratione contenti simus, ultra quam nemo nisi valde litigiosus insurget, vivificam nobis esse Christi carnem, quia ex ea spiri-

---

1) *Add.* tellement que c'est de là qu'il nous la faut puiser.

2) distillation.

3) *Hoc loco Besa et Amst. omni distinctione sublata sensum cimmeriis tenebris involverunt.*

a) nisi quatenus . . . . retectum est. *Haec addidit Calvinus monente Bullingero, non bene dici rem ineffabilem et incomprehensibilem quam ipsi tamen in Consensione sua explicuerint.*

---

a) *Hunc totum locum in archetypo aliter sonasse, ex his Bullingeri verbis, quae propter rei momentum integra describimus, satis superque patebit:* Qualis autem . . . . quaeritur. Carnalem isti palam et simpliciter asserere non audent (imo audent: dicunt enim Christi carnem corporaliter edi ore corporis ineffabiliter, neque enim de modo inquirendum esse, id quod superius intellexisti ex verbis Lutheri). Spiritualem quum dicimus, fremunt (qui hanc illi non agnoscunt, sed oppugnant, ut quae non sit satis, neque exprimat doni Dei praestantiam et veritatem) quasi hac voce realem, quam vocant, tollamus (significanter dicis: quam vocant, nimirum adversarii. At hi, quod indubitate constat, per reale intelligunt corporale: realiter praesens est, i. e. ipsum corpus praesens est, realiter editur, i. e. ipsum corpus corporaliter i. e. ore corporis manducatur. Nos ergo, mi Calvine, tollimus vocem realiter, quum dicimus spiritualiter. Ac nolumus omnino hanc vocem illis ex nostro consensu concedi, in illa significatione qua hactenus usi sunt, et utuntur etiam hodie. Dicis: per reale intelligimus verum, excludimusque falsum et imaginationem inanem. Recte tu quidem, sed isti non ita intelligunt. Sufficiat ergo nobis tutum et scripturae et patrum omniumque saeculorum vocabulum: spiritus et spiritualiter. Admoneantur autem isti nos per spiritum non intelligere nihil, vanitatem, et imperceptibiles efficiaciaque carentes phantasias, sed ipsam Dei sensibilem in mentibus et fructiferam adeoque vitalem operationem. Nam spiritus veritas est, non illusio aut vanitas. Spiritus ergo satis realis est et satis doni magnitudinem exprimit utcunque non admittamus illis hoc vocabulum, quo tam crasse utuntur, atque in ipso omne suae causae praesidium collocant. Ergo quod mox subdis: Barbare loqui malumus quam pugnis materiam praebere, circumspectius poni oramus. Principio enim, admittendo vocem realiter, pugnas adeo non vitabimus, ut nunc maxime instauremus. Deinde nolumus ita barbare loqui. Quae enim adigit nos necessitas barbaros loquendi modos invehere in nostras ecclesias propter contentiosos istos? Si vero ipsis placeat loqui barbare in suis ecclesiis, assuetis rebus portentosis, atque adeo uti vocabulo realiter, et per hoc intelligere id quod est vere, non false, per illusionem et imaginationem vanam, per nos quidem hoc illis est liberum. Non illa de causa litigabimus cum eis, modo nobis quoque liberum sit clare loqui et loquutiones religiosa expositione explicare, maxime quum orationis unicus sit finis, clare quae dicuntur intelligere. *Harum Bullingeri observationum hactenus rationem habuit Calvinus ut insereret quae paulo infra nunc leguntur:* Scimus enim . . . . Christo fruamur.

1) gens si difficiles qu'ils ne prennent nulle raison en payement.

cebit? Quum in quaerendo verborum sensu discutimus, qualiter de sacramentis loqui scriptura soleat, audire non sustinent, quia semel dictum est: Hoc est corpus meum. Quid? An non etiam dictum est: Petra erat Christus (1 Cor. 10, 4)? Et quo sensu, nisi quia idem erat spiritualis potus cum eo, quem hodie in calice libamus? Ne apertae rationi locum dare cogantur, res sacro nexu coniunctas sacrilega vesania discerpunt. Verum ut taceam haec [pag. 50] omnia et dissimulem: quo tandem iure sibi permittunt suum illud Esse, in quo tantopere insistunt, in diversas loquendi formas resolvere? [1]) Quum velint panem esse Christum, cur postea transsiliunt ad sua commenta, esse cum pane, in pane, et sub pane? Unde istud illis magisterium, ut commenta sua non minus ab usu remota quam inter se contraria futiliter vomentes alios a sana intelligentia arceant? Si panis a) censeri corpus debet quia sic vocatur, non minus, teste Paulo, erit communicatio corporis. Imo si dicam Paulum clarius hoc loco exponere, quod subobscure a Christo dictum erat, quis sobrius mihi repugnabit? Dominus pronunciat panem esse suum corpus. Sequitur discipulus, cui certe propositum non est luci nebulas obducere, ac panem explicatius corporis communicationem esse docet. Hic si consentiant nobiscum, statim lis dirempta erit: quia in panis fractione nos quoque testamur communicari fidelibus corpus Christi. Placet illis verbum retinere. [2]) Agedum, quum apud Lucam et Paulum Christus calicem vocet testamentum in suo sanguine: quoties panem esse corpus et vinum sanguinem clamabunt, ego optimo iure vicissim regeram, esse testamenta in corpore et sanguine. Desistant igitur indocti homines ab ea pertinacia, in qua, ne quid gravius dicam, contorti subinde et perplexi haereant, necesse est. Quia iustam disputationem nunc suscipere operae pretium non est, unum hoc sumo: panem ubi dixerunt esse corpus, fateri tamen simul coguntur signum esse corporis. Unde porro hoc se habere dicent, nisi ex Christi verbis? Ergo signi nomen, [pag. 51] de quo tam odiose nobiscum rixantur, furtim eliciunt ex eo loco, quem nolunt nisi literaliter intelligi. Nos vero, quod tam communis sensus quam pietatis ratio [1]) extorquet, dum figuratum esse loquendi modum ingenue concedimus, non confugimus neque ad allegorias neque ad parabolas, sed axioma sumimus, quod sine controversia receptum est inter omnes pios: quoties de sacramentis agitur, rei signatae nomen ad signum metonymice solere transferri. Exempla frequentius in scripturis occurrunt, quam ut negare audeant vel summi adversarii, hunc usum instar generalis regulae habendum. Ergo sicuti manna olim spiritualis cibus fuit, sicut aqua erat Christus, sicut spiritus sanctus columba, sicut baptismus lavacrum regenerationis: sic et panis corpus, vinum sanguis Christi vocatur. Si malunt synecdochen quam metonymiam, atque ita si de vocula tantum una dimicant, ablegandum erat hoc certamen ad Grammaticos. [2]) Quid autem illic proficient, nisi ut pueris quoque iudicibus ludibrio sit eorum inscitia? Caeterum ut hoc omittam: quisquis a logomachia non abhorret, se nequaquam Christi servum esse prodit. De re enim quum optime conveniat, quid magis praeposterum, quam scindi ecclesias, et atroces moveri tumultus, quia alii panem vocari corpus interpretantur, quod sub ipso et cum ipso exhibetur: alii vero quia symbolum est non lusorium nec inane, sed cui annexa sit [3]) sua veritas, ut vere participes fiant Christi, qui et ore signum, et fide promissionem recipiunt? Quod si illis statutum est nullum facere maledicendi finem, neminem qui a contentione [pag. 52] integer erit, tam iniquum fore confido, qui non et recta nos docere, et sinceritatem colere, et paci studere agnoscat. Minime vero timendum esse arbitror, ne quis importunis istorum clamoribus, nisi eodem ipse quoque furoris oestro percitus, subscribat. [4])

---

1) *Add.* Voyla, disent-ils, c'est un poinct raclé que ce mot Estre n'emporte point signe ne figure.

a) Si panis etc. usque ad haec verba: Placet illis etc. et ipsa omnia expungi cuperemus. Principio ne morosi nostri adversarii nos novam rursus interpretationem, post innumeras nostras priores, afferre querantur. Deinde ne illi ipsi aut nostrum nonnulli nobis obiiciant Bernensem disputationem (fol. 120, 121, 129), quasi a nobis ipsis et ab illa longe lateque dissideamus. Quae vero omittenda suademus, huiusmodi esse videntur, ut omissa detrimentum nullum bonae causae adferant. *Bull.*

2) mais puisqu'ils se veulent tant arrester aux mots, encores aurons nous belle avantage sur eux.

1) conforme à la reigle de foy.

2) s'ils aiment mieux une autre figure ce combat se devoit plustost renvoyer aux escoles de grammaire: tant s'en faut qu'il merite qu'on en trouble toute la Chrestienté.

3) est *Beza et Amst.*

4) *In edd. Besanis et Amstelodamensi subiicitur subscriptio:* Ioannes Calvinus.

CHRISTIANO LECTORI HEINRYCHUS BULLINGERUS, TIGURINAE ECCLESIAE MINISTER S. D.*)

Edidit superioribus diebus clarissimus vir honorandusque et carissimus frater noster D. Iohannes Calvinus, Genevensis ecclesiae fidelis pastor, Defensionem sanae et orthodoxae doctrinae de sacramentis etc. Quam licet Genevae typis excudisset optimus typographus Robertus Stephanus, nulla tamen hic nobis praeter paucula ad manum erant exempla, quum interim plures plurima expeterent: ideoque factum est ut industrius fidelissimusque typographus ille noster Christophorus Froschoverus, bona interim cum gratia Roberti Stephani et ipse exemplorum aliquot centurias pro studiosis recuderit. Qua re ipsum multis multum inserviisse nihil dubitamus; sicuti et pium illum fidelis nostri fratris et symmystae Calvini laborem gratissimum omnibus piis futurum speramus, quum alias ob causas plurimas, tum maxime propter brevitatem. Scripti sunt dudum hac de causa a piis et doctis viris libri plures, ut nunc brevia, quae aut priorum admoneant aut illa ipsa illustrent, non obtusis malignisve sufficere queant ingeniis, praesertim quum ipsa res, de qua disputatur, huiusmodi esse videatur, ut extra contentionem paucis possit explicari, apud eos maxime qui pluris faciunt simplicem et pacatam veritatis expositionem, quam implicatam et rixosam concertationem. Atque utinam ne his quidem nunc fuisset opus. Quoniam vero nonnulli sunt, qui pro concionibus ecclesiasticis et per scripta publica disputationem hanc, dudum non male sopitam depositamque, de integro resuscitantes infeliciter revocant, summa necessitate adactus Calvinus noster, id faciundum suscepit quod fecit: unde et laudem meruit haud dubie nunc apud pios omnes, gratiasque ipsi etiam posteri agent immortales.

Utinam vero intelligerent contentionis huius sopitae restauratores, quam graviter peccent in Deum ipsum, in veritatem eius, et in sanctam Christi ecclesiam, denique in infirmos fide. Qui offenderit unum de pusillis istis, inquit in evangelio Dominus noster, expedit ei ut suspendatur in collum eius mola asinaria, ac demergatur in profundum maris. Scripta certe prophetica et apostolica ex rixis et contentionibus ingentia malorum derivant agmina. Vulgus asserit, et rectissime quidem, contendendo veritatem amitti. Nulla isti necessitate in hanc adducuntur contentionem. Neque enim est quod praetexant veritatis patrocinium, quam nemo nostrum labefactatam, imo salvam magis, incolumem et stabilitam cupit. Nemo illos provocat, nemo laedit, nemo odit aut invidet. Quinimo patienter sufferimus quod omnigenis proscindimur obruimurque conviciis. Appellamur schuermeri, phanatici et furiosi homines, pacis turbatores, sacramentarii et sacramentorum hostes, et quidquid atra suadet evomere bilis. At animat hic nos nostra omnibus piis in hac causa satis cognita innocentia. Dogma ipsum quod in nobis oppugnant, constat bonis et doctis omnibus ex scripturis esse petitum et confirmatum, fideique orthodoxae et catholicae per omnia congruum, dudumque multis vetustiorum et sanctorum patrum testimoniis ornatum. Ut vero nonnulli adhuc supersint qui hoc liquido nondum cernunt et pio quodam zelo ad contentiones rapi videantur, videre tamen omnes spero, illos istis adeo non excusari, ut tanto gravius delinquant, quanto instant acrius. Certum est enim neminem, vel mediocriter prudentem, nunquam probavisse lites nulla necessitate susceptas. Certe pacem iustam et caritatem sanctam omnibus saeculis omnes probarunt sancti, extra quam sanctissimus Christi apostolus ne pili quidem facit vel praestantissima dona.

Et quidem amamus illos nostros antagonistas nihilominus, et sufferimus perlibenter, orantes perpetuo Dominum pro salute ipsorum: atque adeo nunc hortamur fratres illos nostros ut positis simultatibus, odiis et contentionibus, sicut filii pacis nobiscum coalescant in sancta pace et concordia, ac serio secum expendant, a Iesu Christo Dei filio Domino nostro sacrosanctam coenam esse institutam, ut in ipsa non tantum dona percipia-

*) *Haec Bullingeri subscriptio in sola editione Turicensi legitur. Contulimus cum autoris autographo in Archivis Turic. asservato Plut. VI. tom.* 106 (*olim B. II.*), *fol.* 673. *Simlerus inseruit suae Collectioni Vol.* 83.

mus spiritualia, sed ut etiam sit symbolum aeterni inter nos amoris mutui foederisque: ac ea de causa turbatori pacis diabolo nihil obvenire posse suavius, quam si sanctissimam et arctissimam hanc confoederationem vertere possit in uberem litium, sectarum dissensionumque materiam. Eucharistiam vocarunt veteres sanctam hanc Domini coenam, nimirum a gratiarum actione et precibus sanctis. Quam vero gratae Deo sint preces oblatae ipsi a discordibus, ipse nos docet in evangelio Dominus, quum iubet tantisper deponere oblationem, donec cum offenso redeamus in gratiam. Ne sinamus hic, quaeso, triumphare salutis nostrae inimicum, neve exhibeamus, obsecro, communibus nostris hostibus iucundum nostra pugna spectaculum. Quin potius valeant apud nos omnes ardentissima haec sancti apostoli verba: Si qua igitur consolatio in Christo, si quod solatium dilectionis, si qua communio spiritus, si qua viscera et miserationes, complete nostrum gaudium, ut similiter affecti sitis, eandem caritatem habentes unanimes, idem sentientes: ne quid fiat per contentionem aut per inanem gloriam, sed ex humilitate alium quisque se praestantiorem existimet: ne sua quisque spectetis, sed unusquisque quae sunt aliorum. Et alibi iterum idem: Obsecro vos fratres, inquit, per nomen Domini Iesu Christi, ut idem loquamini omnes, et non sint inter vos dissidia, sed sitis integrum corpus, eadem sententia. Deus pacis et sincerae caritatis tollat omnem per totum terrae orbem discordiam, inspiretque omnibus nobis veram concordiam et iustum in vero et bono consensum, ad gloriam nominis sui et afflictae ecclesiae consolationem et incolumitatem. Vale, lector, et precare sedulo Dominum ne mundo ingratissimo rependat pro meritis, sed misereatur omnium nostrum per Christum Iesum Dominum nostrum.

SECUNDA DEFENSIO

PIAE ET ORTHODOXAE DE SACRAMENTIS FIDEI

CONTRA IOACHIMI WESTPHALI CALUMNIAS,

IOANNE CALVINO AUTORE.

EX OFFICINA TYPOGRAPHICA IOANNIS CRISPINI.
M. D. LVI.

in eum invehar, pro vestra prudentia et [pag. 5] aequitate, quibus me stimulis adegerit expendite. Haereses et haereticos, diabolicas blasphemias, impiam scripturae abnegationem, eversionem omnium sacrorum, et eiusmodi convicia subinde crepat. Denique non alio spectat liber, nisi ut nos anathematum fulminibus ad imos usque inferos praecipitet. Quid mihi hic residuum fuit, nisi ut malo nodo aptarem durum cuneum, [1]) ne sibi in sua vecordia nimis placeret? Equidem si homines istos molliri posse spes esset, non recusarem demissus ac supplex ecclesiae pacem redimere. Sed quo feratur ipsorum violentia, omnibus satis notum est. Itaque meam in ista duritie tractanda austeritatem Dei quoque exemplum excusat, qui se pronunciat non modo inclementius acturum cum praefractis, sed contra eos praefractum fore (Psal. 18, 26). Caeterum etsi mihi summo studio fuit, rem ipsam recta [2]) persequi, ut ab eius tractatione quam minimum digrederer, quia tamen adversarius pro suo ingenio huc et illuc transsiliens ordinem me tenere passus non est, summam totius nostrae disceptationis tribus verbis perstringere licebit. De legitimo sacramentorum usu, dignitate et efficacia reverenter me scripsisse, ne ipse quidem negat. Quam dextre vel erudite eius iudicio, nihil moror, quando pietatis laudem ab inimico mihi tribui satis est. De tribus ergo capitibus residuum illi est certamen: quia panem coenae vult substantialiter esse corpus Christi; deinde ut Christus praesentem se fidelibus in coena exhibeat, vult immensum esse eius corpus, et ubique esse extra locum; tertio nullam in verbis Christi figuram vult admitti, quamvis de re conveniat. Tanti aestimat verbis mordicus [3]) insistere, ut satius sit concuti totum orbem, quam expositionem ullam admitti. Nos carnem Christi et sanguinem vere nobis in coena offerri asserimus, ut animas nostras vivificent: nec ambigua est nostra definitio, non aliter hoc spirituali alimento, quod nobis in coena offertur, vegetari animas, quam corpora nostra pane terreno aluntur. Vera igitur [pag. 6] carnis et sanguinis Christi participatio in coena a nobis statuitur. De voce substantiae si quis litem moveat, Christum asserimus a carnis suae substantia vitam in animas nostras spirare: imo propriam in nos vitam diffundere, modo ne qua substantiae transfusio fingatur. Haec inexorabilis iracundiae causa est Westphalo, quod quum vivificam esse fatemur Christi carnem, eiusque nos vere in coena fieri participes, hac simplicitate non contentus, urget ac contendit panem substantialiter corpus esse.

1) si non, comme porte le proverbe, à rude asne rude asnier.
2) d'un droict fil.
3) comme s'il les prenoit à belles dents.

Unde etiam emergit alterum dogma, ore impii hominis non secus ingurgitari [1]) Christi corpus et sanguinem quam panem et vinum. Qui fit enim ut tam pertinaciter a Iuda non minus quam a Petro sumptum fuisse Christi corpus affirmet, nisi quia hominis incredulitate substantia signi non mutatur? Substantiam porro imaginantur, quae Dei verbo minime consentanea est, ut pani Christus carnem suam substantialiter affigat. Nam quod obtendunt, absurdum esse si ab hominum fide pendeat promissionum Dei veritas, nullo negotio diluitur. Diserte enim testamur nullam incredulitatem obstare, quin suam vim et naturam retineat sacra Christi institutio, quin offeratur ac detur omnibus caro eius in spiritualem cibum et in potum sanguis, quin panis verum sit carnis symbolum et vinum sanguinis, quin stabile ac ratum sit quod Christus e coelo pronunciat, corpus, quod semel in sacrificium patri obtulit, nunc hominibus in alimentum offerre. Si hoc beneficio se fraudant impii, facitque eorum incredulitas ne fruitio ad eos usque perveniat, negamus sacramento propterea quidquam decedere: quia integrum manet. Secundum quaestionis caput non ex alio fonte oritur, quam ex modo communicationis, quem Westphalus cum corporis Christi immensitate necessario coniunctum esse putat: nisi coram sistatur Christi corpus, negat vere communicari. [2]) Nos contra excipimus, locorum distantia non prohiberi immensam spiritus virtutem, quae vitam ex Christi carne in nos transfundit. [pag. 7] Atque hic detegitur eorum improbitas, qui odiose in vulgus spargunt, nos Christi praesentiam a coena tollere, quia Dei potentiam sensu nostro metimur. Quasi vero huius mysterii sublimitas humani ingenii captum non superet, Christum, licet in coelesti gloria maneat, quoad corporis sui situm, arcana tamen spiritus gratia ad nos descendere, ut nos sibi unitos vitae suae faciat participes. Quasi minus splendide extollat Dei potentiam, qui vitam ex carne Christi in nos influere docet, quam qui e coelo eius carnem elicit, ut nobis sit vivifica. Leviter haec nunc delibo, quae fusius et uberius reperietis suis locis exposita. Ac ne vos a libri lectione diutius remorer, de ultimo capite iam aliquid attingam. Nefas existimat quaerere quo sensu panem Christus dixerit corpus suum, quia verborum claritas omnem expositionem respuit. Nos autem ad familiarem tritumque scripturae morem provocamus, quae rei signatae nomen, quoties de sacramentis agitur, ad signum ipsum transfert: cuius rei exemplum non semel aut iterum occurrit, sed apud peritos propter suam frequentiam instar est communis regulae. Neque tamen inani figura pascimus

1) gobe.
2) *Ed. princeps nescio quo pacto exhibet:* comitari.

fidelium oculos, qui re ipsa Dominum quod testatur praestare clare asserimus: sed tantum distingui volumus, ut a signo et actione visibili ad rem spiritualem anagoge fiat. Quorsum enim sub terrenis elementis carnis et sanguinis sui pignus proponit Christus, nisi ut nos sursum attollat? Quod si ruditatis nostrae adminicula sunt, ad rem ipsam nemo unquam pertinget, nisi qui ita adiutus a terra in coelum quasi per gradus conscendet. Itaque non modo totum Christi ordinem pervertunt, sed spiritui Dei suum eripiunt loquendi morem, qui negant sub panis symbolo repraesentari nobis Christi corpus. Hac ratione corporis nomen pani tribuit. Eo usque vero efferri, ut interpretationem pro summo sacrilegio habendam clamitent, cuius modestiae est? Fontes totius controversiae [1]) digito monstrare placuit, ex quibus pateret superbo magis [pag. 8] adversae partis fastidio quam iusta causa dissidium, quod exstinctum esse debuerat, rursus accendi: cuius si funestum et lamentabilem exitum timetis, ut certe timendus est, vos per sacrum Christi nomen et nostrae in ipso unitatis vinculum obtestor, ut quaerendo remedio certatim operam detis. Quaecunque oblata fuerit conciliationis ratio, ad eam amplexandam me non modo propensum fore, sed alacrem profiteor. Vestrae quoque et pietatis et humanitatis vicissim erit, quem cognoscitis optima fide et cum fructu non poenitendo sua omnia studia et labores in ecclesiae aedificationem conferre, potius sublevare, quam calcandum permittere importuni hominis [2]) libidini. Sed quid de me privatim loquor? Quin sanctae potius cum tot ecclesiis coniunctionis, quam iste abrumpere conatur, vobis habenda ratio est. Quidquid enim in contrariam partem blateret, in hunc fidei consensum, ex misera papatus dissipatione non humanitus nos coaluisse certum est. De unico Deo veroque et legitimo eius cultu, de generis humani corruptione, de salute gratuita, de obtinendae iustitiae modo, de officio et virtute Christi, de poenitentia eiusque exercitiis, de fide quae in evangelii promissiones recumbens salutis certitudinem nobis affert, de invocatione Dei, aliisque praecipuis capitibus, eadem utrinque apud nos doctrina personat. Unum Deum patrem, eodem mediatore freti, invocamus: idem adoptionis spiritus nobis futurae haereditatis arra est: eodem sacrificio nos omnes Christus reconciliavit: in ea iustitia, quam nobis peperit, acquiescunt mentes nostrae: eodem capite gloriamur. Mirum vero, si Christus, quem praedicamus pacem nostram, et qui sublato dissidio patrem nobis in coelo placavit, non etiam efficiat, ut fraternam in terra pacem mutuo colamus. Quid quod nobis contra Antichristum eiusque tyrannidem, contra foedas christianae religionis corruptelas, contra impias superstitiones sacrorumque omnium profanationem, [1]) quotidie sub eodem vexillo [pag. 9] praeliandum est? His ergo tot sacrae coniunctionis pignoribus, et hoc consensu, quem divinitus sancitum fuisse clare apparet, posthabito, divortium inter eos moliri, qui eandem sequuntur militiam, non minus crudelis quam impia membrorum Christi laceratio est: cui vos esse fautores minime aequum est, vel ullo modo suffragari. Valete observandi fratres. Dominus vos tueatur, suo spiritu gubernet, ac benedictionibus augeat. Genevae, Nonis Ianuarii. M. D. LVI.

---

1) le noeud de la matiere et les principaux points de tout le different.
2) *Add.* et desraisonnable.

1) et la profanation de tout le service de Dieu et dependances d'iceluy.

SECUNDA DEFENSIO PIAE ET ORTHODOXAE DE SACRAMENTIS FIDEI, ADVERSUS IOACHIMI WESTPHALI CALUMNIAS. IOANNE CALVINO AUTORE.[1])

[pag. 10] Quam invitus ad hoc certamen, quod ab initio hucusque defugere conatus sum, nunc iterum pertrahar, multis verbis testari, mihi necesse non esse arbitror. Omnibus enim qui scripta mea legerunt non obscurum est, quam moderate argumentum, quod graves inter pios et doctos viros pugnas nostro saeculo excitaverat, tractaverim: ut inde nulla saltem acerbior offensio oriri posset. Nam etsi docendi rationem ad hominum gratiam non inflexi, quod tamen ingenue et sincere ex genuino animi mei sensu professus sum, eiusmodi erat, ut ad placandos animos magis quam ad augenda dissidia valere debuerit. Nam et iam aliqua ex parte sedatus erat ille, quem dixi, contentionis fervor, ut in placidis eorum scriptionibus purior[2]) liqueret rei explicatio. Ac libenter glorior, quum alii ad alios propius accedere coepissent, eorum consensu, licet nondum pleno et solido, me fuisse non [pag. 11] mediocriter adiutum. Quum enim a tenebris papatus emergere incipiens, tenui sanae doctrinae gustu concepto, legerem apud Lutherum, nihil in sacramentis ab Oecolampadio et Zvinglio reliquum fieri praeter nudas et inanes figuras, ita me ab ipsorum libris alienatum fuisse fateor, ut diu a lectione abstinuerim. Porro antequam scribere aggressus sum, Marpurgi inter se colloquuti aliquid ex priore vehementia remiserant, ut si nondum plane esset serenitas, aliquantulum tamen discussa esset densior caligo. Hoc quidem mihi iure vendico, nunquam me ambigua loquendi forma captiose aliud prae me tulisse quam sentirem. Postquam absque dissimulatione ita in lucem prodii, nullus ex dissentientibus, quorum tunc vigebat fama et autoritas florebat, signum offensi animi dedit. Nam cum praecipuis quibusque sententiae Lutheri patronis, et qui eam acerrime tutati sunt, familiaris deinde usus mihi fuit: qui me certatim omnes amice amplexi sunt. Quin etiam Lutherus ipse quum scripta mea inspexisset, quale de me iudicium fecerit, mihi per testes idoneos [pag. 12] probare non difficile erit. Sed mihi unus pro multis erit Philippus Melanchthon. Accidit postea infeliciter, ut Lutherus ab iisdem accensus flabellis, quibus nunc turbatur ecclesiae quies, privatim adversus Tigurinos rursum excandesceret. Nam etsi longius interdum quam par esset ferebat eum ingenii vehementia, nunquam tamen sponte ad pristinam contentionem raptus esset, nisi a pestiferis facibus suggestus fuisset tantus ardor. Mihi, ut plurimis aliis Dei cultoribus et Christi ministris, non parum tunc doluit, res denuo sic esse exulceratas. Quod tamen unum mihi restabat, tacitus in sinu meo gemui. Interea ne qua dissensionis species ecclesias in his partibus scinderet, vel suspicio esset diversas opiniones hinc inde foveri, et quia fremebant quidam, mihi cum eximiis viris fidisque Christi ministris, ecclesiae Tigurinae doctoribus, non satis convenire, non abs re fore utrinque visum est, si mutui nostri consensus testimonium ederetur. Summam controversae doctrinae sumus ita breviter complexi, ut simplex et perspicua exstaret fidei nostrae confessio. Hanc [pag. 13] novi incendii materiam fuisse quis dicet? Surrexit Ioachimus quidam Westphalus, et quasi intolerabile crimen esset, ne qua inter fratres vel obscura simultas resideat, omnem offensionum memoriam delere, ad arma conclamans tumultu omnia replevit. Legatur eius Farrago:[1]) reperient lectores, non tam ei fuisse propositum, doctrinam, quae in formula Consensus a nobis comprehensa est, quam consen-

---

1) Ioanne Calvino autore. *Haec verba in sola editione principe latina addita leguntur.*
2) plus coulante et claire.

1) ce qu'il a rappetassé. *Alludit ad Westphali libellum cui titulus est:* Farrago confusanearum et inter se dissidentium opinionum de coena Domini ex Sacramentariorum libris congesta. 1552.

[pag. 18] qualis fuerit mea in scribendo mediocritas. Caeterum, quia forte veritus est, ne si solus ipse laesus foret, paucos inveniret privati doloris socios, totam gentem suam ad commune praelium incitat, ac si Germanis omnibus vulgatum temulentiae probrum a me obiectum foret. Si ita esset, ne ipse quidem mihi vellem ignosci. Sed notanda est quam mox addit probatio. Crimine hoc, inquit, semel atque iterum me perstringit. Quasi vero si bibulus est, sine compotoribus inebriari nequeat. Quanquam ne hic de nihilo anxius sit, sciat non indictum fuisse praelium suis poculis, sciat de alia temulentia me loquutum esse, [1]) quam propheta Isaias dicit non esse a vino. Utinam vero non ita se in profundum fastum immergeret, nec praeceps rueret tam violento impetu, ut ieiuna eius ebrietas omnibus plus aequo nota esset. Non minus etiam ridicule in locum illum communem digreditur, sibi hanc cum Christo et apostolis communem esse sortem, quod praeter culpam oneretur mendaciis et probris, quibus vomendis tam largum et robustum ei esse pulmonem testantur eius scripta, quam ferendis et [pag. 19] concoquendis delicatum esse eius stomachum, querimoniae declarant. Praesertim quid eum gravissime vulneraverit, perspicere difficile non est. Admonueram ut suae inscitiae conscius, non tam confidenter se efferret. Mihi certe nihil minus in animo fuerat, quam tam acerbum vulnus infligere. Nunc quum subinde stomachose repetat indoctum se haberi, latentem morbum detexit. Ergo, Westphale, ut intelligas, neque me data opera antehac quaesisse quod te pungeret, neque etiam nunc dolore tuo oblectari, posthac indoctum vocare desinam, modo vicissim candidum et integrum hominem te mihi praestes. [2]) Atque utcunque tuo more ebullias in effraenam maledicendi licentiam, nullis conviciis certabo. Porro ut verum sit, durius te ideo fuisse meis verbis obiurgatum, ut audaciam tuam compescerem, frustra tamen vel existimas, vel obtendis, callido me artificio fuisse usum, ut probris meis oppressus quiesceres. Quasi vero nescirem quam facundus ad maledicendum rhetor esses, et quam larga huius generis copia tibi proflueret. Sed quando ita mecum agis, ut si verbulo [pag. 20] te perstringam conviciator sim, tu vero nihil tibi ad me lacerandum non concesseris: quomodo temperanda erit styli mei ratio? Nempe hoc compendium sequi praestabit, ut de re ipsa simpliciter loquar. Nam et hoc observabit prudens lector, quoties vehementius in te incurrere coactus sum, nunquam tamen a gravi et seria admonitione recessisse. Tu vero nescio quo spiritu inflatus, nisi spumas plenis buccis egeras, videris anhelo stomacho nescio quod molestum onus comprimere. Quo magis mirum est te plusquam secure vitium, quod in te omnibus adeo foedum deformeque apparet, perinde ac si immunis et purus ab eo fores, regerere. Caeterum, ne quae in me ficti criminis suspicio haereat, iterum breviter monendi sunt lectores, quam ingenue mihi petulantiam [1]) exprobres. Eius enim memorandum specimen profers, quod linguae meae aculeum in Lutheri nomen exseruerim. Quaenam vero tam acutae sunt illae punctiones? Respondes, quia contentiosum, vehementem et levem esse insimulaverim. In duobus cur tibi mentiri libuerit, nescio. Contentiosum enim et levem non vocavi. Vehementiam in hac causa notatam [pag. 21] fuisse si indigne feras, contende solem meridie non lucere.

Quam vero cupide Westphalus extra locum in locos communes excurrat, atque ut mustacei rhetores [2]) solent, declamitando vagetur extra causam, ex hoc uno plus satis liquet, quod ne videatur multitudine confidere, figmentum inane sibi fabricat, me ingentibus copiis gloriari, quas me ex omnibus angulis educturum minatus sim. Itaque subiicit me, tanta multitudine confisum, imbellem turbam contemnere. Si quis Eccius vel Cocleus has naenias effutiret, minore cum molestia pueris ridendos traderem. Nunc quod se tam flagitiose prostituit qualiscunque evangelii professor, ignoscant lectores si in refutatione modicus sim, quia dedecoris me pudet ac piget. Video tamen quid sit: quia nihil Athanasio simile habebat praeter paucitatem, hanc similitudinis notam arripuit, qua se faceret orthodoxum. Dixeram doctis et cordatis quiescentibus paucos homines indoctos suis clamoribus ecclesiam turbare: nempe fore sperabam, ut moniti tumultuosas voces compescerent, testes paucitatis, indices stultitiae. Hic non [pag. 22] simpliciter de numero certatur. Sed dum multos, quos a parte sua stare ipse iactat, ostendo modis omnibus longe esse aptiores et melius instructos, silendo tamen nobiscum pacem colere, si mica pudoris fuisset in Westphalo, abiecta hasta ex conflictu ad suam stationem reversus esset. Addideram rursus, si tantum sacramentis vim suam asserere volebat, nullam fuisse causam, cur in nos irrueret: quia non modo iustis elogiis splendide apud nos ornantur sacramenta, sed si quis inanes figuras esse dicat, multi ad hunc errorem strenue refutandum parati sint. Verba mea inspiciant lectores, unde constabit quam ieiune adventitios colores hic declamator quaeritet. [3]) Ne

1) *Vide primam defensionem pagina nostra* 7 *et quae ibi annotavimus.*

2) pourveu que de ton costé tu monstres envers moy une honnesteté naïfve et procedes en bonne rondeur.

1) que mon parler est desbordé et plein d'iniures.

2) de pauvres harangueurs nouvellement faits.

3) empruntant çà et là d'ailleurs quelque chose pour se faire valoir.

tantum abest, ut pravae conspirationi ad nos hostiliter vexandos nomen suum adscribant. Imo fieri aliter non potest, dum nobis opponit quotquot Augustanae confessioni subscribunt, quin brevi deprehendant lectores ea in re fucum sibi fieri. Atque ut optimus quisque eius confessionis defensor rogetur, responsurum non dubito, malis auspiciis turbari pacem, cuius retinendae studium non dissimulant, qui paulo plus autoritatis in Saxonia merentur quam centum Westphali.

Quibus ad scribendum causis adductus fuerit dum recenset, se de tuenda bona fama valde sollicitum esse ostendit, ne in ministerium, quo fungitur, [pag. 28] contemptus recidat, fidesque minuatur suis scriptis. Si tibi est cordi bona fama, quis te ad eam prostituendam pravus genius impulit, quum tibi maneret salva et integra si taceres? Ipse tibi infamiam contraxisti, quam eluere non ita facile erit. Augebis vero quoad ab odiosa ista rixandi libidine desistas. Iterum repetam, non poteras initio tibi melius consulere, ac ne hodie quidem potes, quam tacendo. Quod vero non parum hic te metus angit, ne fides tuis scriptis depereat, ex tuo unius sensu aestima quantopere excruciet pios omnes longe gravius incommodum, ubi te vident ad detrahendam tot magnorum ac praestantium virorum tam utilibus scriptis fidem, violento conatu incumbere. Ne sim iam unus ex eorum numero, quibus fidem detrahere tentasti. Sed dum tibi propositum esse vident omnes, Oecolampadium, Zvinglium, Bucerum, Petrum Martyrem, Bulingerum, Ioannem a Lasco labefactare, ut tota eorum existimatio concidat, quem omnino pium et aequum hominem in mundo esse putas, cuius stomachum in te non provocet tam maligna obtrectatio? Quos tibi de libris tuis gratificandi causa plausus dent [pag. 29] gregales tui, nescio: quid tu ipse iudices, videris. Sed iniuriam tibi fieri non dices, si eorum quos nominavi unumquemque tibi praeferam. Quanquam si te ita excaecat stultus tui amor, ut honore antecedere cupias, quos doctrina procul sequeris, nobis, qui tibi nullo iure addicti sumus, maior habenda est publici boni ratio. Mentio librorum, quam saepius ingeris, te aliquid scripturire denunciat. Sed qualecunque sit illud, minore ecclesiae iactura perierit, quam unus ex multis liber, quos omnes abolere tibi fuit in animo: quo mihi iustior, te quoque autore, defensio suppetit, qui fidem et operam meam, ne praeclaris suis opibus ecclesiam spoliares, interposui.

Librum deinde suum in quatuor capita partitur. Primo enim refutandum suscipit quod scripsi, perperam ab ipso et inscite nos fuisse traductos, quasi pugnantia scribamus. Deinde quod dixeram iniuste nos fuisse ab eo reprehensos, ac si nihil praeter vacua symbola in coena Domini relinquamus. Tertio hoc assumit, se discordias non excitare, dum turbarum autoribus repugnat. Tandem se ad obiecta crimina responsurum promittit.

[pag. 30] Ac primae quidem partis hoc bellum exordium est, me Consensum nostrum ex aliquot vocum synonymia probare, quales sunt Figura, Signum, Symbolum. Itaque miratur me non etiam ex syllabis idem colligere. Sed quid si hic manifesto in mendacio eum pueri deprehendant? Nunquam enim mihi in mentem venit, hanc verborum affinitatem obtendere ad probandum nostrum Consensum. Sed quum ipse clamose istas voces exagitasset, imo scripsisset hac contradictionis nota nos prodi haereticos, simpliciter derisi hominis stultitiam, ut digna erat. Nunc tamen ac si elapsus esset, se multo plus largiri gloriatur, nos scilicet non solum in paucis voculis, sed in rebus et sententiis convenire. Atque ut facetus appareat, se cohonestare dicit uno hoc nomine sacramentarios omnes, quod inter se consentiant. Sed crassius est eius cavillum, quam ut sub hac frivola iactantia delitescat. Magna verborum atrocitate nos pro haereticis traduxit, quia inter nos dissentimus. Demonstratio [pag. 31] haec ei optima visa est, quia alius panem coenae symbolum, alius figuram, alius signum vocat, palam nos dissentire: ac suam hanc argutiam, quo splendidior esset, in tabula depinxit. Ego quid fecissem? Fuitne omittendum, quod me tacente omnibus occurrit, Consensum nostrum non potuisse melius probari? Longius etiam progrediar, si quando lucem doctrinae meae afferre velim, eius explicationem petere ab his vocibus. An me ideo pugnantia loqui, vel mihi contrarium esse finget, quia rem unam pluribus modis commodius interpretari studeam? Propius conserta manu eum premam. Quicunque aliter verba Christi exponunt, quam secundum literam, ut vulgo loquuntur, eos non dubitat sacramentarios facere. Mihi placet conditio: ita enim Augustinus in ordinem nostrum relegatur. Scripsit adversus Faustum, Dominum dixisse: Hoc est corpus meum, quum signum daret corporis sui. Quando figurate Christi verba exponit, sacramentarius haud dubie censebitur. [pag. 32] Alibi propter similitudinem rei signatae corpus et sanguinem vocari tradit, corporis et sanguinis sacramentum. Nonne autore Westphalo, haec nefanda verborum Christi laceratio est? Alibi scribit, Dominum in coena corporis et sanguinis sui figuram discipulis commendasse et tradidisse. Duosne ex nobis reperiet magis inter se dissentientes, quam Augustinus dissentit ipse secum? Frustra igitur negat se desipuisse Westphalus, quum in vocibus prope synonymis proposuit horrendi dissidii paradigma. Negat argumentationem ex particulari deductam valere: quasi per omnia inter nos conveniat, quia in aliquibus idem sentimus et loquimur. Ego vero me unquam ita ratiocinatum esse nego: quia tam absur-

dum delirium simpliciter refutasse satis erat, hac dissensionis nota patefieri haereticos, quia unus figurae nomen, alius signi, alius vero symboli usurpat. Sed nisi aliud adferat, nihil dissensionis esse statuo. Quasi vero metuat, ne obscura sit sua impudentia, pluribus verbis hoc idem prosequitur, sic me loquentem inducens: Scribo mutuas consensiones cum Tigurinis, una est nostra sententia, [pag. 33] mutuas tradimus operas: nullo igitur unquam tempore fuit discrepantia inter quoscunque sacramentarios. Quod totum quum improbe confingat, mox se implicat altero mendacio, se neque personas neque tempus finire, sed indefinite loqui de nostris dissidiis. Nugator, ubi igitur Farrago tua ex libris nostris excerpta, quae singulos suis nominibus designat? Foediore etiam mendacio nos onerat, quod in autoris caput recidere aequum est. Nam Anabaptistas, Davidianos, [1]) et fanaticos fere omnes nobis permiscens, sectam unam instar hydrae conflat: quia omnes Zvinglii dogma profitentur. Non dicam quod publicis monumentis satis superque testatum est, a nullis acrius quam a nobis oppugnatas fuisse sectas, sive quas nominat, sive quaecunque nostro saeculo exortae sunt. Sed quibus tandem vinculis nos in unum fascem colligat? Satisne est uno verbo dixisse, uno et eodem errore omnes esse implicitos? An ego angelos contester, quum ab ipsis quoque diabolis retegatur Westphali improbitas? Nam si de sectariis quaeratur, propius ad ipsum accedere constabit. Servetus quidem, qui et Anabaptista [pag. 34] erat, et haereticorum deterrimus, cum Westphalo prorsus consentiebat: atque in hoc doctrinae capite Oecolampadium et Zvinglium non secus in suis libris vexavit, quam si Westphalo operam locasset.

Iam quia priore via non successit, alia nostras contradictiones ostendere aggreditur. Ac praefatur quidem, quia idem tentatum sit a Luthero, sibi quoque licere. Sed quocunque se exemplo tegat, rem inspicere convenit. Quod ex Carolostadii commento tenebras causae offundit, quia procul ascitum esse constat, in refutatione non laboro. Quanquam autem non teneo unde alias interpretationes sumpserit, his tamen calumniis nihil putidius est, indignis modis contextum et ordinem verborum Christi violenter lacerari, quia sic quispiam accipiat, corpus Christi spirituale esse alimentum: alter vero sic transferat, quod pro vobis traditur hoc est corpus meum. Quid enim obsecro absurdi, si sacrificium mortis epulum spirituale ordine praecedat? Sed quia his quoque tam frivolis rationibus destituitur, ad fabulas suo more confugit, in Phrisia truncari Christi verba, a concionatore [pag. 35] perspectae fidei sibi fuisse scriptum commemorat, quia dum porrigitur panis, haec verba suggerat minister: Edite, credite, et in memoriam revocate corpus Domini nostri in cruce oblatum esse verum sacrificium pro peccatis vestris. Grande nefas scilicet mortis Christi memoriam in sacra coena celebrari. Neque enim si minister in ipsa distributione populum ad meditandum mortis Christi fructum revocat, ideo praetermittitur ipsa Christi institutio. Quin etiam quum alibi contendat Westphalus distincte haec duo nobis praescribi, ut corpus edamus, et memoriam colamus mortis Christi: cur fratres nostros Phrisios hoc nomine flagellat, quia coelesti mandato obtemperant? Pergit deinde, consilium hoc a Suinckfeldio natum esse, qui iussit haec verba seponere ex oculis: Hoc est corpus meum. Quasi vero nobis cum Suinckfeldio quidquam sit commune, ut nobis luenda sit insaniae eius culpa. Imo quaenam ista est aequitas, postquam bonis istis paterculis stertentibus sedulo incubuimus ad oppugnandos Suinckfeldii errores, qui nihil subierunt laboris, subito expergefieri, et in nos torquere quidquid in adversario nostro odiosum reperiunt? [pag. 36] Eiusdem est farinae quod postea subiicit, quia indigne feramus nostras deceptiones claris verbis Christi pudefieri, ea contemptim abiicere, et murmurare tria verba duntaxat semel dicta nobis obiici. Hic si nos ficto maledicto scelerate in odium vocari querar, protinus excipiet se indefinite loqui. [1]) Sed cuius est candoris, blasphemiae crimine, cuius ne unus quidem autor profertur, onerare infinitam turbam? Nos vero coelestis magistri verbis non tam parum reverentiae deferimus, quin nobis ad solidam autoritatem abunde sufficiat, semel ab eo aliquid fuisse dictum. Atque ut melius pateat nihil nobis opus esse talibus cavillis, retorqueo, plus quadragies arcam foederis vocari Dei praesentiam, nec tamen alio sensu, quam quo panis vocatur corpus. Vides adeo nos lucem non refugere, ut ultro huius clypei obiectu vobis occurrere non dubitemus, passim transferri in scriptura Dei nomen ad visibile praesentiae Dei symbolum? Qua de re fusius disserendum nobis erit.

Quia tamen nondum illa quam detonuit contradictio patebat, denuo eandem orditur telam, violenter scilicet verba distrahi in diversas significationes, [pag. 37] quae minime simul consistunt. Atque iterum Carolostadii glosam odiose producit, quam diserte pridem nostri omnes repudiarunt. Postea ut repugnantiae fuco simplicium oblinat oculos, dicit hoc insulsum commentum a me reiici. Quasi vero tragicum facinus fuerit, falsam a nobis invidiam avertere. [2]) Quid tibi vis rixator? Caro-

1) les disciples de David George [*Ioris*].

1) *Add.* sans nommer personne.

2) *Add.* un faux blasme par lequel on tasche de nous rendre odieux.

lostadium dixi male interpretatum Christi verba: mecum in eo tu consentis. Quid ergo attinet ex repugnantia, quae tecum mihi communis est, crimen fingere? Tertio loco venerandum fratrem nostrum Ioannem a Lasco impetit, quia dicat demonstrativo pronomine totam actionem notari. Quasi vero promptum non sit, Lutheri quoque patrocinio hoc defendere. Panis Luthero extra usum sacrae coenae non nisi panis est: ac proinde articuli demonstratio [1]) intra actionis metas includitur. Ergo eadem doctrina in ore Lutheri vim oraculi obtinebit: si aliunde profecta fuerit, haereseos notam incurret? Quarto loco in Oecolampadium invehitur, qui pronomen Quod in Christi verbis non relative sed causaliter accipit. [2]) Quasi vero nefas sit interpreti, crassiore, ut aiunt, Minerva explicare [pag. 38] quod alioqui molestiam frustra parit. Dixit Oecolampadius, nunc fidelibus edendum offerri corpus Christi, quatenus semel traditum est ad expianda peccata: nempe ut sciremus priores sacrificio partes ascribi: nunc rogat Westphalus, quid igitur Matthaeo et Marco fiet, apud quos relatio non additur? Quasi vero brevitas illa, quod praecipuum est in legitimo coenae usu, tollat. Certe Paulus antequam nos ad epulandum hortetur, docet pascha nostrum esse immolatum (1 Cor. 5, 7). Fateor quidem illic de coena eum non agere: sed quum eadem sit ratio, quorsum sancto viro exprobrat Westphalus, quod hanc qualitatem, sine qua perit nobis coenae utilitas, prudenter notaverit? Haec scilicet ratio est, cur inflatis tibiis exclamet: Quo colore pingent, quo fuco excusabunt sacramentarii manifestam antilogiam? Ego vero respondeo neminem tam esse oculatum, qui somnia tua videat. Quia vero videt se nondum adeptum esse quod volebat, vel saltem non praestitisse quod erat professus, mutila quaedam verba in acervum congerit, panem coenae nunc vocari a nobis carnem, nunc figuram corporis, nunc passionem, nunc mortem, nunc memoriale passionis, alias [pag. 39] fidem, alias vigorem, alias virtutem Christi, alias merita, alias qualitatem corporis, alias actionem et formam coenae: item societatem ecclesiae, ius in participando corpore Christi, festum, et multa alia. Quid hoc homine facias, qui in sensum reprobum coniectus se effutire non sentit, quae detestabilem omnibus reddant eius malitiam? Brevis enim et expedita solutio est, diversis loquendi formis sine ulla repugnantia describi in quem finem panis vocetur corpus.

Quod praecipuum quaestionis statum esse dicit de sensu verborum Christi: Hoc est corpus meum, fateor. Quod etiam in hac controversia quaeri negat quid hic vel ille somniet, nec conscientiis satisfieri per hominum commenta, donec certa et indubia constet veritas, assentior. Quod certam aliquam definitionem requirit, in qua consistat fides, non repugno. Hanc igitur nobis ostendant severi isti vel potius morosi censores, quibus omnis interpretatio fastidio est. Urget literalem sensum, quod panis vere et naturaliter sit corpus Christi. Sed dum vicissim urgentur, sitne corpus proprie panis, praecisum illum et inflexibilem rigorem temperant, [pag. 40] corpus dari sub pane vel cum pane. Et certe nisi hoc concederent, calix ex quacunque fabricatus esset materia, sanguis Christi esset. Quum ergo sibi dicere permittant Christi corpus pane comprehendi non secus ac vinum cantharo, qui fit ut studium quaerendae commodae interpretationis tantopere eorum bilem exasperet? Nam quod in verbis uniformem a Paulo et evangelistis rationem teneri asserit, quid tam pueriliter mentiri iuvat? Quanto longius distent sanguis et testamentum in sanguine, quam signum et symbolum, monere supervacuum est. Westphalus autem, quem in sanguine et testamento uniformitas delectat, quam multiplici gustu sit praeditus ostendit, ad signi et symboli dissonantiam nauseans. Cautius tamen loqui iam incipit, se in rebus et sententiis, non in verbis dissidium reprehendere affirmans. Ego autem, quia sanis lectoribus conspicuum esse confido, distorte varios loquendi modos, qui ad usum et finem coenae demonstrandum tendunt, mutilari et discerpi, non longius insisto. Addit me clara veritate victum fateri rerum contrarietatem. Quibus autem verbis? [pag. 41] nempe quia dixerim nostros homines dum quaestionem perplexam et obscuram agitant, quamvis non discrepent re ipsa, praebere repugnantiae speciem. En digna theologo sinceritas, quae inter profanos rhetores frigidae ac putidae cavillationis notam non effugeret. Nam quod postea iocatur singulos prophetico spiritu fuisse afflatos, dum hanc causam initio aggressi sunt, fruatur sua dicacitate potius quam ut me refellendis suis dicteriis occupet. [1]) Quod autem apud eum sequitur, me circumspicere de alio effugio, dum obiicio quidquid obiter dictum fuit, ac si plena esset definitio, [2]) calumniose ipsum arripere, cur recitet non video, nisi ut se bis ridendum propinet. Estne hoc effugium, quod ipse imprudens, [3]) si ei creditur, omnium oculis subieci? Cui enim obscura est in lacerandis sententiis eius malignitas? Atque ut exempla quae nuper attigimus praeteream, cui persuadeat quod de ecclesiae societate dictum est plenae

---

1) ce mot: ceci.
2) qui a dit qu'es parolles de Christ ce mot Lequel ou Qui ne se prend pas pour raporter simplement le corps, mais rend raison du precedent.

1) l'aime mieux qu'il s'esgaye en ses gaudisseries que non pas qu'il m'amuse à refuter ses brocards.
2) comme si on vouloit traicter les choses pleinement.
3) sans y penser.

nihil magis receptum sit aut vulgare quam sub pane dari Christi corpus. Papistas melius a necessitate tropi eximeret sua transsubstantiatio. Qui vero panem et corpus res fatetur esse diversas, quomodo figuram ab his verbis tollet: Hoc est corpus meum? Quid? ubi calix vocatur sanguis, nonne illis in promptu est exceptio, continens pro contento sumi? Non est igitur hoc tragoedias agere in nugis, quod dico mihi curae non esse, quibuscum phreneticus hic confligat, [pag. 47] qui se tam pulchre elidit. Dicendum enim id omnino fuit, nisi vellem sciens causam prodere. Posthac vero ipse discat in re seria non ita nugari. Ac libere iterum repeto, nisi tropum suum publico consensu sanctificatum esse ostendat, suo ipsius ore damnatum esse haereseos, qui sine exceptione pro haereticis habendos tam audacter pronunciat, quicunque explicandis Christi verbis figuram adhibent. Scite tamen eludit,[1]) me facetum voluisse videri exprobans. Vide, Ioachime, uter facetiarum sit cupidior: egone qui dictum istud non nisi ex re nata sine ulla affectatione inserui, ac sponte oblatum usurpavi, an tu, qui sine lepore[2]) nescio quas frigidas elegantias longe accersis. Tuus vero iste triumphus, tropum tuum sanctificatum esse a Christo et ab apostolis, non ante victoriam abs te canitur: quia iam victus ac prostratus tibi tamen plaudere non desinis. Consentire te iactas cum Christo. Certa et invicta ratio, si modo tibi concederetur. Sed ex quo principio hoc sumptum est, magis Christi verbis consentaneum esse, panem vocari corpus, quia cum eo corpus datur, [pag. 48] quam quia symbolum est visibile corporis, et quidem cum sua veritate coniunctum? Quum vero scripturam causeris nec dialecticis nec grammaticis legibus astringi, quod nos tibi libenter damus, quaero nunc qua conscientia, vel etiam qua fronte nostras contradictiones in eadem pagina exagites, quia quidam nostrum in verbis Christi synecdochen, metaphoram alii, metonymiam alii esse tradunt? Nam si in his figuris nulla est maior religio, sua cuique relinquenda erat libertas. Sicuti autem concludit Ioachimus, licet in suo dogmate tuendo nostri consentiant, et in verbis quaedam sit consonantia, contradictoria tamen scribere: vicissim ex liquida demonstratione concludere mihi liceat, ipsum nec probe nec ingenue facere, qui inexplebili contentionis studio improbe ad conflandum dissidium arripit, quae facile conciliari inter se poterant: perperam multa calumniose detorquet, atque ex levicula quaque varietate gravem repugnantiam confingit. Dum vero Consensum nostrum, quo sepulta erant omnia dissidia, suis nebulis quantum potest obscurat, paci et concordiae esse inimicum: atque etiam impudenter in arenam committere, [pag. 49] qui maiore consensu hoc caput doctrinae iisdem verbis explicant, quam hactenus fecerit unus quispiam ex eorum grege, quos nobis hostes opponit.

Nunc ad secundam partem descendo, in qua obiectae calumniae crimen a se depellere conatur, quasi vere dixerit nos in sacramentis nihil praeter vacua signa relinquere, ubi clare perspicere licet quanto stupore ad contumaciam obduruerit. Testamur passim in scriptis nostris longe differre ab inanibus figuris quae Dominus nobis reliquit gratiae suae testimonia et sigilla. Diserte hoc Consensus praedicat, Dominum qui verax est, intus praestare suo spiritu quod oculis figurant sacramenta: nec quum distinguimus inter signa et res signatas, disiungere a signis veritatem. Hunc locum luculentius et uberius persequitur Defensio. Summa tamen est, vere nobis Christum offerri per sacramenta, ut eius facti participes bonis eius omnibus potiamur, ut denique ipse vivat in nobis, et nos in ipso. Qui ex adverso clamitat, statui a nobis vacua signa, an non aperte Christum totamque eius virtutem in nihilum redigit? Nam si quid est Christus, et si quo in pretio habentur spirituales [pag. 50] eius divitiae, pignus quo se nobis communicat, vacuum et inane dicendum non est. Si nunc excipiam, quod optimo iure licet, Christum nihil prorsus esse Westphalo, gravem sibi fieri iniuriam quiritabitur. Sed quem putat esse tam hebetem, cui non sponte in mentem veniat, iudicium hoc facere? Ac ne litigando plus verborum consumam, respondeat ipse uno verbo, si contendit vacua esse signa, quae veram Christi fruitionem afferunt, quanti Christum aestimet? Si tota spiritualium bonorum plenitudo non facit, ut quidquam veri et solidi signa contineant, an non spiritus sancti virtus secundum eum evanescit? Quibusnam praestigiis illudet, ut non statim appareat exsecranda haec blasphemia? Nam quod integumentis quibusdam lucem obscurat, puerile effugium est. Refert excogitatos fuisse tropos vel in verbo Est, vel in voce Corporis, ad probandam Christi absentiam. Atqui secundum nos panis ita corpus significat, ut vere, efficaciter, ac re ipsa nos ad Christi communicationem invitet. Dicimus enim veritatem quam continet promissio, illic exhiberi, et effectum externo symbolo annexum esse. Tropus [pag. 51] ergo signum minime evacuat, sed potius ostendit quomodo non sit vacuum. Nihilo etiam magis localis corporis absentia signi exinanitio est, quia non desinit Christus se offerre suis fidelibus fruendum, quamvis in terram non descendat. Ac frustra in miseram hanc latebram se abdit, quum alicubi fatear Oecolampadium et Zvinglium inter disputationis exordia, ad refellendam superstitionem nimis atten-

1) il rabat le coup de fort bonne grace.
2) sans grace ne demi.

[pl]enus ipse noster est. In hac doctrina [pag. 56] [s]ic persto, ut me non minus inscite quam inique Westphalus anguillae comparet. Quid enim dubii vel perplexi in hac doctrina reperit? Corpus Christi vere spiritualem esse cibum, cuius substantia animae nostrae pascuntur et vivunt, idque non minus vere in sacra coena nobis praestari, quam externo symbolo figuratur: modo ne corpus quasi e coelo detractum in pane quispiam falsa imaginatione includat. Quia Westphalum offendit haec exceptio, anguillam cauda non posse teneri clamat. In Commentariis me tectiorem fuisse dicit, sic temperatis coloribus, ut nonnulli, quamvis non obtusi nec hebetes, vix divinarent quid mihi vellem. De meo studio hoc sancte testabor, quanquam in Dei veritate pure et sincere tradenda summa a me religio adhibita fuit, non tamen minori fuisse curae, ut in ipsa dicendi forma simplex niteret perspicuitas. Quid mea sedulitate adeptus sim, loquuntur ipsi libri, quos iactat fuisse gratiores, quia videbar idem cum suis sentire: nunc vero postquam me Consensio e latebris in lucem protraxit, hanc gratiam fuisse perditam. Quid apud Westphalum et similes gratiae [pag. 57] acquisierint Commentarii, quid Consensio abstulerit, nescio. Sed quid si minime obscurum est, quaecunque in Consensione capita reprehendit, vel ex Commentariis desumpta esse, vel totidem fere verbis illic haberi: unde nova ista alienatio? Quid moliatur, nemo tam hebes est quin olfaciat. Neque etiam dissimulat ipse alibi, hoc se moliri cum sodalibus, ut libros meos undique exterminent. Qua aequitate, ipsi viderint: quando probabile non est gratos fuisse piis lectoribus, nisi ad ecclesiae aedificationem apti fuissent et utiles. Ergo probos et sani iudicii homines, qui hoc experti sunt, non fore tam fastidiosos arbitror, ut ob articulum unum multicipli doctrinae fructu se privent. Quam vero secum belle consentiat, ex duabus eius sententiis aestimont lectores. Defensionem scribendo dicit me ad latebras iterum fugisse, ut quasi nube tectus incedam incognitus, proxima vero pagina aliunde probationes sumere opus esse negat, quibus me convincat aliud sentire, quia non paucas suppeditat una Defensio. Ubi igitur nubes illa, qua me obtegere volui? Dicit me non ita sub fraudibus latere, quin me prodam. [pag. 58] Atqui si quidquam fraudulente tentassem, non deerat mediocris ad cavendum prudentia. Sed hoc reperient lectores, mihi nihil fuisse maiori curae, quam ut omni ambiguitate discussa, enucleate traderem quod ego quotidie in ecclesia profiteor ac doceo, et quod Deus ipse me ex animo sentire optimus testis est ac iudex. Caeterum, quia Westphalus quidquid reprehensione dignum censebat, vel saltem quidquid mordere volebat, in novem capita distribuit, eundem ego quoque ordinem sequar.

Quia dico Christum in nobis habitantem ita ad se nos attollere, ut vivificum carnis vigorem in nos transfundat, non secus ac vitali solis calore per radios vegetamur: item, Christum in coelo manentem ad nos sua virtute descendere, me fidem ecclesiae pervertere arguit, ac si negarem Christum nobis dare suum corpus. Ego vero quum dico Christum ad nos sua virtute descendere, nego me substituere aliquid diversum, quod donationem corporis aboleat, quia modum donationis simpliciter explico. [pag. 59] Excipit me ambigua corporis significatione fallere. Atqui toties repetendo verum et naturale illud corpus, quod in cruce oblatum est, putabam his cavillis satis superque esse occursum. Et certe ex qua officina commentum de corpore duplici prodierit me latet, nisi quod mihi detestabilis est impietas fingere Christum bicorporem. Scio equidem quod semel mortale corpus Christus induit, nunc novis coelestis gloriae qualitatibus esse praeditum, quae tamen non impediunt, quo minus idem substantia sit corpus. Dico igitur illo corpore, quod in cruce pependit, non minus in spiritualem vitam animas ipsas vegetari, quam pane terreno corpora nostra aluntur. Sed quia videtur obstare locorum distantia, ne ad nos usque perveniat carnis Christi virtus, nodum hunc ita expedio, Christum, licet locum non mutet, sua ad nos virtute descendere. An hoc latitare est, quum ego simpliciter modum definio eius manducationis, quam alii perplexo suo docendi genere obnubilant? Praecise urget Westphalus, corpus Christi in coena comedendum proponi: [pag. 60] de modo inquirere summum esse nefas ducit. Si quis excipiat, Petro teste Christum coelo comprehendi, donec iudex mundi appareat (Act. 3, 21), clarum scripturae testimonium non admittit. Ego Christum in coelesti sua sede relinquens, arcana spiritus eius influentia contentus sum, ut nos carne sua pascat. Uter nostrum flexuosis ambagibus ludit? Atqui quum inculco veritatem signis coniunctam esse, virtutem sacramenti non substantiam carnis intelligo. Ut concedam ita esse, non iam nudum signum erit, si virtute et effectu non careat. Sed unde carnis substantiam me submovere colligit? nempe quia dico non minus vere nos, quantum ad vim spiritualem attinet, participes corporis Christi fieri, quam pane vescimur. Colligit enim manifeste me praesentiam substantiae corporis negare, si tantum exhibetur Christi corpus: quia vis eius spiritualis erga fideles se exserit. Si de locali praesentia litigat, fateor sane me abhorrere ab hoc crasso commento. Neque enim aliter Christum in coena statuo praesentem, nisi quia fidelium mentes, sicuti illa est coelestis actio, fide supra mundum evehuntur, et Christus spiritus sui virtute obstaculum, [pag. 61] quod afferre poterat loci distantia, tollens, se membris suis coniungit. Excipit Westphalus, merita

manducationem a fide quia sit fidei effectus. [pag. 66] Non a triduo ita loqui incepi, nos credendo manducare Christum, quia vere participes eius facti in eius corpus coalescimus, ut nobis communis sit cum eo vita. Iam anni complures fluxerunt, ex quibus non destiti hoc subinde repetere. Quam turpe igitur Westphalo fuit, quum diserte verba mea sonent, manducare aliud esse quam credere: quod ego fortiter nego, quasi a me profectum impudenter obtrudere lectoribus? Tam cupide scilicet ad me deformandum prosilit, ut falsarius malit deprehendi, quam nihil conflandae invidiae causa afferre. Tam putidum deinde figmentum alio integumento obscurat, Christi corpus secundum me non aliter hodie a nobis comedi, quam olim a patribus, quia omnes Christo communicant, eoque fruuntur. Ergo iam aliud mihi est edere carnem Christi, quam credere: nisi forte fruitionem et communicationem pro nihilo ducendam existimet. Sed invidiam mihi facere cupiens, denuo intuitum eadem sinceritate in fruitionis locum supponit: ac si docerem non aliter manducari Christum, quam dum fides pro nobis mortuum intuetur. Quid ego calumniam hanc refellere nunc coner, a qua me [pag. 67] centum librorum meorum testimonia vindicant? Sed quoniam eadem pagina me satis superque absolvit Westphalus, non aliunde petenda mihi erit defensio. Verba enim mea recitat, spiritualem communicationis modum esse, ut re ipsa Christo fruamur: panem esse corporis Christi symbolum, ut vere participes fiant Christi, qui et ore signum et fide promissionem recipiunt. An his verbis doceri probat fruitionem Christi nihil aliud esse, quam fidei intuitum? Iam ergo hac in parte perspiciunt lectores, quibus coloribus meam doctrinam obscuret: vel potius detegitur eius impuritas, quae lucidissimam veritatem nimis foede conspurcat. Eiusdem farinae est quod mox attexit, edere Christi corpus tantundem valere, si verbis meis locus datur, quam promissionem fide recipere. Sed quomodo tam flagitiose se prostituere audet? Distincte, eo quoque teste, affirmo vere fieri Christi participes, ut eius carne pascantur, qui fide promissionem recipiunt. Ergo aliud est manducatio carnis Christi, quam promissionis receptio: si quidem admittit, causam ab effectu suo differre. Quis enim ex meis verbis non colliget, quod spirituale nobis alimentum est caro [pag. 68] Christi incomparabilem fidei esse fructum? Ne quis efficacia promissionem carere putet, qua nobis offertur Christi corpus, vacuos et inanes a coena discedere nego, quicunque fide promissionem recipiunt, quia simul oblato Christo vere fruuntur. Quaenam inversio faciet, ut credant oculati lectores quod aperte affirmo, me negare? Quod mihi criminis loco imputat, si doceam ore nihil praeter signum recipi, adeo non recuso, ut hinc de tota controversia iudicium fieri maxime cupiam. Cur enim mecum rixetur Westphalus, uno hoc verbulo retectum ac patefactum est: quia pro fratribus non agnoscit, nisi qui ad vorandum Christum os et ventrem afferunt. Non nego equidem quin se defraudent usu coenae qui ex communione auferunt substantiam carnis et sanguinis vivifici. Tantum excipio, perperam in nos coniici quod sibi ex proprio cerebro comminiscitur Westphalus: quia etsi non detrahimus e coelo corporis Christi substantiam, ut nos vivificet, multum tamen abest, quin eam excludamus a coena, qui vitam ex ea in nos defluere testamur.

Tertium caput est, veram praesentiam corporis [pag. 69] et sanguinis a me negari, dum Christi absentiam secundum corpus induco. Dabunt veniam lectores, si ad refutandum hominis garritum eadem saepius iterare cogar. Quomodo non impediat locorum distantia, quo minus adsit Christus suis in coena, ante disserui. Principium illud semper teneo, ut Christo potiamur, in coelo quaerendum esse, non solum ne quid de eo terrenum imaginemur, sed quia corpus in quo redemptor apparuit mundo, et quod semel in sacrificium obtulit, nunc coelo contineri oportet, ut Petrus testatur. Spiritus autem sui virtute divinaque sua essentia non modo coelum et terram implere fateor, sed etiam mirabiliter nos sibi coagmentare in unum corpus, ut caro illa, quamvis in coelo maneat, nobis alimentum sit. Ita Christum corpore absentem doceo nihilominus non tantum divina sua virtute, quae ubique diffusa est, nobis adesse, sed etiam facere ut nobis vivifica sit sua caro. Nam quum arcana spiritus sui gratia ad nos penetret, non necesse est, ut alibi diximus, ipsum corpore descendere. Reclamat hic Westphalus, me spiritus praesentiam opponere carnis praesentiae: sed quatenus id faciam [pag. 70] ex eodem loco clare patere malevolentia excaecatus non inspicit. Neque enim simpliciter spiritu suo Christum in nobis habitare trado sed ita nos ad se attollere, ut vivificum carnis suae vigorem in nos transfundat. An non hic asseritur praesentiae species, ut vitam hauriant animae nostrae a carne Christi, quamvis illa locorum spatiis procul a nobis dissita sit? Westphalo intolerabilis est loquutio, Christum in coelo totum manentem sua ad nos virtute descendere, quia credat ecclesia, ubicunque coena peragitur, praesens esse eius corpus: modo praesentiae modum quem exposui amplectatur, non dissentio. Si vero Christum, ut Numa Pompilius suum Iovem, e coelo elicere velit, ipse sibi est ecclesia. Nam quod fatetur non versari nunc Christum in terra, sicut suae dispensationis tempore, quorsum pertinet, nisi ut invisibilis adhuc in terra habitare fingatur? Scriptura quum de Christi ascensu loquitur, simul inde venturum pronunciat. Si nunc secundum corpus occupat totum mundum, quid aliud vel fuit ascensus

eius, vel erit descensus, quam fallax et inane spectrum? Et si tam propinquus nobis est secundum corpus, nonne praeposterum [pag. 71] fuit coelos aperiri, ut eum Stephanus in gloria sua sedentem conspiceret (Act. 7, 56)? Scio quid cavillari soleant, coelorum nomine nihil quam immensam gloriam notari. Verum si consulto sublatus est a terra, et nubes interposita fuit, ut se piae mentes sursum attollant, perperam invisibilis habitatio obtruditur, quae fidei assensum reflectens subsidere nos in terra cogat. Quare iudicium, quod ecclesiae nomine eructat Westphalus, ei resorbendum est, deviare a recta fide, qui Christum corpore in coena praesentem esse non concedunt. Nemo enim sanae mentis ut iudicis solio nihili hominem imponat, Augustinum ab ecclesia eiiciet. Atqui nobiscum ille clare affirmat [1] secundum praesentiam maiestatis Christum semper fidelibus adesse: secundum praesentiam carnis, recte discipulis esse dictum: Me non semper habebitis. Ac ne in voce carnis effugium frustra captetur, sensum suum fusius exponit, quod corpus crucifixum in coelos sustulerit, ideoque inter nos non versetur. Obiicit rursum Westphalus, ecclesiam, verbum et sacramenta a spiritu Christi in nobis habitantis nos separare. Discedat igitur ipse ab ecclesia, [pag. 72] cuius fidem verbis meis profitetur. Coenam plus centies dixi sacrum esse vinculum nostrae cum Christo unitatis. Palam in defensione Consensus assero, efficaciter hoc organo Christum uti, ut in nobis habitet. Verba mea, quibus ecclesiae fidem exponat, dum mutuatur Westphalus, saltem in ea mihi locum aliquem tribuit. Quod igitur novum sibi asylum [2] quaeret? Nam quod assuit commentum de crassa corporis participatione, quotusquisque ei concedet? Fatemur quidem et nos, quicunque carnis Christi participationem respuunt, eius spiritum a se ipsis arcere. In eo tantum quaestio nobis vertitur, carnalisne sit spiritus participatio?

Porro in quarto capite aperte prodit Westphalus, nullam se nisi carnalem carnis praesentiam agnoscere. Facessant tantum convicia, quibus causam obruere conatur. Initio vocor sacramentarius, dicor infamare eos, qui dispensari in sacra coena fatentur veram Christi carnem. Quasi vero non ubique disertis verbis asseram, ex vera Christi carne nobis alimentum in coena porrigi. Quid ergo iuvat mendaciorum nebulis obducere claram lucem, quae totius causae nodum explicat? Carnem [pag. 73] Christi nobis edendam proponi si quis sincere et luculente tradit, ego unus sum ex numero: modum tantum definio, quod spiritus sui virtute Christus locorum distantiam superet, ad vitam nobis e sua carne inspirandam. [1] Uter de Christo magis honorifice loquitur ac sentit, egone, qui fide omnia impedimenta transscendo, ut certo statuam [2] coelesti Christi potentia vitam ex eius carne in animam meam defluere: an Westphalus, cui vivifica non est Christi caro, nisi quatenus in os et ventrem ingeritur? Perplexe hic non ago: si Christi carnem dispensari vult, assentior: modi tantum definitio quaeritur, quam ego oculis subiicio, ipse perverse ambagibus involvit. Hoc si memoria teneant lectores, posthac nullo profectu mentietur Westphalus, de carnis Christi participatione nobis litem esse. Nec vero inscitia labi potuit, tam diligenter a me admonitus: sed ut victoriam apud imperitos teneret, rem lucidissimam atro carbone notare nulla religio ac nullus pudor fuit. Perinde putidum est quod subiicit figmentum, non credere nos dari verum corpus, nisi cernamus palpemusque carnem et ossa. Quin potius corpus e coelo [pag. 74] non detrahentes, nobis tamen dari credimus, ut in spiritualem vitam vere animas nostras alat ac vegetet. Iam si suas illas exceptiones ingerat, in tradendo modo geometricis rationibus nos coenae mysterium metiri, facilis et prompta excusatio est, patefactum esse vel eius testimonio, nos potius ex Christi ore pendere, dum eius verba nos torquere clamitat: Palpate et videte; spiritus carnem et ossa non habet (Luc. 24, 39). Quid de Christi corpore nobis sentiendum, nisi quod ipse pronunciat? Nos Euclidem hic non asciscimus nobis patronum: sed acquiescimus Filii Dei sententiae, ex quo optime discemus quaenam sit corporis eius natura. Quum hic nihil torturae ostendere possit Westphalus, tortuosum ipse commentum excogitat, hoc dixisse Christum ad veritatem resurrectionis probandam: alium vero coenae esse finem. Ego autem excipio, etsi alio consilio coenam suam instituit Dominus, manere tamen illud fixum, quod semel protulit de corporis sui natura. Ne absurdum videatur quod tradunt invisibile corpus ubique esse, quod scimus fuisse Virginis utero inclusum, suspensum in cruce, et in sepulcro conditum, respondent immensitatem, de qua loquuntur, in [pag. 75] coeleste corpus et gloriosum competere. Parata nobis obiectio est, gloriosum iam fuisse corpus, ut videndum et palpandum Christus discipulis praebebat. Certe id ad causam apposite citari arbitror. Quare non est quod philosophiae et theologiae conflictum ebuccinet Westphalus. Neque enim philosophia nobis dictat, vel spirituali virtute praeditam esse humanam carnem, ut animas vivificet, vel hanc vitam e coelo spirare, vel efficaciter sub externo panis symbolo eadem nos vita potiri: nihil tale vel

1) In Ioannem tractatu 50.
2) retraitte pour estre en franchise.

1) pour faire decouler *etc.*
2) afin de me resoudre asseurement.

communis sensus capiet, vel ex philosophicis scholis prodibit. Unde etiam apparet, quam magnifice supra humani ingenii captum coenae mysterium extollere nobis curae sit. Atqui Westphalus naturae conditorem ex adverso loquentem inducit. Quid autem loquitur? Nempe se corpus suum dare. Prodeat ipse antagonista ad evertendam huius promissionis fidem, quam nos reverenter amplectimur. Nam etsi praeter panem et vinum nihil oculi nostri conspiciunt, fide tamen vitam apprehendimus, quae ex Christi carne et sanguine promanans, in animas usque nostras penetrat. Respondere nos ore Christi iubet, fidesne rationi carnis, an potius filio Dei habenda sit? Ego vero centies periisse malim, quam unum Christi verbulum cum tota [pag. 76] philosophia ad trutinae examen appendere, sicuti Westphalus postulat. Neque enim sacrosancta modo, et αὐτόπιστος nobis est Christi autoritas, sed ad fraenandos omnes hominum sensus, totamque mundi sapientiam subigendam abunde sufficit. Longe inter nos aliud agitur, fidesne coelestibus istis oraculis constare debeat, sperandam nobis resurrectionem esse, quae corpus nostrum corruptibile et abiectum conforme reddat glorioso Christi corpori (Phil. 3, 21), venturum e coelo in nubibus filium hominis ut mundum iudicet, Iesum Nazarenum, postquam in coelum ascendit, venturum sicut visus est ascendere (Act. 1, 11)? Respondeat Westphalus, an unumquodque corpus die ultimo immensum fore putet. Nam quum ex transfiguratis in eandem gloriam corporibus nostris, Christi potentiam aestimari velit Paulus, vel ea in nihilum redigitur, vel credere necesse est, non magis nunc immensum esse corpus Christi, quam nostra tunc futura sunt. Quod de Christi in coelum ascensu, de secundo eius adventu adducimus ex scriptura, secure Westphalus deridet, quasi probandae resurrectionis causa visibili forma in coelum sublatum sit Christi [pag. 77] corpus, postea et formam et dimensionem exuerit. Atqui ab angelis idem ab ascensu usque ad diem ultimum status relinquitur. Futili tandem argutia nos eludere tentat. Pugnare enim cum physica nostra dicit Pauli sententiam, ubi tradit Christum supra omnes coelos ascendisse. Quid? an nos inter medias sphaeras Christum locamus? vel tugurium ei exstruimus inter planetas? Coelum est magnificum Dei palatium, toto mundi opificio superius. Tripudiat Westphalus, quod Christus secundum nos extra locum habitet, quasi huic cavillo opportune non fuerit a nobis occursum. Neque enim Christum sub pane delitescere negamus, quia loco proprie inclusus sit, sed quia elementis omnibus superior extra mundum habitat. Excipit non magis cum physica pugnare, corpus pluribus in locis esse, quam nullo contineri loco. Iterum repeto, nobis de physica non esse certamen, sed tantum hoc contendere, ut salva nobis maneat corporis veritas qualis in scriptura asseritur. Corpus vero, etiamsi supra coelos evectum a communi naturae ordine immune sit, non tamen verum esse corpus desinit, et terrenis qualitatibus [pag. 78] exutum, quod tamen substantiae proprium est retinet. Iniuste ergo Westphalus ex philosophiae dictatis nos magis pendere insimulat, quam ex verbo Dei. Ego autem meo iure ipsum admoneo, ut suae pervicaciae valedicens, de genuino verbi Dei sensu doceri se sustineat. Alioqui valeat ipse cum suo phantasmate, quod in Christi verbis perperam comminiscitur.

Quintum caput est de transfusione substantiae, [1]) ubi suo more praefatur pro somnio me habere ecclesiae fidem. Miror autem cur non saltem a Luthero, quem ubique sibi magistrum iactat, didicerit ecclesiae nomen parcius et modestius obtendere. Neminem enim ex papistis hactenus video protervius et magis effraeni audacia fuisse ecclesiae titulo abusum. Ego quidem interrogo, non stomachose sed optima ratione, sitne somniandum, Christi substantiam in nos transfundi, ut sordibus nostris inquinetur. [2]) Ieiunus hic rhetor, [3]) qui mihi sine colore ullo stomachum exprobrat, graviter excandescit, ac si mea somnia in ipsum transferrem. Ego vero nec eum privatim, nec eius catervam adeo suspicione gravare volui, ut magis propositum [pag. 79] fuerit quidquid suspicionis in ambiguis eius verbis haerebat discutere. Ac nunc meo exemplo ostendam, quanto satius sit comiter amplecti, quae recte dicta sunt, quam fastidiose, ut ipse solet, ac sine delectu respuere. Libenter itaque deposita contentione, quod mihi concedit recipio, Christi carnem neque in nos transfundi, neque locari in pane, neque cum pane connecti. Sepultae per me maneant huius generis loquutiones, quas tamen falso a nobis confictas esse conqueritur, ad deformandum contrarium dogma. Utinam ea quam simulat verecundia et sobrietas, in eorum libris exstaret, quibus nihil aliud pensi fuit, quam suum figmentum urgere, in pane esse Christi corpus. Sed liberum iam sit Westphalo atque integrum, ex intimo suo sensu quidquid libuerit proferre. Hoc uno se contentum respondet: quia sapientia aeterni patris dari corpus affirmat, praesentiam corporis in coena statui; de modo praesentiae, quia incomprehensibilis est, se non inquirere. Atqui mihi certa est ac expedita defensio, ut detur Christi corpus, minime tamen requiri praesentiam: quia iam ante exposui, quod ex locorum distantia obstaculum ingeritur, immensa spiritus virtute superari. Dari corpus [pag. 80]

1) de la mixtion de la substance du corps de Christ avec nous comme si elle decouloit par un alambic.
2) *Ed. princeps male*: inquinemur.
3) ce gentil hareugueur morfondu.

tam superbe hic insultet. Quia praecise verbis nos alligant inexorabiles isti magistri, dixeram panem esse corpus, et vinum sanguinem, sicuti et manna Christus, columba spiritus alibi vocatur. De loquutione certamen nobis est, quam mordicus arreptam tenent [pag. 85] adversarii. Ego similes profero, quas idem valere aequum est. Si nunc Westphalus excipit de pane dictum esse: Hoc est corpus, cur mihi vicissim obiicere non liceat de veteri sacramento recte esse dictum: Hic est Christus, de columba: Hic est spiritus sanctus? Donec probet propriam uni loco esse grammaticam, quae aliis omnibus non conveniat, non aliud evincet apud sanos iudices, nisi panem esse corpus, quemadmodum Deus columbam spiritum suum vocat.

Septimo capite eandem retexit telam,[1] quam supra quarto exorsus fuerat. Quae tamen repetitio hoc nomine non ingrata mihi est, quod melius patefaciet lectoribus, qua de re contendat. Coenam me Christo vacuam ponere causatur, quia Christum coelo includam, sicuti eum in coelo quaeri voluit Zvinglius, coeloque capi docuit, donec in iudicium appareat. Non animadvertit autem bonus hic censor, Petri apostoli verba esse (Act. 3, 21), quae tanquam a Zvinglio profecta flagellat. Omitto etiam quum Zvinglius sententiam suam explicans scripsisset: Nos volumus, verbum hoc non secus exagitari, quam si ille fidus et strenuus ecclesiae doctor [pag. 86] Christum imperio suo subiiceret. Nugator, si nesciebas latinos scriptores passim ita solere loqui, ut velle se dicant quod intendunt, idque sine ulla superbiae nota: ubi tua eruditio, cuius asserendae cura quantopere te excruciet ex libro perspicitur? Si vero sciebas, ubi integritas et candor? Sed ut de summa rei agamus, si Christum in coelo quaeri non vult Westphalus, nodum hunc nobis expediat, quomodo teste Petro, oporteat ipsum coelo capi. Connivens ad Petri testimonium, digreditur in locum communem, quaerendum esse non ubi homines volunt, sed ubicunque promisit se praesentem fore. Quasi vero nostris, vel hominum placitis, ac non potius coelestibus oraculis pugnemus. Atqui se exhibet Christus in verbo et sacramentis. Non negamus, si tantum definiatur exhibitionis ratio. Sed quando promissiones hic Westphalus ostendit, admittat necesse est Christi praesentiam extra coenae usum non minus quam in coena. Promissio Christi est: Ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi (Matth. 28, 20). Item: Ubi duo aut tres fuerint in nomine meo, illic sum in medio eorum (Matth. 18, 20). Negabit carnis et sanguinis nomen [pag. 87] exprimi. Quid? an totus et integer Christus non est Deus manifestatus in carne? Obtineo igitur illic quoque certo modo quaerendum esse Christum. Idem si ad coenam transferimus, cothurnos induit Westphalus, et tragice exclamat fidem abrogari Christi verbis. Nihil haesitemus, inquit, in sacramentis coelum et domum Dei esse, ibique Christum certo inveniri. Quasi vero non etiam subinde occurrat haec loquutio; Deum sedere inter Cherubim (Psal. 80, 2). Unde sequitur quaerendum tunc sanctis patribus illic fuisse. Et certe quum ad quaerendam eius faciem David hortatur, arcam foederis cum altari totoque sanctuario proponit (Psal. 43, 3). Nec vero hodie pias mentes ita in coelum assurgere iubemus, ut se a baptismo et sacra coena avertant. Quin potius sedulo monemus, cavendum esse ne vel in praecipitium ruant, vel evanescant in vagis speculationibus, nisi in coelum conscendant his scalis, quae non frustra divinitus sunt nobis ordinatae. Ergo ut Christum in coelo inveniant fideles, docemus eos a verbo et sacramentis incipere. Ad baptismi et coenae intuitum eos convertimus, ut hac via in coelestis gloriae [pag. 88] altitudinem pergant. Hac ratione Iacob Bethel vocabat portam coeli (Gen. 28, 17): quia visione adiutus non in terra mentem defixit, sed didicit fide in coelum penetrare. Desinat igitur Westphalus clamare toto errari coelo, quum alia via quaeritur Deus, quam se patefecit: quia haec doctrina splendidius a nobis exposita est, quam assequi ipse queat. Potius expendat secum quod nunquam hactenus gustavit, Deum se ab initio visibilibus symbolis patefecisse, ut gradatim ad se fideles eveheret, ac terrenis rudimentis ad spiritualem notitiam perduceret. Nam quod se omnis culpae expertem putat, quia Christum adesse praedicat ubi est eius verbum et promissio, longe in eo fallitur. Neque enim minus severe Iudaeos obiurgat scriptura, qui Dei verbo abusi superstitiose eum in templo quaerebant, quam si extra verbi fines egressi essent. Verum quidem est, adesse Christum ubicunque apparet eius promissio, quae viva eiusdem imago est, modo sequamur quo nos ducit. Sed ultra nos urget Westphalus, fingere Christum aliter in coena adesse, quam verbo suo expresserit, quia suo corpore et sanguine adesse negamus, nec placet nobis modus corporalis [pag. 89] praesentiae. Unde etiam colligit nos relicta vera coena inanem et vacuam retinere. Hoc quidem effutire Westphalo pro sua audacia facile fuit: sed quis ei credet, donec nodum hunc expedierit, Christum sic panem porrigere in coena, ut ad recipiendum suum corpus fideles sursum invitet? Hoc non speculatione aliqua philosophica, vel unius etiam verbuli fallaci praetextu freti, sed perpetua scripturae doctrina asserimus. Exigatur haec nostra confessio ad fidei analogiam, minime vereor ne quod reperiatur dissidium. Si modus corporalis praesentiae in officina minime le-

1) Il repasse la mesme sausse dont il nous avoit fait feste ci devant.

mundis animalibus, requiri ut findant ungulas (Levit. 11, 3): quia nisi nos discretio fidei gubernet, stulta facilitate quaelibet deliriorum portenta sub humilitatis praetextu hauriemus. Restat ergo ut excutiant lectores, quas tam aspere Westphalus quaestiones proscindit. Monitos interea volo, quam tyrannico silentium nobis imperent, quibus inquisitio plusquam necessaria, curiositas est blasphemiarum mater. Nam quod malo principio nos occupari dicit, quia Christi verbis non credimus, nimis stupori suo indulget: quia ex fide potius oritur haec quaerendi sedulitas. Quum fabulosum ducerent Capernaitae quod ex ore Christi audierant, scimus per ludibrium [pag. 95] rogasse quomodo carnem suam posset dare edendam (Ioann. 6, 52). Nec vero magis incredulitas, quam crassa imaginatio ad obstreperum illud murmur eos impulit. Impossibile iudicant quod eorum sensus non capit. Sed unde id, nisi quia carnem Christi sibi in alimentum non fore stulte fingunt, nisi vulgari more edatur? Nos quia reverenter amplectimur Christi verba, certoque persuasi sumus, non frustrandi causa corpus suum vocare quem in coena panem discipulis porrigit, modum quaerimus, qui a fidei regula non discrepet. Curiosas ergo quaestiones insectando nihil ad nos gravandos proficiet Westphalus, quos manifesta necessitas cogit, qualis sit nobis cum Christi carne et sanguine participatio dilucide exponere, nisi bruto nostro stupore terrae miscere coelum velimus. Nam quod Arianos memorat in horrendam blasphemiam prolapsos, quia ineffabilem filii Dei generationem ex philosophia investigabant, quid obsecro simile? Nam quum aeternam Christo essentiam ex professo detrahere statutum esset, variis cavillis eludere tentarunt quaecunque videbant in contrariam partem facere. Nos [pag. 96] absque ulla astutia, absque fuco, sic fatemur Christum in coena praestare quod figurat, ut eius verba metonymiam contineant, qualis in omnibus scripturae locis passim occurrit, ubi de sacramentis sermo est. Dicimus sacramentalem esse loquendi formam, ubi rei signatae nomen ad signum transfertur. Id planum facimus non uno vel altero testimonio, sed ex perpetua scripturae doctrina evincimus pro vulgari axiomate habendum esse mediocriter in scriptura exercitatis. Quod si mihi haereses coacervare libeat, quas invexit praeceps socordia, quam fidei directricem Westphalus praeficit, quanto uberior suppetet dicendi sylva? Sed ne longius abeam, Arianos in eius caput retorqueo, a quibus eodem errore quo Christi corpus per coelum et terram extendens lacerat, eversa fuit eiusdem maiestas. Cur enim illis fuit Christus patre minor, nisi quia fastidiose reiecta fuit divinae naturae ab humana distinctio? Verbo enim illo armati, pater maior me est (Ioann. 14, 28), sacrilegam summo Deo iniuriam fieri quiritabantur, si in gradum aequalem admissus esset Christus. Exp erat sanctis patribus ratio, si modo audissent C tum [pag. 97] in mediatoris persona loqui. Et v quidem superiores erant, sed quod immundo r perperam obtrudere nulla religio erat. Si non se agnoscit Westphalus, speculum saltem ha lectores, in quo vivam eius imaginem conspic Caeterum neque portenta excogitamus, dum r nem ostendimus, qua se expediant piae mentes: que aliis imputamus quae domi nostrae nata dum pravis commentis occurrimus, quae sine cio sorbenda Westphalus nobis propinat. M minus ad prostituendam religionem viam hoc n sternimus, dum facimus, ut constet indubia Ch verbis fides, coeleste mysterium reiectis pravis liriis reluceat, vigeat in nobis spiritualis Ch communicatio, quae totam sacrae coenae effica et fructum complectitur.

Nono capite pugnaciter contendit Westph coenam me exinanire, quia incredulos ab ea in et vacuos dimitto. Nam hoc evidens argumen non incertam coniecturam esse iactat: si quider verbis meis colligit non nisi de virtute et ef sacramenti loqui, quoties rem signo coniunctam assero. Confirmandi etiam causa [pag. 98] adiu me docere, quamvis omnibus offerat Dominus s gratiam, a solis fidelibus recipi. Neminem ita tum esse arbitror, cui adhuc in mentem venia geniosa Westphali ratiocinatio. Et quis divi gratiae nomine a me aboleri primum omnis gr caput et fontem? Ego enim, ubi de gratuitis beneficiis agitur, semper soleo a Christo inci et merito, quia donec noster fiat, gratiis om privari nos ac destitui necesse est, quarum i plenitudinem continet. Quam non cupiam so tice elabi, ex loco fiat iudicium. Generaliter dixi, quaecunque gratuita dona nobis offert De aeternam salutem, non nisi fide recipi. Unde ficitur, solos fideles Christi et spiritualium eius norum esse participes. Westphalus pro evi argumento affert quod nemo ex verbis meis suspicari poterat. Tam scite exorsus calum doctrinam meam pervertit, si impius ad me accedat, iam amplius virtutem non esse coniun signis: quod nusquam apud me reperietur. quod sciscitatur, ubi iam manebit verbum Do sacramentum idem constituens omnibus sive sive malis, in eadem certe [pag. 99] illa pagina latis videndum, imo caecis palpandum exposui. in Consensu diserta exceptio posita fuerat, homi incredulitate non labefactari Dei fidem, quin per vim suam retineant sacramenta, ideoqu Dei parte nihil mutari: sed quantum ad hon spectat, unumquemque pro fidei suae mensura pere. Ego vero quam sollicite caveam, ne Dei ritas ab hominibus pendere credatur, ex lec

tent. An non hoc est spiritu suo Christum spoliare, ut exanimis infidelium praeda fiat? Sentit autem medio in actu se deficere. Itaque complicatis aulaeis, lectores ad aliam fabulam reiicit, libellum nescio quem promittens: ubi quam se dextre expediat nescio, nec moror. Hic quidem quum turpiter tergum obvertat, responsione destitui omnes vident. Alios deinde transitus facit, iam esse manifestum, quam mihi pulchre conveniat cum Augustana confessione: deinde quam callide controversiae scopum transponam, dum certamen non alia de re Luthero fuisse simulo, nisi ut ostenderet sacra signa et divinitus ordinata non vacuas esse nec inanes figuras. [pag. 105] De priore breviter repeto quod iam semel attigisse satis erat, in confessione, qualis Ratisbonae edita fuit, verbulum non exstare doctrinae nostrae contrarium. Si qua in sensu ambiguitas incidat, nullum magis idoneum esse interpretem, quam autorem ipsum: cui etiam id honoris pro suo merito facile pii omnes et eruditi deferent. Ad eum si intrepide provoco, quid superest nisi ut putida iaceat Westphali garrulitas? De secundo iterum respondeo, si quid aliud pluris Luthero fuit, quam quod ei maxime propositum fuisse dixi, vix a probrosa nota posse eum purgari. Nihil frequentius in suis scriptis omnibus inculcat, quam se pro sacramentis pugnare, ne effectu suo nudata frigidae et inanes figurae maneant. Itaque spiritus efficaciam externis organis coniunctam esse summa vehementia ubique contendit. Si aliud simulavit quam res erat, tantum ut suis adversariis odium conflaret, cui probabitur fucata ista criminatio? Nec vero simpliciter negavi ultra suis hyperbolis progressum esse. Sed cur tam acriter causam hanc agitaverit, ex eius verbis fideliter retulisse videor: quo minus veniae Westphalus meretur [pag. 106] qui discipuli titulo se venditans non parva doctorem suum contumelia afficit. Quin de substantiali manducatione a nobis dissenserit, atque etiam contentionis ardore ultra iustae moderationis metas evectus quaedam protulerit, a quibus dissentio, negare mihi in animo nunquam fuit. Et quorsum rem a me libere testatam negare vellem? Tantum de praecipuo disputationis statu agitur, quem Westphalus in substantiali praesentia statuit, ut haec parva tantum accessio sit, sacramenta non inanes esse figuras, sed vera spiritualis gratiae pignora, vivaque spiritus sancti organa, quae nihil oculis offerunt, quod non intus efficaciter Deus praestet. Idem frustra probare nititur Oecolampadii verbis. Prudenter quidem sanctus ille vir et apte suos adversarios urgebat, quum panem signum esse corporis non admitterent, nihil aliud restare, nisi ut substantialiter corpus esset, quo scilicet incusso tantae absurditatis horrore, ad saniorem sententiam eos adduceret. Sed admonitio haec tot illas ac tam serias contestationes non delet; quibus se Lutherus et similes tanto studio contendere ostendunt, quia sacramenta in nihilum redigi non sustineant, [pag. 107] ut nihil a theatricis vel profanis figuris differant. Meis autem verbis quid iuvatur Westphalus? quibus non abs re praefationem appinxit, ut hoc quasi veli obtentu fallaciam suam tegeret. Dixeram Oecolampadium et Zvinglium iustissima quidem causa fuisse adductos, imo coactos gravi necessitate, ut crassum errorem, qui pridem inoleverat, cum impia idololatria coniunctum refutarent: sed dum ad hoc unum agendum sunt intenti, partem alteram, ut in concertatione fieri solet, omisisse. Locum hunc suis carbonibus Westphalus denigrat, ac si dixerim contendisse ipsos de vacuis symbolis, nec cogitasse veritatem cum signis fuisse coniunctam. Haec ratio est cur veniam postulet, si meo contra me testimonio utitur. Quod de Luthero tantopere urget, omnibus qui substantialem carnis Christi praesentiam in coena negabant peraeque hostem fuisse, in medio relinquo. Quantum enim eius hominis praeiudicio me gravabit, quem norunt omnes in hac causa agenda plus aequo excanduisse? Quanquam privatim me adeo sibi esse hostem noluit, ut meae sententiae non ignarus, propria tamen manu gravatus non sit reverenter me salutare.[1]) Nam me Westphali improbitas huc usque ineptire cogit, ut verbum quo ille usus est, referam. [pag. 108] Quia vero salvum eius honorem cupio, malam eius fidem a Westphalo inconsiderate traduci mihi certe dolet. Quum Marpurgi dimidia conciliatio facta esset, ab eo conventu digressum affirmat eodem quo ante loco Oecolampadium et Zvinglium habuisse, quos illic fratrum loco sibi posthac fore sancte pollicitus fuerat. Nam quum utrinque interposita esset stipulatio, ut pacem ultro citroque colerent, vel Lutherum tunc fuisse mitigatum oportet, vel non sincere pactum esse praeter animi sententiam, quod in acta publica relatum fuit.

Iam quasi meis testimoniis Westphalus adeptus sit quod volebat (sic enim gloriatur) plures ex diversis Zvinglii scriptis locos recitat: ex quibus demum colligit, si doctrina nostra obtineat, sacram coenam exinaniri. Praefatur autem ut in ore duorum testium causa consistat, eum se mihi addere socium, qui neutiquam sit aspernandus. Quanquam autem iusta nec difficilis esset Zvinglii defensio, monendi tamen sunt lectores, quam malitiose in hanc arenam producere me tentet. Publice ante

1) *Alludit ad epistolam Lutheri anno* 1539 *ad Bucerum missam Argentoratum ubi tum temporis Calvinus degebat. In ea versus finem sic scribit:* Bene vale et salutabis D. Io. Sturmium et Io. Calvinum reverenter, quorum libellos cum singulari voluptate legi. *Vide Lutheri epp. ed. de Wette. V.* 211. *Calvini libellum quem commendat Vir summus Epistolam ad Sadoletum fuisse suspicamur.*

ab inferis excitari, si in prima coena uno in loco mortale, visibile, et loco circumscriptum stabat Christi corpus: manu autem eius invisibile, gloriosum, et immensum porrigebatur? An non diserte semper fideles in coelum iussi ascendere, ut carne et sanguine Christi pascerentur? Haec certe fidei nostrae sinceritas nullis integumentis indiget. Nec vero noster interim desinit [pag. 114] esse Christus, licet ad manum non sistatur, non minus quam vera carnis communicatio sub pane nobis offertur, ut animas nostras sua substantia vivificet, quamvis panis substantialiter non sit corpus. Iam Westphalus, ac si his partibus probe defunctus foret, ad subeundam aliam molestiam descendere se dicit, nempe ut crimina depellat, in quibus caninam eloquentiam, si ei creditur, exerceo. Ego vero etsi eloquentiae laudem non appeto, non tamen mediocri dicendi gratia sic destituor, ut latrando facundus esse cogar. Debuit Westphalus vel suum scribendi genus mutare, vel retinere quod meretur elogium. Nam et ex marcidis flosculis, quibus orationem suam aspergit, quam ieiunus sit facundiae captator palam est: et eius intemperies cyclopicum [1]) nescio quid magis quam humanum ubique sonat. Unum quidem non infitior, mihi ad sacrilegos [2]) insectandos non minus esse animi, quam fidis canibus est ad profligandos fures.

Primo loco crimen de turbata pace amoliri nititur, quia primus non fuerit contentionis autor. Quasi vero dixerim nunc primum coepisse oriri turbas. Quin potius diserte conquestus sum, quum singulari Dei beneficio ad tempus sedatae essent, nunc [pag. 115] rursus ab istis male feriatis hominibus accendi, nec tamen simpliciter obieci Westphalo crimen excitati motus, ne in me retorqueat, ut facit, multos ex nostra doctrina tumultuandi occasionem cepisse. Fateor certe, imo coram angelis gloriari licet, simul ac ille crassus error de Christi impanatione discuti coepit, Satanam expergefactum omnia miscuisse, ne veritas elucesceret: ac hodie testantur plurima sanctorum hominum martyria, quo vesaniae et furoris incredulos omnes impellat haec eadem doctrina. Quum vero oleum addant camino Westphalus et similes, postquam papistarum rabiem in nos armarunt, turbarum culpam nobis imputare perquam iniquum est. Si prima certaminum origo quaeritur, Lutherus transsubstantiationem oppugnans, classicum, ut ita loquar, cecinit: quod tamen adeo non reprehendo, ut inter multas eius virtutes summa laude dignas, haec animi magnitudo non postremum locum merito obtineat, quod nullos motus exhorruit, quin illud praeposterum commentum libere convelleret. Quoties ergo exoriuntur turbae, iurene an iniuria utrinque pugnetur, disceptandum est. Sed meam de renovatis turbis querimoniam intempestive Westphalus alio transfert. Nam quum inter [pag. 116] ecclesias, quae puriorem evangelii doctrinam amplexae sub uno Christi vexillo contra papatum militant, ignem infausti dissidii, qui sopitus fuerat, de integro repente exarsisse dolendum sit, iure dixi malo auspicio a diaboli flabellis excitatum. Itaque illa Westphali quaestio insulsa est: Si ante annos vigintiquinque diabolus iam excitaverat tragoediam, qua fronte nunc ipsum motae discordiae peragam reum: quando nunquam de primo insultu, sed tantum de belli instauratione verba feci, cuius ipse post diabolum culpam sustinet. Nam Thomam Monetarium, Melchiorem Pellionem et Nicolaum Pelargum, [1]) homines mihi incognitos accusare quorsum opus fuit? quibus nocendi facultas pridem adempta fuit. Et certe si me in turba premi contingat, cum aliis expostulare, nisi qui me urgent, stultum esset. Lepide vero incendiario me comparat, qui non modo clam suggero materiam, sed palam iactis ignibus accendo aedificia, et accurrere prohibeo qui subiectas flammas restinguant. Mihine qui piae sanaeque conciliationi semper dedi operam, haec merces nunc referenda est? Quid enim a me nuper novum emersit? Quin potius meo cum fratribus [pag. 117] Tigurinis Consensu mitigari exasperatos adversae partis animos decuit: sicuti literis Viti Theodori ostendam id eum magis optasse quam sperasse. [2]) Hortatus fueram ne Lutheri libros illius inauspicati certaminis mentione inficeret. Respondit, si modo impetrare possem, ut quod in Consensu doctrinae genus sumus complexi, apud meos amicos valeret, sibi ad quiescendum iustam fore causam. Gaspar vero Cruciger [3]) non minus ex animo mihi subscripsit, idque privatim testatus est, quam qui nomina palam ediderunt. De mortuis tantum loquor, ne si vivos proferam, graviorem in eos impetum faciat Westphalus. Quia tamen ex illorum ingeniis multos alios aestimabam, speravi Consensu nostro in publicum edito multos qui antehac acerbius commoti fuerant, pacatum iri nobisque fore magis propitios. Hanc spem meam si frustratus est Westphalus, non fuisse tamen de nihilo conceptam,

---

1) quelque geant barbare.
2) *Add.* et contempteurs de Dieu.

---

1) *De Thoma Müntzero non est quod te moneamus. Nicolaum Pelargum* (*Storch*) *ex famosis illis prophetis Zwiccaviensibus fuisse memineris quibuscum Luthero res fuit. De Melchiore Hoffmanno, qui ab arte quam olim exercuerat pellio dicebatur, verba fecit Cunitzius noster in Herzogii lexico VI.* 191.
2) *Quae sola exstat Viti Theodori ad Calvinum epistola* (*Ed. Genev. p.* 62, *Laus. p.* 139, *Hanov. p.* 156, *Amst. p.* 37) *non eadem prorsus habet quae hic memorantur, ita ut vel a Calvino amplificatam vel a Beza truncatam suspiceris.*
3) *Crucigeri ad Calvinum nulla exstat epistola.*

aequi et moderati homines testimonium mihi reddent. Neque, ut blaterat, conspiratio fuit ad stabiliendos errores: sed ingenua sententiae nostrae professio, quae tollendis offensionibus visa est optime congruere. Pios homines diu cruciavit [pag. 118] haec opinio, quod sacra signa, quibus gratiam suam Deus offert, profanis terrenae militiae insignibus ac theatricis figuris [1]) aequari putabant. Sublata fuit suspicio non minus gravis de efficaciae exinanitione. Si quid in hac contestatione [2]) displicet Westphalo, liberum ei per nos erit ostendere. Quod vero illa reprehensionis parte omissa ad insectandum nostrum Consensum se convertit, quis eius malitiae ignoscat? Praefatio quidem nostra locuples testis est, non fuisse nobis propositum quemquam in verba nostra adigere.[3]) Tantum praestet Westphalus quod illic modeste precati sumus. Imo hoc vult esse criminosum, quod sententiam nostram ingenue professi, si quis meliora afferat, nos fore dociles: si quis maiorem explicationis lucem desideret, morigeros fore spondemus. Si doctrinae nostrae subscribere aequum esse non ducebat, licuit aperte monstrare quid improbaret, modo ne sanatum vulnus de integro exacerbaret. Illa autem importuna declamatio facessat, maledictam esse pacem, quae veritatis dispendio redimitur.[4]) Neque enim aliam appetimus, quam cuius sacrum vinculum [pag. 119] sit pura Christi veritas. Et ego ansam ita obloquendi praecideram, nisi fixum Westphalo fuisset, extra oleas vagando lectores a causa abducere. Porro, de habitis in Anglia disputationibus malo respondeat fidelis ecclesiae Argentinensis doctor Petrus Martyr, *) quod nunc fieri confido. Paucis tantum verbis a me notanda hic est non minus crudelis et barbara, quam sacrilega huius nostri censoris insultatio. Ferociter omnes Dei cultores subsannat, qui durabilem in Anglia fore ecclesiae statum sibi promiserant. Quis iam tui misereatur, si quando vel ad extrema quaeque redigi contingat? cui non satis est in publico piorum omnium luctu otiosum sedere, nisi miseram et luctuosam ecclesiae dissipationem protervis conviciis insecteris. Non hunc tuum furorem saltem compescuit sacer ille tot martyrum sanguis, qui non minus in remotissimis terrarum plagis suavissimo suo odore robur et vigorem inspirat fidelibus animis, quam Deum ipsum et angelos in coelo oblectat? Ecce repente sublato summae spei rege, evertitur quod surgere coeperat pietatis aedificium, Satan cum [pag. 120] suis de exstincta piae doctrinae luce triumphum agit, horrendum in modum saevitur in Dei filios, insignes viri ubi ad ignem tracti sunt, invicta constantia quam amplexi erant veritatem obsignant: Ioachimus non modo contra afflictam filiam Zion cum ludibrio linguam exserit, sed petulanter etiam conceptam spem felicioris eventus exagitat. Hoc unum specimen lectoribus, ut spero, ad aestimandum hominis ingenium sufficiet.

Sed non sine causa stomachari se dicit, quum libri nostri passim volitent. Oppugnet igitur si quid reprehensione dignum inveniat. Respondebimus: penes ecclesiam erit iudicium. Hanc vero legem se respuere non dissimulat, quia magis compendiosum videtur, libros omnes igne absumere, ne quid molestiae facessant. Nihil enim magis odiosum deligere potuit, quam quod nos ad disputationem offerimus, et in disputationem trahi volumus doctrinam, cui omnes sine controversia vult esse astrictos. Ubi nunc generosus ille et indefessus Christi athleta, qui sua certamina tam liberaliter alibi praedicat? Nos ad rationem reddendam parati descendimus, ac suppliciter petimus audiri. [pag. 121] Summa votorum nostrorum est, ut iudicium fiat ex verbo Domini. Non tantum excludimur, sed etiam barbare exprobrat Westphalus, nihil magis iniquum esse, quam de doctrina disputari tanto consensu recepta. Maiorene quam transsubstantiatio, missae sacrificium, et prohibitio calicis? Ergo si obtineat Westphali censura, non sine sacrilega audacia Lutherus figmenta illa, quae totius fere mundi suffragiis recepta erant, convellere ausus est. Panem esse substantialiter Christi corpus recens placitum est, et antehac inauditum. Nam catholicae ecclesiae consensum iactando, Westphalus nugatur. Hoc tamen quia mordicus tenendum quidam eius sodales censuerunt, syncretismum hunc abunde sufficere putat, ne qua admittatur disceptatio. Ridicule sane, [1]) donec suos gregales Papae dedititios tradiderit. Nam si consensu gloriandum est, uter quaeso plus habet coloris? Papane, qui magnam Europae partem ita sibi devinctam tenet, ut contra mutire nemo ausit: an Westphalus, qui nescio cuius umbellae obiectu lucem fugitat? Hic omnes Dei filios appello, quos scriptura mansuetudinis et obedientiae spiritu praeditos esse affirmat. [pag. 122] Petimus tam a Westphalo quam a papa audientiam: negat

1) les saincts sacremens n'estoient estimés sinon comme quelques armoiries ou livrees qu'auront les gendarmes estans à la soulde de quelque prince en ce monde ou quelques tableaux et pourtraicts pour l'ornement d'un theatre.

2) declaration si expresse et faicte solennellement en presence de tesmoings.

3) de bailler à aucun sa leçon et le contraindre à nous adherer precisement.

4) *Add.* s'il n'a autre chose à dire il peut bien aller ailleurs.

*) *Petrus Martyr Oxoniae ediderat a.* 1549 *tractationem de sacramento eucharistiae postea Turici recusam.*

1) Mais c'est moquerie et n'y a apparence aucune à ceste procedure *etc.*

uterque, quia iam multorum consensu possessionem adepti nolint cedere. Nihil hic meum est: nuda Westphali defensio. Quod si multitudine res agitur, cur non etiam nobis locus dabitur? Haereticos pronunciat Westphalus, quorum nulla sit habenda ratio. Audiatur nunc papa, qui in suffragiis locum primum obtinet. Quid tam de illo quam de nobis pronunciabit? Sed nobis in promptu erit exceptio, stare nos semper ad disceptationem voluntarios. Ita se hactenus gesserunt Augustanae confessionis patroni, quorum nomine tam audacter Ioachimum nostrum abuti miror, qui tam male eos imitatur. Putarunt se Germani principes, qui evangelium tuendum susceperant, rite officio defunctos esse, si per eos non staret, quo minus susciperetur legitima cognitio, ac semper conquesti sunt sibi ianuam praecludi. Haec nostra fuit agendi ratio, quoties ad tractandam religionis causam vocati sumus: nec ulli unquam habiti sunt ordinum Imperii conventus, ubi nostri disputationem non postularint. Quibusdam ipse interfui: quid ante agere soliti essent, ex publicis actis liquet. Ut longius progrediar, mihi cum [pag. 123] turbulentis hominibus, atque etiam cum haereticis saepius tum in hac urbe, tum alibi fuit certamen de doctrina. Adeo non recusavi quo minus mecum disceptarent, ut sponte me prior obtulerim. Dabat enim fiduciam causae bonitas, ne trepidarem ad lucis conspectum. Nunc unde novae lautitiae Westphalo: 1) ut non haereticos solum ab omni cognitione arceat: sed piis Dei cultoribus, quibus maior quam eius similibus ad illustrandam evangelii gloriam data est dexteritas, et qui fructuosis laboribus de ecclesia non male meriti sunt, audientiam praefracte neget? Si in quaestionem veniret sacra verbi Dei maiestas, acriter huic licentiae obsistere deceret, fateor, sed hic opinio tua, Westphale, non scriptura in disceptationem vocatur. Neque enim quaeritur verene ac recte Christus panem vocaverit corpus suum: sed quid dicere voluerit, et quid eius verba, quae reverenter amplectimur, significent. Tu clariora esse contendis, quam ut expositione indigeant. Nos idem de claritate asserimus, modo aperire oculos ne graveris. Quod ergo de consensu obtendis, quia tanquam futile ridebunt omnes, durius a me refutari nihil attinet. Quod autem de libris nostris abolendis tam anxie laborat, suam in eo [pag. 124] malignitatem ac livorem apertius prodit, quam ut longa demonstratione sit opus. Hoc quidem obtineo, nisi causae diffideret, non fore adeo fugacem, qui alioqui plus satis animosus est pugnator.

Hac quoque ratione a proposito argumento digreditur, calumniarum rhapsodias hinc inde accumulans, quibus invidiam nobis apud simplices augeat. Atque hoc quidem primum crimine nos onerat, quod in nostris ecclesiis omnia novemus, et abrogemus ritus non inutiles. Utinam species ipsas notasset, vel ex una et altera gustum dedisset lectoribus, ne hic haererent suspensi: quibus tamen eximere omnem scrupulum promptum est. Nempe sacram coenam peragimus sine histrionico vestitu: 1) luminaria meridie non accendimus: sonitu campanae non invitatur plebs ad panem adorandum, quando ex legis mosaicae praescripto sursum instar sacrificii levatur. Alia enim quae postea recenset, consulto nunc praetereo, donec suus illis locus adveniat. Quid est, Westphale? Quorum, obsecro, rituum tantus es zelotes, nisi qui apud [pag. 125] vos in usu sunt? Quaenam vero superbia est, suam consuetudinem velle pro lege ubique haberi? Tibi dolet apud nos omitti, quod apud vos servatur? Quasi non eadem nobis sit expostulandi ratio. Cur enim caeremonias nostras a vobis negligi non irascimur, tu vero ad tuarum observationem nos imperiose alligas? nisi quia pro fraterna mansuetudine toleramus, quae corrigi non possunt vitia: tibi vero ac tui similibus non satis est torpere in faecibus, quin simul alios inquinent. Quis enim non videt, cereos iudaismum sapere? Adde quod nemo durius quam Lutherus invectus est in illas nugas, quas tamen pro temporis infirmitate retinuit. Quorsum tanta reprehensionum asperitas, nisi quia ex praepostera superstitione ortas esse, et abusu noxias videbat? neque id modo, sed mundum ita esse infatuatum, ut non facile ex animis revelli posset error? Quod tanta vehementia usus est, laudabile est, quum ita exigeret necessitas. Quod non abstulit statim e medio, ignoscimus. Tu vero ista aequitate non contentus, in desuetudinem apud nos venisse pro piaculo [pag. 126] ducis? Ne longior sim, considerent lectores, idem hodie nobis certamen a Ioachimo, eiusque gregalibus moveri, quod Paulus olim a Semiiudaeis illis sustinuit, qui Hierosolyma profecti, nihil admittere a more illic recepto diversum volentes, gentibus iugum imponere tentabant. Nam quum magnifacerent apostolos, quorum in schola et quasi gremio se educatos iactabant, odiose vexabant Paulum, cuius dissimilis erat ratio. Denique tantum non illis erat apostata, qui apostolicos ritus inter gentes abolere ausus esset. Nam Ioachimus quasi ex eorum ore ebuccinat, in mutatione rituum nos separasse ab ecclesiis, quas consensus catholicae doctrinae, et multiplex donorum spiritus gratia testatur esse ecclesias Christi. Ergo Witberga, 2) vel Hamburgum pluris hodie erunt, quam primo

1) d'où vient que Westphal est si douillet?

1) sans estre revestus en basteleurs et ioueurs de farces.
2) Witteberga *Amst.*

gare mihi propositum non est: sed quemadmodum pluribus scriptorum meorum locis eius usum, modo liber sit et superstitione purus, commendo, ita lege obstringi conscientias neque fas est, neque etiam expedit. Ostendat Westphalus, quo tempore floruit ecclesia, et viguit pura religio, privatam absolutionem ulla lege sancitam fuisse. Quod si omnibus plus quam notum est, necessitatem hanc toto ecclesiae statu vitiato, imo tota pietate eversa, a diabolo invectam esse, crimen in eius abrogatione minime fingendum erat. Unde etiam sequitur, non minus inscite Westphalum arguere, quia privatim unumquemque non absolvimus, admitti ad coenam non ante exploratos. Quasi vero insolubili nexu cohaereant inter se fidei probatio et absolutio privata, quarum prior semper inter fideles sancte viguit, altera, quod ad legem spectat, rebus iam confusis inter degeneres ritus obrepsit. Quartum accusationis [pag. 132] caput est, nos ad tuendam Carolostadii iconomachian primum legis praeceptum in duo dividere. Utinam vero non ita eum praecipitem impelleret phreneticus calor ad retegendum suum et suorum dedecus, quod sepultum per nos maneret. Recte et ordine distingui a nobis decem legis praecepta, solidis et perspicuis rationibus ostendimus. Suffragatur etiam veterum autoritas. Westphalus cum suis, ut mandatum quod de cavenda idololatria diserte expressum est obnubilent, ultimum legis praeceptum perperam in duo membra discerpit. Et tamen hac occasione schismatis culpam in nos reiicere non dubitat. Unde etiam colligere promptum est, quas nobis pacis leges imponant implacabiles isti magistri. Quin potius viderit ipse, vel si eum caecitas impedit, animadvertant lectores, an non exitiali Satanae artificio secundum legis praeceptum gradu suo deiectum et abditum fuerit, ne tantus esset in populo Dei idololatriae horror et detestatio. Quo minore venia dignus est Westphalus, qui in crassissimo errore et aeque noxio non tantum contumaciter sibi applaudit, sed alios omnes qui dissentiunt ignominia notat.

[pag. 133] Venio ad quintum crimen de abrogatis diebus festis, item Evangelii et Epistolarum sectionibus,[1]) quae in vulgari usu fuerunt. Distinctionem festorum vetustam perinde ac utilem fuisse dicit. Sed velim ut hic bonus antiquarius temporis initium nobis designet, quo coeperunt festi dies Virginis Mariae et Sanctorum honori dicari. Martyrum celebratam fuisse memoriam ante annos mille et trecentos non me latet: nempe qua fideles ad imitationem magis acuerentur. Inter alias quae deinde sequutae sunt corruptelas, haec quoque merito numeranda est, quod institutae sunt feriae ac dies festi.[1]) Et tamen Ioachimo concidit christianismus, dissipatur fraterna communio, schisma nefarium inducitur, nisi ex kalendario Hamburgensi petatur dierum observatio. Certe Augustinus, qui deplorat immodica rituum congerie ecclesiae libertatem sua aetate fuisse oppressam, idem palam testatur paucissimos dies festos a maioribus fuisse traditos: ut facile appareat in correctione ista, quae apud nos obtinet, nihil magis fuisse spectatum, quam ut pura illa vetustas renovaretur. Quod ad sectiones spectat, satis ex omnibus veterum [pag. 134] scriptorum homiliis constat scripturae libros uno contextu ad plebem fuisse expositos. Ut aliquid ex Evangelio et apostolicis lectionibus recitandum excerperent quod tempori congrueret, mos inolevit. Hinc sectiones istae pro quibus Westphalus non secus ac pro aris et focis[2]) dimicat: quas tamen inepte, nulloque iudicio factas esse lectio coarguit. Certe si fragmenta sumi oportuit, quae singulis diebus dominicis legerentur, longe alio delectu opus fuit. Nec modo perperam et inconsiderate lectiones distribuit quisquis ille fuit sector, sed medias interdum sententias nescio qua socordia abrupit. Ne quis tamen putet Westphalum de nihilo excandescere, monitos esse volo lectores, de postillis esse sollicitum. Quid enim sine postillis factura esset bona pars eorum, quibus se venditat? Luthero, qui rebus adhuc incompositis se ad morem vulgatum accommodavit, danda venia est: imo quod ad evangelium spargendum hoc usus est compendio, laudanda est eius industria et sedulitas. Sed praepostero ingenio est Westphalus, qui data opera in eodem luto semper haerere volens, Lutheri rudimenta [pag. 135] praetexit: ac si quis rectam viam ingressus, simul ac viae monstrator iter suum reflectit, in eodem loco pedem obstinate figens, ultra progredi recuset. Ergo Westphalus Martinalia cum papistis celebrans, Evangelia et Epistolas ex solenni missarum praescripto[3]) cum illis decantet, modo nobis liberum sit evangelii doctrinam, ut eam nobis apostoli tradiderunt, in usum plebis aptare. Non patitur reprehensor noster, sed tragice[4]) exclamat, bona haud dubie intentione diaboli hoc a nobis fieri, ne quid boni de evangelio reliquum fiat. Quasi vero perierit evangelium, nisi in frusta laceretur. Et quisquam adhuc dubitabit hominem in suo recessu nimis esse otiosum, qui laborantibus negotium de nihilo facessit? Nisi forte excuset se quod olim minatus est Catilina nunc satagere, ut incendium incendio restinguat. Nam quia dixeram facem dis-

1) les passages coupez.

1) qu'on leur a ordonné certains iours et festes.
2) si opiniatrement, comme si en ce partage-là consistoit tout l'estat de la Chrestienté et du monde.
3) suyvant le beau ioli train du Messel.
4) comme un fol.

ıius propius attendet, me tacente, vivam pseu-stolorum imaginem clare intuebitur, qualem s in utraque ad Corinthios epistola depingit. ıuam autem submisse praefatus fuerat se pro-imbecillitatis sibi conscium, ingenii et doctri-ıudem aliis relinquere, paulo post huius fictae tiae oblitus, quam acido fermento stomachum n habeat, prodere cogitur. Indoctus, in-scire cupio, quam iste ideam docti hominis . Quasi vero ad ideas platonicas confugere at, si quis in mundo praeter Westphalum 141] homo doctus quaeritur. Ego vero ne ı longis speculationibus te fatiges, multos qui udicio in catalogum doctorum referri iure pos-Lipsiae et Witebergae vicinisque locis esse cio. Nullo enim colore criminaris nullos mihi loctos, nisi qui in Zvinglii schola instituti fue-Quanquam enim a nobis dissensit Lutherus, quam a nobis contempta fuit eius eruditio? ıuorsum totum ille meus sermo attinet, quem Westphalus exagitat, nisi ipsum temere in m prorumpere, doctis et gravibus viris se con-ibus? Quum suae partis hominibus doctrinae identiae elogium a me tribui videat, quam er secum ipse dissidet? Sed hoc est scilicet, patitur nominari doctos, nisi unus sit ipse mero. Itaque nullum inscitiae naevum in se notari existimat, nisi quia corpus Christi geo-ıa ratione non metitur. Et forte ita de se ifice sentit, ut nihil in se contemptu dignum cat. Sed si putat uno verbulo doctos omnes itum iri, ut mihi bellum denuncient, longe fal-Quanquam quod de geometrica dimensione ur, iam prius calumniosum esse ostendi. [pag. Neque enim corpus Christi, quod in coelos re-n est, a terris abesse in Archimedis schola nus: sed ut claris scripturae oraculis proditum edimus. Ex qua autem philosophia hauserit, to in primae coenae actione duplex fuisse corpus m mortale, visibile, et loco suo positum: alte-vero immortale, invisibile, et immensum: ego ıea ruditate divinare nequeo. Nam quod prae-insignibus vestitus locum se in albo doctorum ıreri contendit, quia ex scripturis nova et ve-depromat, principalem teneat scripturae sco-simplici fide assentiatur verbo Dei: nihil certe it, quod non sit nobis commune. Utinam re ıeritiam hanc ac dexteritatem in se monstra-Hoc etiam ridicule, quamvis ex more suo, postremo loco contentus statim se in summum ın effert, dictum illud usurpans: Super omnes tes me intellexi (Psal. 119, 99). Quo enim ıbitur Lutherus, si eo superior est, qui in gradu › subsidit? Tandem ut possessionem tituli nae retineat, nisi doctus esset, se non fuisse ındum dicit. Parum abest, quin confessionem, cuius desiderio mire cruciatur, extorqueat. [pag. 143] Cur enim laboro, ne homo indoctus Europam conturbet, quod periculum non nisi a sapientibus, a literatis, autoritate et eloquentia praeditis manare solet? Quasi vero a stultis et insanis nihil noxae vel timendum sit, vel cavendum. Vulgari proverbio non frustra ferri dicit, indoctos non suscitare haereses. Quid igitur Anabaptistae? quid Monetarius? quid Libertini? Imo in tota colluvie, quam Irenaeus, Epiphanius et Augustinus referunt, quanto plures crassa inscitia, quam eruditio pravis erroribus implicuit? Rectius Augustinus et prudentius, superbiam omnium haereseon esse matrem, qua saepe videmus rudissimos quosque maxime turgere. Quare ut ab hoc crimine immunis sit Westphalus, pervicaciam imprimis exuat oportet, quae nocentissima est pestis.

Postea deceptor sum Westphalo, quia mihi curae fuisse professus eram, ne simplices deciperet: ac me Iudaeis comparat, qui idem de Christo apud Pilatum dicebant. Se igitur Christo similem ostendat, si me coniicere vult in illam turbam. In Dei verbo nihil esse imposturae, non minus ex animo [pag. 144] et sincere fatemur, quam ventose lingua Westphalus praedicat. Sed ubi verbum illud, cuius fiducia tam conviciose me incessit? Perinde enim ac si comicus esset nescio quis Iupiter Minervam in cerebro suo gestans, suis omnibus figmentis larvam verbi Dei audacter induit. Nisi iam olim pseudoprophetis tritum fuisset eo gloriosius praetendere Dei nomen, quo magis ab ipso alieni erant, his terriculamentis nonnihil forte proficeret. Nunc quum omni testimonio destitutus arguat quasi ex probatis, quotusquisque futilibus istis ineptiis movebitur? Verbum Dei in eius ore confidenter resonat, sed verbo tenus: non secus ac si Marcion coeleste corpus Christo affingens hostes verbi clamaret quicunque ex semine Abrahae genitum fuisse credunt, quia scriptum sit: Secundus Adam e coelo coelestis (1 Cor. 15, 47). Sed quum melioribus documentis, quam a parte sua Westphalus proferat, nobis datum sit quam Dei verbo deferimus reverentiam testari: quum etiam libri luculenta probatione ostendant nos eius fidos et probos esse interpretes, mirus erit praestigiator Westphalus iste, si a certo rei intuitu lectorum oculos ad inane spectrum convertat. [pag. 145] Valeat igitur intempestiva ista garrulitas, qua nihil cum aliud venari apparet, nisi ut imperitos dementet, ne de re cognoscant. Quorsum enim attinet stultitiam nobis obiicere ac si Moisi et prophetis non credamus? Neque enim si verba Christi interpretamur ut communis scripturae usus postulat, ideo protinus habendi sumus pro incredulis. Nisi enim nos sibi devinctos teneret Christi veritas, nisi obstringeret religio, cur in acie assidue staremus? Scimus sane quid sit in oculis nos-

rapitur, a spiritu libertatis, quo praediti [pag. 150] sunt filii Dei, nihil differre. Quid enim prolixa officii sui commendatione consequitur, nisi accedat causae cognitio? Ad hanc militiam se a coelesti duce extrusum fuisse dicit: nos vero nullis legitimis auspiciis theomachian moliri, arma Christo sedenti ad dextram patris movere, infestaque signa inferre eius militibus. Nempe stolidus ostentator sibi nihil non arrogat, impurus conviciator in nos evomit sine ullo delectu, quae sponte sua concidunt antequam ad nos pertingant: homo profanus sacris sententiis turpiter pro sua libidine abutitur, non secus ac magi sacra verba ad impias incantationes detorquent. Mecum tamen litigat, quod non animum addiderim pugnanti, sed potius increpuerim. Neque enim alio posse referri video quod dicit, bonos duces solere laudibus et promissis milites suos animare, non increpare pugnantes. Utinam vero ita se gereret, ut eum liceret animare tanquam unum ex Christi militibus. Quod autem eum admonui, ut pedem a bello male inchoato retraheret, frustra in eam partem torquet, ac si gregariis militibus despectis nobile [pag. 151] ex magno aliquo duce trophaeum erigere appeterem. An ego quenquam lacessivi? ac non potius adiutorem me praebere studeo, ut eodem a nobis animo propagetur Christi regnum? Sed observatu dignum est quod subiicit, speciem thrasonicae iactantiae referre, si quis cum ducibus confligat. Omnino hoc comprobat exemplum Westphali. Quot enim et quales semel aggredi ausus est? Vivos enim et mortuos in unum fasciculum coniiciens, libello uno profligare omnes tentavit. Interim vero honorem suum, de quo alioqui plus satis anxius est, nimium prosternit, secum me invitum pugnare insimulans, ac si non nisi cum quisquiliis esset negotium. Alio deinde transit, non cessisse nos principibus viris. Quod si vitiosum est, qua fronte non lacessitus in viros principes insurgere non dubitavit? Minus enim excusabilis audacia est, quietis et tacentibus bellum ultro indicere, quam resistere nos oppugnantibus. Verum ut parcamus ad commune asylum fugienti (istis enim hominibus iam ad Lutheri nomen, non secus atque ad clypeum Aiacis solennis est receptus) quod tamen de nobis tam effraeni impudentia blaterat, [pag. 152] quo colore excusabit? Patronos nobis assignat Carolostadium, Suinkfeldium, et alios similis notae, quos vocat Satanae satellites. Atqui de Suinkfeldio quid pridem scripserim nec ipse ignorat, et totus mundus mihi testis est. Nam de profanis hominibus, qui sacramenta exinaniunt verba faciens, ipsum antesignanum posui.[1]) En spiritualis potestas, qua ad mentiendum quivis potius quam Christus eum armavit. Nunc iudicent lectores quam inique in otio ludere hominem dixerim, quem fallendi taedii causa non modo tam licentiose quidvis in nos garrire constat cum suis gregalibus, sed etiam in publica scripta referre. Negat se exsortem esse communis fortunae eorum omnium, qui sustinent curam pastoralem, certe si meas inquietudines cum sua sessione comparet, merito se cathedralem episcopum iactabit. Quod tamen ego minime invideo, modo ne animi gratia infestus nobis esse pergat. Nam si vehementiam suam quo utile est conferret, plausu et gratulatione potius incitarem, quam obiurgatione retunderem sanctum eius zelum. Nunc quid iustam maledictis suis mercedem referri conqueritur? Nam gloriatio [pag. 153] de zelo domus Dei inter alias iactantias ponenda est, quibus sacra omnia foede profanat. Quum etiam fatetur se acrius interdum insurgere contra hostes obstinatos, moderatione tamen adhibita ne fervor in vitium abeat, dicas censorium Catonem loqui: cuius severa gravitas terroris nescio quid incuteret, nisi mox prominerent auriculae, quae Westphalum produnt. Verissimum est illud Nazianzeni quod adducit, Dei milites quamvis aliis in rebus mansueti sint, pro fide esse pugnaces. Sed aeque verum esse non modo communis experientia, sed huius hominis intemperies ostendit, diaboli servos contra fidem esse plus quam pugnaces. Ergo ut perversae violentiae crimen effugiat, non alienis se vestiat plumis, sed incipiat servum Deo praestare, qui hactenus nimis strenue discordiarum patri militavit. Quod autem meam epistolam cum omnibus suis scriptis conferri iubens, suam violentiam comparatione excusat: ego vero non recuso, quin lectores ex eius Farragine,[1]) quam discussi, iudicium faciant, quid ipse meritus sit, et quam non iniuste in eum fuerim asperior. Porro ne solus totum invidiae onus [pag. 154] sustineam, partem aliquam in delatores reiicit. Ne quis tamen his verbis me levari putet, continuo post addit, non disparem esse eorum culpam, qui delationibus suis aliorum famam laedunt, et qui stulte creduli delatos criminantur, quia non minus prohibet Deus accipere falsum testimonium quam dicere. Cur ergo tam licentiose singulis paginis contra innoxiam multitudinem mentitur, et tam atrociter me lacerat? Et audet nos ad Dei tribunal citare, qui si de iudicio Dei cogitaret, vel parceret homini de ecclesia Dei bene merito, vel saltem humanius eum tractaret. Sed quid mei rationem haberi postulo, dum video tam indigne raptari et vexari praeclaros Dei servos, qui vel totam vitam consumpserunt in asserenda Dei gloria et promovendo Christi regno, vel adhuc su-

1) In Commentar. 1 ad Corinth. c. 10.

1) son discours rapetassé.

notis a reliquo mundo discernendi erunt filii Dei? Quid igitur restat, nisi ut mihi concedat Westphalus, aliqua ex parte, vel secundum quid, ut loquuntur, fuisse ecclesiae membra, qui in eius societatem initiati deinde fuerunt per baptismum? Sic Pauli abluta sunt peccata in baptismo, quorum veniam prius fide adeptus erat. Hoc ad infantes transferri nihil vetat, quorum non absimilis est ratio. Nam aut inane est Dei foedus, quo eos sibi adoptat, [pag. 160] et irrita promissio, aut non prorsus extranei sunt, quos Deus pronunciat ex suo grege esse. Filios suos nominat Deus, quibus promissa est salutis haereditas in parentum persona. Quo iure erit ipsorum pater, si ad ecclesiam nullo modo pertineant? Nihil tamen impedit, quo minus gratiam hanc obsignans, idem quod prius dederat de integro confirmet. Mirum autem est, Westphalum hoc iuris negare infantibus, sine quo perperam eos ad baptismum admitteret. Quanquam baptismo fateor nos fieri ecclesiae membra, nego tamen rite baptizari, nisi qui ad corpus ecclesiae pertinent. Neque enim nostrum est quibuslibet promiscue largiri sacramenta: sed ad praescriptum Dei exigenda est eorum dispensatio. Quis tibi, Westphale, permisit aeternae vitae pignus, iustitiae et renovationis symbolum, maledicto et profano homini conferre? Si tecum Anabaptista quispiam disceptet, non alia tibi, opinor, succurret defensio, quam ad baptismum iure recipi, quos Deus adoptavit antequam nascerentur, et quibus se fore in patrem pollicitus est. Nisi enim gratiam suam a patribus in filios [pag. 161] transmitteret Deus, infantes ab utero recentes in ecclesiam recipere, mera baptismi profanatio esset. Quod si Dei promissio sub lege fecit, ut ex radice sancta prodirent sancti rami, an sub evangelio vel gratiam Dei restringes, vel efficaciam minues adoptionis testimonio, quo Deus infantes insignit? Infantes octavo die circumcidi lex iubebat, quaero, fueritne legitima in ecclesiam Dei illa insitio? Et quis negare audeat? Atqui sanctos ab utero fuisse scriptura pronunciat, quatenus ex sancto genere erant progeniti: nempe qua ratione Paulus hodie sanctos fidelium liberos esse docet (1 Cor. 7, 14). Perinde autem ratiocinatur Westphalus, ac si Deo liberum non esset gradatim suorum salutem perficere. Ego autem dico inseri secundum quid in ecclesiam, qui diverso respectu prius iam fuerant insiti. Neque enim Dei promissio nullius momenti est, quin ad eorum salutem sufficiat, quos nuncupat filios et haeredes. Hac fiducia recte ad baptismum afferri dico, quos iam Deus sibi consecravit. Hic nondum de arcana electione agitur, sed de patefacta per verbum adoptione, quae infantes nondum natos [pag. 162] sanctificat. Sed quia baptismus solennis agnitio est, qua Deus liberos suos in vitae possessionem deducit, vera et efficax promissionis obsignatio, pignus sacrae cum Christo coniunctionis, merito ingressus et receptio in ecclesiam esse dicitur. Et quia mortua non sunt spiritus sancti organa, vere per baptismum efficit ac praestat Deus quod figurat. Hanc regulam nisi admittat Westphalus, stulte et praeter rationem exspectarunt apostoli, dum filii Dei fierent quos postea recepturi ad baptismum erant. Nam secundum eius dogma antevertere decebat, ne si sanctos in gremium suum reciperet ecclesia, supervacuus esset baptismus. Nisi forte eadem aequitate, qua pios Christi exsules prohibuit hospitio, a regno coelorum exterminet qui Dei spiritu regeniti sunt. Cornelius cum suis antequam baptizaretur donatus spiritu sancto, sanctorum insignibus ornatus, merito inter Dei filios locum aliquem tenebat. Baptismum, qui deinde accessit, praeposterum faciat Westphalus necesse est, si non vult nisi extraneos admitti. Frivolum tamen interea est cavillum, me ludere ambiguo sermone, [pag. 163] ac si receptio, quae fit per baptismum, nihil aliud foret, quam externa coram hominibus declaratio: si quidem palam affirmo, nobis in baptismo cum Deo esse negotium, qui non modo paternum amorem testando fidem nobis suam obligat, ut de salute nostra certo simus persuasi, sed etiam quod per ministri manum figurat, ipse intus sua virtute sancit. Atque ita discutitur altera calumnia, ubi dicit Quosdam ex nostris, dum infantes, qui ante tempora aeterna adoptati erant in filios, tradunt visibiliter deinde inseri in Christi corpus, paradoxa ingerere quae pugnant cum verbis Christi: Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit (Marc. 16, 16) item: Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu etc. (Ioann. 3, 5). Nemini enim propositum fuisse arbitror gratiae sanctionem divellere a baptismo, ut ratum sit foedus, quod verbo suo Deus pepigit. Quanquam hic perspe iunt lectores, quam nulla ei religio sit, scripturam illotis manibus inquinare. De infantibus quaestio inter nos vertitur: eos contendit baptismo fieri Christi membra, et vitae haeredes. Quo testimonio hanc sententiam confirmat? [pag. 164] nempe quod spem salutis infantibus praecideret, nisi constaret de adultis tantum intelligi, qui per aetatem iam ad credendum idonei sunt. Dum paedobaptismum impugnant fanatici homines, non sine specioso colore ex hoc loco ratiocinantur, everti positum a Christo ordinem, nisi baptismum fides praecedat. Apte refellitur eorum error, quod illic nominatim agat Christus de evangelii praedicatione, quae non nisi ad homines adultos dirigitur. Prorumpit Westphalus, et hinc elicit tanquam oleum ex lapide, salutem infantibus provenire ex baptismo. Alterum locum ubi prudentius expenderit, perperam ad baptismum trahere desinet.

Quaerit rursum, si sacramenta sunt organa, quibus efficaciter agit Deus, suamque nobis gratiam

lucubrationibus syllabam proferat, ubi doceam a praedestinatione exordium fieri debere ad petendam salutis certitudinem, obmutescere non recuso. Arcanae electionis mentio obiter a me facta est, fateor: sed quorsum? An ut pias mentes vel a promissionis auditu, vel a signorum intuitu abducerem? Atqui nihil maiori curae mihi fuit, quam eas prorsus in verbo retinere. Quid? dum toties inculco sacramentis [pag. 170] offerri gratiam, an non ad petendam inde salutis suae obsignationem eos invito? Tantum dixi, non promiscue in omnibus operari Dei spiritum: sed quemadmodum solos electos in fidem illuminat, sic etiam efficere, ne frustra utantur sacramentis. Si dicam promissiones omnibus communes esse, et communiter omnibus offerre aeternam salutem, ut autem ratae sint, peculiari spiritus dono fieri, qui in electis obsignat oblatam gratiam, dicetne Westphalus verbum suo loco moveri? Quid autem ipse quotidie e suggestu ad populum pronunciat, nisi ex auditu esse fidem? sed eos solos obedire, quibus Deus brachium suum revelavit? Hanc vero esse causam, quia verbo omnes invitans, intus efficaciter vocat quos elegit. Cavillari ergo desinat me dubium facere baptismi effectum, ubi ex fonte electionis manare ostendo, quod in sacramentis proficiunt, quibus peculiariter datum est. Nam quum proverbio vulgari iactetur, quae subalterna sunt inter se non pugnare, non ideo negatur inferior sacramentis gratiae obsignatio, dum spiritus vocatur prius et interius sigillum: et simul notatur causa, [pag. 171] quia eos Deus elegit, quos adoptionis tessera dignatur.

Non minus putidum est ultimum cavillum, quo verissimam sententiam, et aeque utilem deformat. Dixeram stulte eos facere, qui tantum ad nuda signa, non etiam ad promissiones illis annexas respiciunt. Fatetur recte dictum, et liberaliter calculum suum adiungit: mox, quasi novo oestro percitus, adhibendam fuisse cautionem obmurmurat, ne divellatur a sacramentis promissio. Quid? An non diserte fuit adhibita, ubi individuo nexu coniunxi? Sacrilegum fieri divortium admonui, si quis nudum signum, et a promissione distractum sibi habere velit. Obstrepit Westphalus, cavendum esse ne separetur a signis promissio: ac si cisternae architectum increpet, sedulo rimas omnes obturantem, ac dicat cavendum esse, ne aqua per rimas effluat. Quidnam agere conor, nisi ut se intra verbum contineant, qui ex sacramentis fructum appetunt? In hoc labore me deprehendit Westphalus, et obiurgat, ac si dicerem, baptismum nihil nisi aquam esse: in coena nihil esse praeter panem et vinum. Ego autem cur [pag. 172] Augustini testimonium citavi: Sublato verbo aquam non esse nisi elementum, verbo accedente fieri ut sacramentum esse incipiat, nisi ut sacramenta ex verbo aestimanda esse ostenderem, cui sic cohaerent, ut ab eo distracta naturam suam amittant? Sed hoc est scilicet: non putavit Westphalus se hostem contra nos satis acrem visum iri, nisi apertissimam veritatem odio nostri convelleret, minutissimos quosque apices arriperet ad litis materiam, et mel ipsum sua amarulentia inficeret: maluitque coram toto mundo pudorem suum prostituere, quam fraterculis, qui pruritum eius demulcent, non se probare in omnibus nobis infestum.

REFORMATION

POUR

IMPOSER SILENCE A UN CERTAIN BELISTRE NOMMÉ

ANTOINE CATHELAN

IADIS CORDELIER D'ALBIGEOIS.

Combien qu'auiourd'huy beaucoup de sottes bestes se meslent de brouiller le papier, tellement que tantost les gens savans auront honte de faire rien imprimer: toutesfois, à grand'peine trouvera-on qui surmonte un certain belistre, nommé Antoine Cathelan, iadis cordelier en Albigeois, à present se disant estre Prestre seculier: lequel toutesfois se cuido faire valoir, desgorgeant à la volée contre nous toutes les iniures qu'il peut forger ou qu'on luy souffle en l'oreille, et faisant gagner quelque Imprimeur affamé, à en infecter le monde, moyennant quelque escot qu'il en a pour son butin. 1) Comme encores n'agueres il a publié une fueille de papier contre moy, tendant à reprouver la doctrine que ie porte, et blasphemant si hardiment contre Dieu et toute verité, qu'il luy semble bien qu'il sera trouvé habile compagnon de ceux qui le peuvent recompenser de quelque lippée. 2) Si on demande, puisqu'il est si badin, comment ie m'attache à luy, ie confesse qu'en sa sottise encore a-il gagné ce poinct, de m'inciter à respondre à ses bourdes, intitulant l'epistre qu'il fait: *A Messeigneurs les Syndiques de Geneve*, à ce qu'ils ayent à me contraindre de me purger, comme si tout le monde me devoit tenir convaincu, en cas que ie ne sonnasse mot. Vray est qu'il pourra bien ci-apres gazouiller tant et plus avant qu'il arrache response de moy. Car ia Dieu ne plaise que i'employe si mal mon temps, et que i'occupe beaucoup les lecteurs à tels fatras, qui ne valent pas le parler. Qui plus est, s'il n'estoit commandé d'avoir tous blasphemes en horreur, ie seroye bien aise que tous les iours la Papauté eust une centaine de pareils advocats. Car elle ne sauroit mieux estre degradée. Et faut bien que Dieu ait aveuglé tous ceux qui sont en authorité et desirent maintenir ceste tyrannie infernale du Pape, avec ses superstitions, quand ils permettent ou souffrent que tels supposts, sous ombre de couvrir telle ordure, la font sentir à tout le monde pour la detester; car il n'est pas possible de choisir gens à louage qui mettent en plus grand opprobre tout le clergé du Pape, que fait ce belistre, qui ne pense pas que ie luy doyve respondre, sinon y estant contraint.

Or en premier lieu, il faut que les Lecteurs soyent advertis quelle colere l'a esmeu à se tempester ainsi, non seulement contre moy mais contre l'Eglise et escole de Lausanne. Maistre Guillaume Farel y a esté fourré parmi, non pour autre raison, sinon que pour diffamer tout ce qui nous attouche. C'est, qu'estant arrivé à Geneve en la compagnie d'une putain qu'il trainoit par tout, il commença par demander l'aumosne, s'offrant toutesfois à enseigner les enfans en Arithmetique et chifres. En attendant qu'on se fust enquis de luy, ie croy bien qu'on luy donna quelque repas. 1) Mais à fin qu'on ne fust trop empesché à prendre longues informations, luy-mesme avec son bon parti 2) s'avancerent sans estre solicitez d'ailleurs. Les gestes et propos de la damoiselle monstroyent bien qu'elle avoit trop hanté le monde: car il n'y avoit celuy tant asseuré auquel elle ne fist honte par son impudence. Puis ils ne se purent tenir de diabler 3) en l'hostelerie, et se prendre au poil pour essayer qui seroit le plus fort. Nous, en moins de deux iours, ayans desia telle espreuve, ne pensons pas qu'il faille plus differer à les examiner de plus pres, à fin que nos Seigneurs en fussent advertis, pour en purger leur ville. Ie ne feray long discours de ce qu'on y trouva; seulement ie diray ce mot, que par leurs propres bousches, ils furent convaincus d'estre un ruffien 4) et une putain. Car du commencement ils faisoyent bien semblant d'estre mariez: mais quand on les interroga à part de la paroisse, l'un nous mena à sainct Honoré, et l'autre à sainct Severin. 5) En la fin, il fallut qu'ils vinsent à

1) lucellum famelico cuipiam typographo attulit, qui prius in caupona semel aut iterum utcunque saginato Cathalano eius sordibus postea mundum inquinaret.
2) qui eius ventrem aliquot bolis farcire queunt.

1) pecuniae aliquid ad victum accepit.
2) itineris comes.
3) in diras prorumpere.
4) leno.
5) varia templa papistica.

iubé.[1]) Se voyans desnichez d'ici tant viste, passerent plus loin, et luy tire droit à Berne: auquel lieu, par faute d'estre cognu, il impetra pension d'escolier, pour estre nourri en l'escole de Lausanne. Estant là venu, pource qu'on descouvrit tantost quelle sorte de beste c'estoit,[2]) il ne fut pas trop bien receu à son gré. Mesme monsieur de Besze estant pour lors Recteur, voyant un vieil homme sans nul savoir, esperer folement d'estre employé en quelque estat, pour luy coupper broche, luy ordonna d'apporter quelque theme à la façon des enfans. Ce docteur subtil, ne voulant presenter son escrit sans bonne signature, mit: *Per me Anthonius Cathelan.* Ie ne di rien qui ne se verifie par sa main.[3]) Le Recteur, estant fasché de telle asnerie, luy remonstra qu'il devoit estre envoyé aux verges. A fin qu'on ne s'esbahisse de le voir tant hardi apres estre eschappé de la discipline, alors il fut effronté iusques là, de respondre: Comment? *omnia nomina propria nonne sunt indeclinabilia?* C'estoit bien assez pour le casser de ses gages. Et de faict, ce rustre voyant qu'il estoit au bout de son role, tascha par nouvelles pratiques à s'insinuer de nouveau. Mais il fit tant en somme par ses belles iournées, qu'il fut banni, sur peine du fouet.

I'ay bien voulu reciter en brief à la verité ce qui en est, à fin qu'on sache quelle excuse il a de mentir si vilainement contre les serviteurs de Dieu. Cependant ie ne m'amuseray pas à rembarrer les mensonges dont il a farci son beau livre, qu'il intitule ie ne say comment: car iamais ie n'ay daigné le regarder. Là, à ce que i'ay entendu, il me fait manger du rosti de quelques nopces qui se sont faites à une bonne iournée loin de moy, où i'estoy autant prié que celuy qui demeure outre mer. Il dit que i'ay entretenu une Nonnain, laquelle on m'a dit que i'ay vue une fois seulement, demi cart d'heure, en presence de plus de dix tesmoins, et l'ay si bien marquée, que si ie la voyoye, ie ne la sauroye non plus discerner que si iamais elle n'estoit approchée de cent lieues. Que feroit-on à un tel galand, sinon de le remettre à son chapitre, où sa leçon luy soit chantée, selon le proverbe des Moynes, *Usque ad vitulos?* Mais à fin qu'il ne se vante de m'avoir fermé la bouche par son Epistre, à laquelle il veut qu'on me contraigne à respondre, ie luy feray sa depesche courte et briefve.

Quant à sa preface, ie ne say si i'y doy toucher: Car en la plus grand' partie, ie n'y enten que le haut Allemand, comme on dit.[4]) Et ie croy de faict qu'elle a esté composée apres avoir beu sur le marché, voire quelque coup de trop: car le cerveau luy voltige tellement, que sautant du coq à l'asne, il s'oublie en moins de quatre mots. Tant y a qu'en la fin il s'advise de nous accuser, que c'est parole de blaspheme, nous faire reformateurs de l'Evangile. Mais d'où a-il appris ce gergon? Veu que nous tenons et crions haut et clair, sans cesse, que c'est la seule reigle à laquelle il faut que tout le monde se reforme: tant s'en faut que nous y trouvions à redire, comme le Pape et Mahomet, qui l'ont voulu accomplir, l'un par son Alcoran, l'autre par ses Canons et statuts, avec toute la friperie de ses revelations. Mais la raison de messire Antoine est notable, à savoir, que Iesus Christ a promis d'estre avec ses fideles iusques à la fin du monde. Or il y a bien du coq à l'asne. Mais encore, par quel bout commencera-il pour monstrer que le Pape et son Clergé sont les fideles de Iesus-Christ? Car il est certain qu'ils seront desadvouez d'un tel maistre. Vray est que Cathelan se modere. Sauf meilleur iugement, dit-il, et si les Evangiles sont veritables. Yvrogne! falloit-il submettre à nul iugement la verité de l'Evangile? Mais en cela voit-on de quelle sobrieté il gasouille. Ce luy a esté assez d'amener cette vieille chanson, à laquelle nous avons tant respondu, que les pierres quasi en savent parler. Ie confesse que Iesus Christ a promis d'estre tousiours avec les siens. Il reste de discerner lesquels ce sont. A cela luy-mesme respond, que les brebis oyent sa voix. Le Pere aussi en a prononcé sa sentence du ciel, constituant Iesus Christ seul maistre de son Eglise, par ce mot: C'est mon Fils bien-aimé, escoutez-le. Si le pape et les siens, ne se contentans de la pureté de l'Evangile, ont tout corrumpu par leurs meslinges, et en somme ont destourné l'Eglise de son chef et Pasteur, que faut-il plus plaider d'une cause tant liquide? Mais le principal est de voir combien messire Antoine se monstre vaillant quand il entre en dispute.

Il demande pourquoy ie defen de faire aumosne aux Papistes, veu que Dieu fait luire son soleil sur les bons et sur les mauvais. Comme si iamais on m'avoit ouy tenir ce propos, et si mes livres ne testifioyent le contraire. Qui plus est, le vilain sait bien que du premier coup il fut secouru à mon adveu, et possible de mon argent: et le lendemain quand il amena sa paillarde à ma porte, combien que ie les refusay en leur queste, ie ne leur alleguay pas ceste raison; mais que ne voulions frauder les povres, pour tenir ici le bordeau. Au reste, s'il entend que ie face mal de n'exhorter qu'on donne à tout venant, sans discretion, qu'il parle à sainct Paul, lequel Galates 6 (v. 10), met les domestiques de la foy en premier degré: mesme qu'il se prenne à toute l'Escriture, qui nous commande d'avoir

1) fateri coacti sunt.
2) quum asini Cumani apparuissent auriculae.
3) exstat adhuc manu scriptum thema.
4) multa sunt quae non capio.

esgard tant à la necessité qu'à la vertu des personnes. Et s'il me produit le soleil, ie luy replique ce qui est dit au Pseaulme 31 (v. 19), Que Dieu tient la grande multitude de ses biens cachée à ceux qui le craignent. Et ce n'est pas raison que nous vueillons estre plus sages dispensateurs que luy. Mais ie voy ce qui pousse Cathelan. Car il luy fait mal de n'avoir trouvé bourse ouverte pour le nourrir en sa quaimanderie. [1]) Mais qu'y feroy-ie? Faut-il que pour avoir esconduit un belistre, voire affronteur et ruffien notoire, le soleil soit appellé du ciel en tesmoin?

Son second article est de la chasteté, où il se fasche que i'enseigne que c'est tenter Dieu de promettre chasteté. En quoy il s'abuse: car chasteté doit estre en tous fideles. Mais le voeu de ne se point marier est la rebellion contre Dieu, que ie condamne. Il adiouste, que pour confermer mon dire, ie fay bouclier des prestres grecs: en quoy il monstre que iamais il ne leut rien de ce que i'en ay escrit: et ce qu'il a ouy avoir esté amené par quelque autre, il le descharge sur moy à l'estourdie. Mais encore ne le fait-il pas sans finesse, quelque badaud qu'il soit: car se voyant desnué de response, il a cerché d'eschapper à travers des marets. [2]) Et de faict, il luy suffit d'avoir recité mon dire, sans monstrer si i'enseigne bien ou mal. C'est bien combatre sans coup ferir: et toutesfois là dessus il a tout gagné. I'ay dit que c'est temerité à l'homme mortel de vouer continence à iamais. Pourquoy? Car nostre Seigneur Iesus et sainct Paul declarent que c'est un don special, et dont tous ne peuvent iouir (Matth. 19, 9; 1 Cor. 7, 7 ss.). Messire Antoine laisse couler ce propos, et à l'opposite ameine que selon sainct Paul, celuy qui demeure vierge fait encore mieux que celuy qui se marie. Voire, quand il luy sera donné. Mais appliquant cela indifferemment à tous, c'est bien contre l'intention de l'Apostre: lequel protestant de ne vouloir mettre lien sur les fideles, commande, pour eviter paillardise, que chacun ait son parti: exhorte chacun de lien regarder sa mesure et ce qu'il peut, voulant que chacun soit laissé en sa liberté. Voyla le voeu de continence bien defendu par messire Antoine. Vray est qu'il adiouste encore un mensonge nouveau contre moy, mais de si belle couleur, qu'il n'est ia besoin que ie m'en lave. Il dit que ie tien en mon secret tous Moynes et Nonnains qui se sont ici mariez, pour paillards: et en appelle en tesmoins mes oeuvres, mes domestiques et ceux qui me pratiquent. Quant à mes oeuvres ou livres, il se couppe la gorge confessant que là i'approuve tels mariages. Quant à mes domestiques, amis, et tous ceux qui me frequentent, il sera franchement dementi de tous. Mais que faut-il plus, quand Dieu et ses Anges, et tout le monde iusqu'aux plus meschans, reprouveront l'impudence de ce belistre? Mais quoy? sa rongne luy cuit tousiours, de ce qu'on ne l'a voulu ici recevoir avec sa bonne compagne. Mais en cela, voit-on en quelle reverence nous avons la vraye chasteté, ne pouvans souffrir que le sainct Mariage soit prophané à fausses enseignes.

Le troisiesme article est des voeus, où il m'accuse de ce que ie ne trouve pas bon qu'on voue, sinon ce qui est permis par la saincte Escriture. Voyla ses propres mots. En cela quel mal y auroit-il? Car il n'est pas licite de rien faire que ce que Dieu nous permet. Or ne doit-on promettre sinon ce qui est bon d'accomplir. Parquoy ce maraut ne m'accuse d'autre chose, sinon que ie voudroye que rien ne fust attenté sans le congé de Dieu. Il met quant et quant pour mon fondement, que tout ce qui ne se fait en foy est peché: ce que i'accepte, combien qu'il monstre bien n'avoir iamais leu une seule page de tout ce que i'ay escrit des voeus. Mais qu'en respond-il? C'est que tous serviteurs et chambrieres doyvent honorer leurs maistres, les subiets obeir à leurs princes et superieurs, les marchans garder foy et loyauté. A cela ie replique que de tous ces devoirs il n'y en a nul qui se face sans foy: et ce sont choses commandées de Dieu, et fondées mesmes en la Loy de nature. Or en ma doctrine ie distingue les voeus de superstition, et que les hommes conçoyvent follement et à la vollée, d'avec ceux qui sont conformes à la volonté de Dieu et tendent à bonne fin. Notamment ie di qu'en promettant à Dieu on y doit proceder sans comparaison en plus de reverence que si on contractoit avec les hommes. Ce suppost de taverne pour tout potage dit, qu'on doit garder les promesses bien faites, sinon qu'il entrelace un beau propos: Que celles qui ont esté mariées sans leur consentement ni adveu sont tenues à ce qui a esté fait seulement par leurs parens: de quoy ie laisseray iuger les plus bigots de la Papauté, leur laissant la charge à leur devotion de charger sur le dos de ce galand avec bons coups de leurs chappelets. Mais à fin de donner plaisir, il adiouste encore quelque sornette: Qu'en ceste ville on aime plus trois escus contans que d'en attendre huict ou dix en crainte. Ie confesse que l'argent contant est trop aimé par tout le monde: mais, Dieu merci, l'Evangile n'a pas empiré en ceste ville la seureté de contracter par promesses plus qu'auparavant. Mais il faudroit estre trop mal advisé pour donner credit à tels affronteurs que ce gueux de l'hostiere, qui n'apportoit que son front d'airain, comme un Moyne desbauché qui seroit prest à tenir un passage de quelque

1) mendicitas.
2) aquam sibi haerere sentiens per paludes fuga sibi consulere conatur.

forest. Quant à ce qu'il dit, que i'appren à tromper, il faudroit que ie seusse le mestier: mais loué soit Dieu que ie n'ay trompé creature du monde en ma vie. Seulement, quelque despit qu'en ait messire Antoine, si faut-il que i'advertisse qu'on ne se laisse tromper.

Il vient puis apres à la confession auriculaire, se plaignant que ie di qu'elle n'est pas necessaire, pource que par icelle beaucoup de secrets se revelent, qui apres sont cause de paillardises, trahisons et semblables maux. En ceci voit-on que ce rustre trousse ses quilles, voyant bien qu'il n'y a plus d'escot franc pour luy, [1]) quand il eust brouillassé encore une demi-fueille de papier. Car ma doctrine porte, touchant la confession Papale, non pas simplement que pour les inconveniens qui en provienent, il soit bon de la laisser; mais en premier lieu, que la loy qui en a esté faite est diabolique, pource qu'il n'est pas en l'homme mortel d'imposer loy pour lier les ames et les assuiettir sus peine de peché mortel. Item, puisque Dieu par sa Parole offre à tous pecheurs grace et pardon, se reconciliant à eux moyennant qu'avec humilité et repentance ils se cognoissent tels qu'il sont, sans adiouster nulle queue de murmurer en l'aureille d'un Prestre, ie di que c'est une audace trop enorme et un sacrilege que les creatures restraignent à leur appetit le benefice de Dieu, et se constituent en sa place pour adiouster une condition de laquelle il n'a iamais parlé. Ie di outreplus, que ceste loy est du tout impossible, que l'homme confesse une fois l'an tous ses pechez, et par consequent qu'elle ne peut sinon abysmer les consciences en desespoir. Ayant traitté et deduit ces poincts, i'entre aux inconveniens qu'elle a apporté au monde. Ie recite que ce n'a esté que depuis bien peu de temps que telle tyrannie a esté introduite: car combien que la superstition regnast desia, si est-ce que la chose estoit laissée en la liberté et devotion de chacun, comme on dit. Tellement que les Papistes ne se peuvent vanter en cest endroit de leur ancienneté, dont ils font si grand bouclier, veu que le Canon ou Decret du Concile Lateran, qu'ils en produisent, a esté forgé de si peu de temps. Quant à tous les fruits qu'il allegue revenir de la confession, il est si sot de ne voir pas que, sans se confesser, un pecheur gemira, aura honte de soy, sera humilié et abatu. Car nous savons combien les Prophetes et Apostres ont insisté sur la repentance, lesquels toutesfoys n'avoyent pas ce beau remede: sans lequel, selon messire Antoine, tout est perdu. Mais quoy? il ne voit pas entre nous [2]) les attrappe-deniers dont il parle, desquels il voudroit bien tenir la clef sans registres, pour mieux gouster l'utilité qu'il prise tant, parce qu'il en a flairé de loin, ou seulement leché comme les gens de son estat.

Au reste, il n'a pas esté question d'abolir la confesse Papale entre nous, pour les abus qui s'y commettent: mais pource que c'est en sa propre substance, origine et integrité, une corruption insupportable. Qui plus est, ce vilain, sans y penser, se couppe la gorge, se mocquant de ce que nous remettons à la mort et passion de Iesus Christ ce qu'il attribue aux menus fatras que le monde s'est forgé pour satisfaction. Et combien que ce blaspheme soit par trop commun en la Papauté, il est si beste qu'il ne le sait colorer à leur façon. Tant y a, quelque semblant qu'il face d'estre marri, si eust-il bien voulu que la confesse n'eust pas esté si estroittement requise ici: car il y a esté examiné plus qu'il ne vouloit, non pas pour luy faire honte, ce qui n'est possible à un front tant endurci, mais pour le faire desnicher, à fin de ne point abuser ceste Eglise. Il se ravise en la fin, et amene comme en ma personne le tesmoignage de l'Escriture pour abattre la confession: c'est qu'il n'y a que Dieu qui pardonne les pechez. Ie confesse que ceste raison viendra bien en conte, mais non pas si cruement. Car en disant que la puissance que Dieu a luy seul de remettre les pechez, oste toute authorité aux hommes d'en faire loy à leur plaisir: ceste beste, ne sachant à quel propos les choses se disent, iette les propos rompus à la vollée, [1]) et cependant n'a pas le sens de distinguer comment Dieu pardonne seul les pechez, et toutesfois a donné puissance aux hommes de les pardonner, à savoir, qu'en se reservant l'authorité, il a commis le ministere aux hommes. Bref, par sa bestise, il empire de beaucoup la cause des Papistes, laquelle de soy n'est que trop mauvaise. Or, il n'est pas question entre nous si l'office de remettre les pechez est donné aux hommes, ce que nous confessons, comme le texte le porte. Mais le noeud de la matiere est, comment et en quelle sorte les successeurs des Apostres remettent les pechez: si c'est en faisant une croix sur le dos, ou en testifiant tant en public qu'en particulier aux povres pecheurs qu'ils sont reconciliez à Dieu. Sur cela qu'on regarde la prattique des Apostres et comment ils en ont usé, et la question sera tantost solue. Si quelcun combattoit contre ceste puissance qui a esté donnée de Iesus Christ, à bon droit il seroit condamné comme faisant la guerre à Dieu. Voyla pourquoy Dieu print la querelle de Moyse

1) vident lectores ad summum impudentiae pervenisse, quum nullus cibus in fauces iniiciendus appareat.

2) Geneva eiecti sunt crumenilegae et nummorum expilatores confessionarii quorum exemplo Cathalanus cuperet sibi permitti impune hanc pecuniam tractare.

1) hic brutum istud pecus insurgit, quid latret ignorans.

et d'Aaron, c'est pource qu'ils n'avoyent iamais rien attenté sans son congé, comme ils le protestent: Que sommes-nous, et qu'avons-nous fait?

Quant au Sacrement du Baptesme, il me reprend, comme si ie disoye qu'il ne doit challoir si les enfans sont baptisez ou non: disant que i'instruy les Peres à ne s'en soucior. S'il estoit ainsi, pourquoy auroy-ie tant combattu contre les Anabaptistes? Mesmo on sait l'ordre de nostre Eglise estre tel, que si un enfant meurt sans baptesme par la nonchalance des parens, ils seront appellez et corrigez de telle faute. Mais ç'a esté tout un à ce rustre, en brouillant le papier, moyennant qu'il se fist payer son escot à l'Imprimeur. 1) Vray est que ie di bien, quand il plaira à Dieu de retirer de ce monde un enfant avant qu'on ait loisir de le baptiser, qu'il ne le faut pourtant tenir pour damné. Et de cela i'allegue raisons et fondemens, non pas tels que cest yvrongne babille, mais que la promesse de Dieu a bien assez de vertu pour les sauver. Car mesme on baptise les petis enfans, d'autant que des le ventre de la mere ils appartiennent à Dieu, estans desia adoptez de luy, receus en son Eglise, et estans faits participans de la promesse de salut. Tout cela est seellé par leur Baptesme. Mais tant y a que Dieu n'est pas tellement suiet au signe exterieur, et n'y a pas tellement attaché sa grace, qu'il n'accomplisse bien ce qu'il a promis, suppleant au defaut du Baptesme. Ce badin allegue que nul ne peut entrer au Royaume des cieux, s'il n'est regeneré d'eau et d'Esprit: voire comme si ce mot d'Eau ne pouvoit signifier autre chose. Car de faict, il n'est pas là fait mention du Baptesme, non plus que de la Cene au sixieme chapitre du mesme Evangile: mais par similitude ce nom d'Eau s'attribue au Sainct Esprit, lequel est tantost apres exprimé. Et quand il est dit en l'autre passage: Qui croira et sera baptisé, il sera sauvé: ceste beste ne considere pas qu'il n'est là parlé que de ceux qui sont parvenus desia en aage de discretion; et mesme au membre opposite il n'est pas dit: Qui ne sera point baptisé sera damné, mais seulement, Qui sera incredule. Voyla comme il sait plaider sa cause. Cependant ie laisse passer qu'il saute si habilement du coq à l'asne, qu'on ne sait de quel costé il se rue, disant que c'est un blaspheme insupportable quand ie di que Dieu regenere ses esleus quand bon luy semble, selon l'election eternelle. La raison, dit-il, c'est que Dieu seroit menteur, qui a promis de ne laisser les siens orphelins. Devinez où il en est. Car si sainct Matthieu et sainct Paul ne sont pas demeurez orphelins apres avoir esté appellez à la foy de l'Evangile, ce n'est pas à dire que tous deux n'eussent esté brebis esgarées, et mesmes que sainct Paul n'eust esté comme un loup ravissant. Ie touche ces choses en un mot, pour monstrer que ce vilain est autant digne de response que le cri d'un asne. Encore se desborde-il plus avant, voulant faire accroire que ie tien et enseigne, Que l'homme, apres estre regeneré, ne peut offenser Dieu. Or on sait que tous mes livres sont pleins de la doctrine contraire, mesme que i'ay debatu ceste querelle par livre expres contre les Libertins. Pour le moins, on trouvera trois cens passages en mes livres, où ie reprouve cest erreur: tellement que les Papistes sont convaincus que la verité de cest article a tres-bien esté esclaircie par moy. Et ce vilain gueux de l'hostiere, en routtant le vin qu'il a beu, cuide persuader que vessies sont nuées. Combien possible qu'il a dit ce qu'il pensoit, ne sachant rien de ce que ie di, sinon comme un bon pillier de taverne.

Il se monstre aussi subtil docteur en son dernier article, où il dit que ie preten abbatre le sainct Sacrement de l'Eucharistie. Et en premier lieu, il m'accorde que ie confesse maugré moy que Dieu n'est pas hors de ses Sacremens. Ie vous prie, quel langage est-ce là? Puis il me reproche que d'autres fois ie di que ce n'est qu'un signe. Or quant au second poinct, où gist la question, tout le contraire se voit par mes livres, qui sont pleins de ceste doctrine, que iamais les signes ordonnez de Iesus Christ ne sont sans leur verité, substance, vertu et effect. Voyla à quelles enseignes il me fait vacillant et inconstant. Il vient puis à la Messe: et pour la bien maintenir, allegue ce que Iesus Christ dit à ses disciples: Prenez, mangez: cela est mon corps. Voire comme si la Messe estoit approuvée par ce qui est escrit de la Cene, veu qu'il y a autant de convenance qu'entre le feu et l'eau. Nous ne sommes pas sur ce different, messire Antoine, si Iesus Christ communique son corps et son sang aux fideles en la Cene qu'il a instituée; mais s'il y doit avoir un sacrifice auquel un homme mortel offre à Dieu au lieu de recevoir, comme les mots le portent, et auquel un seul mange et boyve ce qui doit estre commun à toute l'Eglise: si la consecration est un charme pour faire changer le pain de nature, en soufflant et murmurant dessus: si un tel acte doit estre fait pour la redemption des ames; si l'usage en parvient iusques aux trespassez, et une infinité de tels erreurs execrables. Mais ce maraut n'y regarde pas si profond: et cependant, pour gagner son proces en iniuriant, il dit que ie ne croy pas que Iesus Christ ait esté fait homme: comme s'il avoit monstré en quoy ie suis incredule. Mais Dieu merci, tout le monde cognoist en quelle reverence i'ay l'Escriture saincte. Mais à fin d'esblouir les yeux des aveugles, il demande: Qui croira

1) Sed haec flocci fecit ganeo: tantum curavit ut chartas maculans typographi impensis ingluviei suae consuleret.

maintenant a la foy de Iean Calvin? puisque i'appelle la Messe un idole, combien que ie confesse que Iesus Christ est en l'Eucharistie: comme s'il y avoit grande contrarieté que la vertu de Iesus Christ est presente à ce qu'il a ordonné, et que ce qui a esté inventé à l'opposite n'est que pure illusion de Satan. Qu'est-ce que l'Eucharistie? C'est un Sacrement que le Fils de Dieu a establi, auquel il accomplit en verité ce qu'il y promet par figure. Qu'est-ce que la Messe? une fripperie de blasphemes, laquelle n'a rien de commun avec les promesses de Dieu, non plus que les enchantemens de sorciers. Voyla comment ce tavernier ou marmiton de cloistre a bien apprins à arguer. Il y a en la fin un bon petit mot qui sert de saupiquet pour donner goust au reste: c'est que i'ay grand tort de prophaner les accoustrements de la Messe, veu que les Sacrificateurs et Levites en avoyent sous la Loy. Comme si le voyle du Temple n'avoit pas esté rompu, pour monstrer que tout cela est passé et aboli. Il adiouste que les femmes en ceci m monstrent bien ma leçon, lesquelles ne prophanen pas aux iours ouvriers leurs habillements de festes Si la saincteté de la Messe est fondée sur les cot tes, robes, manchons, collets et affiquets des femmes ie quitte le ieu. Toutesfois i'ay ma replique, qu'i quand ce belistre est comparu par deçà, ce n'estoi pas en tel equipage. Ainsi, il n'y avoit rien en luy, n en sa paillarde pour honnorer la Messe, veu qu n'y avoit nulle reserve pour les Dimanches: mesm que son chappeau à lambeaux n'estoit pas tro honneste pour le plus maigre iour de la semaine.

I'ay bien voulu donner ce brief advertissemen à ceux qui seront capables d'en faire leur profit, e cependant faire honte à ceux qui s'arment de tel boucliers en la Papauté. Si ce belistre poursuit à babiller en son impudence, ie le pourray aisemen despriser avec d'autres bestes qui valent encore cen fois plus que luy: car il n'est pas à moy de fair taire tous les chiens qui abbayent parmi le monde

FIN.

ULTIMA

ADMONITIO IOANNIS CALVINI

AD IOACHIMUM WESTPHALUM

CUI NISI OBTEMPERET EO LOCO POSTHAC HABENDUS ERIT QUO PERTINACES HAERETICOS HABERI IUBET PAULUS.

REFUTANTUR ETIAM HOC SCRIPTO SUPERBAE MAGDEBURGENSIUM ET ALIORUM CENSURAE QUIBUS COELUM ET TERRAM OBRUERE CONATI SUNT.

APUD IOANNEM CRISPINUM
M. D. LVII.

nam potius haec obiurgatio sic tetigisset Ioachimi animum, ne reus sit ad coeleste illud tribunal, cuius terrorem aliis proponit. Sed praeceptum Christi est, ut diligamus inimicos, benedicamus maledicentibus nobis (Matth. 5, 44). Cur ergo amicos, et qui fraternam cum eo benevolentiam colere studebant, ultro hostiliter aggressus est? Cur etiam quietos, et a quibus ne verbo quidem unquam laesus fuerat, maledictis lacessivit? Utrumque negat. Legantur eius scripta, praesertim ubi Consensum nostrum oppugnat. Neque enim vel eum vel quempiam ex tota eius factione tunc attigeram: quin potius suppliciter rogaveram, si quid in doctrina nostra minus placeret, ne grave esset placida admonitione corrigere. Et certe, ut postea experientia docuit, tunc merito derisa a nonnullis fuit mea simplicitas, quum sperarem [pag. 8] longe placatiores nobis fore, qui ante humanitatis obliti vehementius exarserant. Cur Ioachimus, tam blande rogatus, haereticum clamitare maluit, quam errorem, si quis esset, monstrare? Ego vero, tam indigne laesus, non iracundiae fervore, sicuti falso existimat, sed cohibendae ferociae, qua nimium exsultabat, studio, acrius paulo quam optarem remedium adhibui. Atque utinam dolore punctus fuisset ad poenitentiam! Sed quando tantum exacerbatus, nihil de pervicacia remisit, imo in ea magis ac magis obduruit, altero fructu me consolor, quod alii intelligent quam insipide errori suo contra claram verae doctrinae lucem patrocinatus fuerit. Interim si animum meum ipse odio excaecatus perspicere non potest, Christus tamen communis iudex agnoscit, et suo tempore palam faciet, non ita privatis iniuriis ulciscendis esse me addictum, quin deposita mox omni earum memoria, si qua spes sanandi hominis appareat, [pag. 9] paratus sim omnes fraternae pacificationis modos tentare. Nam quod alicubi dicit, anxie me affectasse ne quod probri genus omitterem, quam longe fallatur, ex re ipsa optime liquebit. Librum enim me celeriter dictasse [1]) multi sunt idonei testes. Illic quod ferebat causa, sponteque et ex tempore occurrebat, absque longa meditatione dixi, a felle (quo me penitus infectum fuisse dicit) adeo remotus, ut postea miratus sim nulla cordis amaritudine duriora verba mihi fluxisse [2]). Sed ita forte rei indignitas [3]) postulabat, ut sentiret homo superbae suae morositati nimis indulgens, non deesse veritatis defensoribus aculeos. Facile est Ioachimo nigrum insulsae scurrilitatis et sycophanticae mordacitatis salem mihi obiicere: sed aeque mihi promptum est uno verbo diluere eius calumniam, si usquam reperiri negem quod tam odiose traducit. Certe, quamvis me tacente, tam eius impudentiam detestabitur [pag. 10] ingenuus lector, quam stultitiam ridebit. Eiusdem verecundiae est, quod me insulsa et insipida scommata [1]) ex vocibus et syllabis aucupari iactat, quum palam sit adeo non cupide me inhiasse dicteriis, ut quae sponte se offerebant, consulto omiserim. Denique quot se ludibriis prostituerit Westphalus, et quantam subsannationis materiam praebuerit sua vecordia, si reputent lectores, nemo tam iniquus vel infensus erit, quin me hac in parte restrictum vel parcum fuisse dicat. Si ideo conviciator sum, quia Ioachimo ad sua vitia nimis caecutienti proposui speculum, ut tandem eum sui pudere inciperet, idem probrum in prophetas, apostolos et Christum ipsum conferat necesse est, quibus religio non fuit sanae doctrinae hostes, praesertim quos videbant superbos et obstinatos, acerbius reprehendere. Imo communem locum sine exceptione et delectu arripiens, ne scilicet improbis errorum defensoribus fas sit obiicere [pag. 11] quod merentur, ex professo pseudoprophetas omnes tuendos suscipit, ut ipsa impunitas licentiam augeat. Quod se inclementius quam Papistas, Libertinos e Anabaptistas tractatum fuisse conqueritur Westphalus, ex scriptis meis deprehendent lectores falsissimum esse. Ego perniciosos illos errores, quibus tota religio corrumpitur, ut piis omnibus detestabiles reddam, suis elogiis [2]) depingo. Hac in parte meam amarulentiam sua censura non improbat Westphalus. Simul ac ipse attingitur, totam caritatem pessumdari clamitat. Convicia scurrilesque facetias Christianos minime decere utrinque convenit. Sed quia neque prophetae ipsi a scommatibus abstinent, et salse perstringit Christus perversos et fallaces magistros, et ubique spiritus sanctus contra hoc genus hominum plena libertate invehitur, inconsiderate ac stulte movetur quaestio, an graviter et severe obiurgare liceat, qui se ipsos probro et [pag. 12] dedecori exponunt: quia hoc modo in crimen trahentur servi Dei, quos sanctus zelus saepe ad duros acerbosque sermones impulit. Tantum quoquisque animo, et qua de causa vel excandescat, vel acriter loquatur, videndum est. Quum prodiisset in lucem Consensus noster, ac Westphalo integrum foret corrigere si quid illic putabat esse vitiosum, speciem repugnantiae calumniose undique accersens,

1) i'ay fait le livre à la haste ayant un homme qui escrivoit sous moy.

2) *Haec paulo obscurius dicta Gallus sic interpretatur:* puis apres ie me suis esbahi comment des mots un peu rudes et aspres m'estoyent ainsi coulez veu que ie n'avoye aucune amertume de coeur. *Cf. epistolam Calvini ad Bullingerum mense Ianuario* 1556 *scriptam de qua diximus in Prolegomenis.*

3) la chose c'est à dire la procedure estrange du personnage.

1) des brocards qui cependant n'ont grace ne demi.

2) de leurs couleurs et droits tiltres.

vivos et mortuos immani modo laceravit. Ego importunam hanc feritatem refutans, nomini tamen peperci, ut si forte sanabili esset ingenio, tacite sepeliretur eius ignominia. Hoc repudians violento scripto, ne dicam cyclopico, non modo coelum terrae miscere, sed Acherouta movere conatus est. Hic ego tam praefractam hominis intemperiem mediocribus remediis non posse mitigari existimans, stylum acuere mihi permisi. Quid enim facerem? quia vel silentio prodenda fuisset alioqui veritas: vel placida mollique [pag. 13] actione dandum timiditatis ac diffidentiae signum. Nam quasi ex Dei manibus extorsisset omnia fulmina, quae formidabili modo in capita nostra torqueret, verborum crepitu mentes omnium percellere tentavit. Quia gravior refutatio ridiculos anathematum eius terrores discussit, quidquid petulantiae vel furoris in nos vomuit, delitias esse fingens, me omnis humanitatis et modestiae oblitum esse causatur. Ergo quum intractabilis fuerit eius ferocia, quam tota eius declamatio frivola sit et puerilis, facile apparet. Perinde enim ac si leones et ursi, dum rabiose obvium quemque impetunt, causentur se non mulceri: ita delicatulus hic homo plus quam atrociter Christi doctrinam eiusque ministros proscindens, non agi fraterne secum, magni criminis loco censet.

Sed in eo vertitur tota quaestio, privatamne iniuriam voluerim ulcisci, an vero pro causae publicae defensione Westphalo me strenue opposuerim. Nam [pag. 14] quidquid mihi privatim iniuriae intulit, patientia tamen fuit devorandum. Sed si huc spectavit tota vehementia, ne bona causa, adeoque sacrosancta Christi veritas, fastuosis Westphali clamoribus obruta succumberet, cur mihi vitio vertetur? Utinam vel modice gustasset hic perversus censor quid valeat illud: Zelus domus tuae comedit me et opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me! (Psalm. 69, 10). Non tam praepostere, quasi illudens, sanctam illam Petri admonitionem in suum commodum torqueret. Christi exemplo nos Petrus hortatur ad contumelias et quasvis insectationes placide ferendas (1 Petr. 2, 23). Silentium ergo, quod Christus iniuste accusatus praestitit, Westphalus ab eius ministris exigit, quoties oppugnatur veritas. Quasi vero ubi iubentur omnes fortiter vociferari, evangelii praeconibus perfidae tolerantiae legem illic apostolus praescribat. Itaque donec ostendat Westphalus privata convicia me retaliasse, [pag. 15] ac propriae causae magis fuisse addictum, quam doctrinae propugnationi, de patientia et silentio eum putide nugari intelligent lectores. Me etiam accusat, quod hostem mihi reconciliare non studuerim. Ego vero et initio rationem sequutus sum, quae sedandis offensis aptissima erat; et nunc si velit in gratiam redire, qui me toties laesit, non detrecto. Christum iudicem appello, testesque omnes angelos, simul ac Westphali pervicaciam flecti contigerit, nullam in me fore moram, quo minus fraterna inter nos benevolentia coalescat: imo si nunc fratris animum induere sustineat, vicissim eum loco fratris amplecti sum paratus. Sed iniqua imponitur conditio, ut sanctae veraeque doctrinae confessionem abiiciam, qua mercede ne cum toto quidem mundo pax redimenda esset.

Ac ne ad taedium usque, et sine ullo profectu litigemus, ad hoc unum caput, in quo tota controversia vertitur, animum [pag. 16] referant lectores. Sibi quidvis in nos licere vult Ioachimus, quia veram doctrinam, ut ipse ait, contra impium errorem defendat. Hoc ubi probaverit, nobis quiescendum esse fateor. Si autem quod falso sibi arrogat vere in me competere doceo et ostendo, nempe fidelem me purae sanctaeque doctrinae patronum esse, et fidelem operam impendere, non modo refutando impio errori, sed etiam diluendis atrocibus maledictis: cur non eadem mihi dabitur libertas? De re igitur ipsa fiat iudicium, ne frustra vel ego vel ille aerem verberemus. Quid iam obstat, quominus inter sanctum zelum et conviciandi libidinem certo distinguant lectores, nisi quod Westphalus sordidum integumentum clarae luci opponit, librum meum verborum amaritudine refertum esse clamitans? Quanquam hic quoque obiter hominis socordiam cum pari impudentia notare operae pretium est. Prioribus meis scriptis hominem ad moderatam [pag. 17] disputandi formam revocare cupiens, turpe et absurdum esse dixeram, tam superbe et proterve nobis insultare. Ferociter respondit ille, contra haereticos quam acerrime pugnandum esse: adeoque non esse agendum composito vel sedato stylo, ut quo quisque maiori ardore in hoc genere certaminis fertur, hinc animosior probetur Christi miles. Denique quoscunque potuit colores tunc induxit ad excusandam non modo vehementiam, sed iracundiae rabiem. Quid autem nunc? Paulus, inquit, inobedientes existimari noluit inimicos, sed tanquam fratres voluit corripi. Profert etiam ex Ambrosio et Gregorio Nazianzeno mansuetudinis elogia. Quisquis duos istos locos inter se conferet, non modo hominem hunc tam varium, sibique ipsi dissimilem memoria et sana mente excidisse dicet, sed facile videbit nulla ingenuitate praeditum, sophistice nunc hoc nunc illud tuendum arripere, et inani garritu [pag. 18] virtutes transformare in vitia. Quaeso, Ioachime, si unquam serio dixisses in coarguendis erroribus severitati minime parcendum esse, an nunc turpem palinodiam canendo, rigorem quem sancti zeli laude ornaveras, ad me invidia gravandum damnares? Interea bonus hic caritatis assertor et magister, qui eam fas esse negat verbulo violari, quoscunque nobis favere compertum fuerit, toto orbe exterminandos clamitat: gloriatur se scripsisse, nos

gladio potius magistratus quam stylo esse refutandos: autor est, ut non modo professoribus nostrae doctrinae, sed etiam approbatoribus interdicant aqua et igni magistratus. Haec igitur caritatis definitio est Westphalo, ut ferro et igni licentiose saeviat ipse in nos: si vero paulo liberius loquamur, a christianismo excidisse pronunciet. Atque ut alia omittam, unde tanta homini confidentia, [pag. 19] imo Phalaricae censurae atrocitas, [1]) ut subinde nos vocet haereticos, nec singulis paginis modo, sed fere sententiis crepet hoc nomen, nisi quia ab hoc convicio hactenus abstinuimus? Certe non aliud quam nostra mansuetudo tantum ei addidit ferociae. Quid tu hic, bone modestiae doctor? quum anathemata crepando, patientia nostra te abuti palam constet, quam tibi criminandi causam relinquis, ac si in te nimis essemus duri et austeri?

Interea rursus se implicat, monitum se fuisse negans: nempe quum in vivos et mortuos debacchatus esset, et catalogum haereticorum ex nostris nominibus conficere non dubitasset, ego suppresso eius nomine indignitatem ostenderam. Adeo nihil profeci, ut omnibus diris et execrationibus longe violentius in nos fulminaverit. Et tamen [pag. 20] nondum bonus vir maturum durae obiurgationi tempus fuisse putat. Nam quod iterum ad vulgarem suam cantilenam relabitur, se nondum fuisse de errore convictum, solidis vero rationibus et argumentis ex sacra scriptura sumptis damnatam nostram haeresin reprehendisse: quid isto mendaciorum foetore chartas inficere iuvat? Atque ut tollatur omnis ambiguitas, liber ipse prodeat, seque ab improba criminatione vendicet. Certe si impetro ut legatur, quam vere exprobret, me scurram fuisse illic magis quam theologum, simul quam ingenue obiiciat inanibus tantum conviciis refertum fuisse, facile patebit. Nec vero brevem hic eius summam inserere pigeret, nisi brevitas ipsa tam me quam lectores levaret hac molestia. Nullum enim argumentum protulerat Westphalus, quod non illic solide refutatum fuerit. Rationes autem adduxi, a quibus se, quantumvis nitatur, cum tota sua caterva, [pag. 21] nunquam expediet. Hoc quoque asserere audeo, quicunque mediocri aequitate praediti sunt, etiamsi a nobis dissentiant, libro perlecto statim dicturos, non sine insigni iniuria doctrinam tolerabilem tam odiose traduci.

Sed utcunque librum meum alii amplexentur, alii saltem excusationis loco recipiant nihil tamen proficere videor. Artificium enim excogitavit Westphalus, quo me facete eluderet, alios in subsidium advocans, qui eo quiescente totam pugnae molem sustineant. Nam ut nos Augustanam confessionem evertere probet, eius autorem ornatissimum virum et spectatae tum pietatis tum doctrinae Philippum Melancthonem nobis adversarium ingerit [1]). Altero scripto [2]) veterem ecclesiam sub Augustini nomine committit nobiscum in certamen. Tertio [3]), densam phalangem ex vicinis Saxoniae locis instruit: cuius splendore perstringat simplicium oculos. [pag. 22] Caeterum, quia mihi cum homine nullius verecundiae, summae vero loquacitatis negotium est, rogandi mihi sunt lectores, primum ut sermonum circuitu valere iusso rem nudam aspiciant: deinde ut prudentiam ac aequitatem adhibeant in iudicando.

Quia favorem apud pios obtinuit Augustana confessio, facere pridem cum sua factione coepit Ioachimus quod solent homines rationibus vacui, ut nobis clypeum autoritatis obtruderet. Ergo si nos a recepto consensu discedere monstraret, se quodammodo credidit coelum obnubilare, vel crassiores nebulas obducere simplicium oculis, quam ut in ipsa meridie micaret lucis scintilla. Hoc fallaci praeiudicio ut nos gravare desineret, provocavi ad autorem ipsum confessionis, fateor: cuius dicti me non poenitet. Quid autem Westphalus? pro crassa sua barbarie summam victoriae in eo ponere [pag. 23] me iactat, si nobis subscribat Philippus. Cuius mendacii dum ipsum pudeat ne exspectent lectores (ita frontem perfricuit), tantum aestiment quid fidei mereatur foetida garrulitas. Verba sunt: [4]) De confessione Augustana sic respondeo, verbulum in ea, qualis Ratisponae edita fuit, non extare doctrinae nostrae contrarium. Si qua in sensu ambiguitas incidat, nullum esse magis idoneum interpretem quam autorem ipsum, cui etiam id honoris pro suo merito facile pii omnes et eruditi deferent. Ad eum si intrepide provoco, quid superest nisi ut putida iaceat Westphali garrulitas? Hinc eliciat, si potest, summam victoriae mihi in unius hominis subscriptione fundatam esse. Nec vero minus sordidae vanitatis est, quod se valde mirari simulat, praeceptori suo hanc aspergi maculam: quum ex Philippi responso ut inter nos conveniat [pag. 24] clarius didicerit, quam ego praedicare ausus sum.

---

1) rigueur estrange de quelque bourreau et tyran.

1) *Alludere videtur ad epistolam quandam Melanchthonis olim ad Gorolicium Brunsvicensem datam in qua vir summus de colloquio Marburgensi verba faciens Zwinglium paulo severius taxat. Hanc epistolam Westphalus ad calcem Confessionis Saxonum recudi iusserat.*

2) En la seconde partie de son livre . . . . puis en la troisiesme *etc. quod omnino falsum est quum Noster de diversis Westphali scriptis agat. Caeterum in edit. principe, plane singulari typothetae errore haec verba:* Tertio . . . . oculos, *praecedunt illa:* Altero . . . . certamen. *Alterum quod dicit scriptum Collectanea sunt sententiarum Augustini iam a.* 1555 *editae, sed ut videtur Nostro tardius cognitae. De quibus vide Prolegomena.*

3) *Tertium scriptum est Confessio fidei ministrorum Saxoniae inferioris a.* 1557 *a Westphalo edita de qua plura diximus in Prolegomenis.*

4) Mes paroles sont.

Sed quid verbis opus est? Si omni molestia semel defungi optat Ioachimus, et controversiam dirimere, verbulum pro se eliciat ex eius ore ad quem liber patet accessus, et quidem itinere non tam laborioso, cuius consensum magnifice obtendit, quocum familiaris ei communicatio esse potest. Ego si temere comperiar Philippi nomine abusus, nullas ignominiae notas recuso. Testimonia quae citat Westphalus non meum est refellere: neque etiam moror, quid inter primos conflictus, et causa nondum clare et dilucide explicata, homini ad negandum nimis tunc verecundo quorundam instigatio extorserit. Et lex nimis dura praescribitur literatis hominibus, si post editum ingenii ac doctrinae specimen, tota deinde vita nihil proficere liceat. Certe si quis annos quadraginta Philippo nihil attulisse dicat, magnam et homini privatim, et toti simul ecclesiae [pag. 25] iniuriam faciet. Solum quod dixi, et quidem centies si opus sit, confirmo, non magis a me Philippum quam a propriis visceribus in hac causa posse divelli. Etsi autem tonitru quod a violentis hominibus instabat metuens (quid dicam intelligunt, quibus nota fuerunt Lutheri flabella) non tam aperte semper quam optassem, sententiam suam protulit: non est tamen quod Westphalus, aliud se agere simulans, oblique eum perstringat, quasi mortuo demum Luthero inceperit ad nos deflectere. Nam quum ante annos septemdecim de hoc capite doctrinae inter nos contulerimus, primo congressu nunquam syllaba commutanda fuit. Neque de Gaspare Crucigero tacendum est, qui pro ingenii sui doctrinaeque praestantia Luthero carissimus, ut post Philippum reliquos anteiret, sic amplexus est quod hodie impugnat Westphalus, ut sententiis nostris coniunctius nihil fingi posset. Caeterum de Philippo si adhuc [pag. 26] ambigitur, an non satis manum conserere videor? ubi et tacitus et securus eius vocem exspecto, quae eius improbitatem, qui venerandum praestantissimi viri nomen falso obtenderit, omnibus patefaciat.

Venio ad Augustinum, quem etsi totum esse nostrum omnes libri clamitant, Westphalus nobis eripere non contentus, adversarium quoque obtrudere, sibique vendicare non dubitat: eadem nempe audacia, qua ubique lucem convertit in tenebras. Qualis sit nunc Iacobus Bordingus, [1]) cui farraginem suam nuncupat, ignoro. Certe nisi valde ingenium mutavit, officium plenum dedecoris sibi mallet non esse praestitum. Nam quo tempore mihi notus fuit, non minus ingenuo pudore, quam doctrina erat commendabilis. Nunc vero tantum quid epistola contineat, breviter notare operae pretium erit: non ut totam eius loquacitatem evolvam, sed ut hominis ingenium, quod facile [pag. 27] erit, ex paucis capitibus aestiment lectores. Initio contendit sectarios et haereticos, ne serpat contagio, vel exsilio arcendos, vel poenis castigandos esse. Frivola prorsus actio, quae rem minime dubiam lite et controversia implicat. Nam quum ea de re inter nos conveniat, tantum nobis subscribere debuit. Honestius certe citasset nostros libros, ex quibus mendicat quidquid adducit rationum, quam nobis se bellum inferre simulans, armis nostris pugnat. Atque hoc modo non prodidisset turpe socordiae exemplum, quod notare me cogit hominis importunitas. Quia Psalmo vigesimo quarto male vertit interpres vulgaris: Attollite portas principes vestras, ubi legendum erat: Attollite portae capita vestra, homo quidam doctus et de ecclesia bene meritus, ut fieri solet, memoriae lapsu, alicubi hortari volens principes ad tuendam pietatem hoc testimonio abusus [pag. 28] fuerat. Error tolerabilis. Westphalus ad verbum recitans: Aperite portae capita vestra: [1]) magistratibus praescribi dicit, ut portas Domino aperientes pseudoprophetis eas claudant. Hinc colligant lectores, qualis in tractanda scriptura vigeat religio apud istos homines qui tam impure et audacter eam dilacerant. Interea bonum virum non puduit, dum me invidia gravare vult, confessionum, ut ipse vocat, farragini inserere Servetici cuiusdam epistolam, ubi incendiarius appellor, quia docuerim iure de haereticis poenas sumi. [2]) Legatur epistola: nihil in me aliud probri continet, nisi quod gladio armatos esse principes trado, ut non minus impietatis quam aliorum scelerum sint vindices. Hoc tantum inter me et Westphalum interest, quod ego, nisi causa probe discussa, locum severitati nullum esse dico. Imo quia papistis hodie usitatum est, causa incognita passim contra innoxios saevire, et secundum Westphali [pag. 29] consilium minas armaque arripere loco styli: ego in illam barbariem merito invectus, hanc saltem aequitatem iudicibus commendo, ne unquam nisi causa probe discussa, ad severitatem prosiliant, seduloque cavendum esse moneo, si nimium sint creduli, ne manus suas inquinent promiscua caede. Defleo illic, ac conqueror, eo servitutis redactum esse orbem, ut nec ulla disceptatio locum habeat, nec qui praesulum nomine dominantur, vocem suis placitis dissonam admittant: imo ne dubitare quidem, vel inquirere permittant. Barbariem non ferendam esse dico, ubi nulla viget cognitio, possessionem nec iure nec ratione munitam gladio

---

1) Maistre Iaques Bourding *in gallico exemplari dictus, fuit professor medicinae in academia Rostochiensi.*

1) *Westphali Collectanea ex Augustino* A. 2 *verso.*
2) *Alludere videtur ad ultimam epistolam Farragini confessionum saxonicarum a Westphalo subiectam* (T. 4 *verso*), *quae est Anonymi cuiusdam et scripta dicitur ex:* la Babylone.

tueri. Et certe, quum vere olim dictum sit, audacem esse inscitiam, in hoc praepostero zeli genere ad audaciam accedit haec crudelitas. Veris itaque Dei cultoribus cavendum esse praecipio, ne vel causae incognitae patrocinium temere arripiant, vel ad severitatem intemperanter [pag. 30] ferantur. Quia in causis terrenis merito damnatur iudicis socordia, qui ex aliorum opinione, ignarus ipse totius rei, sententiam fert, quanto minus ferendi sunt, qui in causa pietatis inquisitionem supino fastidio negligunt? Nec vero quidquam verbis docui, quod non re ipsa confirmaverim. Nam Servetum, nefandis sacrilegiis labefactantem quidquid est pietatis in mundo, ad disceptationem tamen vocavi: nec solum ad reddendam doctrinae meae rationem paratus veni, sed impurissimi hominis convicia vorare malui, quam malo exemplo causam dare: ne quis postea obiiceret, fuisse indicta causa oppressum. Westphalo satis est magistratus gladium pro disputatione opponere. Nempe hominem, cui spes victoriae non nisi in tenebris est sita, ita impotenter suppressa doctrinae luce furere, mirum non est. Neque tamen eum pudet Augustini [pag. 31] nomen obtendere, ac si quid simile haberet cum tam mansueto spiritu. Hoc vero mirum est, quum in hoc libello se fere ex ore Augustini loqui profiteatur, tam secure in ipso statim exordio a sancti viri verbis et sensu discrepare. Verba Augustini sunt, ad Vincentium Epistola quadragesima octava: Si terreantur et non doceantur, improba videbitur dominatio. Et tamen de convictis haereticis agit, qui superba tantum morositate impulsi discessionem ab ecclesia fecerant. Itaque quo utilis sit terror, adiungi vult salutarem doctrinam: sicut etiam alibi dicit, ad Festum Epistola centesima sexagesima septima: Non solis terroribus expugnari debere in haereticis pervicaciam, sed mentem quoque et intelligentiam verbi Dei autoritate instrui. Et sane sicut ecclesia Dei, fidei suae confessionem [pag. 32] ex ore Dei petit, ita ad eandem regulam ne praepostere feratur, zelum suum temperat. Westphalus tamen ne nihil dicere videatur, omnes legitimo iudicio aditus praecludens, nos esse convictos pronunciat. Longe aliter Augustinus, qui semper ad errores refutandos accinctus fuit, antequam ad magistratus subsidium confugeret. Quisquis contra rectam fidem insurgeret, non ante ad iudicis tribunal vocavit, quam praecederet iusta coram populo disquisitio. Itaque nihil eum libentius fecisse, quam ut verbi gladio armatus semper in certamen prodiret, disputationum acta testantur. Nec conflictationum taedio unquam fractus est, quin subinde pestilentissimos quosque haereticos, teste et iudice ecclesia, coarguere paratus foret.

Quid autem Westphalus? Ut omnem a se molestiam uno verbo excutiat, quoscunque ipse cum collegis atro carbone notaverit, protinus in exsilium profligandos [pag. 33] esse contendit. Audiri si postulent, negat eorum importunitati morem esse gerendum: quia plus satis iam convicti sint. Nisi causae suae diffideret, nonne vel invitum cogeret ad disceptationem aliquis pudor? Quantumvis enim speciosum esse praetextum existimet, nos esse convictos: miserae tamen ac sordidae est timiditatis, nullam cognitionem admittere. Sed unde tandem convictos esse probat? Multarum, inquit, ecclesiarum consensus ad damnationem sufficere debet. Cur ergo vicissim nostrarum ecclesiarum iudicio, a quibus damnatur, non acquiescit? nisi forte quia propinquus est mari glaciali, dum litus aspicit, orbem terrarum eodem spatio metitur, ut ecclesias omnes, quaquaversum dispersae sunt, pro nihilo ducat. Discat ergo, nisi velit ridiculum se facere, locum aliquem dare non poenitendis ecclesiis, quarum suffragiis probatur nostra doctrina. Addit Schmalcaldiae habitam fuisse synodum, in [pag. 34] qua sumus damnati. Quid Schmalcaldiae agitatum fuerit non disputo: neque etiam Westphalum scire arbitror: nisi quod certum est, habitum illic fuisse conventum a principibus, ut foedus inter se inirent, nec aliud de religione interpositum fuisse decretum, nisi ut se obstringerent ad mutuam defensionem quicunque tunc fidem Augustanae confessionis profitebantur. Interfuerunt pauci homines docti, e quorum numero unus erat Bucerus, quem etiam mortuum Westphalus in partes nostras ablegat. Si praecipua in illis fuit autoritas, ut praedicat Westphalus, certe qui noster fuit usque ad mortem, censuram in nos non strinxit. Superstes est Melancthon, nemini secundus, qui se tam gravem in nos tulisse sententiam non fatebitur. Nec furioso suo tumultu efficiet Westphalus, ut tam duriter ecclesia Wittebergensis de nobis pronunciet. Interea miror synodum Marpurgensem praeteriri, in qua Lutherus et pars adversa nostros [pag. 35] pro fratribus agnoscere non dubitarunt, quum tamen nondum tam dilucida et plena huius controversiae explicatio, sicuti hodie, constaret. Quum hoc noverit Westphalus, et dissimulet, quid apud prudentes et sanos lectores proficiet, fictitias synodos crepando? Sed longe altius hominem praecipitat desperata impudentia, quum Nicolaum, et Gregorium septimum patronos sibi accersere non pudet. Qua in parte etiamsi verbum nullum fecero, minime vereor quin detestabilis bonis omnibus futura sit caeca eius rabies. Mihi vero adeo molestum non est in concilio Romano, cui praefuit Nicolaus secundus, et Vercellensi, quod auspiciis Gregorii septimi coactum est, damnatam fuisse quam sequor doctrinam, ut mihi eo nomine plurimum gratuler, quod manifestis Dei hostibus et antichristis semper exosam fuisse video. Certe eorum approbatio suspectam quodammodo ipsam mihi redderet. [pag. 36] Cui vero horrorem non incutiat prodigi-

osa Westphali caecitas, qui colorem suae dortrinae inducit ex suffragiis, quae tenebras potius soli obducerent? Quando vero foetidam porcorum haram sibi pro schola delegit, siliquis se oblectet quibus dignus est. Tantum meminerint lectores, pudendae inopiae testimonium esse, quod ex intima faece papatus iudices nobis ferre cogitur. De Ephesino concilio responsio non admodum est difficilis. Verbum ex eius decretis proferat Westphalus, quod nobis vel minimum adversetur: obliquas autem calumnias quas in nos futiliter iactat, inde carpere desinat. Confessio quae illic inseritur, probe et qua decet aequitate expensa, nos adeo nihil gravat, ut potius detegat Westphali indomabilem pervicaciam, qui pro maligno suo ingenio dissidia ex nihilo fabricat. Caeterum, quia prophetas audiri iubet Paulus quicunque dono spiritus praediti sunt, et patienter examinari [pag. 37] quidquid protulerit quisque in medium (1 Cor. 14, 29), ut hoc nobis testimonium extorqueat, primo spoliat nos omnibus spiritus donis: deinde ad Saxonicos doctores restringit libertatem illam, quam Paulus prophetis vendicat. Hic quia lectoribus promptum erit, vel pauxillum in scriptura exercitatis, hominis vesaniam coarguere, mihi eam contemnere liberum sit. Westphalus scilicet, cuius opera ne unius quidem literulae apex unquam rite illustratus fuit, censebitur propheta: nobis quorum labores saltem fructuosos ecclesiae esse satis notum est, in ultimis subselliis haerere non licebit. Sane si fides ac religio in scripturae interpretatione, si eruditio ac iudicium, si dexteritas hominem divinitus vocatum ostendunt, unciam prophetici muneris ne arroget sibi Westphalus, quin simul melioribus totam libram concedat. Nam quod in ruinam non in aedificationem nos loqui contendit, an ita sit, penes [pag. 38] idoneos esto iudicium.

Tam dextre et feliciter praefatus, Augustinum in partes suas trahere incipit. Et quo securius ac magis impune obtrudat sua mendacia, plenis buccis se antiquarium [1]) esse praedicat. Certe imperiti vel minus cauti lectores putarent eum non modo memoriter tenere quidquid scripsit Augustinus, sed longo et familiari usu propemodum imbibisse illius mentem omnesque reconditos sensus. Nam contemptim pronunciat plerosque nostrum vel nunquam vidisse libros Augustini, vel leviter tantum, vel a longe, ut ipse dicit, [2]) inspexisse. Iam non est quod de illata sibi contumelia dolenter queratur, quod hominem indoctum suo nomine vocare ausus fueram, quum suspicionem hanc pulchre nunc absterserit: nam quis indoctum putare audeat, cui tota Augustini theologia non secus nota est, ac proprii ungues? [1]) Porro an ego cominus sancti doctoris scripta [pag. 39] inspexerim, palam omnibus testatum esse arbitror: et si dubitat Westphalus, magistrum suum interroget Philippum Melancthonem, qui certe vix sibi temperabit, quin convicio retundat tam indignam proterviam. Sed quid ego in rebus supervacuis operam consumo? Prodeant in medium quaecunque Westphalus Augustini testimonia in nos torquet.

1) qu'il suit l'ancienneté et y est adonné.
2) ou *a longe* comme il dit dans son latin, c'est à dire de loin (*vide Collectanea* A. 8.)

Refutatur ab illo crassus eorum error, quibus concio Christi in Capernaum habita displicuit, quia imaginabantur non aliter quam terrestri modo posse comedi carnem et sanguinem bibi. Hac sententia nos Westphalus damnari contendit, quia simus Capernaitis similes. Atqui passim nota est illa Augustini refutatio: Quid praeparas dentes et ventrem? crede et manducasti [2]). Clare docet hic locus, Capernaitas esse Augustino, qui dentibus atteri et ventre [pag. 40] absorberi fingunt Christi corpus. Ex hoc ordine se esse quomodo negabit Westphalus, cui instar coelestis oraculi est Romani decreti concilium [3]) sub Nicolao? Nam paulo ante illius concilii autoritate nostram haeresin convictam esse voluit. Hoc ergo bonus ille Westphali antistes decretum ructavit in palinodia, quam recitare coactus est Berengarius: Consentio sanctae Romanae ecclesiae et apostolicae sedi, et profiteor eandem me tenere fidem, quam dominus et venerabilis papa Nicolaus, et haec sancta synodus mihi firmavit, scilicet panem et vinum, quae in altari ponuntur, post consecrationem non solum sacramentum, sed etiam verum corpus et sanguinem Domini nostri esse: et sensualiter, non solum sacramentum, sed in veritate manibus sacerdotum tractari, frangi, et fidelium dentibus atteri [4]). Videat nunc Westphalus, secundum quem frangitur corpus Christi glorificatum, sensualiter [pag. 41] palpatur, et dentibus atteritur, quomodo se a Capernaitis explicet.

Postea locos omnes accumulat, in quibus corpus Christi vocatur sacrae coenae panis. Quisquis mediocri iudicio praeditus est, non modo ieiunam hominis garrulitatem ridebit, sed stomachose etiam mirabitur fucum ita de nihilo fieri. Mihi certe adeo cogitandum non est, quomodo me expediam, quam metuenda lectorum indignatio, si diutius eos occupem in actione tam frivola. Scribit Augustinus dispensari in sacra coena victimam, quae pro nobis oblata est, corpus Christi, et sanguinem exhiberi.

1) le conte de ses doigts.
2) Aug. in Ps. 54. cf. De consecr. Dist. 2. Ca. 44. — Idem in Joann. tr. 25 et 26. cf. Decret. l. c. ca. 47.
3) *Sic libri latini omnes. Gallus bene emendavit:* le decret du Concile de Rome.
4) Decret. de Consecr. Dist. 2. Ca. 42. Ego Berengarius.

Quasi vero nobis quoque in usu non sint similes loquendi formae. Et tamen inconsiderate facit Westphalus, locos in quibus promiscue Augustinus panem sacrum, nunc corpus Christi, nunc eucharistiam, vel sacramentum nominat, simul permiscens. Obsecro, quid hoc sibi vult, de nobis triumphum agi, quia uno in loco [pag. 42] erogari dicat Christi corpus, in altero dari sacramentum corporis et sanguinis? Si in una voce fiduciam suam locat Westphalus, quanto maior erit Christi autoritas, quam Augustini? Atqui hoc controversia caret, Dominum ipsum pronunciare de pane: Hoc est corpus meum. Tantum quaeritur, propriene et absque figura panem intelligat esse corpus suum: an vero nomen rei signatae ad symbolum transferat? Westphalus interposita Augustini sententia litem dirimere volens nihil aliud affert, nisi corpus Christi communicari nobis in coena. Hac ratione fretus, non dubitat haereticos clamare quicunque panem vocari corpus censent, quia figura sit corporis. Quid autem Augustinus ipse? Si sacramenta, inquit,[1] quandam similitudinem earum rerum quarum sacramenta sunt non haberent, omnino sacramenta non essent. Ex qua etiam similitudine plerumque rerum ipsarum [pag. 43] nomina accipiunt. Sicut ergo secundum quendam modum, sacramentum corporis Christi, corpus Christi est, sanguinis sacramentum sanguis est: ita sacramentum fidei, fides est. Quid in his verbis Westphalo significat: Quidam modus? Quid similitudo signi cum re signata, ob quam nomen transfertur? Nunc ut centies apud Augustinum occurrat nomen corporis, tenemus quid sanctus vir in hac loquendi forma sequutus sit. Certe metonymiam, quam semel asseruit, et quam in quotidiano ecclesiae usu vigere docet, ubique agnoscet. Nec mirum est regulam hanc ab eo praescribi, qui aperte affirmat, Christum vocasse corpus suum, quum signum daret corporis sui.[2] At diserte tradit Augustinus corpus Christi cadere in terram, et in os ingredi, nempe eodem sensu, quo et consumi affirmat. Fatebiturne Westphalus peracta mysterii celebratione consumi Christi corpus? Atqui per incogitantiam haec ex Augustino verba [pag. 44] recitat. Addo etiam quod eodem loco statim sequitur. Postquam enim dixit peracto mysterio panem consumi, quia hominibus, inquit, haec nota sunt, quia per homines fiunt, honorem tanquam religiosa possunt habere, stupore tanquam mira non possunt.[3] Si Westphali commentum recipiamus, latere et inclusum esse sub panis frustulo corpus Christi, quis neget dignum stupore esse miraculum? Desinat itaque simplicium perstringere oculos, veterum testimonia colligendo, quoties Christi corpus ore accipi tradunt, sicuti corde creditur: quando satis constat, sacramentali loquendi modo assuetos scivisse tamen quid res a signo differret. Nec vero nobis displicent magnifica elogia, quibus extollitur mysterii dignitas. Ac pro suo more facit Westphalus, contemptim de re tam praeclara nos loqui exprobrans. Locum quem citat ex Psalmo XXXIII. (nam quod numerus mendosus inscribitur, culpam malo typographo [pag. 45] ascribere)*) nullo negotio diluere promptum est. Christum dicit Augustinus, quum sacram coenam institueret, portatum fuisse manibus suis. Sed an Westphalo nullius momenti est correctio mox addita, ubi inseritur particula quodammodo,**) qua improprietatem notari certum est? Si ipse tanquam famelicus canis umbram arripit pro offa, pascatur sua imaginatione. Lectores sano iudicio praeditos ne secum decipere tentet. Christus ergo se quodammodo ferebat manibus suis: quia panem porrigens, corpus suum et sanguinem in mysterio vel spiritualiter offerebat. Et quo foetidam hominis impudentiam magis aspernentur ingenui lectores, observent amplis characteribus, quo insignior esset conspectus, bis apud Westphalum sententiam hanc perscribi, praeterita voce Quodammodo, qua tollitur omnis ambiguitas. Quis enim figuram vel similitudinem diserte exprimi audiens, de sensu scriptoris dubitet? Atque [pag. 46] ut alio transeam, velim scire ex Westphalo, nomen oblationis, quod millies occurrit apud Augustinum, nullamne commodam interpretationem admittat: an vero si obiiciant papistae, missam vere et proprie esse sacrificium, non sit tempestiva haec solutio, alibi[1] Augustinum tradere unicum sacrificium, cuius nunc memoriam celebramus, veteribus sacramentis fuisse ostensum? Huic autem dicto quam affine sit quod statim sequitur, aestiment lectores. Huius, inquit, sacrificii, caro et sanguis ante adventum Christi per victimas similitudinum promittebatur, in passione Christi per ipsam veritatem reddebatur, post ascensum vero per sacramentum memoriae celebratur. Haec verba viderit Ioachimus quomodo cum suo dogmate conciliet, corpus quod semel in cruce per veritatem exhibitum fuit, nunc celebrari per sacramentum memoriae. Atque, ut hoc testimonium omittam, quis non videt quaecunque [pag. 47] proferre conatus est, plus quam frivola esse? et Augustinum quamvis ex illius manibus nemo excutiat, sponte tamen sua elabi? Adde quod delectu se usum fuisse iactitans, omni in posterum molestia me liberat. Nam quum assidue in illius scriptis versatus ad unguem teneat totam eius doctrinam,

1) Ad Bonifac. epist. 23.
2) Contra Adimantum Manichaeum cap. 12.
3) Lib. 3 de Trin. cap. 10.

*) *Scil. ap. Westphalum* (fol. B. 5 *verso*) *legitur XXXVII.*
**) Cf. *Augustin. in Psalm.* 33. *Serm.* 1, §. 10. *Serm.* 2, §. 2.
1) Contra Faustum Manichaeum lib. 6, cap. 5.

quidquam ab eo fuisse omissum vix est credibile. Una autem locorum omnium summa est, in coena dari Christi corpus. Atqui, si de voce contenditur, contra excipio, saepius vocari corporis sacramentum. Unde sequitur nihil prorsus a Westphalo probari. Nam quod obiicit, non minus corpus vocari quibusdam locis, quam sacramentum corporis, quam insipide ratiocinetur pueri iudicent. Interea meminerint lectores, nihil in his verbis a doctrina nostra esse dissentaneum, corpus Christi vere nobis in sacra coena exhiberi, quia non nisi de modi definitione certamen est. Quo satis superque iterum refellitur putida Westphali garrulitas, dum [pag. 48] ex falsis antithetis nobis invidiam conflat, quasi sacram coenam dicamus sua veritate esse vacuam. Magno in pretio et honore habitam fuisse dicit coenam Domini, magnaque reverentia tractatam: atque hinc factum esse ut ieiuni accederent, alii quotidie, alii rarius: magna sollicitudine fuisse observatum, ne in terram caderet corpus Domini. Quasi vero nobis nulla religio sit sacramentum hoc prostituere: quasi non studeamus ornare quam maximo possumus splendore: quasi eius celebrationem non praecedant seriae ac sollicitae exhortationes, quibus in coelum piorum mentes rapiuntur: quasi proposito sacrilegii horrore non arceantur, qui temere accedunt: quasi denique non palam testemur reos fieri corporis et sanguinis Domini, quorum hic vera nobis proponitur communicatio. Certe non Westphali haec verba sunt, sed quae ego ex Chrysostomo libenter mutuatus sum, Christum sacram hanc mensam [pag. 49] sternendo, non aliunde nos pascere, sed se ipsum dare in cibum. Unde satis liquere existimo, si recte definiatur communicationis modus nobis optime cum sanctis patribus convenire: dum autem ad crassum Westphali delirium aptantur eorum verba, quasi ad lanienam trahi.

Verum in altero capite plausibilem sibi causam esse putat Westphalus: quia bonis perinde ac malis dari Christi corpus apud Augustinum legitur. Hinc colligit, non discernere sanctum illum doctorem inter utrosque, quoad rem ipsam, sed differentiam tantum ponere in fine, vel usu, vel effectu. Hoc quam verum sit, quia homini ad quidvis sine pudore fingendum audacissimo credere tutum non est, ex ipsis Augustini verbis iudicent lectores. Ac dari quidem indifferenter tam bonis quam malis Christi corpus clare ubique doceo: quia ab hominis dignitate non pendet Christi vel liberalitas, vel fides:[1] sed [pag. 50] in ipso fundata est. Qualiscunque ergo sit qui accedit, quia sui perpetuo similis manet Christus, vere ad corporis et sanguinis sui participationem invitat, vere implet quod figurat, vere exhibet quod promittit. Tantum de receptione controversia est, quam sicubi videtur asserere Augustinus, suus ipse sit interpres, et facile patebit metonymice loquutum esse. Certe iudici aequo et ingenuo dubitationem eximet locus unus,[1] ubi diserte pronunciat bonos et malos signaculis communicare. Nam si rem ipsam perciperent indigni, non tacuisset omnino quod causae melius quadrabat. Verum alibi[2] longe clarius: Nolite parare fauces, sed cor: inde commendata est ista coena. Ecce credimus in Christum quum fide accipimus: in accipiendo novimus quid cogitemus: modicum accipimus et in corde saginamur.[3] Non ergo quod videtur, sed quod creditur pascit. Secundum [pag. 51] Westphalum recipit etiam infidelitas, neque pascitur. Augustinus autem recipi non docet, nisi fide. Haec ratio est cur plurimis locis quasi se ipsum explicans, sacramenta dicat tam bonis quam malis esse communia. Neque enim eum latebat multos indigne ad sacram mensam irrumpere, qui membra non sunt corporis Christi: neque tam perverso erat ingenio, ut participes esse fingeret corporis Christi, qui nullo modo ad corpus eius pertinent. Ad effectum hoc Westphalus restringit, sed quam frivolo cavillo, palam faciunt alii loci. Distinguit alibi[4] Augustinus inter sacramentum et eius virtutem. Si trimembris esset distinctio, Westphalo pleno ore canere suos paeanas liceret. Sic enim sonat eius commentum, esse in sacra coena elementum visibile, esse corpus Christi sine fructu, esse corpus cum usu suo et fine coniunctum. Sed quum inter duo tantum membra se contineat Augustinus, [pag. 52] non alio patrocinio indiget nostra doctrina. Mortui non sunt, inquit, patres qui visibilem cibum spiritualiter intellexerunt, spiritualiter esurierunt, spiritualiter gustarunt, ut spiritualiter satiarentur. Videmus ut externo signo fidei intelligentiam opponens, nihil sumi ab infidelibus tradat praeter nudum signum. Si de manna sermonem haberi excipiat Westphalus, hoc cavillum facile ipso contextu diluitur, quia mox subiungit, sacramenta illa in signis diversa fuisse, in re quae significatur paria. Ac continuo post rursus iterans quod de virtute sacramenti, et visibili sacramento dixerat, fideles solos non mori docet, qui comedunt intus, non foris, qui comedunt corde, non qui premunt dente. Si incredulis praeter visibile sacramentum nihil relinquitur, ubi occultum illud et coeleste Westphali corpus? Recte ergo colligitur, ubi incredulos dicit[5] Christi corpus accipere, non aliter quam explicat ipse, [pag. 53] debere intelligi, nempe tantum in sacramento. Quod ne cui dubium sit sciendum est, teste quoque Westphalo, haec duo

1) ou la verité.

1) Contra Faustum, lib. 13, cap. 16.
2) De verbis Apostoli sermone 33.
3) nous sommes repeus et engraissez au coeur.
4) In Ioann. Tract. 26.
5) Tract. in Ioann. 27.

esse synonyma, corpus Christi, et cibum vivificum. Nam ut probet corpus Christi sub pane inclusum latere, elogium hoc posterius adducit, quia nisi corpus Christi esset panis, neque cibus vivificus esset. Respondeat nunc ergo, impiosne vivificet panis coenae: quia si vitam non confert, mox inferam, neque illis esse Christi corpus. Quod inter alia testimonia unum citat ex libro XIX, de Civitate Dei, capite vigesimo, libenter huius quoque mendi culpam in librarium transferrem, nisi se proderet scelesta hominis vafrities. Recitat caput vigesimum, libri vigesimi primi, ubi ex aliorum sensu, non suo loquitur Augustinus. Caput vigesimum quintum, ubi obiectioni respondet Augustinus, silentio praeterit. In verbis quae protulit, adeo nobis nihil est adversum ut non aliunde [pag. 54] opus sit doctrinae nostrae petere certam et liquidam probationem. Quid enim hoc sibi vult, eos qui sunt in ipso Christi corpore non solum sacramento, sed re ipsa sumere Christi corpus, nisi quod palam ostenditur, dupliciter sumi Christi corpus, sacramento duntaxat, et re ipsa? Si tollitur rei veritas, certe praeter signum nihil residuum manet. Unde etiam haud dubie colligitur, non aliter comedere impios Christi corpus, quam signi respectu: quia re ipsa privantur. Sed quae vigesimo quinto capite sequitur explicatio, longe magis dilucida: ubi fortiter negat, manducare corpus Christi, qui in eius membris computandi non sunt: quia non possunt simul esse et membra Christi, et membra meretricis. Et continuo post, Christus ipse dicens: Qui manducat carnem meam et bibit sanguinem meum in me manet et ego in eo, ostendit quid sit non sacramento tenus, sed [pag. 55] re vera corpus Christi manducare et eius sanguinem bibere. Hoc est enim in Christo manere, ut in illo maneat et Christus. Sic enim hoc dixit tanquam diceret: Qui non manet in me, et in quo ego non maneo, non se dicat aut existimet manducare corpus meum aut bibere sanguinem meum. Hoc stimulo si non pungitur Westphalus, cunctis patriae suae bobus stupidior est.

Citat ex primo libro contra literas Petiliani sententiam, ubi discernere iubemur visibile sacramentum ab invisibili unctione caritatis. De baptismo illic Augustinus disputat. Si non omnes spiritu baptisat Christus, qui aqua tinguntur, an inde protinus sequetur, Iudam comedisse Christi corpus? Quod si de coena esset sermo, nobis optime suffragari dicerem, quia malis non nisi visibile sacramentum conceditur. Quod certe Westphalus secundum suum phantasma ab invisibili carne Christi differre [pag. 56] annuet. Locus ex libro primo contra Cresconium Grammaticum (quanquam ipse quoque mendose, quoad capitis numerum, citatus: ponitur enim XXIII pro XXV) non alio tendit, quam improbos usum donorum Dei suo abusu corrumpere. Imo totus in hoc est contra Donatistas Augustinus, ut doceat quae bona sunt, male utentium vitio naturam non mutare, ne ideo baptismus censeatur nullus esse, quia incredulis propter abusum non prodest. Hac ratione si dicat Augustinus Iudam corporis Christi fuisse participem nihil mirum est, modo hoc ad signum visibile restringas: quod alibi se sentire admonet. Nec vero aliter staret quod alibi [1]) ab ipso ponitur discrimen, alios sumpsisse panem Dominum, Iudam non nisi panem Domini. Imo Westphalus ipse quasi praevaricator nos adiuvat, Petrum et Iudam de eodem pane comedisse referens. Iam quasi Augustinum sibi iure vendicaverit, locos diluere [pag. 57] aggreditur, quos a nostris perfide et depravate citatos fuisse dicit. Scire autem velim ubinam sita sit perfidia vel depravatio. An quia sit aliquid in verbis mutatum, sicuti Westphalus ipse aliud subinde pro alio suggerit? an quod nostri ea in suum commodum torquendo, perperam a genuino sensu in alienum transferant? Atqui syllabam ab ipsis falso productam esse ne Westphalus quidem dicet. Ideoque restat secundum illud, male et intempestive citari quae aliter intelligi voluit Augustinus. Ergone si quis minus apposite testem pro se Augustinum adducat, perfidus statim, ac depravator censendus erit? Sic quidem placet Westphalo. Nec vero legem hanc quantumvis duram recuso. Subeamus ergo perfidiae crimen, modo inscitiam ipse coarguat. Hac in parte bonus vir tergiversatur. Quid enim faceret? Et quo meliore compendio se expediat, localem Christi in coena praesentiam dicit nos tribus modis [pag. 58] evertere, quia vel tropum confingimus, vel obtendimus spiritualem esse manducationem, vel corpus Christi negamus esse immensum. Haec capita quum ex Augustino probanda nostri susceperint, videamus quo artificio eos refellat Westphalus. Ac de figura quidem disputans, negat, Augustinum usquam verba Christi: Hoc est corpus meum, ita interpretari quasi panis corpus significet. Hoccine est perfidiae convincere, ubi verbis minime obscuris instructi, ingenue prodimus in medium? Augustini verba sunt, Dominum non dubitasse dicere: Hoc est corpus meum, quum signum dare[t] corporis sui. Et quorsum ita loquitur? ut scripturam saepe figurate loqui probet. Dicit alibi Christum primo convivio Iudam adhibuisse, in quo discipulis figuram corporis sui commendavit et tradidit. Dicit item, panem coenae quodammodo esse Christi corpus, quia sacramentum est corporis. Locum ex libro III de Doctrina christiana [pag. 59] edisserens, quam dextre elabitur? In genere, inquit, admonet fideles, non haerendum esse in signis, quin ad res signatas magis attenti sint. Hoc tametsi sancto viro consilium fuisse non infitior, di

1) Tractatu in Ioann. 59.

genter tamen expendi velim quomodo carnalis dicatur esse servitus, vel servilis infirmitas, signa pro re accipi. Nisi enim praeposterum esset, signa rebus miscere, frustra damnata foret haec superstitio. Quod excipit Westphalus, non debere tamen veritatem a signis disiungi, in eo nobiscum minime pugnat. Obtendit quidem, sed parum verecunde, quando satis superque notum est, panem ita vocari a nobis signum corporis Christi, ut tessera sit verae communicationis, vereque exhibeat quem figurat spiritualem cibum. Manet interea illud fixum, in Christi verbis sacramentalem esse loquendi modum, ubi signum a re ipsa distinguere convenit, nisi quis serviliter velit in terra subsistere. Unde etiam aperte colligitur, eius interpretationis, quam [pag. 60] adeo acerbe exagitat Westphalus, idoneum nobis esse autorem. Quod si nec substantia, nec praecipui effectus coenae, significandi verbo tolluntur, novum litigandi colorem quaerat Westphalus. Caeterum, hoc uno minime contentus, mordicus verbum essentiale retinet, ut panis vere et proprie dicatur Christi corpus: in quo eum dico ab Augustini mente discedere, ipse negat. Sed testimonia quomodo eludit? quia scilicet non citentur ex professo Christi verba: Hoc est corpus meum. Quid refert, modo autore Augustino constet nobis ratio loquutionis, Christum scilicet dixisse: Hoc est corpus meum, quum signum daret corporis sui? Iam ubi generaliter docet Augustinus, transferri ad signum nomen rei signatae, quoties externis coenae symbolis tribuuntur carnis et sanguinis nomina, in sensu quaerendo quis regulam illam sequi dubitet? Frivolum est Westphali effugium, in epistola ad Evodium [pag. 61] ubi in sacramentis tradit Augustinus metonymiam frequentem ac tritam esse, non fieri coenae mentionem, quia hoc modo a genere ad speciem ratiocinari non liceret. Quod in signis omnibus observandum Augustinus praecipit, cur non ad coenam accommodabitur? Vocatur spiritus sanctus columba: metonymice hoc debere intelligi Augustinus admonet, quia non novum est, neque insolens, signa a rebus signatis nomen accipere. Eadem prorsus est coenae ratio. Eam attingi nullo modo patitur Westphalus. Sed mirum non est tam frigide in ea re cavillari, quum Pauli verba longe procacius eludere eum non pudeat. Dicit Paulus, petram quae populum in deserto comitabatur fuisse Christum. Nullam interpretationem admittit Westphalus, quia Christus vere et proprie spiritualis erat petra. Atqui perspicuum est, imo caecis ipsis palpabile, non minus illic Paulum de externo signo loqui, [pag. 62] quam Christum de pane, ubi dicit: Hoc est corpus meum. Nec vero alioqui flueret contextus, ubi Paulus baptismum nostrum et coenam veteribus signis comparat: ut Westphalo nequaquam liberum sit negare, eodem sensu petram dici Christum, quo panis dicitur corpus. Hic saltem concedat locum significandi verbo. Nec postulo ut sacram coenam sua veritate exinaniat. Nam hoc mendacio nimis inique nos simplicibus exosos reddit. Tantum prudenter volo distingui inter rem et signum, ut a terreno elemento in coelum fiat transitus. Porrigitur nobis in manum panis: veracem esse Christum scimus, ut re ipsa exhibeat quod testatur, nempe corpus suum: sed non aliter quam si fide supra mundum assurgimus. Hoc quando nisi figurae vel signi adminiculo fieri nequit, quo iure reclamet Westphalus sanis et candidis lectoribus relinquo aestimandum. Certe ut centies crepet, nos in verbo significandi Augustinus [pag. 63] indubie adiuvat. Adde quod, si in Christi sermone, ubi carnem suam edere et sanguinem bibere iubet, figurata est loquutio, quod Westphalus fateri cogitur, eadem et sacrae coenae ratio conveniet. Imo significandi verbum multo magis sacramento, quam simplici doctrinae aptandum erit. Singulas ineptias si persequar nullus erit modus: neque etiam operae pretium est, nisi forte tantum ponderis subest eius verbis, ut tot rationibus edocti et convicti lectores nullam esse figuram credant in hoc verbo: Hoc est corpus meum, quia ita pronunciat Westphalus.

Spiritualis manducatio sic a nobis proponitur, ut sacramentalem minime tollat, modo ne vagis suis deliriis res connexas dissipet Westphalus. Sed lectores tenere operae pretium est quaenam haec chimaera sit, sacramentalis huius boni theologi manducatio, nempe dum increduli sine fide, sine ullo pietatis sensu, Christi corpus [pag. 64] in ventrem ingurgitant. Spiritualiter vero Christum manducari somniat, ubi non modo venter corpus ipsum deglutit, sed anima etiam percipit arcanam spiritus gratiam. Nos etiam in sacramento Christum non nisi spiritualiter manducari asserimus, quia ab illa crassa ingluvie, quam commenti sunt papistae, Westphalus autem nimis cupide ab illis haurit, pietatis abhorret sensus. Haec nostrae doctrinae summa est, carnem Christi panem esse vivificum, quia dum fide in eam coalescimus, vere animas nostras alit et pascit. Hoc non nisi spiritualiter fieri docemus, quia huius sacrae unitatis vinculum arcana est ac incomprehensibilis spiritus sancti virtus. Hoc modo ut animae nostrae alimentum ex Christi carne percipiant, dicimus sacro coenae symbolo adiuvari. Quin etiam addimus, re ipsa impleri illic, et exhiberi quod Ioannis VI. Christus praedicat. Etsi autem extra sacramenti usum spiritualiter [pag. 65] Christo communicant fideles, aperte tamen testamur, Christum, qui coenam instituit, efficaciter per eam operari. Westphalo spiritualis manducatio ad fructum duntaxat restringitur, ut salus Christi morte parta ad nos perveniat. Sacramentalis, ut dixi, nihil aliud est, quam carnis Christi in ventrem in-

gurgitatio. Quid Augustinus? corpus sacramento tenus comedi docet dum re ipsa non comeditur. Duobus enim locis haec antithesis legitur apud eum expressa. Unde certo colligitur sacramentalem usum tantundem valere atque visibilem vel externum, ubi veritati aditum claudit hominum incredulitas. Itaque calumniose insimulat Westphalus nostram de spirituali manducatione doctrinam, quasi fallaci praetextu veram communicationem tollat, quae in coena percipitur. Nam si ab esu sacramentali separandus est spiritualis, quid hoc sibi vult Augustini dictum:[1]) Non hoc corpus quod videtis manducaturi [pag. 66] estis, et bibituri sanguinem, quem fundent qui me crucifigent: sacramentum aliquod commendavi vobis, spiritualiter intellectum vivificabit vos. Iam si in coena praeter inane vacuumque signum nihil relinqui constat, ubi non spiritualiter editur corpus, et ex verbis Christi colligimus spiritualem esse esum, ubi fides mysticae et spirituali doctrinae respondet, non est quod res individuas divellere tentet Westphalus. Idem, fateor, Christi corpus quod in sacrificium Christus in cruce obtulit, manducari certum est, quia neque bicorporem fingimus Christum, neque aliunde quam ex victima illa alimentum ad spiritualem vitam petendum est. Quomodo idem esse corpus Augustinus negat, nisi quia in coelestem gloriam receptum arcana spiritus virtute vitam nobis inspirat? Diversus ergo edendi modus notatur: quia licet integrum maneat in coelo Christi corpus, mirabili tamen et coelesti virtute nos vivificat. Denique non alia de causa negat [pag. 67] Augustinus dari in coena corpus illud, quod videbant discipuli, nisi ut sciamus minime carnalem esse communicationis modum: sed in mysterio nos fieri carnis et sanguinis participes, ut gratiam illam morsus nostri non consumant, ut alibi loquitur. Ideoque tergiversando nihil proficit Westphalus. In manifesta etiam calumnia deprehenditur, locum hunc a nobis torqueri insimulans, ut nihil nobis coena afferat praeter inanem figuram. Sed vocem: spiritualiter, quomodo excusat Westphalus? ratione fidei, inquit. Si ita est, quomodo absque fide manducari garrit? Nam ut in crasso suo commento nihil esse carnale probet, negat carnaliter manducari Christum, nisi in frusta concisus instar cadaveris dentibus palam teratur. Ubi autem invisibiliter deglutiendum porrigitur eius corpus, spiritualiter comedi, quia fide percipitur. Quo magis hoc laqueo se expedire tentabit, se fortius [pag. 68] constringet: profanos homines, qui solo carnis sensu praediti, ad Christi mensam temere indigneque irrumpunt, spiritualiter edere absque fide, quod fidei respectu fieri necesse est. Neque tamen interea concedo quod ipse non nisi sua

1) In Psal. 98.

autoritate fretus balbutit, dum voratur Christi caro in pane, spiritualem esse edendi modum, quia est invisibilis. Nimisque infirma exceptio est, secundum Augustini definitionem, carnaliter eos demum sapere, qui tanquam in macello laniandum esse putant Christi corpus. Etsi enim crassis hominibus venit hoc in mentem, Christum velle ex carne sua cyclopicam coenam parare, tenenda simul tamen est altera definitio, spiritualiter comedi, quamvis in ventrem non transmittatur, quia arcana spiritus virtute nos vivificat. Nec vero fidei nomine elabitur Westphalus, quia non modo praecise fidem verbis suis haberi Christus exigit, sed nos ad eorum vim et naturam revocans spiritualia [pag. 69] esse pronunciat. Quae duo non minus dissentanea esse apparet, quam longe distat coelum a terra. Vere enim et proprie comedi Christi corpus Westphalus contendit,[1]) quia planae et literali sententiae credendum est, quae figuram nullam admittit: Hoc est corpus meum: atque ita spiritum in sola fide locat, quem Christus diserte in verbis suis statuit. Eiusdem est licentiae, quod postea duplicem fabricat spiritualem esum, nempe alterum substantiae, alterum fructus, quasi hic secundus posset a priore separari. Iactat Augustinum, ubi de spirituali manducatione disserit, alias utramque complecti coniunctim, alias seorsum alterutram notare. Spiritualiter dicit quoad fructum nos comedere Christi corpus, dum remissionem peccatorum morte eius partam fide percipimus in salutem. Neque tamen hoc edendi genus obstare quo minus spiritualiter invisibilem carnis substantiam voremus in coena. Unde colligit [pag. 70] sophistice nos agere, dum praetextu fructus tollimus substantiam. Quasi vero alios dicamus bonorum Christi esse participes, nisi qui carni eius et sanguini participant. Quidquid enim conferunt nobis mors et resurrectio Christi, fluere ab hoc fonte tradimus: quod vere noster sit, et caro eius spiritualis sit cibus. Interea nec crassum vorandi modum recipimus, nec divellimus quae Dominus ore suo coniunxit. Neque enim corpus iussit accipere nisi in cruce oblatum ad nos reconciliandos, nec sanguinem bibere nisi qui in remissionem peccatorum effusus est. Hanc connexionem substantiae et fructus perverse et barbare discerpi constat, ubi dicuntur impii sine fide mortiferum accipere Christi corpus. Imo cur alibi apud eundem Augustinum species visibilis opponitur spirituali virtuti in coena, si virtute hac sublata vere adhuc et substantialiter comeditur Christi corpus? Longe certe aliter definit ipse, dum [pag. 71] paulo post tradit:[2]) Huius rei sacramentum, hoc est, unitatis corporis et sanguinis Christi alibi quotidie, alibi certis intervallis

1) il maintient à cors et à cry.
2) Tract. in Ioann. 26.

dierum in dominica mensa praeparatur, et de mensa dominica sumitur, quibusdam ad vitam, quibusdam ad exitium. Res vero ipsa, cuius et sacramentum est, omni homini ad vitam, nulli ad exitium quicunque eius particeps fuerit. Certe ubi de re signi huius agitur, nemo sanae mentis arcanam carnis et sanguinis Christi communionem excludet. Eam Augustinus negat communem esse incredulis. Unde sequitur, dum sibi oblatam respuunt, nihil praeter nudum signum sibi reliquum facere. Id quo propius liqueat, qui simpliciter definiunt nos spiritualiter edere Christi carnem, eiusque sanguinem bibere, dum eius morte expiata esse peccata nostra credimus, ut Deo reconciliati haeredes simus vitae aeternae, eos nimis stricte et concise loqui non dissimulo: quia ab altiore principio [pag. 72] manat haec fides: si Christus caput nostrum sit, et in nobis habitans vitam nobis suam communicat. Neque enim ab eo quidquam nobis sperandum est, donec in eius corpus coaluerimus. Atque haec integra est sacrae coenae veritas, ut Christus nos inserendo in corpus suum, non modo participes faciat corporis et sanguinis sui, sed vitam, cuius in ipso residet plenitudo, in nos inspiret: quia non alium in finem comeditur eius caro, nisi ut sit vivifica. Doctrinam hanc per mille Westphalos convellere Satan frustra molietur. Nam quod apud Augustinum, ubi dicit, nullos vere et re ipsa carnem Christi comedere, nisi qui in ipso manent, istas discretionis particulas non ad veritatem corporis, sed ad veritatem communicationis referri contendit Westphalus, nugatorium[1]) est. Quum aperte neget Augustinus re ipsa Christi carnem manducare, nisi qui viva fide praediti in eo manent: quid hoc sibi vult corporis [pag. 73] veritatem non negari, sed tantum veram communicationem? Sed hoc est scilicet: portenta verborum res prodigiosae secum trahunt. Concedit Westphalus non communicare Christo, qui tamen vere corpus eius devorant. Nam corporis veritas apud ipsum nihil aliud est quam substantialis ingurgitatio. Communicatio autem est spiritualium donorum fruitio, quae nobis a Christo proveniunt. Ego autem scire velim quorsum nos in coena Christus ad carnis suae et sanguinis participationem invitet, nisi ut animas nostras pascat. Desinat nobis Christi corpus esse alimentum: quid ipsum deglutire proderit? Eodem artificio nodum abrumpit quem solvere non poterat, locum illum Augustini eludens, ubi docet, Iudam comedisse panem Domini, quum alii comederent panem Dominum. Duplex, inquit, manducatio illic notatur. Hoc quidem perspicuum est. Sed quod Iudam substantialiter Christum [pag. 74] comedisse dicit, hoc[2]) quomodo Augustini verbis conciliet videre cupio. Si a reliquis discipulis hac nota discernitur Iudas, quod non comederit panem Dominum, sequitur nihil praeter nudum symbolum sumpsisse. Atque utinam uncia saltem sanae mentis esset Westphalo, ut quae recitat Augustini verba expenderet. Duplicem illam communicationem nusquam clarius distingui asserit quam in hac sententia: Tunc vita unicuique erit corpus et sanguis Christi, si quod in sacramento visibiliter sumitur, in ipsa veritate spiritualiter manducetur.[1]) Ego vero adeo libenter amplector hunc locum ut eo solo ad refellendam Westphali inscitiam[2]) sim contentus. Spiritualis manducatio ita a Westphalo despicitur ut haeresim exsecrandam esse existimet in ea sola insistere. Cur enim tam atrociter in nos invehitur, et gladio magis quam stylo corrigendos esse clamitat, nisi quia in spirituali manducatione [pag. 75] acquiescimus? Iam igitur videndum quaenam sit altera manducatio, sine qua, secundum istos censores, nemo vel in coelo vel in terra salvus esse potest. Visibilem Augustinus esse respondet. Quibus unquam oculis Westphalus quam fingit substantiae Christi ingurgitationem aspexit? Atqui Augustinus quidquid praeter spiritualem esum in sacramento percipitur, visibiliter sumi docet. Oculos ergo aperiat Westphalus, ut tandem quid valeat sacramentalis manducatio agnoscat. Excipit Westphalus, sacramentum non fore integrum, nisi edatur corpus Christi. Quasi vero minus ideo verax sit Christus, quia respuunt increduli quod ipse offert. Fatemur enim dignis simul et indignis corpus suum offerre: nec ullius hominis pravitate fieri quin panis verum sit et exhibitivum, ut loquuntur, carnis Christi pignus: sed ab omnibus promiscue recipi nimis absurda est fatuaque [pag. 76] illatio. Sicuti et ratiocinatio ista Westphali: Quae verbo suo Dominus pronunciat esse, ea vere sunt, ergo corpus Christi ab impiis sub pane sumi oportet. Quis enim nescit exitialem fuisse apostatis Christi doctrinam, quibus nimis dura visa est? Protulit tamen ipse ore suo: Verba quae loquor vobis, spiritus et vita sunt (Ioann. 6, 63). Sed ne longius morer lectores, sufficiat praeclara clausula huius partis, ubi dicit Westphalus rem sacramenti Augustino esse non corpus et sanguinem Domini, sed veritatem, gratiam et fructum. Sic ipse ad verbum. Si ita est, certe de nihilo litigat, et extra rem nescio quid imaginarium quaerit. Iam si veritas sacramenti non est corpus et sanguis, cur nos ubique falsarios vocat, praesertim quum fateri cogatur nihil nos de hac sacramenti veritate minuere?

Tertium caput quod refutandum suscepit hoc est: Sic nos communicare carni et sanguini [pag. 77]

1) resverie et baverie.
2) ces fleustes là.

1) Serm. 2 de verbis Apostoli.
2) l'asnerie et l'ignorance.

Christi, ut salva maneat humanae naturae veritas. Cuius doctrinae quum Deum nobis esse autorem multis scripturae testimoniis nostri ostenderint, Augustinum etiam pro se stare monstrarunt. Hoc praesidio quum nos spoliare Westphalo sit propositum, quia sentit paulo plus sibi esse negotii quam vellet, prolixe disputat in mysteriis fidei nec rationi humanae, nec physicis argumentis standum esse. Ego ut hoc totum concedam, nego hoc argumentum a philosophia peti: sed a coelestibus Dei oraculis. Passim docet scriptura exspectandum esse nobis e coelo Christum, unde adveniet redemptor. Nec obscura est Pauli doctrina, imaginem et exemplar futurae redemptionis in Christi persona exstare: quia contemptibile corpus nostrum configurabit corpori suo glorioso. Quare facessat futile hoc effugium, philosophiam nobis fidei magistram non esse: quando de carnis nostrae veritate nihil afferimus, nisi quod [pag. 78] ab ipso summo et unico doctore proditum est. Caeterum quod huius loci proprium est, audiant lectores quam probe Augustinum nobis extorqueat Westphalus. Dicit sanctus ille doctor, praeter naturam Christum ad discipulos ingressum esse clausis ianuis, sicuti praeter naturam super aquas incessit: quia omnia possibilia sunt Deo. Verum si Christus divina sua virtute fores clausas miraculo patefecit, an ideo sequetur corpus eius esse immensum? Sed Augustinus rationem hic requiri vetat ubi regnare debet fides: nempe ut certo credamus, quod testatus est evangelista, nullis obstaculis fuisse prohibitum Dei filium, quominus incredibile illud virtutis suae specimen ederet. Itaque stolide hic exsultat Westphalus, theologicam demonstrationem appellans quod falso cum suis de omnipotentia Dei obtendit. Neque enim nostris figmentis obnoxius est Deus, ut quidquid imaginamur impleat, sed coniungi [pag. 79] debet eius potentia cum beneplacito. Sicuti etiam admonet propheta: Deus noster in coelo quaecunque voluit, fecit. Satis patefacta est huius voluntas, inquit Westphalus, coenae ordinatione. Haec vero est petitio principii. Quo enim iure obtinuit, Christum panem sacrum porrigendo, naturam corporis sui mutasse ut immensum esset? imo idem corpus eodem momento duplex fecisse, ut uno in loco visibile esset, in altero invisibile, immensum, et suis dimensionibus finitum? Ecce in prima coena conspicitur Christus in carne sua: naturae humanae modum retinet. Tunc autem, si Westphalo creditur, idem corpus gestabat manibus suis invisibile et immensum. Quod si in coenae miraculo documentum huius Dei potentiae videbat Augustinus, cur nusquam verbo uno admonuit, praeter naturam latere in pane invisibile Christi corpus, coelum et terram implere, integrum esse millies in mille locis: [pag. 80] quia nihil Deo sit impossibile. Ergo quod recitat, in miraculis quae captum humanae mentis excedunt solere Dei potentiam ab Augustino proferri, contra eum retorqueo. Nam si praesentiam, qualem fabricat Westphalus, sanctus ille vir imaginatus foret, nusquam praedicandae potentiae Dei opportunior fuisset locus. Proinde ex silentio colligere licet, incognitum ei fuisse quod deinde sub papatu commentum diabolus suggessit. Ac ne in re supervacua longior sim, si omnipotentiam Dei huc illuc trahere licet, fanaticis hominibus qui nullum a resurrectione corpus futurum esse dicunt, speciosum fore dico fucandi sui delirii colorem. Proferunt dictum Petri, nos esse vocatos ut consortes fiamus divinae naturae: colligunt talem fore restitutionem humani generis, ut corpoream naturam spiritualis Dei essentia absorbeat. Cur non Westphali exemplo si quis reclamet, in angustias redigi clamabunt Dei potentiam? Quia ergo [pag. 81] intempestive obiicitur, Deum posse, nisi quod ipsum velle constat, concidit hac in parte tota Westphali loquacitas, donec Christum probet carnis naturam carni suae abstulisse.

Ubi autem se ad testimonia quibus nostri usi sunt diluenda venire simulat, pudenda estac putida in puerili garritu eius affectatio. Quaeso Ioachime, quid paginas complures scurrando inficere opus fuit, nisi ut simplicium mentes ab ipsius rei intuitu abductae tecum vagarentur? Simplex nostrorum ratio est, Augustinum plane asserere, quatenus homo est Christus, in coelo esse, unde ultimo die venturus est: secundum naturam humanam non esse ubique diffusum: quia carni suae immortalitatem dedit, naturam non abstulit: cavendum igitur esse ne hominis divinitatem ita astruamus, ut veritatem corporis auferamus: si tollamus spatia locorum corporibus, nusquam fore: ideoque fore nulla. Christum igitur ubique praesentem esse tanquam [pag. 82] Deum, in loco aliquo coeli propter veri corporis modum. Ubi ad satietatem usque in suis parergis lusit Westphalus, ne nihil afferre putetur, principio lectores admonet, quum ita loquitur Augustinus, non agere ex professo de coena Domini. Quid? quum tu nuper ad ornandam Dei potentiam citares eius praeconia, non memineras tunc quoque non fuisse de coena habitum ab ipso sermonem? Ac te quidem erroribus tuis temere Augustinum involvere ostendi. Hic vero longe diversa ratio est. Clare pronunciat Augustinus non ferre corporis Christi naturam, ut ubique sit diffusum, ideoque coelo contineri. Si ita est, quomodo tibi subscribet dum immensum esse iactas? Perinde facis ac si obstrepant papistae nihil ad se spectare quaecunque contra fictitios eorum cultus et leges tyrannicas ex scriptura producimus, quia nullam earum expresso nomine spiritus designat. Ita quum citabitur sententia Christi: [pag. 83] Frustra me colunt praeceptis hominum etc. (Matth. 15, 9) nullo negotio se

expedient: quia tunc in Pharisaeos sermonem Christus stringebat. Qua fronte tantam insulsitatem mundo obtrudere ausus es, ex qua palam fieret te superbissimo fastu contemnere omnium iudicia? Nam si farraginis tuae lectores putasti communi sensu esse praeditos, ita certe eos ratiocinari necesse est, vel falsum esse quod tradit Augustinus, vel non ubique latere diffusum Christi corpus qualiter tu somnias. Iterum repetam, si perpetuo verum est quod tradit Augustinus, absque loci spatio nullum fore Christi corpus, ideoque coelo comprehendi propter veri corporis modum: non occupabit certe mille loca in terris, ac multo minus sine aliqua locorum circumferentia ubique erit. Quomodo igitur stabit illa quam tam secure asseris, ubiquitas? Adiungit postea Ioachimus, non alio tendere Augustinum, nisi ut doceat Christi corpus [pag. 84] esse in coelo: nos alio tendere ut negemus esse in eucharistia. Quam ferrea ista est improbitas, velle frivolo mendacio rem adeo manifestam delere? Clare docet Augustinus, non alibi quam in coelo esse Christum quatenus homo est, et falso putari secundum carnem ubique esse diffusum, cui naturam minime abstulit. Nos ergo quum totidem verbis ac syllabis idem docemus, quis dicet in diversum scopum tendere? Hoc Augustinum agere Westphalus dicit, ne tollatur humanae naturae veritas. Nempe quia nunquam putasset Augustinus de carnis praesentia qualem excogitarunt sophistae, exoriturum esse tale portentum, vero et genuino verborum Christi sensu contentus, fatuas illas speculationes non attigit. Nam quod subiicit Ioachimus, non tolli veritatem humanae naturae, si distribuitur corpus Christi in coena, vanissimum esse apparet. Haec enim est veritas, Augustino teste, ut Christi corpus [pag. 85] aliquis coeli locus comprehendat. Nimis vero obliviosus est Westphalus, qui quum nuper tantopere detestatus sit physicam hanc rationem, nunc eam se amplecti simulat. Si ex me audiret quod coactus est ex Augustino referre, clamaret immane esse sacrilegium. Nunc quia sibi proposuit Augustinum quoquo modo in partes suas trahere, modo a se derivet repugnantiae speciem, in omnia se transformat. Sed omissis ambagibus semel statuendum est tollaturne vera carnis natura, si pluribus in locis simul esse credatur, imo nullum locum occupare. Secure negat Westphalus. Quid pronunciet Augustinus, cum lectorum fastidio repetere nihil attinet. Adde quod mox arreptitius [1]) hic homo stylum commutans excusat non prorsus tolli, hoc est, aboleri humanam Christi naturam, dum totum mundum occupat eius caro: quia integra et illaesa in coelo manet. Nempe sicuti dum profanis ventribus [pag. 86] immergitur, ubique in terris illaesam manere fingit. Nec Westphalum quidquam iuvat quod Christus ecclesiae suae pollicitus est de aeterna sua praesentia (Matth. 28, 20). Christum suis semper adesse credimus, adeoque in ipsis habitare: nec modo quatenus deus est, sicuti perverse calumniatur Westphalus: sed quia membra capiti suo unita esse oportet, mediatorem illum qui naturam nostram induit dicimus fidelibus praesentem esse. Nam et ideo sedet ad dexteram patris, ut imperium ubique obtineat et exerceat. Si de modo praesentiae quaeritur, referendum dicimus ad gratiam et virtutem. Iisdem verbis quum utatur Westphalus, statim ad carnem relabitur, quia gratiae nomen pro nihilo ducit, nisi ad coenae actionem coram sistatur Christi corpus. Haec vero mira est metamorphosis, quod de immensa spiritus sancti virtute dictum est, in carnis substantiam quae finita est, vertere. Hunc esse [pag. 87] quaestionis statum meminerint lectores, an non aliter gratia se praesentem exhibeat Christus quam si in terra et ubique versetur eius corpus? Nos, quamvis in coelo sit Christus, naturae humanae respectu, locorum distantia negamus impediri quominus se nobis communicet: nec modo sustineat nos ac gubernet suo spiritu, sed carnem illam in qua iustitiam nobis implevit, vivificam nobis reddat. Nam etsi loco ipsa non movetur, arcana tamen spiritus operatione ad nos usque penetrat eius virtus, ut ex eius substantia spiritualem vitam animae nostrae petant. Westphalo nihil sufficit, nisi corpus Christi loco excludens ad omnia locorum spatia extendat. Sed operae pretium est videre quam belle sibi constet, quum gratiae praesentiam velit esse corporalem, de ea tamen intelligit quod in lege scriptum est: Ubicunque fecero memoriam [pag. 88] nominis mei, illuc veniam ad te (Exod. 20, 24). Quaero igitur, an Dei essentiam eodem modo tunc habitasse putet inter Cherubim, quo nunc Christi corpus latere sub pane imaginatur. Eodem secundum eum pertinet ista promissio: Ego et pater ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus (Ioann. 14, 23). An igitur putat deitatis essentiam, ita ad nos descendere, sicuti de carne Christi affirmat, eam intrare sub panem consecratum, ut illic voretur? Quomodo tam cito excidit quod eadem pagina ex Augustino retulerat, Deum ubique esse per essentiae suae praesentiam, non ubique per habitationis gratiam? ubi sanctus vir diserte, quantum ad praesentiae rationem spectat, essentiam divinitatis gratiae opponit. Quando si in patris essentiam minime competit adventus qualem carni Christi Westphalus inculcat, nodum quo se obligavit solvat ipse. Caeterum toties paulo [pag. 89] ante testatus se cum Augustino fateri, Christum secundum carnis modum in coelo esse: demum quasi sui oblitus naturas duas

1) ce povre homme transporté.

inseparabiliter coniunctas esse dicit, ut filius Dei nusquam sit absque carne. Ubi igitur carnis modus si Christi divinitas illam pro sua immensitate extendit? Fateor sane non aliter animis concipere Dei filium fas esse, quam carne vestitum. Sed hoc non obstitit quo minus divina sua essentia coelum et terram replens, carnem suam in utero matris, in cruce, in sepulcro gestaret. Tum quoque Dei filius non minus in coelo quam in terra homo fuit. Si quis tamen inde inferat carnem eius tunc in coelo fuisse, insulse ratiocinando omnia confundet: ac tandem eo perveniet, ut Christo eripiens carnis naturam simul eum spoliet redemptoris officio. Imo si ita caro Christi deitati coniuncta est, ut nulla sit inter alterius immensitatem et finitum alterius modum distinctio, quorsum contendit Westphalus [pag. 90] aliter praesentem esse Christum gratia quam deitate? loco enim si carnem ab essentia Dei separare fas non est, simulac concessum fuerit respectu deitatis ubique esse Christum, idem in carne etiam valebit. Quod si conceditur, os impiis apertum erit, ut Christum libere iactent sua in terris habitatione suoque perinde in coelum ascensu meras praestigias [1]) egisse. En quid sit praefracte nullaque conscientia malam causam tueri. Paulo post novo colore inducit quidquid antea dixerat, corpus Christi visibili forma in coelo finitum esse dicens, invisibiliter sub pane latere. Atque ita debere intelligi quae docet Augustinus tam in Epistola ad Dardanum quam aliis pluribus locis. Sed quibus machinis ad suum commentum aptabit quod disputat Augustinus, nullum fore corpus sublato loci spatio, et requirere carnis naturam ut aliquo in coeli loco sit? Nam si extra locum potest invisibile esse corpus, falsa esset argumentatio, nisi sua circumferentia [pag. 91] finitum sit, nullum amplius fore. Vitiosa etiam esset generalis sententia, exigere veri corporis modum ut aliquem coeli locum occupet. Denique in illa tota disputatione perperam omissum fuisset praecipuum caput, Christum invisibili modo per coelum et terram diffundi secundum carnem, quamvis uno in loco sit visibilis. Quaestio est de essentiae praesentia. Divinam naturam respondet Augustinus ubique esse: humanam certo loco contineri. Cuius socordiae fuisset, si eodem modo, hoc est, invisibili, corpus omnia implet quo divinitas, tacere? Contendit Westphalus verissimam esse scripturae sententiam: sed quomodo probat? Quum dicit Christus se ire ad patrem, nec amplius fore in mundo: (Ioann. 16, 28) quum narrat Lucas (Act. 1, 9) nube fuisse susceptum: quum dicunt angeli sic venturum e coelo sicut visus est ascendere: (ibid. v. 11) restringit haec omnia ad visibilem formam. Quod ego quoque fateor: modo simul adderet, ubicunque sit Christi corpus, pro sua natura esse visibile. Ubi vero [pag. 92] ad modum invisibilem ventum est, repetit quae ante protulerat testimonia de praesentia gratiae. Quasi vero sequatur dum ad nos Christus cum patre venit, corpore in terra sisti: quum reclamet tota scriptura, virtute spiritus sui ad nos penetrare. Carnem Christi quam oculis non cernimus, fidei sensu experimur in nobis esse vivificam. Si nulla hic intercederet spiritus operatio, merito gloriaretur Westphalus se vicisse. Verum si constat arcana spiritus efficacia fieri, ut pascantur animae nostrae Christi carne, certo colligitur non nisi coelestem esse praesentiae modum, ut minime ad nos caro ipsa descendat. Atque his paucis satis detecta est Westphali inopia, ne syllabam pro suo errore ex tota scriptura proferre queat. Quid quod antithesis Verbi et Carnis apud Augustinum ubi de absentia et praesentia Christi agitur, commentum Westphali prorsus excludit? Audiendum esse Christum dicit [pag. 93] Augustinus ac si coram adesset: quia licet uno in loco corpus eius esse oporteat, veritas eius ubique diffusa est. Certe si invisibili modo per verbum suum carne se praesentem exhiberet Dominus, perperam absentem carne diceret Augustinus, qui nobiscum est in verbo suo: ac perperam in absentiae et praesentiae discrimine corpus verbo opponeret. Quascunque nebulas obducat Westphalus, magis hoc perspicuum est quam ut lectores nugando obstupefaciat. Quam facete vero dum perplexus tenetur, usitatam esse expositionem dicit, de eucharistia Augustinum sentire quod Christi veritas ubique sit diffusa. Quasi vero quisquam nisi phreneticus alio trahere verba possit quam ad evangelii doctrinam, cui reverentiam illic data opera Augustinus conciliat. Obtendit, simili sensu alibi sacrificium corporis Christi dici, in toto orbe esse diffusum. Quasi vero si ubique gentes ad participandum [pag. 94] sacrificii sui fructum invitet Christus, ideo sequatur corpus eius esse immensum. Atque ut verbum diffundendi ad coenae actionem pertineat, cui tamen persuadeat quod intendit, corpus Christi esse ubicunque coena peragitur? Quod tamen de fructu mortis aperte pronunciat Augustinus, de coena dici Westphalus contendit: et quod sanctus ille vir celebrari ubique docet sacrificium quo defunctus est Christus, ad ecclesiam alludens toto orbe diffusam, quod de fidelium corpore dicitur, ad caput trahi nonne praeposterum est? Caeterum ubi multum se versavit Westphalus, huc tandem recidit, vim fieri Augustini verbis si privemur praesentia corporis Christi quam alibi asserit. Sed in probatione quum hactenus laboraverit, instar limacis progressus est. Ideoque manet illud fixum, Filium Dei, licet nobis per verbum suum adsit, corpore suo sursum esse. Pergit tamen adhuc: [pag. 95] quod Augustinus tractatu in Ioannem quinquage-

1) illusion ou sorcellerie.

simo,[1]) diserte exprimat invisibilem praesentiam. Carnisne an potentiae? Nam si de carne tale aliquid proferatur, mox victus cedam. Quod si nominatim caro a gratia virtuteque discernitur, quid Westphalo impudentius fingi potest, qui invisibilem illum praesentiae modum carni proprie assignat? Adde quod non minus in signo crucis praesentem Christum statuit Augustinus, quam in coenae actione: quod si ad carnis essentiam trahere placet, simul ac transversum digitum quis moverit, formatum erit Christi corpus. Locus ex sermone CXL de tempore, sibi me tacente respondet. Noluit Dominus agnosci nisi in fractione panis, propter nos qui non visuri eum eramus in carne, et tamen manducaturi eius carnem: nam ratio manducandi, qualem scriptor ipse alibi definit, ubi nota fuerit, omnem quaestionem solvet. Verum hic liberalius agit Westphalus, dum nobis clypeos suppeditans, suos [pag. 96] ipse impetus frangit. Docet enim ex Augustino quomodo absentem teneamus Christum: quia scilicet corpus suum intulit coelo, maiestatem non abstulit mundo. Item quod de praesentia corporis sui dixerit: Me non semper habebitis (Matth. 26, 11): secundum maiestatem, secundum providentiam, secundum ineffabilem et invisibilem gratiam dixerit: Ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi (Matth. 28, 20). Videmus ut de invisibili praesentia loquens Augustinus corpus semper eximat, neque ambigue demonstret non nisi in coelo illud quaerendum esse. Neque aliud sonat locus ex Psal. XLVII sentiri praesentem Christum per occultam misericordiam. In quibus verbis si quid esset obscuri, locus ex XCII in Ioannem plus adhuc lucis addit: quod reliquerit Christus discipulos praesentia corporali, futurus sit semper cum suis praesentia spirituali: nisi forte epithetum corporali tantundem valet ac visibilis. Hoc quidem cuperet [pag. 97] Westphalus: sed nihil clarius est quam carnis essentiam distingui a spiritus virtute. Et tamen quasi palmam adeptus clamat: opponi spiritualem praesentiam visibili. In quo non minus stultitiam suam quam impudentiam prodit, quum ubique Augustinus Christum carne absentem asserat. Si Westphalo clara sunt verba, modo adsit fides, nobiscum esse quem non videmus, cur tenebris lucem ipse obscurat? Quanquam nihil proficit: se enim pulchre illustrat Augustinus, manus in coelum mittendas esse negans, sed fidem, ut Christum teneamus: quia licet corpus suum Christus intulerit coelo, nos tamen non deseruit: quia maiestas eius in mundo manet. His verbis si non expergefiat Westphalus nihil mirum, cui nullus pudor est, ubi retulit verba Augustini: Secundum carnem quam assumpsit filius Dei, secundum, id quod de virgine natus est, secundum id quod a Iudaeis comprehensus est, non est amplius [pag. 98] nobiscum, sibi triumphum canere: quasi hinc probasset Christum apud nos manere invisibilem. Atqui clamat Augustinus, Christum secundum carnem quam semel induit a nobis abesse. Si fallaci illo principio se fascinat, Christum deum et hominem ubique totum esse, saltem Augustino rectius sentienti parcat. Non patitur: sed clare idem tradere iactat. Quibus verbis? nempe quod idem Christus secundum unitatem personae in coelo erat, quando in terra loquebatur: sic filius hominis erat in coelo quemadmodum erat filius Dei in terra, in suscepta carne filius hominis, in coelo in unitate personae. Utinam non tam pendulae essent aures Westphalo, ut se ipsum recitantem audiret. Tantum enim abest quin dicat Augustinus Deum et hominem totum in coelo fuisse quo tempore in terra versatus est, ut distincte affirmet, non alibi carnis respectu tunc fuisse, quam in terra: propter unitatem personae esse dictum, filius hominis qui in coelo est. [pag. 99] Unde etiam colligimus quoties praesentem se fore testatur, proprium esse deitatis elogium. Quamvis enim corpori suo adhaereat mediator, vinculum tamen sacrae coniunctionis est spiritus, qui animas nostras sursum fide attollens vitam a coelesti capite nobis inspirat. Caeterum ubi quis totum Augustinum percurrerit, nihil aliud reperiet quam Christum, licet propter personae unitatem esset in coelo filius hominis, quum ipse idem filius Dei habitabat in terra, carnis tamen respectu non nisi in terra fuisse.

Quia vero in similitudine inter nostram et Christi carnem refellere solemus ubiquitatis commentum, multis et atrocibus verbis argumentum hoc exagitat Westphalus. Primo exclamat detestabilem esse blasphemiam, Christi carnem nostrae similem prorsus facere. Facile esset hominem placare si serio excandesceret: nunc vero quum fictas turbas de nihilo malitiose excitet, [pag. 100] quomodo excipi meretur? Dicit excipi peccati contagionem: quis nostrum non idem professus est? Dicit Christi carnem hac praerogativa excellere, quod templum fuerit deitatis et victima expiandis peccatis mundi. Quid hoc ad proprietatem essentiae? neque enim dum a similitudine colligimus finitum esse Christi corpus, neque aliter quam nostra suis dimensionibus constare, praestantiae dotes, quibus ornatum fuit, in nihilum redigere nobis propositum est: tantum ostendimus everti spem futurae resurrectionis, nisi in Christi carne refulgeat exemplar: quia non alibi fundata est quam in societate membrorum cum capite suo. Nihil hic nostrum ingerimus, sed tantum expendi petimus quid doceat Paulus prioris ad Corinthios XV. cap. Sententiam quoque ex III. cap. ad Philip-

1) *Gallus habet:* au huitiesme, *quod unde habeat nescimus. Certe ap. Westphalum Tract.* 50 *passim allegatur* C. 8, G. 5, 6.

penses (Vers. 21)[1]) minime ambiguam proferimus: exspectari Christum e coelo redemptorem qui corpus nostrum abiectum configurabit corpori suo [pag. 101] glorioso. In hac comparatione si quid blasphemiae deprehendat Westphalus, praestigias sibi ipse faciet, quibus laedi nemo alius poterit. Porro nisi ubique post resurrectionem nos fore dicat, neque in Christi carnem, teste Paulo, haec immensitas hodie competit. Iam quia Augustini sententiam citamus, ubi patrum sacramenta licet signis diversa fuerint a nostris, in re tamen eadem fuisse affirmat: extremum fabulae suae actum plausibilem fore censuit, si hoc quoque adiumento nos privaret. Ideoque librum suum hac refutatione clausit. Sed quid demum assequitur? Dicit nos vafre proferre mutilas ac truncas sententias. Neque tamen aliter vitium nostrum corrigit, quam ad verbum recitando quae in scriptis nostris leguntur. Et certe tota controversia in paucis verbis sita est. Patres eundem manducasse spiritualem cibum in manna, qui hodie in coena nobis offertur: quia sacramenta sunt in signis [pag. 102] diversa, in re paria: differunt specie visibili, eadem sunt spirituali virtute. Tergiversatur Westphalus, Augustinum de spirituali edendi modo disserere. Atqui nihil clarius est quam signorum naturam describi, qualis ex Domini institutione cognoscitur: rem unam statuit inter diversa signa. Quid ergo ad homines trahere iuvat quod de signis ita proditum est, ut eorum vis et efficacia explicetur? Quaeritur quid hodie nobis sit coena, vel afferat. Respondet Augustinus, eodem nos spirituali cibo in ea frui, qui olim patribus manna fuit. Hic certe non agitur quomodo vel legali symbolo usi fuerint patres, vel nostro hodie utamur: sed quid olim instituerit Deus sub lege, et quid postea in evangelio Christus. Quia autem signorum res, efficacia et veritas a verbo pendet, certo colligitur easdem quoque statui promissiones, ut nobis ex Dei verbo Christi fruitio [pag. 103] communis sit. Sed quia Westphalo tutum non erat, pedem in excutiendo Augustini sensu figere, per varios circuitus errat: qui tamen eum omnes huc revolvunt, nos vitiose ratiocinari a genere ad speciem: quod tamen apud dialecticos valet. Quid enim prohibet ad coenam aptare quod de sacramentis omnibus vere dicitur? Postea tamen se ipsum commodius paulo explicat, perverse nos differentias miscere obiiciens, vel omittere quibus inter se differunt species, vel non proprias adhibere, sed tantum accidentales. Verum hoc nobis quam iniuste exprobret, promptum est ex libris nostris palam facere. Ac primo quidem inscite, vel maligne tanquam generale arripit, sacramenta quae in signis diversa sunt, in re paria esse: quando hic manna duntaxat cum coena nostra confertur. Quare supervacuus est de sacrificiis aliisque [pag. 104] caeremoniis legalibus sermo. Aequiparabimusne, inquit, sacrificia veterum sacramentis a Christo institutis, eo quod signa fuisse constat? Quasi vero argumentum ducamus a signorum nomine, quum dicimus inter manna et coenam similitudinem ab Augustino hanc poni, quod sub diversis signis rem unam vel eandem spiritualem virtutem contineant. Quanquam hic foedissimo errore pietatis elementa contaminat, quum discrimen ostendere volens negat sacramentis veteribus promissionem de peccatorum remissione fuisse additam, sola circumcisione excepta. Qua fronte profiteri se theologum audet, cui vel incognitum est, vel pro nihilo ducitur quod centies apud Mosem occurrit: Oblato sacrificio expiabitur iniquitas? Interea observent lectores calumniose ab hoc homine perverti, quam nos ex Augustino aequalitatem asserimus: quia principium hoc sumendo, specie visibili coenam nostram a [pag. 105] manna ita differre, ut res sit eadem, et spiritualis veritas, non prorsus aequalem communicationis modum asserimus. Quin potius ubique profiteor, eundem Christum, qui sub lege fuit propositus, plenius hodie et uberius nobis exhiberi. Addo etiam Christi carne quae vim suam, antequam creata esset, exseruit in patribus, nunc substantialiter nos pasci: quo plus satis convincitur Westphali improbitas, dum nos calumniatur gradus istos confundere, quos sedulo, ut aequum est, distinguimus. Verum non obstat illa disparitas quominus eiusdem Christi, qui se nobis hodie communicat, patres sub signis legalibus fuerint participes. Quo minus tolerabilis est Westphali impietas, secundum quem manna et petra fuerunt figurae, veritas autem est corpus quod nobis in coena porrigitur. Omitto dicere quam sit iniurius in patres, Christi communicatione eos spolians: sed exinanire suo effectu sacramentum a [pag. 106] Deo proditum sacrilega audacia est. Atque, ut indulgentius cum eo agam, tam frigide et ieiune de sacramento loqui, quod [illegible] splendidissimo titulo insignit Paulus, nimis praepostera extenuatio est. Verba Pauli sunt, eundem [illegible] quem in coena percipimus, datum patribus fuisse [illegible] spiritualem cibum. Obmurmurat Westphalus com[illegible]edisse et bibisse in figura multos etiam sine fide [illegible]e: quasi non vel hoc posterius etiam coenae quadre[illegible]t, vel sinat Pauli contextus, ubi parium fit compara[illegible]atio, in una parte rem et veritatem locari, in alter[illegible]ra manere figuram. Negat Westphalus de manna v[illegible]vel aqua dictum esse: Hoc est corpus meum, hic e[illegible]st sanguis meus: quasi non tantundem valeat quod d[illegible]dicit Paulus, petram fuisse Christum, quod, utcunq[illegible]ue obstrepat Westphalus, de externo signo accipi n[illegible]o-cesse est: quia exhortationi minime consentane[illegible]m

1) *Libri calviniani omnes, tam latini quam gallici, laudant hic caput secundum ep. ad Philipp. exc. unico exemplari Stoeriano gallico.*

esset, ad solos fideles restringi, quod Paulus consulto etiam incredulis [pag. 107] tribuit, ne donorum Dei abusus idem quo perierunt illi, exitium nobis accersat. Haec enim summa est, quum toti populo veteri sub manna et aqua olim oblata fuerit Christi communicatio, et tamen multi Deo non placuerint, non esse hodie superbiendum, ubi ad eandem participationem Christus invitat: sed dandam esse operam ut inaestimabili dono pie riteque utamur. Porro quaecunque ex Augustino discrimina profert Westphalus, non alio tendunt quam ut sciamus spiritualium donorum quae sub lege gustaverunt patres, vel quibus pro temporis mensura potiti sunt, plenitudinem in evangelio esse exhibitam: sicuti et nos ingenue docemus, sacramenta patrum et nostra, secundum plus et minus differre: quia etsi communis utriusque substantia est Christus, non tamen aequalis est eius exhibitio. Quo iterum evertitur Westphali impietas, [pag. 108] sicuti Augustini verbis quae recitat, impudentia coarguitur: significatione, non re ipsa, quia tunc figura, nunc veritas. Quasi vel Paulus figuram opponat veritati, dum nos sub signis similibus eiusdem spiritualis gratiae facit consortes: vel Augustinus differentiam alibi ponat, quam in significandi modo. Quod autem dicit, si liceat negare Christi corpus in coena percipi, quia in figura veteres habebant Christum praesentem, eodem iure negari posse apostolos vidisse Christum in coena, quia fide praesens erat patribus, in eo tam se lepidum dialecticum prodit, quam hactenus vidimus probum et fidelem esse theologum. Nam quum hodie sub figura panis eundem nobis Christum offerri constet, qui olim datus fuit sub figura mannae, longe hic diversa ratio est quam ocularis aspectus, et fidei. Ineptias hominis, quae sponte evanescunt, longius persequi nihil attinet. Sex paginis commemorat dispares inter legis [pag. 109] et evangelii sacramenta notari gradus ab Augustino, ut tandem concludat eadem esse in rebus significatis, non autem in rerum exhibitione. Quasi vero ubi effectu caret significatio, aliud sit quam mera fallacia. Tortuoso quidem complexu, instar anguis varia miscens, absurditatem illam tegere conatur: quisquis tamen ad scopum animadvertet, facile videbit nihilo minus esse dissidii inter eius commentum et Augustini doctrinam, quam ab hoc sancto doctore, vel Scotus, vel alius quispiam ex illa sophistarum cohorte discrepat. Atque haec ratio est, cur tot hominis iactanctias relinquam intactas, quia eadem, qua eas effutivit, levitate diffluent.

Venio nunc ad confessiones Saxonum, [1]) quas vel blanditiis Westphali elicitas, vel importunitate extortas, non dico ipse, sed ex eius literis quas apud se latere noluit, [pag. 110] palam apparet. Tantum lectores expendere velim, quam serviliter aduletur multis sodalibus, dum eorum suffragia corrogat: quam vero acriter incusso pudore alios instiget. Omitto cursitationes, quarum huc usque fama pervenit. Certe quia neminem latere voluit quibus modis subscriptores suos vel traxerit, vel impulerit ad maledicendum: hinc quoque iudicium facere licebit quid fidei mereantur eorum testimonia. Et tamen perfricta fronte scribit bonus vir, iam per annos quatuor tam in Germania quam in Helvetia suffragia conquirere comprobando meo errori. Quasi apud Helvetios sumendus fuerit hic labor, quorum nemo dissimulat communem esse doctrinam quae a me defensa est. Scilicet, qui ultro parati erant singuli operas suas conferre, suppliciter fuerunt deprecandi, ne meum officium respuerent. De Germanis securus exspecto, quosnam huius conquisitionis adducat testes. Interim eius mendicitas [pag. 111] omnibus nota est. Quod autem homines nescio quos nactus, qui auribus annuerent, se mihi hostes esse, magnifice iactat nihil mihi amplius restare, nisi ut convictus obmutescam: quia mihi adversetur tota Saxonia. Ego vero ita cum piis et fidelibus Christi servis coniunctionem modeste colere didici, ut tamen ab eorum placitis non pendeam. Quia persuasus eram non paucos in Saxonia esse doctos et cordatos sanique iudicii homines, apud quos nonnihil valeret ratio et veritas, libellum meum omnibus inspiciendum obtuli. Superbe exprobrat Westphalus repudiatum me fuisse: quasi vero in me positum fuerit ut mutua inter nos constaret humanitas. Sed quando suffragatorum suorum numero ita gloriatur Westphalus, ut mihi praecisam esse linguam putet, paucis verbis excipere mihi liceat: adeo hac conspiratione non fuisse mihi fractum animum, ut ad conciliandum causae meae favorem [pag. 112] magno redimenda mihi fuerit hominis stoliditas. Nam hactenus putavi, quod etiam inter omnes passim convenit, duos Saxoniae oculos esse Wittebergam et Lipsiam. Has ecclesias se tentasse Westphalus non negabit, imo adulatoriae eius literae quas ad N. et N. scriptas vulgavit,*) nescio quid plus clamitant quam si ingenue professus esset repulsam se fuisse passum. Nunc post erutos oculos, reliquo

1) *Innuit librum Magdeburgae a.* 1557 *editum in quo Westphalus plurimorum ministrorum Saxoniae inferioris confessiones ab ipso conquisitas iunctim evulgavit, eo consilio ut ostenderet Calvinum vana fiducia elatum fuisse quum Secundam suam Defensionem iisdem utpote suae fidei sociis dedicaret.*

*) *Sunt tres Westphali epistolae ad Anonymos scriptae, quae leguntur l. c.* B. 1, 2, 3. *Suspicatur Noster illum responsorias ad has nullas accepisse quia alioqui nomina non tacuisset. Memineris tamen Westphalum potius Saxoniam inferiorem excitasse.*

corpori, vel forte decimae parti tribuere Saxoniae nomen si ipse non erubuit, neminem adeo bardum fore confido, cui non foeteant eius ineptiae. Adde quod suis copiis diffidens, quia meliore subsidio carebat, Servetici cuiusdam hominis epistolam inserere coactus est: ac si vallum strueret ex stercoribus undique congestis. Probabile quidem est, quidquid antea laudis aspersum fuerat homini famelico, fuisse ab eo contractum, ut inscitiae notam a se depelleret. Sed huius epistolae quaenam ratio sit conifcere promptum [pag. 113] non est. Praedicat Westphalus ipse sibi ex *La Babylone* esse missam: quasi autorem esse babylonicum non appareat, nisi interposito italico articulo.[1]) Itaque divinant acuti quidam homines, a leguleio Pedemontano esse profectam: qui se palam, multis in locis, impiis et exsecrandis Serveti dogmatibus patronum esse professus est. Quae coniectura[2]) si vera est, facete Westphalum derisit, neque enim ullo magis ludo eum oblectari certum est, quam ubi nos videt confligere. Quidquid sit, fruantur sane Westphali subscriptores hoc socio, quando pudorem suum sic prostituendo hanc ignominiam subire non recusarunt: quam utinam mihi integrum esset tegere, nisi quod caeci impetus hanc illis mercedem divinitus rependi non ita moleste fero. Animadverto etiam in eorum scriptis verissimum esse quod mihi amicus quidam celebris doctrinae et facundiae scripsit, mirabiliter in illo [pag. 114] maritimo tractu sapere quosdam homines, ut si hodie vivat Sibylla Cumana, ad eos mittenda sit, quo sagire disceret. Non minus secure pronunciant illi patereuli de hac causa, quam romanus pontifex ex suo tribunali anathematum fulmina in totam evangelii doctrinam vibrat. Neque hac arrogantia contenti, hominem sibi amicum barbaris conviciis proscindunt, ac si haec ad captandam severae gravitatis famam optima esset ratio, nullis contumeliis vel probris parcere. Verum quia hoc spuere est non loqui, ridiculas eorum censuras contemnere praestat, quam eadem, quibus non nisi se ipsos foedarunt, sputa in eorum faciem regerere.

Caeterum quia videntur Magdeburgenses non ita praecise sententiam pro summo imperio ferre, quin rationibus etiam pugnent, et aliquam observent doctrinae methodum, excutienda mihi erit eorum confessio, quae si eversa fuerit, facile sua ruina [pag. 115] alias omnes evertet. Quanquam, ne sibi vel tantulum placeant, mox perspicuum fore omnibus spero, totam eorum disputationem non nisi ex futilibus argutiis conflatam esse. Styli truculentia etsi initio formidinis nonnihil posset simplicibus incutere, quia tamen postea in scurriles ineptias delabitur, me non valde commovet. Quanquam decebat suae calamitatis memores paulo clementius cum tot ecclesiis agere, quarum anxias et serias preces pro illorum liberatione toto triennio assidue sibi fuisse oblatas testis est Deus. Privatim illis displicuit meae contra Westphalum Defensionis austeritas: illius rabiem pronunciant necessarium esse zelum. Mihi a tam iniusta saevaque intemperie ad Dei tribunal provocare satis est. Interea, quamvis taceam, vident omnes perverso Philippi odio tam submisse, ne dicam sordide, Westphalo eos adulari. Verecunde facere visus est Matthias Illyricus[1]) nomen suum a caterva [pag. 116] removens: sed mox subscriptione addita famae suae non satis consuluit. Nam quantumvis me atris carbonibus notet, is tamen sum quem reverenter sua manu non ita pridem salutare dignatus est. Eadem est Erasmi Sarcerii[2]) ratio, qui me literis praeceptorem fide perpetua colendum appellans, inter detestabiles haereticos sua censura locat. Ac praeceptoris quidem elogium libenter remitto, fidei tantum constantiam desidero in fraternae benevolentiae cultu. Cui finem non aliud quam doctrinae mutatio, quae nulla in me est, afferre debuit. Sed ne magis quam par sit propriae causae intentus esse videar, posthac non nisi doctrinam ipsam attingam.

Quod Christum autorem esse dicunt coenae suae, et inde colligunt efficientem esse causam, controversia semper caruit. Quod duas enumerant materiales[3]) causas, externa scilicet panis et vini elementa, deinde [pag. 117] corpus et sanguinem Christi, in hac quoque parte illis astipulor. Nam verum et naturale Christi corpus nos a coena penitus removere, falsum et calumniosum est. Minus etiam tolerabilis est petulantia, nos facere typos, umbras, phantasmata et praestigias corporis Christi: nisi forte futili mendacio se obliterare posse credunt quod pridem tam in mea Institutione, quam alibi saepius clare testatus sum, non modo in genere omnium sacramentorum materiam Christum ab initio fuisse, sed in sacra coena hoc praecipue impleri. Neque id in mea ad Westphalum responsione tacitum praeterii. Quomodo autem nobis corpus et Christi sanguis materia sint coenae, plenius deinde explicabimus. Hoc tantum nunc dicendum fuit, Magdeburgenses odiose nos gravando, statim a limine causam ipsam maligne obscurare. In causa formali nihil mirum si ab illis dissentio. Dicunt copulationem [pag. 118] esse elementorum panis et

---

1) si non que cest article italien *La* y fust (*Vide supra pag.* 150).

2) couverture (?).

1) *Flacius separatim subscripsit Collegarum confessioni praemissa peculiari declaratione, l. c.* H. 3 *verso.*

2) *Sarcerii Testimonium sequitur Flacianum ibid.* H. 4 *verso. Epistola eius ad Calvinum ad quam hic alludit nulla hodie exstat.*

3) mutuelles (!).

vini cum Christi carne et sanguine: deinde cum promissione salutis et mandato, quo iubentur omnes sacramentum hoc sumere. Dictum Augustini libenter amplector, ex elemento fieri sacramentum simulac verbum accedit: sed Magdeburgenses confuse ac perperam coenae effectum vel fructum miscent cum ipsa materia. Et ex contextu plus satis apparet eos a sua distinctione excidere. Nam dissidium inter se et nos paulo post volentes notare, dicunt nos tollere materiae partem: quo facile eorum incogitantia deprehenditur. Quam dextre colligant, secundum nos figuras tantum et symbola proponi, opportunius suo loco videbitur. In praesentia tantum observent lectores, methodicos istos doctores qua de re loquantur non tenere, neque ad distinctionem attendere tertio ante versu a se positam. Quod etiam addunt, nos a sententia sua [pag. 119] discrepare, quia fidem volumus ad promissiones referri, non in corporalem Christi praesentiam, neque nihil est, neque totum: neque enim promissio, ad quam fideles revocamus, quam offert carnis et sanguinis Christi communicationem excludit: sed quia ab ea pendet rei promissae exhibitio, animos iubemus in ea defixos esse. Hoc modo fatemur non nudas in sacramentis promissiones esse, sed rerum exhibitione vestitas, quia vere nos Christi participes faciunt. Miraculum quale fingunt Magdeburgenses, alienum a doctrina nostra esse satis notum est: ut scilicet corpus suum Dominus sub pane, et sanguinem sub vino sistat: modum tamen communicationis a nobis mirabilem et supernaturalem statui peraeque notum est. Sed quia hoc totum proprium est secundi membri et intempestive hic ingeritur, non longius prosequar. Nam quod addunt, non modo verbum audibile spectandum esse, sed visibilia signa, quae [pag. 120] ideo Augustinus visibilia verba nuncupat, minime nobis adversum est: qui ubique docemus signa appendices esse et sigilla verbi. Simplicior ergo et rectior erit haec definitio causae formalis, esse mandatum quo Christus ad sacri symboli participationem nos invitat, promissione addita. In causa etiam finali tam perplexe ab illis res varias involvi, propositae methodo repugnat. Promittunt enim tituli, concinnum et pulcherrimum distinctionis ordinem: postea suggeritur indigesta moles. Sed quia mihi propositum non est docendi quam tenent rationem, licet displiceat, traducere: tantum calumnias quibus iniuste gravamur, breviter diluere sufficiet. Diligenter considerari volunt quod promissio gratiae non ad esum panis solius, sed ad Christi corpus adiecta sit: ut contra nos doceant, non applicari remissionem peccatorum per sola symbola. Atqui multis ante annis quam sic loquuti essent, me scripsisse testis est [pag. 121] mundus, quia bonis Christi non communicamus donec ipse noster sit, qui legitimum ex coena fructum percipere volunt, debere a Christo ipso incipere: ut corpori eius insiti per eius sacrificium Deo reconcilientur. Longius deinde prosilit calumnia, nos applicationem remissionis peccatorum negare in coena fieri. Quasi vero applicationis nomen proprio et genuino sensu non usurpem. Nam quod ita nos ratiocinari dicunt: Sola fide iustificamur, ergo non per sacramenta: non adeo rudes sumus, quin sciamus sacramenta, quatenus adminicula sunt fidei, iustitiam quoque nobis in Christo offerre. Imo quum optime inter nos conveniat, eodem in gradu locanda esse sacramenta, quo verbum: sicuti evangelium vocatur potentia Dei in salutem omni credenti (Rom. 1, 16), idem elogium ad sacramenta transferre non dubitamus. Ergo nisi eos carpendi mordendique libido ad nos quovis modo exagitandos impelleret, cur hic tantopere excandescerent, [pag. 122] nulla erat causa. Neque tamen eorum maledicentiam moror, modo testatum sit lectoribus, nos praeter meritum alienis fictisque criminibus onerari. Quando autem ubique docemus, verum esse coenae finem, ut per Christi sacrificium Deo reconciliati salutem consequamur, nemini ambiguum esse potest vel obscurum, quam indigne pietatis elementa nobis excutiant. Antequam longius progredior, paucis iterum monendi sunt lectores, quia doctrinam nostram variis modis obscurant vel extenuant Magdeburgenses, ex eorum relatu non debere aestimari. Errore an malitia id faciant, nescio. Quum tamen ad conflandum nobis odium tota eorum tendat recitatio, probabile est, ubi pugnando magis quam docendo attenti sunt, non sincere nec fideliter nobiscum agere. Itaque ne tenebras lectorum oculis offundant vel contorta eorum sophismata, vel odiosae quas nobis ascribunt sententiae, hic testatum esse volo, non ita nos externa symbola a Christi carne et sanguine discernere, [pag. 123] quin vere reque ipsa praestet Christus atque impleat quod figurat sub pane et vino: nempe carnem suam esse nobis cibum, sanguinem esse potum. Fideles ergo tradimus vere communicare Christo in sacra coena, illicque recipere quod offertur spirituale alimentum. Facessant hic putidae calumniae, nihil nos relinquere praeter inane spectrum: quia ingenue antehac professi sumus veritatem ita signis coniunctam esse, ut non minus vere animae nostrae spirituali cibo pascantur, quam panis et vinum lingua nostra gustantur. Tantum in modo dissensio est, quia nos visibilem panem ideo in terra porrigi sentimus, ut fide sursum conscendant fideles, atque arcana spiritus virtute Christo capiti suo uniantur. Etsi autem vitam ex carne sua et sanguine nobis inspirat Christus, negamus tamen fieri commixtionem substantiae: quia dum vitam ex substantia carnis et sanguinis percipimus, manet tamen integer homo Christus in coelo. Hoc modo a nobis repudiatur quae ab aliis

fingitur corporis immensitas. Neque enim ut nos pascat [pag. 124] ac vivificet Christus carne sua, eam sub pane includi necesse est, ut a nobis voretur. Interea non aliud quam verum et naturale corpus illic proponi docemus: ut hic etiam satis appareat hostes nostros parum ingenue agere, dum tantopere contendunt idem corpus quod in cruce pependit nobis communicari. Quasi vero fingamus Christum bicorporem: ac non potius testentur scripta nostra ab eadem carne petendam esse vitam, quae in sacrificio semel oblata est. Tantum in eo vertitur quaestio, pascamurne Christi carne et sanguine dum ab illis vitam ipse nobis inspirat, an vero necesse sit substantiam carnis a nobis deglutiri ut sit nobis in cibum: et sanguinem, ut nobis sit in potum, substantialiter hauriri. Alterum caput controversiae est de promiscua manducatione: quia nos ita asserimus omnibus offerri Christi carnem et sanguinem, ut soli fideles inaestimabili hoc thesauro fruantur: etsi autem incredulitas [pag. 125] ianuam Christo claudit, ut priventur eius beneficio qui ad coenam impure accedunt, negamus tamen quidquam decedere ex sacramenti natura: quia panis semper verum est pignus carnis Christi, et vinum sanguinis, veraque utriusque exhibitio semper constat ex parte Dei. Adversarii nostri corpus et sanguinem ita sub pane et vino includunt, ut sine ulla fide vorentur ab impiis. Fidem nostram nunc suis rationibus stabilire propositum non est: hoc tamen consilio testatam esse volui, ut si quando odiose gravari nos videbunt lectores falsis Magdeburgensium cavillis, oculos ad hoc speculum semper referant. Et quae postea subiiciam, non modo ad claram explicationem valebunt, sed ad solidam confirmationem ita sufficient, ne fumi calumniarum, quas sparserunt Magdeburgenses, lucem posthac obnubilent in meridie.

Quia contendunt Magdeburgenses in literali verborum Christi sensu manendum [pag. 126] esse, panem volunt absque figura substantialiter esse corpus, atque ad hanc sententiam probandam rationes colligunt viginti octo, quas Fundamenta vocant.*) Sic quidem videri volunt: sed deprehendent[1]) lectores quae initio tres numerantur non nisi unam esse. Obsecro, quid numero multiplicando fucum facere iuvat? Haec autem summa est: sincerum, proprium, et certum intellectum huius controversiae, planamque et firmam diiudicationem ex ipsissimis Christi verbis, claro et nativo eorum sensu petendam esse, non ex arbitrio aut glossatione hominum. Et quia animalis homo non percipit quae Dei sunt, etiamsi carnis ratio tenebris obvoluta caecutiat, fide esse apprehendendum quod Christus disertis et perspicuis verbis asserit: neque enim si noctua solis radios non cernat, solem ideo non esse lucidum. Itaque simpliciter tenendum esse quod verba sonant: Hoc est corpus meum. Atqui hoc totum non minus frivolum [pag. 127] esse, quam plausibile esse putarunt, ubi tria verba dixero, mox facile liquebit. Acquiescendum esse Christi verbis optime inter nos convenit, modo de genuino eorum sensu constet. De eo ubi quaeritur, nullam interpretationem admittunt literales magistri. Facessat hic omnis vafrities, modo quaerere nobis liceat quid voluerit Christus: maneant ipsissima verba, modo ne rapiantur sine iudicio. Quemadmodum si quis oculos, aures, manus et pedes Dei se in scripturis reperire clamitans, Deum velit facere corporalem. Nec vero Christi verbis assuimus extraneas glossas, sed tamen ex communi receptoque scripturae usu diiudicari volumus quid valeat hic sermo: Hoc est corpus meum. Nec vero reconditum mysterium coenae metimur carnis nostrae sensu, sed modesta piaque docilitate discere cupimus quid nobis Christus promittat. Interim si sacramentalem loquendi formam aptamus fidei regulae, non propterea sol lucere desinet.

[pag. 128] Quod pro quarta ratione adducunt Magdeburgenses, sicuti verum esse fateor, ita ad rem quidquam facere nego. Non tractat Christus ex instituto parabolam. Quis hoc unquam dixit? Sed neque parabolam tractat Paulus ubi dicit petram fuisse Christum. Neque ubicunque de sacramentis agitur, dicimus referri parabolas, sed modos dicendi esse sacramentales, quibus exprimi debet inter rem et signum analogia. Quod addunt, hoc ipsum agere Christum quod verbis ostendit, et sancire quod agit, libenter recipio: sed inde perperam inferent non esse mysterium, cui conveniant sacramentales loquendi formae. Neque si Dominus in parabolis loquutus non est, quum discipulos admonuit de suo ad patrem ascensu, ideo sequitur panem non esse symbolum corporis.

In quinta ratione idem quod hactenus dixerant rursus inculcant, se verbis simplicibus inniti, eaque opponere non hominum [pag. 129] modo sed angelorum sapientiae: quia iubemur coelesti oraculo filium Dei audire. Maligne, nec minus improbe Christi autoritatem nobis obiiciunt, quasi a pura germanaque eius doctrina nobis vel minimum deflectere propositum sit, qui non minus re ipsa semper demonstravimus quidquid ex sacro Domini ore prodiit nos reverenter excipere, quam ipsi verbis iactant. Sit ergo nobis filius Dei absque controversia summus, perfectissimus et unicus magister: in cuius doctrina verbum vel syllabam mutare fas non sit. Sed non impedit fidei obedientia, quo minus ad sanam verborum eius intelligentiam attenti simus. Quam multi enim exstant eius sermones, quorum non aliter lenitur asperitas, quam eos dextre et com-

*) *Vide Confessiones a Westphalo editas* C. 4 *seqq.*
1) deprehendunt *Beza et Amst. adstipulante Gallo.*

mode interpretando! imo si hac lege obstricti simus, ut recipere necesse sit quidquid verba sonant, nullum erit absurditatis genus quo non sugillent atque infament evangelii [pag. 130] doctrinam profani homines. Quare non est quod se apud imperitos hac iactantia venditent Magdeburgenses, se ex Dei mandato Christum audire, contra cuius doctrinam adeo non appetimus sapere, ut pro ingenua eius defensione quotidie multi ex fratribus nostris mortem oppetant: nos etiam inter medios telorum iactus assidue in procinctu stemus.

Quod sexto loco obiiciunt, nulla necessitate nos cogi ad tropum fingendum, tunc locum habebit, ubi argumenta omnia diluerint, quibus centies ostendimus non posse locum hunc, nisi tropo adhibito, rite exponi. Imo si illis demus quidquid postulant, vel imperiose exigunt, panis tamen non proprie dicetur corpus. Ergo utcunque et se et verba Christi torqueant, dialectice tamen non coniungent pani Christi corpus, tanquam praedicatum subiecto: atque ita metonymiam [pag. 131] non effugient, qua mirum est eos tantopere offendi, quando in coena non erit Christi corpus, nisi detur sub panis symbolo. Verba, inquiunt, per se patent, nec sunt idolum solis, sed ipse sol. Quorsum de idolo solis loquantur non video. Verborum quidem claritas, nisi eorum obstinatio nubem interponeret, nobis per se esset conspicua: sed si ipsis lubet in luce caecutire, quid sanis et candidis interpretibus insultant?

Septima eorum ratio quam solida sit, per se expendant lectores. Dicunt coenae institutionem esse novam, quae tantum a Christo in novo testamento est ordinata, nec alibi exstare similem loquendi modum: Edite, hoc est corpus meum. Quasi vero, ubi Paulus non similem, sed eundem spiritualem cibum patribus datum fuisse praefatus mox subiicit, petram fuisse Christum, non probe conveniat haec loquutio. Quum alibi apud Paulum baptismus vocatur lavacrum [pag. 132] regenerationis, an nulla est in verbis similitudo? Quod si nos abluit baptismus, quomodo solus Christi sanguis alibi vocatur nostra ablutio? Si respondeant, baptismum instrumentaliter purgare sordes nostras: ego vicissim respondeo, panem sacramentaliter esse Christi corpus. Quantumvis succenseant, non tamen nobis eripient quae nobis arma spiritus Dei suppeditat.

Octava ratio est, contra usum loquendi omnium linguarum esse ut pronomen demonstrativum aliud hoc loco demonstret, quam quod porrigitur. Nunquam putassem extra monachorum claustra tantum esse audaciae. Cur enim, obsecro, aliis potius in locis demonstrativum pronomen secus exponere, quam hic licebit? Atque ut hoc obtineant, quomodo restrictionem probabunt ex communi linguarum omnium usu? Gentium omnium vulgari tritoque sermone receptum est, pronomine demonstrativo [pag. 133] notari res absentes. Hoc si negant Magdeburgenses, discant a pueris prima elementa: imo repetant memoria quod a nutricibus didicerunt, si modo educati sunt humano lacte. Hoc si generaliter verum est, cur uno tantum in loco vim et naturam amittent vel mutabunt omnes linguae? Neque tamen negamus sub panis symbolo nos ad carnis Christi participationem vocari. Tantum ostendo, quam pudenda sit ista futilitas, dum pronomen Hoc omnino ad corpus referri volunt. Neque enim panis respectu aliud significat, quam quod plenior loquutio in altera parte coenae continet: Hic calix. Quid enim aliud sibi vult Hic calix, quam Hoc? Sicut ergo calicis nomen calicem qui porrigitur, significat, ita pronomen Hoc, de pane qui in manum offertur praedicari obscurum non est: nisi forte duas grammaticas nobis in eadem Christi coena fabricent.

[pag. 134] Nona ratio est, Christum verbo substantivo usum esse. Quousque eadem? Nam sicuti rusticus ille hospes ex eodem porco multa fercula confecit, quum vellet facete inopiam suam tegere: ita isti, quum in una tantum ratione insistant, ex variis coloribus acervum suum congerunt. Porro si verbi substantivi haec ratio est ac proprietas, quare etiam in aliis omnibus Christi sententiis non valebit? Certe in parabolis omnibus verbo quoque substantivo usus est. Si parabolas ab hac demonstratione separandas esse excipiant: Christus tamen ubique loquitur. Dictum illud: Ego sum vitis vera, vos estis palmites, pater meus agricola est (Ioann. 15, 1. 5): non minus ex ore Christi prodiit, quam hoc de quo tam praecise contendunt. Quid si etiam illud Ioannis contra urgeam: Nondum erat spiritus sanctus, quia nondum glorificatus erat [pag. 135] Christus (Ioann. 7, 39)? Verbum substantivum illic ponitur, quod tantundem negando atque affirmando valere debet. An ergo prima origo essentiae spiritus sancti in resurrectione Christi fuit? De manifestatione spiritus dicent verba fieri: desinant ergo verbum substantivum alio nobis sensu obtrudere, quasi nullam interpretationem admittat. Dicunt Christum, qui *Λόγος* erat Dei aeternus, potuisse aliter si vellet loqui: Hoc figurat, symbolisat, umbrisat corpus meum. Quasi scurriliter ineptiendo favorem captare sufficiat, excogitant monstra verborum: ad nos gravandos absque pudore profundunt quod ingenuis et cordatis lectoribus pudorem incutiat. Quin voluerit Christus clarissime loqui non infitior. Crassissimum sermonem cur ei Magdeburgenses extorqueant non video, nisi ut sub hac umbra lateat quamlibet crassum [pag. 136] eorum delirium. Iam ut se Christus ad captum nostrum in his verbis attemperet: nego tamen in sacramentali loquendi modo tantum esse periculi. Queruntur, sibi perniciose dari errandi causam, nisi det Christus suum corpus. Respondeo: Quamvis det Christus

quod promittit, et re ipsa praestet quod figurat, non tamen astringi eius verba ad eorum crassitiem, qui volunt panem nihil a corpore differre. Addam et hoc prostremum de verbo substantivo: neque enim minus in novo testamento ecclesia vocatur Christus, quam panis corpus. Verba Pauli sunt: Sicuti membra corporis unius, quum multa sint, unum sunt corpus, sic et Christus (1 Cor. 12, 12). Si illa est nova loquutio, cui nulla reperitur similis, discrimen mihi ostendant, ne eodem iure contendere mihi liceat, nos omnes vere et proprie esse Christum, quo ipsi asserunt panem esse corpus. Talem esse Christum pronunciat Paulus, qualis est connexio [pag. 137] corporis unius ex pluribus membris. Talisne reperietur Christus in se? Nisi ergo confusum fingendo chaos, velint se in horrendum labyrinthum demergere, paululum mitescant ad recipiendos tropos.

Decima ratio est Christum non dixisse figuram corporis. Neque Moses dixit agnum esse figuram paschatis: et tamen nisi quis forte ultro suam dementiam prodere appetet, omnium consensu liquet agnum qui vocatur pascha, figuram esse. Quoties etiam de veteribus sacramentis dicitur: Haec erit expiatio, negare certe nemo audebit, figurate hoc intelligi. Nec vero evangelista columbam dubitat vocare spiritum sanctum: nempe qua ratione transfertur ad panem nomen corporis. Quod proxime apud eos sequitur, magis est insipidum, Christum quando de corpore suo disserit, figuram non nominare. Quasi vero cuiquam exciderit monstruosa haec loquutio, corpus esse figuram corporis. Si corpus [pag. 138] suum monstrasset Dominus, nulla esset disceptatio. Sed quum panem monstrando nomen corporis usurpet, quaerenda haud dubie est inter signum et rem signatam analogia.

Undecimo capite idem repetentes, forte nescio quid flare sibi videntur. Meum dixit corpus, non autem figura corporis quod alibi erit: memet, inquit, praesentem vobis exhibeo, hoc corpus quod habeo. Primo quum alibi testatus sim non aliud in coena offerri Christi corpus, quam quod in cruce semel oblatum est, facessat calumnia quam ex voce figurae tam cupide venantur. Caeterum, sicut figura rem signatam non excludit: ita nec figuram repudiat veritas. Quid enim prohibet, quo minus filius Dei, dum ad carnis et sanguinis sui participationem nos invitat, simul etiam infirmitati nostrae consulens proponat externum symbolum? Nos vero quia Dominum ipsum statuimus non fallaciter nobiscum agere, certe colligimus dari nobis corpus, dum [pag. 139] eius figuram ante oculos nostros exhibet. Viderint tamen quomodo dederit Christus sub pane discipulis idem quod ipsorum oculis obiiciebat corpus. Nam si volunt substantialiter sub pane voratum esse, duplex fuit illius natura: quia uno in loco erat visibile et mortale: alibi autem, vel nusquam, et tamen simul ubique occultum et gloria sua coelesti praeditum, latebat. Interea modum praesentiae alium definimus, quam somniant Magdeburgenses. Neque enim ut potiamur carne et sanguine Domini, utriusque descensum ad nos imaginari necesse est: quando ad coniunctionem sufficit arcana spiritus virtus.

Duodecimum fundamentum misere vacillat. Haec eorum sunt verba: in altera parte huius coenae non variat verbis, sed iterum dilucide et distincte eadem repetit: Hic est sanguis meus. Vel hic saltem figurasset Christus paululum, si non res ipsas de quibus loquitur tradidisset. Rem longe maximam ordinat: ideo serio, non simulate [pag. 140] loquitur; aperte, non in parabolis. Nos vero neque simulationem affingimus filio Dei, qui libenter agnoscimus mysterium hoc impleri incomprehensibili spiritus virtute, neque fucum facimus ex parabolis: ut nobis tacentibus, facile appareat, putidos esse scurras, qui sic garriunt. Sed qua fronte negare audent varietatem sermonis esse in calice porrigendo? Lucas sane, et Paulus quasi ex ore Christi recitant: Hic calix novum testamentum est in meo sanguine. Si paululo contenti essent [1]) Magdeburgenses, magis eos afficere debuerat tam clarum discrimen. Coenae mysterium quatuor testes e coelo missi eodem spiritu directore et magistro exponunt: duo calicem appellant sanguinem novi testamenti: reliqui testamentum in sanguine. Si sensu nihil differunt haec verba, cur non a litibus mox cessamus? Si diversum esse sensum volunt Magdeburgenses, iam in re ipsa, nedum in verbis erit varietas. Mirarer [pag. 141] tam obliviosos fuisse, nisi ubique supina eos securitas ad hanc licentiam impelleret. Caeterum, quum iisdem verbis idem prodiderint omnes evangelistae, hoc merito quasi confessum sumimus, non aliter dari in coena Christi corpus, quam fert novi testamenti ratio, nempe ut ipse caput nostrum sit, et nos eius membra. Ac ne longius spatiemur, non alia carnis et sanguinis communicatio in coena quaerenda est, quam quae a Christo describitur Ioannis VI. capite, a qua longe discrepat carnalis esus, quo se per somnium pascunt crassi isti doctores.

Tertia decima obiectione nihil aliud quam se falsarios et improbos calumniatores produnt: quia non aliud corpus se dare Christus dicit, quam quod paulo post in cruce mactandum erat. Colligunt non esse spirituale corpus, hoc est, ecclesiam. Quasi vero mysticum in coena corpus sumamus pro ecclesia. Hoc certe, velint [pag. 142] nolint, nobis principium cum ipsis commune est: designari Christi

---

1) se contentoyent de raison.

verbis verum illud corpus, cuius immolatio nos Deo reconciliavit. Tantum quaeritur, quomodo designet. [1]) Dicunt Magdeburgenses, manere in sua nativa significatione: nempe ut sciamus corpus illud, quo spiritualiter pascuntur animae nostrae, idem esse quod in cruce pependit: non autem ut panis fiat corpus, vel sub pane corpus lateat. Quid opus fuit prudentem et disertum facere Christum, quasi cavere voluerit, ne quis ad novum aliud corpus verba eius transferret? Sed dicunt etiam prudenter et erudita lingua cavisse, ne quis falsator diceret, umbras tantum, typos, figuras, larvas aut praestigias dari. Hoc est cur dixerim eorum falsitatem hic palam fieri. Nam sicuti minime docemus, nudas vel inanes figuras tradi, ita nihil obstat quominus figuram habeat annexam vera rei exhibitio. Nec vero sine typo vel figura sacramentum [pag. 143] esset coena Christi. Praestigias illis relinquimus, quos nihil pudet bicorporem facere Christum, qui corpus oculis spectandum exhibens invisibile sub pane singulis dabat.

Decimo quarto capite quid sibi velint non assequor. Dicunt naturalem Christi sanguinem non spiritualem esse effusum in cruce, ideoque in coena dari. Quasi nobis alius sit Christi sanguis, quam quem homo factus assumpsit. Sed quia humano more non bibitur, modum bibendi exprimere volentes spiritualem dicimus eius potum. Ita semper loquuti sunt pii sanique doctores. Nec quantumvis obmurmurent Magdeburgenses, quidquam hic reperient absurdi. Imo Irenaeus quidquid praeter panem et vinum in coena datur, spirituale esse tradit. Eadem quoque ratione dictum ab Hieronymo [2]) interpretor, dupliciter intelligi carnem Christi, spiritualem illam ac divinam de qua dicit: Caro mea vere est cibus, et quae crucifixa fuit: [pag. 144] non quia duplicem re ipsa fingat, sed quia participationis modus supra coelum nos attollit. Neque dissimile est quod alibi citavimus ex Augustino, [3]) corpus discipulis in coena datum non illud esse quod in cruce pependit. Quum doceat idem alibi, Iudaeos, ubi fuerunt conversi, sanguinem quem fuderant bibisse: qui fit ut nunc idem esse neget, nisi quia aliter spiritualis communicatio exprimi non potuit?

Decimo quinto fundamento colligunt, in coena haud dubie communicari proprium Christi corpus et sanguinem, quia voluit rem arduam, miraculosam et novam instituere, qualis in mundo non fuit: idque ex proposito et haud dubie consilio patris et spiritus, ut evidentissima et luculentissima et certissima esset applicatio suae dilectionis et meriti tam pretioso et arduo pignore. Ut haec omnia concedam, manet tamen integra doctrina quam oppugnant. Neque [pag. 145] enim nobis communicari Christi carnem et sanguinem negamus: tantum definimus modum, ne vel coelesti Christi gloriae quidquam deroget carnalis manducatio, vel naturae humanae veritatem evertat. Istis autem hominibus nihil sufficit, nisi ore voretur, quod non nisi fidei virtute recipitur. Huc tendit miraculosum et arduum illud nescio quid, ne vel fidei, vel arcanae spiritus operationi locum relinquant.

Facile autem concidit et per se effluit magniloquentia quam decimo sexto capite crepant. Evangelistas et apostolos praefantur fide dignissimos esse testes, ac testimonium habere quod ex spiritu sancto loquuti sint, et non errent. Quid tandem ex tam largo hiatu proferunt? Dicunt omnes: hoc est corpus meum. Demonstrant panem et calicem, et utuntur verbo substantivo. Atqui de eo nulla controversia est. Hoc modo videndum est, quando sacramentum instituit [pag. 146] Christus, an nobis interpretandi causa dicere non liceat, panem sacramentaliter esse corpus. Certum quidem est aliter ac diverso sensu Christum dici Dei filium, quam panis dicitur corpus: quia ubi suos clamores detonuerint, panem cogentur fateri symbolum esse rei quam figurat. Porro quantopere fascinati sint suo commento, hinc apparet, quod testamentum in sanguine tantundem illis valet, ac sanguis calice inclusus.

Idem argumentum retexunt decimo septimo capite. Tantos ac tam probatos testes nobis opponunt. Quasi vero vel tantillum ex eorum autoritate diminuat nostra interpretatio. Si umbrae, inquiunt, symbola et figurae rerum absentium essent panis et vinum, nonne evangelistae saltem ex uno Est fecissent unum Significat? nonne spiritus sanctus rector cordium et linguarum alicubi unam voculam symboli [pag. 147] aut figurae suggessisset? Siquidem debuit suggerere omnia quae Christus docuit. Respondeo, nimis eos morose superbeque facere, qui verba spiritui sancto dictare audent. Passim usitata est loquendi ratio quoties de sacramentis agitur, ut signum accipiat rei signatae nomen: nec minus olim dictus est Deus habitare inter Cherubim, et Moses asseruit Deum in sanctuario praesentem esse, agnum esse pascha, circumcisionem esse foedus, sacrificia esse expiationes pro peccatis, quam panis et calix vocantur caro et sanguis Christi. In his omnibus loquendi formis nulla est vel obscuritas, vel asperitas: nisi quod nimis fastidiose respuunt Magdeburgenses quidquid non dicitur ex eorum praescripto. Saepius de circumcisione dicitur: Hoc est foedus meum, quam de pane: Hoc est corpus meum. Dum metonymice in veteribus sacramentis transfertur [pag. 148] ad signum rei signatae

1) *Vide an legendum sit:* designetur (il est marqué ou signifié).
2) In cap. 1 ad Ephes.
3) In Psal. 98.

nomen, centies occurrit verbum substantivum, nusquam vox symboli aut figurae: cur nunc non eadem erit spiritui sancto libertas? nisi forte Magdeburgensium imperio cogetur linguam mutare.

Pergunt tamen adhuc decimo octavo loco, apostolos subiicere suis legibus. Si in ipsa, inquiunt, narratione nihil audebant mutilare apostoli, eo quod testibus non licet quidquam demere vel adiicere, saltem alibi debebant veram sententiam patefacere. Sed quid si apud dociles satis patefacta est his verbis veritas? Quis enim in sacramentis omnibus dubitet ab externo et terrestri signo ad rem coelestem assurgere? Columbam audio vocari spiritum sanctum: non litigo cum evangelista quod non mihi figurae nomen exprimat, quia expensa analogia inter signum et rem signatam tollitur omnis ambiguitas. Ita in Christi verbis quid postulet sacramenti natura [pag. 149] expendens, quamvis certo statuam vere impleri quod verba sonant, figuram tamen qua fidei meae infirmitatem adiuvare voluit Christus, non repudio. Ita a pane et calice ad carnem et sanguinem opportunus fit transitus: neque hoc modo occultatur Christi doctrina, cuius illustrandae studium si vigeret apud Magdeburgenses, sicuti simulant, non tam praepostere involverent ac miscerent quae distincta plenam lucem afferunt. Panem volunt substantialiter esse corpus: nos symbolum esse docemus, cui annexa est vera rei exhibitio, quia non fallaciter carnem suam nobis cibum esse figurat Dominus: sed oculis ostendit quod vere intus spiritus sui virtute praestat. Quam simplicem doctrinam frustra foedare verborum portentis conantur Magdeburgenses, dum inepte scurrando fictitium verbum Figurisandi nobis tribuunt. Potius debebant ipsi, dum Paulum referunt tam de elementis quam de corpore et [pag. 150] sanguine Domini loqui, attentius expendere quem locum obtineant elementa. Nisi enim symbola, et figurae, et signa, et typi rerum spiritualium censeantur, non modo ludicra, sed absurda erit actio.

Decimum nonum fundamentum per me intactum manet. Quis enim neget verum commendari Christi corpus a Paulo? Sicuti non fallax, vel imaginarium, vel umbratile nobis in coena dari sentio: sed naturale illud cuius sacrificio in cruce expiata sunt peccata. Cui si nihilo magis convenit ubiquitas, quam soli densitas opaca, vel terrestre pondus, sequitur Magdeburgensium commento nos a vero Christi corpore ad spectrum nescio quod traduci. Frustra enim clamant, verum Christi corpus, quod ipsi falsificant. Porro quod sacrilegium exprobrat Paulus indigne manducantibus Christi panem, quia non diiudicant corpus Domini, frigide et inscite inde colligitur, sub pane latere carnis substatiam. Neque enim si dentibus terendum non [pag. 151] subiicitur, ideo excusatur impia eorum profanatio qui spiritualiter oblatum contemnunt.

Quod vicesimo loco citant, aperte nobis suffragatur. Paulus scribit panem quem frangimus esse κοινωνίαν corporis Domini. Dispensationem ipsi interpretantur: ac si quis societatem diceret nihil aliud quam distributionem esse. Nam quid sibi velit nomen κοινωνίας ex contextu satis superque liquet: ubi et eos qui sacrificant dicit esse altaris κοινωνοὺς, et fideles etiam daemoniorum κοινωνοὺς fieri vetat. Si altaris et daemonum κοινωνία dispensationem significat, idem et in Christi corpore valebit. Verum si inter omnes convenit notari societatem, quid est cur tantopere cristas efferant Magdeburgenses? Nihil significantius aut expressius posse dici contendunt de causis materialibus coenae. Sit sane ita. Imo eos adiuvo: nec aliunde melius posse intelligi doceo quomodo detur nobis Christi corpus quam ex voce Communicationis. Nempe ut cum ipso coalescamus in [pag. 152] unum, et in ipsum insiti vere fruamur eius vita. Quod naturaliter non fieri, sed arcana spiritus virtute, dilucidum ac certum est. Spiritualem ergo coenae materiam corpus ac sanguinem Christi esse profiteor: non secus ac terrestris materia est panis et vinum. Tantum quaeritur vorandone nostrum fiat Christi corpus. Diversum modum Paulus definit, ad societatem nos revocans, qua unum cum ipso efficimur. Obiiciunt, non vocari a Paulo elementa panis et vini figuras aut symbola. Atqui si nuda sunt elementa, non autem rerum spiritualium signa, iam coena sacramentum esse desinet. En fructus materialis theologiae, cui ita affixi haerent, ut odio signorum omnem a sacramentis significationem tollant. Quo moveant imperitos, dicunt ore rotundo et perspicuo Paulum pronunciare panem esse κοινωνίαν, non schema vel typum. Et cuius rei? Non panis, sed corporis. Quasi vero tolerabile fuerit panem vocari [pag. 153] communicationem panis. Quis tandem erit finis nugarum? [1]) An haec oratio tam patulum os requirebat, nos in coena Christo communicare? Quanquam scire ex ipsis velim, promiscuene secundum ipsos tam ad incredulos, quam ad fideles pertineat haec communicatio. Id qua solent confidentia asserent. Quam vero pulchre conveniet Christo communicare, qui ab eo prorsus sunt alieni. Vorari ab impiis Christi corpus quantumvis sit prodigiosum, dictu illis facile est: sed Christi esse participem, nisi qui eius membrum est, nemo credet, nisi qui in stipitem versus fuerit.

Quod vicesimo primo capite admonent, non debere finalem causam misceri cum materia, libenter illis concedo. Neque opus fuit Hieronymo teste

1) telles bourdes et baguenauderies.

ad rem inter nos satis testatam: nisi forte se solos dialecticae custodes esse existimant, ut nemo praeter eos distinguere noverit inter finem et materiam.

Vicesimo secundo capite rursus exaggerant: [pag. 154] quia coena Christi testamentum est, fas non esse eam violari, vel alieno sensu corrumpi. Utra pars testamentum hoc reverentius observet, iudicium esto penes aequos arbitros. Impiis et sacrilegis sine fide, sine spiritu, Christi corpus prostituunt Magdeburgenses. Quasi vero filius Dei testamento profanos gratiae suae contemptores instituerit corporis ac sanguinis sui dominos. Quum vero contineat doctrina nostra: quisquis fide amplectitur coenae promissionem, vere fieri participem corporis et sanguinis Christi, quia nos minime frustrari voluit, palam asserens esse corpus suum: quaenam hic deprehendetur violatio? Certe dum nos externis signis ac terrenis pignoribus contenti certo credimus corpus Christi panem nobis esse vivificum, vereque praestari quidquid oculis signum repraesentat, testamentum Christi minime rescindimus. Sed quod nobis falso exprobrant, merito in eorum caput retorqueo: [pag. 155] exstingui et aboleri sacramentum, nisi externis symbolis figuretur spiritualis veritas.

Vicesimo tertio capite vetustos et orthodoxos patres in suffragium advocant. Quasi vero promptum non sit uno verbo diluere quoscunque obtendunt fucos. Nec vero aliud Philippo propositum fuit, quam spiritualem, de qua nobiscum prorsus consentit, communicationem probare. Quid sua farragine profecerit Westphalus, lectoribus relinquo aestimandum.

Vicesimo quarto capite excusant modum praesentiae non alium credere quam Christus instituit. Quod si verum esset, nulla esset pugnandi ratio. Sed ubi addunt ubique adesse Christi corpus, antequam obtineant quod volunt, probandum erit somnium ipsorum coeleste esse Christi oraculum. Quam intempestive praetexant Christi potentiam, mihi satis in mea contra Westphalum defensione monstrasse videor. Christum esse fateor, qui nobis revelat res incognitas. Cur [pag. 156] ergo eius revelationibus tenebras ipsi obducunt? De Christo fatemur patrem e coelo praecipere, ut eum omnes audiant. Cur ergo tumultuose obstrependo nulla verborum eius interpretatio admittitur? Christo fatemur nihil esse impossibile. Cur ergo non credunt ipsi quamvis in coelo sit, posse tamen admirabili spiritus sui virtute carnem suam et sanguinem dare nobis in spirituale alimentum? Haec certe vere divina est ac incomprehensibilis potentia, quantumvis longe a nobis remotus sit, vitam ex carnis suae et sanguinis substantia in animas nostras spirare, ut nulla locorum distantia sacram hanc capitis et membrorum unitatem impediat. Unde perspicue apparet quam vanum sit ac calumniosum, nos mysterium hoc ratione humana metiri. Sed quia ex alta cerebri sui pertinacia opus Christi despiciunt Magdeburgenses, corruere omnes fingunt qui a suo placito non pendent. Utinam [pag. 157] starent ipsi potius in solida fultura quam alios inani tonitru praecipites deiicerent.

Idem coaxant [1]) articulo vigesimo quinto. Quid enim aliud potius dicerem? Horrori volunt esse nostram theologiam, quia non sapit nisi ea quae sunt carnis. Quasi vero hoc dictet caro, per coelum et terram penetrare immensam Christi virtutem, ut nos e coelo carne sua pascat: carnem quae natura mortalis fuit, nobis vitae fontem esse: quidquid visibili symbolo figurat vere ab ipso impleri: ideoque carnem Christi in coena non secus spirituale esse alimentum quam corpora pane quotidie pascuntur. Magis etiam putidum est quod, ad carnis sensum quem nobis affingunt damnandum, octavum Pauli ad Romanos caput citant, ubi sensum carnis dicit inimicum esse Deo. Haec eorum in tractanda scriptura religio est. Ac ne quid ad cumulum fatuitatis desit, assuunt quasi ex Paulo: Item, qui fide sacramentariorum sumit, reus est [pag. 158] corporis et sanguinis Christi. Atqui si eorum more ludere libeat, ex eorum verbis eliciam, non opus esse igitur carnali manducatione, ut quis reus sit corporis et sanguinis Christi. Nam fides nostra crassam eorum manducationem excludit, quam tamen ex Pauli verbis eruere contendunt.

Vigesimo sexto capite iniquissime exprobrant sacramenti huius dignitatem a nobis elevari. Nihil enim potest in sacram coenam competere quod non splendidissime a nobis ornetur: nisi forte quia Christi corpus tam Iudae quam Petro deglutiendum non tradimus. Hoc tamen ut persuadeant, negant nos discernere inter nudas promissiones et sacramentis vestitas. Quasi ubi sua omnia protulerint, non luculentius et uberius ex scriptis nostris discant lectores quam efficaciter operetur Christus in coena et baptismo.

Vicesimo septimo capite obiiciunt solvi a nobis Christi personam, quia negamus [pag. 159] posse in natura humana esse ubicunque velit. Si haec est personae solutio, humanae Christi naturae eripi necesse erit quod eius maxime proprium est, ne desinat esse mediator. Quid autem absurdius fingi potest, quam in coelo fuisse Christi carnem dum in cruce pendebat? Neque tamen dubium est quin totus Christus deus et homo tunc quoque in coelo fuerit. Sed istis superbis censoribus tenenda erat vulgaris distinctio, quae nec Petro Lombardo, [2]) nec sophistis qui postea sequuti sunt, fuit incognita:

1) ilz gazouillent.
2) Lib. 3 Senten. dist. 22.

nempe quod Christus mediator deus et homo totus ubique sit, sed non totum: quia carnis suae respectu in terra aliquamdiu versatus est, et nunc in coelis habitat. Ac mirum est homines istos tam proterve contra veteris ecclesiae consensum ferri. Cuius plenam et liquidam probationem a fideli Christi ministro et venerando fratre nostro Bullingero petat qui volet. Dicunt Christum adesse velle toti ecclesiae per haec verba: Hoc est corpus meum. Esto, modo ne improbissimum mendacium [pag. 160] assuant, voluntatem hanc et praesentiam Christi nos subruere ex principiis philosophicis. Quandoquidem plus satis notum est non aliud totius christianae doctrinae caput pluribus scripturae testimoniis fulciri.

Nec minus perverse ultimo loco calumniantur nos Christo fidem cum omnipotentia adimere, quasi quisquam nostrum quaestionem hactenus moverit, vel hodie disputet, possitne implere Christus quidquid promittit, an vero fallacibus spectris nos deludat. Atqui sic Christi voluntatem cum omnibus fidei principiis conciliat nostra docendi ratio, ut praesentia et communicatio carnis eius, qua fruimur, nullis locorum spatiis alligetur: ipse vero quod figurat mirabiliter et supra ingenii nostri captum praestet: denique analogiam signi et rei signatae ita concinnat, ut verbo et visibili symbolo non modo fructus vel effectus gratiae quem ex Christi societate percipimus, sed arcanae [pag. 161] cum eius carne et sanguine communicationis veritas simul annexa sit.

Videndum nunc quam dextre argumenta nostra*) dissipent, quae ex arenis contexta esse volunt: quia sic de haereticis loquutus est Irenaeus. Primum quod enumerant ex quinquaginta novem, ad diruenda funditus omnia obiecta, quibus hactenus praeclare munitos se putarunt, unum abunde sufficit. Nam si propius excutias quaecunque afferunt, summa huc redit, omni interpretatione reiecta, simpliciter quod verba sonant, tenendum esse. Hic vero nobis murus aheneus est: quia sacramentum instituit Christus, sacramentaliter debere exponi eius verba pro communi scripturae more. Nam sacramentis omnibus haec quasi perpetua regula[1]) est, ut signum rei signatae nomen accipiat. Quid ad hoc Magdeburgenses? Concedi posse respondent eo pacto, sicut sacramentum illud claris verbis a Christo est institutum, [pag. 162] non sicut metitur ratio humana. Amplector quod dicunt, modo ne claritatem verborum sua pertinacia obscurent. Nam si recipitur sacramentalis loquutio, scrupulos omnes discutiet metonymia, et quae semper vigere debet analogia inter signum et rem signatam. Quomodo igitur panis erit corpus? quatenus scilicet fert natura sacramenti, ut a symbolo terrestri fides ad donum coeleste ascendat. Haec non est humanae rationis mensura, ubi spiritualis veritas totum naturae ordinem superare dicitur. Neque enim hic comminiscimur theatricum nescio quid: sed arcanam spiritus sancti virtutem in huius mysterii effectu, quia modulo nostro comprehendi non potest, reverenter suspicimus. Negare quidem non audent Magdeburgenses sacramentaliter debere accipi Christi verba. Quo concesso, iam non est cur superbiant.[1]) Quod addunt nos strenue abuti sacramenti voce, nugatorium est: quia scilicet secundum [pag. 163] eos multis ecclesiae doctoribus idem est sacramentum ac mystica quaedam allegoria. Ego autem in illa communi regula nihil ambiguum esse excipio, sacramentalem loquendi formam in sacramentis debere servari. Tam belle expliciti, digredi se aiunt ad labyrinthos magis speciales, quasi ex hoc primo emerserint.

Secundum argumentum referunt: Si τὸ ῥητὸν in verbis coenae stricte esset urgendum, non variassent evangelistae, nec ipsimet tropo essent usi: sed variant, et tropice loquuntur: quia Lucas et Paulus ubi alii sanguinem nominant, testamentum ponunt in sanguine. Respondent Magdeburgenses, posse concedi maiorem, si semper et ubique in eadem causa tropice loquuti essent evangelistae: sed quia varios tropos et allegorias non cumulant, esse falsam. Nos vero contendimus ubique esse figuram: quia metonymice panis vocatur corpus, et vinum sanguis. Hoc quia pervicaciter excludunt, cogimus saltem una in [pag. 164] parte varietatem agnoscere, ex qua probe colligitur non esse mordicus verbis insistendum. Neque enim alio sensu de pane dictum est: Hoc est corpus meum: quam de calice additur: Hic est sanguis meus. Sanguinem Lucas et Paulus qui post alios scripserunt, plenius et magis perspicue interpretantur testamentum in sanguine. Idem ad panem quoque transferri ratio postulat, ut sit testamentum in corpore. Falsitatem hic nullam reperient lectores. Eadem est ad minorem[2]) responsio: quia varietas est tantum in secunda parte, non debere ad priorem transferri. Quasi vero diversa sit ratio. Sed regulam obiiciunt, non debere clariora proprieque dicta per tropicas loquutiones exponi. Quasi vero proprie et absque figura panis vocetur corpus, aut in hac loquutione tropus sit obscurior: Hic calix testamentum est in me sanguine. Hinc apparet quam secure in nidis su

*) Fundamenta *illa quae dicebant Magdeburgenses sequuntur in eorum Confessione* Argumenta quae ex verbis coenae mire contortis seu phrasi aut vicinis loquutionibus exstruere moliuntur Sacramentarii *numero quinquaginta novem* cum uniuscuiusque refutatione (D 1 — H 2).

1) la façon ordinaire et comme le style perpetuel.

1) il n'y a que tenir davantage pour toute leur mine.

2) à nostre assomption.

garriant. Verba Christi quia figuram continent, [pag. 165] interpretatione egere dicimus. Hanc aliqua ex parte suppeditant Lucas et Paulus: quos probabile est clarius aliis scripsisse, quorum scriptis suam interpretationem addebant. Respondent Magdeburgenses, tropice et obscurius dicta, per ea quae simpliciter et perspicue dicuntur debere exponi. Hoc idem contendimus, et quia cum tam duris et praefractis capitibus nobis est negotium, lectoribus iudicium permitto utra loquutio magis dilucida sit: Hic calix est sanguis meus, vel: Hic calix est foedus in meo sanguine. Certe quum semper obscurior sit brevitas, naturaliter plus lucis afferet plenior loquutio. Et merito arguendi essent pravae incogitantiae Lucas et Paulus, si rem a suis collegis clare expressam verborum circuitu quasi data opera obscurassent.

Tertium argumentum est, non debere verba coenae ab aliis separari, quae eodem fere temporis articulo protulit Christus. Atqui [pag. 166] saepius tunc testatus est se mundum relinquere. Solutio Magdeburgensium est, maiorem utcunque posse tolerari, sed in prolixa illa concione, ex qua testimonia citamus de discessu Christi, non disseri de coenae mysterio. Quid tum? nobis enim fixum interea hoc manet, quum coenam instituere volens filius Dei diserte praefatus sit, se a mundo discedere, ut esset apud patrem, quum coena peracta idem saepius iteraverit, mediam actionem sic debere intelligi, ut posthac non nisi in coelo quaeratur: neque hoc modo confundimus omnes Christi actiones et sententias: sed quamvis seorsum coenam instituerit, hoc tamen ab ipsa pendere certum est, quod sermonem liberius apud discipulos facit de sua absentia, cuius tam praeclarum illis solatium dederat. Neque est quod excipiant Magdeburgenses, actum de nobis esse. si Christus nos plane dereliquit. Nam quum magnifice asseramus spiritualem Christi praesentiam, quae pro nihilo fere apud ipsos ducitur, has calumnias [pag. 167] futiliter spargendo pudorem suum prostituunt. Ergo Christi in coelos ascensu praesentiam carnis sic nobis ablatam esse dicimus, ut virtute gratiaque sua omnia impleat, ut vim sui imperii extendat per totum orbem, nec solum ut praesenti auxilio nos tueatur, sed etiam ut vere in nobis habitet, imo carne sua et sanguine animas nostras pascat. Hoc modo non pugnant sententiae istae: Vado ad patrem, et: Accipite, hoc est corpus meum. Quia dum admoniti sumus non esse in terra quaerendum Christum, fide conscendimus in coelum, ut eo fruamur. Volunt Magdeburgenses Christum non esse in mundo visibili forma, sed invisibiliter sub pane latere. Hoc quidem ipsi: sed quis credet? Nec minus insulsum est quod mox adiiciunt: initium huius discessionis fuisse in morte ipsa, quia tunc dixit: Vado ad patrem. Utinam tam literati essent, quam literales esse appetunt. Tritissima est linguae hebraicae phrasis, [pag. 168] praesens verbi tempus pro futuro sumere: exemplis passim referta est scriptura. Isti, neglecta omni ratione, abitum Christi restringunt ad momentum quo vocem hanc protulit: Vado. Ac huic inscitiae dari forte posset venia, nisi impium aliud delirium secum traheret, dum vere in coelum ascendit Christus, ostensum fuisse apostolis discessum, qui iam praecesserat. Quasi spectrum aliquod narret Lucas, ut evanescat unum ex praecipuis fidei nostrae capitibus.

Quartum argumentum est: Lucas coenam agni paschalis praemittit coenae dominicae: coena agni paschalis est mysterium seu figura: ergo coena Domini mystica seu figurativa est. An hoc modo quisquam ratiocinatus sit, nescio: certe non arbitror, nec verisimile est. Quod ergo pro suo commodo flexerunt, ita restituam: Coenam instituit Christus quae succederet in locum agni paschalis, at similis est utriusque sacramenti [pag. 169] ratio et finis: non mirum igitur si multa sit alterius cum altero affinitas, et in verbis etiam similitudo. Quid iam Magdeburgenses? negant argumentum ab imparibus valere. Atqui ego neque paritatem urgeo, neque tanquam necessarium infero, quod de uno dicitur, alteri congruere. Hoc tantum illis, velint nolint, extorqueo, consentaneum esse, ut comparatio legalis paschatis nos in coenae intelligentia adiuvet. Frigidum etiam cavillum est, tunc abrogatum fuisse pascha. Quia sic cessavit usus caeremoniae, ut doctrina tamen et veritas integra maneat, alioqui ubi agitur de baptismo, nullum locum circumcisio haberet. Nec eos adiuvat discrimen, quod sacramenta legis Christum venturum designaverint, nostra praesentem exhibeant: modo praesentia, ut debet, ad Christi adventum referatur, quo Deus complevit quae sub lege promiserat.

[pag. 170] Quintum argumentum est: Si alius esset loquendi modus in coena quam in aliis mysteriis, ut agnus est transitus, apostoli interrogassent Dominum, id quod alias soliti sunt facere: hoc non fecerunt, ergo mystice intellexerunt coenam, sicuti iam his loquutionibus erant assueti. Respondent Magdeburgenses, non valere consequentiam a signis non necessariis. Atqui non efficient, quominus probabilis sit coniectura. Scimus non modo in rebus arduis et perplexis solitos fuisse interrogare Christum: sed quoties pro sua ruditate haesitabant. Si res nova et miraculosa, ut isti volunt, de invisibili carnis praesentia tunc repente prodita fuisset, tantane fidei perfectio erat in discipulis, ut nemini obreperet dubitatio? Cui, obsecro, credibile facient, tardos homines, et in minimis rebus dubitantes, prompto et alacri animo in re inaudita celeriter accurrere, [pag. 171] ut immensum et invisibile Christi

corpus sub pane vorent? Quare non inepte a probabili ratiocinari licet, ut iam assueti erant sacramentalibus loquendi formis, non movisse quaestionem de re cognita. Antistrephon quo utuntur refutatione non dignabor: clare et sine tropis protulit Christus suam sententiam: Hoc est corpus meum. Ergo apostoli contenti non cogitaverunt tropos, figuras, et allegorias: alioqui pro suo discendi studio Dominum interrogassent. Primo quum verborum perspicuitas ex figura pendeat, ut illam teneamus, hanc excludere non convenit. Deinde quum expedita res esset, quorsum opus fuit nodum (ut aiunt) in scirpo quaerere? quia non aliunde oritur quaestio, quam si panis proprie et substantialiter dicatur esse Christi corpus.

[pag. 172] In sexto argumento quia illic tantum propositum est calumniari, breviter respondeo. Dicimus quidem non modo pervertere totum Christi ordinem, sed eripere spiritui sancto liberum ius loquendi, qui in verbis istis controversis: Hoc est corpus meum, literaliter insistunt, ac si nefas esset interpretandi causa voculam addere. Quaerunt ex nobis Magdeburgenses, perpetuone idem valeat Est ac Significat: an nusquam proprie loquatur spiritus sanctus. Quasi vero statuamus universalem regulam: ac non potius ex loci et rei circumstantia dicamus spectandum esse quid maxime conveniat. In hoc mysterio valere cupimus, quod mediocriter in scriptura exercitati sciunt commune esse omnibus sacramentis. Volumus ergo symbolum intercedere, quod nobis ad rem spiritualem transitum faciat. Reclamant novi isti doctores fas non esse, vel pilum unum deflectere a vocibus et syllabis. Quid hoc aliud est [pag. 173] quam insurgere, et pro imperio vetare, ne spiritui sancto concessa fuerit loquendi libertas? Petulantius deinde quaerunt: an corpus semper tantundem valeat ac phantasma corporis. Ergo quia in toto cultu legali docet apostolus figuras fuisse spiritualium bonorum, subiicere licebit pro figuris phantasmata. En quid proficiant putida sua scommata in nos ructando. Quanquam nemo unquam dixit corpus accipi pro figura corporis, sed panem symbolice vocari corpus: quia interponitur quasi visibile pignus, dum nos Christus facere vult carnis suae participes. Quae postea sequuntur convicia in suo sterquilinio putrescant. Caeterum eodem ipsos subinde revolvi, infirmitatis et inopiae signum est. Plana esse contendunt verba Christi: Hoc est corpus meum: quia non dicit symbolum vel spectrum. De spectro quorsum attinet probrose iterum mentiri? Analogiam enim signi et rei signatae tenendam esse asserimus, [pag. 174] ut visibili elemento coniuncta sit sua veritas. Si hoc modo spectrum facimus ex pane coenae, multo magis in arcam foederis idem competet. Quod quaerunt, ubi tandem ulla erit religio, si licebit umbras et typos pro rebus ipsis subiicere, in ipsos retorqueo. Si licebit pro typis et umbris res ipsas subiicere, ubi religio erit? quia iam non Christi sanguis, sed corruptibilis aqua ablutio nostra erit.

Septimum argumentum recitant, quod ex Christi verbis petenda sit declaratio: ipse autem pronunciat carnem non prodesse quidquam: unde sequitur non carnalem, sed spiritualem esum in coena ab ipso traditum esse. Maiorem recipiunt, modo ex clarioribus obscuriora lucem accipiant. Iam ut dirimatur haec controversia, si ipsis credimus, manendum est in ipsa coenae institutione. Ego vero contra excipio, quum coenam instituit Dominus, breviter, ut in foederibus fieri solet, loquutum esse. Sexto autem capite Ioannis copiose et ex professo disserere de mysterio [pag. 175] illo sacrae coniunctionis, cuius speculum deinde in coena proposuit. Frustra nunc clamitabunt, veniendum esse ad ipsum fontem. Quemadmodum si quis Anabaptista, Christi verba temere arripiens: Praedicate et baptizate, qui crediderit et baptizatus fuerit (Marc. 16, 16), eodem praetextu ianuam praecluderet cunctis rationibus. Quare iam nemo sanae mentis dubitaverit, uter ad rem illustrandam commodior sit locus et aptior. Ubi ad minorem ventum est, tergiversando ostendunt quam perplexa sit illis definitio. Primo obiiciunt clara et manifesta esse verba: Panis quem ego dabo caro mea est pro mundi vita (Ioann. 6, 51). Utinam ad effraenem lacerandae scripturae licentiam minus essent assueti. Ego vero non modo fateor quod postulant, panem vere esse carnem, sed liberalius etiam addo quod ipsi per turpem iniuriam omittunt, hunc panem quotidie dari, sicuti caro semel in cruce pro salute mundi oblata est. Neque enim supervacua est repetitio verbi Dabo. Vere [pag. 176] igitur ac proprie caro Christi panis est, quia non de corruptibili vel caduco alimento, sed de coelesti illic agitur. Subiiciunt Magdeburgenses explicate loqui Christum in his verbis: Nisi manducaveritis carnem filii hominis, et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis (Ibid. v. 53). Item: Caro mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus (Ibid. v. 55). Poterat sane, inquiunt, eadem opera dicere: panis significat carnem meam. Verum ne quis figuram aliquam somniaret, nude voluit loqui, et mature figmentis occurrere. Quasi vero tunc visibile adhibuerit symbolum, ac non metaphorice carnem suam cibum vel panem dixerit, quia non aliunde pascantur in spiritualem[1]) vitam animae. Perinde est ac si quis rixator,[2]) nomen aquae apud Esaiam et Ezechielem arripiens, neget in baptismo externum aquae symbolum spirituali lavacro an-

1) en l'esperance de la vie eternelle.
2) niaiseur.

nexum esse.[1]) Nondum coenam instituerat Christus, dum ita concionatus [pag. 177] est in Capernaum. Quod illic disseruit, postea visibili figura obsignare voluit in coena. Panem spiritualem cum elemento corruptibili miscere, quam phrenetica amentia est? Pergunt Magdeburgenses, idem scandalum, ad quod impingimus, Capernaitis fuisse obiectum, quia Christum divina virtute spoliabant. Quis tandem erit mendaciis modus? An nobis unquam in mentem venit carnalis Christi manducatio? Si quaeruntur[2]) eorum socii, quorum illic obstrepera damnatur incredulitas, prodeant in medium qui una tantum in re differant, fingentes invisibili modo, sed tamen carnali, vorari Christi carnem. Nobis manducatio non alia est, quam quae exprimitur Christi verbis. Quin metaphoricus sit Christi sermo ambigi non potest. Panem vocat, non qui ex tritico conficitur: cibum etiam, non qui in furno vel olla coquitur, sed spirituale alimentum, quo pascuntur in coelestem vitam animae. Ergo [pag. 178] manducatio cuius meminit, et potio, dentes, palatum, guttur aut ventrem minime requirit, sed animae esuriem: neque enim aliter ex illo Christi praecepto comedimus eius carnem, vel sanguinem bibimus, quam dum fide coalescimus in unum cum ipso, ut in nobis habitans vere nos vivificet. Partes autem alendi cur carni suae et sanguini vendicet, minime obscurum est: nempe ut sciremus non alibi quam in sacrificio, quo patrem nobis placavit, quaerendam nobis esse vitam. Multorum enim superbia libenter, praeterita carne in qua facta est expiatio, nubes transscenderet.[3]) Sicuti ergo propter nos humiliatus est Christus, ut fidem nostram in humilitate contineat, redemptionis mysterium commendans, pronunciat[4]) carnem suam esse vivificam. Tandem quo se expediant Magdeburgenses, carnem volunt accipi pro carnis sensu: crassius etiam impingunt, antithesim docentes, quae frequenter alibi occurrit apud Paulum. Sed quia illis solenne est[5]) scripturam inconsiderate citando corrumpere, [pag. 179] sepultus per me hic error maneat: tantum de sententia Christi mihi respondeant, si spiritus vivificans nihil aliud est quam intelligentiae donum, quid sibi vult quod continuo post additum est: Verba quae loquor vobis spiritus et vita sunt? Verbane spiritum negabunt vocari, quia sunt spiritualia? Hoc autem concesso inferre promptum erit eiusdem quoque naturae esse manducationem de qua loquitur.

Octavum argumentum proferunt: Omnes sacramentales loquutiones parem habent rationem: ratio autem est, nomen rei transferri ad signum, ergo talis est metonymia in verbis coenae. Maiorem ita restringunt: Quando sunt eiusdem generis ac temporis. Negant autem in sacramentis veteris et novi testamenti idem esse genus, quia in veteri testamento proferebantur figurae et umbrae, in novo res ipsa luculenter exhibetur, sicuti expresse verba sonant: Hoc est corpus meum. Atqui si de verbis est disceptatio, eadem in veteri quoque [pag. 180] testamento leguntur, nec magis dilucida est loquendi forma: Hoc est corpus meum, quam: Agnus est transitus, Circumcisio est foedus meum. Desinant ergo inane obtendere praeiudicium ex verbis, de quorum sensu et intelligentia lis inter nos pendet. Iam diversitas haec, quam obtendunt, Serveticum delirium sapit, ac si sancti patres nudis figuris contenti nullam habuissent nobiscum donorum spiritualium societatem. Fateor quidem rerum futurarum propositas illis fuisse umbras, modo hoc vicissim constet, Christum illis simul etiam fuisse propositum, ne inanibus figuris[1]) delusos fuisse putemus. Certe eodem sensu agnus illis fuit pascha, et circumcisio foedus, quo nobis hodie panis est corpus. Nam quod causantur, ex quo exhibitus est mundo Christus, non amplius esse typis locum, non solum ex foeda ignorantia manat, sed palam ostendit eos superbo contemptu Christi gratiam respuere. Siccine perfecta est illis fides, ut [pag. 181] reiectis typorum adminiculis, Christum praesentem capiant? Et quorsum coenam ac baptismum instituit Christus, nisi ut typorum vehiculis nos ad se sursum erigens infirmitati nostrae consuleret? Fateor quidem corpus et substantiam eorum quae lex adumbrabat hodie in Christo constare, sicuti aperte docet Paulus: modo hoc ad diversos significandi modos referatur, non autem prorsus tollatur a nobis signorum usus, quem non minus nobis esse necessarium quam vetustis patribus experientia demonstrat. Caeterum ut se Magdeburgenses expediant, pueriliter ludunt in voce peccati, dum hostia nominatur peccatum. Quasi vero hoc testimonio nos utamur. Cur non potius ad alia respondent, quibus diluendis nulla eorum garrulitas sufficiet? Sanguis pecudis expiatio esse dicitur, circumcisio vocatur foedus, et agnus pascha, denique petra vocatur[2]) Christus.

---

1) que par le lavement exterieur en l'eau qui est au Baptesme on se peust passer du principal lavement interieur et spirituel.

2) *Sic princeps et omnino bene. In corrigendis tamen commendatur lectio:* queruntur *quam exhibent Beza et Amst. quamvis quid sibi velit non facile assequaris. Gallus habet:* S'il faut retrouver les compagnons *etc.*

3) *Add.* et voltiger là en l'air.

4) il nous ramene à sa chair laquelle il prononce *etc.*

5) ils ne font que le ser, comme on dit. 1566 . . . . ils font mestier. 1611.

---

1) comme à des iouets de petits enfans.

2) foedus . . . . vocatur. *Haec per homoeoteleuton exciderunt in edd. Beza et Amst.*

Hic de reatu et poena philosophari nihil ipsis proderit. Quia autem [pag. 182] vident se adhuc constringi, bonam, si ipsis creditur, interpretationem excogitant, quod agnus non figurative, sed re ipsa transitus sit, sicut Christus vocatur pascha nostrum, non tanquam memoriale, sed quia nos redemit. Atqui putabam ideo Christum vocari pascha, quod legale illud sacrificium typus eius fuerit, ac in mysterio repraesentarit quam sperabant redemptionem. Quod si ita est, solidae igitur et aeternae liberationis signum et pignus fuit agnus ille veteri populo, non secus ac nobis hodie est panis coenae. Caeterum si quaeratur, an nullam admittant significationem in coena, ita respondent: Maneat res ipsa, et facessant inde tropi, umbrae, tenebraeque omnes, veteri solum testamento congruentes. Meminerint lectores de significatione hic agi: eam prorsus repudiant literales isti magistri: et quanquam odiosis nominibus utuntur, quod tamen maxime proprium est sacramenti in nihilum redigunt. [pag. 183] Quid enim est sacramentum sine typo vel figura? Apertius deinde se prodit eorum insulsitas. Salvis (inquiunt) rebus ipsis, hoc est, materiali et formali, expositisque principalibus finibus, sobrie saltem quaedam significationes locum habeant. Quid ubi duplicem statuunt coenae materiam, mortua illic et profana elementa esse volunt: ac si Christus arculae corpus suum includeret? An magica incantatione copulari putant cum pane Christi corpus, ut omni doctrina priventur fideles? Quis iam erit usus verbi, si nulla erit significatio? Nisi enim elemento insculptum erit verbum visibile, facessat inane et nihili spectaculum. Veterine testamento solum congruant figurae et typi, pro se respondeat spiritus sanctus, qui bis in specie columbae et tertio in linguis igneis apparuit. Nisi forte externas species posthabito docendi respectu, quasi puerorum [pag. 184] crepundias [1]) adhibuit, aut aliud etiam magis ludicrum et insipidum. Omitto quod non sine atroci Dei contumelia tenebras appellant pietatis exercitia, quibus pios sub lege Deus ad solem iustitiae direxit. Si in tenebris dicerent illos fuisse, asper ac durus esset sermo: lucernas vero quae viam illis monstrarunt, hac infamia notare ut tenebrae censeantur, prorsus intolerabilis blasphemia est. Sed quaenam Magdeburgensium arbitrio significatio manebit residua? ut coena haec denotet coniunctionem ecclesiae, et quod cruci ac aerumnis sit exposita. Ergo quod prius dixerunt de causa finali iam obliti sunt. Nam si Christi consilium fuit, corpus suum sub pane edendum porrigere in remissionem peccatorum, haec certe doctrina in rationem venire debebat. Quorsum enim vel ad quos verba direxit Christus? An ut inutiliter evanescerent? Et quid apertius est quam pane ante oculos oblato docuisse carnem suam [pag. 185] spiritualem esse cibum? Eant nunc et suo errore ita se fascinatos esse negent, ut quod pueris in catechismo traditur, veterani theologi non teneant.

Nonum argumentum est, quum plus quadragies arca foederis vocetur Dei praesentia, non esse mirum si eadem ratione panis vocetur corpus. Negant antecedens: quasi negando non palam augeant suum dedecus. Quoties dicitur in lege: Non venies in conspectum Dei vacuus; item: Ubi apparueris coram facie Dei tui; item: Deus qui habitas in sanctuario; item: Deus sedens inter Cherubim, Dei praesentiam notari necesse est concedant. Si de verbis contenditur, nihil in coena reperietur magis substantivum, [1]) quam illic. Si in omnibus legis testimoniis est figura, cur in loco simili eam admittere gravantur? Non propriissime, inquiunt, arca sic vocatur, sed res melior quae per verbum Dei erat arcae adiuncta. [pag. 186] Arguta solutio: sed qua laqueum sibi induunt. Ipsis enim autoribus iam dico improprie panem vocari corpus, quia notatur res melior ei adiuncta per Dei verbum.

Decimum argumentum sumptum est ex comparatione man cum coena. Respondent res esse dissimiles: quia man non fuit sacramentum. Fallit ergo Paulus patres nobis hac in parte similes faciens, quod cibum spiritualem manducaverint. Quomodo enim spiritualis fuisset cibus absque mysterio? Imo quomodo spiritualis, nisi quatenus in mysterio Christum repraesentabat? Addunt postea, manna fuisse cibum pascendo ventri: quod vero spirituale quiddam postea notaret, non fuisse principale. Mihi vero satis est quatenus manna sacrum erat Christi symbolum, spiritualem fuisse cibum patribus, et eundem cum eo qui hodie nobis a Christo proponitur. Nam inde continuo inferam, perverse facere qui alium hodie spiritualem cibum in [pag. 187] sacra Christi mensa imaginantur, quamvis alia sit edendi ratio, prout scilicet conditio patrum inferior fuit nostra. Sed in sententia quae mox subiicitur non vulgari attentione opus est: non dicam Turcas, Sarracenos, Bacchi denique et Cereris cultores magis honorifice de sacris suis loqui, sed vix homini phrenetico tale et tam profanum delirium excideret, [2]) quale Magdeburgenses instar oraculi eructant. Non negamus, inquiunt, eucharistiam et alia sacramenta quadam ratione spiritualia esse. Huccine ventum est ut mysteria salutis nostrae, quae nos a terris supra coelos evehunt, spiritualia vocare, nisi

1) *Add.* auxquels les fideles n'ayent receu nulle droite instruction.

1) *Add.* ou qui demonstre mieux ce que la chose est proprement.

2) qui osast desbagouler une telle resverie.

non difficilis est probatio: idque magis enucleate a nobis ostensum est, quam ut diluto scommate obiiciant, nos hanc nucem dente nolle frangere. Nemo, inquiunt, sacramentarius in hanc arenam adhuc descendit, ad quam eos vocavit Lutherus, ut certis et firmis rationibus ostenderent, verba coenae debere cum figura [pag. 194] accipi. Quasi vero non firmae sint rationes, quas evertere antehac frustra conati sunt. Sed bene est quod, si surdis cecinimus, trecenta saltem hominum millia revocavimus ab errore. Certe quum Catechismo nostro praeter Germanos, Helvetios, Italos, Anglos, ducenta hominum millia subscribant, ridicule Magdeburgenses sua surditate vel stupore rationes suas obruere conantur.

Decimum tertium argumentum est ab autoritate vel consensu ecclesiae veteris. Respondent Magdeburgenses, Primam in Christo vetustatem esse. Quod libenter fatemur. Sed quia removendum erat, quo nos inique gravabant, novitatis odium, non alienum fuit ex piis scriptoribus proferre testimonia: unde constaret non aliud hodie nos tradere, nisi quod olim sine controversia receptum erat. Verum dilucide protulit Christus: Hoc est corpus meum. Nempe ut nos dilucide proferimus. Sed perinde ut iubemur [pag. 195] Christi dicta obedienter amplecti, ita fas est interpretationem quaerere. Unde enim huius sententiae perspicuitas, nisi quum ad sacramenti naturam accommodatur? Alioqui non modo spinosa erit, sed etiam absurditatis plena. Sed patres ipsi vocant saepe panem Domini corpus, et vinum eius sanguinem. Modo de sensu conveniat, nobis optime placebit loquutio. Iam si constat symbolice panem illis fuisse corpus, nobis hauddubie suffragabitur eorum autoritas. Quoties mentem suam exponunt patres, incommoda illis aliqua vox effluit, si Magdeburgensibus creditur. Dicas homines istos tantum sibi potestatis sumere, ut solo flatu nebulas obducant toti mundo. Nam quod statim de allegoriis adducunt, prorsus intempestivum est. Patres fateor allegoriis fuisse nimium deditos. Sed hic quaeritur quomodo exposuerint verba coenae. Porro quum satis perspicuum sit pulcherrime inter nos convenire, consensum hunc Magdeburgenses nihil [pag. 196] dicendo offuscant. Interim fucum ex paucis veterum testimoniis facere illis ad victoriam sufficit. Iustinus panem et vinum per verbum precationis et gratiarum actionis, Christi carnem et sanguinem nobis fieri dicit. Dicimus idem et nos, modo ratio communicationis addatur quae tunc ecclesiae cognita fuit. Cyrillus mysticae benedictionis virtute fieri docet, ut Christus corporaliter in nobis habitet. Si hoc efficit mystica benedictio, cur coenam Domini, quatenus in ea nobis datur eius corpus, mysticam esse tantopere antehac negarunt? Cur secundum eos ab esu corporali discrepat mysterium? Dicit alio loco Cyrillus: Quando comedimus Christi carnem, quae verbi coniunctione vivifica est, nos vitam in nobis habere. Cur ergo ab incredulis sine fructu comedi asserunt? Nam si Christi caro, ubi comeditur, vivifica est, eos qui in morte manent promiscue eam comedere minime convenit. [pag. 197] Quanquam hic monendi sunt lectores, quia Cyrillo cum Arianis certamen erat, eum ad hyperbolem provehi, ut doceat substantialiter unum cum Christo fieri fideles, sicuti ipse unum est cum patre. Eadem fuit Hilarii ratio, etsi in eius verbis adeo nihil est doctrinae nostrae contrarium, ut apposite contra Magdeburgenses retorqueam. Veram carnis et sanguinis naturam sanctus vir his verbis probari contendit: Caro mea vere est cibus. Et qua de re nobis hodie cum Magdeburgensibus lis est, nisi quod illis immensum phantasma carnis loco fingentibus veritatem defendimus naturae humanae, in qua salus nostra fundata est? Sequitur apud Hilarium: Haec accepta atque hausta efficiunt ut et nos in Christo, et Christus in nobis sit. Quid Magdeburgenses? Incredulos corpus Christi comedendo, et sanguinem bibendo, alienissimos tamen ab eo manere. Dicit Irenaeus: Quando mixtus calix et fractus panis percipit verbum Dei, fieri eucharistiam carnis et sanguinis [pag. 198] Christi, ex quibus augetur et consistit carnis nostrae substantia. Quid ex voce eucharistiae colligi queat, viderint Magdeburgenses. Mihi tantundem valet atque mysterium, quod ipsi non secus ac dirum omen refugiunt. Iam carnem nostram spirituali illo cibo et potu refici non infitior: quia scilicet in spem beatae resurrectionis Christo communicamus, ideoque non anima solum, sed carne etiam in ipsum coalescere necesse est. Sicuti et quisque nostrum secundum carnem vocatur membrum eius, et corpus cuiusque, templum spiritus sancti. Citant verba Cypriani: Quod panis iste communis in carnem et sanguinem mutatus procuret corporibus vitam. Parum considerate, vel malo astu: quando styli diversitas palam arguit non esse illum sermonem Cypriani. Ut tamen hoc demus, cur expositionem mox additam vafre subticent? quod solus filius patri sit consubstantialis: nostra vero et ipsius coniunctio nec misceat personas, nec uniat substantias, [pag. 199] sed affectus consociet, ac confoederet voluntates. Hoc modo si ego loquerer, nonne clamarent materiam coenae auferri? Sequitur paulo post in eodem sermone: Esus carnis huius quaedam aviditas est ac desiderium manendi in ipso: per quod sic imprimimus et eliquamus in nobis dulcedinem caritatis, ut haereat palato nostro, et visceribus sapor dilectionis infusus, penetrans et imbuens omnes animae corporisque recessus. Potus et esus ad eandem pertinent rationem: quibus sicut corporea nutritur substantia et vivit, et incolumis perseverat, ita vita spiritus hoc proprio alimento nutritur: et quod est esca carni

hoc animae est fides: quod cibus corpori, hoc verbum spiritui excellentiori virtute peragens aeternaliter, quod agunt corporea alimenta temporaliter. Quum ex professo definiat edendi modum, ubi ingurgitatio? imo eius loco substituit fidem et spiritum: quod Magdeburgenses summopere detestantur. Refert Theodoritus Ambrosii verba ad Theodosium: Quibus oculis aspicies communis [pag. 200] Domini templum? quibus calcabis pedibus sanctum eius pavimentum? quomodo manus extendes, de quibus adhuc stillat sanguis innoxius? quomodo eiusmodi manibus suscipies sanctum Domini corpus, et ore tuo poculum sanguinis pretiosi bibes? Quid mirum si sanctus vir, quo acrius pungeret obiurgatio, quanto potuit splendore et ornatu sacrum illud mysterium extulit? Caeterum si quis rogasset Ambrosium, an palpabile in coena esset Christi corpus, tam crassum delirium haud dubie abominatus foret. Quum ergo manibus tractari dicit, nemini sano et cordato obscura est metonymia. Communicatio, cuius meminit Augustinus, ne minimum quidem nos gravat, quibus coena est vera et spiritualis carnis et sanguinis Christi communicatio. In secundo loco ubi tradit Christum, quum coenam porrigeret discipulis, quodammodo portatum fuisse suis manibus, deprehenditur eorum impudentia et falsitas: [pag. 201] quia vocem Quodammodo, quae nodum probe expedit, scelerate omittunt. Quod autem alibi docet Augustinus, hoc in pane accipi quod pependit in cruce, et quod in cruce effusum est in calice bibi, non gravatim amplector: modo aliis Augustini verbis definiatur edendi et bibendi ratio. Desinant ergo Magdeburgenses simplicibus posthac fumos suos vendere, qui toties iam discussi, locum nullum in clara luce retinent. Nam quod Westphalum praedem aut vadem suo loco substituunt, sic detecta nuper a me fuit eius nuditas, ut frustra inde exspectent quidquam subsidii.

Decimum quartum argumentum est: Quum admittant adversarii tropum in Christi verbis, nobis idem esse permittendum. Negant se figuram recipere in his verbis: Hoc est corpus meum, quia propriissime accipi debent. Quid? dum volunt propriissime sensum suum exprimere, an non dicunt sub pane, vel cum pane dari Christi corpus? Respondent, quum [pag. 202] dicitur homo esse sub veste sua, non esse figuram. Quasi vero elapsi sint hoc cavillo, donec ostenderint hominem propriissime et absque figura vestem suam esse. Unde colligunt sub pane esse Christi corpus, vel cum pane: nisi quia de pane Dominus ipse pronunciavit: Hoc est corpus meum? Atqui si tam exacta huic verbo subest proprietas, non modo perperam ex eo plus eliciunt, quam decebat, sed falsarii sunt ac corruptores, qui tam longinquam metamorphosim ingerunt. Corpus enim cum pane, res est coelestis cum terrena: panem vero esse corpus, aliud est, nisi velint coelum terrae miscere, et sane id faciunt.

Huic argumento affine est decimum quintum: Fatentur adversarii panem et corpus res esse diversas, ergo tropum concedunt. Consequentia secundum Magdeburgenses non valet. Caeterum, an valere [pag. 203] debeat, paulisper attendant lectores. Maiorem in hoc syllogismo subsistere negant: Ubicunque sunt res diversae, illic est tropus. Quid tam pueriliter cavillari iuvat? Certum est, ubicunque proprie subiecto non convenit praedicatum, sermonem vel falsum, vel figuratum esse. Si haec propositio: Panis est corpus, absque figura accipitur, prodigiosa erit eius falsitas: quia de panis essentia praedicabitur, quod prorsus diversum esse liquet.

Decimum sextum argumentum enerve et frigidum recitant: Papistae nullum tropum admittunt: ergo quicunque illis consentiunt, sublatis vexillis transfugiant in eorum castra. Quia Westphalum non puduerat Hildebrandi decretum nobis obtrudere, et doctrinam nostram dicere satis esse convictam sacrilegi illius nebulonis [1]) iudicio, respondi, nihil iam esse morae quominus ad papistas transiret. Iurene [pag. 204] an iniuria, aestiment lectores. Quare non est quod Magdeburgenses odiose scommata et sarcasmos respondeant pro argumentis a se non recipi. Qualis obsecro leporis vel facetiae in dicto tam simplici affectatio fuit? Utinam sibi potius a scommatibus temperarent, ne immodico captandi risus studio facerent se ridiculos. Cuius generis sunt insulsa eorum dicteria, non modo tropologistas nos esse, sed tenebristas. Item, nos dicere: Panis non est corpus, sed symbolisat, umbrisat. Vigilias suas, curas et labores in papatu oppugnando iactant. Quasi nobis interim non fuerint nostra certamina, quorum cervicibus praecipua vis papatus imminet. An vero pro gloria mundana depugnem, testis mihi in illa die et iudex erit filius Dei, sub cuius auspiciis milito. Et clare vident quibus propius nota est mea conditio, nisi ad illud tribunal intentus essem, nihil mihi fore optabilius, quam in latebris [2]) [pag. 205] quiescere. Sed non satis fuit Magdeburgensibus commune foedi erroris patrocinium suspicere, nisi omnibus insani hominis maledictis patroni accurrerent.

Decimum septimum argumentum est: circumcisio signum erat, et tamen res simul offerebatur: ergo nihil impedit quominus in coena Domini visibile sit signum, et veritas spiritualis simul annexa. Respondent, ex dissimilibus non coagmentari firmam argumentationem, neque hic agi de nostro placito, sed quidnam autor coenae filius Dei statuerit. Nos vero nec quid sit in sacramentis dissi-

1) pendart.
2) lateribus *Beza et Amst.* me tenir à requoy à part pour mon povre repos.

mile tacemus: nec placita nostra ingerimus ad fidem Christo abrogandam: cuius autoritas non minus reverenter a nobis suspicitur, et doctrina fideliter exponitur, quam et illud se animose facere obtendunt Magdeburgenses, et hoc se dextre praestare existimant. Quid a coena differat circumcisio probe ex scriptis nostris discent lectores. [pag. 206] Hoc certe commune habet, quod visibili symbolo res spiritualis coniuncta fuit. Deus enim, qui hoc veteri populo pignus adoptionis suae esse voluit, non fallebat suos filios. Iam in coena dico nihil obstare quominus symbolis panis et vini figuret Christus quod illic testari vult, et rem ipsam vere praestet. Si diversa est spiritualis coenae veritas ab illa quam dixi fuisse circumcisionis, non male excipient Magdeburgenses servandum esse discrimen. Sed neque de eo controversia est, neque tam male profeci in Christi schola, quin gradus et varios modos distincte notem. Sicuti ergo per circumcisionem insiti fuerunt patres in sacrum populum, ut paterno Dei amore freti haeredes essent coelestis vitae: ita hodie nobis sacrae cum filio Dei coniunctionis figuram, symbolum, tesseram ac pignus proponi dico. Sed quia non agit nobiscum Christus fallaciter, vere per illa symbola repraesentari quod significant, ut re ipsa [pag. 207] caro et sanguis Christi nos pascant, suaque substantia vivificent. Quare Magdeburgensibus nihil improbius fingi potest, qui pro re spirituali nos tantum afferre significationem remissionis peccatorum et gratiae Dei mentiri audent: atque ex verbis nostris liquere, signum signi tantum porrigi, non res ipsas: quasi centies apud me non occurrat, coenae materiam differre ab effectu vel fructu: quia quas a Christo percipimus gratias ordine praecedat spiritualis cum carne et sanguine eius communicatio. Imo eo usque proiecti sunt pudoris, ut nos signum tantum remissionis peccatorum relinquere obstrepant. Quod tandem subiiciunt nos tantum signa signorum, umbras umbrarum, et non nisi mera somnia et phantasmata ingerere, non tantum sarcasmus est, sed putida dicacitas virulentis mendaciis referta, et nihil a canino latratu differens. Et continuo post verborum meorum [pag. 208] recitatione suam malitiam aperte produnt: quod scilicet caro Christi arcana spiritus virtute ad nos penetret, vitamque efficaciter inspiret in animas nostras. An hoc est merum phantasma, vel umbra umbrae? Si non eundem communicationis modum statuo, quem Magdeburgenses: an ideo protinus duplici calumnia gravandus sim, quasi non modo rem auferam, sed signum quoque rei ipsius, ut tantum maneat signum signi? Excipiunt, non quid homo proferat, sed quid asserat Christus spectandum esse: ipsum autem non dicere: Ego in coelis sedens in vobis operabor virtutem carnis meae, sed: Hoc est corpus meum. Quasi vero quidquam prodesset dari nobis edendum corpus, nisi sciremus nobis in cibum spiritualem dari, quia vivificum est. Quid valeat coena, quorsum spectet, nunquam gustarunt bruti isti homines. Nullus enim ex verbis Christi fructus nobis proveniet, nisi hunc sensum in cordibus nostris obtineant: [pag. 209] Panis hic ideo corpus meum est, et calix est sanguis, quia caro mea vere est cibus, et sanguis vere potus. Neque enim ingurgitatio hic, sed vitae perceptio ex arcana communicatione nobis traditur. Et tamen non dubitant iterum Magdeburgenses suis mendaciis nos obruere, violentissime a nobis discerpi coenam, quia promissionem solam urgemus, nec eam sincere, vel spiritualem operationem Christi in nobis, sic tamen ut coena Christi tantum significet remissionem peccatorum, non applicet. Iam ergo probri loco apud eos ducitur promissionibus insistere. Atqui putabam hanc praecipuam esse fidei et pietatis laudem, acquiescere in Dei promissionibus. Mihi vero non tanti sunt eorum fulminationes, ac vani crepitus, ut plus quaerere libeat, quam mihi offert Christi promissio. De gratiae applicatione alibi dixi quantum satis erat: eam scilicet non minus praeclare a nobis asseri [pag. 210] quam ferat tota eorum facultas. Communicationem, qualis a me docetur, extenuent ut libuerit, non tamen efficiet eorum malignitas, quin agnoscant pii omnes nihil me quod ad fidei profectum faciat omittere. Quare multum abest, ut quemquam sani cerebri movere debeat crudelis eorum calumnia, nos a coena arram certitudinis fidei prorsus auferre, quia materiam auferimus, nempe Christi corpus, quum totus coenae effectus secundum nos ab arcana carnis et sanguinis communicatione pendeat, qua fit ut vitam suam nobis inspiret, et nos unum cum ipso simus. Qualis autem arra certitudinis erit corpus, si illud promiscue scelestissimus quisque ingurgitet? Nam praeut apud ipsos proram et puppim occupat carnalis manducatio, spiritualem vitam fere pili non aestimant.

Decimum octavum argumentum recitant: Nulla contra fidem recipi debet interpretatio: [pag. 211] sed haec interpretatio, quod Christus substantialiter et invisibili modo edendum tradat corpus suum, non est analogia fidei: repudianda igitur est. In maiore quantumvis nulla sit difficultas, obmurmurant tamen, falsos doctores multa obtendere, ut hac arte fucum faciant. Sed hic ostendant fucum fieri. Minorem probamus, quia, quum panem porrigeret, visibile corpus gestabat. Quare oportuisset esse bicorporem. Absurdum enim est, fideique principiis repugnat, duplex fuisse Christi corpus. Respondent: Quamvis humana ratio ad petram scandali duriter allidens naufragium faciat, fidem acquiescere disertis verbis Christi. Quasi vero humanae rationis commentum sit, quod claris scripturae testimoniis proditum est. Neque enim nobis dictavit humana

ratio, filium Dei, ut nos sacrificio mortis suae reconciliaret patri, carnem nostram induisse: atque ut frater noster fieret, [pag. 212] similem nobis factum esse, excepto peccato. Veram illam carnem, in qua paulo post expianda [1]) erant mundi peccata, tunc cernebant apostoli: atque in eius intuitu defigi oportuit eorum fidem, ne aliunde salutem sperarent. Et eorum mentes rapi ad invisibile nescio quid nihil aliud fuisset, quam a vero et unico redemptionis pretio averti. Nec est quod iterum obstrepant, diminui Christi potentiam, eumque mendacii argui. Veracem esse ipsi non credunt, nisi praestigiator sit. [2]) Nobis vero solide constat eius veritas, si naturale corpus, quo indutus erat, edendum in mysterio praebuit. Monendi enim sunt lectores hac sinceritate homines istos nobiscum agere, ut quod ipsi comminiscuntur, falsoin nos conferant. An verum et naturale sit Christi corpus, quod uno in loco cernitur oculis morti obnoxium, alibi coeleste et invisibile eodem momento sub pane latet, non communis sensus sed fides ex verbo Dei [pag. 213] edocta respondeat: nullus certe piorum ambiget, quin duplex corpus veram unius naturam perimat. Contendunt idem esse. Quasi luserit filius Dei, carnem nostram, in qua iustitiam acquireret, induens. Et tamen hanc maculam impudenter nobis aspergere non dubitant, ac si negemus verum et naturale Christi corpus nobis in coena dari.

Decimo nono loco referunt: Quando coena actio est coelestis, fidelium mentes in coelum debere evehi. Haec autem ratio illis non placet propter ambiguitatem. Ut tamen coelestis sit actio, quia Christus dispensator est, non iubemur eam in coelis peragere. Atqui nos per coelestem actionem nihil aliud intelligimus, nisi quod in mentem cuivis protinus venire debet, spirituale esse mysterium, quod pro natura regni Christi a terrenis actionibus separari debet. Ac mirum est homines istos, qui se pro dignitate et praestantia sacrae coenae pugnare fingunt, aegre tamen [pag. 214] concedere quod praecipue ad eius commendationem valet. Denique non aliud nobis significat nomen coelestis, quam quod verbis Augustini non minus vere quam scite expressum est: peragi in terra, sed coelitus, ab homine, sed divinitus. Hoc si dubitanter recipiunt Magdeburgenses, macellum sibi habeant pro templo. Sed excipiunt, quamvis mens ad coelestes promissiones debeat respicere: simul tamen debere converti ad praesentem actionem, qua Christus quasi porrecta manu nobis apportat corpus suum. Fateor quidem, si quis externum signum praetereat, non posse hoc sacramento adiuvari. Sed quomodo conveniet, sacramenta esse scalarum instar fidelibus, per quas sursum coelos conscendant, et debere tamen in ipsis elementis subsistere, vel manere defixos, ac si Christus in terra quaerendus esset? Ac praepostere obtendunt, Christum nobis manum porrigere, neglecto fine, ut scilicet nos sursum [pag. 215] erigat. Hoc enim consilio Dominum ad nos descendere tenendum est, non ut indulgeat corpori nostro, vel sensus in mundo defixos teneat, sed potius ut ad se trahat. Atque huc tendit veteris ecclesiae praefatio: Sursum corda, sicuti Chrysostomus interpretatur. Quod si repudiant Magdeburgenses, Pauli autoritate contenti simus, qui sursum nos attollit, ut Christo coniuncti simus. Ut centies negent coelum pro visibili mundi convexitate accipi, hoc tamen nobis manet, non alios rite frui Christo, nisi qui sursum eum quaerunt.

Vicesimum argumentum est: Quidquid non est in aliquo qualitative, aut quantitative, aut in loco, non corporaliter, sed spiritualiter inest. Modis istis non esse sub pane corpus fatentur omnes: ergo spiritualis est praesentiae modus. Respondent argumentum non valere a non distributo ad distributum. Quibus verbis significant non [pag. 216] esse plenam enumerationem partium. Subtilius ergo dividant, si quid est nimis crassum. Sed illis sufficit dicere uno verbo, plures afferri posse essendi modos. Atqui secando et mutilando quartum membrum nunquam reperient. Hoc igitur praesidio depulsi confugiunt ad vulgarem suum praetextum, non teneri Deum principiis physicis. Fateor, nisi quatenus ita ordinavit. Respondent: Hunc ordinem non nisi in communi cursu naturae valere, in theologia vero minime. Verum quidem, nisi forte pars theologiae sit ipse naturae ordo, sicut in causa praesenti. Neque enim simpliciter asserimus, quia naturale sit corpus Christi, uno in loco esse: sed quia Deo placuit corpus filio suo dare verum, et suis dimensionibus finitum: voluit ad tempus versari in terris sub illius corporis domicilio: voluit cum eodem corpore ascendere in coelum, et inde exspectari iubet. An non angeli verba sunt, non esse Christum [pag. 217] in sepulcro, carnis respectu, quia ascendit? An mendacii insimulabimus angelum, qui immensitatem aperte Christi corpori adimit? Excipiunt, singulares Dei actiones a communibus ac naturalibus esse distinguendas. Sit sane ita: modo singularitas ista quam obtendunt, figmentum non sit ex capite humano natum. Sed longe abest, quin verbo illo: Hoc est corpus meum, probetur immensitas. Nam ut suam quantitatem retineat corpus, non desinet vere in mysterio offerri. Quomodo per fores clausas transierit Christus, alibi dictum fuit: sibi enim fores aperire potuit, et lapidem quoque obsignatum: ut necesse non fuerit corpori naturam auferre, quo per lignum, vel lapidem penetraret. Ideoque a perversa interpretatione frivola est ratiocinatio. Iam quod sacra-

1) excipienda *Beza et Amst.*
2) s'il ne leur fait un tour de passe-passe parmi le marché.

mentales actiones negant conferri debere cum natura, verum quidem est, modo ne incomparabilis Dei potentiae praetextu [pag. 218] monstra fingantur praeter eius verbum. Itaque eatenus acquiescit fides huic verbo: Hoc est corpus meum, ut Christi communicationem vere offerri non dubitet. Hoc modo nihil opus erit argutiis de quantitate corporis disputare: quod facere nos cogit eorum importunitas, qui Christum veritate suae carnis privantes, eum in phantasma transformant. Nec vero quum spiritualiter dicimus Christi nos fieri participes, voce hac intelligimus significative tantum, tropice et allegorice nobis proponi edendam carnem. Hoc tam foedum mendacium (ut alia) satis declarat, ne guttam quidem ingenui pudoris esse in istis hominibus, qui tam licentiose quidlibet ex quolibet faciunt. Sed spiritualem modum opponimus carnali: quia spiritus sanctus, qui vinculum est nostrae cum Christo coniunctionis, vitam nobis ex carnis eius et sanguinis substantia inspirat.

Vicesimum primum argumentum nescio [pag. 219] unde sumpserint: Corporaliter non posse percipi, quod ineffabiliter percipitur. Neminem ex nostris ita loquutum credibile est. Fieri potest, ut alii quoque, sicut me fecisse agnosco, obiecerint, ineffabilem modum potius spiritualem esse, quam carnalem. Quum ergo nitantur ineffabili miraculo, iure coarguitur eorum pervicacia, qui arcanam spiritus virtutem ad nos Christo uniendos intervenire non sustinent.

Vicesimum secundum argumentum: Dictum est theologi non philosophi: spatia locorum tolle corporibus, nusquam erunt; et quia nusquam erunt, nec erunt: ergo adesse non potest Christi corpus in coena, nisi locus assignetur. Respondent: Quamvis a theologo profecta sit sententia, esse tamen physicam, [1]) et inepte ad res divinas applicari. Addunt etiam, patres saepe intempestive permiscuisse humana divinis, et hoc modo turpiter diluisse theologiam. Scilicet quum Augustino [pag. 220] eripere non audeant nomen theologi, hoc minus contumeliosum videtur, reum facere turpis corruptelae, ut vix a sacrilegio excusabilis sit. Disputat illic ex professo Augustinus de carne Christi: eam, ut vera sit, sua dimensione finiri contendit. Respondent Magdeburgenses physica ratione turpiter corruptam fuisse theologiam. Quasi persuadeant se in rebus divinis multo acutius cernere, quam sanctum illum virum, quo nec magis solidum in dogmatibus ecclesiasticis, nec modestiorem tulit tota antiquitas. Iam vero nihil mirum, si nos homunciones magistrali supercilio prosternant qui sic in Augustinum proterviunt.

Vicesimum tertium argumentum non sincere proferunt. Nemo enim nostrum reperietur hoc dixisse: Sacramentorum eadem est ratio: baptismus vim suam retinet, quamvis non vertatur aqua in sanguinem Christi: ergo coenae etiam constabit sua vis, [pag. 221] utcunque sub pane non comedatur verum Christi corpus. Quare ne se in solutione nugatoria frustra torqueant, nos alio fine coenam cum baptismo conferimus. Baptismo tribuitur, quod non nisi Christi sanguini, et spiritui sancto convenit. Neque tamen propterea dicendum est, aquam mutari in sanguinem vel spiritum. Ergo non absurdum est, transferri quoque ad panem quod non est eius proprium. Si excipiant, dissimilem esse rationem, quia nusquam aqua vocetur vel sanguis vel spiritus, mihi satis est, quatenus est utriusque symbolum, etiam propriis utriusque epithetis ornari. Adde quod nihilo obscurior est Pauli sententia, nos Christum induere in baptismo, quam illa Christi: Hoc est corpus meum. Respondeant quomodo induamus Christum: modone corporali, ut de coena contendunt? Inde sequetur, non minus sub aqua inclusum esse Christum, quam sub pane. Confugient ad suum [pag. 222] asylum, non dici de baptismo: Hoc est. Quasi vero nihil asseveret qui dicit Christum a nobis indui. Certe ita concidit frivola eorum responsio, differre in hoc coenam a baptismo, quae instituta est ut in ea sub pane et vino detur nobis Christi corpus: baptismo, ut tingamur in nomine patris, filii et spiritus sancti. Reclamat enim Pauli definitio, ex qua aperte patet non minus in baptismo nos induere Christum, quam in coena comedere.

Vicesimum quartum argumentum, quod maligne depravant ac mutilant, sic potius retexo: Christus alia ratione quam carnali praesentia habitat in cordibus piorum, ut sit eorum vita, ergo de carnali praesentia tantopere contendere nihil attinet. Hic censores non modo temeritatem nobis exprobrant, sed addunt nos aliquid mereri acerbius: quia Deum audemus reformare. Quasi vero ideo negemus Christi corpus substantialiter [pag. 223] comedi, quia aliter per efficaciam spiritus sui perficere salutem nostram potest. Ratio est, de re non necessaria non esse pertinacius litigandum, deinde ex communi scripturae doctrina petendum esse communicationis modum. Excipient pro more, aliquid speciale esse in coena. Quod ut verum esse fatear, tenendum tamen interea est, non tendere in alium finem, quam qui alibi describitur. Haec enim perfectio, ac nostrae felicitatis cumulus est, ut Christus per fidem in cordibus habitans non modo bonorum omnium, quibus donatus est a patre, consortes ac socios faciat, sed vitam quoque suam inspiret, adeoque unum nobiscum fiat. Ultra hanc metam progredi quum nefas sit, non alio consilio institutam esse coenam dicimus, nisi ut hoc modo coalescamus in corpus Christi. Hic stulte Magdeburgenses promissionem de carne

1) philosophique.

Christi edenda ad os carnale restringunt, quia dictum sit: Accipite, edite, hoc est corpus meum. Etsi enim mysterio [pag. 224] annexa est promissio, prudenter tamen spectandum est quid ipsa mysterii natura ferat. Sic enim annexa est promissioni externa et sacramentalis actio, ut tamen nihil magis praeposterum sit, quam eam confundere cum esu spirituali. Nec vero tam obliviosus erat Paulus, ut de perfecta cum Christo fidelium communicatione vel unione disserens, si quid in coena esset excellentius, omitteret. Summa haec sit: quum praecipuus sacrae coenae sit finis, Christum eiusque vitam nobis communicare, videndum esse qualiter nobis sit Christus vita. Ab hoc scopo si deflectitur, impiam sacri mysterii esse lacerationem.

Vicesimum quintum argumentum est: Promissiones evangelii sunt spirituales, et ut fide sunt accipiendae, ita fide sunt efficaces; sacramenta vero omnia ex promissione pendent: ergo spiritualis est coena, fideque tantum est efficax. Si ita est, non opus est Christum [pag. 225] corporaliter edi. Respondent Magdeburgenses, vel definitionem esse vitiosam, vel non esse plenam partium enumerationem. Maiorem enim non nisi de nudis promissionibus extra sacramenta volunt intelligi. Sed quis unquam praeter eos spiritum et fidem a sacramentis disiungere tentavit? Nam si stemus eorum placito, sic dicendum erit, promissiones signis annexas carnales esse, et efficaces extra fidem. Iam ut centies crepent, promissio remissionis peccatorum non secus ac manducationis, coenae actione vestita est:[1] quando haec coniunctim dicta sunt, et inseparabili nexu cohaerent: Hic est sanguis, qui effunditur in remissionem peccatorum. Quale inde portentum nascetur, ut sine fide promissio carnalis reconciliet homines Deo? Utcunque se aliter sentire dicant, mea nihil refert. Certe insolubili nodo eos perversa sua speculatio implicat. Iam quomodo secundum eos insufficiens est enumeratio, [pag. 226] quia corporalis actio omittitur? Quasi vero aliunde aestimanda sit quam a sua promissione. Quid enim aliud est panis et vinum coenae, quam visibile verbum? Ergo si a verbo separetur coena, nihil a profano epulo differet. Ideoque merito contendimus non aliter sentiendum de ea esse, quam ferant evangelii promissiones, ex quibus manat quidquid habet. At non debet divelli promissio spiritualis et corporalis esus. Nihilo certe magis quam fides et verbum ab ipso externo signo, dum sacramenti nomen proponitur. Sed corporalis esus aliter definictur, nempe ex promissione. En cur sententiam a nobis non vere minus quam utiliter prolatam exagitent, materiam panis et vini non afferre nobis Christum, sed magis spectandam esse promissionem. Obiiciunt copulata esse quae divellimus. Imo dextre a nobis explicatur copulae ratio, dum monemus non inspicienda esse nuda elementa, quae per se nihil facerent ad spiritualem [pag. 227] vitam, sed ad verbi quod illic insculptum est intuitum vertendos esse oculos. Panem et vinum si quis a coena abiiciens (ut fanaticis quibusdam contigit) allegoricam coenam faceret, non prorsus abs re Magdeburgenses dicerent signum esse visibile. Quid autem hoc ad nos, quibus propositum est ostendere unde petenda sit utilitas signorum, ne ex corruptibili eorum natura perperam de eorum virtute iudicium fiat? Ergo ut vera et efficax sit significatio, et exhibeatur veritas, piorum sensus revocamus ad promissionem. Quo etiam spectat illud Augustini: Accedat verbum ad elementum, et fiet sacramentum. Hinc apparet quam bona fide nos doli mali insimulent Magdeburgenses et quam modeste et humaniter nobis exprobrent, imperiose nos iubere quod nunquam in mentem venit. Quis enim non videt tunc vere cum pietatis profectu teneri signorum usum, ubi in illis refulget promissio, qua remota tota actio instar ludicri spectaculi evanescit?

[pag. 228] Vicesimum sextum argumentum. Coena Domini accipitur fide, fides est rerum absentium: ergo in coena non praesto adest corpus Christi. Quod sic correctum paulo erit aptius: Instituta est coena ut Christum in coelesti sua gloria sedentem fide quaeramus: hoc autem modo impletur apostoli dictum, fidem rerum esse absentium: loco igitur abest Christus secundum humanam naturam. Nomen loci exprimo, quia non obstat distantia, quominus fruamur praesentia Christi, qualem scilicet desiderat fides. Hic cessat Magdeburgensium solutio, fidem interdum circa corporalia versari. Neque enim si Christum ex virgine natum et crucifixum apprehendit, simul etiam detrahit e coelo, ut loco praesentem sistat. Nos vero eam quae fidei convenit Christi praesentiam in coena fatemur, absentiam restringimus ad naturae veritatem. Hoc modo supra spem agnoscunt fideles, quamvis in terra peregrinentur, vitam [pag. 229] capitis sui sibi esse communem.

Vicesimum septimum argumentum est: Humanum corpus est definitum, nec potest esse ubique: Christus vere humanum corpus assumpsit et adhuc retinet: ergo secundum humanam naturam non potest esse ubique. Apparet inter se lusisse Magdeburgenses, et dum evertere volunt sacrum et inviolabile Christi symbolum,[1] sua symbola quasi ad cauponam afferre. Cuius rei praemonitos velim esse lectores, ut si posthac animadvertant usque ad fastidium repeti quod iam de loco dictum est, ex hoc acervo confuso colligant, nihil iudicio vel ra-

---

1) est comprise.

1) les signes du sainct et sacré banquet de Christ.

tione fuisse ab illis digestum: sed dum mutuum muli scabunt, quod cuique effutire [1]) placuit, ab aliis receptum. Atque ut reliqua omittam, quid sibi vult quod tricesimo loco idem prorsus inculcant, nisi quia symbolum, quod secundus attulerat, prior repudiare noluit? Venio nunc ad solutionem. Dicunt, nos [pag. 230] arguere a dicto secundum quid ad dictum simpliciter. Unde probant? quia maior continet principium physicum, quod de corporibus intelligitur in quibus nihil inest praeter creaturam. Quaerunt igitur, fuerit infinitum illud corpus necne, in quo Deus Abrahae apparuit. Si quid eos puderet, hic certe obmutescerent, ne cum puerili suo garritu proderent quam inter se fovent profanam ambitionem. Ad minorem respondent, Christum non humana modo natura, sed divina etiam praeditum esse, quae ineffabiliter inter se unitae sunt. Quid inde tandem efficient? certe non conflabunt quod imaginati sunt monstrum, quando non permiscet neque confundit duas naturas personae unitas. Et quando ecclesiam citant testem, tenere saltem debuerant quid secundum vulgarem usum istae loquendi formae inter se differant, unitas et unio. Unitas personae in Christo [pag. 231] sine controversia inter omnes orthodoxos recipitur. Si naturae divinae cum humana praedicetur unitas, nemo pius erit, qui non abhorreat: ergo in unione necesse est, ut sua cuique naturae maneat proprietas integra. Quod quaerunt rursus, quomodo intacto sigillo monumentum suum pertransierit Christus, et foribus clausis pertransierit ad discipulos, nova solutione non indiget. Quid enim impedient clausurae omnes, hominum artificio factae, quominus sibi transitum Deus patefaciat? Nam qui de nihilo creavit omnia, potest ad tempus in nihilum redigere quae videntur impedire progressum operum eius. Et sane quorsum redacta corpora esse dicemus, quibus et angelos suos, et se ipsum induit Deus, postquam exsequutus est quod volebat? Prodierunt igitur corpora, Dei mandato, postea evanuerunt: et tamen fateri oportet vera fuisse corpora. Hic [pag. 232] de potentia Dei non inquirimus subtilius quam par est, sicuti nos criminantur isti homines, quibus potentia Dei utinam fumus non sit, ut pro fuco ab illis obtenditur. Facessant ergo fucosi isti colores, quod corpus suum Christus in sublime sustulerit. Neque enim hic agitur quae miracula ediderit Christus in carne qua vestitus erat: sed quid necessario requirat vera corporis natura. Ambulavit Petrus super aquas: an ideo desiit habere verum corpus? Quod factum esset, si eodem momento vel in navi, vel in portu sedisset: quia spectrum et imaginatio fuisset quidquid apparuisset. Petrus ipse quum e carcere egressus est, non penetravit per fores clausas: vere tamen clausis et bene obseratis foribus egressus est. Miraculum praeter naturae ordinem editum fatebimur: duobus autem in locis simul fuisse non minus negabimus, quam fuisse bicorporem. Haec ratio nos expedit, ne arguamus Christum mendacii quod nos facere, [pag. 233] qua solent impudentia, iactant Magdeburgenses. Fidem enim nostram, qua verbis Christi acquiescimus, scimus in coelo sacrificium boni odoris esse. Ipsi dum Lutheri hyperbolas proiiciunt, modo plebeculam suosque fraterculos fascinent, huius popularis theatri plausu contenti, nec Dei nec angelorum iudicium magnopere curant. Haec ratio est cur antea dixerim Luthero multas esse simias, paucos imitatores. Nam quasi cothurnis in sublime elati, quomodo possibile sit, inquiunt, ut definitum adsit corpus ubicunque peragitur coena, ipse viderit: nos habemus certum mandatum, ut pendeamus ab eius ore. Ipse vero Christus satis vidit: ut frustra ignorantiae suae culpam in eum regerant, qui sponte caecutiunt. Quod iterum obtendunt unam Christi personam Deum et hominem esse, quam ineptum sit, alibi ostendimus. Ubi omnia dixerint, haec veteris ecclesiae consensu approbata doctrina [pag. 234] stabit, Christum mediatorem ubique esse, et quatenus una est eius persona, Deum et hominem, vel Deum in carne manifestatum implere omnia, quamvis secundum carnem in coelo sit. Hac in re cur Christum regem summum ac pontificem contumelia affici dicant, quia eius corpus in phantasticam immensitatem non extendimus, iudicium esto penes summos et infimos. Supremum illis oraculum est, Lutheri responsio, unum corpus secundum humanam rationem non esse in diversis locis, posse tamen secundum Dei potentiam: quia quidquid loquitur Deus praestare potest, et nihil apud Deum est impossibile. Ac si quis mundum ab aeterno creatum probare vellet, quia aeterna fuit Dei potentia, vel eundem solem simul posse lucidum esse et obscurum: quia Deus potest omnia.

Vicesimo octavo loco argumentum suo arbitrio conficiunt, quod suo arbitrio evertant. [pag. 235] Et videntur nescio quid data opera captasse, ut se venditarent de sorite negativo. Sic ipsi recitant: Tantum ea potest Deus quae vult: vult autem tantum ea quae naturae suae conveniunt: conveniens non est corpori Christi, ut sit in coena simul et in coelo: ergo Christus non potest efficere, ut corpus suum in coena corporaliter percipiatur. Sic quidem, ut video, inter se garriunt. Nostra autem ratiocinatio alia est: Quia Deus quaecunque vult facit, non separanda est eius potentia a voluntate: ergo stulte, importune et praepostere disputatur quid possit, nisi accedat eius voluntas. Iam quum nusquam ostenderit verum et naturale corpus filii sui se velle facere immensum, praeposteri sunt ac perversi

1) de cliquer.

toritatem iactare in perverso et alieno sensu iuvat? Iam commentum de invisibili Christi praesentia patribus fuisse notum credent sani et non stulti lectores, ubi ostensum fuerit scripturae testimonio. Ita dicunt, non colligi Christum coelo quantumvis spatioso alligari. Ligamina sinamus, contenti Petri verbo, ubi dicit oportere coelo comprehendi. Quid amplius desiderant? Accedant et dicta angelica, non esse in sepulcro, quia surrexit: frustra apostolos suspicere in coelum, quia veniet Christus ultimo die, sicut ascendere visus est. Excipiunt, venturum visibili forma. Quasi vero ad solatium non fuerit longe aptius, quod angelus, quia in schola Magdeburgensium edoctus non fuerat, omisit: nempe, si invisibilis sub pane latet, non esse procul quaerendum. Quod deinde probare nos volunt, mentitum fuisse Christum, ubi [pag. 243] dixit: Hoc est corpus meum, magis detestabilis est eorum furor, quam ut in refutatione diu immorari expediat. Quasi novum aliquid vel magnum afferant, attentos volunt esse lectores, quia non dixerit: Hoc est symbolum, figura, umbra, phantasma. Quasi nobis corpus phantasma sit, quale ipsi in sua officina fabricant. Fatemur verum notari corpus, cuius sub pane communicatio offertur: quamvis mystica sit communicatio, non desinit Christi verbis solida constare fides ac veritas, nisi eum mendacii oblique arguerent, qui pedibus mysterium calcantes crasso suo delirio eum subiiciunt. Verum quia promisit Christus se nobiscum fore usque ad finem saeculi, credere se dicunt eius verbo. Quasi vero nisi phantasticum corpus sub pane includat, non possit immensa sua virtute adesse fidelibus.

Quia argumentum tricesimum primum prorsus [pag. 244] idem est cum superiore, et vicesimo septimo, nolo verba perdere.

Tricesimo secundo loco sumunt quod refutari facile patior: Christus sedet ad dexteram patris: ergo non potest esse ubique. Quum ex professo totam in me suam virulentiam dirigant, quorsum attinuit apud indoctos ex re nihili plausum captare? Neque enim aliter quam verbis meis respondent: nisi quo de ubiquitate naturae humanae inserunt suum commentum. Ergo si me aggredi illis propositum est, cesset de patris dextra ultro citroque contentio. Haec enim mea est docendi ratio: Sicuti Christus in coelo est secundum carnis substantiam, ita in carne sua sedere ad patris dextram, ut imperio virtuteque totum mundum impleat. Hinc apparet ut Christus, mediator, Deus et homo ubique totus sit, non totum: quia eius imperium et arcana vis gratiae nullis finibus includitur.

[pag. 245] Tricesimum tertium argumentum est: Scriptura testatur Christum a resurrectione corpus retinuisse quod habuerat, neque naturam eius mutatam. Idem patres docent magno consensu: ergo non potest Christus in eucharistia esse corporaliter. Respondent, ex pravo fonte oriri quidquid de natura corporis afferimus: quia animalis homo non percipiat quae sunt spiritus. Nos vero iudicare ex sensu carnis falsissimum est, dum citamus quae certum est ab ipso Deo profecta esse. Dixerunt angeli non esse quaerendum Christum in sepulcro, quum coenae mentio non fieret. An non de eodem corpore loquebantur, quod toties includunt in sepulcro Magdeburgenses, quoties sub pane sepeliunt? De carne sua duo protulit Christus, quae videntur in speciem pugnare: Palpate et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet (Luc. 24, 39). Item: Accipite, hoc est corpus meum. Nunc conciliandi ratio quaeritur. [pag. 246] Ac si nullius momenti esset prius dictum, secundum mordicus premunt Magdeburgenses, interpretatione omni reiecta. Quasi vero non tantundem ubique fidei mereatur Christus. Expedire se nequeunt, quin duplicem fingant modum praesentiae, et commentum obtrudant non magis a ratione, quam a fide alienum: aliam fuisse naturam corporis, quod palpandum et videndum praebuit Christus, quam quod sub pane latet.

Tricesimum quartum argumentum est: Scriptura testatur corpora nostra fore conformia glorioso Christi corpori (Phil. 3, 21): sed corpora nostra tunc ubique non erunt: ergo neque corpus Christi ubique est. Excipiunt, vitium esse, quia ratiocinamur a dicto secundum quid ad dictum simpliciter. Sed ostendant quid in hac praesenti causa sit dissimile. Fateor non aequalem fore gloriae gradum in capite et membris: sed quantum pertinet [pag. 247] ad corporis naturam, non stabit conformitas, nisi suas dimensiones retineat illa caro, quae typus est, ac exemplar futurae nostrae resurrectionis. Obiiciunt non esse dictum de Petri vel Pauli carne: Accipite, hoc est corpus meum. Sed quomodo hoc dictum accipi debeat, quia inter nos disputamus, interpretatio ex aliis locis petenda erat. Furioso impetu ansam praecidunt Magdeburgenses, quasi nulla esset interpretandi libertas, nisi eorum permissu. Sed ubi pronunciat spiritus sanctus Christum in coelestem gloriam translatum esse, ut suo corpori nostra conformet, quis discrimen illud, quod praescribunt novi magistri, recipiet? Adde quod Paulus virtutem Christi, qua potest omnia, illic commendans, splendidius extollit quod Magdeburgenses extenuant miraculum, quam ut pii sanique lectores, obiecto fumo dicti secundum quid, sibi tam certam doctrinam excuti sinant.

[pag. 248] Tricesimum quintum argumentum est: Inter veteres nihil fuisse contentionis de coena Domini: ergo omnes intellexerunt figurate Christi verba. Hoc retorquent, quia nihil inter veteres fuit pugnatum de hac re, omnes uno consensu amplexos esse literalem sensum. Sed quum nihil pugnatum

tidius sit, quam ludendo ieiunum nescio quid, quale ipsis recitare libuit, diluere, verum argumentum audiant ex me lectores. Quum ex veteribus quidam libere docuerint, Christum dixisse: Hoc est corpus meum, quum signum daret corporis sui; item: panem esse Christi corpus, quia sacramentum quodammodo censetur res ipsa; alii docuerint verum fuisse Christi corpus, cuius signum in coena tradidit; alii panem vocaverint oppositum typum corpori, non esse probabile tunc grassatum fuisse errorem de corporali sub pane praesentia, quia statim mota fuisset contentio. Hic non est cur nos Philisthinis comparent: nisi forte, sicuti [pag. 249] in mutilis [1]) comoediis fieri solet, clamoribus suis quasi fractorum scamnorum strepitu actionem subito abrumpant, et lectores frustrentur.

Argumentum XXXVI est de novitate, quae nobis suspecta erroris esse debet, nec immerito quod tradunt adversarii figmentum de corporali praesentia damnamus hoc nomine, quia non ita pridem inter crassas inscitiae et superstitionum corruptelas natum est. Respondent solenne hoc esse patronis malarum causarum, arripere vicinum aliquid, quo plausibiliter declamitent, et maximas tragoedias moveant, et hoc modo nos transferre ad corporalem praesentiam, quod non nisi in transsubstantiationem competit, quam ipsi quoque acriter damnant. Sic illi: sed primum nego tragice nos vociferari hac in re, quum simpliciter dicimus commentum quod ipsi pro coelesti oraculo adorant, fabricatum fuisse a sophistis, qui nihil tenebant [pag. 250] purioris theologiae. Deinde nego ex fuco affinitatis nos captare plausum. Quam acriter transsubstantiationem oppugnent, patet ex scriptis Westphali, qui concilia sub Nicolao et Gregorio septimo habita pro orthodoxis censere non dubitat. Sed hinc facessat transsubstantiatio. Crassius eos de corporali praesentia quam papistas sentire et loqui arguimus. Nec est quod tam ferociter in suis cothurnis exsultent, prolatis Christi verbis: Hoc est corpus meum. Neque enim negamus haec esse Christi verba, quod parum verecunde nobis obiiciunt. Sicuti fateri cogentur haec Dei verba esse; Terra scabellum pedum meorum (Jes. 66, 1): unde sequetur, si stare libeat ipsorum iudicio, Dei pedes terrae innixos sustinere eius corpus. Non est igitur in verbis novitas, sed in praeciso quem urgent ipsi verborum sonitu.

Tricesimo septimo loco referunt quod [pag. 251] pro nobis afferimus, utrumque loquendi genus veteribus esse usitatum, panem et vinum esse corpus et sanguinem Christi, et tamen signa esse, et symbola, et sacramenta corporis et sanguinis. Unde colligimus Christi verba non citra figuram accepta ab illis fuisse. Hic insultant, quod quum nuper pugnaverimus ignaros fuisse veteres praesentiae corporalis, nunc palam fatemur panem vocare corpus. Quasi vero non sit hoc nobis etiam commune. Sed hic de sensu agitur. Nemo enim a loquendi forma abhorret, cuius nobis autor est coelestis magister Dei filius. Tantum contendimus, quoties a patribus panis et vinum vocantur signa, symbola et sacramenta corporis et sanguinis, satis explicari eorum mentem: quia hinc luculenta colligitur inter signum et rem signatam distinctio, pro qua nos pugnamus. Imo [pag. 252] aperta ratio notatur, cur carnis et sanguinis voces accommodentur ad panem et vinum. Hic pertinaciter Magdeburgenses sibi sufficere excipiunt, quod secundum veteres panis sit corpus. Quasi vero altera loquutio, ut est plenior et explicatior, vice interpretationis non sit addenda. Dicit uno in loco Paulus (Col. 1, 24), se quod deest passionibus Christi supplere pro ecclesia. Alibi idem repetens, dicit, pro confirmatione fidelium (2 Cor. 1, 5). Si de sensu Pauli movetur quaestio (sicuti prioris loci praetextu ad apostolos et martyres papistae redemptionis nostrae partem transferunt) an negligenda erit explicatio, quae sponte altero loco occurrit? Quod ergo in re notissima et tam expedita provocare se dicunt ad filium Dei, ridiculum est. Nec minus etiam futilis est ista rhetorica, Christum non esse indoctum iudicem, rudem, aut balbum, quia loquendo Λόγος sit appellatus: non esse subdolum, non bilinguem, non corruptum [pag. 253] pecunia, non προςωπολήπτην. Quorsum haec loquacitas, nisi ut ostendant Magdeburgenses se bene et prolixe garrire? Quidquid ex sacro Christi ore profectum est, nos tam reverenter adoramus, quam obedienter amplectimur, ut eius autoritas, quae exceptione omni maior est, non sine iniuria minuatur, dum eam intempestive, quasi dubia esset, asserere volunt. Easdem in citandis testibus contexunt ineptias. Quid, obsecro, opus fuit, quum Matthaei, Marci, Lucae et Pauli referrent testimonia, addere ludicram exceptionem, salvo tamen iudicio superioris, hoc est, ipsius Christi? Quasi vero periculum sit ne se ipsum Christus in organis spiritus sui abneget. Res igitur enucleate in medium prodeat. Fatemur a quatuor illis authenticis Dei scribis optima fide referri Christi institutionem, quam si quis mysticam esse neget, relegandus est in Anticyras. Merito itaque disquirimus quae sit analogia panis [pag. 254] ad corpus. Magdeburgenses tamen ut habeant carnem Christi sub pane inclusam, nolunt subesse mysterium. Quid omisso quaestionis statu prodest nuda recitatio? Et quam inani et evanido fuco obtegere controversiam ipsam contendunt, disertos, facundos et veraces evangelistas vocando? Neque enim infantiae protinus eos insimulat, qui verborum interpretationem quaerit. Imo vera haec

1) comedies imperfaites. *Beza et Amst. legunt*: multis.

demum reverentia est, non temere vel inconsiderate arripere quidquid dicunt, ut singulis vocibus et syllabis eos velimus obstringere, sed attentius expendere eorum mentem, ut verbis commode expositis, sine controversia amplectamur genuinum sensum. Quare nimis proterve mentiuntur Magdeburgenses, nos a Christo et apostolis provocare ad tertios iudices. Itaque nihil mirum si sua scurrilitate ebrii probro se exponant, quum dicunt se nobiscum venturos [pag. 255] ad tertium miliare. Ergone gratificandi nobis causa hanc Christo iniuriam facient, ut relicto eius tribunali supremum iudicium consentiant deferri mortalibus? Praefantur se stare duobus prioribus iudiciis, neque cessuros unquam, vel si angeli coelestes contrarium adferrent. Non debuerunt tamen, si videbant tribunal erigi hominibus ad labefactandam Christi sententiam, pedem unum progredi. Ego vero sacrilegum quod offerunt obsequium libenter ipsis remitto: quia centum mortibus potius sancienda est nobis Christi autoritas, quam ut ullis hominum iudiciis cedat. Nec vero hoc agitur, dum patribus tribuitur interpretum nomen. Nam si hoc officio fungi, supra Christum iudicare illis est, maledicta sint illorum scripta, quae summo filii Dei imperio derogant. Diffidere interea se negant patrum suffragiis, et tamen phrasim qua utuntur patres, concordare negant verbis Christi [pag. 256]. Bene autem et provide, quod iudicium deferunt quadrimis pueris. Nam si septennes advocassent, facile perspecta ab ipsis fuisset nugatoria ista levitas. In hoc verborum tinnitu neutra pars hic diverticula quaerat, sed deponat et conferat verba Christi et apostolorum ex una, patrum verba ex altera parte, hoc modo: Christus dicit; hoc est corpus meum, et idem referunt apostoli: patres affirmant panem esse corpus. Divina puer quadrime, an procul inter se hae loquutiones distent? Rursus confer: Christus dicit: Hoc est corpus meum: patres affirmant panem esse symbolum, signum et figuram corporis. Iterum puer quadrime iudica, an hae phrases quadrent. Certe si seria in eorum animis vigeret religio, vix ad pueriles istas ineptias delapsi essent. Patres interdum in hoc mysterio modum loquendi retinent a Christo acceptum, sicuti ubi asserenda est doctrinae maiestas, citamus ad verbum scripturae [pag. 257] testimonia, quia tamen obscura posset esse brevitas, quoties ita postulat occasio, non omittunt partes interpretum. Hinc plenior illa et magis enucleata loquutio: quia panis sacramentum est corporis, quodammodo esse corpus. Quid senserint si ambigitur, ex concisane recitatione, an ex addita luce interpretationis iudicium fieri conveniet? Qua fronte igitur Magdeburgenses verbi unius praetextu dilucidum sermonem et didacticam paraphrasim obscurant?

Tricesimum octavum argumentum ex Augustino sumptum est, qui rem foedam nominat corporaliter edere Christi carnem. Respondent, quia hoc facere iussit Christus, flagitium non esse. Si vera esset antithesis, vae Augustino, qui tanta infamia ausus fuisset mundi iudicem aspergere. Sed quum sanctum illum hominem non minus modestia quam pietas et eruditio commendet, videndum est an Christum fecerit sceleris autorem [pag. 258]. Imo quia videbat impios et profanos homines ad calumniam rapere quidquid dictu asperum occurrit in scripturis, stultos vero nullo iudicio et delectu verba saepe nimis praecise urgere, illorum malitiae obviam ire volens, et horum errori mederi, regulam praescribit sanae intelligentiae. Et quia ubi Christus carnem suam edere iubet, in sensu literali manifesta esset absurditas, ideo loquutionem esse admonet non simplicem sed figuratam. Ergo ut se explicent Magdeburgenses, duo probanda sunt, Christum iubere corporaliter carnem suam comedi, et de hac corporali comestione non loqui Augustinum.

Tricesimo nono loco referunt quod a nobis scriptum est: Quum adversa pars dicat Christi corpus pane comprehendi non secus ac vinum cantharo, liceat saltem nobis quoque Christi verba commode interpretari [pag. 259]. Hic nos accusant calumniae, quasi vero non exstent libri. Etsi ego neminem insector, imo hoc sepultum esse malim, quam novis pugnis materiam praebere, non tamen a nobis conficta est similitudo: sed quia plausibilis quibusdam eorum videbatur, palam ab ipsis est prodita.

Quadragesimum argumentum, ut ab ipsis positum est, claudicat: Christus revertetur ad ultimum iudicium, sicuti visus est ascendere: ergo non adest corporaliter in coena. Plenum hoc modo erit: Idem Christus, qui ab hominum conspectu sublatus et in coelum receptus est, sic veniet quemadmodum visus est ascendere, teste angelo, et e coelo exspectandus est redemptor, Paulo teste: ergo corporaliter nunc in terris non est. Respondent Magdeburgenses venturum forma visibili. Atqui distinctio haec neque in Pauli, neque angeli verbis reperitur: et tamen nihil magis consentaneum [pag. 260] fuit, quam subiici consolationem de invisibili carnis praesentia, si qua esset: et quum de Christo simpliciter habetur sermo, cuius licentiae est visibilem simul et invisibilem imaginari? Porro quo sensu discipulis se semper adfuturum promittat, alibi ex verbis Augustini exposui. Quanquam verba magis dilucida sunt, quam ut requirant interpretem. Quid enim magis praeposterum est, quam quod de gratia, virtute et auxilio praedicatur, ad carnis essentiam rapere?

Quadragesimum primum argumentum est: Christum Stephanus videt in coelo sedentem: ergo non habitat corporaliter in terra. Excipiunt Magdebur-

Quadragesimum sextum argumentum est: Si creditur Christum corporaliter esse [pag. 267] in coena non poterit transsubstantiatio papistarum firmiter oppugnari. Respondent non esse facienda mala, ut eveniant bona. Ego vero totum illud libenter ipsis remitto, nec scio unde sumptum sit. Imo vanissimum esse ex scriptis nostris apparet. Nam tum aliis rationibus satis validis a nobis refutatur transsubstantiatio: tum una haec abunde sufficit, hoc modo everti analogiam signi et rei signatae. Nisi enim in sacramento visibile et terrenum signum dono spirituali respondeat, concidit natura sacramenti.

Quadragesimum septimum argumentum est: Quia imaginatio de corporali praesentia idololatriae papisticae occasionem praebuit, et eam adhuc confirmat, non esse asserendam. Respondent, consequentiam ductam a vitio accidentali non valere. Sed quid si asserimus res esse annexas: neque [pag. 268] tamen declinandae tantum idololatriae causa praesentiam corporalem tollimus, sed quo melius pateat quam detestabile sit commentum de corporali praesentia, monemus necessario secum trahere impiam idololatriam. Nam quod negant adorandum esse Christi corpus, quamvis in pane sit, quia Christus adorationem illic non recipit, valeret si eorum responsa apud omnes authentica essent. Obtendunt, nusquam exstare praeceptum de adorando Christi corpore. Certe de Christo homine proprie dicitur: Exaltavit illum Deus, et dedit ei nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu flectatur omne genu (Phil. 2, 9). Itaque merito et scite hinc colligit Augustinus adorandam esse Christi carnem in mediatoris persona. Caeterum miror tam liberaliter nobis concedere Magdeburgenses quod reliqua eorum factio mordicus retinet. Quid enim sibi vult illud Lutheri contra Lovanienses: Sanctum [pag. 269] et adorabile sacramentum: nisi adoretur in pane corpus? Saltem consentiant inter se, et suo Westphalo hic quoque subscribant, si nolint praevaricari in causa cuius sunt patroni.

Quadragesimum octavum argumentum male et infideliter recitant. Neque enim inferimus unam fore hypostasim carnis et panis, si in pane est caro, sed si proprie, ut ipsi volunt, et absque figura, panis ipse caro est. Nam quia assidue inculcant se tantum docendi causa dicere carnem sub pane dari, sed interea standum esse Christi verbis, quod panis sit caro, hic velim mihi respondeant, quomodo inter subiectum et praedicatum conveniat, ubi non una est hypostasis? Ergo ut centies pecuniam suam in arca claudant, excutietur illis sua solutio. Tenentur etiam interim manifestae repugnantiae convicti, quia nunc coniungi fatentur corpus cum pane, quod antea negabant. Nam et duodecimo [pag. 270] capite non dubitarunt duos istos locos simul conferre: Verbum caro factum est, item: Hoc est corpus meum.

Quadragesimo nono loco, ut nobis mendicitatem exprobrent, nescio quid a se fabricatum effutiunt: Nihil inutile est verum: doctrina de praesentia corporali est inutilis: ergo non est vera. Hic dicunt nos, sicuti famelici solent, non tantum ex locis dialecticis, sed etiam ex rhetorum campis pabula corradere. Ego vero quia me sic rhetoricari puderet, illis relinquo quod suum est. Interea sese adversus Paulum defendant, qui quaestiones omnes damnat unde nulla oritur aedificatio (2 Tim. 2, 23). Certe si inutilis est eorum doctrina, sequetur eius causa perperam moveri tam graves pugnas. Papistis quam nobis amiciores eos esse constat. Si ob frivolam quaestionem: quam reddituri sint olim rationem suae truculentiae, nunc viderint. Quare ut [pag. 271] maiorem refellerent, nihil opus fuit contra legem Dei foetidam blasphemiam evomere. Contendunt verum interdum esse quod inutile est. Ut rem indubiam [1]) probent, lex Dei est illis inutilis. Dixerat quidem apostolus, caeremonias et umbras nihil profuisse suis cultoribus, nempe per se: an ideo tota lex inutilis, cuius in ipsa quoque hominum damnatione perspicitur utilitas? Videndum nunc restat quem fructum pariat quod obtrudunt commentum. Locus ille: Caro non prodest quidquam (Ioann. 6, 63), antehac fuit expositus. Caeterum, ut nullis scripturae testimoniis nitamur, quum doctrina nostra solidam Christi cum suis membris coniunctionem, in qua tota nostra salus et felicitas inclusa est, contineat: ipsi autem manducationem postulent Iudae et Petro promiscuam, clare apparet, de nihilo eos rixari.

In argumento etiam quinquagesimo fucum [pag. 272] faciunt. Itaque illis facile est suas umbras discutere: sed mihi ita agenti respondeant velim: Communicatio substantiae carnis Christi, quam defendunt, vel temporalis vel perpetua est. Si perpetuam dicant, substantialiter ergo in scelestis quibuslibet manebit Christus, dum alius scortabitur, alius iugulabit hominem innoxium, et quisque nefandis criminibus se polluet. Si est temporalis, ac tantum unius momenti, quorsum iuvat Christum recipere, quem eodem in loco relinquas, simul ac pedem a mensa sustuleris? Certe nisi perpetua sit communicatio extra actionem coenae, nihilo plus conferet quam rei amissae recordatio. Et certum est quod alibi affirmat Dominus de perpetua in nobis mansione sua (Ioann. 6, 56), et quod de habitatione in cordibus nostris per fidem docet Paulus (Ephes. 3, 7), in coena obsignari. Unde colligitur, communicationem, cuius in coena sumus participes, perpetuam

1) une chose douteuse.

pane. Respondent non esse dissona secundum fidem, sed vertiginoso [pag. 279] nostro spiritu fieri. Quod dictu facile est, sed probatu non ita. Nam quod obtendunt fidem non metiri Dei opera rationis captu, sed laudem veritati et omnipotentiae tribuere, etsi verum esse concedimus, non tamen inde sequitur, quum simplex et una sit Dei veritas, fidem Deum transfigurare, ut secum ipse dissideat. Hoc Dei testimonium est, Christum in coelos receptum esse, et coelis oportere comprehendi usque dum adveniat redemptor, et illic quaerendum esse (Act. 3, 21). Ab hac doctrina quum prorsus discrepet commentum de praesentia corporali, quorsum obtendere iuvat in hac repugnantia dandum esse locum Dei omnipotentiae, praesertim ubi in promptu occurrit facilis et expedita ratio, quomodo Christus in coelo sedens, se nobis fruendum in terra offerat? Quanto plausibilius iactare nobis licebit, praepostere fidem exerceri in carnali Christi esu, localique praesentia, quum eius naturae longe sit aptius, sursum conscendere, ut spiritualiter fruatur Christo?

[pag. 280] Quinquagesimum septimum argumentum proximo affine est: Pugnare inter se haec duo, Christi carnem quae invisibilis in coelo est, [1]) invisibiliter et insensibiliter sub pane comedi. Nam quod recitant quasi a nobis dictum: Consentaneum non esse Christum, qui carnem et ossa habet, sine carne et ossibus comedi, sibi habeant. Quid enim hoc ad causam, ubi de ipsius carnis manducatione inter nos lis est? Nam quod respondent non pugnare quoad sensum fidei, tantundem valet, ac si anthropomorphitae iactarent, se dum credunt scripturae verbis, de oculis, naso, ore, auribus, brachiis et pedibus Dei, connivere ad omnia absurda, quia fides omnem repugnantiam superat.

Quinquagesimo octavo loco non minus suam insulsitatem, quam malitiam produnt. Dixeram alicubi, Westphali et similium protcrviam doctis et cordatis hominibus non posse non odiosam esse: quum [pag. 281] ex discipulis et familiaribus Lutheri doctissimi quique testati essent sibi placere meam docendi formam. Duos nominaveram, Gasparem Crucigerum et Vitum Theodorum. Hic mihi cornutam dialecticam affingunt Magdeburgenses, ac si attexa esset a me haec consequentia: Ergo habemus bonam causam, ac caeteri Saxonici doctores omnes debent in nostram sententiam pedibus, quod dici solet, concedere. Et bonis scilicet viris dolet, mortuos aspergi infamiae nota, [2]) qui se tam foedo luto obruunt. Iam ne ecclesiam, cuius minister fuit Theodorus, frustra in me provocent, iterum repeto, nihil me dixisse, quod non propria eius manu, quoties opus erit, testatum faciam. De Crucigeri consensu, ne longius abeamus, testis mihi sit vel Philippus ipse, cuius autoritas exceptione maior esse debet apud discipulos.

Ultimum argumentum recensent: Nos [pag. 282] sacramentarii splendidius hanc causam exposuimus, quam illi qui contra sentiunt assequi queant. Ergo veraces sumus, et nostri adversarii debent tacere. Primo, quod nomen, ignominiae causa improbe ab ipsis in nos collatum, recipere simulant, quam insipide in eo ineptiunt? Quoties me sacramentarium vocabunt, nihilo magis quam latratu canis movebor. Imo obiicere nobis occupant quod vere et merito exprobrare ipsis licet. Sicuti enim testamentarii vocantur, qui vel falsa ascribunt legata, vel supponunt falsos haeredes, ita hodie boni isti homines, quum praeter testatoris mentem fictitium corpus nobis supponant, an non idem merentur nomen? Quod certe nullo colore nobis aptabitur. Sed hac eorum futilitate omissa venio ad rem ipsam. Dixi, fateor, nec me poenitet, splendidius me ornasse sacram coenam totamque eius vim, dignitatem et efficaciam melius ac fidelius explicuisse quam omnes [pag. 283] Westphali similes. Iniuste igitur eum facere, qui se pro tuenda coena mecum pugnare simulet. Et quid sane indignius, quam tempestuosos homines, dum sola morositate inducti ecclesiam Dei conturbant, se venditare fallaci praetextu, quasi sacram coenam defenderent contra nos, qui eius dignitatem non minus honorifice asserimus, quam luculente disserimus de tota eius natura et virtute? Ut libros omnes meos omittam, quibus diserte doceo, Christum minime fallacem esse, ut nudis et inanibus figuris nobiscum ludat, sed quod figurat vere simul praestare, Consensus noster nonne idem continet? Neque tamen clamitare desinunt isti homines, nos sacram coenam exinanire.

Nunc quoque obiiciunt Magdeburgenses, non serio iudicium sibi deferri. Verum si propius expenderent, quos ego iudices appellaverim, locum sibi non esse viderent in eorum albo. Fideles Christi servos, graves [pag. 284] et moderatos homines non recuso iudices: superbis, praefractis, contumeliosis fratrum contemptoribus hanc autoritatem deferre nulla ratio patitur. Et adhuc se infantibus comparant, per quos Deus laudem suam perficit: nos vero putida ostentatione terrores obiicere calumniantur. Sed utinam spiritu mansuetudinis et modestiae induti saltem probarent se esse homines. Ostentatio ubi maior et vanior quam in ipsis reperietur? Cuiusmodi est, dum hoc eodem loco thrasonice facturos se iactant, ut tinniant nobis aures, cordaque palpitent suis clamoribus. En humiles pueri, qui

1) *Beza et Amst. habent:* invisibilis coelo. *Gallus:* laquelle est visible, *coeli nomine omisso. Minus obscure apud Westphalum legitur* (H. 1 *verso*): Pugnantia sunt: corpus Christi in coelo contineri et carnem et ossa habere, et in coena invisibiliter et insensibiliter sine carne et ossibus comedi.

2) Voila comme ces gens de bien sont conscientieux à diffamer ceux qui sont trespassez.

ut omnia sibi arrogent, guttam spiritus non relinquunt Christi servis, ex quorum tamen laboribus, si qua ipsi praediti essent docilitatis gutta, proficere debebant. Durior tamen calumnia est quod addunt, contra conscientiam nos veritati resistere, cuius ut iniquitas toti mundo nota sit, te Christe fili Dei, summe [pag. 285] mundi iudex, cuius imperium diabolis ipsis formidabile est, appello, ut nunc et in illo die palam facias, tantusne unquam furor animo meo obrepserit, ut doctrinam tuam ullo mendacio vel corruptela inficerem. Quod si ab hoc crimine purum et remotissimum esse vides, imo mihi fidus es testis, sincere et ex animo profiteri quam ex sacrosancto evangelio tuo didici fidem, ut diabolicam istorum hominum maledicentiam compescas, quos vel sua pertinacia vel fastus sic excaecat ut pervertant omne discrimen.

Nunc rursus ad vos, pii lectores, sermonem converto, quos omnes obtestor, ne tinnitu illo, quo gloriantur Magdeburgenses, sensus vestros obstupefieri sinatis. Haec vox in eorum linguis assidue resonat, non esse disputandum, ubi Christus unicus magister ac doctor quid credendum sit clare docuit, non esse litigandum, ubi idem [pag. 286] summus iudex protulit apertam sententiam. Nempe quia nec quidquam in nos magis odiosum, nec sibi magis plausibile fore vident, quam si persuadeant imperitis, non posse de hoc mysterio moveri quaestionem, quin labascat Christi autoritas. Eiusdem artificii est, quod subinde clamitant non minore periculo audiri humanam rationem, quam si quis meretriculae blanditiis illectus, se in exitiales laqueos coniiciat. Atque haec quidem licet conciliandi favoris causa linguis personent, metuendum tamen nobis non est, quin fucos istos statim abstergat rei cognitio. Ideoque nihil aliud nobis optandum, quam ut iudicium ex ipsa causa facere omnes sustineant. Illic vero statim occurret, non alia de causa Christi verbis interpretationem nos quaerere, nisi quia seria eorum reverentia cordibus nostris insidet: ratione quoque humana valere iussa, erectis supra mundum mentibus, mysterii huius altitudinem, qua decet fide suspicere, [pag. 287] et admiratione prosequi. Itaque discussis fumis, quibus perstringi simplicium oculos, ne ad ullam disquisitionem penetrent, iniquissimum est, facile evanescet falsa invidia, in qua totius suae defensionis summam locant adversarii.

IAM quid suo loco afferunt Bremenses? [1]) Ut quieta illis maneat status sui possessio, Lutheri magnanimitatem multis elogiis praedicant. Quod ego libenter patior: modo ne tam praeclari doctoris nomine perperam et indigne abuterentur in suum commodum, vel potius ad suam libidinem. Si quid vitii permixtum fuit summis Lutheri virtutibus, sepultum esse velim. Certe quaecunque fuerunt ne ea exagitem, donorum quibus praeditus fuit reverentia et amor me retinet: vitia autem pro virtutibus exosculari, stultae et praeposterae affectationis est. Minus etiam excusabilis inconsiderati zeli fervor, quod scripturam turpiter et pudendum in modum corrumpunt, ut Ioannis Baptistae [pag. 288] spoliis Lutherum exornent. Quamvis enim non negent etiam in Ioanne Baptista factum esse quod de venturo Elia praedixerat Malachias, volunt tamen de Luthero intelligi hoc vaticinium: quia sit Elias ille, per quem restituenda fuerint omnia: et quod in Ioanne Baptista semel factum est, non obscure, tam prophetae quam Christi testimonio, in Luthero fuisse iterandum. Qua falsitate non minus foedarunt Lutheri nomen, quam Aegyptii Ieremiae corpus, sepulcrum eius adorando. Atque ut Eliae nomen concedatur Luthero, sacrilegae tamen est temeritatis, asserere ultimum Eliam, ac si praecisa esset Deo manus, ne quem vel praestantiorem vel parem posthac emittat. Nam quo oraculo illis patefactum est, in unius hominis persona sic exhaustos vel imminutos esse potentiae Dei thesauros, ut nemo similis prodeat ex illa immensa et incomprehensibili scaturigine? Nec dubito [pag. 289] quin data opera vesanos istos praecones Satan excitet, ut profanis et nasutis hominibus suppetat, quam captant, maledicendi occasio. Atque utinam non minus in toto scripto quam in verbo uno mutila fuisset eius manus, qui attestari non potuit, nisi per unum T! [1]) Nam quum Lutherus principium hoc semper tenuerit, nec sibi, nec cuiquam mortalium fas esse, nisi ex verbo Dei sapere, mirandum ac dolendum est, tam imperiose eius placitis ecclesiam Dei astringi. Negabunt hoc sibi esse in animo. Paulisper ergo quiescat Lutheri nomen, donec sedata placidaque ratione causam egerimus.

Quod a falsis doctoribus cavendum esse monent, ego quoque recipio: nec alio tendunt nostrae admonitiones, nisi ut a pestifero eorum delirio sibi caveant filii Dei. Caeterum de re ipsa quid? magistraliter pronunciant se non symbolice nec metonymice accipere Christi verba: Hoc est corpus meum: sed ut sonant [pag. 290] relinquere in nativo suo sensu. Ego metonymiam subesse dico, quia non

1) *Magdeburgensium vestigia legunt in Westphali syngrammate Bremenses, quorum exhibetur* Admonitio et Contestatio ad suam plebem de constantia in agnita veritate evangelii cavendisque fermentis seductorum et phanaticorum (H 5 — K 3), *tum epistolae duae, altera ad Westphalum, altera ad ministerium Hamburgense, denique* Confessio de coena Domini L. 4 v. — M. 1).

1) *Epistolae modo memoratae ad Westphalum subscripserunt* Christianus Haveman *et* Ioannes T. A. *quem tamen Timannum Amsterodamum pastorem Bremensem fuisse ex altera epistola luculentissime patet.*

potest in panem competere nomen corporis, nisi quatenus symbolum est. Hanc sententiam satis superque confirmat quae inter signum et rem signatam ubique in scripturis occurrit analogia. Cur ipsi in crassa absurditate literalem ac crudum sensum arripiant, si ratio quaeritur, respondent hac postulatione nihil esse iniquius vel stultius. Quorsum ergo attinet quotidie eos ex suggestu clamitare, si ab ecclesia arcetur scripturae interpretatio? Sed clarus textus non indiget probatione, inquiunt. Nempe modo admitterent sacramentum esse sacramentum. Dum pronunciat Paulus ecclesiam mundatam esse lavacro aquae (Eph. 5, 26), sententiae huius veritas omnium consensu recipitur. Inde si colligant corruptibili aquae elemento purgari animae sordes, sol ipse iustitiae obscurabitur. Vere etiam ab eodem dictum esse, Christum indui in baptismo (Gal. 3, 27), [pag. 291] conveniet inter omnes. Iam si Christum in vestem transfigurent Bremenses, quales tenebras pro claritate inducent? Audimus tamen quid verba sonent. In ipsa porro interpretatione velim infesta signa ostendant, quibus nos hostiliter inter nos concurrere mentiuntur. Quanquam si quid alii ab aliis diversum tradiderint, nihil id ad causam. Tantum expendant lectores, an sacramentalis loquutio in communi scripturae usu fundata, quia Bremensibus non arridet, prorsus repudianda sit.

Sed quatuor rationes impediunt, ne a sententia discedant. Prima est, quod Iesus Christus verus et perfectus Deus et homo inseparabiliter in unam personam unitus sit. Atqui naturae humanae cum divina unio non facit confusam utriusque unitatem, nec personae unitas naturam divinam sic permiscet cum humana, quin utrique salva maneat proprietas. Certe Christi anima propius [pag. 292] ad divinitatem quam corpus accessit. Neque tamen ideo confessus est Lutherus Christum, quatenus homo erat, rerum omnium semper praescium fuisse. Secunda eorum ratio est, quod dextra Dei, in qua sedet Christus, ubique sit. Quasi negemus Christum mediatorem Dei et hominum omnia ineffabili modo implere, ut totus ubique sit: et tamen secundum carnem in coelo sedem occupet. Tertia ratio est, verbum Dei non esse falsum vel mendax. Atqui non agitur de falsitate verbi, sed de praefracta eorum contumacia, qua fit ut ne primis quidem scripturae rudimentis locum tribuant. Nam si hic eorum permissu et pace locum obtineat quae invitis ipsis et repugnantibus vigere in omnibus sacramentis debet regula, mox finitae erunt omnes lites. Quarta ratio est, quod Deus multiplices et varios habeat modos alicubi in aliquo loco essendi. Sed haec varietas non facit, ut Christi corpus quum coenam [pag. 293] institueret uno in loco visibile, finitum et mortale fuerit, pluribus simul in locis invisibile, immensum et immortale. En quam vere iactent, certa, firma et irrefutabilia esse, quae ad stabiliendum suum errorem obtendunt; in quo ut secure acquiescant, facit eorum stupor: tuto certe nequeunt.

Nam quod obiiciunt figuram corporis non fuisse traditam, nec signum sanguinis fuisse effusum, hinc clarius perspicere licet, quam audacter isti paterculi cum umbra sua digladientur. Quorsum enim tendit quae a nobis ponitur metonymia, nisi ut panis sacramentali modo verum sit Christi corpus pro nobis crucifixum? Atque ita sub externo symbolo nobis vere communicetur? Nec physicis modo argumentis nitimur, sed quod scriptura de carne Christi aperte docet, volumus firmum et inviolabile stare: sicuti paulo ante admonui non affingere nos Christi verbis alienum sensum sed quem exigunt similes loci. Pulchre se expediunt [pag. 294] Bremenses, quia scriptum est: Frustra me colunt mandatis hominum (Matth. 15, 9), cunctis rationibus clausam esse ianuam. Quam vero intempestive plausibili illo dicto se arment, humanae rationi semper Dei verbum opponi debere, iam saepius me palam fecisse existimo. Sicuti enim clausis oculis libenter sequimur quocunque voce sua nos Deus vocat; ita nolumus bruto stupore miscere nos immundis animalibus quae ungulam non findunt.

Ne haec memorabilis epistola iusto pondere careret, nomen suum apponit Christianus Haveman. Accedit alter subscriptor Ioannes T. A. qui unus sua celebritate personas omnes sustinet. Haec enim verba sunt: Propter opportunitatem fidelium Christi membrorum, quae erant ad vos obiter abitura, non potuimus habere omnium piorum fratrum suis manibus descripta testimonia: aliqui enim civitate aberant, aliqui aedibus: interim ut [pag. 295] in ore duorum testium veritas sit rata, testor, etc. Iam vero praetextu verborum Christi tam fastuose cristas erigere nihil miror qui primis nominum literis orbem terrarum ad credendum obstringunt. Idem tamen alibi [1]) non tantum in exprimendo nomine liberalior est, sed etiam in frigida et insulsa additione facetus vult haberi scurra: Ego Ioannes Timannus Amsterodamus pastor ecclesiae Bremensis in ecclesia Martiniana, sive, si sacramentariis placet, in ecclesia sancti Martini episcopi Turonensis. Ho[c] gravitatis specimen ad conciliandum homini fidem scilicet valebit.

Tot ineptiarum pertaesus, iam ad alios transirem, nisi me paulisper adhuc teneret alia eorum confessio, quam sibi summa necessitate expressam fuisse dicunt ob nugas meas sibi dedicatas. Qui[s] autem non Bremenses modo, sed reliquos eiusdem factionis officium a me exhibitum [pag. 296] ade[o] stomachose respuere video, breviter admonitos es[se]

1) *Scil. in subscriptione Confessionis.*

velim, de nihilo excandescere. Clamitant sibi summopere displicere, quod librum meum sub specie honoris Saxonicis ecclesiis obtrudere ausus fuerim. Atqui mihi ignoscendum est, si homines esse putavi, qui sua truculentia meram feritatem spirant. Quanquam mihi in promptu est verior excusatio. Neque enim Westphali subscriptoribus librum dicare mihi decretum fuit; neque id ullo verbo unquam prae me tuli. Inscriptio est: Ad probos omnes Christi ministros et sinceros Dei cultores, qui puram Evangelii doctrinam in Saxonicis ecclesiis et Germania inferiore colunt et sequuntur. Ex quorum numero se minime esse produnt, quibus superbia loco pietatis est: quos ferocitas omni humanitate spoliat: et quibus obstinatio nihil moderationis reliquum facit.

Confessio est, verum Christi corpus substantialiter edendum in coena [pag. 297] porrigi. Nos quoque veram carnis Christi κοινωνίαν de qua loquitur Paulus, non minus luculente asserimus: modi tantum definitio quaeritur. Negant sibi curae esse Bremenses quomodo id fiat, quia simpliciter credunt Christi verbis. Iterum excipio, nos simpliciter Christi verbis credere, neque tamen ultro suffocare lumen spiritus, neglecto interpretationis dono. Ita concidit speciosa eorum excusatio, dum se quatuor authenticis testimoniis constringi dicunt, Matthaei, Marci, Lucae et Pauli. Neque enim fidem illis abrogat nostra doctrina, sed quod praeposteri isti homines tenebris involvunt, fideliter dextreque elucidat. An vero firmissime illi omnes et absque ulla interpretatione asserant verum et naturale Christi corpus esse panem, lectio doceat. Hoc eliciunt Bremenses ex contextu. Ergo et nobis ex eodem contextu elicere liceat, aliter quam imaginantur, corpus et sanguinem nobis in coena offerri [pag. 298]. Quid in calice dari recitant Lucas et Paulus? Nempe testamentum in sanguine. Eadem quum sit corporis ratio, sequetur ex Christi verbis non aliud posse colligi, nisi sanciri sub pane nobis foedus in corpore filii Dei, quod pro nobis crucifixum est. Edere iubemur, quod pro nobis crucifixum est corpus. Nempe ut sacrificii illius, quo expiata sunt mundi peccata, fiamus participes. Si res coniunctas esse excipiunt, sacrificii fructum et carnis communicationem, hoc ipsum nunc urgeo: quando eadem lege et iisdem verbis corpus suum et foedus in corpore offert filius Dei, alterum non recipi sine altero. Quia dictum est: Edite, hoc est corpus meum, volunt Christi corpus ab hominibus qualescunque sint, substantialiter comedi. Cur non ego contra, quoslibet ex calice bibendo foedus recipere? Ita sequetur, vere et spiritualiter Christo communicare quicunque ad mensam accedunt. Nodum hunc expediant Bremenses, nisi [pag. 299] strangulari velint. Etsi autem verum Christi corpus comeditur in coena, non ideo tamen, sicuti volunt, spiritualis interpretatio excluditur, quae modum distinguat, quando haec optime conveniunt, idem corpus, quod semel victima factum est, nobis dari, neque tamen comedi carnali modo. Certe Augustini et Hieronymi aetate nemo ambigebat, quin unicum esset Christo corpus. Ille tamen, ut obviam eat crassae imaginationi, Christum inducit loquentem: Mysterium vobis commendavi, spiritualiter intellectum vivificabit vos. Hic etiam asperius pronunciat, aliam esse carnem Christi, qua in coena vescimur, quam quae in cruce oblata fuit: et alium bibi sanguinem, quam qui fuit oblatus. Non quod re vera diversas carnis et sanguinis naturas esse putaret: sed quo certius exprimeret in mysterio comedi, hoc est, fieri arcana spiritus virtute ut Christi caro vere spiritualis nos vivificet. Antehac [pag. 300] aliquoties negarunt spirituale esse Christi corpus, quod nobis proponitur in spiritualem cibum. Quasi vero minor sit hodie corporis gloriosi dignitas in Christo, quam olim futura est in omnibus eius membris. Paulus de generali piorum resurrectione disserens, quod nunc est animale, inquit, tunc fiet spirituale: quia absorbebitur mortalitas a vita (1 Cor. 15, 44). Iam uno errore non contenta Bremensium pervicacia omnem spiritualem modum, et interpretationem excludit. Longe etiam crassius ex frangendi verbo inferunt, panem qui in coena distribuitur, verum et naturale esse Christi corpus. Paulus, fateor, uno in loco (1 Cor. 10, 16) panem frangi dicit, alio autem: Hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur (1 Cor. 11, 24). Sed miror bonos istos hebraicae linguae doctores, qui paulo post ex pronomine Hoc faciunt masculinum pronomen Hic, quia neutro genere carent Hebraei, non tenere quod pueris elementariis tritum est, [pag. 301] verbum praesentis temporis debere in futurum resolvi. Certe idem dicit quod reliqui evangelistae, apud quos nulla quotidianae fractionis fit mentio, sed tantum memoratur traditio in cruce facta. Quare Frangi Paulo tantundem valet, atque immolari: nisi quod ad mysticam actionem, quae vivum est mortis Christi speculum, alludit. Commentum ergo, quod pro genuino sensu obtrudunt Bremenses: Hoc est corpus meum, quod pro vobis in pane frangitur vel distribuitur, nihil aliud quam belluina profanatio est, quae piis omnibus, ut spero, exsecrabiles eos reddet cum suo errore, quem aliter tueri nequeunt, nisi omnia pervertendo.

In nomine κοινωνίας cur tantopere insistant nulla est causa. Participationem significat. Quid tum? Nam si inde colligant substantialiter comedi Christi corpus, vicissim dicemus sacerdotes substantiam altaris vorasse, et substantialiter etiam deglutiri idolum a suis cultoribus [pag. 302] quando in utroque κοινωνίαν statuit Paulus eodem loco. Quod etiam veteris testamenti symbola et figuras hinc

procul reiiciunt, fateor quidem umbrarum et corporis tenendum esse discrimen, modo ne pereat nobis similitudo, quam spiritus sanctus claro asserit. Antiquae et recentioris ecclesiae testimonia quo iure obtendant supra copiose ostendi. Nec nova refutatione opus habet quod de omnipotentia Christi rursus iactant. Quod ergo mendacii Christum arguere contendunt quicunque metonymiam esse docent in Christi verbis, qua rei signatae nomen signo tribuitur, ut panis symbolice Christi sit corpus, barbariem omnem superat: praesertim quum furiosum simul anathema evomant, se penitus inferis commendare, qui virtute spiritus sancti dicunt, animas nostras carnis Christi substantia pasci spiritualiter, atque ut simus huius communicationis participes, volunt nos in coelum assurgere. Hoc certe modo totam veterem ecclesiam ad inferos [pag. 303] detrudunt, quae in celebrando hoc mysterio solenni praefatione ad mentes sursum tollendas hortata est. Si non modo maledicta est metonymia sed blasphemia scatet, quid misero Augustino fiet, cuius verba ante recitavimus? Panem coenae quodammodo esse Christi corpus, quia nisi sacramenta earum rerum quas figurant obtineant nomen, sacramenta non erunt. Nam quo sensu interdum veteres carnali ore sumi Christi corpus dicant, alibi exposuimus, nempe quo simul etiam adiungunt consumi. Quibus verbis freti Cremenses, si excrementis annumerent Christi corpus, quis non a tali prodigio abhorreat? Ut aliquando finiam, si ex Christi verbis: Edite, hoc est corpus meum, infertur, ore carnali percipi substantiale Christi corpus, nihilo infirmius erit argumentum, divinam spiritus essentiam carnalibus oculis fuisse conspectam: quia dictum est: Super quem videris spiritum sanctum. Ita fiet, ut aeternus Dei spiritus transierit in columbam visibilem.

[pag. 304] Sequuntur Hildeshemenses [1]), qui magna fiducia causam hanc se aggredi iactant: quia Christo patrocinentur, et nobis interitum instare denunciant, quorum mentes sui admiratione sic tumere dicunt, ut superbia diffluere videantur. Magnificum exordium, modo ne amphora in urceum declinet [2]). Imo vero paulo post videbimus tam sonoras iactantias in nihilum prorsus recidere. Et confessio quidem ab ipsis mox addita mihi esset tolerabilis, nisi eam paulo post foedis commentis corrumperent, Christum coenam instituisse, ut perpetuus esset huius mysterii in ecclesia usus. Illic mandatum et promissionem contineri, proponi oculis corruptibilem panis et vini materiam, verum Christi corpus simul dari, extra controversiam est: ideoque in sola definitione lis restat. Et quoniam in gratiam Westphali recta me petunt, causam meam defendere sufficiet. Facessant odiosa sectarum nomina. Qua fronte me nihil [pag. 305] mysterii, nihil spiritualis fructus relinquere in coena dicunt, quia nuda elementa statuo, quae nihil a reliquo pane et vino differant? Atqui ubique testificor, quia minime fallax est Christus in suis signis, visibili elemento annexam esse veritatem, vereque praestari intus arcana spiritus virtute quod figurant panis et vinum. Et paulo post fateri coguntur multa nos non male docere de manducatione spirituali, cui si nihil consolationis inest vel fructus, ubi reperietur consolatio? Eam vero si non sentiunt, quam pudendus stupor? Sed ita vario raptari necesse est malae causae patronos, quibus tota in calumniis fiducia sita est. Si ut mutuo se oblectent iocosis fabellis certatim illis propositum est contra nos mentiri, hac sane voluptate ad satietatem fruantur. Sed quantae caecitatis est, non videre mendacia sua spargendo et vulgando hoc tantum ipsos consequi, ut invidia, qua nos gravare volunt, tota [pag. 306] in autores redundet. Scitur passim nos Christi institutionem sua veritate non nudare, nec simplicem vocare panem, qui in peculiarem usum sanctificatus est. Clare enim docemus, quisquis sacrum panem vera fide recipit, non secus in spiritualem vitam ali Christi carne, quam terreno pane corpus sustinetur. Quorsum igitur iuvat obiectis fumis obscurare causam, quibus discutiendis nihil est negotii? Cur non ingenue potius disceptant, ut palam inter se confligant nostrae sententiae.

Fatemur utrinque veram carnis et sanguinis Christi communicationem proponi in coena. Caeterum, ubi modi explicatio a nobis additur, fieri arcana et incomprehensibili spiritus virtute, ut Christus vere carnis et sanguinis sui substantia animas nostras e coelo pascat, et panem ac vinum vera esse pignora rerum coelestium quas figurant: quia quidquid ex Christi mandato promittit minister, ab ipso autore impletur [pag. 307]. Hic iam resilire incipiunt Hildeshemenses. Et quia iniurias retaliare meum non est, modestius eos et verecundius loqui fateor, quam alios hactenus audierimus. Ab ipsis aperte damnatur sacramenti adoratio et genu flexio; periculis terreri conscientias si vel panis in terram cadat vel aliquid simile accidat, superstitiosum esse dicunt; mysterii et symbolorum voces non formidant, Magdeburgensium instar. Denique multa velint nolint, communia nobiscum habent. Tantu in his duobus cardo nostrae quaestionis vertitu quod non spiritualiter modo in coena comedi Chris corpus, sed etiam substantialiter sub pane inclusu esse: nec a solis fidelibus, sed promiscue a quibu libet percipi affirmant. Intra hos cancellos posth se contineant, si propositum est mecum disputa

1) Confessio fidei de eucharistia exhibita a pastoribus et ministris ecclesiae quae est Hildeshemiae. (l. c. M. 2 — O. 6).
2) mais la queue ne s'accorde gueres bien à la teste.

Suis calumniis si me implicent, satis, opinor, convicta est eorum improbitas. Quo minus ferendum est versutiam eos nobis obiicere, qua sola plausibilem [pag. 308] suam causam facere conantur: nisi quod crassior est eorum impudentia, quam ut posthac quemquam sanae mentis decipiat.

Nunc quibus verbis me oppugnent videndum. Blasphema, inquiunt, derisio est, dicere corpus Christi vorari, coelo elici, pani affigi. Si de Christi institutione sermo esset, impia, fateor, subsannatio esset in his verbis: sed in notandis crassis erroribus quid reperietur blasphemiae? Carnali ore comedi volunt, et dentibus atteri Christi carnem. Idem corpus et immensum esse, et invisibile sub pane latere innumeris simul locis contendunt: panem vere et proprie corpus esse volunt. Tam prodigiosos errores sine blasphemia attingere fas non erit? Quare non est quod nos impudentiae insimulent, si sacram Christi institutionem ab insulsis absurdisque eorum figmentis nota aliqua discernimus. Nam de ipso mysterio qui tam reverenter loquantur, in tota sua factione non reperient. Sed [pag. 309] unde nos probant blasphemos esse? Quia Paulus vocat templa Dei, et inhabitare Christum docet in piorum cordibus per fidem (2 Cor. 6, 16). Ac si ubi Deus pater et Christus nos sibi in domicilia elegit, modus habitationis non spiritualis foret: de quo si ambigitur, sit ipse Paulus dicti sui interpres. Vos, inquit, templa Dei estis, quia spiritus eius habitat in vobis (1 Cor. 3, 16). Tertius locus ostendit qualis apud eos vigeat in scripturis citandis religio. Mysterium Paulus a saeculis reconditum vocat, quod Christus sit Colossensibus[1]) spes gloriae (Col. 1, 26 seq.). Ac si substantiam carnis Christi in nobis includeret. Nec vero vel imaginatione, vel generali potentia tantum ideo in nobis Christus inhabitat, quia substantiam carnis eius ore non comedimus. Nam illa peculiaris ratio satis superque non modo a brutis pecudibus (quas pro solito suo candore nobis obiiciunt Cyclopes isti) sed ab omnibus profanis discernit, dum nos Deus sibi in templa sanctificat [pag. 310], et Christus in corporis sui unitatem inserit, ut secum nobis sit communis vita. Conviciis si libeat certare, non deessent forte verba, sed repugnat natura, et animus penitus abhorret. Et longe malim elinguis esse, quam eorum maledicentiam aemulari. Se pudicas et incorruptas virgines faciunt, nos scortis similes quae scabiem suam praedicant: indignos esse clamitant, quos terra sustineat: quod nisi repente exterminemur e mundo, non posse nobiscum mitius agi, quam ut ad Scythas vel Indos ablegemur. Accusant principum segnitiem, quod non exserto gladio protinus deleant nostri memoriam: quia Christum dicimus secundum carnem relicta terra in coelos receptum esse. Etsi enim dum petulantiae suae quidvis licitum esse volunt, verba nostra depravant: rabiosis tamen spumis non efficient, quin semper dilucida maneat nostra doctrina, quamvis Christus deus et homo, Dei et hominum mediator, totus et indivisus coelum et terram [pag. 311] impleat, carnis tamen suae respectu non nisi in coelo esse.

Alibi recitavi vulgare illud scholarum proverbium, quod Christus ubique totus sit, sed non totum.[1]) Quod si notum fuisset bonis istis theologis, compescere poterat eorum rabiem. Qualis enim, obsecro, affertur Christo ignominia, si caro quam induit, et in qua passus est, in coelos sublata esse dicitur, sicuti in sepulcro inclusa fuit? Atqui neque a Iudaeis, neque a Saracenis quidquam atrocius posse dici clamitant. Cur non ergo contra angelos exserunt suam saevitiam, quia ratiocinari ausi sunt, Christum non esse in sepulcro, postquam resurrexerat? Si ubique est Christus secundum carnem pro divinitatis natura, stulta fuit haec responsio: Surrexit, non est hic. Dignus etiam Petrus qui crudelius omnibus sacrilegis plectatur, qui blasphemiam omnium deterrimam protulit, oportere Christum coelis comprehendi (Act. 3, 21). Quid de tota antiquitate dicam? constat enim [pag. 312] vetustos omnes scriptores, qui totis quinque saeculis post apostolos vixerunt, uno ore nobis patrocinari. Et hic nobis Osiandri sui stercora aspergunt: quasi ulla unquam inter nos affinitas fuerit. Contempserit sane Osiander pro suo vesano fastu humiliatum Christum, quid hoc ad nos? Quorum pietas notior est, quam ut hac mendaciorum labe foedari queat. Quin optimo iure in eorum capita inanem istum garritum retorqueo: quia Christum humiliatum negant, eos totam salutis nostrae summam exstinguere, et impie abolere incomparabile divini in nos amoris pignus. Nisi enim exinanitus fuerit Christus quum in cruce pendebat et iacebat in sepulcro, ubi humiliatio? Atqui tunc coelesti beatitudine potitum fuisse fingunt: neque id modo, sed carnem illam, in qua patiebatur, immortalem iam in coelis sedisse. Unde apparet, nihil ipsis esse propositum, nisi ut tonitru, vel crepitu miseras plebeculas dementent. [pag. 313] Filium Dei unicam gloriam et salutem dicunt in coelis regnare, liberrimum esse, nec pani affixum, nec sphaeris alligatum. Haec vero nostra fides et professio est: modo concedant Christi carnem coelesti gloria vestitam, non sua natura exutam esse. Idem igitur homo Christus, qui horribile et acerbissimum mortis genus pro nobis in cruce pertulit, nunc obtinet nomen super omne nomen, ut coram eo flec-

1) aux Corinthiens.

1) Lib. 3 Sent. distinct. 22.

tatur omne genu. Atque haec vera est plenaque imperii et potestatis libertas, quatenus ecclesiae caput est, omnia implere. Verum praepostere hoc ad probandam carnis immensitatem trahitur. Longe enim augustius erit, quamvis secundum carnem coelos inhabitet, spiritus sui virtute sursum et deorsum praesentem se exhibere, ut visum est, quam si carnis praesentiae necessario alligetur operandi virtus. Dicimus Christum mediatorem locorum distantia non impediri, [pag. 314] quominus vitam nobis ex carne sua instillet, ac praesentem eius carnis efficaciam exserat, in qua semel nos reconciliavit patri: carnem illam praedicamus non secus esse vivificam, ac terreno pane corpus nostrum alitur. Superba ista gigantum factio, nisi coram sistatur caro Christi, nullam eius praesentiam agnoscit. An non hoc est eum in angustias cogere? Quomodo e sepulcro clauso exierit, et per fores clausas ingressus sit ad discipulos, alibi exposui: ut liquido constet, perperam et inscite hoc praetextu colligi, Christi ascensum meras fuisse praestigias.

Iam quum ructandis maledictis nullum faciant, modum, fingunt tamen in hoc se esse totos, ut nos ad ipsam rei cognitionem trahant. Interim quia illis forte quispiam scythicam barbariem obiecit, de ea voce tam fervide tumultuantur, ut causa ipsa effluat: sibi indigne crimen hoc obiici ob eam doctrinam, cuius Christum, apostolos et omnes orthodoxos scriptores habent [pag. 315] autores. Atqui hoc imprimis erat considerandum, an Christus dicendo: Edite, hoc est corpus meum, corpus suum transformaverit, ut eodem momento mortale et immortale, visibile et invisibile, loco circumscriptum et immensum esset. Deinde, an Christi verba posteri ad prodigiosum hoc commentum traxerint, ac si substantialiter Christi carnem comederent, quibus in coena panis porrigitur. Neque enim, nisi hoc probato, a crimine liberantur. Quid vero impudentius, quam proterva fronte iactare veteris ecclesiae consensum, qui toties illis excussus est? Tropum non admittunt, quia nullus in verbis tam manifestis esse potest: Hoc est corpus meum. Quasi vero non aeque manifestus sit sermo: Super quem videris spiritum sanctum. Si in ventosa garrulitate equitare libeat, quam alte nos efferret verbum Videndi, nomen Spiritus? Et tamen si speciem columbae dicant fuisse spiritum, nihil absurdius. Falso hic criminantur tropum nos comminisci, quia ad mysterii altitudinem non perveniat rationis nostrae [pag. 316] captus. Quasi vero sub sensus nostros cadat incomprehensibilis illa quam asserimus communicatio. Nisi talibus imposturis ludere desinant, quam vereor ne retegantur eorum dedecora, quae operta manere praestaret. Certe traducendis eorum ineptiis adeo non oblector, ut earum me quoque pudeat. Ac facile patior quaecunque in nos evomunt probra, sine defensione legi: modo in memoriam simul doctrina nostra veniat, unde statim constabit quam intempestive uno hoc praetextu nos oppugnent, quasi tropum in Christi verbis suggerat nobis humana ratio. Quum semper satis sonore professus fuerim sic nobis in coena communicari Christum, ut modus sit incomprehensibilis: ideoque mysterium hoc, quod sensus nostros longe superat, nobis esse adorandum: quid sibi vult canina ista improbitas, nihil nos credere, nisi quod dictat humana ratio? Ac iam aliquoties supra monstravi, non aliunde quam [pag. 317] ex communi et perpetuo sacrae scripturae usu nos metonymiam in sacramentis statuere. Deinde ad hanc quam oppugnant interpretationem non tam physicis argumentis, quam coelestibus oraculis cogi. Plausibilis visa est ista exclamatio: Audisne caro? audisne ratio? Considera literas, considera sensum, reos vocari corporis et sanguinis quicunque indigne manducant, modo obediant institutioni: non mentitur spiritus, omnis autem homo mendax. Si quis rem a signo avelleret, in loco hoc diceretur. Sed ubi convenit, vere offerri sub panis symbolo Christi corpus, vere et sanguinem eius sub calice offerri, puerilis garritus est, tanta vehementia in carnem et rationem invehi. Quanto opportunius regerere liceret: Audisne latrator? audisne phrenetice? audisne bestia, veram nos carnis et sanguinis Christi communicationem in sacra coena asserere? Quorsum ergo tumultuaris? vel qua confidentia lectoribus tentas [pag. 318] eruere oculos, ne videant quod tam conspicuum est? Quod ad promiscuam manducationem pertinet, clarius refutatus est eorum error, quam ut verbum addere operae pretium sit. Reos esse dico corporis Christi coenae profanatores, nempe oblati, quamvis non recipiant: sicuti teste apostolo (Hebr. 10, 29), sanguinem Christi conculcat evangelii contemptor, non alia ratione, nisi quia voce sua Christus nos ad veram sui participationem invitat. Quod vero toties incredulos et perfidos obedire dicunt Christi institutioni, etsi argute dici putant, nugatorium tamen est[illegible]. Haec nimirum ratio est, cur initio a mandato e[illegible]t promissione institutionem separaverint. Quasi Christus coenam instituens, non addiderit coniunctim du[illegible]o reliqua. Imo quid aliud fuit coenam instituere, nis[illegible]si mandare, ut mysterium hoc peragatur promission[illegible]e interposita? Certe institutio Christi vera lex et re[illegible]gula est peragendae [pag. 319] coenae. Quis auten[illegible]m regulam a Christo praescriptam eos sequi dice[illegible]t, qui praeterito mandato sepultaque promissione ima[illegible]ginarium nescio quid fingent? Haec igitur bon[illegible]is istis theologis obedientia est, lusorie et fallaciter ab[illegible]sque fide nuda caeremonia defungi.

Has nugas gloriatur Tilemanus Cragius laetu[illegible]m se scripsisse.[1]) Utinam non fuisset immodico lae[illegible]i-

1) *Inter Hildeshemenses primus nomen et calculum adi[illegible]t*

tiae suae aestu ita abreptus ad insipidos clamores, sed qua decebat sobrietate et temperantia tractasset rem adeo seriam! Adulatur sodali suo Westphalo, quod Augustini testimonia contra nos coacervando tantum in se odium concitaverit. Inspiciat quae in hoc libello illis collectaneis contra obieci: mirum ni pudefactus iaceat. Etsi autem mihi, qui rectitudinem sincerumque candorem amo, odiosa esse fateor perversa eiusmodi ingenia, me tamen hic nugator mentitur homines odisse, quorum saluti in hac etiam qua utor verborum asperitate [pag. 320] ex animo consulo. Nam antehac quid apud eos valeat mansuetudo et lenitas in amica epistola expertus, hanc unam spem resipiscentiae esse puto, si insanum eorum fastum durius retundam. Ac iam mihi erga omnes plane defunctus videor, nisi forte libeat non absque molesto lectorum taedio decies eadem repetere. Imo forte longius quam par erat, sermonem protraxi. Quid enim Bremenses refellere opus fuit, qui nihil fere attulerant, praeter animum nocendi? Cur autem collegis suis violenter domi oppressis, [1]) virus suum in me procul evomant, una haec ab illis obtenditur ratio, quia contempserim ebrios Saxones. Atqui si non sunt ex numero, quorsum attinuit tantopere eos excandescere? Quanquam hinc apparet, bonos istos Areopagitas, ut vitendae lucis molestia se liberent, decreta sua in tenebris scribere. Westphalum alicubi hominem temulentum vocare contigerat, [2]) non [pag. 321] ut bibacitatem illi obiicerem, sicuti interpretatus sum: sed qualiter propheta ebrios esse dicit, et non a vino, qui stupore percussi, aut vertigine correpti, a sana mente exciderunt. Quod privatim de uno homine dictum est, ad totam gentem trahi caecae profecto temulentiae est. Itaque posthac cautiores esse discant, ne caeca ultione praecipites ferantur. In causa vero tractanda quam fuerint securi, hoc uno documento perspicuum fiet, quod probata manducatione veri corporis, praeterito modo, palmam se adeptos confidunt. Atqui an verum comedatur in coena Christi corpus, ego in dubium nunquam vocavi: tantum admoneo videndum esse, quomodo.

Quam vero ludibundi suum obsequium praestiterint Westphalo, subscriptionum quoque ineptiae, [3]) quas exagitare piget, palam faciunt. Praesertim Hildeshemensis ille vesana laetitia exsultans, indignus fuit quocum verbum facerem: ut [pag. 322] cumuli vice ad iustam mensuram additae fuerint duae responsiones. Reliqui [1]) ubi viderint, quidquid sibi visi sunt plausibiliter obiicere, abunde esse refutatum, sibi nihil peculiariter responsum esse in lucro ponant. Quam vero cupidi sint certaminum quae totum orbem perturbent, ex furiosis eorum instigationibus apparet. Neque enim dissimulant, nulla re se gravius cruciari, quam quod in easdem trahere pugnas nequeant quoscunque vellent. Et quo minus proditionis accusent quicunque a nobis dissentiunt, non aliud obstat, quam quod suam paucitatem detegere verentur magno cum probro. Ut taceamus nos, istorum, qui etiam in dissensione pacem fovent, silentio satis damnatur Westphalicae factionis intemperies. Prudenter enim considerant quod res est, quum utrinque inter nos conveniat, vere nobis offerri in coena Christi corpus et sanguinem, quorum substantia animae nostrae pascantur, [pag. 323] tantum in modo manducationis differant nostrae sententiae, non esse hanc sibi iustam digladiandi causam.

Si fiat iusta comparatio, permulta sunt quae iure nos ad dimicandum acrius impellant. Nec tamen per me stabit, donec spes aliqua pacificandi ostensa fuerit, quo minus salva inter nos benevolentia maneat. Atque idem ego, qui indigne provocatus vehementior fui in hoc scripto quam ferebat voluntas, si mihi ad amicam disceptationem locus ac dies indictus fuerit, praesto me statim fore profiteor ac spondeo: et quidem ea animi lenitate praeditum quae optabilem piae sanctaeque consensionis successum non moretur. Neque enim is sum qui intestinis dissidiis oblecter, vel quem eorum qui mihi subscribunt gratulationes sic titillent, ut materiam palmarum ex certaminibus libenter captem. Quin potius eorum qui sedandis contentionibus suam autoritatem interponere debuerant cunctatione [pag. 324] hanc mihi necessitatem iniungi apud me deploro. Saepius de pacificatorio aliquo conventu sparsi sunt rumores. Nec vero credibile est, tantam esse in principibus segnitiem, quin eorum animos tam calamitosa ecclesiae dissipatio ad curandum remedium sollicitet. Ergo sicuti non dubito rem in eorum consiliis fuisse non semel agitatam, ita quid remoram attulerit nescio: nisi quod magno cum dolore video, dum alii sibi pertinacius addicti sunt, sinistris alii suspicionibus indulgent, rem utilissimam vel negligi, vel etiam respui. Caeterum, quibus tolera-

---

his verbis: Ego Tilemannus Cragius scripsi, et subscripsi laetus pro tuenda veritate verbi Christi (*l. c.* O. 6 *verso*).

1) *Notissimae sunt et tristissimae turbae Alberto Hardenbergio a Lutheranis Bremensibus motae.*

2) *Vide quae annotavimus ad Praefationem primae defensionis pag. nostra* 7.

3) *Cragium sequuti sunt* Theodoricus Holthusius Berengarianam haeresim et nuper ortam Zwinglii damnans, Nicolaus Bismarcius Osterburgensis pro veritate tuenda contra falsum dogma sacramentariorum, Henricus Lanius improbans dudum explosum dogma Cinglianorum etc.

1) *Scil. Hamburgenses, Lubecenses, Luneburgenses, Brunsvicenses, Hannoverenses, Vismarienses, Sverinenses, Husumenses, Ditmarienses, Northusani, quorum succinctae declarationes exhibentur l. c.* O. 6 — S. 8.

bilis erit ingenua veritatis defensio, si ad amicum colloquium ventum esset, aequiores inde discessuros, mihi dubium non est. Quacunque igitur rabie posthac isti homines ferantur, mihi decretum est sanam doctrinam placide et absque contentione tradendo, sobriis, docilibus et modestis potius consulere, quam apud protervos, fastuosos et obstinatos [pag. 325] verba perdere. Interim Christum precabor, cuius proprium est colligere quidquid est in mundo dissipationis, ut huic infelici dissidio, cuius spem abrumpunt nostri adversarii, remedium ipse inveniat.

FINIS.

BREVIS RESPONSIO IO. CALVINI

AD

DILUENDAS NEBULONIS CUIUSDAM CALUMNIAS

QUIBUS

DOCTRINAM DE AETERNA DEI PRAEDESTINATIONE
FOEDARE CONATUS EST.

EXCUDIT CRISPINUS
M. D. LVII.

operae pretium erit. Ac quia propositum ei est, abrogare Deo summum imperium et petulanter sententiam hanc proscindit, consilium Dei primam esse rerum omnium causam: breviter quas in medium adducit rationes perstringam. Platonem rectius sensisse dicit, qui non patitur Deum vocari malorum autorem. Quid sentiat vel loquatur Plato nunquam hic nebulo cognovit. Adeo enim a mali voce abhorret profanus ille scriptor, ut diserte neget incommoda, quibus sumus obnoxii, a Deo provenire. Quod nihil aliud est, quam Deum privare iudicis officio. Calvino autem, et ante eum Luthero, ac Bucero, pridem etiam Augustino, aliisque piis doctoribus nihil minus unquam in mentem venit, dum summam omnium quae in mundo aguntur, causam esse praedicant Dei voluntatem, [pag. 8] quam Deum illaqueare aliqua culpa. Passim Calvinus commentum de absoluta Dei potentia, quod in scholis suis ventilant sophistae, acriter repudiat, et detestabile esse asserit: quia ab aeterna Dei sapientia et iustitia separari non debeat potestas. Quo satis refellitur impuri huius canis protervia, dum probos et fidos ecclesiae doctores blasphema, horrenda inauditaque verba effutire dicit, quae non minus futiliter quam maligne ex sua ipsius officina profert. Porro non esse Deum malorum causam primo ex lege naturae probat, et divini, ut ipse loquitur, Platonis autoritate, apud quem vocatur Deus boni causa. Solutio facilis est, in notitia boni et mali vere insculptam esse imaginem eius rectitudinis, quam in Deo esse fatemur omnes. Atque ut quisque vitam suam format ad legem naturae, ita referre Dei naturam. 1) Deo enim placet iustitia, sicuti [pag. 9] abominationi est iniquitas. Quomodo autem occulto iudicio moderetur quaecunque perperam ab hominibus fiunt, nostrum non est definire, nisi quod statuere oportet, quidquid agat, eum nunquam deflectere a sua iustitia.

Idem respondeo ad secundum argumentum. Quaerit bonus hic Dei patronus, si Deus autor peccati est, cur prohibet ne fiat, et hominibus non laxat habenas? Primo, quo pertinet iste latratus, Deum fieri peccati autorem? Monstra enim sibi ipse confingit, quibuscum depugnet. Deinde, quid si retorqueam (alio tamen modo) quod vere dici potest pro asserenda Dei omnipotentia: Si non vult fieri Deus quae fiunt, cur non impedit, sed habenas hominibus laxat? Sed ex hac specie repugnantiae elicere promptum est quod dicit Augustinus, Deum admirabili occultoque modo iuste velle fieri, quae iniuste fiunt, ut [pag. 10] in lege vere expressa sit eius voluntas, odio habeat iniquitatem, rectitudinem probet. Ex hoc fonte manant quae legi adiunctae sunt maledictiones: quia, nisi Deo maleficia displicerent, sicut contraria sunt eius naturae, poenas neque denunciaret neque exigeret. Itaque supervacuum est quidquid coacervat nebulo, ut eum ab ignominia liberet, qua ipsum suggillat, anxie quasi in causa dubia laborans, ut Deum ostendat bonum esse.

Postquam aliquamdiu suas calumnias blateravit, propius congreditur, quosdam his periculosis temporibus, quamvis non audeant aperte docere malorum causam esse Deum, idem innuere aliis loquendi formis, quod Adam Deo volente peccaverit, et impii non solum Dei permissu, sed etiam impulsu maleficia omnia perpetrent. Hic cum deploratione excipit bonus rhetor: O miser homo! qui fieri potuit Deum hoc voluisse, qui [pag. 11] ad imaginem suam Adam creaverat? Quasi vero meum sit de absconditis Dei iudiciis exactam rationem reddere ut ad unguem teneant mortales coelestem illam sapientiam, cuius altitudinem suspicere iubentur. Quin potius stultam hanc garrulitatem praeciso responso abrumpat Moses, quum dicit: Abscondita sua sint Deo nostro: haec autem quae trado, vobis revelata sunt (Deut. 29, 29). Videmus ut Moses populum legis doctrina contentum esse iubens, interim admoneat sua Deo manere consilia, quae adorare, non exquirere 1) oporteat.

Iam quia videt suam aciem in hac parte retundi vel hebescere, 2) stylum rursus in eos acuit, qui Deo non solum volente, sed etiam impellente scelera perpetrari dicunt. Hic vero quasi in amplissimo campo exsultat, nihil prorsus maledicentiae omittens ad gravandos pios doctores, quorum utinam virtutes vel centesima ex parte imitaretur. [pag. 12] Ac primum eos miscet Libertinis, quibuscum si disceptatio ei foret, optimam causam perderet pro sua inscitia. Iam quum exstet Calvini liber contra Libertinos, non minus fortiter quam dextre Dei iustitiam asserens: cuius frontis est utili sanctoque labori tam indignam mercedem referre? Contendit Deum, si homines ad peccandum impellat, diabolo fore peiorem. Ut hoc concedam, quid ad Christi servos, quibus furiosum bellum indicit? Videndum tamen quibus rationibus nitatur. Faciat, inquit, et tentet Satan quidquid potuerit, hominis voluntatem cogere non potest: Deus, qui cor hominis in manu sua habet, voluntatem potest cogere. Ergo si ad malum cogere velit, illud faciat, velis nolis. Hic vero quam audax sit imperitia, apparet. Inter omnes sanae mentis optime convenit, peccatum nullum esse nisi voluntarium. Invitos qui peccare dicat, non reperietur. Sic autem ex verbo Dei Calvinus [pag. 13] docet, Augustinum piosque alios scriptores sequutus, quum sponte homines peccent, Deum tamen effica-

1) retient et represente le naturel de Dieu.

1) non pas esplucher ne contreroller.
2) ou qu'elle rebousche.

ciam erroris Satanae dare, ut reprobos huc illuc impellat, sicut Paulus loquitur (2 Thess. 2, 11). Ita etiam Dei mandato egreditur Satan, ut sit spiritus mendax in ore omnium prophetarum ad fallendum Achab (1 Reg. 22, 22). Caeterum hic scripturae testimonia congerere propositum non est: sed tantum breviter indicare, quam pracpostere hic latrator contra innoxios invehatur. Quomodo, inquit, cognoscitur homo malus, nisi malum agendo? Deus ergo, si malum faciat, malus erit. Quasi vero nos occultis Dei iudiciis tribuentes quidquid licentiae Satanae permittit, ipsum dicamus peccati autorem: ac non potius aperte testemur omni culpae societate esse remotissimum: quia non nisi iuste et recte reprobos excaecat et indurat. Sed eadem, inquit, erit Dei et diaboli voluntas. Longum esse discrimen antehac [pag. 14] ostendi: quia etsi idem velint, non tamen eodem modo. Quis enim neget impiorum interitum, quanquam a Deo procedat, Satanam cupide appetere? Sed alia est iudicis ratio, quam hostis meram crudelitatem spirantis. Deus Ierosolymam exscindi voluit: nempe voluit et Satan. Quanquam nodum hunc verbis Augustini quam meis malo solvere, qui in Enchiridio ad Laurentium cap. 101 clare disserit quomodo velit homo voluntate mala, quod Deus vult bona: veluti si malus filius velit patrem mori, et hoc idem velit Deus: quomodo denique per impias hominum cupiditates saepe quod decrevit perficiat, magis quam per servorum suorum bonas voluntates. Si diversus finis non obstat quo minus eadem sit voluntas, nonne praestaret hunc Dei patronum in profundissimis inferis demersum esse, quam foetidis suis cavillis conspuere eius maiestatem?

Et tamen criminari nos audet, quam ore [pag. 15] profitemur Dei iustitiam, animo negare: quum hic ipse quidem, quamlibet effraeni sit impudentia, negare ausit vitae integritati ex animo studere quos oppugnat: ipse vero sibi perinde indulgeat, ac si nullus sederet in coelo iudex. Utrum, quaeso, probabilius est ludibrio intus haberi Dei iustitiam, ubi viget pietatis sanctaeque vitae studium: an vero ubi flagitiis datur omnis licentia? Nam bonus hic censor nihil peius in Calvino et similibus odit, quam immodicum disciplinae rigorem. Quantumvis autem insulsus sit ac barbarus, facetias tamen scurriles accersit, quaerens uter maluerit Adam peccare, Deus an Satan: quasi iocose de tantis mysteriis garrire, imo proterve latrare sibi permittant pii et religiosi homines, qui dum fatentur non sine arcana Dei providentia lapsum fuisse Adam, iustum et rectum eius consilii finem non dubitant fuisse. Sed quia abscondita est ratio, eius revelationem sobrie exspectant, [pag. 16] quo die facie ad faciem videbimus Deum, quem nunc obscure et in aenigmate conspicimus.

Postquam vero ad satietatem usque bacchatus est in optimos viros, linguas illis abscindi iubet, Vulcanoque eos devovet. Quid si autem tantopere Calvino sit infensus in Serveti gratiam? et quia mortem socii dolet, nec aliter potest ulcisci, superat omnes carnifices saevitia. In duplici voluntate, quam Deo post Augustinum et alios pios doctores tribuit Calvinus, bonus censor dicit se battologiam [1]) mirari. Quis non putet doctum esse hominem, quando battologias crepare potest? Atqui tam putida affectatio satis ostendit, non alio quam venandae gloriolae studio sic eum balbutire. Addit postea distinctionem hanc a nobis fuisse excogitatam, quia alias aperte in Deum blasphemare deprehensi essemus. Ipsius vero aperte vel in uno hoc verbo deprehenditur phrenetica amentia, qui se iam toties [pag. 17] apertas blasphemias hominibus innoxiis exprobrasse non meminit. Ambiguane blasphemia fuit, Deum facere peccati autorem, peccatum velle, ad peccandum impellere, quasi naturae suae renunciaret, seque pasceret atque oblectaret sceleribus? Haec postquam proterve evomuit, nunc quasi sui oblitus, dicit nos tegere aliquo colore blasphemias, ne pateant. Videndum tamen quid ad refutationem afferat. Causatur hoc modo tribui Deo inconstantiam, quod aliud dicat, aliud cogitet, contra scripturae testimonia: Ego sum Deus, et non mutor (Mal. 3, 6). Item: Apud Deum non est transmutatio (Iac. 1, 17).

Atqui non cogitat ipse non Calvinum modo et similes impeti hac calumnia, sed Mosem ipsum: qui legem promulgari dicens Iudaeis et eorum filiis, Deo relinquit abscondita consilia. Quanquam non difficile erit eam diluere: quia Deus praecipiens quod rectum est, vere quid sibi placeat testatur: nec vero [pag. 18] aliud consilium occultat, quo iniquitatem, quam apud homines damnat, apud se vel amet, vel absolvere velit: sed mirabiliter iudicia sua exercet, ut pro sua inaestimabili sapientia et aequitate in bonum finem dirigat atque ordinet quae mala sunt. Neque enim malum per se, hoc est, quatenus malum est, Deum velle Calvinus concedet: sed in hominum sceleribus refulgere Dei iudicia, sicut per incestos concubitus Absalon Davidis adulterium punivit. Deus ergo Adae praecipiens ne gustaret de arbore scientiae boni et mali, obedientiam quam probabat exegit. Interea quid futurum esset non modo praescivit, sed etiam decrevit. Quod si asperum videtur delicatulo censori, non sapori doctrinae, sed morositati suae vel fastidio imputet. Quod enim verborum suorum pondere tanquam ferreo malleo infigere vult omnium cordibus, unicam esse Dei voluntatem quam nobis per prophetas et Christum [pag. 19] patefecit, sua autoritate Augusti-

1) battologie ou redite vicieuse.

nus fortiter repellit. Haec sunt, inquit[1]) magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates eius, et tam sapienter exquisita, ut quum angelica et humana creatura peccasset, id est, non quod voluit ille, sed quod voluit ipsa fecisset, etiam per eandem creaturae voluntatem, qua factum est quod creator noluit, impleret ipse quod voluit: bene utens et malis tanquam summe bonus, ad eorum damnationem, quos iuste praedestinavit ad poenam, et ad eorum salutem, quos benigne praedestinavit ad gratiam. Quantum enim ad ipsos attinet, quod Deus noluit, fecerunt: quantum ad omnipotentiam Dei, nullo modo id efficere valuerunt. Hoc quippe ipso, quod contra voluntatem Dei fecerunt, de ipsis facta est voluntas eius. Propterea enim magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates eius, ut miro et ineffabili modo non fiat praeter eius voluntatem [pag. 20] quod etiam fit contra eius voluntatem: quia non fieret si non sineret. Nec utique nolens sinit, sed volens. Nec sineret bonus fieri male, nisi omnipotens de malo facere posset bene. Nunc horribiles haereses et blasphemias, quas optimis nostri saeculi doctoribus petulanter ingerere voluit, in caput Augustini vibret. Verum quidem est, non alibi quam in scriptura quaerendam esse Dei voluntatem: sed ut porcus hic suo rostro omnia pervertit, non attendit, dum colitur a fidelibus reverentia et sobrietas, non tolli nec in nihilum redigi arcana Dei iudicia. Aliud autem est fidei modestia profundam illam abyssum suspicere: aliud vero contumaciter respuere, quia humanos sensus absorbet.

Iam ut omnia scripturae testimonia, quibus instructi admirabilem Dei providentiam asserimus, diluat, satis habet praefari semper haereticos abusos fuisse pietatis praetextu, et in nomine Dei incipere omne malum. Quasi [pag. 21] vero si hoc iactasse sufficit, non eodem responso evertere liceat totam coelestem doctrinam, ipsumque Dei nomen obruere. Addit postea se ad omnia quae possunt obiici duobus modis responsurum: nempe omnes scripturae locos, qui videntur Deo mali causam tribuere, non voluntatem efficacem notare, sed permissionem vel desertionem. Facessat calumnia illa de nomine mali vel peccati: scimus enim nihil magis alienum esse a Dei natura, quam peccatum: sed homines propria malitia sic agi, ut culpa tota penes ipsos resideat. Caeterum scripturae locos, quibus diserte exprimitur actionis effectus, in permissionem vertere, nimis frivolum effugium est. Atqui sic interpretati sunt patres: nempe quum loquutionis asperitas quosdam primo intuitu offenderet, in ea mitiganda dum nimis sunt anxii, et quoquo modo sese expedire student, ad rem ipsam minus attenti fuerunt. Et tamen nebulo hic, qui [pag. 22] patres quasi sibi familiares citat, inscitiam[1]) suam prodit: Nam arripiens quod Augustino adhuc iuveni, et in scriptura minus exercitato elapsum erat, clarissimos locos omittit, quibus in reali excaecatione, vel actuali, ut ita loquar, Dei iudicia agnoscit. Eiusdem ruditatis est quod dicit autore Hieronymo, tropice intelligendum esse, Deum facere mala. Verum si mala nihil aliud sunt quam res adversae, ut satis superque notum est, quid in re perspicua quaerendus tropus?

Iam de permissione breviter videndum. Ioseph (Gen. 37, 27) scelerate a fratribus venditur, Deum esse pronunciat a quo missus est, non autem fratres, et hoc consulto Deum fecisse asserit, ut patris sui familiae nutritius esset. Num ea est permissio? Dicit Iob Deum abstulisse quod latrones et praedones rapuerant. An illud auferre nullum actum designat? Dicitur Deus vertisse corda gentium, ut odio haberent populum suum. An dicemus passum fuisse, [pag. 23] ubi palam operari scriptura pronunciat? Iam quum dicitur tradere in sensum reprobum, et tradere foedis cupiditatibus, certum est commendari horrenda eius iudicia, quibus reprobos ulciscitur. Si tantum otiosus hoc fieri sinat, an iudicis partes implebit? Vocat Deus Nabuchadnezer securim in manu, vocat Assyrios virgam furoris sui, impios omnes vocat sua flagella, clare asserit se per eos exsequi quod decrevit (Ies. 10, 5). Quem locum hic inveniet nuda permissio? Ieremias (48, 10) Medos compellans exclamat: Maledictus qui facit opus Dei negligenter. Ecce, quidquid saevitiae exercent sanguinarii homines, alio respectu propheta vocat opus Dei, quia illorum manu poenas de Babyloniis exigit. Pronunciat David quidquid malorum patiebatur, Deum fecisse: ideoque obmutescit (2 Sam. 16, 10). Quibus tropis Facere in Permittere mutabitur? Denique Paulus Deum esse affirmat, qui mittit efficaciam erroris impiis, [pag. 24] ut credant mendacio (2 Thess. 2, 11). Ubi apparet operis efficacia, quo artificio tolletur consilium et voluntas? Praescribit bonus censor canonem, ut per locum illum: Tu es Deus iniquitatem nolens, alii omnes qui videntur Deo malum tribuere enarrentur. Sed quid hoc ad praesentem causam, quando nulla iniquitatis macula inuritur Deo, sed tantum dicitur summa rectitudine regere cunctas mundi actiones? Si quis a iustitia divelleret eius potentiam, opportuna esset illa exceptio, nihil Dei potentiae magis contrarium, quam tyrannidem. Nunc vero quia iniquitatem nolle dicitur, an hoc praetextu detrahetur e suo solio, ne sit mundi iudex? Nam quum saepe per impiorum manus iudicia sua exerceat, quisquis

1) Enchir. ad Laur. cap. 100.

1) *Add.* et bestiae.

CALUMNIAE NEBULONIS CUIUSDAM,

QUIBUS ODIO ET INVIDIA GRAVARE CONATUS EST

DOCTRINAM IOH. CALVINI

DE OCCULTA DEI PROVIDENTIA.

IOHANNIS CALVINI

AD EASDEM RESPONSIO.

M. D. LVIII.
EX OFFICINA CONRADI BADII.

CALUMNIAE NEBULONIS CUIUSDAM ADVERSUS DOCTRINAM IOHANNIS CALVINI DE OCCULTA DEI PROVIDENTIA.

Habet omnino doctrina tua fautores multos, Iohannes Calvine, vir paene toto mundo celeberrime, sed habet eadem etiam adversarios multos. Ego vero qui cupio unam esse doctrinam, sicut est una veritas, et omnes in eandem consentire, si fieri potest, putavi te admonendum esse familiariter de iis quae contra doctrinam tuam dictitantur, ut si falsa sunt refutes, et ad nos refutationem mittas, quo possimus adversus eos consistere: idque facias eiusmodi rationibus quae possint a populo intelligi.

Sunt autem multa in quibus a te dissentiunt multi: sed ego in praesentia, caeteris in aliud tempus omissis, agam tecum de uno argumento Fati sive Praedestinationis: quoniam et hic articulus magnas turbas excitat in ecclesia, quas nos exstinctas cupimus: et adversariorum argumenta videntur in hoc argumento esse talia, ut nondum refelli possint ex libris quos tu hactenus publicasti.

Circumferuntur autem super hoc argumento certi articuli ex tuis libris decerpti, quos ego hic ordine tumultuario ponam, deinde quae adversus unumquemque dici soleant, subiiciam, ut tu videas ad quae respondendum sit.

ARTICULI DECERPTI EX LIBRIS TUM LATINIS TUM GALLICIS IOHANNIS CALVINI DE PRAEDESTINATIONE.

I.

Deus maximam mundi partem nudo puroque voluntatis suae arbitrio creavit ad perditionem.

II.

Deus non solum praedestinavit ad damnationem, sed et ad causas damnationis et Adamum, cuius non modo praevidit lapsum, sed voluit decreto aeterno et occulto, ordinavitque ut laberetur: quod ut suo tempore fieret, lapsus causa pomum proposuit.

III.

Peccata quae committuntur, non solum permissione, verum etiam voluntate Dei committuntur. Nam frivolum est assignare discrimen inter permissionem et voluntatem Dei, quoad peccatum attinet. Qui hoc faciunt, Deum volunt blanditiis et adulatione demereri.

IV.

[pag. 5] Omnia quae a quovis homine perpetrantur facinora, bona sunt iustaque Dei opera.

V.

Nullum adulterium, furtum, homicidium committitur, quin Dei voluntas intercedat. Instit. cap. 14, distin. 44.[1])

VI.

Testatur aperte scriptura maleficia designari Deo non solum volente, sed autore.

VII.

Quod homines faciunt dum peccant, ex voluntate Dei faciunt, siquidem saepissime pugnat Dei voluntas cum praecepto.

VIII.

Induratio Pharaonis, atque adeo pertinacia animi et rebellio, opus Dei fuit, vel Mosi testimonio, qui totam Pharaonis rebellionem Deo ascribit.

IX.

[pag. 6] Voluntas Dei summa est indurationis hominum causa.

X.

Satan mendax est ex imperio Dei.

1) *Nunc lib. I. cap. XVII. 4.*

XI.

Deus velle dat operantibus mala, etiam suggerit pravos affectus et inhonestos, non solum permissive, sed efficaciter, idque propter suam gloriam.

XII.

Impii in impietate potius opus Dei quam suum faciunt.

XIII.

Necessario peccamus ex sensu Dei, quum ex nostro, sive fortuito, peccamus.

XIV.

Quae prava sua voluntate perpetrant homines, illa etiam procedunt a voluntate Dei.

ET HI QUIDEM SUNT ARTICULI. ITEM, QUAE CONTRA DICANTUR ACCIPE.

CONTRA PRIMUM.

[pag. 7] *Primum articulum dicunt esse contra naturam, et contra scripturam. De natura sic dicunt: Omne animal naturaliter amat suum foetum. Atqui haec natura est a Deo: ex quo consequitur, ut Deus amet suum foetum. Neque enim efficeret ut animalia amarent suos foetus, nisi amaret ipse quoque suos. Atque hoc probant hac ratione: Dixit Dominus: Egone parere faciam, et non pariam? Quasi hoc dicat: Quod ego facio facere alios, idem ipse quoque facio. Atqui facio parere alios: ergo ego quoque pariam. Hinc a simili ducunt argumentum: Deus facit animalia amare foetus suos: ergo amat ipse suos. Atqui sunt omnes homines foetus Dei. Deus enim est pater Adami, a quo omnes homines nati sunt: ergo amat omnes homines. Atqui creare ad perditionem non est amoris, sed odii: ergo non creavit quemquam ad perditionem. Item: Creare est opus amoris, non odii: ergo Deus omnes homines creavit amore, non odio. Item: Nulla tam immanis bestia est (nedum homo) quae velit creare pullum ad miseriam: quanto minus Deus. Nonne esset vel lupo deterior? Sic argumentatur Christus: Si vos, quamvis mali, tamen nostis bona dona dare filiis vestris, quantum magis Deus? Sic et tui adversarii argumentantur: Si Calvinus, quamvis malus, tamen nollet gignere filium ad miseriam, quanto minus Deus? Haec et talia dicunt de natura. De scriptura autem sic dicunt: Deus vidit omnia quae fecerat esse valde bona: ergo erat homo quem fecerat valde bonus. Quod si eum creaverat ad perniciem, creaverat bonum ad perniciem, et amat perdere bonum: id quod vel cogitatu* [pag. 8] *impium est. Item: Deus creavit unum hominem ut eum collocaret in paradiso, quae est vita beata: ergo omnes homines creavit ad vitam beatam. Omnes enim sunt creati in uno. Et si omnes in Adamo lapsi sunt, necesse est ut omnes in Adamo steterint, idque ea conditione qua Adamus. Item: Nolo mortem peccatoris. Item: Deus neminem vult perire, sed omnes ad veritatis cognitionem pervenire. Item: Si creavit Deus maximam mundi partem ad perditionem, sequitur ut sit eius ira maior quam misericordia. Et tamen tradunt scripturae, eum esse tardum ad iram, propensum ad misericordiam, ita ut eius ira extendatur tantum usque ad tertium aut quartum generis gradum, quum misericordia pateat vel ad millesimum.*

CONTRA SECUNDUM.

Secundum item dicunt esse doctrinam diaboli et petunt a nobis, Calvine, ut ostendamus ubinam id scriptum sit in libris divinis.

CONTRA TERTIUM.

Contra tertium de differentia voluntatis et permissionis hoc dicunt: Calvinus dicit se esse prophetam Dei et nos dicimus Calvinum esse prophetam diaboli. Atqui necesse est ut alteri falsum dicant. Nam si est propheta Dei, nos mentimur: sin est propheta diaboli, ipse mentitur, qui dicat se prophetam Dei. Quod si sit utrumque volente Deo, hoc est, si vult Deus ut Calvinus dicat se esse prophetam Dei, et nos dicamus eum esse prophetam diaboli, pugnantia vult, id quod est impossibile. Nam si Deus vult mendacium, non vult veritatem: aut si vult veritatem, non vult mendacium. Ex quo consequitur, ut si vult ut alteri verum [pag. 9] *dicant, nolit ut alteri mentiantur. Atqui omnino alteri mentiuntur. Ergo permittente, non volente Deo mentiuntur. Est ergo differentia etiam in Deo, inter permissionem et voluntatem. Adducunt etiam perspicua exempla multa de discrimine voluntatis et permissionis: nominatim ex Ezechiele, cap. 20* (v. 39), *ubi Deus, postquam multis verbis exprobravit suo populo quod noluerit obedire suis praeceptis, tandem ita concludit: Ite, servite suo quisque stercoreo Deo, postquam mihi non obeditis. Quasi hoc dicat: Permitto vos vestrae libidini, postquam meis praeceptis obedire non vultis. Et hoc videtur idem esse quod paulo ante dixerat in eodem capite* (v. 24 seq.): *Quoniam mea instituta repudiarunt, tradidi eis praecepta non bona. Atqui non tradidit Deus Israelitis praecepta non bona: sunt enim omnia Dei praecepta bona. Sed quia bona Dei praecepta repudiarunt, deseruit eos: et illi a Deo deserti, prolapsi sunt in mala praecepta: sicut desertus a patre, vel potius deserto patre, prodigus ille filius prolapsus est in luxuriam: et sicut*

docet Paulus, quia homines non dilexerunt veritatem, misit eis Deus spiritum erroris ut crederent mendacio (2 Thess. 2, 11).

Tale videtur esse et illud Amos, capite 4 (v. 4), *Ite Bethel, et peccate, postquam ita facere amatis. Sic hodie, quia homines noluerunt obedire Deo, qui dicit se nolle peccatum, permisit Deus exsistere spiritus erroris qui doceant Deum velle peccatum: ut qui noluerunt obedire veritati, obediant mendacio.*

Adducunt praeterea locum ex Zacharia (c. 12), *ubi dicit Deus sese irasci nationibus quietis, propterea quod quum ipse leviter succenseret Israelitis, illi adiuvere* [pag. 10] *malum: hoc est, gravius vexaverunt Israelitas, quam ferret ira Dei: ergo permittente, non volente Deo. Simile exemplum adducunt ex propheta Obed, qui Israelitas reprehendit quod Iudaeos gravius afflixerunt quam postulabat ira Domini* (2 Chron. 28, 9). *Adducunt et huius, quem iam attigi filii prodigi exemplum, quem si dixeris volente patre ivisse luxuriatum, erit absurdissimum: ivit ergo permittente. Sic et sontes dicunt prodigos esse Dei filios, et Deo permittente, non volente, peccantes. Item, Christi dictum illud: Et vos, num vultis abire* (Ioann. 6, 67)*? Certe nolebat ut abirent, sed permittebat. Denique adducunt communem sensum, qui dictat discrimen esse voluntatis et permissionis, secundum quem communem sensum Christus solitus est docere res divinas, et quem si tollas, peribunt omnes Christi similitudines, de quibus iudicamus sensu communi.*

CONTRA QUARTUM.

Contra quartum exclamant illud Isaiae (5, 20): *Vae qui bonum malum et malum dicunt bonum. Si peccatum est bonum iustumque opus Dei, sequitur ut iustitia sit malum iniustumque opus Dei: est enim iustitia omnino contraria peccato. Si peccatum est iustum, sequitur ut iniustitia sit iusta: nam peccatum est iniustitia. Si peccatum est opus Dei, sequitur ut Deus faciat peccatum; et si facit peccatum, servus est peccati, ex sententia Christi. Si peccatum est opus Dei, et Christus venit ut aboleret peccatum, venit ut aboleret opus Dei. Sin venit Christus ut aboleret opus diaboli (sicut testatur Petrus)*) quaenam sunt opera diaboli? Si peccatum est iustum opus Dei, Deus odit et punit iustum opus suum: ergo iniustus est. Quod si obiicitur eis,* [pag. 11] *peccatum non esse Deo peccatum: respondent; Quinam igitur est peccatum? aut cur odit ipse? aut cur peccatum appellatur peccatum, nisi quia est contra legem, non hominum, sed Dei? Si peccatum est opus Dei, Deus facit peccatum: et si Deus facit peccatum, peccat: sicut qui facit iustitiam, iustus est. Quod si peccat Deus, cur alios peccare vetat? cur non potius peccare iubet, ut sint homines eius imitatores? patrem enim sequi debet sua proles. Estote sancti, inquit, quia ego sanctus sum* (Lev. 11, 44; 1 Petr. 1, 16). *Ergo eadem ratione dicendum erit: Operamini peccatum, quia operor peccatum.*

*) *Fortasse respexit ad* 1 *Ioann.* 3, 8. *Sic Amst.*

CONTRA QUINTUM ET SEXTUM.

Contra quintum et sextum dicunt et alia multa, et haec in primis: Si Deus vult peccatum, autorque est peccati, Deus ipse est puniendus. Nam omnino peccatum animadvertendum est in autorem. Si Deus vult peccatum, diabolus non vult peccatum: est enim diabolus Deo omnibus in rebus contrarius. Si Deus vult peccatum, amat peccatum: et si amat peccatum, odit iustitiam. Si Deus vult peccatum, est peior multis hominibus: nam multi homines nolunt peccatum. Quin quo quisque propius accedit ad naturam Dei, eo minus vult peccatum. Cur ergo dicit Paulus (Rom. 7, 19): *Non quod volo bonum facio, sed quod nolo malum, hoc facio? Cur non vult Paulus quod vult Deus? aut cur vult Paulus quod non vult Deus? Postremo quaerunt quaenam scriptura testetur maleficia designari, Deo non solum volente, sed autore.*

CONTRA SEPTIMUM.

Super septimo quaerunt: Si Dei voluntas saepe pugnat cum praecepto, quonam modo cognosci possit [pag. 12] *quando velit, aut quando nolit quod iubet. Quod si dicit Calvinus, debere semper fieri quod iubet Deus, sive id velit sive nolit, sequitur ut velit Deus ut ipsius voluntati aliquando resistatur. Si enim mihi praecepit ut non adulterem, et tamen vult ut adulterem, et tamen debeo non adulterare, debeo facere contra voluntatem eius. Iam vero quum in universum praecipit Israelitis: Ne adulterato: utrum vult ut omnes non adulterent, an ut pars adulterent, pars non item? Hic petunt certum aliquod responsum, Calvine. Si dices eum velle ut pars adulterent, pars non item, erit Deus ipse sibi contrarius in eodem praecepto. Item dicunt, Deum esse hypocritam, si aliud praecipit, aliud vult: et in ore mel, et in corde fel habere. Quod si eis obiicitur, Deum habere duas voluntates inter sese contrarias, unam apertam, videlicet in praeceptis, alteram occultam: quaerunt quis illam occultam patefecit Calvino. Nam si eam novit Calvinus et sui, non est occulta: sin ignorant, cur de re ignota affirmant? Item dicunt, duo contraria non posse esse simul et semel in eodem subiecto. Atqui eandem rem simul velle et non velle, contraria sunt. Item, si Deus habet duas voluntates inter sese contrarias, credibile est etiam Calvinum (Dei nimirum imi-*

tatorem) habere duas voluntates, et aliud dicere, aliud cogitare atque velle. Itaque nolumus ei credere quippe homini bilingui, bicordi, bivolenti.

Item, si Deus iubens iustitiam, vult iniustitiam: sequitur ut diabolus iubens iniustitiam, velit iustitiam. Et si Deus, aliud volens aliud dicens, tamen non peccat, sequitur ut si quis homo eum in hoc imitetur non [pag. 13] *peccet: nam Deum imitari certe vitiosum non est. Itaque licebit sic hominibus praecipere: Mentimini, et aliud dicite, aliud in pectore gerite, ut similes sitis patri vestro, qui aliud dicit, aliud vult. Quaerunt item, utra voluntate loquatur Dominus dum iubet suos orare: Fiat voluntas* (Matth. 6, 10), *et: Qui facit voluntatem patris mei qui est in coelis, is meus frater, et soror, et mater est* (Matth. 12, 50). *Item Paulus: Tu Iudaeus vocaris, et in lege acquiescis, Deumque iactas, et eius voluntatem nosti, et excellentia approbas, legemque didicisti, etc.* (Rom. 2, 17). *Certe hic Dei voluntas, quod in lege praecipitur: quae voluntas si bona est (ut certe est) necesse est ut si qua huic contraria est, mala sit. Quidquid enim bono contrarium est malum est. Item illud Christi: Quoties volui congregare filios tuos, et noluisti* (Luc. 13, 34)? *Certe loquitur Christus de aperta voluntate, quippe quam tot modis aperuerat. Quod si habebat aliam illi contrariam, tota eius vita fuit mera hypocrisis: id quod vel cogitatu horrendum est. Denique dicunt: Si Deus aliud praecipit quam vult, non esse duas voluntates, sed mendacium: nam qui se velle dicit quod non vult, mentitur: et verbis tantum praecipere, non est velle, sed mentiri.*

CONTRA OCTAVUM ET NONUM.

In octavo et nono quaerunt quid igitur sibi velit Moses dum scribit: Et induravit Pharao cor suum (Exod. 7, 13 etc.). *An ita interpretandum est: Induravit Pharao cor suum, hoc est: Induravit Deus cor Pharaonis? At quidem longe violentius erit quam si dicas: Induravit Deus cor Pharaonis, hoc est: Sivit Deus Pharaonem* [pag. 14] *in cordis sui duritate naturali, quoniam ei Pharao obedire recusasset. Deinde de illo quaerunt: Hodie si eius vocem audieritis, nolite indurare corda vestra* (Hebr. 3, 7 ss.). *Quod si ita interpretere: Nolit Deus indurare corda vestra, erit absurdissimum: praeciperet enim hominibus quod esset Dei. Nam si Dei est indurare corda, non potest hominibus praecipi ut corda sua vel indurent, vel non indurent: non magis quam ut staturae suae addant aut detrahant unum cubitum.*

CONTRA DECIMUM.

Contra decimum sic argumentantur: Si Satan mendax est ex imperio Dei, mendacem esse, iustum est, et Satan iustus est. Nam si imperare mendacium iustum est (ut certe est, si vera dicit Calvinus) etiam obedire mendacio iustum est. Nam obedientiae iustitia censetur a iustitia praecepti. Atque ut obedire iniusto praecepto iniustum est, sic et iusto praecepto obedire iustum est. Quod si dicet Calvinus: Satanam non obedienter esse mendacem, hoc est non ut obediat Deo, respondebimus ex sententia Calvini, istud quoque fieri imperio Dei, ut non obedienter sit mendax, et in eo quoque obedientem esse Satanam, quod non obedienter est mendax, quoniam Deus iussit eum non obedienter esse mendacem.

CONTRA UNDECIMUM.

Contra undecimum sic dicunt: Tribuit Deo Calvinus quod est diaboli, ut passim testantur scripturae. Iam vero si Deus suggerit pravos affectus et inhonestos, et tamen iubet nos resistere pravis affectibus, iubet resistere sibi, estque ipse sibi contrarius. [pag. 15] *Omne bonum donum desursum est descendens a patre luminum* (Iac. 1, 17). *An etiam pravi affectus sunt bonum donum? an descendunt tenebrae (nam pravi affectus certe tenebrae sunt) a patre luminum? Cur ergo non appellatur pater tenebrarum? Scribit aperte Iacobus, neminem tentari a Deo, sed a sua quemque cupiditate* (ibid. v. 13). *Atqui suggerere pravos affectus est tentare. Iam quod tu addis, id Deum facere propter suam gloriam, dicunt esse ridiculum: gloria enim tribui non solet ex mendacio. Ut Nabuchodonosor expertus Dei iustitiam et potentiam in eo, quod ipse propter suam superbiam fuisset mutatus in brutam naturam, tribuit ei gloriam, nimirum perspiciens et iudicans, eum esse iustum. Vult Deus se laudari ab omnibus gentibus: Laudate Dominum omnes gentes* (Psal. 117, 1). *Oportet ergo ut ea faciat quae cognoscere et porro laudare possint omnes gentes. Atqui nulla gens unquam agnoscet iustum esse, ut puniatur homo propter ea quae ipsi Deus suggesserit. Quaerimus enim: Si Deus puniret nos quia habemus barbam, nonne faceret nobis iniuriam, quum ipse nobis barbam suggesserit, neque sit barba arbitrii nostri? Quis barbatus eum unquam laudare posset? Quod si dicet Calvinus hoc esse occultum Dei iudicium, et nobis ignotum, respondebimus esse quidem Dei arcana nobis ignota, sed quod ad iustitiam attinet, ea nobis nota est, et in evangelio patefacta: secundum quod patefactum evangelium (ut docet Paulus) et non secundum illud occultum Calvini iudicium, iudicabit Deus mundum: atque ita consequetur ab omnibus tum piis tum impiis: quippe omnes tum pii tum impii videbunt aequum* [pag. 16] *esse, ut qui veritati non occultae (qualis est Calvini) sed apertae (qualis est evangelii) non obediverint, puniantur: et qui obediverint, mercedem accipiant. Exseritur ira Dei, inquit Paulus, in omnem impietatem et iniustitiam hominum, veritatem in*

iniustitia detinentium (Rom. 1, 18). *Atqui si vera est Calvini sententia, exseritur ira Dei in omnes insontes. Si enim suggerit pravos affectus, irascitur, et odit eos ante pravos affectus. Nam suggerere pravos affectus est opus odii: odit ergo insontes. Nam ante pravos affectus sunt insontes: siquidem peccatum est a pravis affectibus, vel potius peccatum est pravus affectus.*

CONTRA DUODECIMUM.

De duodecimo sic dicunt: Si ita est, Deus irascitur bono: nam si impietas est opus Dei, impietas est bonum: omnia enim opera Dei sunt bona. Et si impietas est bonum, ergo pietas est malum, quippe quae sit impietati contraria. Ergo quum dicunt sacrae literae: Oderis malum, amato bonum (Amos 5, 15), *iubent nos amare impietatem, et odisse pietatem. Dicunt praeterea istum articulum sat sapere nescio quid libertinum, et mirantur te tam infensum esse libertinis.*

CONTRA DECIMUM TERTIUM ET DECIMUM QUARTUM.

In hunc sic argumentantur: Si peccamus necessario, frustra sunt omnes admonitiones, frustra dicitur populo apud Ieremiam: Ego vitae mortisque viam vobis propono: qui in ista urbe manserit, is ferro, fame, peste morietur: qui vero ad Chaldaeos transfugerit, vivet (Ier. 21, 8). *Frustra haec, inquam, dicuntur, si ad Chaldaeos transfugere tam erat illis impossibile,* [pag. 17] *quam montem deglutire. Quod si dicet Calvinus praecepta ideo proponi, ut sint homines inexcusabiles: respondemus hoc esse inane. Nam si filio tuo praeceperis ut rupem comedat, et ille id non fecerit, non magis erit inexcusabilis post istud praeceptum quam ante. Similiter si Deus mihi dicit: Ne furator: et ego necessario furor, nec magis possum a furando abstinere, quam rupem comedere, non magis sum inexcusabilis post praeceptum quam ante, nec magis excusabilis ante praeceptum quam post. Denique si vera est sententia Calvini, homo est inexcusabilis etiam ante praeceptum: quo fit ut nihil sit opus praecepto ad efficiendam istam inexcusabilitatem. Si enim reprobatus est impius antequam sit impius, hoc est antequam sit, videlicet ab aeterno, ideoque necessario peccat, iam est inexcusabilis et damnatus ante praeceptum, idque contra leges omnes et divinas et humanas. Omnes enim leges damnant hominem post facinus, et propter facinus. At iste Calvini Deus damnavit et reprobavit impios antequam essent, nedum antequam impii essent aut peccassent: et quia eos ante peccatum damnavit, peccare cogit, videlicet ut iuste damnasse videatur. Denique hic contexunt antithesin, Calvine, tui Dei, et Dei sui, in hunc modum:*

NATURA FALSI DEI.

Falsus Deus est tardus ad misericordiam, propensus ad iram, qui maximam mundi partem creavit ad perniciem, eosque non solum ad damnationem, sed etiam ad causam damnationis praedestinavit. Itaque decrevit ab aeterno, et vult efficitque ut peccent necessario, ita ut nec furta, nec adulteria, nec homicidia [pag. 18] *committantur nisi eius voluntate atque impulsu. Suggerit enim eis pravos affectus et inhonestos, non solum permissive, sed efficaciter, eosque indurat: ita ut dum impie vivunt, Dei opus potius quam suum faciant, neque aliter possunt. Satanam facit esse mendacem, ita ut non iam Satan, sed Deus Calvini sit pater mendacii, quippe qui saepe aliud in ore, aliud in pectore gerat.*

NATURA DEI VERI.

At Deus is quem et natura et ratio et sacrae literae docent, est illi plane contrarius. Est enim ad misericordiam propensus, ad iram tardus, qui hominem, a quo omnes homines orti sunt, creavit ad imaginem suam, sui similem, ut eum in paradiso collocaret, et vita beata donaret. Hic Deus vult ut omnes homines salvi fiant, neque quisquam pereat: ideoque misit filium suum in terras, cuius iustitia superabundaret ubicunque abundavit peccatum: cuius iustitiae lux illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, clamatque: Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos. Hic suggerit bonos affectus et honestos, et homines a peccandi necessitate (in quam ipsi se ipsos sua inobedientia praecipitaverant) liberat, sanatque omnem languorem morbumque in populo, adeo ut nemini unquam petenti beneficium denegaverit. Atqui hic Deus venit ut destrueret illius Calviniani Dei opera, illumque foras eiiciat. Atque hi duo Dii, ut sunt natura inter se contrarii, sic gignunt etiam filios inter sese contrarios: videlicet ille immisericordes, superbos, immites, invidos, sanguinarios, calumniatores, fictos, aliud [pag. 19] *in corde, aliud in ore gerentes, impatientes, malitiosos, seditiosos, contentiosos, ambitiosos, avaros, voluptatis magis quam Dei amantes: denique omnibus pravis et inhonestis affectibus plenos, quos eis ipsorum pater suggerit. At alter Deus homines gignit misericordes, modestos, mites, benevolos, beneficos, a sanguine abhorrentes, apertos, veritatem ex cordis abundantia dicentes, patientes, benignos, pacatos, pacificos, a iurgiis et litibus abhorrentes, honoris contemptores, liberales, Dei magis quam voluptatum amantes, denique omnibus honestis affectibus plenos, quos eis ipsorum pater suggerit.*

Haec sunt Calvine, quae adversarii tui de doc-

trina tua perhibent, admonentque homines ut de doctrina ista ex fructu iudicent. Dicunt autem te et tuos discipulos ferre multos fructus Dei tui: esse enim plerosque litigatores, vindictae cupidos, iniuriae tenaces et memores, caeterisque vitiis, quae Deus tuus suggerit, praeditos. Quod si quis eis respondet, non esse doctrinae vitium, quippe quae sana sit, nec tales homines gignat, respondent eam gignere tales homines, idque ex eo perspicuum fieri, quod multi postquam in doctrinam istam concesserunt, tales efficiuntur, quum antea minus mali fuissent. Iam vero doctrinae Christi qui credebant, reddebantur meliores: sed tua doctrina aiunt homines manifeste fieri deteriores. Praeterea quum dicitis vos habere sanam doctrinam, respondent non esse vobis credendum. Si enim Deus vester saepissime aliud dicit, aliud cogitat et vult, metuendum esse ne vos Deum vestrum imitantes, idem faciatis, atque homines decipiatis.

[pag. 20] *Equidem favi ego aliquando doctrinae tuae, Calvine, eamque, quamvis non satis mihi perspicuam, defendi, quod tantum tribuebam autoritati tuae, ut vel contra cogitare putarem nefas: sed nunc auditis adversariorum argumentis, non habeo quod respondeam. Conantur quidem discipuli tui respondere, et inter suos quos habent faventes, veritatem audacter iactant: verum ubi ad adversarios ventum est, vacillant, et praesidium ex libris tuis petunt, sed debile. Nam tuae rationes sunt obscurae, et fere eiusmodi, ut statim deposito de manu libro excidant ex memoria, neque adversarios convincant. At adversariorum argumenta sunt aperta, acria, et quae facile memoriae mandentur, et ab illiteratis (quales fere erant qui Christum sectabantur) percipiantur. Hinc fit ut tui discipuli fere magis autoritate tua nitantur, quam ratione. Et quum adversarios vincere non possunt, habent eos pro haereticis et pertinacibus, et ab eorum consortio abstinent, et omnes ubique monent ut abstineant. Ego vero, qui non, quis dicat, sed quid dicatur, attendendum censeo, omnes audiendos, omniaque probanda iudico, et quod bonum est tenendum. Quare, Calvine, si qua vera, aperta, firmaque argumenta habes, quibus refelli possint adversarii, quaeso te ut ea in medium adferas, quo veritati patrocineris. Scis quod scriptum sit: Dabitur vobis os et sapientia, cui resistere nemo poterit* (Luc. 21, 15). *Ego ubicunque veritatem deprehendere potero, paratus sum sequi, et alios ad eandem adhortari. Sin forte errasti (homines enim sumus) quaeso te, Calvine, ut Deo gloriam tribuas. Erit id tibi gloriosius, quam in errore perseverare. Mihi vero ne ob hanc epistolam succenseas, si iustus et verax es, non videtur metuendum. Primum quia e re tua est de iis admoneri: deinde quia si sentis (ut dicis) omnia necessario fieri, credes hanc quoque epistolam a me scriptam necessario. Vale.*

IOHANNIS CALVINI RESPONSIO.

[pag. 22] Multos doctrinae meae esse adversarios neque ignoro, neque miror: quia novum non est Christo, sub cuius auspiciis milito, multos blaterones obstrepere: hoc tantum nomine doleo, quod per latus meum configitur sacra illa aeternaque Dei veritas, quam reverenter a toto mundo suspici adorarique decebat. Sed quia ab initio eam video fuisse obnoxiam multis improborum calumniis, et Christum, quia ita decrevit coelestis pater, scopum contradictionis esse oportet, hoc quoque patienter ferendum est. Nulli tamen improborum virulenti morsus unquam efficient ut eius me doctrinae poeniteat, [pag. 23] quam a Deo autore profectam esse certo mihi constat. Nec tam male in tot, quibus me Deus ipse exercuit certaminibus, profeci, ut ad futiles vestros crepitus adhuc expavescam. Imo quod ad te privatim attinet, larvate monitor, haec me ratio nonnihil solatur, quod in hominem melius quam dignus eras de te meritum ingratus esse non potuisti, quin foedam simul impietatem in Deum proderes. Scio quidem vobis Academicis nullum suaviorem esse ludum, quam sub dubitationis specie convellere quidquid est fidei in cordibus hominum: et quam lepida esse, quae in arcanam Dei providentiam iacis, dicteria tibi persuaseris, quamvis ipse dissimules, ex stylo tuo non obscure apparet. Sed te ac tuos sodales ad tribunal illud cito, unde olim coelestis iudex solo oris flatusque sui fulmine vestram proterviam satis valide prosternet: [pag. 24] ut autem brevi tua dicacitas probis et cordatis lectoribus non minus foeteat quam tibi intus placet, facturum me confido.

Refutationem scripti tui a me exigis, quod Lutetiam ab urbe helvetica furtim miseras, ut me inscio late spargeretur absque remedio venenum: et studium aliquod discendi simulans, nomen tuum nescio qua de causa subtices, nisi quod sciebas esse mihi aliquid in promptu, quod fidem tibi tuaeque catervae statim abrogaret. Coniicere tamen ex multis notis, imo animadvertere licuit quisnam esses. Quanquam scripserisne ipse tua manu, an Scoto[1]) deliriorum tuorum praeconi quod non licebat isthic vulgare dictaveris, ut Lutetiam perferret, mea nihil interest. Atque utinam vel alius esset libelli autor, vel tu ipse esses alius: quod non aliter fiet, donec quam amabilis sit virtus ingenuitas [pag. 25] gustaveris. Quanquam semper mecum reverenter loquutus es, quam tamen propensus natura esses ad cavillandum, non difficile fuit cognoscere. Vitium hoc quod etiam puerilibus nugis augebas, corrigere studui sed frustra: quia ad naturam accesserat prava affectatio, ut acuminis laudem ex frigidissimis quibusque et plus quam insipidis iocis captares. Nec vero est quod te Socratis exemplo tegas, quod dicta quaelibet suis cavillis exagitare solitus fuerit. Nam quum excelleret vir ille multis et praeclaris virtutibus, uno hoc vitio quod non minus perperam quam cupide aemularis eas omnes inquinavit.

Refutationem scripti tui a me exigis, quae possit a populo intelligi. Equidem simplici puroque docendi genere hactenus studui me accommodare ad rudissimi cuiusque captum. Verum si nullam rationem admittis, nisi quam [pag. 26] capit terreni hominis sensus, superbo fastidio aditum vobis ipsi clauditis ad eam doctrinam, cuius cognitio a reverentia incipit. Nec mihi ignotae sunt tuae et similium sannae, quibus Dei mysteria non secus exagitatis, ac si gratiam et autoritatem perderet, quidquid vobis non arridet. Iam vero quid hoc sibi vult, simul ac obstrepere quilibet mihi volet, ad refutandum me cogi? Neque enim hanc legem sibi imponi passus fuisset Socrates, cuius nomen falso obtendis. Ego imitationem sine exceptione minime appeto. Quod si quis non hac tantum aetate, sed aliis etiam saeculis, improbis se constanter opposuit,

1) ou bien, si cest Escossois qui fait estat d'esventer tes resveries si tost que tu les as enfantées, l'a escrit sous toy pour porter à Paris, d'autant qu'il ne t'eust pas esté permis de le publier au lieu de ta demeure.

ut eorum calumnias dilueret, mihi vel malevoli et iniqui locum aliquem in hoc sedulitatis genere dabunt. Quo minus tolerabilis est tuus latratus, dum tot labores meos caeco impudentiae impetu calcans, ter et quater actum agere iubes.

[pag. 27] Sed dicis in uno articulo validius contra me pugnare multos, quam ut eorum argumenta ex libris a me hactenus editis refelli possint: hunc autem dicis esse de Praedestinatione, vel Fato. Utinam vel modeste inquirere, vel saltem ingenue disputare tibi magis fuisset propositum, quam omni pudore neglecto ad lucem exstinguendam miscere res diversissimas. Fatum vocarunt Stoici necessitatem ex vario et multiplici labyrintho conflatam, quae Deum ipsum quodammodo in ordinem cogeret. Praedestinationem, ut sacrae scripturae docent, definio liberum esse Dei consilium, quo et humanum genus et singulas mundi partes pro immensa sua sapientia et iustitia incomprehensibili moderatur. Nunc si te et ingenii pravitas, et rixandi libido, et diabolicus fastus ita excaecat, ut nihil videas in meridie, oculatis tamen lectoribus haec distinctio ostendet qualis sit [pag. 28] censurae tuae aequitas. Adde quod si duntaxat libros meos inspicere gravatus non esses, quam mihi displiceat profanum fati nomen, poteras inde colligere, imo legisses ab impuris nebulonibus tuique similibus olim fuisse Augustino maligne et odiose obiectum, et in illius pii sanctique doctoris responso breviter fuisse expositum, quod hodie ad causae meae defensionem sufficiat.

In articulis etiam quos ex libris meis excerptos fuisse dicis, mihi cum eodem illo felicis memoriae scriptore communis ratio est. Quum scirent malevoli non esse popularem hanc doctrinam, augendae invidiae causa articulos iactarunt, partim mutilos, partim detortos, unde imperiti non nisi sinistrum iudicium possent facere. Etsi autem prima specie ex illius scriptis fuisse excerptos multi putabant, falso tamen sibi impositos conqueritur: quia vel concisas [pag. 29] sententias de industria conflaverant, vel paucis verbis mutatis pie recteque dicta corruperant suo artificio, ut offensionem gignerent apud simplices. Eiusdem prorsus generis esse, quos ex meis libris articulos proponere te iactas, etiam me tacente, reperient probi sincerique lectores, quibus impuras tuas calumnias cum mea doctrina conferre molestum non erit. Ac primum quidem hoc obtineo, te neque humaniter, neque ingenue facere, dum locos nullos designas, ex quibus intelligant lectores me ita scripsisse ut recitas. Quid enim iniquius est, quum tot libros ediderim, confuse pronunciare, ex quinquaginta libris, vel circiter, quatuordecim articulos fuisse collectos? Praestabat sane, si qua in te fuisset probitatis gutta, vel sententias meas referre ad verbum, vel si quid videbas esse periculi, lectores monere a quibus locis cavendum esset. Nunc [pag. 30] libris meis omnibus promiscue sinistram notam aspergens, abolere vis eorum memoriam: et quod sine ulla offensione legi in libris meis poterat, pro tuo commodo maligne depravans, odiosum reddis. Etsi autem Augustini prudentiam non improbo, quod hostium suorum astutiae et improbitati occurrere volens, sic temperat suas responsiones, ut odium declinet, mihi tamen utilius videtur libere tua maledicta refutare, quam vel minimam tergiversantis dare speciem.

I.

Primum articulum arripis: Quod Deus nudo puroque voluntatis suae arbitrio maximam mundi partem creaverit ad perditionem. Atqui totum illud de maxima parte mundi, et de nudo puroque Dei arbitrio fictitium est, atque ex malitiae tuae officina productum. Etsi enim quid toti humano generi [pag. 31] futurum esset Deus ab initio decrevit, haec tamen loquendi ratio nusquam apud me occurret: Finem creationis esse aeternum interitum. Itaque, instar porci, boni odoris doctrinam rostro tuo evertis, ut aliquid foetoris reperias. Deinde, quanquam mihi Dei voluntas summa est causa, ubique tamen doceo, ubi in eius consiliis et operibus causa non apparet, apud eum tamen esse absconditam, ut nihil nisi iuste et sapienter decreverit. Itaque quod de absoluta potestate nugantur Scholastici non solum repudio, sed etiam detestor, quia iustitiam eius ab imperio separant. Nunc vide, canis, quid proterve latrando proficias. Ego Dei arbitrio humanum genus subiiciens, clare affirmo nihil eum decernere sine optima causa: quae si hodie nobis incognita est, ultimo die patefiet. Tu purum nudumque arbitrium obtrudens, mihi impudenter exprobras [pag. 32] quod palam centum vel pluribus locis repudio. Interea hanc esse meam doctrinam agnosco: Non solo Dei permissu, sed arcano etiam consilio lapsum fuisse Adam, omnesque posteros suo lapsu in aeternum interitum traxisse.

Utrumque, ut video, tibi displicet: quia tam naturae quam scripturae repugnet. Naturae contrarium esse probas, quia omne animal naturaliter suum foetum amat: Deum igitur, qui talem brutis quoque pecudibus affectum indidit, non minus amare homines, quum sint eius foetus. Hoc vero nimis crasse, quidquid cernis in bove et asino, a Deo naturae autore exigere, ac si iisdem legibus quas creaturis suis tulit, obstrictus foret. Ut omne animalium genus propagaret, appetitum gignendae sobolis singulis indidit. Nunc cum eo expostula, quod ab ultima aeternitate se uno contentus, virtutem suam quasi sterilem [pag. 33] continuerit. Certe semper sui similem fuisse oportet. Te ergo iudice naturae ordinem violavit, quamdiu maluit omni sobole carere, quam exserere suam foecunditatem.

Iam quum ferae bestiae pro sua sobole ad mortem usque decertent, qui fit ut Deus parvulos infantes a tigribus vel ursis, vel leonibus, vel lupis laniari vorarique sinat? an quia brevior est eius manus, quam ut sese ad eos tuendos porrigat?

Vides quam latus mihi campus pateat, si traducere libeat tuas ineptias: sed mihi hoc unum sufficit, exstare erga totum humanum genus amoris Dei testimonia, quae omnium qui pereunt ingratitudinem coarguant: neque tamen hoc obstare quominus peculiarem suum amorem ad paucos restringat, quos ex multis eligere dignatus est. Certe quod sibi olim adoptavit genus Abrahae, eo palam testatus est minime aequali se amore complecti totum humanum genus. [pag. 34] Quod etiam repudiato Esau, Iacob natu minorem praetulit, in eo delectu clarum documentum praebuit liberi sui amoris, quo non alios prosequitur nisi quos vult. Clamat Moses gentem unam aliis reiectis dilectam fuisse a Deo. Ubique affirmant prophetae, non alia de causa excellere Iudaeos, nisi quia Deus gratis eos dilexit. An tu negabis esse Deum, quia tigridi vel ursae non deprehendis esse similem? Iam Christus non humanum genus, ac ne Iudaeos quidem passim, sed pusillum gregem compellans, non frustra dicit: Nolite timere, quia complacuit patri vestro in vobis. Nempe quia paternum eius favorem in spem aeternae salutis non experiuntur alii, nisi quos sibi gratos reddit in filio unigenito.

Quod si Deum naturae legibus subiicere tibi propositum est, iniustitiae eum damnabis, quod ob unius hominis culpam omnes aeternae [pag. 35] mortis reatu tenemur impliciti. Peccavit unus, omnes ad poenam trahuntur: neque id modo, sed ex unius vitio contagionem omnes contrahunt, ut corrupti et mortifera labe infecti nascantur. Quid tu ad hoc, bone censor? An Deum crudelitatis damnabis, quia suos omnes foetus praecipitaverit in exitium, unius hominis lapsu? Etsi enim se et suos perdidit Adam, corruptionem tamen et reatum arcano Dei iudicio adscribere necesse est: quia nihil ad nos unius hominis culpa, nisi nos coelestis iudex aeterno exitio addiceret. Ac vide quam scite locum Isaiae ad fucandum errorem tuum obtendas. Quia incredibile erat ecclesiam Dei, quae exsilio Babylonico non solum liberis orbata, sed etiam sterilis fuerat, collecto novo vigore, fore brevi magis quam antea foecundam, sic loquitur Deus: An ego, cuius virtute foeminae pariunt, non potero etiam sobolem producere? [pag. 36] Tu hoc praetextu Deum ad quoslibet animalium affectus induendos cogis. Audacter ratiocinaris, quia Deus animalia facit amare foetus suos, ipsum quoque proprios foetus amare. Quod ut tibi concedam, non sequitur tamen, eodem amare modo. Deinde hoc non obstat quo minus reiiciat tanquam iustus iudex, quos amore et indulgentia, ut optimus pater, prosequitur.

Iterum excipis: Creare esse opus amoris non odii: Deum igitur creasse amore non odio. Atqui non discernis, quamvis in Adam odiosi sint Deo omnes, in creatione tamen fulgere eius amorem. Ergo quod putasti esse valde plausibile, frivolum esse agnoscet, quisquis mediocri iudicio et aequitate erit praeditus. Quod subiicis, non tam meum est scripto refellere, quam iudicum gladio severe ulcisci. Homines ad miseriam nasci palam est: an meis libris causa imputabitur? Unde haec conditio, [pag. 37] ut non solum temporalibus miseriis, sed morti quoque aeternae simus obnoxii, nisi quia unius hominis culpa Deus in communem reatum nos coniecit? In hac misera humani generis ruina non sententia mea legitur, sed conspicitur apertum Dei opus. Tu sacrilegam vocem evomere non dubitas: Deum quovis lupo esse deteriorem, si ad miseriam velit creare homines. Nascuntur caeci quidam, alii surdi, alii prodigiosa deformitate. Te quidem iudice, crudelis esset Deus, qui talibus incommodis foetus suos antequam in lucem prodeant affligit: sed olim senties quanto melius tibi fuisset nihil unquam vidisse, quam in excutiendis Dei arcanis tam fuisse perspicacem. Deum scilicet accusas iniustitiae, imo similem monstro esse dicis, si aliter de hominibus statuat quam quisque nostrum de propriis liberis. Cur ergo alios bardos, alios [pag. 38] stupidos, alios moriones creat? An sicuti de Faunis et Satyris Iudaei quidam fabulantur, ne eos absolveret, fuisse interceptum die Sabbathi,[1]) ita nugaberis effluere ex eius manibus mutila opera? Atqui tristibus illis spectaculis nos ad timorem et modestiam erudiri potius decebat, quam ex cerebri nostri sensu litem intendere coeli terraeque opifici. Si quis occurrat morio, eius conspectu admoneor qualem me creare Deus potuerit: quotquot sunt stupidi et hebetes in mundo, totidem mihi specula proponit Deus, in quibus potentia sua non minus formidabilis quam mirifica mihi appareat. Tu vero in ipsum blaterare tibi permittis, ut lupo sit deterior, quia tam male suis creaturis consulit.

Antequam te iuvet Christi dictum: Quia bonus est Deus, benignius agere cum filiis suis quam homines qui mali sunt: [pag. 39] probandum esset, omnes peraeque esse Dei filios. Atqui omnes constat in Adam abdicatos esse vita aeterna: adoptionis vero specialem esse gratiam. Unde potius sequetur exosos Deo esse quicunque ab eo alieni sunt. Quae citas scripturae testimonia, iacula sunt temere contorta manu hominis phrenetici: Vidit Deus quae fecerat, et erant valde bona. Hinc colligis hominem fuisse valde bonum. Unde rursus infers, Deum

1) à sçavoir qu'ils sont tels pource que Dieu fut prevenu et surprins du sabath tellement qu'il ne les peut achever.

fuisse iniustum, si bonum ad perniciem creavit. Quomodo natura rectus fuerit homo, satis superque multis locis exposui. Certe non melior fuit quam diabolus antequam a sua integritate excidisset. Nunc, si tam homines quam angelos apostatas ad salutem creatos esse tibi concedam, et tamen futurae defectionis respectu exitio fuisse destinatos, quid tu inde elicies? Scivit enim [pag. 40] haud dubie Deus quid utrisque futurum esset, et quid ipse facturus esset, simul decrevit. De permissione videbimus postea suo loco. Nunc si mihi excipias, praescientiam Dei non esse malorum causam, tantum abs te quaero, si Deus tam diaboli quam hominis interitum praevidit antequam eos crearet, cur non mature adhibuerit remedium, ne ad lapsum ita essent proclives? Statim ab initio mundi diabolus se a spe salutis alienavit: homo simul atque conditus est, se et suos exitiali ruina perdidit: si in Dei manu eorum perseverantia erat, cur ruere passus est? Imo cur non mediocri saltem constantia utrumque instruxit? Ad quoscunque circuitus te vertas, hoc principium tenebo: Quamvis infirmus, et ad defectionem flexibilis creatus fuerit homo, hanc debilitatem fuisse valde bonam, quia paulo post docuit eius ruina, [pag. 41] extra Deum nihil firmum esse, vel stabile. Unde etiam conficitur, quod de hominibus ad salutem creatis garris, mutilum esse et inconsiderate positum. Nam ut fatear nihil in homine fuisse saluti contrarium, proba omnibus salutem occulto Dei consilio fuisse praedestinatam. Breviter idem repetam aliis verbis: Si naturae spectetur integritas qua donatus in prima creatione fuit Adam, ad salutem creatum fuisse, quia nulla illic reperietur mortis causa: si de occulta praedestinatione quaeritur, occurrere profundam illam abyssum, quae in admirationem rapere nos debet. Imo si tantillo pietatis gustu imbutus esses, facile agnosceres non esse hoc perfectionis elogium, ac si pronunciaret spiritus sanctus nihil excellentiae deesse ullis creaturis, sed potius tibi ac tui similibus obstrependi materiam tolli: quia utcunque negetis bonum fuisse creari hominem [pag. 42] hac lege, ut suo lapsu totum mundum statim corrumperet, pronunciat tamen Deus hanc rationem sibi placuisse, ideoque esse rectissimam. Quo melius intelligas Moisis sensum, non asserit quam iustus vel integer fuerit homo, sed, ut latratus vestros compescat, docet ordinem illum sic temperatum a Deo fuisse, ut nihil rectius fingi queat. Itaque quum de singulis Dei operibus pronunciet, Deum vidisse quod fecerat, et omnia fuisse bona, de homine nihil tale specialiter affirmat: sed narrata eius creatione, tantum in genere subiicit, quaecunque fecerat Deus, fuisse valde bona: sub quo minime dubium est comprehendi quod docet Solomo, impios fuisse creatos ad diem malum (Prov. 16, 4). Summa sit, quamvis natura bonus fuerit homo, hanc rectitudinem, quae fluxa et caduca erat, cum Dei praedestinatione non pugnare, qua factum est ut sua culpa periret qui purae naturae, imo [pag. 43] eius qua ornatus erat praestantiae intuitu, ad salutem creatus erat: ideoque perperam et stulte infers fuisse creatum ut bonus periret, quum sua infirmitate cecidisse palam sit, ut non nisi iustae damnationi obnoxius periret. Porro ut inter se duo haec conveniant, paulo post clarius videbimus.

Obiicis Deum nolle mortem peccatoris. Sed attende quid sequatur apud prophetam, nempe quia omnes ad resipiscentiam invitet. Ergo omnibus qui in viam redeunt, offertur venia. Nunc videndum est an in libero cuiusque arbitrio posita sit conversio quam requirit Deus, an vero singulare sit eius donum. Quatenus ergo omnes ad poenitentiam hortatur, merito negat propheta velle mortem peccatoris. Cur autem non omnes aequaliter ad se convertat, penes ipsum abscondita est ratio. Quod citare soletis ex Paulo, Deum omnes velle salvos fieri (1 Tim. 2, 4), quam nihil errori vestro suffragetur, alibi planum fecisse mihi videor. Nam [pag. 44] certo certius est, Paulum illic non de singulis hominibus agere, sed intelligere ordines et genera vocationum. Iusserat pro regibus aliisque praefectis, et quicunque magistratum gerebant, preces concipi. Quia quotquot tunc gladio armati erant totidem professi erant ecclesiae hostes, absurdum videri poterat ecclesiam precari pro eorum salute. Paulus ut offendiculum praeveniat, Dei gratiam ad ipsos quoque extendit. Plus forte coloris est in Petri verbis, Deum neminem velle perire, sed omnes recipere ad poenitentiam (2 Petr. 3, 9): verum si quid in priore membro ambiguum erat, explicatione mox addita liquescit. Sane quatenus vult Deus recipere omnes ad poenitentiam, neminem vult perire: sed ut recipiantur, venire necesse est. Praeveniri autem a Deo ubique clamat spiritus, qui donec trahantur, carnis suae contumaciae addicti manent. Si tibi vel minimum [pag. 45] restaret iudicii, annon agnosceres longum esse discrimen inter haec duo: corda hominum ex lapideis carnea fieri, ut sibi displiceant, ac veniam supplices deprecentur: deinde ubi ita mutati sunt, recipi in gratiam. Utrumque sui beneficii Deus esse praedicat, dare cor novum ut resipiscamus, et supplicibus clementer ignoscere. Nisi recipere paratus esset Deus qui eius misericordiam vere implorant, non diceret: Convertimini ad me, et ego convertar ad vos (Zach. 1, 3). Verum si in hominis arbitrio esset poenitentia, non diceret Paulus: Si forte det illis Deus poenitentiam (2 Tim. 2, 25). Imo nisi idem Deus, qui ad poenitentiam omnes voce hortatur, arcano spiritus motu electos adduceret, non diceret Ieremias (31, 18): Converte me Domine, et convertar:

ubi enim convertisti me, egi poenitentiam. Haec solutio, si qua in cane verecundia esset, tibi ex meis scriptis decies nota esse [pag. 46] debuerat. Sed ut tibi liceat eam reiicere, nihilo tibi magis Paulus, quam Ezechiel suffragatur. Quomodo velit Deus salvos omnes fieri, non anxie disputandum est: quia haec duo inter se cohaerent, salus et cognitio veritatis. Nunc responde, si voluit Deus suam veritatem omnibus innotescere, cur ad tot gentes, ex quo promulgari coepit evangelium, nunquam pervenerit pura eius veritas? Deinde cur non omnium oculos peraeque aperuerit, quando interior spiritus illuminatio, qua non nisi paucos dignatur, ad fidem necessaria est? Hic etiam tibi solvendus est nodus: Quum nemo nisi arcano spiritus instinctu tractus ad Deum accedat, cur non promiscue trahat omnes, si vult eos salvos fieri: quia ex discrimine certo colligitur esse arcanum aliquem modum, quo multos a salute excludat. Quomodo usque ad millesimam generationem pateat Dei misericordia, [pag. 47] quamdiu te fastus quo turges hebetabit, nunquam agnosces. Neque enim promittitur misericordia, quae maledictionem, qua oppressum est totum Adae genus, penitus aboleat, sed quae superatis omnibus obstaculis, absque fine perrumpat usque ad indignos. Sic multos Abrahae filios praeteriit Deus, quum unum Isaac elegit: sic quum duo gemelli ex Isaac progeniti essent, idem Deus residere misericordiam suam voluit in uno Iacob. Iam quamvis in multis irae suae documenta exserat Deus, verum tamen illud manet, propensum esse ad bonitatem, tardum ad iram, quando in tolerantia qua sustinet reprobos, non obscura refulget eius bonitas.

Caeterum vide ut frivolae tuae captiones, a quibus me facile expedio, te contra illaqueent. Ut Dei misericordia iram superet, vis plures ad salutem quam ad interitum eligi: hoc si tibi concedo, Deus tamen paucis illis iniquus erit, si tuis calumniis creditur. Nisi [pag. 48] foetus suos amet, lupo deteriorem esse pronuncias. Sit unus duntaxat erga quem exerceat iram suam, quomodo saevitiae crimen eluet? Nec est quod excipias, causas irae esse in ipsis hominibus: quia iram cum misericordia conferens, tantum de magnitudine contendis, ac si plures ad salutem eligendo probaret se misericordem esse. Atqui longe aliter gratiam suam nobis commendat, nempe dum tot tamque variis peccatis ignoscens, certat cum obstinata hominum malitia, usque dum ad cumulum perveniat.

II.

In secundo articulo idem es qui nuper. Profer locum ex scriptis meis, ubi doceam lapsus causa propositum fuisse pomum Adae. Haec est scilicet tua popularitas, mendaciis obtenebrare mentes simplicium, ne ad veritatem, quae remota est a communi carnis sensu, assurgant. Sed ne de verbis litigare videar, [pag. 49] ita me scripsisse fateor, lapsum Adae non fortuitum fuisse, sed occulto Dei decreto ordinatum. Quod praecise doctrinam diaboli esse pronuncias, magnae scilicet autoritatis censor tibi videris, qui sententiam validis rationibus a me probatam uno convicio everti posse speras. Iubes producere testimonium ex scripturis, ex quo pateat Adam non sine arcano Dei decreto lapsum esse. Atqui si paucas tantum paginas attente legisses, non te fugeret quod subinde occurrit, Deum arcano suo consilio omnia moderari. Praescientiam Deo affingitis, qua otiosus e coelo speculetur hominum vitam: Deus ipse gubernacula totius mundi sibi vendicans, potentiam suam a praescientia separari non patitur. Certe haec non mea sed Augustini est ratiocinatio: Si praevidit Deus quod fieri nolebat, non tenere summum imperium: itaque statuisse quid futurum esset, quia nihil fieri [pag. 50] potuit, nisi eo volente. Si tu hoc absurdum iudicas, eodem tamen recides cum tuo figmento: quia saltem malo remedium, quod in manu erat, afferre debuit: quod non fecisse palam est. Praevidit Deus lapsum Adae: penes ipsum facultas erat prohibendi: noluit. Cur noluerit, alia non potest afferri ratio, nisi quia alio tendebat eius voluntas. Si tibi permittis litem Deo intendere, accusa etiam eum, quod hominem ingenita fragilitate ad ruinam aptaverit. Dicis libero arbitrio Adam cecidisse. Excipio: Ne caderet, opus habuisse fortitudine et constantia, qua Deus electos suos instruit, dum vult integros servare. Certum est, nisi singulis momentis nova e coelo virtus suggeratur, ut sumus caduci, millies perituros. Deus quos elegit, invicta fortitudine fulcit ad perseverantiam. Hoc idem cur Adae non praestitisset, si volebat incolumem stare? Certe hic obmutescere [pag. 51] necesse est, aut fateri cum Solomone, Deum omnia creare propter se ipsum etiam impium ad diem exitii (Prov. 16, 4). Si te offendit absurditas, cogita non frustra toties repeti, iudicia Dei profundam esse abyssum. Si incomprehensibile Dei consilium metiri sensus nostri modulo liceret, frustra dixisset Moses patefacta esse in lege quae a nobis et filiis nostris discenda sunt: manere autem Deo sua arcana. Locum citari postulas quo probem Deum, quia noluerit, non prohibuisse Adae lapsum. Quasi vero ad id probandum non sufficiat memorabile illud responsum: Miserebor cuius miserebor: unde colligit Paulus non omnium misereri, quia non vult (Exod. 33, 19; Rom. 9, 15). Et certe, ut nullus accedat interpres, verba clare sonant, non obstringi Deum ulla lege, ut misericordia omnes promiscue dignetur: sed ipsum sibi esse arbitrum, ut veniam impertiens quibus visum est, alios omittat. [pag. 52] Iam certe idem tunc erat Deus quem propheta asserit facere quae-

cunque vult: et si nolens concessit, a Satana fuisse in certamine superatum dices: ac tibi cum Manichaeis duo erunt principia. Paulus quoque hanc agens causam, non temere Deum figulo comparat, cui liberum fuit ex eadem massa quam voluit vasorum diversitatem fingere. Poterat certe incipere a peccato: non facit, sed in opificio ipso liberum Dei ius et imperium defendit. Ubi vero subiicit, omnes sub incredulitatem fuisse inclusos, an Deo invito id contigisse docet, ac non potius eo autore? Si excipias, damnatos omnes fuisse incredulitatis ut digni erant: neque id contextus patitur, quia disserit Paulus de arcanis Dei iudiciis, et exclamatio illa repugnat: O altitudo, etc. Ergo sicuti Christum ab initio praedestinavit, qui perditis succurreret, ita inaestimabili suo consilio statuit, quomodo illustraret gloriam suam ex lapsu Adae. [pag. 53] Fateor quidem, ubi liberum suae misericordiae cursum vendicat, de humano genere loqui, quod iam in Adam perierat: sed eadem semper valuit ratio ante lapsum Adae, ut sua ei voluntas ad miserendum sufficiat, ubi ita visum est. Voluntas porro haec etsi neque aliunde pendet, nec aliam habet priorem causam, in optima tamen ratione, summaque aequitate fundata est. Nam quum legis fraeno indigeat hominum intemperies, alia est Dei ratio, qui sibi ipse lex est, et cuius voluntas regula est optimae rectitudinis.

III.

Tertius articulus non minus prodit quam te cupide pascas foetidis calumniis. Si meam doctrinam arrodere libet, cur non saltem mea dicta ingenue recitas? In causa quae nunc agitur, discrimen permissionis et voluntatis frivolum esse dico. Tu lepidam, ut quidem putas, argutiam, sed re vera evanidum sophisma opponis: [pag. 54] Si volente Deo fiunt omnia, ipsum velle pugnantia, quia me diaboli prophetam esse dicitis, ego vero fidelem eius servum me esse affirmo. Tibi quidem haec species repugnantiae oculos perstringit: at vero Deus ipse, qui apud se novit quomodo idem velit et nolit fieri, tuam hebetudinem nihil moratur. Quoties excitavit veros prophetas, voluit certe acriter eos et strenue pugnare pro asserenda legis doctrina: suborti sunt falsi prophetae, qui eam evertere studerent: conflictum inter ipsos esse oportuit: non tamen conflixit secum Deus, qui utrosque excitavit. Tu mihi eius tolerantiam obtrudis: reclamat aperte nullos surgere pseudoprophetas, nisi quos ipse vel ad probandam suorum fidem, vel ad excaecandos incredulos destinat. Si surrexerit pseudopropheta inter vos, inquit Moses, tentat vos Deus vester (Deut. 13, 1). Tu alienissimo commento alio transfers quod Moses Deo non temere ascribit. Aut nega [pag. 55] proprium Dei esse munus, examinare populi sui corda, aut tandem cede locum clarae et indubiae veritati, pseudoprophetas Dei instrumenta esse ad examen illud, cuius autor vult agnosci. Clarius vero per Ezechielem: Si propheta deceptus quidquam protulerit, ego Deus prophetam illum decepi, et manus mea super eum (Ezech. 14, 9). Tu nos solo permissu contentos esse iubes: voluntatem suam et manum Deus in causa esse asserit. Nunc vide uter fide dignior testis, Deus per spiritum suum, unicum sapientiae fontem, de se loquens, an tu de incognitis eius mysteriis ex insipido carnis tuae sensu garriens. Quid? ubi Deus Satanam vindictae suae ministrum accersit, et dat apertum fallendi mandatum, an hoc nihil differt a solo permissu? Vox Dei est minime ambigua: Quis nobis decipiet Achab? nec obscure Satanae imperat: Vade, et sis spiritus mendax in ore omnium prophetarum (1 Reg. 22, 20. 21).

Scire [pag. 56] etiam velim an idem sit facere quod permittere. Quia David clam aliena uxore abusus fuerat, pronunciat Deus se facturum ut eius uxores ad probrum simile palam in solis conspectu trahantur (2 Sam. 12, 11). Non dicit: Patiar fieri, sed: Faciam. Tu ut fallaci tuo patrocinio eum adiuves, permissionem obtendis. Longe aliter David ipse, qui horribile Dei iudicium secum reputans, exclamat: Obmutesco, quia tu fecisti. Sic etiam Iob Deum benedicens, non tantum eius permissu spoliatum se fatetur a praedonibus, sed clare affirmat Deum abstulisse quod dederat (Iob 1, 21). Si eadem in dando et accipiendo ratio est, te autore, non essent opes Dei beneficia, sed Dei permissu temere ad nos fluerent. Quod si tu cum putrida tua cohorte obstrepere non desinis, se ipsum tamen iustificabit Deus. Nos vero mysteria quae longe captum nostrum superant, reverenter adorabimus, donec eorum affulgeat plena cognitio, ubi [pag. 57] facie ad faciem videbitur qui nunc non nisi in speculo cerni potest. Tunc, inquit Augustinus, [1]) in clarissima luce sapientiae videbitur quod piorum fides habet, quam certa et immutabilis, et efficacissima sit voluntas Dei, quam multa possit et non velit: nihil autem velit quod non possit. De praesenti autem articulo ex ore eiusdem pii scriptoris tibi respondeo: [2]) Haec sunt magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates eius, et tam sapienter exquisita, ut quum angelica et humana creatura peccasset, id est, non quod ille, sed quod voluit ipsa fecisset, etiam per eandem creaturae voluntatem, qua factum est quod creator noluit, impleret ipse quod voluit: bene utens et malis, tanquam summe bonus, ad eorum damnationem quos iuste praedesti-

1) Ench. ad Laurentium, cap. 95.
2) Eiusdem lib. cap. 100.

navit ad poenam, et ad eorum salutem quos benigne praedestinavit ad gratiam. Quantum enim ad ipsos attinet, quod Deus noluit fecerunt, [pag. 58] quantum vero ad omnipotentiam Dei, nullo modo id efficere valuerunt: hoc quippe ipso quod contra voluntatem Dei fecerunt, de ipsis facta est voluntas eius. Propterea namque magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates eius, ut miro et ineffabili modo non fiat praeter eius voluntatem, quod etiam contra eius fit voluntatem: quia non fieret si non sineret: nec utique nolens sinit, sed volens. Nec sineret bonus fieri male, nisi omnipotens etiam de malo facere posset bene.

Quae vero adducis testimonia, nihilo magis ad praesentem causam faciunt, quam si oleo vinum diluere velles. Deus per Ezechielem Iudaeos immorigeros alloquens, dicit: Ite, servite suis quisque idolis (20, 39). Fateor sane non hanc iubentis esse vocem, sed impiam mixturam repudiantis, qua Iudaei legitimum eius cultum adulterabant. Sed quid inde aliud colliges, nisi [pag. 59] Deum interdum permittere quod improbat et damnat? Quasi vero non constet inter omnes, Deum similibus loquendi formis interdum iubere, interdum concedere. Dicit in lege: Sex diebus operaberis: concessio est. Nam septimum quemque diem sibi consecrans, reliquos hominibus liberos facit. Alio etiam modo repudium olim Iudaeis permisit, quod minime probabat. Hic cum indignatione duplices et perfidos idolis devovet, quia non vult nomen suum profanari. Sed quomodo de arcana eius providentia nunc agi oblitus es, qua omnes mundi agitationes pro arbitrio in usum suum destinat et convertit? Porro alterum locum tam inscite et perperam corrumpens, ostendis quam nihil sacrum sit homini impuro et profano. Verba Dei sunt: Quia noluerunt obedire bonis meis praeceptis, dedi illis praecepta non bona (Ezech. 20, 24 sq.). Hic nugaris, quum deserti essent a Deo, prolapsos esse in idololatriam. Atqui haud dubie intelligit Deus Chaldaeis fuisse addictos in servitutem, [pag. 60] qui ad tyrannicas suas leges eos cogerent. Iam quaeritur, an tantum permiserit Deus Iudaeos a Chaldaeis trahi in exsilium, an vero ad castiganda populi sui peccata delectis a se flagellis usus fuerit? Nam si ex Dei permissione praetextum adhuc quaeras, incendio tradendi erunt omnes prophetae, qui nunc Satanam a Deo mitti ad fallendum, nunc Chaldaeos vel Assyrios ad rapiendum, affirmant: nunc dicunt eundem Deum sibilare Aegyptiis, ut eorum opera utatur: Assyrios esse conductitios eius milites: Nabucadnezer in expilanda Aegypto esse eius servum: item Assyrios in excidenda Iudaea securim esse in eius manu, et virgam furoris eius. Alia innumera, ne iusto sim prolixior, omitto. Non minus temulentae audaciae est quod Deum fingis mittere spiritum erroris incredulis, ut credant mendacio, quia permittit exsistere falsos doctores: sicuti prodigus [pag. 61] adolescens prolapsus est in luxuriem. Ubi haec effutiveris, putasne ita excaecatos lectores, ut non videant prorsus aliud in his Pauli verbis, Deum efficaciam erroris dedisse (2 Thess. 2, 11)? Sed nihil mirum est tam licentiose eum garrire, qui vel nulla esse Dei iudicia putat, vel quid nomen ipsum iudicii valeat secure contemnit. Neque enim quisquam sanae mentis iudicem in poenis exigendis nihil agere dicet, vel otiosum permittere aliis quod officii eius proprium erat. Tuo autem latratu frustra me territare aut lacessere contendis. Dicis Dei permissu exsistere spiritus erroris, qui doceant Deum velle peccatum. Hoc idem quum Paulo exprobratum fuerit a tui similibus (Rom. 3, 5), non est cur aegre feram cum eo coniungi. Adducis ex Zacharia, Deum irasci gentibus quae gravius vexaverunt Israelitas quam ferret eius ira. Ergone tam bardus es, ut non satis fuisse in Deo praesidii [pag. 62] putes ad prohibendas iniurias, si populum mitius castigari volebat? Excipies hoc sonare verba. Sed ter et quater stupidus es, si non animadvertis alio et alio modo mirabiliter Deum probare severo examine suorum patientiam, et interea offendi hostium petulantia, dum victoriis elatos sine modo insolescere et ad crudelitatem ruere videt: imo nihil clarius, quam tuas ineptias mutuo conflictu sponte sua concidere. Vel enim mandavit Deus profanis illis gentibus, vel solum permisit, ut Iudaeos leniter castigarent. Si mandasse respondeas, obtineo quum miseris Dei exsulibus sine causa molesti essent vicini, futuros tamen fuisse extra culpam, si modum servassent. Quis enim vitio illis ascribat, quod Dei mandato paruerint? Atqui tu discrimen statuis permissionis et mandati: quia quum iussisset Dominus leves [pag. 63] poenas exigere de populo suo, eo permittente, modum excesserint. Hac ratione reprehensione digni fuerunt Israelitae, quod gravius afflixerint fratres suos, quam ferebat ira Dei. Sed nimis te excaecat tua amentia, quod a reatu ipsos eximis, si modo sibi temperassent. Semper enim huc te retraham, peccasse Israelitas non solum quia permittente Deo, ut fingis, nimis aspere se gesserint, sed quia iniuste arma induerint contra fratres suos. Tu asserere non dubitas in suscepto bello nihil fuisse peccati, quia Iudaeis iratus erat Deus, et Israelitas ipsos armaverat, ut vindictam suo imperio exigerent. Ego autem bis eos peccasse dico, quia nec illis propositum fuit obsequium Deo praestare, quamvis ministri essent vindictae eius: et ipsa atrocitas ostendit omnis aequitatis fuisse oblitos. Imo in ipso principio pudendam [pag. 64] inscitiam prodis, quod fingis Dei permissu labi et errare homines, quoad ipsos spectat. Est enim impium et sacrilegum commentum, Deum quidquam mali per-

mittere hominibus, ipsorum respectu, quum severe prohibere et vetare constet, quidquid contrarium est eius mandatis. Cur autem volens errare sinat, imo arcano decreto errore addicat quos rectam viam tenere iubet, sobriae modestiae est nescire: proterve, ut facis, sciscitari, vesanae temeritatis. Christum permittere discipulis ut abeant (Ioann. 6, 67), quam dextre interpreteris inde collige, quod proposita aliorum defectione, eos ad perseverantiam hortatur. Dolenter enim quaerens an ipsi quoque velint abire, quasi fraenum iniicit, ne una cum apostatis diffluant.

Haeccine ratio loquendi permissio tibi videtur? Dictat quidem, fateor, sensus communis iubere esse aliud quam permittere: [pag. 65] neque vero hac de re inter nos disceptatio est: sed, an Deus per otium speculetur quae fiunt in terra, an vero pro summo imperio singulas hominum actiones gubernet. Aut si tibi tantopere arridet verbum permittendi, responde, volensne permittat, an nolens. Huic secundo membro reclamat quod legitur in Psalmo: Deum facere quaecunque vult. Si autem volens permittit, otiosum fingere nefas erit. Unde sequitur, suo consilio moderari quod fieri vult. Caeterum tam sublime Dei mysterium nimis pueriliter exigis ad regulam communis sensus. Nam quod obiicis, Christum, quidquid tradidit de rebus divinis, accommodasse ad sensum communem, ipse vero fortiter negat, teque et mendacii et impudentiae coarguit. Non audis ut pronunciet se loqui in parabolis, ut vulgus hominum audiendo non audiat (Matth. 13, 13)? Verum quidem est, spiritum sanctum ubique nostra [pag. 66] causa quodammodo balbutire nutricis instar: sed multum abest quin eius doctrinae, quae angelorum captum superat, idoneus iudex sit communis sensus. Clamat Paulus animalem hominem non percipere quae Dei sunt (1 Cor. 2, 14). Itaque iubet stultescere, proprioque sensu exinaniri quicunque in coelesti schola proficere cupiunt. Denique lucem intelligentiae ubique sibi vendicat Deus. Ac me dies et charta deficient, si testimonia congerere libeat, quae sensum communem ita caecitatis damnant, ut non nisi a coelis lux petatur, ac suae perspicaciae renunciare oporteat quisquis Deo sapere cupit. Uno itaque exemplo contentus ero. Quod evangelii doctrinam gentibus promulgari noluit Deus usque ad Christi adventum, Paulus mysterium vocat absconditum a saeculis, imo angelis ipsis coelestibus incognitum (Ephes. 3, 9). Tu sensum communem obtrudis, qui arbitrio suo doctrinam hanc evertat: quia nihil probabile [pag. 67] esse concedis, nisi cuius ille sit aestimator ac arbiter. Exclamat propheta, de providentia Dei loquens: Quam magnificata sunt opera tua Iehova! valde profundae factae sunt cogitationes tuae (Psal. 92, 6). Tu quidquam divinum esse negas, nisi quod propria ratione metiri queas. Quorsum igitur illa admonitio Pauli, ubi de causa praesenti disserit: O homo, tu quis es? Deinde: O altitudo et profunditas (Rom. 9, 20. 11, 33)! Mirari iubet ac obstupescere: quia ubi ad incomprehensibile Dei consilium venitur, deficiunt omnes sensus. Tu autem nihil nisi oculis tuis subiectum admittes?

IV.

In quarto etiam articulo falsarius esse pergis: cuius rei monitos hac tantum de causa lectores volo, ut candido ex re ipsa potius quam putidis calumniis iudicent. Neque tamen refugio quod obiicis: tantum quod aliter dictum [pag. 68] a me fuerat, mutatis verbis, maligne ad invidiam torqueri queror. Perinde mecum litigas ac si dixissem peccatum esse iustum Dei opus: quod in omnibus scriptis meis passim detestor. Ergo quo tibi videris argutior, magis ridicula est tua puerilitas. Iustitiam colligis malum esse, iniustitiam bonum: Deum esse servum peccati, iniuste punire opus suum. Nempe haec monstra sunt in cerebro tuo fabricata, quae diligenter a me esse refutata testes sunt libri mei. Tu vero olim senties quam detestabile crimen sit in arcanis Dei mysteriis dicaciter tuo more ludere. Atque ut intelligas non mecum tibi negotium esse vel certamen, sed cum iudice coelesti, cuius tribunal non effugies: certe non alio quam spiritus instinctu pronunciat Iob, Dei esse opus, quod et Satanae et latronum erat (Iob 1, 21): neque tamen insimulat Deum peccati: sed benedicit [pag. 69] sacrum eius nomen. Quod Ioseph innoxium vendiderant fratres sui, scelerate factum esse constat: idem tamen opus Ioseph Deo adscribens, immensam eius bonitatem considerat, quod hoc modo datus sit patris sui familiae nutritius (Gen. 45, 5). Isaias Assyrium pronuncians baculum esse in manu Dei, horrendae stragis quae per ipsum edenda erat, Deum facit autorem, sed absque peccati nota (Isa. 10, 5). Ieremias maledicens qui faciunt opus Dei negligenter, per opus Dei intelligit quidquid saevitiae exercuit impius hostis contra Iudaeos (Ier. 48, 10). Nunc cum eo expostula, ac si Deum peccare dixerit. Denique norunt omnes in scriptura exercitati ex eiusmodi testimoniis breviter collectis posse confici integrum volumen. Sed quid verbis opus est, ubi res ipsa per se liquet? An non hoc gratiae Dei insigne est documentum, quod filio suo non pepercit? Christi etiam, quod se ipsum tradidit? [pag. 70] Hic tu impuro et sacrilego ore peccasse Deum affirmas, si eius opus sit, unigeniti filii immolatio. Atqui nodum hunc facile cum Augustino [1]) pii omnes expediunt. Quum pater tradiderit filium,

1) Epist. 48 ad Vincentium.

et Dominus corpus suum, et Iudas Dominum, cur in hac traditione Deus est iustus, et homo reus, nisi quia in re una quam fecerunt, causa non una est ob quam fecerunt? Itaque palam asserere non dubitat Petrus (Act. 4, 28) Pilatum, Iudam et alios impios fecisse quae consilium et manus Dei decreverant: sicut paulo ante dixerat Christum definito consilio Dei, et praescientia fuisse traditum (Act. 2, 23). Si in voce praescientiae tergiversaris, te abunde refellit definitio consilii: nec quidquam ambiguitatis relinquit prior locus, Pilatum et impios fecisse quod fieri decreverat consilium et Dei manus. Tantum arcanum si non capis, mirare cum apostolo, et exclama: O altitudo! ne autem rabiose insultes. Si docilem [pag. 71] te praeberes, parata in aliis meis scriptis tibi esset plenior explicatio: nunc mihi tuam proterviam retundere satis est, ne infirmas animas conturbet.

V. et VI.

In quinto articulo non sine Dei providentia, quam oppugnas, factum est ut locum notares. Illic videbunt lectores quae soleant adversarii obiicere contra meam doctrinam, me velut in eorum persona recitare. Tu mutilum istud dictum arripiens, nonne dignus es in cuius faciem omnes conspuant? In sexto tametsi locum non designas, longius prosilit tua impudentia. Egone qui tam reverenter ubique praedico, quoties peccati fit mentio, procul removendum esse Dei nomen, usquam dixerim maleficia non tantum eo volente, sed etiam autore perpetrari? Certe ut quidvis contra tam prodigiosam blasphemiam dicatur, libenter patiar, modo ne immerito admisceatur [pag. 72] nomen meum. Quantum ad stultos fallendos proficias nescio, sed non timeo, si quis figmenta tua cum scriptis meis conferre volet, ne tua improbitas te exsecrabilem, ut dignus es, reddat. Contendis, si Deus amat peccatum, odio habere iustitiam, multaque in eandem sententiam adducis. Quorsum? nisi ut verbis meis subscribas? Sic enim diserte non heri primum, vel nudiustertius, sed ante complures annos loquutus sum:[1]) Si in spoliatione Iob commune est Dei, Satanae et latronum opus, quomodo a culpa eximetur Deus, cuius Satan cum suis organis reus erit? Nempe si inter hominum facta discrimen a consilio et fine sumitur, ut eius damnetur crudelitas qui cornicum oculos configit, vel occidit ciconiam: iudicis autem laudetur virtus, qui scelesti hominis caede manus suas sanctificat. Et cur erit deterior Dei conditio, ne sua eum iustitia [pag. 73] ab hominum maleficiis separet? Percurrant tantum lectores quae subiicio: imo totam libelli illius partem, ubi de providentia Dei disputo: et facile deprehendent tuas omnes nebulas satis superque illic esse discussas. Adiungant, si placet, quae in secundum Actorum caput scripsi. Homines quum vel furtum vel homicidium perpetrant, ideo peccant quia fures sunt et homicidae. In furto autem et homicidio sceleratum consilium. Deus qui illorum malitia utitur, superiore in gradu locandus est. Longe enim aliud spectat, quia alterum vult castigare, alterius exercere patientiam: atque ita nunquam a sua natura, hoc est, perfecta rectitudine deflectit. Quia vero maleficium a fine quo quisque tendit aestimatur, palam est Deum non esse peccati autorem. Haec summa est, quum peccati causa sit in hominibus mala voluntas, Deum recta sua iudicia per eorum manus exercendo [pag. 74] adeo culpa non involvi, ut mirabiliter lucem gloriae suae ex tenebris eliciat. Et quidem in eo libello, qui furias istas ex profundis inferis contra me excitavit, subinde occurrit clara illa distinctio, nihil esse iniquius, vel magis praeposterum, quam Deum trahere in societatem reatus, dum per manus diaboli et impiorum iudicia sua exsequitur, quum in ratione agendi nulla sit affinitas. Caeterum, iam ante annos duodecim editum a me opus est, quod me a putidis istis calumniis satis superque vindicat, ab omni autem molestia debebat immunem reddere, si qua in te ac similibus esset humanitatis gutta: delirium enim illud quo iam multos fascinaverant Libertini, monstrosum hominum genus, quam dextre refutaverim non iacto. Certe ex professo causam illam agendam suscepi, et luculente exposui Deum peccati non esse autorem.

VII.

[pag. 75] Ad septimum respondere nihil mea interest. Profer locum ubi dixerim saepissime pugnare Dei voluntatem cum praecepto: mihi enim ne per somnium quidem id unquam in mentem venit. Quin potius inter alia fideliter exposui, quomodo simplex et unica sit Dei voluntas, quamvis inter arcanum eius consilium et doctrinam quaedam appareat dissidii species. Qui modeste sobrieque se Deo subiiciet, quatenus mentis humanae capiet modulus, facile agnoscet quomodo Deus, qui scortari vetat, per incestuosos concubitus Absalom Davidis adulterium puniens, unum idemque semper velit, diversis tamen modis. Ergo ne quid mihi maculae aspergat mendaciorum tuorum spurcities, breviter hoc testatum sit lectoribus, quod velut ex me profectum obtendis de contrariis Dei voluntatibus, improbissime esse [pag. 76] abs te confictum, quando ubique a me optimus inter absconditum Dei consilium, et externam doctrinae vocem consensus praedicatur. Per concessionem Augustinus diversas voluntates nominat: sed quae ita inter se conveniant, ut palam facturus sit ultimus dies in multiplici

1) Libro de aeterna Dei praedestinatione et providentia.

agendi ratione minime fuisse varium. Hoc posito, tecum nunc digladiare ut libet: Si Deus facere vetat quod vult, aut iubet quod non vult, eum praecipere ut eius voluntati resistatur. Nihil enim in istis sordibus meum esse agnosco. Quin potius haec doctrinae meae summa est, quae in lege expressa est Dei voluntas, clare monstrare rectitudinem ei probari, iniquitatem ei odio esse. Et certe maleficiis non denunciaret poenam, si placerent: sed nihil obstat quominus inenarrabili suo consilio quae fieri non vult et facere vetat, fieri velit in diversum finem. Hic si mihi obiicias [pag. 77] secum Deum pugnare: quaeram vicissim an tuum sit legem ei praescribere, ne iudicii tui captum excedat. Clamat Moses sua Deo arcana esse: in lege vero patefactum esse hominibus quod utile cognitu est (Deut. 29, 29). Tu nihil nisi quod tibi explicite patet, Deo non licere putabis? Postquam in libro Iob celebrata est consilii altitudo quae absorbet omnes humanos sensus, tandem additur clausula: En istae sunt extremitates viarum eius, et quantulum quod auditur in eo (Iob 26, 14)? Tu aliud Deo consilium non permittis, nisi quod oculis tuis subiicitur. Iam aut plus quam caecus es, aut vides, quum te ab adulterio prohibet voce sua Deus, nolle te esse adulterum: et tamen in adulteriis quae damnat, iusta iudicia exercere: quod certe nisi sciens et volens non faceret. Si brevius perstringi cupis, adulterium fieri non vult, quatenus pollutio est violatio sancti ordinis, legis [pag. 78] denique transgressio: quatenus tam adulteriis, quam aliis maleficiis utitur ad exsequendas suas vindictas, certe non invitus fungitur iudicis officio. Quod enim crudeliter tam Chaldaei quam Assyrii per horrendas caedes grassati sunt, hoc in ipsis non laudabimus: imo Deus se vindicem fore pronunciat, qui tamen rursus alibi praedicat sacrificia sibi hoc modo parari. Tu velle Deum negabis, quod honorifico sacrificii nomine dignatur? Tandem igitur expergiscere, et agnoscas ubi homines prava cupiditate praecipites aguntur, Deum occultis et inenarrabilibus modis iudicia sua moderari. Subtilis tibi videtur captio, dum quaeris, ex quo Deus adulterium committere vetuit, velitne omnes esse adulteros, an partem. Nam si de parte respondeo, infers Deum sibi esse contrarium. Atqui iam certum responsum tenes, Deum ab omnibus [pag. 79] exigere castitatem, quia eam in omnibus amat: diversas tamen volendi rationes ipsa experientia, me tacente, ostendit. Nam si aeque efficaciter vellet omnes esse castos, haud dubie castos omnes redderet. Nunc quum singulare eius donum sit castitas, colligere promptum est, aliter velle quod verbo praecipit, quam quod spiritu regenerationis implet. Hac ratione non est cur impudica tua lingua hypocrisin Deo exprobres, ac si mel in ore haberet, fel autem in corde. Neque enim quidquam simulat Deus iubendo aut vetando: sed naturam suam sincere patefacit. In occulta autem voluntate, qua dirigit cunctas hominum actiones, nihil huic iustitiae contrarium reperies. Scortatio Deo pudicitiae autori displicet: idem tamen incestuosa libidine Absalom Davidem ulcisci voluit. Sanguinem humanum effundi vetat, quia imaginem suam ut amore prosequitur, [pag. 80] ita tuetur sua protectione: et tamen ex impiis gentibus percussores excitavit filiis Heli, quia voluit eos occidere. Sic enim ad verbum docet sacra historia. Si te impedit tua caecitas, vident omnes oculati consentaneum esse ut Deus, qui scortationem et caedes, quatenus peccata sunt, vel (quod eodem redit) peccatum, legis suae transgressionem, in scortatione caedibusque odit, idem et per caedes, et per alia quaevis maleficia, iustas de hominum peccatis poenas exigens, iudicia sua exerceat. Quod tibi videris scite quaerere, si qua est occulta Dei voluntas, unde mihi fuerit patefacta: non difficilis responsio erit, ubi mihi concesseris spiritum sanctum sequi magistrum. Nam si Deus, teste Paulo, lucem inhabitat inaccessam (1 Tim. 6, 16): si idem apostolus merito exclamat incomprehensibiles esse vias eius (Rom. 11, 33), cur non mihi liceat arcanam eius voluntatem, quae nobis abscondita [pag. 81] est, mirari? Multis et splendidis elogiis in libro Iob celebratur Dei sapientia, ut discant mortales eam proprio sensu non metiri. Ridebisne quidquid de re occulta disseritur? An Davidi exprobrabis stulte ipsum praedicare Dei iudicia, quae fatetur esse abyssum multam (Psal. 36, 7)? Audio a prophetis omnibus et apostolis incomprehensibile esse Dei consilium. Non dubia fide quod dicunt amplector, et quod credo, libere profiteri non dubito. Cur mihi haec modestia vitio dabitur?

Ac ne tergiverseris dissimilibus exemplis me uti, communis certe mihi cum Paulo causa est, qui in arcana electione vel reprobatione profundas sapientiae divitias, iudicia Dei incomprehensibilia, et vias impervestigabiles exclamans, non tamen desinit palam asserere, Deum quos vult misericordia prosequi, et alios addicere exitio: denique ne tibi amplius arrideat dilemmatis [pag. 82] tui puerilitas, quia mihi scripturae de occulta Dei voluntate testimonium reddunt, quod illinc didici asserens, de re certa loquor: quia vero ad tantam altitudinem non pervenio, reverenter adoro cum metu et trepidatione, quod ipsis quoque angelis sublimius est. Ideo saepe in scriptis meis admoneo, nihil hic melius esse docta ignorantia: quia phreneticorum instar delirant qui plus sibi permittunt sapere quam par sit. Iam vides ut mihi certa sit illa Dei voluntas, cuius testes sunt scripturae: occulta autem sit eadem, quia cur fieri hoc vel illud Deus velit, et quomodo velit, ne angelicae quidem mentes in solidum

capiunt. Te vero ac tui similes dementat fastus vester, ut quidquid vos latet aut superat in nihilum redigere tentetis.

Deo contrariis quod obiicis, iam satis superque solutum est. Tua quidem, qua me perstringis, scurrilitas, ut insulsa est, minime [pag. 83] pungit: Si Dei sum imitator, fidem habendam esse negas bilingui, bicordi, bivolenti. Atqui cum diabolica tua imitatione olim senties quid sit in altum te efferre, ut similis sis excelso. Tantum me excruciant rabiosae blasphemiae quibus abs te conspuitur sacra Dei maiestas, cuius tamen vindex ipse futurus est. Quum bona sit Dei voluntas quam in lege prodidit, quidquid contrarium est, concedo malum esse: sed occultam illam voluntatem, qua Deus vasa misericordiae a vasis irae discernens, pro suo arbitrio utrisque libere utitur, contrariam esse blaterans, commentum non minus detestabile quam falsum exhalas ex foetida ignorantiae tuae lacuna. Christum de aperta voluntate loqui fateor, ubi dicit, Ierusalem, Ierusalem, quoties volui congregare pullos tuos, et noluisti (Luc. 13, 34)? Idem enim Iudaeis exprobrat quod in Cantico Moisis (Deut. 32, 11). Et sane re ipsa Deum praestitisse [pag. 84] scimus. quod verba illa sonant: quando et legis doctrina, et pietatis exercitia, et tot beneficia quibus sibi Deus populum illum devinxerat, non secus atque alarum expansio fuerunt ad eos protegendos, nisi alio eos rapuisset indomita sua feritas. Quum ergo toties totque modis gentem perversam ad obsequium revocare per suos prophetas tentasset Christus, merito de ingratitudine conqueritur. Nam quod ad Christi vitam restringis, facis pro tua solita inscitia, ac si verus Deus non esset, qui ab initio gratiae suae alas expandere non desierat. Iam colligis, si alia fuit contraria voluntas, Christum tota vita fuisse hypocritam. Quasi vero contraria sint, voce et beneficiis allicere, neque tamen corda afficere arcano spiritus instinctu.

Quo melius pateat huius calumniae futilitas, ubi se delusum fuisse conqueritur (Ies. 5, 4), quod labruscas protulerit vinea a qua suavem [pag. 85] fructum exspectaverat, quid tu ad haec bone rhetor? An eum ignorantiae subiicies ne videatur mentiri? Frustrati sunt Deum Iudaei: ergo, secundum te, sedebat dubius quid futurum esset, fefellit autem eum eventus. Quasi vero loquutio quae ad rem ipsam refertur, ad arcanam Dei praescientiam trahi debeat. Alibi: Dixi, certe timebis me. Atqui properarunt ad corrumpenda sua studia (Zeph. 3, 7). Sibi Deus promittit aliquem ex poenis inflictis profectum, postea se fraudatum conqueritur. An ex hoc quoque loco non aliter te expedies, nisi Deus in ordinem coactus a libero hominum arbitrio pendeat? Quasi vero non satis liqueat, criminis exaggerandi causa personam hominis induere, qui suum laborem periisse docet, ubi non respondet successus. Certe quos Deus vult efficaciter a se collectos, spiritu suo trahit, et quod in manu sua est, promittit se facturum. Ergo [pag. 86] quum multi vocati non sequantur, aperte constat illum collectionis modum quem Christus infrugiferum et irritum fuisse deplorat, ab efficace differre, cuius alibi fit mentio: sicuti apud Isaiam: Dispersos Iehudah colliget (11, 12), et: Gloria Domini colliget te (58, 8). Item: Ab occidente congregabo te (43, 5). Item: Congregabit vos Deus vester (52, 12): nempe quia paulo ante (v. 10) dixerat Deum brachium suum nudasse, ut conspicua esset virtus eius in oculis gentium. Ideo et paulo post repetit: Ad momentum dereliqui te, in perpetuis miserationibus colligam te (Isa. 54, 7). De praeceptis quod dixi, ad compescendas tuas blasphemias abunde sufficit. Etsi enim nihil ficte praecipit Deus, sed serio quae vult et probat ostendit, alio tamen modo obedientiam sibi praestari vult a suis electis, quos efficaciter ad obsequium suum flectit, quam a reprobis, quos externa voce docens, ad se trahere non dignatur. [pag. 87] Peraeque naturalis est omnibus contumacia et pravitas, ut nemo ad suscipiendum iugum voluntarius sit ac docilis. Aliis promittit Deus spiritum obedientiae, alios in sua pravitate relinquit. Nam quidquid garrias, non omnibus promiscue, sed peculiariter electis promittitur cor carneum et novum, ut in praeceptis Dei ambulent. Quid tu ad haec, bone censor? An quia Deus totam ad se turbam invitans, spiritum suum sciens et volens a maiori parte subducit, paucos arcano instinctu adducit ad parendum, ideo mendacii damnandus erit?

VIII. et IX.

Hic rursus lectorum fidem imploro, ut mea verba totumque docendi genus cum mutilis tuis articulis comparent. Ita detecta calumnia, quidquid moliris conflare invidiae, sponte evanescet. Interea non nego me cum Moise et Paulo docuisse cor Pharaonis induratum fuisse [pag. 88] a Deo. Hic tu contempto Moise, ac si pro nihilo duceres quod apud eum legitur, mecum expostulas: An ubi dicit idem Moises: Induravit Pharao cor suum, quaerenda sit violenta ista interpretatio: Deus cor Pharaonis induravit? Atqui non aliunde petenda est mihi solutio, quam ex verbis noni articuli, quae tu recitans vel depravas vel non assequeris: quia si Dei voluntas summa est, vel remota indurationis causa, homo ipse cor suum indurans sibi propior causa est. Primam causam vel remotam a mediis et propinquis ubique distinguo: quia dum mali affectus radicem in se reperit peccator, non est cur in Deum culpam derivet. Alicubi etiam perinde facere dixi, ac Medeae ancilla apud veterem poetam facit: Utinam ne in nemore Pelio securibus caesae cecidis-

sent abiegnae in terram trabes.[1]) Nam quum propria libidine impura mulier se impulsam fuisse sentiret ad [pag. 89] prodendum patris regnum, neque impudicum eius amorem, neque illecebras Iasonis accusat stulta haec pedissequa, sed queritur fabricatam fuisse navem in Graecia. Ita qui sibi male conscius extenuandae culpae suae praetextus in causis remotis procul accersit, ridicule se ipsum obliviscitur. Iam vides, quamvis obduret suo modo corda Deus, merito tamen suam cuique duritiem imputari, quia se quisque obdurat propria malitia. In flectendis ad Dei obsequium cordibus alia ratio est. Nam ut natura ad contumaciam propensi sumus omnes, nemo bene agere cupiet, nisi agatur: et tamen quum scriptura dicit praeparari a Deo corda, et fideles se praeparare, ut voluntarium Deo cultum exhibeant, non pugnat ipsa secum, sed distincte ostendit Dei cultores sponte et voluntario cordis affectu praestare officium: neque tamen [pag. 90] hoc obstare, quominus suas partes Deus arcano spiritus motu impleat. Obdurationis, ut iam dixi, alia est ratio, quia reprobos Deus non gubernat regenerationis spiritu, sed diabolo mancipat et addicit, arcanoque suo iudicio pravas eorum voluntates ita moderatur, ut nihil agant nisi quod decrevit. Quo melius haec inter se conveniunt, utcunque Deus quos vult obduret, unumquemque tamen sibi propriae obdurationis esse autorem.

Ne longior sim, succurrat piis et aequis lectoribus haec Augustini admonitio,[2]) quod apostolus dicit tradi in perversos affectus hominem, perperam et inscite ad patientiam restringi: quia idem Paulus alibi patientiae coniungit potentiam, dicens: Si potentiam suam volens monstrare Deus, tulit in multa patientia vasa irae aptata in interitum, etc. (Rom. 9, 22). Atque ut nunquam hac de re verba fecisset sanctus ille doctor, satis superque nobis [pag. 91] esse debet sola Dei autoritas. Non ego Deum auferre cor principibus terrae dixi, ut eos errare faciat: vel tenuisse cor Pharaonis, ne ad humanitatem flecteretur: non dixi Deum vertisse gentium corda, vel roborasse in odium populi sui, sibilasse ad Aegyptios, illisque velut malleis usum esse: non dixi Sennacherib virgam esse in Dei manu: sed spiritus ita pronunciat. Quid? ubi etiam recitat scriptura Saulem a malo Dei spiritu fuisse correptum (1 Sam. 18, 10), patientiaene solum, ac permissioni hoc tribues? Quanto rectius Augustinus[3]) admonet: Quod peccant Satan et impii, eorum esse: quod peccando hoc vel illud agunt, ex virtute Dei esse, tenebras prout visum est dividentis.

1) *Cf. quae annotavimus Tom. VIII, pag.* 314.
2) Lib. 5 contra Iulianum cap. 3.
3) Libro de praedestinatione sanctorum.

Quidquid palam asserit Deus, tu mihi imputas: tibi pro me respondeat idem Augustinus:[1]) Scriptura, si diligenter inspicitur, ostendit non solum bonas hominum voluntates, quas ipse facit ex malis, [pag. 92] et a se factas in actus bonos et vitam aeternam dirigit: verum illas quae retinent saeculi naturam, ita esse in Dei potestate, ut eas quo voluerit, quando voluerit faciat inclinare, vel ad praestanda beneficia, vel ad poenas infligendas, occultissimo quodam iudicio, sed iustissimo.

X.

In decimo articulo vide contra quem virulenta tela iaculeris. Neque enim meum est quod oppugnas, sed a Dei spiritu profectum. Sic ad verbum loquitur scriptura: Quem mittam? et quis ibit nobis? et continuo post Deus Satanam compellans, iubet ire, ut sit spiritus mendax in ore omnium prophetarum ad fallendum Achab (1 Reg. 22, 21 ss.). Nunc latra quantum voles: non magis tuis maledictis obrues Dei gloriam, quam solis fulgorem spuendo obscurabis. Hic etiam Augustini verbis quam meis loqui praestat: Quum [pag. 93] testatur Deus a se mitti pseudoprophetas, manumque suam esse super eos, ut decipiant, non esse hoc patientiae tantum, sed potentiae. Quod deinde garris, Satanam non obedienter mendacem esse ex Dei imperio, nihil mirum si te multis nodis implices, quando non agnoscis Deum inexplicabili modo sic opera Satanae uti ad suum arbitrium, ut imperii sui iustitiam et aequitatem illustret, culpa vero non liberet ministrum, quem iudicia sua invitum exsequi cogit. Ut centies crepet tua amarulentia, haec certe non Calvini vox est, sed Dei: Praecepi sanctificatis meis (Ies. 13, 3). Nunc si Deum plus sibi putas sumere quam fas sit, modum inveniet ipse, quo a tua accusatione se absolvat.

XI.

Pergis adhuc monstra tibi fingere, quibus devictis triumphum de innoxio Dei servo agas. Ubi unquam ita loquutus [pag. 94] sim non reperies: ideoque me tacente iacet tua futilitas impudentiae coniuncta. Quod caedibus, adulteriis, rapinis, fraudibus se contaminant impii, doceo esse ex propria eorum malitia: Deum tamen qui lucem elicit ex tenebris, arcano suo et incomprehensibili iudicio ita intus ipsos regere, ut per eorum malitiam iusta sua iudicia exsequatur. Hoc si oppugnas, congredere cum ipso Deo, qui facile vesanos tuos impetus excipiet. Si tibi gutta una esset modestiae ac docilitatis, haec te distinctio quae subinde occurrit in scriptis meis, haud dubie placaret: Si se ipsos in-

1) De gratia et libero arbitrio ad Valentinum.

terrogent impii, quia malitiae radicem intus in corde suo deprehendunt, teste conscientia abunde convinci, non alibi quaerendam esse culpam: et tamen Deum pravas eorum voluntates quo visum est flectendo, malis bene uti. Quod obmurmuras, dilucide iam monstravi te non mihi sed Deo litem [pag. 95] intendere. Deum utinam ex animo patrem luminum agnosceres: nempe quemadmodum definit Paulus (1 Tim. 6, 16), ne tua audacia perrumperes ad lucem inaccessam, imo ne sacrilega petulantia eam verteres in tenebras. Porro ex Iacobi sententia (1, 17) stulte colligis, quia omne donum optimum a patre luminum descendit, non descendere ab eodem horribiles vindictas, ad quas tremunt pii, et expavescunt. Stultius etiam ex me quaeris, an vitiosos affectus et perversos numerem inter bona dona. Quasi vero spiritus sapientiae, iudicii et prudentiae, nihil a spiritu soporis et vertiginis differat: quasi etiam non alius sit regenerationis spiritus, qui fideles refingit ad imaginem Dei, quam spiritus Dei malus, qui reprobos adigit in furorem: sicuti de Saule legimus.

Simili impudentia exagitas quod doceo, per Satanam et reprobos Deum exercere sua iudicia in gloriam [pag. 96] suam. Satanam instrumentum esse irae suae Deus tam verbo quam experientia clare testatur. Quorsum vero dicemus per manum Satanae Deum operari, nisi ut gloriam suam illustret? Videris tibi hoc lepido cavillo eludere, quia non tribuitur Deo iustitia ex mendacio: sed an tu Deum impedies quominus ex tuo scelere eliciat gloriae suae materiam? Certe nihilominus quam immani sua superbia obsistere potuit Pharao, ne in ipso fulgeret Dei gloria, quoniam in hunc finem ordinatus erat. Obtendis Nabuchadnezer dedisse gloriam Deo, ubi iustitiam eius confessus est (Dan. 4, 34). Ut scias quam secure obtusa tua iacula contemnam, libenter in hac causa te adiuvo, et suggero quod tibi in mentem non venit: Iosue dum hortatur Acham, ut det gloriam Deo, nihil aliud agere, nisi ut detecto mendacio sacrilegium suum prodat (Ios. 7, 19). Sed iam quaeritur, an unus duntaxat modus [pag. 97] sit illustrandae gloriae Dei, quod si ea non fulgeret ex hominum mendaciis, frustra Paulus, ubi dixit unum Deum esse veracem, cunctos vero mortales esse mendaces, continuo post rogaret, si nostra iniustitia Dei iustitiam commendat, an iniustus est ipse Deus (Rom. 3, 4)? Quod obiicis Deum velle in suis beneficiis laudari, verum quidem est, modo concedas multiplicem esse sylvam ex qua Deus profert atque educit laudes suas. Atque hic iustas superbiae tuae poenas luis, quod dialecticam ex professo deridens semper arguis a specie ad genus negative. Neque longa refutatione scurrile dicterium dignabor, ubi Deum iniustum fore arguis, si barbatos puniat, eo quod barbam gestant quam ipse creavit. Quis enim unquam dixit, creatam esse a Deo iniquitatem, quamvis incomprehensibili eius consilio ad iustos rectosque fines ordinetur? Apage ergo cum tua ista insulsitate, [pag. 98] qua barbam, quae naturaliter dormientibus provenit, cum voluntariis sceleribus permisces. Nobis, quamvis insanias, fixum hoc manebit, quorum pravos affectus ad exsequenda sua iudicia destinat et regit Deus, eosdem iure punire, quia reos sua ipsorum conscientia peragit. Ac vide quomodo te implices: ubi enim confessus es ignota nobis esse Dei arcana, contra excipis iustitiam nobis esse cognitam. Verum si quis, an aliqua sit in Dei arcanis iustitia necne, ex te quaerat, an negabis? Iustitiam porro illam quomodo notam esse dices, quam David et Paulus, quia sensus eorum fugit, cum admiratione suspiciunt? Abyssus multa, et dives altitudo sapientiae in Dei iudiciis an non iustitiam in se continent? Cur ergo iustum esse Deum negabis, quoties te latebit operum eius ratio? Sicuti in libro Iob (28, 27 sq.) distinctio notatu digna statuitur inter sapientiam Dei impervestigabilem, a qua arcetur humanum genus, et eam quae in lege nobis [pag. 99] tradita est, sic te quoque, nisi omnia confunderes, potius distinguere oportuerat inter profundam illam iustitiam et admirabilem quae humanis mentibus non capitur, et iustitiae regulam quae regendae hominum vitae in lege praescripta est. Secundum apertam illam evangelii doctrinam, fateor, iudicabit Deus mundum, sed arcanae suae providentiae aequitatem simul contra omnes rabulas asseret. Tu vero si vel tantillum in evangelio, de quo garris, exercitatus esses, facile intelligeres quomodo remuneretur Deus quam lege sua commendat iustitiam, neque promissa corona fraudet, qui ex animo eius praeceptis obsequuntur, et tamen iuste puniat omnes immorigeros, quos tamen servos suos appellat, quia eorum corda in manu habet. Sicuti Nabuchadnezer furiosus latro et mancipium Satanae fuit, et non temere apud Ieremiam (25, 9) servus Dei nominatur. Quod si docui, ut Deus viam patefaciat iudiciis [pag. 100] suis, incitare huc vel illuc hominum corda, quando ita ad verbum loquuti sunt prophetae, cur recitatio in crimen trahetur? Nempe haec sunt sacrae historiae verba: Adiecit furor Domini irasci contra Israel, et incitavit Davidem contra ipsos, ut diceret: Vade, numera populum (2 Sam. 24, 1).

XII.

Rursus me nunquam ita loquutum esse, coram Deo, angelis totoque mundo attestor, et quod a me recte dictum erat, improbissima calumnia abs te perverti. Impios autem Dei opus facere si tibi absurdum videtur, Ieremiam obiurga, cuius verba haec sunt: Maledictus qui facit opus Dei negligenter

(Ier. 48, 10). Caedes autem intelligit quas a scelere non absolves, quando ab avaritia, crudelitate et superbia profectas esse liquet. Chaldaeos impellit sua ambitio praedandique cupiditas, ut aequitatis obliti per rapinas et strages immaniter grassentur: [pag. 101] sed quia Deo placebat per illorum manus Moabitas punire, non obstitit eorum pravitas, quominus exsequuti sint Dei iudicium. Hic tu canis oblatras, impietatem igitur esse bonum: quasi impietas sit opus Dei, qui mirabiliter scelera hominum in diversum quam putent finem, accommodat. Imo libertinos mihi obiicere non dubitas, cuius sectae deliria ego prae aliis detexi, et refutavi, ut mihi iam nova defensio quaerenda non sit.

XIII. et XIV.

Quid tibi in penultimo articulo velis non magis assequor quam si magicis susurris sensus hominum obstupefacere tibi propositum esset. Quid enim est fortuito peccare? et quis praeter te haec monstra fabricavit? Dixi alicubi, quae fortuito contingere videntur, occulta Dei providentia gubernari. Quis tibi concedet inde colligere peccatum fortuitum? Iam quod apud me legitur, an ex me natum [pag. 102] est, ac non potius Deum habet autorem? Si cui ramos arboris caedenti cadat securis, et vulneret caput transeuntis, hoc tu censebis esse fortuitum? Atqui spiritus sanctus per Mosem pronunciat hominem illum a Deo occisum esse. An dices Deum instar ebrii temere huc et illuc absque sensu ictus suos proiicere? Quod si absque Dei sensu peccare homines fingis, quomodo iudex erit mundi? Et si eius fugiunt sensum quae in mundo geruntur, qua in re mortales antecedet? Quia Deum sentire dico si quid peccant homines, eo furoris proveheris, ut me falsi Dei architectum voces. Si tibi quod postulas concessero, eo nesciente peccare: qualis obsecro erit Deus? Et adhuc popularem te iactabis, qui Deum sensu privans, et eum eodem insigniens titulo quo Lucretius simulacra, idolum mortuum ipsius loco fabricas? Quod arguis, si necessario peccant homines, supervacuam fore doctrinam, inutilia praecepta, [pag. 103] irritas admonitiones, absurdas obiurgationes et minas: nisi tibi ad haec obiecta diluenda sufficit Augustini liber ad Valentinum de correptione et gratia, huic causae tractandae ex professo dicatus, indignus es qui verbum ex me audias. Quanquam Pighium, et magistrum tuum Servetum ita depuli hac calumnia, ut dociles et candidi lectores nihil amplius ex me desiderent. Tantum hoc nunc iactantiis tuis breviter respondeo: Si Deo non permittis quidquam praecipere supra hominum facultates, ubi te ad suum tribunal sistet, palam facturum quam non frustra per os apostoli sui asseruerit, impossibile fuisse legi quod ipse sua gratia praestitit (Rom. 8, 3). In lege ostendi perfectam iustitiam certum est, quae parata esset atque exposita omnibus, si ad praestandum quod Deus iubet, vires nobis suppeterent. Atqui Paulus impossibile fuisse pronunciat, [pag. 104] iustitiam ex lege consequi. Quid tibi igitur in hac re negotii est cum Calvino? Si necessario furaris, putas te non minus excusabilem esse dato praecepto, quam antea esses. Paulus contra, ubi fatetur se venundatum sub peccato (Rom. 7, 14), libere tamen simul exclamat, legem iram operari (Rom. 4, 15), quia frustra necessitatis clypeus obtenditur, ubi sua quemque conscientia voluntariae malitiae convincit. Quaero ex te, dum proximis annis tibi harpago in manu erat ad rapienda ligna quibus domum tuam calefaceres, an non te propria voluntas ad furandum impulerit? [1]) Tibi si ad iustam damnationem hoc unum sufficit, quod sciens et volens turpe et sceleratum lucrum ex damno alieno captas, quidquid de necessitate obstrepis minime te absolvet. Quod etiam obiicis, neminem nisi propter facinus et post facinus iuste damnari, de priore tibi mecum lis non est: quando [pag. 105] ubique doceo, neminem nisi iusto Dei iudicio perire. Quanquam dissimulare non licet subesse in tuis verbis occultum venenum: quia si admittitur similitudo quam proponis, iniustus erit Deus, qui reatu originalis peccati involvit totum genus Abrahae. Negas Deo licere nisi propter facinus damnare quenquam mortalium. Tolluntur e vita innumeri adhuc infantes. Exsere nunc tuam virulentiam contra Deum, qui innoxios foetus a matrum uberibus avulsos in aeternam mortem praecipitat. Hanc blasphemiam, ubi palam detecta est, quisquis non detestabitur, mihi pro sua libidine maledicat. Neque enim postulandum est ut ab eorum conviciis qui Deo non parcunt, immunis sim ac liber. In secundo membro vide quam putida sit tua loquacitas. Nam magistri tui Servetus, Pighius, et similes canes dicerent saltem, ante creatum mundum damnatos esse quos Deus interitu [pag. 106] praescivit esse dignos. Tu vero ei non concedis aeternae morti addicere, nisi qui iam perpetratis maleficiis apud iudices terrenos obnoxii essent. Hinc colligant lectores quam prodigiosus sit tuus furor, qui per lusum et iocum omnem divini iuris ordinem evertere non dubitas.

Superest ut veri et aeterni Dei gloriam a sacrilegis tuis maledictis vendicem. Tu me diabolum

1) Quod est furti nomine istbic delatus [*Castalio*], iniuri[illegible]ia sane factum est. Quod ipse ligna [*ex Rheno ad ripam*] at[illegible]attraxit, communi civium more habitantium ad Rhenum fecit[illegible]cit, neque sibi sed iis quibus rapidum flumen haec ademerat ope[illegible]operam praestitit, nisi quod pro recuperata lignorum ulna sole[illegible]let certum pretium idque leve pendi. *Sulcerus ad Calvinu*[illegible], 9. *Febr.* 1562 (*Cod. Genev.* 113, *fol.* 91). Cf. Castellionis D[illegible]Defensionem in Opp. Goudae 1613, p. 349 sq.

veri Dei loco iactas obtrudere. Mihi brevis et expedita defensio est: quum scripta omnia mea clare testentur non aliud fuisse mihi propositum, quam ut pie sancteque totus mundus se Deo addicat, puraque conscientia sinceram inter se aequitatem mutuo colant omnes, vitam meam a doctrina non discrepare, non faciam Dei gratiae iniuriam, ut me tibi tuique similibus comparem, quibus innocentia non nisi in blanditiis sita est. Tantum hoc dicam, si quis integer et aequus iudex inter nos [pag. 107] sedeat, ei tam in sermone quam in factis meis perspicuam fore Dei reverentiam: quidquid autem ex te proficiscitur, merum spirare pietatis ludibrium.

Sed ut tuas calumnias breviter discutiam, quid te improbius fingi potest, qui Deum tardum fore ad misericordiam, et propensum ad iram contendis, si magnam partem mundi aeternae morti destinavit? Certe quemcunque fabrices Deum, piis omnibus ille unus colendus est, qui supra viginti quinque secula, excepto duntaxat genere Abrahae, totum humanum genus passus est in exitialibus tenebris errare. Si crudelitatis eum insimules, quod familiam unam vivifica luce dignatus gentes innumeras in morte demersas iacere voluerit, prompta est exceptio: Quod non quotidie excisi fuerunt populi, atque ita centies quotannis absorptus mundus, totidem illustria fuisse patientiae eius documenta. Nec vero Paulus, ubi asseruit arcano eius decreto vasa irae aptata esse [pag. 108] ad interitum (Rom. 9, 12), lenitatem eius et patientiam laudare dubitat. Quo teste si contentus non es, mihi secure, puto, latratus tuos despicere licebit. Neque etiam patrocinio meo indiget Deus, qui iustitiae suae satis idoneus futurus est assertor, etiam si certatim ad eam obtenebrandam conspirent omnes impurae linguae. Quare tu, ut libet, cum tua caterva in sublime iaculare tuas blasphemias, quae in capita vestra recidant. Nam mihi tua convicia patienter excipere molestum non est, modo Deum, cuius servus sum, non attingant: et mihi te ad eius tribunal provocare liceat, ut suo tempore appareat suae doctrinae vindex, quam in persona mea furiose oppugnas.

De natura veri Dei quam apposite disseras hinc aestiment lectores, quod eius cognoscendae exordium facis a sensu communi. Deum quidem esse, gentium omnium et aetatum consensu receptum est, [pag. 109] quia naturaliter humanis mentibus insitum est huius notitiae principium et semen. Qualis autem sit Deus, quomodo ratio definiet, quae sua perspicacia nihil aliud potest quam veritatem in mendacium vertendo adulterare quidquid intelligentiae et lucis habet vera religio et fides? Stultescere nos iubet spiritus sanctus, ut coelestis doctrinae simus discipuli: quia animalis homo nihil eius capere vel gustare potest (1 Cor. 2, 14). Tu contra de mysteriis Dei iudicium fieri vis ex humano sensu: et rationem, quae sua caecitate omnem Dei gloriam exstinguit, non modo statuis ducem et magistram, sed scripturae praeferre audes. Iam nihil mirum si quaslibet religiones promiscue misceri libenter pateris, ut perinde censeatur Dei cultor Turca, qui Mahommeti deliriis imbutus numen nescio quod incognitum adorat: ac Christianus, qui ex non dubia evangelii fide invocat patrem redemptoris nostri. [pag. 110] Quanquam te non serio incredulis patrocinari palam clamitant tot obliquae sannae quibus apertissima quaeque capita fidei nostrae carpis, sed omnium gentium superstitiones excusando, tibi propositum est quidquid religionis sacra veri Dei oracula docent, convellere. Ab illa vero ratione, quae errorum omnium mater est, tibi exoritur ille Deus, qui sine delectu vult omnes salvos fieri. Quasi vero inane sit quod toties occurrit in scriptura electionis nomen, quum ubique clament lex, prophetae et evangelium vocari et illuminari in salutem, qui aeterno Dei consilio ante mundum conditum electi sunt: et sine ambiguitate pronuncient fontem et causam vitae esse gratuitum Dei amorem, quo non omnes, sed quos voluit complexus est. Quid tu centies contra obstrependo proficies? Obiecta nebula perstringis simplicium oculos, Deum velle omnes salvos fieri. Si hoc electioni repugnat qua filios [pag. 111] suos praedestinavit ad vitam, quaero ex te, cur non omnibus patefecerit viam salutis. Notum ac celebre est illud legis elogium: Ecce proposui hodie vobis vitam et mortem (Deut. 30, 15). Si absque discrimine volebat Deus in salutem colligere omnes, cur non omnibus vitam communiter proposuit, sed hac praerogativa duntaxat gentem unam dignatus est? Neque id alia de causa, si Moisi creditur, nisi quod gratis dilexit quos sibi elegit in peculium. Christum divinitus missum fuisse dicis, cuius iustitia superabundaret, ubicunque abundaret peccatum. Atqui haec una vox ostendit te diaboli instinctu ex inferis prodiisse, qui pietatis fuco crassissimum quodque mendacium tegens, Christum procaciter rideres. Nam si ubicunque regnabat peccatum superabundavit Christi iustitia, nihilo deterior erit Pilati vel Iudae, quam Petri vel Pauli conditio. Atque ut de Pilato taceam, Christi iustitiam Paulus ab evangelii fide separari [pag. 112] posse negat. Tu quo tempore versatus est Christus in terris, quodnam in Gallia fuisse evangelium dices, aliisque longinquis gentibus? Quid? an non Deus ante filii sui adventum idem erat? Cur ergo suppressum tenuit salutis thesaurum usque ad tempus plenitudinis? Plenis iam buccis rideas necesse est quod docet Paulus, in evangelii promulgatione patefactum fuisse mysterium, quod prius in Deo latebat (Ephes. 3, 9). Iam publicata evangelii voce, non ad alios pervenit Christi iustitia, nisi qui eam fide amplexi sunt. Unde porro tibi fides? Si re-

spondeas, ex auditu: verum hoc quidem est, sed non absque speciali spiritus revelatione. Paucitatem eorum quibus brachium Domini revelatum est, cum exclamatione miratur Isaias (53, 1). Et Paulus (Rom. 10, 16) donum fidei ad electos restringens, illius testimonio utitur. Tu discrimen nullum admittis. Clamat quidem Christus: Venite ad me omnes qui laboratis (Matth. 11, 28). Sed idem alibi clamat: Nemo [pag. 113] venit ad me nisi pater meus traxerit eum (Ioann. 6, 44): neque secum pugnat, ubi omnes sine exceptione externa voce ad se invitans, dicit tamen neminem quidquam percipere, nisi datum ei fuerit e coelo: neque alios ad se venire, nisi quia a patre dati sunt (ib. v. 65). Alium etiam locum non minus turpiter suillo tuo rostro conspurcas, dicens luce iustitiae Christi illuminari omnem hominem venientem in mundum (Ioann. 1, 9). Quasi vero non subiiceret continuo post Ioannes, lucem in tenebris lucere, et a tenebris non comprehendi (v. 5): quibus verbis significat quidquid rationis et intelligentiae datum erat hominibus ab initio, suffocatum esse et prope exstinctum: nec aliud superesse remedium, quam ut Christus caecos illuminet. Verum quidem est, Christum nemini petenti gratiam negasse: sed non reputas vota et preces a spiritu sancto dictari: imo fidem, quae gratuitae electionis fructus est, clavem esse quae precibus ianuam aperit.

Haec rudimenta [pag. 114] quum ignores, quibus sublatis evangelium a mysteriis Proserpinae vel Bacchanalibus nihil differet, mirum est inter Christianos reperiri, qui se tam prodigiosis erroribus illaqueent. Quod a Deo meo similes dicis formari discipulos, crudeles, invidos, calumniatores, superbos, aliud in lingua aliud in corde gerentes, ad hanc tuam dicacitatem refutandam non tam verbis, quam re ipsa instructus prodibo: quia maledicendo non oblector, per me sepulta maneant tua flagitia: nisi quod unum breviter coram Deo testari licet, atque operae pretium est: quum te domi meae aluerim, me nullum unquam vidisse magis superbum, vel magis perfidum, vel humanitatis expertem. Qui te et impostorem, et cynicae impudentiae deditum, et scurram ex professo pietati oblatrantem non agnoscunt, nihil prorsus iudicant. Saevitiam meam in quo accuses, audire cupio: nisi forte in magistri tui Serveti morte, pro quo tamen [pag. 115] me fuisse deprecatum testes sunt ipsi iudices, ex quorum numero tunc duo erant strenui eius patroni. Sed de me plus satis. Quales doctrina mea fructus tam in hac urbe, quam longe lateque in multis regionibus pariat, considerandum relinquo. Quotidie ex hac schola, quam tam atrociter proscindis, Deus sibi eligit optimi et suavissimi odoris victimas ad illustrandam evangelii sui doctrinam. In ea qui proficiunt, quorum saltem non poenitendus est numerus, tenuiter victitando, aegre, sed tamen cum summa patientia et mansuetudine vitam sustentant: vel lautitiis valere iussis frugalitatem libenter et placide colunt. Omnes se ipsos et mundum abnegando, ad spem beatae immortalitatis aspirant.

Sed quia mihi gloriari non expedit, pro me respondeant quae Dominus gratiae suae documenta exserit ad eam doctrinam asserendam, quae foetidis tuis maledictis frustra laceratur. Ex te vero scire velim, quo tempore favebas [pag. 116] huic doctrinae, qualis fueris. Negas tibi satis fuisse perspectam, quod te constrictum teneret mea autoritas, ut nefas esse duceres quidquam contra iudicare. Nimis certe bardum fuisse te oportet, qui per annos complures assequi non potueris quod et domi meae familiariter te docui, et tam saepe te audiente exposui in publico conventu. Atqui multi idonei sunt testes, quamvis ingenii tui pravitatem multis modis corrigere et sanare frustra conatus sim, quantisper tamen te mihi coniunctum esse professus es, fraeno quodam fuisse retentum: ut merito haec alienationis causa tibi fuisse videri possit, ut effraeni licentia ad hanc in qua exsultas impietatem prorumperes. Dicis te attendere non quis dicat, sed quid dicatur. Utinam tibi hoc pridem fuisset persuasum, ingenue proficere ex aliorum laboribus, ut te ad docilitatem assuefaceres. Nunc quia audacia tantum et garrulitate polles, ex [pag. 117] aliorum contemptu gratiam tibi concilias. Equidem nihil mihi arrogo, sed ita de ecclesia meritus esse videor, ut si mihi inter fideles Dei servos locus detur, non debeat in odium trahi mea autoritas. Si paucos homines indoctos ex meo nutu pendere, vel fama moveri diceres, colore aliquo tegeres tuam calumniam: nunc dum mihi vitio vertis, quod hominibus illiteratis non placeat mea doctrina, quis tibi credet homines doctos et ingeniosos tantum ex libris meis sapere? imo sola autoritate attonitos teneri, ne quid iudicent? Itaque nihil te autore probabimus, nisi quod vulgo hominum plausibile erit. Haec scilicet ratio est cur omnes a liberalibus doctrinis absterreas: et inter tuos iactes inane frivolumque esse studium, quod vel philosophiae, vel dialecticae, aliisque artibus, vel etiam theologiae impenditur, quo plures tibi acquiras discipulos. Excipis tales fuisse qui Christum sectabantur. [pag. 118] Quasi vero literis contraria sit christiana fides. Hic attendant lectores quid inter me et te intersit. Ego sapientissimos quosque, donec stultescant, et proprio sensu valere iusso, mansueta simplicitate se addicant in Christi obsequium, proprio fastu excaecari dico, ne quid coelestis doctrinae unquam degustent: quia insipida est in Dei mysteriis tota hominum ratio, et obtusum acumen. Itaque caput verae sapientiae humilitatem esse dico, quae nos omni carnis intelli-

gentia abdicat, ut a reverentia mysteriorum Dei incipiat fides. Tu homines illiteratos prodire in medium iubes, qui spreta omni doctrina, solo arrogantiae flatu turgidi, audacter de coelestibus mysteriis iudicent: nec alios agnoscis legitimos arbitros, nisi qui contenti vulgari sensu, fortiter repudiant quidquid non arridet.

Aliud vero probrum quo meos discipulos gravas, facile excipiet Paulus (Tit. 3, 10), quo autore te et tui similes [pag. 119] haereticos relinquere malunt, quam audiendis tuis blasphemiis aures suas ultro polluere. Negas ita esse agendum, quia audiendi sint omnes. Quasi vero frustra dictum sit, haereticum hominem, si bis et ter serio admonitus non resipiscit, vitandum esse. Audientiam si quis tibi negaret, esset aliqua querendi ratio: sed quum in publico etiam consessu, ubi tibi permissa erat blaterandi libertas, imo ad quem citatus et fere tractus fueras, victus cesseris, quis tandem erit modus, si tibi semper pateant piorum aures, donec ad saturitatem usque Deo maledixeris? Tu omnia pietatis principia ridendo, suaviter te oblectas. Visne tam stupidos esse Dei filios, ut vel procacitati tuae arrideant, vel sacrilegis probris nihil moveantur? De ipsa causa sic responsum esse tibi confido, ut facile perspiciant cuncti sanae mentis lectores, mihi non defuisse illum spiritum, cuius est dare os et sapientiam: quibus si resistere pergis, tuam contumaciam [pag. 120] cum pari dedecore prodes. Ut tandem manifestae veritati cedas, quanquam vix sperare audeo, optare tamen et precari non desinam. Quod tandem subiicis cavillum, non esse quod tuis conviciis succenseam si necessario scripta esse credo: mihi vero seria et efficax ad tolerantiam exhortatio est: quando ad fraenandam indignationem nihil hac Davidis admonitione utilius vel aptius: Sinamus eum maledicere, Dominus enim ita praecepit (2 Sam. 16, 10). Sciebat quidem David Semei eadem qua nunc ferves, conviciandi rabie incitari: sed quos ille fortuitos impetus se iacere putabat, arcana Dei providentia gubernari reputans, se ipsum hac ratione cohibet. Sicuti nunquam diaboli et impiorum insultus composita moderatione quisquam feret, nisi qui ab illis ad Deum unum sensus suos converterit. Compescat te Deus, Satan. Amen. Genevae Nonis Ianuarii, M. D. LVIII.[1]

1) *Gallica exemplaria exhibent:* MDLVII.

AD

QUAESTIONES GEORGII BLANDRATAE

RESPONSUM IOANNIS CALVINI.

EX CODICE GENEVENSI.

AD QUAESTIONES GEORGII BLANDRATAE, RESPONSUM D. IOANNIS CALVINI.[1]

Quum profitemur[2]) nos credere in unum Deum, sub Dei nomine intelligimus unicam et simplicem essentiam, in qua comprehendimus tres personas vel hypostaseis.

Ergo quoties Dei nomen indefinite ponitur, non minus filium et spiritum[3]) quam patrem designari credimus. Ubi autem adiungitur filius patri, tunc in medium venit relatio, atque ita distinguimus inter personas.

Quia vero proprietates in personis ordinem secum[4]) ferunt, ut in patre sit principium et origo, quoties mentio fit patris et filii simul, vel spiritus, nomen Dei peculiariter patri tribuitur.

Hoc modo retinetur unitas essentiae, et habetur ratio ordinis: quae tamen ex filii et spiritus deitate[5]) nihil minuit.

Quod unica sit patris et filii et spiritus essentia, ex claris scripturae testimoniis constat. Certe unus est Iehovah: quod nomen filio commune est cum patre.

Si quis excipiat, transferri elogium hoc ad Christum, quia ex patre ortus sit, facile refellitur tam frivolum cavillum, quia unus est Iehovah.

Iam quum apostoli filium Dei asserant illum esse, quem Moses et prophetae testati sunt esse Iehovah, semper ad unitatem essentiae venire necesse est.

Proinde nobis sacrilegium detestabile est, filium vocari alium Deum a patre, quia simplex nomen Dei relationem non admittit: nec potest Deus ad se ipsum dici, hoc vel illud esse.

1) *Textum conformamus ad exemplar manu Caroli Ionvillaei scriptum quod exstat in Bibl. Genevensi Cod.* 145, *fol.* 73. *Bezae lectiones quae etiam in Amstelodamensi editione servantur in margine adscribimus.*
2) dicimus.
3) *Add.* sanctum.
4) suum.
5) unitate.

Nomen vero personae dum Christo ascribitur, bifariam dici potest. Nam et sermo ex patre genitus ante mundi creationem, persona est in aeterna essentia Dei. Et quemadmodum unus est Christus Deus in carne manifestatus: ita duae naturae sic unitae personam unam constituunt. Ideoque aliud est loqui de aeterna Dei sapientia antequam indueret carnem, vel de mediatore ex quo in carne patefactus est.

In hanc mediatoris personam proprie competit nomen Domini, quatenus medium gradum statuit inter Deum et nos. Quo pertinet illud Pauli: Unus Deus ex quo omnia, et unus Dominus per quem omnia. Eodem sensu illud accipitur: Pater maior me est: et quae alia de mediatore leguntur[1]) apud Ioannem.

Caeterum ubi simpliciter Christus vocatur Deus, et non opponitur nomen patris, solida Dei essentia comprehenditur. Sicuti quum dicitur Ioann. 1. cap.: Sermo ille erat Deus, tenenda est essentiae unitas. Similiter ubi Paulus dicit, Deum esse benedictum in saecula: non alium Deum fas est imaginari, quam illum qui per Mosen asseruit, se unicum et solum esse: et qui per Isaiam iuravit, se non daturum alteri suam gloriam. Ideo Ioannes non contentus Dei nomine, expressius loquitur in fine canonicae Epistolae: Hic est verus Deus et vita aeterna.

Quod nomen Iehovae indefinite sumptum in Christum competat, patet etiam ex Pauli verbis: Propterea ter rogavi Dominum: quia subiicit paulo post: ut inhabitet in me virtus Christi.

Quod autem Christus, ubi de patre loquitur, Dei nomine ipsum insignit, non mirum est: quia expendere convenit quam personam sustineat. Quatenus enim mediator est, officii sui respectu se inferiore gradu locat, ut nos paulatim ad patrem ducat.

1) dicuntur.

Hoc autem respectu filius ipse subiicitur patri in futuro saeculo, quia ipsa divinitatis perfectio tunc nobis erit conspicua, quae nunc in imagine pro nostro modulo relucet.[1])

Et tamen Christus, licet raro, Dei mentionem indefinitam facit, velut quum dicit, Ioann. 4, Deus spiritus est: quod eius personae non minus quam patris convenit. Nec obstat quod mox exprimit nomen patris: quia ubi doctrinam generalem tradidit, eandem pro mediatoris officio confirmat.

Hoc modo Christus non alium Deum manifestavit quam patrem: quia ipsum ad nos descendere necesse fuit, ut fidem nostram ad gloriam deitatis attolleret. Interea notandum est eius dictum: Creditis in Deum? etiam in me credite. Quod significat illum se esse Deum, in quo acquiescere debet fides.

Quum vero legis summam colligit, nomen Dei indefinite ponens, sibi nihil derogat: sed contentus est recepta loquendi forma. Sicuti eius interrogatio illa: Quid me vocas bonum? unus Deus bonus est: non eo tendit, ut deitatis gloriam a se ipso reiiciat: quin potius alio modo se bonum[2]) subindicat, quam intellexerat adolescens, humanae bonitatis elogio eum honorans.

Similiter Iudaeis exprobrans, quod Deum iactarent esse suum Deum: quia tamen eius filium respuebant, vanitatem eorum refellit, quod mediatorem propinquum non agnoscant, quum fallaci nominis Dei obtentu magnifice transvolent supra nubes.

Paulus 10[*]) prioris ad Corinthios tametsi ex professo Deum unum idolis opponit, non tamen abs re patrem nominat, ex quo omnia: quia relative continuo post mediatorem adiungit. Sed alibi (Ephes. 4, 6 sq.) unum Deum esse docens, sicut unum baptisma, certe Iehovam unum[3]) intelligit. Et quamvis paulo post nominat diserte patrem, id facit, quia ad Christum descendere volebat: ideoque adhibenda fuit talis distinctio. Nam unitatem Dei et baptismi coniungens, certe Christum non excludit, in cuius nomine baptizamur. Conveniunt igitur optime inter se appellatio Dei simplex ac indefinita,[4]) et distinctio Dei patris a Christo mediatore.

Quod initio Epistolarum patrem Deum priore loco statuens deinde Christum adiungit, ex eadem ratione manat: quia deitatem statuit in patris nomine, deinde mediatorem interponit, qui nos ad Deum erigat. Sed in eadem epistola ubi ita loquutus erat, non tamen dubitat Christum vocare Deum in saecula benedictum (Rom. 9, 5).

1) nobis relucet.
2) se alio modo esse bonum *Edd.*
*) *imo* 1 *Cor.* 8, 5 *sq.*
3) *Pro* unum *Edd. habent:* esse.
4) definita *Edd.*

Hinc sequitur quaerendum esse Deum, in cuius essentia comprehenduntur tres personae: et tamen, ubi in medium prodit Christus, Deum vere et proprie vocari patrem Iesu Christi, quia tunc mediatoris gradum obtinet Christus, ut nos ad Deum attollat, et ita ad se ipsum.

Quod ad locum illum (Ioann. 20, 17) attinet: Ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, confirmat et apertius declarat quod iam dixi, ubi Christus loquitur in mediatoris persona, quodammodo descendere infra Deum, ut nobis sit propior. Sed hoc non obstat, quo minus ipse quoque verus sit Deus noster. Nam quod dicit Thomas, non aliunde quam ex eius ore didicerat: Dominus meus et Deus meus.

De nomine personae ita breviter respondeo, necessitate esse invectum ad detegendas eorum fraudes, qui hoc fidei principium astute subvertere moliebantur. Interea obiicere sententias, ubi se Christus a patre distinguens hac voce abstinet, putidum est cavillum. Neque enim hac loquendi forma in communi sermone utimur: Persona patris salutem nobis contulit per filii personam, sed ubi distinctionem exprimere volumus, quae est inter patrem et filium.

Quod ad Christi dictum spectat: Haec est vita aeterna, ut credant in te verum Deum, etc. (Ioann. 17, 3) si eius praetextu restringi debeat vera divinitas ad unum patrem: mentitus esset Ioannes dicendo: Hic est verus Deus et vita aeterna (1 Ioann. 5, 20).

Unicam vero essentiam in tribus personis non fuisse a Christo patefactam, falsissimum est. Nam quum nos voluit baptizari in nomine patris et filii et spiritus sancti, has certe personas distincte posuit, quas extra Dei essentiam quaerere nefas est.

Iam ubi Ioannes dicit, sermonem ab initio fuisse Deum (Ioann. 1, 1), certe non lacerat Dei essentiam: sed clare docet unum et eundem fuisse Deum cum patre. Ubi vero statim subiicit, fuisse apud Deum, vel caecis ipsis monstratur distinctio. Item quum Christus ipse postulat manifestari gloriam, quam initio habuit apud patrem ante creationem mundi (Ioann. 17, 5), certe personam sibi tribuit peculiarem, et interea eandem sibi essentiam cum patre vendicat: quia Dei gloria et maiestas separari ab. essentia non potuit.

Similiter quum Petrus dicit Ananiae: Cur mentitus es spiritui sancto? non hominibus mentitus es, sed Deo (Act. 5, 3 sq.): distinctionem palam notat: et sub Dei nomine, quod opponitur hominibus,[1]) non minus Christus ipse et spiritus, quam

1) *Verba* distinctionem ..... hominibus *exciderunt i*[illegible] *impressis.*

pater comprehenditur. Sicuti quum idem Petrus et Ioannes respondent: Deo magis quam hominibus obediendum esse (Act. 4, 19), Christum certe non excludunt: sed quia indefinite, nomen Dei ponunt non minus Deum in carne manifestatum quam patrem designant.

Quod si cui nimis moroso displiceat nomen personae, certe apostolus 1 ad Hebraeos (v. 3) per hypostasin nihil aliud intelligit, quam quod nos personam vocamus. Atque illa [1]) est relatio, de qua litigant contentiosi homines, ac si esset humanum commentum.

Quod ad precandi formam spectat, illa est ordinaria quae nobis praescribitur in evangelio dum ad patrem verba dirigimus in Christi nomine.

Caeterum ubi nulla fit Christi mentio, non minus sub Dei nomine ad filium quam ad patrem dirigitur precatio, sicuti dilucide patet ex loco illo Pauli: Propterea ter rogavi Dominum, et respondit mihi: Sufficit tibi gratia mea: quum statim subiiciat: libenter gloriabor super infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi (2 Cor. 12, 8 sq.). Unde sequitur Christum esse Deum illum quem Paulus rogaverat.

Porro vocem Domini restringere ad personam mediatoris, frivolum est ac puerile, quum apostoli passim usurpent nomen Domini pro Iehovah. Et ne procul quaerendum sit exemplum, non alio sensu oravit Dominum Paulus, quam quo citatur locus Ioelis a Petro: Quisquis invocaverit nomen Domini, salvus erit (Act. 2, 21).

Similiter quum hac forma precantur discipuli: Tu Domine qui nosti corda omnium (Act. 1, 24), non seorsum convertunt ad Christum sermonem, quia separatim ei elogium non quadraret: sed fides illorum Dei essentiam simpliciter respicit. Denique ubi nulla est relatio, nomen Dei ad filium et spiritum sanctum extenditur.

Si quaeritur, an non tutior precandi forma sit, dum invocamus patrem in nomine filii? respondeo, sicut iam dixi, hanc esse ordinariam et magis familiarem, quae aptior est ruditati nostrae et utilior. Sed alias formas quae etiam in usu fuerunt apostolis, et quas illis spiritus sanctus dictavit damnare, sacrilegae temeritatis esset. Nec valet illa obiectio, frustra Deum invocari absque mediatore: quia etsi fixum est illud principium, non exaudiri nos nisi per gratiam mediatoris, non semper tamen in promptu occurrere necesse est.

Quaestio ista: An patrem rogando, rogemus verum Deum, ex ignorantia principii nascitur. Neque enim epitheton veri patrem a filio discernit: quia Dei nomen essentiam illam designat, quae complectitur tres personas: atque ita inter eas [2]) nulla est antithesis quod attinet ad unam deitatem.

Ad haec patrem rogando, ad filii quoque deitatem preces dirigimus, quamvis medius ipse [1]) nobis occurrat. Diversi enim respectus nobis notandi sunt: quia etsi patri quod proprium est, residet in eius persona, nec filio convenit, Deus tamen in sua essentia totus et integer manet, ac proinde haec inter se non pugnant, rogari patrem filii respectu, et Deum in solida (ut ita loquar) essentia: non quia ullo modo sit partibilis, sed quia nihil absurdi est dum concipimus deitatem patri, filio et spiritui communem, si intuitus filii mentes nostras reflectit ad patris personam.

Iam etsi mediator est Christus quatenus Deus est in carne manifestatus, ideoque secundum utramque naturam: humanae tamen naturae ratione et [2]) proprie tribuitur intercedendi officium, idque in subsidium nostrae tarditatis. Unde et Paulus eum nobis advocatum proponens, hominem potius quam Deum vocat (1 Timoth. 2, 5). Et certe ut carnem suam offerens victimam, sacerdotis officio functus est in carne: ita et intercedit pro nobis.

Dum invocatur Christus ipse, quod Ananias ab omnibus piis factum esse testatur (Act. 9, 14), et Stephani exemplo (ibid. 7, 59) rite sancteque fieri constat: non homini per se defertur hic honor, neque [3]) ratione humanitatis: sed aeterno Dei filio, qui ut nobis salutem acquireret carnem nostram induit. Est enim precatio sacrificium, quod sibi uni Deus vendicat. Ideoque ad nudum hominem nihilo magis transferre [4]) fas est, quam alias divini cultus partes. Atque ita invocatur Christus ut Deus qui ex se ipso autor est omnium bonorum: et Stephanus plena deitatis potentia eum ornat, spiritum suum in eius manus commendans.

Quaestio: An aeternus sermo Dei aliquid substantivum sit et essentiale, ambigua est: ac proinde captiosa esse potest. De nomine substantiae, tenendum est non esse proprie essentiam, [5]) sed hypostasin. Si tamen aliter accipere libeat, facile concedo. Itaque sermo aliquid hypostaticum sonat. [6]) Sed quum sermo ipse vere sit Deus, essentiam designat. Sic tamen habendum est, sermonem essentialiter esse Deum, et tamen in hac voce simul esse personae notationem. Persona autem in ipsa essentia subsistit.

Ex superioribus colligere promptum est, si quis

1) ita *Edd.*
2) inter eas *om. in impressis.*

1) ipse quoque *Edd.*
2) *In MS. correctoris cuiusdam manus bene emendavit:* ei.
3) *pro* neque *libri impressi exhibent* sine.
4) illud transferre *Edd.*
5) substantiam *Edd.*
6) est aliquid hypostaticum *Edd.*

sincere et absque fuco vel fallacia credat in Deum patrem, in Dominum Iesum Christum, et in unum spiritum, id sufficere. Sed inde simul elicere licet, fucum facere, qui se in Christum credere profitentur, cuius aeternam deitatem abnegant. Similiter in spiritum, quem non putant Deum esse, si pater sit Deus. Tales enim Dei essentiam discerpere palam est, nec unitatem retinere, quum patris divinitatem asserere nequeant, nisi eam detrahant filio et spiritui sancto.

Qui vero fidem orthodoxam odiose calumniantur hoc praetextu, quod speculatio de unica essentia et tribus personis inutilis sit, improbam malitiam produnt: quia non speculamur ultra quam scriptura nos attollit: sed genuinum et simplicem eius sensum reddimus. Nemo enim Christum ex animo agnoscet Deum suum, nisi qui in essentiae unitate diversas personas apprehenderit, nam deorum pluralitas, quam fingunt nonnulli, exsecrabile est delirium.[1]

Et quibus nimis arguta videtur haec distinctio, monendi sunt, ut attentius quam exitialis sit sua ficta simplicitas expendant. Quia ubi Christum confessi[2] fuerint Deum esse, nunquam se ex Satanae laqueis aliter expedient, quam distinctione ista quam fugiunt interposita.

Huc spectavit Nicaenum concilium, ubi asseruit Christum esse Deum de Deo. Neque enim duos fabricare voluit deos, sed quamvis a patre distinctus sit filius, verum tamen Deum esse et eundem cum ipso, excepta personae notatione.

Sic quum Athanasius et reliqui veteres dixerunt coessentialem patri filium, non aliud senserunt,[3] quam eiusdem esse essentiae, quia unica sit et individua. Qui autem duos numero faciunt deos, nunquam ex hoc absurdo elabi poterunt, quin partibilem faciant essentiam Dei.

Ita dixerunt tres coaeternos, et tamen Deum unum aeternum: quia non nisi in Deo uno residet aeternitas, quae tamen tribus personis est communis. Atque ut duae naturae constituunt unum Christum, quia idem Deus et homo duabus constat naturis: ita tres personae constituunt unicum Deum, quia eius essentia, quae una est et simplex constat tribus personis.

1) *Edd.* ut ea deorum pluralitas . . . . sit delirium.
2) professi *Edd.*
3) censuerunt *Edd.*

Ubi de Christo loquitur scriptura, nunc quae propria sunt humanae naturae, nunc quae in solam deitatem competunt, ei tribuit: saepius vero complectitur utramque naturam, et mediatoris personam describit. Itaque prudenter consideranda sunt elogia, quae nec homini, nec Deo seorsum conveniunt: sed Deo manifestato in carne: qualia fere sunt quae leguntur in Evangelio Ioann. a 3. cap. usque ad 18.

Iam quae praedicantur de Christo, specialem interdum respectum habent ad alteram naturam. Sicuti Christi nomen non tantum homini, sed Deo in carne manifestato convenit, unctio tamen proprie ad humanitatem refertur. Mediator Deus et homo, vere est filius Dei secundum utramque naturam ratione unionis, proprie tamen divinitatis respectu, quia sermo est ante saecula ex patre[1] genitus. Sermo enim caro factus dicitur, quia carnem induit, ut qui aeternus erat Deus, idem homo quoque mortalis esset: nec solum ut humanitas templum esset deitatis, sed ut naturis duabus in unam personam unitis, ille per quem eramus creati, idem esset et redemptor noster.

Omnes loquendi formulas quibus usi sunt veteres excutere, nimis longum foret. Nam et hoc ineffabile mysterium nullis humanis sermonibus proprie et pro dignitate unquam explicabitur: et suum quisque loquendi modum habet, ut in optimo consensu aliter tamen hic loquatur quam ille. Pie et recte senserunt[2] Iustinus et Tertullianus, nec utrique propositum fuit docere aliud quam nos fatemur. Sed quia ille non tam erat exercitatus, hic vero posterior aspero ubique et spinoso loquendi genere[3] utitur: non mirum est si loquutiones alicubi occurrant cavillis obnoxiae: quarum tamen facilis est excusatio, modo facessat libido rixandi et calumniandi.

1) a patre *Edd.*
2) censuerunt *Edd.*
3) modo *Edd.*

RESPONSUM

AD FRATRES POLONOS

QUOMODO MEDIATOR SIT CHRISTUS,

AD REFUTANDUM STANCARI ERROREM.

1560.

RESPONSUM AD FRATRES POLONOS, QUOMODO MEDIATOR SIT CHRISTUS, AD REFUTANDUM STANCARI ERROREM. *)

Fidelibus Christi ministris qui puram evangelii doctrinam profitentur aliisque sinceris Dei cultoribus, fratribus nobis observandis. [1])

Vehementer nobis dolet, integerrimi et nobis ex animo colendi fratres, ecclesias vestras, quae adhuc inter prima exordia tenerae sunt, et ubi seges purae doctrinae adhuc fere in herba est, ab importunis hominibus turbari. Quo magis deflenda est mors eximii viri, D. Ioann. a Lasco, quem experti estis strenuum Christi athletam, et qui toto vitae cursu, ut erat non vulgaribus donis instructus, pro sua virili non minus fructuosam quam utilem ecclesiae operam impendit. Sed Dominus, qui tam utili subsidio vos privavit, alias rationes habet in manu, quibus et sanam doctrinam et sincerum pietatis cultum et regnum filii sui et nominis sui gloriam tueatur, nec unquam ope sua vos destituet quamdiu sub sacro Christi vexillo militabitis: nec vos ullis certaminibus unquam exercebit, quin vires etiam ad obtinendam victoriam suppeditet.

Cuius gratiae non obscurum specimen exhibuit, dum ad refutandum Stancari errorem vos et spiritu prudentiae direxit, et armavit sua virtute, et pio consensu simul coniunxit. Est enim illud non absurdum modo, sed exitiale commentum, quo vir ille fastu turgidus et novitatis nimium cupidus orthodoxae [pag. 102] fidei principia labefactare conatus est. Dolendum sane est, quod hominem, qui prodesse alioqui poterat, mater haereseon ambitio ad nocendum impulit. Adeo enim frivolae sunt quas obtendit rationes, ut satis appareat nihil aliud quam acuti ingenii famam ab aliis dissentiendo captasse.

Negant Christum posse mediatorem dici secundum divinam naturam, quia patre esset inferior. Sed excipimus primum mediatoris nomen Christo quadrare, non solum ex quo carnem induit, vel ex quo munus suscepit reconciliandi cum Deo humani generis, sed ab initio creationis iam vere fuisse mediatorem: quia semper fuit caput ecclesiae, et primatum tenuit etiam super angelos, et primogenitus fuit omnis creaturae (Ephes. 1, 2; Col. 1, 15 sq. et 2, 10). Unde colligimus non modo post Adae lapsum fungi coepisse mediatoris officio, sed quatenus aeternus Dei sermo est, eius gratia coniunctos fuisse Deo tam angelos quam homines, ut integri perstarent. Quare inscite ex mediatoris titulo infertur patre esse minorem: quando haec optime inter se cohaerent, unigenitum Dei filium eundem et unius cum patre essentiae fuisse Deum, et tamen fuisse quasi medium inter Deum et creaturas, ut ab ipso vita, quae alioqui erat in Deo abscondita, deflueret. Deinde addimus, quamvis post alienationem hominis a Deo praedestinatus, et tandem exhibitus fuit alio modo mediator, nempe qui perditum genus humanum peccata expiando in vitam restitueret, tamen in hac mediatoris persona non minus angelorum esse quam hominum caput: sicuti colligere licet ex primo ad Colossenses capite, quod in solam humanam naturam minime competeret. Unde palam fit, quisquis negat divinitatis [pag. 103] respectu mediatorem esse, eximere ab eius imperio angelos, atque ita ex summa eius maiestate, coram qua flecti oportet omne genu tam coelestium quam terrestrium (Phil. 2, 10), detrahere. Etsi enim datum ei fuit sublime illud nomen in ea carne in qua exinanitus fuerat, haud dubie tamen totam personam complectitur Paulus: quia si humanae tantum naturae respectu penes eum resideret quae uni Deo propria est gloria et potestas, concideret illud Isaiae: Vivo ego, dicit Iehova, non dabo gloriam meam alteri

---

*) *Exstat huius Responsi vetus apographon in Archivis Turic. (olim Epp. T. 24) Plut. VI, tom. 166, f. 265.*

1) *Haec inscriptio abest ab edd.*

(Isa. 42, 8). Nec vero summi iudicii potestas in humanam naturam transferri potuit, quin suo iure Deus se spoliaret. Optime autem convenit Deum in carne manifestatum in una Christi persona, secundum utramque naturam [1]) esse et censeri mundi iudicem. Sed non aliunde certior petenda est, aut magis solida huius rei probatio quam ab officio mediatoris. Hac enim lege descendit a patre, et munus hoc suscepit, ut vitam haberet in se ipso sicut pater (Ioann. 5, 26), ne procul nobis quaerenda esset. Porro naturae humanae adscribi id recte non posse conspicuum omnibus est. Iam quomodo mediatoris partes impleret qui subsisteret infra angelicum ordinem? quod de natura humana per se intelligere necesse est.

Ad haec, sicut ratiocinatur apostolus, Christum, ut nobis esset frater, oportuisse fieri participem carnis nostrae et sanguinis (Hebr. 2, 17): ita vicissim statuendum est eadem cum patre divinitate fuisse praeditum ut dux nobis ac director esset ad patrem: quod proprie mediatoris officio convenit. Sicuti alias quoque eius partes implere non potuit, nisi divina sua virtute. Nam mortem et diabolum vincere non fuit hominis: iustitiamque acquirere, vitam afferre, [pag. 104] et quaecunque ab ipso beneficia percipimus praestare non poterat solus homo.

Hoc idem ad sacerdotium pertinet: quod obire non potuit, quin penetraret ad coeleste sanctuarium. Quare apostolus, ut eum probet legitimum esse sacerdotem, testimonium illud adducit: filius meus es, ego hodie genui te (Hebr. 1, 5 et 5, 6; Psal. 2, 7). Quo clare ostendit neminem huic muneri parem et idoneum esse absque divinitate. Certa enim consequutio est: Si ideo sacerdos est Christus, quia unigenitus filius Dei, rursum filius Dei non est absque divinitatis respectu, eandem divinitatem necessario requiri in sacerdotii honore. Itaque ex quo a Deo per defectionem alienatus est Adam, ut reconciliatione opus esset, praeordinatus fuit Christus sacerdos: ut per ipsum accessus vetustis patribus ad Deum pateret. Et ideo vocatur sacerdos in aeternum: quia non simpliciter ex hominibus assumptus est, sed patris decreto ad expianda peccata hominem assumpsit. Denique nisi fuisset declaratus filius Dei in virtute (Rom. 1, 4), neque mediator habendus esset. Quod si haec individuo nexu cohaerent, filium Dei esse mediatorem, extra controversiam autem est utriusque naturae respectu Christum esse Dei filium: inde et alterum conficitur, divinitatis ratione non minus quam naturae humanae esse mediatorem.

Praeterea nemo sanus negabit sedere ipsum ad patris dexteram, quatenus Deus est in carne manifestatus, et id de tota persona praedicari. Atqui haec mutuo inter se coniungit propheta (Psal. 110, 1), Dominum et regem esse creatum qui sedeat in dextra patris, et sacerdotem ecclesiae praefectum. Nec etiam omittere in hac causa fas est illud Petri, Christi spiritu loquutos olim esse sanctos prophetas (1 Petr. 1, 10), [pag. 105] quia illic non tantum de verbo aeterno agitur, sed de mediatoris officio: qui si nondum indutus carne prophetas suo spiritu gubernavit, sequitur in hac eadem persona divinitatem comprehendi.

Vere etiam dicitur omnes, quibus ad reconciliandum nobis Deum functus est, actiones ad totam personam spectasse, ut non debeant separatim ad unam tantum naturam restringi. Quanquam ne cavillis obnoxia sit haec sententia, utilis erit distinctio: quasdam actiones per se naturam unam respicere, quae tamen propter consequentem effectum ambarum sunt communes. Nam mori, quamvis naturae humanae peculiare sit, si tamen consideramus quid illud apostoli velit: Sanguine Christi purgari nostras conscientias, quia se per spiritum obtulit (Hebr. 9, 14): in morte ipsa non separabimus naturas: quia expiatio a solo homine praestari non potuit, nisi coniuncta esset vis divina. Quod si iure et apte colligit apostolus, Christum esse mediatorem novi testamenti, quia se obtulit per spiritum, sequitur mortem eius ideo expiatoriam fuisse quatenus unigenitus Dei filius erat, et humano generi datus redemptor. Ita nihil impediet, quominus salva cuique naturae maneat sua proprietas, nec earum communicatio cum distinctione pugnabit.

Absurdum vero, quo hanc doctrinam gravare nititur Stancarus, nullum est: Christum scilicet patre fore minorem, si secundum divinitatem apud eum intercedat: quia non dubitat Christus ipse quoties mediatoris personam sustinet, patri se subiicere: non quod divinitas eius gradum suum amiserit, dum carne fuit vestita: sed quia se aliter medium inter nos et patrem interponere non potuit, quin dispensationis ordine supra ipsam mediatoris personam emineret patris gloria. [pag. 106] Nec vero quod pronunciat Christus se patre minorem esse (Ioann. 14, 28), sic de humanitate intelligitur, quin ad totam personam spectet. Neque enim suam humanitatem cum patris divinitate confert: sed statum praesentem cum futuro, in quo manifestanda perfecte erat [1]) divinitatis suae gloria. Nam sub patris nomine hic notatur tota divinitas, cuius plenitudo in Christo habitat (Col. 1, 19 et 2, 9): ut non tantum tenenda sit distinctio inter patris et filii personas, sed admirabile illud Dei consilium, quo factum est ut filius Dei unigenitus ad nos descen-

1) *Codex hic inserit*: summum.

1) erat perfectae *Cod.*

deret. Atque ita discutitur futilis argutia qua nebulas aspergere voluit Stancarus, dum iactat non esse consentaneum ut filius Dei secundum divinitatem sit mediator, quia apud se intercederet. Etsi enim eadem est in spiritu sancto quae in patre divinitas, non tamen apud ipsum intercedere dicitur Christus, sed apud patrem solum: quia hic respicienda nobis est divini consilii oeconomia, non autem fraenum speculationibus nostris laxandum. Hac ratione dicitur Christus spiritum missurus a patre suo (Ioann. 16, 7), ut per gradus ad patrem nos attollat. Denique hac ratione tradet ultimo die filius regnum Deo et patri (1 Cor. 15, 28): quia tunc immediate, ut ita loquar, conspicuus nobis erit gloriae Dei et patris fulgor, qui nunc in Christo, viva sua imagine, apparet.

Utinam his moveatur Stancarus: quod tunc demum fore sperandum est, ubi ingenium, quod sua vanitate nimis in sublime elatum est, ad mansuetudinem et modestiam se flexerit. Vobis quidem, integerrimi fratres, satisfactum esse confidimus. Dominus vos spiritu suo semper gubernet, sanctosque vestros labores benedicat. Genevae, 5 Idus Iunii, 1560.

Pastores et doctores ecclesiae Genevensis, fratres vobis coniunctissimi [1])

Ioannes Calvinus.
Petrus Viretus.
Franciscus Bourgoinus.
Remondus Calvetus.
Theodorus Beza.
Michael Copus.
Ioannes Macarius.
Ludovicus Enocus.
Franciscus Morellanus.
Nicolaus Colladonius.
Antonius Cevalerius linguae hebraicae professor.
Franciscus Beraldus linguae graecae.
Ioannes Tagautius artium.

1) *Subscriptio haec et nomina absunt ab edd.*

MINISTRORUM ECCLESIAE GENEVENSIS

RESPONSIO

AD NOBILES POLONOS ET FRANCISCUM STANCARUM MANTUANUM

DE CONTROVERSIA MEDIATORIS.

1561. MARTIO.

(Inscriptio deest.) [1])

Antehac rogati a fratribus Polonis quomodo sit Christus mediator, an scilicet ut est Deus et homo, an vero humanae tantum naturae respectu, breviter et tamen dilucide sententiam nostram exposuimus in quo [2]) veritas ipsa nos coegit [3]) damnare et refutare Stancari commentum. Postea impulit nos iusta [4]) necessitas ad edendum illud responsum, non tam odio Stancari vel ut eum gravaremus invidia, quam ut effugeremus sinistros quosdam rumores: ut facile est in rebus turbatis lucem tenebris involvi. Porro nullam querimoniae causam habet Stancarus, si secum expendit, quam atrociter vexaverit Philippum Melanchthonem, cuius memoria in pretio et honore esse debet apud omnes bonos. Certe omnis modestiae et humanitatis oblitus est, quum hominem tam probatae pietatis, quam de ecclesia [5]) bene meritum atrocibus conviciis laceravit: ut subinde Arrianum et haereticum vocare non dubitet. Haec intemperies nisi graviter nos offenderet ingrati essemus et Deo et fideli eius servo. Si pergat Stancarus sui esse similis, eadem exspectanda est nobis merces. Neque tamen conviciando quidquam nos laedet: quin potius sibi plus asperget dedecoris. Deum tamen suppliciter rogamus, ut spiritu mansuetudinis tandem ipsum flectat ac fraenet [6]) ad piam docilitatem. Ipsumque hortamur, ut se ipsum [1]) colligere incipiat, neque ita posthac indulgeat suae iracundiae et violentiae. Quod si tantopere eum oblectant paradoxa, quae aedificationem ecclesiae pervertunt, saltem ingenio suo temperare discat, et vehementiam illam in qua nimius est fraenare.

Quod ad rem ipsam spectat, videndum primum, quid significet nomen mediatoris. Nam certe λόγος aeternus iam ab initio ante lapsum Adae, et alienationem ac dissidium humani generis a Deo, fuit mediator. Atque hoc sensu, nisi fallimur, vocatur a Paulo primogenitus omnis creaturae. Et Ioannes quum asserit in ipso fuisse vitam, modum communicationis [2]) ostendit quo ex fonte alioquin abscondito manavit ad homines Dei gratia. Ergo, quatenus integro adhuc rerum statu caput angelorum et hominum fuit Christus, iure censetur mediator, qualem nunc quoque electi angeli experiuntur et agnoscunt. Defectio autem hominis fecit, ut expiatione opus esset ad nos Deo reconciliandos. Itaque considerandus est Christus mediator cum sacrificio suo, quo placavit iram Dei, ut in spem nos beatae vitae, a qua excideramus, restitueret. Mediatorem vero esse docemus, non unius tantum naturae respectu, sed quatenus Deus est manifestatus in carne. Quae fides in rationibus firmis et validis fundata est, quas etsi aliqua ex parte explicuimus in priore nostro responso, hic tamen iterum summam colligere expedit.

Primo constat non esse credendum nisi in Deum. Atqui iubet Christus (Ioann. 14, 6) discipulis [3]) in se credere: quomodo? vel qua ratione? Nempe, ut continuo post sequitur, non modo quia est veritas et vita, sed quia via est ad patrem. Quod si in Christum mediatorem credendum est, certe munus hoc complectitur simul [4]) duas naturas: deinde quum Christus summum imperium obtineat in coelo et in

---

1) *Beza hunc tractatum thesauro suo epistolico inseruit cum hac inscriptione:* Responsum Genevensis ecclesiae contra Stancarum. *Ed. Genev.* 1575, *p.* 290, *Laus. p.* 578, *Hanov. p.* 649, *Gen.* 1617, *p.* 398, *Amst. p.* 182. *Exstant exemplaria manu scripta in Archivis Turicensibus Plut. VI, vol.* 116, *fol.* 3440 (*olim. Epp. T. IX.*) *et id quidem Ionvillaei, aliud in eodem volumine fol.* 3603, *tertium in Bibl. Bernensi Cod.* 122 *theol. Iam Simlerus* (*Vol.* 99) *varietatem lectionis Ionvillaei annotavit cui nos libri Bernensis addemus lectiones, et alterius exemplaris Turicensis, sed ex parte tantum quippe quae ambo minus accurate scripta et saepius aperte mendosa sint.*
2) qua *B. T.* 2.
3) cogit *iidem*.
4) facta (*Tur.* 2).
5) ecclesiis *T.* 2.
6) formet *B. T.* 1, 2.

1) se tandem *T.* 2.
2) communionis *T.* 2.
3) discipulos suos *B. T.* 1, 2.
4) simul *om. Laus. add.* in se *B. T.* 2.

est mediator, quod minime quadraret soli
e naturae, colligimus nomen mediatoris, non
nisi toti personae (Rom. 14, 11) tribui. Nam
nnes sisti ad eius tribunal (quia scriptum est:
ectetur omne genu) non cadit in humanam na-
, et tamen accommodatur a Paulo (Phil. 2, 10)
rsonam mediatoris. Si excipitur, regnum
ei datum a patre: respondemus, quamvis ni-
divinitatem novum [1]) conferri possit, nihil ta-
esse absurdi, si Christus, totius personae re-
tu, augeri et ornari dicatur. Et certe idem
is, qui iurat coram se flectendum esse omne
u, negat etiam se daturum gloriam suam alteri.
paratum igitur hoc accipere homo non potuit, ut
set mundi iudex, idque aperte sonant Pauli verba.
ui [2]) enim dicit esse datum illud summum nomen,
isi Dei filio, qui quum esset patri aequalis, se ip-
um exinanivit, forma servi accepta? Videmus ut
totam personam, quae constat duabus naturis, Pau-
lus nobis statuat ante oculos.

Tertia ratio. Proprium est mediatoris Deo nos coniungere. Quum id nemo praestare queat nisi qui unum est cum Deo: nemo etiam idoneus est ad obeundum munus mediatoris, nisi qui homo est ac simul Deus. Minor autem probatur ex Christi verbis: ut unum sint nobiscum, sicut tu pater et ego unum sumus (Ioann. 17, 21). Eodem pertinet quod alibi dicit: sicut pater habet vitam in se ipso, ita et filio dedit vitam habere in se ipso (Ioann. 5, 26). Nec repugnat Dei nomen, quominus toti personae hoc rite applicetur, [3]) quia nihil minus consentaneum est quam in carne residere vitam, quae non nisi in Deo quaerenda est.

Quarta ratio. Sicuti vero [4]) ratiocinatur apostolus Christum, ut nobis esset frater, oportuisse fieri participem carnis nostrae et sanguinis (Hebr. 2, 14. 17): ita ex opposito recte colligitur, ut nos ad patrem usque reveheret, [5]) oportuisse prius Deum esse. Quis enim finis est nostrae adoptionis, quam per ipsum consequimur, nisi [6]) tandem participes simus divinae naturae, sicut testatur Petrus (2 Petr. 1, 4)? Id autem quomodo praestaret, si subsisteret infra ordinem angelorum? [7]) Nec vero in ipsum insiti efficimur filii Dei alia ratione, nisi quatenus nobis datus est mediator. Atqui [8]) hinc pendet adoptionis gratia, quia [9]) in nos transfert, [10]) quod habet ipse naturaliter. Itaque ad implendas mediatoris partes non sufficeret, nisi esset unigenitus Dei filius. Ac proinde apostolus ad probandum eius sacerdotium testimonio hoc utitur: Tu es filius meus, ego hodie genui te (Hebr. 1, 5). Unde probe conficitur, si inseparabilis est filii dignitas a sacerdotio, non aliter idoneum esse mediatorem, nisi quia ex Deo genitus. Nec vero absque divinitatis respectu censeri potest Dei filius. Ideoque in sacerdotii honore comprehenditur et divina natura. Quod ipsum confirmat Paulus, ubi dicit fuisse declaratum filium Dei in virtute (Rom. 1, 4). Nam quum elogio illo definiat mediatoris personam, duas certe simul naturas comprehendit. Iam quod asserit alibi (Ioann. 14, 11) Christus: Ego in patre et pater in me, non potest de sola natura humana praedicari. Atqui illic ad vivum exprimitur imago mediatoris. Imo totum Ioannis evangelium eiusmodi est sententiis refertum, ubi quae sibi vendicat Christus alteri naturae non conveniunt, sed respiciunt in totam personam. Ac omnibus nodis expediet [1]) quisquis tenebit Christi se omnibus nodis expediet quisquis tenebit Christi

mentem, quia videbit nefas esse, quae utrique naturae communia sunt elogia, separatim vel distincte ad alteram trahere. Neque tamen interea quaecunque annexa sunt mediatoris officio, vel [2]) eius sunt partes, utrique naturae communia facimus. Quando enim sine morte et sanguinis effusione non peragitur expiatio, mediatorem oportuit mori. Hoc fatemur peculiare esse humanitati: sed quoniam aliud est mors, aliud effectus mortis, reconciliatio quae morte peracta est perperam tribuitur [3]) soli humanae naturae. Ideoque dicit apostolus (Hebr. 9, 14), Christum per spiritum obtulisse se ipsum, [4]) qua voce admonet non considerandum esse simpliciter ut hominem, ut efficacia et fructus mortis eius nobis pateat. Similiter iustitiam nobis acquirere sua obedientia, et ita fieri patris servum, mediatoris proprium fuit: quod tamen perperam [5]) ascriberetur divinae naturae, sed ipsa iustitiae acquisitio, vim suam nihilominus a divina natura mutuatur. Utrumque vero aperte [6]) coniungitur in ipso complexu, quum dicit Christus, pro his sanctifico me ipsum (Ioann. 17, 19). Nam quum sanctificari carni conveniat, sanctificare autem Deo, utrumque membrum non nisi in tota persona reperitur. Ex opposito etiam fatemur quaedam sic esse divinitati propria in ipso mediatore, ut ad humanam naturam transferri non debeant, nisi per idiomatum communicationem. Di

1) nominum *T.* 2.
2) Quum enim . . . . non nisi Dei filio . . . . videmus *etc.* *B.* *T.* 2.
3) aptetur *T.* 2.
4) vere *B.* *T.* 1, 2.
5) eveheret *B.* *T.* 2.
6) nisi ut *B.* [illegible] *T.* 2.

1) modis facile expediet *Ionv. Bern.*
2) ideoque *B.* *T.* 2.
3) reconciliatioque morte peracta perpetuo tribuetur. *B.* *T.* 2.
4) Christum passum esse in spiritu *iidem.*
5) perpetuo *iidem.*
6) apte *iidem.*

alibi Christus: Ego animam meam a me ipso pono (Ioann. 10, 18), loquitur ut mediator: neque tamen ut homo, quia arbitrium vitae et mortis nullus a se ipso habet, praeter unum Deum, et hoc [1]) est satis perspicuum. Longe etiam fallitur in illo Pauli loco (1 Tim. 2, 5): Unus est Deus et unus mediator Dei et hominum, homo Iesus Christus, quia non alio consilio positum est hominis nomen, quam ut nobis familiaris esset ad patrem accessus: neque tamen negamus sub patre totam deitatem comprehendi et Deum unius essentiae. Nunc apparet ad officium mediatoris requiri utriusque naturae coniunctionem: neque tamen quaecunque ad mediatoris personam spectant, promiscue ad utramque naturam trahenda esse: quod argumentum plenius exsequitur Calvinus libro 2. Institutionum cap. 14. Quod ab adversa parte obiicitur absurdum, nullum est: Nempe quum mediator sit inter Deum et homines, Christum fore Deo inferiorem respectu deitatis, si ad eum [2]) mediatoris nomen extenditur. Nam dum ita locatur Christus in medio gradu, non agitur de eius essentia, nec subtiliter [3]) disputatur quid sit, [4]) sed ad Dei consilium, quod veteres oeconomiam aut dispensationem vocarunt, attendere convenit. Si quaeratur de essentia, scimus in Deo nihil esse minus et maius. Sed quia, pro infirmitatis nostrae captu, apparuit aeternus Dei filius, ut medius esset inter nos et Deum, in ipsa mediatoris persona et officio apposite ad regulam pietatis dicitur patre inferior. Hoc sensu non dubitant prophetae convertere [5]) nomen Iehovae cum titulo angeli, quemadmodum apud Oseam dicitur cap. 12 (v. 5): Praevaluit Iacob angelo, [6]) mox subiicitur: Iehova Deus exercituum, Iehova memoriale eius. Apud Malachiam (3, 1) paulo aliter: Veniet Adonai, [7]) quem quaeritis, in templum suum, et angelus foederis, quem expetitis. Eodem tamen recidit sensus, quando Dei legato et mediatori non modo defertur summum imperium, sed asseritur etiam divina maiestas, ubi dicitur in templum suum venturus. Quod deinde obiicitur, si commune est divinitati mediatoris officium, necesse est fore, [8]) ut apud se ipsum Christus intercedat, facile diluitur: quia etsi roget Christus in mediatoris persona, id tamen peculiari modo respicit humanam naturam. Quanquam hic rursus sensus nostros ad Dei consilium dirigere necesse est. Non insectamur quidem neque [9]) praecise reiicimus illud Augustini, mediatorem apud filium et spiritum sanctum intercedere, ut cum Deo redeamus in gratiam, a quo sumus alienati. Nam certe unica et simplex Dei essentia in tribus personis consistit. Sed merito apud nos pluris est ratio loquendi, quam dictavit coelestis ille magister. Multis quidem locis deitatem suam Christus extollit, nusquam tamen docet se a secunda persona vel tertia fuisse missum. Nihilo etiam magis se apud spiritum intercedere, sed apud patrem.

Itaque nihil tutius est, quam profanis argutiis et speculationibus valere iussis mentes nostras defixas tenere in illa admirabili dispensatione, in qua dicitur pater filium unigenitum misisse, ut in eo nobis esset propitius, et eius advocati patrocinio exorabilis. Imo quum barbaries grassata est in toto mundo, vulgare tamen illud dictum, opera trinitatis esse indivisa, [1]) quia per se durius erat, interposita restrictione correctum vel mitigatum fuit: nempe quum addita fuit particula: intrinsecus. Nos vero ruditatis nostrae conscii extrinseca operatione contenti sumus, qua se Deus ad exiguum intelligentiae [2]) modulum attemperat. Ita sine offensione Christus medius locabitur inter nos et patrem. Neque tamen quidquam decedit [3]) ex immensa [4]) eius gloria, tametsi sub velo humanitatis (obscurius autem), cernatur, [5]) donec completo mediatoris cursu patri subiiciatur Christus in natura humana, et liquido in se vel immediate refulgeat divina eius essentia et maiestas. Haec sobrietas si non arrideat curiosis hominibus, sedandis tamen modestis et piis mentibus satis superque erit. Nemo quidem quantumvis protervus rixator, aliud nobis exprobrare poterit, quam ob mysterii reverentiam, quae laudi ducenda est potius quam vitio, simplicitati nos studere.

Nunc discutere promptum est, quae obtendit Stancarus, in sententiae suae confirmationem. Definitionem sumi posse dicit ex loco Pauli: Mediator unius non est, Deus autem unus est (Gal. 3, 20). Atqui si prudenter expenderet contextum, videret illic conferri gentes cum Iudaeis, quod scilicet Christus non tantum olim Iudaeos reconciliaverit Deo, sed nunc quoque gentes vocet in societatem eiusdem gratiae. Expositio enim, quam adducit, frigida est atque insipida, sicut nec firmum est quod adiungit, non opus esse mediatore nisi ubi est dissidium. Ostendimus enim nuper electos angelos Deo per Christum uniri, qui tamen nunquam discordes fuerunt. Sed quia in eo non vertitur cardo quaestionis, fateor Christum nobis proponi, et debere a

1) et hoc . . . . *usque ad:* unius essentiae *om. B. T.* 2.
2) eam *B.*
3) simpliciter *B.*
4) *Add.* in se *B. T.* 2.
5) connectere *iidem.*
6) dominatus est I. cum angelo *iidem.*
7) Adon *B.* Adam *T.* 2.
8) necesse fore *B. T.* 2.
9) *Add.* etiam *T.* 2 tam *B.*

1) individua *B. T.* 2.
2) *Add.* nostrae *iidem.*
3) decedet *iidem.*
4) *Add.* deitatis *iidem.*
5) obscurius nunc cernatur *iidem.*

nobis suscipi mediatorem, quatenus Deum nobis suo sacrificio placavit. Caeterum, quod nomen deitatis accipit[1]) Stancarus, ut probet tres personas fuisse offensas: iterum regero, male et inscite ab eo negligi dispensationis mysterium, quod scriptura ubique commendat. Ac mirum est eum non attendere ad manifesta quae citat testimonia. Quod si proprie loquendo, et usitato scripturae more, mediator est Christus inter nos et Deum patrem, arguta illa speculatio nihil aliud quam involvit et obscurat quod esset alioqui perspicuum. Longe etiam fallitur in illo Pauli loco: Unus est Deus et unus mediator Dei et hominum, homo Iesus Christus (1 Tim. 2, 5), quia non alio consilio positum est hominis nomen, quam ut nobis familiaris esset ad patrem accessus: neque tamen negamus sub patre[2]) comprehendi totam deitatem, et Deum unius essentiae in tribus personis fuisse placatum. Sed profundo illo et incomprehensibili arcano[3]) omisso tantum reputamus illud quod didicimus ex scriptura et sacro Christi ore. Neque enim haec magis inter se pugnant, λόγον et aeternum Dei filium patri esse aequalem et mediatorem esse minorem patre, quam altera duo, λόγον per se et seorsum efficere personam in divinis, et tamen unam Christi et mediatoris personam constitui ex duabus naturis. Ac inscite argumentatur Stancarus: Si Christus in duabus naturis mediator est minor patre, ergo secundum utramque naturam: quando paulo antea docuimus, quod vere atque apte competit in totum complexum, non debere distrahi ad naturas, sicut medius hic gradus, quem tenet Christus redemptor, nihil derogat prorsus divinae eius essentiae. Rationes quas adducit ex officio mediatoris, nihilo plus habent momenti, quia ducuntur a parte ad totum. Dedit se Christus pretium redemptionis: reconciliavit omnia in cruce carnis suae: agnus est, qui tollit peccata mundi: datus est propitiator per fidem in sanguine eius. Nempe etsi haec omnia praestitit secundum humanam naturam, non tamen inde conficitur, eius tantum respectu esse mediatorem, quia expiatione et sacrificio non absolvit Christus omnes officii sui numeros. Quid enim est mortem vincere? quid est resurgere in virtute spiritus et vitam recipere a se ipso? quid est nos Deo unire, et unum esse cum Deo? Haec certe extra deitatem non reperientur in humana Christi natura. Et tamen in rationem veniunt, ubi de mediatoris officio agitur. Atque utinam animadvertat Stancarus ad verba, quae recitat, Deum non pepercisse unigenito filio (Ioann. 3, 16)[4]). Neque enim si in utraque natura filius est, id habet a sua[5]) humanitate. Iam si Dei nomen tres personas signat, et[1]) nimis pertinaciter urget, sequitur Christum tam suum quam spiritus sancti filium esse. Haec sola antithesis, si eam reverenter[2]) expendere non gravetur Stancarus, eum a multis nodis expediet. Nempe dum mediator se cum patre confert, a quo missus est, atque etiam ubi Paulus Deum in carne manifestatum vocat, consilium eius est, mediatorem nobis statuere: quem et mox subiicit iustificatum esse in spiritu, apparuisse angelis, praedicatum fuisse gentibus et receptum in gloriam (1 Tim. 3, 16). Hinc magis petenda erat simplex et genuina definitio. Idem plane elicitur ex 3 ad Colossenses capite,[3]) ubi reconciliatio per carnem ita describitur, ut divinitas locum suum retineat in primatu et plenitudine. Aut ergo probet Stancarus Christum sedere ad patris dexteram, ut nos spiritus virtute defendat ac tueatur, angelis commendet salutis nostrae custodiam, diabolum et totum mundum subigat, non esse ex officio mediatoris, aut agnoscat ex sacrificio et intercessione se perperam inferre, mediatorem non esse Dei filium, nisi quatenus homo est. Ante ostendimus cur Paulus, de mediatore disserens, diserte adscribat nomen hominis, nempe ut excusso metu blande nos ad eum invitet. Neque enim subtiliter disputat de essentia, sed fiduciae materiam suppeditat, ne dubitemus ad eum confugere qui frater noster est. Miramur autem quo praetextu in sensum suum torqueat quod ante demonstravimus optime nobis suffragari, Christum quum in forma Dei esset, se ipsum exinanivisse. Haec, inquit, regula est solvendae quaestionis: sit sane ita, nam libenter amplectimur. Sed si unigenitus Dei filius, qui patri aequalis erat se ipsum exinanivit (Phil. 2, 7), certe in duabus naturis est mediator: ac ille idem, qui factus est obediens usque ad mortem, evectus est accepto nomine super omne nomen, ubi[4]) omnis lingua confiteatur, quod sit in gloria Dei patris. Porro qualis haec sit gloria et quomodo intelligi debeat, potius respondeat ipse Christus quam nos. Pater, inquit, glorifica filium ea gloria quam habu apud te ab initio, ante mundi creationem (Ioann 17, 5). Fatebitur profecto Stancarus praeposteru fore votum, si carnem solam postulet Christus o nari et illustrari aeterna Dei gloria: quod si h nonnisi toti personae aptatur, hinc rite colligere l cet, quem citavit locum, non alio referri posse.

Dum ad patres ventum est, speciosos quide colores inducit,[5]) ut eos habeat causae suae patr nos ac suffragatores. Verum si extra contentione

1) arripit *B. T.* 2.
2) sub patris nomine *B. T.* 2.
3) *Add.* nunc *iidem.*
4) *Imo Rom.* 8, 32.
5) sola *B. T.* 2.

1) designat ut *iidem.*
2) si cum reverentia *B. T.* 2.
3) *imo Cap.* 1, 20 *quod et indicant B. T.* 2.
4) ut *B. T.* 2.
5) induit *iidem.*

quaeritur quid senserit Augustinus, nulla nobis cum eo est dissensio. Fatemur quidem compluribus [1]) locis Christum ab hoc pio doctore fieri mediatorem, quatenus [2]) homo. Agnoscimus etiam eius verba, tam ex libro 10 de Civit. Dei, quam ex aliis. In forma servi est sacerdos et idem sacrificium, in hac se obtulit, in hac oblatus est, secundum hanc mediator est. Sed interea non dissimulat necessario requiri ad munus mediatoris, ut sit etiam Deus, ut lib. 1. Confessionum cap. penultimo: Ut mediator esset, oportuit aliquid simile habere Deo, aliquid hominibus, ne in utroque hominibus similis, longe abesset a Deo, aut in utroque Deo similis, longe abesset ab hominibus: atque ita mediator non esset. Similiter lib. 9 de Civ. Dei cap. 10: Si omnes homines miseri, quaerendus est medius, qui non solum homo, verum et Deus sit, ut homines ex mortali miseria ad beatam immortalitatem traducat beata eius mortalitas. Item in Psal. 134: In ista magna separatione missus est mediator. Non poteras ad Deum homo, Deus factus est homo. Si homo solum esset, hoc sequendo quod es, nunquam pervenires: si Deus solum esset, non comprehendendo quod non es, nunquam pervenires. Libro autem de Ovibus: Non mediator homo praeter deitatem, nec mediator Deus praeter humanitatem. Ecce mediator, divinitas sine humanitate non est mediatrix, humanitas sine divinitate non est mediatrix. Sed inter divinitatem solam et humanitatem solam, mediatrix est divina humanitas Christi, et humana Christi divinitas.

Non negamus etiam [3]) Cyrillum saepe ad naturam humanam referre, quod Christus sit mediator, ne scilicet obnoxiam deitatem faciat subiectioni, quod Arriani urgebant. Verum alibi dexter est ac fidus dictorum suorum interpres Dialogo 2 de Trinitate: Mediator hac ratione intelligitur, quia ostendit in se ipso collatas et unitas deitatem et humanitatem. Nam Deo est cognatus, quandoquidem ex eo est, ac in eo, nobis quoque cognatus, quia ex nobis et in nobis. Vides ut ex duabus naturis constituat mediatorem, et earum unionem ad hoc munus necessario flagitet.

Nec diversa est Chrysostomi ratio. Etsi enim mediatorem quaeri vult in humana natura, negat tamen intercessionem fore legitimam, nisi accedat et divinitas. Ita in 2 cap. prioris ad Timoth: Mediator utrisque debet coniungi, quorum mediator

1) quam plurimis *T.* 2.
2) *Add.* est *B. T.* 2.
3) etiam *om. B. T.* 2.

est. Id quippe mediatoris proprium, fieri amborum participem inter quos se interponit. Nisi igitur consors sit paternae naturae Christus, mediator profecto non est. Ideo in Homilia de Ascensione tradit, non angelum vel archangelum, sed ipsum Dei filium deprecari. Et statim additur expositio, quod se medium iniecerit Christus, utramque sonando [1]) naturam.

In eandem quoque sententiam Ambrosius locum Pauli enarrans: Quia unus est pater, [2]) non persona, sed indifferenti natura, ut arbiter esset Dei et hominum filius Dei, assumpta carne homo natus est, ut mediator esset Dei et hominum, homo Christus. Id non est sine divinitate, quia in Deo homo erat, et Deus in homine: et ut ex utroque esset mediator, et utrumque reconciliaret. In se primum haec fecit; neque enim poterat unitate servata mediator servari. [3])

Pluribus id persequi necesse non est, modo semel admoniti sint lectores, quoties occurrit apud veteres hoc loquendi genus, Christum in carne esse mediatorem, si exclusive accipitur, depravari eorum germanum sensum. De quaestione proposita libere et clare ita respondendum censuimus. Ac maluissemus quidem, omisso Stancaro, rei summam placide explicare, sed refutationem invitis ipse extorsit. Interea tamen in responso nostro nulla amarulentia, nulla contentio, vel pugnandi cupiditas pios et humanos lectores offendet.

Subscripserunt ministri et pastores ecclesiae Genevensis. [4])

Ioannes Calvinus.
Petrus Viretus.
Franciscus Burgoinus.
Remundus Calvetus.
Michael Copus.
Ludovicus Enocus.
Theodorus Beza.
Franciscus Morellanus.
Nicolaus Colladonius.
Anthonius Cevallerius.
Franciscus Beraldus.
Claudius Baduellus.

1) sociando *solus B. quod tamen unice probandum.*
2) *Adde*: et filius *cum B. T.* 2.
3) vocari *B. T.* 2.
4) *Sic in apographo Bernensi*; *Turicense secundum habet:* Subscripserunt hanc responsionem: *utrumque nomina subscribentium refert, quae desunt apud Ionvillaeum et in impressis, pro quibus simpliciter in his legitur:* Ioannes Calvinus omnium nomine.

IMPIETAS VALENTINI GENTILIS

DETECTA ET PALAM TRADUCTA,

QUI CHRISTUM NON SINE SACRILEGA BLASPHEMIA DEUM ESSENTIATUM

ESSE FINGIT.

M. D. LXI.

PRAEFATIO.

Superbis hominibus perinde est, modo dulci novitatis illecebra curiosos inescando acumen, quod saepe nullum est, fallaci specie ostentent: itaque quo magis prodigiosa commenta illis in mentem venerint, eo cupidius arripiant, et audacius insultent, quasi ampliorem laudis materiam nacti. Porro tanta plerosque titillat vagarum speculationum cupido, tantaque levitas circumagit, ut facile sit impostoribus, quamvis nec ingenio, nec doctrina, nec dexteritate polleant, tales sibi discipulos momento acquirere. Ita Valentinus Gentilis, homo nihili, faecem ex deliriis Serveti haustam propinans, insipidis palatis persuasit suavem esse potum. Quam absurdum sit quod sibi fabricavit dogma, sanis hominibus ex brevi relatu perspicuum fiet. Falli nos dicit, quod in una Dei essentia tres personas statuimus. Ita enim [pag. 4] quaternitatem fingi, ac si personae nomen aliquid ab essentia abstractum [1]) notaret. Ipse vero nimis crasse hallucinatur, dum tres in Deo proprietates non distinguit, quae in ipsa essentia resideant, non autem ab ea separentur. Principium illud scripturae tenemus, unicum esse Deum. Iam dum eadem scriptura in medium nobis profert patrem, filium et spiritum sanctum, quid aliud restat, quam in una simplicique deitate tres agnoscere personas, quae tamen non efficiant plures deos, nec essentiae unitatem lacerent aut dissipent? Ubi autem quaternitas reperietur, si unus Deus tres in se proprietates contineat?

Nunc quam scite nostram sententiam corrigat, videre operae pretium est. Comminiscitur essentiam Dei in solo patre: itaque illum praedicat solum esse verum Deum. Filio deinde concedit Dei nomen, sed quasi precarium: quia scilicet essentiatus sit a patre. Ergo personam patris non aliud esse affirmat, quam essentiam. Filii vero personam, [pag. 5] deificationem esse blaterat. Ubi ad spiritum sanctum venitur, omnia permiscet: quia iam antea filium eundem cum spiritu asseruit. Atqui si proprie in patrem competit essentia, sicuti quod uni personae peculiare est cum altera non communicatur, filius certe Deus non erit. Quid ergo fiet tot scripturae locis, quibus docemur Christum esse illum Iehovam, qui per Mosen dixit: Ego sum qui sum? Vidit Iesaias Iehovam Deum exercituum sedentem in solio: Ioannes interpretatur visam a Propheta fuisse gloriam Christi (Ies. 6, 1; Ioann. 12, 41). Plena est eiusmodi testimoniis scriptura, quibus novum hoc portentum essentiationis [1]) plus quam liquido refellitur. In principio erat sermo, inquit Ioannes (1, 1). Quodnam intelligit principium? Haud dubie aeternitatis: quia non de mundi creatione verba facit, sed qualis in se semper fuerit Deus, explicat. Sermo itaque semper fuit Deus. Unde sequitur non ei fuisse datum ut esset. Similiter quum pronunciat [pag. 6] Christus ipse: Antequam fieret Abraham ego sum: (Ioann. 8, 58) sibi profecto essentiam absque principio vendicat. Si Valentini placito standum esset, perperam loquutus esset Christus, quia ut membra inter se quadrarent, sic loqui debuit: Antequam Abraham fieret, ego sum essentiatus. Longe autem aliud est, perpetuum esse, quam essentiatio. Adde, quod tempus verbi aeternum statum designat. Si dixisset praeterito tempore: Fui, cavillari non destitisset Gentilis. Loquutio autem quam usurpat, omnes tergiversandi ansas praecidit. Iam quid est essentiare, nisi creare? Actus enim essentiandi necessario id secum trahit, ut qui ante non erat, inceperit esse. Unde sequitur, Christum non alio iure Deum censeri, nisi quod dono accepit quod non habebat. Nec vero disputatione opus est in re clara: quia iam ostendimus, nisi filius sit pater, eum divina essentia spoliari a Valentino. Rudius loquar, ut apertius quod volo exprimam. Persona [pag. 7] patris est essentia. [2])

1) quelque chose hors de l'essence.

1) essence deifiée.
2) Persona patris est Valentini essentia. *Beza et Amst.*

Atqui persona patris non convenit filio, nec in eum transferri potest.[1]) Ergo nulla in eo est deitatis essentia, sed tantum creata divinitas, quae ab hoc nebulone vocatur essentiatio: ac si per apotheosin Christus in hunc honoris gradum receptus foret. Et sane, quum Deus generaliter essentiam inspiret omnibus creaturis, longe excellentius est deificari quam essentiari. Praeclare vero et liberaliter agit Valentinus cum Christo, dum privilegio eum dignatur, ut suum Esse dono acceperit. Nec vero privatam causam agimus, ac si nos seorsum aggressus esset, quando totam vetustatem nobiscum simul oppugnat. Anni iam elapsi sunt mille et trecenti ex quo in synodo Nicaena damnatus fuit Arius. Huius synodi autoritatem verbo se amplecti simulans, Athanasium, qui praefuit, quibuscunque potest conviciis spurcissime flagellat. Sophisticam vocat eius fidem, quae quartum quendam novum deum inducat: falsitatis passim [pag. 8] eum damnare non dubitat: Sabellio coniungit: exprobrat ei tripersonatum Deum: infamat tanquam praestigiatorem: subinde eum stultitiae et incogitantiae insimulat: invehitur in eius ineptias: denique onerat crimine atrocissimo sacrilegii, quod solvat Christum. Tanta vero arrogantia et fastu crepat suos latratus, ut dicas e coelo tonare. Scio equidem non esse ipsum autorem, sed unum aliquem ex Epicureorum caterva repertum esse, qui ad maledicendum esset aliquantum disertus. Nisi forte credibile est eum, qui nomen Christi scribere non potest, graecas voculas aspergere ad fucandum sermonem. Sed quoniam multi hodie ex turbis ac dissidiis, veraeque doctrinae labefactatione delicias sibi faciunt,[2]) nihil mirum si Lugduni garrulus quispiam ex antro virulentiam suam evomuerit. Quin etiam exortus est poeta, qui Valentini theologiam suis carminibus ornaret. Inter alia non dubitat praeclarum illud axioma [pag. 9] obtrudere: Numero Deus impare gaudet. Quid vero, si tibi vicissim obiiciam nugator: Ter tria multiplica, quam multos deos scaturire necesse erit? Nec me latet vos deorum myriadas audacter fateri. Sed quosnam putas tuo tinnitu sic fascinatum iri, ut portentis tuis capiantur, nisi tui forte similes? Atque ut nulla illis religio est licentiose mentiri, inscribitur Valentini confessio ad Praefectum Gaiensem,[3]) coram quo serviliter abiuravit quidquid tradiderat: nec aliter elapsus est, quam aperta omnium, quae nunc tam superbe obtrudit, abnegatione.

Porro ne quis scrupulus haereat, petulantissimi canis petulantiam paucis detegam. Arium et Sabellium plenis buccis damnans, ab ecclesia pridem damnatos esse adiungit. Quid, phrenetice? Quum ecclesiae nomen Athanasio eiusque collegis tribuas, unde mox, nisi ex ore impurissimo, tanta eos insectandi erumpit audacia? Quum tibi instar oraculi sit Nicaena confessio, [pag. 10] cuius frontis est, eum a quo profecta est, tam contumeliose proscindere? Certe ut es omnis liberalis doctrinae ignarus, nunquam didicisti tam Nicaenae,[1]) quam Alexandrinae synodo praefuisse Athanasium, atque eius decreto damnatos fuisse haereticos, quorum erroribus socium et suffragatorem te adiungis. Quid hac impudentia foedius? Atque haec una furendi causa, quod Athanasius filium facit αὐτόθεον. Unde perspicuum fit hunc esse causae statum, quod contendit Valentinus Christum aliunde esse Deum, qui ab alio mutuatus sit id quod est. Valde enim logodaedalum, qui eius personam sumpsit, delectant istae voces: unum esse Deum patrem, qui et sit αὐτόθεος, et solus αὐτουσίαν in se habeat. Quod si recipitur, concident quaecunque scripturae testimonia in hanc rem citantur ab apostolis. Clamat Gentilis, solius esse hoc patris elogium, nec Christo commune: Ego sum Deus, et praeter me non est alius. Paulus autem: Sistemur omnes ad tribunal Christi: quia scriptum est: Vivo ego, dicit [pag. 11] Dominus, mihi flectetur omne genu (Rom. 14, 10 sq.). Videmus ut ad Christi personam accommodet quidquid apud Iesaiam gloriae et imperii sibi vendicat Deus. Quid magis proprium est Deo, quam vivere? aut quid aliud est αὐτουσία? Hanc gloriam Paulus Christo cum patre communem facit. Dicitur in Psalmo: Coeli peribunt: tu autem idem es semper Deus. Hoc Christo Valentinus pugnaciter eripit: apostolus [illegible] autem de eo dictum esse interpretatur (Hebr. 1, 11). Quid plures locos congerere attinet, quorum passim copia occurrit? Sed verba concilii Nicaeni sonant [illegible], Deum esse de Deo. Dura loquutio, fateor, sed a[illegible]d cuius tollendam ambiguitatem nemo potest esse magis idoneus interpres, quam Athanasius, qui eam di[illegible]tavit. Et certe non aliud fuit patrum consilium, nisi manere originem quam ducit a patre filius, personae respectu, nec obstare quominus eadem [illegible] sit utriusque essentia et deitas: atque ita, quoad essentiam, sermonem esse Deum absque principio: in persona autem filii habere principium [pag. 12] a patre. Desinat ergo latrare Valentinus, scripturam non nisi uni patri essentialem deitatem tribuere. Nam quoties vel apud Mosen, vel apud prophetas loquitur Deus, non comparat se filio, ac si hunc ornando ipsum minueremus, sed idolis se opponit: quae nisi in nihilum redigantur, non obtinet ipse in solidum quod suum est.

1) et ne peut le Filz devenir la personne du Pere.
2) se frottent les babines.
3) ils l'ont intitulé la Confession de Valentin au Bailly de Gets.

1) *Beza hic in parenthesi addit:* si rem spectes, *quod et Amst. recepit.*

Longius progrediar. Si Valentino creditur, epitheton creatoris in solum patrem competit. Nam inter alia quae Deus pronunciat apud Iesaiam sibi propria esse, subinde repetitur: Ego sum cuius manus fundavit terram et expandit coelos. Solus ergo pater, filii et spiritus essentiator, censebitur opifex coeli et terrae. Interea Christum esse Deum, verbo non negat. Nunc attendamus ad verba Ieremiae: Dii qui non fecerunt coelum et terram, pereant e mundo. An filio Dei maledixit propheta? Atqui dira imprecatio interitus ad eum pertinet, nisi creator sit. Hoc uno verbo discutiuntur omnes Valentini nebulae [pag. 13] de unius patris essentia. Cur ergo creator dicitur pater, et hoc titulo seorsum ornatur? Nempe ratione ordinis, dum respicitur ad personas. Unde etiam aperte convincitur erroris Valentinus, qui non putat salvam patri fore suam deitatem, si Christus eiusdem essentiae sit particeps. Nam certe uno consensu fatemur Christum improprie vocari creatorem coeli et terrae, quoad personae distinctionem. Neque enim dubium est quin scriptura patri nomen creatoris vendicans personas distinguat. Si vere creator est Christus, neque id personae respectu: sequitur necessario referri hoc ad essentiam, qua eum Valentinus spoliat. Et audet obscoenus canis Arii et Mahometis nos facere socios, quia Christum essentialiter Deum credimus.

Deridet etiam argumentum quod non refellit: Unus est Deus, filius est Deus, et spiritus sanctus Deus sicut pater: ergo pater, filius et spiritus sunt unus Deus. Notandum erat vitium in syllogismo. Nullum [pag. 14] deprehendit: vult tamen vitiosum esse. En quam imperiosi sint paedagogi in Italia! Sed contrarium syllogismum opponit: Unus est Deus absque ullo principio, et universitatis autor: solus pater originem nescit, et ab eo sunt omnia: ergo solus pater unus est ille Deus. Quasi futilitas assumptionis longa refutatione indigeat. Ludit in voce originis: cuius dum expertem facit patrem, libenter assentiar: quia et Deus est qui principium nescit, quoad essentiam, et origo est ac principium filii, quoad ordinem personae. Filium itaque concedimus, originem habere a patre, quatenus filius est: originem vero non temporis, neque essentiae, quorum utrumque absurdissimum est, sed ordinis duntaxat. Sic omnia dicuntur esse a patre, quatenus fert personalis relatio. Quis inde, nisi ter et quater vesanus, colliget patrem solum esse Deum?

Praecipuum vero telum Valentini ad nos confodiendos hoc est: Pugnare inter se, nec [pag. 15] posse conciliari eundem esse Dei filium, et αὐτόθεον: nempe, si idem esset persona quod essentia. Nam si dicas Deum in sua essentia esse Dei filium, absurditas repugnantiae manifesta erit. Si autem in essentia Dei primum locum patri assignes, secundum filio, recte convenient aequalitas filii cum patre, imo identitas essentiae et generationis origo. Plenis buccis detonat Valentinus eminentiam patris et autoritatem, quia alterum sibi Deum adoptaverit. Quid ergo sibi vult illud Pauli (Phil. 2, 6): Non rapinam arbitratus esset, Deo aequalem esse? Respondeat Valentinus, de patrene primario Deo, an de secundo et essentiato hoc debeat intelligi? Certe nimis insipidum esset, Christum dicere iure suo fuisse facturum, si se prae se tulisset aequalem sibi. Nec sane dubium est quin referat Paulus ad patrem, de quo etiam mox subiicit: Ideo exaltavit illum etc.

Porro ne fucum faciat hic nebulo imperitis, monendi [pag. 16] sunt lectores, ubi filius Dei vocatur Christus, non tam ad filii personam, quae fuit ante mundi creationem, quam mediatoris hoc spectare. Ubi autem nobis offertur mediator Christus, quia medius esse non potest, nisi Deo sit inferior, patri integra datur deitatis gloria. Nec mirum: quia sponte ad nos descendit, ut sursum nos ad Deum attolleret. Iam sicuti eos repudiamus, qui nimis subtiliter rapiuntur ad speculandam Christi deitatem, ut in mediatoris persona Deum simpliciter quaerant: ita merito abhorremus a Valentini delirio, dum filii Dei nomen instar umbrae obtendit ad occultandam eius deitatem. Christus Dei filius est, quatenus sermo est Dei ante saecula a patre genitus, tandem manifestatus in carne. In sermone aeterno tantum distinctio personalis notetur: ita relative Dei filius erit, et sine relatione simul Deus. Quatenus vero formam servi induit, filius est Dei, ut patri obediat, atque ita nova sit eius conditio, [pag. 17] et a priore diversa.

Hoc etiam modo diluitur quidquid ex Tertulliano non minus stulte et insulse quam improbe Valentinus profert. Confessus sum in aliis scriptis pium illum virum saepe durius loqui. Sed quidquid de persona mediatoris disserit, ad Christi deitatem torquere, nulla ratio patitur. Eius testimonio abutitur Valentinus, ut probet filium Dei propriam essentiam non habere. Atqui sententiam suam Tertullianus Christi dicto confirmat: Pater maior me est (Ioann. 14, 28): quod nemo verecundus audebit de sola deitate accipere. Hoc unum quisquis prudenter observabit, mirabitur, et simul secure contemnet, crassam Valentini hallucinationem. Quod si Tertulliani autoritate pugnandum est, praeter multos insignes locos, quibus Serveti errorem refutavi, quid hoc sibi vult: Alium a patre filium profiteri, personae non substantiae nomine, quia ubique teneat unam substantiam in tribus cohaerentibus? [pag. 18] Si excipiat Valentini larva, unam vocari substantiam, quia essentiatus sit filius a patre, nihil proficiet, quando diserte negat Tertullianus differre filium a patre substantia. Possetne apertius doctrinae nostrae suffragari, quam substantiam, id est, essentiam a personis distinguendo? Eodem sensu

paulo post subiicit: Rationem reddidimus, qua non duo dicantur dii, sed qua pater et filius duo: et hoc non ex separatione substantiae, sed dispositione. Irascitur Valentinus simul ac audit aliquam esse filio essentiam, maxime vero unam et eandem cum patre. Tertullianus vero non alibi quam in dispositione personae discrimen statuit, eundem substantia filium cum patre nominans. Eodem libro relatio quam asserimus clare tradita est, dum ita scribit Tertullianus: Sine filio nominatur, quum principaliter determinatur, ut prima persona, quae ante filii nomen erat praeponenda: quia pater ante cognoscitur et post patrem filius nominatur. [pag. 19] Caeterum alius non est filius a patre. Ex Christi dicto: Ego et pater unum sumus, putat Valentinus posse elici non eundem esse cum patre Deum. Quid autem Tertullianus? Ad substantiae, inquit, unitatem hoc pertinet, non ad numeri singularitatem. Videmus ut numerum ad personas restringens, essentiam, quae una est, seorsum relinquat.

Quia nolo actum agere, cognoscent lectores, si volent, ex refutatione Serveti quam stolide Irenaeum in suas partes trahere conetur foetidus hic impostor. Eadem est Iustini ratio, quo nullus doctrinae nostrae luculentior patronus nobis optandus est. Ac miror Serveti stultitiam ausum fuisse imitari, qui quum sancti Martyris nomine ferociter gloriaretur, prolato volumine obmutuit. Naenias quae sub Ignatii nomine feruntur, omitto: qua tamen in parte iterum vel nequitia vel insania eiusdem Valentini convincitur, dum magnifice iactat Ignatium [pag. 20] loquutum esse cum virgine Maria, et eius nomine epistolam venditat pudendis monachorum deliriis refertam.

Plenior tamen danda est filii definitio, quae omnes nodos melius expediat. Fatetur Valentinus consubstantialem esse patri secundum divinitatem, nobis vero secundum humanitatem. Diceres hominem orthodoxae fidei loqui: nisi quod recte ex aliis sumpsit, mox ex furioso suo sensu corrumperet. Individuum, inquit, non compositum ex partibus, ut homo, sed naturaliter regenitum. Ac paulo post: Non recte dicitur, Christum constare ex *Λόγῳ* et homine, sicut Alexander constat ex corpore et animo: quia *Λόγος* ita per incarnationis mysterium Immanuel [1]) est, ut non mutata Dei substantia hominis formam sumpserit, utque ambarum naturarum attributa et proprietates sint propriae et naturales unius eiusdemque subiecti. Unde non minus Dei sanguinem et carnem, quam divinitatem hominis Iesu absque ullo [pag. 21] tropo proprie dicimus et confitemur. Nisi enim sanguis et caro Christi vere et proprie Dei sanguis et caro essent, neque haec vere expiatrix hostia diceretur, neque ille purgaret nos a peccatis: quemadmodum etiam nec homo Iesus potestatem haberet remittendi peccata, nisi homo-deus esset. Certe nunquam nisi ex vertiginoso spiritu prodirent sententiae adeo inter se pugnantes. Postquam enim duas in Christo naturas agnovit, unitatis praetextu quod singulis proprium est permiscet ac confundit: ut sine ulla figura Deus sit mortalis, et homo per se sit vita. Non insistam scripturae testimoniis ad oppugnandum hoc commentum: quaeram duntaxat qui eum non pudeat in Tertullianum contumeliose insurgere, cuius verba sunt: Quum duae naturae censeantur in Christo, divina et humana, constet autem immortalem esse divinam, mortalem quae humana sit: apparet quatenus eum mortuum dicat Paulus, id est, qua carnem et [pag. 22] hominem et filium hominis, non qua spiritum, et sermonem, et dei filium. Discant tandem lectores quam dexter sit interpres Tertulliani, et quam bonus ac fidelis discipulus. Nos vero iu Christo mediatore non impedit personae unitas, quin sua utrique naturae distincta proprietas salva maneat: Christum Deum et hominem [1]), vel, sicuti Paulus loquitur, Deum manifestatum in carne esse vere et naturaliter Dei filium, sed qui ex duabus naturis constet, quia in homine habitavit plenitudo divinitatis. Et Christus ipse clare pronunciat corpus suum esse templum, quod certe minime quadraret si esset Deus ipse. [2]) Etsi autem deitatis respectu unum est cum patre, ac proinde patri aequalis [3]), qua tamen mediator est, quoad dispensationem, quodammodo subsidit infra Deum. Qua ratione patri subiicietur ultimo die, regnumque quod accepit, restituet, ut sit Deus omnia in omnibus. Quisnam [pag. 23] Deus? Si ad patrem restringas, certe filii deitas erit temporalis, quo nihil absurdius. Quare alias machinas excogitet Valentinus oportet, quibus convellat orthodoxam fidem: quando ingenue praedicamus unicum esse Deum, a quo missus est Christus, et unicum esse Dei filium, qui sponte se exinanivit, ut nos in societatem suae gloriae ascisceret. Frivola autem calumnia est, nos Christum discerpere, imo in alium Christum, qui non est, transformare, dum nunc ut Deum, nunc ut Dei filium, nunc ut natum ex virgine consideramus. Quanquam suo se gladio iugulat hic phreneticus, qui hominem factum ex muliere, missum in plenitudine temporum, seorsum considerari non sustinet ab aeterno illo sermone, qui ante saecula genitus fuit. Divinam vero essentiam quam recte considerari nolit, iam ex pluribus testimoniis palam fecimus, et ex Malachia dicere

1) Dieu avec nous.

1) *Beza et Amst.* ut Christus sit Deus et homo *caet.*
2) *Iidem male:* nisi esset Deus ipse.
3) *Pro his verbis:* ac proinde patri aequalis, *iidem exhibent haec:* sicut iam saepe diximus.

promptum est: Donec veniat, [pag. 24] inquit, dominator ad templum suum (Mal. 3, 1). Certe non aliis insignibus magis gloriam suam illustravit Deus, quam legali cultu, sacrificiis et templi imperio. Ubi ergo palam asserit propheta, Christum, qui venturus est, illum esse Deum qui semper in templo adoratus fuerit, omnem controversiam diremptam esse existimo. Eat nunc Valentinus, et neget colendum esse Christum, quia patrem nobis colendum proposuit.

PROTHESES EIUS

quae mera sophismata continent, ne viderer cum umbra certare, an attingerem dubitavi. Quia tamen argutulus sibi visus est earum autor, sive Gribaldus, sive alius quispiam similis, malui aliquantulum temporis perdere, quam non monere simplices quomodo sibi ab insidiis caveant.

PRIMA.

Infinitum, sive interminatum est, quidquid nec originem omnino habet, nec finem. Duo autem infinita neque dantur, neque esse possunt.

Ut hoc totum concedam, quid inde consequitur qui solum patrem vult habere infinitum? Quasi vero filium doceamus aliud esse a patre.

II.

Deus est nomen increatae substantiae et deitatis plenitudinis.

Perge vero, et ostende quorsum tendas. Nos vero inde colligimus sermonem esse verum Deum: quia et increatus est, et postquam in carne manifestatus est, in eo residet plenitudo divinitatis.

III.

Ut in aeternitate personarum datur principium ordinis, non temporis: sic in earum deitate datur gradus, non distinctio. Est autem persona, substantia intelligens, individua, incommunicabilis.

[pag. 26]. Quaenam ratiocinandi forma, ut si principium ordinis sit in personis, ideo in deitate gradus? Hic unus error. Simul observent lectores istum, quum de aeternitate personarum loqui, filium seorsum ab humana natura considerare, quod nuper fieri nefas esse clamabat. Secundus error cui tertius mox accedit: gradum in patris deitate esse, non distinctionem. Quid? An diversi erunt, et nihil differentiae? Certe absurdum est dicere non distingui quod inferius est superiori. In definitione personae suam inscitiam turpiter prodit. Nam quum secundum ipsum essentiatio communis sit filio et spiritui, sit autem essentiatio persona, ergo filii et spiritus personae erunt communicabiles.

IV.

Unus, in natura divina non ad singularitatem substantiae, sed tantum ad originem sive αὐτουσίαν refertur.

Inai garritu se in crassam repugnantiam implicat. Quid enim aliud est αὐτουσία quam essentiae singularitas, ubicunque reperiatur?

V.

Unus Deus naturalem generationem et propagationem admittit: unicus autem omnino sterilis est, ac solitarius.

Atqui, unicum Deum non fingunt, qui in eius essentia fatentur patrem, et filium, et spiritum. Tibi [pag. 27] autem naturalis generatio novi et secundi Dei, sicut et propagatio tertii deificatio [1]) est.

VI.

Pater non est hypostasis, sive persona, in uno Deo: sed teste apostolo, est unus ille Deus, a quo omnia.

Si Pater non est hypostasis, quomodo filius character erit hypostaseos eius? nam separatam [2]) ab ipso esse oportet hypostasin cuius est character. Ac inscite huc torquetur apostoli dictum, unum esse Deum a quo omnia: [3]) quia elogium hoc nihil aliud est quam personae eius proprietas. Nec vero nos negamus, dum confertur filius cum patre, suum cuique titulum attribui. Adde quod Christus illic non pro aeterna sua deitate commendatur, sed tantum locatur in gradu dominii, quod a patre acceptum ultimo die reddet.

VII.

Solus pater est unus Deus, id est, sine ullo principio aut origine inventus.

Quia ludis in vocibus Originis et Principii, falso et perperam infers unum esse patrem Deum, quia origine careat. Christi enim origo non nisi personae aptatur.

VIII.

Solus pater est αὐτόθεος, id est, a nullo superiore numine essentiatus, sed a se ipso Deus.

---

1) creation de Dieu.
2) distinctam. *Beza et Amst.*
3) *Verba apostoli om. Gallus.*

[illegible] [pag.
[illegible]] solo patre extorquebis 1) quidquid voles. Interea [illegible] numen patris superius est, mentitus est apostolus, filium ei aequalem asserens.

IX.

Qui unum Deum in tres proprietates seu personas distinguit, vel sibi praestigias facit, vel necessario unius Dei substaniiam dividit atque discerpit.

Cuius, obsecro, pudoris est, obscurum paedagogum verbulo uno iudicium ferre de cunctis ecclesiae scriptoribus? Probet ergo, vel neminem sanum movebit eius temeritas.

X.

Deus habuit vim generandi ac propagandi, quia voluit: ideoque et λόγον ante saecula genuit, et spiritum propagavit. 2)

Hac sententia minime labefactatur nostra fides, quando ingenue tradimus καθ' ὑπεροχὴν 3) Dei nomen patri proprie ascribi.

XI.

Aeterna λόγου substantia principium et originem habet a Deo, quatenus genita ac distincta sit, non quatenus sit. Non enim est ex nihilo creata, aut de aliqua non exstante materia facta, sed de immensa substantia illius summi Dei genita.

Si diceres filii originem esse a patre, quatenus est genitus, nihil esset controversiae. Essentiam vero genitam probes, si quem velis tuo commento [pag. 29] acquiescere. Interea notemus Christi essentiam, quatenus est, carere origine. Quod si in filio est aeterna patris essentia, evinco personam esse communicabilem. Quod addit de immensa substantia Dei summi esse genitam, non aliter stabit, quam si concedat aut immensitatem essentiae residere in Christo, aut aliquam eius portionem. Si communis est filio essentiae immensitas, sequetur esse interminatum. Quid ergo fiet primae prothesi? Atqui substantiam Dei facere partibilem, detestabile sacrilegium est.

XII.

Qui Filium αὐτόθεον esse contendit, is vel duo asserat principia, vel turrim Babel aedificet necesse est.

Tibi vero non adeo facile erit solo virulentae

1) mais que tu ayes prouvé que le Fils a receu son essence du Pere, tu arracheras ce que tu voudras.
2) a produit.
[illegible] prerogative.

[illegible]
tere. Sed vide [illegible]
Babel.

XIII.

Unus Deus qui est spiritus ἀγέννητος καὶ αὐτόθεος absque ulla sui diminutione ante saecula λόγον spiritum ineffabiliter genuit: non autem sophisticam cogitationem, proprietatem, aut inanem relationem.

Modo facessant calumniae, nihil in priore membro dicis, nisi ex nostris et patrum libris sumptum. Quo intolerabilior est tua improbitas, dum [pag. 30] nostram doctrinam continuo post deformas tuis figmentis.

XIV.

Quicunque illum unum Deum sine origine ex propria substantia nihil imminuta filium genuisse negant, tanquam manifeste iudaizantes ac mahometizantes, a christianis mysteriis arcendi sunt.

Videtur sibi valde callidus, qui pulchri coloris obtentu, falsa invidia nos gravat. Nos vero ingenue idem praedicamus, modo ne perperam restringens ad patrem unius Dei nomen, filium a deitate arceas et excludas.

XV.

Dominus noster Iesus Christus est verus, proprius et naturalis filius unius altissimi ac viventis Dei, nec alium habet patrem quam solum Deum, a quo omnia.

Exposui quo sensu scriptura, dum patrem Christo comparat, eum praedicet unicum Deum: nempe quia legatione pro ipso Christus fungitur, 1) eiusque virtute et mandato mundum gubernat. Sed haec in persona et statu mediatoris submissio nihil detrahit ex immensa deitatis eius gloria. Ita dicitur pater filio dedisse ut habeat vitam in se ipso, in quo tamen vita erat ab ultima aeternitate. Denique scripturae tritum est, in patre, tanquam in speculo, nobis proponere summam deitatis gloriam: non ut quidquam filio [pag. 31] auferat, sed quia Christus ipse inferior factus est patre, ut ad patrem nos ducendo, ad se ipsum quoque nos duceret. Unde Augustinus non minus scite quam vere eum nominat viam qua itur, et scopum vel metam quo tenditur.

XVI.

Christus non ideo Dei filius est, quia Deus; sed contra, ideo est Deus, quia Dei filius.

Non sufficeret Christum esse Deum, nisi et ge-

1) Christ est lieutenant en son nom.

nitus esset a patre. Filius tamen esse non potuit, nisi Deus esset.

XVII.

Aut λόγος ille est spiritus ab uno Deo in immensa aeternitatis latitudine immediate genitus, aut substantiva res non est.

Si intelligas spiritum essentiatum, probatio exigitur: nec ante fidem tuis ambagibus facies, donec ex hac latebra egressus fueris.

XVIII.

Nisi esset substantialis inter Deum λόγον et invisibilem patrem distinctio, non poterat λόγος in virginis utero concipi, quin simul pater incarnaretur.

Tu vero imperitia laberis, qui hypostasin non intelligis vel substantiam vel subsistentiam esse: atque ita Christum, quatenus Deus est, induisse carnem et tamen [1]) non nisi in sua hypostasi.

XIX.

[pag. 32] *Non est substantialis distinctio, quae λόγου hypostasin a Dei hypostasi non distinguit.*

Ego vero libenter assentior. Sed non animadvertis longe aliud esse hypostasin quam οὐσίαν, ideoque hypostatice Christum a patre distingui, qui unius est cum ipso essentiae.

XX.

Genitus a genitore substantiali numero differt, non potestate, sententia, aut diversitate naturae.

Hic se prodit diabolica impietas, quod filium essentialiter alium a patre fuisse blaterat. Quid enim aliud est, numero essentiali differre (quod per substantiam intelligit) quam essentia duos esse patrem et filium?

XXI.

Unus Deus, et λόγος eius, duae sunt eiusdem naturae substantiae intelligentes: id est, duo aeterni spiritus consubstantiales, congruo ordine, gradu et proprietate distincti.

Si quis ad tam tetras blasphemias non horreat, plus quam stupidus est. Fatetur filium aeternum et consubstantialem patri: nempe quod Servetus de hominis anima ac ipso diabolo scripsit. Quis enim est ei congruus ordo, nisi filium essentiatum esse, ut precario sit Deus? Praeclara scilicet eius aeternitas!

1) et tamen *om. Bez. et Amst.*

XXII.

[pag. 33] *Plures spiritus immensae substantiae esse non possunt.*

Nos vero spiritualem naturam agnoscimus in ipsa Dei essentia: tu contra, dum imaginaris Christum numero alium esse spiritum a patre, immensa substantia eum palam spolias.

XXIII.

Omnis spiritus qui sub ascititiam, seu naturalem formam visibilem cadit, circumscriptibilis [1]) *sit substantiae necesse est.*

Si de Christo loqueris, ut eum facias circumscriptibilem, quatenus carne indutus est, totus mundus, me tacente, furorem tuum detestetur. [2]) Nec vero coniecturis opus est: quia magis ac magis se praecipitat, ut sequitur.

XXIV.

Solus pater est spiritus, ἀγέννητος universitatis autor, immensaeque substantiae: filius vero spiritus est ex Deo ineffabiliter generatus, paternae voluntatis exsequutor, ac pro generationis modulo circumscriptibilis genitus. Ambo tamen sunt unius eiusdemque infinitae virtutis ac perfectionis.

Pronunciat Iohannes Christum esse verum Deum, et vitam aeternam. Hic nebulo essentiam tantum concedit pro modulo generationis circumscriptibilem. Ubi ergo plenitudo deitatis? Ubi essentiae immensitas, quae clare elicitur ex [pag. 34] Christi verbis, quibus testatur se in sinu patris et in coelo fuisse, quo tempore in terris versatus est? Agedum, phrenetice, si ineffabilis est generatio, quod toties tibi effluxit, quomodo mensura eam includere non contentus ignominiose ad modulum restringis?

XXV.

Qui λόγον illum per quem facta sunt omnia, fuisse in virginis utero hypostatice inclusum, et per incarnationis mysterium verum hominem factum negat, is mendaces facit Domini testes veraces, quos propriis oculis eum vidisse, ac manibus contrectasse sacrae literae aperte testantur.

Si qua tibi gutta esset sanae mentis, nobiscum facile conveniret: sed quia hypostasin perverse confundis cum essentia, et Christi deitatem localiter

1) limité et fini.
2) *Sic! Gallus:* aura en detestation.

restringis in angustias materni uteri, atrocem iniuriam Christi apostolis inuris, eos in erroris tui societatem trahendo.

XXVI.

Quicunque a virginis partu aeternum λόγον a visibili Christo seorsum considerant, duos sibi filios necessario constituunt, invisibilem alterum et impatibilem. Quam sententiam divus Irenaeus merite homicidialem appellat.

Tantum ad portenta attendant lectores: Deum proprie fuisse passibilem et mortuum, tristitiae, dolori, timori, ignorantiae quoque obnoxium. [pag. 35] Mortuus est Christus: Deum vult mortuum esse hic nebulo. Lacrymatus est, doluit, timuit, denique nescivit diem resurrectionis: mavult Valentinus ignorantiae Deum subiicere, quam distinguere inter duas naturas. Quid vero impudentius, quam talibus blasphemiis obtendere Irenaei nomen? Omitto quod prodigiosam vocem Homicidialis sententiae ex suo cerebro genuit. Disputat Irenaeus contra demiurgi fictores, quibus spiritus sanctus erat Christus. Quum ergo plures fabricarent, ac garrirent etiam Christum in specie columbae descendisse super Christum: eos quidem spiritum interimere, alium autem Christum, et alium Iesum docere dicit. Totus autem mundus satis superque novit quam remoti simus non tantum a tali vesania, sed etiam a Nestorii commento, qui Christum duplicem induxit.

XXVII.

Qui contendit spiritum sanctum, sive tertiam trinitatis personam, tam respective quam ad se, non esse vere spiritualem substantiam, sed nescio quam fictitiam proprietatem, is manifeste negat spiritum esse spiritum, hoc est, veritatem esse veritatem.

Non dubium est quin sibi in puerilibus istis ineptiis valde placuerit Gribaldus, cuius Valentinus est histrio.[1] Sed quam ridicule ineptiat, nullo [pag. 36] negotio ostendam. Primo fallitur, quod eodem ubique sensu accipit nomen spiritus. Nam quum Deus sit spiritus, frustra distingueretur a patre spiritus, atque eius spiritus vocaretur, nisi diverso modo et respectu. Videmus ergo ut nebulo[2] rudimentorum expers omnia conturbet. Iam si proprietate spiritus personam ab aliis duabus distinguimus, an fictitium quid erit, quia non capitur a Valentino? Nos vero spiritum in tertia persona asserimus esse Deum, quia spiritualis est essentiae, et ei nihilominus suam proprietatem servamus.

1) bastelleur ou badin.
2) ce babouin de brouillon.

XXVIII.

Pater et filius non sunt, ut aiunt, ad aliquid nuda nomina relativa sine veritate, quae ad se in solidum ac sigillatim sint summa illa res, sive immensa substantia: sed simpliciter citra illam sophisticam exceptionem nomina sunt rerum substantialium, quae quartam illam rem scripturis sacris prorsus incognitam neque admittunt, neque agnoscunt.

Quod impugnat, ab ultima usque vetustate docuerunt orthodoxi omnes scriptores. Exsurgit[1] Valentinus, et suum decretum pronunciat. Nulla ratio, nullum testimonium: imo quod temere reiicit, a sensu communi dictatur. Filium negat esse nomen ad aliquid: negat relative sumi. Pater [pag. 37] ergo in se et ad se pater erit. Filius item ad se. Unde sequetur patrem esse absque filio, et filium absque patre.

XXIX.

Nisi pater, filius et spiritus tres essent intelligentes substantiae eiusdem naturae, falso consubstantiales dicerentur.

Tu vero fallaciter insidias struis in voce ambigua. Scitur quo sensu veteres dixerint filium patr[illegible] consubstantialem, nempe ut essentiae unitatem exprimerent. Hic impostor ad essentias numero distinctas crassa astutia trahit.

XXX.

Quidquid substantialiter alicunde est, non est [illegible]d ipsum vivens in individuo ex quo est, sed qualis i[illegible]e est. Unde λόγος Dei non est unus ille αὐτόθε[illegible]ς cuius est λόγος: neque spiritus Dei est spiritus i[illegible]le immensus ac sempiternus, cuius est spiritus: licet ut[illegible]que hypostatice in eo contineatur, sitque cum illo uni[illegible]ius eiusdemque divinitatis, plenitudinis ac perfectionis.

Voluit[2] mundum aliquem creare ex duo[illegible]bus elementis, igni et aqua, hoc est rebus pugnantissi[illegible]mis. Verum ut de repugnantia taceamus, quo iure λό[illegible]όγον infert non esse Deum, ac si concessum esset aliu[illegible]nde esse Christi essentiam? Ergo quo longius te[illegible]xet suos errores, eo maiore labyrintho se implica[illegible]bit. Immensum vero spiritum [pag. 38] negare, non mi[illegible]inus caeci furoris est. Sed quoniam haec monstra [illegible] detexisse vicisse est, satis fuerit monuisse lectores[illegible]s, ut haec secum placide expendant.

XXXI.

Λόγος ac spiritus, substantialis generatio et pro-

1) se dresse sur ses ergots.
2) *Add.* ce rustre.

ssio patris eminentiam tuentur, Turcas, Iudaeos, aereticos sophistasque prosternunt, atque omnes errores b ecclesia propellunt.

Plausibilis color, quia filium Dei abnegando, noum gordianum [1]) abrumpere sibi videtur Valentinus, ıum errorem venditare, qui omnibus aliis deterior st. Sicut phreneticus olim quidam nullum melius ompendium esse dictitabat ad tollenda sanctorum atrocinia, superstitiosas pro mortuis preces, purgarii figmentum, et similia, quam si mortem, aniıarum interitum esse crederemus. Atqui orthooxa fides, quam tuemur, hactenus non solum contra ıdaeos et Turcas, sed omnes inferorum munitiones raevaluit: atque ita mendacio Valentini non indiget, ıin potius tales quisquilias [2]) dissipabit.

XXXII.

Qui patrem a filio, et spiritum sanctum ab utroque ypostatice, hoc est, substantialiter, distingui negant, ı falsa et absurda dogmata incidunt, [pag. 39] *omniaıe divina mysteria necessario confundunt.*

Tolle istud tuum Substantialiter, quod perperam ım essentia confundis, vera erit propositio, quae ınc falsissima est, quia hypostasin bruta inscitia ntundem valere putas atque οὐσίαν.

XXXIII.

Confusio trium in unum et eundem numero spiriım, fundamentum et origo omnium errorum et imetatum fuit.

Nempe, Valentino autore, nisi Deus in tres sentias dividitur, concidit ac periit tota religio. ıid enim sunt tres spiritus, nisi tripertita essentia?

XXXIV.

Λόγος et spiritus sanctus ita ab uno Deo patre bstantialiter distincti sunt, ut ab eius substantia parari non possint.

Pulchra vero connexio, si filii substantia cum terna cohaereat, quia inde abstracta, et ex traduce ıanavit: sicuti quibusdam visum est animas homiım alias ex aliis originem ducere.

XXXV.

Una Dei essentia non est Deus ipse, sed ipsius ei natura, sive deitatis plenitudo.

Ergo male Deus apud Mosen a suo Esse [3]) cognosci voluit. Nam certe illic Essentia ponitur tanquam Dei definitio. Verum ut obtineat hic phreneticus [pag. 40] quod sumit: vel non erit in Christo Dei natura, nec deitatis plenitudo, vel erit essentia Dei, quae secundum ipsum est patris persona. Hoc modo patris personam in filium transfundit.

XXXVI.

Unus ille Iehova non essentia dici debet, sed unus essentiator.

Si tenuiter gustasses hebraicae linguae elementa, scires utrumque exprimi verbis Mosis: nempe Deum esse id quod vere est, et quod aliis esse dat. Caeterum si Iehova est essentiator, ut tu fateris, Christus, quem apostoli plus decies Iehovam esse affirmant, non fuit essentiatus, ut tu latras.

XXXVII.

Nisi pater esset filii ac spiritus essentiator, id est, suorum attributorum per aeternam generationem et processionem naturaliter communicator, neque tres unum essent, neque ulla reliquarum personarum esset plenus et perfectus Deus.

Quid phrenetice? Si Christus vere et proprie sit Deus, ut fert nostra fides, an perfectus non erit? Perfectio autem erit maior, si tibi detur fuisse essentiatum, et aliunde habere ut sit Deus, et deitatem eius ex transfusione principium habere? Quid quod ante blaterasti, pro modulo generationis, finitum esse non immensum?

XXXVIII.

[pag. 41]. *Christus est plenus et perfectus Deus: quia integram patris essentiam, hoc est, deitatis plenitudinem suo modulo metitur et capit.*

Eadem ratione quilibet ex angelis perfectus erit deus: quando omnes pro suo modulo capiunt deitatis plenitudinem. En qualis sit Christi deificator hic sceleratus et quater periurus apostata.

XXXIX.

Calumniose quidam Christum esse secundum sive parvulum alium a patre deum ex nostris assertionibus imperito vulgo persuadere conantur, quum nos filium eandem deitatis plenitudinem cum patre et a patre habere constanter testamur, firmiter credimus, et diserte confitemur.

Quod odiosum adeoque prorsus intolerabile esse videt, cuperet diluere: sed nuper magis fuit disertus quam ut levi fuco impietatem suam obtegat. Nobis vero quidquam persuadere necesse non est: quia eius assertiones sponte impietatem suam produnt.

1) rompre l'anguille au genouil.
2) ordures et racailles.
3) par son essence ou de son estre.

XL.

Unus Iehova pater λόγου, et unus ille Deus Israel, synonyma sunt primae personae trinitatis.

Quum deitatis definitio, cuius autor est ipse Deus, αὐτουσίαν in se contineat, Christus certe desinet esse Deus. Adde quod si Iehova unus [pag. 42] est Deus, apostolis, qui hoc nomine Christum ornarunt, potius credendum est quam cani qui eorum autoritatem suo vomitu conspurcat. Demonstravi enim Christi personae aptare quod dicitur apud Iesaiam: Vivo ego, dicit Iehova; Iohannem similiter eiusdem prophetae vaticinium: Vidi Iehovam sedentem in solio; alium apostolum ex psalmo citare, non de patre solo sed de filio pronunciatum: Tu Iehova idem semper es. Iam si pater fuit solus deus Israel, quomodo filius in templum suum dicitur venturus? Templum enim non nisi uni Deo fuisse dicatum, probe intellexit Malachias: quod tamen sub Christi ditione esse asserit. Denique, si non fuit Christus Deus Israel, non adoravit eum Abraham in divina essentia, quem angeli exhibitum adorant, sicuti rursum apostolus prodiisse in orbem terrarum Christum docet cum hoc iure imperii: Adorent eum omnes angeli. Quid porro absurdius quam Deum, qui praeerat veteri populo, eratque dux eius et custos, non fuisse adoratum a sanctis patribus: adorari vero coeptum ab angelis, ex quo factus est homo?

Posthac quidem nullus erit color cur se calumniis gravari queratur: quia ex meris eius verbis iudicium de eius impietate ferri postulo. Primum [1]) quibus Deum impetit refellere supersedeo, atque, [pag. 43] quia sine horrore attingi nequeunt, recident in eius caput. Contremiscet ut taceam, aliquando ad tribunal eius Dei, cuius gloriam omni probro conspuere pro diabolica sua superbia caecoque furore non metuit: imo sentiet quam terribili modo fulminet contra securos nominis sui contemptores.

---

[1]) supersedeo pluribus, quia *Besa et Amst.*

BREVIS EXPLICATIO IMPIETATUM ET TRIPLICIS PERFIDIAE AC PERIURII VALENTINI GENTILIS, DE QUIBUS COGNOVIT SENATUS GENEVENSIS, EX ACTIS PUBLICIS DESCRIPTA.

Quum ante annos quatuor subolfecissent italicae ecclesiae, quae apud nos est, Seniores,[1] inter quosdam e suo grege perversos sermones contra primum fidei nostrae caput de tribus in una Dei essentia personis agitari, nullum melius remedium illis visum est, quam edita confessionis forma, cui omnes subscriberent, detegere si quod [pag. 44] occultum virus lateret, quam hic e verbo ad verbum latine redditam inseruimus.

CONFESSIO FIDEI EDITA IN ITALICA ECCLESIA GENEVAE 18. MAII ANNO 1558.[2]

Ancor che la confession de la fede contenuta nel Simbolo de gli Apostoli doverebbe bastare per la semplicità de popolo cristiano: Nondimeno percioche alcuni essendosi per la loro curiosità disviati da la pura e vera fede, hanno turbato l'unione e concordia di questa chiesa, e seminato de le opinioni false et erronee: Per ovviare a tutte le astutie di Satana et esser muniti e provisti contra quelli che ci volesseno sedurre, e mostrare che noi crediamo d'un cuore e parliamo d'una bocca, e similmente che noi rifutiamo e detestiamo tutte le heresie contrarie a la pura fede, la quale infino a qui habbiam tenuta e vogliamo seguire in sino a la fine, habbiam risoluto di fare la dichiaratione, che qui appresso segue, quanto a la unica e semplice Essentia di Dio e la distintione de le tre persone.

Noi dichiaramo dunque che il Padre Iddio ha in tal modo generato fin da ogni eternità la sua parola e Sapientia che è il suo unico figliuolo, e che lo Spirito santo e proceduto d'amendue, che non vi è se non una sola e semplice essentia del Padre, del figliuolo, e de lo Spirito santo: e che questo, che il Padre è distinto dal figliuolo, e lo Spirito santo da l'uno e da l'altro, e per rispetto de le persone.

Oportuit quidem modestis omnibus Christianis sufficere fidei confessionem symbolo apostolico comprehensam. Quia tamen nonnulli, quos sua quaedam curiositas a pura et vera fide abduxit, sparsis quibusdam falsis opinionibus et erroribus, pacem ac consensum huius ecclesiae perturbarunt, visum est nobis edere praesentem fidei confessionem de una et simplice Dei essentia et trium personarum distinctione, tum ut occurramus omnibus istis Satanae versutiis, tum etiam ut adversus istos impostores satis instructi simus, atque adeo ut demonstremus, nos uno corde idem sentire et ore loqui, pariterque reiicere ac destestari omnes haereses illi purae fidei contrarias quam adhuc retinuimus et ad extremum usque sequi decrevimus.

Profitemur ergo Deum patrem ita genuisse ab aeterno suum verbum sive sapientiam, quae est unicus ipsius filius, et spiritum sanctum ab utroque illorum ita processisse ut unica sit ac simplex essentia patris, filii et spiritus sancti. [pag. 45] *Quod autem pater a filio et ab utroque spiritus sanctus sit distinctus, id fieri personarum respectu.*

---

1) Ministres et Anciens.

2) *Latinae versioni opponimus italicum exemplar quod exstat manu scriptum coaeva in Bibliotheca Genev. Cod. 145, fol. 75. Versio gallica ad textum italicum conformata est, sive potius utrumque simul respexisse videtur.*

Per il che noi danniamo e detestiamo l'errore di quelli che dicono che il Padre semplicemente, quanto alla sua essentia, et in quanto egli è solo e vero Iddio (come essi dicono), ha generato il suo figliuolo: come se la Divina Maestà, Imperio,[1] *essentia, et in somma la vera Divinità, non appartenesse se non al Padre solo, e che Iesu Christo e lo Spirito santo fusseno Iddii procedenti da lui, e che in questo modo l'unità de l'essentia Divina fusse divisa o separata.*

In tanto confessando noi che non ci è se non un solo Iddio, riconosciamo che tutto quello che si attribuisce a la Divinità et alla sua gloria et essentia, conviene[2] *tanto al figliuolo quanto allo spirito santo, quando si parla semplicemente di Dio senza far comparatione da una persona a l'altra. Ma faccendosi la comparatione de le persone, de l'una a l'altra, ci conviene osservare quello che è proprio a ciascuna, per farvi tale distintione che il figliuolo non sia il Padre, ne lo spirito santo sia il figliuolo.*

Quanto alla Persona del nostro Signor Iesu Christo, oltre che fin da ogni eternità è stato generato da Iddio suo Padre, et è stato persona distinta da lui, noi teniamo[3] *che ne la sua natura humana, de la quale egli si è vestito per nostra salute, egli è ancora vero e naturale figliuolo di Dio, per havere in tal modo unite le due nature, che non è se non un solo Mediatore, Iddio manifestato in carne, riservando sempre le proprietà di ciascuna de le due nature.*

Hor facendo questa dichiaratione[4] *noi protestiamo, e sopra la fede che noi debbiamo a Dio promettiamo, e ci oblighiamo*[5] *di seguire*[6] *questa dottrina, e di perseverare in essa, senza contravenirvi ne direttamente ne obliquamente di certa scientia, o con alcuna malitia, per nutrire alcuna dissensione o differentia*[7] *che fusse per disviarci da tale accordo. E generalmente per chiudere la Porta a tutte le discordie per l'avvenire, noi dichiaramo di voler vivere e morire nell' obbedientia de la dottrina*[8] *di questa chiesa, e, quanto per noi si potra,*[9] *resistere a tutte le sette che si potessono levare al incontra,*[10] *e cosi l'approviamo, accettiamo e confermiamo*[11] *sotto pena di esser tenuti pergiurij e mancatori di fede.*

Itaque damnamus ac detestamur eorum errorem qui dicunt patrem simpliciter suae essentiae respectu, et quatenus (ut ipsi loquuntur) solus est ac verus Deus, filium suum genuisse, perinde ac si divina maiestas, gloria[1] *et essentia, denique vera illa deitas esset solius patris propria, aut Iesus Christus et spiritus sanctus essent dii ab illo procedentes, ac proinde divisa esset ac separata divinae essentiae unitas.*

Caeterum quum unum duntaxat Deum profitemur, agnoscimus quidquid eius deitati, gloriae et essentiae attribuitur, tam convenire[2] *filio quam spiritui sancto, quum simpliciter agitur de Deo, absque mutua inter se personarum comparatione. Sin autem personae inter se comparentur, observandae sunt singularum proprietates, quibus ita distinguantur ut filius non sit pater nec spiritus sanctus sit filius.*

Quod attinet ad personam Domini nostri Iesu Christi, praeterquam quod ab omni aeternitate genitus est a Deo patre, et est persona ab eo distincta, credimus[3] *eum in humana quoque natura, quam nostrae salutis causa induit, verum ac naturalem esse Dei filium, quoniam videlicet duas naturas ita in unum coniunxit ut sit unicus mediator, Deus manifestatus in carne, servatis* [pag. 46] *tamen utriusque naturae proprietatibus.*

Porro ita hanc confessionem[4] *edimus, ut sancte testemur ac polliceamur, per eam fidem qua Deo sumus obstricti*[5]*, nos hanc doctrinam observaturos*[6] *et in ea ita perseveraturos, ut nunquam directe vel oblique, consulto quidem ac malitiose illi repugnemus, ad fovendam ullam dissidii*[7] *speciem, quo possit ab ista concordia discedi. Denique, ut omnibus discordiis in posterum occurratur, profitemur nos vivere ac mori decrevisse secundum huius ecclesiae doctrinam, et contrariis omnibus sectis restituros. Haec omnia comprobamus, recipimus ac confirmamus,*[11] *ea conditione ut qui secus faxit*[12] *pro periuro ac perfido habeatur.*

Ioh. Sylvester Telius supra scriptam confessionem approbo et quidquid ei repugnat detestor.
Fr. Porcellinus recipio et approbo quidquid supra scripta confessio complectitur.
Ioh. Valentinus Gentilis Consentinus accipio ut supra.
Hippolytus Pelerinus Carignanus accipio ut supra.
Ioh. Nicolaus Gallus[13] *accipio ut supra.*

1) *Gallus:* l'empire, la gloire.
2) convient tant au Pere qu'au fils et au sainct Esprit.
3) nous tenons et croyons.
4) declaration et confession.
5) que nous devons à Dieu et luy sommes obligez.
6) de suyvre et maintenir.
7) dissension ou different.
8) selon la doctrine.
9) entant qu'en nous sera.
10) à toutes sectes contraires.
11) *Add.* et ratifions.
12) celui qui fera autrement.
13) *Add.* de Sardigne.

[pag. 47] Ea in conventu [1]) proposita fuit ut liberum singulis esset in medium contra proferre, si quid reprehensione dignum censerent. Itaque protervi homines [2]) impune tribus circiter horis linguas suas blaterando exercuerunt: inter quos princeps fuit Ioannes quidam Paulus Alciatus, homo non stolidi tantum ac vesani ingenii, sed plane phreneticus ad rabiem usque. Tantum illis licentiae fuit concessum, ne postea obstreperent, sibi ius loquendi fuisse ademptum. Sedata omni contentione, nulli fuit vel controversia vel mora quin omnes subscriberent, sex duntaxat exceptis, quorum unus erat Valentinus: qui tamen vocati, manu sua testati sunt consensum. Hoc modo qui ecclesiae tranquillitati studebant, putarunt obviam itum fuisse malo, ne longius serperet. Ecce paulo post Valentinus, spreto iureiurando, suos susurros in obscuris angulis spargere, et tentare simplices ac imperitos, an quos irretire suis insidiis posset. Re perspecta Senatus cognitionem suscepit: ac statim multorum testimoniis periurii convictus, quia tergiversando locus non erat, causari coepit conscientiae stimulis se fuisse impulsum. Auditus est in splendido gravium et doctorum hominum coetu. Quum eius obiecta refelleremus, uno effugio usus est, se disputandi artificium non tenere. Ita rationibus eum urgere ac premere nihil profuit. Postea [pag. 48] farraginem, quam diu meditatus fuerat, scriptam obtulit Senatui: cuius exemplar subiecimus.

CONFESSIO VALENTINI GENTILIS ILLUSTRISSIMIS DOMINIS GENEBENSIBUS OBLATA.

Fatcor unicum illum Deum Israel, quem sacrae iterae nobis proponunt, solum verum Deum, et quem ntosi sophistae negant habere filium, esse patrem omini nostri Iesu Christi: ipsumque Iesum Christum em ille misit, quatenus est verbum, esse verum ac turalem filium illius unici Dei patris omnipotentis. ec est summa sententiae meae in articulo de aeterna eratione filii Dei: et doctrinae Genebensis ecclesiae itus subscribo.

TERA CONFESSIO EIUSDEM, IUSSU ILLUSTRIUM DOMINORUM EXARATA.

Equidem censeo primam personam patris in unica ia esse sophisticam, atque ideo hoc sensu a mystrinitatis penitus expungendam. Nam si pater esset individuum in essentia simile verbo, [1]) *non diceretur vere neque solus pater, neque ingenitus, neque principium totius divinitatis. Praeterea eiusmodi sententia quaternitatem potius quam trinitatem videtur constituere. Quod facile sic probari posset:*

[pag. 49] *Unica illa essentia absque ulla consideratione personarum est ex semetipsa verus Deus: et quaelibet trium personarum est item essentialiter Deus. Sequitur ergo quaternitas,* [2]) *non trinitas. Quamobrem assero patrem esse ipsam unicam essentiam: verbum autem splendorem gloriae Dei, et expressam imaginem substantiae illius, hac ratione a patre distinctum, quod pater (ut ait Christus) est solus verus Deus, et essentiator, hoc est, informator individuorum:* [3]) *verbum vero est filius, simul et verus Deus: neque tamen duo dii, sed unus idemque Deus. Haec est summa sententiae meae de vero patre, veroque filio: nam de spiritu sancto nulla est quaestio, et tamen iudicio ecclesiarum libentissime subscribam.*

Idem Valentinus Gentilis inutilis servus Iesu Christi, captivus Genevae propter confessionem veri Dei, Domino Copo, Raymundo, Henoco, caeterisque fidelibus verbi Dei dispensatoribus, gratiam et pacem ab illo unico Deo Israel vero patre, et ab Iesu Christo, vero ac naturali eius filio per spiritum sanctum, Amen.

Si quis unquam indigne persequutionem passus est ab iis qui veram pietatem profitentur, ego quidem, optimi viri Dei, vere et sine fuco is dici possum. Nam quum ab extremis Italiae finibus [pag. 50] *propter verbum Dei in longinquas et peregrinas regiones me contulissem, nulla alia de causa hanc vestram ecclesiam potissimum elegi, nisi ut dominum Calvinum, quem antea nomine observabam, de facie cognoscerem et audirem. Postea vero quum apud nostros Italos quaestio de trinitate agitaretur, equidem meam sententiam libere in medium protuli, cupiens doceri de iis quae tum occurrebant, haud vulgaria illa quidem, sed coelesti potius spiritualique speculatione dignissima. Ac ne quis quidquam mea fide indignum (ut est hominum libido prona ad malum) suspicaretur, disertis verbis declaravi, me omnem pluralitatem deorum, et minoritatem filii toto pectore detestari. Sed quidam imperiosi homines, qui purissimam fidem meam denigrare conati sunt, dominum Calvinum adeo in me irritaverunt, ut ille de me aperte male sentire non du-*

---

des Italiens.
certains orgueilleux et outrecuidez.

1) un Individu, un qui ne peust estre separé en l'essence semblable à la Parole.
2) une quatraine de dieux (*supra dixerat*: quaternité).
3) baillant essence c. à d. formateur de choses qui ne se divisent point.

bitarit. Tandem contentio per illustrissimum magistratum sedata fuit, egoque cum aliis doctis ac probis viris subscripsi confessioni domini Calvini, putans fore ut in posterum omnia tuta et tranquilla cernerentur. Quum interim ecce tibi minister noster, nescio quo oestro percitus, nos omnes qui subscripseramus apud exteras nationes oratione publica non solum ut Arianos et Servetanos notavit, verum etiam ut Georgianos, aut si quid peius dici cogitarive potest. Quod quum ego rescivissem, statim me converti ad unicum illum Deum [pag. 51] *Israel, quem toto pectore colo, purasque manus in coelum extollens, rogavi illum qui solus innocentiam meam novit, ut veritatem suam patefaceret, meque ab hisce calumniis et imposturis tandem (si vellet) liberaret. Exaudivit ille preces meas, et veritatem quam hactenus subobscuram et implicitam tenebam, fugatis tenebris sole ipso sua benignitate clariorem ostendit. Quam veritatem ipsemet Deus Israel, qui hanc ecclesiam suam singulari amore prosequitur, sua divina providentia fecit ut ego iussu illustrissimorum Dominorum frequenti tribunali confiterer. Quod equidem (ut bonum ac fidelem servum decet) sincere et sine ullo fuco feci, iuxta modulum fidei quae mihi tradita est.*

Haec pauca eo praefari visum est, optimi viri Dei, ut inde intelligeretis verum illum patrem nostrum maxime esse veracem, nec ullo pacto iis qui toto corde illi fidunt unquam defuturum. Caetera quae acta sunt, quando longe notiora sunt, quam ut ulla indigeant narratione, reliquum est ut ad firmas ratiocinationes sententiae meae breviter descendam. Quod sic me facere Dominus ipse spiritu suo praecepit.

Utrum unica essentia concurrat in trinitatem necne? Si non concurrit, necessario trinitas erit sine Deo, imo vana, imo nulla: sin autem concurrit, communis opinio doctorum quaternitatem statuit, non trinitatem.

[pag. 52] *Quaeritur: Utrum unica illa essentia, quam dominus Calvinus negat concurrere in trinitatem, sit ex semetipsa verus Deus absque ullo respectu personarum? Puto id eum minime negaturum. Quare quum quaelibet trium personarum sit essentialiter Deus, nunquam poterit infitiari hanc communem doctorum sententiam constituere quaternitatem.*

Tria igitur concurrunt in trinitatem, essentia quae dicitur pater, filius et spiritus sanctus. Atque haec est vera trinitas, quae est trium unitas, non autem quatuor: quidquid dicat dominus Calvinus de etymo.

Quaeritur: Utrum essentia, pater, et unicus ille Deus Israel sint synonyma, quae possint inter se invicem supponi et praedicari?

Quaeritur: Utrum Deus legis et prophetarum sit pater verbi? Qui hoc negaverit, sciat se in Cerdonis et Archonticorum dogma incurrisse. Praeterea plures deos patres fateatur oportet.

Quaeritur: An neget dominus Calvinus, unicum illum Deum Israel esse patrem verbi? Si affirmarit, nulla (ut dixi) erit inter nos controversia: sin autem negarit, sic probabo.

Quaero ab eo: Utrum patriarchae et prophetae invocaverint unicum illum Deum Israel? Neque id puto eum negaturum. Sed quando frustra invocatur Deus sine mediatore, quaeritur per quem [pag. 53] *mediatorem invocarint illum? Aperte quaeso hic respondeat (nam vana est illa tergiversatio: Non necesse est illum semper occurrere): volo enim doceri, an habuerint mediatorem necne. Per Christum respondeat oportet. Per Christum, inquam (est enim ipse Christus vere filius Dei, et verus Deus), ut filium, an ut Deum? Absit ut Christus fuerit illis mediator ut Deus. Si igitur fuit illis mediator quatenus filius, sequitur ergo, quod unicus ille Deus Israel est verus et naturalis pater Christi, ut verbi, sine respectu alicuius personae.*

Quare, qui asserunt Christum esse filium Dei respectu illius personae sophisticae, magnam illi quidem iniuriam faciunt, tum unico illi Deo Israel, tum etiam Christo eius filio. Sic enim asserentes, fatentur se non minus ignorare verum patrem quam verum filium, in quorum pura cognitione consistit vita aeterna, ut ipse Christus patrem alloquens ait: Haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum. Quomodo enim solum verum Deum patrem cognoscent, qui negant illum habere synonymiam cum essentia, quae est solus verus Deus? Quomodo etiam cognoscent Iesum Christum, qui contra autoritatem scripturarum faciunt eum filium illius sophisticae personae? Licet enim sophistae Christum filium Dei praedicent, quum tamen [pag. 54] *unicum illum Deum sterilem et infoecundum sibi fabricati sint, non verum ac naturalem, sed supposititium filium intelligant necesse est. Quasi unicus ille Deus Israel nequierit sibi filium gignere, nisi illa diabolica persona sibi illum supposuerit. Quis unquam talia fando, audierit? Quis non videt, optimi viri Dei, hoc diabolico commento totam trinitatem adulterasse sophistas, Deum illum foecundum, sterilem facientes: patrem, personam illam sophisticam: verbum, filium eiusmodi personae: spiritum sanctum quoque procedentem ex ambabus illis personis fictitiis et adulterinis? Quapropter haud improprie in nos torqueri posset illud Danielis vaticinium: Adorabunt Deum quem non cognoverunt patres eorum. Quis enim vel patriarcharum, vel prophetarum, vel apostolorum cognovit unquam eiusmodi Deum, qui sibi filium non genuerit? Turcarum Deus is est, non Christianorum.*

Quaeritur: Dum contendunt Christum esse filium Dei respectu personae, an intelligant eum esse natura Dei filium necne? Si affirmarint, sinant quaeso tandem valere illum respectum personalem, et libere cum scripturis pronuncient eum vere filium Dei; sin autem negarint, sciant universam scripturam adversum se

e virtus, neque pleroma, hic pater Domini nostri
ı Christi.

Ex lib. 2, fol. 66, lit. B.

Quoniam autem hic Deus est pater Domini nos-
ı Iesu Christi, et de hoc Paulus apostolus dixit
Cor. 8): Nobis tamen unus Deus pater ille, ex
uo omnia et nos in illum.

Fol. 126, lit. A.

Hic Deus Abraham et Deus Isaac et Deus Iacob, Deus vivorum, quem et lex annunciat, quem prophetae praeconizant, quem spiritus revelat, quem apostoli tradunt, quem ecclesia credidit, hic pater Domini nostri Iesu Christi, per verbum suum, qui est filius eius, per eum revelatur et manifestatur omnibus quibus revelatur.

Ex lib. 3, fol. 145, lit. A.

Te igitur invoco Domine Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob (qui est et Israel), pater Domini nostri Iesu Christi: Deus [pag. 60] qui per multitudinem misericordiae tuae et bene sensisti in nobis, ut te cognoscamus: qui fecisti coelum et terram, et dominaris omnium: qui es solus et verus Deus, super quem alius Deus non est.

Fol. 166, lit. B.

Sed cum omni fiducia Iudaeis et Graecis praedicabant: Iudaeis quidem Iesum, qui ab ipsis crucifixus est, esse filium Dei, iudicem vivorum et mortuorum, a patre accepisse aeternum regnum in Israel, quemadmodum ostendimus: Graecis vero, unum Deum, qui omnia fecit, et huius filium Iesum Christum annunciantes.

Fol. 173, lit. A.

Quoniam neminem alium Deum invocaverunt, vel Dominum nominaverunt, qui veritatis fuerunt praedicatores, et apostoli libertatis, nisi solum verum Deum patrem et verbum eius.

Fol. 144, lit. A, lib. 3, cap. 6.

Per filium itaque, qui est in patre, et habet in se patrem, iis quibus est manifestatus, patre testimonium praebente filio, et filio annunciante patrem.

Perpendenda sunt haec verba: Qui est in patre, et habet in se patrem.

Ex lib. 4, cap. 8, fol. 211, lit. A.

Et bene qui dixit, ipsum immensum patrem in filio mensuratum. Mensura enim patris filius, quoniam et capit eum.

[pag. 61] Haec verba procul dubio patrem essen-
... A. ... tavit vi-

neam, qui populum edu..., qui vineam ...
filium suum promisit, ...
iis qui reddunt fructum in temporibus suis.

Ex lib. 5, fol. 326, lit. B.

Ostendimus autem et in tertio libro, nullum ab apostolis ex sua persona Deum appellari, nisi eum qui vere sit Deus pater Domini nostri.

EX TERTULLIANO ADVERSUS PRAXEAM.

Fol. 146, lit. C.

Quaecunque ergo substantia sermonis fuit, illam dico personam, et illi nomen filii vindico: et dum filium agnosco, secundum a patre defendo.

Ibidem, lit. G.

Non tamen divisione alium filium a patre sed distinctione, quia non sit idem pater et filius vel modulo alius ab alio. Pater enim tota substantia est, filius vero derivatio totius et portio.

Hic substantiam posuit pro essentia.

Fol. 148, lit. C.

Consequens erit, ut invisibilem patrem intelligamus pro plenitudine maiestatis, visibilem vero [pag. 62] filium agnoscamus pro modulo derivationis.

Solet enim Tertullianus personas verbi et spiritus sancti distinctas, sed individuas ab essentia, derivationes appellare, et quasi portiones totius: ita tamen ut eae totum capiant ac complectantur.

Fol. 149, lit. F.

Non enim desinit esse, qui habet filium, ipse uni
cus, suo scilicet nomine, quoties sine filio nominatu
Sine filio autem nominatur quum principaliter detern
natur ut prima persona, quae ante filii nomen e
proponenda. Quia pater ante cognoscitur, et post
trem filius nominatur. Igitur unus pater, et absq
alius non est.

Etiam hic graphice proprietatem patris dep

Fol. 152, lit. A.

Sicut ergo sermo Dei non est ipse cuius e
nec spiritus, etsi Deus dictus, non tamen i
cuius est dictus. Nulla res alicuius ipsa es
est.1) Plane quum quid ex ipso et, et sic
dum ex ipso sit, potest tale quid esse, qual
ex quo est, et cuius est. Et ideo spiritus
sermo Deus, quia in Deo: non tamen ipse e
Quod Deus Dei tanquam substantiva res no
Deus, sed hactenus Deus, quia ex ipsius D
tia: quae et substantiva res est, et ut p
totius.

1) Hic subsistit versio gallica. Reliqua
huius excerpti desunt.

[pag. 63] *EX TRINITATE.*[1])

Fol. 234, lit. M. de patre disserens.

Henoc transtulit, in amicitiae societatem Abraham adlegit, Isaac protexit, Iacob auxit, Mosem ducem populo praefecit, ingemiscentes filios Israel e iugo servitutis eripuit, legem scripsit, patrum sobolem in terram repromissionis induxit, prophetas spiritu instruxit, et per hos omnes filium suum Christum repromisit, et quando daturum se spopondit, misit.

Fol. 235, lit. D.

Eadem regula veritatis docet nos credere post patrem etiam in filium Dei Christum Iesum Dominum Deum[2]) *nostrum: sed Dei filium, huius Dei qui et unus et solus est, conditor scilicet rerum omnium.*

Fol. 236, lit. B.

Haec enim contumelia haereticorum ad ipsum quoque Deum patrem redundabit, si Deus pater filium Deum generare non potuit.

Ibidem, litera D.

Ut enim praescripsit ipsa natura, hominem credendum esse qui ex homine sit: ita et scriptura Deum esse, qui ex Deo sit.

Fol. 237, lit. M.

Quique sermo caro factus habitavit in nobis, ex nobis hic Christus non homo tantum, quia hominis filius, sed etiam Deus, quia filius Dei comprobatur.

[pag. 64] *Fol. 238, lit. I.*

Quum ratio et temperamentum scripturarum coelestium Christum ostendat Deum, sed quem filium Dei, et assumpto a Deo etiam filio hominis, credendum et hominem.

Fol. 239, lit. M.

Quandoquidem non tam veteris quam novi testamenti scriptura divina ubique ostendat illum ex patre genitum, per quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil, qui obedierit semper patri, et obediat, semper habentem rerum omnium potestatem, sed quam traditam, sed quam concessam, sed quam a patre proprie sibi indultam.

Fol. 240, lit. E.

Missum praeterea esse dicit, ut hanc obedientiam, qua venit Dominus Christus missus, non pater, sed filius probetur. Qui misisset utique, si pater fuisset. Missus autem non fuit pater, ne pater subditus alteri Deo, dum mittitur, probaretur.

Fol. 241, lit. A.

Quomodo enim ego et pater unum sumus, si non Deus est et filius? Qui idcirco unum potest dici dum ex ipso est, et dum filius eius est, et dum ex ipso nascitur, dum ex ipso processisse reperitur, per quem et Deus est.

Ibidem, litera B.

Deus est ergo. Deus autem sic, ut filius sit, non pater.

[pag. 65] *Fol. 242, lit. C.*

Imago est enim invisibilis Dei, ut mediocritas et fragilitas conditionis humanae Deum patrem videre aliquando iam tunc assuesceret in imagine Dei. Gradatim enim et per incrementa humana fragilitas nutriri debuit per imaginem ad istam gloriam, ut Deum patrem videre posset aliquando. Pericula enim sunt quae magna sunt, si repentina sunt.

Ibidem, lit. E.

Quomodo ergo Deus erit, si angelus fuerit, quum non sit hoc nomen angelis unquam concessum, nisi quoniam ex utroque latere nos veritas in istam concludit sententiam, quia debeamus intelligere Dei filium fuisse, qui, quoniam ex Deo, est merito Deus, quia Deus filius dictus sit: quoniam annunciator paternae voluntatis est, magni consilii angelus pronunciatus est.

Fol. 243, lit. A.

Hic autem qui ista promittit, Deus atque angelus esse perhibetur, ut merito distinctio sit inter eum, qui non Deus simpliciter, sed et angelus pronunciatur.

Fol. 245, lit. E.

Est ergo Deus pater omnium institutor et creator, solus originem nesciens, invisibilis, immensus, immortalis, aeternus, unus Deus: cuius neque magnitudini, neque maiestati, neque virtuti quidquam, [pag. 66] *non dixerim praeferri, sed nec comparari potest.*

Ibidem, lit. G.

Deus utique procedens ex Deo, secundam personam efficiens, sed non eripiens illud patri, quod unus est Deus.

Ibidem, lit. I.

Nam quum id sit principium caeteris, quod ingenitum, Deus solus pater est, qui extra originem est, ex quo hic est qui genitus est.

Ibidem, lit. K.

Deus quidem ostenditur filius, cui divinitas tradita et porrecta conspicitur. Et tamen nihilominus unus Deus pater probatur.

---

1) *Sic etiam Gallus. Beza utiliter emendavit:* Ex eodem in libro de Trinitate (*scil. falso Tertulliano adscripto*).

2) Deum *om. Gallus.*

Si singulas sententias quae pro me faciunt, calamo persequi vellem, ingens mihi opus scribendum esset. Nullus enim exstat doctor, quin aliquando hanc meam sententiam non attigerit, etiam ipse dominus Calvinus. Sed quando Irenaeus et Tertullianus videntur ex professo illam tueri, caeteris relictis, his contentus esse volui. Res est maximi momenti, optimi viri Dei. Agitur enim de cognitione veri patris, et de vera cognitione filii et spiritus sancti: quorum veram gloriam et maiestatem si quisquam alius tuendam susceperit, vos probe scio usque ad supremam guttulam sanguinis tuiturum. [1] *Quamobrem, optimi viri Dei, vestrum est, prius quam sententiam feratis, hasce autoritates diligenter dispicere, locos scripturarum* [pag. 67] *perpendere, et vestram operam unico illi Deo bona fide praestare. Sic enim facientes, pro certo habeo, tot monstra, quae tamdiu trinitatem invaserunt, spiritu Dei, qui habitat in vobis, vos facile interempturos: ipsamque trinitatem, tot hactenus impetitam blasphemiis et conspurcatam, in pristinum suum nitorem ac candorem vindicaturos. Quod si qui meam distinctionem reiiciunt, veram illam quidem et sacris literis apprime consentaneam, ipsi suam in lucem proferant. Nam quae vanitas est haec, distinctionem asserere, et interim nullam proferre? Exspecto igitur magno cum desiderio vestrum oraculum, imo Dei per vos. Valete christiani Hercules, verique heroes, non immemores captivitatis meae.*

E carceribus.

Postridie scripto quoque respondimus, in eum qui sequitur modum: [2]

Antehac putavimus errore te labi ac ignorantia: nunc ex postremo tuo sermone et scripto deprehendimus et perversi ingenii hominem, et fastus intolerabilis, et virulentiae deditum, et maligno spiritu imbutum, denique haereticum pervicacem. Quod non dicimus conviciandi causa, sed ut hanc pravitatem exuere discas, et ad docilitatem flectaris: [pag. 68] quia initium resipiscentiae tuae erit (si tamen resipiscere tibi dabitur) modestia et humilitas cum sincero pietatis studio coniuncta. Zelum apud nos martyris Christi frustra obtendis, quem perspicimus mera arrogantia fuisse adductum, ut impium errorem et absurdissimum obtruderes.

Plausibile tibi est principium illud, Deum Israel, quem sacrae literae asserunt verum Deum, esse patrem Iesu Christi: ipsum vero Christum esse unici Dei filium. Atqui clare apparet, quum patrem opponis filio, et uni duntaxat veram deitatem tribuis, te excludere alterum, quem cum illo confers. Nos quoque ingenue fatemur, non alium esse Deum, quam Deum Israel: et hunc Deum esse patrem Christi. Sed tunc non opponimus inter se patrem et filium, ac si in solo patre esset Dei essentia: sed eadem ratione qua docemus patrem Christi esse Deum Abrahae, Isaac et Iacob, sequitur Christum esse illum eundem Deum. Hic diligenter expende quo impingas, dum in comparatione fingis duo antitheta. Exclames licet Christum a te agnosci verum Deum, si solus eius pater est unicus Deus et Deus Israel, non obscure deiicis eum e gradu in quo patrem unum eius respectu locas. Facessat antithesis inter patrem et filium, tibi nobiscum non male conveniet: quia quum una sit [pag. 69] utriusque essentia, in patre inclusus est filius, ubi fit deitatis mentio.

Venenum erroris quod vafre occultas, sic melius detegetur. Deus qui Isaiae apparuit fuit verus Deus Israel, et unicus Deus. Hunc Ioannes affirmat fuisse Christum (Isa. 6, 1; Ioann. 12, 41). Deus qui pronunciat per Isaiam, se fore in lapidem offendiculi Iudaeis, fuit unicus Israelis Deus: Paulus Christum fuisse docet (Isa. 8, 14; Rom. 9, 33). Qui per Isaiam clamat: Vivo ego, mihi flectetur omne genu: certe solus verus Deus fuit. Atquiidem Paulus Christum interpretatur (Isa. 45, 23; Rom. 14, 11). Nec vero quae recitat apostolus (Hebr. 1, 10) testimonia, nisi in unicum Israelis Deum competunt: Tu Deus fundasti terram, etc. Hinc clare colligimus, aeternum Dei sermonem illum fuisse Israelis Deum. Si excipias hoc te fateri, quid tu futiliter in utramque partem garrias, non curamus: quia interim manet convicta haec impietas: solum patrem esse Deum verum.

Concidit etiam alter ille non minus detestabilis error, in solo patre esse essentiam. Nam quum in locis nuper citatis ponatur nomen Iehovae, sequitur filium Dei ex se ipso esse, solius deitatis respectu. Nam si est Iehova, negari non potest quin idem sit ille Deus, qui per Isaiam alibi clamat: Ego ego sum: et praeter me non est Deus (Isa. 45, 5). Utile etiam tibi esset expendere quid illud Ieremiae sibi velit, Dii qui non fecerunt coelum et terram, [pag. 70] pereant de terra quae sub coelo est (Ier. 10, 11). Nisi enim palam maledicere velis filio Dei, fateri necesse erit, illum esse cuius deitas saepius apud Isaiam probatur ex mundi creatione. Quomodo autem creator qui omnibus esse dat, non erit ex se ipso, sed essentiam aliunde quasi precario [1] mutuabitur? Neque est quod fucum hic facere tentes de aeterna filii generatione te nobis subscribere. Nam quum essentiatum a patre dicis, a se ipso esse

---

1) *Sic libri latini. Gallus:* Vous maintiendrez.

2) *Beza scripsit:* Haec tum ille. Nos vero postridie *caet.*

1) *Beza et Amst. mendose:* primo. *Gallus:* par emprunt.

negas. Reclamat ex opposito spiritus sanctus, illum Iehova nominans. Iam si tota essentia est in solo patre: vel tu eam partibilem nobis finges, vel eripies eam filio. Utcunque nunc centies concedas esse verum Deum, spoliatus tamen sua essentia titularis solum erit Deus. Hic attendo rursus, annon vel essentiam divinam filio detrahat, vel derivationem partis a toto somniet, quisquis essentiam in patre loco personae substituit. Essentia Dei secundum te soli patri competit, quatenus ipse solus est, et est filii essentiator. Ubi erit divinitas filii, si est aliquid abstractum a Dei essentia? Iam de spiritu sancto quid dices? Si enim solus pater essentiator est, non erit communis patris et filii spiritus. Vis personam spiritus nihil aliud esse, quam derivationem [1]) a prima essentia, quae patri uni propria est. Hinc tibi extorquebitur a solo patre esse spiritum, et perperam a Paulo, Rom. cap. 8 (v. 9) vocari spiritum [pag. 71] Christi. Videsne ut tua deliria quasi multiplices laquei te involvant, adeoque strangulent? Ad haec si personam patris expungis e trinitate: in quo a filio et spiritu differet, nisi quia solus est ipse Deus? Fateris Christum esse Deum, fateris a patre differre: vicissim notam aliquam discretionis esse oportet, ne pater sit filius. Tu quum in essentia eam ponis, nonne manifeste in nihilum redigis veram Christi deitatem, quae sine essentia esse non potest, et quidem tota?

Nisi te prorsus excaecavit superbia et furor, disce aliquando patrem a filio non distingui, nisi proprium aliquid habeat in se, quod filio commune non sit. Quid iam reperies in quo patrem a filio distinguas? Non erit certe essentia. Nam si eam communicavit cum filio, vel in solidum vel ex parte communicavit. Si ex parte, dimidium nobis Deum fabricas. Quomodo enim plena constabit deitas, nisi in tota et perfecta essentia? Hoc erit, scilicet, suum honorem dare filio Dei, deum partialem fingere. Adde quod hoc modo nimis scelecte ac foede laceratur Dei essentia. Restat ut dicas essentiam perfecte et solide communem esse patris et filii. Quod si verum est, iam certe quoad ipsam nulla erit alterius ab altero discretio. Si respondeas, patrem [pag. 72] essentiando manere nihilominus unicum Deum, penes quem sit essentia: Christus ergo figurativus erit Deus, ac specie tantum vel nomine, non re ipsa: quia Deo nihil magis proprium est quam esse: iuxta illud: Qui est, misit me ad vos (Exod. 3, 14).

Quod ratiocinaris: Si pater esset individuum in essentia, non fore solum patrem atque ingenitum; in eo crasse hallucinaris, quod individua tibi somnias [2]) quorum singula partem essentiae obtineant.

1) un ruisseau qui decoule.
2) en ce que tu penses qu'il y en ait trois non divisez.

Atqui docemus ex scripturis Deum essentialiter unum esse: ideoque essentiam tam filii quam spiritus esse ingenitam. Sed quatenus pater ordine primus est, atque ex se genuit suam sapientiam: merito censetur principium et fons totius divinitatis. Ita Deus indefinite est ingenitus, et pater etiam personae respectu ingenitus. Quod autem ex nostra sententia colligere te putas quaternitatem, hoc est cerebri tui commentum. Gloriaris quidem coelesti revelatione errorem tibi esse traditum. Quasi vero ignotae sint nobis naeniae magistri vestri Gribaldi, quas tuus condiscipulus Georgius sedulo huc illuc curavit spargendas. Nam ubi pinxit figuram, in qua patrem facit deificatorem filii et spiritus, alteram nobis falso et perfide adscribit, quasi derivative fingamus prodire ex una essentia tres personas: quum tamen certo certius sit, non abstrahere nos personas ab essentia: sed quamvis in ea resideant, [pag. 73] distinctionem interponere. Hoc sensu individuos Tertullianus vocat [1]) patrem et filium, non autem (ut tu stulte imaginaris) individua, quae sub specie comprehendantur. Tibi paralogismus iste tuus arridet: Essentia in semetipsa est verus Deus, quaelibet persona essentialiter est Deus: ergo est quaternitas non trinitas. Quasi vero fabricemus tres Deos conflatos ex massa essentiae, ita ut quaeque persona partem aliquam faciat. Nos vero filium essentialiter Deum esse asserimus, quia unicus est ille Deus, cuius simplex est essentia: praeterea autem respectu personae a patre genitus est. Si separatae essent ab essentia personae, probabilis esset tua argumentatio: sed quum in uno Deo docemus esse tres personas, sequitur patrem esse Deum, et deinde filium esse eundem Deum. Praestigiis autem tuis filium Dei fabricas essentiatum, et simul tamen absque essentia, nisi quod pater suam divinitatem in eum transfudit. Atqui, si ex parte, tam lacera erit divinitas, et ex transfusione sequetur diminutio. Si in totum, ergo divinitas quae ante fuerat penes patrem, in filium conversa, in ipso patre evanuit. Quid obstrepas in contrariam partem, susque deque nobis est: quia agnoscent sani omnes et integri lectores, consequentiam hanc certam esse et solidam.

Hinc solvitur futilis tua quaestio: Utrum essentia [pag. 74] concurrat in trinitatem, [2]) nec ne. Satis enim liquet, quum tota sit in singulis personis, non concurrere. Quod inde infers trinitatem fore sine Deo, imo vanam et nullam, ex eadem insulsitate sensus tui nascitur: quia etsi non concurrit ad distinguendas personas, sed absque distinctione unica est ac simplex, non tamen personae sine ipsa

1) En ce sens T. appelle le Pere et le Fils individus, et non pas, comme tu imagines sottement, individus comprins sous une espece.
2) s'estend par toutes les trois personnes.

vel extra ipsam: quia ideo pater est pater, quia Deus: et filius est filius, quia Deus. Deum enim esse oportet sapientiam illam aeternam, quae genita ex Deo. Deitatem absolute ex se ipsa quidem esse dicimus: unde et filium, quatenus Deus, sublato personae respectu, ex se ipso esse fatemur: quatenus vero filius est, dicimus esse ex patre. Ita essentia eius principio caret: personae autem principium est ipse Deus. Hoc ut tuam quaternitatem arripere desinas, exuere discas commentum illud, personas esse abstracta quaedam deitatis. Adde quod veteres quicunque de trinitate loquuti sunt, ad personas tantum retulerunt hoc nomen. Et certe non modo absurdus esset error, in trinitate complecti essentiam, sed nimis crassa impietas. Quarum, obsecro, rerum dices esse trinitatem? Respondes tria concurrere, essentiam, filium, et spiritum. Hinc vero plane perspicitur te essentiam filii et spiritus exinanire. Alioqui partes inter se commixtae coinciderent, ut loquuntur: quod [pag. 75] est in omni distinctione vitiosum. Concurrunt ad naturam et statum hominis anima et corpus. Si anima in corpus transiret, iam cessaret concursus iste. Ita nisi bis caecus es, clare videre potes confusam in deitate mixturam a te fieri, non secus atque in electro, quoniam unius patris erit essentia, filii et spiritus divinitas forma erit qualem tu imaginaris, fides autem concipere non potest. Quod autem de voce trinitatis tam aperte convictus, non vis tamen cedere, in re minima prodis maximam impudentiam. Vis enim toto invito mundo trinitatem esse trium unitatem: quasi non idem significet Latinis, quod Graecis nomen τριάδος. Sed ita de reprobis et desperatis loquitur Deus: Nesciunt erubescere.

Quod quaeris utrum essentia, pater, et unicus ille Deus Israel sint synonyma, quae possint inter se invicem supponi et praedicari, iam plus satis responsum est. Si enim essent synonyma essentia et pater, liceret tibi pedibus calcare Christum, quasi umbram: quia nulla esset in ipso divinitas. Haec enim delirae tuae speculationis summa est: Si essentia est pater, et pater essentia: sequitur neque essentiam esse nisi in patre, neque patrem aliud esse quam essentiam. Item, si pater est unicus Deus Israel, et Deus unicus Israel est [pag. 76] pater: ergo Christus non fuit unquam, neque est Deus Israel. Nos autem docemus patrem esse unicum Deum Israel, ut interea non excludatur filius.

Quod quaeris, an deus legis et prophetarum sit pater verbi, improbi et protervi scurrae partes agis. Nec certe hic nobis temperare possumus, quin saltem uno verbo excutiamus tibi thrasonicum hunc fastum. [1]) Audesne Cerdonem nobis obiicere, nebulo, ut tam claram lucem obscures, quae te subterfugia omnia captantem urget? Tu stas ad tribunal pii magistratus, reus ob exsecrandas blasphemias: ut te explices, nos in Cerdonis partes pertrahere conaris.

Eadem etiam petulantia erumpit in Archonticis: quasi in hac ecclesia, ubi sub specie ovis fuisti lupus et vulpes simul, audieris angelos praedicari mundi creatores.

Eodem etiam redit proxima quaestio, quae eadem est: An neget Calvinus unicum Deum Israel esse patrem verbi. Tu vero sycophanta satis superque tenes, quid tibi etiam nuper nobis audientibus dixerit. Pridem vero tenere debueras quid coram toto mundo praedicent eius scripta, et quid apud populum quotidie doceat. Apage ergo cum tuis probationibus. Sed interea, ut scias te hominem esse phreneticum, imo daemoniacum, memoria repetas quod nuper diximus: Quia [pag. 77] synonyma non sunt pater Christi, et Deus Israel, sententiam non posse converti, ut filio excluso deitas restringatur ad solum patrem. Nec verbis digna est illa canina improbitas, quum principium illud sumis, Deum non posse invocari sine mediatore. Hoc etiam, nisi plus quam turpiter ingratus esses, debueras acceptum referre Calvino, Deum non exaudire preces nostras nisi per mediatorem. Quid postulas ut tibi clare respondeat hac de re, quam toti mundo sonore testatus est? Nisi te possideret Satan, certe in istam petulantiam non erumperes. Tergiversationem vocas quod scripserat Calvinus docendi tui causa. Si quaeritur annon tutior precandi forma sit, dum invocamus patrem in nomine filii: respondemus, sicut iam diximus, hanc esse ordinariam et magis familiarem, quia aptior est ruditati nostrae et utilior. Sed alias formas, quae etiam in usu fuerunt apostolis, et quas illis spiritus sanctus dictavit, damnare, sacrilegae temeritatis esset. Nec valet illa obiectio: Frustra Deum invocari absque mediatore: quia etsi fixum est illud principium, non exaudiri nos nisi per gratiam mediatoris, non tamen semper in promptu occurrere necesse est. Iam praeteriit annus ex quo scriptum hoc cum tuis condiscipulis legisti: et adhuc discendi studium simulas, quasi diabolus in Christi schola velit proficere. Haec nobis extorsit foetida illa tua eructatio. Iam tibi [pag. 78] de re simpliciter respondemus: Mediator fuit Christus, ut Deus manifestatus in carne. Neque enim homo, nisi simul Deus esset, perduceret nos ad Deum. Fatemur quidem humanae naturae respectu Christum nobis esse mediatorem, quatenus advocatus est noster, et apud patrem pro nobis intercedit: sed utramque naturam comprehendi necesse est, ubi de mediatore agitur. Proinde quod infers, nefas esse vocare Christum mediatorem, ut est Deus, prorsus est diabolicum. Maior etiam insulsitas in eo quod proxime sequitur: Si mediator fuit quatenus filius, Deum Israel esse eius patrem sine personae respectu.

[1]) ceste fierté de gendarme.

eius deitatem, cui datum est esse. Adde, quod mutuo conflictu sese prosternunt tua commenta. Nam si nota discretionis, quam statuis, vera est, residere in solo patre essentiam: quomodo stabit illud, eandem quoque essentiam esse filii? quae certe nulla erit si eam vendicat sibi solus pater, et eius ratione a filio suo differt. Si causam tuam probare nobis volebas, non debuisti tam crassis mendaciis ora nobis oblinere.

Satis iam putamus discussas esse absurditatum nebulas, quibus fidei nostrae lucem obtenebrare frustra tentasti. Tabella tua, ubi verbum Dei fateris esse Deum Israel, ne simplicium oculos perstringat, [pag. 83] uno verbo dilui potest hic fucus. Nam quum patrem solum asserens Deum Israel filium semper excludas, non relinquis huic divinitatem, nisi secundam et creatam, imo imaginariam: quia secundum te essentia caret, nisi quatenus essentiatur a vero Deo: quem tamen solum vis praeditum esse essentia, ut filius et spiritus titulares sint personae. Quantumvis ergo flexuosus sis serpens, tuis istis ambagibus nihil proficies. Itaque propositio quam asseris esse veram, Deus Israel est pater verbi: si verbum ipsum excludat, impia est ac sacrilega. Atqui nihil aliud latratu tuo contendis, nisi ut vera deitate Christum spolians, patrem statuas solum Deum. Haec tua est innocentia, nempe diabolica vafrities, qua conaris solem detrahere e coelo: nisi quod in reprobum sensum coniectus, impudentia Satanam superas.

Superest ut locos ex Irenaeo et Tertulliano citatos breviter explicemus. Neque enim sigillatim singulos excutere necesse erit, quando una est omnium solutio. Hoc tantum ex Irenaeo adducis, patrem Christi esse solum Deum Israel. Quid tibi erroris causam praebuerit, coniicere licet. Arrisit scilicet tibi nomen Dei Israel, quasi aliquod subesset mysterium. Atqui animadvertere debueras sancto viro negotium et certamen fuisse cum [pag. 84] phreneticis, qui patrem Christi negabant illum esse Deum qui per Mosen et prophetas olim loquutus fuerat: sed nescio quod spectrum e labo mundi productum. Itaque in hoc totus est, ut ostendat eundem illum Deum, qui per Mosen et prophetas loquutus est, esse Christi patrem, et perperam alium Deum excogitari. Non mirum igitur si toties concludat, non alium fuisse Israelis Deum, quam qui pater est Iesu Christi. Sic etiam nunc, ubi tuis blasphemiis resistendum est, vere dicemus Deum qui olim apparuit patribus, non alium fuisse quam Christum. Porro si quis excipiat, fuisse patrem: in promptu erit responsio, dum pro filii divinitate pugnamus, nos patrem minime excludere. Si ad hoc Irenaei consilium attendas, cessabit omnis disputatio. Quod si haec ratio intemperiem tuam nondum placat, obiicimus tibi caput sextum libri tertii, ubi in hoc unum insistit pius vir, qui absolute et indefinite vocatur in scriptura Deus, illum esse vere unicum Deum: Christum vero indefinite et absolute Deum vocari. Memineris hunc disceptationis statum fuisse Irenaeo, sicuti ex toto progressu patet, ac praesertim libri secundi capite 46, non vocari patrem aenigmatice et parabolice qui vere non sit Deus. Adde nonum caput libri tertii, ubi coniunctim tam filium quam patrem dicit a prophetis et [pag. 85] apostolis praedicatum fuisse Deum. Duodecimo autem capite libri tertii docet, quomodo Christus, qui dominus est omnium et rex, et deus, et iudex, ab eo qui est Deus omnium, acceperit potestatem, nempe subiectionis respectu: quia humiliatus est usque ad mortem. Interea capite decimo sexto eiusdem libri tertii palam affirmat, filium esse opificem coeli et terrae, qui legem tulit per Mosis manum, et patribus apparuit. Iam ut centies blateres, solum patrem esse Deum Israel, regerimus tibi quod idem scriptor cap. decimo octavo eiusdem libri dicit, Christum unum et eundem exsistere: sicut et 23 capite ad Christum refert vaticinium Habacuc: Deus ab austro veniet (Hab. 3, 3). Eodem pertinet quod legitur capite nono quarti libri: Ipse igitur Christus cum patre vivorum est Deus: sicuti et duodecimo eiusdem libri interpretatur Abraham credidisse Deo, quia factor coeli et terrae et solus Deus sit Christus. Nam quod expendi iubes [1]) haec verba, filium esse in patre, et habere in se patrem [illegible], nescimus quorsum. Certe fidem nostram optime [illegible] confirmant. Caeterum eadem impudentia arripi[illegible] illud, mensuram patris esse filium, quia et capi[illegible] eum: quasi patrem essentiatorem constituant. No[illegible] vero hinc facile cognoscimus, te nunquam gustass[illegible] in quem finem datus nobis fuerit Christus. Nam [illegible] [2]) quia Dei immensitas in filio a nobis concipitu[illegible]r, [pag. 86] ideo vocatus fuit mensura. Tu autem phr[illegible]netice hoc ad originem essentiae trahis.

De Tertulliano primum sic accipe: quamvis a[illegible]per ac spinosus interdum sit eius sermo, summa[illegible] doctrinae quam tuemur eum non ambigue trade[illegible]: nempe quum unus sit Deus, dispensatione tam[illegible] vel oeconomia esse eius sermonem: unicum vero es[illegible] Deum per substantiae unitatem, et nihilominus un[illegible]tatem mysterio dispensationis in trinitatem dispon[illegible]: tres esse non statu, sed gradu: nec substantia, se[illegible] forma: nec potestate, sed specie. Porro quum ad[illegible]versus Monarchicos disputat, diserte pronunciat evert[illegible] Dei monarchiam, quum alia dominatio quasi aemul[illegible] superinducitur. Unde aperte colligitur, ubi deitati[illegible]

---

1) *Sic. Gallus, Bez. et Amst. Princeps male*: iubet.

2) *Sic Beza et Amst. Princeps*: Non. *Item Gallus*. L[illegible] Fils n'a pas esté appellé mesure pource que nous puission[illegible] comprendre l'infinité de Dieu en son Fils. *Quod context*[illegible] *minus bene aptari posse videtur.*

summique imperii, et aeternae essentiae fit mentio, filium perperam opponi. Secundum a patre ergo defendit Tertullianus, non qui alius sit nisi distinctione.

Secundum vero testimonium quod adducis, nisi per concessionem sumatur, excusari nullo modo poterit, quod scilicet filius sit totius substantiae derivatio, et portio. Atqui toto contextu omnem dubitationem eximit, unicam esse substantiam asserens: praesertim vero ubi addit explicationis causa: Bene est quod et Dominus alium paracletum vocans, non divisionem significat, sed dispositionem: quam sententiam fusius [pag. 87] deinde prosequitur. Alioqui Dei essentiam secari in partes absurdissimum foret. Sed hinc quoque deprehendere licet quod ante admonuimus, te sub fictitiae deitatis larva impie obtegere quod proferre non audes.

Tertium quoque testimonium perverse mutilas. Neque enim illic definit Tertullianus quid sentiat, sed in utramque partem ratiocinatur quomodo invisibilis sit pater, filius autem visibilis. Iam tibi absurdi obiectio fidei confessio visa est. Atqui paulo post tollitur omnis ambiguitas, filium esse invisibilem quatenus est sermo. Disce igitur posthac consideratius singula expendere, ne pauca verba excerpens, aliud subinde pro alio subiicias.

Quartum testimonium sic nobis suffragatur, ut non aptior quaerenda sit probatio. Dicit enim patrem determinari sua persona. Quod autem in fine addit, unum esse patrem, et absque eo non esse alium, quam insulse torqueas, ex proximo capite patet: ubi se ipsum explicans, filium negat alium esse a patre Deum, ideoque non violari monarchiam, personae distinctione. Ubi nunc tuum illud convicium, a trinitate debere expungi patris personam, quia sit sophistica, quando essentiam ubique tribus facit communem, tantum vero personis discernit, quia pater [pag. 88] filium facit, et filius vicissim patrem: denique concludit patrem Deum esse solum, nempe a caeteris fictitiis, qui alii sunt?

Sed apud te parum proficiemus, donec ad perpetuum scriptoris consilium attendas. Contendit enim adversus Praxeam, quamvis in tres personas distinctus sit unus Deus, non tamen fieri plures Deos, neque discerpi unitatem: et quia secundum Praxeae commentum Christus non poterat Deus esse, quin esset pater, ideo tantopere de distinctione laborat. Quod vero et filium et spiritum portionem totius vocat, etsi dura est loquutio, blasphemiam tamen quam attingis minime continet: quia non ad substantiam hoc refertur, sed dispositionem et oeconomiam tantum notat, quae solis personis convenit: sicuti clare saepius testatur. Inde etiam pendet illud: Quot personae tibi videntur, perversissime Praxea, nisi quot sunt voces? Vides ut patris nomine non simpliciter essentiam, sed personam velit designari. Sic etiam paulo post: Ut credant patrem et filium in suis quemque nominibus et personis. Ubi autem essentiae fit mentio, sermonem docet nihil aliud esse quam Deum. Quare Tertullianum, qui totus noster est, committere nobiscum in certamen volens, non minus tuam impudentiam quam inscitiam prodis.

Simplicior quidem confessio et docendi forma [pag. 89] nos oblectaret: sed quia ad crepandas horribiles blasphemias te impulit Satan, nos officii ratio ad hanc sanae doctrinae defensionem impulit ac coegit. Dominus ambitione et superbia te purget, subigat tuam contumaciam, pravam curiositatem corrigat: quo te mansuetum et docilem veris monitionibus incipias praebere: alioqui te compescat.

Hoc responso accepto, etsi in eadem qua coeperat petulantia audacter ad dies aliquot perrexit, sicuti ex eius conviciis apparet: ubi tamen secum propius expendit, se intemperanter furendo nihil aliud quam iudicum animos magis exasperare, repente exterritus, deposita priore fiducia ad preces se convertit, ac poenitentiae simulationem: quemadmodum ex subiecta narratione patet.

BREVIS SENTENTIA VALENTINI GENTILIS ANTE ADMISSAM CONFESSIONEM DOMINI CALVINI DE TRINITATE.

Equidem putabam primam personam patris in unica essentia esse sophisticam, atque ideo hoc sensu excludendam a mysterio trinitatis. Nam si pater esset individuum in essentia simile verbo, non diceretur vere neque [pag. 90] *solus pater, neque ingenitus, neque principium totius trinitatis. Praeterea eiusmodi sententia quaternitatem potius, quam trinitatem videretur constituere. Quod sic probari potest:*

Unica illa essentia, quum absque consideratione personarum sit ex semetipsa verus Deus, et unaquaeque trium personarum sit essentialiter Deus: sequitur ergo quaternitas non trinitas. Quamobrem existimabam patrem esse ipsam unicam essentiam, verbum autem splendorem gloriae Dei, et impressam imaginem subsistentiae illius, hac ratione a patre distinctum, quod pater (ut ait Christus) est solus verus Deus et essentialiter, id est informator individuorum: verbum vero, filius simul et verus Deus, neque duo dii tamen: sed unus Deus. Haec erat summa sententiae meae de vero patre, veroque filio. Nam de spiritu sancto nulla erat quaestio, et tamen confessioni domini Calvini subscripsi.

Valentinus Gentilis manu propria.

Illustrissimi ac vere pii domini, si vos legistis illam meam confessionem, quam iussu vestro nudiusquartus extemplo exaravi, non dubito quin ex ea facile intellexeritis, me sat disertis verbis ostendisse, sententiam D. Calvini quaternitatem statuere, non trinitatem. Quum vero [pag. 91] nudiustertius ipsius D. Calvini praecipuae partes essent, se tam exsecrabili errore expurgare, sciens se malam causam apud hoc sanctissimum Dei tribunal minime posse sustinere (ut vos probe nostis) ne verbum quidem fecit, sed totum tempus terens in conviciis, et nescio quibus nugis Serveti, artificiose quidem, sed parum honeste elusit. Equidem bis coepi rem (ut dicitur) acu attingere: sed ille sua mordacitate et conviciis me semper deterruit. Insuper (ut vos ipsi audire potuistis) minatus est hoc in caput meum esse vertendum. Quapropter quum satis aperte declararit se esse animo in me nimis infenso, peto a vobis, Illustrissimi domini, ne potentia et volubilitate linguae hominis mea innocentia opprimatur, ut mihi patronum et advocatum concedatis, qui meam optimam causam, ut par est, tueatur. Nam ingenue fateor me non posse tuta conscientia quaternitatem D. Calvini admittere. Exhibeat ille, ut tantum Dei ministrum decet, veram trinitatem, et nulla erit inter nos controversia. Siquidem eo sum natus ingenio, ut veritatem promptam in fronte geram. Ut enim ipsam quaternitatem pernego, sic veram trinitatem, et unitatem toto pectore amplector. Praeterea vos oratos etiam atque etiam velim, me, quo possim extra carcerem meam causam tueri, sub idonea cautione liberari. [pag. 92] Meam enim innocentiam et integritatem spero adeo cunctis ecclesiis notam facere, et quasi manibus tractandam praebere, ut ipsi etiam adversarii fateantur me boni ac pii viri munere functum fuisse. Haec pauca visum est, Illustrissimi domini, a vobis perquam humiliter postulare, certo sciens, qua estis sanctitate ac pietate praediti, vos quod rectum est exsequuturos, praeterea nihil: praesertim quum me esse peregrinum hominem, imperitum linguae vestrae, ac prorsus ignarum rerum curialium probe intelligatis. Sic unicus ille Deus Israel verus ac naturalis pater verbi, cuius causa nunc agitur, huic sanctissimo tribunali sua virtute perpetuo assistat, vosque omnes, et hanc urbem vestram in dies magis magisque suis donis augeat exornetque. Dixi.

Inutilis Christi servus, Valentinus Gentilis Cosentinus.

Illustrissimi ac clementissimi domini: Nisi causam meam vobis magis, quam mihi ipsi notam esse plane intelligerem, pluribus equidem vobiscum agerem. Sed quia rem omnem probe tenetis, paucis me expediam. Principio nostis me iussu vestro confessionem edidisse. Illa autem edita meas partes esse duxi, quidquid ad eam rem pertineret, sine fuco ecclesiae proponere, eaque ratione conscientiam meam omni scrupulo liberare. [pag. 93] Quod etsi a me liberius fortasse, quam oportuit, factum est, gaudeo tamen hoc nomine, quod amplissimi Consistorii conscientiae ac iudicio me penitus submiserim. Nunc vero quum tot sapientissimi viri, quorum opera Deus manifeste utitur in colligenda ecclesia sua, luculentissimo scripto meam opinionem uno ore erroneam testentur, visum est potius ipsis, vel somniantibus, quam mihi vigilanti credere. Itaque ut pollicitus sum, eorum conscientiae ac scientiae libenter acquiesco, eamque (ut debeo) toto pectore amplector. Quamobrem si quid in ipsa actione mihi imprudenter exciderit, quod ipsos dominos ministros, ac vos quoque, Illustrissimi domini, offenderit, supplex peto ut simplicitati meae ignoscatur. Nunc enim primum ante tribunal steti: atque difficile est in rebus novis hominem ita se gerere, ut aliqua in re non labatur. Sed de his hactenus, omnia enim bona de clementia vestra et spero et mihi polliceor. Venio ad D. Calvinum. Absit ut tantum doctorem in numero sophistarum unquam habuerim. Ingenue fateor, impius, nedum iniquus essem, si de tam incomparabili viro, ac de republica christiana optime merito, talia sentirem. Soleo equidem Sorbonistas, caeterosque magistros papistarum sophistas appellare. De eius doctrina nihil me tale suspicari, religio est dicere. Quare vos etiam atque etiam oratos velim, ne mihi haec nota [pag. 94] inuratur, ut illa mea verba quasi in sanctissimam ecclesiam vestram dicta detorqueantur. Testis est mihi Dominus, me nunquam tale quidquam cogitasse: quin potius hanc Genevensem ecclesiam caeteris omnibus puriorem ac mundiorem et habui et semper praedicavi. Facessant igitur vanae suspiciones, et nuda regnet simplicitas. Si quid tamen exstat in meis scriptis, quod D. Calvinum urgeret: id non laedendi sui causa a me dictum esse mihi velim credatis, sed defendendi mei. Quapropter si quid a me minus reverenter in ipsum dictum est, non modo ab eo veniam peto, verum etiam (quae viri est caritas et pietas) oro, ut me totum amplectatur et foveat, inque eorum numero habeat, qui sui nominis sunt perquam studiosi. Quod si in tot meis miseriis mihi contigerit, munere videbor donatus immortali. Equidem quod ad me attinet, dabo operam ut tum dictis vestris exsequendis, tum illius pietate colenda me omnes fidelem ac constantem praedicent. Si Deus etc.

EPISTOLA VALENTINI GENTILIS AD SENATUM GENEVENSEM, SCRIPTA EX CARCERE, IN QUA SUAS BLASPHEMIAS AGNOSCIT, ET VENIAM DEPRECATUR.

[pag. 95] Magnifici domini. Certum est quo tempore ex vestro mandato meam illam confessionem vobis obtuli, me tanto zelo fuisse percitum, ut fuerim

paratus quodvis supplicium subire, eius defendendae causa: verum simul atque perlegi et attente expendi solidam illam et veris rationibus suffultam Consistorii responsionem[1]) *ad omnes meas obiectiones, visum est patri misericordiarum, qui me passus erat ad tempus evagari, ita me afficere, ut errorem meum cognoverim, qui quidem tribus praecipue fundamentis falsissimis nitebatur. Primum igitur in eo peccavi, quod quum affirmarem unicum illum Deum Israelis esse patrem Iesu Christi, non animadverti filii divinitatem excludi per illas antitheses unius Dei patris et Christi. Secundo, quum essentiam considerarem extra personas, inde eliciebam quaternitatem: quod temere feci, quoniam essentia non est alibi quam in ipsis tribus personis consideranda: quarum unaquaeque est integre tota illa essentia. Tertium peccatum fuit, quod* [pag. 96] *affirmarem personam patris esse sophisticam: quod ipsum quoque falsissimum est, ut est mihi perspicue demonstratum. In summa, putribus istis ruinis superstructae sunt multae falsae consequutiones, quas ego abominor et detestor, profiteorque me non aliter haec intelligere, quam Consistorium in illo suo scripto mihi explanavit. Itaque, Magnifici domini, putavi vos mihi esse precandos una cum ministris, totaque adeo ecclesia, ut grave et enorme istud facinus mihi condonetis: sicuti non dubito quin Deus, ille cordium scrutator, id mihi condonarit, ut qui effecerit ut meum errorem summo cum animi dolore agnoscerem. Etsi enim, dum recordor quantum offendiculum toti ecclesiae obiecerim, praesertim quum eximio Dei ministro et summo theologo Io. Calvino tam inconsiderate respondi, idem ille Deus, adeo graviter conscientiam meam vulnerat, ut non facile inveniat in quo acquiescat: confido tamen fore ut mea ista perturbatio in me ipso gignat verae poenitentiae fructus, adeo ut futura mea vita omnem istius offendiculi labem in posterum abstergat. Quoniam autem mihi constat tantam esse horum sanctorum ministrorum clementiam ac bonitatem, ut miseram hanc pecudem, quae quum antea aberrarit, nunc in viam redit, non modo intra ecclesiae gremium et ovium gregem sint recepturi, sed etiam exsultaturi de mea conversione, nihil aliud habeo quod dicam, praeter* [pag. 97] *hoc unum, Magnifici domini, quod a vobis magnopere peto, nempe, ut quemadmodum summam operam adhibuistis in curando animi mei morbo, ita etiam nunc habeatis eius aegrotationis et inopiae rationem, in qua nunc sum constitutus, ut qui abhinc sesquimensem*[2]) *in vestro carcere retinear paupertate simul et morbo pressus: ut illud Christi merito possitis usurpare: Nos totum hominem servavimus. Hoc certe factum, praeterquam quod convenit principibus vere christianis, pro singulari beneficio ducam. Si Deus, etc.*

Humillimus vester servus, Valentinus Gentilis.

1) *Quam habes supra pag.* 67, *edit. nostr. pag.* 399.
2) un demi mois.

*ABIURATIO VALENTINI GENTILIS COSENTINI, IPSIUS MANU SPONTE SCRIPTA, ET AD SENATUM GENEVENSEM MISSA.**)

Confiteor patrem, filium et spiritum sanctum esse unum Deum, id est, tres personas distinctas in una essentia. Pater non est filius, nec filius est spiritus sanctus, sed unaquaeque illarum personarum est integra illa essentia. Item, filius et spiritus sanctus, quantum ad divinam naturam, sunt unus Deus cum patre, cui sunt coaequales et coaeterni. Hoc illud est quod ego sentio, et corde simul ac ore profiteor, et confido [pag. 98] *fore per Dei gratiam ut in hac confessione vivam et moriar. Omnes autem haereses huic sanctissimae veritati contrarias damno et detestor, et quidem nominatim blasphemias illas quas ipse mea manu descripsi: quibus inter caeteros errores quaternitatem asserebam, et Christum statuebam unius israelitici Dei filium, ita ut aeterna sua divinitate spolietur. Denique, quoniam ex falsis istis fundamentis multae falsissimae consequutiones oriuntur, omnes illas damno et exsecror, et palam profiteor me in omnibus et per omnia assentiri sanctae huius ecclesiae doctrinae, et quidem in primis ac diserte in hoc sanctissimae trinitatis articulo: in quo agnosco me tam gra-*

*) *In Codice genev.* 145, *fol.* 170 *invenimus apographon confessionis huius gallico sermone conscriptae, cuius tenorem, utpote fortasse latini exemplaris fontem, hic subiicimus:*

La Confession de Valentin retractant ses erreurs.

Ie confesse le Pere le Fils et le sainct Esprit estre un Dieu, c'est trois personnes distinctes en une essence. Le Pere n'est point le Fils, ne le Fils n'est point l'Esprit, mais chascune de ces trois personnes est l'entiere essence: et le Fils et le sainct Esprit quant à la nature divine sont un Dieu avec le Pere egaus et coeternels à luy. Ce est ce que ie sens et confesse de coeur et de bouche, et espere que le Seigneur me faira grace de me faire vivre et mourir en ceste confession et deteste et condamne toutes heresies que contrediroyent a ceste tressaincte veritée [*sic*] principalement ces blasphemes escrits de ma main propre: ausquels entre autres erreurs i'asseroye la quaternité et faisoye Christ Fils de l'unique Dieu d'Israel en sorte que iceluy Fils estoit despouillé de sa divinité eternelle. Et d'autant que de ces fauls fondemens s'ensuivent plusieurs consequences tresfaulses ie le [*sic*] condamne et deteste toutes et entens et declaire de m'accorder en tout et par tout avec la doctrine de ceste saincte Eglise, et nommeement en cest article de la tressaincte Trinité, auquel i'ay commis tant de faultes et blasphemes, que ie voudroye volentier estre mort et ne les avoir point commis. Voila ce que ie sens en mon coeur et prie la misericorde infinie de Dieu que me donne telle cognoissance à l'advenir que ie puisse en quelque part faire cognoistre à tous les fruicts de ma vraye penitence etc. (*absque subscriptione*).

viter tantaque cum blasphemia peccasse, ut libenter velim iam olim interiisse, ne tantum scelus admitterem. Hoc illud est quod sentio in corde meo: et infinitam Dei misericordiam precor, ut in posterum me afficiat tanto istarum rerum sensu, ut aliqua ex parte possint verae meae poenitentiae fructus ab omnibus cognosci. 29. Augusti 1558.

Ioh. Valentinus Gentilis, [1]) *manu propria.*

Etsi [2]) autem minime nos latebat, simul ac elapsus esset, fore iterum sui similem, nec quidquam sinceri ab homine fallacissimo [3]) exspectandum esse, iudicum tamen clementiae non intercessimus, nobisque quiescentibus lata sententia est, [pag. 99] recitata prius ex more actionis summa. Hoc totum crasso rudique stilo interpretari maluimus, quam vel tantillum a verbis discedere.

PROCESSUS CRIMINALIS FORMATUS CORAM METUENDIS [4]) *DOMINIS NOSTRIS SYNDICIS, INSTANTE IURISPRAEFECTO, ADVERSUS VALENTINUM FILIUM FRANCISCI GENTILIS NEAPOLITANUM.* *)

Adductus in carcerem, confessus est se cum aliis complicibus vulgasse opiniones de sancta trinitate prorsus falsas et erroneas. Atque hac causa seniores ecclesiae italicae coactos fuisse puram confessionem edere, quam se amplecti testatus est, et observaturum promisit, ac iuravit sub poena periurii. Quod subscripsit propria manu.

---

1) *Gallus habet:* Ie Valentin Gentil, *quod absque dubio authenticum est simulque indicare videtur ipsum documentum gallice conscriptum fuisse.*

2) *Beza et post eum Amst. scripserunt:* Sic tum ille. Etsi *caett.*

3) si contrefait comme luy et si decevable.

4) magnificis *Beza et Amst.*

*) *Horum quoque documentorum textum authenticum describendum putavimus, quem tamen non ex scriniis archivorum depromimus, ubi non exstare videtur, sed simpliciter ex editione gallica Tractatuum.*

Le proces criminel fait et formé par devant nos tres-honorez Seigneurs Syndics à l'instance et prosecution du seigneur Lieutenant contre Valentin fils de François Gentil Neapolitain.

Lequel estant constitué prisonnier a confessé que luy avec quelques autres ses complices avoyt divulgué des opinions fausses et du tout erronées contre la saincte Trinité. Et que pour ceste cause les Anciens de l'Eglise Italienne ont esté contraints de mettre en avant une pure confession, laquelle il a declaré qu'il recevoit et a promis d'y obeir avec serment sur peine de periure. Ce qu'il a signé de sa propre main.

Neantmoins il a volontairement confessé, que depuis s'estre ainsi obligé il est revenu à ses premieres erreurs et les a semees pour attirer ceux qu'il pouvoit: alleguant pour pretexte de cela que c'estoit une invention Sophistique d'attribuer au Pere une Personne propre en l'essence de la Divinité.

D'avantage, qu'estant admonnesté en prison tant par nos dits Seigneurs que par les Ministres de la Parole de Dieu et autres personnages doctes et savans, et mesmes estant suffisamment convaincu par les tesmoignages de l'Escriture, toutesfois il n'a voulu pour un temps recognoistre sa faute, ains a persisté tant de parole que par escrit à maintenir obstinément et impudemment son impieté, adioustant aussi des outrages et blasphemes, que nous feignons une quatraine de dieux, deux Peres, et un dieu des Turcs. Ayant ainsi arrogamment osé condamner tant ceste Eglise que toutes les autres qui sont pures et vrayes, et ce à fin d'exciter des troubles et schismes en icelles.

Finalement a volontairement confessé qu'il avoit grandement failli en cela, et que par une meschante heresie il avoit offensé l'Eglise, et qu'il estoit touché de repentance, se confessant estre heretique: et a renoncé à ses erreurs non seulement de parole mais aussi par escrit, et a recognu que la pure et vraye doctrine est enseignée en ceste Eglise.

La Sentence.

Nous Syndics, Iuges de causes criminelles de ceste cité, [illegible] ayans veu le procez criminel fait et formé par devant nous, [illegible], à l'instance et prosecution du seigneur Lieutenant esdicte[illegible]s causes et instances contre toy Valentin Gentil, par lequel e[illegible]t tes volontaires confessions en nos mains faites et par plusieurs fois reiterees, nous conste et appert que tu as attent[illegible]é et t'es efforcé de semer une fausse doctrine et heretique, e[illegible]t pleine de blasphemes contre le sainct mystere de la Trinité[illegible]: et ce contre ta foy promise et iurée, tant en promettant d[illegible]e nous estre obeissant, comme en renonçant expressement [illegible] à ton heresie.

Neantmoins tu t'es efforcé devant nous avec grande i[illegible]npudence et arrogance de renverser la droite Foy selon [illegible]ta grande temerité et impieté. En quoy faisant non seule[illegible]nt tu t'es rendu coulpable de periure mais t'es declaré enne[illegible]mi ouvert et manifeste de l'Eglise, cas et crime detestable, et [illegible]e-ritant griefve punition corporelle. A ces causes et aut[illegible]es iustes à ce nous mouvantes, seans pour Tribunal, au lieu [illegible]de nos ancestres selon nos anciennes coustumes, apres bo[illegible]ne participation de conseil avec nos Citoyens, et invoqué le [illegible]m de Dieu, pour faire droit iugement, ayant Dieu, et ses sain[illegible]es Escritures devant nos yeux, disans, Au nom du Pere du [illegible]ils et du Sainct Esprit, Amen. Combien que la malice et [illegible]s-chanceté, de la quelle tu as usé, merite bien que tu sois [illegible]x-terminé d'entre les hommes, comme un seducteur heretiqu[illegible] et schismatique: toutesfois ayant esgard à ta repentance et c[illegible]n-version de laquelle tu as protesté devant nous, usant au[illegible]ssi plustost de misericorde que de rigueur, par ceste nostre d[illegible]fi-nitive sentence laquelle baillons ici par escrit, toy Vale[illegible]tin Gentil condamnons à devoir estre despouille iusques à la c[illegible]e-mise, les pieds nuds et la teste descouverte, tenant en ta m[illegible]in une torche allumée, puis qu'en t'agenouillant devant nous tu demandes pardon à nous et à la iustice, confessant que m[illegible]s-chamment et mal-heureusement tu as semé une fausse et [illegible]e-retique doctrine, detestant aussi tes escrits par lesquels tu l'as voulu maintenir, lesquels ordonnons que de tes prop[illegible]es mains tu mettes dedans ce feu ici allumé pour y estre redu[illegible]its en cendre, comme pleins de mensonges pernicieux. Et po[illegible]ur plus entiere reparation ordonnons aussi que tu seras mené en tel estat par les carrefours de la ville avec le son de la tro[illegible]m-pette, te defendant de sortir de ceste ville. Ainsi servi[illegible]as d'exemple aux autres qui tel cas voudroyent commettre.

Sponte tamen confessus est, ex quo ita se obligaverat, reversum fuisse ad pristinos errores, et eos disseminasse, ut quoscunque posset alliceret: idque eo praetextu, quod sophisticum commentum [pag. 100] *esset, attribuere patri propriam personam in essentia deitatis.*

Praeterea quum in carcere admonitus fuerit tam a Dominis nostris, quam a verbi ministris, aliisque doctis hominibus, atque etiam abunde convictus scripturae testimoniis, noluit tamen per aliquod tempus culpam agnoscere. Imo perstitit tam sermone quam scriptis obstinate et impudenter impietatem suam asserere, convicia etiam et blasphemias addendo, nos fingere quaternitatem, duos patres, et deum Turcarum. Ita arroganter ausus est tam huic ecclesiae, quam omnibus aliis piis et orthodoxis maledicere, turbandae ecclesiae et excitandi schismatis consilio.

Tandem sponte confessus est se in his rebus graviter peccasse, et ecclesiam haeretica impietate offendisse, ac se poenitentia tangi, seque fateri haereticum: nec sermone modo, sed etiam [pag. 101] *scripto abiuravit suos errores, et agnovit in hac ecclesia puram et orthodoxam fidem doceri.*

SENTENTIA.

Nos Syndici, iudices causarum criminalium in hac urbe, viso processu criminali coram nobis formato, ad instantiam et prosequutionem Iurispraefecti, contra te Valentinum Gentilem, ex quo et voluntariis tuis confessionibus inter manus nostras saepius iteratis certo constat et liquet te aggressum esse et conatum spargere haereticam et falsam doctrinam et blasphemiis plenam contra sacrum mysterium trinitatis, idque contra datam fidem et iusiurandum, tam ubi pollicitus es te fore nobis obsequentem quam ubi expresse abiurasti tuam haeresin. Nihilominus summa impudentia et arrogantia conatus es coram nobis impugnare rectam fidem pro tua temeritate et impietate. Atque hoc modo non solum periurio te implicasti, sed te declarasti apertum hostem et adversarium [pag. 102] *Dei et ecclesiae: quod crimen detestabile, et gravi poena corporali dignum pronunciamus. His iustis causis et aliis adducti, sedentes pro tribunali, loco maiorum nostrorum, ac secundum antiquum morem, participato cum civibus nostris consilio, post invocatum Dei nomen, ut det nobis recte iudicare, Deum et sacras scripturas prae oculis habentes, cum praefatione consueta, in nomine patris et filii et spiritus sancti, Amen. Quamvis malitia et pravitas qua usus es, merita sit ut extermineris e numero hominum tanquam seductor, haereticus et schismaticus: tamen habita ratione poenitentiae et conversionis tuae, de qua apud nos protestatus es, simul ad misericordiam magis quam ad rigorem propensi, hac nostra definitiva sententia, quam ex scripto recitamus et edimus, te Valentinum Gentilem adiudicamus huic poenae, ut exutus usque ad camisiam, pedibus nudis, et capite discooperto, facem accensam manu tenens,* [pag. 103] *genibus in terram flexis, veniam a nobis et iustitia depreceris, fatendo te impie et scelerate sparsisse falsam et haereticam doctrinam, et scripta tua in eius defensionem detesteris, eaque propriis manibus tuis in ignem hic accensum coniicias, donec in cinerem redigantur, tanquam perniciosis mendaciis referta. Et quo amplior sit reparatio, ut ad clangorem tubae ducaris per omnia urbis compita in hoc habitu, cum prohibitione egrediendi ex urbe. Sit igitur haec poena in exemplum aliis qui tale crimen imitari vellent.*

Exemplaria suorum scriptorum, sicuti iussus erat, non sine rara poenitentiae simulatione et fallaci detestatione manu sua palam combussit: Paulo post supplici libello senatum rogavit ut sibi daretur exeundi facultas, ut sequitur. [1])

SUPPLICATIO VALENTINI GENTILIS QUA IMPETRAVIT A GENEVENSI SENATU, UT ABSQUE INTERPOSITO VADE, PRAESTITO TAMEN IUREIURANDO, QUOD POSTEA FEFELLIT, E CARCERE DIMITTERETUR.

[pag. 104] *Magnifici domini, pauper ac miserabilis Valentinus, humilis vester servus, tanto iam tempore in vestris carceribus versatus, supplex vestrae magnificentiae significat, quum ipsi ex vestro senatusconsulto, et quidem addita vestrae indignationis poena, sit interdictum urbe exire, nisi impetrata a vobis venia, se paratum vobis parere, et omnibus vestris mandatis alacriter obsequi, atque in urbe vestra commorari quamdiu vestrae magnificentiae visum fuerit. Caeterum quod a me petiit Commentariensis* [2]) *ut vadem nanciscerer, praestari a me nulla ratione potest, praesertim quum hic habitem prorsus inops, extraneus, solus, absque ullis conterraneis, cognatis, vel aliis qui-*

---

1) *Sic princeps et Gallus. Beza vero haec habet:* Haec igitur ita ut iudicatum erat exsequutioni sunt mandata, 2. Sept. 1558 et ille qui exemplaria . . . . combussit, postea nudus per urbem fuit circumductus, ut omnes haberet tum anteacti sceleris, tum etiam consequutae, ut omnes quidem arbitrabantur, poenitentiae testes. Aliquot vero post diebus idem hunc libellum senatui obtulit.

2) *le Pseautier. Quod officium, quum alibi semper Saultier scriptum sit, fortasse ipse Gentilis in extraneo vocabulo erravit.*

busvis qui vicem meam commiserentur. Itaque supplex peto ut magnificentia vestra habeat huius miseriae et inopiae meae rationem, quum tantos sumptus ferre non possim quantis hic est opus: sed quod unis persolvam, sicut hactenus feci aliqua ex parte, cogar ab aliis emendicare. Denique, cupio vestrae magnificentiae totique adeo ecclesiae [pag. 105] *satisfacere, et eius rei praestandae rationem mihi praeberi quotidie a Domino peto. Sed ut satis nostis, nemo ad id tenetur quod praestare nullo modo possit. Si hoc mihi concesseritis, feceritis quod est iuri consentaneum, et singulari beneficio me vobis obstrictum putabo. 5. Septembris 1558.*

Valentinus Gentilis, vester servus.

Hac accepta supplicatione, placuit clementissimo senatui ne resipiscens Valentinus teneretur vadem praestare. Ipse vero praesens cum iureiurando promisit ex senatusconsulti formula,[1]) se dominorum iniussu urbe non exiturum. Hoc impetrato, quum nemo ei molestiam faceret, pro solita sua perfidia clam aufugit ad hominem sui similem, Matthaeum Gribaldum, turbulenti pravique ingenii, et fatuis speculationibus deditum: qui domo sua profugus, in quoddam latibulum se abdiderat, ubi petulantius quam unquam bacchari coepit, sed apud capras et boves, quia locus fere desertus erat.

1) selon la forme des Ordonnances.

Nunc quomodo Lugduni deprehensus fuerit, nec scimus, nec curae nobis est. Tantum viderint praeposteri malae et detestabilis causae patroni qua fronte excusent eum quem instar prophetae commendant: dum tot scelerum dedecore foedatus doctrinae suae, qualiscunque sit, fidem satis superque abrogat. Sed quid frontis requiro a crassis Dei contemptoribus qui in reprobum sensum traditi omni honesti respectu prorsus excusso per fas et nefas praecipites ruunt? Caeterum quamvis in lateribus lavandis[1]) perdatur opera, quisquis tamen mediocri sensu praeditus erit, cognoscet eos scientes et volentes, tanquam Satanae mancipia, operam suam fovendis errorum monstris addicere.[2])

1) à faire des cailloux.

2) Nunc quomodo . . . addicere. *Pro his Beza scripsit:* Inde quomodo a D. Gayensi praefecto in carcerem coniectus, simulata rursum probitate evaserit, et mox Lugdunum se proripiens, blasphemum illum adversus Athanasii symbolum libellum ediderit: postea quomodo ibidem captus, odio in Calvinum fuerit dimissus, caeteraque eiusmodi, alius dabitur narrandi locus.

LAUS DEO.

GRATULATIO

AD VENERABILEM PRESBYTERUM

DOMINUM GABRIELEM DE SACONAY,

PRAECENTOREM ECCLESIAE LUGDUNENSIS,

DE PULCHRA ET ELEGANTI PRAEFATIONE

QUAM LIBRO REGIS ANGLIAE INSCRIPSIT.

M. D. LXI.

Fuit nostra aetate Praecentor quidam ecclesiae Aureliensis, Corraeus [1]) nomine, qui [2]) quum linguae proterviam exsereret adversus omnes, solebat a se ipso ordiri: atque ita facete occupabat quaecunque in ipsum torqueri poterant dicteria. In homine igitur improbo et nequam aliqua fuit verecundiae species, quod nihilo magis sibi quam aliis [3]) parcebat. Nunc vero exortus est nobis longe dissimilis Praecentor [4]) Lugdunensis ecclesiae, Gabriel de Saconay, qui sumpta gravi persona tanquam larvatus theologus theatrum cum altis cothurnis ascendit, [5]) ac perinde disserere audet de coelestibus mysteriis, ac si a puero in apostolorum et prophetarum schola educatus esset, et pietatis doctrina probe imbutus, [6]) quum tamen in ganeis et lustris [7]) demersum semper fuisse constet. Si Lugduni quaeritur famosum lupanar, domus eius primas tenebit. Omitto choreas et saltationes, [8]) quas severi castique homines vocarent lenocinia. Simpliciter dico, non minus aperte hospitium praebere scortationibus aliisque flagitiis, quam si meritoria taberna esset. [9]) Domos frequentat omni dedecore refertas, foetoremque tanquam venaticus canis olfacit pro suavissimo odore. Si quas autem magis integras et honestas intrat, suarum libidinum [pag. 4] sordibus eas inficit. Nisi Veneris stigmata in facie gestaret, forte difficilior esset probatio. Quam belle vero ceciderit [1]) plaga, tenere operae pretium est. Erat illi optimus sodalis, et moribus eius aptissimus, cui nomen Samousseto, quod Lugduni pueris quoque notissimum est. Tanta inter eos animorum coniunctio, ut mutuo consensu, et quasi ex compacto, scortum ambobus commune esset. Verum quum tertius quidam esset rivalis, nescio qui factum est ut Samoussetus, eum lecto potitum suspicatus, noctu ad vindicandam iniuriam ostium domus pulsans in miserum socium inciderit. Ut erat zelotypia accensus nimis festinavit in vulnere infligendo. [2]) Defertur hic infelix athleta [3]) domum. Cognito errore advolat Samoussetus: collacrymati mutuo amplexu amicitiam confirmant. Haec insignia [4]) scilicet, quae ex lupanari retulit, animos faciunt ad magnificam hanc loquentiam: qua non secus audet tonare quam si incognita esset totius vitae eius obscoenitas. Quin etiam pudicitiae patrocinium suscipit homo verecundus, certe dignus qui Bonae Deae [5]) sit sacerdos. Quid, os impurum, unde nihil praeter teterrimum foetorem exhalari potest, hoc quoque ad tuam impudentiam restabat, ut de castitate verbum facere auderes? Declamitet in promiscuos concubitus, quorum licentiam apud nos grassari non [pag. 5] minus secure affirmat, quam si de alio orbe fabularetur. [6]) Atqui si eadem Lugduni quae apud nos vigeret legum severitas in puniendo hoc scelere, pridem cadaver tuum ad furcas suspensum corvorum fuisset cibus. Aude negare, [7]) si capitale, ut oportuit, esset adulterium, te honestas foeminas vel stuprando vel sollicitando, centum mortes fuisse meritum: domum splendidam, quae non procul a veteri moneta sita

---

1) Correau: *Beza et Amst.:* Cortaeus.
2) grand gosseur et se donnant toute licence de brocarder et mesdire: lequel toutesfois avoit ceste ruse que pour desgorger plus hardiment tout ce qui luy venoit en la bouche, il commençoit par soy-mesme, se blasonnant en sorte qu'il n'y avoit que redire, et par ce moyen il prevenoit tout ce qu'on eust peu mettre en avant contre luy, fermant la bouche à tous pour ne leur laisser aucune replicque.
3) tous ceux ausquels il donnoit de ses lardons.
4) chantre ou Precenteur comme il se nomme.
5) s'est mis en avant comme s'il fust monté sur un eschafaut. Ainsi s'estant dressé sur ses ergots ou bien estant monté sur des eschasses . . . .
6) farci.
7) en berlans et bordeaux.
8) danses impudiques et telles dissolutions.
9) s'il en tenoit boutique avec enseigne pendue.

---

1) luy est bien escheute.
2) tellement qu'il luy fit une balafre bien rude.
3) ce povre malostru lequel . . . . pour lors fut mal venu en son garrouage.
4) ces belles armoiries.
5) *Add.* qu'on appelloit à Rome, laquelle couvroit sous son ombre les ordures les plus detestables qu'on sauroit penser.
6) comme s'il contoit des fables des Isles neufves.
7) *Add.* mastin.

est, fuisse tuis flagitiis infamem: minis ac terroribus libidines tuas fuisse repressas. Et tu, ganeo, [1]) tanquam patronus castitatis in medium prodibis? Atqui scena, vel in opimo histrione, talem personam vix admitteret. [2]) Subolfacere tamen licet quid hoc artificio captaverit. Deleta superioris vitae memoria, si pudicitiae famam acquireret, domos sibi clausas patefactum iri speravit. Quasi vero post tot experimenta vel fatui credant te alium et novum esse hominem. Comittet [3]) tibi quispiam uxorem, qui non modo proiectae libidinis taurus [4]) es, sed leno quoque et adolescentum corruptor? Oblitane est civitas, quam belle in schola tua filium nobilis familiae erudieris, donec scilicet suspendiarium redderes: quando invito patre, tametsi urbis praefectus erat, domus tua misero fuit asylum, in quo impune ad omnem nequitiam indurescеret?

Verum attendere convenit quas nobis pro virgineo suo pudore [pag. 6] scortationes exprobret. Nocturnos coetus dicit Lutetiae fuisse habitos, ubi exstinctis candelis singuli prout libitum esset cum foeminis et puellis coirent. Tu forte eorum, quibus falsum crimen aspergis, timiditatem rides, quia soleas ad clarum lumen multorum zelotypiam aperta lascivia accendere. [5]) Sed unde portentum de quo grunnis, o porce, comperisti? Vestri [6]) quidem sunt lepores, dum incaluistis comessando, vestra flagitia in homines puros et innoxios reiicere. Sed quum diris tormentis et immanibus sedulo inquisierint qui religionis nostrae ac nobis infestissimi erant hostes, ac nihil omiserint saevitiae, quo detegerent si qua esset obscura criminis suspicio, fateri coguntur improbissimi quique nullius culpae convictos, nisi quod ad audiendam pietatis doctrinam et sacras preces convenerant. Tu ergo unus es, cui credatur esse verum: quod acta publica [7]) a professis hostibus conscripta vanissimum esse clamitant? Eodem nempe colore piis martyribus, quorum circiter exordia regni Christi floruit sanctitas, obiecta sunt a tui similibus infanticidia. [8]) En integritatis specimen, quo tibi fidem in dogmatibus concilies: quando nihil pudet tam stulte in spargendis calumniis ineptire.

Qua etiam fiducia transsubstantiationem secure ac plenis buccis asserere audeas, nescio, nisi forte quia tibi peraeque facilis videtur transmutatio panis in corpus, ac metamorphosis mulieris in virum. Hoc enim suavitatis [pag. 7] genere convivas tuos oblectas, dum mulieres virili habitu ad mensam inducis. Hunc ludum quam saepe tibi praebuit plebeia meretrix, quam partim a propria venustate, partim ab opificio mariti [1]) Bellam corderiam vocabant. In rabioso urbis Genevae odio, ne fallaci zeli praetextu te vendites, breviter aperienda est origo, unde appareat privatam causam te agere. Vendiderat [2]) hic homo frugi quasdam ex suo patrimonio decimas. Ut temperanter vivit, pretium statim fuit consumptum. Venales iterum proscripsit. [3]) Senatus Genevensis, cui commodum erat emere, quod alias possidebat contiguas, iustum pretium numeravit. Postea in archivis reperta fuit prior venditio. [4]) Mirabiturne quispiam hominem graviter excanduisse, et adhuc stomachari, ereptam sibi fuisse pecuniam quam ingurgitaverat, [5]) et tantundem ex annuo proventu, qui prodigis sumptibus alioqui non sufficeret, fuisse detractum?

Verum de foedis ac pudendis beluae moribus iam plus satis. Itaque ad rem ipsam transeo: modo prius pauca verba fecero de autore Praefationis, qui Gabrieli de Saconay calamum suum conduxit. Sic enim decebat, ne praefatio ipsa a libro quem commendat saltem in hac parte discreparet. Quum inter exordia pugnarum Lutheri viderent papae satellites in Anglia se rationibus obrui, nova ab illis excogitata fuit ratio, ut opposito clypeo autoritatis videri possent superiores. [6]) Liber ergo consarcinatus est a monachis [pag. 8] et eiusmodi rabulis, [7]) cui rex a malis consiliariis persuasus nomen suum inscribi passus est. Quia vero inconsiderati fervoris postea eum poenituit, et ipsa insulsitas operis ad memoriam abolendam satis erat, triginta annis alto silentio sepultum fuit. Nunc quum liguritor quidam mensae Gabrielis de Saconay iactaret sibi esse in manu praeclaras rhapsodias, [8]) quae causam nostram non parum laederent, quaesita est plausibilis edendi [9]) occasio. Placuit igitur Regis Angliae librum, qui pridem obsoletus erat, rursus excudere. Laudem

---

1) suppost de berland.
2) Or quand tu iouerois une farce sur un eschaffaut encores ce personnage te seeroit par trop mal.
3) *Beza et Amst.* committeret.
4) taureau bannier.
5) Pour ce qu'il est si hardi champion il ne fait point de scrupule de provoquer en plein midi la ialousie des maris, maniant leurs femmes comme s'il les avoit à loage.
6) Ie say bien que Messieurs les chanoines apres s'estre bien eschauffez au gobelet font leurs delices de plaisanter ainsi contre les gens de bien *etc.*
7) *Add.* et toutes informations du Chastelet et de la cour de Parlement de Paris.
8) qu'ils tuoient les petis enfans pour en boire le sang.

---

1) partim . . . . mariti, *absunt a gallico.*
2) *Add.* aux chanoines de Geneve.
3) *Add.* depuis que l'estat fut changé et que le droict de [illegible] de Chapitre estoit acquis à la ville.
4) *Add.* et le contraint-on par quelque saisie de rendre [illegible] comme faux vendeur ce qu'il avoit receu pour la seconde fois [illegible].
5) fricassé et englouti.
6) *Add.* pour tout gagner sans entrer en cognoissance d[illegible] de cause.
7) Moynes et Caphards et gens addonnez à babil et con[illegible]n-tention.
8) beaucoup de recueils et memoires pour faire un b[illegible] amas de blasmes contre nous *etc.*
9) d'imprimer ce qu'il avoit ravaudé par longues annees [illegible].

vero praefationis, quam conductitius ille rhetor resignabat, cupide arripuit [1] Gabriel, ac sibi dimidius rex fore visus est, si regio nomini suum misceret. Ridicula vero eius fatuitas, qui non vidit puerorum quoque ludibriis se obnoxium fore. Fidei scilicet catholicae defensor credetur, cuius veternus ac stupor ex crapula, aleae [2]) lusu, stupris et bruta petulantia abunde cognitus est. Nec vero in praefatione quidquam eximium apparet, in quo sibi artifex placere debeat. Sed quamlibet tenuis ingenii vel doctrinae scintilla emicet, tollitur omnis dubitatio. [3]) Suae ergo existimationi, si qua esse potest, male consulit Praecentor, qui tanquam cornicula alienis plumis se vestivit, et dedecora produxit in medium, quae vel in oblivione iacebant, vel manebant inclusa inter muros urbis.

[pag. 9] Ut capita breviter percurram, primo loco declamitat contra haereses. Ac ne in certamen descendere videatur, nisi bene armatus, coacervat plurimos scripturae locos, quibus monentur fideles ab erroribus et sectis cavere. Spatietur sane in hoc campo, atque etiam exsultet quantum libuerit. Ego autem, ubi omnia dixerit, totam eius actionem duobus verbis claudam. Recte admonet Petrus, sicuti fuerunt in veteri populo, ita sub regno Christi orituros falsos doctores, qui ecclesiam conturbent (2 Petr. 2, 1). Respondeat quibuscum certaverint omnes Dei servi: anne alios sustinuerint graviores impetus, quam ab ipso templo, quum superbe iactarent sacerdotes et pseudoprophetae sibi quidvis statuendi esse arbitrium, quia lex a sacerdotibus nunquam periret. Deinde, quum de tristi et horrenda defectione, quae ecclesiam dissipatura erat, vaticinatur Paulus, Antichristum in ipso Dei sanctuario sessurum esse affirmat (2 Thess. 2, 4). Haeresibus refertum esse orbem deplorat Praecentor, et merito: quando poetis quoque haec trita pridem fuit cantilena. Sed Petrarcha qui paulo melior erat poeta, quam hic musicus, Romam vocans haereseon matrem grave vulnus suis inflixit. Vagus igitur et erraticus erit sermo Gabrielis, donec haereticos definiat, quorum cavendae sint insidiae. Nobis autem sic in eos torquere ac dirigere promptum est quaecunque [pag. 10] de noxiis ecclesiae pestibus continet scriptura: ut non modo in cute, sed in visceribus defixa haereant. Multo etiam insipidior altera congeries, quam ex vetustis scriptoribus assuit. Hortantur illi [4]) ecclesiam ad fugiendos haereticos. Atqui ex perpetua eorum doctrina nullo negotio demonstrabo quoties opus fuerit, si obtemperare placeat eorum consilio, nihil magis fugiendum esse idololatria papali. Hactenus strenue vociferando hoc adeptus Praecentor: quoniam ecclesia erroribus assidue infestatur, sedulo cavendos esse haereticos, et cordate ipsis resistendum. En quam feliciter liberali doctrina imbutus fuerit, qui rem indubiam confuse exagitando se magis et suam catervam quam adversarios gravet.

Transit deinde ad hypothesin: [1]) utcunque scripturam obtendant haeretici, obserandas esse aures: quia solenne illis semper fuerit mundum hoc fuco decipere, et iisdem armis Christum aggressus sit Satan. Equidem iudicio opus esse fateor, ne credulitate nimia irretiamur, ubi laqueos tendunt perversi scripturae interpretes. Sed ideo fidem scripturis abrogare, quia eam adulterino sensu vitiant ac corrumpunt haeretici, et fallaci eius obiectu capiuntur simplices, non minus insipidum est quam profanum. Gloriantur, inquit, scripturis haeretici, et Dei spiritum sibi arrogant. Fateor sane. Ergo penitus excutiantur, et statim deprehendetur vanitas. Praecentor autem [pag. 11] melodiae oblitus, neglecto examine, scripturam repudiari iubet. Quanquam enim verbo fatetur sacram esse eius autoritatem, et quam nefas sit convellere, nec de ipsa esse controversiam, sed tantum de sensu: negat tamen aperte quidquam in ea esse firmum, perspicuum, vel solidum, in quo tuto acquiescas. Summa redit ad vulgare proverbium: Flexibilem esse instar nasi cerei. Audacter enim negat ullis erroribus, quibus iam ab initio concussa fuit orthodoxa fides, allatum fuisse remedium ex scriptura, sed ecclesiae decretis fuisse profligatos. O stuporem plus quam beluinum! Tibi ergo Christus erit Deus, quia sic placuit Nicaenae synodo: nec aliud tuam conscientiam contra Arrium fulciet, quam humana autoritas? Quod si hodie superstites essent Athanasius et eius collegae, pecudem hanc detestarentur: quia nulla illis afferri atrocior iniuria potest, quam si quid asseruerint non praeeunte scriptura. Si excipiat, gubernatos quidem fuisse spiritu et verbo Dei, simpliciter tamen standum esse eorum iudicio, ut tollatur ambiguitas, et animi fluctuare desinant, ipsos quidem patres a temeritate absolvet, sed in Deum nimis sceleste contumeliosus ac blasphemus erit: qui per Mosem clamat se palam fecisse viam vitae et mortis, ac in lege patefecisse quidquid cognitu utile erat (Deut. 30, 15): per Isaiam (45, 16) vero se non in abscondito loquutum esse, nec frustra mandasse, [pag. 12] ut ab Israele quaeratur. Sed quid in re supervacua laboro: quando eiusmodi sententiae passim occurrunt, quibus testatur spiritus

1) n'a pas esté moins friand de humer la louange de ceste Preface, laquelle luy estoit resignee, que son Rhetoricien à loage estoit gourmand à manger des bons morceaux à sa table.
2) *Add.* et de cartes.
3) *Add.* que ce ne soit ouvrage emprunté.
4) Il exhorte.

1) il vient puis apres à specifier.

claram salutis lucem in lege, prophetis et evangelio fulgere? Si tantum suspectam reddere doctrinam molitus esset, tergiversando forte extenuaret culpam, sibi non aliud fuisse in animo quam multorum levitatem corrigere. Nunc vero quum omnes aditus scripturae occludat, ac quidquid ex ea proferimus secure absque delectu repudiari velit, quid agendum est cum tam effraeni temulentia? Ad spernendam scripturam suos hortatur: quia periculosum sit ad eam attendere. Velim ergo mihi respondeat, quibus armis se defenderit Christus, ac Satanae insultum repulerit. Vibraverat ille telum ex scriptura sumptum. Annon scripturae clypeum vicissim opposuit Christus? Plurisme erit nobis semisomnis ganeo, quam dux ac signifer salutis nostrae, unicusque magister, filius Dei? Nec vero Paulus, postquam certandum nobis indixit, aliis armis nos instruit, quam spe, fide, evangelii doctrina: nec in manum porrigit alium gladium quam verbum Dei (Ephes. 6, 13). Nam si ideo emergunt haereses, ut qui probati sunt manifesti fiant, nunquam spiritu discretionis electos suos destituet Deus.

Atqui [1]) Satan eiusque ministri se transfigurant in angelos lucis. Nempe ipso dictante tibi [pag. 13] impositum fuit Gabrielis nomen, quo maiore licentia satageres eius te angelum monstrare. Verum ut breviter transigamus, quid iuvat multas paginas farcire ieiuna et frigida sententia: quia scriptura abutuntur haeretici, genuinumque eius sensum pervertunt, metuendas esse insidias? Frigidum voco, quod ad praesentem causam non aptatur: ieiunum, quod futiliter in aerem iactatum sine fructu evanescit. Prudenter multa de haereticis orthodoxi doctores, insulse vero Praecentor, qui ad conflandum nobis odium quaecunque ex librorum indicibus corradere potuit testimonia recensuit, quum ne verbulo quidem ullum in doctrina nostra errorem attingat. Longe alia nostra est agendi ratio. [2]) Neque enim linguas aut calamos exercemus agitandis communibus locis, [3]) neque aures obtundimus umbratilibus verborum praeludiis: sed manus conserimus, urgemus, ac premimus adversarios, protrahimus eos, quantumvis subterfugiant, e tenebris in lucem: denique aperte et serio quod nobis mandavit Deus docendi munus et illustrandae veritatis exsequimur. Quid Gabriel? Postquam longo verborum circuitu se fatigavit, [4]) ac si raram coronidem addere vellet, fugiendos haereticos esse denunciat, quia vel idolorum sint cultores, vel coli appetant quasi idola: quum scriptum sit: Fugite idola (1 Ioann. 5, 21): deinde:

1) Gabriel allegue.
2) Nous usons bien de nostre part d'un autre style et façon contre la Papauté.
3) des propos confus qui ne font ne pour ne contre.
4) apres avoir beaucoup ahanné.

Ne misceamini [pag. 14] cum idololatris (1 Cor. 5, 10). Nos vero non allegorice vel perplexe caput hoc tractamus: sed libere detegimus ac traducimus [1]) vesanum furorem quo ardent papistae in colendis idolis. Foedari ostendimus Dei gloriam, quum sub ligno, vel lapide, vel pictura repraesentatur. Duplicari sacrilegium liquido monstramus, quum transfertur eius cultus ad fictitias imagines. [2]) Invocationem Dei eversam esse conquerimur; quum diabolicae scholae dubitanter preces concipere iubent, et abolito Christi patrocinio innumera turba substituitur in eius locum, dum sibi quisque hunc et illum deprecatorem asciscit. Probamus exitiali confidentia praecipites agi miseros homines, dum spiritus gratiam nonnisi cooperatricem, et quasi pedissequam, in subsidium liberi sui arbitrii advocant. Contendimus mortifero etiam veneno diabolicae superbiae inebriari, dum salutem petere ex operum meritis iubentur, quae non alibi quam in gratuita Dei misericordia reperiri potest: dum peccata satisfactionibus pensare docentur, ut se a reatu eximant. Convincimus Dei cultum extraneis et adulterinis figmentis corruptum ita esse, ut nihil aliud quam mera superstitio ubique appareat. Cominus cum dira et crudeli tyrannide confligimus, quae non tantum opprimit miseras conscientias, sed excarnificat. Ostendimus quam foedum et intolerabile ludibrium sit hierarchiae titulum imponere barbarae [pag. 15] dominationi, in qua nihil affine apparet ecclesiastico ordini. Docemus non longius coelum a terra distare, quam foedam papalis cleri colluviem [3]) a legitimis Christi ministris. Acriter invehimur in pudendam ac nefandam sacrorum omnium profanationem. Quinque inanes caeremoniarum pompas docemus falso censeri inter sacramenta, quum ex hominum cerebro manarint. Baptismum deflemus adventitiis multis commentis esse infectum. Coenae vero loco detestabile sacrilegium erectum esse: in quo furciferi fictitia sua immolatione Christum assidue crucifigunt, sacerdotium eius scelesto latrocinio ad se rapiunt, histrionicum ludum fingunt reconciliationem mundi esse: ac si filius Dei suo sacrificio tantum monstrasset quomodo expianda sint peccata. Panis frustulum Dei loco ostentant, ac si illic inclusus delitesceret: unde nascitur crassa [4]) adoratio. Denique vestras omnes corruptelas, quarum decimam partem vix recensui, evolvimus et aperte explicamus, ut caecis fere palpabilis sit earum foeditas: nec in tot controversiis ullum est caput quod non diserte et ingenue excusserimus, ad imum usque penetrantes. Gabriel autem ab omni conflic

1) nous eschaffaudons.
2) des marmousets faitz à plaisir.
3) la racaille du clergé papal.
4) charnelle et terrestre.

procul declinans, in erratica velitatione[1]) triumphos suos agit. Qua fatuitate videtur ex professo gratiam captare. Certe praevaricando non posset partis suae causam magis laedere, quam dum cedendo et fugitando arenam [pag. 16] in qua certandum erat deserit. Quin etiam ubi recitat quae proferimus contra eos scripturae testimonia, omissa responsione alio transvolat. Certe dignus erat locus quem dilueret, dum citat illud Christi: Frustra me colunt, docentes doctrinas, mandata hominum (Matth. 15, 9). Callide obmutescit.

Concionetur ergo quam volet prolixe de unitate, ubi totus sermo profluxerit, rogabo quorsum: deinde excipiam, nugatorium esse quidquid de unitate loquitur, nisi teneatur eius vinculum, nempe lex, prophetica doctrina, et evangelium. Qua in parte vecordiam suam prodit Gabriel: quia nisi soluto vinculo nullam unitatem agnoscit. Quid enim praescribit in quaerenda concordia, nisi ut posthabito et valere iusso Dei verbo, veteribus placitis, qualiacunque sint, stemus? Aliquid demum agere videtur, ubi de recta scripturae interpretatione disserens iniquum esse dicit, ut ad proprium cuiusque sensum torqueatur. Nec sane ad eam rem probandam testes hinc inde accersere opus erat, omisso Petro, qui unus omnibus aliis praestat. Nam quia non humana voluntate olim allata est prophetia, sed divinitus inspirati loquuti sunt sancti homines: inde colligit prophetiam minime subiici propriae vel privatae interpretationi (2 Petr. 1, 20). Fateor igitur quamvis affulgeat Dei veritas in scriptura, homines tamen in clara luce caecutire, donec eorum mentes et [pag. 17] animos Deus spiritu suo illustret. Fateor rursus spiritum esse doctorem humilium, qui ratione carnis in obsequium Dei subacta, sincero animo scire appetunt quid velit et iubeat, seque dociles et morigeros offerunt. Simul addo puram conscientiam sanae fidei custodem esse. Quia nihil horum omnium unquam gustavit Gabriel, per suas salebras vagatur. Quod autem sibi prodesse existimat, solum mordicus arripit, penes ecclesiam esse rectum scripturae sensum: qua ratione vocatur columna et firmamentum veritatis a Paulo (1 Tim. 3, 15).

Caeterum ne litigando et altercando frustra teratur tempus, succurrat oportet ecclesiae definitio, quam Gabriel secure praeterit. Nam quod antiquitatem ebuccinat, stolidae impudentiae est. Perinde nobiscum agit, ac si bellum indixissemus toti veteri ecclesiae: a quo ita longe absumus, ut doctrinam sanctorum patrum barbarie papatus obrutam suo nitori restituere conemur. Certe nostro studio, vigiliis ac diligentia factum est, ut nunc multis sint familiares veterum libri, qui sub denso pulvere apud ignavos monachos latebant. Quando itaque non hoc agitur, ut concidat veterum autoritas, quam ex animo veneramur, neque nobis propositum est fidem antiquitus receptam convellere, quin potius plane liquet maiori in parte nos veteribus suffragari, eorumque autoritate nos adiuvari: [pag. 18] facessant importuni clamores, indignum esse ut unus homo quidquid ante annos mille quingentos traditum est, labefactet. Plausibiliter sibi videtur adversus Calvinum exclamare: Siccine universae ecclesiae detrahet?[1]) Sic solus spiritum Dei sibi vendicabit? Sed ubi ostendes superbas eiusmodi voces elapsas esse Calvino? Quem sic exercitatum esse constat in veterum scriptis, ut parem in tota vestra colluvie non sis reperturus. Nam quod dicax esse appetis, eius sanctitatem, castimoniam, ieiunia, vigilias sugillando, scurriliter hoc magis quam facete agis. Nam saltem optandum esset, eius vitam imitari maximos quosque papatus zelotas,[2]) non tui similes porcos, sed qui aliquam honesti speciem in vestra caterva prae se ferunt. Tu tamen hoc loco inculcas: Attende hic diligenter, quisquis es christianus. Obsecro, tantam attentionem flagitando, an metuis ne in tua insulsitate satis emineant asini aures? Ergo e medio tollatur vana ista iactantia, nobis non esse dandum, ut quidquid sancti patres docuere, exitiabile censeatur. Quod si verum esset, nihil absurdius: sed quia vanissimum est, nihil putidius esse dico.[3])

Revolvitur tamen iterum Gabriel ad suum illud axioma: Nonnisi ecclesiae iudicio discerni posse errores. Porro ut Romanam sedem evincat catholicam ecclesiam secum trahere:[4]) Arrius, inquit, damnatus est in synodo Nicaena a trecentis et [pag. 19] octo patribus. Paulo post, in Ariminensi a sexcentis et pluribus[5]) absolutus est. Nihil causae fingi potest, cur praevaluerit synodus Nicaena, nisi quod eam ecclesia probaverit, in qua sedes apostolica constituta est. Tu igitur ignoras, bestia,[6]) Romanum episcopum, Liberium, tertium Sylvestri successorem,[7]) a partibus Arrianorum in consilio Ariminensi stetisse, et turpi societate fuisse implicitum, donec ab errore vi et minis fuit retractus? Regero[8]) tibi aliud exemplum. Ephesina synodus annon impulsu Leonis coacta est? quem sic excaecaverat am-

1) à s'esgayer hors des lices sans rencontre.

1) Il semble qu'on luy doyve bien applaudir quand il s'escrie contre Calvin: Cestuy-ci attribuera-il à luy seul l'Esprit de Dieu (*caett. om.*)?

2) que les ennemis de l'Evangile . . . . approchassent de ses vertus lesquelles font crever de despit les plus furieux zelateurs de la Papauté.

3) fi de la puantise de Gabriel!

4) traine apres sa queue.

5) *Numerus omittitur a Gallo.*

6) gros veau.

7) *Beza interpunxit*: Liberium tertium, Sylvestri successorem. *Et sic quoque Gallus.*

8) ie te reietteray au nez.

bitio, et suis blanditiis Eutyches delinierat ut in gratiam scelerati haeretici sancto viro Flaviano se opposuerit. Illic approbata fuit Eutychae impietas. Reclamarunt, fateor, qui missi fuerant ab episcopo Romano, sed penes quem residebat totius mali culpa. Nec infitior Leonis epistola fuisse opportune adiutos, qui postea in Chalcedonensi concilio Eutychem damnarunt. Verum praecipua remedii laus Cyrillo, qui praefuit, iure debetur. Iam cur synodo Aquileiensi, quae praesidem habuit Ambrosium, non interfuit Romanus episcopus, vel quempiam misit qui subscriberet sanis decretis? [1]) Periclitabatur recta fides, quum multos suo delirio fascinasset Eunomius. Si in Romana sede stabilitur synodorum autoritas, ecclesiae et fidei fuit desertor vester Apostolicus, [2]) qui otiosus fuit certaminis spectator.

Ac de fictitio Romae primatu pluribus agere supervacuum esset, quem centies dirutum [pag. 20] frustra inani linguarum suarum flatu fulcire tentant conductitii rabulae. Interim quam firma sit Gabrielis fides, hinc coniiciant lectores, quod christiana fide nihil incertius fore praedicat, nisi ecclesiae praesideat Romana sedes. Etiam si tibi largiar, morio, quod frivolum esse liquido cognoscitur ex nostrorum libris, quid hoc tamen ad tyrannicam papae vestri dominationem? Fuerit sane Roma ecclesiarum mater, quamdiu fuit ecclesia. Verum scite Lutherus pridem [3]) dixit, longe aliud esse Romanam curiam, quae in exstinctae ecclesiae locum successit. Quare nihil te nugacius, qui Neronem et Caligulam, vel Heliogabalum, pro Curiis et Camillis et Scipionibus [4]) nobis obtrudis.

Alio deinde argumento pugnat Gabriel: nos ab ecclesia discessionem fecisse, quia misere inter nos dissecti simus. Dissidii exemplum proponit in sensu verborum Christi: quae tam aperte esse vult, ut per mille fere annos a Christi passione, nemo, quantumvis haereticus, de illis dubitaverit. Nempe, quum ex inferis nondum prodiisset diabolicus vester error. Multas haereses excitavit Satan per mille annos: vestram hanc in suis thesauris absconditam servavit, donec ad extremum usque mundus desiperet. Quid esset transsubstantiatio, tam longa aetatum serie fideles omnes latuit. Tertulliano panis est figura corporis Christi. [5]) Sic Augustinus loquitur. [6]) Alibi [pag. 21] signum vocat: sicut Chrysostomus et Basilius antitypum. [7]) Longa farrago texenda foret, si referre vellem innumera

1) à la confession de foy qui s'y fit.
2) le pape d'alors.
3) il y a desia trente six ans.
4) pour les bons anciens de Rome et protecteurs de la liberté, *omissis nominibus*.
5) In libro de Resurr. carnis.
6) Augustinus contra Adimantum, libro 12. Idem in Psalm. 3.
7) une representation comme la figure du coin est imprimée à la monnoye.

quae in nostrorum [1]) libris testimonia reperient lectores. Uno igitur Augustini contentus ero: [2]) Nisi quandam earum rerum quas figurant similitudinem gererent sacramenta, earum sacramenta non essent. Secundum hanc similitudinem panis in sacra coena quodammodo corpus Christi est, et vinum quodammodo sanguis. Quum modestia prae aliis omnibus excelluerit sanctus ille vir, minime dubium est, ex recepto consensu id sumpsisse. Quod ergo sine controversia per annos mille amplexi sunt omnes fideles, hodie docemus. Ubi ergo defectio, cuius nos insimulat Gabriel? Imo apertae ab ecclesia defectionis convincitur papatus, qui detestandam haeresin ab annis quingentis in concilio Vercellensi natam stulte amplexus obstinate tuetur. Quanquam autem ab eo tempore servili metu tacuerunt qui mediocri ingenio praediti erant, colligitur tamen ex eorum dictis nunquam fuisse persuasos. Nec enim dissimulat Scotus, [3]) rationes omnes in contrariam partem ducere, nisi obstaret concilii determinatio. Thomas vero argutiis elabitur, quas nemo unquam percepit. Iam de palinodia Berengarii, quam refert Gratianus, non dubitat dicere Glossae autor, periculum esse ne succedat haeresis deterior, si verba [pag. 22] sumantur ut sonant. [4]) Quid? Confessio a Romano papa dictata deterrima erit haeresis, nisi mitigetur asperitas? En quam bonus antiquarius sit Gabriel, qui hoc titulo apud rerum omnium ignaros [5]) sodales se venditat! Ne tamen prudentia vacuum esse credas, allegoriae pallio se involvit, et sub umbra turris Babel rei cognitionem occultat. Nam quod locis quibusdam ab Eccio et tota illa caterva citatis abutitur, ut transsubstantiationem persuadeat, nolo refutando rem actam agere. Cavillatur in voce una, ac si aliud esset antiquis scriptoribus panis mutatio in corpus, quam fieri spiritualem cibum ex quo consecratus est, quum ante duntaxat terrenum et corruptibile ventris alimentum foret. Concludit Gabriel, non esse ambigendum quin maneat tantum species panis absque substantia post consecrationem. Quum innumeri loci, quorum centesima pars fastidium gigneret, testentur patres non aliter sensisse quam remanere panis substantiam, si quam veterum paginam gustasset, venisset in mentem celebre illud dictum Irenaei: [6]) Duas res esse in Christi coena, terrenam et coelestem. [7]) Et tu, latrator, doctrinae nostrae opponere audebis martyrum sanguinem, quem adeo proterve calcas? Ire-

1) de nos peres.
2) Epist. 23. ad Bonifacium.
3) l'Escot.
4) Cap. Ego Berenga. de consecratione, distinct. 2.
5) qui n'en virent iamais un fueillet. Il luy seeroit beaucoup mieux de faire sonner l'antiquaille aux danses.
6) Lib. 4. cap. 33.
7) l'une terrestre qui est le pain, l'autre celeste qui est Iesus Christ.

naei sanguis non modo ingluviem [1]) tuam replet, sed tuis scortationibus, aleae, et aliis luxuriae partibus sumptum suppeditat: interim haereticos vocas, qui ex ore eius loquuntur. Addit postea apostolos vocare post consecrationem [pag. 23] corpus quod ante fuerat panis. Flagellis certo, non verbis, castiganda esset haec improbitas. Quid enim Paulus? Panis quem frangimus, communicatio est corporis Christi. Item: Unum corpus sumus omnes, qui unum panem participamus (1. Cor. 10, 16. 17). Usque adeone stupidum te reddidit tua scabies, ut te omni ex parte confodi non sentias? Paulo post tamen homo vertiginosus puerile illud cavillum [2]) obtendit de virga Aharon, quae nomen suum retinet postquam conversa est in serpentem. [3]) Quasi aliquas praestigias apostoli in coenae mysterio comparent. Quin etiam illud Ieremiae (11, 19), quod proxima pagina de scriptura interpretatus erat: Mittamus lignum in panem eius, ad usum suum ex communi errore accommodat. Quasi vero prophetae in mentem venerit coenae mysterium, ubi hostes ad cibum suum veneno inficiendum [4]) conspirasse deplorat. [5]) Quatenus ergo prodigium transsubstantiationis oppugnavit Lutherus, catholicae ecclesiae consensu fretus merito totum papatum despexit.

Ubi referre Gabriel incipit quae postea sequutae sunt dissensiones, proterve, sicuti solet inter mulierculas, fabulatur. [6]) Neque enim virorum aut locorum tenet nomina, et ab historia longissime aberrat: et ineptiarum refutatio ex libris editis peti potest. Testimonia ex Melanchthone et Luthero sumpta quam calumniose depravet nullo negotio ostendere promptum est. Gravabat Carolstadius Lutherum, [pag. 24] quod de papa victoriam adeptus nollet opinioni suae subscribere. [7]) Id in eum retorquet Melanchthon, Lutheri odio impulsum fuisse ut litem hanc moveret. Angelus Satanae perinde vult accipi, [8]) quasi Luthero exprobret Melanchthon nullo pietatis zelo [9]) orbem turbasse. Exstat liber, qui Gabrielem falsarium esse ostendet. Caeterum, quia Lutherus, qui in medio cursu substiterat, non satis placide expendit quod ab aliis rectius additum fuerat: quin potius eos non tantum pro consueta ingenii sui vehementia, sed a flabellis quibusdam instigatus intemperanter vexavit, odiose coacervat Gabriel omnes eius hyperbolas, quae piorum animos a veri inquisitione avertant. Neque id modo, sed omnia permiscet ad obnubilandam lucem, suffuso identidem calumniarum suarum veneno. Dissensio, inquit, et hostile certamen fuit Luthero adversus Oecolampadium et Zvinglium. Omnes damnavit Calvinus. Quid, nebulo? Si verecunde Calvinus, et adhibita qua decebat reverentia, lectores admonuit quantum nocuisset contentionis fervor, ut compositis ad moderationem animis rem melius expenderent, an tibi erit tumultuandi materia, ut pios alienes a veritatis studio? Carolstadii certe commentum si Lutherum offenderit, nihil miror, in quo se prodebat manifesta absurditas. Atque utinam placide sedatoque animo Oecolampadium et similes [pag. 25] primo audisset. Verum excesserit modum Lutherus, et multa iracunde protulerit: an ideo alienabuntur a veri inquisitione omnium animi, ut clausis oculis se in tenebras demergant?

Ex altera parte Calvinum perstringit, quod inviderit Luthero Heliae titulum. Nempe quia eorum stultitiam compescuit, qui ultimum Heliam in eius persona apparuisse dicebant. Id de quocunque dicatur, praeposterum et intolerabile esse Calvinus affirmat. Quo igitur colore dicacitatem suam exercet insipidus scurra, ac si unquam Calvinus quem detestatur titulum appetivisset? Multo vero magis eum exagitat in docendi forma quam tenuit. Imo dicit novam et prius inauditam sententiam protulisse: nec pro sua hebetudine cernit, Calvinum, eo ipso quem adducit loco, se potius aliis recte sentientibus adiungere, quam affectare laudem novitatis. Hoc iam nimis crassum mendacium: cui tamen alia duo accumulat: Nulla ipsum scripturae autoritate, vel patrum, niti. Quosnam te alloqui putas, Gabriel? sodalesne tuos canonicos, an meretrices? Nam si qua unquam de re exacte disputatum fuit, nihil diligentiae omisit Calvinus quin et scripturae et patrum testimoniis causam suam muniret. Postea ad calumniam arripit Calvini verba, ubi profitetur se dicturum sincere et absque fuco, deinde libere, sicut solet, quid sibi videatur. [pag. 26] Hic Gabriel quasi a veterno expergefactus exclamat: Attende lector. Paulus de hoc tremendo mysterio tractans, Ego, inquit, accepi a Domino quod et tradidi vobis (1. Cor. 11, 23). At Calvinus, Dicam, inquit, non quid Christo et eius sponsae ecclesiae, sed quid mihi videatur. Piget quidem tam futilibus naeniis respondere. Sed quum apostoli et seniores scripserunt (Acto. 15, 28): Visum est spiritui sancto et nobis, an se a spiritu separabant? Quid autem alibi idem Paulus? Dico, inquit, virginibus et viduis (1. Cor. 7, 8). Item: De virginibus praeceptum Do-

28*

1) la bedaine.
2) *Add.* que ses chalans ont tousiours à la bouche.
3) *Add.* voire, pource qu'il est fait là comparaison du miracle qui fut fait avecques l'illusion et tromperies des Magiciens, et aussi pource que la verge devoit retourner tantost en son premier estat.
4) l'ont voulu empoisonner ou estrangler.
5) *Add.* Ie vous prie, de quoy cela sert-il pour prouver que le pain est corps de I. C.
6) il fait le plaisant Robin en ses vanteries, comme il a accoustumé de babiller entre les femmes.
7) il ne vouloit plus rien recevoir de nouveau, comme ayant tout gagné.
8) revire tout au rebours les paroles de M.
9) *Add.* mais pour despiter le pape.

mini non habeo: consilium autem do, tanquam misericordiam consequutus a Domino, ut sim fidelis (ib. v. 25). Quid? Dum evangelium nominat suum (Rom. 2, 16), an Christo quidquam derogat? quin potius sumit pro confesso quod alibi dicit: An experimentum eius quaeritis qui in me loquitur Christus? (2. Cor. 13, 3.) Quod si quid insectatione dignum est in verbis Calvini, Lucas ei suo exemplo ad defensionem sufficiet, qui sic in totum evangelium praefatur: Quoniam multi aggressi sunt texere narrationem, etc. visum est et mihi ex ordine tibi omnia scribere (Luc. 1, 1). Nunc quidquid petulantiae in me exserit Gabriel, sustineat Lucas. Quanquam plenior suppetit cavilli dilutio. Neque enim illic praecipue de capite aliquo religionis agitur, sed de speciali verborum sensu, in quo libertas interpretibus semper hac lege permissa [pag. 27] fuit, ut meminisset quisque, spiritus prophetarum prophetis subiectos esse (1. Cor. 14, 32). An modestia canis latratu in miram arrogantiam et fastum vertetur? Caeterum quasi ad se reversus, contendit paulo post falso citari a Calvino locum, quod spiritus sanctus vocetur columba: quum dicant tres evangelistae: Vidi spiritum sanctum descendentem quasi columbam (Matth. 3, 16; Marc. 1, 10; Ioann. 1, 32). Ergo mentitus es, et improbe calumniatus, sine scriptura Calvinum loqui. Quam bella vero refutatio: Non vocari spiritum sanctum columbam, quoniam addatur particula similitudinis. An quia grammaticae elementa non tenes, ideo homini non tam indocto, latineque loquenti, luenda est inscitiae tuae poena? Huc tendunt Calvini verba: nomen spiritus impositum fuisse columbae. Spiritum invisibilem esse constat: eum quomodo vidit Baptista, nisi in figura visibili? Absurda erit loquutio, nisi metonymicam esse concedas. Et rursus obgannies, Calvinum sine scriptura loqui, ac non potius lucem pertaesus, te in alicuius scorti gremium abdes?

Pergamus tamen in recitandis rabulae naeniis, ut eius ambitio saturetur, quando in faciem Dei spuendo voluit innotescere. Dicit Calvinum privata sua sententia figuram asserere in Christi verbis, Hoc est corpus meum. Quid ergo fiet Tertulliano, Chrysostomo, Basilio, Augustino, et reliquis, qui omnes uno consensu [pag. 28] idem tradunt? Quod si quis figuram non admittat, an non palam refragantur verba ipsa? Quid enim est tibi pronomen demonstrativum, Gabriel? Panis species scilicet. An albedo illa corpus est Christi? Deinde an calix sanguis? Quando sub magistri ferula puer tam male profecisti, quis non flagris et fustibus in pistrino multandum censeat[1]) Ad haec reprehendit, panem et vinum vocari tesseram carnis et sanguinis Christi: quum nemo ex tota vetustate hanc similitudinem non sit amplexus. Sed cur maligne interea dissimulat, tesseram vocari, cui annexa sit rei exhibitio? Cur etiam mentitur, negare Calvinum, participes nos fieri substantiae carnis et sanguinis Christi in coena, quum substantiae nomen diserte usurpet?[1]) Facile erit Gabrieli non centum modo Calvinos, sed Christum, prophetas et apostolos omnes haereticos facere in tanta mentiendi licentia. Itaque nihil mirum, si nullam in scriptura syllabam Calvinum proferre audacter iactet, dum transsubstantiationem oppugnat: quia pro nihilo ducit, fideles eundem panem in coena participare, et panem esse *κοινωνίαν* corporis Christi. Aeque subtiliter eludit quod de natura sacramentorum secundo loco addit Calvinus: nihil scilicet credendum, quod non expressum sit in scripturis. Quasi vero aliunde petendum sit quidquid de sacramentorum natura [pag. 29] cognosci potest. Certe non ab homine quopiam mortali didicimus visibili symbolo illic repraesentari rem invisibilem. An baptismus nobis erit spiritualis ablutio, nisi respondeat aquae analogia in abluendi corporis sordibus? Sic nec color spiritualis alimenti nobis erit symbolum, sed panem adesse oportet, ut conveniat inter animae et corporis cibum similitudo. Postquam adeo bellis dicteriis Calvinum sugillavit, alio crimine onerat. Quod secum ipse pugnet. Docet quidem Calvinus, re ipsa offerri Christi corpus fidelibus in coena. Contrarium vero membrum nusquam in eius scriptis reperiet Gabriel, panem inane esse spectrum. Quod si nunquam coenae mysterium exinanivit, quin symbolo coniuncta esset rei veritas, quamdiu feretur hic canis cum suo latratu? Tertiam quoque quasi rursus cum aliis pugnantem sententiam enumerat: quamvis solus panis cernatur oculis, corpus tamen vere percipi: quia vacuis figuris non oblectet suos Christus, sed efficaciter arcana virtute impleat quod promittit. Quum haec nullo modo conciliari posse exclamet, an alius quam phreneticus censeri potest, qui soles geminos videat? Clamitet nunc Calvino non esse credendum, quod solus et a se ipso loquatur, sed intelligat suam vanitatem ridiculam fore, donec eius libros, qui passim in tota urbe[2]) leguntur, occisis trecentis millibus [pag. 30] testium qui autorem defendent, aboleverit. Nullus esset modus, si singulis sententiis insisterem: quando subinde resorbet hic canis suos vomitus, quos iterum atque iterum egerat. Quale est quod inculcat, Calvinum panem merum statuere in coena, et tantum [illegible] tesseram corporis Christi: quum centum et pluribus [illegible] locis testetur exhiberi simul cum pane corpus, modo [illegible]

1) il doit estre instruit avec belles estrivieres ou attaché pour tourner le moulin.

1) *Add.* pour monstrer comment I. C. nous nourrit de so[illegible] corps et de son sang.

2) *Sic libri latini omnes: Verum omnino legendum:* [illegible] toto orbe. *Gallus habet:* par tout le monde.

tollatur localis praesentiae et immensitatis figmentum. Transsilit deinde ad Missam: quae quoniam histrionica actio et simiae aemulatio a Calvino vocatur, concludit Christum igitur simiam esse et histrionem, ex cuius praecepto corpus conficitur. Atrocissimum crimen, si accedat probatio.[1]) Citat verba: Hoc facite in mei memoriam. Nugabitur ergo cum magistro suo Eccio et tota cohorte, Christum dedisse mandatum sacrificandi.[2]) Iussit Christus exemplo suo communicari inter fideles panem et vinum. Accipite, inquit, distribuite inter vos. Quid Papistae? Primo Christum immolant: deinde populum excommunicant quotidie ab esu panis. Quod si quotannis semel panem[3]) porrigant, fraudant altera parte: ac si nunquam dictum esset: Bibite ex hoc omnes. Ubi de pane sermo habetur, omissa universali nota, contentus fuit Christus simpliciter ad edendum hortari. Ubi ad calicem ventum est, omnes iubet bibere. [pag. 31] Prohibitio Gabrielicae ecclesiae[4]) non modo integrum coenae usum ad dimidiam partem restringit, sed ex professo quod cunctis dederat Christus, nonnisi ab uno deglutiri patitur.[5]) Quanquam non huc solum respexit Calvinus, sacrificos papales vocando histriones et simias: sed innumeras gesticulationes summatim complexus est, quibus referta est missa. Et quid, obsecro, magis histrionicum, quam in illo praeclaro vestitu decem mysteria fabricare: fabulam agere nunc motoriam, nunc statariam: patenam ventilare: nunc obvertere tergum populo, nunc faciem momento ostendere? Sed ineptus sum, qui pueriles istos lusus tanquam aliud serium commemoro.

Iam quia Luthero et Zvinglio pepercerit Calvinus, aliud crimen inuritur a Gabriele, haereticos ipsum fovere, quos iubet Christus haberi pro ethnicis et publicanis. Quasi non excipere promptum sit, nec haereticos unquam fuisse, quamvis aliqua in parte lapsi sint, nec in ecclesiam contumaces, cui fideliter, nec sine uberrimo fructu servierunt. Una interim facetia tantopere arrisit homini insulso, ut probabile sit, hac fere de causa praefationem scripsisse, ne illa intercideret: nempe dum Genevam*) vocat Gehennam: quod nomen singulis fere paginis iterat. Et quia alicubi non observata fuerat tam concinna [pag. 32] allusio a typographo, inter errata sedulo reposuit. Neque tamen immerito his deliciis captus est, quum apud rhetores nulla reperiatur talis figura.

1) *Add.* Mais comment s'en acquitte-il?
2) *Add.* Or l'opposite se voit en ce que . . . .
3) à chacun son morceau.
4) ceste Eglise masquée dont Gabriel se fait advocat.
5) *Add.* car il n'y a que le prestre qui hume et esgoute le calice.
*) *Ludit iste in nomine multis Gebenna scripto.*

Arripit postea triviale[1]) illud convicium: Negare nos Christi divinitatem, verbum EST significative aut figurative sumendo: quoniam idem valebit in aliis locis: Tu es filius meus dilectus; et: Verbum caro factum est. Collectos scilicet ex Saxonica[2]) theologia lapides sine magno labore in nos proiicit, sed quos secure contemnere possumus quia caeco impetu alio feruntur neque nos attingunt. Fixa enim, vel crepantibus istis omnibus furiosis, manebit generalis regula: In omnibus sacramentis subesse figuram aut tropum, quoties res de signo praedicatur, aut signum de re.[3]) Petra erat Christus, an substantialiter? Si aqua baptismi nostra est ablutio, quid sanguini Christi fiet? Ergo quum panis et calix sacrae coenae signa sint, colligitur ex perpetuo scripturae usu, interpretatione esse opus quae minime coacta est, sed sponte sano lectori occurrit. Atqui Iohannes, si putasset tropum subesse, id plane explicuisset: quod non fecit. Quid, bestia? An apud Iohannem ulla fuit coenae mentio? Fateor quidem coenam nihil aliud esse quam speculum, in quo repraesentatur quidquid continet nobilis illa concio quam refert Iohannes 6. capite: atque inde stuporem tuum coarguo. Nam si [pag. 33] panem vitae se vocans, et carnem suam cibum, et sanguinem potum, non nisi per similitudinem loquitur, cur non eadem quoque similitudo in coenae exstabit? Caro Christi vere est panis vivificus: nec tamen sic vocatur absque figura. Quum idem interposito signo repetit et confirmat Christus, an consentaneum erit figuram excludere, quae magis hac in parte ad demonstrandam externi signi rationem necessaria est? Verum ut bardum hominem nihil pudet, fortiter contendit in illa concione proprie et literaliter sumi quidquid dicitur. Cur autem ei non venit in mentem ex Augustino[4]) interpretationem petere? Atque ut ubique eius ineptiae appareant, in locum verborum Christi: Hic calix est sanguis meus, ex suo missali substituit: Hic[5]) est enim. Credatur nunc catholicae fidei defensor, cui missale est evangelium. Quod Lutheri verbis iterum nos oppugnat, non anxie in refutatione laboro: quia iniquum esset inconsiderato Lutheri fervore[6]) obrui bonam causam. Hyperbolica vero clausula, ubi dicit nucleum Christianitatis esse in papatu, ingenue a Luthero retractaretur, si hodie viveret. Cur enim ei non licuerit triginta et tribus annis in melius proficere?

1) dont quelques belistres nous ont diffamez.
2) des Saxons qui valent autant que pierreux.
3) *Add.* mais que c'est transposition de nom qu'il faut exposer.
4) Tract. in Ioann. 26 et 27. Lib. 3 de doctrina christiana cap 16.
5) *Libri gallici haec verba latine exhibent sic enunciata:* Hoc est enim.
6) de cest homme qui a esté un peu trop excessif en ses passions.

Valde irascitur Gabriel, quod dixerit Calvinus consecrationem papistis magiam esse ascitam a gentibus. Item alibi, papistarum consecrationem ab incantationis specie nihil differre. [pag. 34] Ambrosium quidem contra obiicit: sed ridebit Calvinus, ex supposititio libro adduci quod nemo sani iudicii magni faciat. Quamquam, ut demus Ambrosium esse autorem, quantae vecordiae est non expendere nomen papistarum? Puram et legitimam consecrationem reverenter suscipit ac suspicit Calvinus, qua sub symbolis panis et vini carnis suae et sanguinis nos Christus facit participes. Sed ea qualis sit, attendere convenit. Nempe in qua clare resonat haec promissio, qua nos invitat Christus ad carnis suae et sanguinis κοινωνίαν. A discipulis enim intelligi voluit, quum diceret: Hoc est corpus meum. Unde et Augustinus appellat verbum fidei, quo sacramentum conficitur ex visibili [1]) elemento. Quid autem sacrifici papales? Insusurrant in panem, in calicem sufflant. Et non erit magica incantatio, qua sonora vox Christi, quae piorum omnium auribus destinata erat, in raucum et flatuosum murmur conversa [2]) ad panem et vinum [3]) praepostere dirigitur? Desinat ergo Gabriel vel Chrysostomum, vel alium quempiam ex vetustate opponere: quibus, si essent superstites, non minus detestabiles essent istae praestigiae, quam Calvino. Caeterum, ne sit ubique stupidus, una in re notanda est eius sagacitas. Calvinum enim comperit [4]) fuisse aliquando sacrificum. Hoc vero modo [pag. 35] transsubstantiationem suam belle confirmat: qui sola imaginatione simplicem laicum, ut vocant, repente sacrificum creat. At Calvinus quoddam ab utero praesagium attulit, ipsum a vestra sorde fore immunem: [5]) quia semper abhorruit a sapore olei.

Tandem [6]) in latissimum impudentiae campum, in quo licentiose proterviat, descendit Gabriel, dum nos sectariis omnibus permiscet, et eorum infamia aspergit. Dicerem ex Staphylo [7]) et similibus apostatis hanc criminationem hausisse: nisi quod eorum, de quibus garrit, ignorat nomina. Pro Schuinkffeldio supponit Sventrefeldium. Sed ubi omnia evomuerit, quibus deformari nostram doctrinam putat, quo tamen iure vel titulo errorum culpam in eos transscribet, quorum industria et labore prostrati sunt? Ex quo coepit Lutherus papatum convellere exorti sunt subito innumeri prope haeretici, qui prodigiosis commentis Germaniam turbarunt. Postea emerserunt aliae etiam sectae. Esto. Nam et promulgato evangelio non minor errorum et sectarum turba ebulliit. Haec est Gabrielis pietas, dedecore nos afficere, quod in Christum et apostolos redundet. Similis est causa et prorsus communis. Quis igitur non videt, si errorum, qui hinc inde confertim emerserunt, crimen sustineant Lutherus, Zvinglius, et alii, idem subeundum esse iudicium Christo et apostolis? Nempe susque deque est Cynicis istis ac Epicureis [1]) nebulonibus, quibusvis blasphemiis [pag. 36] exponi Christi nomen, modo nobis maledicant. Prompta vero et expedita nobis defensio est, etiam si societas, quae nobis cum Christo est, causam nostram non assereret. Breviter enim Gabrieli respondeo: apud aequos et non sinistros interpretes, tanta errorum quae surrexit colluvie, adeo non labefactari doctrinae nostrae fidem, ut magis confirmetur: siquidem eorum quae a Christo praedicta sunt effectum oculis cernere, non modo pios animos offensione levat, sed erigit, tranquillat, fulcit. Quid autem Christus? Non posse a patrefamilias eiusque servis seminari purum triticum, et agrum fideliter conseri, quin diabolus statim noctu surgat ad seminanda zizania (Matth. 13, 29). Si hoc nostra aetate impletum est, an accusabitur fidelis opera servorum Christi, quia eius fructum corrumpere tentabit Satan? Quod si iniuste accusentur, annon eorum innocentiae patrocinium suscipiet ipse paterfamilias? Ultra progredior. Nunquam in hominum corpora et animas maiori licentia grassatus est Satan quam Christo in carne manifestato. Non modo plena fuit Iudaea daemoniacis, sed Maria a septem daemonibus obsessa fuit, alius autem a legione. Latratum suum nunc adversus Christum exserat Praecentor, ac dicat eius adventu apertos et perruptos fuisse inferos, ut diaboli turmatim scaturirent: atque ita quod Deus pro admirabili [pag. 37] sua sapientia illustrandae unigeniti filii sui gloriae statuit, in probrum convertat. Sabbathariosne, Adamitas, Davidicos, Anabaptistas, [2]) et eiusmodi monstra genuerunt nostri homines, cum quibus nihil magis affine habent, quam lux cum tenebris? Cui sano persuadebis, bone rhetor, haereseon autores esse, qui eas soli singulari Dei gratia profligarunt, et quidem vobis comessantibus, ludentibus, scortantibus, stertentibus? Eadem est ingenuitas in reliquo contextu. Eruperunt phrenetici quidam apud Helvetios ante annos triginta sex in pago cui Abbatis-

---

1) terrestre.
2) *Add.* en soufflant comme pour faire l'alchumie.
3) *Add.* qui sont creature insensibles.
4) *Add.* en ses registres ou en ses coniectures.
5) qu'il ne devoit iamais estre engraissé de ceste onction puante.
6) *Add.* après tant de vaillances.
7) *Nomen tacet Gallus.*

---

1) ces canailles et pourceaux Epicuriens.
2) les Anabaptistes et autres racailles, *suppressis caeteris nominibus. De Sabbathariis v. Lutheri Opp.* XX. 2272 *Walch* XXXI. 416. *Erl. Davidici sunt Davidis Ioris asseclae. De Adamitis adisis scriptores de rebus bohemicis.*

sellae [1]) nomen est: hic vero bonus historicus Apocellam facit, eos narrans abiecto omni pudore brutorum instar foeda libidine se contaminasse. Addit: Post decantatas more Genevensium Dei laudes. Quid miser? Quum Geneva putris adhuc esset foeditatum vestrarum lacuna, idololatriae receptaculum, et porcorum tui similium prurigine tota foeteret, potuit quasi praeciuendo miseris illis canendi rationem [2]) ostendere? Ergo in diluenda eius maledicentia, nihilo plus operae ponendum est, quam in cohibendo asini ruditu.

Est quidem non ferenda indignitas, et quae bonis omnibus stomachum moveat, quod Iohannis Montani [3]) et Michaelis Serveti blasphemias imputat Calvino. Vel ab ipso, inquit, didicerunt, vel ille ab ipsis. Quomodo ipsos docere potuit Calvinus, qui adhuc adolescens iuris civilis studio [pag. 38] addictus erat, quum utriusque efferbuit insania? Imo vix annos XII. natus erat Calvinus, quum primum coepit Montanus tumultuari. Itaque nobis non invitis ridendum se propinet Gabriel licet, dum Serveti haeresin ex Calvino esse scribit. Sed quam probabili ratione? quoniam adorationem panis meram idololatriam affirmat. Verum, ut te stuporis tui aliquando pudeat, bestia, fortiter contendit Servetus Christum sub pane adorandum, quia deificatum est eius corpus, ac vere Deus, suaque immensitate coelum et terram implet. [4]) Quae postea convicia ingerit, centies a nostris refutata per se evanescunt. [5]) Fecit Deus quaecunque voluit; voluntas Christi ex verbis notissima est: Hoc est corpus meum: ergo Christus non est Deus, nisi ex pane corpus faciat. Nos autem excipimus, stulte pro notissimo obtrudi de quo ambigitur, imo quod vera interpretatione crassae absurditatis convincitur. Nostrorum libros, qui totam hanc rem dextre expediunt et luculente enarrant, legere praestat, ne repetitio fastidium pariat lectoribus. De morte Serveti quam stolide fabuletur, paulisper attendere operae pretium est. Omitto quod Genevam cloacam facit, ubi transfugae in luxu et libidine, tanquam sues in coeno volutantur. Atqui si non maiore indulgentia libidines alerentur Lugduni quam Genevae, tu, porce, primo quoque die illinc transfugeres, ac in latibulum aliquod impunitatis te abderes, cum uno aut altero scorto. [pag. 39] Sed mendacia de Serveto effutire, quae specie omni careant, quam belluini furoris est? [1]) Quum sermonem, inquit, contulisset cum Calvino, tandem post multam contentionem, quum dogma suum aliquantulum dissimile ab illo Calvini tueretur, nec vellet in verba prioris magistri iurare, capite damnatus est. Ergo magister Calvinus, qui minor erat natu: et discipulus Servetus, qui suas de trinitate blasphemias vicesimo aetatis anno vulgaverat. Pergamus. Sermonem qui potuit conferre Servetus, nisi in carcerem inclusus, qui triginta contra Calvinum et Genevensem ecclesiam editis epistolis male sibi conscius furtim transibat? Iterum tamen facetias affectat Gabriel dogmata aliquantulum dissimilia vocans: quum Calvinus non minus ex sanctis patribus quam ex scriptura fidem orthodoxam assereret, ille vero nullum apicem ex fidei articulis relinqueret integrum. [2]) Sed quum rem totam ex actis quoque publicis in libro suo patefecerit Calvinus, quid aliud agit Gabriel, nisi quod palmam inter mendacissimos nebulones sibi vendicat?

Eiusdem amentiae est quod Calvinum iactat regem Galliae nuncupasse tyrannum, quia in haereticos saeviret. Primum falsitatis et calumniae coarguetur ex libris Calvini, ubi nihil simile legitur. [3]) Tametsi autem de saevitia [4]) conquestus est, quae exercetur in veros et puros Dei cultores, blasphemos [pag. 40] tamen ac haereticos nunquam censuit tolerantia fovendos esse. Telam mendaciorum contexit Gabriel, et Calvinum cum abbate nescio quo Praemonstratensi miscet, qui negavit esse inferos, et Christo desperationem affinxit. Hunc vero calumniandi colorem inducit, quoniam in Catechismo neget Calvinus Christum ad inferos descendisse. [5]) Quasi vero Calvinus non aperte contendat retinendum esse hunc fidei articulum, ac frigidum commentum de sepulcro repudiet. [6])

Epiphonema quod subiicit, superioribus optime respondet. Abrogato, inquit, sacerdotio, everso sacrificio, sacramentis omnibus conculcatis, eo tandem res producta est, ut nec infernus, nec coelum esse credatur, et Christus a multis Deus esse negetur. Abrogatum quidem fateor sacerdotium, quod sacrilega audacia sibi arrogaverant [7]) qui se absque ulla vocatione in locum Christi obtruserant: eversum quoque fuisse missae vestrae sacrilegium, quod a vo-

---

1) le village se nomme Abbesel [Appenzell] *cf. Gastius, de Anabaptismi exordio, erroribus historiis ll. II. Bas.* 1544. *pag.* 12. *sq.* 24 *sq. Florimond de Raemond hist. de l'heresie p.* 148.

2) quelque ton ou musique de Psaumes.

3) un allemand de Saxe nommé du Mont. *De hoc viro, cuius ipsum nomen nobis suspectum est nihil pro tempore apud scriptores legisse meminimus.*

4) *Add.* N'est-ce pas la un bel accord?

5) *Inserit hic Gallus:* Il nous accuse que nous derogons à la puissance de Iesu Christ. Pour quoy?

1) *Add.* veu qu'il en peut estre dementi sur le champ.

2) *Add.* et qu'il n'y eust point moins de discord en toutes choses, qu'entre le feu et l'eau. *Omittuntur illa*: Calvinus . . . assereret.

3) *Add.* mais tout le contraire.

4) *Add.* dont les flatteurs du Pape usent contre les vrais serviteurs de Dieu.

5) *Add.* voire selon qu'on imagine quil est entré au limbe.

6) *Add.* Seulement qu'on voye ce qu'il en traitte, pour l'absoudre.

7) ces canailles.

bis fingitur esse Christi mactatio,[1] et quo expiatio[2] eius morte parta exinanitur. Sacramenta autem nequiter mentiris fuisse conculcata, quibus reddita fuit integritas, quum vestris corruptelis sceleste foedata essent. Nam adulterina figmenta, quibus falso impositum erat illud nomen, e medio tolli oportuit, si vellent nostri ecclesiam stercoribus purgare.[3] Qua fronte coeli et inferni te vindicem ostentas, quum tua [pag. 41] impietas omnibus foeteat, non minus quam vitae spurcities: constet autem nostrorum omnium scriptis vitam hominum ad serium Dei timorem et pietatis studium rectius ac magis dextre centuplo formari, quam tota librorum congerie[4] qui unquam in papatu editi sunt?

Hac sua magniloquentia adeptum se existimat ut unus solo nutu par sit ad sedandos omnes Galliae motus. Perinde enim concionatur ac Cato quispiam e nubibus delapsus. Nugator, si fallaci gravitatis specie fidem acquirere tibi optabas, cur a mendacio exorsus es, quod iam dixi ab infestissimis quoque nostris hostibus refelli posse? Deprehensos dicis fuisse Lutetiae, qui exstinctis lucernis foeda se invicem libidine contaminarent. Non rogo ut cognitio suscipiatur: carnifices ipsos tuae stultitiae pigebit; quia semel pudefacti, tam frivolas naenias cuperent sepultas esse.[5] Porro quia tota concio ex ventosis rabiosi hominis spumis conflata se ipsam frangit, eam praetereo. Clamet Gabriel: Hic siste gradum Gallia, et provide attendo quos tumultus et tragoedias excitaverit haeretica rabies ubicunque grassata est. Declamitet adversus Psalmos: quid aliud quam foetorem suum exhalando ingenuos omnes et cordatos ad iracundiam provocat, aliis suppeditat ridendi materiam, apud sodales vero suam impudentiam detegit? Mirum vero est, si nos omnes tam secure contemnit, ut simulat, tanta intemperie eum [pag. 42] ardere. Certe nisi rara quaedam eum torqueret anxietas, suas lautitias stylo quoque prae se tulisset.[6] Haec vero inter se minime conveniunt, quod doloris amarulentiam tota praefatione evomens triumphos de nobis et nostrorum hominum libris magnificos agit. Nulla secundum eum ferme fit mentio librorum Lutheri, nisi forte in aliquo Saxoniae angulo. Nempe[7] haec ratio est cur vacuum locum occupaverit. Succedat igitur in vicem librorum Lutheri Gabrielis praefatio.[8] Denunciet per cursores, ut ad vecturam praesto sint carrucae,[9] quae pretiosum thesaurum in omnes Europae partes advehant. Verum quid te insipidius, qui saltem non olfacis quanta librorum copia et varietas papatum e suis sedibus quotidie depellat? Quod vero dicit Melanchthonem a Luthero descivisse,[1] libenter amplector: quando causam nostram non vulgariter adiuvat eius viri consensus, quem tametsi mortuo Luthero liberius confessus est, eius tamen non obscura documenta vivo illo ediderat. Illius vero libros Genevae excudi cur vetaret Calvinus, qui deterrima hostium suorum scripta ingenue publicanda curavit? Imo nisi te[2] prorsus excaecasset furor, scires quaedam ex Lutheri scriptis in Gallicam linguam versa, urbis et typographi nomen habere inscriptum. Quoscunque, vero eius libros[3] emere qui volet, reperiet venales in tabernis. Nec vero a tuo vaticinio metuit Calvinus, dum brevem interitum minaris [pag. 43] eius operibus, quia nihil solidum contineant, sed inani verborum fuco sint referta, ut si verborum ambages tollantur, et rhetoricae flosculi, maledicta in sacramenta, et in ecclesiam scommata, Hortensii aut Laurentii Vallae potius sit quam Christi discipulus, grammaticus aut rhetor magis quam theologus reperiatur. Crede mihi, qua est simplicitate, nullos ex tua censura aculeos sentiet. Sed ex te scire velim, bone iudex, quid tibi in mentem venerit, Laurentium Vallam Hortensio coniungere: deinde quo consilio Hortensium elegeris, a quo nulla syllaba relicta est, unde coniiceres Calvinum, vel minimo lineamento, aliquam eius imitationem referre. Sed nimis acriter urgeo.[4] Tantum quaero, quem tibi de theologia sententiam ferenti crediturum putes. Si permittunt sodales ut in mensis quidvis tibi arroges, an tibi in luce inter sobrios ac sanos homines, atque etiam eruditos, idem concessum iri speras? Praefatio vero demonstrat quam idoneus sit eloquentiae iudex aut arbiter, quisquis fuerit eius opifex et architectus. Caeterum ut tuam stultitiam despicere ac ridere possumus, ita scito nos cordatiores esse, quam ut totius mundi ingratitudo, si omnes essent tui similes, cursum nostrum impediat. Oleum quo rex Galliae ungitur,[5] adulatione tua magnifice extollis, quo regem ipsum, si tuis naeniis fidem haberet, in obsequium papae mancipes. Seditiones, quae semper a vobis accensae sunt, aut certe aliunde exarserunt,[6] inique nobis [pag. 44] obiicis. Quod ex Chrysostomo citas paucitatem magistram esse verae disciplinae: vide ne breviter retractare cogat experientia

1) oblation.
2) reconciliation.
3) dont elle estoit souillée comme une estable.
4) tous les bobulaires.
5) pource que s'estans trouvez confus en tant de tortures qu'ils ont données ils seroyent contens que tout fust enseveli.
6) il parleroit plus ioyeusement.
7) Ie voy bien que c'est *etc.*
8) la ferialle Preface.
9) chariots et mulets.

1) *Add.* touchant la matiere de la cene.
2) ce Chantre sans melodie.
3) les autres qui ont esté imprimez çà et là.
4) Ie haste trop un asne.
5) L'huile de la saincte Amople.
6) *Add.* dont nous ne pouvons mais.

ubi prudentissimi quique tyrannidis vestrae taedio ad eam reprimendam digitum tollent. Interea te admonitum velim, quem Chrysostomum errore vocas, unum ex sacramentariis esse, qui aperte negat in eucharistia esse Christi corpus, sed duntaxat in mysterio repraesentari.

Quod caritatem iacere deplorat, in eo haud dubie famelicis suis fraterculis, [1]) qui ex quotidiana missarum nundinatione victitant, gratificari voluit. Verum ut alium quemlibet deceat sic loqui, quid minus consentaneum est quam immanem et barbarum Cyclopem de caritate verba facere: cuius insatiabili avaritia et rapinis prorsus se exhaustos deplorant [2]) miseri rustici, qui eius ungulis obnoxii sunt? Habent enim canonici Lugdunenses multos suae ditionis pagos, quorum ita fit inter eos partitio, ut singuli proprium possideant, et quisque uberiorem, [3]) pro antiquitatis gradu. Suos quum hic bonus caritatis magister non secus excoriet ac lanio in macello animalia quorum venditurus est carnem, alienis quomodo parceret? Quale vero erga familiarem suum et intimum amicum ediderit tam humanitatis quam fidei specimen, breviter indicare expediet. Deposuerat ille in custodiam Praecentoris beneficium, quod suo nomine [pag. 45] tenere non poterat: quum reposceret, [4]) non sine convicio repulsam tulit: ac si fidum custodem simonia maculare vellet. [5]) Respondit enim Gabriel, quum severe a canonibus damnentur simulatae resignationes, se in amici gratiam nunquam fore simoniacum: ac misero socio, quem adeo improbe ludebat, [6]) fortiter minitatus est, [7]) nisi verecunde a nefando scelere absisteret. Etsi autem a suorum congressu ob dedecus reiectus fuit, minore tamen flagravit invidia, quia talem quaestum factitare [8]) pridem consuevit. Alio etiam vitio laborat praeclara eius exhortatio: quod in eadem pagina turbae et multitudini acquiescendum non esse contendit, et simul nostram paucitatem ridens, suae partis multitudine gloriatur.

Quam iuste Calvino exprobret sedere ipsum in templo Dei ut adoretur, me tacente iudicent a minimo usque ad maximum quicunque et sensu communi et aliqua modestia et aequitate praediti sunt. Et tamen quasi plausibilem occasionem nactus, adversus idola invehitur. Euge, animose gloriae Dei vindex, plausum libenter dabimus, si idola omnia prosternas. Sed fucum facit [1]) impostor. Simul enim ac de idolis verbum facere visus est, mox allegoriis perstringit simplicium oculos. Atqui, teste Augustino, nullus est deterior cultus simulacrorum, quam dum phantasmata sua colunt homines, et quidquid animo errante cum superbia et tumore [pag. 46] cogitando imaginati fuerunt, religionis nomine observant. Agnosco certe: atque ideo totum papatum, etiam si nulla apud vos statua vel pictura viseretur, tanquam lacunam [2]) idolis refertam fugimus et abominamur. Quid enim illic est religio, quam ad humana commenta obbrutescere? quid Dei cultus, nisi posthabitis ipsius mandatis hominum legibus se addicere? Nec vero obscurum est te et alios omnes papae satellites non alibi locare victoriae fiduciam, quam si humanae traditiones Dei verbum sepeliant.

Interea de regis salute se vehementer sollicitum esse simulans, una re incolumem fore promittit, si indefessus sit papatus assertor, quum ecclesiae salus a summi sacerdotis dignitate secundum Hieronymum pendeat. Totiesne falsarium te deprehendi? De singulis ecclesiis loqui Hieronymum ex contextu liquet; quia mox sequitur: Sine iussione episcopi neque presbyterum neque diaconum ius baptizandi habere. Nec sane quaestio erat cum Luciferianis de romani episcopi primatu: sed quomodo pax inter cuiusque ecclesiae ordines sit colenda. Tu vero quod de omnibus erat dictum, perperam ad unum trahis, atque id reclamante Hieronymo: cuius nota sunt verba ex responso ad Evagrium. Quid mihi profers unius urbis consuetudinem? Quid paucitatem, unde ortum est supercilium, in leges ecclesiae vendicas? Ubicunque [pag. 47] fuerit episcopus, sive Romae, sive Eugubii, sive Constantinopoli, sive Rhegii, eiusdem meriti et eiusdem sacerdotii est. Potentia divitiarum, et paupertatis humilitas superiorem vel inferiorem episcopum non facit. Et adhuc, nebulo, in eos statuos ecclesiae unitatem, si vester Antichristus suaviter delitietur in pacata tyrannide? Et proscribi Christum ex Gallia dices, si excutiatur lethale illud iugum? At fides, teste Cypriano, [3]) sine unitate non tenetur. Sed cur de vinculo taces, quod sanctus martyr illic praecipue commendat? Antichristum obrepere dicit sub Christi titulo, dum ad veritatis originem non reditur, nec caput quaeritur, nec coelestis magistri doctrina servatur: quae si quis consideret et examinet, tractatu longo atque argumento opus non est. Probatio est ad fidem facilis com-

1) à ses frerots, povres falourdiers qui gagnent leur vie au iour la iournée à chanter messe.
2) crient au meurtre estans espuisez *etc.*
3) et sont avancez en plus grasse prebende.
4) depuis, ayant trouvé moyen de permuter, il le redemande.
5) *Gallus perperam vertit:* il est rebouté comme simoniaque.
6) non content de se mocquer de son compagnon et de le chiffrer de son deport.
7) de le faire degrader.
8) il fait foire et marchandise d'estre crocheteur de benefices.

1) ioue d'une trousse.
2) un vilain retraict.
3) De simplicitate praelatorum.

pendio veritatis. [1]) Dicit quidem paulo post, quamvis essent caeteri apostoli quod fuit Petrus, pari consortio praediti et honoris et potestatis, dictum fuisse Petro: Dabo tibi claves, ut in uno homine ecclesiae unitas monstretur. Sed ne quis malus caementarius, qualis es, voci unitatis lutum pro gypso illinat, eam in sua puritate asserit, adiungens, episcopatus unus est, [2]) cuius a singulis in solidum pars tenetur. Certe in corpore mutilo et trunco nos non detinet Cyprianus: sed prudenter nos ad caput revocat, ne ulla quaeratur cum hominibus coniunctio, [pag. 48] quae nos a Christo separet: ne ulla transferatur in homines dignitas, quae vel minimum ex eius episcopatu deroget: ne ulla unitas praedicetur, nisi in evangelii fide fundata, et quae a scriptura non abstrahat. Restat igitur ut ex ipsa doctrina aestiment lectores ubinam sit vera et legitima unitas: quando non aliter sincerum iudicium fieri potest, nisi forte novum aliquem Christum inveniat Gabriel evangelio suo exutum. Nos autem retecta facie gloriam eius in speculo evangelii repraesentamus; ac gloriari cum Paulo iure licet: si adhuc velatum est evangelium nostrum, inter eos qui pereunt, velatum esse; in quibus deus huius saeculi excaecavit sensus fidelium, ne illucesceret illis lumen evangelii gloriae Christi, qui est imago Dei (2. Cor. 4, 4 seqq.). Rostro suo deforment porci doctrinam nostram licet, vel suo grunnitu impetant, lacerent eam canes, vel allatrent, utroque officio fungatur Gabriel, ipsa se ab impuris eorum spurcitiis vindicabit. An nos impulerit ambitio ad excogitanda nova dogmata, ex re ipsa aequis omnibus arbitris permittimus cognitionem suscipere. Certe non praedicamus nosmetipsos, sed una cum Paulo Iesum Christum Dominum: nos autem ecclesiae servos propter ipsum. Et quanquam ferimus hunc thesaurum in vasis testaceis, quaecunque tamen conviciorum sputa in nos congerant omnes rabulae, minime obscurabitur [pag. 49] quae in nostra praedicatione totoque ministerio refulget Dei gratia. Discerpitur quidem fides, infausta opinionum varietate: sed unde tanta dissensionum [3]) licentia, nisi quod, dum tota cleri papalis colluvies [4]) violenter nos infestando omnia conturbat, aperta est dissensionibus ianua, suosque ministros turmatim instigat Satan, ut maiore licentia ad insaniendum se proiiciant? Et interim solvi unitatem deplorat Praecentor, qui [5]) suaviter cum tota sua cohorte tristibus pugnis oblectatur, non secus ac lanistae ludum gladiatorium cum maxima voluptate spectant.

1) *Add.* Voyla comme S. Cyprien en parle.
2) *Add.* à savoir de Iesus Christ.
3) que chacun vueille avoir son sens à part et contredire aux autres.
4) ce bourbier de Caphards.
5) se baignant et prenant tout son plaisir avec ses compagnons.

Qua vero fronte testimonia ex Augustino congerit, ut ecclesiae unitatem abrumpere censeatur a papatu defectio? Stylum adversus Donatistas, qui similes fere Anabaptistis erant, stringit Augustinus. Eorum morositate conqueritur ecclesiae corpus scindi, quum se ab ecclesiis avellerent, in quibus fatebantur retineri puram doctrinam: hunc solum alienationis praetextum iactantes, nullum esse baptismum, nisi quem minister suis meritis et sanctitate ratum faceret. Adde, quod levis arrepta fuerat occasio, quum obtenderent episcopis quibusdam fuisse datam veniam abiurationis: et calumniae saepius convicti, pertinaciter non minus quam improbe divortium illud urgebant. [1]) Hac defensione utitur Augustinus, fieri non posse irrita vaticinia, quibus pollicitus erat Deus regnum [pag. 50] suum diffusum iri per totum orbem. Ecclesiam non negabant Donatistae fuisse per omnes terrae plagas propagatam: interea paucorum vitiis offensi, ab eius communione se subduxerant. Nunc pietatis doctrinam, quae in papatu abolita est, Dei invocationem, legitimum cultum, sacra denique omnia [2]) quae pessumdata sunt, restituat Gabriel, ut Augustini patrocinio iuvetur. Sed occurrit sanctus ille vir, et frivolas ineptiarum nebulas discutit. Dilaniari corpus Christi dicit Augustinus, si dispergitur quod ille collegit: cur non ex eodem opere [3]) citas quod iubet cognoscere sponsum et sponsam, ut rite nuptiae celebrentur? Qualis autem additur cognitio sponsi? Ut praedicetur in eius nomine poenitentia et remissio peccatorum ex lege et prophetis. Qualis etiam ecclesiae origo describitur? quod ab Ierusalem manavit per totum orbem vera religio. Adde quod alibi [4]) repudium impurae vestrae synagogae clare denunciat, quum docet Christum, ut est sacrum caput, non posse corpus habere nisi se condignum. Cui respondet quod alibi [5]) dicit: Ad nuptias veniamus, tabulas legamus, et non litigemus. Has facessere iubet Gabriel, dum imaginario ecclesiae titulo contentus, nobis in scriptura acquiescentibus audacter insultat. Quam dissimilis hac in re Augustino? qui Baptistae verba exponens: Non, inquit, [6]) gaudeo propter vocem meam, sed propter vocem [pag. 51] sponsi. Ego sum in audiendo, ille in dicendo: ego sum illuminandus, ille lumen: ego sum in aure, ille in verbo. Sic et apostolus amicus sponsi zelat et ipse, non sibi sed sponso. Metuo, inquit, (2 Cor. 11, 3) ne sicut serpens decepit Evam, sic corrumpantur sensus vestri a castitate quae est in Christo.

1) *Add.* et troubloyent audacieusement toute concorde.
2) les sacremens et tout ordre et police.
3) Tract. 2 in epist. Ioannis.
4) Serm. 2. Dominicae 2 post Epiphaniam.
5) De verbis Apost. Ser. 31.
6) Tract. 13 in Evang. Ioannis.

Si qua in nobis apparent signa pietatis, ea vilipendit Gabriel, quod haereticorum sacrificia Deus non probet. Esne mentis compos, qui quum nuper dixeris omni excusso pudore nos agere vitam beluinam, nunc pietatis et aliarum virtutum speciem nobis concedens, laudem omnem deformes una haereseos nota? Quasi vero aliquam in nobis haeresin demonstraveris: nisi forte Ieremiae verbis, quae mox citas, nos existimes reos peragi: Nolite, inquit ille (23, 16), audire verba prophetarum qui visiones cordis sui loquuntur, et non ex ore meo. Item: Currebant, et non mittebam eos (ib. v. 21). Placet sane conditio, neminem esse audiendum, nisi qui ex ore Domini loquitur. Quid ergo papae fiet? cui commune principium est cum Mahumete, fidem perperam affigi scripturis, sed a spiritus revelatione pendere. Nos autem ex eodem prophetae (23, 28) loco regerimus:[1]) Propheta apud quem est sermo meus, proferat sermonem meum verum. Quid paleis ad triticum? Porro quoniam audet sacrilegus iste proferre horribilem illam Pauli sententiam:[2]) Evanescere in suis cogitationibus [pag. 52] omnes qui Deum cognitum non glorificant: sicut olim Achan hortatus est Iosue (7, 19) ad dandam gloriam Deo, ita si esset sanabilis, libenter eum commonefacerem, ut saltem ad momentum susciperet cogitationem hominis sobrii, quia certe mox eum sui dedecoris puderet.

Sed quoniam in reprobum sensum coniectus videtur, paucis verbis quas in clausula Praefationis evomit calumnias expediam. Quo odiosum reddat Lutheri nomen, et in eius persona totam nostram doctrinam infamet, commemorat quam obscurum, debile et contemptum fuerit exordium: progressu vero temporis exiguas scintillas in magnum incendium erupisse. Quid, obsecro, fecisset Lutherus, cui scintilla tantum, et quidem obscurae lucis, emicuerat? Protulit ergo ingenue quod sciebat, hoc est, paulo plus quam nihil. Attollit tamen cothurnos Gabriel, et Lutherum atrociter accusat, quod secum in plerisque dissideat, quod papam, quem initio reveritus est, habere postea coepit pro Antichristo: purgatorium, quod se credere professus erat, merum figmentum esse dicit: sanctorum denique invocationem, sacrificium missae et fictitios cultus sustulit, tyrannicam legem de caelibatu et confessione abrogavit. Mirum cur non in crimen voces, quod non loquutus etiam fuerit antequam prodiret e matris utero. Plus tibi largior quam sumas. Indulgentias vocabat initio pias fraudes. Inscite omnino: [pag. 53] nempe quia nondum tenebat a profundiore lacuna ortas esse.[1]) Et forte diutius haesisset in hoc luto, nisi eorum stultitia, qui crassissimos quosque errores tunc defendere[2]) conati sunt, fuisset expergefactus. Scite alicubi dicit: Velim nolim, cogunt me adversarii in dies fieri doctiorem. Nempe quum novas subinde absurditates cumularent, cur non aperiret oculos ad consideranda papae mysteria, de quibus ambigere nunquam ausus fuerat? Quod si quidquam astute celasse dicis, ut paulatim et oblique serpendo se insinuaret, qui conveniet haec simulatio cum vehementia, quam tu plus quam violenter exagitas? Deinde si totus flagrabat papae odio, quanto fuisset utilius multiplici impetu repente tonare, qui totum papae regnum horribili modo concussisset? Hoc tamen probare conatur ipsius Lutheri verbis: ut qui confessus sit magni beneficii loco se fuisse ducturum, si quis persuasisset in coena nihil esse praeter panem et vinum, quia videbat quantum hoc papatui incommodaret. Ea bonus interpres sic torquet, tam fuisse pravo affectu, ut praesentem Christum fuerit in coena denegaturus, modo papatui incommodaret. Tune posthac iactare audebis generosos nobilium animos, et simul te nobilem vocare? Si ex clarissima et antiquissima familia esses progenitus, quibus flagitiis coopertus es, tenebras generi tuo poteras inducere. [pag. 54] Nunc quantae stultitiae est, abs re gloriari: quum tam spurcis mendaciis etiam apud subulcos merito possis foetere? Dicit Lutherus se qua parte maxime infestus papae fuisset, in ea fuisse mutum, quia persuasus non erat recta conscientia posse fieri. Hic praestigiator[3]) quod album omnibus apparet, nugando persuadebit atrum esse. Eadem in reliquo contextu impudentia sic in Lutherum invehitur, ut se ipsum vanitatis coarguat. Hoc tantum dicam, certamina conscientiae, quibus virum illum exercuit Deus, claro documento fuisse serio Dei timore praeditum: sicuti eius vita non minus longe a probris tuis abfuit, quam scelesti tui mores ab omni honestate remoti sunt. Nec vero satis prolixe mentitum se putavit, nisi ad mortem usque Lutheri protervjam[4]) suam extenderet. Annotat bonus historicus subitanea morte fuisse consumptum: et causam mortis assignat crapulam ac ebrietatem. Quasi vero non satis superque publicis monumentis refellatur haec falsitas.[5]) Nisi prorsus esses desperatus, dixisses

1) nous luy donnerons contre le museau.

2) *Tale aliquid apud Paulum frustra quaesivimus neque editiones ullum in margine laudant locum. Fortasse respexit ad Act.* 13, 41.

1) *Add.* C'est qu'il se faut racheter du iugement de Dieu par satisfactions.

2) maintenir ric à ric.

3) Ce ioueur de gobelets . . . . par ses momeries fera accroire *etc.*

4) ses gazouillemens.

5) comme si on ne savoit point par tant de livres imprimez comme il a perseveré iusqu'en la fin à invoquer Dieu, ayant eu un mesme loisir de predire sa fin. Voyla que tu gagnes avec ta fausseté.

potius cum Balaam (Num. 23, 10): Moriatur anima mea morte iustorum, quam ex hara [1]) tua sic ausus esses grunnire. Lepore tamen suae dicacitatis hoc deletum iri confidit, dum mortuo insultat qui de proximo papatus interitu vaticinatus, eum reliquerit superstitem. Atqui si papam interroges, fatebitur se in Lutheri doctrina, cuius [pag. 55] acı assidue configitur, nimis vivam efficaciam sent regnum vero suum diuturna tabe putridum q vivum esse cadaver. Etsi autem omnibus let gicis stupidior es, quod tamen maxime formidas, stare denuncio, ut culina tua congelascat. exorcismo tecum transigere volui, quando es e daemoniorum genere quae non possunt nisi in iunio eiici.

1) de ton tect et de ton auge.

DILUCIDA EXPLICATIO

SANAE DOCTRINAE

DE VERA PARTICIPATIONE CARNIS ET SANGUINIS CHRISTI

IN SACRA COENA

AD DISCUTIENDAS HESHUSII NEBULAS.

IOANNE CALVINO AUTORE

CUI ADIECTA EST

RATIO INEUNDAE CONCORDIAE SI VERITAS EXTRA CONTENTIONEM QUAERITUR.

GENEVAE
EXCUDEBAT CONRADUS BADIUS,
M. D. LXI.

DILUCIDA EXPLICATIO SANAE DOCTRINAE DE VERA PARTICIPATIONE CARNIS ET SANGUINIS CHRISTI IN SACRA COENA, AD DISCUTIENDAS HESHUSII NEBULAS.

Ergo haec mihi quae divinitus imposita est conditio patienter ferenda: ut undique protervi, improbi et rabiosi homines [1]) quasi facta conspiratione suam in me praecipue virulentiam evomant. Non parcunt quidem aliis praestantissimis viris, quin et vivos proscindant, et mortuorum nomina lacerent: sed violentiore in me impetu non alia de causa ruunt, nisi quod Satan, cuius sunt mancipia, [2]) quo labores meos ecclesiae Christi utiliores esse videt, eo ardentius ipsos ad me opprimendum instigat. Veteres rabulas [3]) omitto, quorum iam obsoletae sunt calumniae. Nuper emersit Staphylus nescio quis foedus apostata, qui plura in me maledicta evomuit, nunquam verbo lacessitus, quam in alios omnes, qui et eius perfidiam et obscoenos mores, et pravum ingenium depinxerant. Ecce ex altera parte Nicolaus Gallus [4]) bubonis stridorem in me quoque emisit. Tandem prodiit ex alia lacuna Tilemanus Heshusius, de quo homine malo lectores ex re ipsa et eius scriptis ferre iudicium, quam pronunciare quid ipse sentiam.

[pag. 4] O Philippe Melanchthon! Te enim appello, qui apud Deum cum Christo vivis, nosque illic exspectas, donec tecum in beatam quietem colligamur. Dixisti centies, quum fessus laboribus et molestiis oppressus caput familiariter in sinum meum deponeres: Utinam utinam moriar in hoc sinu. Ego vero millies postea optavi nobis contingere ut simul essemus. Certe animosior fuisses ad obeunda certamina, et ad spernendam invidiam, falsasque criminationes pro nihilo ducendas fortior. Hoc quoque modo cohibita fuisset multorum improbitas, quibus ex tua mollitie, quam vocabant, crevit insultandi audacia. Ac Staphyli quidem latratus abs te sunt graviter refutati. De Gallo privatim apud me conquestus, cuius rei testes sunt literae manu tua scriptae, eius et similium insolentiam compescere neglexisti. Nec vero quid aliquando mihi scripseris, oblitus sum. Verba ipsa adscribam: S c i o [1]) *te pro tua excellenti prudentia ex scriptis adversariorum tuorum iudicare, quales sint eorum naturae, et quod intueantur theatrum.* [2]) Verum quid ego ad haec responderim recordor, et ipsa quoque verba meae epistolae adscribam: R e c t e [3]) quidem et prudenter admones id sibi unum nostros antagonistas proponere, ut se theatro venditent. Quanquam autem sua opinio longe eos, ut spero et credibile est, frustrabitur, tamen ut totius mundi plausum referant, eo nos maiore studio ad coelestem ἀγωνοθέτην, sub cuius oculis certamus, intentos esse decet. Quid? An sacer angelorum consessus, qui et suo favore nos excitant, et viam strenue agendi praemonstrant suo exemplo, pigrescere vel cunctanter pedes movere sinet? Quid totus sanctorum patrum chorus? an nullos addet stimulos? Quid [pag. 5] porro Dei ecclesia quae in mundo versatur? Quum eam sciamus, et votis nobiscum pugnare, et exemplo nostro animari, an nihil

---

1) bestes furieuses et cruelles.
2) les estaffiers.
3) ces vieux renards.
4) le coq. — *De Nic. Gallo (Hahn) Cothano olim scholae Mansfeldicae rectore, tum Ratisbonae et Wittembergae concionatore, post bellum Smalcaldicum Flacianae partis contra Melanchthonem, Osiandrum, Maiorem et ipsum Calvinum acerrimo signifero* († 1570) *v. omnino Herzogii Encycl.* IV. 639. *Idem opus* (XXI. 152) *tibi exhibebit Frid. Staphylum Osnabrugensem, per aliquod tempus professorem theol. Regiomontanum, qui tamen a.* 1553 *ad castra pontificia transiit et* 1564 *Ingolstadtii obiit universitatis curator.*

---

1) *Epp. Calvini impressae. Gen. p.* 162. *Laus. p.* 341. *Han. p.* 382. *Amst. p.* 100.
2) et à quel eschaffaut c'est qu'ils se dressent.
3) *Epp. impressae Gen. p.* 162. *Laus. p.* 352. *Han. p.* 394. *Amst. p.* 100.

apud nos valebunt eius suffragia? Meum vero sit hoc theatrum, cuius approbatione contentus, quamvis me totus mundus exsibilet, animo nunquam deficiam: tantum abest ut insulsis clamoribus invideam, si mustacea gloriola in obscuro angulo ad breve tempus fruantur. [1]) Quid plausibile sit mundo vel odiosum me non latet: [2]) sed mihi nihil pluris est quam praescriptam a magistro normam sequi. Nec dubito quin haec ingenuitas piis et sanis gratior tandem futura sit, quam flexibilis et mollis docendi ratio, quae inanem metum prae se ferat. Quod te Deo et ecclesiae debere agnoscis, obsecro te ut quam primum solvas. Neque in hanc partem insisto, quod partem invidiae in te exonerans tantundem me levatum iri confidam. Quin potius, si liceat, quidquid in te oneris iam incumbit, pro meo in te amore et observantia paratus forem in meos humeros suscipere. Sed tuum est expendere, ut ego monitor non accedam, nisi dubitatione pios omnes qui te respiciunt, mature liberaveris, te vix unquam solvendo fore. Adde etiam, quod nisi serum hoc et vespertinum gallicinium [3]) te expergefaciat, pigrum omnes merito clamabunt. Quod autem de pollicitatione eum appello, causam mihi praebuerat his verbis: *Audio*[4]) *nunc ἀλεκτρυόνα ἐν ὄχθῃ Ἴστρου ποταμοῦ magnum volumen στηλιτευτικὸν contra me cudere: quod si edetur, decrevi respondere simpliciter et sine ambiguitate: eumque laborem debere me Deo et ecclesiae iudico. Nec in hac senecta pertimesco ex silia et alia pericula.* Hoc quidem et ingenue et viriliter: sed aliis literis satis [pag. 6] confessus erat, se pro ingenita mansuetudine pacis et otii esse cupidum. Verba sunt: *Quod*[5]) *vero proximis literis me hortaris ut reprimam ineruditos clamores eorum qui renovant certamen περὶ τῆς ἀρτολατρείας, scito quosdam praecipue odio mei eam disputationem movere, ut habeant plausibilem causam ad me opprimendum.* Hic idem fovendae quietis amor obstitit, quominus libere de aliis rebus dissereret, quarum explicatio vel insuavis erat lautis palatis, vel perversis iudiciis obnoxia. Caeterum quantopere sancto viro displicuerit istorum hominum [6]) importunitas, qui adhuc in nos bacchari non desinunt, ex alio loco dilucide patet. Postquam enim de refutatis Serveti blasphemiis mihi gratulatus est, et ecclesiam nunc et ad posteros gratitudinem debere et debituram, seque meo iudicio prorsus assentiri testatus est, addiditque has esse maximas res et cognitu apprime necessarias, iocose tandem, ut de frivolis nugis attexit: *Haec* [1]) *nihil πρὸς τὴν ἀρτολατρείαν.* Wormatia autem mihi scribens, deplorat [2]) quod vicini Saxones, qui missi fuerant collegae, exhibita ecclesiarum nostrarum condemnatione, discesserant: et adiungit: *Nunc*[3]) *domi triumphos agent tanquam de Cadmaea victoria.* In alia vero epistola, implacabilis eorum vesaniae furorisque pertaesus, non dissimulat se cupere mecum esse. [4])

Haec postrema nihil ad Staphylum, qui meritorium quaestum ex linguae protervia apud Antichristum romanum facit, et ex professo in stabilienda eius tyrannide coelum terrae Gigantum more permiscet. Nec vero tanti mihi est hic nebulo, [5]) cui turpis defectio a fide nihil pudoris reliquum fecit, ut in refellendis eius [pag. 7] maledictis multum operae ponendum censeam. Hypothesis in qua proram et puppim causae suae locat, palam detegit profanum omnis religionis contemptum. Totam enim quam profitemur doctrinam hoc solo nomine suspectam esse vult, adeoque infamem reddere conatur, quia ex quo profligatis tenebris papatus rursum emersit aeterna Dei veritas multi quoque errores suborti sunt, quos renascenti evangelio fert acceptos. Quasi vero litem hanc non Christo potius et Apostolis quam nobis intendat. Nunquam diabolus tam impotenter grassatus fuerat, hominum et corpora et animos vexando, quam ubi effulsit coelestis et salutifera Christi doctrina. Calumnietur ergo Christum venisse, ut qui prius sani erant daemoniacos redderet. Incredibilis errorum colluvies paulo post novam evangelii promulgationem exundare coepit in toto orbe. Garriat conductitius papae rhetor Staphylus ex evangelio tanquam ex scaturigine fluxisse. Certe si quos leves et erraticos spiritus percellat hac tam futili calumnia, non titubabunt quorum cordibus infixa fuerit Pauli admonitio: Necesse est haereses esse, ut qui probati sunt manifesti fiant (1. Cor. 11, 19). Cuius rei insigne est ipse documentum: quia belluinus eius furor, quem satis apparet iustam esse perfidiae mercedem, pios omnes in sincero Dei timore confirmat. Susque deque est homini spurco et plane Epicureo coelestis doctrinae reverentiam evelli ex omnium animis. Imo huc tendunt eius conatus, non tantum ut vilescat omnis religio sed excutiatur etiam eius cura et studium. Ergo non tantum sua vanitate ultro concidit eius improbitas, sed bonis omnibus detestabilis est cum suo autore. Interea falsum [pag. 8] invidiae crimen, quo nos obruere voluit, in eius caput retorquere promptum est. Multi perversi errores his quadra-

1) pour estre là perfumez d'une gloire d'une nuict en leurs trous tenebreux.
2) ie ne puis savoir.
3) ce dernier chant du Coq. (*Alludit ad nomen viri.*)
4) *Ex eadem epistola quam supra allegaverat.*
5) *Epp. Calvini ed. Gen. p.* 148. *Laus. p.* 306. *Han. p.* 341. *Amst.* 92.
6) de ces canailles.

1) *Ex eadem epistola modo laudata.*
2) Ceux de Wormasse m'escrivans desplorent etc. (!)
3) *Haec in epp. a nobis inspectis non exstant.*
4) *Tale aliquid legitur in epistola supra laudata Not.* 5.
5) un tel pendard.

ginta annis exorti sunt, et subinde pullularunt alii post alios: nempe, quia videbat Satan, fulgente Christi evangelio evanescere praestigias quibus mundum diu fascinaverat, suos omnes impetus contulit machinasque omnes exseruit totum denique Acheronta, vel ad evertendam Christi doctrinam, vel ad frangendum eius cursum. Atque hoc modo non parum comprobata fuit Dei veritas, quod tam violenter impetita fuerit Satanae mendaciis. Quum ergo tot impiorum dogmatum insultus certitudinem concilient nostrae doctrinae, quid in ea foedanda sputis suis [1]) proficiet Staphylus, nisi forte apud homines volaticos, qui sibi eripi ultro cupiunt omne boni et mali discrimen? Quaero tamen an tot errorum, de quibus ad nos gravandos magnos sonitus facit, nulla ante natum Lutherum facta fuerit mentio. Atqui multos ipse commemorat, quibus statim a primordio turbata fuit ecclesia. Si obiectum fuisset apostolis progenitas fuisse ab illis [2]) omnes sectas quae repente tunc ebullierant, an nulla illis fuisset defensio? Quaecunque vero illis concessa fuerit a Staphylo, nobis certe etiam communis erit. Hoc autem facilior nobis erit ratio ad diluendum convicium, quod deliria, quibus olim evangelii lucem obtenebrare conatus est Satan, magna ex parte hodie silent. Certe vix decima pars renovata fuit. Quando se venalem prostituit Staphylus, si quis eum pluris conducat quam papa, an non pro illius libidine Christo exprobraret, quoties in medium prodit eius evangelium, innumeros secum errores trahere, vel ex se gignere? [pag. 9] nunquam tamen magis turbatum fuisse orbem perversis et impiis dogmatibus quam primo eius adventu? Atqui Christus ipse, aeterna Dei veritas, satis absque nostro patrocinio se absolvet. Interea haec distinctio adversus putidam criminationem abunde sufficiet, perperam adscribi Christi servis quidquid fermenti purae illorum doctrinae per suos ministros aspergit Satan: ideoque si de hac causa recte iudicare placet, semper videndum esse unde error trahat originem. Ex quo coepit Lutherus movere papatus camarinam multa hominum et opinionum portenta repente exstiterunt. An Munzeriani, [3]) Anabaptistae, Adamitae, Stebleri, Sabbatharii, Clancularii, quidquam habuerunt Luthero affine, ut censeri debeant eius discipuli? An suo unquam suffragio eos levavit? An subscripsit absurdissimis commentis? Imo quanta potuit vehementia illis se opposuit, ne longius serperet contagio. Prudenter etiam statim deprehendit quam noxiae essent pestes. Et adhuc grunniet hic porcus errores qui nostro labore profligati sunt, quum secure quiesceret totus papalis clerus, a nobis profectos esse? Quod si obduruit in sua impudentia, ne pueros quidem sua futilitate posthac decipiet, quin statim videant omnes, malorum, a quibus alienissimi sumus, culpam falso et iniuste in nos conferri. Iam quum palam omnibus constet, nec Lutheri, nec cuiusquam nostrum suffragatione fuisse adiutos quicunque fanatico spiritu abrepti impios et detestandos errores sparserunt, certe nihilo magis eorum impietate nos gravari aequum est, quam olim sustinere debuit Paulus ex Hermogene [1]) et Phileto (2. Tim. 2, 17), qui iactabant resurrectionem esse factam, ne qua amplius spes restaret.

[pag. 10] Quos porro errores recenset, ex quibus toti nostrae doctrinae ignominia confletur? Quam improbe mentiatur contra alios, referre supersedeo. Sectae unius nomen a se confictum mihi imponit. Energicos enim esse tradit, qui virtutem duntaxat corporis Christi in coena esse volunt, non corpus ipsum. Philippum tamen Melanchthonem mihi socium adiungit, ac utriusque rei meos contra Westphalum libros testes citat: ubi reperient lectores vero Christi corpore, quod pro nobis crucifixum est, animas nostras pasci in coena: imo spiritualem vitam ex corporis ipsius substantia in nos transfundi. Si arcana spiritus virtute corpus Christi in cibum nobis dari trado, an ideo nego coenam communicationem esse corporis? En quibus stercoribus os suis patronis oblinat [2]) Prodigiosum aliud nomen, quo maculam mihi inureret, fabricavit. Vocat enim Bisacramentalem. Verum si hoc vult haberi crimen quod duo tantum sacramenta a Christo tradita esse assero, probare in primis necesse fuerat Christum septuplicis, ut papistae loquuntur, numeri esse autorem. Septem sacramenta papistae obtrudunt. Ego non nisi duo reperio quae Christus nobis commendaverit. Vel probet Staphylus oportet, tertium et reliqua a Christo manasse, vel quod rectum est nos sentire et loqui sinat: nec verborum ampullis confidat nos se facturum haereticos, qui certa et dilucida filii Dei autoritate nitimur. In novis Manichaeis numerat Lutherum, Melanchthonem, me, et multos alios: deinde, quo longior sit catalogus, iterum repetit Manichaeos et Marcionitas Calvinianos. Facile quidem est convicia haec quasi lapides pedibus obvios adversus innoxia capita proiicere. [pag. 11] Causas tamen assignat cur nos Manichaeis compareet: sed quas partim a cinaedo quodam partim a cynico scurra desumpsit. Quum ergo vanissima figmenta eructet, in me purgando laborare quid attinet? Placet tamen quae ab ipso tandem additur conditio: nempe ut meus de Praedestinatione liber contro-

1) comme s'il luy rottoit en face.
2) *Beza et Amst. male:* aliis.
3) ceux de Munster.

1) *In hoc nomine memoria Calvinum fefellit; quum Hymenaeum dicere vellet occurrit ei Hermogenes cuius in eadem epistola* 1, 15 *fit mentio.*
2) Voila de quelle ordure c'est qu'il perfume ces Messieurs qui luy prestent faveur.

versiam dirimat quia inde perspicere facile erit quales ex labrusca staphyli nascantur.[1])

Venio nunc ad Gallum, vel Bubonem,[2]) qui me infausto suo rostro corruptorem pronunciat Augustanae confessionis, quia negem in sacra coena fieri nos participes substantiae carnis et sanguinis Christi. Atqui plus centies occurrit in scriptis meis, adeo me non reiicere substantiae nomen, ut ingenue et libenter profitear spiritualem vitam incomprehensibili spiritus virtute ex carnis Christi substantia in nos diffundi. Ubique etiam admitto, substantialiter nos pasci Christi carne et sanguine: modo facessat crassum de locali permixtione commentum. Quid igitur? An quia gallo[3]) cristam in me erigere libuit, terrore attonitae erunt omnium mentes, ut nihil iudicent? Ego vero ne sim ridiculus, a longa refutatione eius scripti supersedeo, quod autorem suum non minus insulsum esse prodit quam stolida audacia ebrium. Certe non fuisse tunc mentis compotem aperte clamitat.

Quid vero Tilemano Heshusio faciam? qui superba et sonora verborum copia magnifice instructus, flatu suo prostratum iri confidit quidquid impetum suum moratur. Dicunt etiam boni viri quibus propius notus est, alia fiducia esse inflatum: quod gloriam sibi ex paradoxis et opinionum absurditate praecipue quaerendam [pag. 12]. esse decreverit. Forte quia illuc eum rapit naturae intemperies, vel quod videt in moderata docendi ratione nullum sibi laudis gradum relinqui, quum tamen ambitione totus ad insaniam usque flagret. Certe in suo libello turbulenti se ingenii hominem, praecipitis etiam audaciae et temeritatis esse prodit. Ex praefatione pauca tantum attingam, quae gustum lectoribus praebeant. Idem prorsus facit quod Cicero ineptos sui temporis rabulas fecisse narrat, ut plausibili aliquo exordio, quod ex veteri aliqua oratione furati erant, coronae exspectationem moverent. Ita bonus hic scriptor, occupatis lectorum animis, colligit ex magistro suo Melanchthone aptas et concinnas sententias, quibus se in gratiam insinuet, vel aliquid maiestatis acquirat: ac si vel purpuram indueret simia, vel asinus leonis pelle se obtegeret. Concionatur de ingentibus suis periculis, qui semper non minus secure, quam laute, delicias suas coluit. Praedicat multiplices aerumnas, qui cum largos thesauros habeat domi repositos, semper amplis stipendiis suas operas vendiderit, omnia tamen solus ingurgitat.[4]) Verum quidem est, quum multis locis tranquillum nidum figere voluerit, saepius propria inquietudine fuisse excussum. Sic Gosslaria, Rostochio, Heidelberga, Brema pulsus, Magdeburgum nuper concessit. Ac laudi quidem danda essent exsilia, si pro constanti veritatis confessione solum vertere saepius coactus esset: sed quum homo inexplebili ambitione plenus, contentionibus et rixis deditus, immani vero ferocia ubique fuerit intolerabilis, non est cur queratur aliorum iniuria se fuisse vexatum, qui sua importunitate molestias homini delicato graves exhibuit. Interea [pag. 13] tamen provide sibi cavit, ne damnosae essent migrationes. Quin etiam divitiae ipsum magis animosum reddunt. Postea vastam barbariem deplorat, quae videtur impendere. Quasi vero ulla maior aut truculentior, quam eius et similium metuenda sit. Ne longius petatur probatio, paulisper expendant lectores quam atrociter Philippum Melanchthonem suum praeceptorem, cuius memoriam sancte revereri debuerat, sugillet ac laceret. Abstinet quidem a nomine: sed quos intelligit[1]) doctrinae nostrae suffragari, qui doctrina et autoritate clarent in ecclesia, et qui summi sunt theologi? Quanquam ne coniecturis agendum sit, probrosis elogiis Philippum ita digito monstrat, ut videri possit data opera materiam eius traducendi in scribendo libro captasse. Age, non potuit verecundius tractare suum praeceptorem quam perfidiam et sacrilegium obiectando. Neque enim dubitat eum fallaciae reum facere, quod ambiguis vocibus ludat, ut parti utrique gratificetur, et Theramenicis artibus[2]) componere dissidium hoc tentet. Gravius quod postea sequitur, perniciosissimo crimine se foedissime contaminasse, ut confessio fidei, quae lucere in ecclesia debet, extingueretur. En pia discipuli gratitudo non modo erga eum ex quo didicit si quid habet, sed erga hominem tam praeclare de tota ecclesia meritum! Mihi porro quam vere obiiciat meis argutiis perplexam reddi hanc disputationem, ex ipsa causae actione melius patebit. Epicureum vero dogma vocare quo sacrae coenae mysterium non minus religiose quam utiliter explicamus, quid aliud est quam obscoena maledicendi licentia cum ganeonibus et lenonibus certare? Epicurismum quaerat ipse in suis moribus. [pag. 14] Certe et frugalitas nostra, et assidui pro ecclesia labores, et in periculis constantia, et sedulitas in obeundo munere, et indefessum in propagando Christi regno studium, et in asserenda pietatis doctrina integritas, seria denique in meditatione vitae coelestis exercitatio testabitur nos a profano Dei contemptu longissime abesse: cuius utinam hic Thraso[3]) non sibi esset conscius. Sed de homine plura quam statueram.

1) quels aigrets naissent d'une vigne si sauvage.
2) Ie reviens maintenant au Coq ou plustost Chathuant.
3) ce maistre Coq.
4) Il met en avant ses courvées infinies luy qui, encores qu'il ait ses bouges pleines en sa maison, pour cela n'a-il laissé de vendre tousiours au double sa besongne, voire pour engouler tout cela luy seul.

1) mais que veut-il que l'on entende par ceux etc.
2) avec des tours de passe-passe.
3) ce maistre cuisinier.

Omisso igitur illo, causam breviter excutere in animo est, quando accuratius cum eo disputare supervacuum foret. Etsi enim ostentationis aliquid prae se fert, nihil tamen aliud quam veteres nugas Westphali et similium quisquilias sua magniloquentia ventilat. De omnipotentia Dei, de fide simpliciter verbo eius habenda et subigenda humana ratione praeclare concionatur, ut ex melioribus didicit, in quorum numero me quoque esse existimo. Nec dubito, ut est pueriliter in sua gloria stolidus, quin se putet Melanchthonem cum Luthero repraesentare: quia ex altero flosculos inepte mutuatur: alterius vehementiae, quia melior esse aemulus non potest, substituit bombos et crepitus. Atqui neque de immensa Dei potentia nobis disceptatio est: et mysterium coenae me non humana ratione metiri, sed admiratione prosequi, scripta omnia mea declarant. Quicunque hodie pro ingenua veritatis defensione strenue certant, me libenter in societate admittent. In tractando sacrae coenae mysterio fidem me non abrogare Dei verbo re ipsa probavi: ut contra vociferando Heshusius duntaxat malitiae suae et ingratitudinis, non absque gravi offensione, testes faciat omnes bonos. Quod si a vagis istis et quasi ludibundis [pag. 15] velitationibus trahatur ad seriam causae disceptationem, paucis res expedietur. Nam quod principum ignaviam obstaculo esse causatur, ne pacandis dissidiis cogatur pia synodus, utinam ne ipse cum similibus furiis omnes concordiae aditus obstrueret. Quod nec ipse paulo post dissimulat, dum expedire negat ullam inter nos disceptationem institui. Quaenam igitur pia synodus reperietur eius arbitrio, nisi in qua ducenti sodales, aut circiter, bene saturi, quo zelus eorum sit ferventior, pro more inter eos pridem trito, nos papistis deteriores et magis exsecrandos esse pronuncient? Haec est confessio quam exigunt: reiecta omni cognitione, obstinate tueri quod illis temere excidit commentum. Certe quamvis diabolus horribili modo fascinaverit eorum mentes, superbia tamen magis quam errore tam pertinaciter doctrinam nostram ab illis oppugnari, perspicue apparet. Verum quia se ecclesiae patronum esse obtendit, atque ut fallaci larva decipiat simplices, subinde sibi arrogat communem omnium qui recte docent personam: scire velim quorum mandato patrocinium hoc susceperit. Ubique haec verba crepat: Nos docemus: Haec nostra sententia: Ita loquimur: Sic asserimus. Legatur farrago [1]) quam coacervavit Westphalus, mira illic repugnantia occurret. Ac ne longius petamus exemplum, audacter affirmat Westphalus corpus Christi dentibus atteri, suoque suffragio confirmat, quod in palinodia Berengarii apud Gratianum legitur. Hoc Heshusio non placet, qui vult ore comedi, nec tamen attingi dentibus, illosque crasse edendi modos valde improbat. Perinde tamen suum illud Asserimus inculcat, ac si procurator esset universitatis. [pag. 16] Et tamen bonus Ihenae alumnus identidem argutias, sophismata, imo praestigias mihi exprobrat: ac si quid vel flexiloquum vel ambiguum, vel quovis modo obscurum esset in mea loquendi ratione. Quum substantialiter Christi carnem et sanguinem nobis offerri et exhiberi in coena dico, simul modum designo, quod [1]) Christi caro nobis sit vivifica: quoniam Christus incomprehensibili spiritus sui virtute ex substantia carnis suae vitam in nos transfundat, quae illi propria est: ut ipse in nobis vivat, eiusque vita nobis sit communis. Cui persuadebit Heshusius in hoc tam luculento sermone esse ullum sophisma, ubi et populariter loquor, et eruditis auribus satisfacio? Tantum facessant futiles, quibus causam obscurat, calumniae, de re mox transactum fuerit. Postquam omnes suas ampullas efflaverit Heshusius, in hoc cardine tota vertitur quaestio: Tollatne corporis Christi substantiam e sacra coena qui negat corpus ipsum ore comedi? Cominus hominem aggredior aperto marte, qui negat substantiae carnis Christi nos fieri participes, nisi eum ore comedamus. Sic enim loquitur, ipsam quoque substantiam carnis et sanguinis ore hauriendam. Ego vero communicationis modum definio sine ambagibus, Christum pro immensa et admirabili sua potentia efficere ut secum in eandem vitam coalescamus, nec tantum applicare nobis passionis suae fructum, sed vere nostrum fieri, ut bona nobiscum sua communicet, ideoque nos sibi coniungere, sicut membra et caput corpus unum efficiunt. Atque hanc unitatem non ad essentiam divinam restringo, sed pertinere affirmo ad carnem et sanguinem: quia non simpliciter dictum sit. Spiritus [pag. 17] meus vere est cibus, sed caro mea: nec simpliciter etiam dictum sit: Divinitas mea vere est potus, sed sanguis. Ad haec carnis et sanguinis communicationem non tantum interpretor de communi natura, quod Christus homo factus iure fraternae societatis nos Dei filios secum fecerit: sed distincte affirmo, quam a nobis sumpsit carnem, eam nobis esse vivificam, ut nobis sit materia spiritualis vitae. Illamque Augustini sententiam libenter amplector: Sicut ex costa Adae creata fuit Eva, sic ex Christi latere fluxisse nobis vitae originem et principium. Etsi autem signum discerno a re signata, non tamen trado nudam et umbratilem figuram esse, sed articulate pronuncio panem certum esse pignus communicationis cum carne et sanguine Christi quam figurat: quia Christus ne-

1) le fagotage.

1) *Sic editiones omnes. Gallus legit:* quo.

que pictor sit, neque histrio, neque Archimedes [1]) quispiam, qui inani tantum obiecta imagine oculos pascat, sed vere et re ipsa praestet quod externo symbolo promittit. Inde constituo panem quem frangimus vere communicationem esse corporis Christi. Quia autem haec Christi cum membris suis coniunctio ex incomprehensibili eius virtute pendet, mysterium hoc, quod sentio et agnosco captu mentis meae esse superius, admirari non pudet.

Hic tumultuose insurgit Thraso [2]) noster, magnaeque impudentiae et sacrilegae audaciae esse clamitat, apertam Dei vocem corrumpere, quia dictum sit: Hoc est corpus meum, ac proinde facere, ac si quis negaret filium Dei esse hominem. Ego autem regero, hac lege ipsum esse anthropomorphitam, si crimen sacrilegae audaciae effugere velit. Nulla enim absurditate [pag. 18] vult nos moveri, ut syllabam unam in verbis mutemus. Quia ergo Deo scriptura palam tribuit pedes, manus, oculos, aures, solium et scabellum pedum, sequitur ipsum corporeum esse. Quia in cantico Mariae dicitur vir bellicosus (Exod. 15, 3), fas non erit concinna ulla expositione asperum hunc loquendi modum mitigare. Cothurnos suos quantumvis attollat [3]) Heshusius, reprimi tamen eius insolentiam tam valido firmoque argumento necesse est. Arca foederis clare vocatur Deus exercituum, et quidem tanta asseveratione, ut propheta (Psal. 24, 8) emphatice exclamet: Quis est iste rex gloriae? Iehova ipse est rex exercituum. Hic non dicimus inconsiderate prophetam effutire quod primo intuitu videtur absurdum, sicut improbe blaterat hic nebulo: sed postquam reverenter amplexi sumus quod dicit, non minus pie quam apte interpretamur nomen Dei transferri ad symbolum, quia individua sit huius cum re et veritate connexio. Imo generalem hanc tenere regulam in omnibus sacramentis non humana tantum ratio cogit, sed pietatis sensus et perpetuus scripturae usus ita dictat. Nemo tam rudis est, vel insipidus, qui nesciat in sacramentis omnibus spiritum Dei per prophetas et apostolos peculiari uti loquendi forma. Hac de re quisquis controversiam movebit, ablegandus est ad prima elementa. Vidit Iacob Deum exercituum scalae insidentem. [4]) Vidit Moses tum in rubo ardenti, tum in flamma montis Horeb. Si mordicus retinetur litera, quomodo visus est Deus qui est invisibilis? Disquisitionem repudiat Heshusius: nec aliud affert remedium, quam ut clausis oculis fateamur Deum visibilem esse et invisibilem. Atqui solutio sponte [pag. 19] occurrit et dilucida, et pietati consentanea, denique necessaria, Deum nunquam visum esse qualis est, verum pro fidelium captu manifesta praesentiae suae signa dedisse. Ita autem minime excluditur divinae essentiae praesentia, quum Dei nomen metonymicos symbolo aptatur, quo Deus se vere, nec figurative tantum, sed substantialiter repraesentat. Columba vocatur spiritus (Matth. 3, 13): an proprie, ut Christus alibi pronunciat Deum esse spiritum (Ioann. 4, 24)? Certe manifestum discrimen se profert: quia etsi vere tunc et essentialiter adfuit spiritus, visibili tamen symbolo praesentiam et virtutis et essentiae suae spectandam exhibuit. Quam vero nequiter criminetur Heshusius nos fingere corpus symbolicum, hinc liquet, quod nemo verecunde colligat symbolicum spiritum fuisse conspectum in baptismo Christi, quia vere sub symbolo aut externa columbae specie apparuit. Fatemur ergo corpus idem quod crucifixum fuit, nos in coena comedere: quamvis metonymica sit, quod ad panem, loquutio, ut vere dici possit symbolice esse verum Christi corpus, cuius immolatione reconciliati sumus Deo. Etsi autem in his verbis nonnulla est diversitas: Panis est signum corporis, vel figura, vel symbolum, vel: Panis significat corpus, vel metaphorica, vel metonymica, vel synecdochica est appellatio, de summa tamen rei optime convenit: ut putide nugentur Westphalus et Heshusius nodum in scirpo quaerentes. Et hic desultor [1]) paulo post: Qualiscunque sit verborum varietas, nos tamen omnes idem prorsus sentire, me vero solum involucris fallere simplices. Sed ubi involucra, quibus reiectis vult meam fallaciam deprehendi? nisi forte ex sua facundia novum perspicuitatis genus nobis depromat, quo melius patefiat [pag. 20] quod iactat in mea sententia esse implicitum. Interea nos simul omnes indigne gravat, ac si doceremus panem signum esse absentis corporis: quasi non articulate pridem commonefecerim lectores de absentia duplici: ut sciant corpus Christi abesse quidem loco, sed spirituali eius participatione nos frui: quia omnem distantiam superet divina eius virtus. Hinc conficitur, neque de praesentia, neque de esu substantiali, sed tantum de utriusque modo esse certamen: quia localem praesentiam non admittimus, nec crassum vel brutum potius esum, de quo sic ad verbum garrit Heshusius: Christum, quoad humanam naturam, corporis et sanguinis substantia in terris praesentem esse, ut non solum fide a sanctis, sed etiam ore corporaliter sine fide ab impiis comedatur. Ut nondum absurditates attingam: ubi expressus Dei sermo, lydius lapis? Certe non invenietur in hac barbarie. Videnda tamen est explicatio quam sufficere posse confidit ad os Calvinistis obstruendum: quum ita sit insipida, ut multis quoque os ad reclamandum

1) un mathematicien.
2) vaillant combatant.
3) qu'il s'escarmouche tant qu'il voudra.
4) appuyé sur le sommet de l'eschelle.

1) ce voltigeur.

aperiat. Purgat se et partis suae ecclesias, quibus errorem de transsubstantiatione a nobis obiici mentitur. Neque enim si multa sunt illis communia cum papistis, ideo sine exceptione simul utrosque miscemus. Quin potius pridem ostendi: papistas in suis deliriis aliquanto esse modestiores et magis sobrios. Quid autem ipse? Quia verba iunguntur contra naturae ordinem, τὸ ῥητὸν recte defenditur, ut panis proprie sit corpus. Ergo ut verba rei sint consona, contra naturae ordinem proferri oportet. Postea diversas loquendi formas excusat, dum asserunt corpus sub pane, vel cum pane esse. Sed cui persuadebit sub pane esse, nisi [pag. 21] quatenus panis est signum? Cui etiam persuadebit non esse adorandum panem, qui proprie sit Christus? Nam loquutiones dicit esse improprias: Corpus esse in pane, vel sub pane: quia verbum substantiale[1]) propriam et genuinam significationem obtineat in unione panis et Christi. Frustra igitur consequentiam refutat: Corpus est in pane, ergo panis est adorandus: quam ipse ex proprio cerebro excudit. Sic enim semper ratiocinati sumus: Si Christus est in pane, esse sub pane adorandum. Nunc vero multo magis ratiocinari licet: Adorandum esse panem, si vere et proprie est Christus. Elabi quidem se putat, quod non sit hypostatica unio. Sed quis tantum iuris concedet centum vel mille Heshusiis, ut adorationem alligent quibus visum fuerit vinculis? Certe tam frivolo cavillo nullius sani hominis conscientia acquiescet, panem, quamvis sit vere et proprie Christus, non esse adorandum quia non sit una hypostasis. Statim enim occurret exceptio, eandem rem esse ubi unum de altero substantialiter praedicatur. Neque enim docetur Christi verbis quid pani accidat: sed plane, si Heshusio eiusque sodalibus creditur, et absque ambiguitate, asseritur panem esse corpus Christi, et proinde Christum ipsum. Imo de pane plus affirmant quam de humana Christi natura liceat. Quam prodigiosum vero est, plus honoris pani deferre quam sacrae Christi carni? Cui recte non conveniet quod de pane recipi flagitant: nempe ut proprie sit Christus. Neget licet se μετουσίαν[2]) fingere, hoc tamen semper extorquebo: Si proprie panis est corpus, unum idemque esse cum corpore. Interea quod Irenaeo subscribit, duas in coena res esse diversas, terrenam [pag. 22] et coelestem, nempe panem et corpus: non video qui convenit cum hac fictitia identitate, quam etsi verbo non exprimit, tamen obtrudit re ipsa: quia nisi de eodem dici non potest: Hoc est hoc, vel: Hoc est illud. Eadem est ratio localis inclusionis quam se repudiare simulat Heshusius: quia nec loco continetur Christus, et pluribus locis simul esse potest.

1) le mot substantiel d'Estre.
2) *Gallus:* consubstantiation.

Ab hac suspicione quo se purget, dicit non tantum proprie, vere et realiter, sed etiam definitive, panem esse corpus. Si respondeam, me mirari quid haec sibi velint pugnantia inter se portenta, clypeum Aiacis, cui iam boni illi Luperci sodales assueverunt, opponet, rationem esse fidei inimicam. In quo facile assentior, si ipse animal est rationale. Sed quum tres rationis gradus considerandi sint, praecipiti insania omnes uno saltu transvolat. Nobis ingenita est naturaliter ratio, quae sine Dei iniuria damnari non potest: sed ea suos habet fines, quos si exsuperat, evanescit. Cuius rei triste documentum est in lapsu Adae. Altera ratio vitiosa est, praesertim in natura corrupta: dum mortalis homo res divinas, quas suspicere debuerat, suo iudicio vult subiicere. Haec ratio mentis est ebrietas, vel dulcis insania, cui aeternum est dissidium cum obedientia fidei: quando nobis stultescere apud nos necesse est, ut incipiamus Deo sapere. Ergo a coelestibus mysteriis facessat haec ratio, quae nihil aliud est quam mera fatuitas: arrogantia vero comite usque ad insaniam transscendit. Tertia autem ratio est, quam et spiritus Dei et scriptura nobis dictat. Omni autem proiecto discrimine, Heshusius sub praetextu humanae rationis secure damnat quidquid phrenetico mentis suae somnio adversum est. [pag. 23] Exprobrat rationi nos plus deferre quam Dei verbo. Quid, si nullam rationem adducimus, nisi ex verbo Dei sumptam et in eo fundatam? Ostendat nos in Dei mysteriis profano more philosophari, coeleste regnum metiri nostro sensu, spiritus sancti oracula subiicere carnis iudicio, non admittere nisi quod prudentiae nostrae arridet. Atqui longe aliter res habet. Quid enim rationi humanae magis repugnat, quam animas creatione immortales vitam mutuari a carne mortali? Hoc asserimus. Quid terrenae prudentiae minus consentaneum, quam carnem Christi vim suam vivificam e coelo ad nos usque diffundere? Quid magis alienum a nostro sensu, quam panem corruptibilem et caducum spiritualis vitae indubium esse pignus? Quid magis a philosophia remotum, quam filium Dei, qui secundum humanam naturam in coelo est, sic habitare in nobis, ut quidquid ei a patre datum est, nobis sit commune, adeoque ut immortalitas, qua donata est eius caro, nostra sit? Haec omnia clare testamur: quum Heshusius non nisi suum delirium urgeat: Carnem Christi comedi ab incredulis, nec tamen esse vivificam. Quod si nulla ab eo creditur esse ratio extra philosophiam, ex brevi syllogismo discat:

Quisquis analogiam signi et rei signatae non observat, animal est immundum, ungulam non findens.
Qui panem asserit vere et proprie esse Christi corpus, analogiam signi et rei signatae evertit:
Ergo qui asserit panem esse proprie corpus, animal est immundum, non findens ungulam.

Atque ex hoc syllogismo cognoscat, etiam si nulla sit in mundo philosophia, se tamen esse impuram [pag. 24] bestiam. Sed voluit nimirum hac promiscua damnatione rationis licentiam in tenebris sibi acquirere, ut haec consequentia valeret: Quum mentio fit crucifixionis et beneficiorum quae vivum et substantiale corpus Christi praestitit, symbolicum, typicum, vel allegoricum corpus intelligi non potest. Ergo verba Christi: Hoc est corpus meum: Hic est sanguis meus, non symbolice nec metonymice, sed substantialiter intelligenda sunt. Quasi vero non videant elementarii quoque pueri, symboli nomen ad panem referri, non ad corpus: metonymiam non esse in substantia corporis, sed in verborum contextu. Et tamen hic tanquam victor olympicus exsultat. Iubet nos huc intendere omnes ingenii vires. Ego vero ne iocando quidem tantam insulsitatem refellere dignabor. Nam quod dicit nos terga dare, seque ad instandum stimulat, manifesta in eius progressu repugnantia deprehenditur. Fatetur enim nos intelligere corporis Christi substantiam dari, quum Christus per fidem totus noster sit. Bene est quod aerem sine noxa ferit hic bos cornupeta, ut non sit ab eo cavendum. Hocne est, obsecro, terga dare, quum tam aperte detegimus calumniam de corpore allegorico? Ipse vero, tanquam epilepticus, collecta mente novam actionem intentat de absentia: quia nihilo plus valeat donatio de qua loquimur, quam si cui donetur ager, qui ab eo remotus sit. Itane incomparabilem spiritus sancti virtutem aequare audet rebus mortuis, ut tantundem valeat proventum ex agro colligere, ac filio Dei uniri, ut ex carne et sanguine eius vita ad animas nostras perveniat? Saltem hac in parte nimium rusticus est agricola. Adde quod [pag. 25] mentitur nos verba Christi exponere de iure rei absentis, quum satis superque notum sit absentiam nos restringere ad locum et aspectum. Caeterum quamvis nec oculis nostris carnem suam praesentem Christus exhibeat, neque etiam locum mutando descendat ex gloria coelesti, negamus hanc distantiam esse obstaculo quominus vere nobis coniunctus sit.

Quod porro genus praesentiae flagitet, observandum est. Initio diceres hominem sanae esse et compositae mentis. Fatetur Christum esse ubique communicatione idiomatum, ut traditum fuit a patribus: ideoque Christi corpus non esse ubique sed propter unionem divinae naturae toti personae in concreto hoc tribui. Haec prorsus nostra est doctrina: ut videri queat praevaricando [1]) redire nobiscum velle in gratiam. Neque aegre admittimus quod subiicit: Investigari non posse quomodo corpus Christi sit in certo coeli loco, supra coelos, et nihilominus persona Christi sit ubique, et aequali cum patre potentia regat. Imo novit totus orbis quam impetuose me vexarint omnes eius sodales propter huius doctrinae defensionem. Atque ut crassiore Minerva hoc exprimerem, trito illo in scholis dicto usus sum: Quod totus Christus sit ubique, sed non totum; [1]) nempe quia integer in persona mediatoris coelum et terram impleat: licet carne sit in coelo, ubi humanae suae naturae domicilium elegit, donec in iudicium appareat. Quid igitur obstat quominus illo evidenti discrimine posito, inter nos consentiamus? Nempe quod mox pervertit Heshusius quod dixerat, non excludi naturam humanam, dum Christus se in terris fore promittit. Et paulo post: Christum ecclesiae in diversis locis dispersae adesse, non modo quoad divinam, [pag. 26] sed quoad humanam naturam. Tertio clarius absurdum esse negat fatori, quoad humanam naturam in diversis locis exsistere ubicunque vult. Et physicum axioma, quod appellat, aspere reiicit: Corpus unum in diversis locis esse non posse. Quid nunc clarius, quam Christi corpus fingi immensum, et portentum ubiquitatis statui? Confessus nuper fuerat in certo coeli loco esse, nunc diversa loca assignat: quod est lacerare Christi corpus: quia sursum cor attollere non vult. Obiicit Stephanum supra omnes coelos non fuisse translatum ut Iesum videret. Quasi non saepius antehac diluerim hoc cavillum: Ut scilicet non agnitus fuit Christus a duobus suis discipulis, quibuscum in eadem mensa familiariter sedebat, non propter metamorphosin aliquam, sed quia tenebantur eorum oculi: ita datos fuisse oculos Stephano, qui illuc usque penetrarent. Certe non frustra narrat Lucas oculos intendisse in coelum, ut gloriam Dei videret. Nec frustra Stephanus ipse testatur coelos sibi esse apertos, ut Iesum conspiceret stantem in dextera patris. Unde satis patet, nisi fallor, quam sinistr[illegible] eum in terras eliciat Heshusius. Aeque prudente[illegible] colligit Christum, ut se Paulo ostenderet, fuisse i[illegible] terra. Quasi ignotus esset Pauli raptus supra te[illegible]tium coelum: quem tam magnifice praedicat (2 Co[illegible] 12, 2). Quid ad hoc Heshusius? Verba eius sun[illegible]: Supra omnes coelos quo ascendit filius Dei, Paul[illegible]s transferri non potuit. Nihil addo, nisi sputis di[illegible]gnum esse hunc hominem, qui Paulo de se loque[illegible]ti abrogare fidem audet. Sed quum Christus distin[illegible]cte offerat in pane corpus suum, et in vino sanguine[illegible]m, cohibenda est protervia et curiositas. Fateor, [illegible]sed non inde sequitur claudendos [pag. 27] esse oc[illegible]los ad fulgorem solis arcendum. Quin potius si co[illegible]sideratione dignum est mysterium, attendere co[illegible]ve-

1) en tournoyant à ce coup.

1) Christ entier est partout, mais le tout de Christ, ou tout ce qui est en Christ, n'est pas partout.

nit quomodo corpus suum et sanguinem nobis det Christus in cibum et potum. Nam si totus Christus in pane est, imo panis ipse est Christus, certe verius dicere licebit Christum esse corpus suum: a quo non minus abhorret pietas quam communis sensus. Quod si attollere sursum corda non pigeat, tam integro Christo quam distincte carne eius et sanguine vescemur. Et sane dum Christus ad corpus suum comedendum, et ad bibendum suum sanguinem nos invitat, non eliciendus est e coelo, vel cogendus ut se coram sistat pluribus locis ad ingerendum corpus suum et sanguinem ori nostro: quia abunde sufficere debet sacrum illud vinculum nostrae cum ipso coniunctionis, dum arcana spiritus virtute in unum corpus cum ipso coalescimus. Ita Augustino assentior, in pane accipi quod pependit in cruce. A delirio tamen Heshusii et similium prorsus abhorreo: Non accipi, nisi in os carnale ingeratur. Nec vero *κοινωνία*, de qua concionatur Paulus, localem praesentiam flagitat. Nisi forte Paulus, quum docet nos vocatos *εἰς κοινωνίαν* Christi (1 Cor. 1, 9), vel de nihilo ita loquitur, vel Christum sistit localiter quocunque evangelium perfertur.

Nec tolerabilis est huius blateronis improbitas, me nomen illud *κοινωνίας* restringere tantum ad societatem quae nobis est cum Christo, quoad perceptionem beneficiorum eius. Quod tamen antequam penitus excutio, videndum est quam argute nos eludat. Ubi enim sacrificio vescentes Paulus dicit fieri *κοινωνοὺς* altaris (1 Cor. 9, 13), causam adducit bonus hic interpres: Quia scilicet quisque partem ex altari accipiat, [pag. 28] atque inde concludit falsam esse meam interpretationem. Nempe quam turbulento suo cerebro confinxit: quando a me communicatio statuitur, non solum cum fructu mortis Christi, sed cum eius corpore in salutem nostram oblato. Verum haec quoque interpretatio, quam velut diversam refutat, ab eo refellitur, quod excludat praesentiam Christi in coena. Hic attente observent lectores quod praesentiae genus imaginetur, cui tam mordicus affixus est, ut quam habuit Ioannes Baptista cum Christo communicationem pro nihilo fere ducat, modo obtineat deglutitum fuisse a Iuda Christi corpus. Quaero tamen ab hoc reverendo doctore: si participes altaris sunt qui sacrificium in partes dividunt, quomodo se excusabit a laniena dum partes singulis distribuit? Si aliam mentem sibi fuisse excipit, sua igitur verba corrigat. Certe ex hac arce, in qua praesidium omne suum locaverat, depulsus est: Me nihil relinquere in coena praeter ius rei absentis, quum ubique asseram praesentem in spiritus virtute exhibitionem rei, loco absentis. Verum nisi barbarae manducationi subscribam, qua Christum vult ore deglutiri, implacabili furore ad conviciandum semper feretur. Verbo quidem negat de modo praesentiae se inquirere, et tamen imperiose portentum quod sibi imaginatus est non minus quam importune urget, corpus Christi ore corporaliter comedi. Sunt enim haec ipsissima eius verba. Et rursum: Asserimus non tantum fide fieri nos participes corporis Christi, sed etiam ore essentialiter, seu corporaliter, nos Christum intra nos sumere: atque ita nos Pauli et evangelistarum verbis fidem habere testamur. Econtra reiicimus [pag. 29] omnium sententiam qui praesentiam Christi in coena negant. En tandem de quo genere praesentiae nobiscum rixetur. Nempe quod sibi ipse et similes phrenetici somniant. Pauli vero nomen et evangelistarum tam crassis deliriis obtendere, cuius impudentiae est? Quomodo illis testibus probabit ore, et corporaliter, et intra nos sumi Christi corpus? Alibi confessus est nec dentibus atteri, nec attingi palato. Cur tactum palati vel gutturis reformidat, quando asserere audet visceribus ingurgitari? Quid enim sibi vult istud: Intra nos? Quo recipitur Christi corpus, ubi per os transiit? Nam ab ore, nisi fallor, corporalis transitus est ad viscera vel intestina. Si dicat, calumniose verbis asperioribus sibi invidiam fieri, scire velim quid differant haec duo: Quod ore sumptum est, corporaliter intro recipi, et: Transire ad viscera vel intestina. Hoc posthac teneant lectores, probeque meminerint, quoties criminabitur Heshusius me negare Christi in coena praesentiam, non aliud reprehendere, nisi quod mihi absurdum videtur Christum ore deglutiri, ut corporaliter in ventriculum descendat. Et tamen queritur me ambiguis vocibus ludere. Quasi vero non mea perspicuitate in rabiem agatur cum suis sodalibus. Cuius enim me ambiguitatis convincet? Fatetur me asserere verum et substantialem esum carnis Christi, et sanguinis potum: sed si quis mentem meam perspiciat, me loqui de perceptione meriti, fructus, efficaciae, virtutis et potentiae e coelo defluentis. Hic vero non in speculo, sed coram perspicitur maligna eius insulsitas, dum virtutem et potentiam cum merito et fructu commiscet. Quis enim ita loqui consuevit, meritum e coelo defluere? Quod si [pag. 30] ingenuitatis gutta in eo esset, ex ore meo vel scriptis ita retulisset: Ut substantialis nobis sit communicatio cum carne Christi, non opus esset ut locum mutet: quoniam arcana spiritus virtute vitam suam in nos e coelis diffundit: nec obstare locorum distantiam quominus habitet in nobis Christus, et nos simus unum cum ipso: quoniam efficacia spiritus cunctis naturalibus obstaculis sit superior. Nam et paulo post videbimus quam turpiter secum pugnet, dum verba mea recitat: Beneficia Christi ad nos non pertinere, donec ipse noster factus sit. Eat nunc, et voce Meriti claritatem eius quam doceo communicationis obscuret. Excipit: Si in coelo est corpus Christi, non esse igitur in coena,

sed symbola duntaxat. Quasi vero coena veris Dei cultoribus non coelestis sit actio, vel quasi vehiculum [1]) quo mundum transscendant. Sed quid hoc ad Heshusium? qui non modo subsistit in terra, sed rostrum suum quoad potest in lutum defigit. Docet Paulus nos induere Christum in baptismo (Gal. 3, 27): quam lepide ratiocinabitur hoc fieri non posse, si Christus in coelo maneat? Atqui Paulo, dum ita loquitur, nunquam in mentem venit Christum e coelo elicere: quia sciebat alio modo nobis esse coniunctum, nec tamen minus praesentem esse eius sanguinem ad animas abluendas, quam sit aqua abluendo corpori. Quod si excipiat: Aliud esse comedere quam induere, respondeo: Non minus indumento nos circumdari quam cibum intra nos accipere. Certe vel stultitia vel malitia hominis hoc uno coarguitur, quod nullam nisi localem praesentiam admittit. Physicam neget licet, de hoc etiam cavilletur, sistit tamen corpus Christi ubicunque est panis, et proinde contendit pluribus [pag. 31] simul esse locis. Vocem hanc quando usurpare non dubitat, cur non dicetur praesentia localis ad quam nos trahit? Eiusdem farinae est illud: Non vere accipi corpus, si symbolico accipitur. Quasi vero symbolo excludamus rei exhibitionem. Tandem praestigias esse dicit, nisi asseritur duplex manducatio, spiritualis et corporalis. Quam inscite et perperam quae de spirituali manducatione testimonia [2]) torqueat, dicere supersedeo, quando pueris ipsis se facit ridiculum. Quod ad summam rei pertinet, si vitiosa est divisio cuius membra inter se coincidunt (quod pueris inter prima elementa traditur) quomodo vitii huius culpam effugiet? [3]) Nam si qua est manducatio non spiritualis, sequetur in coenae mysterio nullam esse spiritus operationem. Ita naturaliter vocabitur Christi caro, non secus ac caducus et corruptibilis cibus: deinde praecipua salutis aeternae arrha spiritu carebit. Ut hoc belluam perfrictae frontis non moveat: quaero an extra usum coenae nulla sit alia manducatio quam spiritualis, quae secundum ipsum corporali opponitur. Atqui aperte affirmat hanc nihil aliud esse quam fidem, qua nobis applicamus beneficia mortis Christi. Ubi ergo erit illud Pauli, nos carnem de carne Christi esse, et ossa ex ossibus eius (Ephes. 5, 30)? Quorsum evanescet illa exclamatio: Hoc esse magnum mysterium (ibid. v. 32)? Nam si praeter applicationem meriti nihil relinquitur fidelibus extra praesentem coenae usum, semper a suis membris separatum erit caput, nisi eo momento quo panis in os et guttur coniicitur. Adde quod non minus evangelii fructus est quam coenae (teste Paulo 1 Cor. 1, 9) Christi κοινωνία. Vidimus paulo ante quam se magnifice iactet Heshusius in voce hac. Paulus autem quod praedicat [pag. 32] de coena, ante in evangelii doctrinam contulerat. Iam si auditur hic nugator, quid praeclara illa Christi concione fiet, in qua suos discipulos unum fore secum promittit, sicut ipse et pater unum sunt: quando minime dubium est quin perpetuae unitatis illic fiat mentio?

Nec tolerabilis impudentia est, quod in hac fatua partitione videri vult Heshusius patrum imitator. Citat locum Cyrilli ex 15. cap. Iohannis. Quasi non illic aperte Cyrillus ex participatione cum Christo, quae nobis in coena ostenditur, probari contendat nos simul secundum carnem cum eo esse coniunctos. Disputat cum Arrianis, qui citantes Christi verba (Ioann. 17, 21): Ut sint unum nobiscum, sicut tu pater et ego unum sumus, eorum praetextu negabant re et essentia Christum esse unum cum patre, sed consensu duntaxat. Hoc cavillum diluere volens Cyrillus, respondet nos essentialiter unum esse cum Christo: ad quod probandum vim mysticae benedictionis adducit. Si tantum de momentanea communicatione pugnaret, quid frigidius? Sed nihil mirum, si abiecta verecundia ita se proiiciat Heshusius, qui Augustini patrocinio non minus fidenter abutitur, quem tamen totus mundus novit maxime esse adversarium. Sermone, inquit, undecimo de verbis Domini, expresse fatetur diversos esse modos manducandi carnem Christi, et affirmat Iudam et alios hypocritas veram Christi carnem manducasse. Atqui si epitheton esse supposititium constet, quis tam improbae falsitati ignoscet? Legatur locus, qui me tacente in Vera carne Heshusium probabit falsarium. At duplex, inquiet, manducatio illic ponitur. Quasi non haec eadem distinctio in scriptis quoque nostris passim occurrat. Promiscue [pag. 33] illic Augustinus eodem sensu carnem et sacramentum carnis commemorat. Idem et aliis pluribus locis facere consuevit. Si explicatio quaeritur, nemo erit clarior interpres quam ipse. Ex similitudine, inquit, [1]) quam habent sacramenta cum rebus, earum nomina saepe accipiunt: qua ratione sacramentum corporis Christi corpus Christi est, secundum quendam modum. Possetne clarius testari improprie se corpus Christi vocare panem, similitudinis respectu? Dicit alicubi corpus Christi cadere in terram: nempe quo sensu et consumi affirmat. [2]) Nisi hic tenetur quam ante notavit similitudo, quid absurdius? Imo quam indigna calumnia gravabitur sanctus vir, si sensisse dicatur Christi corpus intra viscera consumi? Porro quid Augustino valeat duplex man-

1) une adresse.
2) qui sont de la manducation spirituelle. *Verbum excidisse videtur in archetypo.*
3) quel ordre y aura-il d'en garentir cest opiniastre?

1) Epist. 23 ad Bonifacium.
2) Homil. 26 in Ioannem.

ducatio, pridem a me fideliter expositum fuit: nempe quia alii virtutem sacramenti percipiunt, alii tantum visibile sacramentum, aliud autem sit intus sumere, aliud foris, aliud corde manducare, aliud dente premere. Ubi tandem concludit, sacramentum quod in mensa dominica proponitur, sumi quibusdam ad exitium, aliis ad vitam: rem ipsam, cuius signum est coena, omnibus ad vitam cedere, quicunque fuerit eius particeps. Alibi quoque hanc quaestionem ex professo edisserens diserte refellit eos qui fingebant impios non sacramento tantum, sed re ipsa comedere Christi corpus. Atque ut nos sancto viro simpliciter subscribere constet, dicimus vere aut re ipsa comedere Christi corpus qui fide cum ipso coalescunt ut sint eius membra: sacramento tenus comedere, qui nihil praeter signaculum visibile accipiunt. Sic enim saepe ad verbum ille [1]. Quando autem cogit nos sua importunitate Heshusius toties idem repetere, [pag. 34] prodeat in medium illud Augustini, Iudam comedisse panem Domini contra Dominum, alios vero discipulos comedisse panem Dominum.[2] Certe pius ille doctor nusquam trimembrem partitionem asserit. Quid de ipso uno loquor? Nemo veterum aliud nos recipere in coena docuit quam quod nobis manet post usum coenae.

Clamabit Heshusius coenam igitur inutilem nobis esse. Haec enim sunt eius verba: Cur Christus novo mandato iubet in coena edi corpus suum, et quidem dato pane: quando non solum ipse, sed prophetae omnes hoc urgent, ut per fidem carne Christi vescamur? Nihil igitur novi mandat in coena? Ego autem vicissim interrogo, cur Deus olim et circumcisionem, et sacrificia, et omnia fidei exercitia praeceperit: cur etiam baptismum instituerit? Ut nihil respondeat, plane liquida est solutio: Deum non plus dare visibilibus symbolis quam verbo, sed aliter: quia nostra imbecillitas pluribus adminiculis indiget. Quaerit: quaenam erit ista improprietas verborum: Hic calix novum testamentum est in sanguine meo, nisi totus sit corporalis? Pridem ab omnibus nobis responsum est: Quod extra coenam per evangelium nobis offertur, in coena nobis obsignari: itaque Christi communicationem non minus vere nobis conferri per evangelium quam per coenam. Quaerit quomodo coena nominetur novi testamenti, si in ea typi duntaxat exhibentur, ut in veteri testamento? Primum lectores rogatos velim, ut tam putidis naeniis opponant quae luculenter in meis omnibus scriptis tradidi. Illic non modo aperient quod observari debet discrimen inter novae et ecclesiae veteris [3]) sacramenta: sed deprehendent furem Heshusium ἐπ᾽ αὐτοφώρῳ, [pag. 35] nisi quod homo imperitus putat veteribus nihil datum fuisse praeter typos. Quasi Deus inanibus figuris luserit patres: quasi etiam nugatorium sit quod docet Paulus, eundem nobiscum spiritualem cibum comedisse, et eundem bibisse spiritualem potum (1. Cor. 10, 3). Concludit tandem: Nisi substantialiter detur sanguis Christi in coena, absurdum est, et contra sacras literas, tribuere vino appellationem novi testamenti: ergo necesse est unam esse spiritualem et metaphoricam manducationem, quae communis fuit patribus, alteram corporalem, quae nobis propria est. Mihi satis esset negare consequentiam, quae risum vel pueris moveret: sed quam profana est haec garrulitas, quod spirituale est contemptim vocare metaphoricum? Ac si grammaticis subiiceret mysticam et incomprehensibilem spiritus virtutem. Porro ne causetur sibi non fuisse omni ex parte responsum, cogor saepius idem repetere: Quum verax ab initio Deus fuerit, non fallaces fuisse figuras, quibus veteri populo salutem et vitam in filio suo unigenito promisit: nunc vero palam in Christo nobis repraesentare quae tunc quasi procul ostendit. Ergo non solum uberius et luculentius Christum nobis proponunt baptismus et coena, quam ritus legales, sed quasi praesentem exhibent. Qua ratione docet Paulus (Col. 2, 18) nunc corpus nos habere pro umbris: non tantum quia semel manifestatus est Christus, sed quia coena et baptismo quasi certis pignoribus se nobis praesentem confirmat. Hinc magnum apparet discrimen inter nostra et veteris populi sacramenta: quod tamen illos minime spoliat earum rerum veritate quas plenius, luculentius et perfectius hodie Christus, prout fert eius [pag 36] praesentia, exhibet.

Quod tam acriter et obstinate urget: Indignos comedere Christi corpus, tanquam refutatione indignum omitterem, nisi quod summum causae suae praesidium in hac parte locat. Rem dicit gravem esse et dignam de qua pii et docti homines inter se conferant. Hoc si concedo: cur hactenus a toto illorum sodalitio impetrari non potuit, ut placide agitaretur haec quaestio? Et sane si disceptatio admittitur, nihil erit in re expedienda negotii. Haec sunt Heshusii argumenta: Paulus non articulo tantum, sed pronomine demonstrativo, panem hunc benedictum a communi discernit. Quasi vero non satis hoc idem discernant, qui sacrum vocant et spiritualem epulum, pignus et tesseram nostrae cum Christo unitatis. Secundum: Manifestius asserit Paulus indignos comedere Christi carnem, quum dicit reos fieri corporis et sanguinis Christi. Ego

1) Libr. de civitate Dei 21. cap. 25. Contra Faustum lib. 3. cap. 16. Saepius vero in 6. cap. Ioann. a tractatu 25. usque ad 27.

2) Tract 59 in Ioann.

1) *Sic libri latini, scilicet ad gallicum textum emendandi:* entre les sacremens de l'ancienne et nouvelle Eglise.

autem quaero, reosne oblati corporis an recepti faciat. Certe de receptione nulla est syllaba. Fateor eos signi participatione afficere contumelia Christi corpus: quia inaestimabile illud bonum quod sibi offertur, respuunt. Ita solvitur haec Heshusii obiectio: Paulum non de generali reatu disserere, quo constricti sunt omnes impii, sed docere, ipsa sumptione corporis impios accersere sibi gravius iudicium. Recte enim convenit, contumeliosos esse in carnem Christi, qui scelerato fastidio et contemptu eam reiiciunt, dum in cibum proponitur. Christum enim tam reprobis quam fidelibus corpus suum in coena porrigere sic asserimus, ut quicunque sacramentum indigna sumptione profanant, nihil tamen mutent ex eius natura, nec quidquam derogent promissionis effectui: sed quamvis sui similis maneat Christus, [pag. 37] et verax in suis promissis, non tamen sequitur, quod datur, omnes promiscue accipere. Amplificat Heshusius: quia non loquatur Paulus de exigua culpa. Nec certe leve delictum notat apostolus, qui dicit impios, etiam si ad coenam non accedant, rursus in se ipsis crucifigere filium Dei, et ludibrio habere, pedibusque calcare sacrum eius sanguinem (Heb. 6, 6 et 10, 29). Neque tamen necesse est eos Christum vorare. Vident lectores an me, sicuti garrit Heshusius, mirifice torqueam, ac lucis odio fingam mihi tenebras, quum dico reos esse carnis et sanguinis Christi qui utrumque donum repudiant, ad cuius perceptionem aeterna veritas illos invitat. Sed excipit: Hoc sophisma quasi telam araneae Pauli verbis rumpi, quum dicit eos comedere et bibere sibi iudicium. Quasi vero non etiam sub lege increduli iudicium sibi comederent, si impuri et polluti ad esum agni paschalis irrumperent. Et tamen suo more Heshusius patere iactat corpus Christi sumi ab impiis. Quanto istud Augustini rectius, multos in turba Christum premere, qui tamen eum non tangunt! Insistit adhuc, et evidentissimum esse clamat illud Pauli dictum: Impios non discernere corpus Christi: ut violenter ac de industria obscurent clarissimam veritatem quicunque non fatentur sumi etiam ab indignis Christi corpus. Aliquid haberet coloris, si negarem indignis corpus Christi dari, sed quum impie reiiciant quod liberaliter ipsis porrigitur, merito profani et bruti contemptus damnantur: quia victimam, qua expiata sunt mundi peccata, et homines Deo reconciliati, pro nihilo ducunt. Observent interea lectores quam repente incaluerit Heshusius, qui nuper praefatus [pag. 38] rem esse dignam de qua pii et docti homines inter se conferant, proximo versu atrociter excandescit si quis dubitare vel inquirere audeat. Eodem iure nobis irascitur, quia non a ministro, sed a Christo conferri praestarique asserimus quod panis figurat. Cur non potius Augustino et Chrysostomo irascitur? quorum alter docet sacramentum ministrari per hominem, sed divinitus: in terra, sed coelitus; alter vero sic ad verbum: Nunc ille praesto est Christus, qui illam ornavit mensam in qua sedebat, ipse quoque istam consecrat. Non enim homo est qui [1]) proposita de consecratione mensae Domini corpus Christi facit et sanguinem: sed ille qui crucifixus est pro nobis, etc. Quae postea subiicit, nihil ad me. Fanaticam esse dicit et sophisticam corruptelam, indignos accipere pro infirmis et exigua fide praeditis, non autem prorsus alienis a Christo. Inveniet, spero, qui respondeant. Me tamen hic tortor ad causae alienae patrocinium trahit, ut sacrilegii et immanissimi parricidii crimine oneret (sic enim loquitur) quia mea doctrina necantur trepidae conscientiae, et ad desperationem adiguntur. Interrogat etiam Calvinistas, qua fide accedant ad coenam, magna, an exigua? Responsio in promptu est, quam suppeditat Institutio, ubi diserte refellitur eorum error qui perfectionem exigunt quae nusquam reperiatur: qua severitate arcent non infirmos tantum, sed perfectissimos etiam quosque ab usu coenae. Quin etiam pueri apud nos ex communi formula quae plebi recitatur probe instructi sunt ad putidae calumniae refutationem. Ergo suam loquacitatem [pag. 39] frustra hic ostentat, celeriter extra viam currendo, quum a causa divertit. Ne tamen etiam sibi in hac parte placeat, hoc quasi parergon inserere libet. Ex diametro, inquit, pugnat cum peccatorum remissione fieri aliquem reum coram tribunali Dei. Quasi vero non elementariis quoque notum sit, sanctos in eodem actu iram Dei provocare, et tamen eius indulgentia gratiam adipisci. Astutiam Rebeccae, dum filium Iacob subornat loco Esau, damnabimus omnes. Itaque minime dubium quin gravem poenam coram Deo merita sit haec culpa: cui tamen ita clementer ignovit, ut hoc modo perveniret benedictio ad Iacob. Porro in transcursu notandum est quam acute diluat quod obiicio absurdum, Christum scilicet non posse a spiritu suo separari. Respondet, quum verba Pauli perspicua sint, illis se assentiri. An ut miraculo nos obstupefaciat, caecos dicit videre? Nam in verbis Pauli nihil tale perspici satis ostensum est. Conatur tamen se expedire: Quia Christus multis modis adsit creaturis. Sed in primis hoc probandum est, quomodo adsit Christus incredulis, quatenus est spiritualis animarum cibus, vita denique et salus mundi. Et quando tam mordicus verbis adhaeret, scire velim quomodo Christi carnem edant impii, pro quibus non est crucifixa, et quomodo sanguinem bibant, qui expiandis eorum peccatis non est effusus. Fateor quod dicit, adesse ut severum iudicem, dum indigne polluitur eius coena. Sed aliud est comedi, aliud esse iudicem. Quod postea dicit exstitisse in Saule spiritum sanc-

1) qui fait les choses presentées . . . . estre le corps etc.

tum, ad prima rudimenta ablegandus est, ut aliquando sanctificationem, [pag. 40] quae solis electis et filiis Dei propria est, discernere a generali potentia discat, quae ad reprobos quoque pertinet. Ergo his cavillis ne minimum quidem apicem labefactat mei axiomatis: Non posse Christum, quatenus est panis vivificus, et victima in cruce immolata, spiritu suo vacuum in corpus hominis intrare.

Heshusii inscitiam simul cum impudentia, stoliditate et protervia, satis dilucide convictam esse arbitror: ut non tantum probis et sani iudicii hominibus foeteat, sed suis quoque nonnihil afferat verecundiae, qui tam infeliciter pro ipsis litigaverit. Quia tamen se erroris sui confirmationem instituere simulat, ne decipiat hac magniloqua iactantia simplices, paucis discutere operae pretium est quae producit. Quod concionatur de immensa Dei potentia, alibi, et quidem saepius, ostendi intempestive in hac causa fieri, ubi non quaeritur quid possit Deus, sed qualis carnis Christi communicatio in coena nobis ab ipso autore tradita sit. Aliquando itaque propius accedit, Pauli et Evangelistarum verba in medium afferens: nisi quod in vanissimis calumniis loquacitatem temere rursus exercet: ac si nobis propositum esset Christi institutionem convellere. Nos vero tam fideliter ac sincere quam ingenue semper testati sumus, reverenter nos amplecti quod docent Paulus et tres Evangelistae: tantum qua decet sobrietate et modestia quaerere de verborum sensu. Dicit Heshusius idem omnes loqui, ut ne syllaba quidem una paene differant. Quasi vero in optimo consensu non appareat in forma [pag. 41] loquendi varietas, quae merito quaestionem moveat. Duo calicem nominant sanguinem novi testamenti: reliqui duo testamentum novum in sanguine: an hic nullius syllabae discrimen? Sed demus eadem a quatuor verba et paene syllabas numerari: an ideo protinus dabitur Heshusio quod postulat: Nullam esse in verbis figuram? Non quater, sed prope millies scriptura commemorat aures, oculos et dexteram manum Dei. Si figuras omnes excludit repetita quater loquutio, an in mille testimoniis nihil, vel saltem minus erit momenti? Sit sane causae status, non de fructu passionis Christi, sed de corporis praesentia: modo ne praesentiae nomen ad locum restringatur. Hoc ut concedam, nego tamen in eo verti quaestionem, sumanturne haec verba: Hoc est corpus meum, in proprio sensu, an metonymice: atque ita Heshusium insulse aliud ex alio inferre dico. Si quis enim ei concedat panem vocari Christi corpus, quia signum sit exhibitivum, et simul addat essentialiter ac corporaliter vocari corpus: quorsum ultra rixari vellet? Propria igitur quaestio est de communicationis modo. Quanquam si in verbis insistere placeat, non recuso. Videndum igitur, sacramentaliter, an lanionice[1]) accipi debeant. Neque etiam controversia est, quodnam corpus designet Christus: quia antehac satis superque professus sum me non fingere Christum bicorporem: ideoque corpus quod semel crucifixum est in coena dari. Imo ex commentariis meis liquet quomodo locum illum exposuerim: Panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita (Ioann. 6, 51). Nempe duas esse species donationis: quia corpus idem quod semel exposuit Christus in [pag. 42] salutem nostram, quotidie nobis in cibum spiritualem porrigat. Quare quod de symbolico corpore garrit, impuri scurrae maledictum est. Nec ferendum est, eum cum larvis et umbris, quas imaginatur, pugnando, tenere lectorum oculos. Eiusdem est futilitatis, quum dicit me solummodo de fructu et efficacia clamitare. Substantialis enim communicatio ubique a me asseritur: modo facessat localis praesentia, et de carnis immensitate figmentum. Hic autem sinister interpres non aliter placatur, quam si obtinuerit haec Pauli verba: Calix est novum testamentum in sanguine, tantundem valere ac si dixisset, in calice sanguinem contineri. Quod si detur, parum honesto retractet necesse est quod tam asseveranter dixit de proprio et naturali verborum sensu. Cui enim persuadeat nullam figuram subesse, ubi calix testamentum in sanguine vocatur, quia sanguinem in se continet? Ego autem non dissimulo me hoc insipidum commentum reiicere: neque tamen inde sequitur vino nos esse redemptos, et falsam esse Christi vocem: quia ut fide bibatur Christi sanguis, non opus est ipsum defluere in terram, sed nos in coelum conscendere, quin potius in coelo manere oportet Christi sanguinem, ut eum inter se participent fideles. Ut nobis excutiat Heshusius omnes sacramentales loquendi modos, negat discendum esse ex institutione paschatis, sed ex verbis Christi, quid nobis in coena detur. Et tamen pro sua vertigine mox alio transvolat[2]) etiam in his verbis proprium esse phrasin, Circumcisio est foedus. Caeterum si pertinaciter neget valere in coena perpetuum scripturae usum, ut modo sacramentali verba [pag. 43] sumantur, quid minus tolerabile? Christus fuit petra: nam spiritualis fuit cibus. Columba fuit spiritus sanctus. In baptismo aqua tam spiritus est quam Christi sanguis (alioqui non esset animae lavacrum). Christus ipse est nostrum pascha. Quum de his omnibus probe conveniat, nec tergiversari audeat Heshusius, quin similes in his sacramentis sint loquendi formae, cur tam duriter, simul atque ad coenam ventum est, refragatur? At clara sunt Christi verba. Quae maior in aliis obscuritas? In summa, palam effecisse existimo quam inanes

1) en termes de boucherie.
2) il prend incontinent son avertin pour courir autrepart.

erepet sonitus, dum Christi verba ad suum delirium trahere conatur. Tantundem rationibus, quas firmissimas adducere se putat, apud sanos proficiet. Dicit in veteri testamento omnia typis et figuris fuisse adumbrata: in novo autem, figuris abolitis, vel potius impletis, ipsam rei veritatem praestari. Sit sane ita: sed an inde colliget aquam baptismi vere, proprie, realiter et substantialiter esse Christi sanguinem? Longe rectius Paulus (Col. 2, 18): qui dum corpus hodie pro veteribus figuris constare docet, non intelligit signis compleri quod tunc adumbratum fuit: sed Christum ipsum statuit, in quo quaeratur substantia et veritas. Itaque paulo ante, quum dixisset fideles circumcisos esse in Christo circumcisione quae non fit manibus, mox adiungit huius rei pignus et testimonium in baptismo etiam accedere, ut veteri sacramento novum respondeat. Suo more citat Heshusius sententiam ex epistola ad Hebraeos, sacrificia veteris testamenti ἀντίτυπα fuisse τῶν ἀληθινῶν: quando illic ἀληθινὰ vocantur non coena et baptismus, [pag. 44] sed mors ipsa et resurrectio Christi. Confessus sum iam ante in coena et baptismo aliter offerri Christum quam in figuris legalibus: sed nisi veritas, de qua illic disputat apostolus, altius quaeritur quam in sacramentis, prorsus evanescet. Ergo quum legalibus umbris opponitur Christi praesentia, perperam id ad coenam restringitur: quum de manifestatione sermo sit, in qua consistit salutis nostrae perfectio. Atque ut concedam Christi praesentiam trahi ad novi testamenti sacramenta, certe eadem erit baptismi et coenae ratio. Dum itaque sic ratiocinatur Heshusius,

Sacramenta evangelii Christi praesentiam requirunt:
Coena est sacramentum evangelii,
Ergo requirit Christi praesentiam,

ego vicissim regero:

Baptismus est sacramentum evangelii,
Ergo requirit Christi praesentiam.

Si ad suum asylum transsiliat, in baptismo non esse dictum: Hoc est corpus meum, nihil hoc ad praesentem causam, cuius definitio fundata est tantum in veteris et novi testamenti discrimine. Desinat igitur inepte garrire: Si panis coenae rei absentis est symbolum, esse igitur symbolum veteris testamenti. Porro meminerint lectores controversiam esse, non de absentia qualibet, sed tantum locali. Neque enim Christo permittit Heshusius nobis adesse, nisi se pluribus locis, ubicunque celebratur coena, praesentem sistat. Unde etiam apparet eum nimis confuse balbutire, dum praesentiam fructui opponit: quia utrumque optime convenit: quamvis loco distet a nobis Christus, immensa tamen spiritus sui virtute nobis esse praesentem, ut eius caro nobis sit vivifica. Aliquanto etiam magis insipidum [pag. 45] est quod dicit: Nihil nos differre a patribus quoad manducationem spiritualem: quia modus vivificationis unus et idem est, et illi tantundem perceperunt quantum nos. Quid autem paulo ante dixerat? In novo testamento non umbrae rerum offeruntur, sed ipsa veritas, vera iustitia, lux, vita, verus pontifex: vero et non typico sanguine stabilitur hoc testamentum, et placatur ira Dei. Quid spirituale esse iudicat, nisi veritatem, et veram iustitiam, lucem, et vitam? Nunc haec omnia vult fuisse communia patribus: quod valde absurdum est, si propria sunt novi testamenti.

Sed ne magis refutando adversario, quam docendis lectoribus intentus esse videar, breviter admoneo, omnia eum pervertere, dum in modo manducationis patres nobis aequat: quibus etsi communis nobis fuit Christus, minime tamen aequalis revelationis mensura. Alioqui vanum esset illud: Beati oculi qui vident quae vos videtis (Matth. 13, 16): Item: Lex et prophetae usque ad Ioannem: gratia et veritas per Christum facta est (Ioann. 1, 17. Matth. 11, 13). Si excipiat ita se intelligere, quaero unde spiritualis manducatio? Nam si fatetur esse a fide, manifestum discrimen apparet in ipsa doctrina, ex qua nascitur fides. Neque enim hic agitur quanta sit fides in singulis, sed qualis fuerit promissionum ratio sub lege. Quis ergo latratum huius canis ferat, dum invidiam nobis conflare ex eo conatur quia dicimus maiorem nunc fidei lucem esse, quam in veteri populo? Obiicit Christum conqueri: Filius hominis, quum veniet, an inveniet fidem in terra (Luc. 18, 8)? Quorsum hoc, nisi ut hoc praetextu suam incredulitatem absolvi velit? Sit sane ita. Non inveniet Christus fidem in mille Heshusiis, neque in tota illorum caterva. Ideone falsum [pag. 46] erit Ioannem Baptistam maiorem esse omnibus prophetis: ipso autem Ioanne maiorem esse, qui minimus est inter evangelii praecones (Luc. 7, 28)? Galatarum fides non modo exigua, sed proprie suffocata erat: Paulus tamen, quum prophetas pueris comparet, dicit Galatas et alios fideles iam non opus habere paedagogo, quoniam adoleverint (Gal. 3, 25)? nempe doctrinae et sacramentorum respectu, non autem hominum. Hoc in evangelio profecit haec sericata et deaurata simia, ut monachorum [1]) omnium barbariem superet. Porro in esu carnis Christi quomodo potior sit nostra quam patrum conditio, pridem exposui decimo capite prioris ad Corinthios. In quo tamen ab istis longe dissentio qui corporalem manducationem somniant. Nam etsi ex substantia carnis, quae tunc nondum erat, vita inspirari potuit, ut manducatio vere spiritualis esset, qualis hodie nobis est: pignus tamen illis datum fuit eiusdem

1) la racaille des moynes.

communicationis. Unde conficitur verissime ab Augustino esse dictum: Signa illis visibili forma fuisse diversa, non autem re. Quanquam simul addo modum significandi fuisse diversum, et mensuram gratiae non fuisse aequalem: quia hodie plenior et uberior, adeoque substantialis Christi communicatio exhibetur.

Quod autem de pignore, non de re, sibi mecum litem esse dicit Heshusius, quid hoc sibi velit admonitos volo lectores. Spiritualis manducationis fatetur ipse patres ex aequo nobiscum fuisse participes: ego vero pro ratione et modo dispensationis. Interposito autem pignore fidem eorum in symbolis confirmatam fuisse constat, quatenus ferebat Christi absentia. Porro nostra quomodo praesentem offerant, alibi diximus: non loco scilicet, verum quia mortem [pag. 47] et resurrectionem, ubi solida est salutis plenitudo, coram repraesentant. Interea Heshusius secum pugnans, improbat quod inter fidem et manducationem spiritualem distinguo. Si ei creditur, inanis est argutia. Adeo nihil praeterit, quod non arrodat vel allatret. Nam hoc modo inanis esset argutia, quum Paulus dicit Christum habitare in cordibus nostris per fidem: item, nos inseri in eius corpus: cum eo et crucifixos, et sepultos esse: denique nos esse ossa ex ossibus eius, et carnem ex carne eius, ut vita eius nostra sit. Haec qui non videt fructus et effectus esse fidei, ideoque a fide differre, plus quam caecus est. Eiusdem vero caecitatis, negare hoc inaestimabile bonum fide nos consequi, ut Christi communicatio nos vivificet. Sed omnia miscere pro nihilo ducit: modo ne fateri cogatur, extra coenam habere fideles quod in coena ipsa recipiunt. Atqui necesse est, inquit, manducationem ab obsignatione differre: nempe sicuti necesse est obsignationem quae fit in baptismo, a spirituali lavacro differre. An non extra baptismum purgamur Christi sanguine? An non spiritu regeneramur? Verum in subsidium nostrae infirmitatis accedit visibile testimonium, quod rem signatam melius sanciat. Neque id modo, sed vere etiam et plenius conferat quod fide evangelii percipimus, etiam citra externam actionem. Atque hoc etiam loco specimen edit maligni pravique ingenii, dum in calumniam rapere audet quod in Catechismo doceo: non inutilem esse coenae usum, quia plenius illic Christum recipimus, quia iam per fidem evangelii ex parte noster est, ac in nobis habitat. Haec doctrina, si Heshusio creditur, non modo putida est [pag. 48] et inepta, sed in totum ministerium evangelii contumeliosa. Ergo Paulum blasphemiae accuset, qui Christum dicit in nobis formari, sicuti foetus in utero. Nota sunt verba ad Galatas: Filioli, quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus (Gal. 4, 19). Cui non multum absimile quod alibi dicit: Donec crescatis in virum perfectum, in mensuram aetatis plene adultae Christi (Ephes. 4, 13). Nec pluribus verbis opus est ad hoc probandum. Si enim fide habitat Christus in nobis, certum est secundum fidei incrementa quodammodo adolescere. Obiicit Heshusius: Quid igitur infanti recens baptizato fiet, si non gustata coena decedere ex hac vita contingat? Quasi vero lege aliqua, vel necessitate Deum constringam, ne operetur quoties visum est absque coenae adminiculo. Illud enim Augustini retineo: Invisibilem sanctificationem sine visibili signo esse posse: sicuti rursus visibile signum sine vera sanctificatione. Nec sane quidquam Ioanni Baptistae obfuit, nunquam fuisse ad coenam admissum, quin Christum possideret. Tantum doceo sic gradatim nos pervenire ad Christi communicationem, ut non frustra coenam ipse evangelio et baptismo addiderit. Quamvis ergo ex hac vita multos eripiat Deus non aetate modo, sed etiam fide pueros, scintilla tamen una spiritus sufficiet illis ad vitam, quae absorbeat quod in ipsis mortale est: ut alibi tradit idem Paulus (Rom. 8, 17). Cuius tamen autoritas vereor in Heshusio sordeat, quando reum putidi et impii, ut vocat, dogmatis facere non dubitat: sub meo quidem nomine. Sed quid refert, si impietas, cuius me insimulat, in verbis Pauli palam deprehenditur? Salvum igitur manet quod doceo, Christi communicationem [pag. 49] secundum suos gradus, tam in coena quam extra eius usum, nobis conferri.

Porro quum toti mundo plus quam notum esse putarem, consensu veteris ecclesiae doctrinam nostram clare probari, causam hanc retexit Heshusius, et quosdam vetustos scriptores, ut confligant nobiscum, quasi erroris sui suffragatores advocat. Equidem hactenus hoc argumentum ex professo tractandum non suscepi: quia nolebam actum agere. Primus hoc Oecolampadius accurate ac dextre praestitit: ut evidenter monstraret commentum localis praesentiae veteri ecclesiae fuisse incognitum. Successit Bullingerus, qui eadem felicitate peregit has partes. Cumulum addidit Petrus Martyr, ut nihil prorsus desiderari queat [1]). Quantum tamen coegit importunitas Westphali, videor in probando antiquitatis consensu satisfecisse sanis et integris lectoribus: imo et contentiosis obstructum esse os debuit. Quoniam vero, quamlibet solidis rationibus victi sint, surdis canitur fabula, brevi dilutione contentus ero, ex qua cognoscant lectores non minus aridum et futilem esse hunc novum antiquarium, quam fuit Westphalus. Mirum autem, quum Ioannis Damasceni et Theophylacti testimoniis eum uti pudeat, vocare tamen non postremos in scriptoribus ecclesiasticis. Atqui plus doctrinae ac pietatis re-

1) *Notitiam bibliographicam accuratiorem suppeditabit Walchii Bibl. theol. II. 424 seqq.*

perient sani et modesti lectores in uno commentario qui falso inscribitur Opus imperfectum Chrysostomi in Matthaeum, quam in tota Damasceni theologia. Ille autem, quisquis fuerit scriptor, aperte dicit ministerio tantum corpus Christi nobis dari. Hoc autem breviter attingere [pag. 50] volui, ne quis liberaliter Heshusium facere putaret, dum supersedet Damasceni suffragio. Quod Clementem Alexandrinum et Origenem repudiat, sic concedo, ut tamen meminerint lectores eum pro arbitrio ex antiquitate deligere quos videt sibi fore commodos. Incipit ab Ignatio: cuius utinam exstarent scripta, ne eius nomine subinde fucum facerent impostores, ut Servetus et Heshusius. Quae enim ista est ingenuitas, epistolam citare quam vix gregarius quispiam monachus pro sua agnoscere dignetur? Sciunt qui legerunt nugas illas, tantum de quadragesima, chrismate, luminaribus, quadragesimali ieiunio, diebus festis narrari, quae aliquanto post Ignatii mortem superstitione et inscitia obrepere coeperunt. Quid tamen fictitius ille Ignatius? Dicit quosdam coenam reiicere et oblationes, quod negent eucharistiam esse carnem Christi quae pro nobis crucifixa est. Quid autem nobis commune vel affine cum illis haereticis, qui eucharistiam reverenter colimus, in qua scimus Christi carnem nobis edendam dari? Sed excipiet: Eucharistiam vocari carnem. Nempe improprie, nisi clausis oculis in meridie caecutire libeat. Nam vel de actione ipsa sumitur nomen eucharistiae, vel de utraque parte sacramenti. Utrumvis respondeas, litera certe urgenda non erit.

Ne vero saepius cavillum hoc diluere necesse sit, semel testatum sit, nos de usitatis loquendi formis litem non movere. Panem benedictum veteres passim nominant corpus Christi. Cur enim illis non liceret unigenitum Dei filium imitari, ex cuius ore nos pendere et sapere oportet? Sed [pag. 51] quantum hoc a barbaro commento distat, panem proprie esse corpus, ut illic corporaliter edatur? Eiusdem est probitatis, quod nos Messalianis et Enthusiastis aggregat, qui negabant quidquam prodesse vel nocere sacrae coenae usum. Quasi non multo splendidius de huius mysterii utilitate ab initio disseruerim quam tota haec caterva, quae in me intemperanter bacchando [1]) totum orbem conturbat? Imo quorsum instituta sit coena, et quem fructum afferat fidelibus, altum apud eos silentium fuit, donec multorum piorum conviciis hoc tandem illis extortum est, ut aliquid e scriptis meis excerperent: ne semper illis odiosum esset supprimere quod praecipuum erat. Quin et Suenkfeldium nobis socium adiungere non dubitat. Quid immerentes hospites vexas canis, ignavus adversus lupos? Quum suo veneno Germaniam inficeret Suenkfeldius, acriter restitimus, ut nos pessime omnium oderit. Nunc, si Heshusio credatur, illum aluimus. Iam quod impio Nestorii delirio nos involvit, quid respondeam, nisi tam improbum conviciatorem sua maledicentia sponte concidere?

Descendit postea ad Iustinum Martyrem, cuius autoritatem libenter magni fieri patior. Sed quid ille quod causam nostram laedat? Dicit [1]) panem coenae non esse communem. Nempe quia prius exposuerat non admitti ad eius participationem nisi qui baptismo abluti et evangelium amplexi erant. Longius deinde progreditur. Sicuti Christus caro factus est, ita et alimentum quod verbo precationis ab ipso benedictum est, et quo sanguis et caro nostra per transmutationem aluntur, ipsius Christi [pag. 52] carnem et sanguinem esse edocti sumus. Comparatio mysticae benedictionis in coena cum incarnatione Christi Heshusio videtur ad victoriam sufficere. Quasi vero aequale in utroque miraculum statuat Iustinus: cui hoc duntaxat propositum fuit, quam semel Christus carnem ex nobis induit, eam nobis quotidie in cibum dari. Nam in hac sententia confirmanda simplici verborum Christi recitatione contentus est: nec aliud contendit quam solis Christi discipulis beneficium hoc esse commune, qui in veram pietatem initiati sunt.

Ut autem huius brevitatis clarior succedat interpres Irenaeus, Heshusio concedo. Non referam singula verba: nihil tamen omittam quod ad rem faciat. Invehitur contra haereticos qui carnem negabant capacem esse incorruptionis. Si ita est, inquit, [2]) nec sanguine suo Dominus nos redemit, nec calix eucharistiae communicatio sanguinis eius, nec panis quem frangimus communicatio corporis. Sanguis enim non est nisi a venis et reliqua hominis substantia, in qua vere nos filius Dei redemit. Et quoniam eius membra sumus et per creaturam nutrimur, creaturam autem ipse nobis praestat, solem suum oriri faciens et pluens quemadmodum vult, eum calicem, qui est creatura, suum corpus confirmavit, ex quo nostra auget corpora. Quando ergo et mixtus calix et fractus panis percipit verbum Dei, fit eucharistia sanguinis et corporis Christi, ex quibus augetur et consistit carnis nostrae substantia. Quomodo carnem negat capacem esse donationis Dei, qui est vita aeterna, quae sanguine et corpore Christi nutritur, et membrum [pag. 53] eius est? sicut dicit apostolus: Quoniam membra sumus corporis eius, et de ossibus eius, etc. Teneant lectores consilium Irenaei. Neque enim disputat an corporaliter edamus Christum, sed tantum conten-

1) en debagoulant contre moy furieusement ses iniures.

1) *Apol. I, p.* 97 *seq.* (*cap.* 66).
2) *Vide ej. libr. contr. haereses V. cap.* 2.

dit carnem eius et sanguinem nobis esse in cibum et potum, ut spiritualem vitam carni nostrae et sanguini infundant. Sed melius solvi tota quaestio non potest quam ex verborum contextu. Eadem enim non alia communicatio carnis Christi illic asseritur in coena, quam spiritualis, quae et perpetua est, et nobis constat extra coenae usum. Non vult Heshusius Christi corpus nisi in coena corporaliter et intra nos percipi. Nihil minus tolerabile esse existimat, quam fideles substantialiter Christo esse coniunctos. Toto enim libro in hoc capite insistit, spiritualem manducationem non nisi fidem esse, et coenam fore inane spectaculum, nisi accedat esus corporalis, ad momentum illud duntaxat quo panis in os ingeritur. Centies hoc in libello eius repetitur. Quid autem Irenaeus? Certe vident omnes non aliud eum sentire vel loqui de communicatione qua fruimur in coena, quam de qua loquitur Paulus, quum dicit fideles tam in vita quam in morte esse membra Christi de carne eius et de ossibus eius (Ephes. 5, 30). Crassius loquendum est, ut hunc stipitem moveam. Probare vult ex verbis Irenaei, non tantum spirituali modo, sed corporaliter ore percipi Christi corpus, et haereticos esse, qui spiritualem tantum manducationem agnoscunt, de qua concionatur Christus 6 capite Ioannis, et de qua Paulus 5 ad Ephesios capite disserit: quia a pane corporalem esum seiungere nefas sit. Quid Irenaeus [pag. 54] respondet? Nos scilicet pane et vino in sacra coena ali, sicuti Paulus testatur nos esse Christi membra. Evanuit igitur illa distinctio inter corporeum et spiritualem esum, in qua verti totius quaestionis cardinem toties iactavit et gloriatus est. Cui persuadeat haec esse sophismata: quando Irenaeus eodem in gradu, et eadem in qualitate haec duo statuit: Hoc est corpus meum, et: Nos sumus membra Christi: quae duo nisi separentur, totam pietatem everti, et Deum abnegari clamat hic noster censor? Imo palam asserit Epicureos esse, qui putant nihil amplius in coena conferri, quam ut in unum corpus coalescamus cum Christo.

Nec vero nos quidquam laedit quod uno consensu tradunt ille et Tertullianus, et Hilarius, carnem nostram ali carne Christi in spem vitae aeternae: quia modum non definiunt qualem comminiscitur Heshusius. Quin potius dum et ad perpetuam, quae nobis cum Christo est, coniunctionem id referunt, et docent esse fidei effectum, nulla ambiguitas relinquitur: quando secundum Heshusium corporalis manducatio ad coenam restringitur et a spirituali distat non minus quam terra a coelo. Ita Hilarius lib. 8 de Trinitate: [1]) De veritate carnis et sanguinis non est relictus ambigendi locus. Nunc enim et ipsius Domini professione, et fide nostra, vere caro est et vere sanguis: et haec accepta et hausta efficiunt ut et nos in Christo et Christus in nobis sit. An non haec veritas est? Est ergo ipse in nobis per carnem, et sumus in eo: dum secum hoc, quod nos sumus, in Deo est. Quod autem in eo per sacramentum communicatae carnis et sanguinis simus, ipse testatur, dicens: Et hic mundus iam me non videt, vos autem me videbitis: quoniam ego vivo, [pag. 55] et vos vivetis: quoniam ego in patre, et vos in me, et ego in vobis (Ioann. 14, 19 seqq.). Si voluntatis tantum unitatem intelligi vellet, cur gradum quendam atque ordinem consummandae unitatis exposuit, nisi ut quum ille in patre per naturam divinitatis esset, nos in eo per corporalem eius nativitatem, et ille rursum in nobis per sacramentorum mysterium inesse crederetur, ac sic perfecta per mediatorem unitas doceretur: quum nobis in se manentibus maneret in patre, et in patre manens maneret in nobis, et ita ad unitatem patris proficeremus: quum qui in eo naturaliter secundum nativitatem inest, nos quoque in eo naturaliter inessemus, ipso in nobis naturaliter permanente? Quod autem in nobis naturalis haec unitas sit, ipse ita testatus est: Qui edit carnem meam, et bibit sanguinem meum, in me manet, et ego in eo (Ioann. 6, 56). Non enim quis in eo erit, nisi in quo ipse fuerit, eius tantum in se assumptam habens carnem, qui suam sumpserit. Et paulo post: Haec vitae nostrae causa est, quod eam in nobis carnalibus manentem habemus per carnem Christi. Quamvis saepius repetat naturaliter nos Christo unitos, ex hac tamen clausula apparet non alio tendere nisi ut probet vitam Christi in nobis manere, quia unum cum ipso sumus.

Nec minus clare Irenaeus de perpetua, quae spiritualis est, coniunctione loqui se demonstrat. [1]) Nostra, inquit, sententia consonans est eucharistiae, et eucharistia confirmat nostram sententiam. Offerimus enim ei quae sunt eius, congruenter communicationem et unitatem praedicantes carnis et spiritus. Quemadmodum enim qui est e terra panis percipiens vocationem Dei, iam non est communis panis, sed eucharistia ex duabus rebus constans, terrena et coelesti: sic et corpora nostra percipientia eucharistiam, iam non sunt corruptibilia, [pag. 56] spem resurrectionis habentia. Libro autem quinto fusius exponit nos esse Christi membra et carni eius unitos propter eius spiritum in nobis habitantem. Haec ratio est, cur extremae impudentiae nos damnet Heshusius quia adversari doctrinae nostrae negamus quae optime conveniunt.

1) *Vide laudati libri cap.* 14 *seqq.*

1) Lib. 4, cap. 34.

Quod si familiarior expositio quaeritur, eam suggeret Cyrillus. Nam lib. 3 explicans Christi concionem quae legitur 6 cap. Ioannis, non aliam in coena manducationem agnoscit, quam qua nos vivificat corpus Christi, suique participatione ad incorruptionem nos reducit. Quarto autem lib. cap. 13: Dedit pro vita omnium corpus suum Dominus, et per illud rursus vitam nobis immittit: quomodo autem, dicam breviter pro viribus. Nam quum vivificans Dei filius in carne habitaverit, et totus, ut ita dicam, toti ineffabili modo unionis coniunctus vivificantem ipsam effecerit, propterea participantes haec caro vivificat. Hoc quum fieri asserat tam in coena quam extra coenam, expediat mihi hunc nodum Heshusius, quid sit vitam nobis immittere. Capite autem 17: Si quis cerae liquefactae, inquit, aliam ceram infuderit, alteram cum altera misceri necesse est: ita si quis carnem et sanguinem Domini accipit, cum ipso necesse est coniungi, ut ipse in Christo, et Christus in ipso inveniatur. Capite autem 24 aperte disputat spiritus virtute vivificam reddi carnem, ut in nobis sit Christus, quia spiritus Dei in nobis habitat.

Postquam de sanctis illis scriptoribus inanes et ridiculos egit triumphos, [1]) insolenter se iactat, quod non dissimulet Clementem Alexandrinum se relinquere, quoniam eius testimonio gravetur. Gloriatur etiam se non raro causam nostram suscipere et personam, dum quaecunque adferimus, quantum viribus potest, exaggerat et amplificat, ut cognoscat sitne aliquid nervosum, etc. Quod si verum est, [pag. 57] non debilem modo, sed enervem prorsus et fractum esse oportet. [2]) Quod si tamen vires suas ad recte iudicandum conferret, quas totas ad rixandum et conviciandum intendit, multum ex intemperie qua flagrat remitteret. Certe mihi allegoricam manducationem non obiiceret, a quo fatetur damnari allegoriam in Christi verbis. Sed tali vertigine divinitus percuti aequum est, quos ad pugnandum rapit pertinax ambitio, ut pudorem una cum fide prostituant.

Mirum autem, quum tam asper sit Origenis censor, ne inter scriptores fide dignos numeretur, cur non et Tertullianum simul expungat. Vidimus quam implacabili iracundia exarserit contra omnes qui auderent aliter quam proprie et nativo sensu accipere Christi verba: Hoc est corpus meum, quia hanc sacrilegam corruptelam esse ducebat. Nunc quum Tertulliani verba ipsum confodiant, tergiversando tamen elabi magis conatur, quam suo illo impetu eum obruere tentet. Verba sunt: Acceptum panem et distributum discipulis, corpus suum illum fecit, Hoc est corpus meum dicendo, id est, figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus. Caeterum vacua res, quod est phantasma, figuram capere non potest. Aut si propterea panem sibi corpus finxit, quia corporis carebat veritate, ergo panem debuit tradere pro nobis. Faciebat ad vanitatem Marcionis, ut panis crucifigeretur. Probat Tertullianus veram carnis Christi substantiam, ex eo quod non poterat panis esse figura, nisi rei verae. Forma loquendi Heshusio quidem displicet, quia periculosa videtur: verum quasi sui oblitus, modo insidiae facessant, eam admittit. Porro insidias intelligit, si panis dicatur signum [pag. 58] aut figura esse absentis carnis. In voce absentiae ne fucum suo more faciat, toneant lectores quod prius admonui, sic Christum loco et aspectu abesse, ut vere tamen fideles praesenti carnis eius substantia fruantur et alantur. Interea nullis suis cavillis huius viri suffragium nobis extorquebit. Nam quod dicit ille, panem factum esse corpus, certe non aliunde sensus petendus est quam ex contextu. Nec vero sanguinem in vino consecrare tantundem valet, atque affigere sanguinem vino: sed respondet proximae sententiae, ubi dicit substantiam carnis suae confirmasse Christum, quando testamentum condidit sanguine suo obsignatum: quia sanguis esse non potest nisi verae carnis. Nemini certe dubium est, obsignationem, quae peracta est in cruce, cum hac consecratione conferri, qua Christus foedus aeternum cum suis paciscitur. Nihilo plus consequitur Heshusius ex altero loco, ubi carnem dicit corpore et sanguine Christi vesci, ut de Deo saginetur, hoc est, ut in divinitatis participationem veniat. Summa est, absurde et impie facere qui carnem nostram a spe resurrectionis excludunt, quam Christus spiritualis vitae symbolis dignatur. Itaque in eodem gradu ponit non modo baptismum, sed unctionem, signaculum crucis, et manus impositionem. Mira autem socordia: quo probet non sola fide participes nos fieri carnis Christi, locum citat ex libello de Oratione dominica: ubi spiritualiter intelligi posse dicit quod precamur nobis dari panem quotidianum: quia Christus est panis noster, quia vita Christus, quia est sermo Dei vivi qui descendit e coelis, et corpus eius in pane censetur. Unde concludit nos perpetuitatem in Christo petere, et [pag. 59] individuitatem a corpore eius. Obsecro, si in animo haberet praevaricari, [1]) possetne melius causam nostram iuvare? En cur de antiquitate glorietur.

Cyprianum eadem dexteritate patronum sibi adsciscit. Contendit Cyprianus non esse denegandum

1) Apres qu'il a bien gambadé à sa mode sur les autoritez des Anciens qui font contre luy-mesme *etc.*

2) *Add.* quand il ne peut manier de telles armes, comme il se feroit accroire volontiers.

1) s'il vouloit vendre luy-mesme sa partie par sousmain.

Christi sanguinem fidelibus, qui hac lege vocantur ad militiam Christi, ut proprium sanguinem fundant. Quid inde evincet, nisi sanguinem Christi nobis dari per calicem, sicuti sub panis symbolo datur corpus? Nec vero quum alibi [1]) contra Aquarios disputans dicit non posse videri vivificum Christi sanguinem esse in calice, si vinum desit, quo sanguis ipse ostenditur, obscure doctrinam nostram confirmat. Quid enim est sanguinem vino ostendi, nisi vinum esse signum vel figuram sanguinis? Sicuti paulo post idem repetit, aquam solam non posse exprimere Christi sanguinem, hoc est designare. Atqui sanguinem simul dicit esse in calice. Quasi vero localis inclusio unquam in mentem sancto martyri venerit, qui in hac tantum quaestione versatur, an calix mysticus aqua tantum misceri debeat ad repraesentandum Christi sanguinem. Citatur alius locus ab Heshusio: Quomodo sceleratis eucharistiam dare, id est, sanctum Christi corpus profanare audeant, quum scriptum sit: Qui ederit aut biberit indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini. Ego vero nec aliter sentio, nec soleo aliter loqui. Sed ex qua dialectica didicit hic bonus vir inferre ex his verbis, indignis dari Christi corpus? Dandi verbum ad eucharistiam referri omnes vident. Si promiscue admittantur omnes, profanationem sacri corporis iudicat Cyprianus. En unde paeanas sibi componit Thraso noster. Alibi dicit Cyprianus impios, [pag. 60] qui sordidis manibus irrumpunt ad coenam, corpus Christi invadere, et in sacrilegos illos graviter invehitur, qui sacerdotibus succensent, quod non statim manibus inquinatis accipiant Domini corpus, aut ore polluto sanguinem eius bibant. Quasi vero antehac ignotum fuerit hunc veteribus tritum fuisse loquendi morem: aut quasi ego ab eodem stylo abhorream, qui ante multos annos et hunc locum et similem ex Ambrosio citavi. Nec videt Heshusius quanta se absurditate implicet: quia sequetur Christum esse obnoxium libidini impiorum et violentiae, quando illic quoque dicit Cyprianus eos vim inferre carni eius et sanguini.

Recitat Eusebius locum ex Dionysii Alexandrini epistola, ubi fas esse negat initiare novo baptismo, qui iam longo tempore particeps fuerit carnis et sanguinis Domini, et acceperit sacrosanctum cibum. Hinc ratiocinatur Heshusius: si corpus Christi accepit qui ab haereticis baptizatus fuerat, absque fide igitur et poenitentia comedi. Quasi vero nihil ab impietate differat incogitantia vel error.

In quo autem putavit se plurimum proficere, si vetustos scriptores, quorum nomina falso obtrudit, magnificis encomiis ornaret, plus quam ridicule ineptus est. Plenis buccis detonat eorum laudes: ubi ad rem ventum est, nudus reperitur. Athanasius, inquit, divinus, et immortali laude dignus. Quis negat? Sed quid ad rem? nempe, quia scribit Christum fuisse pontificem per suum corpus, et per idem mysterium nobis tradidisse dicendo: Hoc est corpus meum, et: Hic est novi non veteris testamenti sanguis, constare eum de vero corpore et sanguine in coena loqui. Ergone falsum sanguinem imaginamur, [pag. 61] dum negamus absque nefario divortio posse disiungi haec verba: Corpus quod pro vobis traditur, Sanguis qui funditur in remissionem peccatorum? Recte ergo Athanasius consecratum nobis esse mysterium docet per carnem Christi et sanguinem, nec aptius quidquam ad sensus nostri explicationem dici potuit: quia nisi vera carne, et vero sanguine praeditus esset Christus (quod unum illic agitur) inanis esset coenae consecratio, qua salus nobis in illis statuitur.

Hilarium quam praepostere nobis obiiciat, ante ostendi, qui de vivifica Christi participatione, quae externum coenae usum non flagitat, sed perpetuum vigorem obtinet in fidelibus, aperte disserit. De ea negat Heshusius se disceptare. Quorsum igitur in nos torquet eius verba, quae a causae statu aliena sunt? Longe vero insulsius, quod dicit nos refutari hoc uno verbo, carnem Christi sub mysterio nos accipere. Quasi vero Sub mysterio, non tantundem valeat atque Sacramentaliter: quod rursus perquam apposite dictum est ad doctrinae nostrae confirmationem. Verum ne stultitia tantum peccare quis putet, extremam quoque malitiam adiungit, quod dicamus solam divinitatem nobis in coena dari. En cur solum hunc locum posse ad dirimendam controversiam omnibus satisfacere pronunciet.

Eundem in citando Epiphanio se prodit. Disputat ille quomodo creatus sit homo secundum imaginem Dei. Quia si de corpore hoc intelligitur, non conveniet similitudo inter visibile et palpabile, et inter spiritum invisibilem atque incomprehensibilem. Si vero ad animam referre placeat, longam distantiam esse ostendit: quia, ut est multis infirmitatibus et vitiis obnoxia, deitatem in se non continet. [pag. 62] Concludit ergo, Deum, qui incomprehensibilis est, vere praestare quod hominibus secundum imaginem largitur. Postea adiungit: „Et quam multa sunt a similibus deducta! Videmus enim ut acceperit servator in manus suas, sicut habetur in evangelio, ut steterit in coena, et acceperit, et post actas gratias dixerit: Istud est hoc meum. Videmus autem quod non sit aequale neque simile vel imagini corporeae, vel deitati invisibili, vel figuris membrorum. Hoc enim est rotundum et quoad facultatem insensibile. Voluit tamen per gratiam dicere, Istud est hoc meum, et fidem nemo abrogat sermoni. Nam qui non credit ipsum esse veracem, sicuti loquutus est, excidit a gratia et fide." Statum causae teneant lectores. Contendit Epiphanius,

1) Epist. 2, lib. 3.

quamvis nullum simile sit idem, in homine tamen vere fulgere imaginem Dei, sicut panis vere dicitur corpus. Unde palam liquet nihil illius scriptoris menti esse minus consentaneum, quam quod somniat Heshusius, panem vere et substantialiter esse corpus. Quaerit tamen cur flagitet Epiphanius in verbis coenae fidem, si panis eucharistiae non sit corpus. Nempe quia non nisi fide capimus corruptibilem cibum pignus esse vitae aeternae. Cibus ventri, inquit Paulus (1. Cor. 6, 13), et venter cibo: utrumque Deus abolebit. Nos vero in pane et vino spirituale quaerimus alimentum quod animas nostras vivificet in spem beatae resurrectionis. Quaerimus Christum, ut in ipsum coalescamus, ut in nobis habitet, atque unum sit nobiscum. Atqui non tractat Epiphanius de fructu vel efficacia coenae, sed de substantia corporis. Hoc quam verum sit, aestiment ex proximis verbis lectores. Antequam enim de mysterio coenae verba faciat [pag. 63] Epiphanius, dicit: A Mose incepit figura, a Ioanne aperta est figura, in Christo vero perfectum est donum. Habent igitur omnes quod est secundum imaginem, sed non secundum naturam. Non enim secundum aequalitatem Dei [1]) habent quod est secundum imaginem. Deus enim est incomprehensibilis, spiritus super omnem spiritum, lux super omnem lucem: quae tamen definivit, his non destituitur. Miror tamen quomodo fidei mentionem facere audeat qui absque fide corpus Christi comedi asserit, nosque atrociter exagitat, quod fidem requiramus.

Basilium gloriatur suum esse: quia sceleratos et impios accuset, qui audent cum animae suae immunditia attingere corpus Christi: nempe quomodo veteres saepe dicunt corpus Christi cadere in terram et consumi, quia rei nomen ad symbolum transferre nulla illis fuit religio.

Ante confessus sum eodem modo loquutum esse Ambrosium: sed quo sensu, ex interpretatione verborum Christi apparet. Quia morte Christi redempti sumus, inquit,[2]) huius rei memores edendo et bibendo carnem et sanguinem quae pro nobis oblata sunt, significamus, etc. Et paulo post: Testamentum ergo sanguine constitutum est: quia divinae gratiae sanguis est testis, in cuius typum nos calicem mysticum sanguinis percipimus. Paulo post: Quid est corporis reos esse, nisi poenas dare mortis Domini? Devoto igitur animo accedere ad communionem iubet: ut sciat mens reverentiam ei deberi, ad cuius corpus sumendum accedit. Hoc enim apud se debet iudicare, quod Dominus sit, cuius sanguinem in mysterio potat. Ita frontem perfricuit Heshusius, ut hunc locum nobis obiicere non dubitet, qui nihilo minus nos [pag. 64] iuvat, quam si docendi formulam inde essemus mutuati.

1) selon la mesure qui est en Dieu.
2) In 11 cap. prioris ad Corinth.

Quin etiam carminibus nos oppugnat Heshusius. Nam quia Gregorius Nazianzenus poetico stylo exsultans dicit sacerdotes manibus gestare magni plasma Dei, audacter colligit panem proprie esse corpus Christi. Ego autem, quod sanis omnibus probatum iri confido, simpliciter respondeo: non aliud voluisse Gregorium, quam quod paulo familiarius exprimit Augustinus, ubi de Christo loquens panem discipulis porrigente, Ferebat se, inquit, quodammodo manibus suis: qua particula nodus optime solvitur. Nam quod in sermone de Paschate dicit: Ne impie hallucineris sanguinem Dei et passionem audiens et mortem, sed confidenter ede corpus et bibe sanguinem, si vitam expetis, insipide ab Heshusio torquetur in alienum sensum: quando non illic de coenae mysterio sermo habetur, sed de incarnatione et morte. Etsi non infitior Gregorium in verbis edendi et bibendi, quibus tamen fidem commendat, ad coenam alludere.

De Hieronymo quid attinet plura dicere? Citatur ab Heshusio locus, ubi dicit panem esse corpus Christi. Ego autem plus largior. Scribit enim ad Heliodorum clericos conficere Christi corpus. Alibi etiam, distribuere plebi eius sanguinem.[1]) Tantum quaeritur quo sensu. Si addatur particula, In mysterio, an non dirempta erit controversia: quando In mysterio, et Corporaliter, antitheta esse constat? Hac exceptione expressa quum omnem scrupulum tollat Hieronymus, quid sophistice cavillari iuvat? Fateor etiam alibi Hieronymum tradere, sceleratos indigne comedere corpus Christi: sed quum addit hoc modo illud polluere, cur in scirpo nodus [pag. 65] quaeretur? Nisi forte impiorum libidini Christum ita subiiciat Heshusius, ut sanctam et puram eius carnem sua contagione inficiant. Atqui Hieronymus aperte exponit, corpus Christi, ubi impure tractatur, esse panem pollutum. Verum alibi clarius: negat enim aperte impios comedere carnem Christi, aut bibere sanguinem eius.[2]) Similiter cap. 9 in Oseam: Impii multas immolant hostias, et comedunt carnes earum, unam Christi hostiam deserentes, nec comedentes eius carnem, cuius caro cibus credentium est. Quid iam pueriliter in voce cavillari libet, ubi tam dilucida ingeritur rei explicatio?

Et sane quidquid hactenus garrivit hic sophista, in brevem syllogismum concludere licet:

Quidquid vocatur Christi corpus, substantialiter et re ipsa est corpus:

Panem sacrae coenae Irenaeus, Tertullianus, Cyprianus, Iustinus, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus et alii complures vocant corpus Christi:

Ergo panis coenae substantialiter et re ipsa corpus Christi est.

1) In Malachiam cap. 1.
2) In Isaiam cap. 66.

asserere Christi corpus ab impiis comedi, quam frigide cavilletur Heshusius, ex pluribus locis patet. Primum, virtutem sacramenti opponit visibili sacramento: antitheta facit manducare intus et foris: manducare corde et premere dentibus. Si qua esset invisibilis manducatio corporis a spirituali diversa, trimembris ponenda erat definitio. Paulo post antithesin eandem repetit:[1]) Qui non manet in Christo, et in quo non manet Christus, procul dubio spiritualiter non manducat carnem eius, nec bibit eius sanguinem: licet carnaliter et visibiliter premat dentibus sacramentum corporis. Si placuisset Augustino Heshusii commentum, dicendum fuerat: Licet corporaliter edat carnem. Sed nimirum ubique sibi [pag. 69] consentit pius doctor: nec aliud tradit hoc loco quam postea, dicens reliquos discipulos panem Dominum comedisse, Iudam vero panem Domini contra Dominum.[2]) Idem et alio loco probe confirmat, rursus opponens inter se, tanquam contraria, sacramento tenus, et re vera Christi carnem comedere. Unde sequitur re vera non comedi ab impiis. Denique quid intelligat hac voce, Sacramento tenus, plenius ostendit, ubi pronunciat bonos et malos signaculis communicare.[3]) Et alibi: Tunc vita unicuique erit corpus et sanguis Christi, si quod in sacramento visibiliter sumitur, in ipsa veritate spiritualiter edatur et bibatur.[4]) Si excipiat Heshusius, impios spiritualiter non comedere: quaero quid Augustino significet veritas, cuius participes facit solos fideles. Ad haec, si sensit Augustinus substantialiter ab impiis comedi Christi corpus, nobis visibile repraesentari oportet, quando impiis nusquam alia tribuitur quam visibilis sumptio. Si pluris est una Augustini sententia Heshusio, quam decem aliorum patrum prolixae conciones, sicut ipse iactat, plus quam stipitem esse pueri quoque vident, si nihil movetur tam illustribus testimoniis. Et certe dum me confligere video cum tam impuro scurra, indignitatis ita piget, ut propemodum pudeat in discutiendis eius nugis operam consumere.

Peracta hac parte fabulae iterum velitando excurrit, ut nos a causa abstrahat. Nec dubium est quin sibi, dum hinc inde dicteria quasi flosculos colligit ad se ostentandum, videatur disertus rhetor: ego autem mihi audire videor scrutorum praeconem,[5]) adeo frivola est loquacitas. Iactat posse in nobis cerni expressas et singulares haereticorum notas: quia dum errorem [pag. 70] tueri aperte non possumus, fucamus eum praestigiis verborum. Sed ubi ad rem ventum est, quales reperit praestigias, quae subterfugia, quas fraudes vel captiones aut versutias ostendit? Omitto graecas voces, quas ne perderet, adiectiva pro substantivis ponendo suam inscitiam prodit. Fatetur me reiicere metaphoras et allegorias, et ad metonymiam decurrere. Nihil adhuc captiosum profert. Dicit secundo, a me repudiari eorum sententiam, qui affirmant comedere corpus Christi nihil esse aliud quam fide amplecti eius beneficia. Haec quoque distinctio minime fumum pro luce affert, sed rem apte et significanter explicat. Quod Christi carnem spiritualiter edere mihi aliquid maius est ac praestantius quam credere, chimaeram vocat. Quid tam improbo convicio respondeam, nisi eum esse mente captum, quando se ipse in re tam plana et soluta non explicat? Nam quod in locum carnis et sanguinis supponit meritum ac beneficium, et paulo post addit me non aliam quam deitatis praesentiam in coena fateri, me tacente libri mei calumniae impudentiam coarguunt. Nam ut alios plurimos locos omittam, postquam de toto mysterio familiariter in Catechismo disserui, sequitur tandem clausula. I.[1]) Solamne eorum quae dixisti beneficiorum significationem habemus in coena, an illic re ipsa nobis exhibentur? R. Quum Dominus noster Christus ipsa sit veritas, minime dubium est quin promissiones, quas dat illic nobis, simul etiam impleat, et figuris suam addat veritatem. Quamobrem non dubito quin sicuti verbis ac signis testatur, ita etiam suae nos substantiae participes faciat, quo in unam cum eo vitam coalescamus. I. Verum qui hoc fieri potest, quum in coelo [pag. 71] sit Christi corpus, nos autem in terra adhuc peregrinemur? R. Hoc mirifica arcanaque spiritus sui virtute efficit: cui difficile non est sociare quae locorum intervallo alioqui sunt disiuncta. Institutionis porro haec verba sunt:[2]) Non satisfacere mihi eos, qui dum communicationis modum ostendere volunt, nos docent spiritus Christi esse participes, praeterita carnis et sanguinis mentione. Quasi de nihilo dictum foret: Caro mea vere est cibus: et quae sequuntur. Prolixa enim huius rei explicatio sequitur et iam ante aliquid dictum fuerat.

Libro autem secundo non minore, ut existimo, perspicuitate quam diligentia Osiandri commentum refutaveram: cuius me subscriptorem esse mentitur. Imaginatus est Osiander conferri nobis iustitiam a deitate Christi. Ostendi contra, salutem et vitam a Christi carne petendam esse, in qua se ipsum sanctificavit, et in qua baptismum et coenam nobis consecrat. Alterum quoque somnium de essentiali iustitia quam probe discusserim illic apparet.

---

1) Tractatu in Ioann. 26.
2) Tractatu in Ioann. 59.
3) Contra Faustum lib. 13, cap. 16.
4) Sermo 2 de verbis Apostoli.
5) quelque regratteur qui loue sa fripperie pour la vendre.

1) *Quas hic describit Interrogationes et Responsiones, exstant in edit. nostra T. VI, p.* 128.
2) *Lib. IV, cap.* 17, §. 7.

sam hanc consuetudinem, quae unum anni diem praescribens in totum annum socordes reddit. Et adhuc latrabit hic canis, me nervos incidere dulcissimae consolationi, ne agnoscant fideles Christum in se habitare: de qua si quid recte attingit, a me furatus est? Caeterum probatio quam attexit, phreneticos impetus satis declarat: quia quod ante fuerat detestatus, pro fidei axiomate nunc arripit: non aliter constare hypostasin divinae et humanae naturae in Christi persona, quam si caro simul sit pluribus in locis. Quomodo apertius proderet nihil credere, quam ita secum pugnando? Quanquam haec levitas et inconstantia vel nimiam cerebri intemperiem, [pag. 75] vel poculorum varietatem sapit.[1])

Aliquid adhuc fastidii vorare necesse est, ut planum faciam lectoribus quam acute, fideliter et dextre se gerat in refutandis nostris obiectis. Postquam circulatorum more simplicium mentes delusit, dicit inter nostras obiectiones hanc sibi videri speciosissimam: Verum et physicum corpus non posse simul quoad substantiam in pluribus et diversis locis esse: Christum habere verum et physicum corpus, in quo visibiliter ascendit ut sedeat ad patris dexteram certo et definito loco, usque dum in iudicium mundi appareat: Ergo hoc corpus quod in coelis certo spatio circumscribitur, non posse esse in coena quoad substantiam. Addit praeterea, nullo me argumento perinde confidere. Primum quam improbe mentiatur, me patris dexteram ita in arctum cogere, testes sunt complures scriptorum meorum loci. Sed ut hoc eius libidini permittam, quid futilius quam statum quaestionis ponere in corpore physico: quum saepe antehac professus sim me in hac causa nihil morari physicas rationes, nec insistere philosophorum placitis, sed tantum scripturae testimoniis acquiescere? Corpus Christi finitum esse, et constare suis dimensionibus, ex scriptura patet. Hoc nos geometria non docuit: sed quod per apostolos tradidit spiritus sanctus, nobis eripi non patimur. Stulte, nec sine manifesta repugnantia excipit Heshusius, Christum in utraque natura sedere ad dexteram patris. Neque enim negamus quin totus et integer Christus in mediatoris persona coelum et terram impleat: nempe totus non totum: quia id ad carnem referre absurdum esset. Et naturas hypostatice unitas esse non [pag. 76] tantundem valet, ac si immensitas deitatis communicata esset cum carne: quando cum personae unitate optime convenit utriusque naturae proprietas. Excipit ille, sessionem ad patris dexteram, teste Paulo, de aeterna et divina maiestate et aequali potentia intelligi. Quid autem ego? Certe ante annos duodecim toto orbe volitat mea interpretatio in illa quae citat Pauli verba:[1]) Hic locus aperte ostendit, si quis alius, quid significet Dei dextra: non locum scilicet aliquem, sed potestatem quam pater Christo contulit, ut coeli et terrae imperium administret. Nam quum dextra Dei coelum et terram impleat, sequitur regnum Christi ubique diffusum esse, atque etiam virtutem. Unde perperam faciunt qui ex sessione ad dexteram Dei conantur probare Christum non nisi in coelo esse. Est quidem id verissimum in coelo esse Christi humanitatem, non esse in terra: sed probatio illa non convenit. Nam quod mox sequitur, In coelestibus, non eo tendit ut Dei dextram coelo includat, etc. Pergit gnaviter in sua impudentia, et ex eadem Epistola locum alterum adiungens, mihi contrarium esse fingit. Atqui interpretatio in manibus versatur, cuius summam inserere libet:[2]) Quoniam Implere saepe Perficere significat, posset hic quoque sic accipi. Nam suo in coelum ascensu Christus possessionem adiit datae sibi a patre dominationis, ut omnia regat sua virtute. Elegantior tamen meo iudicio erit sensus, si duo in speciem contraria iungantur, quae tamen re ipsa inter se congruunt. Nam quum audimus adscensum Christi, protinus in mentem venit eum procul a nobis remotum esse: et est etiam sane quoad corpus et humanam praesentiam. Paulus autem[3]) [pag. 77] admonet ita subductum fuisse a nobis corporali praesentia, ut omnia tamen impleat: nempe spiritus sui virtute. Nam quacunque patet Dei dextra, quae coelum et terram complectitur, diffusa est spiritualis Christi praesentia, et ipse immensa virtute sua adest: utcunque corpus coelo comprehendi oporteat, secundum Petri sententiam (Act. 3, 21). Si quis autem quaerat, an corpus Christi sit infinitum ut divinitas, respondet non esse: quia corpus Christi, considerata per se humanitate eius, non sit in lapide, grano et plantis. Quid sibi vult particula vel exceptio haec, nisi corpus Christi naturaliter, quatenus considerabitur per se humanitas, non esse infinitum, sed unionis hypostaticae respectu? Atqui vetusti scriptores, dum carnem Christi, ut sit vivifica, mutuari a divino eius spiritu tradunt, de hac immensitate nullum faciunt verbum: quia tale portentum nemini venit in mentem. Quoniam fateri cogitur Heshusius nodum hunc sibi esse inexplicabilem, similibus dissimillimis elabitur. Quomodo simplex Dei essentia tribus personis constet: quomodo creator et creatura sint una persona: quomodo mortui, qui ante mille annos in nihilum redacti sunt, resurrecturi sint, comprehendere se negat: sibi tamen satis esse duas naturas in Christo

1) une trop mauvaise temperature du cerveau ou bien une varieté de pots.

1) *Vide Comment. in Ephes.* 1, 20.
2) *Ibid. ad C.* 4, 10.
3) tamen *Beza et Amst.*

Iudaeis comprehensus est, quod ligno confixus, quod in sepulcro conditus, quod in resurrectione manifestatus, non semper habebitis me vobiscum. Quare? Quoniam conversatus est secundum corporis praesentiam quadraginta diebus cum discipulis, et eis deducentibus, videndo, non sequendo, ascendit in coelum, et non est hic. Ibi enim sedet ad dexteram patris, et hic est. Non enim recessit praesentia maiestatis. Aliter: Secundum praesentiam maiestatis semper habemus Christum: secundum praesentiam carnis, recte dictum est discipulis: Me non semper habebitis (Matth. 26, 11).

Porro quam verecunde scribat, me probare esum carnis Christi esse inutilem ex Christi verbis: Caro non prodest quidquam (Ioann. 6, 63), me tacente demonstret Commentarius, in quo sic ad verbum loquor: Nec recte illi qui Christi carnem prodesse dicunt quatenus crucifixa est, comesam vero nihil nobis afferre: quin potius comedere eam necesse est, ut crucifixa prosit. Augustinus subaudiendum putat Solam, et per se, quia debeat cum spiritu coniungi. Quod cum re ipsa consentaneum est. Nam Christus ad modum edendi simpliciter respicit. Non ergo quamvis excludit utilitatem, quasi nulla percipi ex carne sua possit: sed ita demum inutilem fore pronunciat, si a spiritu separetur. Unde enim habet caro ut vivificet, nisi quia spiritualis est? Ideo quisquis in terrestri carnis natura subsistit, nihil in ea reperiet nisi mortuum: sed qui oculos attollent ad spiritus virtutem, qua perfusa est caro, non frustra vivificam dici ipso effectu et fidei experientia [pag. 82] sentient. Illinc lectoribus plura petere si velint, licebit. En cur iste Thraso Calvinistas appellet, num caro filii Dei sit inutilis. Imo cur non potius te ipsum appellas, et socordiam tuam aliquando expergefacis?

Tertia haec secundum ipsum nostra est obiectio: sacramentis omnibus esse proprium ut signa sint et pignora testificantia aliquid: ergo in coena non ipsum corpus Christi, sed tantum symbolum dari absentis corporis. Caesar de celeritate victoriae orientalis gloriari volens, scripsisse fertur: Vidi, vici: hic autem noster Thraso, oculos claudendo se vicisse iactat. Certe in Consensu hoc caput bis aut ter expressum est: Quum vera sint[1]) quae Dominus nobis dedit gratiae suae testimonia et sigilla, vere procul dubio praestare intus quod oculis figurant sacramenta: ideoque nos illic Christo potiri, et spiritualiter eum cum suis donis recipere: imo certo offerri communiter omnibus tam incredulis quam piis. Quantum distat rei exhibitio a nuda et inani figura, tantum a sensu nostro recedit Heshusius, dum ex scriptis nostris se excerpere simulat quae sibi finxit mendacia. Ergo quoniam ipse enervis cavilli, quod falso nobis obiectat, solus autor est, fateor sane eum male argumentari: et quum e suo cerebro assuat de corporis absentia, quamvis malus sit sutor, ad calceos tamen merito ablegandus est cum frigidis suis facetiis. Interea quod de absentia duplici ante dictum est, lectores memoria tenere volo. Unde liquebit, quae loco et oculis absunt, non esse tamen procul remota: quae duo perperam, sive inscitia, sive malitia confundit Heshusius. Simul vero operae pretium est notare quam concinne Christi praesentiam [pag. 83] eliciat ex verbis Petri, ubi baptismum vocat ἐπερώτησιν bonae conscientiae (1. Petri 3, 21): quum diserte illic apostolus externum baptismi symbolum a veritate discernat. Veteri, inquit, figurae similis est baptismus noster, non abiectio sordium carnis, sed bonae conscientiae examen per resurrectionem Christi.

Sequitur quarta obiectio. Sacramenta novi testamenti, baptismus et coena, eandem habent rationem, ac prorsus inter se congruunt. Ut igitur in baptismo aqua non dicitur spiritus sanctus, nisi per metaphoram, ita nec panis eucharistiae dici potest corpus Christi, nisi allegorice, vel, secundum Calvinum, metonymice. Qualis nostra sit ratiocinandi forma, paulo post videbimus. Tantum observent lectores iterum verba fabricari ab Heshusio, quae materiam umbratilis pugnae praebeant. Itaque quod suum illud *Prorsus congruere* refutat, nihil ad nos: ideoque facile patior ipsum σκιομαχεῖν cum suis naeniis, modo simplicibus fucum facere desinat. Nunc ad nostrum argumentum venio. Quum palam asserat scriptura nos Christum induere in baptismo, et sanguine eius ablui, monemus non esse causam cur magis dicatur in coena adesse quam in baptismo. Similitudo itaque non in eo statuitur, quod utrumque sit sacramentum novi testamenti, sed quia Christi praesentiam non minus requirat baptismus quam coena. Accessit altera ratio. Nam quum secure quidquid ex veteri testamento productum fuerat repudiarent, ostendimus in baptismo huic tergiversationi non esse locum. Subterfugio conatos fuisse elabi palam est, quum exciperent, sub lege tantum fuisse umbras. Neque enim discrimen illud vel nobis [pag. 84] erat incognitum, vel tollebatur nostra doctrina: sed ex perpetuo scripturae usu ostendere res ipsa cogebat, quid valerent sacramentales loquendi formae. Sed quando eorum pervicacia non aliter domari poterat, quam si, lege valere iussa, novis Manichaeis ostenderemus in coena et baptismo, quia sacramenta sunt novi testamenti, servandam esse analogiam, quod promptum erat, clare demonstravimus baptismum non alio sensu vocari lavacrum regenerationis et renovationis, quam quo panem Christus vocavit corpus suum. Non omnia refero, quae lectores in

1) *Est articulus Consensus octavus, cf. edit. nostr. T. VII.* p. 738.

ultima ad Westphalum admonitione reperient: quia in praesentia satis est digito monstrasse quas diluat obiectiones Heshusius. Neque tamen praetereundum est, quae nunc satis superque ad refutandam Heshusii subtilitatem sufficerent, in articulo 23. contra Magdeburgenses eum legisse, ac instar porci rostro suo evertere, ac si nihil unquam scriptum esset.

Sequitur quinta obiectio, in qua sic nos loquentes inducit: In hac phrasi: Hoc est corpus meum, ad tropum esse confugiendum: sicut illae phrases: Circumcisio est foedus, agnus est pesah, petra erat Christus, sine tropi, metaphorae vel metonymiae beneficio explicari nequeant. Forte cum suis comessatoribus lepide sibi visus est garrire: apud pios omnes et sanos adeptus est nomen falsarii, quando in scriptis nostris non reperientur tales nugae. Simpliciter dicimus, ubi de sacramentis agitur, certum et peculiarem loquendi modum ex perpetuo scripturae usu tenendum esse. Hic nullo effugio vel tropi beneficio elabimur: sed tantum proferimus quod omnibus notum esset, nisi bestiae istae solem obtenebrarent. Hoc [pag. 85] ergo nos principium tenere fateor, in scriptura communem omnibus sacramentis loquendi formam: et quamvis unicuique sacramento aliquid proprium sit et ab aliis separatum, in omnibus tamen valere metonymiam, quae rei signatae nomen ad signum transfert. Respondeat nunc Heshusius. Verba eius sunt: Non facile admittere tropum inesse his verbis: Petra erat Christus: sed tamen pro sua facilitate hoc nobis largiri. Ubi notanda est lectoribus difficilis eius facilitas. Sed quomodo negabit rupem figurate vocari Christum? Haeccine eius summa est largitio, nobis concedere, Christum, proprie loquendo, non fuisse lapidem, ex quo aqua in deserto fluebat? Progreditur longius, et negat inde consequi, omnes fidei articulos tropice esse enarrandos. Atqui de sacramentis erat quaestio. Ubi totam scripturam evolverit pius et diligens lector, reperiet sacramentis semper inesse quod dicimus: nempe signo tribui rei signatae nomen. Haec dicitur figurata loquutio apud grammaticos: nec theologi, si loqui velint, invertent naturae ordinem. A baptismo et coena quam recte Heshusius transvolet ad omnes fidei articulos, iudicium aliis relinquo: ex quibus nemo non videbit instar equi desultorii ipsum metas transscendere. Quod autem respondet ex singularibus exemplis non confici generalem regulam, nihil ad rem: quia non exemplum aliquod proferimus, sed regulam tenemus sacramentis omnibus communem, quam frustra convellere nititur. Nihilo melius ab altero nodo se expedit. Dicimus cum Augustino, ubi manifesta occurrit absurditas, tropum vel figuram in loquutione subesse. Respondet nihil esse absurdius [pag. 86] rationis iudicio, quam tres esse hypostases in una Dei essentia et tamen illic non quaeri tropi remedium. Quasi vero absurditatem carnis sensu nobis metiri propositum sit, vel Augustino fuerit. Quin potius testamur reverenter nos amplecti quod repudiat humana ratio. Tantum absurditates fugimus, a quibus abhorret sensus ipse pietatis et fidei. Literalem sensum in his verbis: Hoc est corpus meum, negamus fidei analogon esse: et simul asserimus a communi scripturae usu remotum, quoties de sacramentis agitur. Hanc nostram sententiam cur refelli dicat Heshusius novi testamenti nomine, nihilo maior ratio est, quam si negaret metonymice spiritum sanctum vocari columbam. Falso etiam et nugatorie[1]) iniuriam Paulo fieri dicit, quasi eius explicationem reiiceremus: Panis est communicatio corporis: quando haec communicatio nusquam locupletius quam in scriptis nostris illustratur. Quae de rhetorum praeceptis affert, ostendunt eum nunquam rudimenta ullius liberalis doctrinae gustasse. Verum ne eius ineptias imitando sim ridiculus, tantum quod theologo dignum est respondeo: quamvis loquutio figurata minus aperta sit, significantius tamen et splendidius exprimere quod simpliciter et absque figura dictum minus haberet efficaciae et ornatus. Itaque figurae vocantur orationis lumina: non quod facilius rem declarent quam nudus et vulgaris sermo, sed quia attentionem conciliant elegantia, et splendore expergefaciunt mentes, vivaque similitudine repraesentant quod dicitur, quo melius penetret in animos. Quaero enim ab Heshusio, an in Christi concione, [pag. 87] quae legitur 6. cap. Ioannis, nulla sit figura. Certe, velit nolit, fateri cogetur metaphorice hoc esse dictum: Nisi comederitis carnem filii hominis, et biberitis eius sanguinem. Vident tamen omnes apertius esse quod intelligi voluit Christus: animas nostras spirituali carnis et sanguinis eius participatione ali in coelestem vitam. En cur de me magnifice triumphet: quia quum viderem crassiores aliorum insidias Lutheri iudicio detectas esse, metaphoram pro mea versutia sculpserim, quae tamen nullo modo cohaereat. Fatetur quidem verum esse quod doceo, apte scilicet signum appellari rei signatae nomine: sed hic res disparatas mirabili loquendi modo coniungi. Quid dicat audio: sed qua autoritate probat? Neque enim nos tantum despicit, sed Brentii quoque interpretationem non minus secure quam nostram respuit. Agedum, quamvis persuadeat se, quasi alterum Pythagoram, αὐτόπιστον esse: quomodo corpus Christi cum pane unum esse vult? Respondet: quomodo flamma capitibus apostolorum insidens spiritus sanctus fuit, et columba quae Baptistae apparuit. Itaque vult inusitato modo igneas linguas fuisse spiritum: columbam quoque fuisse spiritum. Quid hic longa

[1]) en bavant.

disceptatione opus est, ac si non promptum sit lectoribus sponte iudicare, utrum sit concinnius, signo aptari nomen rei, an signum proprie rem ipsam esse? Columba, sub cuius specie visus est spiritus, mox evanuit: sed quia certum praesentiae spiritus fuit symbolum, nomen spiritus ei recte et scite impositum fuisse dicimus. Totum [pag. 88] hoc displicet Heshusio: et quantumvis se torqueat metonymia, negat posse evolvi, ut ista concinnet. Iam nihil mirum, si omnes absurditates tantopere amet; ac quasi filiolas exosculetur suas: quia videtur prodigiosa quadam libidine ad paradoxa ferri, ut nihil nisi absurdum probet. Interea recipio quod dat, eadem ratione panem eucharistiae vocari corpus Christi, qua columba vocatur spiritus. In qua secunda loquutione minime dubito quin omnes mihi de metonymia assentiantur ac subscribant. Quando autem ad tuendam suam superbiam sola ignorantia gloriatur, dignus est illo Pauli responso: Qui ignorat, ignoret.

Si fastidium illud sentit, quo, secundum Iuvenalem [1]),

Occidit miseros crambe repetita magistros:

cur in sexta obiectione miseriam sponte sibi accersit, non tantum inutili repetitione, sed etiam vano commento? Nos enim ita argumentari fingit, quod nunquam venit in mentem: Si corporalis esset praesentia in coena, impii pariter ut fideles participes essent corporis Christi. Ego vero hanc consequentiam, quae Heshusio probatur, ut insipidam reiicio. Unde apparet in quo genere luctae se exerceat. Sed noluit scilicet perdere Menandri carmen, quod prius de hoc capite prolixe garriens inserere oblitus fuerat. Sed mihi liquido monstrasse videor, quam nugatorie fucum ex Dei immensitate faciat, quo Christum separet a suo spiritu. Deus, inquit, omnia implet, neque tamen omnia spiritu suo sanctificat. Nempe, [pag. 89] quia non ubique operatur Deus ut redemptor: Christi autem ratio diversa, qui in mediatoris persona nunquam prodit sine spiritu sanctificationis: qua ratione vita est ubicunque sit. Ergo ne extra oleas frustra vagemur, demonstret Heshusius Christum, quatenus ex virgine natus est mundi redemptor, spiritu regenerationis esse vacuum.

In septima obiectione planum facit quam vere dixerim, eos qui corpus Christi includunt in pane, et in calice sanguinem, nulla tergiversatione posse elabi, quin alterum ab altero divellant. Quia enim nullum videt effugium, conviciando perrumpit, et me facit Epicureum. Quales ex sua schola discipulos produxerit, referre nihil attinet. Certe ex hara Epicuri non prodeunt qui intrepide animas suas offerant in sacrificium, ut sacrae coenae institutionem sanguine proprio sanciant. Sexcenti martyres coram Deo advocati stabunt pro defensione meae doctrinae. Pro eadem causa hodie trecenta hominum millia periclitantur. Sentiet tandem Heshusius et similes, quam intolerabile apud Dei tribunal, et coram omnibus angelis, sacrilegium sit, non tantum vivos Christi servos, quorum in piis laboribus, vigiliis et certaminibus refulget non dubia pietas, atrociter lacerare, sed etiam mortuos crudeliter vexando foedare innoxium sanguinem, atque etiam Deo sacrum. Haec breviter ad eius convicia. De re ipse aliquando respondeat. Dicit absque distractione carnem Christi in pane comedi, in vino bibi sanguinem: sibi tamen incognitum esse quomodo id fiat. Scilicet quum manifestis repugnantiis se implicet, inquiri non patitur. Ego autem propius urgeo: quia de pane non pronunciat Christus: Hic ego [pag. 90] sum: sed corpus suum nominat, seorsum quoque sanguinem in calice offert, non posse fieri quin sanguis a corpore separetur. Frigidum enim est illud papistarum sophisma, corpus esse in calice, et sanguinem in pane, per concomitantiam: quia non temere distinctis symbolis carnem suam in cibum, et sanguinem in potum dedit. Si idem utroque symbolo datur: ergo substantialiter panis est sanguis, et vinum est corpus. Tam panis vero quam calix bis et seorsum erit totus Christus. Quod si Christo propositum fuit fideles suos distincte pascere cibo et potu spirituali, sequitur, neque in pane esse carnem, nec sanguinem in vino, sed ab his symbolis mentes sursum esse erigendas: ut edendo Christi carnem, et sanguinem bibendo, solidis alimentis fruamur, nec tamen distrahamus Christum. Hanc lucem ut obscuret Heshusius, tametsi philosophiae nomine audacter infamat quod est ex genuina theologia sumptum, non aliud tamen consequitur, nisi ut sanis omnibus et modestis detestabilis sit arrogantiae plena obstinatio.

Octavam obiectionem περὶ τῆς ἀρτολατρείας, etsi non fideliter recitat, nimis tamen frigide ac dilute solvit. Panem adorandum esse negat: quia unione hypostatica non est Christi corpus. Certe Philippus Melanchthon non tam rerum et verborum ignarus erat quin distinctionem hanc teneret. Vidit tamen, quod res erat, si panis esset corpus, sine ulla exceptione esse adorandum. Quanquam ante ostendi, ut demus Heshusio non consequi ex eius errore panem esse adorandum, ne sic tamen effugere crimen ἀρτολατρείας, quia negare non potest quin adorandus sit Christus in pane vel sub pane. Nam certe ubicunque est, fraudari eum fas non erit suo honore [pag. 91] et cultu. Quid ergo magis praeposterum, quam locari in pane, et illic non adorari? Nec de re dubia litigandum est. Quorsum enim attollitur apud eos panis? quorsum se in genua prosternunt coram

1) *Sat. VII. v.* 154. *Gallus haec omittit.*

pane? Si excusabilis sit tam crassa superstitio, gravem iniuriam gentibus fecerunt prophetae, quum eas colere dicerent aurum, argentum, ligna et lapides. Coeleste numen venerari se putabant omnes increduli, dum simulacris et imaginibus supplicabant. Nulla illis erat hypostatica unio, sed similitudo duntaxat: et quamvis potentiam Dei affigerent simulacris, nunquam tamen ausi fuissent asserere lignum substantialiter esse Deum. Hoc qui de pane tam inverecunde pronunciant, eos non censebimus panis cultores? Quod sequitur non obscure indicat, quam reverenter cogitet de immensa Dei essentia. Si ita est, inquit, adoremus ergo ligna et lapides, in quibus vera est Dei essentia. Nam etsi coelum et terram implet Deus, et ubique diffusa est eius essentia, ab hoc tamen perverso commento, quod assuit Heshusius, et a profana loquutione abhorret pietas. Habitabat, inquit, spiritus Dei in Elia: cur non eum adoravit Elisaeus? Sed quid inter omnes praesentiae Dei species, de quibus loquitur scriptura, et hanc de qua contendit Heshusius simile? Non est igitur cur superbe despiciat obiectiones, a quibus se tam infeliciter expedit.

Mirum autem cur ad hunc exiguum numerum restringat argumenta, quibus coarguitur eorum error. Non ignorat a Magdeburgensibus posita fuisse quinquaginta novem: cur ergo maioris partis nulla fit mentio: nisi quia nodos inexplicabiles sine magno suo dedecore attingere non poterat: et alios videbat ita esse exceptos, ut [pag. 92] optimum compendium esset dissimulatio?

Pluribus quam sperabam naeniis hominis non minus improbi quam insulsi discussas esse non moleste fero, si fructum quem spero ex meo labore percipiant modesti et probi lectores: quorum gratia taedium hoc devoravi, quum indignus esset maledicus ullo responso. Atque ut in posterum certius cognoscat totus orbis quo iure ita violenter doctrinam nostram impetant turbulenti homines, quam vere nobis obiiciant involucra et praestigias, quam humaniter contumeliosis vocibus nos onerent, brevem doctrinae meae summam attexere visum est: si forte haec non minus vera et recta quam dilucida explicatio ad aliquos placandos valeat. Certe omnibus sinceris Dei servis plane satisfacturam confido: quando in ea nihil omissum est quod dignitas et reverentia huius mysterii postulet. Putidas Heshusii reprehensiones, quibus scripta mea vel exosa vel suspecta reddere conatus est, adeo nihil moror, vel refutare non laboro, ut potius in lucro ponam exstare notabile specimen, ex quo appareat quanta pravitate et malevolentia imbutus sit, quam stolido etiam fastu et insolenti audacia turgeat. Non iam disputo quo iure censoris partes sibi adversum me arroget. Mihi satis est, quod me tacente agnoscent omnes sani et moderati homines, sub censoris persona saevum esse carnificem: adeo foede omnia depravat, corrumpit, torquet, discerpit, lacerat et evertit. Si qua esset in bestia ingenuitas, vel docilitas, ab eius calumniis me purgarem: sed quia taurus est indomitus, lasciviam in qua nimis exsultat, Bezae subigendam trado. [1])

1) *Vide Prolegomena.*

OPTIMA INEUNDAE CONCORDIAE RATIO, SI EXTRA CONTENTIONEM QUAERATUR VERITAS. *)

[pag. 93] Ne qua vel dubitatio vel suspicio concordiam moretur et impediat, primo loco definiendum est de quibus rebus conveniat inter nos. Nam quae initio certaminum maxime exasperarunt utrinque animos, nunc sunt extra controversiam. Odiosissimum erat ab una parte iactari, alligari spiritus gratiam externis elementis: ab altera modo nudas et inanes figuras et theatricis pompis similes relinqui. Haec contentio nunc sublata est, quia utrinque fatemur:

Primo sacramenta esse non solum externae professionis notas coram hominibus, sed testimonia ac tesseras gratiae Dei, et promissionum sigilla, quae fidem nostram melius confirment.

Itaque duplicem esse eorum usum: ut coram Deo sustineant conscientias, deinde coram mundo pietatem testentur.

Ad haec Deum, sicuti verax est et fidelis, arcana spiritus sui virtute praestare quod externis signis figurat: ideoque ex parte ipsius Dei non proponi vacua signa, sed veritatem et efficaciam simul coniunctam esse.

[pag. 94] Rursus non esse inclusam spiritus gratiam aut virtutem externis signis: quia nec aequaliter, nec promiscue omnibus prosunt, nec effectus etiam eodem momento apparet: sed Deum libere, prout visum est, sacramentis uti, ut electis adminicula sint in salutem, aliis nihil conferant, adeoque cedant in exitium.

Denique sacramenta nihil prodesse, nisi fide

*) *Lectiones variantes passim margini adscriptae desumptae sunt ex Cod. MS. Genev. 145 fol. 96 ubi haec tractatiuncula legitur partim Bezae manu conscripta, partim Calvini. Et quidem initium fecit Beza.*

recipiantur, quae singulare est donum spiritus, nec a terrenis elementis pendet, sed a coelesti eiusdem [1]) spiritus operatione. Tantum externa adminicula pro infirmitate captus nostri adiungi.

Quod ad sacram Christi coenam peculiariter spectat, convenit sub symbolis panis et vini proponi corporis et sanguinis Christi communicationem: [2]) neque simpliciter nobis in memoriam revocari, Christum semel pro nobis fuisse in cruce oblatum, sed sacram illam unitatem nobis sanciri, qua fit ut mors eius nobis sit vita, nempe dum insiti in eius corpus vere ab ipso alimur, non secus ac cibus et potus corpora nostra vegetant.

Convenit etiam Christum re ipsa et efficaciter implere quidquid analogia signi et rei signatae postulat: ideoque vere nobis in coena offerri communicationem cum eius corpore et sanguine, vel (quod idem valet) nobis arrham sub pane et vino proponi, quae nos faciat corporis et sanguinis Christi participes.

Restant capita de quibus vel quid sentiendum sit, vel quomodo loquendum, nondum plane liquet.

Quisquis [3]) autem sano rectoque iudicio praeditus simul compositum affectum et sedatum afferet, fatebitur solum de modo edendi esse certamen: quia palam [pag. 95] et ingenue asserimus, Christum fieri nostrum, ut quae possidet bona nobiscum deinde communicet: eius quoque corpus non modo semel fuisse datum in salutem nostram, dum ad expianda peccata immolatum in cruce fuit, sed quotidie nobis in alimentum porrigi: ut dum ipse habitat in nobis, bonorum etiam eius omnium societate fruamur. Vivificum denique esse tradimus, quia vitam suam nobis inspirat, non secus atque ex panis succo vigorem trahimus. Ergo prout diversa edendi ratio statuitur, ex hoc fonte oriuntur lites. Nostra autem definitio est, corpus Christi comedi, quia spirituale est animae alimentum. Rursus alimentum a nobis vocatur hoc sensu, quia incomprehensibili spiritus virtute nobis vitam suam inspirat, ut sit nobis communis, non secus atque a radice arboris vitalis succus in ramos se diffundit, vel a capite in singula membra manat vigor. In hac definitione nihil captiosum, nihil obscurum, nihil ambiguum vel flexiloquum.

Quod autem quidam, hac dilucida simplicitate non contenti, volunt Christi corpus deglutiri, [4]) nec scripturae autoritate, nec veteris ecclesiae testimonio nititur: ut mirum sit homines mediocri iudicio et eruditione praeditos tam pertinaciter de novo commento certare. Quod docet scriptura, in controversiam a nobis minime vocatur, Christi carnem vere esse cibum, et sanguinem vere esse potum: quia et vere a nobis percipiuntur, et in solidam vitam sufficiunt. Hanc quoque communicationem in sacra coena exhiberi profitemur. Quisquis ultra urget, metas certe transsilit.

In verbo quoque essentiali insistere, non est rationi consentaneum, quando de sacramentis agitur, [pag. 96] quibus peculiarem loquendi formam scriptura assignat. Unde sequitur sacramentali modo debere haec verba exponi: Hoc est corpus meum. Item: Panis quem frangimus communicatio est corporis Christi. Porro quod suspicantur quidam subesse aliquid periculi, facile est huic timori obviam ire. Quia sacramentalis loquutio esse dicitur, [1]) figura veritatem everti putant. Atqui tenendum est figuram non pro inani spectro poni, sed grammatice sumi ad notandam metonymiam, ne quis putet ita simpliciter panem vocari corpus Christi, ut Christus ipse vocatur Dei filius. Nomen ergo corporis figurate ad panem transfertur: neque tamen figurative, ac si nudam et vanam corporis sui imaginem oculis nostris obiiceret Christus, quia veritas a figura non excluditur, sed tantum notatur discrimen inter signum et rem signatam: quod coniunctioni non repugnat. Si modo facessant cavillationes, ut in concordia quaerenda fieri decet, nihil est in hac docendi ratione odiosum, vel quod in sinistram partem trahi debeat: et tam sensu quam usu communi semper approbata fuit.

In primis obstaculum de corporis immensitate submovere necesse est. Nisi eum [2]) constet finitum esse, coeloque comprehendi, nulla erit dissidii conciliandi ratio. Nam quod absurdum quibusdam esse videtur, non ubique esse ex quo divinitati unitum est, facile diluitur. Etsi enim naturae duae unam mediatoris personam efficiunt, utrique tamen manet sua proprietas distincta: quando quidem aliud est unio quam unitas. Nec de ea re olim disceptatum fuit, quia uno omnium consensu receptum erat, Christum filium Dei, mediatorem et caput nostrum, sicuti in gloriam coelestem semel est [pag. 97] receptus, ita locorum intervallo, quoad carnem, esse a nobis dissitum: divina autem essentia et virtute, gratia etiam spirituali coelum et terram implere. [3])

Hoc constituto, licebit admittere loquendi formas, in quibus nonnulli ob ambiguitatem sunt perplexi: sub pane vel cum pane nobis dari Christi corpus, quia non substantialis unio corruptibilis cibi cum Christi carne, sed sacramentalis notatur coniunctio. Hoc autem controversia caret apud omnes

1) eiusdem *in cod. add. a Calvino.*
2) commendationem *Beza et Amst.*
3) *abhinc in cod. Genev. Calvinus manu propria suo officio defunctus est.*
4) ore deglutiri *MS.*

1) figurata esse dicitur *MS.*
2) *Sic mendose libri impressi. Cum autogr. legendum:* enim.
3) replere *MS.*

pios, inseparabile esse vinculum signi et rei signatae in promissione ipsa, qua Deus nihil fallaciter ostentat, sed figurat quod vere et re ipsa praestat.

Porro frustra litigatur de corpore duplici. Mutata quidem fuit conditio in Christi carne, ubi in coelestem gloriam recepta, quidquid terrenum, mortale vel caducum erat exuit. Interea tamen statuere oportet, non aliud corpus vivificum nobis esse, aut vere cibum posse censeri, nisi quod pro expiandis peccatis crucifixum est: sicuti et verba sonant. Idem ergo corpus quod semel filius Dei patri in sacrificium obtulit, quotidie nobis in coena offert, ut sit in spirituale alimentum. Tantum de modo tenendum est quod nuper attigi, non opus esse descendere carnis essentiam e coelo ut ea pascamur, sed ad penetranda impedimenta et superandam locorum distantiam sufficere spiritus virtutem. Interea non negamus quin modus hic humanae menti sit incomprehensibilis, quia neque naturaliter caro esset vita animae, [1]) neque e coelis vim suam ad nos exsereret, neque frustra communicatio, quae nos facit carnem a carne [2]) Christi et ossa ex ossibus eius, vocatur a Paulo magnum mysterium (Ephes. 5, 30). Ergo in sacra coena miraculum [pag. 98] agnoscimus, quod et naturae fines, et sensus nostri modum exsuperat, dum Christi vita nobis fit communis, et eius caro nobis in alimentum datur. Modo quaecunque definitioni nuper positae repugnant commenta procul facessant: qualia sunt de corporis ubiquitate, vel de occulta sub panis symbolo inclusione, vel de substantiali in terris praesentia.

Haec [3]) ubi transacta fuerint, emergit adhuc dubitatio de voce substantiae: cuius sedandae haec videtur esse expedita ratio, ut crassa imaginatio tollatur de manducatione carnis, ac si corporalibus cibis esset similis, qui ore sumpti in ventrem descendunt. Nam ubi haec absurditas remota fuerit, non est cur negemus substantialiter nos pasci Christi carne, quia vere coalescimus cum ipso in unum corpus per fidem, et ita unum cum ipso efficimur. Unde sequitur substantiali societate nos cum ipso coniungi, non secus ac substantialis vigor a capite in membra defluit. Definitio igitur statuenda erit: Substantialiter nos fieri carnis Christi participes, non quod fiat carnalis quaedam mixtura, vel quod caro Christi e coelis elicita in nos penetret, vel quod ore deglutiatur, sed quia non secus animas nostras vivificet Christi caro, quoad vim et efficaciam, ac panis vinique substantia corpora aluntur.

1) animae vita *MS.*
2) e carne *MS.*
3) *Hic rursus incipit textus a Beza scriptus in Cod. Genev. Qui scripserat:* Prima dubitatio de voce substantiae. *Quod Calvinus emendavit ut nunc legitur.*

Aliud praeterea caput [1]) controversum est, de voce *spiritualiter*, a qua multi abhorrent, quod putant imaginarium aliquid vel inane notari. Ergo hic etiam succurrat definitio necesse est. Spiritualis ergo manducatio carnali opponitur. Carnalis autem vocatur, qua putant quidam substantiam ipsam Christi in nos transfundi, sicuti panis comeditur. Ex opposito autem dicitur [pag. 99] spiritualiter nobis Christi corpus dari in coena, quia facit arcana spiritus sancti virtus ut quae locorum spatio distant, inter se uniantur: ac proinde ut e coelo ad nos penetret vita ex carne Christi, quae vis et facultas [2]) vivificandi non incommode abstractum aliquid a substantia dici posset, modo sane hoc et dextre intelligatur, manere scilicet in coelo Christi corpus, et tamen ad nos, qui in terra peregrinamur, vitam ex eius substantia manare ac pervenire.

Quod [3]) quidam a nobis duplicem manducationem inscite confundi iactant, negamus inscitia nos praetermittere quod sibi fabricarunt ipsi de sacramentali esu, quem volunt esse substantiae carnis absque effectu vel gratia. Nihil autem tale vel scripturis proditum, vel ecclesiae veteris testimonio suffultum est. Nam certe veritas et res sacramenti non tantum est applicatio beneficiorum Christi, sed Christus ipse cum morte et resurrectione sua. Quare non dextri sunt interpretes, qui ab una parte Christum statuunt vacuum omnibus spiritus sui donis omnique virtute, ab altera coniungunt eum cum spiritualibus donis et manducationis fructu: quia non potest sine contumelia separari a spiritu suo, non magis quam a se ipso divelli. Nec vero illis suffragantur Pauli verba (1. Cor. 11, 27), reos esse corporis Christi qui indigne comedunt panem coenae, quando reatus non adscribitur receptioni, nec usquam legitur, nec rationi consentaneum est in damnationem cuiquam cedere quod Christum recipiat: sed damnantur qui eum respuunt. Conveniat igitur de hoc quoque capite, sacramentaliter Christi corpus comedi ab impiis, non vere nec re ipsa, sed signo tenus.

[pag. 100] Haec definitio explicat quaestionem, quid sit in coena per fidem recipere Christi corpus. Quibusdam suspiciosum est nomen fidei, ac si veritatem et effectum everteret. Atqui longe secus accipere convenit, quia scilicet non aliter Christo coniungimur, quam si mentes nostrae mundum transscendant. Nostrae itaque cum Christo coniunctionis vinculum est fides, quae sursum nos attollit, et anchoram suam iacit in coelo, ut in sua

1) *Sic Calvinus in MS. correxit quod Beza dederat:* Secundum caput.
2) et facultas *a Calvino add.*
3) *Tota haec pericope usque ad verba:* signo tenus, *a Calvino in margine addita fuit.*

gloria potius quaeratur a nobis Christus, quam ut rationis nostrae figmentis subiaceat.

Atque [1]) hac ratione sedatur optime illud quod attigi certamen, soline fideles Christum recipiant, an omnes sine exceptione, quibus porriguntur panis et vini symbola. Recta enim et clara est solutio quam posui,[2]) Christum omnibus generaliter corpus suum et sanguinem offerre: sed quia infideles ianuam claudunt eius liberalitati, non recipere quod offertur. Neque tamen inde colligere licet illos, dum respuunt quod datur, vel exinanire Christi gratiam, vel quidquam ex sacramenti efficacia detrahere: quia eorum ingratitudine naturam suam non mutat coena, nec panis, quatenus proponitur a Christo in arrham vel pignus, profanescit ut a communi pane nihil differat, sed vere testatur communicationem [1]) cum Christi carne et sanguine.

1) *a prima manu, Bezae scil. scriptum erat:* Hic tamen emergit altera quaestio: Soline *caet.*
2) *Verba* enim *et* quam posui *ab ipso Calvino inserta.*

1) communionem *MS.*

RESPONSIO

AD VERSIPELLEM QUENDAM MEDIATOREM,

QUI PACIFICANDI SPECIE

RECTUM EVANGELII CURSUM IN GALLIA ABRUMPERE

MOLITUS EST.

APUD IO. CRISPINUM.
M. D. LXI.

RESPONSIO AD VERSIPELLEM QUENDAM MEDIATOREM, QUI PACIFICANDI SPECIE RECTUM EVANGELII CURSUM IN GALLIA ABRUMPERE MOLITUS EST.

Excusus est his diebus virulentus liber plausibili titulo fucatus: De officio pii ac publicae tranquillitatis vere amantis viri in hoc religionis dissidio. Autor nomen suum ideo se non adscripsisse excusat, ne conceptum ex persona praeiudicium causae obesset. Equidem facile patiar de re tota integrum [pag. 4] ex libro iudicium fieri: modo e medio tollantur larvae, quas sibi multiplices induit ad fallendos imperitos. Se a prima adolescentia valde religiosum fuisse iactat, nec tamen superstitionibus deditum: sibique arrogat quod nemo quamlibet excellentis ingenii de se profiteri ausit: ut simplicibus, qui praesertim eum non noverunt, persuadeat se angelum esse e coelo delapsum, cuius voci non secus atque oraculo acquiescere rectum ac tutum sit. At quoniam apud nos, quibus pridem familiariter cognitus est, nullum huius tantae vel pietatis, vel prudentiae specimen edidit, sibi a nimia [pag. 5] credendi facilitate caveant lectores. Conqueritur graves et moderatos viros, quorum videri vult signifer magis quam postremus, excludi a publicis consiliis, nec autoritate qua decebat valere ad sedandas turbas. Quasi vero nos lateat quorsum nuper profectus sit in Galliam: quam fallaci praetextu simulaverit curanda sibi esse domestica negotia, quum recta se ad eum contulerit, ex cuius gratia sperabat opimam [1]) praedam: quae consilia coxerit, et postea agitaverit: quam se proditorie insinuaverit apud quosdam proceres: et quibus nunc quoque artibus se venditare [pag. 6] cupiat. Commendat suum studium: aequo, moderato, amico et fraterno animo librum meras imposturas et praestigias spirantem, tuendis ac tegendis impiis erroribus compositum, et refertum calumniis ac virulentia, a se editum fuisse asserit. Atqui par superbiae et fastus, deinde servilis malitiae et versutiae exemplum reperire, difficile esset. Facessant igitur e medio decipulae, quibus nimium credulos deludere tentavit: ne fallaces praetextus, quibus favorem venatus est, iniquo praeiudicio causae veritatem gravent. Ego vicissim, ne videar acquirendae fidei causa obtendere [pag. 7] personam, quae lectores suo pondere moveat, nomen meum subticebo.

Prodit in medium pacificator quidam, ac se brevem et expeditam rationem afferre praedicat, qua dirimantur omnes controversiae quibus hodie laborat ecclesia. Exclamare libet: Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu? Nolim tamen sperni, si quod utile afferat, nec vero temere despiciendus est, qui experientia duce et magistra, post varias fluctuationes tandem portum securitatis reperit, ad quem alios invitat. Sed hic cavendum est, ne ubi imago quieti portus ostenditur, [pag. 8] errore trahamur in arenas, quae nos absorbeant. Et certe mox deprehendent quicunque mediocri iudicio erunt praediti, satius esse duriter vexari inter scopulos quoslibet, quam demergi in hac palude, quae loco portus ab hoc bono et fido duce ostentatur. Quia autem suspicatus est non posse omnes suis illecebris facile incantari, postulat ut eo animo feramus a nobis dissentientem, quo nos ipse tolerat, dum ab ipso dissidemus. Magnum certe et primariae autoritatis virum esse oportet, a cuius sententia fas non sit discrepare, nisi par pari reddatur, ut libere reiiciat quidquid displicuerit. Nempe [pag. 9] laudabili modestia nomen suum ideo suppressit, ne eius fulgore nos obrueret. Sed homo ἀνώνυμος meliore se exornat elogio: quod iam inde ab adolescentia rituum ecclesiae observantissimus fuerit: sic tamen ut natura, vel divino potius impulsu, omnem superstitionem vehementer sit detestatus. Rara indolis felicitas et incredibilis: toto mundo caecutiente, unum ipsum fuisse in ea aetate perspicacem. Ac-

1) optimam *Beza*.

cessit moderatio et gravitas plus quam virilis: sic exosas quae caeremoniis admixtae erant corruptelas habuisse, ut politiam ecclesiae, quae his caeremoniis fere constat, non sublatam et eversam, sed repurgatam [pag. 10] et emendatam esse vellet. Quis maturae aetatis viro nunc audeat obstrepere, qui a teneris annis angelica dexteritate praeditus, et prudentia imbutus erat? Hinc fit ut vereatur naturae adscribere tantam praestantiam: quanquam dubitanter naturam sibi fuisse ducem gloriatur. Tollitur quidem suspicio hic loqui Balduinum, qui longissime semper ab omni caeremoniarum reverentia abfuit.

Iam quo decentius sibi censoris partes usurpet, viri personam induit. Ubi iterum perspicaciam suam satis liberaliter extollit: quod mox antequam ex professo [pag. 11] ad cognoscendum se accingeret, animadverterit eos qui pravas opiniones corrigere studebant, ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα prosilire. Mirum, nisi haec tam admirabilis in obscuro vitio notando severitas terreat omnes ac compescat, cogatque linguas omnes obmutescere. Tandem scriptis utriusque partis diligenter et attente examinatis (si vera narrat) ultroque et citro pari aequitate expensis, arbitrum se interponens, nimiam vehementiam et excessum in utraque parte damnat. Nempe quia audivit ut plurimum in aestu contentionum id accidere, facturus sibi operae pretium visus est, si [pag. 12] integri et ad summam moderationem compositi hominis existimationem sibi acquireret. Ergo ut sedato animo ad censuram agendam se accedere probet, consulto se ab omni partium studio abstinuisse dicit. Sed quum certum sit eum non minus fervoris olim prae se tulisse, quam quos nunc intemperantiae accusat, quid iuvat spectrum altis cothurnis indutum in scenam inducere, ut se genium nescio quem e coelo delapsum persuadeat? Hoc refellendae putidae et futilis arrogantiae causa breviter dictum oportuit.

Ac ne cui videar nimis praecise aut morose hominem aspernari, [pag. 13] qui, ut vigeat purior religio, certam aliquam reformationem expetere videtur: antequam longius progrediar, insidiosam vulpis astutiam breviter detegere necesse est. Cui gratificetur, et qua spe conductus provinciam hanc appetiverit, in praesentia non disputo. Certe qua ambitione et avaritia flagrat, deinde qua confidentia est inflatus, non vulgarem sibi mercedem proposuit. Non utar coniecturis tanquam in re ambigua. Sciunt mille testes in cuius clientelam se nuper contulerit, cui fidem suam obstrinxerit, cui se devoverit, et addixerit sua obsequia, cui denique libellum suum obtulerit, non absque condimento. [pag. 14] Nam quia labra nactus erat similia suis lactucis, non posse aliter componi et pacari Galliae turbas praefatus, quam sublatis quibusdam crassioribus vitiis, sibi in manu artificium esse iactavit quo violentos, ut vocabat, piorum conatus discuteret ac dissiparet. Supercilium quamlibet efferat, serviliter adulari voluit novo patrono, cui hoc commentum placuisse, non est quod miremur. Coeperat enim sex ante mensibus ad hanc praxin animum adiicere, et quotidianae eius voces iam fere in proverbium transierant, inconsideratos esse qui se reformationi opponerent. Cupide ergo oblatam [pag. 15] turbandi materiam arripuit, ut piorum studia frangeret: quia nullum abrumpendi cursus compendium melius sit, quam si haec nebula obtenebrandae luci spargatur. Correctione quidem opus esse: sed ab acribus remediis non minus esse periculi, quam ab ipso morbo: quia exitialis sit severitas quae ad extremum usque vitia persequitur, nec modum sanationis temperat. Unum hoc nunc agunt qui cupiunt in Gallia restitui purum Dei cultum, ut ecclesia sordibus et inquinamentis, quibus misere foedata est, purgetur. Erumpet subito conductitius intercessor qui admoneat diu tanta [pag. 16] de re deliberandum esse. Quamvis enim plurimis vitiis corrupta sit religio, et gravissimis morbis laboret ecclesia, fas tamen non esse sacram romanae ecclesiae autoritatem convellere, totiusque occidentalis ecclesiae statum, qui inde pendet, labefactare: quia sine crimine defectionis et schismatis perpetua, quae ab ipsis apostolis hucusque duravit successio, violari nequeat. Nec deerunt suffragatores ad reliquas fabulae partes subordinati. Ita vana utilitatis specie omnes piorum conatus facete eludent. Hac vafritie libellum fuisse a larvato pacificatore contextum, facile ex [pag. 17] contextu deprehendent oculati.

Haec porro totius farraginis summa est, nullum posse certius iudicium inveniri, quam si ipsa scriptura, eiusque vera intelligentia adhibeatur. Hic primo observent lectores, scripturam in summo gradu ita locari, ut pars tamen iudicii aliunde pendeat. Quod ad intelligentiam pertinet, fateor sane non ideo traditam esse scripturam ut aboleat prophetiae donum: ideoque tenendam esse Petri regulam, non esse privatae interpretationis quae scripta sunt Dei oracula: quia non hominis voluntate olim allata est prophetia, sed a spiritu sancto [pag. 18] impulsi sancti homines loquuti sunt (2. Pet. 1, 19 s.). At vero longe alio nos trahit censor suis ambagibus, ne quid momenti in se contineat scriptura, nisi adiuta hominum decretis. Ergo postquam visus est aliquid scripturae deferre, in eius locum callide substituit hominum placita, quae catholicae traditionis elogio insignit: ut veritas non scripta, quam appellat, ad dirimendas omnes controversias una valeat. Neque tamen me latet hanc esse veterem et tritam cantilenam, qua iam annis quadraginta papatus impietas defensa fuit a suis patronis. Sed quia noster Aenobarbus, ut est fronte ferrea et pectore chalybeo, nisi plumbeum [pag. 19] quis malit, ut olim de

o Neronis dictum est, quasi rem novam et in officina fabricatam protulit, non invideo quam ›pere affectat veteratoris laudem: modo palam .reat per foedissimum ludibrium calcari scriptu-, dum nihili per se aestimatur: quin potius ad inum arbitrium tota eius transfertur autoritas. Nos vero his nugis adeoque sacrilegis figmentis e opponimus quae de lege, prophetis et evan-› spiritus Dei saepe testatus est: Legem viam onere vitae et mortis (Deut. 30, 15): lucernam pedibus fidelium, et certum lumen (Psal. 119, : sapientiam conferre [pag. 20] parvulis: esse monium Dei fidele: mandata eius probos esse iliarios (Psal. 19, 8): Deum non in abscondito utum esse, nec frustra dixisse semini Iacob: ›rite me (Isa. 45, 19): scriptas prophetias in-esse lucernae ardentis in loco caliginoso (2. Pet.)): scripturam esse utilem ad docendum, ar-.dum, erudiendum in iustitia, ut integer sit o Dei (2. Tim. 3, 16): breve compendium evan-scriptum esse ut credamus, et credendo habea-vitam aeternam in Christi nomine (Ioann. 20, Nisi clara sit et certa, quam lex continet di-o, perperam denunciat Moses illic proponi viam › et mortis: si dubia est ac flexibilis, [pag. 21] re David exclamat: Illuminare oculos, ut par-quoque inde sapiant. Si perplexa est ac am-, non testabitur fideliter quid rectum sit. Si mandata suspensos reddunt discipulos, quomodo ntur consiliarii? Si doctrina eius involucris est, falsum illud Isaiae, non loqui illis Deum bscondito. Si caliginem suam obiiciat quispiam lo, occurrit apostolus, scripturae lucem in tene-quoque fulgere (2. Cor. 4, 6). Iam si ex sola tura peti non potest certa definitio, ubi illa quam ıifice apostolus praedicat utilitas ad doctrinae ›ctionem? Postremo, qui [pag. 22] conveniet ›ere nobis quod scriptum est ad solidam fidem, ua salutem consequamur: et tamen absque tra-ae nihil liquido cognosci?

Verum ante quam longius progrediar, breviter anda est censoris nostri obiectio. Haereses, in-quae exortae sunt paulo post apostolorum mor-non scripturae verbis, sed sana intelligentia igatae sunt. Ego autem ut hoc posterius con-, ita fortiter contendo apertis scripturae verbis ›tos fuisse haereticos. Nam quod Arianos di-lum negant voce τοῦ λόγου hypostasin vel perso-significari, rationibus [pag. 23] uti aeque proba-ıs atque orthodoxos, in eo se patronum detes-ıe impietatis prodit. Nam si admittimus quod deitas Christi in solo concilii decreto fundata Quis non videat hominem profanum aliud si-ndo, hoc fidei principium malitiose convellere? t Ioannes aeternum sermonem Dei, qui ab ini-ita erat, et Deus apud Deum, carnem induisse (Ioann. 1, 1. 14). Ridet censor noster: et probabile est simas nares suo more contraxisse, dum rationes Arii tam perspicuae sententiae opponit. Si quid unquam humana lingua diserte expressum est: ubi sermo vocatur Deus, haec loquutio clare sonat essentiam: [pag. 24] ubi autem additur, fuisse apud Deum, hypostasis palam monstratur. Nunc quid fidei meretur qui et aeternam Christi essentiam et hypostaticam a patre distinctionem scripturae testimonio spoliat?

Similis impudentia in aliis quos recitat locis. In utramque partem probabiliter torqueri posse garrit quod scriptum est, Verbum carnem esse factum, nisi traditio patrum succurrat. Quasi vero non perspicue statuatur una Christi persona in duabus naturis. Nam si Deus factus est homo, convicta est de duplici Christo Nestorii impietas. Discernitur [pag. 25] etiam increata deitas ab humanitate creata. Quod si contra vel Eutyches, vel Servetus insurgant, ac cavillentur verbum esse conversum in carnem, in promptu est solutio: sic esse Deum manifestatum in carne, ut in Christo habitaverit plenitudo deitatis, ut caro fuerit Dei templum. Quid ergo opus erit mutuari aliunde quod nobis τὸ ἔγγραφον suppeditat? Censori ambigua est ac aenigmatica propositio: Ego et pater unum sumus (Ioann. 10, 30). Potentiam suam ut commendet Christus, in cuius fiduciam recumbit piorum securitas, se cum patre unum esse asserit. Cuius impudentiae est, sensum apertissimis [pag. 26] verbis detrahere, ac si confusus tantum sonus a spiritu sancto editus foret? Et certe male nobiscum ageretur, nisi firma ex lege, prophetis et evangelio nobis religio constaret. Negat bonus censor, doctrinam illic comprehensam mederi posse erroribus. Quid autem Isaias? Quum multiplici superstitionum labe vitiatus esset Dei cultus, et veritas mendaciis obruta, ut remedium adhibeat tantis malis, non nisi ad legem et testimonium suos revocat (Ies. 8, 20). Quo dilucidius tota pietatis summa in evangelio patefacta et exposita fuit, illic haud dubio liquidior suggeritur omnium [pag. 27] errorum dilutio. Quare Paulus (Ephes. 6, 17) ecclesiam ad omnes pugnas instruens, satis habet vocare Dei verbum gladium spiritualem. Traditionis non scriptae, nulla mentio.

Verum in quem labyrinthum nos coniicere velit impostor, prudenter expendant lectores, ut sibi caveant. Fatetur veram esse et catholicam doctrinam quae sacris literis est expressa: sed pari fidei integritate amplectendam esse ducit, quae ex earum mente et intelligentia ab ipsis usque apostolorum temporibus tradita ad nos pervenit. Verum cuius erit momenti, verum censeri cuius absconditus sit [pag. 28] sensus? Catholica sit veritas quidquid scripturis continetur. Verum si quid in controversiam vocetur, quia flexibile est τὸ ἔγγραφον instar

nasi cerei, absque traditionis subsidio quidquam definire fas non sit. Quid iam fiet praecipuis fidei nostrae capitibus? Tria solum exempli causa proferam. Naturae nostrae corruptio et misera animae servitus sub peccati tyrannide, gratuita iustificatio, et Christi sacerdotium apud vetustissimos scriptores ita obscure attingitur, ut nulla inde certitudo possit elici. Nondum exorti erant perniciosi errores de libero arbitrio, de operum meritis, de satisfactionibus: [pag. 29] nondum creati erant ingenti turba patroni: nondum, qui pro mundi reconciliatione Christum patri offerrent, inaugurati erant sacrifici. Et Satan callide spinosis quaestionibus pios doctores intricabat: multaque deliria, quibus refutandis occuparentur, spargebat per fanaticos homines, ut negligentiores essent in hac parte. Quoniam vero errores, quibus profligandis tunc circumagebantur, magna ex parte sunt obsoleti, mediocrem duntaxat fructum percipimus ex eorum libris. Interea si ex eorum traditione haurienda sit cognitio salutis nostrae, iacebit omnis fiducia, [pag. 30] quia ex illis nunquam discemus quomodo Deo reconciliemur, quomodo illuminemur a spiritu sancto et formemur in obsequium iustitiae, quomodo gratis accepta nobis feratur Christi obedientia, quid valeat sacrificium mortis eius et continua pro nobis intercessio. Quarum rerum luculenta explicatio in scriptura passim occurrit. Itaque novo hoc magistro autore, quaecunque ad salutem apprime cognitu necessaria sunt, non tantum manebunt semisepulta, sed quia nulla traditio suffragatur, certitudine carebunt. Hoc scilicet non erit sponte ad plenum solis [pag. 31] fulgorem caecutire?

In altero membro aeque pestifera labes, ut pari integritate amplectamur quae ab exordio evangelii recepta sunt dogmata, atque scripturam. Ubi ergo illud Pauli, fidem ex auditu esse, auditum autem ex verbo Dei (Rom. 10, 17)? Si excipiat censor, verbum esse Dei quod approbatum fuit communi ecclesiae consensu: tergiversandi non est locus, quando Paulus ex professo hominum placita a Dei oraculis discernit. Primum inter nos conveniat quid sit verbum Dei. Si respondeat censor aliud esse scriptum, aliud non scriptum: haec secunda species qua [pag. 32] nota insignietur, ne de ea ambigere liceat? Summum crimen et nefas erit non credere veritati non scriptae. Porro nullum erit eius discrimen ne misceatur mendaciis. Quid agent miserae conscientiae his angustiis constrictae, ut nesciant quid credendum sit? Quod si rursum excipiat censor, tribus notis deprehendi posse hoc spectrum catholicae traditionis, antiquitate, universitate et consensione, non multum apud sanae mentis homines proficiet malus dialecticus, qui membrum unum in duo discerpit. Quid enim est universitas et consensio,[1]) nisi universalis consensus? quia si [pag. 33] pars tantum consentiat, nihil ad traditionem ecclesiae. Verum ut huic inscitiae ignoscam, velim nobis exponat, sufficiatne unaquaeque ex notis. Si in sola antiquitate acquiescendum est, prodigiosissimae quaeque haereses, quae apostolorum aetati contiguae fuerunt, fidem catholicam efficient. Si tres notas simul connexas esse oporteat, non aliis fidei nostrae capitibus accommodari poterit, quam de quibus nulla est inter nos et papistas controversia. Sic nusquam reperietur universitas. Unde apparet non modo fucum fieri, sed inanes praestigias obtendi simplicium oculis, dum [pag. 34] sub fallaci traditionis titulo obtruditur confusum ex varia mixtura chaos. Porro qualis ingenuitas, spectrum antiquitatis obiicere, ex quo mox prodigiosa scaturiat errorum omnium congeries? Nam si rogemus quaenam sit vetustas, cuius decretis parendum est: nobis insulsas naenias iactabit censor, quae sub nomine Ignatii, Clementis, Lini et similium circumferuntur. Miror etiam, quum facile erubescat, non magis esse verecundum dum lucem quae refulget in scripturae simplicitate, ex confusa densaque priscorum interpretum caligine peti iubet. Atque, ut breviter absolvam, [pag. 35] haec fuit origo Cabalae quae Iudaeos fascinavit. Hinc prodiit Pharisaeorum secta, qui legem et prophetas contaminarunt adulterinis commentis. Ex eadem lacuna emersit papatus: nec alia fultura nititur Mahometis religio. Quibus exemplis satis superque monemur quam exitiale sit, vel tantillum a puro et genuino Dei verbo deflectere.

Ad alias postea species descendit: ac doctrinam, quae ab omnibus ecclesiis, vel maiori certe parte est recepta, et probabilibus rationibus e sacris literis confirmata, vult indubie [pag. 36] suscipi: quamvis ingeniosis hominibus rationes occurrere possint quibus probabiliter refutetur. Telam quidem araneae texit impostor. Sed quibus nos insidiis appetat, observandum est. Paulo post in locum ecclesiae catholicae subrogabit romanam sedem. Quum ergo pertinaciter tota, quam vocat, occidentalis ecclesia defendat quidquid impietatum merito detestamur, sublata erit tota inquirendi libertas. Quantumvis enim probabili ratione oppugnes quod videbitur[2]) non esse rationi consentaneum, ingeretur, clypei instar, maioris partis consensus. At sententiam hanc prudenter [pag. 37] temperat censor, dum probabilem confirmationem exigit e sacris literis. Nugae. Nulla enim tam crassa in quaestionem veniet absurditas: cui non inducant colorem. Missam si sacrilegium esse dicamus, in qua fingunt Christum immolari probabilis suppetet ratio quod Melchisedech obtulerit panem et vinum, et propheta denunciet ab ortu

---

1) *Beza et Amst.* consensus.
2) *Beza et Amst.* videtur.

unc ad libere loquendum incitant: praesertim medio contextu laudetur calliditas, non d sentias passim et ubique dicendum. caeremonias dum ventum est, quae a Christo ae sunt ad colligendam novi populi societatem ramenta vocantur, statuit caste et integro andas: nihil eorum institutioni tanquam muti- et imperfectis addendum, neque ut superfluis hendum. Est hoc quidem aliquid, quamvis non n: quia alios omnes ritus obliquo artificio [pag. in ecclesiam admittit. Sed haec dimidia veritas m extorsit pudor, altero post versu evertitur, ando apostolis, eorumque successoribus ius con- ssum esse credit caeremonias instituendi, quae in acramentis administrandis ornatus loco accederent. Ergo qui nihil addendum confessus erat, nunc adventitias traditiones non modo admittit, sed etiam commendat. Verum arguto effugio se expediet: modo ne sacramenta putentur mutila aut imperfecta, ferendas esse accessiones. Ita quibuscunque mixturis prope in novam figuram mutata fuerint sacramenta, [pag. 49] nihil erit vitii: modo ne palam Christo exprobretur, mancum esse vel mutilum quod instituit. Scio equidem quam vetusta sit origo exsufflationis et chrismatis, atque etiam paschalis cerei: his postea accessit sputum sale mixtum, aliaeque multae insulsitates. Si quis haec additamenta repudiet, uno verbo lis dirimetur: optimo consilio Christi institutioni adiuncta fuisse: quoniam ipsa baptismi actio nullo splendore ornata per se frigeret. Quasi vero per incogitantiam haec utilitas Christum fugerit, neque satis providerit, oleo et cerei lumine non minus quam aqua repraesentandam [pag. 50] esse spiritus gratiam. Porro quae ab ipsis ecclesiae initiis per universum orbem summo consensu ad nos propagatae sunt caeremoniae, quum earum rationes perpetuae sint, perpetuam quoque observantiam, censoris iudicio, esse convenit. Sed quomodo hoc cum proxima pagina conveniat non video: ubi dicit ritus quosdam, qui per universum fere orbem olim observabantur, quia non tantum habebant momenti, aut temporum commutatione utiles esse desierant, aut intemperantia populi in abusionem venerant, paulatim desuetudine esse abrogatos. Ubi igitur perpetua [pag. 51] ratio, ex qua perpetuam observandi legem nuper ducebat? Itane homini arreptitio, qui sui repente oblitus secum pugnat, se totus orbis subiiciet ad dissensiones eius arbitrio sedandas?

At Augustinum habet patronum. Quid ille? Si quid scripturae divinae praescribit autoritas, non esse dubitandum quin ita facere debeamus ut legimus. Ergo scriptura per se conscientias stabiliet, nec iam erit inutilis, quamvis traditione ἀγράφῳ non adiuta. Si quid vero tota per orbem frequentat ecclesia (idem Augustinus pronunciat), vocare in controversiam, insolentissimae esse insaniae. [pag. 52] Hoc sanctus vir censuit utile esse pacis fovendae causa, quod ad paucorum rituum consuetudinem de quibus nemo nostrum litigare vellet. Sic enim habent verba sancti viri, retineri quaedam non scripta, vel ab ipsis apostolis vel conciliis, quorum est in ecclesia saluberrima autoritas, statuta: sicuti quod Domini passio, et resurrectio, et ascensio in coelum, et adventus e coelo spiritus sancti, anniversaria solennitate celebrantur, et si quid aliud tale occurrerit quod servatur ab universa quacunque se diffundit ecclesia. Cuius, obsecro pudoris est, ex hac paucitate immensum acervum [pag. 53] conficere? quod impostor noster molitur. Atque hac modestia viam sibi sternere voluit ad liberam querimoniam qua postea utitur, ecclesiam, cui libertas a Deo concessa erat, servilibus oneribus premi, ut tolerabilior esset conditio Iudaeorum, qui sub iugo servitutis, legalibus tamen sarcinis, non humanis praesumptionibus subiecti fuerant. Verum esto, plus detulerit Augustinus consuetudini quam par erat: an eius consilium fuit, sacramenta a Christo tradita humanis commentis inquinare? Neque enim de quibuslibet caeremoniis agit, sed quarum liber usus ecclesiae relictus [pag. 54] est, sicuti se ipse explicat. Nos quoque priscos ritus, quibus indifferenter uti licet, quia verbo Dei consentanei sunt, non reiicimus, modo ne superstitio et pravus abusus eos abolere cogat. Scimus enim quaecunque ad decorum et ordinem pertinent, non habenda esse pro humanis placitis: quia divinitus approbantur. Sed quid hoc ad censoris astutiam? qui sub fallaci integumento corruptelas omnes occultat: quod nunquam sancto viro in mentem venit.

Additur putidius cavillum, Paulum et Barnabam non tantum ecclesiis mandasse ut expressa [pag. 55] Dei mandata servarent, sed etiam ut parerent Apostolorum et seniorum decretis. Primo expendere convenit, quaenam decreta intelligat Lucas deinde quorsum ad ea servanda ecclesiam hortatus fuerit Paulus. Pacatae fuerant contentiones, quae omnibus Asia[e] et Graeciae ecclesiis ex horribili dissipatione ruinam et exitium minitabantur. Nihil autem decretum fuerat, nisi Dei verbo consentaneum. Ne scilicet gentes ad ritus legales adigerentur, sed tantum sanguine et suffocato abstinerent. Huic decreto [pag. 56] esse Paulus docuit: sed obtemperandum tempus, donec adolesceret eorum fides qui Mosi nimium erant addicti. Et certe paulo post abrogavit ipse Paulus quod pacis retinendae causa servare suadebat. Mirum autem est, exemplum obtrudi a censore nostro, qui nihil ex communi veteris ecclesiae usu remitti patitur. Dic mihi, bone vir, utrum tibi sanctius est observatu quod apostoli mandarunt, et Paulus firmum manere iussit, an quod ab ignotis autoribus profectum est? Si apostolos praefers, cur sanguine libere vesceris, chrisma non credis abro-

lum? et adhuc Paulum [pag. 57] traditionum oonem citabis, quo inviolabilis sit earum auto- ;! Alios antiquos ritus, quorum vestigia et lineata apparent, quamvis a suo fine et usu nonnihil ıxerint, pacis et unitatis studio observandos exiat, donec legitima autoritate aut restituantur ɔo suo fini, aut ex usu removeantur. Quoniam te quid velit dissimulat, monendi sunt lectores, ıanc classem referri omnes histrionicos gestus, simiis magis conveniunt quam hominibus, et in actione profana essent tolerabiles. Utcunque nte non vitioso manarint, constat nihil [pag. 58] l hodie esse quam sacrorum inquinamenta. Pax ır tua, nugator, cuius studio quaevis pietatis bria obtegis, quando ter proditoria est, a nobis ul facessat. Quod ritus quosdam antiquissimos, religiose olim fuerunt observati, et paulatim ılevcrunt, rursus in usum restitui cupit per ;imam autoritatem, et quam minima fieri possit urbatione, si palam fecisset de quibus loquatur, um aliquod ingenuitatis dedisset. Usum calicis acra coena populo, cui indigne ereptus est, reddi modo rectum foret, sed omnino necessarium. dubito quin [pag. 59] hoc inserendo [1]) favorem averit. Sed quam dilute restitutionem hanc urat? Dimidia tantum coenae pars residua est apatu. Haec laceratio, an ad momentum ferenda t? Et qui licet vel ad momentum discerpere ɔ Christus individuo nexu coniunxit? Nugator a di cleri nutu pendere nos iubet, et quasi in re ɔula cavere omnem perturbationem. Sed minime urum est, quin eadem qua prius malitia, species es subticens, nova onerum mole opprimere tenniseras animas.

Quantum ad ritus particulares, vigeat sane ustini sententia: [pag. 60] ut singulis ecclesiis um sit morem suum tenere: imo interdum ı est, ne externis caeremoniis alligetur religio, ıid esse varietatis: modo absit aemulatio, nec ab aliis novitate illecti diversum aliquid habere tent. Quanquam ut intelligant lectores sincerum l ab hoc homine prodire, memoria teneant, e aliam fuisse temporis illius rationem ac nostri, ıuo turmatim innumera superstitionum congeries obruendum Dei cultum exundavit. Expendere n convenit quid valeat, neque contra fidem, ıe contra bonos mores iniungi. Nam quum velit s [pag. 61] ex praescripto legis suae coli, ac ıde fictitios cultus detestetur, fidei certe repugquidquam eius mandatis addi hominum arbitrio: bonis moribus consentaneae sunt ludicrae inepquibus tota religio foedata est in papatu. Si ritus per se boni sint ac utiles, errorem qui occupat quorundam mentes non obstare fateor, quominus bono bene utantur qui recte sentiunt: modo ne communis sit error, quem usus ipse confirmet. Multis enim caeremoniis per se non damnandis ita adhaeret superstitio, ut quisquis eas usurpat, exemplo testetur se unum esse ex errantium numero. [pag. 62] Ita saepe falsa opinio quae vulgo concepta fuerit, abusu contaminat ritus alioqui puros: ut non tantum privata cautione vitandi sint, sed etiam libere notandi, ne simplices magis ac magis obdurescant. Neque enim christiani zeli est, quemque sibi seorsum consulere, nisi moneantur alii quoque ut sibi caveant. Itaque quod ex scriptore italico adducit, abusu non tolli bonum usum, si absque exceptione intelligas, minime verum erit: quando non minus prudenter attendere iubemur ne infirmos fratres laedamus nostro exemplo, quam ne quid tentemus illicitum. Etsi enim ubi Paulus (1. Cor. 10, 28) vetat carnem gustando, quae idolis fuerit [pag. 63] immolata, fratres offendere, de una specie disserit, generalem tamen praescribit regulam, ne malo aut noxio exemplo turbemus debiles conscientias. Ita rectius ac sanius dicetur: quae Deus ipse instituit, nullo abusu aut vitio posse aboleri: quae autem humanitus tradita sunt, postquam errore sunt vitiata, si eorum usus noceat, et pariat offendiculum fratribus, esse abstinendum. Ac miror censorem, ubi tandem concedit interdum eo usque invalescere superstitiones, ut publica autoritate tollendae sint res ipsae e medio (sicuti de serpente aeneo a rege Ezechia factum legimus) non perspicere suam versutiam bonis [pag. 64] omnibus exosam fore: quod de usu tolerabili subtiliter disputando crassissimas quasque superstitiones oblique salvas et intactas manere velit. Quid enim in papatu non simile serpenti aeneo, praeter originem? Iussu Dei conflatus fuerat a Mose (Num. 21, 9): servatus fuerat in beneficii memoriam. Inter Ezechiae virtutes numeratur, illum fuisse confractum et in cineres redactum (2. Reg. 18, 4). Magna pars superstitionum, quibuscum hodie bellum gerunt veri Dei cultores, e lacunis nescio quibus manavit: omnes impiis erroribus implicitae sunt, imo delibutae, qui nunquam elui possint, nisi abrogato [pag. 65] illarum usu. Cur non ergo simpliciter quod verum est agnoscimus, necessarium hoc esse purgandae a sordibus ecclesiae remedium?

Quod addit constitutiones nonnullas, quamvis exiguum habeant usum, tamen unitatis retinendae et scandali vitandi causa servandas esse, etsi veri specie non caret, dolum tamen subesse ex contextu planum faciet. Mox enim exceptionem addit: Si quae utiles plerumque sint, tamen earum observatio privatim vel noxia sit vel impossibilis, ad mentem legislatoris confugiendum esse. Ergo lex de ciborum delectu, qua interdicitur [pag. 66] esus carnis, ovorum, lactis et butyri, publice noxia non censebitur. Unde

[1]) *Sic princeps et Gallus* (entrelaçant) *Beza emendavit:* ndo.

ılligere promptum est, susque deque facere bonum irum, si conscientiae humanis decretis serviliter pprimantur, modo absque valetudinis iactura fiat. ›enique quoad onera tyrannidis commode ferre ›terimus, illis ferendis nos obstringit. Quid ergo la Pauli sententia fiet: Nemo vos iudicet in cibo ; potu (Coloss. 2, 16)? Item: Quid adhuc decretis nemini (ibid. v. 20)? Item: State, et ne iterum ıbiiciamini iugo servitutis (Gal. 5, 1). En reforıationis studium, quod tam fastuose iactat. Iam ausulam attexens: Cultus [pag. 67] per se vitiosos rivatim posse caveri ab agnoscentibus vitium: etsi idetur nonnihil dicere, maligne tamen extenuat ıod summam detestationem meretur. Quid enim et Dei cultum sceleste profanari, et fratres meos ı exitium ire praecipites videam? tacitusne utrumıe patiar? Haec scilicet ratio est cur peccari lmoneat, si nimio superstitionum odio ritus qui lerari possunt, pro noxiis et impiis temere dam›ntur. Id quidem interdum contingit: sed quid ad raesentem causam, quum nemo abiiciendum conndat, nisi quod manifesta impietatis labe turpiter ›rruptum est? [pag. 68] Porro si cui occulta sunt ıae hactenus iecit fundamenta, quorsum spectaverit, ılam tandem demonstrat, papae regnum pro ecclesia ›bis obtrudens, cuius societas sancte inviolabili iure ılenda sit. Unde statuit, quibuscunque impietatum onstris scateat papatus, qui tamen ab eo discesonem fecerunt, omnes esse schismaticos. Ac primo ıidem synonyma facit occidentalem et romanam ›clesiam: ac si nulla in occidente quaerenda esset ›clesia, nisi quae sub ditione papae se contineat. ictum suum confirmat, quia in ea regeniti suus, eiusque cives et membra per baptismum ag. 69] effecti: deinde quod in ea retinetur prossio christiani nominis, scripturarum autoritas, et ›ctrina illa apostolica, quod ad capitales religionis ticulos attinet: ad haec quod sacramenta, ut sunt Christo instituta, illic serventur (quamvis in euchastiae celebratione et dispensatione nonnihil vitii deri possit), praeterea quod in multarum caeremoarum et rituum observatione illic adhuc conspitur priscae ecclesiae imago: denique quod perpetua esbyterorum seu episcoporum, quamvis multum prisca integritate degenerantium, iam inde ab ›ostolis [pag. 70] successione gubernetur. Ut breviter l singula respondeam, nimis improbe ludit praestiator in ecclesiae nomine. Christianismum prorsus isse exstinctum ubicunque grassata est papae tynnis, nemo unquam sanus dixit. Unde conficitur, iqua ex parte residuam illic esse ecclesiam. Tanm quaeritur, quatenus? Responsio nostra solida tione nititur: tametsi ordinarium baptizandi minierium penes larvatos pastores qui illic praesunt, sideat, nihilo tamen plus autoritatis eos mereri ıam Cybeles sacrificos. Quin Ierosolyma vera fuerit ecclesia quo tempore sacerdotes a [pag. 71] legitimo Dei cultu deflexerant, minime ambigitur. An vero eius ecclesiae autoritas vigere et valere debuerit apud pios, ex prophetis patet: qui ubique clamant longissime ab impia eorum factione recedendum. Quanquam longe dissimilis est ratio papatus ubi neque templum est, neque altare, neque sacerdotium quae divinitus instituta fuerint. Itaque aptior erit comparatio, si conferatur cum statu israelitici populi, ex quo Iarobeam adulterinum cultum erexit. Etsi enim magnifice iactabant decem tribus se offerre sacrificia Deo redemptori suo, et mercenarii levitae censeri volebant Dei ministri, [pag. 72] et Iarobeam ipse defectionis autor praetexuerat non alienari nova forma populum a Deo Abrahae, sed tantum molestia levari, ne cogeretur ascendere in montem Sion, illa tamen tota religio, ut adulterina erat, sic et fidelibus detestabilis. Negare tamen penitus ullam fuisse tunc apud Israelitas ecclesiam, dictu asperum foret: imo reclamat Dei sententia, dum saepius pronunciat, illic sibi genitos fuisse filios (Ezech. 16, 20): quia scilicet in usu erat circumcisio, adoptionis symbolum. Qua ratione Iosias, quum tubae clangore vocaret miseros apostatas ad pascha celebrandum, [pag. 73] non tamen denuo circumcidi iussit. En circumcisio, quam Deus apud ecclesiam deposuit, in Israele manet: quo pignore ostendit Deus aliquas ecclesiae reliquias apud decem tribus manere. Verum quod gratiam suam in illo populo Deus noluit in totum deleri, nihil ad sacerdotii dignitatem facit: sicuti ex Oseae vaticiniis clarissime apparet.

Haec nunc obiter dicta sint de ecclesia, quorum paulo post sequetur fusior explicatio: sed insidiis occurrere necesse fuit, ne putarent minus exercitati, simul ac propositum fuerit ecclesiae nomen, consensum malorum [pag. 74] praesulum et degeneris populi pro lege habendum esse. Interea diluta est prima ratio: Quia per baptismum regeniti sumus in papatu, nos esse romanae ecclesiae filios. Nempe eodem iure quo adstricti fuerunt ad colendam societatem Dan et Bethel, qui in Israele circumcisi fuerant. Si vero non aliter se probarunt integros veri Dei cultores, nisi commentitio altari et templo renunciarent: nos baptismus noster, licet nobis in papatu administratus, vexilli instar, ex dissipatione colligere debet ad Christi obsequium: tantum abest ut impiae obstinationis vinculum sit. [pag. 75] Secunda ratio putidior: Confessio nominis christiani retinetur in papatu. An non semper ab omnibus haereticis retenta fuit? Sed eo minus tolerabilis est falsa iactantia, quod pudendum nominis Dei ludibrium continet. De scripturae autoritate prompta est responsio, fateri papam cum suo clero quod negare non audent: scripturae credendum esse, modo soli sint eius interpretes, nec quidquam ex ea probetur, nisi quod ipsis libitum sit annuere. Eodem

episcopos, abruptio tamen plus quam prodigiosa non patitur continuam seriem ducere. Papa illis est episcopus universalis: an hoc apostolicum? Nulli iam episcopi cleri et plebis suffragiis eliguntur: papae ipsius creatione nihil magis probrosum. Iam quibus insignibus se probabunt eorum esse successores, qui a Christo ordinati sunt ad docendum? Dicebat olim sacerdotibus leviticis propheta, quorum tamen ex Dei lege haereditaria erat successio: Quia tu scientiam repulisti, [pag. 85] repellam et ego te, ne sacerdotio mihi fungaris (Oseae 4, 6). Quum ergo docendi onus abiecerint spurii isti apostolorum haeredes et supposititii partus, quid attinet eorum foeditatem honesto titulo fucare? Ex quo e Babylone reversus fuerat populus, quum suam dignitatem iactarent posteri Aaron, apud alterum prophetam refellitur eorum iactantia: Corruptum et abolitum ab ipsis fuisse foedus Levi, quoniam populum abduxerant a lege (Mal. 2, 8). Atque haec non veteris tantum sacerdotii, sed hodierni quoque in ecclesia regiminis regula traditur, ut labia sacerdotis custodiant [pag. 86] scientiam, et legem requirant ex ore eius: quia angelus Domini exercituum est (ibid. v. 7). Respondeat iterum nobis censor noster, quoniam iurisconsultus est, quo iure successor sit latro eius quem iugulaverit? Atqui longe deterior est eorum conditio, qui ut imperio suo ecclesiam subiicerent, non homines modo iugularunt, sed crudeliter perdiderunt miseras animas, exstinxerunt aeternae salutis doctrinam, Christum non absque summa contumelia transfigurarunt, et improba falsitate rapuerunt, vel furati sunt alienum titulum. Quod si horum quoque nulla fiat mentio, saltem [pag. 87] ostentent umbram aliquam similitudinis, unde coniicere liceat ipsos originem ab apostolis ducere. Sed Heliogabalus reperietur Camillo similior, quam ipsi apostolis. Apud antiquos scriptores, quum aliqua adhuc luceret episcopalis forma, obiicitur, fateor, haec successio haereticis qui novum sibi evangelium fabricabant. Sed frontis sunt nimium perfrictae, qui purioris saeculi elogium ad porcos et canes aliasque impuras bestias trahunt. Interim quod per incogitantiam elapsum est censori, non prorsus repudio: Romanam ecclesiam membrum esse catholicae, [pag. 88] modo ecclesiam aliquam Romae monstraret, nec secum pugnaret ipse adeo turpiter, catholicam ecclesiam postea vocando, cui nunc tantum adscribit membri nomen.

Superiori doctrinae attexit: Quamvis alieni tyrannidem exerceant in romana ecclesia, ecclesiam tamen esse: quia multos electos in se contineat, et in ea serventur Dei verbum et sacramenta. De electis, concedo ubique esse dispersos. Neque verum esse infitior quod ex Augustino citat, multos esse in domo Dei, qui non pertinent ad aedificium: intus [pag. 89] quoque illic habere hostes. Nec vero opus fuit tam longe petere rei certae testimonium. Sed cur praeteriit quod ex re et causa praesenti magis erat, multas esse oves foris? unde colligere promptum est, non diffundi ecclesiam visibilem, quacunque dispersi sunt electi. In illa enim dissipatione non secus conservat Deus suos, atque Daniel mirabili privilegio servatus est, quum a coetu fidelium abesset. De doctrina et sacramentis perfricta fronte eum nugari, paulo ante ostensum est. Monendi interea sunt principes Germaniae, quibus oculos oblinere voluit, ne tam [pag. 90] proterve se deludi sinant. Non potest eos damnare qui ab eruditis admoniti quaedam correctione indigere in aliqua ecclesiae parte, praeeunte summa autoritate, accedente communi illius ecclesiae consensu, in doctrinae genere aliqua repurgarunt, et caeremonias aliquot etiam vetustiores auferendas putant: modo id quam minimo scandalo et perturbatione fiat. Si rogetur quosnam intelligat: optimum principem, cuius sumptibus praeter meritum alitur, primum statuet in ordine. Sed an ille quum suae ditionis ecclesias constituere vellet, consilium suum suspendit a communi totius occidentis [pag. 91] consensu? An nutum pontificis exspectavit? Ad haec quam improba versutia, dum eos non damnans qui doctrinam repurgarunt, ubi ad caeremonias ventum est, eos tantum tolerat qui auferendas putant? Unde sequitur, si quis manum admoveat, temeritatis et seditiosi conatus reum fieri.

Quae sequuntur non magis cohaerent quam aegri somnia, vel phrenetici deliria. Non possum, inquit, a Christo et ecclesia separare qui in his coetibus ita versantur, ut nihil aliud quam Christi gloriam quaerant, totoque animo ad ecclesiae [pag. 92] pacem et unitatem incumbant, et cum reliquo ecclesiae corpore, etiam si quadam opinionum et rituum varietate discrepent, caritatis vinculo sint colligati. Nempe sibi visus est Heidelbergae esse. Quos enim alios coetus designat pronomine Hos? Verum si existimationi suae consulere voluit, non debuerat tertio se Genevam conferre, ut Calvini se filium et discipulum profiteretur. Ut hoc omittam, cur eos tam anxie excusat qui privatam vitam agunt in ditione Illustrissimi Principis: ex quo Princeps ipse, qui palam descivit a papatu, et alios pro legitima potestate inde [pag. 93] retraxit, a damnatione exemptus est? Sed eadem mox fidelia nigredine obducit quos ante dealbaverat. Probare eos non potest qui ita a romanae ecclesiae corruptelis recedere voluerunt, ut ab ea defecerint, seque ab omni eius communione separasse videantur. Non quaero quosnam intelligat: quia satis apparet nos pro schismaticis haberi, quanquam inique nobis exprobrat, studia nos omnia non ad medicandum, sed ad perdendum conferre. Quum innumera hominum millia testentur, quam salubrem medicinam reperiant in scriptis

nostris quicunque sunt sanabiles, [pag. 94] an ad perdendum ferri et rapi eos dicemus, qui innoxias animas quotidie eripiunt ex faucibus luporum? Sed artis fuit, sinistra eos calumnia gravare, quos sentit proditoriis suis consiliis fore infestos.

Causam esse negat cur coetui, in quo impii dominantur et recte monentes persequuntur, nomen catholicae ecclesiae detrahamus. Fateor certe quod subiicit, non esse tribuendum ecclesiae quod falsi et infidi gubernatores committunt. Recipio etiam, interdum servum infidelem praefici Dei familiae, ut docet Christus in parabola (Matth. 25, 14). Addo etiam ex Pauli [pag. 95] vaticinio, Antichristum sedere in sanctuario ipso Dei (2. Thess. 2, 4). Ita de veteri populo non tantum concedo quod adducit, Ierusalem lapidasse veros Dei prophetas: sed praesules ipsos, qui vocantur in Psalmo (118, 22) architecti, reprobasse lapidem in quo volebat Deus fundatam esse ecclesiam. Si tantum contendit non fieri malorum pastorum vitiis, quin ecclesiae colenda sit unitas, nihil ad nos, qui eam morositate nostra non scindimus vel abrumpimus, ac si tolerandi non essent in ordine pastorum, nisi omni macula et naevo puri. Quin etiam docemus tenendam [pag. 96] esse quam Augustinus praescribit regulam: ut amentur ac probentur boni, mercenarii ferantur: tantum fugiantur lupi, vel fures et latrones. Ergo apud Anabaptistas et similes concionetur perperam facere qui hominum sceleribus ita succensent, ut ab ecclesiae societate se avellant: quando nos divortium non fecimus nisi cum errorum impietate, et detestabili profanatione cultus Dei. Verum Zacharias, Simeon, Anna, Maria, Ioseph, communionem ecclesiae in qua lupi dominabantur, non defugerunt. Fateor quidem a sacrificiis divinitus mandatis non abhorruisse: [pag. 97] venisse etiam in templum Dei verbo consecratum, ut ex eiusdem legis praescripto testatam facerent suam pietatem: nec vero, si daretur similis in papatu facultas, illorum exemplum sequi grave esset. Sed communio, ad quam nos invitat censor, quorsum spectat, nisi ut in [1]) foetidis lustris, nefandae idololatriae innumerisque sacrilegiis et superstitionibus nomen demus. A qua simulatione remotissimi fuerunt sancti omnes. Exemplo uno contentus ero. In gratiam regis Achaz erexit Urias summus sacerdos altare simile Damasceno, et in templo Dei locavit (2. Reg. 16, 11). Certe illic offerre [pag. 98] sacrificia, fuisset scelesta Dei abnegatio. Atqui tali assentatione, quae nos a Deo et fide abduceret, si censori creditur, servanda esset ecclesiae unitas.

Itaque dictum Christi de audiendis scribis, ad suum commodum detorquet. Fateor eorum doctrinam multo fermento fuisse corruptam: a quo cavere non frustra suis Christus praecipit (Matth. 16, 6. 11), irrita fecisse mandata Dei propter suas traditiones. Sed an permisit Christus discipulis contagione fermenti se inficere? An voluit fictitiis traditionibus esse addictos, quum pronunciet hoc modo Deum frustra coli, et Isaiae [pag. 99] vaticinium confirmet, ubi horribilem vindictam sumpturum se minatur de toto populo, qui ipsum coluerat mandato et doctrinis hominum (Matth. 15, 8 seq., Isaiae 29, 13)? Tollat hoc iugum servitutis e papatu censor, ut ad eorum conventus liber nobis accessus pateat. Sed notare operae pretium est quam improbe frivolo commento depravet Christi verba. Admonet, inquit, Christus suos ut audiant in cathedra Mosis sedentes, id est, summa autoritate et potestate fungentes ex instituto Mosis. At turpis inscitiae coarguitur, summam autoritatem arrogans scribis et Pharisaeis, quorum [pag. 100] plerique ex genere et ordine sacerdotali non erant. Ubi unquam Moses, obsecro, sedem attribuit sectarum magistris? Deinde quid est censori Audire, nisi propositam doctrinam obedienter amplecti? Ergo discipulos erroribus parere oportuit, a quibus cavere iussi fuerant. Hoc falsi crimen incogitantiae praetextu extenuari non potest. Neque enim ignorat, non aliam esse verborum Christi summam, nisi perversa et flagitiosa scribarum vita nihil decedere legis doctrinae, quin semper apud filios Dei vigeat eius autoritas et reverentia. Quum ergo Christi consilium [pag. 101] fuerit mederi vulgari morbo, (quia dum aestimat mundus coelestem doctrinam ex flagitiosis eorum moribus qui eam exponunt, eam ut plurimum vilipendit) censor his verbis obtegi vult et fucari errores quoslibet ac doctrinae corruptelas. Videtur quidem ab hoc scelere se tandem purgare, quum addit, parendum ex legis praescripto monentibus. Sed quid iuvat tam insulse tergiversari, quum paulo ante praefatus sit non obstare errores tum doctrinae tum traditionum quin illis obediendum sit?

Orditur de integro eandem telam, ac papistas a defectionis [pag. 102] crimine absolvit, quia non se prorsus alienaverint ab ecclesia, quamvis a doctrinae puritate quae in primitiva ecclesia floruit degeneraverint: et speciosum colorem inducit, ecclesiam ab ipso fundamento, quod est Christus, aestimandam esse: cui fundamento si posteri pro auro, et argento, et lapidibus pretiosis, lignum, foenum et stipulam superstruxerint, non tamen continuo a fundamento recessisse. Haec sunt eius verba. Itane ut in Christo fundati esse dicantur qui totam eius virtutem funditus diruerunt? Atque ut censoris vel malitiam, vel stuporem melius [pag. 103] animadvertant lectores, quum duo in Christo consideranda sint, essentia

1) in *om. Beza et Amst. sed incaute. Gallus bene vertit:* sinon à fin qu'en des puants bordeaux nous nous adioignions à l'idolatrie *etc.*

eius, et officium ac virtus, altero contentus, non dubitat quod praecipui est momenti exinanire. Christum papistae fatentur Deum et hominem, et eius personam fatentur duabus naturis constare: errores omnes quibus olim vexata fuit ecclesia, distincte repudiant: fortiter anathematizant Arium, Sabellium, Nestorium, Eutychem, Marcionem et Manichaeos. Ita de essentia deitatis et humanae naturae, et earum unione optime inter nos convenit. Verum si spolietur [pag. 104] gratia sua Christus, frigebit tota haec doctrina: certe quam minimum vel nihil proderit ad aedificium pietatis. Ergo quum docet Paulus in uno Christo fundatam esse ecclesiam (Ephes. 2, 20), non aliud sentit quam quod alibi clarius explicat: nempe quatenus factus est nobis a patre sapientia, redemptio, iustitia et sanctificatio (1. Cor. 1, 30). An non sapientiam hanc abiecit, qui instar Mahometis magistrum se substituit, et suis commentis suffocavit totam evangelii lucem? Conciliet censor, si potest, cum redemptione de qua loquitur Paulus papatus doctrinam de libero [pag. 105] arbitrio. Iam quid iustitiae quam per Christum consequimur magis adversum, quam operum merita? Ad haec, si sanctificatio nobis in Christo quaerenda est, quomodo cum adiutrice spiritus gratia concurret hominis voluntas? Ubi autem ad modum et formam iustitiae ventum fuerit, concidere certum est, nisi Christus sit unicus sacerdos et advocatus noster, et unicum sit atque aeternum mortis eius sacrificium. Atqui advocatorum turba in eius locum supposita fuit. Qui pastores esse debuerant, se iactant esse victimarios. Quot missae quotidie aguntur, totidem sacrificiis [pag. 106] fingunt expiari mundi peccata. Haec tam foeda gratiae et virtutis Christi eversio, longe aliud est quam ligni, foeni et stipulae congeries. Non infitior ex legitimis ecclesiae ministris quosdam fuisse, qui commenta sua miscendo puram doctrinam obscuraverint. Verum longe diversa est papatus ratio, ubi nudum et inane resonat Christi nomen: de eius officio, quod in salute nostra praecipuum erat caput, altum silentium. Desinat ergo praestigias facere impostor, otiosum et inutile spectrum loco Christi obtrudendo. Quod aquae turbidae comparat doctrinam multis vitiis contaminatam, perinde [pag. 107] est, ac si quis veneficus diceret, non obstare vitiosum colorem cibi et potus, quo minus edere et bibere liceat. Aquam turbidam bibat ipse si volet, limo et coeno se ingurgitet. Verum cui persuadeat, vinum quod e puro dolio prodierit, dum lethali veneno infectum propinatur, bibendum esse? vel aquam, quia ex salubri scaturigine profluxerit, quamvis corrupta sit ac foetida, non esse tamen noxiam?

Eat nunc et neget a crimine schismatis posse nos excusari, quia a colluvie papatus sponte recessimus. Haereticos non esse [pag. 108] satis clare iudicat,[1]) quos non insimulat ullius erroris. Schisma exprobrat, quasi abruperimus caritatis vinculum, quia nefas ducimus communicare cum papistis. De caritate futiliter cum hominem blatterare nihil miror, qui prorsus ἄστοργος est, sibi uni natus et addictus. Certe caritatem a nobis minime negligi, nedum violari, inde apparet, quod non alio referimus omnia studia nostra, nisi ut miserae animae in spem salutis revocentur. Sed eam partem aspernamur, quae vetus catholicorum et romanae ecclesiae nomen retinet, omnemque eius communionem defugimus, [pag. 109] nec amore et misericordia prosequimur ut decuerat, sed abominamur ut corpus Satanae et Antichristi. De communione iam satis responsum est: eam duntaxat nos fugere, quae idololatria et superstitionibus omnes inquinat qui ea tenentur impliciti. Hominibus certe non sumus inimici, de quorum salute non minus sollicite quam de nostra laboramus. Hic vero maledicus, qui nos misericordiae oblitos esse iactat, non minus proterve quam malitiose nota saevitiae infamat liberam perfidae simulationis detestationem, ad quam ab omni hominum odio puros religio nos [pag. 110] cogit. Cum papistis non communicamus. An quasi sint nobis porci vel canes, ut alieni simus ab eorum congressu? Imo vero nos eorum caecitatis miseret: eorum vitiis, quantum in nobis est, studemus mederi: fraterna ipsos benevolentia complectimur: libenter eos admittimus, si nobiscum pure Deum invocare sustineant: denique ad ipsos modis omnibus accedere parati sumus, modo ne a Christo nos abducant. Tantum idololatriae societatem fugimus, quae nihil quam eos obduraret, nos vero pollueret, utrosque simul eodem involveret [pag. 111] exitio.

Porro ut fucum faciat simplicibus et parum exercitatis, urget nos autoritate Lutheri, qui romanam curiam, quum adhuc esset alphabetarius, ecclesiae titulo ornavit. Fingamus Lutherum eo tempore inconsiderate loquutum esse, quum vix principia quaedam sincerioris doctrinae gustasset: quid minus consentaneum, quam sermonem rebus turbulentis et confusis vel extortum vel elapsum arripere, ut praeiudicio bonam causam gravet: ac si non licuerit homini agnitis repente tot portentis attonito, per varios [pag. 112] progressus sensim proficere? Sed quam fallaciter torqueat quod alio sensu et consilio scriptum fuit, inde colligere promptum est, quod eodem tempore Romam subinde vocavit Babylonem. Etsi anxie de re supervacua litigare nihil attinet, quum plane omnibus liqueat, ex quo usu et experientia rectius iudicium collegit Lutherus, quam acriter eos

1) *Bene emendasse videntur Beza et Amst.:* indicat (il donne à entendre).

ies detestatus sit, qui non palam et libere dis-
ionem facerent ab impietate et sacrilegiis papa-
Adducit deinde Calvini testimonium, qui Sa-
to respondens non negat esse ecclesias quibus
sident [pag. 113] pseudoepiscopi: quamvis pon-
em romanum cum toto pseudoepiscoporum grege
t immanes esse lupos, etc. Atqui ut taceam
prolixius Calvinus in sua Institutione disserit,
eadem illa Epistola satis superque refellitur
rii improbitas. Deformes ecclesiae ruinas qui
oscit in papatu, an bestiis titulum episcopalem
pantibus quidquam defert? Atqui claris verbis
ptor ipse ab hac calumnia se vendicat. Post-
m enim quasdam errorum species recensuit, quae
principia evertunt: Non patiar, inquit, Sadolete,
iusmodi flagitiis [pag. 114] ecclesiae nomen in-
bendo, et eam contra fas et ius infames, et nobis
diam apud imperitos facias: ac si bellum cum
esia gerere nobis decretum foret. Nam ut fa-
nur iacta fuisse olim semina quaedam supersti-
um, quae ab evangelii puritate nonnihil degene-
nt, scis tamen ista quibuscum belligeramus
ietatis monstra, non ita pridem vel nata esse,
certe in hanc magnitudinem excrevisse. Tan-
detecta papatus foeditate subiicit: Et adhuc
lientiam humilitatemque vestram nobis venditas,
l vos retineat ecclesiae [pag. 115] veneratio, quo-
us ad exigenda haec flagitia manum admoveatis?
d homini christiano cum ista praevaricatrice
lientia, quae verbo Dei licentiose contempto,
quia sua defert hominum vanitati? Quid cum
contumaci praefractaque humilitate, quae despecta
maiestate homines modo suspicit ac reveretur?
s autem quam papae mercenarii nebulam offun-
t ex ecclesiae praetextu, luculenta explicatione
nserat Calvinus, quam parum verecunde obtegit
or, quum totam Epistolam aliquando memoriter
116] recitaverit. Ex uno autem verbo plane
et quam perverse mutilam sententiam detorserit.
enim Sadoletum compellat Calvinus: Tu mihi
ecclesia obtrudes, quae omnes religionis nostrae
tiones, et quae Dei oraculis sunt proditae, et
sanctorum quoque patrum libris sunt consig-
e, et quae priscis conciliis decretae, furiose per-
itur? Denique haec ponitur ecclesiae definitio:
it societas sanctorum omnium, quae per totum
m diffusa, per omnes aetates dispersa, una ta-
Christi doctrina, et uno spiritu colligata, uni-
m [pag. 117] fidei ac fraternam concordiam colit
e observat.

Quae sequuntur, adeo implicita sunt tortuosis
agibus, ut suos rhonchos, sicuti arridendo semper
t, efflare dicas. Amplecti se affirmat et venerari
uam ecclesiae proprium, quidquid in utraque
esiae parte, sive ea antiquo nomine catholica,
nuper nato evangelica nuncupetur, integrum, sanum, doctrinae evangelicae et apostolicae traditioni consentaneum invenit. Quid autem, si eius placitis stamus, aliud est traditio apostolica, quam antiquitus recepta opinio? Ita sacer et [pag. 118] indubia fide munitus erit error quilibet, vetustatis umbra obtectus. Addit eam se ecclesiam pro vera ecclesia agnoscere, quia in fundamento verae et apostolicae doctrinae consistat, nec impio schismate a reliquarum ecclesiarum communione se separet. De nostris ecclesiis eum loqui, ex contextu apparet: ubi nos Syris, Aethiopibus et Armeniis comparat. Cur ergo ante pronunciavit nos pro schismaticis habendos? Quis non videt spectrorum obiectu eum ludere? Quod autem non putat ad distrahendas ecclesias valere caeremoniarum aliquot et quaestionum [pag. 119] diversitatem, modo in Christo capite et sincera caritate communio retineatur, recte id quidem, nisi multiplicem et varium Christum tam ex adulterinis commentis, quam ex evangelii doctrina conflaret, sicut ante visum est. Quibus enim portentis non aptabitur Christi nomen: quando eum dicit caput retineri in papatu, ubi misere laceratus est ac discerptus, avulsus a suo evangelio, et eius veritas horribili deformitate foedata? Ergo hic etiam ludit. Si pro sua gravitate in primis odit factionum nomina, et ex inferis emissa [pag. 120] credit, dum hi alios papistas, antichristianos, Satanae ministros, hostes doctrinae Christi, illi vero contra alios haereticos, schismaticos, apostatas, ecclesiae Christi hostes appellant: cur ipse nova et inaudita, nec minus odiosa paulo post comminiscitur, dum anticatholicos et Calvinianos recte vocari censet, quos olim pro suis condiscipulis habuit? Quod si desultoria hac levitate vanitatem suam prodidit, saltem veteri magistro pepercisset.

Videndum nunc, si eius decreto acquiescimus, ubi nos consistere oporteat ut Christiani [pag. 121] censeamur. Quod eos perperam facere iudicat, qui partium studia vitando neutralem inducunt sectam, libenter recipio. Nec vero mihi placet quemquam immodico partis studio esse addictum, quod libertatem et aequitatem iudicandi praepediat. Sed quod probe dixisse visus est, momento postea evertit. Contendit enim rursum, quia religionis fundamentum in papatu manet, pios in eo coetu posse versari. Sed qua fronte asserit fundatum esse in Christo papatum, ubi tota eius gloria et virtus prostrata iacet? Quomodo illic credetur stare religio, ubi doctrina [pag. 122] prophetica et apostolica hostiliter oppugnatur? Et quum pronunciet haereses damnandas esse, quomodo eas separabit a papatu, qui innumera impiorum dogmatum turba scatet? Sed non aliud videtur remedium, ubi religio inter duo mala posita est. Ergo ita nunc ἐπίκοινος est censor noster, ut clandestino artificio neutrum genus fabricet. Vera est tam apud papistas quam apud nos

religio: utrosque tamen obnoxios facit multis erroribus. Quid superest, nisi ut parte doctrinae utrinque abolita, quod residuum erit simul assuatur, ut [pag. 123] nova ecclesia ex duabus diversis composita surgat? Interea mire versipellis est theologia, pseudocatholicos nunc vocare quibuscum voluit communionem servari. Quid ergo piis Dei cultoribus, qui inter papistas degunt, ne fiant schismatici, agendum? Illic certe dominantur qui pontificem romanum tantum non Deum faciunt, ut censor loquitur, eiusque autoritatem non modo supra totam ecclesiam, sed supra scripturam efferunt: ab his discessionem sponte facere si religio sit, manere in sacrilego illo coetu, quam [pag. 124] turpis et scelesta erit proditio? Caeterum donec nostrae doctrinae vitia et errores ostenderit, commentum eius, religionem inter duo mala esse positam, admittere iniquum esset, sicuti nemo sanus admittet. Et tamen quod negaverat sibi probari neutralem sectam, quasi sui oblitus nunc repudiat, tertium quoddam genus hominum ponendo, quibus se adiungit socium. In quo subscriberem eius sententiae si probaret sinceram pietatis doctrinam, quia apud nos non reperitur, in medio quaerendam esse. Sed quum ne in minimo quidem apice, a pura simplicique fidei [pag. 125] orthodoxae regula deflexisse ostendat, quid minus consentaneum est quam eos solos laudare, qui a nobis non aliter quam a papistis dissentiunt, ac si hoc et recti iudicii et sanctae moderationis optimum esset documentum? Tenendum quidem est, hoc modo neutrales qui se Nicodemitas falso nominant, solos sapere et manere in gradu, quia se a contentione subducunt, ad quam inviti pertrahimur ingenua fidei professione.

Porro dum circumspicio quid hoc libro sibi voluerit, hoc unum ei consilium fuisse probabile videtur, rebus alibi turbatis, alibi [pag. 126] incompositis, praesertim vacillante Gallia, gravis et moderati hominis personam induere, ut pacificandi spe obiecta se insinuaret in eorum gratiam, quos putabat alioqui satis propensos esse ad medias pactiones. Habuit forte rationem quoque praeteriti temporis: ut qui saepius transfuga fuit et desertor, perfidae levitatis infamiam quoquo modo elueret. Speciosa enim excusatio est, eodem animo semper in utrisque versatum castris: quia non destiterit catholicae ecclesiae unitatem nobiscum, perinde ac cum papistis colere. Praecipue tamen sinistrum avertere praeiudicium [pag. 127] voluit, ne patrono in cuius clientelam dare se optaverat domicilii causa suspectus foret. Ac initio quidem ad hunc scopum venenata omnia spicula direxerat, ut dissipato piorum consensu evangelii cursum interrumperet. Nec laboris poenitebat, dum primis diebus comiter exceptus non vulgarem mercedem fatua spe devorabat: a qua postquam excidit, lugubri cantu deplorat quod impendet naufragium: quia ad suos scopulos attrahere non potuerit quos magis delectat rectae navigationis cursus. Hinc scilicet istae lacrymae, nisi valeat Nicodemitarum consilium, non [pag. 128] posse concordiam et pacem coalescere. Interea ferendum non est, ut impurus calumniator suis maledictis innoxios Christi servos opprimat, qui pietatis iactura nolunt pacem redimere. De nostris adversariis verissime praedicat, quum pacem optare se fingant, non aliam velle, nisi quae coniuncta sit cum nostro interitu. De nobis autem quam improbe mentiatur, testis est eius conscientia. Tyrannidem papatus, quae non minus hominum saluti quam Dei gloriae inimica est, si cupimus deletam, nihil mirum, quando ea stante nec religio, nec Dei cultus, nec Christi regnum postliminio [pag. 129] in suum gradum restitui queunt. Sed quum id agendo consulamus eorum saluti qui nobis crudelissimi sunt hostes, immerito nobis exprobratur quod ab omnibus nostris studiis et actionibus remotissimum est, velle scilicet istos perditos, nec aliter quam eorum oppressione placari posse.

Facessat quam adducit bellorum civilium similitudo. Neque enim cum aliis bellum gerimus, nisi qui pietatem funditus evertendo professi sunt ecclesiae hostes: quibus tamen ipsis reconciliari parati erimus, modo salva et intacta maneat veritas, quae et Dei gloriam, et ecclesiae salutem in se continet. [pag. 130] Nobis nihil quaerimus: victoriae laus ad Deum referatur, fructus ad totum fidelium corpus. Sed pacificandis dissidiis insulsa praescribitur ratio a censore: ut cedamus utrinque, et aliquid remittamus, ut neutram partem suae conditionis poeniteat. Quasi vero nostrum sit mediis pactionibus de iure Dei transigere. Ubi de agrorum finibus inter se litigant homines, vel de dignitate certant, vel de pecunia aliisve terrenis negotiis contendunt, audienda Christi admonitio ut statim pacem quaeramus. Sed nostrae dimicationi finem alium quaerere fas non est, quam si ultro citroque ad [pag. 131] subeundum Christi iugum manus demus. Summum in animas imperium Deus uni sibi vendicat: ereptum est, restitui volumus. Totam pietatis summam verbo suo complexus est, et aeternae salutis viam monstravit: tota legis, prophetarum et evangelii doctrina perversis commentis, imo prodigiosis erroribus ac deliriis indigne corrupta est: restitui suo nitori postulamus, quod fieri nequit, nisi prorsus concidant quae coelestibus oraculis opposita fuerunt hominum commenta. Templum Dei, cuius inviolabilis esse debebat sanctitas, foede profanatum purgari cupimus. Quisnam hominum ex sacrosancto [pag. 132] Dei iure vel tantillum subducere audeat, ut inter nos coeamus? Speciosum quidem nomen est pacis, inquit Hilarius, [1]) et pulchra opinio unitatis: sed quis

1) Contra Auxentium et Arianos.

ambigat eam solam ecclesiae atque evangeliorum unitam pacem esse quae Christi est? Pacem Christi vocat sanctus vir, quae sic pios inter se coniungit ut sub capite contineat: quae fundata est in sincero consensu, ut eodem omnes animo et uno quasi ore Deum patrem invocent: cuius denique vinculum est pura evangelii doctrina: non qua laceratur unica salutis nostrae custos Dei veritas, et exitiale fit inter Deum et nos divortium. [pag. 133] Quicunque hoc sunt animo, ut mori centies malint quam nefaria decisione mutilare integram fidei doctrinam, legitimi demum et idonei sedandis contentionibus erunt autores. Nec minus improbe nobis invidiam facere tentat ex magnatum et potentum favore, a quo si pependissent qui praecipuam in asserenda pietatis doctrina operam navarunt, necesse fuisset ad formidabiles minas, saeva edicta, et mortiferos impetus non trepidare modo, sed penitus concidere. Atque ut propitios hodie habeant totius mundi proceres, quid inde poterit lucri accedere? Nihil ergo putidius quam illis obiicere [pag. 134] quod remotissimum est, ac si opes, potentiam, divitias et honores affectent.

Verum hic quoque se opponit censor, dum satis amplam pietatis exercendae materiam propositam esse asserit, in quibus rebus utrinque convenitur. De fide, inquit, collocanda in Christum mortuum et resuscitatum, de caritate Deo et proximo exhibenda, nulla controversia est. Atqui in his duobus capitibus pietatis summa consistit. Nugator, an fidem in morte et resurrectione Christi locant, qui libero suo arbitrio et meritis prope exinaniunt vim eius et fructum? qui fictitiis satisfactionibus [pag. 135] obruunt gratuitam peccatorum veniam, et qui ea expiari volunt quotidianis sacrificiis? qui patronos et advocatos hinc inde sibi accersendo, Christum in turba occultant? Et quum invitus agnoscas, pietatem coli dum obtemperamus Dei mandatis, an non de hoc etiam capite acerrima nobis est dimicatio: dum nos legislatore uno contenti in eius lege acquiescimus: pars adversa nihil quam humana commenta et placita opprimendis miseris conscientiis obtrudit? Verum quidem est quod attexis, Christi discipulos non sectari subtiles de rebus arduis quaestiones, nec curiose investigare res [pag. 136] latentes et abditas: modo ne in hoc simplicitatis fuco lateret astutiae venenum. Porro quum nulli minus argutiis indulgeant, quam quos non minus indigne, quam maligne perstringis: an non vulpes sub alieno habitu te gallinis insinuas custodem? Esto: simplicitas inter Dei filios primum gradum teneat: an tibi videntur de rebus frivolis rixari, qui contendunt in natura nostra nihil esse nisi vitiosum et corruptum, donec spiritu Dei regeniti iustitiae vivamus? An inanis tibi est speculatio, mentes nostras caecas esse, donec coelesti gratia illuminentur? corda esse perversa et contumaciae [pag. 137] addicta, donec in iustitiae obsequium reformentur? nos denique Satanae esse mancipia, donec filius Dei a misera illa tyrannide nos liberet? An nihili est curiositas, quaerere quomodo tranquillae animae in solida salutis fiducia quiescant? An subtilis est quaestio de legitima Dei invocatione disserere? An obscura sunt aenigmata, praecipere quomodo rite colatur Deus ex legis suae praescripto, an hominum figmentis? An certamen est de re nihili, dum baptismum purgare nitimur foedis et pudendis sordibus: sacram vero coenam, quae prorsus abolita fuit, postliminio restituere, ac rursus profligare detestabile missae sacrilegium, [pag. 138] quod innumeris impietatum monstris scatet? Non recenseo singulas species, quia pauca haec attingere sufficiat: quibus monstratis lectores tuam impudentiam palpent. Observatu digna est Irenaei sententia, melius esse non tenere cuiuslibet rei causam, nec aliud quaerere ad scientiam nisi Iesum Christum, quam per quaestionum subtilitates et multiloquium in impietatem cadere. Huic quoque recte suffragatur Hilarius, in simplicitate esse fidem, in fide iustitiam: nec Deum nos ad beatam vitam per difficiles quaestiones vocare. In expedito et facili nobis esse aeternitatem, si Iesum [pag. 139] Christum credimus suscitatum a mortuis, et ipsum esse Dominum confitemur. Sed uterque sic praefatus, an non qua potest vehementia errores exagitat? Quos labyrinthos cogitur Irenaeus discutere, ut fidei puritatem a prodigiosis fallaciis vindicet? Quam anxie in diluendis Arianorum cavillis laborat Hilarius? Quum his certaminibus se exercent, dicemusne eius sobrietatis fuisse oblitos quam paulo ante commendaverant? Imo ita maxime sobrii reperiuntur, dum nihil imminui sustinent ex doctrina verbo Dei patefacta.

Videtur quidem exemplum quod [pag. 140] producit censor, colore rationis non carere, dum in tractanda praedestinatione moderationem exigit. Et certe sedulo cavendum est, ne perplexis et spinosis quaestionibus nos implicemus. Sed aliud homini maledico consilium fuisse ex clausula liquet. Quamvis enim invidiam declinet, ubi fatetur nonnullas esse quaestiones quae a curiosis et inquietis hominibus excitatae etiam doctis et piis hominibus negotium faciunt, quia eos quibus studium fuit gratuitam Dei electionem asserere oblique carpit, doctrinam simul ipsam quae fontem salutis nostrae ostendit, et quae piae sanctaeque humilitatis unicum est fundamentum, indigne [pag. 141] suis calumniis deformans, furtim labefactare nititur. Fateor sane arcanum Dei iudicium, quo alios ad salutem, alios ad interitum praedestinavit, semper impiorum blasphemiis fuisse expositum: et hoc doctrinae caput fuisse non superfluis modo, sed noxiis quaestionibus perperam distractum: dum profani homines in profundas abyssos caeca temeritate penetrare non dubitant. Frae-

nanda est igitur hominum lascivia, ne plus quam fas est scire appetant. Commendanda etiam est docta ignorantia, dum non aliunde sapimus quam ex Dei verbo, et reverenter miramur quae Deus voluit esse abscondita. Sed non ideo [pag. 142] a sobrietatis regula disceditur, ubi cordate refellitur canum latratus, qui sua importunitate id saepe extorquent. Nec vero Augustinus, quamvis admoneat Valentinum et reliquos, ne eos perturbet huius quaestionis obscuritas, parendum esse Pauli consilio, ut idem sentiamus omnes, et exspectemus revelationis diem, si quid aliter sentimus, ideo protinus doctrinam sepelit, aut omittere vel fugere iubet: quin potius ubi lectorum animos ad docilitatem flexit, libere et fortiter explicat quae prius imperitos terrebant mysteria.

Spatiari eum in locis communibus, et de praeposteris remediis conqueri [pag. 143] facile patiar, modo ne per flexuosos circuitus oberrans non tantum sua tela vibret adversus immeritos, sed venenum quoque suum instillet ad corrumpendos simplicium animos, et clandestinis obstaculis evangelii cursum moretur. Dicerem latere insidias, ubi deflet triste regni Galliae exemplum, nisi se aperte proderet prava eius malignitas dum nulla re magis uritur, quam felici regni Christi progressu. Interim non abs re dicit odium sibi conflari obiectis levitatis et timiditatis criminibus: quia toties apostata nihilo plus meretur fidei, quam canis et inimicus crucis Christi, eamque fugitans [pag. 144] laute et delicate in otio vivere affectat.

FINIS.

IOANNIS CALVINI RESPONSIO

AD

BALDUINI CONVICIA.

1562.

IOANNIS CALVINI RESPONSIO AD BALDUINI CONVICIA.

Nescio an frigidas rhapsodias, quae rursus in lucem prodierunt ad leges De famosis libellis, ante annos quatuor ediderit Franciscus Balduinus. Nam vicesima quinta die Iulii anno quinquagesimo septimo privilegium impetravit. Nunc opus retexens quo pleno gutture suam in me virulentiam evomeret, an iure privilegium illud quod libro tunc composito datum erat novae invectivae aptaverit, velim mihi respondeat Iurisconsultus. Certe beneficio Regis ante biennium mortui opus a quatuor mensibus scriptum ornare, absurdum fuit. Atque ut apices iuris omittam, sicuti loquuntur, falsarium hic deprehendi sensus dictat. Porro quamvis et audacia eius et improbitas pridem omnibus cognita fuerit, nunquam tamen putavi eo amentiae proruptarum, ut mihi tam proterve malediceret. Verum ut eiusmodi homines ad rabiem incitat desperatio, praecipitem eum egit mala conscientia: ut caeco impetu in [pag. 4] se ipsum potius quam in me rueret. Commotum eius intemperie me fuisse non negabo, quando fieri non potest quin hominibus cordatis et ingenuis stomachum moveat tanta indignitas: sed eius convicia perinde ac si me non attingerent facile despexi. Celebre est Socratis dictum: An asino, si me calce petiisset, coram praetore diem dicerem? Etsi autem procul absum ab ea animi magnitudine qua excelluit Socrates, longo tamen usu iam obdurui ad istorum canum latratus, atque ex meliore schola didici Deum probris et contumeliis servos suos, ut probet eorum tolerantiam, subiicere. De magnitudine quidem revelationum, quasi ad Paulum accederem, non gloriabor. Hoc tamen mihi commune esse cum Paulo agnosco, angelum Satan, ne extollar, mihi divinitus missum esse, qui me colaphis caedendo ad humilitatem erudiat. Quoniam tamen nobis quotidie rogandus est Deus, ut diabolum eiusque ministros compescat, nostrarum quoque partium est, ne eorum mendaciis obruatur veritas, effraeni eorum licentiae obsistere.

Basileae ante quinque menses editum fuit scriptum absque autoris [pag. 5] nomine: cui plausibilis inscriptus fuit titulus, ac si sedandis ecclesiae dissidiis optimum remedium afferret. Huic opposita fuit brevis refutatio, in qua perstrictus fuit Balduinus. Hac occasione nunc me aggreditur, et ad capitale iudicium vocat, vel potius trahit, ac si iniuste a me traductus foret. Quid vero si negem libellum, cui tam ardenter infestus est, a me scriptum? Et certe si cavillari libeat, negare promptum est. Quia tamen magna ex parte ex meo sermone fuit exceptus, pro meo agnoscam. Hic velis expansis in me Balduinus invehitur, seque falsa calumnia gravari conqueritur: et quanquam autorem non nominat, alienum tamen opus dicit immerito sibi ascribi. Ego autem eum libenter adiuvo, ac testatum volo esse lectoribus, naenias illas non ab uno consarcinatas fuisse. Est Cassander quidam ab hominum consuetudine, ut aiunt, remotus. Nec unquam innotuisset eius nomen, nisi Balduini impulsu nunc a me productus esset in theatrum. Is ex solitudine αὐθάδειαν, ut fieri solet, ita contraxit, ut omnes fere eius sensus obstupefecerit morositas. Quoniam olfecerat [pag. 6] Balduinus illum viginti annorum otio ad mediam quandam et flexuosam religionem cudendam abusum esse, ex eius sinu infausta illa commenta facile elicere potuit: quae lucem tenebris miscendo sub pestiferae concordiae praetextu omnes in ecclesia corruptelas foverent. Vix enim credibile est quanta sagacitate quidquid pietati noxium est investiget. Qualiscunque autem erat illa farrago, eam suo artificio polivit. Nam si quis roget cur nulla in Refutatione facta fuerit Cassandri mentio, respondeo nullam fuisse rationem, cur lamia illa, vel larva, e suo antro, ubi hactenus bene latuit, extrahi deberet. Verum quia passim Balduinus non obscuras styli sui notas libello impresserat, ut omnibus conspicuum esset non nisi ex eius manu prodiisse (nec typographus negaret), ac quicunque mediocri praediti erant iudicio idem sentirent ac loquerentur: oblique eum perstringere qui libellum vulgando venenum ex clausa pyxide effuderat, nulla, opinor, vetabat religio vel aequitas. Atque hic crassi mendacii convictus tenetur, se totius rei inscium fuisse simu-

lans: quum longo ante tempore praedam [pag. 7] hanc apud Cassandrum venatus esset. Adde quod is qui Coloniae tot annos in sterquilinio suo ad hunc usque diem iacuit, ac si in medio Galliae sinu degeret, deplorat turbulentum regni statum. Quorsum haec tam putida fabula? Et quis tam obtusus est, qui non Balduini penicillum agnoscat? Nullo certe unquam atramento hoc quidquid est delebit. Haec enim probi hominis et ingenui excusatio, dum histrionis in morem querulando lacrymas stultis vult elicere. Quum in intima essem Gallia, inquit, quidam in extremis Germaniae finibus, qui de Gallia neque sciebat neque cogitabat quidquam, libellum composuit et edidit. Quid ergo sibi vult querimonia, in qua Galliae turbas deplorat ille quisquis est libelli autor? Iam quid attinet Coloniam Agrippinae locare in ultimo aliquo Germaniae recessu? ut taceam de intima Gallia, quum emisso aculeo Rhemos se contulerit ad venditandas Cardinali suas operas.

Porro quum duplicem quaestionem agitandam esse praefatus sit, Facti, an ipse librum composuerit, et Iuris, an dignus sit liber tam acerba insectatione: [pag. 8] quam feliciter priorem partem expediat penes lectores esto iudicium: nempe libelli culpam, cuius autor non est, immerito in se transferri. Infitiando se purgat. Si volet adiungat et periurium quo me temeritatis reum faciat: quia de re incerta libere pronunciare ausus fuerim. Ego vero rem totam de qua trepide balbutit, ingenue et familiariter aperio: nec invidia onerari volo, quantum res patitur. Editum est scriptum quod mihi notam infamiae apud omnes aspergeret: suppressum est autoris et typographi nomen data opera, ut impune me lacerare liberum esset. Excusat Balduinus opus non esse suum. Ut hoc illi concedam: quando proxeneta, vel leno et productor fuit, denique libellum tradidit manu sua, et vulgandum curavit, eiusdem criminis reus tenetur. Si in ius eum accerserem, tribus verbis finita esset causa. Quanta vero sit iniuriarum, quibus me vulnerare conatus est ille scriptor, atrocitas non commemoro: quia mihi privatim nihil exprobrat. Sed quum nihil sibi posset fidei acquirere, nisi quantum mihi abrogasset, quidquid hactenus pro defensione coelestis [pag. 9] doctrinae laborum sustinui, quidquid studii et diligentiae impendi in asserendo Dei cultu, maligne calumniando me facit violentae sectae ducem: quae totam ecclesiam pessumdare malit, quam ex sua pertinacia minimum cedere. Dissidia quibus nunc ecclesia misere laceratur bello civili comparat. Tanto nos flagrare odio adversae partis fingit, ut neglecta sanandi cura tantum ad perdendum feramur. Ac huius quidem maledicti facilis est refutatio, quibus cordi est simplex veritas indigne gravari, quia non claudicent in utramque partem. Sed posthabita futili illa procacitate, quod apprime necessarium erat, detecta fuit mediatoris perfidia: quae fallaci redimendae pacis praetextu religionem simul cum aeterna animarum salute prodebat.

Hic miratur Balduinus me tumultuari, ac si Hannibal esset ad portas. Legit hoc semel apud Ciceronem. Placuit. Quasi proverbiali dicterio farcit omnes suos libellos. Ego vero non frustra operae pretium duxi fideles monere non ut Hannibali extra portas occurrerent: sed quando intus erat Sinon, ut sibi mature caverent ab eius insidiis. Excudebatur [pag. 10] Basileae liber: Rhemis proditor licitabatur cum Cardinale. Tacendumne fuit? Quid ergo iudices citare opus fuit, qui diligentius inquirant cur ego hic trepidem, qui tam secure alioqui contemno spicula in me directa? Nempe quia nec mihi quidquam periculi est a talibus quisquiliis: et multorum simplicitati metuens mature existimo esse monendos, ut sibi a proditoribus caveant. Quod negat pro hoste capitali habendum esse quem mediatorem nomino: primum consulat rudimenta grammatices, ubi inveniet quid sit per concessionem loqui. Deinde librum quem impetit sana et composita mente percurrat, ubi palam ostenditur quam exitiali mercede pacem redimi velit qui se sub fallaci persona insinuat. Certe praestabat malae causae defensionem omittere, quam insulsis scommatibus manifestum crimen eludere, cuius odium et detestationem ex piorum cordibus nunquam eluet. Quaeritur qualis sit liber, quem si non peperit Balduinus, in partu tamen obstetricis munere functus est. Meris imposturis refertum et compositum esse in ecclesiae perniciem, Responsio, cui [pag. 11] Balduinus irascitur, quasi digito monstrat. Bonus vir, ut dedecus tegat omnium oculis expositum, conviciando perturbat totam actionem. Porro ut persuadeat me terribilem bilem, ut loquitur, caeco furore effundere, coniecturas sibi fabricat cur veteris amicitiae oblitus hostiliter in eum exarserim. Primum adducit quod rogatus a piis proceribus sententiam suam consignaverit contrariam novis meis et capitalibus decretis, dum censeo severe adversus haereticos animadvertendum esse. Non inquiro quinam sint proceres quorum crepat nomina. Sint sane Castalio et Boinus.[1]) Quod uno verbo attingere libuit: ut nugator iste suas phaleras alibi venditet. Sed quomodo quae tantum ex Dei lege sumpsi novitatis insimulat? Imo Deum ipsum, cuius leges recito, saevitiae infamia aspergere non veretur. Et sane id argumentum attingere nunquam mihi in mentem venisset, nisi hortatu venerandi fratris nostri D. Henrici Bullingeri: quem tamen reum non substituo: quia morem gerendo consilium eius mihi probari testatus sum.

1) *Beza et Amst.* Boionus.

Audivi quidem [pag. 12] Balduinum aliquid contra blatterasse: sed risi, ut licebat. Adeo vero commotus non sum, ut me insulsitatis eius piguerit. Quare male divinat hanc mihi iracundiae fuisse causam.

Intempestive quoque alteram assignat, quod existimet habendam esse rationem antiquitatis in caeremoniis ecclesiae. Sed quando tandem antiquarius esse coepit? Vixit apud me familiariter: fidem suam in hac ecclesia, et Argentinae apud homines nostrae linguae professus est: an verbulo unquam significavit se plures caeremonias appetere quam nobis in usu essent? Addit se odisse iuvenilem intemperiem in ordine constituendo, quae coelum terrae miscere videatur. Dicas Nestorem aliquem concionari. Sed quorsum tam putida iactantia: ac si ullum unquam edidisset vel prudentiae vel moderationis specimen? Et tamen ut aliqua gravitatis specie superbiat, cothurnum induit, seque praedicat tanto magis esse religiosum. Affirmet sane, modo nemo credat. Nam quod me vult id fateri, ridiculum est, ut alia. Urget demum, si male me hoc habeat, ut ingenue dicam, scilicet is est Balduinus, cuius me [pag. 13] iudicium urat ac cruciet. Ego vero quid futiliter garriat de rebus ecclesiasticis homo, ut pietatis expers, ita sacrorum omnium ignarus, nihil moror: modo ne clandestinis artibus diruere moliatur quam fideles Christi servi purae religionis doctrinam erigere et stabilire pridem conati sunt. Quare nihil stultius quam fraudem mihi obiicere, ac si alium causae statum fingerem. Ego tametsi ex multis idoneis testibus compertum habui Balduinum toto hoc biennio proditorie se gessisse, multa sceleste et nequiter cum paucis sui similibus agitasse, ac intestinum fuisse ecclesiae hostem: continui me tamen, ac eius defectione perinde dolui, miserique interitum deflevi, ac si nunquam in caput meum cum improbis nebulonibus conspirasset: ut vix patientiam meam ferrent veteres eius amici. Hoc vero extremo actu edito, tacere mihi non permisit.

Et tamen impurum os perfricans, subinde rogitat, quaenam me intemperantia contra ipsum adegerit. Quasi vero non plus satis mihi temperaverim, quum apostatae peperci, nec ante vel sinistra voce eum pupugi quam dum mihi patefacta fuit [pag. 14] desperata eius improbitas, ubi se Cardinali aut locare, aut vendere non dubitavit. Per me impune quievisset occultior eius improbitas: sed ubi ultro prorupit, seque insolenter iactavit, quorsum attinet de re conspicua sciscitari? Certe a me quaesitus non est: verum amentiae suae imputet, si ecclesiam oppugnando in unum ex fidis eius custodibus incurrit, qui nocere quantum volebat passus non est. Se tamen a tam manifesto crimine purgatum existimat, si verbulo uno excipiat fabulas me ex trivio arripere vel nebulas spargere, quas ipso tacente dies pridem discussit. Quasi vero tam scelestae conspirationis et nefandi colloquii memoria ex piorum cordibus deleri queat sardonio risu. Ut volet nebulas elevet, nunquam obliviscentur cordati homines, dum captiosis suis artibus ad meritorium quaestum fertur, per eum non stetisse, quo minus gravis plaga infligeretur Gallicae ecclesiae. Quare desinat patroni nomen obtendere, a cuius clientela, simul ac probe innotuerit non minus facile excidet, quam fallaciter obrepsit. Hinc porro apparet [pag. 15] quam ieiuna sit ambitio, quod nescio quid tam insolenter iactitat: ac si dubium esset in aulis principum pessima interdum mancipia favorem adipisci. Quin etiam conscientiam meam coram Deo appellat: quod ubi scio nullam esse controversiam, odiose velim aliis persuadere esse maximam, quae vero est, astute dissimulem. Quasi vero de re notissima necesse sit ad arcanum Dei iudicium provocare. Atqui notare operae pretium est quam bene inter se conveniant astutia et caecus furor, in quem me alieno impulsu repente praecipitem actum esse fingit. Quis non videt hominem petulantiae deditum, vomere potius quae stomachum gravant quam loqui?

Atque ita scilicet nodus magnae et arduae quaestionis solvitur, quomodo Balduinum lacessere ausus sim, qui tot habeam inimicos. Mihi enim in promptu defensio est, quotquot mihi inimici sunt, esse professos Christi hostes: nullas vero inimicitias me unquam suscepisse privata causa, nec cupide appetivisse: nullas denique a mea culpa fuisse ortas. Sed hoc mihi plus satis [pag. 16] est nullum mihi alia de causa esse inimicum, nisi quia sacrilega audacia insurgere adversus pietatis doctrinam et ecclesiae salutem ausus fuerit. Quotquot nostro tempore Christum eiusque ecclesiam hostiliter impetere tentarunt, eorum furori fortiter me opposui: atque ut acriter eos excepi, ita infatigabili constantia, persequutus sum. Nec me huius assiduae militiae unquam taedebit. Hac de causa inimicus sum Balduino, quem aliquando amavi. Respondeat nunc ipse mihi velim, quomodo tot sibi acquisierit hostes, cur se et ipsos atrocibus pugnis exercuerit, cur nusquam reliquerit verum amicum. Cui probetur nescio: omnibus certe doctis et probis viris, quibuscum versatus est, exosum esse constat. Fontem si quaerimus, non alius reperietur, quam eius ambitio, superbia, invidia, perfidia[1]) et si qua est similis virtus. Sed toto libello se prodit pudenda eius fatuitas qua voce gravius eum vulnero, quam si omne genus scelerum in eum conferrem. Recto enim et honesto pridem valedixit: modo acutus et vafer credatur. Serio tamen docendus est quam putidum se reddat insipidis suis [pag. 17] facetiis. Negat se censuram accipere quam detuli, seque

1) perfidia *om. Beza et Amst.*

mihi dicit relinquere, qui nullum collegam fero. Primum videant lectores quam superciliose Balduino-Cassander in libello se supra omnes censores efferat: deinde quam fuerit placidus hic noster, erga suos collegas comis et humanus, inquirant: reperient ubique fuisse intolerabilem. Sed fruatur sane Ismaelis gloria: cuius manus est contra omnes, sicuti manus omnium contra eum. Mea vero in ferendis non collegis tantum, sed maioribus quoque nec ferendis modo sed etiam optandis moderatio notior est quam ut futile cavillum refellere opus sit. Nemo aetate mea pietate et doctrina excelluit, quem non coluerim qua decebat observantia, et cuius virtutes liberaliter non praedicaverim. Nemo etiam eorum fuit, qui me non complexus sit summo amore, et plus detulerit quam vellem. Ut de me loqui solitus fuerit Philippus Melancthon, cuius una vox obruere potest omnes Balduini latratus, ipsum appello testem: qui si negaverit sibi esse compertum, coarguetur a plurimis. Honorifica eius de me elogia tantum abest quin mihi animum [pag. 18] inflaverint, ut quum me sibi praeferret, et quidem scripto, dixerim non ferendum esse illud mendacium. Is tamen nihil offensus respondit se quod scripserat sentire, et verum esse. Nec vero adeo stultus sum ut id credam verum esse, vel ab aliis credi velim, sed ut bonis omnibus foeteat nebulonis huius protervia. Quin etiam Buceri de me iudicium recitat, quod ab ipso improbissime confictum esse Deum et angelos eius testor. Bucerus, inquit, aliquando tibi dixit, nullum te servare odii vel amoris modum, sed ea te esse vehementia, ut vel supra coelos attolleres, vel ad inferos usque deiiceres. Ita vero mihi propitius sit Deus, si quid unquam tale audierim: quin potius vir ille, quem loco patris reverebar, tanta comitate vicissim fraternam mecum amicitiam coluit, ut aegerrime passus sit Argentina me avelli. Certe ad extremum usque contendit, quibuscunque fieret modis me retinendum. Exstant etiam eius ad Senatum nostrum literae, quibus conqueritur cum maxima ecclesiae totius iactura me huc retrahi: ac demum eo usque provehitur, ut dicat me inter [pag. 19] sanae doctrinae ministros nemini esse secundum, paucos vero habere pares. Si immodico mei amore excaecatus modum excessit in me laudando, saltem Balduinum pudeat effraenis suae proterviae: vel agnoscant lectores qua ad conviciandum vesania feratur.

Collegam scilicet non fero. Atqui nullus est in toto orbe fidelis Christi servus, cui non porrexerim fraternae societatis manum. De nostro domestico consensu respondeant collegae mei, quibus communis mecum est huius ecclesiae administratio. Quicunque exoriuntur magnae spei, modis omnibus adiuvo quantum in me est, ut gratia et autoritate floreant. Ac testari cum Mose licet, utinam omnes prophetent in Dei castris. Denique unum, si potest, nominet obtrectator, quem invidia aut aemulatione moratus sim, quo minus, si fieri posset, collegae etiam gradu esset superior. Ita per se evanescit puerile de summo pontificatu cavillum: ac si non semper tam ex animo quam ex professo defugere studuerim quidquid me extra modestiae fines abriperet. Sed quid hoc sibi vult, dum me securum [pag. 20] esse iubet, si non alium habeo quam ipsum vel rivalem vel competitorem maximi sacerdotii? Si tam insulse nugari libebat, saltem a praefatione tam male consentanea abstinere debuit. Valeant, inquit, ineptiae. Exspectes aliquid grave et serium. Mox omnes ineptias superat, denunciasse scilicet non esse timendum ne me deiiciat e gradu. Et quis suspicatus esset hominem nihili tantum sibi arrogare, nisi se ipsum proderet? Eat nunc et buccas inflet inani iactantia. Si ambitiosus essem, inquit, nunc demum putarem me esse aliquid. Paedagogia scilicet fraudulenter elicita eum extulit supra nubes, ut reliquos omnes contemptim despiciat. Interea quidem stolida eius ambitio risum omnibus movere potest.

Severe mecum expostulat, quod non pietatis modo, sed humanitatis quoque in ipso lacessendo oblitus fuerim. Quid per sua erga me officia intelligat, non assequor. Fateor fuisse mihi familiarem: quum signa melioris ingenii daret, hospes apud me fuit. Serpentem scilicet ac pestem domi meae alui. Hoc vero praetextu quod me sibi vult esse obstrictum, ex quo iure hauserit, nescio. Ultra progreditur: me atrociores [pag. 21] mereri poenas quam Orestem, qui matrem aliqua causa incitatus occidit: quod saevus magister insontem et inauditum, veteremque discipulum, et prope filium, non equis, ut infelix pater Hippolytum, sed stylo meo discerpserim. Obliquas strophas omitto, in quibus facetum se fore putavit: quod me suum fuisse praeceptorem significem, et ipso discipulo aut filio glorier. Ego vero si quid in eum iuris unquam vendicare mihi potui, libenter remitto: quia cum Satana, cui se totum addixit, mihi nihil est commune. Sed ex eius literis agnoscent lectores, si nunc immaniter contra me ferociat, ingratitudinis culpam in eo residere. Agedum vero insontem se probet: sicuti audacter facturum minatur. Ego autem simpliciter excuso, quoniam non modo perfidiose mecum agendo, sed nunc insidiis, nunc aperto conatu in communem ecclesiae perniciem grassando spem meam sceleste fefellerit, eo iustiores mihi fuisse iracundiae causas, quam in exterum quemlibet vel ignotum. Quod si humano more de me conquestus esset, forte eadem spe quae me frustrata erat iterum deceptus optassem de vehementia aliquid remissum. Nunc vero quum [pag. 22] beluina eius rabies perditae et desperatae mentis signum sit non obscurum, dicere

mihi cum propheta, ut arbitror, licebit: Quod perit, pereat.

Porro quam non praecipitanter in ipsum efferbuerim, multi sunt idonei testes, quibus notae erant praeclarae eius actiones. Ex brevi tamen narratione iudicium faciant sani et integri lectores quam humaniter eum toleraverim. Ex quo fidem hic suam professus erat, in Galliam discedens (sicut aliud semper lingua prae se tulit, quam haberet in cordis recessu) dixit ad expedienda quaedam negotia exiguo tantum temporis spatio opus esse: et quia ipsius magis quam mea intererat, ipsum cito redire mihi persuasit. Derisa est ab iis qui propius eius mores noverant mea credulitas. Et certe experientia docuit, quia nostrae tenuitatis eum pigebat, conditiones alibi opimas et splendidas venari. Quum tergiversando alias ex aliis moras necteret, displicuit quidem mihi calliditas: neque tamen offensionis signum dedi, vel etiam gravius offensus sum, donec apud Bituriges rursum idololatriae sordibus se polluit. Quamquam post [pag. 23] tale quoque defectionis flagitium, tanta fuit erga eum mea facilitas, ut se mihi reconciliaret. Itaque quum illa Bituricensis conditio eum gravaret (ostentatio enim, qua sola pollet, evanuerat, ut spei et votis minime satisfaceret) non dubitavit huc se recipere: et quum undique liberis cum conviciis exagitarent qui prius amici fuerant, humaniter a me impetrata venia admissus fuit. Feci quidem quod necesse erat: ut severa obiurgatione correctus lapsus sui foeditatem agnosceret. Serviliter assensus est, et adulatorie meis se consiliis regendum permisit. Argentinam profectus nomen dedit apud pastorem et seniores gallicanae ecclesiae. Porro quia apud Bituriges mox de eius discessu fugae simili sinistri rumores vulgo sparsi sunt: quo hanc notam elueret, Duarenum insignem iurisconsultum, quem ipse in coelum usque extulerat, aggressus est. Quam acris fuerit contentio, ex libris ultro citroque editis plus satis constat. In ea pugna quum veris armis destitui se videret Balduinus, ad illiberales insidias descendit, et Duareno ex purae et orthodoxae fidei approbatione invidiam [pag. 24] conflando carnificum furori eum obiecit. Capitale, ut scitur, in Gallia erat, non tantum doctrinae nostrae subscribere, sed libros etiam nostros furtim legere. Bonus hic pietatis sectator, dum ostendere conatur Duarenum ex me didicisse, et ex meis libris esse mutuatum quidquid in libro De sacerdotiis probe et sincere docuerat, non alio spectarit quam ut furiosis ecclesiae hostibus gladium homini iugulando porrigeret. Si barbara haec immanitas mihi displicuerit, nihil mirum. Quin potius hoc uno stratagemate detestabilem se piis omnibus reddidit. Et tamen quum de ea per literas, et coram conquestus ést Duarenus, hominem ingenio, facundia eruditioneque sic instructum, ut in certamine longe futurus esset superior, mitigavi. Sciunt permulti quam fidelem operam dederim sedandis quorundam animis, qui ab eo iniuste provocati, magnas, nisi obviam ivissem, turbas dedissent. Certe non negabit sic me fuisse medium, ut eius existimationi quoad potui consuluerim. Cui tam clementer peperci, et quem sustinui tanta patientia, adhuc de mea inhumanitate conqueritur.

Quam vero indignam mercedem retulerit, partim [pag. 25] breviter exposui, partim dissimulo, ne privatas iniurias persequi videar. Certe ut stylum in eum stringerem nunquam adductus sum, donec se voluntarium obtulit. Nam quum male satagere non desisteret, ab eo tamen abstinui: tantum abest ut securum et dormientem, ut mentitur, configere in animo fuerit. Quo maiore ludibrio digna est fatua eius protervia, ubi prope parricidium nominat, quod eum qua dignus erat obiurgatione verberare ausus fuerim. Ac ne zeli excusationem obtendam, prior occupat, et longe a zelo distare excipit rabiem dentibus hominem innoxium laniantem. Audio maledictum, quod liber de quo agitur me tacente discutiet. Carnificem interea se prodit, qui lanienas tam libenter crepat. Nam quod odiose nos zelotis comparat, qui per caedes et latrocinia grassando Iudaeam misere perdiderunt, non minus insulsae dicacitatis est, quam perditae audaciae. Neque enim secus ac gladiatores in caedem ruunt, hic facetus scurra praeceps ad conviciandum fertur: ut non stigmate modo, sed suffixione opus sit, si de nequissimo calumniatore poena pro merito sumatur. [pag 26] Plausibile dictum esse putat alienum se iactare a meis factionibus, ab eorum intemperie vehementer abhorrere, qui tumultuando augent dissidia religionis, et oderunt omnes piae et placidae conciliationis rationes. Ergo nebulo nescio quis coeno emergens impura sua procacitate soli tenebras obducet. Nempe sic factiosus fuit Ieremias, quum perversis impostoribus larvam detraheret. Sic tumultuati sunt omnes prophetae, quum in genuino Dei cultu nihil mutandum clamarent. Sic Christus et apostoli ab impiis Dei contemptoribus novae sectae vocati sunt duces. Sic ab Epicureis Balduini similibus olim turbarum omnium culpa in Christianos coniecta fuit. Porro quum sua cuique sit factio, quorsum attinet multas in me congerere? Quaenam tamen istae sint tot factiones ostendat: pacis et concordiae hostem me esse probet, tum aliquid fatebor esse ab eo dictum. Atqui longe fallitur, si quid aliud assequi se confidit, quam ut intolerabilis eius superbia omnibus foeteat.

Quod lugere se fingit ecclesiae dissipationem, cumulus est stolidae iactantiae. Interdum tamen scurrando mitescit, nunc Virgilii carmina resonans, [pag. 27] ut ex tripode vaticinari dicas, nunc frigidos

iocos hinc inde consarcinans, quibus secure se fabulari ostentet. Ergo si me contempserit, protinus *sublimi feriet sidera vertice*. Quo consilio se nugari magnifice praedicat, frivola nescio quae dicteria in me iaciendo. Quid enim aliud facerem? inquit. Nempe magnus vir censebitur, si per lusum et iocum nullo negotio me exagitet. Quid ergo sibi volunt tot tragicae exclamationes, quibus coelum et terram invocat? Nugator, quod nomen vere tibi sumpsisti, si te poetica melodia delectat, quomodo non in mentem venit illud Horatii: *Si vis me flere, dolendum est?* Neque enim satis convenit, eum qui se prope nefando parricidio impetitum fuisse deplorat, delitias sibi facere, et in sua pernicie suaviter iocari. Hac de causa etiam mihi insultat, quod non omnes sciant qua parte me premat pulcher calceus. Quasi vulgari proverbio in hominem ab omni ostentatione longe remotum temere proiecto opprimi queat comperta omnibus simplicitas. Postquam vero se tam bellis dicteriis satiavit, sibi asciscit severi monitoris et magistri partes: verecunde tamen: [pag. 28] quia malus comoedus praepostere falsas personas inducit. Mihi vero nihil opus est Bucerum, cuius nomine non minus pueriliter quam improbe abutitur, e coelo elicere, qui scurram refellat: quando mortui superstites sunt literae, atque etiam libri publice editi, ex quibus cognoscere promptum est quam stolide Balduinus eius personam induerit, ut licentiose in sua protervia insultaret. Saevo in me probro iam invectus fuerat, quum rogaret ecquo libertas communis reciderit, si non licet loqui, nisi ex arbitrio et formula unius alicuius novi doctoris. Omitto quod novum appellat doctorem, cuius responsa olim sibi esse pro oraculis scribebat. Sed quam falso comminiscatur hanc me servitutem illis imponere, ut ex meo nutu pendeant, testes sunt qui, tametsi libere a me dissentiant, non tamen desinunt esse amici. Invidiosius quod sequitur: Nisi meis consiliis obviam itum fuerit, non modo causa, sed et vita cadendum esse, omninoque pereundum, si quid exciderit quod mihi non placeat. Forte id ab ipso impetravit Castalio, tanquam firmum amicitiae pignus, ut [pag. 29] patrocinium causae Serveti susciperet. Iustas quidem ille poenas dedit: sed an meo arbitrio? Certe arrogantia non minus quam impietas perdidit hominem. Sed quodnam meum crimen, si Senatus noster meo hortatu, ex plurium tamen ecclesiarum sententia, exsecrabiles blasphemias ultus est?

Vituperet me sane hac in parte Franciscus Balduinus, modo Philippi Melanchthonis iudicio posteritas mihi gratitudinem debeat, quia tam exitiali monstro ecclesiam purgaverim. Senatum etiam nostrum, sub cuius ditione aliquando vixit, perstringat ingratus hospes: modo idem Philippus scripto publice edito testetur dignum esse exemplum quod imitentur omnes christiani principes. Vanitatis, futilitatis, calumniae, maledicentiae magnam esse turpitudinem fateor. Cur ergo his omnibus vitiis infamiam et odium omnium sibi accersit? Sit sane magnum odium saevitiae adversus insontes inflammatae: sit etiam magna dictaturae [pag. 30] invidia bonos cives proscribentis: intolerabilis res sit in ecclesia tyrannis: quando nihil horum in me competit, libenter admitto. Si me sugillare impuro conviciatori propositum est, acta saevitiae meae commemoret, insontes nominet a me afflictos, tabulas proscriptionis ostendat: denique tyrannica acta proferat, quae exercuerim sub religionis specie. Et tamen postquam libidini suae adeo intemperanter indulsit, multo atrociora in posterum denunciat; et pro solita urbanitate nunc se mihi parcere iocatur. Atqui nihil melius quam vesanum hunc furorem, qui ad me non pertingit, e tuto despicere: quia ubi latratus omnes suos consumpserit, idem manebit qui semper fuit obscoenus canis. Glorietur se mihi non cedere in reipublicae et ecclesiae servandae studio: modo inani fastu crepantem pueri quoque subsannent. Nec vero Galliae oculos configere necesse est, ut de perpetua mea fide, diligentia, integritate, modestia, tolerantia, et assiduis pro ecclesia laboribus, iudicet: quod tot insignibus documentis iam usque a mea adulescentia probatum est. Hac fiducia in gradu [pag. 31] meo ad extremum usque perstare mihi satis erit. Nam quod me errare clamitat, si in eo me iam solio puto locatum, ut mihi quodlibet liceat, omnibus insultem, omnibus indicam silentium, solus imperem et fulminem, eiusdem est futilitatis quae iam in aliis spurcis conviciis patefacta est.

Ne quid tamen proterviae reliquum faciat, quia aliquando ne quid amicis crearet periculi nomen meum, privatim quum ad eos scriberem Lucanium me inversis literis vocavi, trahit bonus hic reipublicae defensor in crimen: et simul Luciani nomen permiscens, infamiam aspergere mihi conatur, Calvinum in Lucianum vertendo. Nempe hoc dicterio se religiosum probare voluit, vel saltem occupare, ne ad magistrum suum Lucianum ablegaretur. Hi scilicet salsi sunt lepores boni rhetoris: prae quibus tolerabile esset cavillum, si quis Badinum pro Balduino diceret: quod tamen putidae esset affectationis. Sed nihil mirum sic hominem mente alienatum desipere, qui crimen ἀστοργίας sibi obiectum diluere volens, orbitatem mihi exprobrat. Dederat mihi Deus [pag. 32] filiolum: abstulit. Hoc quoque recenset inter probra liberis me carere. Atqui mihi filiorum sunt myriades in toto orbe christiano. Si vero filiola tua, quam celebras, et qua superbis, adolescat, merito eam pudebit tali patre fuisse progenitam. Quorsum tamen colligat bonus philosophus quid sit στοργή me nescire, qui nondum sim pater, fateor me non assequi. Στοργὰς

enim hactenus putavi extendi ad alios quoque humanae pietatis gradus. Quo iure ipsum minime στοργικὸν esse clamant Bituriges, qui suos privignos simul cum eorum avia spoliaverit. Porro si turpe est seni theologo asperius virum aetate adhuc florentem tractare, unde iunioribus licentia tam proterve senibus insultandi? Equidem Dei beneficio sum senex, sed nondum sexagenarius, ut me hic nepos e ponte sublicio deiiciat. Has, non dico spurcitias, sed ineptias, quisquis expendet, quomodo Balduinum credet aliquid honoris mei causa, sicut simulat, tacere?

Porro de praeclaris studiorum suorum et optimae erga rempublicam voluntatis monumentis in Germania relictis, gloriose testari (sunt enim haec eius verba) nihil miror; quum me invidia fremente ad se [pag. 33] oppugnandum rapi dicat. Quid tibi invideam miser? Quid tam stolida comparatione assequi te putas, nisi ut os tuum impurum omnes conspuant? Si omnia recenseam quae homini vel ferreae vel nullius frontis comminisci et garrire libuit, nullus erit modus.

Tandem quasi ad se ipsum reversus, et philosophice disserens admonet singulare vanitatis exemplum, cuius ad omnem posteritatem tristis forte exstabit memoria, in me divinitus fuisse propositum, quo omnes cristas demittant, eosque misereat communis miseriae atque caecitatis. Sit vero hoc memorabile tuae vanitatis trophaeum, qui non modo insolentius quam antehac cristas erigere, sed linguam, ungues et dentes acuere ita coepisti, ut nihil unquam exstiterit vel superbius vel truculentius. Eat nunc, et se in suo stercore volutans foetoris sui odore delectetur, donec ordinum omnium detestatione obrutus quid sit pudor et misericordia discere incipiat. Iudicum, ad quos provocat, cognitionem minime formido, aut defugio. Quomodo enim non me subiicerem eorum autoritati, quos raris et exquisitis [pag. 34] virtutibus insignit? Verum quod fortes iuris vindices fore pronunciat contra iniurias, defensores iustae libertatis contra novae tyrannidis ferociam, patronos innocentiae adversus vim et insidias, nihil ad me. Fuit hoc saeculis omnibus usitatum, ut rabulae, quos famelica gloriae cupiditas ad rabiem adigebat, quo quisque dignitate esset praestantior, protervius in eum linguam exsererent. Vetus scurrarum rhetorica est, aut potius virulenta dicacitas, omnem virtutis splendorem tyrannidis nomine foedare. Quid tibi faciam Balduine? quum mihi propositum esset tota vita latere, Deus me extulit quo nolebam, et aliquo gradu esse voluit in sua ecclesia: tu, quem urit et excruciat insana gloriae fames, frustra inhias honoribus, et tot erraticis venationibus nihil proficis. An mihi luenda est tuae stoliditatis poena? Me vero innocentiam [1]) vi et minis opprimere tam persuadebis futili tuo mendacio, quam Vergiliani carminis tinnitu Coloniam misisse sicarios, qui Cassandrum occiderent, quem proxima pagina adhuc superstitem manere denuncias. Hac scilicet probitate [pag. 35] libertas tibi parta est, ut in mendacia non minus severe quam optimus veritatis assertor inveharis. Sed quid hoc sibi vult, tanquam pecudes naribus a me tractari quos negat vel caecos esse, vel fatuos, vel ad degenerem servitutem abiectos? Verba tam contraria implicare quis vel sani vel sobrii hominis esse credat? Ex eadem amentia ebullit quod proxime sequitur: dum lamentabili voce deplorat se miserum pupillum esse, et simul gloriatur, quamvis ego, qui terribilis sum magister, flammas ore vomam, se magno suo qui in coelis est tutore fretum assurgere supra omnium larvarum et dirarum terriculamenta: et reputare quod melior magister docuit, beatos esse quibus maledicunt homines mentientes. Si Dei pupillus censeri volebat, cur non speciem aliquam modestiae prae se tulit? Quorsum vero attinet Dei nomine sic abuti qui divina et humana iura non minus superbe contemnere quam scelerate violare non dubitat? Certe perperam ad Dei tutelam confugit qui tam malus fuit vitricus. Sed voluit scilicet religionis opinione sibi gratiam acquirere [pag. 36] apud simplices: ac si crederet ullum in coelo esse numen. Hoc vero est non assurgere supra larvas, sed larvarum omnium integumenta congerere ad fallendum.

Porro quod me ad iudicium citat, reperient lectores non alio consilio factum esse, nisi ut insereret quod de Publio Galba legerat apud Ciceronem, primum esse ex pontificibus qui tractus fuerit ad populi iudicium. Quoniam itaque putavit ad me perstringendum hoc fore plausibile, ne tam bellum dicterium perderet, tribus vel quatuor paginis adversus meam potentiam invehitur: ac si omnibus legum vinculis solutus tyrannice instar romani idoli dominarer. Scilicet non satiatur crudele eius in me odium tot quibus me omnes Christi hostes impetunt calumniis, nisi in arenam proiiciar a feris laniandus. Haec mea est immunitas, ut omnes omnium impetus in me ruant, eorumque tela in me dirigantur. Unde apparet quam putida sit hominis ostentatio, dum me ab Aeolia mea exire iubet, quo mecum confligat aperto marte. Quasi vero non satis hucusque [pag. 37] penetrent eius et similium maledicta: aut Geneva ventos exsufflet quibus ipse crepat. Quanquam non exspectavi dum me e securo, ut fingit, nido extraheret: quia quo tempore totius regii consilii odia in nos accenderant improbi, nullo salvi conductus, ut loquuntur, diplomate petito, libere postulavi ut inter medios ignes causam dicere liceret. Simile aliquid de se narrat Balduinus. Sed quia cum cynico scurra nullus esset litigandi modus, praestat verborum ampullis solidam rerum ipsarum

1) *Sic et Versio gallica* (j'opprime l'innocence). *Beza et Amst.:* Meam vero innocentiam.

veritatem opponere. Una re maxime gloriatur, quod relicta patria, contemptis divitiis et honoribus, exsilium et inopiam pro evangelii professione pertulerit. Equidem in laude duco, quod evangelii nomine in discrimen vitae adductus fuga sibi consuluerit. Fortunis exutum fuisse negant conterranei et familiares: quia extra Caesaris ditionem a matre et cohaeredibus permissum fuit sumere quantum ex haereditate, si integra fuisset eius conditio, pervenire ad eum poterat: ut ne unius quidem assis iacturum fecerit. Et aliquando coram [pag. 38] homini gratulatus sum, quod tam facile recuperasset quod sibi credebat periisse. Verum ne falsis laudibus contra Christum regem gloriae superbiat, iidem eius familiares affirmant, simul ac se eripuit a periculo, per Claudium Cantiunculam [1]), qui tunc cancellarius erat Lotharingiae, de reditu tentasse, quem foeda evangelii abnegatione redimere paratus erat. Etsi autem repudiatus alio se vertit, iam tunc voluntarius fuit apostata. Ego quibus vel delitiis, vel commodis, vel opibus Christum praetulerim, non commemoro. Tantum dico, si mihi fuisset animus Balduini, non fuisse adeo difficile quae frustra semper ambivit, et quibus hodie nimis cupide inhiat, adipisci. Sed valeat illud. Ego tenuitate mea contentus frugalitatem sic colui, ut nemini gravis fuerim. Quietus maneo in statione mea: de stipendio, quod mihi mediocre constitutum erat aliquid remisi, tantum abest ut de augendo verba fecerim. Meas omnes curas, labores, studia non modo in utilitatem huius ecclesiae, cui peculiariter sum obstrictus, [1]) sed [pag. 39] ad omnes ecclesias quibus possum subsidiis iuvandas confero. Docendi munere sic defungor, ut in summa fide et diligentia nulla ambitio appareat. Multas molestias devoro, tolero multorum ruditatem, nullius potentia impeditur mea libertas. Itaque magnis per adulationem non indulgeo, nullas metuo offensiones, nulli me hactenus inflarunt prosperi successus: sicuti multis et gravibus procellis iactatus eas intrepide sustinui, donec singulari Dei beneficio emergerem. Comiter vivo cum meis aequalibus, fideliter amicitias tueri studeo. Quid Balduinus? tanquam venaticus canis huc et illuc assidue oberrat, illiberalis quaestus causa sordidam iuris nundinationem exercet: quae nunc arrisit conditio paulo post in fastidium venit: inani ostentationis studio deditus quid sit in publicum prodesse ignorat: floreatne an pessum eat religio, susque deque habet: privatae curae non tantum otii permittunt, ut de communi salute et ecclesiae statu cogitet: nisi quod infelici genio, [pag. 40] vel fatali quodam morbo, semper ad nocendum satagit: sibi uni addictus, omnes a quibus nihil sperat fastuose despicit: potentum favorem captat sine modo blandis assentationibus: bonis quibus invidet plus quam ferociter insultat: quocunque venit, fax est prorsus furialis ad excitandas discordias: denique ut neminem unquam sincere dilexit, ita neminem ex probis et integris Dei cultoribus habet amicum. Si asperior visus fuero, autore Paulo culpam in eum ipsum reiiciam qui me coegit.

1) Claude Chansonnette.

1) *Beza et Amst.* adstrictus.

RESPONSE

A UN CERTAIN HOLANDOIS

LEQUEL

SOUS OMBRE DE FAIRE LES CHRESTIENS TOUT SPIRITUELS, LEUR PERMET DE POLLUER LEUR CORPS EN TOUTES IDOLATRIES.

ESCRITE PAR M. IEAN CALVIN

AUX FIDELES DU PAYS BAS.

A GENEVE,
CHEZ IEAN CRESPIN.
M. D. LXII.

SPONSE A UN CERTAIN HOLANDOIS, LEQUEL SOUS OMBRE DE FAIRE S CHRESTIENS TOUT SPIRITUELS, LEUR PERMET DE POLLUER LEURS CORPS EN TOUTES IDOLATRIES.

Mes chers freres, i'ay veu le livre que vous fait translater de vostre langue, afin que i'y se respondre, si bon me sembloit: ce qu'aussi me priez affectueusement de faire. Or ie re que le moqueur de Dieu qui l'a composé i sot et lourd, que nul ne peut estre trompé ut ce qu'il babille: [1]) sinon que c'est une chanplaisante à beaucoup de gens, de dire qu'on ue faire de se mettre en peine pour confesser hrestienté, et se garder pur et impollu de idolatrie: mais que tout est licite. Il y a beaude gens qui s'endorment en leurs flateries, se ns volontiers à croire que pour espargner leur et s'exempter de toute persecution, ils peuvent caler la voile, et se contrefaire et desguiser. uelqu'un leur applaudit, ils en seront bien , et feront semblant de le tenir comme Pro-: combien que leur conscience propre les reue. Or ceux qui par ci devant ont voulu er licence d'idolatrer, ont encore tenu quelque re, amenant quelques couleurs apparentes pour uir les yeux des simples: mais ce rustre duvous m'avez envoyé le livre s'est tellement rdé, qu'il m'a semblé de prime face que c'esun labeur superflu [page 4] de rembarrer des 'ditez tant enormes. Et à la verité il n'y a gne qui ne parlast en plus grande sobrieté: ie aussi l'esprit de forcenerie, duquel Dieu menace uver ses ennemis et les contempteurs de sa e, surmonte toute la bestise des yvrongnes 19, 14; Deut. 26, 28). Et d'autant plus qu'il ardi, son impudence se descouvre, pour estre lle iusqu'aux petis enfans. Ie croy qu'il a avoir cause gagnée, si par son outrecuidance tigeoit quasi par dessus les nuees. En lisant sa ce, ie pensoye bien qu'il eust à dire quelque chose qui meritast pour le moins d'estre examinée. Car il exhorte les auditeurs de se renger à raison et verité avec docilité et modestie, qui est la reigle de bien apprendre pour discerner entre le bien et le mal. Mais si tost qu'on a tourné le fueillet, on le voit enflé de telle presomption, on voit qu'il s'esleve en telle fierté et audace, on le voit confit en si grande temerité, qu'il luy sied tresmal de louer les vertus desquelles il ne tient rien. Car comment celuy qui creve d'orgueil sera-il propre à enseigner humilité? Comment celuy qui mesprise tout le monde, pourra-il requerir qu'on escoute paisiblement ce qu'il propose? Comment celuy qui sans discretion desgorge toutes les fantasies qui luy viennent au cerveau, pourra-il donner loy qu'on soit de sens rassis et posé? Ainsi pour acquerir credit il se devoit un peu mieux attremper. Ie ne m'enquier pas quel il est: car comme Dieu menace telles gens de les effacer du livre de vie (Ps. 69, 29), aussi c'est bien raison que leur memoire soit ensevelie ici bas. Vray est qu'entre vous qui le cognoissez, il doit estre marqué, [page 5] pour le fuir comme une peste mortelle. Et d'autant qu'il veut acquerir bruit, et se faire valoir en malfaisant, tant plus vous doit-il estre detestable. Quoy qu'il en soit, en la fin i'ay bien voulu obtemperer à vostre requeste: afin que si d'aventure il avoit estonné quelques povres idiots par ses vanteries, quand son impieté sera cognue, iusqu'à la toucher au doigt, nul ne sabuse plus à luy.

Luy-mesme met en avant le sommaire de son livre, qui est de monstrer que nul ne doit hazarder sa vie pour quelque usage ou abus que ce soit des ceremonies, sinon que son sepulchre soit bien purgé et net de tous os morts. Il parle ainsi de premiere entrée avec ambiguité: pource que la honte l'empesche d'exprimer franchement à quoy il pretend. Mais tantost apres il passe plus outre, que ceux

[1]) 1611: par son babil.

qui sont morts ne se doyvent point laisser mettre à mort pour des ceremonies mortes: et quant et quant declare qu'il tient pour morts tous ceux qui n'ont point charité. Or encore ceste declaration seconde est si embrouillee, qu'on demeureroit tousiours en suspens, s'il n'adioustoit tantost apres ce qui s'ensuit: assavoir, que nostre Seigneur Iesus estant apparu au monde, en dressant son royaume spirituel, n'a laissé qu'un seul commandement à ses disciples, d'aimer Dieu et leurs prochains: et par ce moyen a mis à neant toutes ceremonies. Or encore ne iugeroit-on point de prime face que ces mots comprinssent les horribles blasphemes qu'il en tire et deduit. Premierement en ce qu'il dit que c'est le but, la mouëlle, et la substance de l'Evangile que charité, il monstre [page 6] que iamais n'a entendu les premiers rudimens de la doctrine de nostre Seigneur Iesus Christ, lequel en disant que sous ces deux articles la Loy et les Prophetes sont compris, n'exclud pas ni la foy, ni les prieres, ni tout ce qui nous est ordonné en l'Escriture pour nous exercer et avancer en la fiance de Dieu: mais il advertit quelle est la reigle de bien vivre. Voila desia un erreur trop lourd, de ne point discerner entre la foy et toutes ses dependances, et les commandemens qui nous enseignent que c'est de bien vivre. Car par consequent il abolit le salut des hommes, et les met tous en desespoir. Qu'ainsi soit, quand il nous est monstré combien la grace de nostre Seigneur Iesus Christ nous est necessaire, la raison est adioustee, que tous defaillent à garder la Loy, et par ainsi qu'il leur est besoin d'avoir leur refuge ailleurs. Il y a donc deux parties principales en l'Evangile, dont ce phrenetique en laisse l'une. Car par les commandemens que Dieu nous y propose, il nous monstre la perfection de bien vivre: mais d'autant que cela ne nous serviroit que de condamnation, le remede nous est adiousté en second lieu, qui est de recourir à la misericorde de Dieu, afin que nous soyons reconciliez à luy par le moyen de celuy qu'il nous a donné pour advocat, d'embrasser Iesus Christ par vraye foy pour toute nostre iustice, de prier Dieu son Pere qu'en effaçant nos pechez il nous renouvelle par son Esprit, de le glorifier de coeur et de bouche, et faire protestation de cela par l'usage des Sacremens.

Parquoy ce brouillon mesle et confond tout, [page 7] en voulant conclure que nostre Seigneur Iesus Christ n'a laissé que le commandement d'aimer Dieu et nos prochains, quand il a mis bas les ceremonies anciennes. Car il nous faut prudemment distinguer entre les ombres et les figures qui ont servi aux Iuifs devant la venue de Iesus Christ, et ce qui nous est demeuré perpetuel. Ie n'allegueray autre exemple que celuy duquel il fait bouclier. Nostre Seigneur Iesus a prononcé que le temps estoit venu que Dieu ne seroit plus adoré, ni en Ierusalem, ni en la montagne de Samarie, mais par tout en esprit et verité (Iean. 4, 23): mais de vouloir tirer de là qu'on ne doive plus user de nulle ceremonie en priant, c'est trop sauter du coq à l'asne. Car au contraire sainct Paul, lequel nous doit estre suffisant expositeur de la sentence de Christ (1. Tim. 2, 8), commande de lever les mains pures en tout lieu. Voila donc une ceremonie qui nous demeure, laquelle n'est point des figures anciennes de la Loy. Il en recommande une autre par son exemple, c'est de plier les genoux en priant (Act. 20, 36). Item, la troisieme, quand nous prions en public d'estre à teste descouverte (1. Cor. 11, 4). Car c'est bien raison que les fideles monstrent par signes exterieurs quelle reverence ils portent à Dieu. Et toutes fois par cela il ne se mesle point avec les Iuifs. Qui plus est, entre les aides necessaires de nostre foy l'Escripture nous met les prieres publiques, par lesquelles il est requis de s'assembler en certain lieu. Ainsi quand sous ombre que le temple materiel de Ierusalem a esté aboli, on voudra mettre à neant toutes ceremonies qui sont utiles, ce sera faire une confusion brutale. [page 8] Mais, comme i'ay dit, il y a grande diversité entre les ceremonies qui ont figuré Iesus Christ en son absence et devant sa venue, et celles qui nous sont laissees pour aide de nostre infirmité. Car les unes ont esté des ombrages obscurs, les autres conviennent, et s'accordent tresbien à la clarté de l'Evangile. Les premieres n'ont esté que pour un temps: les secondes durent à perpetuité.

Par cela est rabatue l'obiection frivole que met ce brouillon quant à l'observation du Sabbath. Car nous sçavons qu'en dit sainct Paul (Coloss. 2, 17): assavoir, que ç'a esté une ombre, de laquelle nous n'avons plus besoin, ayant le corps en Jesus Christ. Ce brouillon cuide avoir tout gagné en alleguant que celuy qui a dit: Tu ne te feras image taillee pour adorer (Exode 20, 4. 8), dit aussi: Tu sanctifieras le iour du repos. Dont il conclud que l'un des commandemens estant mis bas, l'autre aussi n'a plus de lieu. Mais si ainsi est, que deviendra la sentence de sainct Iean: Fuyez les idoles (1. Iean. 5, 21)? Or la source de tel erreur est, de restreindre la mouëlle et la substance de ces commandemens à aimer Dieu, oubliant, ou laissant derriere le service qui luy est deu, l'adoration, les prieres, la confession de foy, et tout ce qui appartient à le glorifier comme nostre Dieu. La servitude de garder le iour du repos est ostee, ie le confesse: mais de conclure par cela qu'il est donc licite d'avoir des idoles, et s'agenouiller devant, c'est une ignorance qui ne merite point d'estre debatue: veu qu'on en pourroit autant dire du reste des commandemens. De tout temps ceux qui ont fait profession de

Chrestienté, ont cognu que l'astriction, [page 9] à laquelle les Iuifs estoyent suiets de garder le iour du repos, a esté temporelle: mais de l'idolatrie la raison est bien diverse. Ie confesse bien donc, que de s'abstenir un iour de la sepmaine de travailler, et estre sous un ioug tant servile, que c'estoit crime mortel d'avoir amassé du bois, ou porté quelque fardeau, que cela estoit une escorce de la substance spirituelle, qui est encore auiourd'huy en usage: assavoir de renoncer à nous-mesmes, nous despouiller de nos pensees et affections, nous deporter de toutes nos oeuvres, afin que Dieu nous gouverne: pour le second de nous exercer au service de Dieu, apprendre par sa parole où gist nostre salut, nous assembler pour faire protestation de nostre foy, et tout cequi est separé des ombres Iudaiques. Voici les mots de ce brouillon: Si on condamne ceux qui s'agenouillent devant les idoles, Iesus Christ a merité d'estre lapidé, d'avoir violé le Sabbath: veu qu'il estoit aussi coulpable. Ce blaspheme sans autre dispute sera tousiours en horreur à ceux qui ont quelque goutte de sens naturel. Mais encore si ainsi estoit, il eust esté licite à nostre Seigneur Iesus de plier les genoux devant le diable, quand il en fut solicité. Au reste, ce vilain prophane, comme iamais n'a gousté que c'estoit de religion, ne regarde pas [1]) que iamais nostre Seigneur Iesus n'a violé le Sabbath, en guarissant les malades, en commandant aux boiteux de marcher, et au paralytique de porter son lict. Car il nous faut tousiours revenir à ce principe, auquel luy mesme a renvoyé les Scribes, qui l'accusoyent faussement (Matth. 12, 9): c'est que ces oeuvres-là n'estoyent pas [page 10] humaines, mais divines. Et voila pourquoy il dit, Mon Pere et moy sommes tousiours en besongne iusqu'auiourd'huy (Iean. 5, 17): et leur remonstre, puis qu'ils ne font point de scrupule de circoncir un enfant au iour du Sabbath, qu'il n'y a aussi nulle offense en ce luy qui est ministre de la vertu et bonté de Dieu, pour la desployer au salut des hommes. Et quand il excuse les disciples, il dit que la necessité les dispense, à l'exemple de David (Matth. 12, 3). Et de faict, le temps n'estoit pas encore venu de rompre simplement le Sabbath, iusqu'à ce que le voile du temple fust rompu. Ceste ignorance est par trop vilaine en celuy qui se mesle d'estre nouveau docteur, ayant une resverie à part, de laquelle iamais on n'a ouy parler.

De là ce malheureux s'esgare encore plus fort, disant: Puis que Iesus Christ a parfaitement accompli la Loy, quand il sembloit qu'il l'aneantist selon l'observation exterieure, que c'est iniquement fait d'attacher à des liens charnels et terrestres les enfans de dilection et de l'esprit, lesquels sont ressuscitez avec Iesus Christ, et ne cerchent plus les choses terrestres, mais d'enhaut: et de condamner en oeuvres externes à la façon des Iuifs, ceux qui ne sont subiets au iugement d'autruy, à cause de la liberté qui leur a esté acquise: veu que c'est leur imposer sur le col un ioug charnel. Or il y a ici un poinct à noter: c'est quil farcit toutes les marges de son livre de force cottations, comme s'il ne parloit que par la bouche des Apostres. Il appelle nostre Seigneur Iesus Christ la dilection divine, et observation de la Loy: qui est une façon de parler [page 11] estrange, et non acoustoumee en l'Escriture. Mais pour prouver ce qu'il a inventé, il allegue le trezieme des Romains (v. 10), où il est simplement dit, que celuy qui aime son prochain, accomplit la Loy. Il allegue aussi le troisieme des Colossiens, pour monstrer que les fideles ne doyvent estre astreints à nulle ceremonie. Or là sainct Paul en monstrant que la saincteté des enfans de Dieu n'est point située aux ombres de la Loy, leur remonstre à quoy ils doivent sur tout appliquer leur estude. Or cela n'empesche pas que cependant ils ne doivent honorer Dieu, et de corps et d'ame. Il allegue un autre passage du second chapitre de la premiere aux Corinthiens, où il est dit, que l'homme fidele iuge de tout, et n'est en rien iugé (v. 15). Or là il n'est nullement question des ceremonies: mais seulement S. Paul reproche aux Corinthiens, qu'à cause de leur ambition, leurs debats, leurs sectes, et autres affections charnelles, ils ne sont point capables des secrets spirituels de Dieu. Il allegue le cinquiesme des Galatiens, qu'on ne doit point mettre loy ne ioug au col de ceux qui sont menes de l'Esprit de Dieu (v. 1). Voire: mais il faut regarder si Dieu permet à ses enfans de courir à travers champs à bride avallee. Il faut aussi distinguer entre le ioug de Christ, et celuy que les hommes voudroyent imposer à leur fantasie. Je confesse qu'il n'y a que Dieu seul qui soit legislateur spirituel sur nos ames: mais de là il ne s'ensuit point que nous ne luy devions rendre le service exterieur, qui est tesmoignage que nous sommes son peuple. Il allegue ce qui est contenu au huitieme des [page 12] Romains: Qui est-ce qui accusera les esleus de Dieu? C'est Dieu qui les iustifie (v. 33). Or sainct Paul ne traite pas là des ceremonies, ni des loix humaines mesme: mais seulement declare, puis que Dieu nous reçoit à merci, que nous pouvons estre asseurez de nostre salut, et par consequent despiter tout ce qui nous est contraire. On voit donc comment ce brouillon mesle et confond tout, se iouant de la parolle de Dieu comme d'une pelote.

Il fait bien semblant qu'en donnant liberté de toutes choses, il n'entend point permettre qu'on ravisse les biens ou femmes d'autruy, mais seule-

1) 1611: comme ce v. p. n'a iamais gousté . . . . . aussi ne regarde il pas.

ment d'affranchir les Chrestiens quant à l'usage des ceremonies, et au service exterieur de Dieu. Or ceste excuse ne seroit pas pour contenter un homme de bon iugement: veu que toute sa procedure est de monstrer, puis que le regne de Iesus Christ est spirituel, que tout ce qui apparoit au dehors nous est licite. Mais encore qu'on luy ottroye ce poinct, qu'il n'est ni Libertin, ni Anabaptiste, arrestons nous à ce qu'il amene pour se bien purger et iustifier. Il maintient que les Chrestiens sont exempts de toutes ceremonies. S'il parloit de celles de la Loy, qui n'ont esté que figures, nous serions d'accord: mais il comprend en general, et sans exception tout ce qui concerne la declaration de nostre foy. Or voyons comment son dire s'acorde à ce qu'en a prononcé l'Esprit de Dieu. Il y a un passage notable entre les autres, où sainct Paul condamne tout clairement ceste resverie (Col. 2, 11). Car en traitant de l'abolition des ombres de la Loy, il dit que nous sommes circoncis spirituellement, et [page 13] non point de main d'homme: et quant et quant il adiouste que nous sommes ensevelis avec Iesus Christ par le Baptesme. S'il n'y avoit que ce mot, Que la circoncision visible est mise bas, il y auroit quelque doute et obscurité. Mais quand apres avoir declaré que l'ombre ancienne n'est plus en usage, il met en son lieu le Sacrement qui a esté institué de nouveau, et dit que le Baptesme a succedé à la circoncision: il appert que c'est un erreur trop brutal, de ne point distinguer entre ce qui a servi pour un temps au peuple des Iuifs, et ce que nostre Seigneur Iesus a commandé pour l'usage de son Eglise, iusqu'en la fin du monde. Autant en est-il de l'agneau Paschal et de la Cene. Depuis la venue de Iesus Christ, ce sacrifice visible qui estoit observé a prins fin. Est-ce à dire que les Chrestiens en cest endroit ne soyent plus suiets à garder aucune ceremonie? Or nous savons que l'observation de la saincte Cene doit estre inviolable, selon qu'il est commandé du Maistre: Faites ceci en memoire de moy (1 Cor. 11, 24). Nous reprochons aux Papistes, que ç'a esté un sacrilege d'oster au peuple l'usage du calice [1]) en la Cene: veu qu'en cela ils ont contrevenu à l'authorité du Fils de Dieu, lequel notamment a commandé que tous en beussent (Matth. 26, 27). Ce chien mastin [2]) dit que nous debatons d'un badinage de neant, et d'un ieu de petis enfans. Quiconque aura un seul grain de crainte de Dieu, ne pourra iamais souffrir tel blaspheme. Venons au second mot. Il dit que le service exterieur de Dieu n'est plus rien, et qu'on n'en doit tenir ne loy ne reigle. Que deviendra donc ce que dit sainct Paul: Glorifiez et portez Dieu [page 14] tant en vostre corps qu'en vostre ame: car l'un et l'autre sont siens (1 Cor. 6, 20)? Item, Ayant les promesses qui nous sont données, purgeons-nous de toute souillure tant de chair que d'esprit (2. Cor. 7, 1). Il traite là expressement du service exterieur de Dieu, et monstre que nous y sommes obligez: que faut-il plus disputer d'une chose tant liquide? Mesme quand nostre Seigneur Iesus repousse la tentation de Satan, il allegue qu'il est defendu de s'encliner devant autre que devant Dieu (Matth. 4, 10). Ne voila pas le service exterieur de Dieu derechef establi?

Or ce brouillon ayant ainsi renversé les principes de nostre foy, extravague, cuidant gagner sa cause en destournant les simples de la matiere qu'il a prinse à traiter. Il dit que si nous requerons si estroitement l'observation des ceremonies, nous avons donc à ensuyvre en tout et par tout la vie de nostre Seigneur Iesus Christ: veu qu'il se propose à nous pour miroir et patron. Il conclud donc qu'il nous faudroit aller nue teste, et pieds nus, et sans glaive, sans argent, enseigner par les montagnes, au desert et rivages de la mer, faire miracles, afin d'estre finalement crucifiez. Voire, comme si les petis enfans ne savoyent pas que nostre Seigneur Iesus a fait des oeuvres pour nous donner exemple: les autres qui luy ont esté propres à sa personne, pour monstrer qu'il estoit Fils de Dieu: d'avantage que la conformité que nous devons avoir avec luy comme avec nostre chef, n'est point de boire du vin creu en Iudée, ou manger du pain de ce pays-là, ou se vestir à la façon d'alors, ou de porter un saye sans cousture: mais [page 15] en ce qui appartient à l'obeissance commune que doyvent tous fideles à Dieu. Il nous est commandé d'ensuyvre Iesus Christ. Ie le confesse. En quoy? Non pas en des singeries vaines et frivoles: mais pour estre configurez [1]) à luy en afflictions, en patience, en humilité, en pieté, en dilection, et en toute saincteté. Voila le langage dont luy et ses Apostres ont usé, qui suffit pour abbattre les gaudisseries de ce brouillon, qui badine par trop sottement. De vouloir ensuyvre les miracles de Iesus Christ, ce seroit une folle presomption et temerité à nous, comme d'estre sans boire et sans manger par l'espace de quarante iours: veu que cela luy a esté donné de privilege. Mesme d'autant que les miracles qu'ont fait les Apostres ont esté temporels, pour rendre la doctrine de l'Evangile authentique, ce seroit une outrecuidance perverse à nous de les vouloir auiourd'huy contrefaire. Mais en ce que nostre Seigneur Iesus et ses Apostres nous ont

1) 1611: de la Coupe.
2) 1611: ce mastin.

1) 1611: rendus conformes.

monstré le chemin de servir purement à Dieu, monstrer que nous sommes vrayement de son peuple, en nous abstenant de toute idolatrie et superstition, c'est là où il nous faut arrester. Quand donc il est question d'adorer Dieu en dediant corps et ame à son service, l'exemple de nostre chef merite bien d'estre observé, si nous voulons estre tenus et advouez pour ses membres. Car non seulement Iesus Christ a fait et accompli ce qui est du devoir des enfans de Dieu, quant à luy rendre le service exterieur qui luy appartient, et confesser son sainct nom: mais il nous a commandé de l'ensuyvre et faire le semblable. Ceci est bien pour [page 16] monstrer que l'exemple de Daniel et de ses compagnons nous doyvent servir d'instruction au temps present: veu que la confession qu'ils ont rendue, n'est pas moins requise de nous qu'elle estoit alors de tous fideles. Et de dire comme fait ce moqueur, que de les vouloir ensuyvre, ce seroit s'amuser à des menus fatras: c'est un exemple par trop [1]) detestable: veu qu'ils ont hasardé leur vie, pour monstrer qu'ils n'adoroyent qu'un seul Dieu vivant. Vray est que d'adorer vers Ierusalem, comme l'a fait Daniel (Dan. 6, 10), cela estoit des figures de la Loy: mais de prier Dieu, et faire protestation qu'il avoit son refuge à luy seul, cela estoit de la reigle commune, qui doit estre tenue inviolable iusqu'à la fin du monde.

Ie laisse les brocars dont ce chien nous a voulu diffamer envers les simples. Il dit que nous aimons mieux estre confesseurs que martyrs. Comme si Dieu ne nous avoit pas plusieurs fois delivrez de la mort: comme si encore auiourd'huy nous n'avions point le cousteau à la gorge. Mais on void d'autant qu'il ne nous peut meurtrir, qu'il est enragé de cruauté, se despitant contre Dieu de ce qu'il nous conserve. Mesme ie voudroye bien savoir de luy, comment il ne practique mieux la dilection, de laquelle il parle tant. Il n'y a autre Chrestienté, dit-il, que la dilection seule. Vous diriez qu'il y est tout confit. Or sainct Paul dit (1. Cor. 13, 4) que la dilection n'est point souspeçonneuse, ni fiere, ni adonnee à detraction: comment donc ose-il ainsi mesdire de gens incognus, voire contre toute verité? Il me fait compagnon de ie ne sçay quel fantastique Menno, avec lequel ie n'ay [page 17] rien de commun, non plus que l'eau avec le feu. Qui plus est, il me fait compagnon en heresie avec Servet. Voila pour monstrer sa belle dilection, laquelle il presche. Ainsi il n'y aura nulle excuse de croire à un tel moqueur puis que son impudence est toute notoire. Mesme il ose bien me faire de la secte d'Ebion ancien heretique: et cependant il condamne tous les peres et docteurs de l'Eglise qui ont combatu contre les oeuvres de ce mal-heureux-là. Mais il faut que le proverbe ancien soit verifié, assavoir, qu'il n'y a hardiesse telle que des ignorans. Iamais il n'a leu un fueillet de tous les Docteurs anciens. Cependant par une calomnie supposee il voudroit faire à croire qu'il est grand suppost de la Foy catholique. Mais desia il a esté assez monstré, que nous n'avons rien de semblable à ceux qui ont voulu iudaizer. Il dit quand et quand que ie veux estre tenu primat de l'Eglise. Mais qu'est ce qui le meut à parler ainsi, sinon qu'il creve d'envie, de ce qu'il plaist à Dieu que ie soye en reputation? C'est la vraye source de son zele.

Il poursuit plus outre, disant que ie fay comme les Scribes et Pharisiens, mettant des fardeaux importables sur les espaules d'autruy, que ie ne voudroye point toucher du petit doigt. Mais premierement qu'il prouve que ie m'exempte de la loy que i'ordonne aux autres. En quoy il se trouvera menteur plus qu'effronté. Apres il faut iuger, si de protester qu'on adore un seul Dieu, c'est un fardeau importable. Comme i'ay touché ci dessus, ie laisse les ombres de la Loy: parquoy il me reproche [page 18] faussement, que ie cherche des fables Iudaiques en laissant les exemples du nouveau Testament. Car ie ne parle que du service exterieur de Dieu, tel que Iesus Christ l'a establi tant de bouche que de fait. Mais luy-mesme se coupe la gorge de son cousteau, usant de contrarieté trop lourde, allegant que si nul ne peut estre Chrestien sans ceremonies externes, ie doy donc imiter l'Eglise primitive, en vendant mes possessions pour distribuer aux povres. A quoy la response est facile: c'est qu'il vienne, et ie luy passeray procuration de vendre tout ce que ie possede au monde, et d'en faire aumosnes. Mais de son costé il monstre bien de quel esprit il est mené, desgorgeant les moqueries dont Iulian l'apostat a iadis usé pour mettre l'Evangile en opprobre. Il replique, que de mettre tout en commun, c'estoit exterieurement garder le precepte de charité. Pour le premier il monstre qu'il est un peu trop familier avec les Anabaptistes, desquels il s'est voulu separer. Mais il considere mal, que si tous eussent vendu ce qu'ils avoyent, les plus riches eussent esté contraints de mendier: nul n'eust eu maison pour y habiter, ne pour y recevoir les povres. Au reste, pour le faire court, toutes ses cavillations peuvent estre rabatues en un mot: assavoir, que tous exemples nous doivent servir d'instruction, en tant plus ils sont conformes à la reigle generale, et au commandement perpetuel qui est donné à tous. Comme quand nous disons, Qu'il n'est licite pour eviter persecution, de deroguer à l'honneur de Dieu, en faisant semblant de consentir [page 19] à l'idolatrie: cela est compris au com-

1) 1611: un propos du tout detestable.

mandement, où il est dit, Que nous devons croire de coeur à iustice, et faire confession de bouche à salut (Rom. 10, 10). Ainsi quand un million de saincts Martyrs ont mieux aimé s'exposer à la mort, que de plier les genoux devant les idoles, si nous n'ensuyvons l'exemple qu'ils nous ont donné, il n'y a nulle excuse. Il y a grande difference de vendre tout ce qu'on a vaillant. Car nous voyons ce que toute l'Escriture enseigne: assavoir, ce que Salomon comprend en deux mots (Prov. 5, 15), Que chacun boyve de l'eau de sa fontaine, et iouisse du sien sans faire tort à autruy: et puis qu'il subvienne à la disette de ses prochains. Sainct Paul parle encore plus clairement (2. Cor. 9, 5 s.), qu'il ne faut point mettre de necessité ou contrainte, mais que chacun doit estre liberal de son bon gré, et tellement subvenir à l'indigence d'autruy, que celuy qui a de quoy iouisse licitement du sien sans s'espuiser. Ce rustre se moque de ce qu'en exhortant les fideles à souffrir la mort plustost que d'idolatrer, nous privons Dieu de leurs ames. En quoy on void premierement qu'il se moque de tous les saincts Martyrs qui iamais ont enduré pour le tesmoignage de l'Evangile: comme s'ils eussent hazardé leur vie follement et sans raison. Et pour le second, qu'il tient bien pour fable ce que l'Escriture prononce, que nous avons à glorifier Dieu tant en la mort qu'en la vie.

Il allegue que Dieu n'a point institué les ceremonies pour soy, comme s'il en avoit besoin, et qu'il en receust quelque profit, mais à cause des [page 20] hommes. Ce que ie luy confesse. Mais quand il dit, qu'en ce faisant il a voulu gratifier à l'appetit de ceux qui demandoyent des dieux qui marchassent devant eux, il blaspheme par trop vilainement: veu que Dieu sur tout a tendu à corriger ce vice. Et quant à ce qu'il dit, que Dieu auroit plus à gré que les hommes le servissent, s'il estoit possible, sans aucune ceremonie: pour prouver son dire, il faudroit qu'il monstrast que Dieu n'a point creé nos corps pour y estre glorifié. La similitude qu'il amene est du tout absurde: C'est qu'un pere fait semblant de prendre plaisir à la hochette de son enfant, à fin de le faire là appliquer, de peur qu'il ne manie du feu ou un cousteau pour se mal faire. S'il parloit des figures Iudaiques, possible qu'en partie son dire seroit supportable. Mais quand il est question du service de Dieu, lequel il a commandé estroitement, ce n'est pas un ieu de petis enfans. Nostre Seigneur Iesus Christ en s'agenouillant devant Dieu son Pere pour prier, n'estoit pas un enfant maniant sa hochette: mais offroit le principal, par lequel nous devons testifier la reverence que nous portons à Dieu. En cela donc on voit derechef que ce chien mastin pensant attacher sa morsure sur moy, abbaye contre le Fils de Dieu. Cependant que les simples soyent advertis de ne se point abuser à ce qu'il me charge, que ie ramene les enfans de Dieu à la servitude de la Loy: veu que tous mes livres crient assez au contraire, et la chose de soy parle assez: veu qu'il n'est question que du service de [page 21] Dieu pur et simple, quand nous monstrons que nous ne voulons adorer autre que luy. Combien qu'encore en falsifiant tout par ses calomnies, il ne se peut tenir d'abuser de l'Escriture. Dieu dit par Ezechiel: D'autant que le peuple avoit mesprisé les bonnes loix, il luy en a donné de mauvaises (Ezech. 20, 24). Ce vilain attribue cela à la Loy ceremoniale. Or Dieu parle de la tyrannie des Chaldeens, à laquelle il avoit assuieti les Iuifs pour leur ingratitude. Qu'on croye maintenant à ce venerable Theologien.

En poursuyvant son propos, il dit, que si on regarde bien le tout, on verra que ceux qui sont trop adonnez aux ceremonies, non seulement ne s'avancent point, mais plustost se mettent obstacle pour ne parvenir à la verité. Ie luy confesse bien que le trop ne sert que d'empeschement. Mais voyons comment il applique ceste sentence à propos. Le corps de Iesus Christ, dit-il, qui est le plus grand sacrement qu'on puisse avoir, a empesché les Apostres, quand ils s'y sont arrestez, de recevoir l'Esprit qui leur estoit promis. Mais ie luy demande qui luy a apprins d'appeler Sacrement la veue du corps de Iesus Christ, cependant qu'il a conversé au monde? Cela est tiré du plus profond bourbier d'ignorance qu'on puisse penser. Il recueille neantmoins de là qu'on ne sauroit trouver ceremonies qui nous donnent acces au regne spirituel de Iesus Christ. Ie respon en premier lieu qu'il n'est pas question d'en forger, mais seulement d'observer celles qui sont comprinses en l'Escriture saincte. [page 22] Secondement ie di que c'est un blaspheme diabolique de dire que le Bapteame et la Cene ne nous soyent aides pour nous attirer à Dieu. Et toutefois ce vilain les despouille de toute vertu et utilité. Pour faire le comble de sa mesure, il dit que c'est tout un de s'abstenir de manger chair de pourceau, ou de fuir le service des idoles. Que sera-ce donc de tous les saincts Martyrs qui pouvoyent racheter leur vie en mettant trois grains d'encens au feu, et toutefois ont mieux aimé mourir sur ceste querelle? Cependant ils n'eussent pas fait scrupule de manger de la chair de pourceau. Et sainct Iean (Ep. 5, 21), en commandant de fuir les idoles, n'assuiettit point les fideles à la servitude de la Loy de Moyse.

Finalement tout homme de moyen esprit pourra iuger quel credit merite ce babillard du tout profane, quand il oppose à l'authorité de nostre Seigneur Iesus Christ, et de tous les Apostres, de tous les Martyrs et Docteurs anciens, les songes d'un fan-

tastique nommé Sebastien Franc, lequel on cognoit avoir esté sans cerveau, et du tout insensé. Quant à ce qu'il nous reproche que nous retirons les membres de Christ du service spirituel, pour les rappeler aux ceremonies externes, c'est une menterie sans couleur. Car nous ne disons pas que la religion et saincteté consiste au dehors, en adorant Dieu des yeux, des mains, ou des pieds: mais nous disons que le service exterieur est une dependence et accessoire du service spirituel. Qu'il reprouve ce point, s'il peut, sans tant extravaguer.

Quant à ceux qui se desguisent et [page 23] contrefont, il ne se doit point prendre à moy, si ie les appelle gens doubles, hypocrites, clochans des deux costez, traistres et apostats: veu que ie parle apres l'Escriture, et mesme apres le sens naturel. Pour bien prouver son dire, il allegue que Iesus Christ nous renvoye de sa chair à son Esprit (Iean 6, 63): comme si au mesme passage il ne disoit pas, que sa chair est la vraye nourriture de nos ames (Iean 6, 55). Ainsi quand il dit que la chair ne profite rien, il ne veut pas nous faire tant spirituels, que nous ne tenions conte des Sacremens, desquels l'usage doit estre spirituel: mais il declaire que le profit que nous apporte sa chair, ne se peut recevoir qu'en la vertu de l'Esprit. Voila comme ce pourceau renverse du groin tout le sens de l'Escriture. Il adiouste à une mesme fin le tesmoignage de sainct Paul (Rom. 2, 28), que celuy qui est Iuif en apparence, ne l'est pas de verité. Dont il conclud que celuy qui est Chrestien en apparence ayant esté baptizé, et observe les ceremonies à ma poste, ne doit pas estre tenu pour tel. *Une harengere auroit honte de babiller si sottement. Tous mes livres tesmoignent assez que ie rapporte les Sacremens visibles à leur verité et substance. Ie di donc avec sainct Pierre, que le lavement d'eau n'est pas le vray Baptesme sans le tesmoignage que nous rend nostre conscience devant Dieu, par la resurrection de Iesus Christ (1. Pierre 3, 21). Mais de là s'ensuit-il que pour estre Chrestien, il faille abolir le baptesme exterieur? C'est bien tomber d'une extremité à l'autre. Le Baptesme exterieur n'est rien sans sa verité spirituelle: s'ensuit-il [page 24] pourtant qu'il soit inutile? Ce vilain est si effronté de le conclure. Mais en ce faisant, il blaspheme contre nostre Seigneur Iesus Christ: comme s'il s'estoit ioué et gabé de nous en instituant un signe frivole. Si i'endormoye les hommes, en leur faisant à croire que ce leur est assez d'avoir esté baptizez, il auroit occasion de me contredire. Mais encore si devroit-il ensuyvre la reigle de Iesus Christ, lequel reprenant les Scribes et Pharisiens de ce qu'ils amusoyent le monde à petites choses, leur dit, Qu'en faisant l'un, il ne faloit pas oublier l'autre (Matth. 22, 23). Or quand ie di qu'il faut conioindre les deux, ceste beste sauvage vient heurter à l'estourdie contre moy, et dit: Si nous sommes Chrestiens en esprit, nous devons quitter et mettre sous le pied le Baptesme exterieur. Sainct Paul tient bien un autre moyen. Car en attribuant nostre purgation à la grace de Dieu et à sa parole qui nous vivifie, n'oublie pas toutefois le lavement d'eau.

Nostre vie, dit-il, est cachée avec Iesus Christ (Col. 3, 3). Ie luy demanderay pourquoy donc il habite au monde, s'il veut estre tenu pour Chrestien. Mais il applique cela à la cause presente, qu'il s'ensuit que l'Eglise doit estre spirituelle, et par consequent tenue en cachette. S'il entend qu'il n'y a que Dieu seul qui cognoisse les siens, ie le confesse. S'il entend aussi que ceux qui veulent estre reputez Chrestiens devant Dieu, le doyvent servir en pureté de coeur: cela est vray. Mais il se iette du tout hors des gons, concluant qu'il n'y a point donc d'Eglise visible. Or nous savons que le [page 25] sainct Esprit nomme Eglise toutes assemblees, où la parole est preschée, son Nom purement reclamé, et les Sacremens administrez. Quelle arrogance est-ce à un maraud ie ne say quel, de vouloir changer et corriger le style du sainct Esprit? Il replique, que ce qui est visible est temporel: ce que ie confesse bien quant à soy. Mais ceste beste ne discerne point entre la forme exterieure et la substance ou verité des Sacremens. L'eau du Baptesme est corruptible en soy: aussi sont le pain et le vin de la Cene: et toutefois l'usage se rapporte au salut eternel de nos ames. Pour parler encore plus clairement, il y a des choses qui d'elles-mesmes sont approuvées de Dieu, comme d'avoir la foy: il y en a d'autres desquelles l'usage se rapporte à une fin plus haute, comme d'avoir la Parole afin d'estre instruit. Or combien que l'ouye soit temporelle, ce n'est pas à dire pourtant que la predication qui se fait par la bouche d'un homme mortel, ne soit semence incorruptible de vie (1. Pierre 1, 23), et la puissance de Dieu en salut à tous croyans (Rom. 1, 16). Il replique, que la louange de ce qui est exterieur est des hommes, non pas de Dieu. S'il entend que Dieu ne s'amuse point à l'apparence, ie luy confesse. Mais d'autant qu'il pretend de forclorre et aneantir toutes les dependances de la vraye religion, lesquelles doivent estre coniointes à leur verité, il n'y a non plus de raison en son dire qu'à l'abbay d'un chien. Les hypocrites s'agenouillent devant Dieu, de là nous pouvons bien recueillir que la ceremonie n'est point le tout, ni le principal. Mais quand il infere que [page 26] c'est tout un de s'agenouiller devant Dieu, ou devant une idole, que cela n'emporte rien: c'est arguer en beste. Toutefois il maintient hardiment qu'il appert par telles raisons que la Circoncision et le Prepuce, et le Baptesme ne sont rien, ni aucune chose exterieure.

Or les lecteurs ont à noter que sainct Paul parle là de la Circoncision, comme estant desia mise bas et hors d'usage: bref, comme estant une marque pour separer les Iuifs d'avec les Payens. Ce brouillon met en mesme rang le Baptesme, qui est pour unir les deux ensemble, et ratifier telle union. Il dit que la Cene n'est rien non plus. D'adorer Dieu avec reverence exterieure, de faire confession de sa foy: tout cela n'est rien, si on le veut croire. Que faut-il plus longuement insister à rembarrer tels blasphemes? Mais les mots de sainct Paul portent: Qu'il n'y a que la foy besongnante par charité (Gal. 5, 6). Ouy bien. Mais il faut noter que sainct Paul met ces choses comme inseparables, Croire de coeur, et confesser de bouche (Rom. 10, 10). Et aussi la foy est celle qui nous enseigne d'adorer un seul Dieu, et nous eslongner de toute idolatrie. Au reste, ie demande à cest habile docteur, Comment maintenant il met la foy en premier degré, veu que ci dessus il n'en faisoit nul conte, et que la seule dilection luy suffisoit. Qui est-ce qui ne void qu'il y a ici contredit trop notoire?

Il vient puis apres à l'exemple de sainct Paul, lequel s'est sanctifié pour offrir son voeu au temple de Ierusalem (Act. 21, 26). Il dit que si ie condamne un homme d'hypocrisie pour plier le genouil devant une [page 27] idole, sainct Paul seroit plus coulpable. Vous diriez qu'il s'est persuadé de mener des bestes par le nez. Pour le moins il gazouille, comme si iamais ie n'eusse donné solution à cest argument: et le manie, comme s'il avoit privilege de falsifier à sa poste la verité toute patente, iusqu'à convertir le blanc en noir. Il presuppose que les Apostres qui ont conseillé à sainct Paul de ce faire, n'ont pas seulement pretendu d'oster le scandale qui pouvoit advenir, si sainct Paul fust entré au temple sans estre purifié: c'est afin que sainct Paul cachast sa doctrine, et fist semblant d'enseigner ce qu'il n'enseignoit point. Desia c'est un trop vilain outrage qu'il fait au serviteur de Dieu, de le faire double et feint: comme s'il eust prins un masque pour se desguiser et iouer une farce. Or sainct Paul monstre bien ailleurs combien il a esté loin d'une telle feintise, en disant que sainct Pierre a mal fait de s'estre retiré de la compagnie des Payens, pour crainte d'offenser les Iuifs (Gal. 2, 11). Il n'est pas ici question de la spiritualité fantastique que ce brouillon nous forge, seulement il est dit, que Pierre de peur de fascher les Iuifs, n'osoit point manger avec les Payens. Qu'est ce que sainct Paul en prononce? Qu'il l'a iustement reprins, pour ce qu'il ne cheminoit point d'un droit pied en la verité de l'Evangile. Et notamment le charge d'hypocrisie. Comment cela se peut-il accorder, que sainct Paul ait reprouvé comme hypocrites ceux qui usoyent de quelques ceremonies externes, et toutefois que luymesme fait semblant de les approuver? C'eust bien esté destruire ce qu'il avoit edifié. [page 28] Mais encore quelle raison y eust-il eu? Car encore sainct Paul avoit declaré en Ierusalem que par toutes les regions où il avoit presché il ne chargeoit point les Payens du ioug des ceremonies Legales (Act. 15). Et ceste doctrine avoit esté receue, et lettres envoyées par tout pour approuver une telle liberté. Sainct Paul donc se fust retracté et desmenti faisant à croire par fallace qu'il preschoit tout autrement qu'il ne faisoit pas. Mais ce babouin fait encore ses triomphes disant que S. Paul n'a point esté serf de la lettre, mais a ensuyvi Iesus Christ, qui est maistre du Sabbath. Prenons le cas qu'ainsi soit, mais il y a bien à dire entre se donner liberté en une chose indifferente, ou une chose de soy mauvaise. De chanter un Salve regina, qui est tout farci de blasphemes, et où Iesus Christ est vilainement despouillé de toute sa dignité, pour en revestir la vierge Marie: ce galand veut qu'il soit licite, sous ombre que sainct Paul a usé d'une ceremonie, laquelle de soy n'emportoit ne bien ne mal entre les Iuifs. Nous avons donc à noter qu'en choses qui d'elles-mesmes ne sont point vicieuses, nous avons liberté d'en user, ou nous en abstenir. Mais où le mal est tout notoire, il faut bien tenir une autre reigle. Parquoy c'est en vain que ce brouillon dresse les cornes, disant que les Gentils avoyent plus d'occasion d'estre scandalisez en sainct Paul leur Apostre, que nous n'avons pas en voyant quelqu'un s'agenouiller devant une idole. Il y auroit quelque couleur, si on luy ottroyoit sa demande: c'est que sainct Paul a voulu faire à croire qu'il enseignoit tout le contraire [page 29] de sa doctrine propre. Mais il est bien certain que sainct Paul eust mieux aimé d'estre abysmé cent fois, que d'avoir ainsi mis en opprobre la pureté de l'Evangile, ou l'avoir corrompue par telle simulation ou menterie. Quelle estoit donc son intention? de monstrer qu'il ne s'estoit pas retranché des Iuifs comme d'une nation maudite, et qu'il n'avoit point la Loy en horreur. Et de faict, les gentils qui estoyent en sa compagnie, ne furent point scandalizez d'un tel faict: sachans qu'il ne tendoit point pour renverser ce qu'il avoit presché, mais à se purger de la fausse opinion qu'on avoit conceue contre luy, qu'il estoit adversaire de la Loy. Ce qui est bien confermé par le dire des Apostres, quand ils exhortent sainct Paul à faire son offrande, afin que tous sachent que le bruit qu'on avoit semé de luy, n'estoit pas vray (Act. 21, 24). Il ne pensoit pas donc à mentir pour appaiser les Iuifs, mais plustost à redarguer la vanité de ceux qui l'avoyent faussement calomnié. Dont il s'ensuit que ce qu'il fist pour lors estoit conforme et bien accordant à toute sa doctrine. Vray est qu'il s'est fait serviteur des Iuifs pour les gagner,

gardant quelque fois les ceremonies pour supporter leur infirmité. Mais à qui est-ce qu'il escrit cela? C'est aux Corinthiens (1. Cor. 9, 20), qui estoyent Gentils. Il ne se vante pas donc envers eux de s'estre dedit de ce qu'il leur avoit enseigné, ou d'avoir fait semblant de contrarier à soy-mesme. Et de faict, il se fust bien condamné de sa propre bouche: veu qu'il proteste que sa parolle n'a point esté envers eux, Ouy et Non (2. Cor. 1, 18), et mesme que ce qu'il pense cè [page 30] n'est pas pour user de legereté: mais que son Ouy est ouy, et son Non est non. Par quoy que ce badin aille iouer sa farce ailleurs: composant ici un rolle à sainct Paul pour luy faire iouer un personnage, lequel ne luy pourroit convenir.

Il s'efforce bien de reprouver la solution que i'ay n'agueres donnee: à savoir, qu'il y a grande difference entre les ceremonies que Dieu a instituees, et celles qui ont esté forgees des hommes. Il dit qu'un petit enfant pourroit bien respondre à cela: qu'il n'y a nulle distance entre ce que les hommes ont inventé, et ce que Dieu a reprouvé avec dedain. Ie le confesse, si quelqu'un usoit de ce que Dieu auroit simplement defendu. Or il n'estoit pas ainsi des ceremonies de la Loy entre les rudes et debiles, ausquels l'usage en estoit encore permis, iusques à ce qu'ils fussent plus avancez en l'Evangile pour cognoistre la liberté qui nous a esté aquise par Iesus Christ. C'estoit donc une chose moyenne [1]), c'est à dire, ne bonne, ne mauvaise, d'observer quelque fois une ceremonie pour entretenir concorde et union entre les Iuifs et les Payens, iusqu'à ce que l'abolition fust bien cognue. Cependant il est bien certain que sainct Paul n'eust iamais assisté aux sacrifices qui estoyent directement contraires à l'Evangile. Mais cest habile homme insiste plus avant; et cuyde bien monstrer sa subtilité, en disant que d'observer les iours, combien qu'ils eussent esté ordonnez de Dieu, c'estoit un plus grand crime que de garder toutes traditions humaines. Il le prouve par S. Paul, lequel dit à ce propos aux Galatiens: Qu'il [page 31] craind d'avoir travaillé en eux en vain (Gal. 4, 11). Item, que s'ils se veulent iustifier par la Loy, ils sont decheus de la grace (Gal. 5, 4). Il faut bien qu'il soit transporté d'une terrible phrenesie, de batailler ainsi contre soy-mesme. Les mots qu'il allegue portent expressement, qu'il n'est point question d'user de quelque façon exterieure, mais d'estre abusé d'une fausse superstition et maudite: c'est de pouvoir aquerir grace et salut en gardant quelque iour de feste. Il est donc bien loin de son propos. Et de faict, si observer un iour pour gratifier et complaire à ses prochains estoit dechoir de la grace de Dieu, sainct Paul luymesme en fust decheu. Mais il ne faut point ici disputer comme d'une chose douteuse ou obscure: veu que sainct Paul ne parle point de l'usage exterieur des ceremonies, comme les mots y sont exprés: mais de la fausse opinion et perverse qu'avoyent les Galatiens, de vouloir aquerir salut par choses de nulle importance. Iusqu'ici donc on void de quel esprit il est mené, en desgorgeant toutes les iniures dont il se peut adviser contre moy: et sur tout que ie ne comba que pour ma gloire, en voulant maintenir le service de Dieu en son entier.

Mais il luy semble que ie n'auray nulle replique contre l'argument qu'il adiouste: c'est que sainct Paul a souffert que Timothée fust circonci (Act. 16, 3), qui estoit directement contraire au Concile tenu au paravant par les Apostres, auquel sainct Paul mesme avoit assisté, et avoit commandé par toutes les villes de garder ce qu'on y avoit resolu. Il cuyde tellement avoir cause gagnée, qu'il veut faire à [page 32] croire que ie desireroye avoir effacé ce passage de la Bible, par lequel ie suis, selon son dire, du tout convaincu. Il me demande, si ie pense que pour lors la Circoncision fust libre. Il respond comme pour moy, Que non: mais ie tien que si. Autrement sainct Paul auroit trop lourdement offensé en attentant une chose illicite. Car toutes oeuvres sont de soy ou bonnes ou mauvaises, ou indifferentes. Or si la Circoncision n'estoit pas en liberté, elle estoit donc defendue de Dieu. On voit donc le contraire de ce qu'il afferme. Ce qu'il allegue des Galatiens, à savoir, que les fideles se doivent tenir à la liberté en laquelle Christ les a affranchis (Gal. 5, 1), est sauter du coq à l'asne. Car comme i'ay souvent protesté, il n'est pas ici question des figures de la Loy, mais du service que Dieu requiert: et pourtant est necessaire. Mais il replique que la Circoncision ne pouvoit estre libre: veu que sainct Paul dit: Si vous est circoncis, Christ ne vous profitera rien. Item: Ie denonce à tout homme qui est circonci, qu'il est obligé à garder toute la Loy (Gal. 5, 2 et 3). Ceste sottise a desia esté rebatue: c'est que sainct Paul ne parle point de l'acte exterieur, mais de la fausse confiance qu'avoyent les Galatiens de se iustifier par les ceremonies de la Loy. Car par ce moyen ils renonçoyent à la grace qui nous a esté apportee de Iesus Christ. Quand donc il s'escrie si haut: Que dirons-nous? La Circoncision estoit elle libre pour ce qu'elle estoit instituee de Dieu, et non pas des hommes? Il est comme un aveugle qui a perdu son baston, ainsi qu'on dit. Cependant il songe, en disant que i'ay songé [page 33] ce qui est creu en son cerveau. Car ie ne di pas simplement, que la Circoncision fust licite, pource que Dieu l'avoit commandee. Ce seroit parler trop cruement: et par mesme raison il seroit encore auiourd'huy libre

1) 1611: indifferente.

de sacrifier les boeufs et les moutons. Ainsi, que ce venerable ne mette plus en avant ses resveries sous mon nom. Mais ie di, que la Circoncision estoit libre pource que l'usage n'en estoit point defendu entre ceux qui n'estoyent pas encore si avancez en l'Evangile, que de comprendre l'abolition des ceremonies. Si nous regardons la Circoncision en soy, apres la venue de Iesus Christ, ce n'est rien, ne bien, ne mal. Et pourtant sainct Paul dit en un autre passage: Es-tu circonci? n'appete point de recouvrer ton prepuce (1. Cor. 7, 18). Mais sainct Paul reiettant la Circoncision comme execrable, maudit ceux qui vouloyent ramener les fideles à icelle. Ie le confesse, d'autant qu'ils taschoyent à destruire la foy, qui se doit arrester à Iesus Christ, et y avoir son repos. Mais de dire que ie ressemble à telles gens, quelle raison y a-il? Ie di que les Chrestiens sont obligez à se garder entiers et impollus au service spirituel de Dieu. Ce brouillon osera-il dire que de plier le genouil devant Dieu, ce soit une chose maudite et execrable? Or s'il confesse comme il en sera contraint, que pour le moins il est licite de monstrer par signe exterieur que nous portons reverence à Dieu: de là il s'ensuit que ce que ie requier n'est point pareil à la Circoncision. Bref, on voit une rage diabolique en ce mal-heureux, d'autant que Dieu l'a enyvré de forcenerie [page 34] pour punir sa malice et rebellion. Il continue encore plus, qu'il n'y a à present non plus de liberté de circoncir que de garder les traditions humaines. Quand ie luy auray accordé ce poinct, que s'ensuit-il? Il conclud que l'observation de toutes ceremonies ne peut non plus souiller un Chrestien que le faict de sainct Paul: Voire, comme si la diversité des temps n'emportoit rien. Nous avons veu ci dessus par les mots de sainct Paul que la Circoncision manuelle n'est plus en usage à ceux qui cognoissent la vertu du Baptesme (Col. 2, 11). Il a falu donc du commancement, pour supporter les infirmes, laisser en liberté les choses, qui de leur nature n'estoyent nullement contraires à la vraye religion. Il s'en faut beaucoup que nous soyons encore de present en ce train, depuis que par la predication de l'Evangile l'abolition de ce signe a esté toute notoire.

Il s'advise d'une autre subtilité: c'est puis que l'Evangile a mis bas les ceremonies externes de la Loy, et que Iesus Christ n'a nulle part defendu de plier les genoux ou d'oster le bonet, que ces choses sont libres: veu que sans Loy il n'y a point de peché (Rom. 4, 15). Mais ie respon que nostre Seigneur Iesus s'armant contre la tentation du diable, a ratifié ce qui avoit esté commandé d'adorer un seul Dieu (Matth. 4, 10). Car le mot dont il use vaut autant que s'encliner ou s'agenouiller. Et quand sainct Pierre condamne la reverence que luy faisoit Corneille le Centenier, pource qu'elle venoit de devotion (Act. 10, 26), laquelle devoit estre reservee à Dieu, il monstre asses que le service exterieur est autant requis entre nous qu'il estoit entre les Iuifs. Et de fait, si s'agenouiller n'emportoit rien, les [page 35] fideles eussent usé de bastelerie, et se fussent moqués de Dieu, usant d'une telle ceremonie en le priant: comme sainct Paul le testifie de soy (Eph. 3, 14): et que sainct Luc le recite de luy et de tous les Pasteurs d'Ephese (Act. 20, 36). Mesme nostre Seigneur Iesus nous auroit abusé en nous donnant tel exemple (Luc. 22, 41). Mais cest estourdi s'enveloppe tousiours en son erreur, de comprendre en confus toutes ceremonies sous celles qui ont esté donnees seulement pour les Iuifs. Or si on recevoit une telle resverie il seroit aussi bien licite auiourd'huy de sacrifier des veaux et moutons qu'il fut iamais. Qui pis est, il seroit libre de faire tels sacrifices devant toutes statues et idoles.

Pour conclure sus l'article de la circoncision de Timothee, ie di: Combien que plusieurs s'abusassent pour leur rudesse en l'observation des ceremonies, que sainct Paul a peu circoncir le fils d'un Iuif, à fin de luy donner acces à sa nation. Ie di quand et quand que sainct Paul ne condamne point les Galates en l'acte exterieur, lequel il s'est permis, mais en la fausse doctrine qu'ils tenoyent que la Circoncision estoit requise et necessaire à salut. Ie di tiercement qu'il ne se fust point donné une telle licence sous ombre de charité, si la Circoncision n'eust esté de soy moyenne, n'emportant ne bien ne mal. Mais ie luy demande pourquoy il dissimule ce qui est escrit ailleurs, que sainct Paul a refusé de circoncir Tite (Gal. 2, 3), à cause des faux freres qui s'estoyent introduits pour espier la liberté des fideles, et les remettre en servitude? Nous povons recueillir de là qu'il estoit en la liberté de sainct Paul de circoncir ou non, selon la circonstance du temps et du lieu. Et ainsi est renversé en un seul mot tout ce que ce trompeur a babillé. [page 36] Et ce qu'il adiouste ne fait que descouvrir son impieté. Car s'il n'estoit point plongé en la puante secte des Libertins, il n'attribueroit point à esprit de prudence de se tourner et contrefaire. Mais il allegue, puis que Dieu ne peut estre servi par la main des hommes: aussi ne peut-il estre offensé. A quoy ie respon, Quand sainct Paul parle ainsi, c'est pour redarguer la folie des Payens, qui l'adoroyent sous figure et image visible: selon que les mots y sont exprés: C'est que Dieu createur du monde, puis qu'il domine au ciel et en la terre, n'habite point en temples faits de main, et n'est point servi de mains d'hommes, comme s'il avoit besoin de rien, veu qu'il donne vie à tous: et puis que nous sommes sa race, qu'il ne faut estimer

y ait quelque similitude avec l'or et argent et
ɜ. artifice humain (Act. 17, 24—29). Voyla
une fausseté trop vilaine. Et de fait, si le
ice exterieur ne convenoit point à Dieu, ce seroit
vain que sainct Paul defendroit de s'accoupler
un mesme joug avec les incredules (2. Cor.
4). Mesme en confermant ceste sentence, puis
adiouste ces mots, qu'il n'y a nul accord entre
mple de Dieu et les idoles, et puis que les
es sont temples de Dieu, qu'ils doivent estre
rez de toute pollution, il decide clairement ceste
ere. Car qu'il ne parle point de l'idolatrie
tuelle, mais aussi exterieure, il appert par la
lusion qu'il met, que les fideles se doivent pur-
de toute pollution tant de chair que d'esprit
Cor. 7, 1). Et aussi il est tout notoire que les
nthiens n'estoyent pas idolatres en cuidant faire
3-7] service à Dieu: mais que pour complaire
monde ils se donnoyent liberté de faire bonne
, et d'accompagner les Payens à leurs sacrifices.
, ils eussent bien voulu iouir du privilege que
onne ce gaudisseur. Sainct Paul au contraire
denonce que s'ils souillent seulement leurs corps
lolatrie, ils ne sont pas dignes d'estre reputez
ns de Dieu (1. Cor. 5, 11), comme en l'autre
ge il les racle et efface du reng de ceux qui
ent posseder le Royaume des cieux (1. Cor. 6, 9).
on peut recueillir de toute la procedure, que
Corinthiens n'estoyent pas induits à idolatrer
superstition: mais seulement pour nourrir ami-
vec les gens du monde. D'alleguer ce que dit
t Paul, que tout est pur à celuy qui est pur
1, 15): Item, que rien n'est souillé de soy,
à celuy qui le pense ainsi (Rom. 14, 14),
bien tirer ces passages par les cheveux. Car
remier sainct Paul remonstre qu'il n'y a au-
l'huy nulle viande impure, d'autant que nous
nes affranchis de la Loy. Au second il declare
ceux qui discernent encores entre les viandes
la Loy de Moyse, se privent du benefice de
, et de la liberté qui leur est donnee, par leur
re scrupule, qui procede d'erreur et d'ignorance.
suit-il de cela, qu'il n'y ait nulle souilleure en
r qui fait semblant de transporter à une idole
verence qu'il doit à Dieu?

Mais voyons un peu comment cest habile homme
iitte à respondre à ces argumens. Pour mon-
que sainct Paul ne condamne point l'idolatrie
rieure, il recite ce qui est escrit en la mesme
tre: Touchant les oblations qu'on fait [page 38]
idoles, nous savons que l'idole n'est rien au
de, et qu'il n'y a qu'un seul Dieu, etc. (1. Cor.
mais il n'y a point science en tous. Ci dessus
it ses fanfares en s'escriant: Voici merveille,
ne savent-ils pas bien qu'il y a un seul Dieu?
ense que les Iuifs l'ont seu: et auiourd'huy il est asses cognu en toute l'Europe. Puis il se respond à soy-mesme, que nul ne cognoit pas le vray Dieu, sinon celuy qui est despouillé de toute presomption, et cerche son salut en luy. Ce qui est bien vray: mais ce n'est pas à propos. Car sainct Paul en disant, Nous savons que l'idole n'est rien, ne parle pas en sa personne, mais en celle des Corinthiens, qui se couvroyent de telle excuse comme d'un sac mouillé. Ce qui se void à l'oeil par le texte precedent. Touchant des sacrifices des idoles, dit-il, nous savons que nous avons tous science: mais la science enfle (1. Cor. 8, 1): et puis il adiouste le reste. Il appert donc que sainct Paul reiette ce qu'amenoyent les Corinthiens pour leur defense, comme frivole et de nulle valeur: assavoir, qu'ils n'estoyent point si bestes ne si sots d'adorer une pierre ou une piece de bois, ou de tenir conte de toutes les idolatries des Payens: mais qu'ils savoyent tresbien que toutes leurs superstitions n'estoyent qu'illusion et vanité. Voire, dit S. Paul: mais cela ne suffit pas. Car il y en a beaucoup d'ignorans et debiles qui pensent que vous y ayés quelque devotion: et par ce moyen sont endurcis en leur erreur. Voyla pourquoy il dit puis apres, Ton povre frere debile perira-il sous ombre de ta science (ibid. v. 11)? Or il est à noter que sainct Paul ne reprend pas ici les Corinthiens d'avoir plié le genouil devant un [page 39] marmouzet, ou d'y avoir apporté leur offerte, ou d'avoir baisé le babouin, comme on dit: mais seulement de ce qu'ils se trouvoyent aux banquets solennels, où on mangeait la chair prinse des sacrifices. Ce qui de soy eust esté licite sans le scandale. Comme auiourd'huy ie pourray bien manger du pain, combien que les prestres ayent fait leur coniuration sur le bled dont il est fait. Car c'est un acte de soy indifferent. Mais ce vilain saute du coq à l'asne, en concluant que les petis enfans mesme voyent qu'il n'y a pollution aucune en nulle chose, mais en la conscience. Or pour nous faire à croire un tel blaspheme, il faudroit qu'il nous rendist du tout bestes. Si manger d'une viande ce n'est point souillure, pource que tout est creé de Dieu, à fin d'en user avec action de grace (1. Tim. 4, 3), s'ensuit-il de là qu'il soit permis de donner à un chien le pain de la Cene, et eslever une idole pour faire semblant de l'adorer? Ie luy demande, s'il n'y a nul à renoncer Dieu et Iesus Christ? Or quand Iesus Christ prononce qu'il renoncera devant son pere et ses Anges ceux qui l'auront renoncé devant les hommes (Matth. 10, 33), il n'entend pas ceux qui auront voulu blasphemer à leur escient, et de malice deliberée, mais ceux qui auront flechi pour crainte de persecution. Il y a donc des actes qui sont mauvais de leur nature, de quelque belle couleur qu'on les farde.

Il y a encore un autre erreur trop lourd en ce docteur subtil: Car voici comment il argue, que si la viande dediee aux idoles souille l'un et non pas l'autre, il s'ensuit que la source de souillure est en la conscience. Pour le premier ie luy respon que ceste sentence a [page 40] lieu en ce qui est indifferent de soy: comme de manger de toutes viandes librement. Pour le second ie l'advertiray apres avoir mieux pensé à soy, de cognoistre qu'une viande souille maintenant un mesme homme, et maintenant non. Comme celuy qui mange en liberté de tout n'est point souillé, moyennant qu'il ne soit point cause de scandale: mais s'il donne occasion de pecher à son prochain, voyla où est la souillure. Ainsi sainct Paul permet bien aux Corinthiens de manger tout ce qui se trouve en la boucherie, sans s'enquerir plus outre ne faire scrupule (1. Cor. 10, 25): mais s'il y a quelque homme rude et debile en foy, qui soit par cela destourné du bon chemin, il leur defend estroitement d'en manger. Voyla en quel sens se doit prendre le dire de nostre Seigneur Iesus Christ: Ce qui entre en la bouche ne souille point l'homme (Matth. 15, 11). Car il signifie que les ceremonies qui avoyent esté establies pour un temps touchant les lavemens exterieurs, n'estoyent plus rien. Or nostre homme voyant bien que ce qui est contenu au chapitre dixieme de la premiere aux Corinthiens luy est fort contraire, trouve un eschapatoire, lequel iamais il n'eust osé amener, s'il avoit une goutte de honte ou d'honesteté. Il ne peut nier que sainct Paul ne defende là l'idolatrie: mais il dit que c'est d'autant que les Corinthiens ne cognoissoyent pas encore qu'il n'y eust qu'un seul Dieu. Voire, comme si ceste cavillation n'avoit pas esté rabatue. Plustost donc nous avons à retenir qu'il defend l'idolatrie à ceux qui se vantoyent d'estre bien enseignez en la religion. Mais [page 41] il replique que sainct Paul leur dit, qu'il ne peut parler à eux comme à gens spirituels (1. Cor. 3, 1). S'il veut inferer de là, que tout le contenu de l'Epistre se rapporte à la rudesse des Corinthiens, il s'ensuyvra que la condamnation qu'il fait de l'inceste, de tous paillars, meurtriers, yvrongnes et larrons, n'appartient qu'à petis enfans. Pour approuver son dire il veut faire à croire que sainct Paul, en commandant aux hommes de prier la teste nue, et aux femmes la teste couverte (1. Cor. 11, 4. 5), donne du laict à ceux qui ne peuvent encore porter la viande ferme. Voire, mais que respondra-il à la conclusion qui est adioustée quand et quand: Si quelqu'un entre en contention, nous n'avons pas ceste coustume ni l'Eglise de Dieu (1. Cor. 11, 16)? Car par ces mots sainct Paul monstre qu'il n'adresse pas son propos à gens charnels, ou ne le restraint point à ceux qui sont sans Dieu: mais parle de l'ordre general lequel doit estre tenu et observé en toute l'Eglise, et contre lequel nul ne peut se lever sans se rendre schismatique. En somme, si on veut croire ce gaudisseur, sainct Paul permet au huitieme chapitre d'idolatrer, et au dixieme il le defend. Car n'a-il point honte de parler ainsi mot à mot? Cependant pour excuser une telle contrarieté, il dit que sainct Paul parle des scandales qui se commettent aux choses, lesquelles le mesme Apostre se glorifie estre sous sa puissance (1. Cor. 6, 12; 9, 4; 2. Cor. 10, 8). Ce qui fait plus contre luy, que si sainct Paul traitoit des choses qui ne sont nullement libres. Car s'il eust esté question de sacrifier aux idoles, sainct Paul eust pleinement detesté une telle vilenie, et sans longue dispute il eust tranché tout court, que les enfans [page 42] de Dieu devroyent plustost mourir cent fois et mille, que de commettre un tel sacrilege. Mais il passe plus outre en austerité, en disant: Encore qu'un acte soit licite de soy, qu'il vaut mieux mourir que d'en user avec scandale: comme de manger de la chair qui auroit esté offerte aux idoles, il n'y a nul mal: sinon que les rudes et infirmes pensent qu'on le face par quelque devotion. En ces cas sainct Paul commande estroitement de s'en abstenir. Or ce brouillon en recitant les mots pervertit tout. Mais encore que ie n'insiste point sur son ignorance, et que ie luy accorde que de manger d'une viande sacrifiée aux idoles ce n'est point mal faict: toutefois il conclud trop sottement que cela ne fait rien contre luy. Qui plus est il s'est efforcé par cy devant de monstrer que c'estoit idolatrie: ce que ie nie, et que tout homme de iugement luy niera. Il cuide avoir trouvé une belle subtilité, en disant, Que c'est aussi grand mal de manger, veu que la viande entre dedans le corps, que de s'agenouiller devant une idole, ou oster le bonet. Ie luy confesse, si le manger emporte signe evident d'idolatrie, que le peché n'y seroit pas moindre. Mais il faut revenir tousiours à ce poinct-là, de distinguer entre ce qui repugne directement au service exterieur de Dieu, et ce qui n'y contrevient point de soy.

Mais pour mieux esclarcir le tout, laissant ce povre aveugle en ses contradictions, il est certain que sainct Paul au 8. de la premiere aux Corinthiens traite une matiere toute diverse à celle qu'il adiouste entrelacée au commancement du 10. Car au 8. il les exhorte à tellement moderer [page 43] leur liberté, qu'ils ne donnent point occasion de scandale à quelque infirme. Ainsi le manger duquel il parle n'emporte de soy aucune offense. Ce qu'il conferme au chap. 9 par son exemple, disant qu'il s'est bien abstenu de prendre salaire des Eglises qu'il enseignoit, combien qu'il luy fust permis. De là il entre plus avant en matiere, et les redargue de ce qu'ils contrefaisoyent les idola-

tres, et en derogant au service de Dieu et à la pure confession de leur Chrestienté ils se polluoyent en beaucoup d'abominations. Et c'est pourquoy il leur propose l'exemple des enfans d'Israel. Et conclud qu'ils ont esté punis pour nous donner exemple, afin que nous ne leur ressemblions pas (1. Cor. 10, 11). Mais pource que les Corinthiens pouvoyent avoir une replique, qu'ils ne se presentoyent point à l'autel pour sacrifier, il leur remonstre que les enfants d'Israel sont condamnez comme idolatres par Moyse, non pas seulement pour avoir adoré le veau d'or, mais pour avoir mangé de la chair qui luy estoit dediée, et avoir mené danses et autres badinages en signe de devotion (1. Cor. 10, 7). Car quand il est parlé de manger, et de boire, et de se iouer, tout cela n'emporte qu'une solennité qui se faisoit en l'honneur du veau. Ainsi il les exhorte à fuir idolatrie (1. Cor. 10, 14), non pas interieure, mais laquelle se commet devant les hommes. Puis en disant qu'il parle à gens entendus (ibid. v. 15), il leur remonstre qu'on ne peut accorder de communiquer à la Cene de nostre Seigneur Iesus Christ, et à la table des idoles (ibid. v. 21): veu que ce sont choses par trop repugnantes et du tout incompatibles. Nous voyons donc qu'il taxe là notamment sous le nom d'idolatrie [page 44] tout ce qui en avoit apparence, et ne pouvoit estre autrement pris. De là il revient à son propos general, et respond à ce que les Corinthiens luy pouvoyent alleguer, à savoir, qu'il sembloit qu'il eust les idoles en quelque estime, ou qu'il leur attribuast quelque vertu: puis qu'il disoit qu'un acte exterieur polluoit les hommes et les retranchoit de la compagnie des fideles. Il leur declare donc, puis que les Payens sacrifient à leurs phantosmes, qu'ils ne leur doivent nullement tenir compagnie. Comme auiourd'huy nous disons, puis que les Papistes commettent en leur Messe beaucoup de sacrileges detestables, que celuy qui est leur compagnon en tel acte, et entre en ceste abomination, se separe de Iesus Christ. Apres S. Paul poursuit le propos general, disant qu'en choses indifferentes, et qui de leur nature seroyent permises, nous devons regarder ce qui edifie: à savoir, pour amener les ignorans à la crainte de Dieu et la pure religion, et d'y confermer ceux qui desia y sont introduits. Surquoy il conclud que tout ce qui destourne noz prochains du service de Dieu, et leur engendre quelque erreur ou scrupule, est inexcusable. Or puis que flechir le genouil devant un marmouset tire les povres ignorans en doute et les embrouille en une fole opinion qu'on doit porter reverence aux idoles, il s'ensuit que nous parlons selon la pure intention de S. Paul, comme par sa bouche propre.

Ce qu'il amene puis apres, n'est que pure calomnie, voire trop vilaine. Il dit que nous sommes hypocrites, qui nettoyons seulement le dehors, [page 45] estans au dedans pleins de rapines et de malice. Qu'il s'adresse à ceux qui sont tels, mais cuyde-il gagner sa cause en nous iniuriant à tort? Il dit que nous voulons plaire aux hommes plustost qu'à Dieu. Qu'il monstre en quoy. Si nous disions que c'est assez d'avoir beau lustre, et d'estre irreprehensibles devant les hommes, il auroit raison de nous faire telle reproche. Mais quand nous disons avec le Prophete, que pour plaire à Dieu il nous faut estre purs de coeur, et avoir les mains nettes (Pseaume 24, 4), il n'a nulle couleur de nous reprocher nulle fiction. Mesme il est par trop effronté de crier que nous devons commencer à purger ce qui est interieur. Car tout ce que i'ay escrit de ceste matiere testifie asses, que ie ne mets pas la principale sainctété au dehors: mais seulement ie monstre que la confession est un accessoire de la foy qui ne s'en peut separer. Ce qui est tiré de la pure doctrine de l'Escriture, et des mots propres de sainct Paul (Rom. 10, 10). Or ce brouillon confond tout en disant que tous ceux qui ont regard aux ceremonies contreviennent à ce qui est dit par le prophete Isaie (1, 13), que Dieu ne demande plus de sacrifices, mesme qu'il les a en abomination. Car c'est falsifier ce passage par ignorance ou malice, quand il le destourne ainsi: veu que le Prophete n'entend pas que Dieu abolisse l'usage des ceremonies, mais qu'il reprouve et deteste toute hypocrisie. Qu'ainsi soit, il adresse son propos au peuple ancien, lequel ce brouillon confesse, et ne peut nier, avoir esté astrainct à garder les iours de festes, à sacrifier, et porter le ioug de la Loy. Il s'ensuit donc que le Prophete ne leur [page 46] donne point liberté de reietter le ioug auquel Dieu les avoit assuiettis. Mais il demonstre que toutes les devotions des hypocrites ne sont qu'ordures et puantises devant Dieu, iusqu'à ce qu'il ait purgé leur coeur. Comme de faict il l'exprime notamment par la raison qu'il amene, Que leurs mains sont pleines de sang. Davantage, si les ceremonies sont là reiettees, il s'ensuyvroit que lever les mains au ciel et prier Dieu, seroit abomination. Car le Prophete met le tout en mesme reng, disant: Quand vous leveres vos mains, ie cacheray mes yeux, et quand vous continuerés à prier ie ne vous exauceray point (1, 15). Ie croy que la bestise de ce brouillon est asses descouverte. Mais il monstre aussi qu'il est mené d'un esprit malin et plein d'amertume, quand sous ombre de magnifier ce qui est commandé en la seconde table, il pretend à destruire le service de Dieu.

Il se defendra de ce bouclier qu'il met en avant, à savoir, que le service de Dieu est situé au coeur de l'homme. Ce que ie luy confesse bien, quand il

est question du chef ou du principal. Mais c'est autant comme s'il disoit qu'on peut bien coupper la gorge à un homme sans luy oster la vie, d'autant que la vie gist en l'ame. Il amasse plusieurs sentences où il est monstré que Dieu veut estre servi en integrité de coeur. Mais ce n'est pas à dire qu'estans appellez en la clarté du royaume de Dieu, nous ne devions aussi prescher sa vertu. Nous savons combien l'Apostre insiste en l'Epistre aux Hebrieux à monstrer que les ceremonies ne sont rien (Hebr. 3, 1): toutesfois si ne laisse-il pas pour cela [page 47] d'appeller nostre Seigneur Iesus Apostre et souverain Prestre de nostre confession. Et pourtant au quatrieme chapitre (v. 14) il exhorte les fideles non seulement à perseverer en la foy, mais aussi en la confession. Comme aussi au dixieme (v. 22) il dit, qu'il nous faut persister en la confession de nostre esperance sans flechir ne decliner. C'est donc une calomnie trop frivole, de dire: Invoque moy, et de là conclure, qu'on se peut donc agenouiller devant un idole. Mais ce qu'il adiouste est un blaspheme detestable, de dire, Que s'il n'est point licite de prier et faire aumosne devant les hommes (ce qui est toutefois de bonne edification) tant moins nous faut-il cercher gloire au Baptesme et en la Cene. Premierement il pervertit le sens des paroles de nostre Seigneur Iesus Christ, en allegant le sixieme de S. Matthieu (v. 5) où nostre Seigneur Iesus n'a point defendu de prier devant les hommes, pource qu'en ce faisant il fust contrevenu à soy-mesme: mais seulement il a condamné l'ambition et vaine gloire de ceux qui ne se contentent point d'avoir Dieu pour tesmoin en bienfaisant, mais veulent estre prisez et honorez ici bas. Au reste, nous savons qu'il nous est ordonné de nous estudier à bien vivre et bien faire, non seulement devant Dieu, mais aussi devant les hommes.

Mais d'aneantir ainsi la vertu des Sacremens, c'est bien vilipender l'autheur. Vray est qu'il ne nous y faut point glorifier, ne pour en faire des idoles, ne pour y mettre la fiance de nostre salut. Mais de les reietter comme choses [page 48] superflues, ou de faire à croire qu'on les peut laisser là, c'est une extremité insupportable. Bref, sous ombre de magnifier la verité, ce brouillon veut aneantir les signes que Dieu nous donne pour nous testifier sa grace, et desquels aussi nous usons pour faire profession de son service. Il a beau dire que tous entendemens humains sont remplis d'idolatrie, encore qu'on n'adore point les idoles exterieurement. Car ie n'enseigne pas de faire beau semblant, et mespriser toute verité et droiture du coeur. Mais puis que l'homme a deux parties en soy, à savoir, l'ame et le corps, ie di qu'en servant Dieu d'une affection pure et cordiale, il faut qu'il se dedie à luy tant dehors que dedans. Il oppose une subtilité bien feriale, c'est, puis que l'idolatrie peut estre cachee sous l'apparence de sainteté, qu'aussi un bon coeur peut estre caché sous la couleur et apparence d'idolatrie, qui vaut autant comme s'il disoit: Puis qu'un homme peut bien estre meurtrier de coeur, combien qu'il ne tue personne de sa main, il s'ensuit qu'une bonne amitié et fraternité peut bien estre cachee sous un meurtre exterieur. Que feroit-on à une beste si forcenée? Et toutefois il insiste aussi fierement sur cest article, comme s'il avoit cause gagnee. Il demande comment il est possible que l'idolatrie qui se commet au dehors, laquelle n'est qu'une ombre, souille l'homme, et que l'ombre de pieté ne le purge point. Ie respon qu'il se tormente en une chose bien facile. Il est dit que les mauvaises paroles corrompent les bonnes moeurs (1 Cor. 15, 33). Quand donc un homme sera seulement dissolu en quelque contenance, il sera souillé: et toutefois [page 49] quand il fera semblant d'estre le plus chaste et pudic qu'il sera possible de penser, ce n'est pas à dire qu'il soit du tout pur, quand il nourrira quelque mauvaise concupiscence en secret. Voyla donc comme le mal exterieur souille l'homme: et le bien exterieur ne le rend pas du tout absous ni innocent. Dont on void que ce brouillon ne fait que desgorger iniures d'un homme forcené, quand il dit que nous sommes plus que Pharisiens, nous iustifians en noz ceremonies. Comme si le service spirituel de Dieu n'estoit point mieux recommandé par nous qu'un million de ses semblables ne sauroit faire. Autant a-il de raison de nous reprocher que nous Iudaizons, pource que nous ne luy voulons point ressembler à estre idolatres.

Voyons comme il se despestre du passage de sainct Paul, où il exhorte les Corinthiens à n'estre pas idolatres, comme avoit esté le peuple ancien des Iuifs (1. Cor. 10, 7). Il allegue que ceux qui font semblant d'adorer les idoles en la Papauté, ne sont point semblables à ces rebelles là: pource qu'ils s'assuiettissent volontiers au ioug de Iesus Christ: ils sont fideles et recognoissent un seul Dieu vivant, ne donnant point leur or ou argent pour faire une idole, mais le distribuant aux povres. Il cuyde bien estre eschappé en amenant telle diversité. Mais ie replique qu'une partie du ioug de Iesus Christ, c'est de confesser son nom, et protester que nous desirons de servir purement à Dieu seul. Ie di que la foy n'est point ensevelie au coeur, mais qu'elle produit ses fruicts au dehors. Dont il appert que tous ceux qui se contrefont pour complaire aux idolatres, en [page 50] faisant signe qu'ils sont de leur bande, n'ont ne foy ne zele d'obeir à Dieu, mais sont comme bestes egarées, s'egayans en une licence meschante et perverse. S'ils n'employent pas leur substance pour faire des idoles, ils prostituent leur corps à le

servir: qui est encore pis. Au reste, ce babouin s'abuse lourdement, en disant que le peuple n'a point estimé que Dieu l'eust racheté d'Egypte, mais que c'estoit le veau. Car au contraire le peuple s'est voulu couvrir de ceste excuse, qu'en adorant le veau il ne renonçoit pas le Dieu qui l'avoit delivré, mais plustost faisoit honneur à sa remembrance. Comme auiourd'huy les Papistes en s'agenouillant devant leurs marmousets protestent neantmoins que c'est en l'honneur de Dieu. Et pourtant ceux qui s'accouplent avec eux, quoy qu'ils disent ou tergiversent, s'alienent du service de Dieu. Il dit qu'on pense servir à Dieu en observant les ceremonies de la Papauté. Comme si les Iuifs ne se fussent pas trompez d'un semblable cuyder. Car iamais ce bouclier de bonne intention ne leur a defailli: mais Dieu a monstré combien cela estoit frivole, en disant que c'estoit contre son vouloir. Au reste il faut bien que ce belistre soit effronté, de mentir ainsi à pleine gorge: car on sait que les Papistes adressent leurs oraisons aux marmousets, ne plus ne moins qu'ont fait les Payens, et que tous les titres de nostre Seigneur Iesus Christ luy estans ravis sont attribuez à une pierre, ou à une piece de bois. Et encore il nous accuse de cruauté, entant que nous mettons les povres gens à la boucherie pour des menus fatras [page 51] et pueriles. Voila en quelle estime il a tout ce que Dieu a commandé de son service. Et cependant il veut faire à croire qu'il a les yeux purs pour passer parmy ces ieus de petis enfans: moyennant qu'il s'endurcisse ou s'enyvre en telle sorte, que sans scrupule il ravisse à Dieu l'honneur qui luy appartient, pour en despartir à tous les marmousets, ausquels les povres incredules font hommage. Car voici la belle conclusion qu'il fait: Que si nul service n'est agreable à Dieu, sinon celuy qu'on luy fait d'un franc courage: à l'opposite nulle simulation ne luy peut desplaire, quand on fait seulement semblant pour complaire aux incredules d'adorer les idoles sans y avoir devotion. Mais que respondra-il à ce que Dieu, en prononçant par la bouche d'Isaie (42, 8; 45, 23), qu'il ne donnera point sa gloire aux idoles, s'expose soy mesme, que tout genouil sera plié devant luy? En quoy il monstre que sa louange ne luy demeure point entiere, mais luy est ravie, si on fait signe de rendre aux idoles l'honneur et reverence qu'il se reserve.

Ie confesse bien que pour nous monstrer spirituels, nous devons glorifier Iesus Christ en l'ensuyvant. Mais la question est, si nous ne l'ensuivons point en protestant de bouche, et de pieds, et de mains, comme de coeur, que nous sommes temples de Dieu, dediez à son service. Quant à ce qu'il dit, Que si sainct Paul eust esté ainsi astraint aux ceremonies, il n'eust pas si bien avancé l'Evangile qu'il a [1]), estant Grec aux Grecs, et Iuif aux Iuifs: ie luy respon en un mot, que ie ne mets autre astriction que celle de sainct Paul, de nous [pag. 52] conserver purs tant de chair que d'esprit (2. Cor. 7, 1). Item, de glorifier et porter Dieu tant en nos corps qu'en nos ames: puis que l'un et l'autre sont à luy (1. Cor. 6, 20). Qu'il heurte tant qu'il voudra contre ceste muraille, pour voir s'il sera le plus fort. Et ce que sainct Paul nous a enseigné il l'a aussi approuvé par exemple. Car tant s'en faut qu'en voyant les autels des idoles en la ville d'Athenes il se soit prostitué pour faire beau semblant, qu'au contraire son esprit s'est enflambé, comme recite sainct Luc (Act. 17, 16). Ainsi les petis enfans peuvent estre iuges de l'impudence de ce vilain, en ce qu'il dit que sainct Paul ne touche nulle part un seul mot de ceste matiere. Mais encore se desborde-il plus, en voulant persuader que le mot d'idolatrie se prend par tout pour avarice: pource que sainct Paul parle ainsi en un passage (Coloss. 3, 5). Mais si par similitude les avaricieux sont nommez Idolatres, faut-il conclurre que le mot ait perdu sa propre signification? Mais encore S. Paul redargue assez ceste fausseté, quand il dit en la premiere Epistre aux Corinthiens chapitre premier [2]): N'errés point. Car ny les paillars, ny les idolatres, ny les dissolus, ny les bougres, ny les larrons, ny les avaricieux, ny les yvrongnes, ny les mesdisans ne posséderont le royaume de Dieu. Où il appert comment sainct Paul separe l'un d'avec l'autre: comme aussi il avoit fait un peu au paravant. Et en un autre lieu, quand il dit 1. Corinthiens chapitre cinquieme (v. 11) et aux Romains chapitre second (v. 22): Toy qui detestes les idoles, tu commets sacrilege: il n'est pas là question d'avarice, mais de l'honneur [page 53] de Dieu et de la religion. Que gaigne donc ce badin s'adressant à sainct Paul, comme s'il estoit son grand familier comprenant toute son intention? D'avantage, il ne persuadera point que S. Paul ait esté mené d'un autre esprit que ses compagnons S. Pierre, et S. Jean. Or quand sainct Pierre apres avoir parlé des dissolutions et yvrongneries, adiouste les idolatries (1. Pier. 4, 3). Ce mot ne se peut prendre qu'en son propre sens et naturel, assavoir, pour la reverence qu'on fait aux idoles en derogant au service de Dieu. Et sainct Iean en exhortant les fideles de se garder non seulement de l'idolatrie, mais aussi des idoles, ne parle point d'avarice, mais condamne toute profanation contraire à la pureté du service de Dieu (1. Iean 5, 21). En quoy aussi on voit qu'il n'a nulle honte de mentir, non plus qu'un chien d'abayer, ou un asne de braire. Il voudroit faire à croire

1) 1611: qu'il a fait.
2) *sic! voyez* 1. *Cor.* 6, 9.

que tous les quatre Evangelistes n'ont iamais condamné l'idolatrie en un seul mot. Et là dessus il s'escrie que Iesus Christ qui est le vray medecin ne se fust pas teu de ceste maladie, si elle eust esté si mortelle: voire, comme s'il n'eust point prononcé de sa bouche, qu'on ne doit adorer exterieurement qu'un seul Dieu (Matth. 4, 9. 10). Car la tentation dont il estoit assailli par Satan, estoit de s'agenouiller: comme les mots y sont expres. Il respond, qu'il est defendu. Quelle impudence est-ce de nier une chose si notoire? D'avantage, en commandant si estroitement, et avec horrible menace à ses disciples de le confesser devant les hommes (Matth. 10, 31. 33), il n'y a doute qu'il ne comprenne tout ce qui appartient à la confession de nostre foy. Et en [page 54] menaçant ceux qui l'auront nié devant les hommes qu'il les desadvouera devant Dieu son Pere, il est bien certain qu'il n'espargne point ceux qui auront fait semblant de s'accorder avec les incredules. Et le sens naturel monstre cela, que c'est une offense plus enorme de s'agenouiller devant une idole, que de dire quelque mot de travers pour obscurcir la verité. D'avantage si Iesus Christ a parlé par la bouche de ses Apostres, tant de passages que i'ay alleguez ci dessus, doivent bien suffire que l'idolatrie exterieure n'est pas moins defendue par luy que les larcins, meurtres, et paillardises. Comme aussi sainct Pierre declare assez que tous fideles en doivent estre esloignez. Car voici ses mots: C'est assez que pour le temps passé, nous ayons accompli la volonté des Payens, conversans avec eux en dissolutions, cupiditez, yvrongneries, banquets et idolatries profanes. En quoy ceux qui mesdisent de vous, s'esbahissent que vous ne courez avec eux (1. Pierre 4, 3). Or si les Chrestiens se fussent donné licence de faire belle mine pour gratifier aux payens, en pliant le genouil devant les idoles, il n'y eust eu nulle occasion de s'esbahir. Il faut donc conclurre qu'il y avoit diversité toute manifeste quant à cest acte exterieur.

Il se contredit si sottement, que s'il avoit quelque honte, il devroit estre du tout rendu muet quand il dit, que nostre Seigneur Iesus estant interrogué comment on pourroit posseder le royaume de Dieu, ne renvoye point l'homme à ceste pureté exterieure que ie requier, et ne luy commande pas de fuyr les pollutions et souilleures [page 55] de Babylone: mais se contente qu'on aime son prochain. Or les lecteurs voyent le texte, où ils trouveront que nostre Seigneur Iesus dit notamment qu'on garde les commandemens (Matth. 19, 17), entre lesquels cestuy-ci dont nous parlons, est le second, de ne se point encliner devant les idoles. Si ce brouillon avoit une demie once de bon cerveau, eust-il osé produire un passage qui luy est si contraire? Il adiouste que nostre Seigneur Iesus Christ aime misericorde et non point sacrifice (Osee 6, 6). Voire, comme si cela n'eust point esté dit par le Prophete du temps que les sacrifices estoyent estroitement commandez. Parquoy l'intention de Dieu n'a pas esté de permettre à son peuple l'idolatrie exterieure, laquelle il avoit defendue avec telle rigueur: mais seulement de monstrer que les hypocrites en faisant beaucoup d'agiots perdent leur temps, sinon qu'ils approuvent leur pieté en gardant la seconde Table. Pour mieux comprendre ceci, il est à noter que les ceremonies ne sont rien, sinon quand on les rapporte à leur droite fin: qui est de servir Dieu purement. Or pource que beaucoup de gens sont pleins de feintise, et que le coeur ne respond point au tesmoignage qu'ils rendent devant les hommes: voila pourquoy Dieu les ramene à un autre examen, assavoir de preud'hommie et d'integrité, et compassion envers les povres. Cependant il n'entend pas d'abolir la premiere Table, à ce qu'on ne tienne conte de Dieu, taschant de s'acquitter de son devoir envers les hommes. Autant en est-il de la sentence qu'il adiouste: Qu'au dernier iour Iesus Christ dira à tous les siens, [page 56] venez les benits de Dieu mon Pere, qui avez donné a manger et à boire à ceux qui avoyent faim et soif, etc. (Matth. 25, 34). Dont il conclud qu'il ne nous sera point reproché d'avoir fleschi les genoux devant les idoles. Mais si ceste glose doit estre receue, il s'ensuivra quant et quant que nul ne seroit condamné pour n'avoir point creu à l'Evangile, pour n'avoir iamais prié Dieu, ny recognu ses benefices, mesme pour avoir blasphemé son Nom. Car il n'est là faict aucune mention ny de foy, ny de prieres, ny d'actions de graces: tellement que si on vouloit croire ce brouillon, il suffiroit de s'estre acquitté envers les hommes, encores qu'on ait foulé aux piés la maiesté de Dieu.

Quant à ce qu'il allegue, Que toute la substance de nostre salut gist en Iesus Christ: il ne s'ensuit pas que les idolatres soyent sauvés, d'autant qu'ils ne possedent point Iesus Christ, quand ils se profanent en vilaines pollutions. Car il nous faut revenir à ce principe, que Iesus Christ renoncera devant Dieu son Pere et ses Anges, tous ceux qui l'auront renoncé devant les hommes (Matth. 10, 33), voire quelques malins et pervers qu'ils soyent. Il replique, Que rien ne peut nuire à celuy qui aime Dieu et ses prochains. Ce que ie luy accorde: mais ie demande si c'est aimer Dieu de le trahir et luy ravir son honneur, et se donner licence de faire ce qui luy est en abomination? Il allegue, Que tous ceux qui sont baptisez n'ont point le coeur pur: qui est-ce qui le nie, et contre qui debat-il? Mais de conclure par cela que le Baptesme n'est rien: c'est gronder en pourceau, [page 57] et non point parler en homme. L'Evangile n'est pas une

monie morte, mais la puissance vive de Dieu m. 1, 16). S'il concluoit que la sainctеté des les n'est point d'avoir belle monstre en feintise, eroit tresbien dit: et c'est ce que nous preschons: s qui est-ce qui luy souffrira de sauter du coq sne, Que toute reverence exterieure qu'on porte ieu, n'est que folie et vanité? Plustost il cont suivre la reigle de nostre Seigneur Iesus ist, qu'en faisant l'un on ne laisse pas l'autre der- (Matth. 23, 23). En alleguant le septiesme des nains (v. 4) pour monstrer que les ceremonies a Loy sont abolies par la mort et resurrection. esus Christ, il falsifie vileinement le texte qui proche nullement de ce propos. Mais encores ie luy accorde ce qu'il demande: ce n'est pas ire que toutes ceremonies en general soyent ies. Car il ne faut pas mettre le Baptesme et Cene en mesme rang que la Circoncision, et neau paschal. Ie sçay bien que ce fantastique tout indifferemment: mais tant moins est-il ortable entre tous ceux qui ont la crainte de i.

Il s'efforce puis apres de reprouver ce que nous ns, quant à fuir les scandales, et commence la sentence de sainct Paul, où il exhorte les nthiens à se donner garde que leur liberté ne point chopper ou fourvoyer les infirmes, et vaudroit mieux ne manger iamais chair, que candalizer son prochain (1. Cor. 8, 13 et 10, 32). quoy il cuide avoir belle occasion de se mo- de nous. Car s'il y a liberté, dit-il, la chose point mauvaise de [page 58] soy. Qu'est-il ier de beaucoup plaider pour rabattre l'arro- e de ceste beste? Tous mes escrits monstrent, S. Paul parle là des choses indifferentes, qui ont ne bonnes ne mauvaises, sinon pour la equence. Mais s'ensuit-il que toutes soyent s? c'est autant comme si quelqu'un en alleguant ire de S. Pierre, que nostre liberté ne doit estre un voile de licence charnelle (1. Pier. 2, 16) luoit, Quil nous et donc libre de paillarder et ngner. On voit donc comme cest estourdi erse tout, voulant faire à croire, que nous biettissons à tort les consciences à des choses leur sont permises. Car voicy que nostre doc- porte: c'est, Que si on se doit abstenir des es licites, quand il y a quelque souspeçon d'ido- e pour troubler les rudes et debiles: par plus raison ceux qui font des actes du tout mau- (comme de s'agenouiller devant une idole) sont ndamner. S. Paul commande, qu'on se deporte oute apparence de mal (1. Thess. 5, 22): s'en- il de là, qu'il n'y ait mal qu'en apparence? Or i à quoy tend ce brouillon: que si nous avons té en quelque endroit, elle est en tout et par . Cependant il cuide s'estre tresbien depesché pour ne se point soucier d'aucun scandale, sinon qu'il adiouste, Qu'il y a grande diversité entre les ceremonies Papales et celles des Payens, pource que ce n'estoit point iadis cas mortel de mespriser les idoles: mais si auiourd'huy on fait semblant de n'estre Papiste, que la vie y pend. Il ne sçauroit mieux se declarer estre [page 59] ennemi de la croix de Iesus Christ, qu'en parlant ainsi. Cy apres donc qu'il tergiverse tant qu'il voudra, et qu'il cerche des traverses et circuits, c'est asses qu'il se soit descouvert en un mot, Qu'il veut fuir les persecutions, et que sa vie luy est plus precieuse que l'honneur de Dieu. Ainsi ie luy laisseray pour disciples ceux qui sont tant delicats que de quitter leur Chrestienté pour vivre avec les vivans comme l'on dit. Il adiouste une autre raison, que du temps de sainct Paul les Chrestiens se sont entre-cognus, mais auiourd'huy on ne sçait lesquels doivent estre tenus pour tels. A quoy ie respon qu'il ne nous est pas seulement commandé de protester de nostre foy devant les bons et fideles, mais aussi devant les ennemis mortels de la vraye religion et pure. Il replique, que celuy qui sera estimé bien bon devant les hommes sera reietté de Dieu. Ie dy qu'ainsi en a il esté de tout temps. Car l'Eglise de Dieu a eu tousiours de la paille meslée parmi le bon grain. Au reste, cela ne nous exempte point de faire hommage à Dieu, et monstrer par signes exterieurs la reverence que nous luy portons, soit pour edifier les bons, soit pour rendre les meschans tant plus inexcusables. Toutes les cavillations qu'il amene des diverses opinions de nostre temps, n'empeschent point que ceste doctrine contre laquelle il debat, n'ait tousiours son cours. Les Calvinistes, dit-il, sont differens d'avec les Lutheriens. Voire, mais nous disons tous d'un accord, Que l'idolatrie nous doit estre detestable. Item, Qu'en ce qui est libre de soy on doit eviter toute apparence et [page 60] souspeçon d'idolatrie.

Ce qu'il adiouste, emporte une contradiction si lourde, qu'il pourroit sembler, qu'il eust un peu trop humé. Car il est impossible qu'un homme de cerveau rassis crache ainsi contre son nez. Il dit que ce n'est point merveilles si sainct Paul, qui estoit comme un demi Ange et miroir de charité parfaicte, a gardé une reigle si estroite: mais qu'un homme rude qui ne sçait encores que c'est de foy ne doit pas estre astraint à faire le semblable. Devant que passer outre, que les lecteurs soyent advertis de bien poiser les mots de ce galant. Car en parlant le gergon des Libertins il se monstre du tout contempteur de Dieu, et mocqueur de toute religion. Il faut, dit-il, qu'un homme s'aime soy mesme en Iesus Christ devant qu'aimer ses prochains: ce qui vaut autant comme s'il disoit, que nul n'est Chrestien sinon qu'il s'adore comme un idole, se faisant

à croire qu'il est venu au dernier point de perfection: dont il conclud, que c'est grand' folie, qu'un homme qui n'est pas encores parfaict hazarde sa vie pour protester quelle est sa foy. Mais selon que sa forcenerie l'agite et le transporte, il dit qu'en voulant que chascun rende tesmoignage exterieur de l'honneur qu'il porte à Dieu, nous requerons plus des foibles et rudes, que sainct Paul en sa vertu et prudence n'a faict. Mais comment accordera-il ses flustes, veu qu'il vient de dire n'agueres qu'on ne doit pas imposer loy aux foibles et rudes à l'exemple de sainct Paul? Ce n'est point assés: mais il va de mal en pis. Car pource que nous exhortons [page 61] tous fideles d'ensuivre Abraham le pere de l'Eglise, il nous reproche que nous voulons gouverner à nostre appetit sans aucune discretion. N'est-ce pas, dit-il, tout pervertir, d'accoupler les simples idiots et novices au sainct patriarche Abraham? Ie luy demande, quand S. Paul dit que tout ce qui est escrit, est escrit pour nostre doctrine (Rom. 15, 4): Item en l'autre passage, que toute l'Escriture est utile a nostre instruction (2. Tim. 3, 16): s'il ne comprend pas les exemples des saincts, voire de ceux qui ont esté les plus excellens en vertu? Davantage quand il exhorte qu'on l'ensuive, disant: Soyez mes imitateurs: (1 Cor. 11, 1): s'il n'adresse pas son propos aux plus petis et plus rudes? Mesmes il ne se contente point de cela, mais il adiouste: Comme il est imitateur de Iesus Christ. Ce qui ne doit estre trouvé estrange, veu que Iesus Christ mesmes dit à ses disciples: Ie vous ay donné exemple, afin que vous faciez comme moy (Iean. 13, 15). Voicy le miroir de toute perfection, qui veut que nous soyons conformes à luy: ce vilain l'accusera-il de n'avoir nulle discretion? Ie sçay bien qu'il y a des faicts particuliers qu'il ne faut point tirer en reigle, comme il n'est pas commandé à tous de sortir de leur pais, ne de sacrifier leurs enfans en les mettant à mort. Mais sur quoy ce brouillon insiste-il? c'est que nous enseignons les fideles de se reposer en la providence de Dieu, comme Abraham a fait, et que nous disons que pour le service de Dieu il convient tout oublier, iusqu'à renoncer à nostre vie propre. Quelle matiere y a-il de plaider sur cela? On void donc que ce chien abaye contre son ombre: et cependant il [page 62] crie que nous sommes cruels d'envoyer beaucoup de povres gens à la boucherie. Voire, comme si ceste vie caduque nous devoit estre plus precieuse que l'honneur de Dieu, et le salut eternel de nos ames. Vray est qu'il retourne encores à son babil accoustumé: c'est qu'on ne se doit pas faire brusler pour des ceremonies qui sont fatras de nulle valeur. Mais que les lecteurs se souviennent de la response qui a desia esté donnée: que les ceremonies qui sont requises pour la confession de nostre foy, et pour testifier le service que nous devons rendre à Dieu, doivent bien estre autrement prisees, pour la fin où elles se rapportent. Bref, si ce vilain avoit une seule goutte de zele, pour maintenir l'honneur de Dieu, et la reverence qui luy est deue, il parleroit bien un autre langage. Il est dit au second de sainct Iean (v. 17), que Iesus Christ en purgeant le temple a accompli ce qui est contenu au Pseaume (69, 10): Le zele de ta maison m'a rongé le coeur: et toutesfois il n'estoit question que du service exterieur de Dieu. Sainct Paul monstre que cela est commun à tous fideles, en leur proposant ce qui est adiousté au mesme verset: [1]) Que les opprobres qui sont faits au Nom de Dieu doyvent retomber sur nous: et qu'en cela nous devons ressembler à Iesus Christ. N'est-ce point blasphemer à pleine gorge, de dire quand nous voyons l'honneur de Dieu estre renversé par meschantes superstitions, que non seulement nous devons caler la voile, mais faire semblant d'y consentir? Sainct Paul ayant defendu (Eph. 5, 11) de communiquer aux oeuvres infructueuses des tenebres, adiouste que [page 63] nous les devons redarguer: ce galand se moque de la sottise de tous les Martyrs, qui ont souffert iusques icy pour telle querelle.

Il s'attache puis apres à nos personnes: et faisant du facetieux, demande pourquoy nous ne sortons de nos tanieres pour marcher les premiers au feu. Prenons le cas que moy qui incite les autres, ie fusse froid et lasche à faire mon devoir: ma faute emportera-elle preiudice à la doctrine? Mais Dieu mercy i'ay prattiqué ce que i'enseigne aux autres: et ne me suis pas caché en l'ombre et seureté, comme ce rustre gazouille. Qui plus est, ie puis bien protester en verité devant Dieu et ses Anges, que i'ay plus souhaité d'estre compagnon de ceux qu'on persecutoit, que de iouir de nulles delices ou honneurs du monde. Et il y a bons tesmoins qui savent qu'il n'a pas tenu à moy que ie ne me soye exposé, quand besoin estoit, à la rage des ennemis. Car combien que ie soye de nature autant timide que nul autre, Dieu m'avoit enhardy iusques là: cependant il luy a plu me conserver iusques icy. Quant à ce que ce gaudisseur allegue, que ie fay contre l'exemple de Iesus Christ, duquel il est dit: Ie frapperay le pasteur, et les brebis seront dispersees (Zach. 13, 7): ie respon que si le chef a precedé tous les membres, ce n'est pas à dire que chacun ne le doive suivre en son rang selon qu'il est appelé. Il allegue que nous ne lisons pas que nul des Apostres ait iamais rien souffert du vivant de Iesus Christ. Mais que n'adiouste-il quant

1) *Aucune édition ne marque ici le passage cité. L'auteur auroit-il eu en vue* 1. *Pierre* 4, 14? *ou Rom.* 15, 3?

et quant la raison: c'est que les disciples estoyent comme aux nopces, cependant [page 64] qu'ils estoyent en la compaignie de l'espoux (Matth. 9, 15): mais que le temps viendra qu'ils auront à souffrir beaucoup de persequutions, et pourtant il les exhorte à s'y apprester. Or le temps est venu: car Iesus Christ est mort et ressuscité afin que nous vivions et mourions à luy, et qu'il soit glorifié en noz corps par la mort. Ainsi tout ce que ce brouillon amene fait contre luy. Ie luy confesse bien que si les pasteurs ne monstrent le chemin aux brebis, ceste paresse leur tourne à grande honte: mais si nous faut-il tenir la reigle du maistre: c'est que chacun la suive selon qu'il est appelé, sans que nul regarde à son compagnon. Car quand il fut dit à Pierre, Suy moy, il repliquoit bien, en monstrant Iean, Et cestuy-cy quoy? mais il luy fut dict derechef, Que te chaut-il que Iean face? Suy moy (Iean. 21, 20). Apprenons donc de ne point porter envie à ceux que Dieu espargne: et cependant que chacun boive le bruvage qui luy sera ordonné.

Ce rustre avoit desia assés monstré cy dessus que ce luy est tout un, moyennant qu'il se moque et gaudisse d'estre cognu un effronté, voire un chien: mais apres s'estre enyvré de son long babil, il se donne en la fin plus grande licence. Il y a, dit-il, trois choses requises à ce qu'un homme soit capable de confesser Iesus Christ. Premierement qu'il le cognoisse en pleine certitude: secondement qu'il sache tresbien discerner: finalement qu'il soit envoyé de Dieu. Les simples n'appercevroyent pas en ceste brieveté ce qu'il veut dire. Mais oyons la declaration. Celuy, dit-il, qui veut [page 65] confesser la verité qui est Iesus Christ, doit avoir tresbien cognu que c'est que de verité. Si ainsi est, il faut qu'il soit delivré par la verité de tout peché. Car celuy qui peche, et ne fust-ce qu'en convoitant une femme, est serf de peché. Parquoy nul ne cognoist verité, sinon celuy qui n'a plus que Christ demourant en soy. Pour donner couleur à cecy, il deduit un argument commun: c'est qu'il ne suffit point de sçavoir que le Pape est Antechrist, et la Messe idolatrie, et choses sembables. Or ie luy accorde volontiers que pour estre Chrestien il faut estre nouvelle creature, et que nous ne savons que c'est de Iesus Christ et de la verité de l'Evangile, si nous ne sommes affranchis de la servitude de peché, et que nous n'ayons despouillé le vieil homme, à ce que l'image de Dieu soit restaurée en nous. Mais la question est autre: assavoir si nous ne sommes point regenerez sinon en perfection. Or toute l'Escripture monstre que les fideles doivent proufiter et s'avancer tout le temps de leur vie: et ainsi que nul n'est parfaict, mais que les plus saincts sont encores au chemin, et qu'ils ont iournellement à combatre contre leurs infirmités. Mesmes S. Paul se voyant prochain de la mort, et s'estant desia appresté pour estre sacrifié, adiouste qu'il n'est pas encores venu au but où il tendoit: mais qu'il s'efforce pour y parvenir (2. Tim. 4, 6). Ce n'est pas donc à dire, quand Iesus Christ regne en nous, et que son esprit nous gouverne, qu'il n'y ait plus que toute pureté et perfection. Ce rustre à l'opposite, sous ombre que tous Chrestiens doivent estre reformés en saincteté de vie, pretend que nul ne peut et ne doit confesser [page 66] Iesus Christ, iusqu'à ce qu'il soit du tout sans tache ne macule. Et qu'emporte cela? c'est que cependant que nous vivons au monde, nous ne devons faire nulle recognoissance à Dieu, veu que nous sommes imparfaicts. Qu'il entrelace tant qu'il voudra de belles sentences pour tromper les simples: Que la foy n'est point d'avoir ouy quelques sermons, d'avoir creu à l'Evangile: mais quand il revient à ce point, que nul n'est Chrestien s'il n'est parfaict, et que nul ne peut confesser Iesus Christ sinon celuy qui n'a plus de vice en soy, c'est renvoyer la confession de l'Evangile aux Anges et aux trespassés. Nous disons bien pour confesser Iesus Christ de bouche, qu'il faut avoir racine vive de foy en son coeur: mais quand ce gaudisseur dit qu'il n'est iamais saison de confesser Iesus Christ iusqu'à ce qu'on soit pur et net de tout vice, c'est donner pleinement licence à tous hommes qui conversent en terre, de renoncer et desavouer Iesus Christ. Or ie demande à qui Iesus Christ parloit en disant, Qui aura honte de moy devant les hommes, ie le desavoueray devant Dieu mon pere (Marc. 8, 38)? Certes les meilleurs et plus excellens estoyent les trois ausquels il dit puis apres: L'esprit est prompt, mais la chair est debile (Matth. 26, 41). Et de faict, S. Paul estoit encores plus avancé qu'eux, quand il gemit et se lamente qu'il ne fait pas le bien qu'il voudroit, mais le mal qu'il hayt (Rom. 7, 19).

Cependant pour esblouir les yeux des ignorans, il extravague, et allegue que ce zele qu'il appelle fol, a mis en desespoir Francisco Spiera. Mais s'il sait ce que i'en ay escrit, il est bien malin de le dissimuler. S'il ne le sait point, qu'il se deporte [page 67] d'orenavant de babiller de choses incognues. On peut voir et iuger que c'estoit homme là estoit fort plein d'ambition et outrecuidance. Or pour se fair valoir il n'estoit que trop hardi: quand il est menacé, il renonce tout pour sauver sa vie. Ce pendant pour couvrir sa honte il se iette en des speculations erronees, qu'il est predestiné à estre damné. Si un homme affectant de se monstrer, fait pour quelque temps du grand zelateur, et puis quand ce vient au combat il se retire et est vaincu: s'ensuit-il qu'un homme craignant Dieu ne doyve faire protestation de sa foy en simplicité iusqu'à la mort?

S. Luc recite que S. Paul en persecutant l'Eglise en a contraint plusieurs à se dedire, voire blasphemer (Act. 26, 11). La legereté de ceux-là devoit-elle rendre tous fideles muets de peur de tomber en pareil inconvenient? Il s'en faut beaucoup que sainct Luc en parle à telle intention. Mais plustost sainct Paul, en la personne duquel il fait un tel recit, se condamne le premier en sa rebellion et cruauté: et puis les autres en ce qu'ils n'ont pas esté si constans qu'il appartenoit. En somme, comme sainct Paul dit, Que Dieu ne laisse point d'estre veritable, encore que tous hommes soyent incredules et menteurs (Rom. 3, 7), aussi quand cent mille defaudroyent en la confession de foy, si ne faut-il point que par tel scandale nul fidele s'en destourne: mais c'est merveille qu'il ensevelit un nombre infini de Martyrs, lesquels ont constamment séellé la verité de leur sang. Il m'accuse de ce que i'en ay induit à mourir une grande quantité. A savoir si Dieu ne leur a point assisté quand ils ont prins la mort en gré, voire quand il sont perseveré iusqu'en la fin, quand on leur offroit [page 68] de leur donner leur vie sauve, s'ils eussent seulement voulu flechir. Voyla des gens qui ne sont entachez d'aucuns erreurs, mais seulement sont accusez de s'estre retirez des abominations de la Papauté pour adherer à la pure doctrine de l'Evangile: on les tente, on les solicite, on les alleche, on les flate, on les menace d'autre costé, et tasche-on de les effrayer. Ils resistent à tout d'une vertu invincible, et declarent qu'ils ne veulent vivre à autre condition qu'en glorifiant Dieu. Ils meurent sur ceste querele. Quoy que ce chien mastin abbaye, si faut-il qu'en la fin il ait la bouche close. Et s'il ose encore nier que Dieu besogne là par la vertu de son Esprit, ie me contenteray de luy alleguer ses propres mots: c'est, Que telles gens, estans ravis par dessus le monde et par dessus eux-mesmes, ont une bonne discretion et droite à preferer le froment à la paille, et l'or au plomb. Quoy qu'il en soit, quand il m'alleguera un povre miserable qui s'est desesperé, ie luy remettray au devant ceste grande multitude de Martyrs, voire ceste grosse nuee, comme l'Apostre parle (Hebr. 12, 1), pour luy crever les yeux, puis qu'il ne veut point voir la clarté.

Il y a telle absurdité et sotise en ce qu'il adiouste, que i'ay honte de le rembarrer. Mais si est-il expedient que les Lecteurs soyent advertis en bref tant de son impudence que de sa bestise. Les bergers, dit-il, ayant ouy le messages de l'Ange, que le fils de Dieu estoit né, ne le divulguent point par ci par là, mais vont en Bethleem pour s'enquerir de la verité du faict (Luc. 2, 10. 17). Ie luy confesse qu'il faut croire de coeur devant que de confesser de bouche: mais quand il est [page 69] adiousté qu'ils raconterent ce qu'ils avoyent veu: apprenons chacun selon la mesure de sa cognoissance d'attirer les autres avec nous: comme il est dit, Que chacun prendra son prochain par le bras, et luy dira: Venez, montons en la montagne du Seigneur, et il nous apprendra ses voyes (Mich. 4, 2). De faict S. Paul ne parle point à deux ou à trois, mais à tous en general, en disant qu'ils s'enseignent et s'edifient mutuellement les uns les autres. Mais ce bon maistre de silence replique, Que nostre Seigneur Iesus a defendu à ses Apostres apres qu'ils avoyent conversé familierement avec luy et avoyent presché et fait miracles en son nom, de ne point dire qu'il fust le Christ (Matth. 16, 20). Voire, mais il faut noter le temps: c'est qu'il estoit prochain de sa mort, laquelle leur devoit estre un scandale pour les aliener de luy: d'autant qu'ils avoyent imaginé un royaume terrien pour faire leurs triomphes. Il leur commande donc de se taire pour peu de temps, à fin que leur tesmoignage ne soit point ridicule pour les faire vilipender à l'advenir. En somme il convient prattiquer d'une part et d'autre ce qui est dit au Pseaume (116, 10), I'ay creu, et pourtant ie parleray: c'est que nul ne s'ingere de faire du prescheur outre la portion de foy qu'il a receue: et ce pendant que ceux que Dieu a eclairez par sa grace ne soyent point muets. Ainsi la conclusion que fait ce brouillon, que tous ceux qui n'ont point veu Iesus Christ à l'oeil, et ne l'ont point touché à la main, comme sainct Iehan se glorifie qu'il a fait (1. Iean. 1, 1), se doivent abstenir du tesmoignage de verité, est une sotise tant enorme, que c'est asses de la detester sans en faire plus longue [page 70] dispute. Car par ce moyen il s'ensuyvroit que sainct Paul n'a point deu parler de Iesus Christ. Il descouvre derechef son impieté, en disant, Que celuy qui voudra estre tesmoin de la verité doit confesser qu'il n'a iamais cogneu Dieu, ne Christ, ne soy-mesme. Or par ce moyen tous seront privilegiez de iamais ne sonner mot à la gloire de Dieu. Car si on le veut croire, nul ne doit rien confesser sinon qu'il ait cognoissance parfaite. Or maintenant il veut que tous se disent ignorans. Ainsi Dieu n'aura plus un seul tesmoin au monde. Quant à ce qu'il nous faut bien garder que Iesus Christ ne nous dise comme il a fait au diable, Tay-toy (Marc. 1, 25) ou comme Dieu fait à tous meschans, disant: Pourquoy prens-tu mon nom en ta bouche? (Pseaume 50, 16), ie luy accorde. Car ce n'est pas sans cause que sainct Paul exhorte que ceux qui reclament le nom du Seigneur ayent à se retirer de toute iniquité (2. Tim. 2, 19). Et aussi nous preschons soigneusement ce qui nous est monstré par Isaie (29, 13), à savoir que Dieu deteste tous ceux qui approchent de luy de leur bouche, et en sont eloignez de coeur. Mais ce n'est pas à dire qu'en

tous Chrestiens et enfans de Dieu il n'y doive avoir une bonne melodie et accord à glorifier Dieu tant dehors que dedans.

Venons au second point que cest habile docteur requiert, à savoir, la discretion. Il allegue ce que Iesus Christ dit à ses disciples, Vous estes le sel de la terre (Matth. 5, 13). Prenons le cas que ce soit à propos, que s'ensuyvra-il de cela? C'est que le zele sans discretion n'est rien. Il ne faut point qu'il s'empesche beaucoup pour prouver une chose assez notoire. Qu'il magnifie donc tant qu'il voudra la discretion: qu'elle [page 71] soit maistresse de mediocrité et de toutes vertus: qu'elle soit le charetier, comme il la nomme, de la vie humaine. Quand il aura tout dit, si faut-il que pour se monstrer discrete personne il regarde à la matiere qu'il a à traiter. Or il n'y a rien en luy de cela: sinon qu'il saute à travers champs, comme un veau debridé. Car quant à ce qu'il allegue que nostre Seigneur Iesus a quelque fois defendu à ceux qu'il avoit gueris d'en rien dire, ce n'est pas pour deroguer à la reigle commune, que tous le doivent cognoistre pour luy faire hommage. Mesme quand pour un temps il se fust voulu tenir caché, depuis sa resurrection, comme dit S. Paul, le temps est venu que toute langue doit confesser qu'il est en la gloire de Dieu son pere (Philip. 2, 11). Parquoy il n'est pas à croire que ce sainct Apostre, lequel incite toute langue à parler haut et clair à la louange de Iesus Christ, ait donné du laict aux petis et foibles pour rien desguiser ne contrefaire en la pure doctrine de l'Evangile: mais a usé de prudence pour se conformer à la capacité d'un chacun. Ce brouillon propose la temerité de sainct Pierre (Matth. 26, 33), et le zele inconsideré de Iephté (Iuges 11, 34): mais à quelle fin? comme tout le reste qu'il allegue de l'Ecclesiastique (20, 7), ou des Proverbes (17, 27. 28), à savoir qu'il se faut taire, ou bien dire. Mais c'est à faire à un demoniaque, de vouloir sous ombre de cela ensevelir la verité de Dieu. Car la prudence des fideles n'est pas une astuce pour se moquer des povres ignorans, et quand et quand frauder Dieu de son droit: mais suyvant l'enseignement de Iesus Christ elle doit estre conioínte à simplicité de colombe (Matth. 10, 16). S'il advertissoit [page 72] que nous avons à parler par mesure, il n'y auroit point de contredit: mais il monstre que iusqu'ici il n'a iamais seu que c'estoit de mediocrité: veu que d'une extremité il tire à l'autre. Mesme il semble qu'il commande silence à tous les autres, afin qu'il n'y ait que pour luy seul à babiller. Mais apres avoir fait tous Chrestiens de la reigle des Chartreux, il est si impudent de dire que ç'a esté la raison, pour laquelle nostre Seigneur Iesus n'a rien respondu à Herode ni à Pilate: car il dit, Que ce n'a pas esté qu'il les estimast indignes de cognoistre ce qui estoit bon. Pourquoy donc? Il respond qu'en voyant qu'il ne profiteroit rien, il n'a pas voulu nuyre. A quoy ie replique, que si Herode et Pilate eussent esté dignes d'ouir, la doctrine du Fils de Dieu ne leur eust pas esté inutile, mais y eussent profité. Voyla donc une contradiction manifeste. Au reste on sait quel auditeur estoit Herode, ayant resolu de se moquer seulement. On sait aussi que Pilate en disant, Qu'est-ce que verité? dedaigne fierement nostre Seigneur Iesus Christ, de ce qu'il luy sembloit qu'il l'estimoit ignorant. Encore n'est-ce pas le principal: car il est certain que nostre Seigneur Iesus s'est teu pour lors, à fin d'accomplir ce qui estoit predit de luy par Isaie: Il n'a point ouvert sa bouche, il a esté mené à la boucherie comme un mouton, et n'a sonné mot (Is. 53, 7). Et de faict, il faloit bien qu'il souffrist condamnation à bouche close, à fin de nous donner matiere de nous glorifier. Si est-ce qu'il nous doit souvenir ce pendant du dire de sainct Paul, Que Iesus Christ a rendu bonne confession sous Ponce Pilate (1. Tim. 6, 13), afin de nous donner exemple, tellement [page 73] que si nous le renions, il nous reniera. Parquoy ce brouillon pervertit tout en appliquant le passage de Salomon, à vouloir monstrer que Iesus Christ a enseveli le tesmoignage de l'Evangile. Autant en est-il de ce qu'il adiouste, Que Iesus Christ n'a point respondu à ceux qui luy demandoient en quelle authorité il avoit chassé les marchans hors du temple (Iean 2, 18). Item, à ceux qui amenoyent la femme surprise en adultere (Ib. 8, 6). Comme si nous disions que les langues des Chrestiens doivent tousiours resonner comme cliquets de moulin. Il s'efforce bien de nous diffamer par telle calomnie: mais nous en serons assez absous par noz escrits. Mesme en la conclusion qu'il fait, Qu'il ne faut point donner ce qui est sainct aux chiens, ni ietter les perles devant les pourceaux (Matth. 7, 6), que dit-il autre chose, sinon ce qu'on trouvera tant de fois declaré en mes livres? ausquels ie renvoye les Lecteurs, afin de ne les point fascher de langage superflu.

En voulant expliquer le troisieme poinct qu'il avoit proposé, il defend que nul n'ait à s'ingerer de soy-mesme à prescher, sinon qu'il soit appellé. Il ne dit rien qu'on ne puisse asses apprendre par mes escrits, voire et un peu mieux, ce croy-ie, que luy ne ses semblables ne pourroyent enseigner de leur vie. Il faut donc pour exercer l'office de prescheur y estre deuement ordonné. Il n'y a nul qui le nie. Et toutefois pour prouver une chose toute claire et qui n'est point en debat, encore ne se peut-il tenir de falsifier les passages de l'Escriture qu'il allegue: et ne fust-ce que celuy du seizieme des Actes, où il est dit que sainct Paul a

chassé le diable d'une fille, laquelle se mesloit [page 74] de deviner. Or ce rustre en fait une Prophetesse: mais ce n'est pas le plus grand mal. Car sous ombre qu'on ne doit point usurper l'office de prescheur, il se fourre en un labyrinthe, que nul ne doit parler de Iesus Christ devant la feste de Pentecoste. Il s'ensuit donc que nul ne devra confesser sa foy, qu'il n'ait receu le don de parler toutes langues. C'est, dit-il, au sainct Esprit, non pas à Calvin, d'enseigner ce qu'on doit dire. Ie le confesse: mais quand le sainct Esprit en a prononcé, d'y contredire, comme fait ce babouin, c'est une arrogance diabolique. Il dit, Que tous ceux ausquels Iesus Christ n'est point apparu, et lesquels il n'a point ordonnez ses serviteurs et tesmoins, doivent brider leurs langues. Qu'ainsi soit. Mais puis que Dieu parle ainsi en general de tous ses fideles par son Prophete Isaie, disant (43, 10), Vous estes mes tesmoins, et mon serviteur que i'ay eleu, ie conclu que nul n'est digne du titre de Chrestien, sinon qu'il testifie de sa foy quand il en est besoin, et selon que Dieu luy en donne le moyen et ouverture. S'il est question de condamner temerité et presomption, mes livres monstreront assez comment i'en parle. Mais la sobrieté et modestie des enfans de Dieu ne les rend point comme troncs de bois, tellement qu'ils croyent sans parler.

La conclusion finale de ce brouillon est un amas d'allegories fantastiques. Mais cependant il y entrelace des vilains blasphemes, disant, Que ceux qui souffrent pour les ceremonies, meurent au diable. Mais comme nous savons que le sang des Martyrs crie vengeance contre tous ceux qui l'ont iniustement espandu (Apoc. 6, 10), aussi n'y aura-il goutte qui ne [page 75] couste bien cher à ce chien mastin, d'avoir ainsi vilainement degorgé à l'encontre. Il luy semble qu'en parlant un tel baragouin qu'il fait, il estonnera tout le monde. Et de faict, il glose si bien sur la langue Hebraique, que nul de ceux qui en ont esté les plus savans et experts n'y sauroyent rien entendre. Ces badinages ostez, la fin de son livre est comme le derriere d'un singe. Car il n'y a si petit enfant qui ne voye une turpitude honteuse. Seulement i'advertiray les Lecteurs qu'ils considerent à quel titre il applique à soy ce que sainct Paul a dit, Que rien ne separera les fideles de la dilection de Dieu (Rom. 8, 39). Encore que ie laisse pour ceste heure son ignorance quant à l'exposition du passage: comment s'ose-il vanter d'estre de ce nombre-là? veu que notamment il est dit, Que pour estre advouez tels, il faut que nous ayons receu l'Esprit d'adoption, et non point de servitude, voire pour crier, Abba, Pere, et qu'il nous faut souffrir avec Iesus Christ pour estre participans de sa gloire (Rom. 8, 15. 17). Or ce rustre veut que le nom de Dieu soit enseveli, que nous soyons sages en ne sonnant mot, et qu'en nous tenans cachez nous fuyons ioliment toute persecution. Au reste au lieu que S. Paul dit (Rom. 8, 39) que nous surmonterons tout ce qui nous est contraire par l'amour que Dieu nous porte (comme les mots y sont expres), ce babouin tourne le sens tout à l'envers, prenant l'amour que nous portons à Dieu. Laissons passer cest erreur: comment pourra-on discerner ceux qui aiment Dieu d'avec les contempteurs et ennemis de sa maiesté? Ie croy que l'exemple de David nous pourra bien servir de touche à tel examen. Car apres [page 76] avoir dit qu'il aimera Dieu, il adiouste qu'il le preschera entre les peuples et chantera cantiques à son nom (Ps. 18, 2. 50). Parquoy il ne reste à ce vilain et ingrat, sinon d'escouler comme eau, et finalement perir d'une façon horrible avec tous ceux qu'il attierra à sa maudite sequele.

FIN.

BREVIS ADMONITIO IOANNIS CALVINI

AD

FRATRES POLONOS,

NE TRIPLICEM IN DEO ESSENTIAM PRO TRIBUS PERSONIS IMAGINANDO,

TRES SIBI DEOS FABRICENT.

GENEVAE,
EX OFFICINA FRANCISCI PERRINI.
M. D. LXIII.

BREVIS ADMONITIO IOANNIS CALVINI AD FRATRES POLONOS.

Tabulam nuper in Polonia editam, quae Christum et spiritum sanctum alios a patre deos facit, non sine acerbissimo moerore inspexi. Pridem me haec cura non abs re anxium tenuit, ne fratres minus in scriptura exercitatos abriperet Stancari importunitas, ut vitandae unius absurditatis causa, in aliam foediorem laberentur. Accidit ergo quod timui, ac tristi exemplo patefactum est quam noxia sit pestis contentio, ubi magis propositum est, adversarium vincere, quam bonam causam simpliciter tueri. Crassum Stancari delirium merito a fratribus polonicis repudiatum est. Sed dum sibi ab una diaboli astutia cavent, obrepsit alter impostor Blandrata Stancaro deterior: et hac occasione abusus est ad errorem non minus detestabilem spargendum. Ita scilicet ab initio versipellis fuit Satan, [1]) et nunc quoque varie se transformat, et [pag. 4] quasi confligat ipse secum, astute se insinuat, ut miseros illaqueet diversis erroribus. Stancari delirium iam a nobis solide ac dilucide refutatum fuit. Nunc fratres nostros, qui paucorum hominum astu decepti fuerunt, rogabo et hortabor, saltem ut composita mente ad meam admonitionem attendere non graventur. Quod si ad resipiscendum dociles fuerint, mihi, ut spero, non erit difficile efficere, ut ab impio commento, quod nimis leviter et inconsiderate amplexi sunt, abhorreant.

Falsum principium est quod in tabula ponitur, scripturam semper distincte loqui de patre, filio et spiritu: quum ex locis compluribus liqueat, nunc comparative, nunc absque distinctione fieri Dei mentionem. Si obtineo duplicem esse loquendi modum, mox evanescet tota illa inanis speculatio, unum esse et verum Deum patrem Domini nostri. Fateor certe, ubi simul patris et filii fit mentio, distingui filium a patre: verum ne sibi placeat tabulae artifex, [2]) distinctionem, ut inscite iactat, [pag. 5] perpetuam esse nego. Incipiam a primo loco, quem turpiter corrumpit: Iehovah Deus tuus, Deus unus est (Deut. 6, 4). Hic quoniam nulla fit comparatio inter personas, perperam dico ad patrem restringi unius Dei nomen. Nam si Iehovah, qui a se ipso habet esse, solus est pater, sequetur filium non esse Iehovam. Quomodo enim quod de solo patre asseritur ad filium licebit transferre? Nunc videndum, sitne Christus Iehovah necne. Vidit Isaias Deum exercituum sedentem in solio (6, 1). Negari non potest quin fuerit idem ille Iehovah, quem Moses praedicat unum esse Deum. Quid autem Ioannes? Quum tot signa fecisset coram eis Iesus, non crediderunt in eum, ut sermo Isaiae compleretur. Deinde recitato loco: Haec dixit Isaias quando vidit gloriam eius et loquutus est de eo (Ioh. 12, 37). Futile cavillum est excipere, ostensam fuisse prophetae Christi gloriam, quia est imago patris. Neque enim nobis excutietur, si de Christo loquutus est Isaias, in ipsum competere quod dicit de Iehova. Iam Paulus ut [pag. 6] probet oportere nos omnes sisti ad Christi tribunal, alteram prophetae sententiam adducit: Vivo ego, coram me flectetur omne genu (Isa. 45, 23). Certe apud prophetam loquitur Deus Israelis, quem unicum testatus fuerat Moses. Atqui teste Paulo, competit hoc elogium in Christum (Rom. 14, 11; Philip. 2, 10). Ille ergo idem est qui per vitam suam iurat se gloriam suam alteri non daturum. Ac frustra effugere tentabunt, Deum fore iudicem in Christi persona, quia omne iudicium dedit filio, quando pro confesso sumit Paulus, vere in Christum competere quod de summo Dei imperio dicitur apud prophetam. Simili ratione ex eodem Isaia probat Christum esse in lapidem scandali Iudaeis, quum tamen propheta id non nisi de unico Deo pronunciet (Isa. 8, 14; Rom. 9, 33; 1. Petr. 2, 7). Iam ad Christum perperam accommodaret quod David affirmat de summo Deo, nisi fatemur sub illa deitate Christum comprehendi. Alloquitur David unicum Deum his verbis: Ascen-

1) Satan a ioué finement son roulet.
2) ce renard qui a fait la table.

ın altum (Psal. 68, 19). Paulus docet id in to impletum fuisse (Ephes. 4, 8). Ad haec, d Dei [pag. 7] proprium est, singularibus elo-ısignitur in his verbis: Tu initio Iehova fun-coelum et terram (Psal. 102, 26). Item: Ado-um omnes angeli (Psal. 97, 7). Atqui aposto-hristo vendicat (Hebr. 1, 10): sequitur ergo ub Dei nomine totam divinam essentiam de-:i, quae Christo et spiritui communis est cum Ac proinde quoties suas distinctiones mihi let tabulae fictor, in promptu erit regerere, ubi ·tur Christus cum patre, merito distingui perso-ıbi autem simpliciter nominatur Deus, minime excludi. Et certe si soli patri convenit, esse vi-alsum erit illud Ioannis (1. Ioh. 5, 20): Hic est Deus et vita aeterna. Quaero enim an alium ı Deum inducat, quam qui apud Mosen et etas celebratur? Adde etiam, quamvis Ma-s peculiariter de Christo loquatur, ei tamen ere quod transferri fas non est a vero et unico [sraelis. Nam cui dicatum fuit templum in ı Sion? cui oblata fuerunt sacrificia? Certe ır verum Deum illic numen colere, sacrilega t profanatio. [pag. 8] Malachias autem de to loquens: Veniet, inquit (Malach. 3, 1), ad um suum dominator quem vos quaeritis. ıe quia Iehovah nominatur apud Ieremiam), colendus semper simul cum patre fuit. Nam valeat nomen Iehovae diligenter piaque atten-expendere convenit in hac causa. Hoc elogio Israelis non tantum se ab omnibus creaturis ıt, sed ostendit non alibi quam in se uno endam esse essentiam. Hoc nomen dum pro-ə cum Christo communicant, satis clare de-ırant eum esse qui apud Mosen sic loquutus Alioqui non modo Stephanus, ubi Christum ;us est (Act. 7, 59), violasset legitimam pre-formam, sed tota quoque ecclesia eiusdem im-is rea foret. Deus Israelis, quem tabulae fic-ılt esse solum patrem, sacrificiis omnibus prae-ıvocationem sui nominis, atque hunc sibi ho-ı vendicat tanquam praecipuum sacrificium 50, 14). Quid autem Stephanus? precatio-suam ad Christum dirigit. Ananias autem Lucam dicit pios omnes invocasse Christi 9] nomen (Act. 9, 14). Quomodo haec inter ıvenient, Christum rite invocari, et tamen non llum Deum, qui per Davidem illud sacrificium ı exigit? Eversum est igitur figmentum illud, e scripturam distincte de patre et filio loqui, saepe unicam utriusque deitatem commemo-ıb uno Iehovae nomine. Ubi autem filius adiungitur, mirum non est suam cuique per-ı attribui.

Quanquam dum multam congeriem affectat ta-ius, locos nonnullos male detorquet. Scio veteres ita exposuisse illud Mosis: Pluit Dominus a Domino (Gen. 19, 24), sed quum nomen Iehovae in utroque membro expressum sit, sensus nullo modo quadraret, patrem a filio pluisse. Verum ut Moses formidabilem Dei vindictam melius demonstret, repetit secundo Dei aeterni nomen. Ita ubi dicitur Deus fecisse hominem ad imaginem Dei (Gen. 1, 27), stulte quaeritur distinctio inter personas. Quod ad sententiam ex primo capite Ioannis sumptam, distinguitur quidem filius a patre, quod fuerit apud Deum (Ioann. 1, 1), sed ubi additur, [pag. 10] sermonem illum fuisse Deum, detestabile sacrilegium est, novam aut aliam deitatem fingere. Melius etiam abstinuisset a loco illo Psalmi: Verbo Domini coeli firmati sunt, etc. (Psal. 33, 6) non quod insectari placeat si minus apte scripturam citet: verum ne suum acumen tanta insolentia nobis venditet.[1] In illa etiam sententia, quam profert ex priore ad Corinthios: Distributiones ministeriorum sunt, idem autem Dominus (1. Cor. 12, 5), non assequutus est mentem Pauli. In multis locis pueriliter argutatur: sed interea venenum suum prodit. Christus non dicit: Ego et pater unus sumus, sed unum[2] (Ioann. 10, 30), fateor: quia illic propositum non erat unum se cum patre Deum vocare: verum captiose inde elicit Christum esse alium a patre Deum. Similiter quum dicit Ioannes: Hi tres unum sunt (1. Ioann. 5, 7), quia non disserit ex professo de essentia vel deitate, sic loquitur. Hic autem vel impostor malitiose, vel nugator inepte ad nomen Dei trahit quod prorsus in diversum finem dictum est. Uno quidem verbo negat se statuere tres deos, sed hanc [pag. 11] absurditatem effugere non potest quamdiu negabit Christum esse unum cum patre Deum. Si enim non est idem Deus, et tamen Deus est, ergo alius. Apertius dicam: Si pater suum esse habet a se ipso, filius suum esse habet a patre, spiritus ab utroque, an non tres essentiae emergunt? atque ita una discerpitur? Et certe si recipitur eius commentum, non alia relinquitur Christo essentia, quam nescio quid abstractum: sicuti iactant patris essentiam ab initio, ne sterilis esset quae dat omnibus foecunditatem, filium ex se protulisse. Hic vero rursus fratres obtestor, ut sibi ab occultis decipulis prudenter caveant, quia si seorsum locatur Christi deitas a patris deitate, pluralitas deorum inducitur. Et detegitur haec captio eius verbis, ubi somnium esse dicit, si in unum conflantur filius et pater. Conflatura enim secundum eum nihil aliud est, quam simplex essentiae unitas.

---

1) seulement à fin qu'il ne pense icy nous vendre ses coquilles sans que nous sachions d'où elles viennent et que c'en est.

2) Christ ne dit pas: le Pere et moy ne sommes qu'un, mais: le Pere et moy sommes un.

EPISTOLA IOANNIS CALVINI

QUA

FIDEM ADMONITIONIS AB EO NUPER EDITAE

APUD

POLONOS CONFIRMAT.

GENEVAE,
EX OFFICINA FRANCISCI PERRINI.
M. D. LXIII.

fidum apostatam Gentilem blasphemiam hanc evomere, Christum esse a patre essentiatum, ubi agnoscitis diabolico figmento excogitatam esse prodigiosam vocem. Denique sicut olim Manichaei fabulati sunt animam hominis ex Dei traduce originem ducere: ita hic praestigiator fingit Dei filium esse nescio quod abstractum [1]) a vera deitate. Atqui si essentiatus est Christus, non est ille Iehova [2]) qui olim prophetis apparuit, quod tamen apostoli testantur. Hoc quidem effugere nequeunt, quin discerpant essentiam Dei, nisi concedant Christum essentialiter unum esse Deum. Detegitur etiam alter eorum furor, quia nisi idem sit filius cum patre Deus, plures deos induci necesse est. Tergiversando nihil proficiunt, quia plane elicitur ex eorum commentis, Christum alium esse a patre Deum. Quod obiiciunt alium vocari, sicuti et spiritus vocatur alius ab ipso consolator, nullo negotio diluitur. Neque enim usquam scriptura ubi personas distinguit, Deum ipsum secat in partes vel frusta, ac si secum eius essentia confligeret. Alius ergo filius est a patre, sed non alius Deus. Quare distinctio non potest nisi ad personas accommodari. Hoc autem modo non habemus Deum conflatum, [3]) ut odiose simulque futiliter garriunt: quia tametsi unus est nobis Deus, ubi tamen in medium prodit filius, suum gradum obtinet pater, ut discrimen emineat.

[fol. 5] Tenenda quoque est loquendi ratio scripturae trita, dum Christus quatenus mediator est, inferior patre statuitur (de toto complexo loquor, hoc est, Deo manifestato in carne) quia nunc pater caput est, donec Christus acceptum ab eo imperium restituat, ut sit Deus omnia in omnibus. Nec est cur Stancarus hic insultet, ac si Christus fieret patre minor, quando hic non de natura deitatis agitur, sed notatur tantum oeconomia vel dispensatio admirabilis consilii Dei, quae nihil derogat aeternae Christi gloriae. Hinc elicitur pura fidei sinceritas, in uno Deo ita esse tres personas, ut filius non sit pater, sed differat a patre, ut una sit utriusque essentia. Unde sequitur, quamvis non comparative, tamen indefinite unum esse Deum. Quidquid blaterent virulentae linguae, in hac fide acquiescere semper tutum erit: sicuti utile quoque spinosis multis quaestionibus ansam praecidere, simulque supersedere a formulis loquendi vel nimium asperis, vel a scripturae usu remotis. Precatio vulgo trita: Sancta trinitas unus Deus miserere nostri, mihi non placet, ac omnino barbariem sapit. Nolim igitur vos de rebus supervacuis litigare, modo illibatum maneat quod dixi de tribus in una essentia personis.

1) tiré et séparé.
2) *Add.* ou cest Eternel.
3) forgé ou fondu.

Quid blateret Stancarus, nihil moror: nec vero aequum est, puram et genuinam pietatis doctrinam, cui nihil affine habet, eius commentis obscurari. Quod ergo ab eo dicitur: Unus Deus et unus mediator, id est trinitas; item: Ut cognoscant te unum Deum, id est, trinitatem; Creditis in Deum, id est, in trinitatem; Quidquid petieritis a patre, id est, a trinitate, non modo tanquam insipidum, sed profanum quoque repudiamus. Facessant igitur perversae illae speculationes, quae invidiam [fol. 6] conflare possent sanae doctrinae apud imperitos, et ab improbis nebulonibus in hunc finem captiose obtenduntur. Ubicunque enim occurrit filii mentio, Dei nomen distincte in patrem competit. Sed interea minime ferendum est, ut artifices [1]) isti Blandrata et Valentinus indigne corrumpant scripturae locos, ubi Christus simpliciter Deus vocatur. De solo Christo volunt esse dictum: Sermo erat Deus (Ioann. 1, 1); item: Sanguine Dei acquisita est ecclesia (Act. 20, 28); item: Qui est Deus benedictus in saecula (Rom. 9, 5); item: Hic est verus Deus et vita aeterna (1. Ioann. 5, 20). Fateor quidem hoc de solo Christo praedicari, modo ne Deum secundum comminiscantur, quod facere ipsos liquet. Quo enim sensu haec elogia ad solum Christum restringunt, nisi quia aliter Christus quam pater vocatur Deus? Ego autem contendo Deum vocari, quia unus est cum patre Deus, et una est utriusque essentia. Nam si Christus patrem vocando solum verum Deum, se non excludit, certe non attingit suam essentiam, sed tantum dispensationem respicit et personam mediatoris.

Patrum testimonia non minus inscite depravant. Neque tamen miror tam audacter hinc inde arripere quae facere putant ad suam causam. Homines sunt indocti, nec exercitati in scriptis veterum. Iam dum turbulento impetu feruntur ad captanda patrocinia [2]) promiscue arripiunt quaecunque videntur a[illegible] recepto usu paulum remota esse. Luculentum eius rei specimen est, quod superbe iactant Tertullian[illegible] verba, ac si nobis adversarentur. Quid autem verb[illegible] illa continent? Si natus fuisset innatus, comparatu[illegible] cum eo qui esset innatus, aequatione in utroqu[illegible] duos faceret innatos, si non genitus esset, collatu[illegible] cum eo qui genitus non est. Atqui non aliud trad[illegible] pius [fol. 7] vir quam quod subinde inculco, filiu[illegible] tunc demum a patre discerni, ubi in comparatione[illegible] veniunt personae. Quid enim significant particip[illegible] Comparatus et Collatus, nisi ex relatione un[illegible] personae ad alteram exsistere discrimen? Rela[illegible] autem ad essentiam uno veterum omnium conse[illegible] damnatur. Quae vero falsarii isti ad stabiliend[illegible]

1) ces rustres et forgerons.
2) pour cercher faveur et gens qui leur soustien[illegible] le menton.

suum errorem detorquent, plus quam frivola sunt: Pater et filius, teste Hilario, non est unus: nempe persona, quando pius ille doctor non desinit singulis fere paginis unam et simplicem patris et filii essentiam asserere, ut filius idem sit cum patre Deus, et tamen personae respectu differat. Quam verecunde autem Basilium et Athanasium et similes nobis obtrudunt, quorum testimoniis millies confoditur detestabilis ista impietas? Caeterum quia in refutatione Serveti et Gentilis hanc partem satis probe explicuisse mihi videor, quae inde sumere licet repetendo molestiam et taedium vobis non afferam.

Superest nunc, generosi, nobiles ac praestantissimi viri, ut in huius causae defensione infatigato studio pergatis. Res est non levis momenti tenere, Christum esse unicum Deum, a quo vita et salus petenda est, et in quo gloriari fas est. Id vobis eripere conantur sacrilegi isti errones. Quare non aliter vobis certandum quam si ad Deum fictitium vos abducerent. Pluribus vos hortarer nisi sponte satis animatos esse confiderem. Valete igitur, nobiles et generosi Domini et praestantissimi viri. Dominus vos spiritu prudentiae semper gubernet, invicta virtute sustineat usque ad extremum. Genevae pridie Calend. Maii 1563.

AD

QUAESTIONES ET OBIECTA IUDAEI

CUIUSDAM

RESPONSIO IO. CALVINI.

II.

IUDAEUS.

Quaere: Quum scriptum sit in Matthaeo; Non veni ut detraherem, etc. et in lege Mosis habetur: Die autem octavo circumcidet carnem praeputii sui, item: Omne praeceptum quod praecipio tibi hodie, observabitis et facietis: non addes nec minues ex eo: Quod si ita est, constat quod legem Mosis dissolverit.

CALVINUS.

Quaere vicissim, quum lex Mosis vetet quidquam operis fieri die septimo, quomodo eodem die iubeat masculos infantes circumcidi? Item quomodo Moses diem unum e septem Deo sanctificari iubeat, Isaias autem (66, 23) sub Christi regno promittat continua sabbatha, et continuas neomenias, nisi quod in circumcisione ostendit Deus opera sua eximi a communi lege: Isaias vero aliquid excellentius promittens, quam sub lege exhibitum fuerit Iudaeis, significat praeceptum de sabbatho fuisse umbratile?

Plenior autem quaestionis solutio haec est, quum voluerit in uno tantum altari Deus sibi offerri sacrificia, Ezechiel tamen promittit sub regno Messiae altaria in Aegypto et Assyria fore: quum nefas alibi fuerit quam Hierosolymae Dei faciem quaerere, et illi offerre sacrificia: Isaias tamen templum illi fore in Aegypto dicit (Isa. 19, 19). Et Malachias discrimen omne locorum tollit his verbis: Offeretur incensum nomini meo in toto orbe (Mal. 1, 11). Certe clara externi cultus mutatio sub regno Messiae ostenditur: neque tamen hoc modo dissolvitur lex, vel apex unus ex eo minuitur: quin potius haec vera est legis sanctio, non fuisse in veteribus figuris obiectum oculis inane spectaculum, sed eorum quae significabant exhibitam in Christo substantiam. Nunc videndum, quorsum Deus sabbathum instituerit, nempe ut symbolum esset sanctificationis, ut docet per Mosen et Ieremiam. Sequitur ergo praeceptum illud inter umbras numerandum esse. Quid enim mirum, si exorto sole cesset stellarum lumen? Atque haec est coeli et terrae novitas, de qua Isaias (51, 16; 65, 17) concionatur.

III.

IUDAEUS.

Quaere: Si Deus est, quare se ipse vocat filium hominis, quum in multis locis scripturae moneat nos lex, ne Deum similem faciamus homini, ut: Deus non est homo ut mentiatur, aut filius hominis ut illum poeniteat. Praeterea dicit David: Nolite confidere in principibus, in homine etc. Item: Maledictus qui confidit in homine. Haec autem omnia fuerunt in Iesu, qui vocatur filius hominis.

CALVINUS.

Quaere, cur Deus in Cantico Mosis vocetur vir bellicosus.(Ex. 15, 3)? Cur Ezechiel in illa memorabili visione memoret iudicem in solio sedentem esse similem filio hominis? Cur sibi toties Deus nares, oculos, manus et pedes attribuat? Cur Ieremias de filio Davidis loquutus, pronunciet nomen Iehovae in eum competere? Cur Isaias (7, 14 et 9, 5) Meschiam vocet Immanuel, patrem futuri saeculi, Deum fortem? Cur in Psalmo (45, 7) quoque Meschiam sub Solomonis persona ornetur nomine Elohim?

Caeterum solutio quaestionis minime difficilis est. Lex Deum vetat fieri similem homini, nempe ne sub hominis imagine pingatur eius maiestas. Alioqui et igni, et soli, et leoni, et urso, et lapidi se comparat, quae vel bruta sunt animalia, vel mortua elementa. Porro in Meschia Deus non factus est similis homini: sed carnem humanam induens, ita factus est homo, ut integer in aeterna sua et immutabili natura maneret. Neque enim, ut somniant Iudaei, credimus Deum esse mutatum, sed in carne manifestatum, et interea sui similem. Ita non fuit ex vulgari hominum ordine mendax, aut vanitati obnoxius, sed ratione deitatis veritas in aeternum permanens: neque in eo tanquam in homine mortali fiduciam locamus, sed quia corpus eius deitatis templum est, in quo habitat perfecta Dei gloria: et quatenus Deus est, in humanam naturam vivificam spiritus sui potentiam transfundit. Nam certe locis compluribus non alibi salutis fiduciam Deus servis suis proponit, quam in Meschia, sicut in vaticinio Iacob apud Mosen: In te gentes sperabunt (Gen. 49, 10). Unde sequitur quod dixi, eundem esse Deum fortem et verum Immanuel, et filium hominis, qui est ex progenie David.

IV.

IUDAEUS.

Quaere: Scriptum est in Isai. cap. 66, 17: Qui comedunt suillam, aut abominationem, aut murem vel mustelam, una consumentur, dicit Dominus. Ergo suilla nunquam est permissa.

CALVINUS.

Quaere vicissim, quum scriptum sit apud Isaiam (ib. v. 3), qui immolat bovem, perinde ac si

hominem occideret, qui ovem mactat, perinde ac si interficeret canem, si quis inde colligat, Deum semper abominatum fuisse sacrificia, quo cavillo effugient Iudaei? Solutio autem ex abrogatione legalis cultus pendet, cuius ignorantia Iudaei tam stulte nugantur. Tenendum erat hoc principium, in omnibus caeremoniis quas praecepit Moses, instar regulae fuisse illi exemplar, quod Deus ostenderat in monte (Ex. 25, 40). Iam quum exemplar illud in Meschia fuerit exhibitum, nihil absurdi est, si adventu suo umbras omnes aboleverit.

V.

IUDAEUS.

Quaere: Quare vos affligitis die sexto, quo crucifixus est, ut dicitur, quum crucifixione eius et poenis sitis liberati ex gehenna? Debuistis potius festum agitare, epulari, et gaudere.

CALVINUS.

Quaere vicissim, quare in die festo expiationis Iudaei ex legis praescripto animas suas affligant? quum tamen celebrent suam cum Deo reconciliationem. Decebat enim ipsos quoque cum laetitia potius epulari.

Nullo autem negotio refellitur eorum cavillum. Fatemur, si quibus propositum est diem mortis Christi sanctificare ieiunio et luctu, superstitiose hoc modo et perperam fictitium cultum instituere. Nec vero corruptelam, quae regnavit in papatu, defendimus: sed interim nihil obstat, quo minus tota vita fideles redemptionis suae memoriam cum gaudio et canticis celebrent: et tamen cum gemitu suppliciter coram Deo reatum suum deplorent.

VI.

IUDAEUS.

Quaere: Quid fecit Iesu ultra reliquos viros sanctos? Nam Henoch et Elias ascenderunt in altum. Moses mutavit aquam in sanguinem, dulces reddidit aquas amaras, deduxit Israelem per medium maris. Elisaeus fecit fontem olei, ex quo impleta sunt multa vasa, curavit lepram Naaman, et suscitavit duos mortuos: nihilominus tamen non credimus, quod illi fuerint dii, sed viri iusti.

CALVINUS.

Quaere, an Moses hominem mortuum suscitaverit, quod fecit Elisaeus, qui tamen Mose fuit inferior? Fateri etiam cogentur Mosen Iosue discipulo suo maiorem fuisse: neque tamen cursum solis moratus est, ut diem unum efficeret ex biduo. Unde sequitur, perperam de personae excellentia iudicium fieri ex nudis miraculis.

Puerilis autem haec obiectio facile solvitur, quia non modo quaerendum erat, quae miracula ediderint prophetae, sed qua virtute. Christus autem quum discipulos maiora facturos dicit, quam quae ipse fecisset, non eos sibi vel praeferre, vel aequare voluit: quia penes unum ipsum manet gloria operum, quae sic per manum hominum exsequitur, ut solus vere sit auctor. Quin etiam dicimus quaecunque Moses edidit miracula et post eum prophetae, proprie manasse a Christo: quia fuit angelus ille, quem Moses praedicat ducem populi et custodem (Exod. 23, 20). Quod si qua sani gustus particula in Iudaeis esset, statim agnoscerent quanta sit Christi praestantia et dignitas supra Mosen etiam in miraculis. Non enim coelesti pane, quo nos Christus pascit, patres aluit Moses in vitam aeternam et spiritualem. Sed ut profani sunt homines, imo impuri canes, nihil mirum, si ad gustandas coelestes delitias sint prorsus insipidi. Cum bruto itaque suo stupore omittendi sunt.

VII.

IUDAEUS.

Quaere: Quod vos dicitis, illum esse filium Dei, quum reperiamus in multis locis Israelitas vocari filios Dei, ut, filii estis Domino (Psal. 82, 6), est minime verum, aut omnes Israelitae sunt dei.

CALVINUS.

Quaere vicissim, quum promiscue Israelitae omnes sint filii dei, cur peculiari elogio ornetur David, ubi de ipso Deus pronunciat: filius meus es [1])? Item, cur alibi Solomonem extollat supra omnes reliquos, his verbis: Ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium (2. Sam. 7, 14)?

Iam satis refutata esset frivola eorum quaestio, nisi quod pauca verba docendis simplicibus addere libet. Vocantur angeli filii Dei. Idem nomen ad reges et iudices transfertur: Davidi autem tribuitur singularis privilegii loco, cuius etiam respectu angelos ipsos superat. Colligitur ergo, inter filios Dei plures esse distinctos gradus. Quare nihil mirum, si Meschia supra omnes emineat. Filium vero unigenitum dicimus, et quidem natura, per quem adoptionis gratiam consequimur, ut reputemur ipsi quoque inter Dei filios.

---

1) *Edd. locum non indicant* (Psalm. 2, 7).

VIII.

IUDAEUS.

Quaere: Quomodo fuit Messias vester rex pacis, quum toto illius tempore fuerit lis, et ab hinc non quieverit mundus a bellis? Scribitur tamen: Multitudini dominii et pacis non est finis (Isa. 9, 6). Et Iesu dicit: Non veni ut ponerem pacem in terra, sed gladium (Matth. 10, 34): quod si ita est, eius verba contradictoria sunt verbis prophetarum.

CALVINUS.

Quaere vicissim, quando venerint reges ex terris longinquis, et facti fuerint tributarii populo israelitico? quando coacervatae fuerint omnium gentium opes, ut cederent in praedam Iudaeis? quomodo dicat Isaias extento vexillo redituros ab exsilio in patriam esse? ubi sit splendor ille templi secundi, quem pollicitus est Aggaeus? Certe nisi istis nebulonibus ludibrio essent omnes prophetae, totaque religio, longe alia reverentia expenderent quidquid de suis beneficiis pronunciat Deus.

Solutio quaestionis est, quod allata per Christum pace non fruitur mundus, culpam alibi non haerere, quam in hominibus ipsis quibus magis placuit, sacrilegum bellum adversus Deum gerendo se ipsos turbare. Neque tamen obstitit eorum pravitas, quo minus Messias et munus suum et muneris titulum retinuerit. Nec vero si pax non est impiis, ideo sua virtute privatus est ille: imo quia spreta ab illis fuit reconciliatio cum Deo, oportuit horribili Dei vindicta in caecum furorem impelli, ut mutuo inter se confligerent. Primi hominum Iudaei sua pervicacia monstrarunt se cum Deo pacem nolle. Merito igitur sua ipsi viscera crudeliter ad ultimam usque patriae cladem laniarunt. Sequuti postea sunt alii, quisque suo ordine: quia nulla gens fuit extra hanc noxam. Sed eo melius experti sunt fideles Christum esse pacis principem, quia inter tam graves et atroces bellorum motus, quietis tamen et tranquillis animis Deum invocarunt. Atque hanc pacem commendat Isaias, cui subscribunt omnes apostoli, dum hunc praecipuum fidei fructum esse docent, ut Deo propitio freti non amplius tumultuemur, sed pacatis animis stemus inter mundi agitationes (Luc. 21, 36). Quod autem se Christus afferre bellum potius dicit, quam pacem, id est accidentale: quia mundi impietas dissidia accendit, ex quibus graves pugnae emergunt.

IX.

IUDAEUS.

Quaere: Si Deus est, quare texit sese carne, et quare non venit aperte, ut palam innovaret legem suam, ut non perirent homines huius aetatis? Maior enim est numerus eorum qui pereunt propter huius ignorantiam, quam eorum qui redempti sunt. Obscuritate enim separantur ab illo, ne in illum credant.

CALVINUS.

Quaere vicissim, cur Deus qui coelos inhabitat, voluerit latere inter Cherubim? et cur sibi domicilium sub pellibus elegerit? cur sacrum foederis sui symbolum insculpi voluerit pudendis hominum membris? cur elegerit regem populo suo ex tugurio ignobili et caulis ovium, qui etiam domi suae contemptus ab aliis respueretur? cur obscurum et tenuem rivulum Siloe potius elegerit, quam celebres ac rapidos fluvios (Isa. 8, 6)? et Iudaeis exprobret, quod externae magnitudinis pompam appetant?

Facile autem refellitur eorum petulantia Isaiae verbis, qui Messiam proponit deformem multisque probris foedatum, ac sine ullo decore plagis afflictum, et divinitus humiliatum, a quo fere omnes oculos avertant (Isa. 53, 4. 5. 6), Certe quin Messias viva sit imago gloriae Dei, non audebunt Iudaei negare. Qui fit ergo ut rex, per cuius manum potentiam suam exserere vult Deus, tam sordidus, imo instar leprosi deformis prodeat? Belluae autem istae pro sua superbia Deum ad leges suas adigere cuperent. Quasi vero vel non viderit quid optimum esset factu, vel per incogitantiam praedixerit sibi ita placere. Atqui pietatis sobrietas hoc saltem requirit, ut Dei arbitrio longe plus deferant homines quam propriae imaginationi. Oblatrant isti canes perire maiorem hominum partem, quia Christi obscuritate offensi ab eo abhorreant: quasi frustra exclamet Isaias (53, 1) obscuram fore eius notitiam quia paucis revelabitur Dei virtus. Et tamen verum est quod docet apostolus, refulsisse in eo gloriam unigenito Dei filio dignam (Ioann. 1, 14). Verum est etiam evangelium, in quo refulget coelestis Dei maiestas, non esse obscurum nisi reprobis qui pereunt. Mirum autem est cur querantur non magis conspicuum fuisse Dei fulgorem in Christo, quorum patribus tolerabilis non fuit aspectus Mosis, donec velata esset eius facies.

X.

IUDAEUS.

Quaere: Quemadmodum fuit Iona in visceribus piscis tribus diebus et tribus noctibus, sic fuit Iesu in terra tribus diebus et tribus noctibus. Hoc non est verum. Nam etiam secundum verba vestra fuit tantum in terra tribus diebus et duabus noctibus.

CALVINUS.

Quaere vicissim, quomodo saepe totum populum nemine excepto perfidiae et impiae defectionis accusent prophetae? Nam si ita est, ubi residuum semen? quomodo dicatur totus populus Ieremiam flagitasse ad necem, quum tamen certum sit, fuisse saltem nonnullos qui salvum optarent.

Ad quaestionem brevis est ac expedita responsio. Satis notum est quam trita sit etiam in lege et prophetis synecdoche, dum pars pro toto, vel totum pro parte sumitur. De numero dierum ne ipsi quidem Iudaei litem nobis movere audent. In noctibus putant magis plausibilem esse calumniam, quia ante initium tertiae noctis resurrexit Christus. Sed quum nox sit quasi diei accessio, non dubitavit Christus tres dies, et totidem noctes pro triduo ponere, quo melius aptaret exemplum Ionae ad praesentem causam. In re autem quum nulla sit ambiguitas, de verbis cavillari nugatorium est. Si excipiant non quadrare similitudinem, quia dimidio fere plus temporis transegerit Ionas in ventre piscis, quam Christus in sepulcro: responsio iterum facilis est, in exemplis plenam conformitatem exacte non requiri, nec absurdum esse, si quid dissimile notetur.

XI.
IUDAEUS.

Quaere: Quum scriptum sit: Non videbit me homo et vivet, quomodo Iesu fuit Deus, ut eum omnes homines viderint: et ne unus quidem mortuus est ex his omnibus qui viderunt eum?

CALVINUS.

Quaere vicissim, quomodo viderit Iacob Deum facie ad faciem, nec mortuus sit? quomodo Deus servum suum Mosen discernat a reliquis prophetis, quia familiariter facie ad faciem cum eo loquatur: non autem per visiones, et somnia? quomodo toti populo apparuerit in nube et columna ignis? quomodo visibilem gloriae suae formam ostenderit Ezechieli et Isaiae, qui tamen subita morte ideo exstincti non sunt?

Si qua perditis istis hominibus esset ingenuitas, puderet ipsos tam crassis obiectis pugnare, imo effutire putidas nugas refutatione prorsus indignas. Negat Deus immensam gloriam suae divinitatis humano sensu posse capi: quod sine controversia fatentur omnes. Ergo notitiam sui ad captum vel mensuram piorum attemperat, ut ipsum videant: nec tamen pleno adhuc aspectu potiantur. In Christo autem viva sua imagine apparuit, quatenus tam facultas quam salus piorum ferebat. Tunc autem videbunt eum qualis est, dum ei similes erunt. Hoc vero brutum stuporem spirat, quod Deum in Christi persona visum fuisse garriunt, ac si divina eius essentia carneis oculis conspicua fuisset.

XII.
IUDAEUS.

Quaere: Scriptum est, quod quicunque fidem habuerit in Iesu, etiam tantum quantum sunt grana sinapi, poterit iuxta eius verbum transferre montem e loco suo. Nos autem videmus etiam sanctiores eorum, qui ne levem quidem rem facere possunt. Ergo quanto minus reliquum vulgus? Quod si ita est, nulla est in eorum manu neque dominatio, neque potentia, qua possint quidquam praestare, quamvis credant in eum.

CALVINUS.

Quaere, quum scriptum sit de monte Zion: Haec requies mea in saeculum saeculi, hic habitabo quoniam elegi eam, quid sibi velit vastitas et desolatio, quae tot iam saeculis duravit? Quaere iterum, quid sibi velit, quod misere dissipati per totum orbem vagantur, et prostrati in ruinis suis iacent, quum Isaias pronunciet redemptos esse ab exsilio babylonico, ut ruinas mundi totius instaurent, et in corpus suum colligant omnes dispersos?

Si granum salis vel sanae intelligentiae in istis pecudibus esset, sine controversia verissimum esse cognoscerent Christi dictum, in quo absurditatem venantur. Quod obiiciunt, cur Christus suis discipulis dixerit notandum est, nempe vitio eorum fieri exprobrans, ut miracula edere frustra tentarent. Quid ergo si fateamur dono miraculorum, quo suos instruxit Christus, nos propria culpa destitui? Pudenda quidem nobis est haec confessio: sed cur potius in crimen trahetur illo, qui aeterna est Dei veritas, et luculentis documentis se in hoc dicto veracem ostendit, potius quam vanis coloribus tegatur nostra infidelitas, quae Dei gratiae viam praecludit? Quanquam aliud simul tenendum est, fidem de qua nunc agitur, non illam esse communem, quam piis omnibus et Christi membris affert adoptionis spiritus: sed qua oportuit apostolos iniunctum sibi munus amplecti, nempe ut novam evangelii doctrinam, quae nondum publico consensu recepta erat, miraculis sancirent. Idem vero donum nequaquam promiscue ad omnes pertinet. Sicuti enim satis fuit in monte Sinai signis et prodigiis semel confirmari legem dum

promulgata fuit: sic abunde sufficere debuit evangelium per triginta annos continuis miraculis fidem et autoritatem acquirere. Nam prophetas singulos non legimus hac virtute fuisse praeditos: quia expedire Deo visum non est. Quidquid vero spiritualium bonorum Christus suis confert, non mirum est a profanis istis pro nihilo duci, qui ad omnes coelestis vitae partes gustandas plus quam insipidi sunt.

XIII.

IUDAEUS.

Quaere: Si Messias vester Deus est, quare inequitavit bestiae pollutae, quum scriptum sit in lege: Neque oves neque boves pascent e regione montis illius (Exod. 34, 3)? Quid igitur? si prohibuit ne bestiae quidem mundae pascerent, quanto magis ne immundae? Is autem ipsemet insidet bestiae pollutae.

CALVINUS.

Quaere vicissim, an sanctus rex et propheta David super mulum equitando sese polluerit? an alii praeterea sancti homines, quorum passim occurrunt in scripturis exempla, quoties asinis vecti sunt, maculam contraxerint?

Primum quando ne divinis quidem vaticiniis parcit eorum petulantia, non videtur operae pretium pluribus verbis eam refutare. Quemcunque sibi tandem Messiam fingant, non de alio quam de Messia locum Zachariae (9, 9) exponere licebit: Laetare filia Sion, ecce rex tuus venit tibi, equitans super asinum, etc. Quid cum propheta litigando proficient? imo an non putida ista subsannatio satis convincit quod prius dixi, non tam ludibrio illis esse Christum nostrum, quam legem et omnes prophetas? Nam si Zachariae sunt discipuli, nodum hunc nobis expediant. Nimis autem insulsa est cavillatio, prohibitas fuisse in legis promulgatione bestias ab accessu montis: quia si Deus locum illum sibi ad paucos dies segregare voluit, ut neque homo, neque ullum aliud animal illuc accederet, non ideo excluditur Messias a communi vitae humanae usu. Quid autem contagionis in eo reperient, si filius Davidis super asinum conscenderit? Nec vero dubium est quorsum spectaverit Zacharias, nempe venturum redemptorem, qui non fulgeat regia pompa et apparatu, sed pauper sit, et quasi unus ex vulgo.

XIV.

IUDAEUS.

Quaere: Quare esuriit Iesu? Si dixeris propter carnem, nos vidimus Mosen, qui fuit etiam caro et sanguis, et ieiunavit quadraginta diebus et quadraginta noctibus quum accessit divinitatem, nec esuriit: hic autem, qui erat ipsemet Deus, quare esuriit caro eius?

CALVINUS.

Quaere, cur angeli apud Abraham comederint? quomodo vexati fuerint contumeliose a Sodomitis? quomodo dicat Deus Mosen sibi obstare, ne vindictam quam statuit exerceat?

Nullius apud istos porcos momenti solutio est, Christum ideo esuriisse, quia carnem nostram induens, simul famem et humanos alios affectus, excepta tantum omni corruptela, induit. Rationem afferunt, quia non idem legatur de Mose. Sed an putant sanctum prophetam postea rediisse ad solitum victum, nisi eum cogeret naturae infirmitas? Luxuria enim alioquin fuisset, alimenta superfluo abusu consumere. Quid de Elia quoque sentiunt? Nam certe quum de utroque diserte pronunciat spiritus quadraginta diebus ieiunasse, satis ostendit non longius pertulisse ipsos inediam. Christus ergo ad praedicandum evangelium se accingens, exordium a ieiunio quadraginta dierum fecit, ne Mose vel Elia esset inferior. Ita liquido apparuit, coelesti virtute eximi a necessitate cibi et potus, cui subiecti sunt cuncti mortales. Sed quia non minus utile erat, fratrem a nobis agnosci, cui nobiscum humanae vitae conditio esset communis, ad ea quae propria sunt hominis, statim reversus est. Non quod in eo dominatae sint humanae infirmitates, nisi quatenus mero suo arbitrio se submisit, ut nobis esset similis.

XV.

IUDAEUS.

Quaere: Si agnus paschatis designabat Iesum, sequitur multos Iesus nascendos et suspendendos. Nam non praecepit filiis Israel, ut unum tantum agnum paschatis acciperent.

CALVINUS.

Quaere, an nihil significaverint omnes victimae, quae in templo immolabantur? Nam si ita esset, nihilo praecellerent aegyptiis superstitionibus. Deinde scimus Mosi praeceptum esse, ut omnia formaret ad exemplar quod in monte videret (Ex. 25, 40). Atqui divinum illud fuisse negare non audebunt. An ideo concedent plures, imo innumeros esse deos? Quaero etiam, quum pascha memoriale et pignus fuerit redemptionis, an totidem fuisse dicent redemptiones, quot agnos per singulas familias Deus iussit mactari?

Nos vero libere profitemur quod dictat ipsa pietas, non modo agnum paschalem fuisse Christi figuram, sed et omnia sacrificia: quia nimis crasse somniant Deum adipis foetore, vel aspersione sanguinis, vel pecudum caede placatum fuisse hominibus, et talibus piaculis purgata fuisse peccata. Ergo in toto legali cultu aliquid praestantius adumbravit Deus. Sed hinc plus quam stolide colligunt, plures nobis reperiendos Christos. Nam ut scirent patres sub lege nondum se stare in perfecto gradu, voluit Deus in quaerenda reconciliatione ad eadem illos remedia confugere. Si ad expiationem efficax fuisset bovis aut vituli immolatio, satis fuisset uno tantum sacrificio defungi. Sed repetitio admonuit, in figuris illis nihil esse perfectum. Eadem ratione dicimus sacerdotes omnes gestasse Christi personam: ideoque plures fuisse, quia mors honore singulos privabat. Christus autem, qui ideo resurrexit a mortuis, ut perpetuo sacerdotio fungatur, unicus est. Ne longior sim in re plus quam facili, apud sanos omnes fateri licebit, regnum quod erexit Deus in familia Davidis, ab ipso usque ad omnes eius successores, futuri Messiae fuisse praeludium. Nemo tamen usque adeo desipiet, ut nobis propterea exprobret plures esse Christos.

XVI.
IUDAEUS.

Quaere: Accipite hunc panem, hoc est corpus meum: et hoc vinum est sanguis meus pro novo foedere, quomodo factum est hoc? Aut fregit frustum carnis suae, et dedit illis: aut eius corpus factum est ex pane et vino, deditque illis ex reliquiis, et hoc est corpus quod comederunt et biberunt.

CALVINUS.

Quaere vicissim, quando invitat Deus omnes per Isaiam (55, 1), ut gratis ad satietatem bibant lac et vinum, et mel comedant, an lacte vel melle corruptibili saginare tantum vult suorum ventres? Quaere item, quando in Psalmo (36, 9. 10) dicitur: Satiabis eos copia domus tuae, et fluvio delitiarum tuarum potabis eos, an coelestem vitam propheta alimentis sustineri intelligat?

Quaestionis solutio ex pura et dextra verborum Domini interpretatione pendet, quae si crasso commento sub papatu fuerunt corrupta, non est cur propter hominum inscitiam rectae fidei insultent istae bestiae. Christus certe neque frustulatim secuit corpus suum, neque illud ex pane et vino conflavit: sed tamen spirituali modo vescendum dedit apostolis, sicuti quotidie arcana spiritus sui virtute facit, ut caro sua cibus sit noster. Dicimus ergo vere comedisse apostolos carnem Christi, non qualiter comedi solet caro ex macello empta, sed quia non aliter animas ipsorum aluit Christus, sicuti nostras quotidie alit in spiritualem vitam, quam pane et cibo corpus pascitur.

XVII.
IUDAEUS.

Quaere: Quorsum angustia animae eius propter mortem? Si dixeris id esse propter carnem quae pavet, nonne ille dicit, angustia animae meae, non autem, angustia carnis meae? Item nullus est qui nesciat, carnem non loqui, nec scire quidquam, sed esse tanquam lapidem, nisi adsit vis spiritus.

CALVINUS.

Quaere, si caro sensu et motu omni caret, quomodo dicat Isaias (40, 5): Videbit omnis caro gloriam Dei? Cur dicat Moses: Omnis caro corrupit viam suam? (Gen. 6, 12) imo cur ubique tota lex carni adscribat, quaecunque in hominem competunt?

Hinc vero planum fit, quam sine iudicio arrodant rabiosi isti canes, quidquid ex novo testamento proferri audiunt. Nihil notius est, vel magis tritum, quam sub carnis voce designari homines, atque ita tam animam, quam corpus comprehendi. Quod ergo Christum mortem exhorruisse in carne dicimus, ad humanam eius naturam refertur: quia fieri non potuit, quin verus homo naturaliter mortem refugeret: moerorem interea hunc et angustias pertulit in anima, quia corpus induendo simul animam passibilem assumpsit.

XVIII.
IUDAEUS.

Quaere: Si est filius Dei, et si pater et filius unum tantum sunt, necessario etiam eadem est eorum voluntas. Ipse tamen quum oraret ante patrem suum, dixit: Pater mi, si fieri potest ut non bibam calicem hunc, fac: sin minus, fac ut est bonum in oculis tuis: non fiat secundum voluntatem meam, sed secundum voluntatem tuam. Ergo non sunt eorum voluntates similes.

CALVINUS.

Quaere vicissim, quomodo Deus pronunciet se nolle mortem peccatoris, reprobos tamen exitio de-

stinans, Mosi dixerit: Miserebor cuius miserebor, et misericordiam praestabo, cui misericordiam praestitero. Nam discrimen omne in servandis vel perdendis hominibus ad arbitrium suum revocans, se non omnibus spiritum resipiscentiae dare ostendit. Quaero etiam, quomodo poenitentiam Deus sibi tribuat, quasi mutabilis, vel parum providens. Quid enim fugiet eorum proterviam, dum sibi tam licentiose Dei mysteriis obstrepere permittunt?

Solutio huius quaestionis ex principio Iudaeis incognito pendet, quia percussi sunt spiritu vertiginis et amentiae. Quod Christus idem est cum patre Deus, non obstat quo minus homo factus humanos affectus susceperit. Distincta ergo ei fuit a patre voluntas, quia nihil a se alienum esse voluit, quod esset hominis proprium. In Deum vero non cadit vel spes, vel metus, vel gaudium, vel tristitia. Denique nisi caput hoc fidei nostrae evertant, Christum esse Deum et hominem, frustra et stulte de voluntate duplici contendunt.

XIX.
IUDAEUS.

Quaere: Si ille fuit Deus, quare dum oraret dixit patri suo, ut faceret voluntatem suam? Hinc apparet quod non haberet potentiam in manu sua, qua quidquam posset facere: sed tantum faciebat ex voluntate patris sui, non autem ex potentia sua.

CALVINUS.

Quaere, quum angelus qui ad Abraham et Loth descendit, se faciat iudicem Sodomae, omnemque Dei potentiam sibi vendicet: paulo post tamen neget se quidquam posse facere, donec Loth fuerit egressus, an hominis arbitrio alligata erat virtus Dei, et ligatae eius manus donec mortalis homo annueret?

Hic vero nihil nobis obiectant quod non intrepide apostolus praedicet, Christum ex infirmitate carnis mortuum esse, qui resurrexit in virtute spiritus (1. Pet. 3, 18). In Christo semper nobis observandum est mediatoris munus, quod praestare non potuit sine obsequio, sicuti nec obsequio potuit defungi, quin se humiliaret. Christus ergo secundum hominem non modo infirmus esse sustinuit, sed assumpta servi forma exinanivit se ipsum, non quod ex aeterna eius virtute quidquam decesserit, vel fuerit imminutum, sed quia quietam se continuit eius divinitas, donec in hominis persona plenam obedientiam patri suo praestaret. Hoc modo conveniunt duae istae sententiae: Ego a me ipso animam meam pono et iterum sumam eam, item: pater glorifica filium tuum (Ioann. 10, 17; Ioann. 17, 1).

XX.
IUDAEUS.

Quaere, quare dixerit, datum est mihi omne dominium coeli et terrae? Quis enim dedit ei? si est filius Dei et Deus, ut vos dicitis, non erat opus dono. Nonne enim totus mundus illius est?

CALVINUS.

Quaere, quomodo dicatur populus Israel fuisse Dei sanctificatio, dum ex Aegypto redemptus est, si Dei sanctitas neque mutuatur quidquam ab hominibus, neque vel principium vel finem habet? Quaere etiam, cur Deus, in cuius manu est rerum omnium copia, dicitur accepisse dona ab hominibus devictis ac si se hostium spoliis ditasset (Psal. 68, 19)? Quaere item, quomodo in Psalmo (45, 8) rex dicatur unctus fuisse oleo laetitiae prae consortibus suis, qui tamen ibidem vocatur Elohim, qui in solio aeterno sedet?

Certe nisi Christus cum hominis persona inopiam nostram vel nuditatem in se sumpsisset, supervacua esset ista donatio, de qua loquitur. Nec vero deitatis suae intuitu precarium se imperium habere dicit Christus: sed praedicat qua imperii gloria ornatus fuerit secundum hominem, sicut alibi: pater glorifica filium gloria quam apud te obtinuit antequam creatus esset mundus (Ioann. 17, 5): quibus verbis satis superque diluitur putidum hoc cavillum: quia gloriam, quae prius abscondita fuit ab oculis hominum, distincte petit in carne patefieri. Eodem quoque modo Paulus optime distinguit, quia se ipsum exinanivit, datum ei fuisse nomen quod est super omne nomen, ut coram eo flectatur omne genu (Phil. 2, 7 sqq.).

XXI.
IUDAEUS.

Quaere: Quemadmodum caro et spiritus simul sunt homo, sic secundum verba vestra divinitas et humanitas simul sunt Messias. Quod si verum est, quum est occisa humanitas, occisa est deitas. Fuit enim Iesu, secundum verba vestra, Deus et homo, est occisus est. Ergo occisa est eius deitas. Si autem occisa est eius deitas, is non fuit Deus. Nam Deus non occiditur.

CALVINUS.

Quaere, quum mortui sint omnes sancti patres, an credant eorum animas una cum corporibus ex-

stinctas esse: et quum toties scriptura dicit sanctos dormiisse, an putent uno interitu animas cum corporibus involvi? imo quum scriptura dicit Absalom procerae fuisse staturae, Davidem autem pusillae inter fratres suos, an corporum mensuram ad animas simul transferat?

Verum est quod vulgari proverbio iactatur, nullum simile esse idem. Sed porci isti sic omnia naturae elementa pervertunt, ut nulla apud eos ratio locum inveniat. Dicimus, sicuti anima et corpus hominem unum efficiunt, ita Christum ex duabus naturis constare: non quod similitudo omni ex parte conveniat, sed quia apta et concinna est ad exprimendam personae unitatem. Caeterum, ut demus quod postulant, nihil esse diversum: praepostere tamen inferunt. Christi divinitatem cum carne fuisse occisam. Numquid enim tyranni olim, quum in sanctos saevirent, trucidarunt eorum animas? An Abel, quum occisus fuit a Cain, totus periit? Quod si superstes et illaesa fuit eius anima post mortem, quae tamen pars hominis erat, cur non potius intacta fuisset Christi divinitas in morte, licet naturae humanae unita esset?

XXII.
IUDAEUS.

Quaere: Si venit in terram ut traderet se ipse vinculis et morti pro vobis, quare dixit quod Iudas Iscariot tradidit illum, si ideo venerat ut iudicaretur et damnaretur?

CALVINUS.

Quaere vicissim, quomodo dicat Iob ablata sibi fuisse bona a Domino, quibus tamen eum praedones spoliaverant? quomodo dicat Deus se sibilo excitare Aegyptios, et Assyrios armare suo nutu, et omnes esse instar securis in manu sua: interim tamen pravos eorum conatus damnet, seque pronunciet fore ultorem (Isa. 7, 18)? Quaere denique, quid de suo Meschia sentiant ipsi. Pronunciat enim Isaias positurum animam suam pro sacrificio, ut infirmitates populi sustineat: dicit caesum a Deo et vulneratum (Isa. 53, 5 seqq.). Certe vel fateri cogentur ipsum periturum sua manu, vel mortem ab aliis percussoribus illatum iri.

Ex eo quem nunc citavi Isaiae loco liquet, nihil in his duabus sententiis esse dissidii, ut sponte se offerat Messias ad mortem, et tamen ab impiis occidatur. Nam ideo morte sua nos Deo reconciliavit, quia eius obedientia sepultae sunt ac deletae nostrae iniquitates. Sacrificium igitur voluntarium esse oportuit: arcano autem et admirabili Dei consilio factum est, ut idem qui sponte mortem obibat, ab impiis traheretur ad crucem. Sic Deus qui statuerat populum suum redimere ex Aegypto, Mosi iniunxit hoc munus, et simul Pharaonem excitavit, cuius contumacia magis illustraret nomen suum. Ergo Christus sic patri obsequium praestitit ad expianda mundi peccata, ut tamen proditoris sceleri non consenserit.

XXIII.
IUDAEUS.

Quaere ab iis qui dicunt, quod pro occisione Iesu nos sumus in hoc exsilio, quod non est verum, quum ante mortem eius essemus in exsilio. Et quamvis ita esset, quum scriptum sit, quod in hora mortis eius illum petiisse a patre, et dixisse: Pater mi, condona illis quod faciunt, quia illi nesciunt, quid faciant. Si autem pater et filius idem sunt, et est illis eadem voluntas, esset certe condonata haec iniquitas, quum ille ipsemet condonaret.

CALVINUS.

Quaere vicissim, quum Deus optet sanam mentem Iudaeis, ut finem suum intelligant (Deut. 32, 29): quomodo tamen caeci maneant et vecordes, quia in manu Dei fuit sanam mentem, qua privati erant, restituere? Quaere item, quum dicat apud Isaiam se contentum esse septuaginta annorum exsilio, perpetua misericordia velle prosequi Iudaeos, cur tam severe vindicet nunc in eorum filios?

Primo meretur eorum perdita obstinatio et indomabilis, ut immensa miseriarum congerie sine fine et modo oppressi omnes exhilarent suis malis, nemo autem eorum misereatur. Quale enim est huius stuporis portentum, quod iam tot saeculis assidue palam infesta Dei manu attriti, de causa tam securi sunt? Constat ex prophetis quam horrenda scelerum omnium colluvies grassata fuerit in populo illo longe ante exsilium. Iam centum ante annis principes Sodomae, et populum Gomorrhae nominaverat Isaias (1, 10): ex eo non cessarunt diabolica sua duritie provocare in se Dei vindictam: Deus tamen postquam septuaginta annorum exsilio eos multavit, dicit se duplicem poenam exegisse de peccatis eorum (Isa. 40, 2).

BREVE ET CLARUM

DOCTRINAE DE COENA DOMINI

COMPENDIUM.

AUTORE S. D. P. CALVINO.

EX CODICE GENEVENSI.

BREVE ET CLARUM DOCTRINAE DE COENA DOMINI COMPENDIUM.

Res plane dolenda est adeoque et pudenda prorsus quod inde potissimum turbae in ecclesia excitentur circa coenae dominicae considerationem, unde summae alioqui concordiae, mutuaeque inter nos coniunctionis certissima procul dubio et argumenta et incitamenta peti debebant. Sed hoc multo est gravius quod, dum inter nos ita hic digladiamur, coena ipsa, sanctissima alioqui Christi Domini institutio, non viluerit modo passim, sed iam in contemptum plane etiam abierit, non sine magna profecto indignitate, quum ipsiusmet Christi Domini, quem sane in suis institutionibus aut contemnimus aut honoramus, tum vero etiam totius ecclesiae et evangelii Christi. Quum autem dubium non sit horum omnium autorem esse Satanam ipsum, qui, ut inducta olim missa, quam vocant, impietate et idololatria coenae usum paene sustulerat, ita et nunc excitatis circa illam doctrinae dissidiis in contemptum eam adducere conatur. Quumque multis item ac horribilibus exemplis doceamur, gravissime a Deo puniri contemptum et profanationem suarum institutionum, a quibus equidem recte legitimeque observandis plurimas ecclesias, tam missaria illa superstitione quam novis istis doctrinae dissidiis, abductas fuisse magna ex parte videmus, occurrendum hic Satanae conatibus esse putamus: vel, quod in nobis est, ecclesiis istis pro nostra virili[1]) easque ad unanimem rursum doctrinae de coena Domini consensum revocaremus, quo equidem inducto facile demum recta etiam legitimaque coenae observatio restitui potest.

Doctrinae porro consensum ita demum omnium rectissime et facillime induci posse confidimus, si nos et a papisticae superstitionis praestigiis, et a nostra rursum securitate nimia, quae omnis contemptus mater est, alienos esse declaremus. Nempe ut nostram de coena dominica doctrinam totam intra septa evangelicae atque apostolicae doctrinae omnino concludamus, neque illi addamus quidquam, neque in dextram neque in sinistram partem, quod ad qualemcunque superstitionis aut idololatriae occasionem rapi quoquomodo possit, posteaquam Satanam nimis hic ingeniosum esse videmus: neque item adimamus quidquam, quod ad coenae ipsius dignitatem, fructum et virtutem pertinere ex verbo Dei clare et perspicue, citraque locorum in scripturis repugnantiam doceri possit: ne, dum a superstitione nobis cavere modis omnibus volumus, in nihilo levius crimen contemptus et negligentiae incidamus. Quae enim verbo Dei doceri possint, ea sane amplecti omnes debent, quicunque pro membris ecclesiae haberi volunt.

Priusquam autem ad doctrinam ipsam veniamus, voces quaedam explicandae sunt, quae in argumenti huius tractatione, usu quodam receptae esse videmus,[1]) ut ipsa doctrina facilius ab omnibus intelligi possit. Quam alioqui ita perspicuam fore putamus, ut piis omnibus illa satisfactum iri non dubitemus. Imprimis autem nomen ipsum sacramenti explicandum est, quod varie a scriptoribus in nostro hoc argumento coenae dominicae usurpatum, non parvam hisce etiam nunc doctrinae dissidiis occasionem dedit. Usurpant igitur quidam sacramenti nomen pro externis duntaxat rebus illis, quae institutae a Domino sacrae cuius[2]) actioni adhibentur, ut est in baptismo aqua, in coena poculum et panis. Ad hunc fere modum usurpat Augustinus passim, etiamsi alicubi nonnunquam variet, potissimum autem ubi Iudam e manu Domini sacramentum quidem accepisse, rem vero sacramenti non perrexisse[3]) docet. Alii autem sacramenti nomen non pro externis duntaxat rebus illis accipiunt, sed pro ipsa actione a Domino instituta, cui res illae adhibentur iuxta Christi institutionem. In ac-

1) *Hic nonnulla interciderunt.*

1) *Sic! Legendum, vel:* quas receptas, *vel:* videntur.
2) *huius? cuivis?*
3) percepisse.

tione porro duo constituunt, posteaquam sacra est actio: nempe id quod videtur inque sensus nostros incurrit, et quod non videtur quidem, nec sentitur, sed per visibilem illam sensibilemque actionem designat.[1]) Postea extremam[2]) illam actionem totam quae in sensus incurrit, symbolum sacramenti, res item quae actioni adhibentur, elementa sacramenti vocant. Id vero quod per symbolum designatur, quodque non videtur, mysterium appellant, eiusque suae doctrinae fontes in Irenaeo commonstrant: quod is eucharistiam, hoc est ipsum coenae dominicae sacramentum, duabus rebus constare docet, terrena videlicet, hoc est, externa quae videtur actione, nempe panis et poculi participatione, et coelesti, nempe spirituali eorum invisibilique mysterio quod per externam illam visibilemque actionem designatur. Sunt praeterea qui sacramenti nomen pro ipso duntaxat invisibili spiritualique mysterio usurpant, vulgatum videlicet novi testamenti interpretem sequuti, qui apud Paulum vocem graecam *μυστήριον* multis locis per sacramentum latine reddidit (Ephes. 1, 3. 4 coll. 1. Tim. 3). Haec vero tam varia vocis huius usurpatio doctrinam nobis hodie de coena Domini non leviter inoluit,[3]) dum non ad unum ubique modum vox sacramenti in tota disputatione accipitur. Id ut omnes intelligant, uno hoc exemplo verum esse ostendemus. Multos audimus qui sacramenta in ipsa actione, non autem in rebus illis quae actioni adhibentur, posita esse fatentur: qui interim tamen in progressu ipso disputationis et dari et percipi sacramenta dicent. Hi vero iam variant sacramenti significationem, ipsamque disputationem protinus involvunt. Tam enim inepte dicimus in disputatione seria, praesertim ubi simplicissimis et planissimis verbis omnia sunt agenda, dari, distribui, edi et percipi sacramentum (si quidem sacramentum non sane pro rebus actioni adhibitis, sed pro ipsa actione accipiamus), quam inepte opus ipsum actionis sacrae dari seu distribui, item et percipi diceremus, et tamen hanc sacramenti significationem in una eademque disputatione variari, et proinde disputationes quoque ipsas involvi non raro videmus. Est igitur nobis constituenda retinendaque perpetuo in nostra hac disputatione certa aliqua vocis huius significatio quam perpetuo sequamur: id quod in symbolorum item ac mysteriorum inque elementorum vocibus faciemus, quandoquidem in iis summa fere controversiae totius versatur. Nec tamen alias interpretationes ideo ullis gravamus praeiudiciis, quod nobis unam prae aliis sequendam esse putamus: sed hoc facimus, ut doctrinam nostram clare et perspicue piis omnibus approbemus, controversiaeque huic pro nostra virili medeamur.

1) designatur.
2) externam.
3) involvit?

Sacramentum igitur hic vocabimus, non res ipsas quae coenae actioni adhibentur, nempe panem et vinum, neque item invisibilia illa tantum actionis mysteria, sed totam illam mysticam coenae dominicae actionem, una cum symbolis, elementis et mysteriis suis, sic ut sacramentum in coena non tam proprie iam distribui, edi ac percipi, quam potius peragi, eamque actionem administrari intelligamus. Neque ignoramus in usu esse, ut prandium aut coenam sumere dicamur: sed hanc scimus esse etiam figuratam loquutionem, ut non tam prandium ipsum aut coenam, quae actiones sunt, quam ea potius quae prandio coenaeve apponuntur sumere dicamur. Eiusmodi illud apud Vergilium de mensis consumptis habetur. Nos vero nobis in excutiendis controversis dogmatibus maxime proprie ac dilucide, quod[1]) eius fieri potest, loquendum esse arbitramur.

Deinde quum in coena, quemadmodum et in aliis sacramentis, duplex sit actio, externa videlicet et interna, utrique etiam sua nomina addemus, ne in vocum postea ambiguitate haereamus, atque externam totam illam coenae dominicae actionem symbolum vocabimus, panis videlicet fractionem simul ac sumptionem, et poculi item participationem, iuxta Christi Domini institutionem. Internam vero coenae actionem vocabimus mysterium: quod nobis per externam illam actionem *συμβολικῶς* designetur, ac velut ob oculos ponatur. Res vero actioni externae adhiberi solitas elementa sacramenti esse dicemus: distinctis enim ad hunc modum hisce vocibus magnam lucem doctrinae nostrae accessuram esse putamus, id quod aliorum quoque sacramentorum collatione perspicuum faciemus.

In circumcisione sacramentum erat tota illa externa simul et interna actio cum symbolo et mysterio suo. Symbolum erat quae manibus peragebatur praeputii amputatio. Mysterium erat duplex, ut in aliis sacramentis omnibus, obsignatorium et admonitorium. Obsignatorium erat, complenda olim in Christo praeputii nostri,[2]) hoc est condemnationis nostrae ab Adam in nos propagatae. In illo enim post amputatum condemnationis nostrae praeputium, non manu facta scilicet circumcisione, iusti iam sumus omnes, quo sensu etiam circumcisio a Paulo obsignaculum iustitiae vocatur. Admonitorium vero mysterium est ipsa cordis circumcisio, cuius Israelem universum externa illa praeputii amputatio per omnem vitam ipsius *συμβολικῶς* admonebat. Elementa autem sacramenti sunt in circumcisione cultellus seu novacula et praeputii caro.

Sic et in pascatis institutione sacramentum erat

1) quoad.
2) *supple:* amputatio.

lum coenae dominicae sumimus, animis etiam nostris per fidem in coelum usque spiritu sancto autore subvectis, ipsa nobis corporis et sanguinis Christi perpetua alioqui communio, per ipsummet Christum Dominum praesentem praesentibus renovetur subinde et repetatur. Elementa autem coenae sunt panis et poculum ex Christi Domini institutione.

Hic vero, si vocem sacramenti partium illius enumeratione explicemus, hoc est, si coenam Domini et symbolum simul et mysterium communionis corporis et sanguinis Christi esse dicamus, eadem sane erit diffinitio: sed iam aliquanto clarior erit per partium in sacramento enumerationem. Caeterum adhuc clarior erit, si partium in sacramento rursum diffinitiones pro ipsis diffinitis ponamus, hoc est, si in ipsa coenae diffinitione pro symbolo symboli diffinitionem, pro mysterio item mysterii diffinitionem statuamus. Ut videlicet dicamus coenam Domini esse actionem sacram in qua panem et poculum iuxta Christi institutionem e ministri manibus in coetu ecclesiae sumimus, ac simul, dum id agimus, corpori etiam et sanguini Christi, animis per fidem in coelum spiritu sancto autore subvectis, communicamus. Hic sane nihil est obscuritatis, nihil ambiguitatis, et tamen perinde est, sive ita coenam diffiniamus, sive dicamus eam esse symbolum ac mysterium, sive etiam sacramentum communionis corporis et sanguinis Christi.

Hanc ergo ita explicatam diffinitionem quum nemo impugnare possit, nisi et Christi simul Domini verba impugnare velit, veram sane certamque esse statuere debemus. Et quum nihil sit alioqui in ea diffinitione, quod ulla [1]) prorsus panis aut poculi coenae sive mutationem, sive conservationem, aut realem item iuxta ipsam substantiam corporis et sanguinis Christi praesentiam, sive penes elementa coenae, sive etiam in ministri opere, necessario requirat, et in se nihilominus id totum complectatur quod ad salutem cuiusquam Christi ipsius testimonio satis esse constat, nos etiam pro iis quae necessario non requiruntur non magnopere laboramus: nimirum id quod Christo Domino satis est, id nobis quoque satis fore non dubitamus.

De aliis porro coenae dominicae mysteriis nihil attinet dicere, quum nulla de iis controversia habeatur, de hoc vero controverso communionis mysterio iam claram satis ac dilucidam doctrinam tradidisse videmur. Neque hic apologiam ullam instituimus, ut vel nostram doctrinam multis confirmemus, vel aliorum sententias diversas refellamus. Doctrinam duntaxat brevi compendio tradere voluimus, quod et fecimus, citra cuiusquam contumeliam. Deus Opt. Max. det nobis spiritum concordiae et caritatis propter filium suum dilectum, ut in illius confessione, sepositis omnibus dissidiis, unanimiter persistere illique servire possimus.

1) ullam?

CONFESSIONES.

LAC

de n
seule
ıyt
Paro
ıern
telle
y ac
le c

CONFESSION DE LA FOY
LAQUELLE TOUS BOURGEOIS ET HABITANS DE GENEVE ET SUBIETZ DU PAYS DOIBVENT IURER DE GARDER ET TENIR.

I. La Parolle de Dieu.

Premierement nous protestons que pour la reigle de nostre foy et religion nous voullons suyvre la seule Escripture, sans y mesler aucune chose qui ayt esté controuvee du sens des hommes sans la Parolle de Dieu: et ne pretendons pour nostre gouvernement spirituel recevoir aucune doctrine que celle qui nous est enseignee par icelle parolle, sans y adiouster ne diminuer, ainsi que nostre Seigneur le commande.

II. Ung seul Dieu.

Suyvant doncques l'institution qui est contenue aux sainctes Escriptures, nous recognoissons qu'il y a ung seul Dieu lequel nous debvons adorer et auquel nous debvons servir, auquel nous debvons mettre toute nostre fiance et esperance: ayant celle asseurance qu'en luy seul est contenue toute sapience, puissance, iustice, bonté et misericorde. Et comme il est Esprit qu'il le fault servir en esprit et en verité. Et pourtant reputons une abomination, de mettre nostre fiance ny esperance en creature aulcune, de adorer aultre que luy, soit anges ou aultres creatures quelconques, et de recongnoistre aultre Seigneur de nos ames que luy seul, soient saincts ou sainctes, ou hommes vivans sur la terre: pareillement de constituer le service qui luy doibt estre rendu, en ceremonies exterieures et observations charnelles, comme s'il se delectoit en telles choses, de faire ymage pour representer sa divinité ne aussi aultre ymage pour adorer.

III. Loy de Dieu, seule pour toutes.

Pourtant qu'il est le seul Seigneur et Maistre qui a la domination sur nos consciences, et aussi que sa voullunté est la seulle reigle de toute iustice, nous confessons que toute nostre vie doibt estre reiglee aux commandemens de sa saincte loy en laquelle est contenue toute perfection de iustice, et que ne debvons avoir aultre reigle de bien vivre et iustement, ne inventer aultres bonnes oeuvres pour complaire à luy, que celles qui y sont contenues, ainsi qu'il sensuyt: Exode XX. Ie suis le Seigneur ton Dieu qui t'ay tiré *etc.*

IV. L'homme en sa nature.

Nous recognoissons l'homme en sa nature estre du tout aveugle, en tenebres d'entendement et plain de corruption et perversité de cueur, tellement que de soy mesme il n'a aucune puissance de povoir comprendre la vraie cognoissance de Dieu, comme il appartient, ne de s'adonner à bienfaire. Mais au contraire s'il est delaissé de Dieu en sa propre nature, il ne peult synon demourer en ignorance et estre abandonné à toute iniquité. Par quoy il a besoing d'estre illuminé de Dieu pour venir à la droicte cognoissance de son salut, et aussi d'estre en son affection redressé et reformé à l'obeyssance de la iustice de Dieu.

V. L'homme en soy damné.

Puis que l'homme est naturellement (ainsi comme dit a esté) despourvu et desnué en soy de toute lumiere de Dieu et de toute iustice, nous recognoissons qu'en soy mesmes il ne peult attendre que l'ire et la malediction de Dieu, et pourtant qu'il doibt chercher autre part qu'en soy le moyen de son salut.

VI. Salut en Iesus.

Nous confessons doncques que Iesuchrist est celuy qui nous a esté donné du Pere afin qu'en luy nous recouvrions tout ce qui nous default en nous mesmes. Or tout ce que Iesuchrist a faict et souffert pour nostre redemption, nous le tenons veritable sans aulcun doubte, ainsi qu'il est contenu au Symbole, qui est recité en l'Eglise, c'est assavoir: Ie croy en Dieu le Pere tout puissant *etc.*

VII. Iustice en Iesus.

Pourtant nous recognoissons les choses qui s'ensuyvent nous estre donnees de Dieu en Iesuchrist: Premierement que estant de nostre nature ennemys de Dieu, subiects à son ire et iugement, nous sommes reconciliez avec luy et remis en sa grace par l'intercession de Iesuchrist, d'aultant que en sa iustice et innocence nous avons remission de nos iniquitez et que par l'effusion de son sang nous sommes purgez et nectoiez de toutes nos macules.

VIII. Regeneration en Iesus.

Secondement que par son Esprit nous sommes regenerez en nouvelle nature spirituelle. C'est à dire que les concupiscences maulvaises de nostre chair par sa grace sont mortifiees afin de ne plus regner en nous. Et au contraire nostre volunté est rendue conforme à celle de Dieu pour suivre sa voye et chercher ce qui luy est agreable. Et pourtant que par luy nous sommes delivrez de la servitude de peché, soubs la puissance duquel nous sommes de nous mesmes tenus captifs, et que par icelle delivrance nous sommes faicts capables et ydoines à faire bonnes oeuvres et non aultrement.

IX. Remission des pechez tousiours necessaire aux fideles.

Finablement que ceste regeneration est tellement faicte en nous que iusques à ce que nous sommes despouilliez de ce corps mortel il y demeure tousiours en nous beaucoup d'imperfection et d'infirmitez: tellement que nous sommes tousiours pauvres et miserables pecheurs devant la face de Dieu. Et combien que nous debvions de iour en iour croistre et proffiter en la iustice de Dieu, toutesfois il n'y a iamais plenitude ne perfection cependant que nous conversons ici. Par quoy nous avons tousiours besoing de la misericorde de Dieu pour obtenir remission de nos faultes et offenses. Et ainsy debvons nous tousiours chercher nostre iustice en Iesuchrist et non point en nous, et en luy nous reposer et asseurer, ne rien attribuant à nos oeuvres.

X. Tout nostre bien en la grace de Dieu.

Et afin que toute gloire et louenge soit rendue à Dieu (comme elle est deue) et que nous puissions avoir vraye paix et repos en nos consciences, nous entendons et confessons que nous recevons tous les benefices de Dieu cy dessus recitez par sa seulle clemence et misericorde, sans aulcune consideration de nostre dignité ou merite de nos oeuvres, auxquelles n'est deue aulcune retribution que de confusion eternelle. Neantmoins que nostre Seigneur par sa bonté nous ayant receu en la communion de son fils Iesus a les oeuvres que nous faisons en foy plaisantes et agreables: non point qu'elles le meritent, mais pourtant que, ne nous imputant point l'imperfection qui y est, il ne recognoist en icelles synon ce qui procede de son esprit.

XI. Foy.

Nous confessons que l'entree que nous avons à si grans thresors et si grandes richesses de la bonté de Dieu, qui est espandue sur nous, c'est par la foy: quant en certaine confiance et certitude de cueur, nous croyons aux promesses de l'Evangile et recevons Iesuchrist tel qu'il nous est presenté du Pere et qu'il nous est descript par la Parolle de Dieu.

XII. Invocation de Dieu seul et intercession de Christ.

Comme nous avons declairé ne avoir la confiance et esperance de nostre salut et tout bien en aultre que en Dieu par Iesuchrist, aussi nous confessons que nous le debvons invoquer en toutes nos necessitez au nom de Iesuchrist qui est nostre mediateur et advocat par lequel avons accés à luy. Pareillement debvons recognoistre que tous biens viennent de luy seul, et luy en rendre actions de graces. Au contraire nous reiectons l'intercession des Saincts, comme une superstition inventee des hommes contre l'Escripture, vu mesmes qu'elle ne procede que de deffiance que l'intercession de Iesuchrist ne soit suffisante.

XIII. Oraison intelligible.

Davantaige puis que oraison n'est synon hypocrisie et faintise, si elle ne procede de l'affection interieure du cueur, nous entendons que toutes oraisons se doibvent faire en certaine intelligence. Et pour ceste cause nous apprenons l'Oraison de nostre Seigneur, pour bien entendre ce que nous debvons luy demander: Nostre Pere qui es és cieulx . . . . mais delivre nous du maling. Amen.

XIV. Sacremens.

Nous entendons que les sacremens que nostre Seigneur a ordonnez en son Eglise nous doibvent estre comme exercices de foy, tant pour la fortifier et confermér aux promesses de Dieu, que pour la tesmoigner envers les hommes. Et seulement en y a deux en l'Eglise chrestienne qui soient constituez de l'auctorité de Dieu: le Baptesme et la Cene de nostre Seigneur: pourtant ce qui est tenu au royaulme du pape, de sept Sacremens, nous le condempnons comme fable et mensonge.

XV. Baptesme.

Le Baptesme est ung signe exterieur par lequel nostre Seigneur testifie qu'il nous veult recepvoir pour ses enfans, comme membres de son fils Iesus. Et pourtant en iceluy nous est representee la purgation de nos pechez, que nous avons au sang de Iesuchrist, la mortification de nostre chair que nous avons par sa mort, pour vivre en luy par son esprit. Or puis que nos enfans appartiennent à une telle alliance de nostre Seigneur, nous sommes certains que à bon droit le signe exterieur leur est communiqué.

XVI. La Saincte Cene.

La Cene de nostre Seigneur est ung signe par lequel soubs le pain et le vin il nous represente la vraie communication spirituelle que nous avons en son corps et son sang. Et recognoissons que selon son ordonnance elle doibt estre distribuee en la compagnie des fideles, afin que tous ceulx qui veulent avoir Iesus pour leur vie en soient participans. Or d'aultant que la messe du Pape a esté une ordonnance mauldicte et diabolique, pour renverser le mistere de saincte Cene, nous declairons qu'elle nous est en execration, comme une idolatrie condamnee de Dieu, tant en ce qu'elle est estimee ung sacrifice pour la redemption des ames que pource que le pain est en icelle tenu et adoré comme Dieu. Oultre les aultres blasphemes et superstitions execrables, qui y sont contenues, et l'abus de la Parolle de Dieu, qui y est prinse en vain sans aucun fruict ne edification.

XVII. Traditions humaines.

Les ordonnances qui sont necessaires à la police interieure de l'Eglise, et appartiennent seullement à entretenir paix honnesteté et bon ordre en l'assemblee des chrestiens, nous ne les tenons point pour traditions humaines, d'aultant qu'elles sont comprinses soubs ce commandement general de sainct Paul où il veult que tout se face entre nous decentement et par bon ordre: mais toutes loix et constitutions faictes pour lier les consciences, pour obliger les fideles à choses qui ne sont commandees de Dieu, pour establir aultre service de Dieu que celuy qu'il demande et tendantes à rompre la liberté chrestienne, nous les condemnons comme perverses doctrines de Sathan, veu que nostre Seigneur declaire qu'il est honoré envain par doctrines qui sont du commandement des hommes. Et en telle estime avons nous les pellerinages, moyneries, differences de viandes, deffences de mariages, confesses, et aultres semblables.

XVIII. Eglise.

Combien qu'il n'y ayt qu'une seule Eglise de Iesuchrist, toutesfois nous recoggnoissons que la necessité requiert les compaignies des fideles estre distribuees en divers lieux. Desquelles assemblees une chacune est appellee Eglise. Mais d'aultant que toutes compaignies ne s'assemblent au nom de nostre Seigneur, mais plustost pour le blasphemer et polluer par leurs sacrileges, nous entendons que la droicte marque pour bien discerner l'Eglise de Iesuchrist est quant son sainct Evangile y est purement et fidelement presché annoncé escouté et gardé, quant ses Sacremens sont droictement administrez, encores qu'il y ayt quelques imperfections et faultes, comme tousiours il y en aura entre les hommes. Au contraire là où l'Evangile n'est declairé, ouy et receu, là nous ne recognoissons point forme d'Eglise. Et pourtant les Eglises gouvernees par les ordonnances du pape sont plustost synagogues du diable que Eglises chrestiennes.

XIX. Excommunication.

Toutesfois pource qu'il y a tousiours des contempteurs de Dieu et de sa sacree Parolle, lesquels ne tiennent compte de administration ne exhortation ne reprehension, ains ont mestier d'ung plus grand chastiement, nous tenons la discipline d'excommunication estre une chose saincte et salutaire entre les fideles, comme veritablement elle a esté instituee de nostre Seigneur pour bonne raison. C'est affin que les meschans par leur conversation damnable ne corrompent les bons et ne deshonorent nostre Seigneur, et aussi que ayant honte ils se retournent à penitence. Et pourtant nous entendons qu'il est expedient selon l'ordonnance de Dieu que tous manifestes idolatres, blasphemateurs, meurtriers, larrons, paillars, faulx tesmoings, seditieux, noiseuls, detraicteurs, bateurs, yvrognes, dissipateurs de biens, apres avoir esté deuement admonestez,

s'ils ne viennent à amendement, soient separez de la communion des fideles iusques à ce qu'on y aura cogneu repentance.

XX. Ministres de la Parolle.

Nous ne reputons point aultres pasteurs de l'Eglise que les fideles pasteurs de la Parolle de Dieu et repaissans les brebis de Iesuchrist par icelle en instructions, admonitions, consolations, exhortations, reprehensions, d'aultre part resistans à toutes faulses doctrines et tromperies du diable, sans mesler parmy la pure doctrine des Escriptures leurs songes ne folles imaginations. Et ne leur attribuons aultre puissance ne auctorité synon de conduire, regir et gouverner le peuple de Dieu à eulx commis par icelle Parolle: en laquelle ils ont puissance de commander, deffendre, promettre et menasser, et sans laquelle ils ne peuvent et ne doibvent rien attenter. Or comme nous recevons les vrays ministres de la Parolle de Dieu comme messaigiers et ambassadeurs de Dieu, lesquels il fault escouter comme luy mesmes, et reputons leur ministere estre une commission de Dieu necessaire en l'Eglise: aussy d'aultre part, nous tenons que tous seducteurs faulx prophetes, qui delaissant la pureté de l'Evangile declinent à leurs propres inventions, ne doibvent nullement estre soufferts ne soutenus, quelque tiltre de pasteurs qu'ils pretendent: mais plustost comme loups ravissans doibvent estre chassez et deboutez du peuple de Dieu.

XXI. Magistrats.

Nous avons la supereminence et domination, tant des roys et princes que aultres magistrats et superieurs, pour une chose saincte et bonne ordonnance de Dieu. Et comme eulx en faisant leur office ils servent à Dieu et suyvent une vocation chrestienne, soit en deffendant les affligez et innocens, soit en corrigeant et punissant la malice des pervers, aussy de nostre part que nous leur dobvons porter honneur et reverence, rendre obeyssance et subiection, executer leurs commandemens, porter les charges à nous par eulx imposees, entant qu'il nous est possible sans offenser Dieu. En somme, qu'il nous les fault reputer comme vicaires et lieutenans de Dieu auxquels on ne puisse nullement resister synon en resistant à Dieu mesmes. Et leur office comme une saincte commission de Dieu laquelle il leur a donné affin de nous gouverner et regir. Parquoy nous entendons que tous Chrestiens sont tenus de prier Dieu pour la prosperité des superieurs et seigneurs des pais où ils vivent, obeyr aux statuts et ordonnances qui ne contreviennent aux commandemens de Dieu, procurer le bien, la tranquillité et utilité publique, se efforceant de entretenir l'honneur des superieurs et tranquillité du peuple, sans rien machiner ne procurer qui soit pour esmouvoir troubles ne dissentions. Et au contraire nous declairons que tous ceulx qui se portent infidelement envers leurs superieurs et ne ont droicte affection au bien publicq du pais où ils conversent, en cela ils demonstrent leur infidelité envers Dieu.

LES ARTICLES DE LAUSANNE.

LES CONCLUSIONS QUI DOIBVENT ESTRE DISPUTEES A LAUSANNE NOUVELLE PROVINCE DE BERNE LE PREMIER IOUR DOCTOBRE 1536.

I.

La saincte escripture nenseigne point autre maniere pour estre iustifie sinon celle qui est par la foy en Iesuschrist une fois offert et qui iamais plus ne le sera tellement que celuy aneantist du tout la vertu de Christ qui mect aultre satisfaction oblation ou purgation pour la remission des pechez.

II.

Icelle escripture recognoist Iesuchrist qui est resuscite des mortz et se sied au ciel a la dextre du pere seul chief et sacrificateur vrayement souverain mediateur et advocat vrayement de son eglise.

III.

La saincte escripture appelle eglise de Dieu tous ceux qui croient quilz sont racheptez du seul sang de Iesuchrist et qui constamment sans vaciller croient et du tout se fondent et sappuient en la parolle dicelluy seul lequel estant retire de nous par sa presence corporelle remplist par la vertu de son sainct Esprit soubstient gouverne et vivifie toutes choses.

IV.

Laquelle eglise combien certes quelle soit congneue aux yeux du seul Dieu toutesfois elle a ses cerimonies ordonnees de Christ par lesquelles elle est veue et congneue Cest asscavoir le Baptesme et la Cene du Seigneur qui sont appelez Sacremens a cause quelles sont symboles et signes des choses secretes cest a dire de la grace divine.

V.

Ladite Eglise aussy ne recongnoist aucun ministre sinon celuy qui presche la parolle de Dieu et administre les sacremens.

VI.

Davantaige icelle mesme Eglise ne recoit autre confession que celle qui est faicte a Dieu ne aultre absolution que celle qui est donnee de Dieu par la remission des pechez et qui seul pardonne et remect les pechez auquel seul a ceste fin se fault confesser.

VII.

Davantaige icelle mesme Eglise ignore toute autre facon et maniere de servir a Dieu fors celle qui est spirituelle ordonnee par la parolle de Dieu qui gist en la dilection dicelluy et du prochain. Et pourtant elle reiecte entierement les moqueries infinies de toutes cerimonies entant quelles pervertissent la religion comme sont les images et semblables choses.

VIII.

Aussy elle recongnoist le magistrat civil seulement ordonné de Dieu necessaire pour conserver la paix et tranquilité de la chose publique. Auquel elle veult et ordonne que tous obeissent entant quil ne commande rien contre Dieu.

IX.

Enapres elle afferme que le mariage, institué de Dieu a toutes personnes pourveu que a icelluy soient aptes et ydoines, ne repugne a la sainctete de quelcunque estat que ce soit.

X.

Finalement quant aux choses indifferentes comme sont viandes bruvaiges et observations des iours combien que lhomme fidele en puisse user librement en tout temps ce neantmoins autrement quen science et charite il ne le doibt faire.

quod hominis est tribuunt, earum tamen coniunctionem quae in Christo subest tanta religione exprimunt, ut eas quandoque inter se communicent: ut quum sanguine Dei acquisitam ecclesiam (Act. 20, 28) et filium hominis in coelo fuisse dicunt (Ioann. 3, 13), quo tempore adhuc in terris agebat (qui tropus veteribus ἰδιωμάτων κοινωνία dictus est) verum omnium clarissime veram Christi substantiam [1]) enarrant illi loci, qui simul utramque naturam complectuntur, quales in evangelio Ioannis exstant quamplurimi. [2]) Christum ergo verum Deum et verum hominem Dei filium esse asserimus, etiam secundum humanitatem, etsi non ratione humanitatis. Istud enim et scripturis diserte consignatum, et veteris ecclesiae consensu receptum est. Eos omnes, qui divinae in Christo maiestatis veritatem aut evertere, aut imminuere aut obscurare conati sunt, ut sacrilegos detestamur. Marcionitas qui spectrum illi pro corpore affingebant: [3]) Manichaeos item qui coelesti carne praeditum somniabant, procul reiicimus. Nec Apollinari assentimur, qui dimidiam humanitatis partem illi detrahebat. Nestorii denique errorem damnamus, qui ab humanitate divinitatem distrahens duplicem Christum comminiscebatur.

DE VOCE TRINITATIS ET DE VOCE PERSONAE. *)

Quoniam voces istas Trinitatis et personarum plurimum ecclesiae Christi commodare [4]) intelligimus, ut et [5]) vera patris, filii et spiritus sancti [6]) distinctio clarius exprimatur, et contentiosis controversiis melius occurratur, ab his usque adeo non abhorremus, ut libenter eas amplexemur, sive ex aliis audiendae, sive a nobis usurpandae sint. Itaque quod antea a nobis [7]) factum est, in posterum quoque operam daturos, quoad licebit, recipimus, ne earum usus in ecclesiis nostris [8]) aboleatur. Nam neque ab iis inter scribendum [9]) vel in scripturae enarrationibus, in concionibus ad populum, abstine-

1) essentiam *Laus. Han.*
2) plurimi *B.*
3) affigebant.
*) *Quae sequuntur duae declarationes leguntur in Epistolis Calvini. Margini adscribimus varietatem lectionis exemplarium manu scriptorum Bernensis, Neocomensis et Turicensis.*
4) commodas esse *B.*
5) quo *N.* quo et *T. B.*
6) sancti *om. N. B.*
7) *Add.* semper *B. N. T.*
8) in ecclesia nostra *B.* in ecclesia *N. T.*
9) in scriptis *B. N. T.*

bimus ipsi, et alios docebimus ne superstitiose refugiant. Si quis autem praepostera [1]) religione teneatur, quominus eas usurpare libenter [2]) ausit, quanquam eiusmodi superstitionem nobis non probari testamur, cui corrigendae non sit defuturum nostrum studium: quia tamen non videtur nobis haec satis firma causa, cur vir alioqui pius et in eandem religionem nobis sensu consentiens repudietur, eius imperitiam hac in parte eatenus feremus, ne abiiciamus ipsum ab ecclesia, aut tanquam male sentientem de fide notemus. Neque interim maligne interpretabimur, si Bernensis ecclesiae pastores eos ad verbi ministerium admittere non sustineant, quos compererint voces istas aspernari.

DE CHRISTO IEHOVA. *)

Quod Christum esse Iehova [3]) asserimus, qui a se ipso semper habuit ut esset: ea particula, quoniam nonnihil obscura quibusdam visa est, ne quis offendatur, quo sensu a nobis posita sit breviter indicabimus. Quum de Christi divinitate sermo est, quae Dei propria sunt iure etiam [4]) illi deferuntur, quia tum in unius Dei essentiam respicitur, praeterita distinctionis mentione, quae est inter patrem et filium, qua ratione vera [5]) dicitur Christum [6]) esse Deum unicum et aeternum a se ipso existentem. Neque huic sententiae istud obstat quod vere quoque ab ecclesiasticis scriptoribus est traditum: Verbum seu filium Dei a patre esse, etiam secundum aeternam suam essentiam. Quin [7]) haec personarum notatio locum habet ubi patris et filii [8]) distinctio commemoratur. Nomen [9]) autem Iehova est divinitatis elogium, quod non minus patrem, spiritum, [10]) quam filium [11]) complectitur. Sic Cyrillus qui saepius patrem filii principium vocare solet, pro ingenti tamen absurdo ducit dialogo 3 de Trinitate, nisi filius a se ipso vitam et immortalitatem habere credatur. Idem docet, si ineffabili naturae proprium est ut ex se ipsa sit, in filium id iure competere.

1) quadam *add. iidem.*
2) libere *N.*
*) *Edd. titulum faciunt:* Quod Calvinus in Confessione oblata Lausannae Christum Iehova appellarit declaratur. *In exemplaribus manuscriptis neque hic neque supra ulla praefigitur inscriptio.*
3) *Bis exhibet N. scil. hebr. et lat.*
4) omnia *B. N. T.*
5) vere *N. Amst.*
6) vere *add. N.*
7) quoniam *N. T.*
8) filii a patre *B. N. T.*
9) Illud autem divinitatis *iidem.*
10) et spiritum *B. T.*
11) et filium quam spiritum *N.*

Quin etiam libro Thesauri 10 ratiocinatur patrem a se ipso nihil habere, nisi filius etiam a se ipso habeat. Nec quemquam [1]) movere debet, quod paulo ante personarum notitiam explicando diximus nos illic tradituros,[2]) quae ad Christum peculiariter attineant. Satis enim constat non alio spectare illam distinctionem[3]) quam ad incarnationis mysterium, cuius specialis est ratio a trinitatis discretione.[4]) Alioqui nec Iehova[5]) ibidem dicendus fuisset quum divinitatem seorsum a patre non habeat.

G. Farellus I. Calvinus P. Viretus
subscripserunt.

Hanc professionem atque explicationem observandorum fratrum et symmystarum nostrorum G. Farelli, I. Calvini atque P. Vireti satisfacere debere ecclesiis Christi censemus.

V. Capito. M. Bucerus. Os. Myconius.
S. Grynaeus.

1) quempiam *B. N. T.*
2) paulo ante praefamur nos tradituros *iidem.*
3) dictionem *iidem.*
4) dissectatione *B. N. T.*
5) *N. hebr.*

CONFESSIO FIDEI DE EUCHARISTIA.[1]

Vitam spiritualem quam nobis Christus largitur, non in eo duntaxat sitam esse confitemur, quod spiritu suo nos vivificat, sed quod spiritus etiam sui virtute carnis suae vivificae nos facit participes, qua participatione in vitam aeternam pascamur.[2] Itaque quum de communione, quam cum Christo fideles habent, loquimur, non minus carni et sanguini[3] eius communicare, ipsos intelligimus quam spiritui,[4] ut ita totum Christum possideant. Siquidem quum aperte testetur scriptura, carnem Christi vere nobis esse cibum, et sanguinem eius vere[5] potum: ipsis vero nos educari oportere constat,[6] si vitam in Christo quaerimus. Iam nec exiguum quiddam, aut vulgare docet apostolus, quum nos carnem de Christi carne et ossa ex ossibus eius esse asserit: sed eximium nostrae cum ipsius corpore communionis mysterium ita designat, quod nullus verbis satis pro dignitate explicare[7] queat. Caeterum istis nihil repugnat, quod Dominus noster in coelum sublatus, localem corporis sui praesentiam nobis abstulit,[8] quae hic minime exigitur. Nam utcunque nos in hac mortalitate peregrinantes in eodem loco cum ipso non includimur,[9] aut continemur, nullis tamen finibus limitata est eius spiritus efficacia, quin vere copulare et in unum colligere possit, quae locorum spatiis sunt disiuncta.[10]

1) *Olim edita a Beza in Calvini Epp. Contulimus exemplaria manu scripta in Bibl. pastorum Neocomi, Turici in Archivis et in Arch. Bernens. Titulum faciunt editiones impressae:* Confessio fidei de Eucharistia quam obtulerunt Farellus Calvinus et Viretus, cui subscripserunt Bucerus et Capito. *Exemplaria MSS. nullam habent inscriptionem praeter Bernense quod simpliciter exhibet:* Eucharistia.
2) pascimur *N.*
3) carne et sanguine *B. N. T.*
4) spiritu *iidem.*
5) *Add.* esse *B. N. T.*
6) constet *T.*
7) nullis . . . . explicari *N.*
8) sustulit *B. N. T.*
9) includamur *etc. B. N. T.*
10) distincta *iidem.*

Ergo spiritum eius[1] vinculum esse nostrae cum ipso participationis agnoscimus, sed ita ut nos ille carnis et sanguinis Domini substantia vere ad immortalitatem pascat, et eorum participatione vivificet. Hanc autem carnis et sanguinis sui communionem Christus sub panis et vini symbolis in sacrosancta sua coena offert, et exhibet omnibus qui eam rite[2] celebrant iuxta legitimum eius institutum.

Hanc sententiam optimorum fratrum et symmystarum nostrorum G. Farelli, Io. Calvini atque P. Vireti, ut orthodoxam amplectimur,[3] *neque unquam sensi Christum Dominum in sacra coena praesentem localiter aut ubique*[4] *diffusum: verum et finitum habet corpus et in gloria manet coelesti. In hac autem nihilominus est per verbum suum atque symbola: hic sistit se nobis*[5] *cum ipso iam in coelestia per fidem sublevatis, ut panis quem frangimus, et calix per*[6] *quem Christum praedicamus, sit nobis vere*[7] *corporis et sanguinis eius communicatio. Praeterea*[8] *ut errorem in ecclesia non ferendum agnoscimus, nuda et inania Christum statuere in sacra sua coena symbola, et non credere hic ipsum quoque corpus, et ipsum sanguinem Domini percipi, hoc est ipsum Dominum verum Deum et hominem.*

Martinus Bucerus sua manu scripsit,[9]
Wolfgangus Capito subscripsit.[10]

1) Christi *iidem.*
2) *Add. iidem:* colunt et.
3) amplector *B. N. T.*
4) undique *iidem.*
5) sic sistit nobis *N.*
6) ad *B. N. T.*
7) vera *B. T.*
8) Proinde *N.*
9) subsignavit *B. T. om. N.*
10) *Verbum om. B. N. T.*

ARTICULI DE PRAEDESTINATIONE.[1]

Ante creatum primum hominem statuerat Deus aeterno consilio quid de toto genere humano fieri vellet.

Hoc arcano Dei consilio factum est ut Adam ab integro naturae suae statu deficeret ac sua defectione traheret omnes suos posteros in reatum aeternae mortis.

Ab hoc eodem decreto pendet discrimen inter electos et reprobos: quia alios sibi adoptavit in salutem, alios aeterno exitio destinavit.

Tametsi iustae Dei vindictae vasa sunt reprobi, rursum electi vasa misericordiae, causa tamen discriminis non alia in Deo quaerenda est quam mera eius voluntas, quae summa est iustitiae regula.

Tametsi electi fide percipiunt adoptionis gratiam, non tamen pendet electio a fide sed tempore et ordine prior est.

Sicut initium et perseverantia fidei a gratuita Dei electione fluit, ita non alii vere illuminantur in fidem, nec alii spiritu regenerationis donantur, nisi quos Deus elegit: reprobos vero vel in sua caecitate manere necesse est, vel excidere a parte fidei, si qua in illis fuerit.

1) *Ex autographo Calvini Bibl. Genev. Cod.* 145 *fol.* 100.

Tametsi in Christo eligimur, ordine tamen illud prius est ut nos Dominus in suis censeat, quam ut faciat Christi membra.

Tametsi Dei voluntas summa et prima est rerum omnium causa, et Deus diabolum et impios omnes suo arbitrio subiectos habet, Deus tamen neque peccati causa vocari potest, neque mali autor, neque ulli culpae obnoxius est.

Tametsi Deus peccato vere infensus est et damnat quidquid est iniustitiae in hominibus, quia illi displicet, non tamen nuda eius permissione tantum, sed nutu quoque et arcano decreto gubernantur omnia hominum facta.

Tametsi diabolus et reprobi Dei ministri sunt et organa, et arcana eius iudicia exsequuntur, Deus tamen incomprehensibili modo sic in illis et per illos operatur ut nihil ex eorum vitio labis contrahat, quia illorum malitia iuste recteque utitur in bonum finem, licet modus saepe nobis sit absconditus.

Inscite vel calumniose faciunt qui Deum fieri dicunt autorem peccati, si omnia eo volente et ordinante fiant: quia inter manifestam hominum pravitatem et arcana Dei iudicia non distinguunt.

AU ROY.*)

Sire, puis que nous sommes chargez et intitulez vers vostre maiesté de tenir quelque secte à part, nous ne desirons pas mieux que de rendre [1]) conte de nostre foy, moyennant qu'il vous plaise nous ouir patiemment en ce que briefvement nous vous offrons par escrit, à ce que vous ayes meilleur loisir de poiser [2]) le contenu, et si bon vous semble le communiquer à vostre conseil, à fin que vous puissies mieux iuger si cest à tort ou à droit que nous sommes blasmez. Ce pendant, Sire, nous vous supplions humblement de deux choses: l'une est qu'il vous plaise de considerer combien la verité de Dieu contenue en la Loy aux Prophetes et en l'Evangile est une chose pretieuse: veu que non seulement le salut de noz ames y gist, mais aussi que Dieu ne peut estre deuement honoré servi et glorifié sinon que par ceste reigle. Secondement quil vous plaise aussy penser combien d'abus [3]) regnent auiourdhuy au monde. Car c'est chose toute notoire que la vraye pureté de l'Eglise est toute pervertie et corrompue. Or plusieurs se nourrissent en ignorance [4]) estans obstinez à ne se vouloir enquerir de la volunté de Dieu. Et voila qui est cause que plusieurs gens craignans Dieu seront souvent condamnez par faute d'estre ouis. Au reste, Sire, à fin qu'il ne vous semble que nous vueillons rien colourer ne palier par vaine couverture, nous avons icy couché en simplicité une brefve confession de la Foy que nous tenons laquelle nous esperons que vous trouveres accordante avec l'Eglise catholique.

En premier lieu nous croyons en un seul Dieu d'une simple essence, et toutesfois laquelle en il y a trois personnes distinctes selon que nous sommes enseignez par la saincte Escripture et qu'il a esté determiné par les anciens concilles, et detestons toutes sectes et heresies contre lesquelles les anciens docteurs ont combatu [1]).

Nous croyons que l'home ayant esté creé pur et entier est decheu par sa faute propre de la grace qu'il avoit receue, et par ce moyen s'est aliené de Dieu qui est la fontaine de iustice et de tous biens: en sorte que sa nature a esté du tout corrompue, [illegible], et estant aveuglé en son esprit et depravé en son coeur a perdu toute integrité sans en avoir rien de residu [2]).

Nous croyons que toute la lignee d'Adam est infecte de telle contagion et que le peché originel est un vice hereditaire et non pas seulement une imitation, comme les Pelagiens ont voulu dire, lesquels nous detestons en leur erreur [3]).

Nous croyons aussy que ce vice est vrayement peché qui suffit à condamner tout le genre humain, et pour tel est reputé devant Dieu, mesme qu'apres le baptesme c'est tousiours peché quant à la coulpe, combien que la condemnation [4]) en soit abolie, pource que Dieu par sa bonté gratuite ne nous l'impute point [5]).

Nous croyons que c'est par la seule misericorde de Dieu que les esleuz sont delivrez de la perdition generale en laquelle tous hommes sont plongez. Et premierement que Iesuchrist, sans lequel nous sommes tous perdus, nous a esté donné pour redempteur [6]) affin de nous apporter iustice et salut [7]).

---

*) *Les variantes latines qu'on trouvera ci-après sont celles de la traduction de Bèze à laquelle nous empruntons aussi les citations bibliques. Les variantes françaises sont celles de l'édition de M. Bonnet, dans laquelle cependant nous ne relevons pas les nombreux changements de l'orthographe.*

1) vous rendre.
2) priser.
3) errores.
4) sibi indulgent in sua caecitate et ignorantia.

1) *En marge de la traduction latine on trouve cités les* dicta probantia. — Deut. 4, 35. Matth. 28, 19.
2) Gen. 1, 26. Eccl. 7, 3. Rom. 3, 23.
3) quorum errorem omnino exsecramur. Rom. 5, 12. Iob. 14, 4.
4) reatus.
5) Ps. 51, 7. Rom. 7, 10.
6) *Add.* vindicem et.
7) Rom. 9, 23 (33?)

Nous croyons que Iesuchrist, estant la sagesse eternelle de Dieu et son fils unique, a vestu nostre chair à fin d'estre Dieu et homme en une personne, voire semblable à nous, sinon en tant qu'il a esté pur de toute macule. En quoy nous detestons toutes les heresies qui ont anciennement [1]) troublé l'Eglise. Item que la fin de prendre nostre nature a esté pour mourir et resusciter et accomplir toute iustice à fin de nous acquerir la vie celeste [2]).

Nous croyons que par le sacrifice unique que Iesuchrist a offert en la croix nous sommes reconciliez à Dieu pour estre tenus et reputez iustes et que par ce moyen nous avons liberté d'invoquer Dieu en plaine fiance qu'il nous est pere, d'autant que par adoption nous obtenons ce que Iesuchrist a de nature. [3])

Nous croyons que toute nostre iustice est fondee en la remission des pechez, comme c'est aussi nostre seule felicité selon que dit David. Parquoy nous reiectons toutes autres iustices que les hommes presument d'avoir par leurs vertus ou merites: veu que nostre fiance ne se peut arrester ailleurs ne trouver repos, sinon quand nous sommes resoluz que Dieu, en couvrant noz iniquitez, nous alloue, pour nous iustifier et absoudre, l'obeissance que son fils luy a rendue [4]).

Nous croyons que par la seule foy nous sommes faicts participans de ceste iustice, et aussi que nous sommes illuminez en foy par la grace secrette du sainct Esprit, entant [5]) que nous sommes esleuz en Iesuchrist, tellement que c'est un don gratuit et particulier lequel Dieu adresse à ceux que bon luy semble, voire non seulement pour les introduire au bon chemin, mais aussi pour les y faire continuer iusques au bout [6]).

Nous croyons que par ceste mesme foy nous sommes regenerez en nouveauté de vie, pource que naturellement nous sommes asservis à peché. Or combien que ce renouvellement, par lequel Dieu nous reforme [7]) à bien faire, soit une partie de nostre salut, toutesfois nous confessons que les bonnes oeuvres que nous faisons par la vertu du sainct Esprit ne viennent point en conte pour nous iustifier devant Dieu et meriter qu'il nous tienne pour ses enfans, pource que nous serions tousiours flottans en doute et inquietude, si noz consciences ne s'appuyoient sur la satisfaction par laquelle Iesuchrist nous a acquitez [8]).

1) olim.
2) Ioann. 1, 14. Hebr. 2, 7.
3) 2 Cor. 5, 19. Hebr. 1, 3 et 10, 14. 1. Petr. 2, 24.
4) Ps. 32, 2. Rom. 3, 25 et 4, 6.
5) entant que nous sommes esleuz en Iesuchrist *omis*.
6) Ephes. 2, 8.
7) forme.
8) Rom. 6, 7. Col. 2, 33 (13?). Ps. 143, 2.

Estans munis de telle fiance nous invoquons Dieu au nom de son filz, lequel il nous a donné pour mediateur et advocat, et luy adressons hardyment noz prieres, ayant si bon acces et privé envers luy: ioint qu'il nous declaire que noz prieres luy seront sacrifice de bon odeur et qu'il nous commande d'avoir nostre [1]) refuge à luy par ce moyen [2]).

Nous croyons que l'ordre de l'Eglise que Iesuchrist a estably en son authorité, doibt estre tenu sacré et inviolable. Et pourtant que l'Eglise ne peut consister sinon qu'il y ait des Pasteurs qui ayent la charge d'enseigner. Lesquels on doibt honorer et escouter en reverence quant ils sont deuement appellez et exercent fidellement leur office. En quoy nous detestons tous fantastiques qui vouldroyent aneantir, en tant qu'en eux est, la predication de la parolle de Dieu [3]).

Nous croyons qu'il faut garder et entretenir l'unité de l'Eglise [4]), et que tous ceux qui s'en separent sont gens pervers qu'on doibt fuir comme pestes mortelles. Toutesfois nous pensons qu'il faut prudemment discerner quelle est la vraye Eglise, pource que plusieurs abusent faussement de ce tiltre. Nous disons doncques que c'est la compagnie des fidelles qui s'accordent à suivre la parolle de Dieu et la pure religion qui en depend, et profitent en icelle tout le cours de leur vie, croissans et se confermans en la crainte de Dieu, selon qu'ilz ont besoin de s'avancer et marcher tousiours plus oultre. Mesme quoy qu'ils s'efforcent, qu'il leur convient avoir incessamment leur recours à la remission de leurs pechez [5]).

Nous croyons que les sacremens sont conioíntz à la parolle pour plus ample confirmation, à fin de nous estre gages et mereaux de la grace de Dieu, et par ce moyen soulager et aider nostre foy à cause de l'infirmité et rudesse qui est en nous. Nous tenons aussy que la substance d'iceux est Iesuchrist: car estans separez de luy ils perdent toute vertu [6]).

Nous croions que le baptesme est le tesmoingnage de nostre adoption pource que là nous sommes entez [7]) au corps de Christ afin d'estre lavés et netoiez par son sang, et puis renouvellez en saincte vie par son esprit. Or combien que le baptesme soit sacrement de foy et de penitence, neanmoins puis que Dieu reçoit en son eglise les enfans avec les peres, nous disons que par l'authorité de Iesu-

1) nostre *omis*.
2) Rom. 8, 15. Gal. 4, 5.
3) Eph. 4, 11.
4) *Add.* et ex animo colendam.
5) Eph. 2, 2.
6) Rom. 4, 11. Eph. 5, 26.
7) entrez.

christ les petis enfans engendrez des fidelles doibvent estre baptisez [1]).

Nous confessons que la saincte Cene nous est tesmoingnage de lunité que nous avons avec Iesuchrist, daultant quil nest pas seulement une fois mort et ressuscité pour nous, mais aussi nous repaist vraiement et nourrit de sa chair et de son sang [2]), à ce que nous soions un avec luy et que sa vie nous soit commune. Or combien qu'il soit au ciel iusques à ce qu'il vienne pour iuger le monde, toutesfois nous croions par la vertu secrete et incomprehensible de son esprit qu'il nous nourrit et vivifie de la substance de son corps et de son sang. Nous tenons bien que cela se faict spirituellement, non pas pour mectre, au lieu de l'effect et verité, imagination ne pensée, mais d'aultant que ce mystere surmonte en sa haultesse la mesure de nostre sens et tout ordre de nature. Bref daultant qu'il est celeste ne peult estre apprehendé que par foy [3]).

Pource que nous croions, *ainsi que dit a esté* [4]), que tant en la cene qu'au baptesme Dieu nous donne reallement et accomplit par effect ce quil y figure, et pourtant nous conioingnons avec les signes la vraie possession et ioyssance de ce qui nous est là presenté, et par ainsi que tous ceulx qui apportent à la table sacrée de Iesuchrist une pure foy comme un vaisseau reçoivent vrayement ce que les signes testiffient, c'est que le corps et le sang de Iesuchrist ne servent pas moins de menger et de boire à lame que le pain et le vin au corps [5]).

1) Rom. 6, 4. Act. 2, 38. — *Après cet article on trouve une ligne ou barre dans la minute, avec cette note écrite de la main de Calvin:* Il fauldra inserer au blanc ces deux articles.
2) et de son sang *omis*.
3) 1. Cor. 10, 16. Act. 3, 21.
4) *Les mots soulignés ont été ajoutés par la main de Calvin. Ils manquent dans le texte latin, et les deux premiers aussi chez M. Bonnet.*
5) Ioann. 6, 51.

Nous [1]) croions que Dieu veult que le monde soit gouverné par loix et pollices afin quil y ait quelques brides pour reprimer les appetis desordonnez du monde et ainsi quil a establis les royaulmes et principaultez et tout ce qui appartient à lestat de iustice [2]) et en veult estre recognu autheur, afin qu'à cause de luy non seulement on endure que les superieurs dominent, mais aussi quon les honore et prise en toute reverence, les tenans pour ses lieutenans et officiers lesquelz il a commis pour exercer une charge legitime et saincte. Nous tenons doncques quil fault obeir [3]) à leurs loix et status, paier tributz impostz et aultres debvoirs et porter le ioug de subiection dune bonne volunté et franche, moiennant que lempire souverain de Dieu demeure en son entier [4]).

Voila, Sire, la somme de nostre foy sans aucun fard ne desguisement. Si nous n'avons desduict par le menu tous les poinctz et articles sur lesquelz on nous taxe, si est ce qu'on ne nous peult rien reprocher qui ne deppende de ce qui est icy contenu et vous le trouverez ainsi quant il vous plaira examiner le tout. Si nous nadherons à beaucoup de superstiсions, lesquelles sont du tout contraires à ce que nous avons cy dessus decleré, nous esperons que nostre excuse sera receue de vous comme raisonnable. Vous suppliant de rechef treshumblement, Sire, que comme bon pere et humain protecteur de voz obeyssans subiectz davoir pitié de ceulx qui ne cherchent que de servir simplement à Dieu en s'acquictant loiaulment de leur debvoir envers vous.

1) Il fauldra adiouster en la fin cest article. *Note de la main de Calvin.*
2) ordinem politicum.
3) *Add.* ex animo.
4) Rom. 13, 1. 1. Pet. 2, 13.

CONFESSION DES ESCHOLIERS.

Formulaire de confession de Foy,
que les escholiers auront à faire et soubscrire entre les mains du Recteur.

Ie proteste de vouloir suyvre et tenir la doctrine de foy telle qu'elle est contenue au Catechisme de ceste Eglise et de m'assubiectir aussi à la discipline laquelle y est establie, et de n'adherer ou consentir à nulles sectes qui soyent pour troubler la paix et union que Dieu a ici mise selon sa parolle.

Et à fin de mieulx specifier, et fermer la porte à tous subterfuges, Ie confesse qu'il y a un seul Dieu auquel il nous fault tenir, pour le servir, adorer, et y avoir nostre fiance et refuge. Et combien qu'il soyt d'une simple essence, toutesfois il ne laisse pas d'estre distingué en trois personnes. Et deteste toutes les heresies qui ont esté condamnees tant au premier concile de Nice, qu'au premier aussi d'Ephese, et en celuy de Chalcedone. Item tous les erreurs qui ont esté renouvelez par Servet et ses complices: me contentant de ceste simplicité, qu'en l'essence unique de Dieu il y a le Pere qui a engendré de toute eternité sa Parolle et a aussi tousiours eu son Esprit: et que chascune personne a tellement sa proprieté que la divinité demeure tousiours en son entier.

Ie confesse aussi que Dieu a creé non seulement le monde visible, à sçavoir le ciel et la terre et tout ce qui y est contenu, mais aussi les esprits invisibles: dont les uns ont persisté en son obeissance, et les autres de leur propre malice sont trebuchez en perdition: mais que la perseverance qui a esté es Anges est venue de l'election gratuite de Dieu qui a continué son amour et sa bonté envers eulx, en leur donnant fermeté immuable de persister tousiours en bien. Parquoy ie deteste l'erreur des Manicheens, qui ont imaginé que le diable estoit mauvais de nature, et mesme avoit son origine et principe de soymesme.

Ie confesse que Dieu a tellement creé le monde une fois qu'il en est tousiours gouverneur: tellement

Formula confessionis fidei
cui se adstringere tenentur omnes studiosi publicae scholae coram rectore.

Testor me amplecti ac retinere velle doctrinam fidei, ita ut est in huius ecclesiae catechismo comprehensa, et me subiicere disciplinae in hac ecclesia constitutae, neque adhaesurum aut assensurum ullis sectis quibus turbetur pax et concordia quam Deus hic stabilivit ex verbo suo.

Utque ea res expressius etiam significetur, et omnibus subterfugiis aditus praecludatur, confiteor unum esse Deum in quo nos acquiescere oportet, ut eum colamus et adoremus, et in eo uno spem omnem nostram collocemus. Quamvis autem is unius et simplicis sit essentiae, distinctus est nihilominus in tres personas. Quo fit ut detester omnes haereses damnatas prima synodo Nicena, itemque Ephesina et Chalcedonensi, una cum omnibus erroribus a Serveto et ipsius asseclis renovatis. Nam in hac simplicitate acquiesco, in unica Dei essentia esse patrem qui ab aeterno genuit verbum suum, et suum spiritum semper in sese habuit: et singulas istas personas ita habere sua idiomata peculiaria, ut deitas integra semper maneat.

Item confiteor Deum creasse non tantum hunc mundum visibilem, id est coelum et terram et quidquid eis continetur, sed etiam spiritus invisibiles: quorum alii in Dei obedientia perstiterunt, alii suapte malitia in exitium sunt praecipitati. Quod autem illi perseverarint, agnosco deberi gratuitae Dei electioni, qui perrexit eos diligere et sua bonitate complecti, hoc illis largiendo ut firmi ac constantes permanerent. Ac proinde exsecror errorem Manichaeorum, qui imaginati sunt diabolum natura malum esse et originem ac principium a se ipso ducere.

Confiteor Deum ita semel creasse mundum ut sit perpetuus eius gubernator: adeo ut nihil fieri

que rien ne se fait et ne peut advenir que par son conseil et providence. Et quoy que le diable et les reprouvez machinent de mettre tout en confusion, mesme que les fideles, par les fautes qu'ils commettent, pervertissent l'ordre de droicture, toutesfois que Dieu, ayant la superiorité souveraine par dessus, convertit le mal en bien, et quoy qu'il en soit qu'il dispose tout et conduit d'une bride secrette et d'une façon admirable, qu'il nous fault adorer en toute humilité, pource que nous ne la comprenons point.

Ie confesse aussi que l'homme a esté creé à l'image de Dieu en pleine integrité de son esprit, volonté, et toutes les parties, facultez et sens de son ame: que toute la corruption et les vices qui sont en nous, sont procedez de ce qu'Adam nostre pere s'est aliené de Dieu, par sa rebellion: et en delaissant la source de vie et de tous biens s'est asservi à toute misere. Ainsi que nous naissons en peché originel, et sommes tous maudicts de Dieu et damnez des le ventre de la mere, non pas seulement par la faulte d'aultruy, mais à cause de la malice qui est en nous, encores qu'elle n'y apparoisse point.

Ie confesse aussi que le peché originel emporte aveuglement d'esprit et perversité de coeur, tellement que nous sommes despouillez de tout ce qui appartient à la vie celeste, et mesme que tous les dons naturels sont depravez et souillez en nous: qui est cause que nous ne sçaurions avoir nulle bonne pensee ne mouvement à bien faire. Et deteste ceulx qui nous attribuent quelque franc arbitre pour aspirer à bien, pour nous preparer à estre en la grace de Dieu, ou cooperer comme de nousmesmes à la vertu qui nous est donnee par le sainct Esprit.

Ie confesse aussi que par la bonté inestimable de Dieu Iesus Christ nous a esté donné pour remede, à fin de nous ramener de mort à vie, et restaurer ce qui estoit decheu en Adam: et que pour ce faire, luy qui estoit la sagesse eternelle de Dieu son pere et d'une mesme essence, a vestu nostre chair, tellement qu'il a esté faict Dieu et homme en une seule personne. Sur quoy ie deteste toutes les heresies contrevenantes à ce principe, comme de Marcion, Manichee, Nestoire, Eutyche et leurs semblables. Item les resveries que Servet et Schuenfeld ont voulu remettre au dessus.

Quant au moyen de nostre salut, ie confesse que Iesus Christ en sa mort et en sa resurrection a parfaict et accompli tout ce qui estoit requis à effacer nos offenses, à fin de nous reconcilier à Dieu son pere: et qu'il a surmonté la mort et le diable, à fin que nous iouissions du fruict de sa victoire: et aussi qu'il a receu le sainct Esprit en toute plenitude, à fin d'en distribuer à chascun des siens selon la mesure que bon luy semble.

aut evenire possit absque eius consilio ac providentia. Et quamvis Satan ac reprobi moliantur rerum omnium confusionem, ipsique adeo fideles suis peccatis rectum ordinem pervertant, Deum tamen agnosco, ut supremum omnium principem ac dominum, mala convertere in bonum: omnia denique velut habenis quibusdam secretis regere, et admirabili quadam ratione moderari, quam nos oportet cum omni animi submissione adorare, quoniam mente illam complecti non possumus.

Confiteor hominem conditum fuisse ad imaginem Dei, id est, praeditum plena integritate spiritus, voluntatis omniumque animae partium, facultatum ac sensuum: omnem autem nostram corruptionem et vitia quibus laboramus inde profluxisse quod Adam, communis omnium hominum pater, sua rebellione sese a Deo alienavit, et vitae bonorumque omnium fonte derelicto sese omnibus miseriis obnoxium fecit. Quo fit ut singuli nascamur originis peccato infecti, et ab ipso matris utero a Deo maledicti ac damnati, non propter alienum delictum duntaxat, sed propter improbitatem quae intra nos est tum quoque quum non apparet.

Confiteor originis peccato comprehendi mentis caecitatem et cordis perversitatem, adeo ut penitus spoliati ac destituti simus iis quae ad vitam aeternam spectant, ipsaque adeo naturalia dona omnia sint in nobis depravata et contaminata. Quo fit ut nulla ad bene agendum cogitatione penitus moveamur. Itaque detestor eos qui nobis aliquid liberi arbitrii attribuunt, quo nos ipsos praeparemus ad recipiendam Dei gratiam, aut tanquam ex nobis cooperemur virtuti quae nobis donatur a spiritu sancto.

Confiteor Iesum Christum datum esse nobis infinita Dei bonitate, quo remedio revocemur a morte in vitam, et recipiamus quidquid in Adamo nobis deperiit. Ac proinde eum qui est sapientia aeterna Dei patris, et unius cum eo essentiae, induisse nostram carnem, ita ut sit Deus et homo in una persona. Idcirco detestor omnes haereses huic principio contrarias, puta Marcionis, Manetis, Nestorii, Eutychetis, et similium, una cum deliriis quae Servetus et Schuenfeldius voluerunt instaurare.

Quod attinet ad rationem adipiscendae salutis, confiteor Iesum Christum sua morte ac resurrectione cumulatissime perfecisse quidquid ad delendas nostras offensas requirebatur, ut nos Deo patri reconciliaret: et mortem ac Satanam superasse, ut ipsius victoriae fructum percipiamus: denique spiritum sanctum absque mensura accepisse, ut cuique ex suis ex eo largiatur ea mensura qua ipsi libuit.

Ie confesse donc que toute nostre iustice, par laquelle nous sommes aggreables à Dieu, et en laquelle il nous fault du tout reposer, gist en la remission des pechez, laquelle il nous a acquise au lavement que nous avons en son sang, et au sacrifice unicque par lequel il a appaisé l'ire de Dieu envers nous. Et tien pour une presomption detestable que les hommes s'attribuent aucun merite, pour y mettre une seule goutte de la fiance de leur salut.

Ie confesse cependant que Iesus Christ non seulement nous iustifie, en couvrant toutes nos faultes et iniquitez, mais nous renouvelle aussi par son Esprit: et que ces deux choses sont inseparables, d'obtenir pardon de nos pechez, et d'estre reformez en saincte vie. Mais pource que, iusqu'à ce que nous sortions du monde, il demeure tousiours beaucoup de povretez et vices en nousmesmes (tellement que toutes les bonnes oeuvres, que nous faisons par l'aide du S. Esprit, sont entachees de quelque macule) il nous fault tousiours avoir nostre refuge à la iustice gratuite procedante de l'obeissance que Iesus Christ a rendue pour nous, d'autant que nous sommes acceptez en son nom, et que Dieu ne nous impute point nos pechez.

Ie confesse que nous sommes faicts participans de Iesus Christ et de tous ses biens par la foy de l'Evangile, quand nous sommes asseurez d'une droicte certitude des promesses qui sont là contenues. Et pource que cela surmonte toutes nos facultez, que nous ne la pouvons avoir sinon par l'Esprit de Dieu: mesme que c'est un don special, qui n'est communiqué sinon aux esleus, qui ont esté predestinez devant la creation du monde à l'heritage de salut, sans aucun esgard de leur dignité ne vertu.

Ie confesse aussi que nous sommes iustifiez par la foy, entant que nous acceptons Iesus Christ, qui nous est donné du Pere pour mediateur, et sommes fondez sur les promesses de l'Evangile, par lesquelles Dieu nous testifie qu'il nous tient et advoue comme ses enfans, pour iustes et purs de toute macule, entant que nos pechez sont effacez par le sang de son fils. Sur quoy ie deteste les resveries de ceulx qui veulent faire à croire que la iustice essentielle de Dieu est en nous, ne se contentans point de l'acceptation gratuite, à la quelle seule l'Escripture nous commande de nous arrester.

Ie confesse que la foy nous donne ouverture et acces pour invoquer Dieu: et que nous le debvons invoquer avec certitude d'estre exaucez, selon qu'il nous a promis: et que cest honneur luy doibt estre reservé à luy seul, comme le sacrifice souverain par lequel nous declarons que nous tenons tout de luy. Et combien que nous ne soyons pas dignes de nous presenter devant sa maiesté, toutesfois

Itaque confiteor omnem nostram iustitiam qua sumus Deo grati, et in qua una oportet nos prorsus acquiescere, positam esse in peccatorum remissione, quam ipse nobis acquisivit, nos abluendo sanguine suo, et per unicum illud sacrificium quo iram Dei in nos commotam pacavit. Et intolerandam eorum superbiam esse dico qui sibi vel tantillum meriti tribuunt, in quo vel guttula spei salutis resideat.

Interim tamen agnosco, Iesum Christum non modo nos iustificare, tectis omnibus nostris delictis et peccatis, sed etiam suo spiritu nos sanctificare: adeo ut haec duo (nempe obtinere gratuitam remissionem peccatorum et formari ad sanctam vitam) a se mutuo divelli et separari non possint. Quoniam tamen, quoadusque excedamus ex hoc mundo, multae sordes et plurima vitia semper in nobis remanent (quo fit ut aliqua labe infecta sint quaecunque bona opera edimus spiritus sancti virtute) idcirco nobis semper est perfugiendum ad gratuitam illam iustitiam, promanantem ex obedientia quam nostro nomine praestitit Iesus Christus, quoniam in nomine ipsius accepti sumus, et nostra peccata Deus nobis non imputat.

Confiteor nos fieri participes Iesu Christi et omnium bonorum ipsius per fidem quam habemus evangelio, quum videlicet vere ac certo persuasi sumus promissiones in eo comprehensas ad nos pertinere. Quoniam autem ea res superat omnem nostram facultatem, idcirco agnosco fidem nobis non aliter obtingere quam per spiritum Dei, atque adeo donum esse peculiare quod datur solis electis, quos nimirum Deus ante conditum mundum, nulla dignitatis aut ullius ipsorum virtutis habita ratione, gratis ad haereditatem salutis praedestinavit.

Confiteor nos iustificari per fidem, quatenus per eam apprehendimus Iesum Christum mediatorem nobis datum a patre, et innitimur promissionibus evangelii, quibus testatur Deus nos a se haberi pro iustis et puris ab omni macula, eo quod nostra peccata deleta sint sanguine filii ipsius. Itaque detestor deliria eorum qui nituntur persuadere iustitiam essentialem Dei esse in nobis, et quibus non satisfacit gratuita imputatio, in qua una iubet scriptura ut acquiescamus.

Confiteor fidem nobis patefacere aditum ad Dei invocationem (quem etiam precari debeamus cum certa fiducia fore ut nos exaudiat, sicut nobis est pollicitus) eumque honorem ei uni deberi, ut primarium sacrificium quo declaramus nos ei accepta omnia referre. Quamvis autem plane indigni simus qui nos sistamus coram eius maiestate, tamen si Iesum Christum habemus pro mediatore et advocato,

qu'ayans Iesus Christ pour mediateur et advocat, nous avons bien de quoy nous contenter. Sur quoy ie deteste la superstition qui a esté controuvee de s'adresser aux saincts et aux sainctes à fin de les avoir pour patrons qui intercedent envers Dieu.

Ie confesse que tant la reigle de bien vivre que l'instruction de la foy sont contenues en l'Escripture saincte, voire en toute perfection, tellement qu'il n'est licite de rien adiouster ne diminuer. Sur quoy ie deteste tout ce que les hommes ont dressé de leur invention propre, tant pour en faire articles de foy que pour obliger les consciences à leurs loix et statuts. Et en general ie reiette toutes les façons de faire qu'on a introduictes pour le service de Dieu sans l'authorité de sa parolle, comme sont toutes les ceremonies de la Papauté. Et deteste tout le ioug tyrannique dont les povres ames ont esté oppressees: comme est la loy de se confesser, la defense du mariage, et choses semblables.

Ie confesse que l'Eglise doibt estre gouvernee par les Pasteurs qui ont la charge d'annoncer la parolle de Dieu, et administrer les Sacremens: et que nul ne s'y doibt ingerer de soy mesme sans election legitime, pour eviter confusion: et que si ceulx qui sont appelez à ceste charge ne l'exercent fidelement, ils en doibvent estre deposez: et que toute leur puissance et superiorité est de conduire ceulx qui leur sont commis par la parolle de Dieu, tellement que Iesus Christ demeure tousiours souverain Pasteur et seul maistre de son Eglise, et qu'on n'escoute que sa voix. Sur quoy ie deteste tout l'estat de la Papauté qu'ilz appellent hierarchie, comme une confusion infernale establie en despit de Dieu, et en moquerie et opprobre de la Chrestienté.

Ie confesse qu'oultre la predication, à cause de nostre rudesse et infirmité, nous avons besoing des Sacremens, comme de seaux, qui soyent pour ratifier les promesses de Dieu en nos coeurs: et qu'il y en a deux qui nous ont esté ordonnez de Iesus Christ, à sçavoir le Baptesme et la Cene, et non plus: le premier pour nous donner entree en l'Eglise, le second pour nous y entretenir. Et reiecte les cinq Sacremens que les Papistes ont forgé de leur teste.

Et combien que les Sacremens nous soyent arres pour nous asseurer de la grace de Dieu: toutesfois ie confesse qu'ils nous seroyent inutiles, sinon d'autant que le sainct Esprit les fait valoir comme instrumens, à fin que nostre fiance ne soit nullement distraicte de Dieu pour s'amuser aux creatures. Et mesme ie confesse que les Sacremens sont depravez et corrompus quand on ne les rapporte point à ce but de cercher en Iesus Christ tout ce qui appartient à nostre salut, et qu'on les applique à autre usage que d'avoir nostre foy du tout arrestee en luy. Et d'autant que la promesse d'adoption s'estend à la race des fideles, ie confesse que les petis enfans

nihil est amplius a nobis requirendum. Quo fit ut abominer superstitionem, quam nonnulli excogitarunt, accedendi ad sanctos et sanctas, quasi patronos pro nobis apud Deum futuros.

Confiteor tum universam bene vivendi regulam, tum etiam fidei instructionem plenissime tradi in sacra scriptura, cui sit nefas quidquam adiicere vel detrahere. Itaque detestor quidquid homines excogitarunt ut pro articulis fidei obtruderent, et conscientias suis legibus et statutis adstringerent. Atque adeo in genere repudio quidquid absque autoritate verbi Dei introductum est pro Dei cultu, cuiusmodi sunt omnes caeremoniae papisticae. Denique detestor tyrannicum illud iugum quo sunt oppressae miserae conscientiae, veluti legem de confessione auriculari, de caelibatu, et alia eiusmodi.

Confiteor oportere ecclesiam gubernari à pastoribus quibus commissum est munus praedicandi verbi Dei et administrandorum sacramentorum: nec cuiquam licere hoc munus pro suo arbitrio usurpare, absque legitima electione, ut confusio vitetur. Quod si qui ad hoc onus vocati, non satis fideles se praestent in eo sustinendo, exauctorandos esse. Est autem omnis eorum potestas posita in eo ut ex verbo Dei regant populum ipsis commissum, ita ut Iesus Christus semper maneat supremus pastor, et solus ecclesiae suae dominus, et eius unius vox audiatur. Itaque papisticam illam hierarchiam, quam vocant, exsecror ut diabolicam confusionem, idcirco stabilitam ut Deus ipse despiciatur, et christiana religio ludibriis et opprobriis sit exposita.

Confiteor imbecillitatem nostram requirere ut ad praedicationem verbi adiiciantur sacramenta, tanquam sigilla quibus promissiones Dei in cordibus nostris obsignentur: et duo eiusmodi sacramenta a Christo esse ordinata, nempe baptismum et coenam Domini: ac prius quidem, ut nobis patefaciat aditum in ecclesiam Dei, alterum vero, ut in ea nos retineat. Quinque vero illa sacramenta a papistis excogitata, et in ipsorum cerebro primum nata, repudio.

Quamvis autem sacramenta sint nobis pro arrhabone, quo reddamur securi de promissionibus Dei, tamen agnosco illa fore nobis inutilia, nisi spiritus sanctus illa in nobis redderet efficacia, tanquam instrumenta: ne fiducia nostra creaturis intenta a Deo seiungatur. Quin etiam confiteor sacramenta depravari et perverti, quum ad eum scopum non referuntur ut in Christo quaeramus quidquid ad nostram salutem requiritur, et quoties ad alium usum accommodantur quam ut omnem nostram fidem penitus in eo defigamus. Praeterea, quoniam adoptionis promissio ad posteritatem usque fidelium porrigitur, agnosco oportere fidelium infantes in eccle-

doibvent estre receus en l'Eglise par le Baptesme, et deteste sur cela l'erreur des Anabaptistes.

Quant à la Cene ie confesse que ce nous est un tesmoignage de l'unité que nous avons avec Iesus Christ: d'autant qu'il n'est pas seulement une fois mort et resuscité pour nous, mais aussi nous repaist vrayement et nourrit de sa chair et de son sang, à ce que nous soyons un avec luy, et que sa vie nous soit commune. Combien qu'il soit au ciel iusques à ce qu'il vienne pour iuger le monde, toutesfois ie croy que par la vertu secrette et incomprehensible de son esprit il vivifie nos ames de la substance de son corps et de son sang.

Et en general ie confesse que tant en la Cene qu'au Baptesme Dieu nous donne realement et accomplit par effect ce qu'il y figure: mais que pour obtenir un tel bien, il nous fault conioindre la parolle avec les signes. Sur quoy ie detesto l'abus et corruption de la Papauté, d'avoir osté le principal des sacremens, à sçavoir la doctrine, pour nous enseigner du vray usage et du fruict qui en procede, et en avoir faict comme des charmes et sorceleries.

Aussi ie confesse que l'eau estant un element caduque ne laisse pas de nous testifier en verité au Baptesme la vraye presence du sang de Iesus Christ et de son Esprit: et qu'en la Cene le pain et le vin nous sont vrays gages et infallibles que nous sommes nourris spirituellement du corps et du sang de Iesus Christ. Et ainsi ie conioins avec les signes la possession et iouissance de ce qui nous y est presenté.

Et d'autant que la saincte Cene, selon qu'elle a esté establie de Iesus Christ, nous est un thresor inestimable et sacré, tant plus ie deteste, comme un sacrilege insupportable, ceste maudicte abomination de Messe, laquelle ne sert qu'à renverser tout ce que Iesus Christ nous a laissé: tant en ce qu'on en fait un sacrifice pour les vivans et pour les morts, qu'en tout le reste qui contrevient à la pure institution du sacrement de la Cene.

Ie confesse que Dieu veult que le monde soit gouverné par loix et police, à fin qu'il y ait quelques brides pour reprimer les appetits desordonnez des hommes. Ainsi qu'il a establi les royaumes, principautez et seigneuries, et tout ce qui appartient à l'estat de iustice: et en veult estre recognu autheur, à fin qu'à cause de luy non seulement on endure que les superieurs dominent, mais aussi qu'on les honnore et prise en toute reverence, les tenant pour ses lieutenans et officiers, lesquelz il a commis pour exercer une charge legitime et saincte. Pourtant qu'il fault obeir à leurs loix et statuts, payer tributs et imposts, et autres debvoirs, et porter le ioug de subiection d'une bonne volonté et franche: moyennant que l'empire souverain de Dieu demeure en son entier.

siam recipi per baptismum, et in ea re detestor Anabaptistarum furores.

Quantum attinet ad coenam Domini, confiteor eam esse testimonium nostrae cum Christo unionis: quoniam non tantum mortuus est semel et resurrexit pro nobis, sed etiam nos vere pascit et nutrit sua carne et sanguine, ut simus unum cum eo, et eius vita sit nobis communis. Quamvis enim sit in coelis tantisper dum veniat iudicaturus orbem terrarum, credo tamen eum arcana et incomprehensibili sui spiritus virtute fretum, vivificare animas nostras substantia corporis et sanguinis sui.

In genere autem confiteor Deum tam in coena quam in baptismo nobis re ipsa et efficaciter donare quidquid in eis figurat: sed ad tanti boni perceptionem requiri ut verbum cum signis coniungamus. Qua in re detestor papistarum abusum ac perversionem, qui ex sacramentis sustulerunt quod praecipuum erat, nempe doctrinam quae nos doceat verum usum et fructum inde promanantem, eaque in magicas praestigias commutarunt.

Item confiteor, aquam, licet caducum sit elementum, tamen nobis in baptismo vere testificari veram sanguinis Iesu Christi et spiritus ipsius praesentiam: et in coena Domini panem et vinum nobis esse vera et minime fallacia pignora, nos spiritualiter nutriri Christi corpore et sanguine. Et ita coniungo cum signis possessionem ac fruitionem ipsam eius quod nobis ibi offertur.

Item quum sacra coena, qualis est instituta a Iesu Christo, sit nobis sacer thesaurus infiniti pretii, detestor, ut intolerandum sacrilegium, exsecrandam illam abominationem missae, ad hoc unum utilem ut quidquid nobis Christus reliquit evertatur: tum in eo quod dicitur esse sacrificium pro vivis et mortuis, tum vero etiam in reliquis omnibus, quae ex diametro repugnant puritati sacramenti coenae Domini.

Confiteor Deum velle orbem terrarum regi legibus ac politia, ut non desint habenae quibus effraenes hominum motus coerceantur: eamque ob causam regna, principatus ac dominationes constituisse, et quidquid ad civilem iurisdictionem spectat. Quarum rerum vult autor haberi, ut propter eum non tantum feratur illorum imperium, sed etiam eos revereamur et honoremus ut Dei vicarios, et ministros ab eo constitutos, ut legitimo et sancto munere fungantur. Ideoque etiam agnosco aequum esse ut eorum legibus et statutis pareamus, tributa et vectigalia caeteraque eiusmodi persolvamus, denique ut ultro ac libenter iugum subiectionis feramus: hac tamen cum exceptione, ut Deo summo principi suum imperium integrum et illibatum maneat.

CONFESSION DE FOI DES EGLISES DE FRANCE.[1]

LES POVRES FIDELES QUI SONT INIUSTEMENT DIFFAMEZ ET AFFLIGEZ PAR LE ROYAUME DE FRANCE A CAUSE QU'ILS DESIRENT DE SERVIR PUREMENT A DIEU, SANS SE POLLUER AUX SUPERSTITIONS DE LA PAPAUTÉ, A TOUS CEUX QUI LEUR VOUDRONT PRESTER AUDIENCE.

Combien que nous scachions et que desia de long temps nous ayons eu les oreilles tant et plus batues des blasmes qui nous sont mis sus par nos ennemis et trottent en leurs bouches pour nous diffamer par tout: toutesfois pource que d'autre costé nous sommes advertis que nostre condition est telle, de cheminer par opprobres, et estre calumniez en bien faisant, et que Dieu par ce moyen veut exercer nostre patience, s'il n'estoit question que de nostre honneur et reputation, nous aimerions mieux nous taire et souffrir paisiblement toutes les iniures du monde, que d'entrer en nulle defense. Attendu mesme qu'il nous est bon et utile d'estre sollicitez par la malice et ingratitude des hommes, à regarder en haut, où nostre salaire nous est assuré. Et de faict, nous n'ignorons pas que Dieu a imposé ceste loy à son Eglise pour tous temps, c'est que ceux qui esperent en luy, non seulement soyent molestez, mais aussi condamnez avec ignominie: et ne sommes pas meilleurs que les Apostres, qui ont esté tenus comme les superfluitez et ordures du monde. Parquoy c'est bien raison que nous baissions la teste, pour nous confermer à leur exemple. Qui plus est, puis que les Peres sous la Loy ont desia commencé de porter les vituperes de Iesus Christ devant qu'il eust esté crucifié, comme l'Apostre en propose le miroir en Moyse, il ne nous faut pas estre si delicats que nous ne soyons prests d'estre configurez à celuy qui s'estant aneanti pour nous, est ressuscité en gloire afin de nous monstrer en sa personne que tout ce que nous endurerons pour le tesmoignage de son Evangile nous sera converti en ioye felicité et triumphe. Parquoy suyvant l'admonition qui nous est donnee, nous serons tousiours prests e[illegible]d contens d'estre reiettez avec nostre maistre de la com[illegible] pagnie des hommes, moyennant que nous soyons ap[illegible]p prouvez de celuy qui est le seul Iuge competant. Nou[illegible]us avons, Dieu merci, practiqué iusqu'yci, combien [illegible] il est meilleur de dire avec Isaie que nostre garent e[illegible]est au ciel, et sur cela despiter avec S. Paul tous le[illegible]les iugemens pervers de la terre, que de nous souci[illegible]ier beaucoup, ou estre esbranlez par les bruits qui couren[illegible]nt: comme nous avons monstré iusqu'yci que nous estion[illegible]ns endurcis à telle patience. Mais puis qu'il nous [illegible] est commandé de procurer le bien, non seulement deva[illegible]ant Dieu mais aussi devant les hommes, et que iusqu'[illegible]yci nous avons experimenté, tant qu'il a esté possible, si la rage venimeuse des ennemis de la verité se po[illegible]urroit appaiser, et que chacun voit qu'il n'y a ne fin ne mesure, nous avons esté contraints par extre[illegible]me necessité de mettre en avant nos excuses pour n[illegible]ous purger envers ceux qui seroyent capables de les r[illegible]cevoir. Quant à ceux qui forgent chacun iour de n[illegible]ouveau fausses detractions afin de nous abysmer, et qui pour l'inimitié qu'ils portent à la parole de Dieu s'efforcent de mesdire à tors et à travers, pource qu'il n'y a nul espoir d'y rien gaigner, il nous les faut laisser pour tels qu'ils sont, sinon pour leur clorre la bouche, en redarguant leurs mensonges. Il y en a mesme d'autres lesquels il nous convient mespriser: asçavoir qui font semblant de les croire combien qu'ils soyent assez advertis du contraire. Car telles gens ne sont pas dignes qu'on s'empesche de les contenter, ny mesmes qu'on ait esgard à eux: veu qu'estans empunaisis en leurs ydolatries, non seulement s'y plaisent et y veulent croupir avec une malice obstine mais aussi sont bien aises de nous ouir degrade afin d'avoir quelque couverture de leur impieté.

1) Pour les détails historiques et littéraires nous renvoyons aux Prolégomènes.

Or il y a deux especes de gens qui nous hayssent à credit, ou nous tienent suspects, ou sont degoustez de nous, lesquels nous desirons et pretendons d'appaiser, moyennant qu'il leur plaise nous escouter. Les premiers seront les plus difficiles à recevoir raison et verité en payement: à sçavoir ceux qui pour crainte de endurer fascherie ou dommage, appetent de nager entre deux eaux, et se contrefont pour complaire au monde. Car combien qu'ils ne soyent pas envenimez de haine contre nous, si est-ce qu'ils ne sont point marris d'ouir qu'on nous taxe en cecy et en cela: mesme hument volontiers les calumnies qu'on nous impose, et sont trop enclins à y adiouster foy. Neantmoins encores pensons-nous que plusieurs de ce nombre nous ayans entendus seront satisfaits, et pour le moins despouilleront les opinions mauvaises et sinistres qu'ils avoyent conceues contre nous. Les seconds sont ou du tout ignorans ou encore fort debiles, lesquels sont trop credules en leur simplicité, en sorte que sans discretion et par inadvertance, ils nous condamneront souvent à la volee sur quelque rapport frivole et controuvé qu'ils auront ouy. Nous prions donc les uns et les autres ensemble de ne point precipiter ainsi leur iugement pour condamner les hommes, et les faits qui leur sont incognus. Car quand tout est dit, en nous faisant tort, ils se font plus grand dommage, en ce qu'ils ne se donnent point garde de l'astuce du diable qui tasche et machine par tels scandales de les desbaucher et les esgarer du bon chemin, leur rendant la Parole de Dieu odieuse, en laquelle seule gist leur salut.

Nous voulons bien aussi protester que nostre intention et desir est que nostre cause soit entendue de tout le monde. Car comme nous cheminons en droiture et integrité de conscience devant Dieu et devant ses Anges, aussi n'avons nous point honte que toutes creatures cognoissent quels nous sommes. Parquoy nous prions ceux ausquels nous sommes estranges, de ne point desdaigner lire nostre presente excuse. Car combien que nous soyons eslongnez de longue distance de pays, le nom de Chrestienté, quand il n'est point pretendu à fausses enseignes, doit bien estre un lien suffisant pour conioindre ceux qui semblent estre fort separez. Sur tout nous requerons que nul ne soit preoccupé pour nous mespriser, sous ombre qu'on nous voit estre vilipendez et foullez aux pieds. Car beaucoup pensent qu'il n'est pas besoing de se plus enquerir de ceux qui sont descriez comme trespassez. Or nous prions toutes gens craignons Dieu, et qui ont quelque goutte d'humanité, de se bien souvenir que David, en benissant ceux qui iugent equitablement du povre en son affliction, maudit à l'opposite ceux qui s'accorderont à condamner les innocens: comme de faict ils sont cruels en leur temerité, veu que ce qui les devroit induire à pitié et compassion, les rend plus hardis à opprimer ceux qu'on tourmente iniquement, et aggraver le fardeau qui desia estoit par trop pesant.

Les crimes dont on nous accuse sont comprins en somme en deux articles. Le premier est que nous tenons fausse doctrine et contraire à la Foy Catholique, que tous vrais Chrestiens doyvent suyvre. Sur cela nous sommes appellez heretiques à pleine bouche. Si ainsi est ou non, nous en laisserons à iuger par la confession qui sera icy adioustee. Vray est que nous n'adherons pas à beaucoup d'erreurs, qui ont la vogue quasi par tout, et par ainsi nous n'avons pas le monde universel de nostre costé. Mais il n'y a homme de si petit iugement, moyennant qu'il vueille ouvrir les yeux, qui ne cognoisse toute la religion Chrestienne estre abastardie, d'autant qu'il n'y a nulle pureté de doctrine, que tout est farci d'abus, que le service de Dieu est vileinement perverti: brief que la Papauté est un tel meslinge de superstitions, tromperies, fallaces et illusions de Satan, que la confusion de Babylone ne fut iamais si grande. D'en faire longue deduction, il ne seroit pas opportun, pource qu'il seroit besoin d'un grand volume. Or nous n'avons entreprins sinon de proposer simplement quelle est nostre foy, selon laquelle nous adorons et invoquons le Dieu vivant, au nom de son Fils unique, nostre Sauveur et Redempteur. Parquoy ce nous sera assez d'avoir à present testifié qu'on nous fait grand tort en nous grevant de ceste calumnie, que nous ayons forgé quelque nouvelle secte: veu que nous accordons avec l'Eglise ancienne, laquelle s'est tenue à la Loy et à l'Evangile: comme c'est de ceste seule source que nous devons puiser tout ce qui appartient à nostre salut. Dequoy chacun pourra iuger par nostre confession, en laquelle il n'y a rien de fardé et où nous n'avons usé de nul artifice, mais avons declaré de bouche devant les hommes ce que nous croyons de coeur devant Dieu, voire pour y vivre constamment et mourir par sa grace.

On nous reproche en second lieu que nous sommes schismatiques, pource que nous ne frequentons pas les synagogues papales, mais plustost les fuyons, et nous en tenons separez, et cependant nous nous assemblons par petites compagnies pour invoquer le nom de Dieu, nous edifier en sa crainte, et en la foy de l'Evangile de nostre Seigneur Iesus Christ, et nous confermer en tout bien par sainctes exhortations, adioustant aussi l'usage de la saincte Cene, tel qu'il a esté institué par le Fils de Dieu, qui en est le seul autheur. Or combien qu'il semble de prime face à ceux qui trouvent à redire en cela, qu'ils ont fort bonne et iuste raison, si nous sera-il aisé de monstrer en brief combien leurs fondemens sont vains et frivoles. Ils veulent que nous frequentions les temples pour assister à la Messe et communiquer à ce qu'ils appellent le service de Dieu. Il faut voir qu'emporte cela. C'est d'approuver toutes les ceremonies qui s'y font

lesquelles sont aussi repugnantes à la parole de Dieu comme est le feu à l'eau. Vray est que ce traicté ne porte pas d'en faire plus longue preuve: mais par tout où on nous voudra donner audience, nous ferons toucher au doigt que les plus grandes devotions qui sont en la Papauté sont autant de sacrileges abominables, ausquels nous ne pouvons consentir sans nous profaner et deroguer à l'honneur de Dieu. Le principal de toute la saincteté des Papistes est en la Messe: toutesfois si on fait comparaison d'icelle avec la saincte Cene de nostre Seigneur Iesus Christ, on trouvera que le diable n'eust sceu dresser une plus grande contrarieté, ny plus enorme. Mais sans entrer en plus haute question ne dispute, nous disons en un mot, quand il nous est commandé de fuir l'idolatrie, et de nous garder impollus corps et ame, qu'il nous est par cela estroitement defendu d'approuver par nostre presence les meslinges par lesquels le service de Dieu est corrompu. Si on nous demande quels ils sont, et pourquoy nous les detestons ainsi, nous sommes prests de les deschiffrer par le menu. Quand nous sommes forclos et deboutez de preuve, quelle humanité ou raison est-ce d'assoir condamnation là dessus? Ce nous est donc un poinct resolu que pour estre conioints en vraye chasteté spirituelle à nostre Seigneur Iesus Christ, il nous est necessaire d'estre eslongnez de telles pollutions. Car quoy que plusieurs se couvrent de vains subterfuges, ou se dispensent, malheur sur ceux qui feront semblant de consentir au mal, sur tout quand il est question de servir à Dieu et confesser son sainct Nom, qui est une chose trop precieuse pour en faire entre nous si petit conte. Voila ce qui nous contraint de nous abstenir des superstitions Papales, c'est qu'elles souillent et infectent tous ceux qui s'y meslent.

Si on replique là dessus qu'il ne nous est pas licite pourtant de nous assembler en privé et dresser Eglise à part, l'excuse en est bien aisee. Le peuple de Dieu captif en Babylone se plaignoit de ne pouvoir chanter les cantiques du Seigneur en terre estrange. Mais c'estoit du temps qu'il n'y avoit que un seul lieu où il fust permis de sacrifier à Dieu. Auiourdhuy la condition des fideles est diverse, leur estant permis de lever par tout les mains au ciel. Ainsi, quand ils ont moien de s'assembler pour prier Dieu d'un commun accord et comme d'une bouche, ils ne le doyvent pas mespriser, et ne peuvent sans ingratitude, se mettans en danger de s'aliener de la foy. Tous n'ont pas ceste commodité: car beaucoup sont dispersez çà et là, estans solitaires parmy les desers, ausquels il ne reste autre chose que gemir en leurs coeurs: mais ceux ausquels Dieu fait ce bien de leur donner compagnie, en laquelle ils le reclament et soyent enseignez par sa Parole, sont obligez d'accepter une telle aide, s'ils ne veulent à leur escient esteindre la clarté qui se presente. Car ce n'est pas en vain que Dieu a establi cest ordre entre ses enfans, que de iour en iour ils mettent peine de s'avancer au chemin de salut par bonnes et sainctes instructions, et qu'ils incitent les uns les autres. Ainsi, puis que ce n'est pas à nous de changer l'estat public, ne de purger les temples des ordures dont ils sont farcis, et mettre bas ou abolir les idolatries qui ont la vogue, c'est pour le moins de nous recueillir en lieu privé, sans faire esmotion ne trouble, afin de recevoir là pasture de vie dont nous sommes privez par ceux qui se disent Prelats, et de prier Dieu paisiblement, et nous fortifier en la doctrine de l'Evangile par l'usage de la saincte Cene. En ce faisant, nous n'attentons rien dont nous puissions estre suspects de sedition, et les plus malins n'ont nulle couleur de nous mettre sus autre crime, sinon que ce n'est pas à nous d'avoir ou dresser Eglise à part. Mais l'excuse que nous avons amenee nous semble assez peremptoire: c'est qu'estans affamez en nos ames nous cherchons de les nourrir, et que ne pouvans iouir de la verité en public, nous taschons de l'ouir en maisons privees. D'avantage, que cognoissans nostre rudesse et debilité, de peur d'estre refroidis, et de faillir en la fin du tout, nous appliquons à nostre usage les moyens que Dieu nous donne, asçavoir la predication de sa Parole et les Sacremens. Car comme il n[illegible] faut souffrir les mercenaires, aussi est-il requis d[illegible] fuir les loups. En somme, tout ce qu'on nous peu[illegible] reprocher, est pour n'estre point empoisonnez des erreur[illegible] et tromperies qui resonnent par tous les temples: pour estre bien munis à l'encontre nous usons du r[illegible]mede que Dieu nous propose, de nous assembler com[illegible] en son bercail, pour estre entretenus par sa Par[illegible] sous son obeissance. La replique que font aucuns m[illegible]queurs est par trop frivole, asçavoir, puis que les E[illegible]ques et curez sont successeurs des Apostres, qu'il ne nous est licite d'instituer un ordre nouveau, sans f[illegible]ire interruption en l'Eglise. Car si cela avoit lieu, il nous faudroit accorder à toute impieté, veu que les plus meschans du monde peuvent occuper la place des bons. Et puis qu'il a esté prononcé par la bouche de l'Apostre que l'Antechrist devoit tenir son siege au sanctuaire de Dieu, nous sommes contraints, si nous ne voulons estre apostats, non seulement de le quitter et renoncer à toute communication de ses faussetez: mais de chercher de vrais pasteurs qui nous enseignent fidelement. Cependant nous pouvons bien protester que nos assemblees se font avec telle reverence, sobrieté, modestie, et honesteté qu'il n'y a de quoy blasphemer le nom de Dieu, ny vituperer la façon que nous y tenons: mesmes la seule administration de la Cene, telle que nous la gardons, suffit pour descouvrir l'enormité si confuse que chacun voit en la Messe. Que les gaudisseurs nous brocardent tant qu'ils voudront, et plaisantent à table en contant des fables qu'ils auront forgees sans aucune apparence: que la prestraille avec leurs flatteurs et macquereaux, mesdisent à pleine gorge, et nous deschirent par pieces, si est-ce que Dieu

fera reluire nostre innocence comme l'aube du iour. Et d'autant plus que le train que nous suyvons sera cogneu il y aura de quoy nous glorifier en sa grace. Il reste encore à repousser un blasme, cest qu'on ne se doit point cacher en bien-faisant. Sur quoy plusieurs concluent que nulles assemblees secretes ne peuvent estre approuvees. Mais que ne s'adressent-ils à ceux qui nous ostent la liberté de nous exposer à la veue d'un chacun? Car nous n'aurions point honte, encores qu'on nous monstrast au doigt, et qu'on nous crachast au visage, de confesser nostre Chrestienté. Mais puis que Dieu ne nous ordonne point de nous ietter à nostre escient en la gueule des loups, mesme nous advertit de cheminer prudemment, afin de ne provoquer point leur rage, pourquoy n'aurons nous congé de nous tenir à couvert et nous assembler tout coyement, sans faire bruit ne donner occasion à personne de s'escarmoucher? Toutesfois il ne semble pas que nous ayons besoin de plus longue defense, veu que ce n'est point seulement nostre propre cause, mais que plustost les Apostres et Martyrs sont assaillis en nos personnes. Car ils n'ont pas eu les temples et places publiques à leur commandement pour y prescher, faire confession de foy, offrir à Dieu sacrifice d'oraisons et louanges, et user des Sacremens. Mais comme on voit par l'histoire de S. Luc, les Apostres se sont assemblez de nuict en maisons privees et les Payens mesmes tesmoignent que les Chrestiens craignans leur tyrannie, se retiroyent par les forests et cavernes, afin de louer Dieu et son fils Iesus Christ. Et voila pourquoy aussi S. Hilaire dit, que iamais la dignité de l'Eglise n'a si bien reluy qu'en telles cachettes. Si le monde estant aveuglé aux pompes et bravetez des synagogues Papales, nous mesprise, ce nous est assez d'estre estimez devant Dieu: mais cependant nous prions tous ceux, qui pourroyent avoir esté abusez par trop grande facilité ou inadvertance, ou mesme par legereté, d'ouvrir les yeux pour voir ce qui est assez cler et liquide. Car nous ne doubtons point que tous ceux qui iugeront avec discretion ne nous soyent equitables, et que pour le moins ils ne ayent compassion de nos miseres, et des oppresses et violences qu'on nous fait. Combien que nous ne cherchons pas tant leurs faveurs pour en estre allegez que de les resveiller et esmouvoir, afin qu'ils apprennent de se ranger au troupeau de ce grand Pasteur qui nous appelle et convie tant doucement à soy, et que par ce moyen le nom de Dieu soit glorifié en tous.

LES FRANÇOIS QUI DESIRENT VIVRE SELON LA PURETÉ DE L'EVANGILE DE NOSTRE SEIGNEUR IESUS CHRIST, AU ROY. [1]

Sire, nous rendons graces à Dieu de ce que n'ayans eu iusques icy aucun accez ar Vostre Maiesté, pour luy faire entendre la rigueur des persecutions que nous avons endurees et endurons iournellement pour vouloir suyvre la pureté de l'Evangile et le repos de nostre conscience: maintenant il nous fait cest heur de voir qu'avez la volonté de cognoistre le merite de nostre cause, suyvant l'Edict dernier donné à Amboise au mois de Mars l'an present 1559 qu'il a pleu à Vostre Maiesté faire publier. [2] *Qui est la cause qu'à present nous osons ouvrir la bouche, laquelle nous a esté par ci devant fermee par l'iniustice et violence de plusieurs vos officiers, estans plustost incitez de haine contre nous, que de bonne affection à vostre service. Et afin, Sire, que nous puissions pleinement informer Vostre Maiesté de ce qui concerne ceste cause, nous vous supplions treshumblement de voir et entendre nostre Confession de Foy, laquelle nous vous presentons, esperans qu'elle nous sera defense suffisante contre tous les blasmes et opprobres dont iusques icy nous avons esté chargez à grand tort par ceux qui ont tousiours fait mestier de nous condamner, premier que nostre cause leur fust cogneue. En laquelle, Sire, nous pouvons protester qu'il n'y a aucune chose qui repugne à la Parole de Dieu, ne qui contrevienne à l'hommage que nous vous devons. Car les articles de nostre Foy, qui sont descrits assez au long en nostre Confession, reviennent tous à ce poinct, que puis que Dieu nous a suffisamment declaré sa volonté par ses Prophetes et Apostres, et mesmes par la bouche de son Fils nostre seigneur Iesus Christ, nous devons cest honneur et reverence à la Parole de Dieu, de n'y rien adiouster du nostre, mais de nous conformer entierement à la reigle qui nous y est prescrite. Et pource que l'Eglise Romaine, laissant l'usage et coustume de la primitive Eglise, a introduict nouveaux commandemens et nouvelle forme du service de Dieu, nous estimons estre tresraisonnable de preferer les commandemens de Dieu, qui est la verité mesme, aux commandemens des hom-*

1) *Cette pièce manque dans la première édition.*

2) *Le texte de cet édit se trouve dans les Mémoires de Condé* 1743. *T. 1. p.* 9 *suiv. Il convient de rappeler ici qu'à cette époque les Français ne commençaient l'année qu'au* 25 *Mars. L'année* 1559 *ici mentionnée correspond donc à notre année* 1560, *l'édit étant du* 11. *L'adresse au Roi, rédigée peut-être bientôt après, a conservé le chiffre* 1559, *tout en disant: l'an présent, l'usage ne tenant déjà plus compte de cette coupe arbitraire.*

mes, qui de leur nature sont enclins à mensonge et vanité. Et quoy que nos adversaires pretendent à l'encontre de nous, si pouvons-nous dire devant Dieu et les hommes, que nous ne souffrons pour autre raison que pour maintenir nostre seigneur Iesus Christ estre nostre seul Sauveur et Redempteur, et sa doctrine seule doctrine de vie et de salut. Et ceste est la seule cause, Sire, pour laquelle les bourreaux ont eu tant de fois les mains souillees du sang de vos povres suiets: lesquels n'espargnans point leurs vies pour maintenir ceste mesme confession de Foy, ont bien peu faire entendre à tous qu'ils estoyent poussez d'autre esprit que de celuy des hommes, qui naturellement ont plus de souci de leur repos et commoditez, que de l'honneur et gloire de Dieu. Et pourtant, Sire, suyvant la bonté et douceur de laquelle promettez user envers vos povres suiets, nous supplions treshumblement Vostre Maiesté nous faire ceste misericorde, que de prendre en main la cognoissance de la cause, pour laquelle estans poursuyvis à toute heure, ou de mort ou de bannissement, nous perdons par ce moyen la puissance de vous faire le treshumble service que nous vous devons. Qu'il plaise donc à Vostre Maiesté, Sire, au lieu des feux et glaives dont on a usé par ci devant, faire decider nostre confession de Foy par la parole de Dieu, donnant permission et seureté pour ce faire. Et nous esperons que vous mesmes serez iuge de nostre innocence, cognoissant qu'il n'y a en nous ni heresie ni rebellion aucune, mais que nous tendons seulement à ce but, de pouvoir vivre en saine conscience, servans à Dieu selon ses commandemens et honorans Vostre Maiesté en toute obeissance et servitude. Et parce que nous avons necessairement besoin d'estre, par la predication de la parole de Dieu, retenus en nostre devoir et office, tant envers luy qu'envers vous: nous vous supplions treshumblement, Sire, qu'il nous soit permis d'estre quelquefois assemblez, tant pour estre exhortez par la parole de Dieu à sa crainte, que pour estre confermez par l'administration des Sacremens, que nostre Seigneur Iesus Christ a institues en son Eglise. Et s'il plaist à Vostre Maiesté nous donner lieu, auquel un chacun puisse voir ce qui se fait en nos assemblees, la seule veue nous absoudra de l'accusation de tant de crimes enormes, dont nos dites assemblees ont esté diffamees par ci devant. Car on n'y pourra voir que toute modestie et chasteté, et on n'y pourra ouir que louange de Dieu, exhortation à son service, et prieres pour la conservation de Vostre Maiesté et de vostre Royaume. Que s'il ne vous plaist nous faire tant de grace, au moins qu'il nous soit permis de poursuyvre particulierement entre nous avec repos l'ordre qui y est establi. Vous suppliant treshumblement, Sire, de croire qu'oyant lire ceste supplication qui vous est maintenant presentee, vous oyez les cris et gemissemens d'une infinité de vos povres suiets, qui implorent vostre misericorde, à ce qu'elle esteigne les feux que la cruauté de vos iuges a allumés en vostre royaume. Et ainsi qu'il nous soit loisible, servans à Vostre Maiesté, de servir à celuy qui vous a eslevé en vostre dignité et grandeur. Et s'il ne vous plaist, Sire, d'ouir nostre voix, qu'il vous plaise d'ouir celle du Fils de Dieu, lequel vous ayant donné puissance sur nos biens, sur nos corps et sur nostre propre vie, vous demande que la puissance et la domination sur nos ames et consciences, lesquelles il s'est acquises au prix de son sang, luy soyent reservees. Nous le supplions, Sire, qu'il vous conduise tousiours par son Esprit, accroissant, avec vostre aage, vostre grandeur et puissance, vous donnant victoire contre tous vos ennemis, et establissant pour iamais en toute equité et iustice le throne de Vostre Maiesté, devant laquelle aussi il luy plaise nous faire trouver grace, pour ressentir quelque fruict de nostre presente supplication, afin qu'ayans changé nos peines et afflictions à quelque repos et liberté, nous changions aussi nos pleurs et larmes à une perpetuelle action de graces à Dieu et à Vostre Maiesté, pour avoir fait chose à luy tresagreable, tresdigne de vostre bonté et iustice, et tresnecessaire pour la conservation de vos plus humbles et plus obeissans suiets et serviteurs.

CONFESSION DE FOY

FAITE D'UN COMMUN ACCORD PAR LES EGLISES QUI SONT DISPERSEES EN FRANCE ET S'ABSTIENENT DES IDOLATRIES PAPALES. [1])

Pource que le fondement de croire, comme dit S. Paul, est par la parole de Dieu, nous croyons que le Dieu vivant est manifeste en sa Loy et par ses prophetes, et finalement en l'Evangile et y a rendu tesmoignage de sa volunté autant qu'il est expedient pour le salut des hommes. Ainsi nous tenons les livres de la saincte Escripture du vieil et nouveau Testament comme la somme de la seule verité infaillible procedee de Dieu, à laquelle il n'est

1) *Nous négligeons les nombreux passages scripturaires qu'on trouve en marge de toutes les éditions. Les variantes indiquées en marge sans autre indication sont celles de la nouvelle rédaction du Synode de Paris, reproduite depuis dans de nombreuses éditions, surtout dans les Bibles. Nous imprimons en italique les passages textuellement copiés de la confession de* 1557.

licite de contredire. Mesmes pource que là est contenue la regle parfaicte de toute sagesse, nous croyons qu'il n'est licite d'y rien adiouster ne diminuer mais qu'il y faut acquiescer en tout et par tout. Or comme ceste doctrine ne prend son autorité des hommes ne des anges, mais de Dieu seul, aussi nous croyons (d'autant que c'est chose surmontant tous sens humains, de discerner que c'est Dieu qui parle) que luy seul donne la certitude d'icelle à ses eleus, et la seelle en leurs coeurs par son Esprit. [1])

2. Estans ainsi fondez *nous croyons en un seul Dieu* eternel, *d'une essence* spirituelle, infinie, incomprehensible et *simple: toutesfois en laquelle il y a trois Personnes distinctes*, le Pere, sa Parole ou sa Sagesse, et son Esprit. Et combien que le nom de Dieu soit quelque fois attribué en particulier au Pere d'autant qu'il est le principe et origine de sa Parole et de son Esprit, toutesfois cela n'empesche point que le Fils n'ait en soy toute Divinité en perfection, comme aussi le sainct Esprit, d'autant que chacun ha tellement ce qui luy est propre quant à la Personne que l'essence unique n'est point divisee. Et en cela nous avons ce *qui a esté determiné par les anciens Conciles et detestons toutes sectes et heresies* qui ont esté reiettees par les saincts *docteurs* depuis S. Hilaire, Athanase, iusqu'à S. Ambroise et Cyrille. [1])

3. Nous croyons aussi que Dieu, par sa vertu, [2]) sagesse et bonté incomprehensible, a creé toutes choses, non seulement le ciel, la terre et tout ce qui y est contenu, mais aussi les esprits invisibles, desquels les uns sont decheus et tresbuchez en perdition, les autres ont persisté en obeissance. Que les premiers s'estans corrumpus en malice sont ennemis de tout bien, et par consequent de toute l'Eglise. Les seconds, ayant esté preservez par la grace de Dieu, sont ministres pour glorifier son Nom, et servir au salut de ses eleus.

4. Nous croyons que le mesme Dieu gouverne toutes ses creatures, et dispose et ordonne selon sa volonté tout ce qui advient [3]) au monde: non pas qu'il soit autheur du mal ou que la coulpe luy en puisse estre imputee, veu que sa volonté est la regle souveraine et infaillible de toute droiture et equité: mais il ha des moyens admirables de se servir tellement des diables et des meschans, qu'il scait convertir en bien le mal qu'ils font et duquel ils sont coulpables. Ainsi en confessant que rien ne se fait sans la providence de Dieu, nous adorons en humilité les secrets qui nous sont cachez, sans nous enquerir par dessus nostre mesure: mais plustost applicquons à nostre usage ce qui nous en est monstré en l'Escriture saincte, pour estre en repos et seureté, d'autant que Dieu, qui ha toutes choses suiettes à soy, veille sur nous d'un soin paternel, tellement qu'il ne tombera point un cheveu de nostre teste sans son vouloir: et cependant tient les diables et tous nos ennemis bridez, en sorte qu'ils ne peuvent nous faire aucune nuisance sans son congé.

---

1) *Ce premier article a été remplacé par les cinq articles suivants:*

I. Nous croyons et confessons qu'il y a un seul Dieu qui est une seule et simple essence spirituelle, eternelle, invisible, immuable, infinie, incomprehensible, ineffable, qui peut toutes choses, qui est toute sage, toute bonne, toute iuste, et toute misericordieuse.

II. Ce Dieu se manifeste tel aux hommes premierement par ses oeuvres: tant par la creation que par la conservation et conduite d'icelles. Secondement et plus clairement par sa parole, laquelle au commencement revelee par oracle a esté puis apres redigee par escrit és livres que nous appellons Escriture saincte.

III. Toute ceste Escriture saincte est comprise és livres canoniques du vieil et nouveau Testament, desquels le nombre s'ensuit: (*Nomenclature detaillée et complète*).

IV. Nous cognoissons ces livres estre canoniques et reigle trescertaine de nostre Foy, non tant par le commun accord et consentement de l'Eglise que par le tesmoignage et persuasion interieure du S. Esprit, qui les nous fait discerner davec les autres livres Ecclesiastiques. Sur lesquels, encores qu'ils soyent utiles, on ne peut fonder aucun article de Foy.

V. Nous croyons que la parole qui est contenue en ces livres est procedee de Dieu, duquel seul elle prend son authorité, et non des hommes. Et d'autant qu'elle est reigle de toute verité, contenant tout ce qui est necessaire pour le service de Dieu et nostre salut, il n'est loisible aux hommes, ne mesmes aux Anges, d'y adiouster diminuer ou changer. Dont il s'ensuit que ne l'antiquité, ne la multitude, ne la sagesse humaine, ne les iugemens, ne les arrests, ne les edicts, ne les decrets, ne les conciles, ne les visions, ne les miracles ne doivent estre opposez à icelle Escriture saincte: ains au contraire toutes choses doivent estre examinees reiglees et reformees selon icelle. Et suyvant cela nous advouons les trois Simboles, assavoir des Apostres, de Nice et d'Athanase, pource qu'ils sont conformes à la parole de Dieu.

---

1) *Nouvelle rédaction VI.* Ceste Escriture saincte nous enseigne qu'en ceste seule et simple essence divine, que nous avons confessee, il y a trois Personnes, le Pere, le Fils et le S. Esprit. Le Pere, premiere cause, principe et origine de toutes choses. Le Fils, sa parole et sapience eternelle. Le S. Esprit, sa vertu puissance et efficace. Le Fils eternellement engendré du Pere. Le S. Esprit procedant eternellement de tous deux. Les trois personnes non confuses, mais distinctes, et toutesfois non divisées, mais d'une mesme essence, eternité, puissance et equalité. Et en cela advouons ce qui a esté determiné etc. — *Cet article correspond à l'article premier de l'ancienne confession, et au premier de celle des Etudiants.*

2) VII. Nous croyons que Dieu en trois personnes cooperantes par sa vertu etc. — *Cet article est la reproduction du second de la confession des Etudiants.*

3) VIII. Nous croyons que non seulement il a creé toutes choses, mais qu'il les gouverne et conduit, disposant et ordonnant selon sa volonté de tout ce qui advient etc — *Cet article amplifie le troisième de la confession des Etudiants.*

5. [1]) *Nous croyons que l'homme, ayant esté creé pur et entier* et conforme à l'image de Dieu, *est par sa propre faute dechcu de la grace qu'il avoit receue: et* ainsi *s'est alicné de Dieu qui est la fontaine de iustice et de tous biens: en sorte que sa nature* est *du tout corrompue. Et estant aveuglé en son esprit et depravé en son coeur, a perdu toute integrité sans en avoir rien de residu.* Et combien qu'il ait encores quelque discretion du bien et du mal, toutes fois [2]) nous disons que ce qu'il ha de clarté se convertit en tenebres, quand il est question de chercher Dieu, tellement qu'il n'en peut nullement approcher par son intelligence et raison. Et combien qu'il ait volunté par laquelle il est incité à faire cecy ou cela, toutesfois qu'elle est du tout captive sous peché, tellement [3]) qu'il n'ha nulle liberté sinon [4]) celle que Dieu luy donne.

6. [5]) *Nous croyons que toute la lignee d'Adam est infectee de telle contagion,* qui est *le peché originel* et *un vice hereditaire, et non pas seulement une imitation, comme les Pelagiens ont voulu dire, lesquels nous detestons* en leurs erreurs. Et n'estimons pas qu'il soit besoin de s'enquerir comment le peché vient d'un homme à l'autre, veu que c'est bien assez que ce que Dieu luy avoit donné n'estoit pas pour luy seul, mais pour toute sa lignee: et ainsi qu'en la personne d'iceluy nous avons esté desnuez de tous biens, et sommes tresbuchez en toute povreté et malediction.

7. [6]) *Nous croyons aussi que ce vice est vrayement peché, qui suffit à condamner tout le genre humain,* iusques aux petis enfans dés le ventre de la mere, *et* que *pour tel il est reputé devant Dieu: mesmes que apres le Baptesme c'est tousiours peché, quant à la coulpe, combien que la condamnation en soit abolie* és enfans de Dieu, *pource que Dieu, par sa bonté gratuite, ne nous l'impute point.* [7]) Outre cela que c'est une perversité produisant tousiours fruits de malice et rebellion, tellement [8]) que les plus saincts, encores qu'ils y resistent, ne laissent point d'estre entachez d'infirmitez et de fautes pendant qu'ils habitent en ce monde.

1) *Nouvelle rédaction Art. IX. — Comparez le deuxième article de la confession de* 1557, *et le quatrième de celle des Etudiants.*
2) nonobstant.
3) en sorte.
4) *Au lieu de* sinon, *la nouvelle rédaction lit:* à bien, que.
5) *Nouvelle rédaction Art. X. Comparez le troisième article de* 1557. *Le texte de celle des Etudiants offre moins d'analogies littérales.*
6) *Nouvelle rédaction Art. XI. — Conf. de* 1557 *Art. IV.*
7) *Dans la plupart des éditions on lit:* és enfans de Dieu, ne la leur imputant point par sa bonté gratuite. *Dans cette rédaction le nom de Dieu aurait dû être répété avant le dernier membre de la phrase.*
8) tels.

8. [1]) *Nous croyons que* de ceste corruption et condamnation *generale en laquelle tous hommes sont plongez, Dieu* retire ceux lesquels en son conseil eternel et immuable il a *esleus par sa seule* bonté et *misericorde* en nostre seigneur Iesus Christ, sans avoir esgard à [2]) leurs oeuvres, et en iceluy mesme les a adoptez pour heritiers de la vie eternelle, [3]) laissant les autres en icelle mesme corruption et condamnation, pour demonstrer en eux sa iustice, comme és premiers il fait luire les richesses de sa misericorde. Car de faict [4]) les uns ne sont pas meilleurs que les autres, iusques à ce que Dieu les discerne selon son conseil immuable, qu'il a determiné en Iesus Christ devant la creation du monde. Et nul aussi ne se pourroit introduire à un tel bien de sa propre vertu: veu que de nature nous ne pouvons avoir un seul bon mouvement, affection ne pensee, iusques à ce que Dieu nous ait prevenus et nous y ait disposez.

9. [5]) Nous croyons que tout ce qui estoit requis à nostre salut nous a esté offert et communiqué en Iesus Christ: [6]) lequel nous estant donné en salut [7]) nous a esté quant et quant fait [8]) iustice sanctification et redemption: tellement [9]) qu'en declinant de luy on renonce à la misericorde du Pere, où il nous convient avoir nostre refuge unique.

10. [10]) *Nous croyons que Iesus Christ, estant la sagesse de Dieu et son Fils* eternel, *a vestu nostre chair, afin d'estre Dieu et homme en une personne, voire semblable* [11]) *à nous,* passible en corps et en ame, *sinon entant qu'il a esté pur de toute macule.* Et quant à son corps, [12]) qu'il a esté vraye semence d'Abraham et de David, combien qu'il ait esté conceu par la vertu secrete du sainct Esprit. *En quoy nous detestons toutes les heresies qui ont anciennement troublé les Eglises,* et notamment aussi les imaginations diaboliques de Servet, lequel luy [13]) attribue une Divinité fantastique, d'autant qu'il est [14]) idee et patron de toutes choses, et le nomme

1) *Nouvelle rédaction Art. XII. — Cet article et le suivant reproduisent la substance de l'ancien art.* 5.
2) sans consideration de.
3) et en iceluy . . . . eternelle; *ces mots sont omis dans la nouvelle rédaction.*
4) de faict *omis.*
5) *Nouvelle rédaction Art. XIII.*
6) Nous croyons qu'en iceluy I. C. tout ce qui estoit etc.
7) à salut.
8) *La nouvelle rédaction intercale ici le mot:* sapience.
9) en sorte.
10) *Nouvelle rédaction Art. XIV. Il correspond à l'art. VI. de la confession de* 1557 *et de celle des Etudiants.*
11) voire homme semblable.
12) humanité.
13) lequel attribue au Seigneur Iesus.
14) qu'il le dit estre.

Fils personnel ou figuratif de Dieu, et finalement luy forge un corps de trois elemens increés, et par ainsi mesle et destruit toutes les deux natures.

11. [1]) Nous croyons qu'en une mesme personne, à sçavoir Iesus Christ, les deux natures sont vrayement et inseparablement coniointes et unies, demeurant neantmoins chacune nature en sa distincte proprieté: tellement que comme en ceste conionction la nature Divine retenant sa proprieté est demeuree increée, infinie et remplissant toutes choses, aussi la nature humaine est demeuree finie, ayant sa forme, mesure et proprieté: et mesme combien que Iesus Christ en ressuscitant ait donné immortalité à son corps, toutesfois il ne luy a osté la verité de sa nature. Ainsi nous le considerons tellement en sa Divinité que nous ne le despouillons point de son humanité.

12. [2]) Nous croyons que Dieu envoyant son Fils n'a tendu à autre fin sinon de monstrer son amour et bonté inestimable envers nous, en le faisant mourir et ressusciter, d'accomplir toute iustice et nous acquerir la vie celeste.

13. [3]) *Nous croyons que par le sacrifice unique, qu'il* [4]) *a offert en la croix, nous sommes reconciliez à Dieu, pour estre tenus et reputez iustes* devant luy, pource que nous ne luy pouvons estre agreables ni estre participans de son adoption, sinon d'autant qu'il nous pardonne nos fautes et les ensevelit. Ainsi nous protestons que Iesus Christ est nostre lavement entier et parfait: qu'en sa mort nous avons entiere satisfaction pour nous acquiter de nos fortaits et iniquitez dont nous sommes coulpables, et ne pouvons estre delivrez que par ce remede.

14. [5]) *Nous croyons que toute nostre iustice est fondee en la remission de nos pechez, comme aussi c'est* toute [6]) *nostre seule felicité, selon que* [7]) *dit David. Parquoy nous reiettons tous autres* moyens de nous pouvoir iustifier devant Dieu, et sans *presumer* de nulles *vertus* ni *merites* nous nous tenons simplement à *l'obeissance* de Iesus Christ, laquelle nous est *allouee* tant pour *couvrir* tous nos vices [8]) que pour nous faire trouver faveur devant Dieu. Et de faict nous croyons qu'en declinant de ce fondement tant peu que ce soit, nous ne pourrions *trouver ailleurs* aucun *repos*, mais serions tousiours agitez d'inquietude: et que [1]) iamais nous ne sommes paisibles avec Dieu iusqu'à ce que nous soyons bien resolus d'estre aimez en Iesus Christ, veu que nous sommes dignes d'estre hays en nous-mesmes.

15. [2]) Nous croyons aussi [3]) que c'est *par ce moyen* que *nous avons liberté* et privilege *d'invoquer Dieu, avec pleine fiance qu'il* se monstrera nostre *Pere.* Car nous n'aurions pas un tel [4]) accez, si nous n'estions adressez par ce Mediateur: et pour estre exaucez en son nom, il nous [5]) convient tenir nostre vie de luy, comme de nostre chef.

16. [6]) *Nous croyons que nous sommes faits participans de ceste iustice par la seule foy,* comme il est dit qu'il a souffert pour nous acquerir salut, afin [7]) que quiconque croira en luy ne perisse point: et que cela se fait, d'autant que les promesses de vie qui nous sont donnees en luy, sont appropriees à nostre usage, et en sentons l'effect, quand nous les acceptons, ne doutans point qu'estans asseurez par la bouche de Dieu, nous ne serons point frustrez. Ainsi la iustice que nous obtenons par foy, depend des promesses gratuites par lesquelles Dieu nous declare et testifie comment il [8]) nous aime.

17. [9]) Nous croyons *que nous sommes illuminez en la foy par la grace secrete du S. Esprit, tellement que c'est un don gratuit et particulier lequel Dieu* depart *à ceux que bon luy semble,* tellement [10]) que les fideles n'ont dequoy s'en glorifier, estans obligez au double, de ce qu'ils ont esté preferez aux autres: mesmes que la foy n'est pas seulement donnee [11]) pour un coup aux esleuz, *pour les introduire au bon chemin, mais* [12]) *aussi pour les y faire continuer iusques au bout.* Car comme c'est à Dieu de commencer, [13]) aussi est-ce de parfaire.

---

1) *Nouvelle rédaction Art. XV. Cet article est tout à fait nouveau.*
2) *Nouvelle rédaction Art. XVI.:* Nous croyons que Dieu envoyant son Fils a voulu monstrer son amour . . . . . en le livrant à la mort et le ressuscitant pour accomplir *etc.* — *Comparez l'art. VII. de la Confession des Etudiants.*
3) *Art. XVII. Cet article et le quinzième (XIX) remplacent l'ancien article VII. de* 1557.
4) que le Seigneur Iesus.
5) *Art. XVIII. — Ancien article VIII. des deux formules précédentes.*
6) toute *om.*
7) comme.
8) toutes nos fautes.

1) d'autant que.
2) *Art. XIX. La matière de cet article fait partie de l'ancien art. VII.*
3) aussi *om.*
4) pas aucun acces au Pere.
5) nous *om.*
6) *Art. XX. avec le suivant* (17. *XXI.*) *correspond au neuvième de la confession de* 1557.
7) à celle fin.
8) qu'il.
9) *Voyez la note sur l'article précédent. On peut comparer l'art. X de la Conf. des Etudiants.*
10) en sorte.
11) baillee.
12) ains.
13) de faire le commencement, aussi c'est à luy de parachever.

18. [1]) *Nous croyons que par ceste mesme* [2]) *foy nous sommes regenerez en nouveauté de vie, pource que naturellement nous sommes asservis* [3]) *à peché.* Or nous recevons par foy la grace de vivre sainctement et en la crainte de Dieu, en recevant la promesse qui nous est donnee par l'Evangile. Aussi [4]) tant s'en faut que la foy nous refroidisse ou empesche de bien faire, qu'elle produit en nous toutes bonnes oeuvres, comme les fruits sortent d'un arbre: asçavoir que Dieu nous donnera son sainct Esprit. Au reste, *combien que ce renouvellement, par lequel Dieu nous reforme à bien faire, soit une partie de nostre salut* en regard de luy, *toutesfois nous confessons que les bonnes oeuvres, que nous faisons par la* conduite de son *Esprit, ne viennent point en conte pour nous iustifier, ou meriter que Dieu nous tienne pour ses enfans, pource que nous serions tousiours flottans en doubte et inquietude, si nos consciences ne s'appuyoient sur la satisfaction par laquelle Iesus Christ nous a acquitez.*

19. [5]) Nous croyons que toutes les figures de la Loy ont pris fin à la venue de Iesus Christ: mais combien que les ceremonies ne soyent plus en usage, [6]) la substance et verité nous en demeure [7]) en la personne de celuy auquel gist tout accomplissement. Au reste [8]) il nous faut aider de la Loy et des Prophetes, tant pour regler nostre vie, que pour estre confermez aux promesses de l'Evangile.

20. [9]) Nous croyons, puis que Iesus Christ nous est donné pour seul advocat, et qu'il nous commande de nous retirer privément en son nom vers le Pere, [10]) et mesmes qu'il ne nous est pas licite de prier sinon en la forme [11]) que Dieu nous dicte par sa parole, que tout ce que les hommes ont imaginé de l'intercession des Saincts trespassez n'est qu'abus et tromperie [12]) de Satan, pour faire devoyer les hommes de la forme de bien prier. Nous reiettons aussi tous les moyens [13]) que les hommes presument avoir pour se racheter envers Dieu, comme derogans au sacrifice de la mort et passion de Iesus Christ. Finalement nous tenons le purgatoire pour une illusion procedee de ceste mesme boutique. [1])

21. [2]) Et [3]) pource que nous ne iouissons de Iesus Christ que par l'Evangile, *nous croyons que l'ordre de l'Eglise*, qui a esté *establi en son authorité, doit estre sacré et inviolable: et pourtant que l'Eglise ne peut consister sinon qu'il y ait des Pasteurs qui ayent la charge d'enseigner, lesquels on doit honorer et escouter en reverence, quand ils sont deuement appellez et exercent fidelement leur office.* Non pas que Dieu soit attaché à telles aydes ou moyens inferieurs, mais pource qu'il luy plaist nous entretenir sous telle bride. [4]) *En quoy nous detestons tous fantastiques, qui voudroyent* bien *aneantir, entant qu'en eux est, la predication* [5]) *de la parole de Dieu.* [6])

22. [7]) *Nous croyons* donques que nul ne se doit [illegible] retirer à part et se contenter de sa personne, mai[illegible]s tous ensemble doyvent *garder et entretenir l'unité d*[illegible] *l'Eglise*, se soumettans à l'instruction commune e[illegible]t au ioug de Iesus Christ, et ce en quelque lieu qu'i[illegible]il aura [8]) establi un vray ordre, [9]) encore que les edit[illegible]its des gouverneurs terriens [10]) y soyent contraires: [illegible] *et que tous ceux qui* [11]) *s'en separent* font *perversemen*[illegible]nt, et s'ils en destournent les autres les faut ten[illegible]nir pour *pestes mortelles.*

23. *Toutesfois nous* croyons *qu'il* convie[illegible]ent *discerner* [12]) *quelle est la vraye Eglise pource qu'*[illegible]on *abuse* par trop *de ce titre. Nous disons donc* [13]) [illegible]*que c'est la compagnie des fideles qui s'accordent à suy*[illegible]*vre la parole de Dieu* [14]) *et la pure religion qui en d*[illegible]*es*.

---

1) *Art. XXII. reproduisant presque littéralement l'ancien article X de* 1557.
2) mesme *om.*
3) estans nat. asservis.
4) Asçavoir que Dieu nous donnera son sainct Esprit. Ainsi la foy non seulement ne refroidit l'affection de bien et sainctement vivre mais l'engendre et excite en nous, produisant necessairement les bonnes oeuvres. Au reste combien que Dieu pour accomplir nostre salut nous regenere nous reformant à bien faire, toutesfois *etc.*
5) *Art. XXIII. de la nouvelle rédaction.*
6) *Add.* neantmoins.
7) nous en est demeuree.
8) Au surplus.
9) *Art. XXIV. qui représente le onsième de l'ancienne Confession, et le dousième de celle des Etudiants, mais ne les reproduit pas textuellement.*
10) son Pere.
11) en suyvant la forme que Dieu nous a dictee.
12) fallace.
13) tous autres moyens.

1) *La nouvelle rédaction ajoute:* de laquelle sont [illegible]ussi procedés les voeux monastiques, pelerinages, defenses du ma-riage et de l'usage des viandes, l'observation ceremonieuse des iours, la confession auriculaire, les indulgences, et toutes autres telles choses, par lesquelles on pense meriter grace et salut. Lesquelles choses nous reiettons non seulement pour la fausse opinion du merite qui y est attachee, mais aussi parce que ce sont inventions humaines qui imposent ioug aux consciences.
2) *Cet article, le XXV. de la nouvelle rédaction, reproduit à peu près littéralement le douzième de la Confession de* 1557, *et correspond au quatorzième de celle des Etudiants.*
3) Or.
4) charge et bride.
5) le ministere et predication.
6) *Add.* et des Sacremens.
7) *Cet article, et le suivant* (*XXVI. et XXVII. de la nouvelle rédaction*) *correspondent à l'ancien treizième. La confession des Etudiants ne touche point à ces matières.*
8) où Dieu aura.
9) *Add.* d'Eglise.
10) les magistrats et leurs edits.
11) qui ne s'y rengent ou s'en separent contrarient à l'ordonnance de Dieu (*le reste omis*).
12) *Add.* soigneusement et avec prudence.
13) *Add.* suyvant la parole de Dieu.
14) icelle parole.

pend, et proufitent [1] ***en icelle tout le temps de leur vie, croissans et se confermans en la crainte de Dieu, selon qu'ils ont besoin de s'advancer, et marcher tousiours plus oultre: mesmes quoy qu'ils s'efforcent, qu'il leur convient avoir incessamment recours à la remission de leurs pechez.*** Neantmois nous ne nions point que parmi les fideles il n'y ait des hypocrites ou des contempteurs de Dieu, ou gens malvivans: [2] desquels la malice ne peut effacer le titre d'Eglise.

24. [3] Sous ceste croyance nous protestons que là où la parole de Dieu n'est point [4] receue, et qu'on ne fait nulle profession de s'assuiettir à icelle, et où il n'y a nul usage des Sacremens, on ne peut iuger, à parler proprement, qu'il y ait nulle [5] Eglise. Sur tout nous detestons les synagogues [6] de la Papauté, veu que la pure verité de Dieu en est bannie, ausquelles les Sacremens sont corrompus, abastardis, falsifiez, ou aneantis du tout, et ausquelles toutes idolatries et superstitions ont la vogue. Nous tenons doncques que tous ceux qui se meslent en tels actes, et y communiquent, se separent et retranchent du corps de Iesus Christ. Toutesfois pource qu'il reste encores quelque petite trace d'Eglise en la Papauté, et mesmes que la substance du Baptesme y est demeuree, ioint que l'efficace du Baptesme ne depend de celuy qui l'administre: nous confessons ceux qui y sont baptizez n'avoir besoin d'un second Baptesme. Cependant à cause des corruptions qui y sont, on n'y peut presenter les enfans sans se polluer.

25. Quant est de la vraye Eglise, nous croyons qu'elle doit estre gouvernee selon la police que nostre Seigneur Iesus [7] a establie, c'est qu'il y ait des Pasteurs, des Surveillans et Diacres, afin que la pureté de doctrine ait son cours, que les vices soyent corrigez et reprimez, et que les povres [8] soyent secourus en leurs necessitez, et que les assemblees se facent au nom de Dieu, ausquelles grans et petis soyent edifiez.

26. Nous croyons tous vrays Pasteurs, en quelque lieu qu'ils soyent, avoir mesme authorité quant [9] à exercer leur office chacun en son lieu, et esgale puissance sous un chef, [10] seul souverain et seul universel Evesque, Iesus Christ. Et pour ceste cause

1) et qui profitent.
2) hypocrites et reprouvez: desquels *etc.*
3) *Les articles* 24–29 (*XXVIII–XXXIII. de la nouvelle rédaction*) *sont nouveaux. Seulement le* 14e *de la confession des Etudiants parle aussi de la hiérarchie romaine comp.* 26. (*XXX.*)
4) point *om.*
5) aucune.
6) Pourtant nous condamnons les assemblees.
7) Iesus Christ.
8) *Add.* et tous autres affligez.
9) quant à .... en son lieu, *om.*
10) un seul chef.

que nulle Eglise ne doit pretendre aucune domination et seigneurie sur l'autre: cependant [1] toutesfois qu'on garde ordre tel qu'il est requis pour nourrir concorde et fraternité mutuelle.

27. Nous croyons que nul ne se doit ingerer de son authorité propre pour gouverner l'Eglise, mais que cela se doit faire par election, entant qu'il est possible et que Dieu le permet. Laquelle exception nous adioustons notamment pource qu'il a fallu quelques fois, et mesmes de nostre temps, auquel l'estat de l'Eglise estoit interrompu, que Dieu ait suscité gens d'une façon extraordinaire, pour dresser Eglises [2] de nouveau, lesquelles estoyent en ruine et desolation. Mais quoy qu'il en soit nous croyons qu'on se doit [3] tousiours conformer à ceste regle, que tous Pasteurs et Surveillans et Diacres ayent tesmoignage d'estre appellez à leurs offices. [4]

28. Nous croyons aussi qu'il est bon et utile que ceux qui sont eleus pour [5] superintendans avisent entr'eux quel moyen ils devront tenir pour le regime de tout le corps: toutesfois ne declinans [6] nullement de ce qu'il nous en a esté ordonné par nostre Seigneur Iesus: [7] ce qui n'empesche point qu'il n'y ait quelques statuts particuliers [8] en chacun lieu selon que la commodité le requerra.

29. Cependant nous excluons toutes inventions humaines, et toutes loix qu'on voudroit introduire sous ombre du service de Dieu, par lesquelles on voudroit lier et asservir [9] les consciences: mais seulement recevons ce qui fait et est propre pour nourrir concorde, et tenir chacun, depuis le premier iusques au dernier, en obeissance. En quoy nous avons à suyvre ce que nostre Seigneur a declaré quant à l'excommunication, laquelle nous approuvons et confessons estre necessaire avec toutes ses appertenances.

30. [10] *Nous croyons que les Sacremens sont conioints* [11] *à la Parole pour plus ample confirmation, afin de nous estre gages et marreaux* [12] *de la grace de Dieu: et par ce moyen soulager et aider nostre foy, à cause de l'infirmité et rudesse qui est en nous:* et

1) cependant *etc. jusqu'à la fin om.*
2) l'Eglise de nouveau, qui estoit *etc.*
3) qu'il se faut.
4) leur office.
5) pour estre.
6) Et toutesfois qu'ils ne declinent.
7) Iesus Christ.
8) ordonnances particulieres.
9) et asservir *om.*
10) *Les articles* 30 *et suivants* (*XXXIV et suiv. de la nouvelle rédaction*) *reproduisent assez exactement, et en partie textuellement les formules précédentes. Confession de* 1557*: Art. XIV. suiv. Confession des Etudiants Art. XV. suiv.*
11) adioustez.
12) Mereaux. Marques de plomb ou de carton que l'on donne aux ouvriers pour être payez dans la suite. (*Note des Mémoires de Condé*).

qu'ils sont tellement signes exterieurs que Dieu besongne par iceux en la vertu de son Esprit, afin de ne nous y rien figurer [1]) en vain. Toutesfois *nous tenons que* toute leur *substance* et vertu [2]) *est en Iesus Christ*: et si on les en *separe,* ce n'est plus rien qu'ombrage et fumee.

31. Nous en confessons seulement deux, communs à toute l'Eglise, desquels le premier, qui est *le Baptesme*, nous est donné pour *tesmoignage de nostre adoption, pour ce que là nous sommes entez au corps de Christ: afin d'estre lavez et nettoyez par son sang, et puis renouvelez en saincte vie* [3]) *par son Esprit.* Nous tenons aussi, combien que nous ne soyons baptisez qu'un coup, [4]) que le proufit de ce qui [5]) nous est là signifié s'estend à la vie et à la mort, afin que nous ayons une signature permanente que Iesus Christ nous sera tousiours iustice et sanctification. *Or combien que* ce *soit* un *Sacrement de foy et de penitence: neantmoins puis que* [6]) *Dieu reçoit en son Eglise les* petis *enfans avec leurs peres, nous disons que par l'authorité de Iesus Christ les petis enfans engendrez des fideles doyvent estre baptisez.*

32. *Nous confessons que la saincte Cene* [7]) *nous est* un [8]) *tesmoignage de l'unité que nous avons avec Iesus Christ, d'autant qu'il n'est pas seulement une fois mort et ressuscité pour nous, mais aussi nous repaist vrayement et nourrit de sa chair et de son sang, à ce que nous soyons un avec luy et que sa vie nous soit commune. Or combien qu'il soit au ciel iusqu'à ce qu'il vienne pour iuger le monde,* [9]) *toutesfois nous croyons que par la vertu secrete et incomprehensible de son Esprit il nous nourrit et vivifie de la substance de son corps et de son sang. Nous tenons bien que cela se fait spirituellement, non pas pour mettre, au lieu de l'effect et verité, imagination ne pensee, mais d'autant que ce mystere surmonte de sa hautesse la mesure de nostre sens et tout ordre de nature: brief d'autant* [10]) *qu'il est celeste, il ne peut estre apprehendé que par foy.*

33. *Nous croyons* [11]) *que tant en la Cene qu'au Baptesme, Dieu nous donne realement et accomplit* [12]) *par effet ce qu'il y figure: et pourtant nous conioignons avec les signes la vraye possession et iouissance de ce qui nous est là presenté: et par ainsi que* [1]) *tous ceux qui apportent à la Table sacree de Iesus* [2]) *Christ une pure foy, comme un vaisseau, reçoyvent vrayement ce que les signes testifient:* [3]) *c'est que le corps et le sang de Iesus Christ ne servent pas moins de manger et de boire à l'ame, que le pain et le vin font au corps.*

34. [4]) Ainsi nous tenons que l'eau estant un element caduque ne laisse pas de nous testifier en verité le lavement interieur de noz ames par le sang [5]) de Iesus Christ et par l'efficace de son Esprit: et que le pain et le vin nous estans donnez en la Cene, nous servent vrayement de nourriture spirituelle, d'autant qu'ils nous monstrent comme à l'oeil la chair de Iesus Christ nous estre nostre viande et son sang nostre bruvage. Et reiettons les fantastiques [6]) qui ne veulent recevoir tels signes et marques, quand [7]) Iesus Christ prononce: Cecy est mon corps et ce calice est mon sang.

35. [8]) *Nous croyons que Dieu veut que le monde soit gouverné par loix et polices, afin qu'il y ait quelques brides pour reprimer les appetis desordonnez du monde: et ainsi qu'il a establi les Royaumes,* Republiques *et* toutes autres sortes de *Principautez*, soyent hereditaires ou autrement, *et tout ce qui appartient à l'estat de iustice, et en veut estre recognu autheur:* à ceste cause il a mis le glaive en la main des magistrats pour reprimer les pechez commis, non seulement contre la seconde Table des commandemens de Dieu, mais aussi contre la premiere. Il faut donc *qu'à cause de luy non seulement on endure que les superieurs dominent, mais aussi qu'on les honore et prise en toute reverence, les tenant pour ses lieutenans et officiers, lesquels il a commis pour exercer une charge legitime et saincte. Nous tenons doncques qu'il faut obeir à leurs loix et statuts, payer tributs, imposts et autres devoirs et porter le ioug de subiection d'une bonne volunté et franche,* encore qu'ils fussent infideles, *moyennant que l'empire souverain de Dieu demeure en son entier.* Et par ainsi nous detestons ceux qui voudroyent reietter les superioritez, mettre communauté et confusion de biens et renverser l'ordre de iustice.

---

1) signifier.
2) verité.
3) saincteté de vie.
4) qu'une fois.
5) le profit qui.
6) pource que.
7) *Add.* qui est le second Sacrement.
8) un *om.*
9) tout le monde.
10) pource.
11) *Add.* ainsi qu'il a esté dit.
12) accomplit *om.*

---

1) que *om.*
2) Iesus *om.*
3) y testifient.
4) *Cet article est nouveau. Comparez cependant le 19e de la Confession des Etudiants.*
5) de nostre ame au sang.
6) *Add.* et Sacramentaires.
7) veu que.
8) *Nouvelle rédaction Art. XXXIX et XL. Comp. l'article XVIII et dernier de la Confession de* 1557 *et l'article XXI et dernier de celle des Etudiants.*

CONFESSION DE FOY

AU NOM DES EGLISES REFORMEES DE FRANCE POUR PRESENTER A L'EMPEREUR ET AUX ESTATS D'ALLEMAGNE.

AUX LECTEURS.[1])

Pource que durant les troubles de guerre advenus en France, au grand regret des bons Seigneurs[2]) qui ont mesmes esté contrains de prendre les armes, il s'est semé beaucoup de faux blasmes contre eulx, pour rendre la verité de Dieu odieuse en leurs personnes, ils furent lors contrains de publier quelques declarations pour maintenir leur integrité. Maintenant qu'il a pleu à Dieu regarder la France en pitié, et luy donner paix, et que le faict de ceux qu'on avoit diffamez a esté approuvé de sa Maiesté et de son Conseil, tellement qu'il n'est besoin en faire nulle excuse, on peult bien souffrir que le mal qui n'a que par trop duré, demeure comme ensevely, et mal-heur à ceux qui voudroyent en rien troubler la tranquillité publique. Toutesfois pource que plusieurs ignorans par estre mal informez de la doctrine contre laquelle on a combattu, sont tousiours obstinez à l'avoir en horreur et detestation, il a semblé plus qu'utile de mettre en avant ceste Confession de Foy, laquelle avoit esté envoyee à l'occasion que dessus, pour presenter à l'Empereur et Estats de l'Empire, tenus en la iournee de [page 4] Francfort: mais d'autant que tous les passages estoyent clos, elle n'a peu venir iusques là. Vray est qu'il sembleroit que le temps fust passé: mais quand tout sera bien consideré, elle est encore auiourd'huy de saison autant que iamais, comme le fruict le monstrera par la grace de Dieu. Et quoy qu'il en soit, c'estoit dommage qu'un tel bien demourast comme aboli, veu qu'il peult servir en beaucoup de sortes.

1) *Cette préface manque dans les éditions latines.*
2) des Princes et Seigneurs 1611. (*Les variantes que nous notons en marge de cette pièce sont tirées de l'édition de* 1611. *Celle de* 1566 *est à peu près partout conforme à l'original.*

CONFESSION DE FOY.

[page 5] Sire, nous ne doutons point que depuis ces troubles qui ont esté esmeuz au Royaume de France, à nostre grand regret, aucuns n'ayent tasché par tous moyens de rendre nostre cause odieuse à vostre Maiesté: et que vous aussi, tres-illustres Princes, n'ayez ouy beaucoup de rapports sinistres pour vous animer contre nous. Mais nous avons tousiours esperé et esperons plus que iamais, qu'ayans trouvé audience à faire nos excuses, elles seront receues quand vous aurez simplement cognu la verité du faict.

Or est-il ainsi que nous avons desia par cy devant publié beaucoup de declarations, par lesquelles toute la Chrestienté doit estre assez advertie de nostre innocence et integrité, et que tant s'en fault que nous ayons pretendu d'esmouvoir quelque sedition contre le Roy nostre seul souverain Prince et Seigneur apres Dieu, qu'au contraire nous exposons nos vies et nos biens en ceste guerre, pour maintenir la superiorité qui luy est deuë, et l'authorité de ses Edicts, comme de faict sa Maiesté n'a point de plus loyaux, ny obeissans et paisibles subiects que nous luy sommes, et [page 6] voulons estre iusques à la fin. Parquoy sans s'arrester à ces choses qui ont esté assez amplement deduites par cy devant, il nous suffira de monstrer à present quelle est la religion pour l'exercice de laquelle, advoué par les Edits du Roy, nostre souverain Seigneur, nous avons esté contrains de nous deffendre avec les armes. Car nous entendons que les mal-vueillans, qui n'ont autre matiere de mesdire de nous, blasment faussement et à tort vers vostre Sacree Maiesté, Sire, et vers vos excellences, tres-illustres Princes, la religion que nous suyvons, et vous font accroire plusieurs choses pour vous en desgouster: en sorte que si nous n'estions receuz en

nos deffenses, nostre cause seroit du tout opprimee par telles calomnies.

Vray est que la Confession de Foy des Eglises de France à laquelle nous adherons, pouvoit aucunement remedier à ce mal: car puis qu'elle a esté deux fois solennellement presentee au Roy nostre souverain Seigneur, on peult là voir clairement quel est le sommaire de nostre Foy. Et sans cela nous n'eussions pas tant attendu à nous purger des fausses detractions qui nous sont mises sus: non pas que iamais la bouche des mesdisans puisse estre close, mais d'autant que nostre devoir est de mettre peine et toute diligence à ce que nostre integrité soit cognue, pour n'estre point en scandales [page 7], ains par plus forte raison que la pure simplicité de nostre Foy soit cognue, afin que les malins n'ayent la bouche ouverte pour blasphemer contre la verité de l'Evangile. Parquoy nous avons avisé, Sire, d'adresser ce brief sommaire à vostre Maiesté, et à vos excellences, tres-illustres Princes: afin que la foy que nous tenons soit testifiee par la signature de nos propres mains. Et comme nous desirons d'estre en bonne reputation vers vostre Maiesté, Sire, pour la reverence que nous luy portons, et aussi envers vous, tres-illustres Princes: nous supplions humblement et prions que ceste Confession ait accés pour estre ouye et entendue benignement.

En premier lieu, nous protestons qu'en tous les articles qui ont esté decidez par les Conciles anciens, touchant l'essence infinie spirituelle de Dieu, et la distinction des trois personnes, et l'union des deux natures en nostre Seigneur Iesus Christ: nous recevons et accordons ce qui en a esté là resolu, comme estant tiré de l'Escriture saincte, sur laquelle seule nostre foy doit estre fondee: comme il n'y a nul autre tesmoin propre et idoine pour nous resoudre quelle est la Maiesté de Dieu que luy-mesmes.

Mais comme nous tenons le Vieil et le Nouveau Testament pour la seule reigle de nostre foy, aussi nous acceptons tout ce qui [page 8] y est conforme: comme de croire qu'il y a trois personnes distinctes en la seule essence de Dieu, et que nostre Seigneur Iesus estant vray Dieu et vray homme, a tellement uny les deux natures en soy, qu'elles ne sont point confuses. Sur quoy nous detestons toutes les heresies qui ont esté iadis condamnees, tant des Arrians, Sabellians, Eunomians et leurs semblables, que des Nestorians et Eutychians. Et ia Dieu ne plaise, que nous soyons entachez de ces resveries lesquelles ont troublé l'Eglise Catholique du temps qu'elle estoit en sa pureté.

Parquoy tous les differens que nous avons sont, sur quoy doit estre appuyee la fiance de nostre salut: comment nous devons invoquer Dieu, et quelle est la façon de le bien et deuement servir. Il y a puis apres les dependances: à sçavoir, quel est le vray estat de l'Eglise, l'office des Prelats et Pasteurs, la nature, vertu et usage des Sacremens.

Pour bien cognoistre en quoy consiste le vray salut des hommes, il faut sçavoir quel est leur estat et condition. Or nous tenons ce que l'Escriture enseigne, que tout le genre humain a tellement esté corrompu par la cheute d'Adam, que de nature nous sommes tous damnez et perdus, non pas seulement par la coulpe d'autruy: mais pource que dés le ventre de la mere nous sommes pecheurs, et que Dieu [page 9] nous peut iustement condamner, encores qu'il n'y ait point d'acte apparent par lequel nous ayons deservy condamnation.

D'avantage nous tenons que le peché originel est une corruption espandue par nos sens et affections, en sorte que la droite intelligence et raison est pervertie en nous, et sommes comme povres aveugles en tenebres, et la volonté est subiette à toutes mauvaises cupiditez, pleine de rebellion et adonnee à mal. Bref, que nous sommes povres captifs detenus sous la tyrannie de peché: non pas qu'en mal faisant nous ne soyons poussez par nostre volonté propre, tellement que nous ne sçaurions reietter ailleurs la faute de tous nos vices, [1]) mais pource qu'estans issus de la race maudite d'Adam, nous n'avons pas une seule goutte de vertu à bien faire, et toutes nos facultez sont vicieuses.

De là nous concluons que la source et origine de nostre salut est la pure misericorde de Dieu: car il ne se trouvera en nous aucune dignité dont il soit induit à nous aimer. Nous aussi estans mauvais arbres ne pouvons porter aucun bon fruict, et par ce moyen ne pouvons prevenir Dieu pour nous acquerir ou meriter grace envers luy: mais il nous regarde en pitié pour nous faire mercy, et n'a autre occasion d'exercer sa misericorde en nous, que nos miseres. Mesmes nous tenons que ceste bonté laquelle il desploye envers nous, procede de ce [page 10] qu'il nous a esleuz devant la creation du monde ne cherchant point la cause de ce faire hors soy-mesme et son bon plaisir. Et voyla nostre premier fondement, que nous sommes agreables à Dieu d'autant qu'il luy a pleu nous adopter pour ses enfans devant que nous fussions nays, et par ce moyen il nous a retirez par privilege singulier de la malediction generale en laquelle tous hommes sont plongez.

Mais pource que le conseil de Dieu est incomprehensible, nous confessons que pour obtenir salut il nous faut venir au moyen que Dieu a ordonné: car nous ne sommes point du nombre des fantastiques, qui sous ombre de la predestination

1) la faute de nos pechez.

sommes iustifiez par la seule foy, d'autant qu'il nous faut emprunter d'ailleurs, à sçavoir, de nostre Seigneur Iesus Christ, la iustice qui nous defaut, et non pas en partie, mais du tout (Rom. 3, 27).

C'est ce qui nous donne la hardiesse d'invoquer Dieu: car sans céla nous n'y aurions nul acces, selon que l'Escriture enseigne, que nous ne serions iamais exaucez en inquietude ou en trouble (Hebr. 11, 6; Iaq. 1, 6. 7). Et pourtant nous tenons que c'est nostre souverain bien et repos, que d'estre asseurez de la remission des pechez par la foy que nous avons en Iesus Christ (Rom. 4, 6. 7): veu que c'est la clef qui nous ouvre la porte pour venir à Dieu. Or il est dit, que quiconque invoquera le nom de Dieu sera sauvé (Ioel 2, 32). Cependant, selon que l'Escriture nous enseigne, nous adressons nos prieres à Dieu, au nom de nostre Seigneur Iesus Christ, lequel s'est fait nostre Advocat, pource que sans luy nous ne serions pas dignes d'avoir [page 15] acces (Eph. 3, 12; Hebr. 4, 16; Iean 16, 24). Et ce que nous ne prions pas les Sainctes et les Saincts, à la façon commune, ne nous doit pas estre imputé à vice,[1]) car puis qu'en tous nos actes il nous est commandé d'avoir nostre conscience resolue, nous ne sçaurions garder trop grande sobrieté en oraison. Nous suyvons aussi la reigle qui nous est donnee, que sans l'avoir cognu, et que sa parole nous ait ésté preschée, pour avoir tesmoignage de sa volonté, nous ne le pouvons invoquer. Or toute l'Escriture nous renvoye à luy seul, pour le prier. Qui plus est, il estime nos oraisons le principal et souverain Sacrifice, par lequel nous faisons hommage à sa Maiesté, selon qu'il le proteste au Pseaume 50 (v. 14, 15) et ainsi d'adresser nos prieres aux creatures, et vaguer ça et là, il ne nous est pas licite, de peur que nous ne soyons coulpables de sacrilege. De cercher autres patrons ou advocats que nostre Seigneur Iesus Christ, nous n'estimons pas qu'il soit en nostre chois ou liberté. Vray est que nous devons prier les uns pour les autres, pendant que nous conversons icy bas: mais de recourir aux trespassez, puis que l'Escriture ne le monstre point, nous ne le voulons attenter, de peur d'estre coulpables de presomption. Mesmes les abus si enormes, qui ont eu la vogue, et ont encores, nous advertissent de nous contenir en telle simplicité, comme en des bornes que Dieu a mises pour reprimer toutes [page 16] curiositez et audace. Car il s'est forgé beaucoup de prieres pleines de blasphemes horribles, comme de requerir à la Vierge Marie, qu'elle commande à son Fils, et exerce empire par dessus luy: de la nommer le port de salut, vie et esperance de ceux qui se confient en elle.

Ce que nous ne prions point pour les trespassez, non seulement ne depend point de ceste raison, mais aussi pource que cela tire plus longue queue, c'est qu'on a presupposé qu'il y a un Purgatoire, où les ames sont punies pour les fautes qu'elles ont commises. Or par ce moyen la redemption faite par Iesus Christ ne seroit point pleniere, et seroit autant derogué à la mort qu'il a soufferte: comme s'il ne nous avoit acquitez qu'à demy: ce qui ne se peut dire sans blaspheme. Ainsi croyans que le povre monde a esté abusé en cest endroit, nous ne voulons rien imaginer contre les principes de nostre foy Chrestienne: et mesmes il nous suffit de nous tenir à la pure doctrine de l'Escriture Saincte, laquelle ne fait nulle mention de tout cela. Quoy qu'il en soit, nous tenons que c'est une superstition controuvee en la fantasie des hommes: et outre ce qu'il ne nous est pas permis de prier Dieu à l'aventure, nous ne voulons pas estre si outrecuidez d'usurper l'office de nostre Seigneur Iesus Christ, qui nous a pleinement acquitez de toutes nos offences.

[page 17] Le second poinct principal, auquel nous sommes differens d'avec la coustume et opinion receue par le monde, c'est de la façon de servir Dieu. Or de nostre costé suyvant ce qu'il prononce, qu'obeissance vaut mieux que tous sacrifices (1. Sam. 15, 22), et que par tout il enioint d'escouter ce qu'il commande, si on luy veut rendre un service bien reiglé et qu'il approuve: nous tenons que ce n'est point à nous d'inventer ce que bon nous semble, ou de suyvre ce qui aura creu au cerveau des hommes: mais de nous tenir simplement à la pureté de l'Escriture. Parquoy, nous croyons que tout ce qui n'en est point tiré, mais a esté commandé par l'authorité des hommes, ne doit point estre tenu pour service de Dieu. Et en ceci nous avons deux articles comme pour maximes: l'un est, que les hommes ne peuvent obliger la conscience sur peine de peché mortel: car ce n'est pas en vain que Dieu veut estre tenu pour seul Legislateur (Iaq. 4, 12), disant que c'est à luy de condamner et absoudre: comme aussi il ne reitere point en vain tant de fois qu'on n'adiouste point à ses ordonnances (Deut. 4, 2 et 12, 32). Ce qui ne se peut faire à la verité sans le taxer de n'avoir point cognu tout ce qui estoit utile, mais avoir oublié ceci ou cela par inadvertence. Le second est, que quand nous cuidons servir Dieu à nostre devotion, il reprouve tout cela comme un meslinge de corruption: et voila pourquoy il crie par son Prophete [page 18] Isaie (29, 13), qu'on a perverti toute vraye religion, en gardant les commandemens des hommes. Et nostre Seigneur Iesus conferme le mesme, que c'est en vain qu'on veut honorer Dieu par traditions humaines (Matth. 15, 9). C'est doncques bien raison que la superiorité spirituelle sur nos ames luy demeure inviolable: et c'est pour le moins que

1) faute.

ce qu'ils cognoissent estre contraire à la pureté de son service. Car quand il est question de la Iurisdiction spirituelle laquelle Dieu se reserve, il n'y a nulle superiorité humaine, qui ne doive estre abbatue. Les loix des Princes terriens, quelques grieves et dures qu'elles soyent, mesmes qu'on les sentist iniques, ont neantmoins leur vigueur, tellement qu'il n'est point licite de les mespriser: car les biens et les corps de ce monde ne sont point si precieux, que l'authorité que Dieu a donnee à tous Roys, Princes, et superieurs, ne doive estre preferee. Mais il y a bien diverse raison d'assubiettir nos ames à toutes loix tyranniques, ou estranges et bastardes, qui sont pour nous destourner de la subiection de Dieu. Cependant nous confessons que ce n'est pas aux personnes privees de corriger tels abus, pour les oster du tout: mais qu'il suffit que tous Chrestiens s'en exemptent, se conservans impolus et entiers au service de Dieu.

Quant à tous Pasteurs qui s'acquittent fidelement en leur office [1]), nous tenons qu'ils doivent estre receus comme representans la personne de celuy qui les a ordonnez: et que tous Chrestiens se doivent renger à l'ordre commun [page 23] des fideles, pour ouyr la doctrine de salut, faire confession de leur foy, se tenir en l'union de l'Eglise, recevoir paisiblement censures et corrections, et tenir la main à empescher qu'il ne se leve nulle secte ne tumulte. Ainsi nous reputons pour schismatiques tous ceux qui esmeuvent trouble et confusion, tendant à fin de dissiper l'Eglise, laquelle ne se peut garder en son estat, qu'estant gouvernee par ses Pasteurs puis qu'il a pleu à Dieu ainsi, et qu'il commande à tous depuis le grand iusqu'au plus petit de se conformer à telle humilité (Matth. 18, 18, Iean 20, 23): en sorte que tous ceux qui se separent et retranchent de leur bon gré de la compagnie des fideles, se bannissent aussi du royaume des cieux. Mais aussi que ceux qui veulent estre escoutez au nom de Iesus Christ, advisent bien de porter la doctrine qui leur est commise.

Il reste à declarer quelle est nostre foy touchant les Sacremens, c'est que nous les tenons tant pour tesmoignages de la grace de Dieu, afin de la ratifier en nous, que pour signes exterieurs, par lesquels nous protestons de nostre Chrestienté devant les hommes. Vray est que la parole de Dieu nous devroit bien suffire, pour nous asseurer de nostre salut: mais puis que Dieu a voulu, à cause de nostre rudesse et fragilité, adiouster telles aides, c'est bien raison que nous les acceptions pour les appliquer [page 24] à nostre profit. Ainsi les Sacremens sont comme signatures [2]) pour seeller la grace de Dieu en nos coeurs, et la rendre plus authentique: pour laquelle raison ils peuvent estre nommez doctrine visible. Or nous croyons que tout ce qui est là figuré et demonstré s'accomplit en nous. Car ce ne sont point figures vaines, ou frustratoires, puis que Dieu qui est la verité infaillible, les nous donne pour confirmation de nostre foy. D'avantage, nous croyons, quelque indignité qu'il y ait au Ministre, que le Sacrement ne laisse point d'estre bon et vallable: car la verité de Dieu ne change et ne varie point pour la malice des hommes: comme ce n'est point à eux de donner vertu ou effect à ce que Dieu a institué. Ainsi nous croyons que les Sacremens, combien qu'ils soient administrez par gens meschans et indignes, retiennent tousiours leur nature, pour apporter et communiquer vrayement à ceux qui les reçoyvent ce qui est là signifié. Toutesfois nous disons qu'ils ne sont utiles sinon là où Dieu les fait valoir, et y desploye la vertu de son Esprit, comme par ses organes. Ainsi il faut que l'esprit de Dieu y besongne pour nous en faire sentir l'efficace à nostre salut. Nous confessons aussi que l'usage en est necessaire, et que tous ceux qui n'en tiennent conte se declarent contempteurs de la grace de Dieu, et sont aveuglez d'un orgueil diabolique, [page 25] ne cognoissans point leur infirmité, laquelle Dieu a voulu supporter par un tel moyen et remede. D'avantage, puis que Dieu a mis les Sacremens comme un depost en son Eglise, nous croyons que chacun n'en doit pas user à part, mais que l'usage en doit estre commun en l'assemblee des fideles, et qu'ils doivent estre administrez par les Pasteurs, ausquels la charge et dispensation en est commise.

De cecy nous recueillons, qu'il n'appartient qu'à Dieu seul d'ordonner les Sacremens, veu qu'il n'y a que luy seul qui puisse estre tesmoin de sa volonté, seeller ses promesses, representer ses dons spirituels, et faire que les elemens terrestres nous soyent comme arres de nostre salut. Et ainsi les ceremonies qui ont esté introduites par les hommes, ne peuvent et ne doivent estre tenues pour Sacremens: et de leur attribuer ce titre et qualité ce n'est que fallace. Parquoy, nous confessons que le nombre des sept Sacremens, qui est communement approuvé, n'est point receu de nous, veu qu'il n'a aucune approbation de la parole de Dieu. Cependant combien que nous n'advouons pas le mariage estre Sacrement, ce n'est point pour le mespriser: comme aussi nous n'entendons pas d'amoindrir la dignité des sacremens temporels, qui ont servy du temps des miracles: combien que nous disons que l'usage n'en dure plus, comme l'onction des [page 26] malades. Quoy qu'il en soit, c'est bien raison que les mysteres qui sont procedez de Dieu soyent discernez d'avec ce qui a esté introduit par les hommes

1) de leur charge.
2) seaux.

ture enseigne que nostre Seigneur Iesus par un seul sacrifice nous a acquis redemption perpetuelle (Hebr. 10, 14), et que ce n'a esté que pour un coup qu'il a offert son corps pour le prix et satisfaction de nos pechez, qu'il n'est point licite de reiterer tel sacrifice: et puis que le Pere en l'ordonnant seul et perpetuel Sacrificateur selon l'ordre de Melchisedech, a confermé cela par serment solennel. Nous tenons aussi que c'est un blaspheme desrogant à sa dignité, qu'autres presument de l'offrir. D'avantage, nous croyons que c'est un abus et corruption insupportable, d'avoir des Messes, ausquelles on ne communique point, veu que la Cene n'est autre chose qu'un Sacrement, par lequel tous Chrestiens participent ensemble au corps et au sang de Iesus Christ. Nous reprouvons aussi l'autre abus qui est commun par tout le monde, que le peuple ne communique qu'à la moitié de la Cene, et qu'il n'y ait qu'un seul Prestre, qui reçoive le sacrement entier. Car notamment il dit: Beuvez tous de ce calice (Matth. 26, 27). Et ce que Dieu a conioint il n'est pas licite à l'homme de le separer. Mesmes l'usage de l'Eglise ancienne a esté conforme à l'institution de nostre Seigneur Iesus Christ, et ceste separation d'oster le calice au peuple, a esté nouvellement controuvee. Nous ne pouvons aussi consentir à un autre abus, qui est de celebrer le mystere en langage [page 31] incognu: car nostre Seigneur Iesus a voulu estre entendu de ses disciples, en disant: Prenez, mangez, voyci mon corps, etc. et ses paroles s'adressent à l'Eglise. Parquoy c'est une mocquerie du sacrement quand le Prestre murmure sur le pain et sur le calice, et qu'il n'y a nulle intelligence de ce qui s'y fait.

Quant à la Cene de nostre Seigneur, nous avons à dire en premier lieu à quelle fin elle nous a esté instituee. Car par là il aperra quel en est l'usage et quel fruit nous en revient. Le but donc auquel elle doit estre rapportee, est de continuer en nous la grace que nous avons receue au Baptesme. Car comme par le Baptesme Dieu nous regenere pour estre ses enfans, et par telle naissance spirituelle nous introduit en son Eglise, pour nous tenir comme ses domestiques: aussi en la Cene il nous declare qu'il ne nous veut point laisser despourveus, mais plustost nous entretenir en la vie celeste, iusques à ce que nous soyons parvenus à la perfection d'icelle. Or d'autant qu'il n'y a point autre nourriture de nos ames que Iesus Christ, c'est en luy seul qu'il nous faut cercher la vie. Mais à cause de nostre infirmité et rudesse, la Cene nous est un signe visible et exterieur, pour nous testifier qu'en participant au corps et au sang de Iesus Christ, nous vivons spirituellement en luy. Car comme il ne se presente pas vuide à nous, aussi nous le recevons avec tous [page 32] ses biens et dons, tellement qu'en le possedant nous avons en luy tout ce qui appartient à nostre salut.

Or en disant que la Cene nous est un signe, nous n'entendons point que ce soit une simple figure, ou remembrance, mais confessons que vrayement ce qui nous est là signifié, y est quant et quant accompli par effect. Car puis que Dieu est la verité infallible, il est certain qu'il ne nous veut point amuser à quelque vaine apparence, mais que la substance de ce que les sacremens signifient y est coniointe.

Parquoy nous tenons que ceste doctrine de nostre Seigneur Iesus Christ, à sçavoir que son corps est vrayement viande, et son sang breuvage (Iean 6, 55), non seulement est representee et ratifiee en la Cene, mais aussi accomplie par effect. Car là par les signes du pain et du vin nostre Seigneur Iesus nous presente son corps et son sang, et en sommes spirituellement repus, moyennant que nous ne fermions point la porte à sa grace par nostre incredulité. Car comme un vaisseau, combien qu'il soit vuide, ne peut recevoir quelque liqueur pendant qu'il est fermé et bouché, aussi faut-il que la foy face ouverture pour nous rendre capables des biens que Dieu nous offre, comme il est dit au Pseaume (81, 11): Ouvre ta bouche et ie la rempliray. Non pas que nostre incredulité abolisse la verité de Dieu, ou que nostre malice empesche que [page 33] les Sacremens ne retiennent leur vertu: car quels que nous soyons, Dieu demeure tousiours semblable à soy-mesme, et la vertu des Sacremens ne depend point de nostre foy: tellement que par nostre ingratitude nous ne pouvons desroguer à leur nature ou qualité. Parquoy la Cene est un certain tesmoignage, qui s'adresse tant aux mauvais qu'aux bons, pour offrir Iesus Christ indifferemment à tous: mais ce n'est pas à dire que tous le recoyvent quand il leur est offert. Et de faict, il y auroit une absurdité trop lourde de dire [1] que Iesus Christ fust receu de ceux qui sont du tout estranges de luy, et que les meschans mangeassent son corps et beussent son sang, estans vuides de son esprit, d'autant que par ce moyen il seroit mort, estant despouillé de sa vertu, et seroit vuide de tout bien, n'apportant rien avec soy.

Ce qu'on allegue que les meschans sont coulpables, du corps et du sang de Iesus Christ quand ils participent indignement à la Cene, ne prouve pas qu'ils y recoivent autre chose que le signe: car il n'est pas dit par sainct Paul (1. Cor. 11, 29) qu'ils soyent condamnez pour avoir receu le corps et le sang, mais pour ne les avoir point discernez d'avec les choses profanes. Leur offence donc est, d'avoir reietté Iesus Christ quand il se presentoit

1) de dire *manque dans les édd. postérieures.*

nous faire participans de la substance de son corps et de son sang, par la vertu incomprehensible de son Esprit, dont il appert que le blasme qu'aucuns nous mettent sus, n'est que calomnie: c'est que nous mesurons la puissance de Dieu selon nostre sens, à la façon des Philosophes: car toute nostre [page 38] Philosophie est de recevoir en simplicité ce que l'Escriture nous monstre. Ceux aussi qui font accroire que nous n'adioustons point foy à la parole de nostre Seigneur Iesus Christ: voicy mon corps, voicy mon sang,[1] devroyent avoir honte de nous iniurier ainsi faussement. Ia à Dieu ne plaise que seulement il nous vienne en pensee de repliquer contre celuy qui est la verité immuable: tant s'en fault que nous soyons si desbordez, que de vouloir desgorger un tel blaspheme. Nous acceptons donc ce qui est prononcé par nostre Seigneur Iesus Christ: seulement nous requerons que le sens naturel des mots soit bien entendu. Or nous n'en cerchons point l'exposition en nos cerveaux, mais la tirons de l'usage perpetuel de l'Escriture, et du stile commun du S. Esprit. Si nous amenions quelque nouveauté, elle pourroit estre odieuse ou suspecte: mais quand nous desirons qu'on se tienne à la façon propre à tous Sacremens, il nous semble que cela doit bien estre recevable. Et pour le faire brief, nous protestons de ne sentir ne parler

1) Ceci est m. c. ceci est m. s.

autrement que ce qui est exprimé de mot à mot par sainct Augustin,[1]), à sçavoir, que si les Sacremens n'avoyent quelque similitude avec les choses lesquelles ils signifient, qu'ils ne seroyent point Sacremens du tout, et que de là ils prennent les noms des choses mesmes: et ainsi que par mode de dire[2]) le Sacrement du corps de Iesus Christ est le corps de Iesus Christ, et le Sacrement de son sang est son sang[3]). Cependant nous conioignons tousiours la verité avec la figure, tellement que ce mystere n'est point frustratoire.

Maintenant, Sire, vostre sacree Maiesté Imperiale, et vos excellences, tres-illustres Princes, ont une declaration de nostre foy, en laquelle nous n'avons rien fardé ne desguisé, et par laquelle nous desirons que nostre cause soit iugee et decidee. Cependant nos supplions tres-humblement vostre Maiesté, Sire, et vos excellences, tres-illustres Princes, qu'on telle reverence que nous avons procedé à testifier ce que nous croyons, qu'il leur plaise de considerer attentivement le contenu de ce traité, et recevoir le tout en telle benignité,[4]) que la raison et equité domine seule: toutes opinions humaines estant abbatues, pour ne point apporter preiudice à la verité.

1) Epist. 23 ad Bonif.
2) par propre maniere de parler.
3) *Ces trois derniers mots:* est son sang, ***manquent dans le texte de*** 1564.
4) humanité 1566.

FIN.

SUMMA DOCTRINAE DE MINISTERIO VERBI ET SACRAMENTORUM.

I.

Totius ministerii evangelici finis est, ut nobis a Deo fonte omnis felicitatis per peccatum seiunctis ac proinde perditis, Christus communicetur, ut vitam aeternam ex ipso hauriamus: omnes denique coelestes thesauri ita nobis applicentur, ut non minus sint nostri quam ipsius Christi.

1. Thess. 2, 12. *Vocavit nos per evangelium in participationem gloriae Domini nostri Iesu Christi.*

II.

Communicationem hanc fatemur esse [a]) mysticam, et rationi humanae incomprehensibilem et [b]) spiritualem, quod eius effector sit spiritus sanctus: qui quum sit virtus Dei viventis, procedens a patre et filio, omnipotentiam ei adscribimus, qua non imaginarie, sed potentissime et verissime nos Christo capiti nostro coniungat, ut simus caro de carne eius, ossa de ossibus eius, et ex vivifica eius carne vitam aeternam in nos transfundat.

a) Ephes. 5, 32. *Mysterium hoc magnum est, loquor autem de Christo et de ecclesia.*

b) 1. Cor. 6, 17. *Qui adglutinatur Domino unus spiritus est.*

August. Epist. 57. ad Dard. *Peccatum factum est relicto Deo: iustitia non fit sine Deo. Ac per hoc non moreremur, nisi per carnalem propaginem de membris illius veniremus, nec viveremus, nisi per spiritalem connexionem membra huius essemus.*

III.

Quod autem confitemur spiritum sanctum huius coniunctionis esse effectorem, certo innititur fundamento, huic nimirum: Quidquid [a]) pater aut filius [b]) operantur ad salutem adducendis fidelibus, id per spiritum sanctum utramque personam operari testatur sacra scriptura: et non aliter [c]) Christum in nobis habitare, quam per suum spiritum, neque alio modo se nobis communicare, quam per eundem spiritum.

a) Ioann. 14, 16. *Ego rogabo patrem, et alium consolatorem dabit vobis, spiritum illum veritatis, quem mundus non potest recipere, etc.*

Et paulo post 25: *Haec loquutus sum vobis apud vos manens, paracletus autem ille spiritus sanctus, quem mittet pater in nomine meo, ille vos docebit omnia et suggeret vobis omnia quae dixi vobis.*

b) Ioann. 15. 26. *Quum autem venerit paracletus, quem ego mittam vobis a patre meo, spiritus ille veritatis, qui a patre procedit, ille testabitur de me.* Item Ioann. 16, 7. *Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis ut ego abeam. Nam nisi abiero, consolator ille non veniet ad vos: sin autem abiero, mittam eum ad vos.*

c) Rom. 8, 9. *Vos autem non estis in carne, sed in spiritu, siquidem spiritus Dei habitat in vobis. Quod si quis spiritum Christi non habet, hic non est eius.* Ibidem paulo post 11: *Si spiritus eius, qui excitavit Iesum a mortuis, habitat in vobis, is qui excitavit Christum ex mortuis vivificabit et mortalia corpora vestra, per inhabitantem eius spiritum in vobis.* Item paulo post 14: *Quotquot spiritu Dei ducuntur, hi sunt filii Dei.* Item 1. Cor. 6, 19. *Nescitis quod corpus vestrum templum est spiritus sancti, qui habitat in vobis, quem habetis a Deo?* Item 1. Cor. 3, 16. *An nescitis quod templum Dei estis, et spiritus Dei habitat in vobis?*

IV.

Ad efficiendam hanc coniunctionem spiritus sanctus duplici utitur instrumento, praedicatione verbi, et administratione sacramentorum.

V.

Quum dicimus spiritum sanctum externo ministerio uti ut instrumento, sic intelligimus: tam in praedicatione verbi quam in usu sacramentorum

duos esse ministros, qui distincta habeant officia. Minister [a]) externus administrat verbum vocale, et sacra sigilla quae externa sunt, terrena et caduca. Minister vero internus, qui est spiritus sanctus libere agit interne, dum in quorumcunque vult cordibus arcana sua virtute communicationem cum Christo per unam fidem operatur. Quae communicatio res est interna, coelestis et immarcessibilis.

a) 1. Cor. 3, 6. 7. De toto ministerio ita loquitur Paulus: *Quis est Paulus? Quis est Apollos? nisi ministri per quos credidistis: et ut cuique Dominus dedit. Ego plantavi, Apollos rigavit, sed Deus dedit incrementum. Itaque neque is qui plantat est aliquid, neque is qui rigat, sed qui incrementum dat, Deus.*

VI.

In praedicatione verbi minister externus verbum vocale porrigit et auribus percipitur. [a]) Internus minister spiritus sanctus rem quae per verbum annunciatur, utpote Christum, quorum vult mentibus vere communicat, ita ut non sit necesse Christum aeque atque verbum per corporis organa recipi, sed arcana sua virtute hanc coniunctionem operatur spiritus sanctus, creando in nobis fidem, qua facit nos viva membra Christi veri dei et veri hominis.

a) Act. 16, 14. *Quaedam mulier nomine Lydia, ex urbe Tyatirorum, quae purpuram vendebat, Deum colens, nos audivit, cuius Dominus aperuit cor, ut attenderet iis quae dicebantur a Paulo.*

VII.

In baptismo [a]) minister externus baptizat externo elemento, utpote aqua, quae corpore percipitur. [b]) Internus minister spiritus sanctus baptizat sanguine immaculati agni, adeo vere ut etiam toto Christo vero Deo et vero homine induat eum qui baptizatur: (Galat. 3, 27) ita ut non sit necesse Christum corporis organis recipi, ut abluantur animae nostrae ipsius sanguine, sed sufficit arcana et potentissima spiritus sancti operatio.

a) Matth. 3, 11. Ioann. 1, 26. *Ego baptizo vos aqua ad poenitentiam.*

b) Tit. 3, 5. *Salvos nos fecit per lavacrum regenerationis et renovationis spiritus sancti.*

1. Cor. 6, 11. *Et haec eratis quidam, sed abluti estis, sed iustificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Iesu, et per spiritum Dei nostri.*

VIII.

In coena Domini minister externus porrigit externa symbola, panem Domini et vinum Domini, quae organis corporis nostri accipiuntur, comeduntur et deglutiuntur [a]). Minister internus spiritus sanctus, non per organa corporis externa, sed arcana sua virtute mentes fidelium tam vere tamque efficaciter pascit corpore et sanguine Domini in vitam aeternam, quam vere sciunt se pane et vino pasci ad vitam hanc caducam sustinendam.

a) 1. Cor. 10, 3 sq. *Omnes eandem escam spiritualem ederunt, et omnes eundem potum spiritualem biberunt: bibebant enim ex spirituali sequente petra: petra autem erat Christus.*

IX.

Ut corpore Christi pascamur in vitam aeternam, non vult Christus ut credamus corpus suum aut sanguinem suum descendere de coelo super altare, aut circum altare, in panem aut sub panem, aut non procul a pane: non magis quam in baptismo opus est, ut vera membra corporis Christi fiamus, ipsum corpus Christi de coelo in aquam aut sub aquam descendere, aut non procul ab aqua stare: quemadmodum nec in verbo vocali tali corporis descensu est opus, ut totius Christi fiamus participes, sed satis potentiae spiritui Domini, qui a patre filioque procedit, inesse credimus, ut vere nos in baptismo eius corporis faciat membra, quod est et manet in coelo. Et in sacra coena eodem corpore manente in coelo magis ac magis nos nutriat per arcanam atque efficacissimam potentiam suam et virtutem.

Haec doctrina, quod corporis Christi nullus fiat descensus aut illapsus, visibilis aut invisibilis, fundata est in clarissimis scripturae sacrae testimoniis. Quatenus enim Christus est homo, testatur scriptura eum recessisse (Lucae 24, 51), abiisse (Ioann. 14, 4), mundum hunc reliquisse (Ioann. 16, 28), sublatum esse (Act. 1, 11) in sancta ἀχειροποίητα (Hebr. 9, 11 et 24), contineri coelo ad tempus usque restitutionis omnium (Act. 3, 21).

Nec pugnant cum hac doctrina verba Christi: Hoc est corpus meum quod pro vobis, etc. Nam ipsius Christi optimus interpres est D. Paulus, qui hoc interpretatur: panis quem frangimus; verba Christi: est corpus meum, interpretatur: est communicatio (1. Cor. 10) corporis Christi.

Iam autem ante demonstratum est, unicam hanc esse communicandi rationem, qua per spiritum sanctum eius fimus participes, qui effector est huius communicatonis, quum sit virtus Dei viventis a patre filioque procedens.

Consentit etiam haec doctrina cum Symbolo apostolico sive articulis fidei, quorum inviolabilis et simplicissima inter pios omnes constare debet certitudo, his nimirum: Ascendit in coelum, sedet ad dexteram Dei omnipotentis, inde venturus est ad iudicandum vivos et mortuos.

Hos articulos fidei ita ut nos intellexit D. Augus-

tinus Tom. 2. Epist. 57 ad Dardanum, in qua hos articulos confessionem christianam appellat, et vetat ne ab ea recedamus. Noli dubitare, inquit, ibi nunc esse hominem Christum Iesum, unde venturus est: memoriterque recole et fideliter tene christianam confessionem, quoniam resurrexit a mortuis, ascendit in coelum, sedet ad dexteram patris, nec aliunde quam inde venturus est ad vivos mortuosque iudicandos. Et sic venturus est, illa angelica voce testante, quemadmodum ire visus est in coelum: in eadem carnis forma atque substantia, cui profecto immortalitatem dedit, naturam non abstulit. Secundum hanc formam non est putandus ubique diffusus. Cavendum est enim ne ita divinitatem adstruamus hominis, ut veritatem corporis auferamus. Non est autem consequens ut quod in Deo est, ita sit ubique ut Deus, nam et de nobis veracissima scriptura dicit, quod in illo vivimus, movemur et sumus: nec tamen sicut ille ubique sumus, sed aliter homo ille in Deo, quoniam aliter et Deus ille in homine, proprio quodam et singulari modo. Una enim persona Deus et homo est, et utrumque unus est Christus Iesus, ubique per id quod Deus est, in coelo autem per id quod homo. Hactenus Augustinus.

Consentit etiam et cum articulo de assumpta vera humana natura [a]), cuius omnes conditiones, excepto peccato, sponte Christus in se recepit, et [b]) post glorificationem immortalitatem carni suae dedit, naturam non abstulit.

a) Hebr. 4, 15. *Non habemus pontificem, qui non possit affici sensu infirmitatum nostrarum, sed tentatum in omnibus similiter, absque peccato.*

b) Luc. 24, 39. *Videte manus meas, et pedes meos, nam ego ipse sum. Contrectate me et videte, nam spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere.*

August. in Ioann. Hom. 5. a: *Secundum maiestatem suam, secundum providentiam, secundum ineffabilem et invisibilem gratiam, impletur quod ab eo dictum est: Ecce ego vobiscum sum omnibus diebu usque ad consummationem saeculi. Secundum carnem vero, quam verbum assumpsit, secundum id quod de virgine natus est, secundum id quod a Iudaeis prehensus est, quod ligno confixus, quod de cruce depositus, quod linteis involutus, quod in sepulcro conditus, quod in resurrectione manifestatus: Non semper habebitis vobiscum. Quare? quoniam conversatus est secundum corporis praesentiam quadraginta diebus cum discipulis suis, et deducentibus ipsis, videndo non sequendo, ascendit in coelum, et non est hic. Ibi est enim, sedet ad dexteram patris, et hic est, non enim recessit praesentia maiestatis. Aliter. Secundum praesentiam maiestatis semper habemus Christum: secundum praesentiam carnis recte dictum est discipulis: Me autem non semper habebitis. Habuit enim illum ecclesia secundum praesentiam carnis paucis diebus, modo fide tenet, oculis non videt.*

Consentit etiam cum articulis fidei de divina natura Christi, de omnipotentia, et de spiritu sancto. Credimus enim vere nobis et potentissime praestare Christum [a]) per suum spiritum quod promittit, licet omnipotentiam ipsius ad evertendum illum articulum fidei pertinere non credamus: ut corpus Christi non ascenderit in coelum, et non sedeat ad dexteram Dei, quin potius multo magis credimus ita demum vere stabiliri omnipotentiam et articulos nostrae fidei, dum arcana et incomprehensibili virtute spiritus sancti opus hoc in nobis multo certius fieri credimus, quam si corpus Christi e coelo super altare descenderet, manibus ministri porrigeretur, et ore corporis nostri comederetur. Tanto enim certior ac potentior est spiritus sancti operatio, quanto creator ipse omnibus creaturis quantumcunque excellentibus est superior.

a) 1. Cor. 15, 45. *Factus est primus homo Adam in animam viventem: extremus Adam in spiritum vivificantem.*

Hactenus.

PRAEFATIONES.

PRAEFATIO IN NIC. CHEMINI ANTAPOLOGIAM.

IOANNES CALVINUS FRANCISCO CONNANO IURIS STUDIOSISSIMO S.

Ecce tandem exit Apologia Chemini nostri communemque scriptorum aleam experitur, etsi non eo consilio scripta ut in publicum aliquando prodiret. Sed aequum fuit haec quoque publicari quae vir ille excitandi exercendique ingenii gratia luserat, ne Stellae deesset suum patrocinium, et Albucius nescio quis sine sanguine et sudore paeanas sibi suos caneret. Quod si quis mavult Alciatum pro Albucio, ego nec affirmare ausim nec velim refellere: sed sagaciores quidam subodorantur Alciatum mutuatitio nomine voluisse dissimulari, ne dentata supra modum et impatientis linguae facundia talionis iure pensaretur. Neque vero Stellam destitutum praesidiis fuisse quisquam arbitretur, aut eius silentium interpretetur confessionem, qua victoriam hactenus Albucio permiserit: verum intelligat hominem seriis negotiis occupatum, hac etiam in parte fiducia veritatis subnixum, noluisse perdere operam in rebus minime necessariis, quum res ipsa pro se satis loqueretur. Alioqui iam in mille Albucios calamum strinxisset, quo est praeditus ingenii acumine, qua industria, qua denique iuris peritia, cuius principatum nostro tempore cum uno atque altero sine controversia obtinet. Hanc etiam persuasionem induerat Cheminus, nec animum ad huius opusculi editionem adiicere poterat nisi solidis quorundam rationibus convictus foret, qui ostendebant suam patientiam Stellae fraudi esse. Sic enim vitiligatores [1]) quidam causabantur, non defuturum eum sibi fuisse in hac causa, si qua ratione defensionem instruere potuisset, quum Zasio adeo constanter restiterit. Hac velut necessitate adductus noster Cheminus mutavit sententiam, et quod iam fere biennium suppressum voluerat ad obterendas istorum calumnias palam explicat. Hoc tamen imprimis prospectum voluit, ne mutilum et corruptum in hominum manus veniret. Itaque quum audiret me profectionem adornare Lutetiam, mihi pro ea quae illi mecum intercedit amicitia et consuetudine partes has demandavit ut diligenter in eam curam incumberem ne qui errores irreperent. Suscepi lubens provinciam, ea tamen lege ne aliam quam negligentiae culpam praestare cogar. Videbor enim hic egregie defunctus officio, si quam ille desiderabat praestiterim diligentiam. Neque moleste ferre debet Alciatus, ubi aestimaverit se primum iure oppugnari, deinde modeste ac verecunde, et debita honoris praefatione non praetermissa. Tantum, opinor, publicis commodis favet, tantum defert veritati, ut nolit illi autoritatis suae praetextu praescribere. Ergo quum intelligat veritatem in profundo demersam, concedat etiam disputationibus eruendam esse, modo provideatur ne nimium altercando ea ipsa quae quaeritur amittatur veritas. Hoc obiter dictum volui ut eadem opera me et Alciato et tibi purgarem, quod verear ne hominis studio in causam adversariam sis propensior, et hoc ipsum in crimen trahas quod non stem ab Alciati partibus. Scio enim quam studiose de eo solitus sis praedicare, de praeceptore optimo nimirum gratissimus discipulus. Sed et de Stella, quem etiam audisti, quam belle sentias, loquarisque honorifice, et nuper familiari sermone et tuis antea multis literis persaepe cognovi, ut iam nullo modo dubitare debeam quin ad hanc ipsam disputationem nihil praeiudicatae opinionis sis allaturus, praesertim quum tibi probe notus sit qui totam hanc rem suo iudicio defendendam suscepit, Cheminus noster, homo ut scis lucubrationum patientissimus, perspicacis ingenii, et quod est inprimis egregium exactissimi iudicii, qui quum sit in literis melioribus ad unguem expolitus feliciter nunc versatur et antea diutissime versatus est in legalibus studiis. Quod autem ad praesentem causam attinet, lectoribus liberum esto iudicium, non illis quidem profanis, sed qui in iuris mysteria paulo altius penetraverint. Imo vero tu ipse, Connane eruditissime, iudica, non unus e populo, sed interioris doctrinae merito vere illo numero exemptus. Equidem, quomodo nunc est, eiusmodi disputationem istam esse arbitror, ut facile et tuum et cuiusvis sinceri lectoris iudicium promereri possit, certe debeat. Vale. Parisiis pridie No. Mar.

1) *Sic Calvinus vel certe typotheta. Herminjardus ex Plinio emendavit:* vitilitigatores.

PRAEFATIONES BIBLIIS GALLICIS PETRI ROBERTI OLIVETANI, NEOCOMI 1535 IMPRESSIS, PRAEMISSA.

IOANNES CALVINUS CAESARIBUS, REGIBUS, PRINCIPIBUS, GENTIBUSQUE OMNIBUS CHRISTI IMPERIO SUBDITIS SALUTEM.

Privilegia novis libris impetrari nec abs re olim, nec sine publico bono constitutum fuit: atque utinam nullus hodie liber exiret non suo privilegio ornatus: modo ne id esset vel gratia elicitum, vel pecunia redemptum Principis beneficium, quo temere commendaretur ad typographi quaestum: sed grave pressumque testimonium, quo luce et hominum oculis dignus ex vero pronunciaretur. Hoc enim remedio decebat coerceri furiosam istam scripturientium libidinem, quae tot librorum examina nullo modo, nullo delectu, nullo pudore, subinde nobis parit. Adeo urit non paucos stolida nominis cupiditas, ut malint quovis facinore utcunque innotescere, quam bene latere. Nunc immodica sua facilitate pessime consulunt reipublicae Principes, qui non modo bonos malos libros edi permittunt, sed pessimos quosque suo suffragio comprobant. Hoc vero sacrum opus, quod nec nuper natum est, nec ab homine profectum, ideo hominum testimonio minime indigere visum est. Et sane iniquissime comparatum esset, si talibus elogiis opus haberet, quorum sordibus nihil aliud quam foedaretur eius dignitas. Oraculum ergo et aeterna veritas summi regis, coeli terrae marisque domini, regumque regis, diploma est privilegii, quod nobis magnifice splendideque ipsum commendat: quod summa veneratione ab omnibus gentibus aetatibus ordinibus publice ac privatim excipi iubet. En edictum, cui omnes ad unum obsequentes esse conveniat.

Sed impiae quorundam voces audiuntur, clamitantium rem esse indignam, vulgari haec simplici plebeculae mysteria: in quibus qui totam aetatem detriverunt, magnis alioqui et ingenii et doctrinae praesidiis adiuti, in medio tamen stadio saepius defecerunt: pauci aut forte omnino nulli reperti, qui ultimam lineam attigerint. Quid, inquiunt, prae istis assequi possunt miseri idiotae omnium bonarum artium rudes, et (si usus quaeritur) rerum omnium imperiti? Verum quum Dominus e pastorum caulis prophetas, e piscatorum naviculis apostolos sibi coaptarit, cur non et nunc similes discipulos dignetur? Imo si istis Rabinis (qua sunt animi vel magnitudine vel ferocitate) pudenda est sors discendi cum plebeiis et rudibus: quantum probrum est a talibus praeceptoribus discere, qui nulla in parte vel abiectissimos excelluerunt, nisi quod a Domino docti erant? Neque in eam partem haec a me dicuntur, quo tollam ex ecclesia docendi discendique ordinem: quae luculentam Dei benignitatem agnoscere debet, dum a prophetis, doctoribus, interpretibus, qui ab eo missi sunt, probe instituitur. Sed hoc tantum postulo, ut fideli populo Deum suum loquentem audire liceat, et a docente discere. Quando ille a minimo usque ad maximum cognosci vult, quando omnes θεοδιδάκτους fore pollicetur, quando conqueritur in suis semper laborandum adhuc esse, quos vocat ablactatos a lacte, avulsos ab uberibus: quando parvulis dat sapientiam, pauperibus εὐαγγελίσασθαι praecipit. Quum ergo videmus ex omnibus ordinibus esse qui in Dei schola proficiant, agnoscimus eius veritatem, qui promisit effusurum se de spiritu suo super omnem carnem. Isti contra fremunt et indignantur. Quid hoc est nisi Deo suam largitatem exprobrare? O si eo saeculo vixissent, quo Philippo erant quatuor filiae prophetantes, quam indigne eas tulissent? nisi forte et indignis modis accepissent. Quando vero Dei verbum, quoties libitum est, fortiter contemnunt, cur non patrum saltem exempla imitantur, quibus tantum se deferre simulant? Hieronymus non est dedignatus muliérculas studii consortes. Chrysostomus, et Augustinus quando non plebem hortantur ad haec studia? quam frequenter inculcant, ut domi relegant, quae in ecclesia audierunt? Quid quod Chrysostomus plebeiis magis quam monachis necessariam esse scripturae sanctae lectionem contendit: quod variis curarum et negotiorum fluctibus iactati in naufragium statim abriperentur saeculi huius, nisi ad hanc ancoram haererent? Laudatus est ab Eusebio Pamphilus martyr, qui sacros codices paratos semper domi habebat, quos et viris et foeminis largiretur. Nec puriore illo saeculo duntaxat, sed multis postea annis valuit haec libertas: donec corruptum suisque cupiditatibus immersum vulgus suapte nequitia et ignavia hoc studii genus abiecit. Nunc ubi repeti coepit, emersit haec tyrannis, quae populum a com-

muni bono arceat. Id vero perinde est, ac si quis huic aqua et igni, communibusque elementis interdicat, quia nondum iis uti visus sit. Quis cogitasset tantam in pastoribus crudelitatem, (nam pastores et haberi et dici volunt) ut vitae pabulum ex ovium faucibus vi eripere non horreant? Sed periculum est, inquiunt, ne in multis sua simplicitate labatur vulgus, ne pervertat non intellecta, atque ita venenum pro alimento hauriat. Quam hic impudenter ratiocinantur? Evangelium est odor mortis in mortem iis qui pereunt, Iudaeis scandalum, Graecis stultitia: ergo ne legatur, ne audiatur. At est virtus Dei in salutem omni credenti, Iudaeo simul et Graeco. Christus est petra offensionis, in quam multi impingunt, et qua multi eliduntur: ergo ne sit Christus. Sed est vita aeterna, unica ad patrem via et veritas. Quando haec parum solida vident, addunt inter tot haereses quibus nunc orbis vexatur contineri melius populum obedientia quam doctrina. Sed tum quoque fervebant haeresibus omnia, quum ii quos retuli, et Chrysostomus et Augustinus, suos ad studium coelestis doctrinae acriter stimulabant. Nempe tali eos pharmaco adversus haereses muniebant, talibus armis instruebant. Postremo misere deplorant superbire ac ferocire vulgus, statim atque gustum aliquem sacrarum literarum concepit. Superbire autem vocant, non ex suo ore pendere, ac non quasi ex tripode profectum adorare, quidquid vel per somnium cogitaverint. Hinc hinc illae lacrymae. Sic quondam Romanus Pontifex et sacrificuli vix manus ab illo continuerunt, qui fastos populo descripserat, quorum penes se esse arbitrium volebant. Ad hunc modum isti, quum fumos suos nisi in tenebris vendere populo nequeunt, nihil mirum si hanc lucem accendi non sustineant: pessime vero hoc eos habet, arcana sua quibus plus inest obscoenitatis, quam aut ullis Bonae Deae sacris, aut ipsis etiam Bacchanalibus, sic palam retegi ac traduci. Alii qui paulo volunt videri aequiores, causantur, tantum vulgari usu contentam debere esse promiscuam plebem: has versiones quae non modo ad linguarum veritatem, sed ipsam loquendi proprietatem exiguntur in eruditorum bibliothecis oportere magis versari, quam rudium manibus passim volvi: quorum, ut aiunt, admodum pauci sunt, qui aliquid inde assequantur, quam plurimi vero novitate offendantur. Hi quid spectent non video nisi quod soli sapere volunt. Quum enim negant usum esse aliquem purioris interpretationis, quam quae nunc habetur tot locis depravatissima, in spiritum sanctum non obscure sunt contumeliosi: cuius donum esse linguarum interpretationem affirmat Paulus, et in ecclesiae aedificationem conferri postulat. Si donum ipsum spernunt, sacrilegi: si supprimi volunt ne multis serviat, invidi et iniqui. Novitatem quidem fateor plus satis esse odiosam: quia multi sunt ventres qui non nisi glande pasci sustinerent, etiam reperta fruge. Sed ea demum novitas odium meretur, quam nullo operae pretio affectatam esse data opera, atque ascitam constat: quae vero sepultam veritatem eruit, eam non omni favore amplecti, turpissima ingratitudo est. Quod si ea est hominum barbaries, ut beneficiis etiam ipsis male afficiantur, omittendae potius offensiones sunt et quaevis odia, quam ut eorum gratia veritatis dispendio constet. Quamquam de populo securus sum, qui iampridem famelicus talibus epulis inhiat, tantum abest ut a novitate abhorreat. Sed hunc suae malignitati praetextum quaerunt, quibus non satis est in confertissimis thesauris volutari, nisi nummulos de meliore nota percussos populo invideant, salvis etiam et integris suis thesauris.

De interprete parcius loquor, ne quid cognationi quae illi mecum intercedit, aut veteri nostrae familiaritati dare videar. Dicam tamen (quod et ipse mea fide polliceri ausim, nec livor ipse infitiari possit) hominem nec ingenio tardum, nec eruditionis inopem, quantum industria studio sedulitate adniti potuit, summa fide in hoc interpretandi officio versatum esse. Neque tamen quaedam esse dubito, quae vel pro iudiciorum varietate, vel quia opere in longo interdum somnus irrepit, non omnibus placitura sint. Verum lectores hortor, ut si qua eius generis occurrant, ne hominem de sacris literis bene meritum mordere, proscindere et insectari malint, quam modeste sui lapsus admonere. Haec ingenuitas et christianam pietatem, et liberalem doctrinam decet: nec pessimam gratiam a Roberto nostro referent, qui multis aliis dotibus eximius modestia tamen se ipsum vincit: si tamen ea est modestia ac non potius immodicus pudor, quo paene ab hoc tam sancto labore suscipiendo abstractus est, nisi hortatu ac etiam flagitatione sua victum sancti viri invictique verbi testes Chusemeth et Chlorotes [1]) tandem manus dare coegissent. Qui vero nulla ratione ab improbitate linguae cohiberi possunt, ii meminerint facillimam esse maledicendi artem, si quis ea certare velit: et quam mulierculae in triviis melius exerceant, quam in scholis rhetores. Neque vero Comicum illud minor, male vicissim audituros pro sua maledicentia. Habent hominem quem impune lacessant, quantum ad procacitatis vices attinet. Sed ne magnam virulentae huius facundiae laudem exspectent, moneo. Tam verum est illud quam vulgatum, cavillari omnia promptum esse, sed non item aemulari. Valete.

---

1) *Sub his nominibus Farellum et Viretum latere et per se patet et tralatitium est.*

A TOUS AMATEURS DE IESUS CHRIST ET DE SON EVANGILE, SALUT.[1])

Dieu le createur tresparfaict et excellent ouvrier de toutes choses, encore par dessus ses aultres creatures, esquelles il se estoit desia monstré plus que admirable, avoit faict l'homme comme ung chef d'oeuvre: auquel on peust contempler une singuliere excellence. Car il l'avoit formé à son image et semblance, tellement que la lumiere de sa gloire reluysoit clairement en luy. Or ce qui le pouvoit faire consister en cest estat où il avoit esté constitué: c'estoit que en humilité il se abaissast tousiours devant la maiesté de Dieu, la magnifiant avec action de graces: et que en soy il ne cerchast pas sa gloire: mais voyant que tout estoit yssu d'en hault, il regardast aussi tousiours en hault pour en glorifier ung seul Dieu, auquel la louenge en appartenoit.

Mais le malheureux voulant estre quelque chose en soy mesme, incontinent commencea à oublier et mescongnoistre dont[2]) le bien luy venoit: et par oultrageuse ingratitude entreprit de se eslever et enorgueillir contre son facteur, et aucteur de toutes ses graces. A ceste cause il tresbucha en ruyne, il perdit toute la dignité et excellence de sa premiere creation, il feut despouillé et desnué de toute sa gloire, il feut alienné des dons qui avoient esté mis en luy: pour le confondre en son orgueil, et luy faire aprendre[3]) ce qu'il n'avoit voulu entendre de bon vouloir. C'est asçavoir qu'il n'estoit que vanité: et n'avoit iamais esté autre chose, sinon d'autant que le seigneur de vertu luy avoit assisté.

---

1) *Dans les Bibles et Nouveaux Testaments imprimés à Genève et ailleurs, où cette préface est reproduite, elle porte le titre:* Epistre aux fideles monstrant comment (que) Christ est la fin de la Loy.

2) d'où 1562 *etc.*

3) *Toutes les éditions postérieures, à partir de* 1543, *ajoutent*: par force.

PRAEFATIO IN N. T. CUIUS HAEC SUMMA EST: CHRISTUM ESSE LEGIS FINEM.[1])

Quum Deus Optimus Maximus absolutissimus omnium opifex, in illa universi creatione plus quam admirandum sese exhibuisset, tum vero in hominis creatione ita operi summam apposuit, ut in eo singularis quaedam supra omnes alias res conditas tanti autoris excellentia emineret. Unum videlicet ad imaginem suam et similitudinem efformavit, ut gloriae ipsius notae in novissimo illo ipsius opere expressae emicarent. Felix nimirum homo, et nunquam non felix futurus, si privilegii supra alias creaturas in se ipsum erogati non immemor, cum plena demissione sese coram uno creatore perpetuo deiectum sisteret: si ipsum unum continua gratiarum actione praedicaret: si nihil in sese repositum statuendo, tot illa coelitus accepta dona ad Dei unicam (ut quae tota illius esset) gloriam referenda cogitaret.

Infelix vero, dum suam felicitatem illam non capit, ac in semetipso gestit acquiescere: dum ipsi excidit tantus ille singularis erga se liberalitatis autor, contumeliose ingratus in ipsum attollens sese, superbire etiam ausus est adversus factorem suum. Hinc ille praeceps leto datus est. Hinc a nativa illa ingenuitate in pudendam servitutem deiectus, a creationis excellentia detrusus coepit iacere. Hinc illum excipere pro gloria nuditas, pro tot et tantis Dei donis miseranda abdicatio, ut in sua illa superbia confusus vel invitus disceret, quod sincero affectu prae se ferre paulo ante dedignatus erat. Ergo haec illius schola et studium esse tum debuit, ut et se ipsum meram vanitatem esse agnosceret, et nihil aliud exstitisse prius ex sese quam vanitatem etiam persentiret: quod praeterea accessisset, peculiari Dei indulgentiae acceptum ferri debuisse.

---

1) *Ex volumine Epistolarum et Consiliorum Calvini a Besa editorum Gen. p.* 393. *Laus. p.* 114. *Hanov. p.* 128. *Amst. p.* 246. *Genev.* 1617, *p.* 539.

Adonc Dieu commencea aussi à l'avoir en haine: et (ainsi que bien il meritoit) le desadvouer pour son oeuvre. Veu que son image et semblance en estoit effacee, et les graces de sa bonté en estoient hors. Et comme il l'avoit mys et ordonné pour se delecter et complaire en luy, comme ung pere en son trescher enfant: au contraire il l'eut en mespris et abomination, tellement que tout ce qui luy plaisoit paravant, luy a despleu: ce qui le souloit delecter, l'a irrité: ce qu'il souloit contempler de bening et paternel regard, il s'est pris à le detester et veoir à regret. Bref l'homme tout entier avec ses appartenances, ses faictz, ses pensees, ses parolles, sa vie, ont totallement despleu à Dieu, comme s'il eust esté son ennemy special et adversaire, iusques à dire qu'il se repentoit de l'avoir faict. Apres avoir esté deiecté en telle confusion, il a esté fecond en sa mauldicte semence, pour engendrer generation semblable à luy, c'est à dire vitieuse, perverse, corrompue, vuyde et desproveue de tout bien, riche et abondante en mal.

Touteffois le seigneur de misericorde (qui ne ayme pas seulement: mais luy mesme est amour et charité) voulant encore par sa bonté infinie aymer ce qui n'est digne d'aymer, n'a pas du tout dissipé, perdu et abysmé les homes, comme leur iniquité le requeroit: mais les a soubstenu et supporté en doulceur et patience, leur donnant terme et loysir de se retourner à luy, et se radresser en l'obeissance, [1]) de laquelle ilz s'estoient destournez. Et combien qu'il dissimulast et se teust (comme s'il se eust voulu cacher d'eulx) les laissant aller apres les desirs et souhaictz de leur concupiscence, sans loix, sans regime, sans correction quelconque de sa parolle: neantmoins il leur a baillé assez d'advertissemens qui les devoient inciter à le cercher, taster, et trouver pour le congnoistre, et honnorer comme il appartenoit.

Car il a eslevé par tout, en tous lieux, et en toutes choses, ses enseignes et armoiries, voire soubz blasons de si claire intelligence, quil n'y avoit celuy qui peult pretendre ignorance de ne congnoistre ung si souverain seigneur: qui avoit si amplement exalté sa magnificence. C'est quand en toutes les parties du monde, au ciel, et en la terre, il a escrit et quasi engravé la gloire de sa puissance, bonté, sapience, et eternité. Sainct Paul donc a dit bien vray, que le seigneur ne se estoit iamais laissé sans tesmoingnage: mesme envers ceulx ausquelz il n'a envoyé aucune congnoissance de sa parolle. Veu que toutes les creatures despuis le firmament iusque au

1) *Toutes les édd. postérieures ont:* à l'obeissance.

At vero Dominus tam indignum creaturae nobilissimae casum aversatus, et ipsam exosam habere coepit, atque, ut pro tali merito dignum erat, ne opus quidem suum censere, ex quo et imago illa atque expressio ipsius plane iam inducta esset, et tam praeclara bonitatis ipsius erga hominem testimonia convulsa. Sic demum illius cuiusdam delectationis loco, quam ex creatura illa singularem percepisset Dominus, ut non secus atque in filii dilecti amore acquiesceret, despectus et abominatio Domini ipsius successit: unde et si quid alias gratum ab homine exstitisset, si paterno intuitu illum Dominus prosequutus esset, totum illud ipsi taedio, dividiae, abominationi fuerit: et non secus atque de perduellionis reo, pronunciarit, poenitere se quod hominem creasset. Enimvero neque in eo etiam unde primum coeperat stetit hominum pravitas, quin potius, ut quidam apposite expressit, *Aetas parentum peior avis tulit se nequiores, mox daturos progeniem vitiosiorem.* [1])

Quid igitur? Nempe quum foecunda illa culpae saecula extremam adversum se manum Dei provocassent, Deus ipse non tam in misericordiam et paternam indulgentiam propensus, quam ipsamet misericordia atque indulgentia, quum amore non prosequi nollet, quod amari in sese adeo esset indignum, humanum genus tamen interire prorsus et meritissimo exitio absorberi non sustinuit: resipiscendi tempus et rationem si forte ad sese aliquo modo redirent, prorogavit: et quamvis aperte quidem indignationem quasi oculis conniventibus dissimularet, sibique ita ipsos permitteret, ut nulla vox eius, nulla lex ac directio expressa exstaret, quae argueret peccati: nunquam se tamen adeo apud ipsos Dominum celavit, quin illa exhiberet quae et officii commonefacerent, et ad ipsum quaerendum ac tantumnon palpandum veluti manu ducerent: ut vel pro illius modi cognitione ab ipsis agnosci etiam et agnitum legitimo honore coli oportuerit.

Nam quo se verteret quisquam cui non vocalia quaedam testimonia veritatis et gloriae tanti opificis occurrerent, quae non alte sonore ac splendide summi unius Dei maiestatem in sublime sub tanto tot rerum admiratissimo paratu evectam circumferrent? Sic adeo in singulis partibus istius universi sursum ac deorsum insculptas reliquit atque expressas gloriae, potentiae, bonitatis, sapientiae, aeternitatis significantissimas inscriptiones. Unde illud Pauli, apud ipsos etiam homines, apud quos Dei veri notitia ex verbo non exstitit, non ideo se tamen ἀμάρτυρον reliquisse. Ergo quot exstiterunt ubique Dei creaturae, totidem remanserunt prae-

1) *Ex Horatii Odis l. III. c.* 6.

centre de la terre, pouvoient estre tesmoings et messagiers de sa gloire à tous hommes: pour les attirer à le cercher, et apres l'avoir trouvé, luy faire recueil et hommaige, selon la dignité d'ung seigneur si bon, si puissant, si sage, et eternel, et mesmes aydoient chascune en son endroict à ceste queste. Car les oyseletz chantans chantoient Dieu, les bestes le reclamoient, les elemens le redoubtoient, les montaignes le resonnoient, les fleuves et fontaines luy iettoient oeillades, les herbes et fleurs luy rioyent. Combien que veritablement il ne feust pas mestier de le cercher fort loing: veu que chascun le pouvoit trouver en soymesme, en tant que nous sommes tous sustentez et conservez de sa vertu habitante en nous.

Ce pendant encore pour plus amplement manifester sa bonté et clemence infinie entre les hommes, il n'a pas esté content de les instruire tous par telz enseignemens que avons declairé: mais il a specialement faict entendre sa voix à ung certain peuple: lequel de son bon vouloir et liberale grace il a esleu et choisy entre toutes les nations de la terre. Ce sont les enfans de Israel, ausquelz par sa parolle il a clairement monstré quel il estoit: et par ses oeuvres merveilleuses il a declairé ce qu'il sçavoit faire. Car il les a retirez de la subiection de Pharaoh Roy de Egypte (soubz laquelle ilz estoient detenuz et opprimez) pour les affranchir et mettre en liberté. Il les a accompaigné nuict et iour en leur fuite, estant comme fuitifz [1]) au millieu d'eulx. Il les a nourry au desert. Il les a faict possesseurs du territoire promis, il leur a donné victoires et triumphes entre leurs mains. Et comme s'il n'eust rien esté aux autres nations, il a voulu estre expressement nommé Dieu Disrael: et iceluy estre intitulé son peuple. Soubz telle convenance que telz ne recongnoistroient iamais d'autre seigneur et ne recevroient autre Dieu. Et telle alliance a esté confirmée et passée soubz instrumens autentiques, du testament et tesmoingnage qui [2]) leur a baillé.

Neantmoins les hommes sentans tous leur mauldicte rasse, et se monstrans vrays heritiers de l'iniquité de leur pere Adam, pour telles manieres de remonstrances ne se sont point esmeuz: et n'ont escoutté la doctrine, par laquelle Dieu les advertissoit. Les creatures esquelles estoit escrite la gloire et magnificence de Dieu, n'ont rien profité aux gentilz, pour leur faire glorifier celuy duquel elles testi-

1) fuitif. 1543. *Les éditions plus récentes mettent:* fugitif.
2) qu'il 1554 *suiv.*

cones humano generi immensae gloriae sui autoris: ac proinde ex illarum rerum agnitione ad Deum ipsum perveniri debuit, ut et ipsi agnito fides omnis atque obsequium deferretur, quod tanti illius heri bonitati sapientiae potentiae aeternitati congrueret. Quid quod ipsaemet alioqui non vocales creaturae, homini ipsi etiam hac in parte quasi verba praeivisse dicerentur? Nempe et volucrum moduli Deum personabant, et bruta ipsa mugientia autorem illum inclamabant, et elementorum series ad ipsum stupebat, et montes illum intonabant, et fontes fluviique ipsimet oculis quasi nictabant, et gramina ac flores ipsi adblandiebantur. Sed neque etiam extra sese quemque adeo illum requirere opus erat: quin quum in semetipso cuique beneficium ipsius constaret, quae deinde iusta cessationis excusatio, quin ad ipsum continuo ferrentur omnes, in quo uno omnes vivimus et movemur et sumus?

Atque ut certior exstaret ipsius erga homines propensionis demonstratio, satis illi non fuit communem illam ex rerum natura paedagogiam constituisse universis: sed quod longe praestantissimum, ipsomet ore suo certum quendam populum, Israelem nempe compellare dignatus est, quem primum mera et gratuita benignitate unum ex omnibus populis sibi selegisset. His demum tum verbo suo se ipsum manifestum reddidit, tum etiam operibus stupendis potentiae illius suae documenta protulit. Hos ex Aegypti fornace ferrea eductos, in qua vivi ac videntes atterebantur, in optatissimam libertatem asseruit. His se tanquam exsilii particeps ducem interdiu et per noctem praetulit. Pavit in deserto: in promissae regionis possessionem intulit: victorias ac triumphos quasi in sinum effudit. Ex his unis, quasi ad ipsum aliae gentes minus pertinerent, nomen ipse ducere, illos populum ac gentem suam vicissim nominare voluit. Atque haec omnia sub illa tantum conditione, ut nullum aliud numen admittendo, in ipso uno singulariter acquiescerent. Hoc porro foedus, appositis benevolentiae suae testimoniis amplissimis, tum apud ipsos sancivit, tum confectis et editis ea de re publicis tabulis, in perpetuum rei monumentum confirmavit.

Scilicet illa *haerens lateri letalis arundo* [1]) nativa corruptio nempe pervicit: neque magis ipsi Israelitae Dei monitis parere sustinuerunt, neque ad illam doctrinam, quae tam opportune revocaret in viam, attenderunt. Ac proinde uti reliqui passim populi, vagi ac palantes ad rerum naturae magisterium, caeci ac surdi constanter oberrarunt: ita etiam Iudaeos nihilo melius et lex et prophetae affecerunt: et servus Dei caecior ad lucem Dei, et ad moni-

1) *Habet hoc ex Virgilii Aen. IV. 73.*

ficient. La loy et les propheties n'ont pas eu autorité envers les Iuifz pour les conduire en la droicte voye. Tous ont esté aveugles à la lumiere, sourdz aux admonitions, endurcys aux commandemens.

Il est bien vray que les gentilz estonnez et convaincuz de tant de biens et benefices qu'ilz veoyent à l'oeil ont esté contreinctz de congnoistre le secret bienfaicteur, dont tant de bonté provenoit. Mais au lieu de donner la gloire au vray Dieu qui luy estoit deue, ilz se sont forgé ung Dieu à leur plaisir, et selon que leur folle phantasie en sa vanité et mensonge l'avoit songé. Et non seulement ung: mais autant que leur temeraire oultrecuydance en a peu feindre et fondre, en telle sorte qu'il n'y avoit peuple ne region qui ne se feist nouveaulx dieux, comme bon leur sembloit. De là a pris son regne idolatrie la traistre macquerelle, qui a faict destourner les hommes de Dieu, et amuser à ung tas de simulachres: ausquelz eulx mesmes avoient donné forme, nom et estre.

Touchant des Iuifz, combien qu'ilz ayent receu et accepté les messages et mandemens que le seigneur leur envoyoit par ses serviteurs: toutesfois incontinent luy ont faulsé la foy, legierement se sont destournez de luy, ont violé et mesprisé sa loy, laquelle ilz ont eu en hayne, et ont cheminé en icelle à regret, ilz se sont estrangez de sa maison, et ont couru dissolument apres les autres dieux, idolatrant à la maniere gentile contre sa volunté.

Parquoy pour approcher les hommes de Dieu tant Iuifz que gentilz, il estoit mestier que une nouvelle alliance feust faicte, certaine, asseurée, et inviolable. Et pour icelle establir et confirmer, estoit besoing d'ung mediateur, qui intercedast et se interposast entre les deux parties pour les accorder, sans lequel l'homme demeuroit tousiours en l'ire et indignation de Dieu: et n'avoit aucun moyen de se relever de la malediction, misere et confusion en laquelle il estoit tresbuché. C'estoit nostre seigneur et sauveur Iesus Christ vray et seul eternel filz de Dieu: lequel devoit estre envoyé et donné aux hommes de par le pere, pour estre instaurateur du monde, autrement dissipé, destruict et desolé, auquel depuis le commencement du monde a tousiours esté l'esperance de recouvrer la perte faicte en Adam. Car mesme à Adam incontinent apres sa ruyne, pour le consoler et reconforter fut donné la promesse, que par la semence de la femme seroit brisée la teste du serpent. Qui estoit à dire que par Iesus Christ nay d'une vierge, la puissance de Satan seroit abatue et rompue.

Depuis icelle promesse fut plus amplement re-

tiones surdior, et ad mandata praefractior deprehensus est.

Enimvero neque etiam tenebrae illae reliquum orbem eousque occupaverunt, quin homines adhuc ad tot illa bona quae ipsos circumfluerent attoniti, arcano quodam animi motu ad tantum illorum largitorem revocarentur. Verumtamen iidem in salebris haeserunt omnes, ac praeterito illo creatore cuius omnis erat ista gloria confinxerunt sibi falsa numina, atque post somnia, et inanissima cerebri sui commenta abrepti sunt. Demum ubi semel extra viam currere coeperunt, non iam uno aliquo illo ementito numine contenti, innumera deinde pro sua temeritate atque vanitate praefixerunt: ac nulla gens aut natio exstitit, quae non hic sibi peculiares Deos pro suo arbitrio institueret. Et hi sunt primi idololatriae natales. Haec illa lena improba, quae homines a Deo prorsus aversos atque simulacris affixos mancipavit, quum eadem simulacra ipsis hominibus et originem suam, et suum illud esse, acceptum ferre deberent.

Iudaei vero, unius quidem Dei mandata quae per prophetas continuo destinabantur, utcunque non repudiarent, aperte tamen in ipsum foedifragi non minus temere ab eo deflexerunt, legem a se aperte violatam despectui habere, ac quidquid simularent odisse ex animo coeperunt. Nam et ad falsos deos prosilierunt, et in cultu idolorum, quantumvis obnitente Domino, nihilo levius reliquis etiam gentibus insanierunt.

Quod quum ita esset, ut demum tam Iudaei, quam gentes a Deo alienatae ad ipsum revocarentur, novo plane foedere opus fuit, quod ipsum firmum atque inviolatum maneret. Ut foedus illud certo coiret et sanciretur, requirebatur mediator, qui ipse intercederet atque sese medium sisteret inter Deum et homines, ut pacem conciliaret. Sine hoc mediatore homo maledictioni Dei obnoxius, ex quo se praecipitem in peccatum dederat, inexcusso iugo premebatur, miseriae et opprobrio aeterno addictus, propter iram et indignationem Dei adversus ipsum accensam. Atque mediator ille Dominus noster Iesus Christus erat, unus verus aeternus Dei filius, quem missurus erat pater in mundum, ut omnes ex horrenda dispersione et vastitate colligeret: ille una spes piorum omnium, per quem a primi parentis servitute in veros natales essent tandem restituendi. Sic enim ad ipsum Adamum iam primum collapsum a se aliquando erigendum coeperat Dominus: Futurum, ut semen mulieris contereret serpentis caput, id est per Christum nasciturum ex virgine, disiectam ac convulsam iri Satanae tyrannidem.

Sic deinde eandem promissionem apud Abra-

nouvellée à Abraham, quand Dieu luy dit, que par sa semence toutes les nations de la terre seroient beneistes. C'estoit que de sa semence sortiroit Iesus Christ selon la chair, par la benediction duquel, tous hommes (de quelque region qu'ilz fussent) seroient sanctifiez. Et derechef fut continuée à Izahak en mesme forme et mesmes parolles. Et apres souventesfois denoncée, repetée, et confirmée par le tesmoingnage de divers prophetes, iusque à demonstrer pleinement pour plus grande fiance, de qui il devoit naistre, en quel temps, en quel lieu, quelles afflictions et mort il devoit souffrir, la gloire en laquelle il devoit resusciter, quel seroit son regne, à quel salut il conduyroit les siens.

Premierement nous a esté predit en Isaiah, comment il devoit naistre d'une vierge, disant: Voicy, la vierge sera enceincte, et enfantera ung filz, et appelleras le nom d'iceluy Emmanuel. En Moseh nous est descrit le temps, quand le bon Iakob disoit: Le sceptre ne sera point osté de la lignée de Iehudah, ne le conducteur de son exercite iusque à ce que celuy vienne qui doibt estre envoyé. Et iceluy sera l'attente des gentz. Ce qui a esté verifié au temps que Iesus Christ est venu au monde. Car les Romains apres avoir desvestu les Iuifz de tout gouvernement et conduicte avoient environ trente sept ans auparavant ordonné Herode roy sus eulx: lequel estoit estranger ayant son pere Antipater Idumien, et sa mere Darabie. Il estoit quelque fois advenu que les Roys estoient faillis aux Iuifz: mais iamais n'avoient esté veuz sans conseilliers, gouverneurs, et legislateurs comme adonc. Et une autre description en est faicte en Daniel, par la supputation des septantes sepmaines. Le lieu de sa naissance nous a esté clairement monstré par Micheah, disant: Et toy Bethlehem Ephrata, tu es la plus petite entre les mille de Iehudah, de toy me sortira celuy qui sera dominateur en Israel: et son yssue est des le commencement des iours d'eternité. Quant aux afflictions qu'il avoit à porter pour nostre delivrance, et la mort qu'il avoit à souffrir pour nostre redemption, Isaiah et Zachariah en ont amplement et certainement parlé. La gloire de sa resurrection, et la qualité de son regne, et la grace de salut qu'il devoit apporter à son peuple, ont esté richement traictées par Isaiah, Ieremiah et Zachariah.

En telles promesses annoncées et testifiées par ces sainctz personnages remplis de l'esperit de Dieu, se sont reposez et consolez les enfans et esleuz de Dieu. Et y ont nourry, soubstenu et entretenu leur esperance, attendans que le vouloir du Seigneur feust de exhiber ce qu'il leur promettoit. Entre lesquelz plusieurs Roys et Prophetes ont grandement desiré d'en veoir l'accomplissement. Combien toutesfois que ce pendant ilz ne laissassent pas de comprendre

hamum renovavit, quod in ipsius semine benedicendae essent omnes gentes. Sic nempe praenunciabatur idem Christus exoriturus ex Abrahamo, a cuius benedictione ad universas gentes sanctificatio emanaret. Sic cum Isaaco egit Dominus. Sic continuis saeculis eadem promissio ex ore prophetarum apud Israelitas audita, repetita, confirmata est. Quod ut certius esset, et iam quasi oculis subiiceretur, ipsas usque nascituri Christi peculiares notas: matrem videlicet, locum, tempus, mortem ipsius ac resurrectionis gloriam, regnum mox sequuturum, et quae spes inde piorum exsistere deberet, Dominus ipse praesignavit.

Nam de matre quidem eademque virgine exstabat insignis ille locus apud Isaiam: Ecce virgo concipiet et pariet filium, et vocabis nomen eius Immanuel. Apud Mosen vero tempus a Iacobo ipso animam agente notatum diserte fuerat: Non auferetur sceptrum de Iuda, neque dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est: et ipse erit exspectatio gentium. Hoc autem re ipsa constitit sub illud tempus, quo natus est Dominus. Iam enim triginta septem anni circiter elapsi erant, ex quo Iudaeis mero illo ac supremo imperio spoliatis, Romani Herodem Idumaeum ex patre, ex matre Arabem regem constituerant: quum nunquam prius antea res Iudaeorum ita concidissent, quin, si ex sua gente regem non haberent, ex eadem tamen praefectos saltem ac rectores et consiliarios quosdam retinerent. Apud Danielem vero tempus idem nasciturі Christi post certas hebdomadum periodos dispunctum exstabat. Natalis locus etiam apud Michaeam aperte signatus erat his verbis: Et tu Bethlehem Ephrata, minima non es in millibus Iuda, ex te enim egredietur qui dominabitur in Israele, et exitus ipsius a diebus aeternis. Passiones autem et quidquid nostro nomine, ut perfectum mediatorem praestaret, Dominus ipse subiturus erat, Isaias et Zacharias aperte et indubitate praedixerant: iidemque cum Ieremia luculenti testes exstiterant tam gloriosae ipsius resurrectionis, quam venturi regni, et salutis omnibus piis afferendae.

Atque illa tot testimonia et denunciationes sanctorum Dei hominum, fulcra demum et statumina fidei patrum exstiterunt: sic ipsi erexerunt et confirmarunt se ipsos, ac quodammodo paverunt certissima illa spe atque exspectatione tantae redemptionis, a Domino tempore suo exhibendae. Unde etiam prae summo illo desiderii ardore, plerique iam olim reges et prophetae contentis oculis diem illum sibi praesentem adesse expetiverunt,

Et se nomme le dict livre Nouveau Testament au regard du Vieil: lequel entant qu'il se devoit reduyre et rapporter à cestuy cy, estoit en soymesme infirme et imparfaict, et pourtant a esté aboly et abrogué. Mais cestuy cy est le Nouveau et eternel, qui ne envieillira et ne fauldra iamais, puis que Iesus Christ en a esté le Mediateur: qui l'a ratifié et confermé par sa mort, en laquelle il a accomply pleniere et entiere remission de toutes prevarications, qui demouroient soubz le premier Testament.

L'escripture aussi l'appelle Evangile, c'est à dire Bonne nouvelle et ioyeuse: pourtant que en iceluy est declairé que Christ seul naturel et eternel filz de Dieu vivant, a esté faict homme, pour nous faire enfans de Dieu son pere, par adoption. Et ainsi nous est seul Sauveur, auquel entierement gist nostre redemption, paix, iustice, sanctification, salut et vie: qui est mort pour noz pechez, resuscité pour nostre iustification, qui est monté au ciel pour nous y faire entrée, prendre possession pour nous et en nostre nom. Et pour tousiours assister devant son pere comme nostre advocat et sacrificateur perpetuel: qui sied à sa dextre comme Roy, constitué Seigneur et Maistre sur tout: affin de reparer toutes choses au ciel et en la terre. Ce que tous les Anges, Patriarches, Prophetes, Apostres, n'eussent iamais peu ne sceu faire. Car à cela n'estoient ordonnez de Dieu.

Et comme le Messiah avoit tant de foys esté promis au Vieil Testament, par plusieurs tesmoingnages des Prophetes: Aussi Iesus Christ a esté par certains et indubitables tesmoingnages declairé estre celuy sans autre, qui estoit à venir, et qui estoit attendu. Car le Seigneur Dieu par sa voix et son esperit, par ses Anges, Prophetes, et Apostres, voire par toutes ses creatures, nous en a rendu si suffisamment certains: que nul n'y pourroit contredire, sans resister et se rebeller contre sa puissance. Premierement Dieu eternel par sa voix mesme (qui est sans quelque doubte verité irrevocable) nous en a testifié, disant: Voicy mon filz bien aymé auquel iay pris mon bon plaisir, escoutez le. Le sainct esperit nous en est grand tesmoing en noz coeurs, comme dit sainct Iehan. L'ange Gabriel envoyé à la vierge Marie luy a dit: Voicy, tu concevras en ton ventre, et enfanteras ung filz, et appelleras son nom Iesus. Car iceluy sera grand, et s'appellera filz du treshault. Et le Seigneur Dieu luy donnera le siege de David son pere, et regnera en la maison de Iakob eternellement: et n'y aura nulle fin en son royaume. Ce mesme message en substance fut faict à Ioseph. Apres aussi aux pasteurs, ausquelz il fut dict que le Sauveur estoit nay,

Atque huic volumini inditum est Novi Foederis seu Testamenti nomen, ratione veteris illius, quod nempe cum novo coalescere oporteret, et in illo impleri. Nam et in sese infirmum erat vetus illud et minus perfectum, unde et abrogatum est novo adveniente, et abolitum. At vero novum istud aeternum est, quod nunquam aut consenescat, aut deficiat, quum illius mediator Christus sit, qui sua morte illud sancivit, atque irrefixum constituit, quum per illam attulit summam ac perfectam expiationem omnium praevaricationum, quae sub veteri foedere remanebant.

Huic foederi Evangelii nomen etiam adscribitur, quod bonum et felicem illum nuncium significat: quia nempe ostendit Christum, filium Dei vivi unicum atque aeternum, hominem factum esse, ut per ipsum filii Dei adoptione efficeremur. Ac proinde unus hic ille servator nobis statuitur, in quo uno sita est nostra omnis redemptio, pax, iustitia, sanctificatio, salus, vita: qui mortuus est propter peccata nostra, resurrexit propter iustificationem nostram: qui in coelum ascendit, ut illuc aditum nobis patefaceret, ac nostro nomine haereditatem cerneret: qui se perpetuo coram patre nobis advocatum sisteret ac sacerdotem exhiberet: qui ut rex, dominus ac summus herus designatus ad dexteram patris sederet, ut semel universa tum in coelo tum in terra in suum ordinem ac statum reponeret. Hoc vero penes nullum unquam angelorum, patriarcharum, prophetarum, apostolorum fuit, neque ullus ex ipsis ad tantum munus destinatus fuit.

Atque ut venturi Christi in veteri foedere apud prophetas sparsa exstabant testimonia quam plurima: ita etiam Dominus Iesus manifestis indiciis atque indubitatis argumentis ecclesiae sese exhibens, is ipse Christus esse demonstratus est. Siquidem Dominus Deus, tum vocem suam, tum spiritus sancti, tum angelorum, prophetarum, apostolorum, adeoque omnium rerum conditarum in testimonium filio suo adhibuit, ut iam repugnandi locus non esset, nisi quis sponte Dei veritati obsistere auderet. Exstat enim coeleste illud ac solenne oraculum omni exceptione maius: Hic est filius meus dilectus, in quo acquievi, ipsum audite. Spiritus sanctus vero in nostris cordibus testis est veritatis Christi locupletissimus, uti passim inculcat apostolus. Angeli vero etiam non semel. Sic enim Gabriel angelus ad virginem matrem futuram: Ecce concipies in utero et paries filium, et vocabis nomen eius Iesum. Ipse enim erit magnus et filius altissimi vocabitur, et dabit illi Dominus sedem David patris sui, et regnabit in domo Iacob in aeternum, et regni eius non erit finis. Idem prorsus ab angelo Iosephus Mariae sponsus accepit. Idem ab angelo denunciante audierunt pastores: natum ipsis servatorem, qui est, inquit, Christus Dominus. Cui

qui estoit Christ le Seigneur. Et non seulement fut apporté par ung ange ce messago: mais approuvé par grande multitude des Anges, qui tous ensemble rendirent gloire au Seigneur, et annoncerent paix en terre. Simeon le iuste en esperit propheticque l'a haultement confessé. Car tenant entre ses bras le petit enfant, a dict: Maintenant Seigneur tu laisse ton serviteur en paix selon ta parolle. Car mes yeulx ont veu ton salutaire: lequel tu as preparé devant la face de tous peuples. Iehan baptiste en a parlé aussi comme il appartenoit, Quand le voyant venir au fleuve Iordan il dict: Voicy l'aigneau de Dieu, voicy celuy qui oste les pechez du monde. Pierre et tous les apostres ont confessé, tesmoingné, presché, toutes choses appartenantes à salut, et predictes par les prophetes estre faictes en Christ vray filz de Dieu. Et ceulx que le Seigneur avoit ordonné pour estre tesmoings iusque à nostre eage, l'ont par leurs escritz amplement demonstré, comme les lecteurs le pourront assez appercevoir.

Tous ces tesmoingnages conviennent si bien en ung, et accordent tellement ensemble: que par tel accord il est facile à congnoistre que c'est trescertaine verité. Car en mensonge n'y pourroit avoir ung tel consentement. Toutesfois non seulement le pere, le filz, le sainct esperit, les anges, les prophetes, et apostres rendent tesmoingnage de Iesus Christ: mais encore ses oeuvres merveilleuses demonstrent sa vertu tresexcellente. Malades, boiteux aveugles, sourdz, muetz, paralyticques, ladres, lunatiques, demoniacques, voire les mortz par luy resuscitez en ont porté les enseignes. En sa vertu il s'est suscité, en son nom il a remis les pechez. Et pourtant il ne disoit sans cause que les oeuvres que son pere luy avoit donné à faire, luy estoient assez bons tesmoings. En oultre les mauvais mesmes et enemys de sa gloire ont esté contreinctz par la force de verité d'en confesser et recognoistre quelque chose: comme Cayphe, Pilate et sa femme. Ie ne vueil amener les tesmoingnages des diables et esperitz immundes: veu que Iesus Christ les a reiecté.

En somme tous les elementz, et toutes les creatures ont donné gloire à Iesus Christ. A son commandement les ventz ont cessé, la mer esmeue s'est appaisée, le poisson en son ventre a apporté le didrachme, les pierres (pour luy rendre tesmoingnage) se sont brisées, le voile du temple s'est fendu par le millieu, le soleil s'est obscurcy,

etiam angelo statim accessit tot aliorum coniunctus et unanimis concentus, quum illo nativitatis Domini argumento Gloriam in excelsis Deo, pacem hominibus in terra decantarent. Nec minus Simeon iustus ille in spiritu prophetico Christum fassus est, dum passis ulnis adhuc tenellum in templo complexus, excepit his verbis ad Dominum: Nunc dimittis servum tuum Domine secundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutem tuam, quam parasti ante faciem omnium populorum. Perinde etiam Ioannes Baptista de illo testimonium insigne tum maxime edidit, quum ad Iordanem illum intuens, Ecce, inquit, agnus ille Dei: ecce qui tollit peccatum mundi. Hoc ipsum deinde tum Petrus, tum alii omnes apostoli fassi et testati sunt, et aperte praedicarunt: impleta esse nimirum in Christo Dei filio illa omnia, quae de illo exstarent apud prophetas, atque ad nostram salutem pertinerent. Atque hoc ipsum testimonium per universas gentes ab ipsis omnium nationum et conditionum hominibus, quos ad illud excitare Domino placuit, constanter etiam editum atque confirmatum est ad ista usque tempora, uti ex lectione autorum facile cuivis constabit.

Quae quidem omnia quum eodem plane recidant, atque inter se omnino conveniant, evincitur manifeste contineri illic certissimam veritatem: quum ubi falsum subest, perpetuus ille consensus constare non ita posset. Et tamen praeter illa augustissima testimonia, Patris ipsius, filii, spiritus sancti: tum deinde angelorum, prophetarum, apostolorum Christi Domini, ipsa etiam illius opera, ipsae virtutes incomparabiles veritatem illius non minus aperte oculis subiecerunt. Quid enim quod nullo non morborum genere afflictos restituit? quod claudos, caecos, surdos, mutos, paralyticos, leprosos, lunaticos, daemoniacos sanavit, quod mortuos revocavit in vitam? Quis vero legitimos etiam illos virtutis ipsius ac bonitatis praecones ac testes necessarios elevabit? Quid quod sua ipsius potestate sibi ipsi vitam reddidit, quod peccata remisit? Quare non immerito ad sua illa opera Iudaeos relegabat quae a patre accepisset, ut quae de ipso verissime testarentur. Quid quod ipsis etiam impiis, atque ipsius osoribus certissimis, vis ipsa veritatis testimonium aliquod maiestatis ipsius expressit, ut de Caiapha, de Pilato, de ipsius uxore, et aliis etiam constat? Non attingo daemonum etiam extortas confessiones, quas nempe Dominus ipse repudiarit.

Ipsa vero rerum universitas huius quoque laudis partem quam semel edidit, conferat. Iubente Christo venti ponunt, mare commotum placidum redditur, os piscis didrachma profert, illum morientem diffractae petrae ac monumenta, illum diffissum a summo in ipso templo velum, illum obscuratus sol, illum sepulcra reclusa, illum resurrecta mor-

les monumentz se sont ouverts, et plusieurs corps resuscitez. Et n'y a rien eu ne au ciel, no en la terre, qui n'ayt testifié Iesus Christ estre son Dieu, Seigneur et Maistre: et le grand Ambassadeur du pere envoyé çà bas pour faire le salut des humains. Toutes ces choses nous sont annoncées, demonstrées, escrites, et signées en ce Testament: par lequel Iesus Christ nous faict ses heritiers au royaume de Dieu son pere, et nous declaire son vouloir (comme ung testateur à ses heritiers) pour estre mys en execution.

Or nous sommes tous appellez à cest heritage sans acception de personnes, masle ou femelle, petit ou grand, serviteur ou seigneur, maistre ou disciple, clerc ou laicz, Ebrieu ou Grec, Françoys ou Latin, nul n'en n'est reiecté quiconque par certaine fiance recevra ce qui luy est envoyé, embrassera ce qui luy est presenté, bref qui recongnoistra Iesus Christ pour tel qu'il est donné du pere.

Et pourtant tous et toutes qui portons le nom de Chrestiens et Chrestiennes, nous laisserons nous ravir, cacher, et corrompre ce Testament? lequel si iustement nous appartient, sans lequel ne povons pretendre aucun droict au royaume de Dieu, sans lequel nous ignorons les grandz biens et promesses que Iesus Christ nous a faictes, la gloire et la beatitude qu'il nous a preparée? Nous ne sçavons ce que Dieu nous a commandé ou defendu, nous ne povons discerner le bien d'avec le mal, la clairté des tenebres, les commandemens de Dieu des constitutions des hommes. Sans L'evangile tous sommes inutiles et vains, sans L'evangile nous ne sommes Chrestiens, sans L'evangile toute richesse est paovreté, sagesse est folye devant Dieu, force est foiblesse, toute iustice humaine est damnée de Dieu. Mais par la cognoissance de L'evangile nous sommes faictz enfans de Dieu, freres de Iesus Christ, combourgeoys des sainctz, citoyens du royaume des cieulx, heritiers de Dieu avec Iesus Christ, par lequel les paovres sont faictz riches, les foibles puissans, les folz sages, les pecheurs iustifiez, les desolez consolez, les doubteux certains, les serfz affranchis. L'evangile est parolle de vie et verité. C'est la puissance de Dieu au salut de tous croyans. Et la clef de la science de Dieu: que ouvre la porte du royaume des cieulx aux fideles, les desliant de pechez: et la forme aux incredules, les lyant en leurs pechez. Bienheureux sont tous ceulx qui l'oyent et la gardent. Car par cela ilz monstrent qu'ilz sont enfans de Dieu. Malheureux sont ceulx qui ne la veulent ne ouyr ne ensuyvre: car ilz sont enfans du diable.

O Chrestiens et Chrestiennes, entendez icy et apprenez: car certes l'ignorant avec son ignorance perira: et l'aveugle suyvant l'autre aveugle tombera avec luy en la fosse. Il n'y a que une voye à

tuorum corpora, illum adeo sursum omnia et deorsum Deum suum ac Dominum et supremum herum, illum coelestem legatum ad hominum salutem a patre demissum agnoverunt, testata sunt, inclamarunt. Horum omnium autem verissimae tabulae hoc novo foedere exhibentur. Hic regni paterni haeredes instituit. Hic apud haeredes designatos suam mentem testatus est, cuius plenum effectum suo tempore sortiantur.

Ad istam haereditatem vocamur omnes sine personarum acceptione, masculi, foeminae, summi, infimi, heri, servi, magistri, discipuli, doctores, idiotae, Iudaei, Graeci, Galli, Romani: nemo hinc excluditur, qui modo Christum qualis offertur a patre in salutem omnium admittat, et admissum complectatur.

Agite igitur Christiani et Christianae mecum omnes, ac ne testamenti illius tabulas celari vel corrumpi sinamus, quod tam firmo iure nostrum est, sine quo coelestis regni spes omnis frustra concipitur: omnisque verorum bonorum, promissionum Christi, incomparabilis beatitudinis ab ipso destinatae nobis exspectatio concidit atque intervertitur. Nam quo nos convertemus uno hoc singulari lumine destituti, ut quod sit boni et mali discrimen, quid Dominus iubeat, quid vetet, quid lux, quid tenebrae, quid e coelo sit, quid ex hominibus, statuere possimus? Tolle evangelium, divitiae egestatem spirant, sapientia stultitiam sapit coram Domino, potentia imbecillitatis convincitur, omnis humana iustitia apud Dei tribunal damnata corruit. Rursus evangelii notitia efficimur filii Dei, fratres Christi, communicipes sanctorum, coelorum cives, Dei cum Christo cohaeredes. Sic egeni cumulamur, debiles viribus donamur, stulti sapimus, iniusti iustificamur, moerentes consolationem percipimus, trepidi ad confidentiam erigimur, servi ad libertatem vocamur. Evangelium est verbum vitae, verbum veritatis, potentia Dei ad salutem cuivis credenti, clavis scientiae salutis. Hac regni coelorum fores credentibus patefiunt, dum a peccatis absolvuntur. Hac incredulis obserantur fores, dum in peccatis constringuntur. Felices qui audiunt, qui custodiunt, qui veras filiorum Dei notas ita in sese exhibent. Infelices qui respuunt audire, qui observare negligunt, qui sese eo modo diaboli filios produnt.

Huc huc Christiani omnes attendite, hic sapere audete: ignorans enim ignorabitur, ac si caecus caecum ducat, ambo in foveam cadent. Una est evangelii ad vitam et salutem via: una fides et

vie et salut, c'est la foy et certitude des promesses de Dieu, qui ne se peult avoir sans L'evangile: par l'ouye et intelligence duquel la vive foy est baillée, avec certaine esperance et parfaicte charité en Dieu, et amour ardente envers son prochain. Où est donc vostre esperance si vous contemnez et desdaignez de ouyr, veoir, lire, et retenir ce sainct Evangile? Ceulx qui ont leurs affections fichées en ce monde pourchassent par tous moyens ce qu'ilz pensent appartenir à leur felicité, sans espargner ne labeur, ne corps, ne vie, ne renommée. Et toutes ces choses se font pour servir à ce malheureux corps: duquel la vie est si vaine, miserable et incertaine. Quand il est question de la vie immortelle et incorruptible, de la beatitude eternelle et inestimable, de tous les thresors de paradis, ne nous efforcerons nous point de les poursuyvre? Ceulx qui se adonnent aux ars mechanicques (quelques basses ou viles qu'elles soient) mettent si grand peine et travail à les apprendre et sçavoir, et ceulx qui veulent estre reputez les plus vertueux se tormentent l'esperit nuict et iour pour comprendre quelque chose aux sciences humaines, que ne sont que vent et fumée. Combien au pris nous devons nous employer et efforcer en l'estude de ceste sapience celeste? qui oultrepasse tout le monde, et penestre iusque aux mysteres de Dieu? Lesquelz il luy a pleu reveler par sa saincte parolle.

certitudo promissionum Dei, quae uno evangelio constant. Evangelii auditus et intelligentia conferunt fidem vivam, spem fixam, sinceram erga Deum dilectionem, ferventem erga proximum caritatem. Quaenam igitur spes ulla vestra est, si evangelium contemnitur a vobis, si dedignamini audire, inspicere, legere, atque animo recondere? En qui huius saeculi vanitatem consectantur, ut ea summo studio atque indefesso captant, quae ad suam illam felicitatem pertinere existimant! Ad illud, inquam, tam insano studio abripiuntur, ut neque se respiciant, neque laboris ullius, aut periculi, aut nominis sui etiam rationem habeant: adeo pudendum istud servitium eos delectat, ut ad corpus unum omnia referant, cuius tam vana est vita, tam misera, tam instabilis. Nos vero ubi de immortali, incorrupta, aeterna, incomparabili beatitudine, de thesauris coeli adipiscendis agitur nobiscum tanta liberalitate, tanta fide, tanto nostro compendio, non enitemur per obiecta quaevis impedimenta, ut potiora illa consectemur? Qui operantur mechanicis, rebus nempe vilioribus, summo labore artem addiscunt, ut periti evadant: qui artes liberaliores sectantur, tantum non se ipsos conficiunt ut aliquid eo in studio promoveant, ex quo sapientiae ac virtutis nomen acquirant: quae tamen ipsa aliud non sunt, quam fumus apparens, et evanidus vapor. Nos vero quantum interiori studio rapi decebat ad coelestem illam sapientiam, quae videlicet supra mundum ipsum fertur, quae ad regni Dei mysteria pertingit, quae eadem evangelio nobis ita dignante Domino revelatur!

Quelle chose donc sera ce qui nous pourra estranger et aliener de ce sainct Evangile? Seront ce iniures, maledictions, opprobres, privations des honneurs mondains? Mais nous sçavons bien que Iesus Christ a passé par tel chemin, lequel nous devons suyvre, si voulons estre ses disciples, et n'est pas à refuser d'estre contemné, mocqué, abaissé, reiecté devant les hommes: pour estre honnoré, prisé, glorifié et exalté au iugement de Dieu. Seront ce banissemens, proscriptions, privations de biens et richesses? Mais nous sçavons bien que quand nous serons bannys d'ung pays, la terre est au Seigneur. Et quand nous serons iectez de toute la terre, que nous ne serons pas toutesfois hors de son regne. Que quand nous serons despouillez et apaovris, que nous avons ung pere assez riche pour nous nourrir, et mesme que Iesus Christ s'est faict paovre, affin que le suyvions en paovreté. Seront ce afflictions, prisons, tortures, tormentz? Mais nous congnoissons par l'exemple de Iesus Christ que c'est le chemin pour parvenir en gloire. Sera ce finalement la mort? Mais elle ne nous oste pas la vie qui est à souhaicter.

Ecquid igitur erit quod a sancto evangelio nos abducat, et ab illo alienet? Contumeliae nempe, maledictiones, probra, imminutiones, dignitatum praesentium mulctationes? Atqui hic ipse Dominus Iesus praeit nobis, cuius vestigia carpere nos decet, si veri ipsius discipuli esse et haberi volumus: neque porro ulla eiusmodi molestiarum impressio repudianda est, quae nempe cum incomparabilis beatitudinis, gloriae, exaltationis fide apud Dominum commutanda sit. An igitur exsilia, proscriptiones, amissiones facultatum nos dimovebunt? Atqui illud non minus constat, etiamsi ex certa regione adeoque natali ipso solo, migrare videbimur, Domini esse terram et orbem: imo, et terra etiam pulsos, et omni hospitio prohibitos, extra Dei regnum nihilo magis futuros. Si eximimur et ad egestatem redigimur, pater ille non deest, cui ad nos alendos nihil deest. Christus se ipsum pauperem reddidit, ut et ipsum per vestigia paupertatis subsequeremur. Instabunt afflictiones, carceres, equulei, et omne illud carnificinae erga Dei servos instrumentum. Atqui ipsius Christi exemplo iter illac ad gloriam nobis commonstrari certo scimus. Tandem nempe una mors perterrefaciet. Atqui ne illa quidem eri-

Bref si nous avons Iesus Christ avec nous, nous ne trouverons chose si mauldicte, qui ne soit beneicte par luy: chose si execrable, qui ne soit sanctifiée: chose si mauvaise, qui ne nous tourne en bien. Ne nous desconfortons quand nous verrons toutes les puissances et forces mondaines au contraire. Car la promesse ne nous peult faillir, que le Seigneur d'enhault se mocquera de toutes les assemblées et effortz des hommes, qui vouldront coniurer contre luy. Ne soyons desolez (comme si toute esperance estoit perdue) quand nous verrons mourir et perir devant noz yeulx les vrays serviteurs de Dieu. Car il a esté veritablement dict par Tertullian, et a touiours ainsi esté esprouvé et sera iusque à la consommation du siecle, que le sang des martyrs est la semence de L'eglise.

Et encore avons nous une meilleure et plus ferme consolation: c'est de destourner nos yeulx de tout ce monde, et delaisser tout ce que povons veoir devant nous, en attendant en patience le grand iugement de Dieu: par lequel en ung moment sera abastu, aneanty, et renversé tout ce que les hommes auront iamais machiné contre luy. Ce sera quand le regne de Dieu, que nous voyons maintenant en esperance, sera manifesté. Et que Iesus Christ apparoistra en sa maiesté avec les anges. Alors fauldra que bons et mauvais soient presentz devant le siege iudicial de ce grand Roy. Ceulx qui seront demourez fermes en ce Testament, et auront suyvi et gardé la volunté de ce bon pere, ilz seront à la dextre come vrays enfans, et recevront benediction, la fin de leur foy: qui sera le salut eternel. Et d'autant qu'ilz n'auront point eu honte de advouer et confesser Iesus Christ, du temps qu'il estoit mesprisé et contemné devant les hommes: Aussi ilz seront participans de sa gloire, couronnez avec luy eternellement. Mais les pervers, rebelles et reprouvez qui auront contemné et reiecté ce sainct Evangile, et pareillement ceulx qui pour entretenir leurs honneurs, richesses et haultz estatz, ne se seront voulu humilier et abaisser avec Iesus Christ: et pour la crainte des hommes auront delaissé la crainte de Dieu, comme bastardz et desobeissans à ce pere, seront à la senestre. Seront iectez en malediction, et pour salaire de leur infidelité recevront la mort eternelle.

Or puys que vous avez entendu que L'evangile vous presente Iesus Christ auquel toutes les promesses et graces de Dieu sont accomplies, et vous declaire qu'il a esté envoyé du pere, est descendu en terre, a conversé avec les hommes, a parfaict tout ce qui estoit de nostre salut, comme il avoit esté predict en la loy et aux prophetes: Il vous doibt estre trescertain et manifeste que les

pere vitam potest, quae per illam etiam unice erat expetenda.

Des modo Christum praesentem, et quidquid maledictissimum haberi potest, summae benedictioni cedet, quidquid exsecratissimum sanctificationi, quidquid funestissimum summo bono. Ut igitur universae mundi vires nobis insultent, stet nobis mens oportet. Neque enim excidere potest illa promissio: Dominus ex alto subsannabit eos. Convenite et conspirate et non erit. Sic autem a Tertulliano apposite traditum est iam olim, sanguinem martyrum semen esse ecclesiae.

Neque deest etiam nobis certissima illa consolatio, quod oculis a mundo et rebus praesentibus ad Dei tribunal conversis, illud ipsum patienter exspectamus, quo demum exstante momento corruet totus ille paratus impiorum, et quidquid tanto opere adversus tremendum iudicem sibi moliti sunt, dicto citius evanescet. Hoc autem exstabit, quum regnum Dei, quod spe tantum iam percipimus, re ipsa tandem revelabitur, quum Dominus Iesus Christus cum angelis maiestatis suae visendus apparebit, quum universi sigillatim ad illius magni regis forum et cognitionem sua illa die sistentur. Atque tum demum qui constanter in hoc foedere perstiterint, et ad patris coelestis voluntatem rebus omnibus insuperhabitis attenti fuerint, collocabuntur ad dexteram, percipient scopum fidei, benedictionem cum vita aeterna coniunctam. Quemadmodum ipsos non puduerit Christum agnovisse, et confessum esse, dum in hominum opprobrio et contemptu iaceret: ita etiam gloriae ipsius tum revelatae fient participes, aeternamque per illum coronam percipient. Contra impii, praefracti, reprobi, ac contempti evangelii rei, qui item ut locum suum ac dignitatem retinerent, cum Christo humiliari atque deiici non sustinuerint, qui in metu hominum sepulti a timore Dei defecerint, ut et spurii et illegitimi ac tanto parente indigni statuentur ad laevam, in maledictionem pessum dabuntur, ac pro infidelitatis mercede poenis aeternis addicti conflagrabunt.

Quare ubi audimus evangelio nobis Christum offerri, in quo omnes Dei promissiones sint Etiam et Amen: uti Christus ipse illic significat se a patre missum esse, versatum cum hominibus, perfecisse quidquid ad nostram salutem opus esset, uti hoc totum in lege et prophetis comprehensum ante exstabat, illud dubitandum non est, patere etiam per illum nobis coeli thesauros, Dei ipsius inquam divitias

thresors de paradis vous y sont ouvertz, et les richesses de Dieu desployées, et la vie eternelle revelée. Car ceste est la vie eternelle, congnoistre ung seul vray Dieu, et celuy qu'il a envoyé Iesus Christ, auquel il a constitué le commencement, le moyen et la fin de nostre salut. Cestuy est Izahak le filz bienaymé du pere qui a esté offert en sacrifice, et toutesfois n'a point succombé à la puissance de la mort. C'est le vigilant pasteur Iakob, ayant si grand soing des brebis qu'il a en garde. C'est le bon et pitoyable frere Ioseph, qui en sa gloire n'a point eu honte de recongnoistre ses freres, quelque humbles et abiectz qu'ilz feussent. Cest le grand sacrificateur et evesque Melchi-zedek ayant faict sacrifice eternel une fois pour toutes. C'est le souverain legislateur Moseh escrivant sa loy es tables de noz coeurs par son esperit. C'est le fidele capitaine et guide Iehosua pour nous conduire en la terre promise. C'est le noble et victorieux Roy David assubiectissant à sa main toute puissance rebelle. C'est le magnificque et triumphant Roy Salomoh, gouvernant son regne en paix et prosperité. C'est le fort et vertueux Samson qui par sa mort a acablé tous ses ennemys.

Et mesme tout ce qui se pourroit penser ou desirer de bien est trouvé en ce seul Iesus Christ. Car il s'est humilié pour nous exalter, il s'est asservy pour nous affranchir, il s'est apaovry pour nous enrichir, il a esté vendu pour nous racheter, captif pour nous delivrer, condamné pour nous absouldre, il a esté faict malediction pour nostre benediction, oblation de peché pour nostre iustice, il a esté desfiguré pour nous figurer, il est mort pour nostre vie. Tellement que par luy rudesse est adoulcie, courroux appaisé, tenebres esclaircies, iniustice iustifiée, foiblesse vertueuse, desconfort consolé, peché empesché, mespris mesprisé, crainte asseurée, debte quictée, labeur allegé, tristesse resiouye, malheur bienheuré, difficulté facile, desordre ordonné, division unie, ignominie anoblie, rebellion assubiectie, menace menacée, embusches desbuschées, assaulx assaillis, effort efforcé, combat combatu, guerre guerroyée, vengeance vengée, torment tormenté, damnation damnée, abysme abysmé, enfer enferré, mort morte, mortalité immortelle. Bref misericorde a englouty toute misere, et bonté toute malheureté. Car toutes ces choses qui soloient estre armes du diable pour nous combatre et aguillon de la mort pour nous poindre, nous sont tournez en exercice desquelz nous povons faire nostre profit. Si que nous nous povons glorifier avec L'apostre, disans: O enfer où est ta victoire? o mort où est ton aguillon? Dont est faict que par ung tel esperit de Christ promis à ses esleuz, ne vivons plus, mais Christ en nous, et sommes par esprit assis entre les celestes, entant que le monde

omnes illic exhiberi: denique vitam aeternam in illo cumulate esse revelatam. Si quidem haec est vita aeterna, ut agnoscant te verum Deum et Iesum Christum quem misisti: in quo sunt singulae salutis nostrae partes repositae. Hic noster Isaacus oblatus in sacrificium, ut potestati mortis non succubuerit. Hic Iacobus ille vigilantissimus, nunquam non in gregis sibi commissi salutem intentus. Hic Iosephus ille, pius frater ac misericors, in summa sua dignitate indignissimos atque abiectissimos fratres non dedignatus. Hic Melkizedek summus sacerdos unico aeterno sacrificio perfunctus semel, quo simul universis finem imponeret. Hic Moses summus legislator, legis ipsius in cordis tabulis inscribendae singularis autor. Hic Iosua fidus deductor, qui suos in promissam haereditatem intulit. Hic David inclytus ac semper invictus, potestatem omnem adversariorum perfregit atque subiecit sibi. Hic Solomo splendidus triumphator populum in pace prosperrima gubernavit. Hic Samson fortissimus, in media morte infensissimos illos ac numerosissimos hostes semel prostravit.

Denique quidquid salutare hominibus aut cogitando assequi, aut ex voto proferre possis, totum illud in Christo obvium est, ac re ipsa constat. Christus humiliatus est ut nos attolleret, servituti subiectus ut in libertatem assereret, pauper factus ut ditaret, venditus ut redimeret, captus ut liberaret, damnatus ut absolveret, factus maledictio in nostram benedictionem, oblatio pro peccato ad nostram iustitiam, deformatus ut reformaret, mortuus ut vivificaret. Per Christum nempe distorta omnia complanantur, atque inaudita rerum omnium transformatio producitur. Per Christum, etiam emollita durities, placata ira, illustratae tenebrae, iustificata iniustitia, roborata infirmitas, erecta desolatio, occupatum peccatum, calcatus contemptus, confidens trepidatio, inductum debitum, levatus labor, recreatus moeror, fortunatum infortunium, explicata perplexa, ordinata confusa, scissio resarta, ignobilitas nobilitata, contumacia pervicta, comminatio perterrefacta, retectae insidiae, insultus invasi, vim vis patitur, pugna impugnatur, praelium impetitur, ultio vindicatur, tormentum torquetur, damnatio damnatur, abyssus absorbetur, infernus deprimitur, mors emoritur, mortalitas immortalitate commutatur. Uno verbo per Christum misericordia miseriam sustulit, bonitas infelicitatem exhausit. Et quae tela erant diaboli ad nos invadendos, qui ad pungendos aculei, illa eadem exercitamenta iam supersunt, ex quibus fructum insignem percipiamus. Nunc, inquam, gloriari cum apostolo ita audemus: Ubinam o inferne tua victoria? ubinam o mors aculeus tuus? Nunc per Christi spiritum, quem promisit suis, non

ne nous est plus monde, toutesfois que conversions en iceluy, mais estant contens en tout, soit pays, lieux, conditions, abillemens, viandes, et telles autres choses. Et sommes confortez en tribulation, ioyeulx en tristesse, glorieux en vitupere, abondans en paovreté, eschauffez en nudité, patiens es maulx, vivans en mort.

Voila [1]) *ce qu'il nous fault en somme cercher en toute l'Escriture. C'est de bien congnoistre Iesus Christ, et les richesses infinies lesquelles sont comprinses en luy: et nous sont par luy offertes de Dieu son Pere. Car quand on espluchera bien la Loy et les Prophetes, on n'y trouvera pas un seul mot qui ne nous reduise et ameine là. Et de faict, puis que tous les Thresors de sagesse et intelligence sont cachez en luy, il n'est point question d'avoir d'aultre but ny adresse: si nous ne voulons, comme de propos deliberé, nous destourner de la lumiere de verité, pour nous forvoyer aux tenebres de mensonge. Pourtant à bon droict dit sainct Paul en un aultre passage, qu'il ne s'est point estimé rien congnoistre, sinon Iesus Christ, et iceluy crucifié. Car combien qu'il semble advis à l'opinion de la chair, que ce soit chose vulgaire et contemptible de ceste congnoissance: toutesfois elle suffist bien pour nous occuper toute nostre vie. Et n'aurons point perdu nostre temps, quand nous aurons employé toute nostre estude et applicqué tout nostre entendement, pour y profiter. Qu'est-ce que nous sçaurions demander d'advantage pour la doctrine spirituelle de nos ames, que de congnoistre Dieu, pour estre transformez en luy, et avoir son image glorieuse imprimée en nous, pour estre participans de sa iustice, pour estre heritiers de son Royaume, pour le posseder en la fin pleinement? Or est il ainsi, que des le commencement il s'est donné, et encores à present plus clairement se donne à contempler en la face de son Christ. Il n'est point donc licite de nous destourner ne divertir çà ne là, tant peu que ce soit. Mais fault que nostre entendement soit du tout arresté à ce poinct, d'apprendre en l'Escriture à congnoistre Iesus Christ tant seulement: afin d'estre droictement par luy conduict au Pere, lequel contient en soy toute perfection.*

Voila, *dy-ie de rechef, où est enclose* toute la sapience que peuvent les hommes comprendre, et

---

1) *Le morceau suivant ne se trouve point dans la Bible de* 1535. *Il se lit pour la première fois dans le Traité de* 1543, *et a passé de là dans les différentes éditions genevoises du N. T.*

iam vivimus ex nobis, sed ex fide filii Dei, ac per eundem spiritum iam coelestibus assidemus: in mundo agentes a mundo peregrinamur. Et quocunque sub axe versemur, quocunque loco simus, quocunque modo accipiamur, perinde illa omnia sunt nobis. In afflictionibus praesenti animo sumus, in moerore exsultamus, in vituperio exaltamur, in inopia abundamus, in nuditate contegimur, in malis duramus, in morte vivimus.

Haec illa est nimirum vera et non fucata sapientia, quam ex hac vita assequamur, et cui neque angeli, neque homines, neque vita, neque mors quidquam addant vel detrahant. Haec est statio in qua nobis consistendum est.

Nimirum illud est in tota scriptura a nobis quaerendum, ut Christum vere agnoscamus, et quas in illo praesentes divitias offerat nobis pater. Neque ullus est apex in scriptura apud Mosen et Prophetas, qui non illuc nos deducat. Etenim quum in Christo reconditi sint omnes scientiae et intelligentiae thesauri, frustra ab illo nos abduci sinamus nisi sponte a veritatis luce ad mendacii tenebras transverti cogitamus. Quamobrem apposite apostolus 1. Cor. 2, 2 non aliam scientiam sibi tribuit, quam quod Christum cognoscat, atque illum crucifixum. Quamvis enim caro aliter iudicet, cui ista cognitio vilis et vulgaris sit, est tamen illa nobis abunde quam perpetua vita meditemur. Neque vero operae nos poenitebit, ubi nostrum omne studium ac mentem ad illius unius notitiae perceptionem contulerimus. Nam quid quisquam nostrum iure requirat ad doctrinae coelestis cumulum, quam ut Deum ita cognoscat, ut in ipsum transformemur: sacratissimam ipsius imaginem in sese iam insculptam habeat, ut iustitiae ipsius particeps evadat? ut regni haeres fiat, ac tandem cumulate illud possideat? Atqui illud constat, et iam olim ipsum Dominum sese ita intuendum praebuisse, ac nunc demum quam appositissime in facie Christi sui. Quare ab ipso vel tantillum deflectere, vel quovis modo divertere sit nefas. Quin potius in eo uno consistat nobis animus, ut ex scriptura cognoscere discamus Christum unum, ut per ipsum recta deducamur ad patrem, in quo demum cumulata exstat omnis perfectio.

Hi sunt, inquam, verae hominum sapientiae termini, quam unam sapientiam in hac vita summo studio perquirendam tantum singuli sibi proponant: et cui neque angelus neque mortalis quisquam, neque vivus neque vita functus apponere vel detrahere audeat. Hic mens nostra conquiescat, ut de suo ne tantillum quidem admisceat, aut ullam ad-

doivent apprendre en ceste vie, à laquelle ne Ange, ne homme, ne mort, ne vivant, ne peult adiouster ne diminuer. Pourtant c'est le but où il nous fault arrester et limiter nostre entendement, sans rien y mesler du nostre, ne recevoir doctrine quelconque qui y soit adioustée. Car celuy qui ose entreprendre de enseigner une sillabe oultre, ou par dessus ce qui nous y est enseigné, doibt estre en malediction devant Dieu et son Eglise [1]).

Et vous Roys, princes, et seigneurs chrestiens, qui estes ordonnez de Dieu pour punir les iniques, et entretenir les bons en paix selon la parolle de Dieu, à vous appartient de faire publier, enseigner, et entendre par tous vos pays, regions, et seigneuries, ceste saincte doctrine tant utile et necessaire, affin que par vous Dieu soit magnifié, et son Evangile exalté, come de bon droict il appartient que tous Roys et royaumes en toute humilité obeissent et servent à sa gloire. *Qu'il* [2]) *vous souvienne que le souverain Empire, par dessus tous royaumes, principautez et seigneuries, a esté donné du Pere au Seigneur Iesus: afin que il soit crainct, redoubté, honnoré et obey par tout, tant des grans que des petis. Que il vous souvienne, que ce qui a esté predict par les prophetes: que tous roys de la terre luy feront hommage comme à leur Superieur, et l'adoreront comme leur Sauveur et leur Dieu: doit estre verifié en vous. Et qu'il ne vous face mal d'estre subiectz d'un si grand Seigneur, comme si par cela vostre maiesté et haultesse estoit en rien amoindrie. Car c'est le plus grand honneur qu'il vous soit loisible de souhaitter, que d'estre recongneuz et tenuz pour officiers et lieu-tenans de Dieu. Ce qui ne peut estre que Iesus Christ, auquel il veult estre glorifié et exalté, ne domine par dessus vous. Et de faict c'est bien raison que ceste preeminence luy soit donnée de par vous: veu que vostre puissance n'est fondée sinon en luy seul. Autrement quelle ingratitude seroit-ce, de vouloir forclorre celuy lequel vous a constitué en la puissance où vous estes, et vous y maintient et conserve? Mesme qui plus est, il vous fault sçavoir que, comme il n'y a nul meilleur fondement, ne plus ferme, pour conserver voz seigneuries en vraye prosperité, que de l'avoir pour Chef et Maistre, et gouverner voz peuples soubz sa main: aussi que sans luy non seulement elles ne peuvent estre permanentes, ne de longue durée: mais sont mauldictes de Dieu, et par consequent tomberont en confusion et ruine. Puis qu'ainsi*

dititiam doctrinam admittat. Quod si quis doctrinae huic vel minimum apicem superaddiderit, is sese anathemati coram Deo et ecclesia ipsius obnoxium iam iam agnoscat.

Ad vos autem, reges, principes viri et christiani magistratus ad hoc a Deo instituti ut delinquentes coerceatis, probos autem tueamini, et a noxa immunes conservetis, prout iubet Dei verbum: ad vos, inquam, spectat officiique vestri ratio exigit ut hanc sanctam doctrinam, utilissimam procul dubio et in primis necessariam, praedicari doceri explicarique iubeatis in omni ditione vestra, ut quam longe lateque vestrum singulis patet imperium, regnum, principatus et dominatus, ubique illustretur et amplificetur Dei nomen, suusque evangelio constet honos, quippe quum aequissimum sit, reges omnes regnaque item omnia summa cum sui demissione ei parere et obedire eiusque gloriae inservire.

1) *Nous possédons plusieurs éditions genevoises du N. T. dans lesquelles la Préface de Calvin s'arrête ici, tout le reste étant supprimé. Il en est de même pour le texte latin qui n'est complet que dans l'édition de Lausanne et de Hanau.*

2) *Le morceau qui suit n'est point compris dans le texte imprimé en 1535. Nous le prenons dans le Traité de 1543, d'où il a passé dans les éditions du N. T. qui ont reproduit celui-ci en entier. Il manque à la récension latine.*

est donc, que Dieu vous a donné le glaive à la main, pour gouverner voz subiectz en son Nom, et en son authorité: puis qu'il vous fait cest honneur de vous attribuer son Nom et son tiltre: puis qu'il a sanctifié vostre estat par dessus les aultres, afin d'y faire reluire en partie sa gloire et maiesté: qu'un chascun de vous s'employe à son endroict, à magnifier et exalter celuy qui est sa vraye Image glorieuse, en laquelle il se represente pleinement à nous. Or pour ce faire il ne suffit pas de confesser Iesus Christ seulement, et faire profession d'estre siens, pour en avoir le tiltre sans la verité et la chose, mais fault donner lieu à son sainct Evangile et le recevoir en parfaicte obeissance et humilité. Ce qui est bien l'office d'un chascun. Mais il appartient specialement à vous de faire qu'il ait audience, et qu'il soit publié par voz pais, pour estre entendu de tous ceulx qui vous sont commis en charge: afin qu'ilz vous recongnoissent serviteurs et ministres de ce grand Roy, pour le servir et honnorer, en vous obeissant soubz sa main et conduicte.

C'est ce que le Seigneur requiert de vous quand, par son Prophete, il vous appelle tuteurs de son Eglise. Car ceste tutele ou protection ne gist pas à eslargir richesses, privileges et honneurs au Clergé: dont il s'enorgueillisse puis apres et esleve, vive pompeusement et en toute dissolution, contre l'ordre de son estat: tant moins encore gist elle à le maintenir en son orgueil et en ses pompes desordonnées. Mais c'est de procurer que la doctrine de verité et la pureté de l'Evangile demeure en son entier: que la saincte Escriture soit fidelement prechée et leue: que Dieu soit honnoré selon la reigle d'icelle, et l'Eglise bien policée: que tout ce qui contrevient, ou à l'honneur de Dieu, ou à la bonne police de l'Eglise, soit corrigé et abatu: tellement que le regne de Iesus Christ florisse en la vertu de sa Parolle.

O vous tous qui vous nommez evesques et pasteurs du paovre peuple, voyez que les brebis de Iesus Christ ne soyent privées de leur propre pasture. Et qu'il ne soit prohibé ne deffendu, qu'un chascun chrestien ne puisse librement en son propre langaige lire, traicter, et entendre ce sainct Evangile, veu que Dieu le veult, Iesus Christ le commande. Et pour ce faire a envoyé ses apostres et serviteurs par l'universel monde, leur donnant grace de parler toutes langues: affin que en tous langaiges ilz preschassent à toute creature. Et les a faictz debteurs aux Grecz et barbares, aux saiges et simples, affin que nulz ne fussent excluz de leur doctrine. Certes si vous estes vrayement vicaires, successeurs et imitateurs d'iceulx, vostre office est de faire comme eulx, veillans sus le troppeau, cerchans tous moyens qu'il est possible, qu'un chascun soit instruict en la foy de Iesus Christ, par la pure parolle de Dieu. Ou autrement la sentence

Videte vero vos etiam, qui vobis episcoporum et pastorum nomen apud miseram plebem tribuere soletis, videte etiam atque etiam ne Christi Iesu oves suo illo pabulo destituantur, neve hinc arceantur, prohibeantur, aut ratione ulla impediantur Christiani ulli, quin liberum sit sua singulis lingua legere, reverenter tractare, audire, intelligere hoc sanctum evangelium, quando ita vult Deus, praecipitque ipse Iesus Christus. Ideo enim per universum terrarum orbem misit suos apostolos et servos, singulari etiam et mirifica liberalitate omnium linguarum facultate eos instruens, divinoque dono ornans, ut omnibus linguis ac omni creaturae evangelizarent, voluitque debitores esse Graecis et barbaris, tum sapientibus tum insipientibus, ne quis ab eorum doctrinae perceptione excluderetur. Enimvero si vere estis tantorum virorum vicarii successores et imitatores, vobis haec cura incumbit, ut, quemadmodum illi exemplo praeierunt, sic et ipsi

est desia prononcée et enregistrée, que Dieu demandera leurs ames de voz mains.

Le Seigneur des lumieres par son sainct esperit vueille de ce sainct et salutaire Evangile enseigner les ignorans, fortifier les foibles, illuminer les aveugles, et faire regner sa verité en tous peuples et nations, affin que le monde universel ne congnoisse qu'un Dieu et ung seul saulveur Iesus Christ: une foy, et ung Evangile. Ainsi soit il.

faciatis, sic, inquam vos comparetis, invigilantes gregi omnique ratione dantes operam et elaborantes, ut nemo non ex toto grege recta cognitione et fide Iesu Christi imbuatur ex puro Dei verbo. Sin minus, stat iam lata in vos sententia, et sacris literis tanquam publicis commentariis authenticisque tabulis consignata, fore certissime ut animas eorum omnium e manu vestra repetat Dominus severus iustissimusque iudex.

Dominus Deus pater luminum sancto suo spiritu velit ignaris omnibus affulgere huius sancti evangelii salutari intelligentia, infirmos corroborare, caecos illuminare, detque suae veritati regnare in omnibus populis et nationibus, ut universus mundus nonnisi unum Deum unumque servatorem Iesum Christum, unam fidem et unum evangelium agnoscat. Amen.

PRÉFACE DES ANCIENNES BIBLES GENEVOISES.

IEAN CALVIN AU LECTEUR.

Si ie vouloye ici user de longue preface, i'auroye trois poinctz à desduire. Le premier seroit de monstrer quel thresor c'est de l'Escriture saincte: combien la dignité en est excellente, et le profit inestimable. Comme à la verité c'est le principal bien et le plus precieux que nous ayons en ce monde. Veu que c'est la clef qui nous ouvre le Royaume de Dieu, pour nous y introduire, à fin que nous sachions quel Dieu nous devons adorer, et à quoy il nous appelle. C'est la voye certaine pour nous guider, à fin que nous ne soyons pas vagabons et errans ça et là tout le temps de nostre vie. C'est la vraye reigle pour discerner entre le bien et le mal, et nous enseigner au droit service de Dieu, pour n'y point aller à l'aventure, et nous abuser avec le reste du monde apres des menuz fatras de nulle valeur: et mesme quelque fois fonder nostre devotion sur des choses que Dieu condamne et reprouve comme meschantes. C'est la lumiere qui nous adresse, ou la lampe qui nous esclaire au milieu des tenebres de ce monde, à fin que nous ne choppions point à tant de scandales qui sont à l'entour de nous, comme povres aveugles: et qui pis est, que ne tresbuschions à chacun pas. C'est l'eschole de toute sagesse, voire sagesse surmontant tout entendement humain, et que les Anges mesmes ont en admiration. C'est le miroir auquel nous contemplons la face de Dieu, pour estre transfigurez en sa gloire. C'est le sceptre Royal, par lequel il nous gouverne comme son peuple, et la houlette, laquelle il nous donne pour enseigne qu'il nous veut estre Pasteur. C'est l'instrument de son alliance qu'il a faicte avec nous, passant obligation volontaire par sa bonté gratuite, d'estre conioinct avec nous d'un lien perpetuel. C'est le tesmoignage de sa bonne volonté, par lequel nous avons repos en noz consciences, sachans où gist nostre salut. C'est la pasture unique de noz ames, pour les nourrir à la vie eternelle. Brief, c'est le seul moyen en quoy nous differons d'avec les Payens et infideles: entant que nous avons une Religion asseurée et fondée en la verité infallible de Dieu, au lieu que tous les autres se laissent mener par opinions doubteuses: ou bien s'endurcissent en obstination perverse sans certitude aucune. Tout cela seroit à traicter quant au premier poinct, avec le reste servant à ce propos: et le tout à fin d'exhorter le monde d'avoir un tel bien en recommandation souveraine: et convier et grans et petis à estre participans d'un tel don que Dieu nous presente à tous, sans en exclurre personne: remonstrer d'autre costé quelle ingratitude ce seroit, de fermer les oreilles quand Dieu parle à nous, reculler quand il nous appelle, et ne donner point d'audience à ceste saincte doctrine, en laquelle il se revele à nous pour nostre salut. Aussi sur ce passage i'auroye à taxer la presomption diabolique de ceux qui osent priver le commun peuple de ce benefice de Dieu, luy interdisant la lecture de l'Escriture saincte, comme si Dieu n'avoit pas declairé que son intention à esté de la publier à tous estatz et à toutes langues. I'aurois à remonstrer quelle cruauté c'est d'oster aux povres ames leur nourriture, pour les paistre de vent: ou plustost au lieu de refection, leur donner poison mortelle. Voila donc la somme du premier article, qui requerroit bien ample deduction, comme chacun peut voir.

Le second seroit de preparer les lecteurs à en faire leur profit. Laquelle preparation contient deux membres. Assavoir que de nostre costé nous soyons disposez comme il appartient, et que nous sachions à quel but il nous convient tendre. Car nul ne sera iamais capable d'estre enseigné de Dieu, s'il ne se presente à luy avec une promptitude deliberée, pour suyvre tout ce qui luy sera commandé. S'il ne renonce à son sens propre et à sa raison, pour n'estre sage sinon estant docile. S'il ne bride ses affections pour les ranger au plaisir du Maistre. Voire, s'il ne se constitue prisonnier de son bon gré, pour estre tenu soubs le ioug de celuy duquel le service doit estre preferé, non seulement à toute liberté, mais aussi à toute domination. S'il n'oublie toute presomption, pour s'abbaisser à une humilité et petitesse telle que Dieu la requiert en ses disciples. S'il n'ouvre son

cueur pour recevoir tout ce qui luy sera dict. S'il n'apporte une crainte et reverence telle que nous la devons à la maiesté glorieuse de nostre Createur. S'il n'a un zele pur et droit d'enquerir de la volonté de Dieu, pour y conformer toute sa vie, ses oeuvres, ses pensées et ses parolles. S'il ne se desveloppe de tous negoces terriens et n'a le cueur vuyde et purgé de toutes sollicitudes et affections de la chair, pour s'adonner du tout et sans empeschement à mediter les choses spirituelles. Et pource que l'inclination de nostre nature est entierement repugnante à cela, sur tout il convient nous recommander à Dieu pour estre menez de son Esprit, sans lequel nous aurons beau estudier, et faire ce qui sera possible. Car ce ne sera que temps perdu. Mais aussi quand nous l'aurons obtenu de luy, nous n'avons plus occasion de craindre, estans soubz la main d'un si bon conducteur. Or nous sommes certains, qu'il ne le veut refuser à ceux qui luy demanderont sans feintise. Apprenons donc de nous disposer en telle maniere que dict a esté. Quant au second membre, c'est que nous soyons advertiz de ne point vaguer en l'Escriture, circuissant d'un costé et d'autre, sans iamais parvenir au poinct de vraye science. Pour ce faire, gardons nous d'y chercher des speculations oysives, ou de nous amuser à questions frivoles, qui ne peuvent servir qu'à contentions et debatz, comme dit sainct Paul: ou bien ne sont que tormens d'esprit, ou soubz apparence de subtilité le transportent en l'air, le retirant du fondement solide. Car l'Escriture ne nous est pas donnee pour contenter nostre curiosité folle, ou servir à nostre ambition. Mais elle est utile, dit sainct Paul: et comment? à nous instruire en bonne doctrine, nous consoler, nous exhorter et nous rendre parfaictz en toute bonne oeuvre. Ainsi appliquons la à cest usage. Si on demande quelle est toute l'edification que nous en devons recevoir, c'est en un mot que nous apprenions par icelle de mettre nostre fiance en Dieu et de cheminer en sa crainte. Et d'autant que Iesus Christ est la fin de la Loy et des Prophetes, et la substance de l'Evangile, que nous ne tendions à autre but que de le cognoistre, sachans qu'on ne s'en peut divertir si peu que ce soit, qu'on ne s'esgare.

Ce qui me fait pour le present deporter de traicter plus au long ces deux articles, est que ce n'est pas matiere d'une seule preface, mais d'un livre entier, pour en donner suffisante declaration. Parquoy il suffira d'en avoir touché brievement comme en passant, et ce par forme d'excuse: et aussi pour admonester les lecteurs de ce qui leur est expedient de savoir de premiere entrée.

Le troisiesme poinct ne requiert pas si long propos. C'est touchant la translation de la saincte Bible: ie dy en la langue Françoyse. Entre ceux qui ont travaillé apres, feu maistre Pierre Robert, [1]) en son vivant fidele serviteur de l'Eglise Chrestienne, et maintenant, apres son trespas, de bonne et heureuse memoire, s'y est porté en sorte que son labeur est digne de grande louange. [2]) Et de faict il n'y a homme de sain iugement, qui ne luy donne ce loz. Toutesfois il ne se faut pas esbahir s'il luy estoit eschappé beaucoup de fautes en un tel ouvrage: i'entens si long et si difficile. Premierement donc, pource qu'en sa translation le langage estoit rude et aucunement eslongné de la façon commune et receue, il s'est trouvé homme qui a mis peine de l'adoucir, non seulement en le polissant, mais aussi l'accommodant à une plus grande facilité, pour estre mieux entendu de tous. Secondement, quant au sens, selon la faculté que Dieu luy a donnée, et le iugement qu'il a peu acquerir par le long et continuel exercice qu'il a en l'Escriture, il s'est diligemment employé à restituer en son entier ce qui avoit esté mal prins, ou corrompu, ou trop obscurement translaté. Comment il en est venu à bout, et combien son labeur a esté profitable, on en pourra iuger en le lisant. Vray est que desia il declaire et proteste qu'il ne se contente pas encor de ce qu'il y a faict. Qui plus est, son desir seroit que quelcun ayant bon loisir, et estant garny de tout ce qui est requis à une telle oeuvre, y voulsist employer une demy douzaine d'ans, et puis communiquer ce qu'il auroit faict à gens entenduz et expertz, tellement qu'il fust bien reveu de plusieurs yeux. Et de faict, ce qu'il a entreprins de faire ceste correction, n'a pas esté pour s'advancer en preoccupant le lieu. Mais comme on luy eust peu imputer à temerité, s'il se fust ingeré, pour se ietter hastivement aux champs, aussi ne merite il aucune reprehension de ce qu'estant instamment requis et importuné de ceux qui desirent la gloire de Dieu et l'edification de l'Eglise Chrestienne, acquiesçant à leurs prieres, il a par faute d'autre mis en avant ce que Dieu luy avoit donné. Tant y a, qu'il estime bien sans arrogance, et ose promettre qu'on trouvera qu'il a beaucoup amendé les translations precedentes: voire plus que ie ne dy. Quoy qu'il en soit, il desdie en bonne conscience son labeur, tel qu'il est, à Dieu, en signe de recognoissance, qu'il a receu de luy tout ce qu'il communique à ses prochains: le priant d'avoir ce sacrifice aggreable: Il le desdie pareillement à l'usage de l'Eglise de Dieu: esperant qu'il ne sera pas inutile, qu'il ne fructifie à l'honneur de celuy auquel appartient tout honneur.*

---

1) *Ceci nous confirme dans l'opinion que Robert n'était pas le prénom, mais le vrai nom de famille du cousin de Calvin, traducteur de la Bible. Le nom d'Olivetanus y est ajouté dans la traduction latine de cette préface.*

2) *Ici s'arrête la traduction latine que Beze a insérée dans les*: Epistolae et responsa *de Calvin.*

PRÉFACE MISE EN TÊTE DES LIVRES APOCRYPHES DE L'ANCIEN TESTAMENT.

ADVERTISSEMENT.[1]

Ces livres qu'on appelle Apocriphes ont esté de tout temps discernez d'avec ceux qu'on tenoit sans difficulté estre de l'Escriture saincte. Car les Anciens, voulans prevenir le dangier, qu'aucuns livres profanes ne fussent entremeslez avec ceux qui pour certain estoyent procedez du sainct Esprit, en ont fait un rolle qu'ils ont nommé Canon: signifians par ce mot, que tout ce qui estoit là comprins estoit reigle certaine à laquelle il se falloit tenir. Quant à ceux cy, ils leur ont imposé nom d'Apocriphes: denotant qu'on les devoit tenir pour escritures privées, et non pas autentiques, comme sont les instrumentz publiques. Parquoy il y a telle difference entre les premiers et les secondz, comme entre un instrument passé devant un notaire, et séellé pour estre receu de tous, et une cedule d'un homme particulier. Il est vray qu'ilz ne sont pas à mespriser, d'autant qu'ilz contiennent bonne doctrine et utile. Toutesfois c'est bien raison que ce qui nous a esté donné par le sainct Esprit ait préeminence par dessus tout ce qui est venu des hommes.[2]) Parquoy, suyvant le dire de sainct Ierosme, que tous Chrestiens les lisent et en prennent doctrine d'edification. Mais qu'ilz soyent cependant advertiz qu'ilz ne doyvent point là prendre pleine asseurance des articles de leur Foy: pource que ce n'est point tesmoignage suffisant.

Or comme tous ces livres ne sont point receuz des Hebrieux, aussi l'original d'iceux ne se prend point de la langue Hebraique, mais de la Grecque. Vray est qu'il s'en trouve auiourdhuy une grande partie en Hebrieu: mais on pourroit doubter, s'ilz ont esté translatez du Grec: tellement qu'il n'y a rien plus certain que de se tenir à ce qui s'en trouve en ceste langue là, en laquelle ilz ont esté touiours communs. Il y a une autre difficulté qu'il se trouve beaucoup de diverses lecteures et y a beaucoup de passages corrompuz. Ce qui est advenu d'autant qu'on n'y prenoit point si soigneusement garde, comme aux livres qui avoyent pleine authorité. Touchant[1]) de la translation qui en avoit esté faite en François, i'ay trouvé que ceux qui s'en sont meslez s'en estoyent fiez au translateur commun, sans enquerir plus avant, s'il avoit exposé fidelement le texte Grec. Parquoy tout estoit si plein de fautes, qu'il n'y a rien eu plus expedient que de recommencer tout de nouveau. Il seroit à desirer que le tout fust reveu et poly plus parfaitement. Cependant i'espere que les lecteurs auront occasion de se contenter pour le present du labeur qui y a esté prins.

1) *L'Avertissement placé en tête des livres dits apocryphes de l'Ancien Testament ne se trouve inséré dans beaucoup de Bibles que dans une forme abrégée. Au titre les éditions postérieures ajoutent ordinairement ces mots:* au lecteur, *ou:* aux lecteurs.

2) *Ici s'arrête le texte de cet Avertissement dans quelques éditions plus récentes.*

1) Touchant . . . . nouveau. *Cette phrase, ainsi que les deux mots:* reveu et, *dans la suivante, ont été supprimés dans certaines éditions. De fait nous n'avons trouvé le texte complet de l'Avertissement que dans la seule édition de Iehan Girard, Genève* 1546. 8° *max., la plus ancienne que nous possédions, et même que nous ayons eu occasion de voir.*

PRÉFACE DES BIBLES PUBLIÉES PAR LA VÉNÉRABLE COMPAGNIE DEPUIS 1559.

A TOUS FIDELES CHRESTIENS,

NOS TRESCHERS FRERES EN NOSTRE SEIGNEUR IESUS CHRIST, LES MINISTRES DE LA PAROLE DE DIEU EN L'EGLISE DE GENEVE, GRACE ET PAIX EN ICELUY.

Combien que M. Iean Calvin nostre frere et compagnon en l'oeuvre de nostre Seigneur, ait pieça diligemment travaillé en la translation Françoise de toute la Bible, et nommeement en celle du nouveau Testament (laquelle il a plusieurs fois reveue et conferee avec le texte Grec, autant songneusement que luy ont permis les continuelles occupations de son office): toutesfois cognoissans par experience qu'un tel ouvrage ne se peut amener à perfection que petit à petit, et sçachans qu'il n'y avoit homme qui se contentast moins du precedent labeur que celuy qui en ha eu la peine, nous avons requis et prié tresinstamment deux de nostre compagnie, que nous avons estimez le plus propres, asçavoir iceluy M. Iean Calvin et M. Theodore de Beze, qu'en attendant qu'on puisse mettre la main à la translation du vieil Testament, ils voulussent s'employer à bon escient à revoir celle du Nouveau, conferans et rapportans ensemble tout ce que nostre Seigneur leur donneroit. Laquelle charge ils ont acceptee, et (moyennant la grace de Dieu) tellement executee, selon nostre iugement, que nous esperons que l'Eglise de nostre Seigneur en recevra profit. Car il n'y a rien plus requis pour avoir une droitte et ferme cognoissance de la doctrine de salut, avec seur moyen de resister à toute heresie et fausseté, que d'avoir le texte de l'Escriture saincte fidelement traduit: puis qu'ainsi est que le peché des hommes a introduit au monde une telle diversité de langages. Voila aussi la cause qui nous a esmeus à prendre ce conseil, non pas qu'il n'y eust desia de quoy se contenter (Dieu merci) à l'endroit de tous ceux qui se veulent contenter de raison: mais pource que nous appercevons maintenant que Satan, nostre ancien adversaire, voyant qu'il ne peut plus empecher le cours de la Parole de Dieu, comme il a fait pour un temps, nous assaut par un autre moyen plus dangereux. Car au lieu qu'un temps a esté, qu'il n'y avoit point de translation Françoise de l'Escriture, au moins qui meritast ce nom, maintenant Satan a trouvé autant de translateurs qu'il y a d'esprits legers et outrecuidez qui manient les Escritures: et trouvera encores desormais de plus en plus, si Dieu n'y pourvoit par sa grace. Si on en demande quelque exemple, nous en produirons un qui servira pour plusieurs, c'est à sçavoir la translation de la Bible Latine et Françoise mise en avant par Sebastien Chastillon, homme si bien congnu en ceste Eglise, tant par son ingratitude et impudence que par la peine qu'on a perdue apres luy pour le reduire au bon chemin, que nous ferions conscience, non seulement de taire son nom (comme iusques ici nous avons fait), mais aussi de n'advertir tous Chrestiens de se garder d'un tel personnage comme instrument choisi de Satan pour amuser tous esprits volages et indiscrets. Certainement s'il y eut onc une espreuve d'ignorance coniointe avec une temerité effrontée, iusques à se iouer de l'Escriture saincte, et l'exposer en risée, tout cela se trouvera és translations et escrits de celuy dont nous portons tel tesmoignage à nostre grand regret: d'autant que nous aimerions beaucoup mieux qu'il nous eust baillé occasion d'en parler tout autrement. Or quoy que ce soit, d'autant qu'il a pleu à Dieu iusques ici, par sa seule grace, de se servir de ceste Eglise pour l'avancement de plusieurs autres, tout ainsi que nous desirons qu'un chacun nous surmonte en toute grace du Seigneur, aussi avons nous bien voulu aider tous fideles en cest endroit, selon que Dieu nous en a donné le moyen: priant un chacun de nous celuy par lequel tous ces thresors nous sont departis, qu'il nous face la grace d'en iouir à son honneur et gloire: à la grace duquel vous soyez tous recommandez. Amen.[1]). De Geneve, ce 10. d'Octobre, 1559.[2])

---

1) *Editions postérieures:* Ainsi soit il.
2) *La date manque dans quelques éditions.*

PRAEFATIO IN CHRYSOSTOMI HOMILIAS.

Quia inusitatum adhuc est hoc lucubrationis genus quod nunc in publicum edo, videor mihi operae pretium facturus, si consilii mei rationem breviter exponam. Video enim, quod in rebus novis evenire fere solet, quosdam non defuturos qui laborem hunc meum non modo supervacuum contemnant, sed etiam ut parum utilem ecclesiae repudiandum prorsus censeant. Quos tamen ipsos non diffido propitios mihi fore, si meis rationibus intendere paulisper animum sustineant. Scimus quales initio clamores excitati sint ab imperitis quum evangelium vulgo legendum proponeretur. Indignum enim facinus esse putabant plebeiis hominibus promulgari Dei mysteria quae tam diu apud sacerdotes et monachos suppressa fuerant. Neque enim videbatur aliud id esse quam sacrarium Dei sublata omni reverentia profanari. Atqui inter eos quoque, quibus id tantopere displicebat, videmus nunc omnes eiusmodi querimonias in gratulationes conversas esse. Apparuit enim supremo salutis suae thesauro spoliatum fuisse Dei populum, quum in paucorum hominum bibliothecis scriptura delitesceret, a multitudine non attingeretur. Nunc ergo nemo qui vel pietatis micam habeat non recognoscit, singulari Dei benignitate factum esse, ut sacrosanctum Dei verbum universae ecclesiae redderetur. Sic enim sol iustitiae Christus suis affulsit, quo tum vere demum fruimur, ubi perspecta eius virtute ipsum, ut nobis offertur per evangelium a Deo patre, amplectimur. Atqui memoria tenent, qui statum orbis per aetatem ante annos viginti videre potuerunt, in maiori hominum multitudine nihil fere reliquum fuisse Christi praeter nomen: memoriam virtutis eius et raram et exiguam exstitisse. Haec calamitas, quae est omnium extrema, non aliunde certe acciderat, quam quod plebs scripturae lectionem sacerdotibus ac monachis relegaverat, tanquam nihil ad se pertinentem, *quum sit commune omnibus filiis Dei*[1]). Quam ob rem est cur saeculo nostro gloriemur quo coepit rursum inter omnes Dei filios publicari thesaurus iste, quo Christus cum omni bonorum opulentia nobis explicatur, instrumentum istud quo nobis obsignatur coelestis haereditas, sacrarium istud quo numinis sui praesentiam nobis Deus exhibet.

Verum ut tantopere nostra refert doctrina hac salutari non defraudari, qua[1]) in vitam aeternam animae pascuntur, ita, ubi eam sumus assequuti, non minus necesse est, scire quid illic quaerere oporteat, scopumque aliquem habere ad quem dirigamur. Quod si non fiat contingat profecto nobis multum diuque sine magno fructu vagari. Ac spiritum quidem Dei non optimum modo sed unicum esse ducem fateor, quando ne scintilla quidem lucis inest sine ipso mentibus nostris ad coelestis sapientiae perspicientiam: simul vero atque ipse suis radiis affulsit, ad eam ipsam consequendam satis superque comparatae sunt et instructae. Quum tamen Dominus eadem, qua nos per spiritum suum illuminat, benignitate adminicula quoque nobis contulerit, quibus voluit studium nostrum in veritatis suae investigatione adiuvari, non est cur ea vel negligamus quasi supervacua, vel etiam quasi non adeo necessaria minus curemus. Obversari enim animis nostris debet quod ait Paulus, omnia nostra esse, nos autem Christi. Serviant ergo nobis quae in usum nostrum Dominus destinavit.

Iam vero, si aequum est plebem christianam non spoliari Dei sui verbo, neque deneganda sunt ei instrumenta quae ad veram eius intelligentiam usui sint futura. Artes porro et disciplinas non habet: quae ut sunt alioqui non minima subsidia, ita non omnibus conceduntur. Superest ergo ut interpretum opera adiuvetur, qui sic in Dei cognitione profecerunt, ut alios quoque manuducere ad eam possint. Cuius enim aequitatis foret, homines literis ac disciplinis eruditos hoc quoque boni habere, eos autem, qui adminiculis eiusmodi omnibus

---

1) *Haec verba ipse autor linea inducta cancellavit.*

1) *MS. exhibet:* quibus.

sunt destituti, hoc etiam ipso, quod unum illis ex omnibus restabat carere? Quod si pietatis officium est, imbecillis manum dare, et eo diligentius eis opitulari quo plura ipsis desunt, videant ne inhumanitatis merito arguantur, si qui hunc meum laborem reprehendent, quo nihil aliud mihi propositum fuit quam ad scripturae sacrae lectionem rudibus ac illiteratis viam sternere.

Equidem non me fugit quid hic obiectari mihi queat: Chrysostomum, quem vulgo hominum publicare instituo, doctis tantum et literarum peritis lucubrationes suas destinasse. At vero, nisi et titulus et orationis compositio mentitur, quos ad universum populum sermones habuit hic complexus est. Ita certe et rerum tractationem et dictionem attemperat, quasi hominum multitudinem instituere velit. Proinde frustra quis contendat, eum inter doctos reconditum esse oportere, quum data opera studuerit esse popularis. Certe haec mihi plus satis iusta excusatio est, quod causam habeo cum Chrysostomo coniunctam [1]), quia nihil aliud quam cum plebe communico quae ille plebi nominatim inscripsit. Neque id solus ipse fecit. Sed alii quoque veteres praecipuas suas vigilias, quum homilias inscripsere, populo sic dedicarunt. Tenebant enim recte illam Pauli regulam, omnes quas servis suis facultates contulit Deus conferri ad omnium aedificationem oportere. Noverant etiam, quo quisque magis sua opera indigeret, eo magis se illi esse adstrictos. Nam si Paulus, postquam raptus in tertium coelum fuerat ac viderat arcana homini ineffabilia, se tamen adhuc debitorem rudibus ac imperitis profitetur, quomodo se illi ea conditione eximerent. Ergo quemadmodum illi quod officii sui erat minime praestitissent, nisi in commune contulissent quod a Domino acceperant, ita et nos invidi, si populo Dei non impertimur quod suum est: et ipse ingratus, nisi oblatum sibi Dei munus prompto animo suscipiat.

Huc etiam accedit quod non semper ita bene nobiscum agitur, ut qui ecclesiarum administrationi praesunt ita sint in graeca latinaque lingua exercitati ut veteres illos scriptores sua lingua loquentes audire queant. Quantopere autem referat, ecclesiasticum pastorem tenere qualis fuerit vetusta ecclesiae facies, et aliqua saltem antiquitatis notitia esse praeditum, palam esse existimo. Itaque hac quoque parte fructuosus esse poterit meus iste labor, vel omnium confessione, quia nemo negat utile esse versari in hoc scripti genere omnes eos qui docendi provinciam in christiano populo sustinent. Reperientur autem forte nonnulli qui hoc non consequentur nisi interpretationis beneficio. Verum ne hic tanquam in re difficili immorari videar, non ultra insistam.

Cur autem Chrysostomum ex omnibus potissimum delegerim, eius quoque rei obiter ostendenda ratio est. Ac primum quidem meminisse lectorem oportet, quale sit scripti genus in quo ipsum aliis praetulerim. Sunt autem homiliae, quae quum variis partibus constent, primum tamen in illis locum tenet scripturae interpretatio, in qua Chrysostomum nostrum vetustos omnes scriptores qui hodie exstant antecedere nemo sani iudicii negaverit. Praesertim ubi novum testamentum tractat. Nam quominus in veteri tantum praestaret, obstabat hebraicae linguae imperitia. Ac ne vel temere statuere de tanta re, vel iniuriam caeteris facere videar, paucis expediam, quo iure laudem istam, quae a me illi tribuitur, meritus sit.

Inter Graecos nemo ante ipsum nec etiam eius saeculo fuit, cuius monumenta hodie exstent, praeter Origenem, Athanasium, Basilium ac Gregorium. Atqui Origenes perpetuis allegoriis scripturae sinceritatem valde obscurat. Cum his [1]) nulla contentio esse potest, quod nullae eorum habentur perpetuae enarrationes quae cum istius enarrationibus conferantur. Atque ex pauculis quae supersunt coniecturam facere licet, duos postremos ad declamationes fuisse magis natos quam ad didacticam scribendi rationem. Ex iis qui proxime sequuti sunt aetatem illam, primus est Cyrillus, egregius sane interpres, et qui inter Graecos secundus a Chrysostomo numerari queat, non tamen cum ipso certare. Theophylactus aliunde aestimari nequit melius, quam quod nihil habet laude dignum quod non a Chrysostomo sumpserit. Plures recensere nihil opus est, de quibus controversia esse nulla potest.

Quantum ad Latinos attinet, Tertulliani, Cypriani labores istius generis exciderunt. Nec Hilarii multa habentur. Commentarii in Psalterium parum ad intelligendam prophetae mentem faciunt. Canones in Matthaeum plus quidem momenti habent. Sed illic quoque deest praecipua interpretis virtus, perspicuitas. Quae in vetus testamentum scripsit Hieronymus merito exiguam laudem inter doctos habent. Est enim totus fere in allegoriis demersus, quibus nimium licentiose scripturam contorquet. Commentarii in evangelium Matthaei et duas [2]) Pauli epistolas tolerabiles, nisi quod hominem non satis in rebus ecclesiasticis exercitatum sapiunt. Melior ac uberior ipso Ambrosius, tametsi verbis brevissimus est, nec ullus est post Chrysostomum qui propius ad scripturae sinceritatem acce-

---

1) *Simlerus ex apogr. Bernensi:* communem.

1) *Id est, cum Athanasio, Basilio et Gregorio.*

2) *sic!*

dat. Quod si tanta doctrina praeditus fuisset quantum et ingenii acumine et iudicio et dexteritate praestabat, in scripturae expositione primus forte nominaretur. Augustinus citra controversiam in fidei dogmatibus omnes superat. Religiosus quoque imprimis scripturae interpres, sed ultra modum argutus. Quo fit ut minus firmus sit ac solidus.

Chrysostomi autem nostri haec prima laus est quod ubique illi summo studio fuit a germana scripturae sinceritate ne minimum quidem deflectere, ac nullam sibi licentiam sumere in simplici verborum sensu contorquendo. Nec aliud dico quam quod fatebuntur qui et recte iudicare poterunt et verum dicere non dubitabunt. Habet ipse quoque, fateor, et in quibus aliis cedat, et quae reprehensione digna sint, etiam si cum aliorum scriptis non conferantur. Verum quando scimus omnia esse nostra, nos autem unius Christi, fruamur sane hac Domini benignitate: libere, inquam, iudicemus de omni scripto, modo reverenter ac sobrie, nec quidquam nisi examine adhibito recipiamus. Nam et quae scripserunt omnes Christi servi, ea profecto lege exempta esse noluerunt, quam ipsis quoque angelis Paulus praescribit. Ac quo minore offensa et maiore cum fructu legatur hoc opus Chrysostomi, obiter indicabo in quibus non adeo mihi satisfacit, quo praemoniti lectores facilius sibi ab illis caveant. In praedicando hominis libero arbitrio, in meritis operum efferendis immodicus, gratiam Dei in electione ac vocatione nostra, gratuitam deinde misericordiam, qua nos a vocatione ad mortem usque prosequitur, sic nonnihil obscurat. Primum electionem cum aliquo operum nostrorum respectu implicare nititur: quum scriptura passim reclamet nihil esse quo ad nos eligendos provocetur Deus nisi extremam miseriam, nec aliunde ipsum sumere quo nobis opem ferat, quam a sua ipsius bonitate. Deinde laudem vocationis nostrae inter Deum et nos quodammodo partitur, quum scriptura constanter solidum eius complementum Deo assignet. De libero arbitrio sic loquitur, ac si ad studium virtutis divinaeque legis observationem multum haberet momenti. Atqui ubique Dominus verbi sui testimonio nos omni bene agendi facultate spoliat, nec aliam virtutem reliquam nobis facit, nisi quam ipse spiritu suo subministrat. Iam operibus quoque plus aequo tribuit, quando videtur nostram coram Deo iustitiam aliqua ex parte in illis ponere. Nihil autem est quod tantopere urgeat scriptura, quam ut, nobis operibusque nostris omnibus iniustitiae damnatis, solidam iustitiae laudem Deo tribuat: ut non ipse modo sit iustus, sed gratuita sua bonitate iustificet servos suos, non pro operum dignitate aut merito, sed ex fide Iesu Christi. Neque tamen christianae doctrinae sic fuisse imperitum ac rudem credibile est, ut vel miseram hominis conditionem, vel Dei gratiam, quae unicum est eius miseriae remedium, ignoraret. Sed in promptu sunt rationes quae ipsum ad id impulerunt. Videmus quam parum consentanea sit civili prudentiae ac philosophorum placitis, quae de caecitate humani ingenii, cordis perversitate, animae impotentia totiusque naturae corruptione scripturis prodita est doctrina: Erant autem tunc philosophi, qui hoc modis[1]) captabant in nostra religione, quo ab ea homines alios alienarent. Eorum cavillis malitiosisque artibus occurrere, officii sui esse videbat Chrysostomus noster. Quum vero nulla occurrendi melior ratio suppeteret, ita sententiam suam temperabat, ne nimium abhorreret a communi hominum opinione. Haec ergo prima ratio esse videtur cur et de praedestinatione obscurius loquutus sit, et tantum concesserit voluntatis nostrae arbitrio, ut scilicet sophistarum calumniis ansam praecideret, qui erant in hoc ipsum intenti ut in odium invidiamque traherent, quae simpliciter de iis rebus secundum Dei verbum dicerentur. Non fuit quidem, fateor, illa satis idonea causa cur a scripturae simplicitate deflecteret. Neque enim aequum est, ut humano iudicio cedat Dei veritas, cui omnes hominum cogitationes velut captivae debent subiugari, et in cuius obedientiam redigi debent mentes omnes cum sua intelligentia. Sed quum certum sit, nihil aliud quaesisse quam ut se expediret ab inimicis crucis Christi, haec certe tam pia affectio, utcunque successu careat, excusationem tamen aliquam meretur. Sed altera parte magis etiamnum premebatur. Erant enim multi in ecclesia impurae ac licentiosae vitae homines, qui quum arguerentur a pastoribus suis, habebant statim quod ignaviae suae praetexerent: sibi nihil posse imputari quod ex ingenio carnis suae viverent, quandoquidem naturae suae vitiositate ad peccandum adigerentur. Quamdiu gratia Dei non adiuvarentur, suae virtutis non esse, duram istam necessitatem eluctari. Porro sic tergiversando culpam scelerum, quae in ipsis residebat, impie indigneque in Deum bonorum omnium autorem, nullius vero mali causam, transferebant. Erant et nonnulli qui de fato garriebant. Cum eiusmodi pestibus non sine optima causa hic sanctus vir congrediebatur. Sed quum expugnandi ratio non optime illi constaret, quo desidiam illis suam excuteret omnemque excusationem tolleret, negabat sic Dei gratia hominem ad bonum praeparari, ut non aliquid ipse quoque suum afferat. Est ista quidem loquendi formula parum consentanea stilo spiritus sancti. Sed hoc est quod praecipio: dixi[2]) fidelem Christi servum, quum ad optimum finem

---

1) *Sic in MS. Deesse vocabulum adiectivum videtur. Apographa exhibent:* modo.
2) *Fortasse:* principio dixi:

spectaret, a via nonnihil deflexisse. Atqui ut huiusmodi lapsus tanto viro facile sunt ignoscendi, ita pii lectoris interest esse monitum ne eius autoritate a veri simplicitate abducatur.

Porro in homiliis istis, praeter illam quam dixi purae germanaeque interpretationis diligentiam, reperies multa vetustatis monumenta, unde intelligas et quid eo saeculo muneris ac dignitatis episcopi habuerint, et quibus legibus plebs in officio contineretur: qualis in ordine sacerdotali, qualis in populo ipso disciplina: quanta in illo moderatio fuerit, ne potestate sibi data libidinose abuteretur: quanta in hoc modestia, ne qua in parte gubernationem tantopere a Domino commendatam spernere videretur: quid habuerint sacri conventus, quantoque cum pietatis profectu celebrati fuerint: quales fuerint et quem in finem ordinatae caeremoniae: res sane cognitu utilissimae. Nam si volumus ecclesiae saluti bene consultum, nulla reperietur magis idonea ratio, mea quidem opinione, quam si disciplinae normam a veteri ecclesia petamus. Utcunque autem in ecclesiasticis . . . .[1]).

1) *Caetera desiderantur.*

PRÉFACE DES LETTRES DE FAREL A CAROLI.

IEHAN CALVIN ET P. VIRET AUX LECTEURS.

Pourceque plusieurs pourroient doubter en lisant ces epistres, que ce ne fust une chose controuvée, comme auiourdhuy on imprime beaucoup de fables à la vollée, il nous a semblé advis bon, d'acertainer les lecteurs de ce qui en est: voire ceux qui voudront adiouster foy à nostre tesmoignage, comme esperons que feront tous ceux qui nous cognoissent. Afin donc, que toute soubson leur en soit ostée, nous prenons cela sus nous, et sur nostre charge, que tout ainsi que la deffiance de Caroly est icy couchée, elle a esté envoiée à Farel escripte de la main de l'autheur: et que luy aussi a eu la responce en telle forme de mot à mot. Ce qui nous a meuz de faire imprimer l'un et l'autre a esté premierement pour representer, comme en un miroir, que c'est d'un homme abandonné de Dieu comme Caroly. Car il se monstre en ceste Epistre estre du tout hors du sens, et non seulement desproveu de iugement et raison, mais forcené en cruauté, qui ne demande que boire le sang comme une beste enraigée: au contraire, afin qu'on puisse recongnoistre en l'Epistre de Farel de quel esprit nous sommes conduitz, nous dy ie, qui desirons et cherchons, que le regne de Iesus Christ soit restitué en son entier, l'Eglise soit remise en son premier estat.

FRAGMENTUM PRAEFATIONIS NOVAE ALICUI INSTITUTIONIS EDITIONI DESTINATAE.

Certe si laborem hunc meum bonis esse non ingratum audiero, non modo me optime operam putabo collocasse, sed summam quoque voti mei fuero consequutus. Quid enim tota vita contendere nos magis decet, quam ut omnia nostra officia Christi membris, adeoque ipsi Christo in suis membris approbemus. Itaque quum mihi nuper nunciatum esset, quosdam, qui haberi eo loco merentur, ex proxima Institutionis meae editione nonnihil concopisse offensionis, quod in eucharistiae tractatione visus fuerim, et contentiones, quae de praesentia corporis et sanguinis Domini in coena hoc tempore exstiterunt, iam magna ex parte sopitas rursum excitare, et fideles Domini servos oblique perstringere, ac si localem illic Christoque indignam praesentiam statuerent, non leviter me eiusmodi nuncius affecit. Atque eo quidem mihi magis doluit quod his nominibus offenderentur. Nam quum ipsum per se offensionis malum grave est, tum vero nihil est a quo magis alienus videri cupiam, quam ab omni rixandi ac tumultuandi cupiditate. Nec sane ullum est contentionis genus quod magis horream, quam illud ipsum quod me renovasse putant, quum sciam tanto pietatis damno exagitatum nimis diu fuisse. Atqui habere me non dubito, quo illorum animos placare queam, si modo aequam satisfactionem, quod facturos spero, accipere sustineant. Primum id deprecabor, ne initam inter germanicas ecclesias concordiam interpellare me voluisse credant, quam mihi decretum est non minus constanter ad extremum tueri, quam libenter amplexus sum. Quod satis luculento testimonio declarasse in illo opere mihi videor. Quae enim ad veram corporis et sanguinis Domini communicationem, quam in coena percipiunt fideles, asserendam pertinebant, ea breviter quidem, sed tamen non obscure illic sunt explicata. Fateor enim, [1]) quod et semper in ecclesia receptum fuit, et hodie docent quicunque recte sentiunt, duabus rebus constare sacrum coenae mysterium: corporeis signis, quae ob oculos proposita res invisibiles secundum imbecillitatis nostrae captum nobis repraesentant, et spirituali veritate quae per symbola ipsa figuratur simul ac exhibetur. Ea qualis sit, dum familiariter demonstrare volo, tria soleo proponere: significationem, materiam quae ex ea dependet, virtutemque seu effectum, qui ex utraque consequitur. Significatio in promissionibus est sita, materiam voco Christum cum sua morte et resurrectione, per effectum autem redemptionem, iustitiam, sanctificationem vitamque aeternam et quaecunque alia nobis beneficia affert Christus intelligo. Porro tametsi fidem haec omnia respiciunt, nullum tamen locum relinquo eorum cavillis, qui, dum fide percipi Christum dicunt, intelligentia duntaxat ac imaginatione volunt concipi. Offerunt enim illum promissiones, non ut in aspectu modo nudaque notitia haereamus, sed ut vera eius communicatione fruamur. Et sane non video quomodo in cruce Christi redemptionem ac iustitiam, in eius morte vitam habere se quis confidat, nisi vera Christi ipsius communione inprimis fretus. Non enim ad nos bona illa pervenirent, nisi se prius nostrum Christus faceret. Dico igitur in coenae mysterio per symbola panis et vini Christum vere nobis exhiberi, adeoque corpus et sanguinem eius, in quibus omnem obedientiam pro comparanda nobis iustitia adimplevit, quo scilicet primum in unum corpus cum ipso coalescamus: deinde participes substantiae eius facti in bonorum omnium communicatione virtutem quoque sentiamus. Si hoc praecipuum est concordiae caput, ut certe est, non figurari modo in coena Christi corpus et san-

1) *Quae hinc sequuntur usque ad verba:* virtutem quoque sentiamus, *fere verbo tenus inserta reperies editioni Institutionis a.* 1543 *impressae*, *Cap. XVIII.* §. 19 *ed. nostr. Opp. T.* 1, *p.* 1003.

guinem, sed per ecclesiae ministerium vere exhiberi, et veluti coram repraesentari, non tantum volui concordiam salvam esse, sed quantum in me erat confirmare etiam studui. Neque vero quempiam male habere debet ea loquutio qua sum illic usus: quum dixi coenam Domini esse panem in eius corpore vinumque in eius sanguine sanctificatum. Quae quum essent ex Chrysostomo sumpta, quem constat nulli veterum cedere in dignitate coenae praedicanda, non sum veritus ne ita loquendo extenuare aut obscurare ullo modo viderer, quam sub pane et vino percipiunt fideles corporis et sanguinis communionem. Et sane qui in veterum lectione sunt exercitati non ignorant quantum habeat momenti illa quae toties apud eos occurrit mystica εὐλογία. Quod si de coena nihil loquutus essem, praeter unicum illud verbulum, iure, fateor, boni omnes mecum expostularent. Verum tot splendida elogia, quibus fructum excellentiamque huius sacramenti continuo sum prosequutus, omni me suspicione satis superque liberant. Iam vero quod suggillari a me putant nonnullos ex iis quibuscum in gratiam rediimus, hic velim cogitent, quo primum tempore illa scripsi, me stilum in eos strinxisse qui nihil fere in sacramento quaerunt quam crassam Christi praesentiam, quae sensu corporis percipi et propemodum manibus attrectari queat. Qua [1]) stupida superstitione videmus in papisticis ecclesiis non tantum hominum vulgus, sed primores etiam ipsos detineri. Nam de vera fide parum solliciti, qua sola et in Christi pervenimus societatem et cum ipso cohaeremus, modo carnalem eius praesentiam habeant, quam ultra verbum somniarunt, satis illum praesentem habere se putant. In illos, inquam, tota disputatio dirigitur, qui corpore Christum, non animo, et oculis potius quam fide, in symbolis requirunt. Videre enim est ut toto orationis contextu nihil aliud contendam, quam ut talem corporis Christi in coena praesentiam cogitemus, quae nec panis elemento ipsum affigat, nec in panem includat, nec ullo saeculi huius modo circumscribat: quae omnia derogare coelesti eius gloriae palam est. Deinde, quae nec mensuram illi suam auferat, vel pluribus simul locis distrahat, vel immensam illi magnitudinem affingat, quae per coelum et terram diffundatur, quae naturae veritati non obscure repugnant. Eiusmodi erroribus si negari non potest passim imbutas fuisse hominum mentes sub tyrannide romani illius Antichristi, cur, amabo, quae in hostes proprie competunt, in fratres amicosque nostros, ac si destinato in eos dicta forent, conferantur? Atque haec quidem, quum ante annos aliquot edita essent, in recognitione operis expungere visum non est, ne consentire iis quodammodo viderer, in quibus repudiandis constanter etiamnum persevero. Neque enim sublatis talibus absurdis imminuta est virtus Christi, quominus se nobis praesentissimum exhibeat, ac quod de eroganda in cibum sua carne promisit re ipsa adimpleat. De ratione [1]) si quis me roget fateri non pudebit, sublimius esse arcanum quam ut vel ingenio meo comprehendi, vel enarrari verbis queat. Atque, ut verum fatear, experior magis quam intelligam. Itaque veritatem Dei, in qua acquiescere tuto possum, hic sine controversia amplector. Pronunciat ille, carnem suam esse animae meae cibum, sanguinem esse potum. Talibus alimentis animam illi meam pascendam offero. In sacra sua coena iubet me sub symbolis panis et vini corpus et sanguinem suum sumere ac manducare. Nihil dubito quin et ipse vere porrigat, et ego recipiam, ac vera substantialique manducatione fruar. Tantum absurda reiicio, quae autem coelesti Christi maiestate indigna, aut ab humanae eius naturae veritate aliena esse apparet, quando et cum Dei verbo pugnare necesse est: quod et sic in gloriam regni coelestis receptum fuisse Christum docet, ut supra omnem mundi conditionem evehat, nec minus diligenter in humana eius natura commendat quae propria sunt verae humanitatis. Haec, quae a me antehac vere scripta fuerant, si nunc penitus silentio transmisissem, non dubitabam fore quin multi suspicarentur, ita veritatis patrocinium adversus papistas a me deseri ac prodi, eorumque deliramenta connivendo veluti comprobari. Accessit huc quod videbam nonnullos alieniores fieri a concordia, quae magno publico bono inter ecclesias germanicas constituta est: quod putent non posse constare substantialem corporis Christi manducationem in coena, qualem Lutherus statuit, nisi locali praesentia et veluti circumscriptione implicitam. Haec suspicio quam vana sit ac frivola, putavi expedire ut cognoscerent, simul ut iniuriam facere desinant insigni Christi apostolo, per cuius ministerium hoc tempore illis evangelii lux affulsit: simul ut falso periculi metu liberati concordiam nobiscum ex animo amplexentur. Hunc mihi animum fuisse quum multis argumentis testari liceat, id primum rogatos esse velim pios omnes, ne mihi in animo esse putent contentionem illam, quae nimis diu ecclesias exercuit, renovare. Quam ut inauspicatam prorsus horreo, repressam aliquando fuisse et sedatam vehementer gaudeo, ut par est: quo penitus tandem exstinguatur, daturum me pro virili operam profiteor. Deinde ne aliter me sen-

1) *Eadem fere exhibet Institutionis ed. a.* 1543 *facta l. l.* §. 21, 22 *pag. nostra I.* 1004.

1) De ratione . . . . verae humanitatis. *Haec inseruit postea ed. a.* 1543 *l. l.* §. 30 *ed. nostr. I. p.* 1010.

tire suspicentur, quam veram substantialemque corporis ac sanguinis Domini communicationem sub sacris coenae symbolis exhiberi fidelibus: non ut imaginatione duntaxat aut mentis intelligentia percipiant, sed ut re ipsa fruantur in alimentum aeternae vitae. Postremo ne me voluisse existiment, aut perstringere eos qui in germanicis ecclesiis adversus romanum Antichristum Christo Domino nobiscum militant, aut ex eorum doctrina aliquid convellere. Neque enim mihi persuadeo, sic delirare eos quibus Dominus per evangelium suum illuxit, ut in ipsos cadant quas illic redarguo superstitiones. Quin potius hoc apud se statuant, nihil mihi aut in maiori esse voto, aut maiori curae futurum, quam ut cum ecclesiis omnibus germanicis, quae Christo sanctoque eius evangelio nomen dederunt, summam consensionem modis omnibus colam. Quum plus satis sit nobis certaminum cum diabolo et impiis omnibus qui illi stipendiantur, non tantum otii debemus nobis sumere, ut inter nos conflictando Christum ipsum, cuius censeri volumus membra, quodammodo discerpamus.

PRÉFACE DE LA SOMME DE MELANCHTHON 1546.

IEHAN CALVIN AUX LECTEURS.

Si ce livre estoit imprimé en Latin, ce seroit peine superflue à moy d'y mettre quelque recommendation: et mesme on me pourroit imputer cela à presumption et temerité. Veu que l'auteur est autant cogneu entre les gens de lettres, qu'il y en ait auiourdhuy nul au monde. Et selon qu'il est renommé pour son savoir excellent, il a bien le credit de donner tesmoignage aux livres des autres. Tant s'en faut qu'il ait besoing qu'on recommande les siens. Mais pource qu'il n'est pas tant cogneu entre ceux de nostre nation qui n'ont point esté instruitz aux escholes, il a semblé advis expedient, et à mes freres et à moy, d'advertir les lecteurs du fruict qu'ilz pourront recueillir du present livre, afin de les inciter et leur donner courage à y appliquer leur estude. Ie laisse icy à parler de l'homme, et des graces singulieres dont il est orné, pour lesquelles il est bien digne d'estre honoré de tous ceux qui prisent ce qui est de Dieu. Ie toucheray seulement du livre. Et pour en dire en somme ce qui en est, on y trouvera un brief recueil des choses qu'un Chrestien doit savoir pour se guider au chemin de salut. Car il est icy declairé que c'est que nous avons à cognoistre de Dieu: comment il le faut servir: que c'est qu'on doit tenir de Iesus Christ: pourquoy il nous a esté envoyé de Dieu son Pere: quelle grace nous avons par son moyen: où c'est que nous avons à fonder l'esperance de nostre salut: comment il nous convient invoquer Dieu: que c'est que la vraye Foy: que c'est de penitence: comment nous devons estre patiens en adversitez, et où gist la consolation des Chrestiens: où nous devons chercher l'Eglise: comment elle se doit gouverner et quelz en sont les vrays prelatz: dequoy nous servent les sacremens, et en quelle sorte nous en devons user: quel est le devoir que nous avons l'un à l'autre, tant à noz superieurs, qu'à noz subietz et à noz semblables. Voila en quoy l'homme Chrestien se doit exercer toute sa vie, s'il veut employer son temps à une doctrine profitable. Or tout cela est contenu en ce present livre, et deduit de telle sorte que les grans et les petis y pourront prendre bonne instruction et utilité, moyennant qu'ilz y viennent avec un bon desir de profiter.

Et de faict, ce qui est bien à priser, ie voy que l'auteur, estant homme de profond savoir, n'a pas voulu entrer en disputes subtiles, ne traiter les matieres d'un artifice tant haut qu'il luy eut esté facile de faire, mais s'est abaissé tant qu'il a peu, n'ayant esgard qu'à la seule edification. C'est certes la façon et le style que nous aurions tous à tenir: sinon que les adversaires nous contraignissent par leurs cavillations à nous destourner de ce train. Tant y a que la plus grande simplicité est la plus grande vertu à traicter la doctrine Chrestienne. C'est aussi la cause pourquoy il s'est deporté d'esplucher aucuns poinctz iusqu'au bout, pour en resoudre ce que beaucoup en requerroyent. Car il s'est contenté d'en dire ce qu'il iugeoit estre necessaire pour le salut des hommes, laissant comme en suspens ou omettant ce dont l'ignorance ou la doubte n'est point perilleuse. Comme de la matiere du franc arbitre: ie say bien qu'il n'en baille point pleine resolution pour satisfaire à tout le monde. Car il semble advis qu'il reserve quelque chose à l'homme. La raison est qu'ayant demonstré le principal il aime mieux superseder, que debattre des choses qui ne luy semblent pas estre tant requises au salut des Chrestiens. Il a cela pour resolu que l'entendement humain est aveugle: tellement que nostre raison ne nous peut pas conduire à Dieu ny à sa cognoissance, iusque à ce que Dieu nous ait illuminé par la grace de son S. Esprit. Item, que la volunté de soy est perverse et vitieuse: tellement qu'il n'en peut sortir qu'affections mauvaises, rebelles à Dieu et à sa iustice, et qui par consequent luy sont deplaisantes, iusque à ce

que le S. Esprit la reforme. Ainsi nous voyons que tout le bien spirituel qui concerne nostre salut est attribué par luy à la seule grace de Dieu, sans que l'homme ait dequoy se glorifier en rien. Cependant il concede à l'homme quelque liberté en ce qui ne passe point la vie terrienne: comme à se lever et coucher, à cheminer, à suivre quelque train, ou de labeur, ou d'estude, ou de marchandise. Pourquoy? d'autant qu'il se contentoit du principal, c'est d'avoir abbatu l'homme, en luy monstrant que de soy il ne peut sinon errer et pecher pour tomber en confusion, et que tout le pouvoir qu'il a à bien n'est pas de son naturel, mais de la grace de Dieu. Combien qu'encor à ceste liberté, qu'il appelle civile, il y met une bride pour la restraindre, disant que Dieu domine tousiours par dessus. Il n'y a point donc beaucoup à requerir en cela. Mais si a il esté bon d'en advertir les lecteurs, afin que nul ne fust scandalizé de peu de chose, voyant l'intention de l'auteur.

Autant en est il de la predestination: pource que il voyt auiourdhuy tant d'espritz volages qui ne s'adonnent que trop à curiosité, et ne tiennent nulle mesure en ceste matiere, voulant prevenir ce dangier, il a mieux aymé toucher seulement ce qui estoyt necessaire à cognoystre, laissant le reste comme ensevely, qu'en desduisant tout ce qu'il eust bien peu lascher la bride à beaucoup de disputes perplexes et confuses, desquelles ce pendant il ne revient nul fruict de bonne instruction. Ie confesse que de tout ce qu'il a pleu à Dieu nous reveler par l'escriture rien ne doyt estre supprimé quoy qu'il en advienne. Mais celluy qui cherche d'enseigner au profit des lecteurs merite bien d'estre excusé s'il s'arreste à ce qu'il cognoyt estre le plus expedient, passant legierement, ou laissant derriere, ce dont il n'espere pas tel profit.

Quant aux sacremens, sa modestie a esté cause qu'apres avoir nommé le Baptesme et la saincte Cene il adiouste pour le troysiesme l'absolution. Car pource que ce nom est acoustumé au lieu où il est, craignant d'esmouvoir contention, il s'est accommodé à l'usage commun. Non pas toutesfoys que son intention soyt de mettre l'absolution en un mesme rang avec la Cene et le Baptesme, luy attribuer une pareille vertu, imposer telle necessité aux Chrestiens de l'observer, comme si c'estoyt un sacrement estably par Iesus Christ: mais plustost il y a voulu user d'une permission ou souffrance, que de l'affermer. Ce qu'on peut appercevoir par la raison que il allegue. C'est d'autant qu'il la tient pour une police bonne et utile. Voyre, mais cela ne suffit pas en la rigueur, qu'on en doyve pourtant faire un sacrement.

Quant les lecteurs garderont une telle modestie à iuger du livre qu'a eu l'auteur en le composant, tout ira bien, et n'y aura rien qui les empesche à y profiter beaucoup. Mais le mal est que la pluspart auiourdhuy, en lisant un livre quel qu'il soyt, n'y cherchent pas tant instruction que d'y trouver à mordre. Que s'ilz y trouvent un mot seulement couché de travers, pour le premier ce leur est un hocquet qui les empesche de n'en recueillir aucun fruict. Apres, oubliant tout le bien qui y est, ilz triumphent en ce qui leur est occasion de ruine. Qui pis est, les plus ignorans y sont les plus audacieux. Les autres sont tant delicats qu'il ne faut si peu que rien pour leur faire perdre tout goust. Tellement que pour une sentence, qui ne sera pas à leur plaisir, ilz reietteront un livre entier, où il y en aura mille de bien bonnes et auxquelles il leur seroyt bien expedient de s'arrester. Il n'y a doubte que ce ne soyt un artifice du diable pour les desbaucher qu'ilz ne reçoyvent la bonne doctrine qui leur est presentée. Parquoy que celluy qui voudra estre enseigné au present livre se rende docile, excusant ce qui le pourroyt achopper à passer tousiours plus outre, pour estre conduict droyt à la pure verité de Dieu, à laquelle seule il nous convient tenir, nous servant des hommes pour nous ayder à y parvenir.

PRAEFATIO IN BUCERI ACTA RATISBONENSIA ALTERA ANNO 1546 INSTITUTA.

IOANNES CALVINUS PIO LECTORI S.

Quoniam a me prodit hic liber in publicum, et absurdum videri posset quod mihi tantum in opere alieno vel iuris vel licentiae sumpserim, mearum hic partium esse duxi rationes breviter exponere quae me ad editionem impulerunt. Biennium iam fere praeteriit ex quo instituta Ratisbonae fuerat secunda disceptatio de religionis controversiis. Illic inter se colloquuti sunt qui ex utraque parte delecti fuerant. Tametsi autem vehementer optabam totum disputationis ordinem, ut habita fuerat vel saltem inchoata, penitus cognoscere, quum tamen simul intelligerem ita fuisse compositum ne ad certum tempus usque acta publicarentur, illud quo stimulabar cognoscendi desiderium cohibui, donec Lovanio allatae sunt nugae nescio quae illo titulo ornatae, quo plus commendationis haberent. Tunc vero non amplius cessandum putavi quin eximium Christi servum ac fratrem venerandum Martinum Bucerum rogarem, ut si quid haberet his de rebus conscriptum, mihi ne gravaretur privatim legendum dare. Impetravi quod volebam, tum pro amicitiae nostrae iure, tum quod adductis a me rationibus victus cessit. Simul tamen a me petiit, fateor, ne longius manaret quod veluti in sinum meum deposuerat. Bene autem successit quod longe plus quam speraveram consequutus sum. Praecipua quae hodie inter nos agitatur quaestio et unde bona pars aliarum pendet, est de iustificatione fidei. Eam non modo copiose diligenter et erudite, sicut omnia quae ab hoc viro proficiscuntur, tractatam in hoc scripto et explicatam reperi, sed quaecunque ad hoc argumentum pertinent eo artificio digesta, ea gravitate expressa, ea moderatione composita, ut vel morosis alioqui lectoribus satisfacere debeant. Tantum mihi dolebat, thesaurum hunc, quem mox proferri decuerat in commune ecclesiae bonum, indigne supprimi. Aliquoties in mentem venit vel hortari autorem ipsum ut publicaret, vel saltem ab eo petere ut id mihi facere per eum liceret. Sed quia prius illud vix spes erat ab eo posse extorqueri, in secundo etiam verebar ne difficilem se praeberet. Ab utroque abstinui, atque id putavi esse consultius ne mihi repulsa libertatem minueret. Interim tria, quae dicam, mecum revolvens constitui, tandem aliquid meo arbitratu audendum esse.

Principio, nimis iniquum foret volitare impune inter manus hominum quaecunque adversariis confingere libuit mendacia, quibus non tantum pios et doctos viros suique dissimiles traducunt, sed ipsi etiam Christo eiusque doctrinae prope triumphabundi insultant, vocem pro veritate nullam opponi ad refellendas eorum calumnias. Ac nostrae quidem existimationis levior esset iactura, quin etiam haec nostra est conditio ut quo puriore conscientia et sinceriori fide studemus nos approbare Domino, eo peius saepe coram mundo audiamus. Ubi autem in ipsam doctrinam aperti fiunt insultus, iam silendi minime tempus est. Et sane iam extra periculum erat Bucerus, ne quis illi vitio verteret si ab adversariis provocatus hunc librum edidisset ipse. Nam quum sibi illi permittant omnia mentiendo proterve se iactare, nobis silendi necessitatem quis imponet? Et tamen ego qui liberior eram hoc oneris suscipere malui, quam illi persuadere ut iure suo uteretur, legitimo illo quidem, sed non forte liquido.

Huc accessit secundum, quod si quando suam ecclesiam Dominus tam saevis tempestatibus iactatam respexerit, ut seria rursum restituatur de quaestionibus hodie in religionis doctrina controversis tractatio, lucubrationem hanc videbam ad ipsas explicandas non parvo adiumento fore. Neque enim parum effectum fuerit si de hoc capite doctrinae, hoc est de iustificatione hominis, sublatum foret certamen. Atqui nemo erit candidus aequusque arbiter qui libro perlecto omnibusque placide ex-

pensis non fateatur, huc fideliter incubuisse Bucerum ne quid ad piam conciliationem deesset. Duo enim vitia, quae plurimum obesse solent in disputando, sedulo cavit, ne vel ostentationi serviret vel contentione abriperetur. Reperient, inquam, lectores quae vir prudens, et in pietatis doctrina non leviter exercitatus, pertinere ad rem censuit, ea solide magis quam ambitiose persequutum, et ita fuisse ad concertationem instructum, ut meditationes hic ediderit sedatae mentis ac nullo fervore concitatae. Utinam vero qui nobis sunt valde infensi tam composito animo haec legere sustinerent. Satis notum est quam odiose hanc doctrinae nostrae partem exagitent, qui totam doctrinam nostram oppugnant. Et tamen certo scimus, nihil nos tradere quod non sit firmis certisque scripturae testimoniis consignatum. Non hic coniecturas nostras afferimus, non ludimus argutiis, non excogitamus ingeniosos colores quibus probabile quod dicimus appareat: sed simpliciter confitemur apud homines quod nobis dictat ipsum Dei iudicium, quoties ad eius tribunal citantur nostrae conscientiae. Quod si se ad eiusmodi examen revocarent, qui tam hostiliter nunc in nos invehuntur, compesceret profecto ac domaret eorum ferociam idem ille sensus qui nos ita loqui cogit. Quoniam autem multi dudum in hac arena, quod minime decebat, exercent si quid habent ingenii, ut quae puris scripturae fontibus hausta proferre studuimus variis calumniis depravent ac detorqueant, quibus sanctae et non fucatae concordiae studium est, hoc saltem a se impetrari sinant, ut ingenua causae nostrae explicatio locum habeat, quae minime ingenuis adversariorum cavillis obruitur. Ad eam rem non parum hic liber proderit quia non aditum modo ad rei cognitionem patefaciet, sed multos etiam fumos discutiet, quibus conspicuam lucem adeoque ipsum iustitiae solem conatus est hactenus Satan obscurare.

Postremo etiam si nullius foret ad talem actionem libri usus, de quo tamen minime desperandum est, latius patebit eius utilitas: nam hoc capite doctrinae, quod tractat, non modo hominum salus continetur aeterna, sed divinae etiam bonitatis gloria, quae se nobis in Christo exhibuit, adeoque ipsum exprimitur Christi officium in quo scilicet consistit praecipua sapientiae nostrae summa. Quam feliciter porro in huius argumenti enarratione versatus sit Bucerus noster, malo ex lectione ipsa iudicium faciant lectores. Ego sane, quum inter manus meas esset tam praeclarus labor, committendum minime putavi ut suppressus perpetuo iaceret. Aliquamdiu continui exspectans si forte melior daretur opportunitas. Sed multae fuerunt causae quas referre opus non est, cur amplius differendum non videretur. Fiduciam hanc amicitiae nostrae Bucerus, ut spero, concedet. Quod si factum meum initio non probabit, erit quod levem ac brevem eius offensam egregie compenset, quia mihi gratiam habebit tota Dei ecclesia, cuius maior habenda fuit ratio quam ut tanto eius dispendio unius hominis voluntati morem gererem, et ipse quoque scriptor, pro singulari aedificandae ecclesiae studio quo flagrat, consilio meo rite aestimato non tantum placabitur, sed me quoque suas partes occupasse gaudebit. Genevae Calendis Octobris 1547.

PRAEFATIO IN LIBELLUM DE FRANCISCO SPIERA.

IOANNES CALVINUS CHRISTIANO LECTORI S. D.

Quanta sit in aestimandis Dei operibus vel animi nostri malignitas, vel iudicii pravitas, hinc maxime apparet, quod quum tot vindicandis hominum sceleribus conspicua subinde exempla edat, ea multi contemptim praetereunt, alii palam rident, alii fortuito accidere opinantur, omnes subita oblivione sepeliunt. Haec ingratitudo, quum per se minime sit ferenda, hoc quoque mali secum affert, quod ex Dei iudiciis quem decebat fructum non percipimus. Is autem est, qui breviter notatur a propheta: Ut inde iustitiam discant incolae terrae (Ies. 26, 9). Quo significat, metu perculsos, debere ad Dei timorem vitaeque sanctitatem erudiri. Huic vitio ut medeantur prophetae, nulla in parte doctrinae magis insistunt, quam ut quas Deus poenas infligit sceleratis ac impiis, nostrae memoriae quasi infigant. Verum accedit etiamnum malum deterius, pervicacia: quod ne moniti quidem sapimus. Itaque hic tot monitionum, quas passim inculcant prophetae, et in quibus etiam detonandis quodammodo fulminant, profectus duntaxat apparet, quod pauci aliquantulum tanguntur. Tam brutum stuporem ut nobis excutiat Deus, eiusmodi interdum prodigia edit, quae nos etiam dormientes aliquid sentire cogant. Tale in Francisco Spera[1]) non ita pridem documentum edidit: primum in Italia, hoc est, summo et illustrissimo totius Europae et christiani orbis theatro: deinde in ea gente, quae quum ingenii perspicacia maxime alioqui polleat, hac in parte plus quam stupida est. Nam illic ita licenter grassatur passim impietas, ut maior pars vel Deum mundi esse opificem non cogitet, vel iudicem futurum non agnoscat. Et quid mirum? Si Antichristus, qui mortiferum suum venenum in ultimos usque terrae fines sparsit, propiore afflatu Italos suos inficiat? Itaque alias gentes impiis superstitionibus videmus fascinatas: hanc vero effraeni Dei contemptu furentem. Habet quidem illa regio quosdam praestantes et cordatos Christi servos: nec dubito, quin multae illic Christo sint oves, quae hodie dispersae tandem colligentur. In communi tamen hominum vita, etiam si singulos ordines perlustres, nihil praeter horrendam caecitatem apparet. Quando itaque Deum tam secure imo superbe contemnunt, sibi quales merentur, habeant magistros. Dignus autem est Franciscus Spera qui primas teneat. Nam quum homo ventosus (ut apparet) et ambitiosae ostentationi deditus, profanum in morem philosophari voluerit in Christi schola, tandem in lucem productus, se inter eos locum ad tempus occupasse ostendit, ex quorum numero non erat. Hinc discant Itali, quibus nimium familiare est cum Deo ludere, quam seriam a maiestatis suae illusoribus ultionem reposcat. Iam quod romanus Antichristus per suum legatum in miseri ac perditi hominis persona de Christo eiusque evangelio memorabilem triumphum agere voluit, dignum nefario suo stratagemate eventum nactus est. Quamdiu inter immanes cruciatus emortuum spiritum traxit in mundo Spera, clamare non desiit, se aeterno exitio devotum esse, quia romani legati partim meretriciis illecebris, partim tyrannicis minis ad sceleratam filii Dei, hoc est unicae salutis abnegationem perductus foret. Personant inter eos martyrum voces, quos immani saevitia trucidant: et in coelo quidem exaudiuntur. Eas papa, cum suo satellitio, auribus suis indignas esse putat. Itaque huius sui martyris cantilena tantisper se oblectent, dum in eandem trahantur desperationis scenam. Papam romanum cum sua latronum cohorte, et Italos nominatim compello: non quia ad eos solos pertineat exemplum, sed quia mirabili Dei providentia hoc spectaculum eorum oculis propius fuerit admotum: quia nisi tragico motu expergefieri nequeunt. Interea sciant et aliae nationes, se a

1) *Sic ed. nostra princeps. Alibi dicitur* Spira *vel* Spiera, *quae postrema forma nominis patria fuit.*

Domino commonefieri. Huc mentes suas applicent ac sistant Galli nostri, qui levitate sua supra nubes elati, ad profana religionis ludibria plus iusto assuescunt. Huc aures arrigant Germani, qui in iudiciis Dei animadvertendis antehac tardi adeo et hebetes, nunc in extremis suis malis humanum quoque sensum videntur exuisse. Discant etiam Angli et alii, quanta reverentia, et quam sollicite illucescentem sibi Christum excipere debeant. Sive blanditiis pellectus, sive terrore adactus fuerit infelix Spera, ad eiurandam Dei veritatem quam confessus fuerat: insigni documento est, non parvi aestimari apud Dei tribunal, quae nobis tam vilis est, piae et salutaris doctrinae confessionem. Nam simul ac se abduci ad perfidam illam simulationem passus est (sicuti aliud ex alio peccare non cessant reprobi) in multiplices foveas delapsus est, ac multis se desperationis laqueis implicuit, donec deliris speculationibus non secus ac belluae, dum plagis irretitae frustra luctantur, se ipsum miser strangularet. Quum ergo specimen sit divini iudicii, et aetatis huius notitia et posteritatis memoria dignum, placuit eius historiam ab homine erudito et diserto quà decebat fide compositam, in publicum vulgare: ne partim incuria, partim socordia, partim malignitate hominum intercideret. Nam quae prius edita fuerunt, quum minus prudenter congesta esse cuivis palam sit, quantum lectoribus profutura sint, non video. Dominus Iesus in recta sinceraque evangelii sui fide, corda nostra confirmet, ac linguas in constanti eius confessione retineat, ut nunc angelis concinentes, una cum ipsis beato coelestis regni gaudio tandem fruamur. Genevae, Nonis Decembris, 1549.

PRAEFATIO AD BEZAE LIBELLUM CONTRA BALDUINUM.

IOANNES CALVINUS LECTORI.

Hecubam fingunt poetae, quum Troia eversa passim maledicta in hostes ingerendo intemperanter dolori indulgeret, tandem fuisse in canem conversam. Nempe quod immodicus ille conviciandi impetus nihilo pluris quam canis rictus fieret. Si hoc de nobilissima regina dictum fuit, quam si tot tamque acerbae clades in rabiem adigerent aliqua tamen excusatione dignus erat muliebris[1]) luctus, quid de homine nihili dicendum, qui caeco magis furore quam iracundia percitus non tantum in obvios quosque probra temere conficta evomit[2]), sed optimos cupide appetit quibus proterve maledicat? Ergo quum me hactenus hortati sint multi, ut Francisci Balduini petulantiam compescerem, ne cum canis latratu confligere viderer, bestiam contemnere visum est. Necdum me consilii poenitet. Quid enim in putidis eius calumniis refutatione dignum? Vixit apud me, et humaniter acceptus ac liberaliter, quo se plus quam barbarum esse probet, mendacium stulte confictum arripit, me, dum malefici damnantur, pro tribunali iudicem sedere. Scripsit hoc futiliter Heshusius. Antea putaveram ab errone quopiam et mendico, ut assem ab eo emungeret, fuisse dictatum. Nunc vero quum idem mihi obiiciat bonus hospes Balduinus, qui Heshusio collega fuit, quis alium quaeret fabulae architectum? Atqui in publicis iudiciis me semper omnes viderunt stare ad latus rei qui ad supplicium ducendus est. In his scilicet nugis stilum exerceam? Exprobrat quod pro Rhedonensi episcopo dixeram Nenetensem in concilio Tridentino sedere. Capitale crimen quod ovum unum loco alterius ovi sumendo deceptus fuerim. Maximum, ut sibi quidem videtur, odium cum infamia mihi conflat, ex meis et benedictae memoriae viri fratrisque mei venerandi Buceri literis.

Antequam respondeo, monendi sunt lectores nihil hac monedula esse furacius, ut in hac parte fratrem suum patruelem Antonium Balduinum superet, cui ob furandi solertiam cognomen Ablativi a condiscipulis inditum fuit. Tanta fuit mea erga ipsum facilitas, ut quidquid erat in bibliotheca mea chartarum libere, me absente, excusserit. Subripuisse quae in rem suam fore putabat, non aliunde petenda est luculentiae[1]) probatio quam ex eius scripto, in quo se belle prodidit. Certe fides eius et hospitalitas hic deprehenditur.

Nunc tamen videamus de re ipsa. Quum ex meis prope visceribus proferre in manu eius esset, si quid deprehendisset in me vitii, nihil reperit atrocius quam quod Bucero confessus fuerim me esse natura iracundum, et assidue luctari cum hoc vitio, neque tamen proficere quantum vellem. Alia quae admiscet sibi fabricavit. In hac vero accusatione quid sibi vult? nisi suo suffragio eos demum laude esse dignos qui non tantum suis vitiis indulgent atque ignoscunt, sed perfricta fronte procul a se reiiciunt, quorum sibi sunt conscii. Nos vero aliud in Christi schola didicimus. Quanquam si illi in mentem venisset illud Ciceronis, irritabiles esse bonorum naturas, forte non ita ridicule tibias inflasset: atque ut ei speciosus sit insultandi color, vel contumeliosum aliquod dictum, vel crudele factum, quod mihi extorserit iracundia, proferendum erit.

Iam vero quid Bucerus? Quoniam me de quibusdam verbi Dei ministris asperius scripsisse existimabat, suscepta eorum causa vehementiam meam reprehendit. Haec porro sunt eius verba: Iudicamus prout amamus vel odimus. Dexter interpres Balduinus, quo sit odiosior expostulatio, mutata persona id in me torquet. Verum ut pro nostra familiaritate concitatior in me tunc fuerit Bucerus, alioqui placidissimi ingenii vir, cur non quid de eadem causa scripserit peraeque Balduinus commemorat? Nam postquam veniam a Christo precatus excusationes aliquot adduxit, sermonem claudit hoc epiphonemate: Sed quid facio peccatum

1) mulieris *Beza*.
2) evomuit *Beza*.

1) luculentior *Beza*.

meum elevans, quando me ipsa damnat conscientia? Mihi certe in hoc Buceri patrocinio acquiescere tutum est. Quam vero semper honorifice de me loquutus sit ac scripserit, pudore impedior referre. Tantum abest ut Balduini ineptias imitari libeat, qui literas blandis assentationibus a Philippo Melancthone elicitas, quales ignotissimis quibusque scribere solebat vir ille, magnifice iactat. Dictum hoc frequenter habuit in ore, quia passim invaluit usus, ut doctissimi clarissimi ornatissimi vocentur qui infra mediocritatem subsidunt, se in his titulis esse liberalem, et vero nomen viri boni non ita prostituere. Quid si me non modo reverendum, sed optimum virum in literis suis vocavit? Sed facessant istae nugae.

Meae superbiae atque etiam tyrannidis exemplum memorabile adducit Balduinus, quod implacabili fere saevitia invectus contra quendam amicum meum fuerim, quod tantum ex publicis ecclesiae precibus vocem unam litura induci optasset, ubi foedus novum dicitur veteri longe praestantius. Atqui actis tam consistorii quam senatus refelletur crassum mendacium. Ille enim temere ac inscite sparserat, non fuisse ullo modo dicendum melius, quod idem esset. Id inter multos vagatum fuerat antequam nobis innotesceret. Promptum scilicet fuit producto apostoli testimonio hominem pudefacere. Ergo levitatis convictus veniam a me petiit et simul impetravit. Quin etiam deprecator fui apud senatum ne quid severius de ipso statueretur. Ab eo tempore non aliter domum meam frequentavit quam solebat. Ex Gallia, ubi mortuus est, quoties ad me scripsit, erat obsequentissimus filius, ego reverendus pater. Hoc certe nitatur teste Balduini impudentia, ego autem laborem? Multo vero minus in frivolis quas efflat iactantiis me movet eius stoliditas.

Porro, tametsi quiescendum mihi duxi, consilium optimi et integerrimi fratris mei Bezae adeo non reprehendo, ut me non parum oblectaverit concinna et simul omni fuco pura eius responsio. Utinam celerius inchoasset: quia incredibilis festinatio, ut totam causam pro suo arbitrio perageret, non tulit. Satis tamen erit, veritatem in hac sincera ingenuaque defensione ita splendere, ut victrix supra omnes Balduini nebulas emineat.

PRÉFACE DES DISPUTATIONS CHRESTIENNES DE P. VIRET.

IEHAN CALVIN AUX LECTEURS.

La dilection de Dieu, nostre Pere, et la grace de nostre Seigneur Iesus Christ, vous soit donnée et multipliée de iour en iour, par la communion du sainct Esprit. Il y a un Poete ancien qui dit que celuy qui delecte et profite tout ensemble en ses escritz a gaigné le pris et faveur envers tous. Cela est dict à cause de la diversité des natures. Bien est vray que la seule doctrine, quand nous la congnoissons bonne et utile, nous devroit bien suffire pour nous inciter à lire voulentiers un livre, y appliquer nostre estude, l'aymer et le priser, et finalement y prendre plaisir. Mais il y en a plusieurs, et quasi la plus-part, qui seront beaucoup plus aises qu'on les enseigne avec une façon ioyeuse et plaisante qu'autrement: en sorte que, comme en s'esbatant, ilz profitent et recevyvent instruction. Tout ainsi donc que ceux qui s'occupent à composer livres de passe-temps vain et frivole, et amusent le monde à les lire, sont à vituperer, encore qu'il n'y eust nulle corruption: aussi d'autre costé ceux qui ont la grace de tellement enseigner, qu'ilz delectent quant et quant, et induisent les lecteurs à profiter par le plaisir qu'ilz leur donnent, sont doublement à louer. Et de-faict c'est une vertu et faculté qui n'est pas en tous. Mesme les plus savans quelque foys n'y pourront pas advenir: et qui plus est, se feront ridicules en affectant ce qui ne leur est pas donné. Car un homme qui veut user de faceties se doit donner garde de deux vices. L'un est qu'il n'y ayt rien de contraint, ou tiré de trop loing: comme il y en a aucuns qui ont des froides risées, lesquelles il semble advis qu'on leur ayt arraché du gosier par force. L'autre est de ne point decliner à une iaserie dissolue, laquelle en latin se nomme scurrilité, en nostre langage plaisanterie. Ainsi de tenir le moyen, c'est de savoir bien à propos, et avec grace et par mesure, parler ioyeusement, pour recreer tellement qu'il n'y ayt rien d'inepte ou ietté à la volée, ou desbordé, ce n'est pas une vertu commune ou vulgaire.

Ie dy cecy à propos des dialogues presens: desquelz on peut tellement recueillir instruction bonne et solide, que cependant on aura occasion de rire. Car la matiere de soy est ioyeuse, et est deduicte avec telle grace, qu'il ne se peut faire qu'on ne prenne grand plaisir à la lecture. Nostre frere et compaignon en l'oeuvre du seigneur Iesus, Pierre Viret, qui en est l'autheur, a de nature la vertu que i'ay dict estre requise en un homme qui s'en veut mesler. Il est bien vray que, comme en toutes autres choses, il s'est appliqué à meilleure estude et d'autre importance: aussi en ces dialogues sa principale intention n'est pas de delecter et resiouyr les oreilles. Et de-faict ce seroit un labeur trop maigre, et une peine mal employée à un homme de tel esprit et savoir. Davantage, outre les dons qu'il a de Dieu, il est appellé à une vocation plus haute. Mais d'autant que le subiect qu'il a entreprins de traicter portoit qu'il enseignast comme en s'esbatant et par forme de risée, il a pretendu à la doctrine, comme à son droit but, meslant cependant avec icelle les faceties, comme un accessoire. Voire en sorte que ce livre est tesmoing suffisant qu'il a une dexterité singuliere à ce faire, autant qu'il s'y veut mettre: c'est à dire, autant qu'il convient et que mestier est.

Ie say que c'est chose dangereuse, et qu'on ne doit pas faire à la volée, que d'approuver un livre. Mais ie ne crains pas d'avoir aucune reproche entre gens de bon esprit et sain iugement, d'avoir recommandé la lecture de ce livre, comme d'un livre auquel le temps sera bien employé. Ie n'aurois que faire d'en rendre tesmoignage, ny d'en parler entre ceux qui congnoistroyent l'homme. Car ceste seule congnoissance suffiroit pour les asseurer qu'ilz ne pourroyent faillir de s'y mettre. Mais pource qu'il pourroit estre qu'aucuns, par faute d'advertissement, ne tiendroyent conte d'es-

prouver que c'est, i'ay bien voulu testifier en partie ce qui en est, pour donner courage à ceux qui s'en voudront fier en moy, et les inciter à voir, iusqu'à ce qu'ilz en puissent iuger d'euxmesmes. Non pas que ie presume tant que de m'attribuer le iugement dessus les oeuvres des autres, pour en prononcer comme par authorité: ou de ranger à mon opinion et advis tous les lecteurs. Toutefois pource que ie pense et suis tout persuadé que plusieurs ne refuseront point d'acquiescer à ce que ie leur en affermeray, ie me suis ingeré pour le profit d'iceux d'en dire mon semblant. Combien qu'il n'est ia mestier de desduire au long tout le profit qui s'en pourra recueillir et le plaisir que on y prendra. Seulement ie puis certifier que tous ceux qui auront la patience de continuer la lecture, ne se repentiront point de s'estre si bien adressés.

Il y a un poinct seul, que ie sache, qui pourroit diminuer la grace du livre envers aucuns. C'est qu'il semble bien advis que les matieres de la Chrestienté se doyvent traicter avec une gravité correspondente à leur dignité et hautesse: et pourtant qu'il n'est pas convenable de les mesler avec propoz ioyeux, attendu mesme qu'il y a dangier qu'en ce faisant on ne les tourne en risée. Principalement au temps present, auquel l'impieté s'est desbordée plus que depuis le commencement de l'Eglise Chrestienne: ou, pour le moins, elle s'est plus clairement descouverte. Afin que nul, pour estre preoccupé de ceste raison, ne soit desgousté de la lecture, il est à noter qu'on dispute des matieres de la Chrestienté en deux sortes: premierement, en taxant les folles superstitions qui sont survenues entre les Chrestiens soubz umbre de la religion, lesquelles toutesfoys ne sont que corruptions d'icelle, pour la renverser et destruire. Secondement, en monstrant la simple et pure verité, selon qu'elle nous est revelée de Dieu par sa saincte parolle. Quant à ceste seconde espece, il est certain qu'incontinent que nous avons ouvert la bouche pour parler de Dieu, nulle facetie ne doit entrer en noz propoz: mais devons, en tout ce que nous disons, demonstrer quelle reverence nous portons à sa Maiesté, ne prononceant un seul mot que en crainte et humilité. Mais en descifrant les superstitions et folies dont le povre monde a esté embrouillé par cy devant, il ne se peut faire qu'en parlant de matieres si ridicules on ne s'en rie à pleine bouche. Bien est vray qu'il y a bien aussi occasion de plorer et gemir: d'autant que ce n'est pas ieu, que la gloire de Dieu ayt esté ainsi obscurcie, et sa verité eternelle, laquelle nous doit estre en singuliere recommandation, ayt esté ainsi abolie par mensonges infiniz: que tant de povres ames ayent esté menées de Satan en ruine et damnation. Mais l'un ne empesche pas l'autre, qu'en ayant tristesse telle que nous devons, de reduire en memoire comme Dieu a esté ainsi blasphemé, ayant aussi pitié et compassion de la calamité où le monde a esté si long temps, et est encore à present: neantmoins en racontant des resveries si sottes et des badinages tant ineptes, nous usions de moqueries telles qu'ilz les meritent. Quand nous en ferons ainsi, ce sera à l'exemple des Prophetes: lesquelz, en traictant la simple verité de Dieu, parlent avec une maiesté qui doit faire trembler tout le monde: mais en blasmant les resveries des idolatres ne font nulle difficulté d'user de risées, pour monstrer combien elles sont ridicules. Combien que c'est autre chose des Prophetes que de nous. Car d'autant que nous ne parlons pas au Nom de Dieu comme eux, afin que tout ce que nous prononceons soit receu comme revelation venant du ciel: il nous est bien licite d'user d'un style plus bas. Mais i'ay allegué ceste comparaison seulement pour monstrer que ce n'est pas donner occasion aux Lucianiques et Epicuriens et autres contempteurs de Dieu, de vilipender la religion Chrestienne, ou l'avoir en mespris, quand on se moque des corruptions d'icelle.

ORATIONES.

CONCIO ACADEMICA

NOMINE RECTORIS UNIVERSITATIS PARISIENSIS NICOLAI COPI SCRIPTA ET RECITATA CAL. NOV. 1533.

Magna quaedam res est ac longe praestantior, quam dici aut animo et cogitatione comprehendi possit, christiana philosophia. Uni haec homini divinitus a Christo data est quae veram et certissimam felicitatem explicaret. Hac una nos esse Dei filios intelligimus et credimus: haec suo splendore et praestantia universam mundi sapientiam obscuravit. Hac qui excellunt tantum prope reliquae hominum multitudini praestare mihi videntur, quantum homines beluis antecellunt. Nimirum quum hi maiora longe et praestantiora quam reliqui mente complectantur. Admirabile enim et sanctum genus illud philosophiae esse oportet, quod ut hominibus traderet Deus homo fieri voluit, quum immortalis esset, mortalis. Vere profecto hoc mihi videor esse dicturus, nulla re magis amorem Dei erga nos innotescere posse quam quod verbum suum nobis reliquerit. Quae enim aut propior aut certior cognatio [1]) esse potuerit? Quod si reliquas artes, disserendi artem, naturae scientiam, atque eam quae de moribus est propter utilitatem et miramur et laudamus, quae potest cum hoc genere philosophiae conferri, quod voluntatem Dei omnibus philosophis diu quaesitam, nunquam inventam, exponit? Quod sola Dei gratia peccata remittit? Spiritum sanctum, qui corda omnium sanctificat et vitam aeternam adfert, omnibus Christianis pollicetur? Hoc studium qui non laudaverit, haud sane scio quid laudandum putet? Si enim oblectatio animi requiesque curarum quaeritur, quae spectent ad bene beateque vivendum, christiana philosophia abunde suppeditat, motus animi turbulentos quasi habenis quibusdam coercet. Quum igitur tanta sit evangelii laus et dignitas, non parum gaudeo mihi datam occasionem illius explicandi, meque in eo esse magistratu qui id muneris necessitate quadam a me requirat.

1) *Sic in codice, sed citra dubium legendum:* cognitio.

Sed in tam ubere tamque immensa rerum copia, unde principium aut ubi finem nostra sumet oratio? Sane quia amplior est dicendi campus quam oratione complecti possim, eum evangelii locum potissimum explicabo qui in hodierno die in ecclesia legi solet. Verum priusquam rem aggrediar, illud ardentibus votis mecum impetretis velim a Christo optimo maximo, qui verus est et unus apud patrem intercessor, ut foecundo illo suo spiritu mentes nostras illustret, ut quemadmodum ipse est gloria patris, ita nostra oratio illum laudet, illum sapiat, illum spiret, illum referat. Rogabimus ut in mentes nostras illabatur, nosque gratiae coelestis succo irrigare dignetur. Quod nos consequuturos spero si beatissimam virginem solenni illo praeconio longe omnium pulcherrimo salutaverimus (ave gratia plena . . . .). [1])

Beati pauperes spiritu Matth. 5, 3.

Principio quis sit huius partis evangelii scopus ac [2]) omnia referri debeant, diligenter nobis est investigandum: quod ex evangelii ac legis descriptione, deinde utriusque inter se collatione facile intelligetur. Ergo evangelium est nuncium et salutifera de Christo praedicatio, quod a Deo patre missus sit, ut omnibus opem ferat vitamque aeternam conciliet. Lex praeceptis agit, minatur, urget, nullam pollicetur benevolentiam. Evangelium nullis minis agit,

1) *Quae hic leguntur inde a verbis:* Quod nos consequuturos spero *caett. in codice ab alia manu, coaeva tamen, cancellata sunt addita hac observatione:* Haec quia illis temporibus danda sunt ne supprimenda quidem (*sic*) putavimus.

2) *Hic aliquid intercidit. Fortasse legendum:* ac quo, *vel* ad quem.

non impellit praeceptis, summam Dei erga nos benevolentiam docet. Qui igitur pure et sincere evangelium interpretari volet, omnia ad legis et evangelii descriptionem exigat. Quam tractandi rationem qui non sequuntur, nunquam satis feliciter in christiana philosophia versabuntur. Hoc vitium perditissimi sophistae incurrunt, qui de lana caprina perpetuo contendunt, rixantur, altercantur. Nihil de fide, nihil de amore Dei, nihil de remissione peccatorum, nihil de gratia, nihil de iustificatione, nihil de veris operibus disserunt. Aut si certe disserunt, omnia calumniantur, omnia labefactant, omnia suis legibus, hoc est, sophisticis coercent. Vos rogo, quotquot hic adestis, ut has haereses, has in Deum contumelias, nunquam aequo animo feratis.

Sed unde digressa est, eo redeat nostra oratio. Videndum nobis, ne Christum hoc loco ab evangelii ratione aberrasse existimemus: nam praeceptis agere videtur, ut pauperes simus spiritu, mundi corde, mites, pacifici, praecipere. Quin etiam mercedem nobis promittit, quum praemiis duci nemo debeat, sed gratis operam dare Christo, solam Dei gloriam quaerere, nihil formidine poenae aut geennae agere. Sed sic apud se cogitant qui divinam philosophiam per transennam legerunt, qui supernis labris illam degustarunt, qui in evangelio nihil promoverunt, qui, ut cum Paulo dicam, putantes se sapientes stulti facti sunt. Quin potius densissimam fugat caliginem, nos tenebris liberat, ut qui aliquando corporis oculos aperuit, nunc mentis oculos aperiat. Nam quae praecepta non satis explicate Mosi scripta sunt, hoc loco explicatius docet. Itaque hoc evangelium nihil praecipit, sed solam Dei bonitatem, misericordiam et beneficia exponit: ac ne quis miretur quod . . . . [1])

1) *Caetera desiderantur.*

DEUX DISCOURS DE CALVIN AU COLLOQUE DE LAUSANNE.

I.

Séance du 5. Octobre 1536.[1])

Ie m'estoie abstenu de parler iusques à ceste heure et avoye deliberé de me abstenir iusques à la fin, voyant que ma parolle n'estoit pas fort requise en si suffisantes responses que donnent mes freres Farel et Viret. Mais la reproche que vous nous avez faicte touchant les sainctz docteurs anciens me contrainct de dire ung mot pour remonstrer briefvement combien à tort et sans cause vous nous accusez en cest endroict. Vous nous imposez que nous les contemnons et du tout reiectons, adiouxtant la raison que c'est pourtant que nous les sentons contraires et adverses à nostre cause. Quant au contemnement nous ne refusons point que ne soyons estimez de tout le monde non seulement temeraires mais arrogans outre mesure, si nous avions telz serviteurs de Dieu en mocquerye telle que vous dictes, iusques à les reputer asnes. S'il estoit ainsi, nous ne prendrions point la peine de les lire et nous servir de leur doctrine quand mestier est et que l'occasion s'y addonne. Tellement que ceux qui font semblant de leur porter grande reverence souvent ne les ont pas en si grand honneur que nous, et ne daigneroient emploier le temps à lire leurs escriptz que nous y employons voluntiers. Comme se pourroit prouver, non pas à vous, mais à ung qui y seroit un peu plus exercité. Mais ce que nous les avons tousiours cependant au nombre de ceux aux quelz nest pas deue obeissance et ne exaltons pas tellement leur autorité que elle puisse amoindrir ou aucunement abaisser la dignité de la parolle du seigneur, laquelle seule avec entiere obeissance doibt estre estimee en leglise de Iesuchrist. Ce n'est pas sans raison plus que suffisante. Cest de craincte destre trouvez rebelles à la sentence que le seigneur a pronuncee tant expresse par son prophete Esa. 8. Quand ie demande si son peuple ne doibt pas estre content de sa voix sans escouter ne vifz ne mortz. Commandant consequemment que on ait à se arrester à la loy et aux prophetes. Affin donc de nestre pas enfans du diable mais veritablement peuple de Dieu, nous nous reposons en la saincte parolle y fichans noz cueurs noz entendemens noz yeux et noz oreilles sans nous destourner ne ça ne la. Davantaige puis que le seigneur commande de rechief par son apostre S. Pierre que ceux qui parlent en son eglise parlent sa parolle et non leur propre doctrine, nous qui avons à enseigner le peuple de Iesus selon son vouloir et ordonnance, ne le voulons instruire de doctrines humaines mais de sapience celeste qui nous a esté commise pour fidelement la dispenser. Et vous est advenu dune mesme ignorance de nous obiecter que par ung mesme moyen il fauldroit oster toute puissance des loix humaines. Car nous ne sommes pas icy en matiere de pollice temporelle pour ceste vie presente, mais il est question du royaume spirituel de Dieu pour la vie eternelle, auquel il veult estre recongneu seul roy et legislateur: comme il est dict en Esaye 33, exerceant sa puissance et administrant son regime par sa parolle qui en est le seul sceptre et gouvernement. Et affin que ne ignoriez quelle consequence emporte ceste prerogative et preeminence de assubiectir à ses loix leglise de Dieu, S. Iacques le declaire quand il dict qu'il ny a que ung legislateur qui peult sauver et perdre. Vous voyez comment il argue et deduict que quiconque peult imposer Loy à leglise a la puissance de sauver et damner. Et pourtant quil ny peult avoir quun legislateur, cest Dieu qui est le seigneur de vie et de mort. Il est vray que le pape par son impudence intolerable et orgueil diabolique sest osé attribuer ceste puissance, accomplissant en

1) *Le débat portait ce jour-là sur le troisième des dix articles proposés* (*Voyez ci-dessus page* 701) *et l'on discutait la question de la présence réelle du Christ glorifié. Actes fol.* 163 *verso et suiv. Ruchat, Hist. de la réf. de Suisse IV. p.* 284 *suiv.*

soy ce que est dict de lantechrist qui se eslevera par dessus toute hautesse et toute gloire qui se donne à Dieu. Mais nous ne voulons pas mectre ces sainctz personnaiges au reng de lanthecrist les faisant adversaires et ennemis de Iesus duquel ilz ont esté bons serviteurs. En somme nous leur faisons tel honneur qui leur peult appartenir selon Dieu, nous servans deux et de leur ministere pour cercher la verité de Dieu, affin que layans trouvee nous lescoutions avec eux et observions en toute humilité et reverence, reservant cest honneur au seul seigneur quil ny ait que sa bouche ouverte en leglise pour parler en autorité et que toute aureille soit preste à lescouter et toute ame à luy obeir. Mesme S. Cyprien parlant du present propos lequel nous traictons maintenant, au 2. livre des epistres en lepistre 3, ne veult pas que nous ayons aucun esgard à ce que auront dict ou faict ceux qui auront esté au paravant nous, mais que seulement nous considerions ce que a dict Christ nostre maistre lequel est devant tous.

Quand à la raison que vous avez amenee que nous craignons destre convaincuz par leur autorité veu que en tout ilz nous sont contraires, il me seroit bien ayse en desduisant toutes les matieres qui sont auiourdhuy en controversie entre vous et nous de monstrer que ceste raison est aussy vraye comme le reproche que vous nous faictes. Mais pourtant que lopportunite nest pas mainctenant de demener ce propos ie me contiendray en la matiere presente et me contenteray de vous avoir monstre comment en ce point auquel vous nous les faictes tant adverses nous les pouvons iustement prendre pour deffenseurs de nostre opinion. Pour ce faire ie ne allegueray pas tout ce qui se en peult dire, mais en brief produiray certains passaiges par lesquelz ie prouveray mon intention si evidemment quil ne vous restera plus que repliquer pour y contredire.

Premierement Tertullien assez prochain du temps des apostres, refutant lerreur de Marcion qui disoit le corps de Iesuchrist navoyr este que ung phantasme et vaine apparence tout tel que vous le nous forgez prive et spolie de toute verite et propriete dun corps humain prouve par cest argument que Christ a eu ung vray corps veu quil en a laisse la figure par representation en sa Cene. Sil est ainsi, dict il, quil ny puisse avoir imaige ne representation sinon des choses veritables il sensuit que Christ a prins ung vray corps quand il est descendu a nous veu que en la cene il nous a laisse de la figure de icelluy corps. Notez outre la deduction de largument que encores en nommant ce sacrement que vous maintenez estre le corps materiel de christ, il l'appelle la figure du corps.

Quicunque soit lauteur des commentaires imparfaictz sur S. Matthieu que lon attribue a S. Iehan Chrisostome et lesquelz on mect avec ses oeuvres en la xje homelie environ le millieu, voulant remonstrer que cest beaucoup plus grande offense de nous contaminer et polluer nous mesmes que de prophaner les vaisseaux ou lon administre les sacremens de la cene adiouxte la raison. Pourtant que nous sommes les vrays vaisseaux ou Dieu habite: en ceux la nest pas contenu le vray corps de Iesuchrist mais seulement le mystere de son corps. Il parle ainsy de mot à mot. Regardez comment renversant toute vostre doctrine il establist simplement la nostre disant apertement quil ne nous fault la cercher le corps naturel de Iesuchrist mais ung mistere de la communication que nous avons en son corps.

S. Augustin le quel vous faictes tant vostre en lepistre xxiije bien pres de la fin apres avoir parle de la foy que apportent les petiz enfans au baptesme et avoyr dict que la locution est impropre de dire que les petiz enfans croient, conclud son intention par ces similitudes. Nous usons, dict il, de ces formes de parler que nous disons le seigneur estre resuscite le iour que nous celebrons la pasque et aussy estre crucifie le iour que nous celebrons sa passion, et celuy qui aura parle en ceste forme nullement ne sera reprins. Pareillement aussy le pain et le vin qui sont sacrement du corps et du sang de Christ nous les appellons aucunement le corps et le sang: *quodammodo vocamus sacramenta.* Voyez premierement pour quelle raison il estime que ces figures de pain et de vin puissent estre nommez le corps et le sang du seigneur cest assavoir pource quilz en sont representation. Davantaige il mect signamment ceste particule *quodammodo* aucunement pour demonstrer plus clairement et expressement limpropriete qui en est en ceste facon de parler.

Au livre contre Adimantus Manicheen environ le millieu, refutant la calumnie que allegoit ledit Adimantus sur ce passaige de Genese au 9. chap. que le sang de la beste est l'ame d'icelle, luy dict quil peult bien exposer cela estre dit pour denoter que le sang est non pas la substance mais le signe. Comme le seigneur n'a pas doubte de dire: voicy mon corps, quand il donnoit le signe de son corps. On ne scauroit plus apertement declarer tout ce que nous enseignons que ce que en est dict en ces parolles. Tellement que si nous en disions autant et en mesmes parolles vous ne nous pourriez nullement porter.

Sus le pseaulme 98, interpretant ce passaige *Adorate scabellum pedum eius quoniam sanctum est,* il confesse que les iuifz ont mange le corps de Iesus Christ en telle sorte que nous le mangeons.

Au commencement de quelque homelie sur levangile S. Iehan environ le 8e ou 9e, Ie n'en ay pas la memoire certaine, commenceant a exhorter le peuple d'escouter la voix de Iesus, par

maniere d'obiection demande comment ilz peuvent ouyr celuy qui ne parle pas personnellement a eux, puis il respond. Tant que le siecle durera il fault que le seigneur soit en hault mais il nous a laisse sa parole en terre par laquelle il parle a nous. Car il fault que le corps qui est monte au ciel soit en ung lieu mais sa verite est espandue par tout. Comment accorderez vous que le corps volle par toutz les autelz, est enferme en toutes les boetes, est tous les iours en une mesme heure en cent mille places, avec ce que vous asseure ce saint personnaige?

Oultre au livre *de fide ad Petrum Diaconum* (combien quon doubte si cest de luy ou de quelque autre ancien) au chap. 19 il dict que les patriarches et prophetes ont soubz le viel testament offert a nostre seigneur Iesuchrist des bestes brutes et que mainctenant leglise universelle assiduellement luy offre le sacrifice de pain et vin en charite de foy. Et pourtant comme en iceux sacrifices charnelz estoit la figuration du corps de Christ lequel il debvoit offrir, aussy que en ce sacrifice du nouveau testament est faicte action de graces et commemoration de la chair de Christ laquelle il a offert et du sang lequel il a espandu pour la remission de noz pechez. Poisez tous les motz et syllabes (si bon vous semble) pour veoyr sil favorise aucunement e vostre erreur.

Finablement en lepistre *ad Dardanum*, laquelle est assez ample et longue, il a rendu assez bon tesmoignage de ce qu'il en sentoit. Car en la premiere partie il traicte comment Iesuchrist selon sa divinite remplit tout, habite par tout, est espandu par le ciel et la terre. En la seconde il monstre comment selon son humanite il est au ciel non pas en terre. Car en transferant (dict il) et exaltant son corps en hault il luy a donne gloire et immortalite mais il ne luy a pas oste sa verite et sa nature.

Et icy ie me addresse a vous monsieur le docteur Blancherose [1]), vous prians que apprenez à parler plus sobrement. Premierement de la presence de Dieu comment par tout elle est espandue. Secundement de lassistence que nous avons de Christ selon son humanité. Car ce que vous alleguez le psalmiste pour monstrer que Dieu est en enfer quand vous entendrez bien le passaige il ne prouve pas fort bien vostre intention, veu quil ne dict autre ose sinon que estant frappe et afflige de la main du seigneur il ne scauroit eviter sa fureur ne se cacher de sa puissance soit quil monte au ciel soit quil descende au centre de la terre soit quil fuye iusques au bout de la mer.

Pourtant lescripture tellement nous testifie que Dieu est par tout que pareillement elle nous declaire quil nest contenu en nul lieu, comme disoit Salomon que tous les cieux ne le peuvent comprendre. Mais encore ce que est dict de lessence divine ne se doibt entendre [1]) a lhumanite de Christ laquelle a sa propriete distincte de la divinite. Et si vous me obiectez que tout ce que est dict de Dieu appartient a Iesuchrist duquel lhumanite nest pas separee de la divinite, la response est facile que combien que Iesuchrist quand il a prins chair humaine ait conioint sa nature divine a nostre humanite en union de personne, tellement que (comme dict S. Iehan) la parolle a este faicte chair et ung mesme Iesuschrist est Dieu et homme. Toute ceste union est sans confusion ainsi mesme que vous est enseigne au Symbole d'Athanase. Et aussy il ne sensuit pas que si la divinite de Christ est infinie que consequemment son corps aussy le soit. Et en parlant ainsi nous ne divisons pas Iesuchrist mais seulement nous distinguons les proprietes des deux natures qui sont entieres en luy, comme sans diviser lhomme lon peult montrer quil y a difference entre lame et le corps.

Tout le monde peult facilement apperceproir de quelle temerité vous nous reprochez que les docteurs anciens nous sont contraires. Certes si vous en eussiez veu quelques feuilletz vous ne eussiez esté si hardy a faire ung tel iugement que vous avez faict nen ayant veu mesmes les couvertures, comme assez le monstrent les tesmoignages precedens. Et en pourroye encore amener daultres. Mais ie me suis contenté de ceux qui se pouvoient toucher au doigt sans les deduire avec grande subtilite.

Mainctenant ie vous donneray a congnoistre que ce nest pas sans cause ne pour nostre plaisir que nous ne accordons a ceste folle opinion qui a esté introduicte sur la terre par l'astuce de Satan, mais que estans contrainctz par grandes absurditez qui sen ensuyvent enseignons ceste doctrine laquelle vous trouvez tant estrange. Ie laisseray tant de raisons qui vous ont desia este remonstrees de lescripture. Mais quand S. Pol dict que nous attendons nostre saulveur du ciel lequel transformera noz corps abiectz et mortelz a son corps glorieux, il afferme plainement que le corps glorieux de Christ nest pas autre ne de autre nature que seront les corps des fideles apres la resurrection. Ie vous demande si en vostre conscience vous estimez que les corps des enfans de Dieu, lors glorifiez, doibvent estre en toutes places sans contenir lieu, sans cir-

1) *Claude Blancherose médecin à Lausanne, d'origine française, était l'un des orateurs les plus zélés du parti catholique à ce colloque.*

1) estendre (?).

cumference, nayans nulles proprietez de leur nature. Vostre iugement propre vous convainque que ceste absurdite nest nullement a conceder. Non plus donc ne le fault il accorder du corps de Christ auquel (selon le tesmoignage de lapostre) ilz seront semblables.

Ie vous demande outreplus si nous ne mangeons pas le mesme corps et en mesme forme que le mangeoient les Apostres en la Cene? Ce que ne pouvez nier. Or mainctenant aurez a confesser lun des deux ou que les apostres mangeoient le corps glorifie ou le corps mortel. Si cestoit le corps mortel par consequent Iesuchrist seroit encore tous les iours mortel et passible, contre les escriptures, lesquelles nous declarent quil a devestu tout infirmite. Sil estoit immortel et glorieux il vous conviendra cheoir en ung autre inconvenient que lors quil le distribuoit en la premiere cene en ung lieu il estoit mortel et passible en lautre immortel et glorifie. Car Iesuchrist estant assis a la table avec ses apostres avoit son corps mortel et passible et mesme prochain de la mort et passion et pourtant en la droicte heure de sa plus grande infirmite. Et neantmoins par vostre confession il distribuoit son corps glorieux et immortel. Dont sensuivent toutes les absurditez qu'on pourroit imaginer, tellement que les resveries de Marcion ne furent iamais si phantastiques que les consequences que lon pourroit desduire de ce que vous nous voulez faire accroyre.

Et puis que vous feignez avoir une si grande reverence aux parolles du seigneur pressant tant rigoreusement ces motz: *Hoc est corpus meum*, ie vous contraindray par une mesme raison de separer et diviser, comme portent les motz, le corps du sang. Et par ainsi vous feray tumber en cest inconvenient de accorder que le corps de Christ estant exalte en la gloire du royaume celeste peult estre divise de son sang: ce qui est abominable a penser. Car nostre seigneur disant: voicy mon corps, en monstrant le pain, et en monstrant le vin: cest mon sang, il monstre le corps a part et le sang a part. Et cest une moquerie de alleguer ceste concomitance par laquelle avez accoustume de evader. [1]) Car si au calice estoit le corps, ce eust esté faulcement parle au seigneur de verite de dire: Ce est mon sang: principalement apres avoir demonstre separement son corps. Pourtant si nous nous tenons aux motz comme vous le voulez, il ne reste plus sinon de confesser que soubz le pain est le corps, soubz le vin est le sang, et de les separer en ceste maniere. En quoy ie vous laisse a considerer combien il y auroit de absurdite. Pour ces raisons qui sont de telle importance que chacun peult veoir, nous disons que ce nest pas le corps naturel de nostre seigneur Iesus ne son sang naturel qui nous sont donnez en sa saincte cene. Mais que cest une communication spirituelle par laquelle en vertu et en efficace il nous faict participans de tout ce que pouvons recepvoir de grace en son corps et son sang, ou encore, pour mieux declairer la dignite de ce mystere, par laquelle il nous faict vrayement participans de son corps et son sang, mais le tout spirituellement cest a dire par le lien de son esprit. Et affin que vous entendiez que ceste interpretation nest pas glose inventee ne songee de nostre teste, ie vous monstreray comment elle nous est clairement baillee par les propres parolles de deux apostres. Car au lieu que S. Matthieu et S. Marc escripvent que nostre Seigneur en baillant le calice dict: Cest mon sang, S. Luc et S. Pol disent: cest le nouveau testament en mon sang. Cest a dire la nouvelle alliance que le pere a faicte avec nous oubliant et effaceant noz iniquitez par sa misericorde, nous recepvant a grace et a mercy pour ses enfans et heritiers de son royaume, escripvant sa loy en noz cueurs par son esprit. Laquelle alliance a este confermee et ratifiee par le sang de Iesus. Or si ce que disoit nostre seigneur Ce calice est mon sang, par linterpretation de S. Luc et S. Paul ne vault autre chose a dire sinon que cest le testament en son sang: pareillement ce que est dict du pain que cest le corps na autre intelligence si non que cest le testament en son corps: veu que ne faictes aucune difficulte que ce qui est dict tant du pain que du vin ne soit prins en une mesme signification.

Si ie vous ay satisfaict a voz faulses obiections comme a mon advis devez estre plainement contente, ie vous admoneste et prie de ne nous plus imposer que en cest endroict nous contredisons a tous les anciens docteurs avec lesquelz sommes tant bien daccord, ne que nous corrumpons lescripture pour nostre plaisir, quand contrainctz par si vives raisons nous linterpretons a la vraye analogie de la foy, ne que nous la glosons de nostre teste quand nous ne luy donnons glose qui ne soit en elle mesme exprimee.

II.

Séance du 7. Octobre. [1])

Puis qu'il a este fait memoire de Hildebrandus premier determinateur de ceste prodigieuse trans-

1) *Conjecture. Mot à moitié illisible.*

1) *Voyez les Actes du colloque l. c. fol.* 238 *verso* (*Ruchat IV.* 327). *On discutait l'article* 8 *et Calvin prit la parole pour attaquer le dogme de la transsubstantiation dans la personne du pape Grégoire VII.*

substantiation, il est bon de noter quelle à esté la sainctete du personnaige et en quelle reverence mesme il a eu ce sacrement, qu'il a determine et deffiny estre le vray corps de Christ, affin que les transsubstantiateurs regardent quelle asseurance ilz peuvent avoyr de leur doctrine, congnoissans quel en a este lauteur et de quelle source elle est sortie. Ie laisse les empoisonnemens periures enchantemens homicides larrecins symonies tromperies violences lesquelles seroient horribles a ouyr ainsi que les racompte Beno Cardinal en ung traicte insere aux commentaires du concile de Basle faict par Pius 2. Mais entre autres choses il luy reproche que voulant conclure en son concile de Verseil que le pain se tourne et convertist au corps de Christ comme estant incertain et mal asseure de son cas il commanda de ieuner affin de obtenir quelque revelation qui luy declarast ce qui en estoit et qui avoit du meilleur ou luy ou Berengarius. Et nonobstant que sa revelation ne vint point il ne laissa den faire la conclusion toute deliberee. Ie ne scay comment vous osez tenir une chose si resolue et qui a este ainsi mal arrestee en lesprit de celuy qui la vous a baillee. Secundement il l'accuse que voulant une fois faire ses enchantemens et sorcelleries il print ce pain qu'il disoit estre Dieu et le iecta dedens le feu. Dont ung de ses cardinaux en lieu public cria, plusieurs oyans, que Hildebrandus et luy avoient faict chose que si le monde le scavoit il les bruleroit tous vifs. Allez maintenant et dictes que le pain est vostre Dieu a ladveu de celuy qui la brusle pour accomplir ses coniurations magiques.

DISCOURS D'ADIEU AUX MAMBRES DU PETIT CONSEIL.

Estant proposé que le Sr. Calvin, se sentant pressé de maladies iusques à la mort, a desiré d'estre ouy devant Messieurs, dautant quil ne sera pas bon quil vienne icy pour sa debilité: Arresté que Messieurs lallent trouver en son logis pour entendre ce quil voudra dire et apres luy presenter toute bonne affection et amitié, mesmes à ses parens apres son deces pour les agreables services quil a fait à la Seigneurie et ce quil sest aquité fidelement de sa charge [1]).

Sensuivent les propos et exortations de spectable Ian Calvin ministre de la parolle de Dieu en ceste eglise tenus ce iourdhuy 27 dapvril 1564 à noz treshonorés seigneurs sindiques et conseil [2]).

Premierement apres avoir remercié Messieurs de la peine quil leur a pleu prendre de se transporter vers luy, combien que son desir eust esté deffaire porter en la maison de ville, il a declairé quil a tousiours heu desir de parler a eux encor une fois, et combien que par cy devant il ayt esté bien bas, touttesfois il ne sest point voulu haster, dautant que Dieu ne luy donnoit pas advertiss[*ement*] si precis quil fait à present.

Puis apres il les a remercies de ce quil leur a pleuz luy faire dhonneur plus quil ne luy apartenoyt et le suporter en plusieurs endroitz comme il en avoyt bien besoin, et encore se tient dautant plus oblige a nosdits seigneurs de ce que tousiours ilz luy ont monstre tel signe damitié quilz ne pouvoient mieux faire. Vray est que pendant quil a esté icy il a eu plusieurs combatz et facheries qui ne vienent de Messeigneurs, comme il fault que touttes gens de bien soient exerces: priant sil na fait ce quil debvoit quil plaise a Messeigneurs de prendre le vouloir pour leffect car il a desiré le bien de ceste ville et la procure mais il sen fault de beaucoup quil ne sen soit aquitté. Vray est quil ne nye pas que Dieu ne se soit servy de luy a ce peu quil a fait et sil disoit autrement il seroyt hipocrite: priant encores destre excusé davoir fait si peu au pris de ce quil debvoit tant en public quen particulier. Estimant que Messeigneurs lont suporté en ses affections trop vehementes esquelles il se deplait et en ses vices, comme Dieu a fait de son costé.

Oultre plus il a protesté devant Dieu et Messeigneurs quil a tasché de porter purement la parolle que Dieu luy avoit commis, sasseurant de navoir point chemine a ladventure ny en erreur. Autrement il attendroit une condamnation sur sa teste, ne doubtant pas comme on voit que le diable qui ne tend qua pervertir ne suscite au monde de meschantes gens ayans espritz volages et [1]) frenetiques qui tendent à mesme fin.

Au reste il fault que Messeigneurs oyent [2]) quelque petit mot dexortation: Cest quilz voient lestat auquel ilz sont et quand ilz penseront estre bien asseures ou quilz seront menassés quil fault quilz estiment tousiours que Dieu veult estre honore et quil se reserve [3]) de maintenir les estatz publicqz et touttes seigneuries [4]) et veult quon luy face ommage recognoissant quon depend entierement de luy. Allegans [5]) lexemple de David lequel confesse que quand il a esté paisible en son royaume

---

1) *Séance du Jeudi* 27 *Avril* 1564. *Registre Vol.* 59. *fol.* 38.

2) *Ibid. feuillet intercalé entre le* 37*e et le* 38*e. Imprimé dans les Lettres françaises II.* 568. *Nous mettons en marge quelques variantes plus importantes du texte de M. Bonnet en négligeant les différences de son orthographe.*

---

1) volages et *omis.*

2) ayent *B.*

3) *M. Bonnet a mis ce mot en parenthèse, nous ne savons pourquoi.*

4) *Au lieu de* seigneuries *M. B. a lu:* privéz.

5) *M. Bonnet lit:* Tels sont exemples.

il sest oublié iusques a trebucher mortellement si Dieu neust heu pitié de luy. Que si un homme tant excellent, riche [1]) et redoubte est trebuche, que sera ce de nous qui ne sommes rien? Nous aurons donc [2]) bien occasion de nous humilier et cheminer en crainte et sollicitude nous tenans caches soubz les aisles de Dieu auquel toutte nostre asseurance doyt estre. Et combien que nous soions comme pendans dun fil que touttesfois il continuera comme du passe a nous garder ainsi que desia nous avons experimenté quil nous a sauves en plusieurs sortes.

Si nostre seigneur nous donne prosperite nous nous esgaions. Mais quand nous sommes assallis de tous costes et quil semble quil y aye une centeine [3]) de maux autour, nous ne debvons pas laisser de nous asseurer en luy, et touttes fois et quantes que quelque chose surviendra, sachons que cest Dieu qui nous veult eveiller, affin de nous humilier et nous tenir caches soubz ses aisles. Que si nous voulons estre maintenus en nostre estat il ne fault point que le siege auquel il nous a mis soit deshonore. Car il dit quil honorera ceux qui lhonoreront, et au contraire quil mettra en opprobre ceux qui le mespriseront. Il ny a superiorite que de Dieu qui est Roy des Roix et Seigneur des seigneurs. Cecy est dit affin que nous le servions purement selon sa parolle et y pensions mieux que iamais. Car il sen fault beaucoup que nous ne nous acquitions pleinement et en telle integrité que nous debvrions.

Au surplus il a dit avoir cogneu en partie touttes noz meurs et fassons de faire, tellement que nous avons besoin destre exortes. Chascun a ses imperfections. Cest a nous de les considerer. Partant que chascun regarde a soy et les combatte. Les uns sont froidz, adonnes a leurs negoces, ne se socians gueres du public. Les autres sont adonnes a leurs passions. Les autres, quand Dieu leur aura donne esprit de prudence, ne lemploieront pas. Les autres sont adonnes a leurs opinions, voulans estre creuz aparoistre et estre en credit et reputation. Que les vieux ne portent point denvie aux ieunes des graces quilz auront receues, mais quilz en soyent aises et louent Dieu qui les y a mises. Que les ieunes se contiennent en modestie sans se vouloir trop avancer: car il y a tousiours de la venterie en ieunesse qui ne se peult tenir de savancer [1]) en mesprisant les autres.

Quon ne se decorage point et quon ne sempesche point les uns les autres et quon ne se rende point odieux. Car quand on est pique on se debauche. Et que pour eviter ces inconveniens chascun chemine selon son degre et quil employe fidellement ce que Dieu luy a donne pour maintenir ceste Republique.

Quant aux proces civilz ou criminelz quon reiette toutte faveur hayne traverses recommandations et quon renonce a soy tenant droiture et egualité. Et si on est tente de desvier quon resiste et soyt constant regardant a celuy qui nous a establis, le priant de nous conduire par son sainct esprit et il ne nous defaudra point.

Finalement apres avoir derechef prie destre tenu pour excusé et suporté en ses infirmités lesquelles il ne veult pas nier, car puis que Dieu et ses anges les scavent il na pas honte de les confesser [2]) devant les hommes, prenant en gre son petit labeur il a prie ce bon Dieu quil nous conduise et gouverne tousiours et augmente ses graces sur nous et les fasse valoir a nostre salut et de tout ce paovre peuple.

1) *M. Bonnet met ici un* R *et trois points, et en note:* mot en blanc dans les registres.
2) donc *omis.*
3) enterne (*M. Bonnet doute lui-même de ce mot*).

1) et s'avance *B.*
2) ne veut pas les nier *B.*

DISCOURS D'ADIEU AUX MINISTRES.

Du vendredy 28e iour d'apvril 1564, recueilli par (Pinaut) [1]) *et escript au naïf autant qu'il se l'est peu remettre en memoire, et de mot à mot selon qu'il avoit esté prononcé, quoyque par quelqu'autre ordre en quelques mots et propos.*

Mes freres, d'autant que i'ay eu à vous dire quelque chose qui concerne l'estat, non seulement de ceste Eglise mais aussi de plusieurs aultres qui quasi en dependent, il sera bon de commencer par la priere, afin que Dieu me face la grace de dire le tout sans ambition, mais tousiours regardant à sa gloire, et aussi que un chacun puisse retenir et faire son profit de ce qui sera dict.

Il pourroit sembler que ie m'advance beaucoup et que ie ne suis pas si mal que ie me fais accroire: mais ie vous asseure que combien que ie me suis trouvé autrefois fort mal, toutesfois ie ne me trouvay iamais en telle sorte ne si debile comme ie suis. Quant on me prend pour me mettre seulement sur le lict, la teste s'en va et m'esvanouis incontinent. Il y a aussi ceste courte haleine qui me presse de plus en plus. Ie suis en tout contraire aux autres malades: car quand ils s'approchent de la mort, leurs sens s'esvanouissent et s'esgarent. De moy, vray est que ie suis bien hebeté, mais il semble que Dieu veuille retirer tous mes esprits dedans moy et les renfermer, et pense bien que i'auray bien de la peine et qu'il me coustera bien à mourir, et ie pourray perdre le parler que i'auray encores bon sens: mais aussi en ay-ie adverty et ay dict ce que ie voulois qu'on me fist, et par ainsy i'ay bien voulu parler à vous devant que Dieu me retire, non pas que Dieu ne puisse bien faire autrement que ie ne pense: ce seroit temerité à moy de vouloir entrer en son conseil.

Quand ie vins premierement en ceste Eglise il n'y avoit quasi comme rien. On preschoit et puis c'est tout. On cerchoit bien les idoles et les brusloit-on, mais il n'y avoit aucune reformation. Tout estoit en tumulte. Il y avoit bien le bonhomme Me. Guillaume et puis l'aveugle Couraut (non pas né aveugle, mais il l'est devenu à Basle). D'advantage il y avoit Me. Anthoine Saulnier, et ce beau prescheur Froment qui ayant laissé son devantier s'en montoit en chaire, puis s'en retournoit à sa boutique où il iasoit et ainsi il faisoit double sermon.

I'ay vescu icy en combats merveilleux, i'ay esté salué par mocquerie le soir devant ma porte de 50 ou 60 coups d'arquebute. Que pensez-vous que cela pouvoit estonner un pauvre escholier timide comme ie suis, et comme ie l'ay tousiours esté, ie le confesse?

Puis apres ie fus chassé de ceste ville et m'en allay à Strasbourg, où ayant demeuré quelque temps ie fus rappelé, mais ie n'eus pas moins de peine qu'auparavant en voulant faire ma charge. On m'a mis les chiens à ma queue, criant here here, et m'ont prins par la robbe et par les iambes. Ie m'en allay au Conseil des 200 quand on se combatoit et retins les aultres qui y vouloyent aller et qui n'estoyent pour faire cela: et quoyqu'on se vante d'avoir tout fait comme Monsieur de Saulx [1]) ie me trouvay là et en entrant on me disoit: Monsieur retirez vous; ce n'est pas à vous qu'on en veult. Ie leur dis: Non feray, allez meschans, tuez-moy, et mon sang sera contre vous, et ces bancqs mesmes le requerront. Ainsy i'ay esté parmy les combats et vous en experimenterez qu'ils ne seront pas moindres, mais plus grands. Car vous estes en une perverse et malheureuse nation, et combien qu'il y ait des gens de bien, la nation est perverse et meschante, et vous aurez de l'affaire,

1) *Nous ne savons pourquoi ce nom est en parenthèse.*

1) *Nicolas des Gallars sieur de Saules, collègue de Calvin à Genève pendant de longues années, plus tard à Londres et à Orléans.*

quand Dieu m'aura retiré: car encores que ie ne sois rien, si sçay-ie bien que i'ay empesché trois mille tumultes qui eussent esté en Geneve. Mais prenez courage et vous fortifiez, car Dieu se servira de ceste Eglise et la maintiendra, et vous asseure que Dieu la gardera.

I'ay eu beaucoup d'infirmités lesquelles il a fallu qu'ayez supportées, et mesmes tout ce que i'ay faict n'a rien vallu. Les meschans prendront bien ce mot: mais ie dis encores que tout ce que i'ay faict n'a rien vallu, et que ie suis une miserable creature. Mais si puis-ie dire cela que i'ay bien voulu, que mes vices m'ont tousiours despleu, et que la racine de la crainte de Dieu a esté en mon coeur, et vous pouvez dire cela que l'affection a esté bonne, et ie vous prie que le mal me soit pardonné, mais s'il y a du bien, que vous vous y conformiez et l'ensuyviez.

Quant à ma doctrine, i'ay enseigné fidellement et Dieu m'a faict la grace d'escripre, ce que i'ay faict le plus fidellement qu'il ma esté possible, et n'ay pas corrompu un seul passage de l'Escriture, ne destourné à mon escient; et quand i'eusse bien peu amener des sens subtils, si ie me fusse estudié à subtilité, i'ay mis tout cela soubs le pied et me suis tousiours estudié à simplicité.

Ie n'ay escrit aucune chose par haine à l'encontre d'aucun, mais tousiours ay proposé fidellement ce que i'ay estimé estre pour la gloire de Dieu.

Quant à nostre estat interieur, vous avez esleu Monsieur de Beze pour tenir ma place. Regardez de le soulager, car la charge est grande et a de la peine, en telle sorte qu'il faudroit qu'il fust accablé soubs le fardeau. Mais regardez à le supporter. De luy, ie sçay qu'il a bon vouloir et fera ce qu'il pourra.

Qu'un chacun regarde à l'obligation qu'il a non seulement à ceste Eglise, mais à la ville, laquelle avez promis de servir tant en adversité qu'en prosperité, et ainsi qu'un chacun continue sa vocation et ne tasche point de se retirer ne practiquer. Car quand on va par dessoubs terre pour eschapper, on dira bien qu'on n'y a pas pensé, et qu'on n'a sollicité cecy ne cela. Mais qu'on regarde à l'obligation qu'avez icy devant Dieu.

Et regardez aussi qu'il n'y ait point de picques ny de parolles entre vous, comme quelquefois il y aura des brocards qui seront ietez. Ce sera bien en riant, mais le coeur aura de l'amertume. Tout cela ne vaut rien et mesmes il n'y a point de chrestienté. Il se faut donc garder de cela et vivre en bon accord et toute amitié sincerement.

I'avois oublié ce point: Ie vous prie aussi ne changer rien, ne innover — on demande souvent nouveauté — non pas que ie desire pour moy par ambition que le mien demeure, et qu'on le retienne sans vouloir mieux, mais parce que tous changemens sont dangereux, et quelquefois nuisent.

A mon retour de Strasbourg ie fis le Catechisme à la haste, car ie ne voulus iamais accepter le ministere qu'ils ne m'eussent iuré ces deux points, assavoir de tenir le Catechisme et la discipline, et en l'escripvant, on venoit querir les morceaux de papier large comme la main, et les portoit-on à l'imprimerie. Combien que Me. Pierre Viret fust en ceste ville, pensez-vous que ie luy en monstrasse iamais rien. Ie n'eus iamais le loisir, et avois bien pensé quelquefois d'y mettre la main si i'eusse eu le loisir. Quant aux prieres des dimanches, ie prins la forme de Strasbourg et en empruntay la plus grande partie. Des autres ie ne les pouvois prendre d'eux, car il n'y en avoit pas un mot: mais ie prins le tout de l'Escriture. Ie fus contrainct aussi de faire le formulaire du baptesme, estant à Strasbourg, et qu'on m'apportoit les enfans des Anabaptistes de cinq et de dix lieues à la ronde pour les baptiser. Ie fis alors ce formulaire rude, mais tant y a que ie ne vous conseille de ne changer (*sic*).

L'Eglise de . . . .[1]) a trahi ceste-ci, et ils m'ont tousiours plus craint qu'aimé, et ie veux bien qu'ils sçachent que ie suis mort en ceste opinion d'eux qu'ils m'ont plus craint qu'aimé, et encores me craignent plus qu'ils ne m'aiment, et ont tousiours eu peur que ie ne les troublasse en leur eucharistie.

Ce propos[2]) doibt estre mis cy-dessus en quelqu'endroict duquel il ne me souvient.

Il usa de ces mots que dessus. Ie ne les ay point couchez en doubte et incertitude. Ie ne doubte pas qu'il ne les couchast mieux et qu'il ne dist davantage. Mais ce dont il ne m'est pas souvenu asseurément, ie l'ay omis. Il prinst honneste congé de tous les freres qui le toucherent en la main, l'un apres l'autre, fondans tous en larmes.

Escript le premier iour de may 1564, duquel mois et an il mourut le vingt-septieme iour.

Ultima Calvinus nobis quae verba locutus,
Quae meminisse mihi licuit certoque referre,
Hic mihi descripsi monumentum, sed mihi soli.

I. P. M.

---

1) *Le nom est omis dans le MS. Nous croyons avec M. Bonnet que Calvin a parlé de Berne.*
2) *relatif à Berne.*

